UC-NRLF
B 3 870 742

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

LIBRARY
MAY 2 1 19
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

1
1980

Digitized by Google

Izdavački savet

Jure Bilić (predsednik), Dušan Bilandžić, Žarko Bulajić, Zdravko Grebo, Aleksandar Grličkov, Trpe Jakovlevski, Slavojka Janković, Neca Jovanov, Bogdan Kavčić, Petar Kostić, Ivan Kristan, Ivan Lavrač, Milan Mali, Milenko Marković, Milan Matić, Augustin Papić, Branko Prnjat, Ivica Račan, Jovan Raičević, Sulejman Redžepagić, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Redakcijski kolegijum

Aleksandar Grličkov (glavni i odgovorni urednik), Jovan Raičević (zamenik glavnog i odgovornog urednika), Dušan Bilandžić, Zdravko Grebo, Neca Jovanov, Ivan Lavrač, Milenko Marković, Boris Nonevski, Sulejman Redžepagić, Ljubiša Ristović, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 200 dinara. Za inostranstvo 400 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro-račun 60801-603-15229, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061.

Štampa: Grafička radna organizacija »Štampa«, Osijek, Prolaz V. Sukića 2.

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XXIII 1980 Broj 1

Studije i članci

Dragomir Vojnić

Razmišljanja o momentu razvoja privrednog sistema 3

Božo Jovanović

Unapređivanje ekonomskih odnosa sa inostranstvom 27

Blaženka Despot

Povijest i socijalistička priroda 44

Nikola Pejnović

Uloga oružanih snaga u socijalističkim preobražajima 70

Iz prakse za novu praksu

Nebojša Savić

Društveni dogovori o akumulaciji i investicijama 96

Prilozi

Vera Mujbegović

Levičarstvo u komunističkom pokretu 1919—1921. 111

Najdan Pašić

Marksistička kritika anarhističkih koncepcija osnovne ćelije budućeg besklasnog društva 131

Boro Petkovski

Slobodna razmena rada — produkcioni odnos — društvena svojina 144

Ivan Jelić

O nekim osnovnim metodološkim problemima u radu na sintezi Historije SKJ 158

Prikazi 167

Digitized by Google

Содержание

Научные работы и статьи

Драгомир Войнич
Размышления о моменте развития хозяйственной системы 3

Вожо Иованович
Дальнейшее развитие зкономических отношений с зарубежными странами 27

Блаженка Деспот
История и социалистический характер 44

Николай Пейнович
Роль вооруженных сил в деле социалистического преобразования 70

Из практики — новой практике

Небойша Савич
Общественные договоры о накоплении и инвестициях 96

Очерки

Вера Муйбегович
Левизна в комунистическом движении 1919 — 1921 гг. 111

Найдан Пашич
Марксистская критика анархических концепций основной ячейки будущего бесклассового общества 131

Боро Петковский
Свободный обмен трудом — производственные отношения — общественная собственность 144

Иван Елич
К некоторым основным методологическим проблемаљ при работе над синтезом Истории СКЮ 158

Рецензии 167

Contents

Studies and Articles

Dragomir Vojnić
Reflections upon a Moment in the Development of the Economic System 3

Božo Jovanović
Advancement of Economic Relations with Other Countries 27

Blaženka Despot
History and the Nature of Socialism 44

Nikola Pejnović
The Role of Armed Forces in Socialist Transformations 70

Practice for New Practice

Nebojša Savić
Socialist Compacts Regarding Accumulation and Capital Expenditure 96

Contributions

Vera Mujbegović
Leftism in the Communist Movement, 1919—1921 111

Najdan Pašić
Marxian Critique of Anarchist Concepts in the Basic Cells of Future Classless Society 131

Boro Petkovski
Free Exchange of Labour — Relations of Production — Social Ownership 144

Ivan Jelić
Concerning Some Basic Methodological Problems in the Work on the Synthesizing of the History of the LCY 158

Reviews 167

Digitized by Google

Dragomir Vojnić

Razmišljanja o momentu razvoja privrednog sistema*

1. Uvodne napomene i postavljanje problema

Na inicijativu Predsjedništva Savezne konferencije SSRNJ, početkom 1979. godine u Jugoslavenskom centru za teoriju i praksu samoupravljanja u Ljubljani održan je višednevni skup jugoslavenskih znanstvenika na području društveno-ekonomskih znanosti. Zadatak ovoga skupa je bio da se učini pokušaj analize i ocjene momenta društveno-ekonomskog i političkog razvoja našeg društva, i to kroz sintetičku prizmu analize i ocjene momenta raz-

---

* Prilikom pisanja ovog priloga koristio sam se i nekim stavovima i ocjenama iz materijala koje sam priredio u okviru makroprojekta »Privredni sistem SFRJ«.

Koristio sam se i prilozima drugih suradnika ovog makroprojekta, među kojima posebno navodim Milutina Ćirovića, Peru Jurkovića, Marijana Korošića, Rikarda Langa, Ivu Perišina, Jakova Sirotkovića i Miju Sekulića.

Na ovom makroprojektu je angažiran Konzorcij jugoslavenskih ekonomskih instituta, uključujući i Ekonomski institut u Zagrebu.

Digitized by Google

voja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Specifičnost ovog zadatka i cjelokupne ove aktivnosti se sastojala u tome da se ova ocjena dâ ne sa aspekta parcijalnog, odnosno monodisciplinarnog pristupa pojedinih društvenih znanosti, nego da se učini pokušaj jedne više sintetizirane ocjene sa multidisciplinarnim pristupom koji uključuje sve društveno-ekonomske, pa čak i druge znanosti.

I premda se, što je sasvim razumljivo, u diskusiji što je trajala svega nekoliko dana nisu mogli definirati usklađene, a da i ne govorimo jedinstvene ocjene i stavovi, ipak bi se kao zajednički nazivnik različitih ocjena i stavova mogla izvući ocjena o potrebi većeg respektiranja one komponente dijalektičko-historijskog pristupa analizi i ocjeni pojava u razvoju društva koje ukazuju na ulogu i mjesto vremenske dimenzije u razvoju i transformaciji društvenih odnosa.

U tom se kontekstu (bez obzira na to da li je bio *explicite* naznačen ili *implicite* pretpostavljen) manifestirao stav koji ukazuje na povijesnu činjenicu da se transformacija društveno-ekonomskih odnosa (bez obzira na karakter revolucionarnih zbivanja koji su joj prethodili) ostvarivala veoma sporo i da je trajala stoljećima, nošena aktivnošću mnogih generacija. Ovaj stav je veoma važan zbog toga što se u mnogim analizama momenta društveno-ekonomskog i političkog razvoja našeg društva, koje se daju u različitim ekonomskim, politikološkim, sociološkim, pravnim i drugim radovima (i premda često formalno naglašava), ipak u dovoljnoj mjeri ne respektira ova vremenska dimenzija, odnosno povijesno-dijalektički pristup tretiranim problemima i pojavama.

Želja za još bržim razvojem i materijalne osnove društva i društvenih odnosa (što je bitna pretpostavka i bogatijih i humanijih uvjeta života i rada ljudi) sasvim je razumljiva pojava koja se manifestira kod svih članova društva. Nije, dakle, neshvatljivo da se ova želja ispoljava i kod znanstvenika, pa čak i onih kojima su profesija društvene znanosti.

Problemi, međutim, nastaju ako se znanstvenici u svojim znanstvenim radovima ne mogu u dovoljnoj mjeri distancirati od prirodne želje za bržim razvojem našeg društva i u svojim analitičkim ocjenama ne daju onu važnost vremenskoj i povijesnoj dimenziji koju ona po prirodi stvari mora imati. A kako je znanost (da se poslužimo riječima Todora Pavlova u njegovoj interpretaciji Marxa) subjektivno istraživanje objektivnoga, to je sasvim razumljivo da se takvi propusti događaju i onim znanstvenicima koji se bave analizom i ocjenom razvoja našeg društva.

Kada je riječ o ekonomskim znanostima, onda smo svi svjesni toga da je period od nepune tri decenije isuviše kratak da bi se zaokružio jedan novi kategorijalni sistem koji bi mogao predstavljati osnove političke ekonomije privrednog sistema socijalističkog samoupravljanja. Međutim, kada tražimo i predlažemo kon-

Digitized by Google

kretna rješenja za efikasniji i konzekventniji razvoj našeg privrednog sistema na temeljima socijalističkog samoupravljanja, onda ponekad postajemo i suviše pretenciozni i suviše nervozni, a to u suštini znači da ipak, barem u tom momentu, zaboravljamo važnost povijesno-dijalektičkog pristupa, odnosno zaboravljamo neumoljivu logiku i ogromnu snagu vremenskog horizonta i povijesne dimenzije. Jer baš kada je riječ i o brzini razvoja materijalne osnove društva i o brzini transformacije društveno-ekonomskih odnosa, onda će nam svaka objektivna komparativna analiza pokazati da se nalazimo u onoj maloj skupini zemalja u kojima su takve transformacije bile i najkvalitetnije i najbrže.

Pa i kada je u pitanju kategorijalni sistem političke ekonomije privrednog sistema koji se temelji na društvenom vlasništvu i socijalističkom samoupravljanju, situacija (u jednom komparativnom smislu) nije ni izdaleka tako loša kao što to mi sami ponekad ocjenjujemo. Kategorije društvenog vlasništva, dohotka i dohodovnih odnosa, samoupravljanja, udruživanja rada, osnovne organizacije udruženog rada, slobodne razmjene rada itd. (a sve sa konzekvencama i opredjeljenjem striktne provedbe principa raspodjele prema radu i rezultatima rada, uz valoriziranje i živog i minulog rada) predstavljaju onaj dio tog novog kategorijalnog sistema iz kojega će se u nešto širim vremenskim horizontima razviti osnove političke ekonomije privrednog sistema socijalističkog samoupravljanja. I bez obzira na to što ocjenu o tome da li će se u bližoj i daljoj budućnosti razvoj socijalističkih odnosa u svijetu temeljiti na ovakvim ili onakvim oblicima socijalističkog samoupravljanja treba prepustiti povijesti, ipak se i s tim u vezi može učiniti (bez bojazni potcjenjivanja povijesne dimenzije) jedna konstatacija.

Ta se konstatacija odnosi na ocjenu momenta razvoja idejno-teorijskih i institucionalnih okvira koji su, na bazi razvoja jugoslavenskog društva na temeljima socijalističkog samoupravljanja, došli do izražaja i u tako važnim političkim dokumentima kao što su odluke X i XI kongresa SKJ, Ustav SFRJ, Zakon o udruženom radu, pa i neki drugi privredno-sistemski zakoni. Naime, sada više ne može biti sumnje u to (čak i bez obzira na to u kojoj ćemo mjeri u budućnosti, vodeći računa o novim razvojnim iskustvima, korigirati i dopunjavati neke stavove iz pomenutih političkih dokumenata) da će buduće generacije znanstvenika i ideologa socijalizma svoja istraživanja povijesti i razvoja jednog zaokruženijeg koncepta sistema socijalističkog samoupravljanja počinjati i jednim dijelom temeljiti upravo na ovim političkim dokumentima. To je sigurno povijesna pobjeda i povijesna snaga naše socijalističke revolucije i ogroman doprinos svih subjektivnih snaga našeg društva, sa Savezom komunista na čelu, razvoju i oživotvorenju ideja i postavki naučnog socijalizma i njegovih najvećih začetnika, Marxa, Engelsa i Lenjina, odnosno to je

Digitized by Google

onaj doprinos jugoslavenskih komunista razvoju socijalizma u svijetu koji će izučavati mnoge generacije u budućnosti.

Povijest će u tom kontekstu najbolje ocijeniti i onaj ogromni značaj, mjesto i ulogu koju je u toj brzoj revolucionarnoj socijalističko-samoupravnoj transformaciji našeg društva imao Josip Broz Tito.

Sve ove ocjene i momente, razumije se, ne navodimo zbog toga da bismo ublažili oštrinu i potrebu znanstvene kritike i prilikom analize momenta razvoja društvenih odnosa i prilikom (ako su u pitanju ekonomske znanosti) analize privrednih kretanja i ekonomske politike, ili određenih privredno-sistemskih rješenja. Naprotiv, pretenzija je ovih stavova da pri kritičkoj analizi i ocjeni procesa transformacije društvenih odnosa u još većoj mjeri respektiramo multidisciplinarni i dijalektičko-povijesni pristup u tretiranju relevantnih problema, pojava i odnosa. Na početku pomenuta inicijativa Predsjedništva SK SSRNJ, koju provodi Centar za izučavanje samoupravljanja u Ljubljani i čije je ostvarivanje još u toku, imala je za jedan od osnovnih ciljeva da predstavlja doprinos u tom pravcu.

Nakon ovih općih napomena, u nastavku izlaganja ćemo našu pažnju usredsrediti na razmišljanje o nekim aktuelnim pitanjima i problemima analize i ocjene momenta razvoja našeg privrednog sistema na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

2. Aktuelni problemi momenta razvoja privrednog sistema

I pored toga što je ne samo u idejno-teorijskom nego i u institucionalno-zakonodavnom smislu relativno zaokružen koncept privrednog sistema koji se razvija na temeljima socijalističkog samoupravljanja, ipak je inercija starih rješenja, odnosa, shvaćanja i ponašanja tako izražena u stvarnim privrednim zbivanjima i kretanjima da se prilikom pokušaja analize i ocjene momenta razvoja privrednog sistema sama po sebi nameću dva (ili barem dva) pitanja. Prvo se pitanje odnosi na to u kojoj smo mjeri uspjeli učiniti prvi kvalitativni korak naprijed u pravcu većeg ovladavanja radnika, organiziranih u osnovne i druge organizacije udruženog rada, dohotkom, a posebno akumulacijom. A drugo — u kojoj smo mjeri u našem stvarnom društveno-ekonomskom životu uspjeli prevladati stihiju liberalizma. Odgovor na oba pitanja se može tražiti samo u istim okvirima analize i ocjene odnosa u društvenoj reprodukciji, što znači da se oba ova pitanja po svojoj društveno-ekonomskoj logici i suštini svode samo na jedno. Izvjesno opravdanje ove podjele na dva pitanja se možda može naći samo u razlozima didaktičke prirode, odnosno u razlozima (ako se tako može reći) boljeg razumijevanja tretiranih problema.

Digitized by Google

Traženje odgovora na ova pitanja započeti ćemo sa jednom općepoznatom konstatacijom. A ona se odnosi na činjenicu da smo u dosadašnjem razvoju jugoslavenskog društva učinili prvi korak u pravcu izgradnje takvog društva koje će se u Marxovom smislu u cijelosti temeljiti na asocijacijama slobodnih proizvođača. I to u isto vrijeme znači da smo učinili prvi korak na dugotrajnom, mukotrpnom i tegobnom putu ka oslobođenju rada. Konkretna kretanja u našoj privredi i društvu pokazuju, međutim, da će biti potrebni ne manji napori subjektivnih snaga našeg društva, sa Savezom komunista na čelu, da bi se učinio drugi kvalitativni korak naprijed u pravcu dalje transformacije društvenih odnosa na temeljima socijalističkog samoupravljanja. Takva ocjena ne samo da ne sadrži u sebi ničeg dramatskog nego se, naprotiv, i u svjetlu uvodnih napomena ovog priloga može smatrati sasvim prirodnom i realnom. Jer upravo od realnosti ocjene momenta umnogome će ovisiti i pravci aktivnosti i stvarni efekti inicijativa koje daju subjektivne snage našeg društva u svojoj predvodničkoj ulozi ostvarivanja kontinuiteta naše revolucije.

U traženju odgovora na postavljena pitanja (ili na postavljeno pitanje) bilo bi najprikladnije poći od sintetičke ocjene momenta razvoja privrednog sistema. Kako je, međutim, takvu ocjenu veoma teško dati, jer po prirodi stvari svaki istraživač i analitičar ima neko svoje viđenje ovih problema, to se kao jedina realna pretenzija nameće potreba i mogućnost navođenja niza karakterističnih parcijalnih ocjena na osnovi kojih se onda može govoriti i o uzrocima određenih devijacija i o pravcima potrebne aktivnosti za njihovo otklanjanje i rješavanje.

Jedan u nizu mogućih polaznih pristupa se može zasnivati i na analizi i ocjeni postojećih odnosa u sistemu društvene, posebno proširene društvene reprodukcije. U razvoju sistema društvene, posebno proširene reprodukcije već se niz godina ispoljavaju takve slabosti koje utječu i na efikasnost ovog sistema i na kvalitet društvenih odnosa. Te se slabosti manifestiraju u opadanju akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi, u neadekvatnom položaju udruženog rada u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije, u divergentnim trendovima akumulativnosti organizacija udruženog rada u privredi i akumulativnosti nacionalne privrede kao cjeline, u nezadovoljavajućoj strukturi bruto-novčane akumulacije jugoslavenske privrede, u deficitnom financiranju jednog dijela finalne, a posebno investicijske potrošnje, u povećavanju nestabilnosti privrednih kretanja i rastu cijena i troškova života, te kao sintetička posljedica svega toga — u sve većoj zaduženosti organizacija udruženog rada kod banaka, odnosno u sve većoj zaduženosti jugoslavenske privrede kao cjeline naspram inozemstvu.

Osim toga, u sistemu raspodjele ispoljile su se takve devijacije koje omogućavaju da se dijelovi dohotka koji nisu rezultat rada u odgovarajućim organizacijama udruženog rada, već su na-

Digitized by Google

stali kao rezultat različitih privrednih, tržišnih i drugih pogodnosti (koje mogu imati i neke karakteristike monopola), raspodjeljuju u lične dohotke. Ove se pojave potenciraju tim više što se do sada u institucionalno-zakonodavnom smislu nije učinilo još ništa da se u cilju operacionalizacije odgovarajućih odredbi Ustava i Zakona o udruženom radu takozvani neradni (ili ekstra) dohoci najvećim dijelom usmjere u proširenu društvenu reprodukciju na različitim nivoima samoupravno organizirane privrede i društva.[1]

Mnoge analize i ocjene privrednih kretanja, privrednog sistema i ekonomske politike veoma očito pokazuju da se na kompleksu sistema proširene društvene reprodukcije, kao u žiži, koncentriraju i prelamaju problemi i sa svih drugih privredno-sistemskih kompleksa. U tome posebnu ulogu, u smislu odgovarajućih funkcionalnih međuzavisnosti, imaju kompleksi sistema stjecanja i raspodjele dohotka, sistema planiranja i kreditno-monetarnog i bankarskog sistema, kao i sistema međunarodnih ekonomskih odnosa. S tim je u vezi posebno potrebno istaći međuzavisnosti odnosa u sistemu proširene društvene reprodukcije, sistema raspodjele i inflacije, odnosno stabilnosti privrednih kretanja.

U tome se kontekstu u pomenutim analizama i ocjenama posebno ističe činjenica da mnoge devijacije u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije vuku svoje korijene iz sistema stjecanja i raspodjele dohotka. Ove devijacije počinju već u sferi stjecanja dohotka, odnosno već u primarnoj raspodjeli. Nepostojanje dovoljnog prostora za slobodniju igru ekonomskih zakonitosti socijalističke robne proizvodnje kontinuirano dovodi do suviše velikih administrativnih i arbitražnih intervencija u temeljne odnose raspodjele, koji istovremeno determiniraju i položaj proizvodnih grupacija u društvenoj reprodukciji, to jest determiniraju odnose između pojedinih dijelova udruženog rada. U procesu ovih administrativnih intervencija se kontinuirano rješavaju jedni problemi uz istovremeno nastajanje drugih, što sve skupa ima za posljedicu stalno dizanje općeg nivoa cijena. Nepostojanje, čak ni u smislu društvene konvencije, jedinstvenih kriterija za mjerenje položaja organizacija udruženog rada i njihovih grupacija u primarnoj raspodjeli ove probleme još više otežava i komplicira, što se sve manifestira u veoma izraženim neusklađenostima u sferi sistema stjecanja i raspodjele dohotka. Za ilustraciju ove pojave može poslužiti i podatak da više od jedne trećine organizacija udruženoga rada ili radi sa gubitkom ili sa minimalnom akumulacijom, to jest na granici rentabiliteta, sa takozvanom pozitivnom nulom.

---

[1] Vidi: Rikard Lang i Dragomir Vojnić, *Aktuelni problemi sistema proširene društvene reprodukcije*, u: *Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije*, Ekonomski institut i »Informator«, Zagreb, 1979, str. 97 — 118.

Digitized by Google

Problemi nastali u sferi primarne raspodjele nastavljaju se u sferi sekundarne raspodjele, to jest u sistemu raspodjele dohotka između organizacija udruženog rada u privredi i organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica izvan privrede. Kontinuirano povećavanje različitih prava uz sve ambicioznije programe u sferi zajedničke i opće potrošnje dovodi, s jedne strane, do sve većeg zahvatanja u dohodak OOUR-a u privredi, a, s druge, s obzirom na to da ni ovo veliko zahvatanje dohotka nije dovoljno, do deficitarnog financiranja jednog dijela ove potrošnje. U posljednjim je godinama ovo deficitarno financiranje iznosilo oko 4% društvenog proizvoda. Izražene deformacije i inflaciona žarišta iz primarne i sekundarne raspodjele se po sili ekonomske logike nastavljaju i u namjenskoj raspodjeli dohotka na akumulaciju i potrošnju, odnosno lične dohotke. Radnici u osnovnim i drugim organizacijama udruženoga rada moraju za troškove života valorizirati svoje lične dohotke, što, gledano u kontinuitetu procesa, može dovesti i do anticipiranja tih troškova i iznad stope inflacije, pa i iznad stope rasta društvene produktivnosti rada, što samo po sebi nužno dovodi i do smanjivanja njihove akumulativne i reproduktivne sposobnosti i do deficitarnog financiranja jednog dijela investicione potrošnje. U tome se smislu može reći da su postojeći odnosi u sistemu proširene društvene reprodukcije, odnosno neadekvatni položaj OOUR-a u raspolaganju dohotkom, to jest viškom rada, jedan od temeljnih uzroka inflacije kod nas. Zato otklanjanje postojećih deformacija u svim fazama stjecanja i raspodjele dohotka, uz težište na jačanju akumulativne i reproduktivne sposobnosti OOUR-a u privredi, predstavlja osnovni put ka povećanju stabilnosti privrednih kretanja.

U tome je smislu važnije nego ikada već niz godina istaknuto opredjeljenje da sve vidove potrošnje moramo striktno svesti u granice ostvarenog dohotka, odnosno u granice raspoloživih sredstava. A to znači da se i različiti oblici deficitarnog financiranja pojedinih vidova finalne potrošnje, u smislu anticipiranja ove potrošnje, moraju postepeno svoditi na najmanju, odnosno ekonomski racionalnu i opravdanu i dozvoljenu mjeru. To se posebno odnosi na deficitarno finansiranje jednog dijela investicione potrošnje.

Navedene slabosti i devijacije u sistemu stjecanja i raspodjele dohotka imaju nužno za posljedicu i nedosljednosti u provedbi principa raspodjele prema radu i rezultatima rada. Ova se ocjena, pored ostalog, može ilustrirati i činjenicom da se šire rasponi u ličnim dohocima za isti kvalitet rada u različitim organizacijama udruženog rada, a sužavaju rasponi u okviru istih radnih organizacija. Takve pojave uravnilovke, koje su uvijek potencirane u vrijeme intenzivne inflacije, predstavljaju sa aspekta elemenata stimulativnosti u sistemu raspodjele svakako jednu od najgorih solucija. Jer takve pojave djeluju veoma destimulativno i na razvoj dohodovnih odnosa i na podizanje društvene produktivnosti rada.

Digitized by Google

Ovoj okolnosti treba jednim dijelom pripisati i činjenicu da su, usprkos veoma povoljnim uvjetima za brže povećanje društvene produktivnosti rada, postignute performanse na tom području relativno nezadovoljavajuće. Ovi relativno povoljni uvjeti za bolje performanse u sferi kvalitativnih faktora privređivanja odnose se na činjenicu da je oko 2/3 opreme jugoslavenske industrije nabavljeno u posljednjih desetak godina, da su u istoj srazmjeri zastupane automatske i poluautomatske mašine radilice, te da po formalnoj kvalifikacionoj strukturi naša radnička klasa ne zaostaje za razvijenim zemljama svijeta. Isto tako i pojave da se, pored nezadovoljavajućeg stupnja iskorišćenosti proizvodnih kapaciteta industrije (66—80%), što je dijelom i objektivno uvjetovano strukturnim neusklađenostima, i potencijali živog rada koriste se svega oko 2/3 — treba također jednim dijelom pripisati postojećim problemima i devijacijama u sferi raspodjele, a posebno devijacijama u striktnoj provedbi principa raspodjele prema radu i rezultatima rada.[2]

U kontekstu ovih razmatranja treba posebno ukazati na činjenicu da se sve ove devijacije događaju i usprkos relativno zadovoljavajućem pridržavanju onih kriterija raspodjele koji su prihvaćeni u odgovarajućim dogovorima i sporazumima. Iz toga očito proizlazi da ove kriterije treba dalje razvijati i dopunjavati preciznijim, izdiferenciranijim i operativnijim rješenjima i mjerilima.

Na osnovu svega naprijed navedenog može se sa mnogo osnova ocijeniti da temeljne uzroke svih slabosti u privrednim kretanjima i razvoju društvenih odnosa treba tražiti u sferi postojećih odnosa u sistemu društvene (posebno proširene) reprodukcije. Kada su u pitanju slabosti na području privrednih kretanja koje se ispoljavaju u rastu cijena i troškova života, onda su pomenute međuzavisnosti sa postojećim odnosima i slabostima u sistemu društvene reprodukcije lakše sagledive nego kada je riječ o onim slabostima koje se ispoljavaju u sferi platno-bilančnih odnosa, to jest u sferi velikog povećanja deficita u ukupnoj (robnoj i neobnoj) razmjeni sa inozemstvom. Međutim, samo je prividno tako jer je i veliki platno-bilančni deficit (koji je postao sintetički izraz mnogobrojnih kumuliranih strukturnih problema ove faze razvoja i u tom smislu i osnovni limitirajući faktor dinamičnijeg rasta) samo jedna vanjska manifestacija, odnosno samo jedan od sintetičkih pojavnih oblika ispoljavanja pomenutih problema u sistemu društvene reprodukcije. To postaje još razumljivije ako imamo na umu u posljednje vrijeme, opetovano ponavljam, datu ocjenu da su, sa aspekta odgovarajuće uloge i funkcije udruženog rada,

---

[2] Vidi: Dragomir Vojnić (redakcija) i grupa suradnika, *Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije*, Ekonomski institut i »Informator«, Zagreb, 1979, str. 19 — 51.

Digitized by Google

upravo sistem proširene društvene reprodukcije i sistem međunarodnih ekonomskih odnosa postigli najmanji napredak u pravcu njihove transformacije u skladu sa Ustavom, Zakonom o udruženom radu i drugim relevantnim privredno-sistemskim zakonima.[3]

U nastavku izlaganja ćemo — polazeći od ocjene da su svi problemi na području privrednih kretanja i razvoja društvenih odnosa samo vanjska manifestacija poremećaja unutrašnjih odnosa u društvenoj, posebno proširenoj, reprodukciji — nešto veću pažnju posvetiti razmatranju odnosa u sistemu proširene društvene reprodukcije, sa posebnim osvrtom na kretanje akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi. Na ovakav pristup naročito upućuju i preporuke i odluke XI kongresa SKJ.

3. Kretanje akumulativne reprodukcijske sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi

Ima više kriterija na osnovi kojih se može analizirati i ocjenjivati kretanje akumulativnosti organizacija udruženog rada u privredi. Jedan od vrlo uobičajenih jest stopa akumulacije koja se dobije stavljanjem u odnos akumulacije prema dohotku. Ovako dobijena stopa akumulacije je pala od 15,8 posto u 1971. na 10,8 posto u 1978. godini. Najniža stopa akumulativnosti zabilježena je u 1976. godini, kada je iznosila svega 6,9 posto. Ako okvir promatranja ograničimo samo na industriju i rudarstvo, onda je odgovarajuća stopa pala od 14,3 posto u 1971. na svega 4,5 posto u 1978. godini.

Stope akumulativnosti se mogu mjeriti i odnosom akumulacije uvećane za ugovorne obaveze prema dohotku. Ovako dobijena stopa akumulacije je pala od 25,3 posto u 1971. na 22,9 posto u 1978. godini. Pri tome treba imati na umu da je ova stopa u nekim godinama promatranog perioda bila daleko viša. U 1974. godini, na primjer, iznosila je čak 28,1 posto.

Konačno se stupanj akumulativnosti može mjeriti i odnosom akumulacije prema čistom dohotku. Na toj osnovi dobijena stopa akumulativnosti je pala od 23,8 posto u 1971. na 20,1 posto u 1978. godini. Također je interesantno istaći da je ova stopa u 1974. godini iznosila čak 28,2 posto.

Ograničimo li okvir promatranja samo na industriju i rudarstvo, onda se može konstatirati da je odgovarajuća stopa pala

---

[3] Vidi: Miljko Trifunović, *Kretanja u svjetskoj privredi i njihovi utjecaji na Jugoslaviju*, i Ante Čičin Sain, *Razvoj jugoslavenske platne bilance prije i poslije svjetske energetske krize*, u: *Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije*, Ekonomski institut i »Informator«, Zagreb, str. 53 — 64, i 163 — 180.

Digitized by Google

od 21,5 posto u 1971, odnosno od 32 posto u 1974, na svega 7,8 posto u 1978. godini.

Slična, ili još izrazitije negativna, kretanja mogu se zapaziti i prilikom analize i ocjene reprodukcijske sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi. Stope reprodukcijske sposobnosti se mogu mjeriti ili kao odnos akumulacije prema prosječno korištenim sredstvima, ili kao odnos akumulacije uvećane za ugovorne obaveze prema prosječno korištenim poslovnim sredstvima. Imajući na umu da je u privredi koja se stalno i kontinuirano razvija i znatan dio amortizacije usmjeren u financiranje proširene reprodukcije, stope reprodukcijske sposobnosti se mogu računati i kao odnos akumulacije, uvećane za amortizaciju na osnovi propisanih stopa, prema prosječno korištenim poslovnim sredstvima.[4] U ovim ćemo se izlaganjima zadržati samo na prva spomenuta dva kriterija.

Stopa reprodukcijske sposobnosti organizacija udruženog rada u jugoslavenskoj privredi, mjerena po prvom kriteriju (odnosno akumulacije prema prosječno korištenim poslovnim sredstvima), pala je od 10,6 posto u 1971. na svega 3 posto u 1978. godini. Slično kao i kod stopa akumulativnosti, i stope reprodukcijske sposobnosti su u okviru promatranog perioda bile najniže u 1976. godini, kada je ta stopa iznosila svega 1,7 posto. Ako se okvir promatranja ograniči na industriju i rudarstvo, onda je ovako izračunata stopa reprodukcijske sposobnosti pala od 5,8 posto u 1971. na svega 1 posto u 1978. godini.

Stopa akumulativne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi, proračunata po drugom naprijed navedenom kriteriju (odnos akumulacije, uvećane za ugovorne obaveze, prema prosječno korištenim poslovnim sredstvima), pala je od 16,9 posto u 1971. na svega 6,3 posto u 1978. godini. Odgovarajuća stopa za industriju i rudarstvo je pala od 7,1 posto u 1971. na svega 2 posto u 1978. godini.

Sve što je do sada o tretiranim pitanjima rečeno ukazuje na vrlo nepovoljna kretanja akumulativne i reprodukcijske sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi. Međutim, s aspekta analize i ocjene promatranih kretanja vrlo je lako uočiti da je i ovako niska akumulativna i reprodukcijska sposobnost bila vrlo neravnomjerno raspoređena po pojedinim dijelovima, odnosno po različitim proizvodnim grupacijama i organizacijama udruženog rada. Od ukupno 20.773 organizacije udruženog rada, u 1978. godini su 2.903 organizacije ili 14 posto poslovale bez akumulacije. U isto je vrijeme 4.495 organizacija ili 21,6 posto imalo stopu reprodukcijske sposobnosti (mjerenu prema prvom

---

[4] Vidi: Dragomir Vojnić, *Investicije i društvena reprodukcija*, Ekonomski institut i »Informator«, Zagreb, 1977, str. 20 — 28.

Digitized by Google

kretna rješenja za efikasniji i konzekventniji razvoj našeg privrednog sistema na temeljima socijalističkog samoupravljanja, onda ponekad postajemo i suviše pretenciozni i suviše nervozni, a to u suštini znači da ipak, barem u tom momentu, zaboravljamo važnost povijesno-dijalektičkog pristupa, odnosno zaboravljamo neumoljivu logiku i ogromnu snagu vremenskog horizonta i povijesne dimenzije. Jer baš kada je riječ i o brzini razvoja materijalne osnove društva i o brzini transformacije društveno-ekonomskih odnosa, onda će nam svaka objektivna komparativna analiza pokazati da se nalazimo u onoj maloj skupini zemalja u kojima su takve transformacije bile i najkvalitetnije i najbrže.

Pa i kada je u pitanju kategorijalni sistem političke ekonomije privrednog sistema koji se temelji na društvenom vlasništvu i socijalističkom samoupravljanju, situacija (u jednom komparativnom smislu) nije ni izdaleka tako loša kao što to mi sami ponekad ocjenjujemo. Kategorije društvenog vlasništva, dohotka i dohodovnih odnosa, samoupravljanja, udruživanja rada, osnovne organizacije udruženog rada, slobodne razmjene rada itd. (a sve sa konzekvencama i opredjeljenjem striktne provedbe principa raspodjele prema radu i rezultatima rada, uz valoriziranje i živog i minulog rada) predstavljaju onaj dio tog novog kategorijalnog sistema iz kojega će se u nešto širim vremenskim horizontima razviti osnove političke ekonomije privrednog sistema socijalističkog samoupravljanja. I bez obzira na to što ocjenu o tome da li će se u bližoj i daljoj budućnosti razvoj socijalističkih odnosa u svijetu temeljiti na ovakvim ili onakvim oblicima socijalističkog samoupravljanja treba prepustiti povijesti, ipak se i s tim u vezi može učiniti (bez bojazni potcjenjivanja povijesne dimenzije) jedna konstatacija.

Ta se konstatacija odnosi na ocjenu momenta razvoja idejno-teorijskih i institucionalnih okvira koji su, na bazi razvoja jugoslavenskog društva na temeljima socijalističkog samoupravljanja, došli do izražaja i u tako važnim političkim dokumentima kao što su odluke X i XI kongresa SKJ, Ustav SFRJ, Zakon o udruženom radu, pa i neki drugi privredno-sistemski zakoni. Naime, sada više ne može biti sumnje u to (čak i bez obzira na to u kojoj ćemo mjeri u budućnosti, vodeći računa o novim razvojnim iskustvima, korigirati i dopunjavati neke stavove iz pomenutih političkih dokumenata) da će buduće generacije znanstvenika i ideologa socijalizma svoja istraživanja povijesti i razvoja jednog zaokruženijeg koncepta sistema socijalističkog samoupravljanja početi i jednim dijelom temeljiti upravo na ovim političkim dokumentima. To je sigurno povijesna pobjeda i povijesna snaga naše socijalističke revolucije i ogroman doprinos svih subjektivnih snaga našeg društva, sa Savezom komunista na čelu, razvoju i oživotvorenju ideja i postavki naučnog socijalizma i njegovih najvećih začetnika, Marxa, Engelsa i Lenjina, odnosno to je

Digitized by Google

onaj doprinos jugoslavenskih komunista razvoju socijalizma u svijetu koji će izučavati mnoge generacije u budućnosti.

Povijest će u tom kontekstu najbolje ocijeniti i onaj ogromni značaj, mjesto i ulogu koju je u toj brzoj revolucionarnoj socijalističko-samoupravnoj transformaciji našeg društva imao Josip Broz Tito.

Sve ove ocjene i momente, razumije se, ne navodimo zbog toga da bismo ublažili oštrinu i potrebu znanstvene kritike i prilikom analize momenta razvoja društvenih odnosa i prilikom (ako su u pitanju ekonomske znanosti) analize privrednih kretanja i ekonomske politike, ili određenih privredno-sistemskih rješenja. Naprotiv, pretenzija je ovih stavova da pri kritičkoj analizi i ocjeni procesa transformacije društvenih odnosa u još većoj mjeri respektiramo multidisciplinarni i dijalektičko-povijesni pristup u tretiranju relevantnih problema, pojava i odnosa. Na početku pomenuta inicijativa Predsjedništva SK SSRNJ, koju provodi Centar za izučavanje samoupravljanja u Ljubljani i čije je ostvarivanje još u toku, imala je za jedan od osnovnih ciljeva da predstavlja doprinos u tom pravcu.

Nakon ovih općih napomena, u nastavku izlaganja ćemo našu pažnju usredsrediti na razmišljanje o nekim aktuelnim pitanjima i problemima analize i ocjene momenta razvoja našeg privrednog sistema na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

2. Aktuelni problemi momenta razvoja privrednog sistema

I pored toga što je ne samo u idejno-teorijskom nego i u institucionalno-zakonodavnom smislu relativno zaokružen koncept privrednog sistema koji se razvija na temeljima socijalističkog samoupravljanja, ipak je inercija starih rješenja, odnosa, shvaćanja i ponašanja tako izražena u stvarnim privrednim zbivanjima i kretanjima da se prilikom pokušaja analize i ocjene momenta razvoja privrednog sistema sama po sebi nameću dva (ili barem dva) pitanja. Prvo se pitanje odnosi na to u kojoj smo mjeri uspjeli učiniti prvi kvalitativni korak naprijed u pravcu većeg ovladavanja radnika, organiziranih u osnovne i druge organizacije udruženog rada, dohotkom, a posebno akumulacijom. A drugo — u kojoj smo mjeri u našem stvarnom društveno-ekonomskom životu uspjeli prevladati stihiju liberalizma. Odgovor na oba pitanja se može tražiti samo u istim okvirima analize i ocjene odnosa u društvenoj reprodukciji, što znači da se oba ova pitanja po svojoj društveno-ekonomskoj logici i suštini svode samo na jedno. Izvjesno opravdanje ove podjele na dva pitanja se možda može naći samo u razlozima didaktičke prirode, odnosno u razlozima (ako se tako može reći) boljeg razumijevanja tretiranih problema.

Digitized by Google

Traženje odgovora na ova pitanja započeti ćemo sa jednom općepoznatom konstatacijom. A ona se odnosi na činjenicu da smo u dosadašnjem razvoju jugoslavenskog društva učinili prvi korak u pravcu izgradnje takvog društva koje će se u Marxovom smislu u cijelosti temeljiti na asocijacijama slobodnih proizvođača. I to u isto vrijeme znači da smo učinili prvi korak na dugotrajnom, mukotrpnom i tegobnom putu ka oslobođenju rada. Konkretna kretanja u našoj privredi i društvu pokazuju, međutim, da će biti potrebni ne manji napori subjektivnih snaga našeg društva, sa Savezom komunista na čelu, da bi se učinio drugi kvalitativni korak naprijed u pravcu dalje transformacije društvenih odnosa na temeljima socijalističkog samoupravljanja. Takva ocjena ne samo da ne sadrži u sebi ničeg dramatskog nego se, naprotiv, i u svjetlu uvodnih napomena ovog priloga može smatrati sasvim prirodnom i realnom. Jer upravo od realnosti ocjene momenta umnogome će ovisiti i pravci aktivnosti i stvarni efekti inicijativa koje daju subjektivne snage našeg društva u svojoj predvodničkoj ulozi ostvarivanja kontinuiteta naše revolucije.

U traženju odgovora na postavljena pitanja (ili na postavljeno pitanje) bilo bi najprikladnije poći od sintetičke ocjene momenta razvoja privrednog sistema. Kako je, međutim, takvu ocjenu veoma teško dati, jer po prirodi stvari svaki istraživač i analitičar ima neko svoje viđenje ovih problema, to se kao jedina realna pretenzija nameće potreba i mogućnost navođenja niza karakterističnih parcijalnih ocjena na osnovi kojih se onda može govoriti i o uzrocima određenih devijacija i o pravcima potrebne aktivnosti za njihovo otklanjanje i rješavanje.

Jedan u nizu mogućih polaznih pristupa se može zasnivati i na analizi i ocjeni postojećih odnosa u sistemu društvene, posebno proširene društvene reprodukcije. U razvoju sistema društvene, posebno proširene reprodukcije već se niz godina ispoljavaju takve slabosti koje utječu i na efikasnost ovog sistema i na kvalitet društvenih odnosa. Te se slabosti manifestiraju u opadanju akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi, u neadekvatnom položaju udruženog rada u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije, u divergentnim trendovima akumulativnosti organizacija udruženog rada u privredi i akumulativnosti nacionalne privrede kao cjeline, u nezadovoljavajućoj strukturi bruto-novčane akumulacije jugoslavenske privrede, u deficitnom financiranju jednog dijela finalne, a posebno investicijske potrošnje, u povećavanju nestabilnosti privrednih kretanja i rastu cijena i troškova života, te kao sintetička posljedica svega toga — u sve većoj zaduženosti organizacija udruženog rada kod banaka, odnosno u sve većoj zaduženosti jugoslavenske privrede kao cjeline naspram inozemstvu.

Osim toga, u sistemu raspodjele ispoljile su se takve devijacije koje omogućavaju da se dijelovi dohotka koji nisu rezultat rada u odgovarajućim organizacijama udruženog rada, već su na-

Digitized by Google

stali kao rezultat različitih privrednih, tržišnih i drugih pogodnosti (koje mogu imati i neke karakteristike monopola), raspodjeljuju u lične dohotke. Ove se pojave potenciraju tim više što se do sada u institucionalno-zakonodavnom smislu nije učinilo još ništa da se u cilju operacionalizacije odgovarajućih odredbi Ustava i Zakona o udruženom radu takozvani neradni (ili ekstra) dohoci najvećim dijelom usmjere u proširenu društvenu reprodukciju na različitim nivoima samoupravno organizirane privrede i društva.[1]

Mnoge analize i ocjene privrednih kretanja, privrednog sistema i ekonomske politike veoma očito pokazuju da se na kompleksu sistema proširene društvene reprodukcije, kao u žiži, koncentriraju i prelamaju problemi i sa svih drugih privredno-sistemskih kompleksa. U tome posebnu ulogu, u smislu odgovarajućih funkcionalnih međuzavisnosti, imaju kompleksi sistema stjecanja i raspodjele dohotka, sistema planiranja i kreditno-monetarnog i bankarskog sistema, kao i sistema međunarodnih ekonomskih odnosa. S tim je u vezi posebno potrebno istaći međuzavisnosti odnosa u sistemu proširene društvene reprodukcije, sistema raspodjele i inflacije, odnosno stabilnosti privrednih kretanja.

U tome se kontekstu u pomenutim analizama i ocjenama posebno ističe činjenica da mnoge devijacije u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije vuku svoje korijene iz sistema stjecanja i raspodjele dohotka. Ove devijacije počinju već u sferi stjecanja dohotka, odnosno već u primarnoj raspodjeli. Nepostojanje dovoljnog prostora za slobodniju igru ekonomskih zakonitosti socijalističke robne proizvodnje kontinuirano dovodi do suviše velikih administrativnih i arbitražnih intervencija u temeljne odnose raspodjele, koji istovremeno determiniraju i položaj proizvodnih grupacija u društvenoj reprodukciji, to jest determiniraju odnose između pojedinih dijelova udruženog rada. U procesu ovih administrativnih intervencija se kontinuirano rješavaju jedni problemi uz istovremeno nastajanje drugih, što sve skupa ima za posljedicu stalno dizanje općeg nivoa cijena. Nepostojanje, čak ni u smislu društvene konvencije, jedinstvenih kriterija za mjerenje položaja organizacija udruženog rada i njihovih grupacija u primarnoj raspodjeli ove probleme još više otežava i komplicira, što se sve manifestira u veoma izraženim neusklađenostima u sferi sistema stjecanja i raspodjele dohotka. Za ilustraciju ove pojave može poslužiti i podatak da više od jedne trećine organizacija udruženoga rada ili radi sa gubitkom ili sa minimalnom akumulacijom, to jest na granici rentabiliteta, sa takozvanom pozitivnom nulom.

---

[1] Vidi: Rikard Lang i Dragomir Vojnić, *Aktuelni problemi sistema proširene društvene reprodukcije*, u: *Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije*, Ekonomski institut i »Informator«, Zagreb, 1979, str. 97 — 118.

Digitized by Google

Problemi nastali u sferi primarne raspodjele nastavljaju se u sferi sekundarne raspodjele, to jest u sistemu raspodjele dohotka između organizacija udruženog rada u privredi i organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica izvan privrede. Kontinuirano povećavanje različitih prava uz sve ambicioznije programe u sferi zajedničke i opće potrošnje dovodi, s jedne strane, do sve većeg zahvatanja u dohodak OOUR-a u privredi, a, s druge, s obzirom na to da ni ovo veliko zahvatanje dohotka nije dovoljno, do deficitarnog financiranja jednog dijela ove potrošnje. U posljednjim je godinama ovo deficitarno financiranje iznosilo oko 4% društvenog proizvoda. Izražene deformacije i inflaciona žarišta iz primarne i sekundarne raspodjele se po sili ekonomske logike nastavljaju i u namjenskoj raspodjeli dohotka na akumulaciju i potrošnju, odnosno lične dohotke. Radnici u osnovnim i drugim organizacijama udruženoga rada moraju za troškove života valorizirati svoje lične dohotke, što, gledano u kontinuitetu procesa, može dovesti i do anticipiranja tih troškova i iznad stope inflacije, pa i iznad stope rasta društvene produktivnosti rada, što samo po sebi nužno dovodi i do smanjivanja njihove akumulativne i reproduktivne sposobnosti i do deficitarnog financiranja jednog dijela investicione potrošnje. U tome se smislu može reći da su postojeći odnosi u sistemu proširene društvene reprodukcije, odnosno neadekvatni položaj OOUR-a u raspolaganju dohotkom, to jest viškom rada, jedan od temeljnih uzroka inflacije kod nas. Zato otklanjanje postojećih deformacija u svim fazama stjecanja i raspodjele dohotka, uz težište na jačanju akumulativne i reproduktivne sposobnosti OOUR-a u privredi, predstavlja osnovni put ka povećanju stabilnosti privrednih kretanja.

U tome je smislu važnije nego ikada već niz godina istaknuto opredjeljenje da sve vidove potrošnje moramo striktno svesti u granice ostvarenog dohotka, odnosno u granice raspoloživih sredstava. A to znači da se i različiti oblici deficitarnog financiranja pojedinih vidova finalne potrošnje, u smislu anticipiranja ove potrošnje, moraju postepeno svoditi na najmanju, odnosno ekonomski racionalnu i opravdanu i dozvoljenu mjeru. To se posebno odnosi na deficitarno finansiranje jednog dijela investicione potrošnje.

Navedene slabosti i devijacije u sistemu stjecanja i raspodjele dohotka imaju nužno za posljedicu i nedosljednosti u provedbi principa raspodjele prema radu i rezultatima rada. Ova se ocjena, pored ostalog, može ilustrirati i činjenicom da se šire rasponi u ličnim dohocima za isti kvalitet rada u različitim organizacijama udruženog rada, a sužavaju rasponi u okviru istih radnih organizacija. Takve pojave uravnilovke, koje su uvijek potencirane u vrijeme intenzivne inflacije, predstavljaju sa aspekta elemenata stimulativnosti u sistemu raspodjele svakako jednu od najgorih solucija. Jer takve pojave djeluju veoma destimulativno i na razvoj dohodovnih odnosa i na podizanje društvene produktivnosti rada.

Digitized by Google

upravo sistem proširene društvene reprodukcije i sistem međunarodnih ekonomskih odnosa postigli najmanji napredak u pravcu njihove transformacije u skladu sa Ustavom, Zakonom o udruženom radu i drugim relevantnim privredno-sistemskim zakonima.[3]

U nastavku izlaganja ćemo — polazeći od ocjene da su svi problemi na području privrednih kretanja i razvoja društvenih odnosa samo vanjska manifestacija poremećaja unutrašnjih odnosa u društvenoj, posebno proširenoj, reprodukciji — nešto veću pažnju posvetiti razmatranju odnosa u sistemu proširene društvene reprodukcije, sa posebnim osvrtom na kretanje akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi. Na ovakav pristup naročito upućuju i preporuke i odluke XI kongresa SKJ.

3. Kretanje akumulativne reprodukcijske sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi

Ima više kriterija na osnovi kojih se može analizirati i ocjenjivati kretanje akumulativnosti organizacija udruženog rada u privredi. Jedan od vrlo uobičajenih jest stopa akumulacije koja se dobije stavljanjem u odnos akumulacije prema dohotku. Ovako dobijena stopa akumulacije je pala od 15,8 posto u 1971. na 10,8 posto u 1978. godini. Najniža stopa akumulativnosti zabilježena je u 1976. godini, kada je iznosila svega 6,9 posto. Ako okvir promatranja ograničimo samo na industriju i rudarstvo, onda je odgovarajuća stopa pala od 14,3 posto u 1971. na svega 4,5 posto u 1978. godini.

Stope akumulativnosti se mogu mjeriti i odnosom akumulacije uvećane za ugovorne obaveze prema dohotku. Ovako dobijena stopa akumulacije je pala od 25,3 posto u 1971. na 22,9 posto u 1978. godini. Pri tome treba imati na umu da je ova stopa u nekim godinama promatranog perioda bila daleko viša. U 1974. godini, na primjer, iznosila je čak 28,1 posto.

Konačno se stupanj akumulativnosti može mjeriti i odnosom akumulacije prema čistom dohotku. Na toj osnovi dobijena stopa akumulativnosti je pala od 23,8 posto u 1971. na 20,1 posto u 1978. godini. Također je interesantno istaći da je ova stopa u 1974. godini iznosila čak 28,2 posto.

Ograničimo li okvir promatranja samo na industriju i rudarstvo, onda se može konstatirati da je odgovarajuća stopa pala

---

[3] Vidi: Miljko Trifunović, *Kretanja u svjetskoj privredi i njihovi utjecaji na Jugoslaviju*, i Ante Čičin Šain, *Razvoj jugoslavenske platne bilance prije i poslije svjetske energetske krize*, u: *Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije*, Ekonomski institut i »Informator«, Zagreb, str. 53 — 64, i 163 — 180.

Digitized by Google

upravo sistem proširene društvene reprodukcije i sistem međunarodnih ekonomskih odnosa postigli najmanji napredak u pravcu njihove transformacije u skladu sa Ustavom, Zakonom o udruženom radu i drugim relevantnim privredno-sistemskim zakonima.[3]

U nastavku izlaganja ćemo — polazeći od ocjene da su svi problemi na području privrednih kretanja i razvoja društvenih odnosa samo vanjska manifestacija poremećaja unutrašnjih odnosa u društvenoj, posebno proširenoj, reprodukciji — nešto veću pažnju posvetiti razmatranju odnosa u sistemu proširene društvene reprodukcije, sa posebnim osvrtom na kretanje akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi. Na ovakav pristup naročito upućuju i preporuke i odluke XI kongresa SKJ.

3. Kretanje akumulativne reprodukcijske sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi

Ima više kriterija na osnovi kojih se može analizirati i ocjenjivati kretanje akumulativnosti organizacija udruženog rada u privredi. Jedan od vrlo uobičajenih jest stopa akumulacije koja se dobije stavljanjem u odnos akumulacije prema dohotku. Ovako dobijena stopa akumulacije je pala od 15,8 posto u 1971. na 10,8 posto u 1978. godini. Najniža stopa akumulativnosti zabilježena je u 1976. godini, kada je iznosila svega 6,9 posto. Ako okvir promatranja ograničimo samo na industriju i rudarstvo, onda je odgovarajuća stopa pala od 14,3 posto u 1971. na svega 4,5 posto u 1978. godini.

Stope akumulativnosti se mogu mjeriti i odnosom akumulacije uvećane za ugovorne obaveze prema dohotku. Ovako dobijena stopa akumulacije je pala od 25,3 posto u 1971. na 22,9 posto u 1978. godini. Pri tome treba imati na umu da je ova stopa u nekim godinama promatranog perioda bila daleko viša. U 1974. godini, na primjer, iznosila je čak 28,1 posto.

Konačno se stupanj akumulativnosti može mjeriti i odnosom akumulacije prema čistom dohotku. Na toj osnovi dobijena stopa akumulativnosti je pala od 23,8 posto u 1971. na 20,1 posto u 1978. godini. Također je interesantno istaći da je ova stopa u 1974. godini iznosila čak 28,2 posto.

Ograničimo li okvir promatranja samo na industriju i rudarstvo, onda se može konstatirati da je odgovarajuća stopa pala

---

[3] Vidi: Miljko Trifunović, *Kretanja u svjetskoj privredi i njihovi utjecaji na Jugoslaviju*, i Ante Čičin Šain, *Razvoj jugoslavenske platne bilance prije i poslije svjetske energetske krize*, u: *Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije*, Ekonomski institut i »Informator«, Zagreb, str. 53 — 64, i 163 — 180.

Digitized by Google

navedenom postupku) od 0,1 do 2 posto. To znači da je u toj godini više od 1/3 svih organizacija udruženog rada poslovalo bez akumulacije, odnosno na onoj granici akumulativne i reprodukcijske sposobnosti koja se kreće u okvirima takozvane pozitivne nule. Daljnje 4.684 organizacije ili 22,6 posto od ukupnog broja imalo je stopu reprodukcijske sposobnosti od 2,01 do 5 posto. Nešto višu stopu reprodukcijske sposobnosti dostigla je u 1978. godini 4.591 organizacija udruženog rada, što čini 22,1 posto od ukupnog broja; u njima se ova stopa kretala od 5,1 do 11 posto. Visoke stope reprodukcijske sposobnosti imalo je 2.600 organizacija, ili 12,5 posto od ukupnog broja, kod kojih su se odgovarajuće stope kretale od 11,01 do 21 posto. Konačno, najviše stope iznad 20 posto ovako proračunate reprodukcijske sposobnosti postiglo je 1.500 organizacija, koje čine 7,2 posto od ukupnog broja.

Ovako neujednačena distribucija akumulativne i reprodukcijske sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi sama po sebi dosta govori i o karakteru i o dubini, kao i o uzrocima i posljedicama mnogih postojećih problema u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije. Navedena kretanja daju, naime, mnogo osnova za ocjenu da uzroke ovih pojava ne možemo (kako smo već naprijed naveli) tražiti samo u sekundarnoj i namjenskoj raspodjeli dohotka, već da začetak u suštini deformiranih odnosa treba tražiti u cjelokupnom sistemu stjecanja i raspodjele dohotka, počevši od primarne pa do namjenske i interne raspodjele. U nastavku izlaganja razmotrit ćemo razvoj odnosa u sistemu proširene društvene reprodukcije.

4. Odnosi u sistemu proširene društvene reprodukcije

Odnosi u sistemu proširene društvene reprodukcije, a to prvenstveno znači odnosi u sistemu akumulacije (u smislu subjekata utjecaja na njeno formiranje i upotrebu) determiniraju i sve druge odnose u svakom, pa i u našem privrednom sistemu koji se razvija na temeljima socijalističkog samoupravljanja. Jedan od najvažnijih odnosa u sistemu proširene društvene reprodukcije je odnos između samofinanciranja na različitim nivoima (to jest na nivou OOUR-a, OUR-a i na višim nivoima samoupravne organiziranosti), što u isto vrijeme znači i odnos između različitih oblika udruživanja rada i sredstava dogovorima i sporazumima, i kredita, naime kreditnog odnosa, uključujući i funkciju kamate. Ima različitih kriterija za mjerenje samofinanciranja. Jedan od uobičajenih je i udio sredstava organizacija udruženog rada u privredi u ukupnoj strukturi sredstava za financiranje investicija u osnovna sredstva. Mjereno tim kriterijem, samofinanciranje je u dugom nizu godina iznosilo samo oko 1/3 ukupnih ulaganja u osnovne fondove. To znači da je sav ostali dio investicija ostvaren kreditima i kreditnim odnosima. U zemljama i privredama kapitalis-

Digitized by Google

navedenom postupku) od 0,1 do 2 posto. To znači da je u toj godini više od 1/3 svih organizacija udruženog rada poslovalo bez akumulacije, odnosno na onoj granici akumulativne i reprodukcijske sposobnosti koja se kreće u okvirima takozvane pozitivne nule. Daljnje 4.684 organizacije ili 22,6 posto od ukupnog broja imalo je stopu reprodukcijske sposobnosti od 2,01 do 5 posto. Nešto višu stopu reprodukcijske sposobnosti dostigla je u 1978. godini 4.591 organizacija udruženog rada, što čini 22,1 posto od ukupnog broja; u njima se ova stopa kretala od 5,1 do 11 posto. Visoke stope reprodukcijske sposobnosti imalo je 2.600 organizacija, ili 12,5 posto od ukupnog broja, kod kojih su se odgovarajuće stope kretale od 11,01 do 21 posto. Konačno, najviše stope iznad 20 posto ovako proračunate reprodukcijske sposobnosti postiglo je 1.500 organizacija, koje čine 7,2 posto od ukupnog broja.

Ovako neujednačena distribucija akumulativne i reprodukcijske sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi sama po sebi dosta govori i o karakteru i o dubini, kao i o uzrocima i posljedicama mnogih postojećih problema u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije. Navedena kretanja daju, naime, mnogo osnova za ocjenu da uzroke ovih pojava ne možemo (kako smo već naprijed naveli) tražiti samo u sekundarnoj i namjenskoj raspodjeli dohotka, već da začetak u suštini deformiranih odnosa treba tražiti u cjelokupnom sistemu stjecanja i raspodjele dohotka, počevši od primarne pa do namjenske i interne raspodjele. U nastavku izlaganja razmotrit ćemo razvoj odnosa u sistemu proširene društvene reprodukcije.

4. Odnosi u sistemu proširene društvene reprodukcije

Odnosi u sistemu proširene društvene reprodukcije, a to prvenstveno znači odnosi u sistemu akumulacije (u smislu subjekata utjecaja na njeno formiranje i upotrebu) determiniraju i sve druge odnose u svakom, pa i u našem privrednom sistemu koji se razvija na temeljima socijalističkog samoupravljanja. Jedan od najvažnijih odnosa u sistemu proširene društvene reprodukcije je odnos između samofinanciranja na različitim nivoima (to jest na nivou OOUR-a, OUR-a i na višim nivoima samoupravne organiziranosti), što u isto vrijeme znači i odnos između različitih oblika udruživanja rada i sredstava dogovorima i sporazumima, i kredita, naime kreditnog odnosa, uključujući i funkciju kamate. Ima različitih kriterija za mjerenje samofinanciranja. Jedan od uobičajenih je i udio sredstava organizacija udruženog rada u privredi u ukupnoj strukturi sredstava za financiranje investicija u osnovna sredstva. Mjereno tim kriterijem, samofinanciranje je u dugom nizu godina iznosilo samo oko 1/3 ukupnih ulaganja u osnovne fondove. To znači da je sav ostali dio investicija ostvaren kreditima i kreditnim odnosima. U zemljama i privredama kapitalis-

Digitized by Google

otežavaju proces pretvaranja viška rada u potreban rad (u smislu Marxove ekonomske teorije i filozofije), to jest pretvaranja sredstava proširene društvene reprodukcije u troškove proizvodnje.[6] Ovo se posebno podvlači zbog toga što je redistribucija dohotka na štetu udruženog rada, koju vrši kroz kredit i kreditni odnos ovaj sistem, tako velika da nikakvo pozivanje na preniske ili, s obzirom na intenzitet inflacije, negativne kamatne stope niti za jotu ne može promijeniti opću ocjenu njegove validnosti.

Konačno, ne kao manje važno, u nizu njegovih negativnih performansi, treba opetovano spomenuti i kontinuirano stvaranje dodatnih žarišta inflacijskih pritisaka s konzekvencom nestabilnosti privrednih kretanja, odnosno stalnog rasta cijena i troškova života, zbog deficitarnog financiranja jednog dijela proširene društvene reprodukcije. U neposrednoj vezi s tim su i kretanja u sferi platno-bilančnih odnosa sa konzekvencom sve većeg deficita u razmjeni sa inozemstvom. Sve se to u ne manjoj mjeri odražava i na kvalitetu razvoja društvenih odnosa zbog deformacije dohodovnih odnosa i pojave tendencija državnovlasničkih i grupnovlasničkih odnosa, s krajnjom konzekvencom deformacije principa raspodjele prema radu i rezultatima rada.

Na ovakve odnose u sistemu proširene društvene reprodukcije su u velikoj mjeri utjecali i institucije i mehanizmi kreditno-monetarnog i bankarskog sistema. To se posebno odnosi na monetarni sistem, to jest na sistem napajanja organizacija udruženog rada u privredi i privrede kao cjeline novcem i kreditom. Povijesni rascjep (u Marxovom smislu) između procesa stvaranja vrijednosti i procesa stvaranja novca, koji je pospješio odnose proizvodnje u uvjetima kapitalističkih društvenih formacija, pokazao se kao vrlo neprikladan za razvoj društvenih odnosa na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

Zato se problem prevazilaženja spomenutog povjesnog rascjepa postavlja kao jedan od fundamentalnih zadataka u vezi s efikasnijim razvojem našeg privrednog sistema na temeljima socijalističkog samoupravljanja. Operacionalizacija tog zadatka, odnosno razrješavanje spomenutog problema, zahtijeva da se, u malo pojednostavnjenoj definiciji rečeno, emisiona funkcija transformira iz funkcije države u funkciju udruženog rada. Iz svega slijedi da su za poboljšanje i nešto veće ujednačavanje položaja udruženog rada u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije, kao i za jačanje akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi, potrebne odgovarajuće promjene u svim fazama društvene reprodukcije, a posebno u svim dijelovima sistema stjecanja i raspodjele dohotka.

---

[6] Vidi: Vladimir Bakarić, *Pitanja razvoja i izgradnje socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih produkcionih odnosa i zadaci Saveza komunista na tom području*, »Komunist«, 1973, str. 9 i 10.

Digitized by Google

otežavaju proces pretvaranja viška rada u potreban rad (u smislu Marxove ekonomske teorije i filozofije), to jest pretvaranja sredstava proširene društvene reprodukcije u troškove proizvodnje.[6] Ovo se posebno podvlači zbog toga što je redistribucija dohotka na štetu udruženog rada, koju vrši kroz kredit i kreditni odnos ovaj sistem, tako velika da nikakvo pozivanje na preniske ili, s obzirom na intenzitet inflacije, negativne kamatne stope niti za jotu ne može promijeniti opću ocjenu njegove validnosti.

Konačno, ne kao manje važno, u nizu njegovih negativnih performansi, treba opetovano spomenuti i kontinuirano stvaranje dodatnih žarišta inflacijskih pritisaka s konzekvencom nestabilnosti privrednih kretanja, odnosno stalnog rasta cijena i troškova života, zbog deficitarnog financiranja jednog dijela proširene društvene reprodukcije. U neposrednoj vezi s tim su i kretanja u sferi platno-bilančnih odnosa sa konzekvencom sve većeg deficita u razmjeni sa inozemstvom. Sve se to u ne manjoj mjeri odražava i na kvalitetu razvoja društvenih odnosa zbog deformacije dohodovnih odnosa i pojave tendencija državnovlasničkih i grupnovlasničkih odnosa, s krajnjom konzekvencom deformacije principa raspodjele prema radu i rezultatima rada.

Na ovakve odnose u sistemu proširene društvene reprodukcije su u velikoj mjeri utjecali i institucije i mehanizmi kreditno-monetarnog i bankarskog sistema. To se posebno odnosi na monetarni sistem, to jest na sistem napajanja organizacija udruženog rada u privredi i privrede kao cjeline novcem i kreditom. Povijesni rascjep (u Marxovom smislu) između procesa stvaranja vrijednosti i procesa stvaranja novca, koji je pospješio odnose proizvodnje u uvjetima kapitalističkih društvenih formacija, pokazao se kao vrlo neprikladan za razvoj društvenih odnosa na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

Zato se problem prevazilaženja spomenutog povjesnog rascjepa postavlja kao jedan od fundamentalnih zadataka u vezi s efikasnijim razvojem našeg privrednog sistema na temeljima socijalističkog samoupravljanja. Operacionalizacija tog zadatka, odnosno razrješavanje spomenutog problema, zahtijeva da se, u malo pojednostavnjenoj definiciji rečeno, emisiona funkcija transformira iz funkcije države u funkciju udruženog rada. Iz svega slijedi da su za poboljšanje i nešto veće ujednačavanje položaja udruženog rada u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije, kao i za jačanje akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi, potrebne odgovarajuće promjene u svim fazama društvene reprodukcije, a posebno u svim dijelovima sistema stjecanja i raspodjele dohotka.

---

[6] Vidi: Vladimir Bakarić, *Pitanja razvoja i izgradnje socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih produkcionih odnosa i zadaci Saveza komunista na tom području*, »Komunist«, 1973, str. 9 i 10.

Digitized by Google

U uvjetima opisanih odnosa u sistemu proširene društvene reprodukcije radnici organizirani u osnovne i druge organizacije udruženog rada su još vrlo daleko od toga da postanu, kako je Edvard Kardelj govorio, gospodari uvjeta i regulativa svoga rada u materijalnoj bazi i društvenoj nadgradnji. U tim uvjetima, naime, udruženi rad, i pored odgovarajućih institucionalnih i zakonodavnih okvira i osnova, ipak ne odlučuje i o cjelini društvene, posebno proširene reprodukcije. Zato se s dosta osnova može reći da je postojeći sistem proširene društvene reprodukcije, koji organizacije udruženog rada u privredi sve više pretvara u dužnike banaka, a nacionalnu privredu kao cjelinu u sve većeg dužnika prema inozemstvu, iscrpio gotovo sve prostore koji bi s aspekta njegove efikasnosti i sa stanovišta razvoja društvenih odnosa opravdavali ovakvo njegovo funkcioniranje uz reproduciranje naprijed navedenih odnosa.

5. Odnosi u sistemu društvene reprodukcije u svjetlosti udruživanja rada i sredstava

U kontekstu ovih razmatranja treba posebno ukazati na vrlo tijesnu međuovisnost između ovakvih kretanja akumulativne i reprodukcijske sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi, kao i odnosa u sistemu proširene društvene reprodukcije, i razvoja institucije udruživanja rada i sredstava dogovaranjem i sporazumijevanjem. Naime, osnovne uzroke vrlo nepovoljnih kretanja na području udruživanja rada i sredstava u toku minulih godina tekućeg petogodišnjeg plana treba tražiti prvenstveno u naprijed navedenim momentima, i to: 1. niskoj akumulativnoj i reprodukcijskoj sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi; 2. vrlo neravnomjernoj distribuciji takve niske akumulativne i reproduktivne sposobnosti u pojedinim dijelovima, odnosno organizacijama udruženog rada.

U pogledu prve postavke situacija je dosta jasna. Da bi se proširena reprodukcija ostvarivala s većim intenzitetom na temelju udruživanja rada i sredstava, osnovne i druge organizacije udruženog rada bi morale biti znatno osposobljenije za akumuliranje i samofinanciranje i, na toj osnovi, za svoje autonomno, odnosno manje ovisno o drugim izvanprivrednim subjektima i faktorima, reproduciranje u proširenim razmjerima. U pogledu druge postavke treba reći da različiti položaj pojedinih organizacija udruženog rada u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije, ima za posljedicu i njihovo različito ponašanje u udruživanju rada i sredstava. Naime, one organizacije udruženog rada koje imaju bolji i, da tako kažemo, iznadprosječni i »iznadparitetni« položaj u sistemu društvene reprodukcije ne žele udruživati rad i sredstva s onim organizacijama udruženog rada s kojima su (kao svojim poslovnim partnerima) dohodovno i tehnološki međuovisne, ali koje imaju lošiji ispodprosječni i »ispodparitetni« po-

Digitized by Google

ložaj i u sistemu akumulacije i u sistemu stjecanja i raspodjele dohotka. I premda je ponašanje onih organizacija udruženog rada koje imaju »ispodparitetni« položaj u sistemu društvene reprodukcije, u pravilu, suprotno od onog koje smo naprijed opisali, ipak se u takvim uvjetima ne može intenzivirati proces udruživanja rada i sredstava između dohodovnih i reprodukcionih cjelina i proizvodne, prometne i financijske sfere, na osnovama razvoja dohodovnih odnosa i interesa, naime na osnovama zajedničkog prihoda i dohotka dogovaranjem i sporazumijevanjem.

U takvim se uvjetima veliki dio planova i programa razvoja različitih organizacija udruženog rada temelji, umjesto na dohodovnom povezivanju udruživanjem rada i sredstava, na kupoprodajnim ugovorima i kreditnim odnosima, često samo pod plaštom dogovaranja i sporazumijevanja. Ovakve su ocjene bile opetovano provjeravane i potvrđene na nizu savjetovanja koja su pripremali centralni komiteti socijalističkih republika i pokrajina u vezi sa provođenjem Zakona o udruženom radu. Takve ocjene su se mogle također čuti i u toku priprema sjednice CK SKJ o problemima raspodjele dohotka, 1979. godine. One su također provjeravane i putem mnogobrojnih anketa provedenih među direktorima različitih organizacija udruženog rada u toku kontinuiranog rada na permanentnom obrazovanju rukovodećih kadrova u privredi.[7]

Samo time se može objasniti činjenica da se u ukupnoj predračunskoj vrijednosti investicija što su u toku udružena sredstva kreću svega negdje oko 5 posto. Ukoliko imamo na umu činjenicu da se znatan dio ovih sredstava odnosi na obavezno udruživanje za određene infrastrukturne i energetske potrebe, onda je uloga udruženih sredstava u ukupnoj strukturi izvora sredstava za investicije što su u toku sasvim marginalna.[8] Budući da se najveći dio financijskih konstrukcija za investicijske projekte na koje se oslanjaju planovi i programi razvoja različitih organizacija udruženog rada priprema u isto vrijeme kada se pripremaju i donose srednjoročni, odnosno petogodišnji planovi razvoja, marginalni udio udruženih sredstava u 1979. godini u ukupnoj predračunskoj vrijednosti investicija u toku najbolje pokazuje da tekući petogodišnji plan od 1976. do 1980. godine nije u osnovi utemeljen na udruživanju rada i sredstava, već na kupoprodajnim ugovorima i kreditnim odnosima. Iz toga, razumije se, sasvim nedvojbeno slijedi i pravac akcije u pripremi odgovarajućih financijskih konstrukcija za investicijske projekte na koje će se naslanjati

---

[7] Vidi: Dragomir Vojnić, *Neki aspekti problema udruživanja rada i sredstava s obzirom na položaj proizvodnih grupacija u raspodjeli dohotka*, u: *Udruženi rad u teoriji i praksi*, »Narodne novine«, Zagreb, 1977.

[8] Vidi: Miroslav Prica, *Karakteristike investicione aktivnosti*, u: *Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije*, Ekonomski institut i »Informator«, Zagreb, 1977, str. 23 — 39.

Digitized by Google

planovi i programi razvoja u novom petogodišnjem planskom razdoblju od 1981. do 1985.

Osim naprijed navedenih momenata, treba reći da je na ovakvo ponašanje udruženog rada u udruživanju rada i sredstava utjecala i izvjesna stihija u politici transfera tehnologije, odnosno u politici povezivanja pojedinih organizacija udruženog rada (kupovinom licenci, tehnologije, industrijskom kooperacijom, zajedničkim ulaganjima »joint venture« i sličnom) s inozemnim partnerima. Naime, pomanjkanje dugoročne strategije u transferu tehnologije i uvoza »know-how« često ima za posljedicu da se naše organizacije udruženog rada radije i lakše povezuju sa svojim poslovnim partnerima u inozemstvu nego s drugim po dohodovnoj logici komplementarnim organizacijama udruženog rada na jedinstvenom jugoslavenskom tržištu. No dalje ulaženje u ove probleme prelazi okvire i pretenzije ovih razmatranja.

6. Investicijska potrošnja i akumulativna sposobnost jugoslavenske privrede kao cjeline

Nasuprot opadajućem trendu akumulativne i reprodukcijske sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi, u nizu posljednjih godina smo suočeni s intenzivnim rastom investicijske potrošnje. Dok je stopa ukupnih (privrednih i neprivrednih) bruto-investicija u osnovne fondove za period od 1952. do 1973. godine iznosila 32,7 posto (udio u društvenom proizvodu), u posljednjim se godinama ova stopa kretala između 35 i 37 posto. Ako se u okvir promatranja uključe i investicije u obrtna sredstva, onda je ukupna stopa bruto-investicija u osnovne i obrtne fondove znatno premašila 40 posto udjela u društvenom proizvodu. To je vrlo visoka stopa investicija, tako da niz posljednjih godina Jugoslavija spada u mali broj zemalja s najintenzivnijom investicijskom potrošnjom.

Može se slobodno reći da je intenzitet investicijske potrošnje u spomenutim godinama dostigao granicu preko koje se, ni s aspekta materijalno-bilančnih niti platno-bilančnih mogućnosti, kao ni s aspekta ekonomske racionalnosti investiranja, s obzirom na apsorpcijski kapacitet privrede, ne može ići dalje. I premda se na osnovi informacija Službe društvenog knjigovodstva može ocijeniti da je započeo proces (na liniji poznatih mjera ekonomske politike) sužavanja investicijske aktivnosti, ipak je ona u 1979. godini vrlo intenzivna. Prema popisu investicija što su u toku, koji je SDK sačinila zaključno sa 31. 3. 1979. godine, u Jugoslavije postoje 27.964 objekta u koje se investira, što je po ukupnom broju za 9 posto manje nego pola godine ranije. Ukupna predračunska vrijednost svih investicija što su u toku zajedno s prekoračenjima iznosila je u isto vrijeme 922,3 milijarde dinara, znači 37 posto više nego prije jedne godine, odnosno 10 posto

Digitized by Google

više nego prije šest mjeseci. Imajući na umu kretanje cijena u investicijskoj sferi, može se očekivati izvjesno (i premda još blago) smanjivanje realnih vrijednosti, odnosno fizičkog opsega investicija.

Sada se s aspekta ovih razmatranja može postaviti pitanje — kako je moguće ostvarivati ovako intenzivnu investicijsku potrošnju u uvjetima opadanja akumulativne i reprodukcijske sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi. U odgovoru na ovo pitanje treba istaći da se u strukturi izvora bruto-akumulacije jugoslavenske privrede oko 1/3 odnosi na sredstva dinarske i devizne štednje stanovništva. Oko 50 posto ukupne novčane akumulacije jugoslavenske privrede čine sredstva organizacija udruženog rada i samoupravnih interesnih zajednica iz privrede. Veliki dio ovih sredstava, međutim, nije nastao na osnovi akumulativnosti OUR-a iz privrede, odnosno na temelju odgovarajućih izdvajanja u poslovne fondove, već na osnovi propisane amortizacije koja se slijeva u amortizacijske fondove. Oko 1/5 ukupne investicijske potrošnje jugoslavenske privrede financira se niz posljednjih godina na osnovi dodatne akumulacije iz inozemstva. Pri svemu tome treba imati na umu da se u tako napetim odnosima između novčane akumulacije i ostvarenih bruto-investicija u osnovne fondove jedan dio investicijske potrošnje ostvaruje na temelju deficitarnog financiranja, sa svim negativnim posljedicama, kako po stabilnost privrednih kretanja tako i po platno-bilančne odnose.

S tim se u vezi može slobodno reći da se bilansiranje odnosa između novčane i stvarne akumulacije u našem sistemu financiranja proširene reprodukcije, odnosno u našem sistemu financiranja investicija, već godinama vrši deficitarnim financiranjem jednog dijela investicijske potrošnje. Ovo deficitarno financiranje jednog dijela investicijske potrošnje već je godinama jedan od osnovnih mehanizama inflacije kod nas, odnosno jedan od osnovnih uzroka rasta cijena i troškova života.

Međutim, s obzirom na relativno zadovoljavajuću unutrašnju i vanjsku likvidnost jugoslavenske privrede, stvara se utisak da je i pored divergentnosti u pogledu trendova mikro i makroakumulativnosti, to jest i pored opadajuće akumulativne i reprodukcijske sposobnosti OUR-a u privredi, ukupna akumulativnost jugoslavenske privrede kao cjeline ipak zadovoljavajuća. Treba odmah reći da je, i bez obzira na to što u tome ima dio istine, ovaj utisak velikim dijelom prividan i da ova divergentnost u spomenutim trendovima stvara vrlo velike probleme i efikasnom funkcioniranju sistema društvene, posebno proširene reprodukcije, i razvoju društvenih odnosa. Ipak, treba posebno istaći da problemi koji se u tim uvjetima javljaju u procesu transformacije novčane akumulacije u stvarnu imaju naročito negativne posljedice po razvoj društvenih odnosa na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

Digitized by Google

Na osnovi svega naprijed navedenog može se zaključiti da je za daljnji efikasniji razvoj cjelokupnog privrednog sistema općenito, te za efikasniji razvoj društvenih odnosa na temeljima socijalističkog samoupravljanja posebno, prijeko potrebno izvršiti neke korekcije i nadopune u pojedinim dijelovima sistema društvene reprodukcije. Ove promjene moraju ići u pravcu bolje operacionalizacije ovih opredjeljenja (u smislu definiranja odgovarajućih normi ponašanja i mehanizama privređivanja) koja su dana u Ustavu, Zakonu o udruženom radu i drugim privredno-sistemskim zakonima.

U tom kontekstu da samo uz put spomenemo da veliku ulogu mogu odigrati i dvije zakonske osnove u pripremi, i to: 1) Zakon o osnovama sistema proširene društvene reprodukcije i 2) Zakon o osnovama sistema i društvenoj kontroli cijena. Premda ne treba imati nikakve iluzije o tome da se ovako teški i kompleksni problemi privrednog sistema i razvoja društvenih odnosa na temeljima socijalističkog samoupravljanja mogu efikasno rješavati samo odgovarajućim zakonodavnim osnovama, ipak ni ovaj dio aktivnosti, na liniji otklanjanja postojećih devijacija, poteškoća i slabosti, ne treba potcjenjivati. Isto tako ne treba gajiti iluzije o tome da se tretirani problemi, koji su nastajali tokom mnogih godina našeg društveno-ekonomskog razvoja, mogu preko noći, nekom čarobnom formulom, otkloniti i razriješiti.

Ako bismo sebi na kraju ovog odjeljka ipak postavili pitanje o najvažnijim pravcima aktivnosti za rješavanje tretiranih problema i poboljšavanje odnosa u društvenoj, posebno proširenoj reprodukciji, onda bismo se bez dileme prvenstveno opredijelili za jačanje akumulativne i reproduktivne sposobnosti OUR-a u privredi. U tome se kontekstu, kao protuteža sistemu raspodjele u kome je akumulacija samo rezidualna stavka, pominje jedan veoma fleksibilan koncept programirane akumulacije. Kada govorimo o konceptu programirane akumulacije, onda imamo na umu činjenicu da je, s obzirom na probleme i trendove u sferi akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi, potrebno iznalaziti i podržavati sve one mehanizme, instrumente i mjere koji djeluju u pravcu veće stimulacije organizacija udruženog rada da izdvajaju sredstva za proširenu društvenu reprodukciju. Ovo posebno podvlačimo zbog toga što nam sve relevantne analize i ocjene pokazuju da nema možda nijedne druge tako plodotvorne interakcije, odnosno tako izražene međuzavisnosti između povećanja efikasnosti privrednog sistema i simultanog jačanja samoupravnih odnosa kao što je interakcija i funkcionalna veza između jačanja akumulativne i reprodukcijske sposobnosti udruženog rada u privredi i pomenutih efekata na efikasnost sistema i razvoja društvenih odnosa. U taj efekt razvoja sistema i društvenih odnosa uključujem i cio kompleks stabilizacije, odnosno povećanja stabilnosti privrednih kretanja, u

Digitized by Google

smislu smanjivanja stope rasta cijena i troškova života, kao i smanjivanja deficita u bilanci plaćanja.

U kontekstu ovih razmatranja nije suvišno pomenuti i neke nesporazume kada je riječ bilo o konceptu programirane akumulacije bilo o nekoj drugoj normi ponašanja, u smislu aktivnije politike dohotka koja bi, pored ostalog, trebala doprinijeti takvim odnosima u raspodjeli dohotka koji bi u principu izjednačavali akumulaciju sa drugim komponentama njegove finalne raspodjele i koja bi samim tim djelovala u pravcu jačanja položaja i uloge udruženog rada u društvenoj, posebno proširenoj reprodukciji. Taj se nesporazum odnosi na ponekad explicite izrečeno, a ponekad implicite pretpostavljeno pitanje — od koga to treba zaštititi akumulaciju u našem samoupravnom društvu.

U vezi sa tako postavljenim pitanjem treba odmah reći da je i sama ideja o potrebi zaštite akumulacije (od same radničke klase) u društvu koje se temelji na samoupravnim i dohodovnim odnosima — prava besmislica i da je, prema tome, niko razuman ne može zastupati. A čak i kada bi se prihvatila diskusija o jednoj ovakvoj ideji, onda je sasvim izvjesno i sigurno da akumulaciju ne treba štititi od radnika organiziranih u osnovne i druge organizacije udruženog rada u privredi, ali da su, nasuprot tome, potrebne određene objektivizirane granice raspodjele dohotka između organizacija udruženog rada u privrednoj i neprivrednoj sferi. Akumulaciju u daleko većoj mjeri ugrožavaju prevelika prava i nerealne ambicije u sferi opće i zajedničke potrošnje, kao i prevelike, neusklađene i neefikasne investicije, nego, kako se to ponekad posebno ističe, preveliki lični dohoci i prevelika lična potrošnja.

Ovo se posebno naglašava zbog toga što bi suprotstavljanje akumulacije ličnim dohocima (kao veoma statički pristup) predstavljalo ugrožavanje jedne od polaznih osnova i solucija ekonomske i razvojne politike našeg socijalističkog samoupravnog društva.[9] Prema tome, sugestija o operacionalizaciji koncepta programirane akumulacije ima veoma ograničene pretenzije i u stvari se svodi na to da i akumulacija postane komponenta aktivne politike dohotka i instrument sistema samoupravnog društvenog planiranja, a ne samo rezidualna stavka, nakon podmirenja svih drugih vidova finalne potrošnje.[10]

---

[9] To, razumije se, nikako ne znači da do ove konfrontacije ne može (u okviru ekonomske politike jedne konkretne godine) doći i iz nekih objektivnih razloga, kao izraz nagomilanih strukturnih problema i disproporcija u sistemu društvene reprodukcije. No to može biti samo kratkotrajna iznimka, a nikako ne pravilo ni u sferi sistemskih rješenja ni u sferi mjera ekonomske politike.

[10] Vidi: Konzorcij ekonomskih instituta za međurepubličko-pokrajinski jugoslovenski projekt, »Privredni sistem SFRJ« u: *Sistem proširene društvene reprodukcije*, Ekonomski institut, Zagreb, 1979.

Digitized by Google

Pri tome moramo biti duboko svjesni činjenice, a to proizlazi i iz svega što je naprijed rečeno, da se bitne promjene u položaju OUR-a u privredi u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije mogu očekivati tek na osnovi sinhronizirane transformacije postojećih odnosa i u sistemu stjecanja i raspodjele dohotka i u sistemu međunarodnih ekonomskih odnosa, u kreditno-monetarnom i bankarskom sistemu. A koncept programirane akumulacije može, u najboljem slučaju, biti tek jedan mali doprinos u tom pravcu.

7. Neka razmišljanja o problemima reproduciranja u proširenim razmjerima socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih produkcionih odnosa

Temeljne i polazne osnove razvoja našeg cjelokupnog društveno-ekonomskog i političkog sistema se ogledaju u kategorijama društvenog vlasništva, samoupravljanja, udruživanja rada u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, u dohotku i dohodovnim odnosima, u dosljednoj provedbi principa raspodjele prema radu i rezultatima rada. Osnovni institucionalni okvir u kojem se, u međuovisnosti naprijed navedenih kategorija, kao konzekvenca društvenog karaktera sredstava i društvenog karaktera dohotka, moraju reproducirati takvi društveno-ekonomski odnosi koji omogućavaju radnicima organiziranim u OOUR-e da odlučuju o svim pitanjima materijalne baze i društvene nadgradnje, determiniran je zakonitostima socijalističke robne proizvodnje, uz odgovarajuću ulogu plana.

Ta uloga plana, kao funkcija svjesnih subjektivnih snaga društva u usmjeravanju procesa društvene reprodukcije, polazi od pretpostavke da planiranje u danim objektivnim uvjetima može biti samo jedan od korektiva u rukama ovih društvenih snaga u odnosu na stihijno djelovanje zakonitosti socijalističke robne proizvodnje, posebno zakona vrijednosti. Ovakav polazni institucionalni okvir sam po sebi nameće i neka pitanja fundamentalnog teorijskog karaktera. Ta se pitanja odnose na definiranje povijesnih oblika djelovanja zakona vrijednosti u ovoj fazi našeg društveno-ekonomskog razvoja. Ukoliko se, s obzirom na relativno kratko razvojno iskustvo na temeljima socijalističkog samoupravljanja, ovakve pretenzije pokazuju kao nerealne, onda je nužno barem definirati i (makar samo u smislu jedne društvene konvencije) prihvatiti neke kriterije ravnotežne, odnosno normalne cijene.

Koliko god na prvi pogled ovo moglo izgledati kao pitanje koje ima samo neki apstraktan idejno-teorijski značaj, nagomilano iskustvo iz proteklog razvojnog perioda, a posebno postojeći odnosi i problemi u sistemu društvene reprodukcije pokazuju da ovo pitanje ima i veoma veliki značaj kako za efikasnije djelovanje

Digitized by Google

pojedinih privredno-sistemskih rješenja tako i za efikasnije mjere ekonomske politike.[11]

Kada je riječ, međutim, o ulozi tržišta i plana u funkcioniranju ove faze našeg privrednog sistema, onda mnoge analize i ocjene odnosa u društvenoj reprodukciji pokazuju da imamo i premalo tržišta i premalo plana. Premalo tržišta imamo zbog toga što je prostor za iole slobodniju igru ekonomskih zakonitosti veoma ograničen i što je u postojećim rješenjima u sistemu i društvenoj kontroli cijena dominantna uloga faktora izvan udruženog rada. Posljedice su poznate. Umjesto borbe za kvalitativne faktore privređivanja na osnovama kriterija i zakonitosti tržišta, suočeni smo s kontinuiranom borbom udruženog rada za poboljšavanje svoga položaja putem upornih zahtjeva za promjenom odnosa u primarnoj raspodjeli, odnosno za povećanjem cijena. Sve to sasvim logično ima za posljedicu i opći porast cijena i troškova života. Osim toga, naše je tržište i nerazvijeno, i nejedinstveno i neperfektno, a mnoga privredno-sistemska rješenja i mjere ekonomske politike polaze od toga kao da je ono i razvijeno, i jedinstveno i perfektno.

Postavku o tome da nemamo dovoljno plana čini se da nije ni potrebno elaborirati jer je veoma očito da nismo još napravili nijedan kvalitativan korak naprijed ka operacionalizaciji sistema samoupravnog društvenog planiranja. Zato su se pojave iz perioda liberalizma po inerciji još održale i realni osnov za njihovo eliminiranje bi se mogao naći tek u procesu pripreme, usklađivanja i donošenja novog petogodišnjeg plana za period od 1981. do 1985. godine.

Navedeni problemi u sferi temeljnih institucionalnih okvira, to jest u sferi tržišta i plana, veoma otežavaju reproduciranje u proširenim razmjerima društveno-vlasničke, ili, kako u novije vrijeme popularnije kažemo, dohodovne odnose. Naša razvojna praksa i iskustva su nedvojbeno pokazali da je reprodukcija u proširenim razmjerima društveno-vlasničkih odnosa daleko teži i kompleksniji društveni proces od reproduciranja bilo kojih do sada poznatih povijesnih oblika vlasništva i odgovarajućih društvenih odnosa. Pođimo od Marxa i njegovog učenja o proširenoj reprodukciji kapitalističkog društva, koje se u osnovi svodi na pretvaranje viška vrijednosti u kapital. Mi smo, međutim, već više decenija u našem razvoju suočeni sa činjenicom da općenito daleko brže jača materijalna baza društva nego što jača materijalna osnova organizacija udruženog rada, u smislu proširene reprodukcije i društveno-vlasničkih i dohodovnih odnosa, naime u

---

[11] Vidi: Vladimir Franković, *Neka pitanja raspoređivanja dohotka i alokacija akumulacije u SFRJ*, Raziskovalni center Ekonomske fakultete, Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 1979.

Digitized by Google

smislu jačanja pozicije i uloge OOUR-a u odlučivanju o poslovima društvene reprodukcije.

Slijedi zaključak da se, za razliku od drugih povijesnih oblika vlasništva, društveno vlasništvo može reproducirati u proširenim razmjerima samo onda ako i svi drugi dijelovi privrednog sistema, odnosno njegovi podsistemi, funkcioniraju tako da jača položaj udruženog rada u društvenoj, posebno proširenoj reprodukciji, da se na toj osnovi razvijaju dohodovni odnosi i da se konzekventno provodi princip raspodjele prema radu i rezultatima rada. U protivnom se javlja hibridni društveni odnos kao mješavina društvenog, državnog, kvazidržavnog i grupnog vlasništva. To je, vjerojatno, situacija u kojoj se sada nalazimo i iz koje bismo postepenom operacionalizacijom Ustava, Zakona o udruženom radu i drugih privredno-sistemskih zakona u narednoj etapi našeg društveno-ekonomskog razvoja morali izići.

Zato ima mnogo osnova za pretpostavku da će borba za afirmaciju društvenog karaktera sredstava i dohotka, onako kako ih definiraju odluke X i XI kongresa SKJ, odnosno kako ih definira Ustav i Zakon o udruženom radu, potrajati još dosta dugo i vjerojatno tokom više generacija.[12] Na dugoročnost ovog procesa, kada su u pitanju idejno-teorijske osnove našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema, ukazuju i radovi najvećih njegovih idejnih kreatora, a u prvom redu Josipa Broza Tita, Edvarda Kardelja i Vladimira Bakarića.

Sva ova pitanja, razumije se, nemaju samo određeni praktični privredno-sistemski i ekonomsko-politički značaj već su isto tako i od velikog idejno-teorijskog, a moglo bi se reći i strateško-političkog značaja. Ona svakako imaju posebnu važnost i za pripremu stavova i ocjena za slijedeći, XII kongres SKJ. Jer, kao što su analiza i ocjena odnosa u društvenoj, posebno proširenoj reprodukciji dominirale na prethodna dva kongresa, tako će sasvim normalno i logično (može se reći po prirodi stvari) dominirati i na narednom kongresu. Pri svemu tome, sa aspekta strategije naših društveno-ekonomskih (pa i idejnih) razvojnih pretenzija, nije najbitnije da nam stvarna kretanja omoguće ocjenu smanjivanja razlika između ovoga što proklamiramo i onoga što ostvarujemo, koliko je bitno da stvarna kretanja realno ocijenimo i objasnimo i, na toj osnovi, bolje izdiferenciramo pretenzije i pravce naše aktivnosti za naredni razvojni period.

---

[12] Vidi: Dragomir Vojnić, *Društveno vlasništvo kao temeljna kategorija političke ekonomije samoupravnog socijalizma*, referat na teorijskoj sekciji »Crvenog barjaka«, objavljen u časopisu »Obeležja«, br. 3/1977, Priština.

Digitized by Google

8. Umjesto zaključnih razmatranja

Dosadašnja nas razmatranja upućuju na zaključak da je osnovne pravce aktivnosti za otklanjanje postojećih problema i devijacija u sistemu društvene, posebno proširene društvene reprodukcije, potrebno tražiti i pronalaziti ponajviše u okviru već definiranih i prihvaćenih opredjeljenja, odnosno u okvirima (velikim dijelom) postojećih sistemskih rješenja. U tome smislu orijentacija na takozvanu operacionalizaciju i oživotvorenje odgovarajućih privredno-sistemskih rješenja, uvođenjem dodatnih mehanizama kriterija i normi (što je sve važan preduvjet postepenog prestajanja inercije starih rješenja, kao i postepene promjene ponašanja svih subjekata privređivanja), dobiva veoma veliki društveno-ekonomski i politički značaj.

Ova operacionalizacija odgovarajućih privredno-sistemskih rješenja mora imati kao svoj osnovni kriterij jačanje akumulativne i reprodukcijske sposobnosti OUR-a u privredi, a to znači i jačanje položaja udruženog rada u sistemu proširene društvene reprodukcije. Ova aktivnost mora sinhronizirano teći i u sferi sistema stjecanja i raspodjele dohotka, i u sferi kreditno-monetarnog i bankarskog sistema i u sferi sistema međunarodnih ekonomskih odnosa. Cilj ove aktivnosti mora biti da svi ti sistemi u većoj mjeri budu u funkciji udruženog rada.

Kada je riječ o primarnoj raspodjeli, onda je prijeko potrebno ostaviti više prostora za slobodniju igru ekonomskih zakona. S tim u vezi bi bilo veoma poželjno, na bazi nekih društveno dogovorenih konvencija o kriterijima ravnotežnih (normalnih) cijena, započeti energičnu akciju za smanjivanje pretjerano velikih razlika u uvjetima privređivanja. U nemogućnosti ostvarivanja jedne radikalnije društveno-ekonomske reforme, ovu bi akciju trebalo provoditi u toku pripreme novih samoupravnih sporazuma o udruživanju rada i sredstava u okviru u najširem smislu shvaćenih dohodovno i tehnološki međuovisnih cjelina (proizvodne, prometne i financijske sfere), što sve znači da bi se ova značajna aktivnost trebala voditi u toku priprema novog petogodišnjeg plana 1981—1985.

Kada je riječ o sekundarnoj raspodjeli, onda se mora ozbiljno razmišljati o tome da će se za neko vrijeme morati zaustaviti trend sve većeg zahvatanja dohotka OUR-a u privredi za potrebe OUR-a i drugih samoupravnih organizacija i zajednica van privrede. Kada je u pitanju interna raspodjela, onda se aktivnom politikom dohotka, uključujući i koncept programirane akumulacije, moraju učiniti prvi koraci u tom pravcu da akumulacija ne ostaje kao rezidualna stavka u procesu njegove finalne raspodjele. Dalje diferenciranje kriterija i mjerila u postojećim dogovorima i sporazumima o raspodjeli je, s obzirom na izražene probleme u ovoj sferi, evidentno, postala prijeka potreba.

Digitized by Google

Sve ove promjene u sistemu stjecanja i raspodjele dohotka bi morale omogućiti da se metod deficitarnog financiranja pojedinih dijelova finalne potrošnje svede na najmanju moguću ekonomski opravdanu i prihvatljivu mjeru.

Sa aspekta operacionalizacije sistema samoupravnog društvenog planiranja od posebnog je značaja da se novi petogodišnji plan 1981—1985. u znatno većoj mjeri nego tekući srednjoročni plan temelji na udruživanju rada i sredstava, odnosno na različitim oblicima samofinanciranja, a ne kao do sada na kreditnim odnosima i kupoprodajnim ugovorima, pod plaštom dogovora i sporazuma. S obzirom na postojeće odnose u sistemu društvene reprodukcije, ne treba imati nikakve iluzije o tome da će ovi procesi teći spontano. Zato su potrebne ili društveno dogovorene ili zakonom propisane norme ponašanja prilikom zatvaranja financijskih konstrukcija za investicione projekte i odluke na koje se oslanjaju planovi i programi razvoja.

Konačno, ne kao manje važno, nego možda kao najvažnije, nužne su ozbiljne transformacije i kreditno-monetarnog i bankarskog sistema i sistema međunarodnih ekonomskih odnosa. Budući su odgovarajući pravci aktivnosti već prihvaćeni, čini se da ovaj stav nije ni potrebno šire elaborirati.

Digitized by Google

Božo Jovanović

Unapređivanje ekonomskih odnosa sa inostranstvom

Ekonomski odnosi sa inostranstvom su jedna od najviše raspravljanih privrednih tema u poslednje vreme. Razlog tome su nepovoljna kretanja i ispoljene tendencije u svim oblicima tih odnosa.

Nikada naša privreda nije bila lišena teškoća u ekonomskim odnosima sa inostranstvom, pogotovu onih što su karakteristične za privredu u razvoju koja u svetskoj podeli rada traži sebi određeno mesto. Međutim, od 1974. godine do danas, sa izuzetkom 1976. godine, problemi ekonomskih odnosa sa inostranstvom su se gomilali, a neki od njih se manifestovali na način koji nije karakterističan za privredu u usponu. Naime, u tom vremenu svi elementi naših ekonomskih odnosa sa inostranstvom nepovoljni su. Pri tome imamo na umu sledeće: opada naš udeo u svetskom izvozu, a raste u svetskom uvozu; opada konkurentnost naše privrede, a raste njena uvozna zavisnost; opada stepen pokrivenosti robnog uvoza izvozom roba; u prethodne dve godine nismo imali realan rast izvoza, a ove ćemo imati minimalan porast; naglo rastu rashodi, a stagniraju prihodi po nerobnoj osnovi; »zaduže-

Digitized by Google

nost zemlje u inostranstvu dostigla je stepen koji se ne bi smeo prekoračiti«[1].

Problemi ekonomskih odnosa sa inostranstvom prevashodno su koncentrisani u trgovinskom bilansu. Deficit u trgovinskom bilansu ravan je polovini ukupnog uvoza roba. Posledica navedenih kretanja je visok deficit u platnom bilansu zemlje. U 1979. godinu ušli smo sa milijardu dolara deficita, da bismo iz nje izašli sa trostruko većim deficitom. Porast deficita trgovinskog bilansa u tekućoj godini iznosi oko 1.800 miliona dolara, a platnog bilansa oko 2.000 miliona.

Pravu dimenziju našeg platnog deficita mogućno je sagledati tek kad se on stavi u odnos sa vrednošću robnog izvoza. Tada će se uočiti da je u 1979. godini platni deficit ravan vrednosti 2/5 ukupnog robnog izvoza.

Što je veći deficit u platnom bilansu, to je, znači, veća unutrašnja potrošnja bez pokrića i veća potreba za zaduživanjem u inostranstvu.

Nema sumnje u to da je stanje ekonomskih odnosa sa inostranstvom zabrinjavajuće i da se naša privreda, na tom području, suočava sa problemima kakve nije imala od reforme (1965. godine) do danas. Istovremeno, neke od ispoljenih tendencija, makar ove u 1979. godini, nas iznenađuju. To se u prvom redu odnosi na one koje su nastale kao rezultat uvoznih uticaja, prema kojima smo, kako se pokazalo, slabi i lako ranjivi. Delom su te tendencije odraz ukupnog stanja naše privrede, pa, između ostalog, i posledica određene politike i prakse, a pre svega politike razvoja.

Zajednički imenitelj problema ekonomskih odnosa sa inostranstvom je razlika između odliva i priliva deviza, koja, u stvari, predstavlja platni deficit. Ta razlika se povećava, što znači da naš izvoz roba i usluga zaostaje za uvozom i za anuitetskim obavezama. U ovom trenutku nema prečeg zadatka nego sprečiti da se ova razlika između odliva i priliva deviza povećava i učiniti sve što se može — a može se mnogo — da se ona smanji. To je neodložni zahtev što se postavlja pred našu privredu i društvo u celini. Time unapređenje ekonomskih odnosa sa inostranstvom dobija jednu, ako ne novu, ono veoma naglašenu dimenziju. To je veća uravnoteženost robne razmene i veća diverzifikacija po vrstama roba i regiona. Jedini način da to postignemo jeste da obezbedimo, za duže vreme, znatno veću stopu rasta izvoza od rasta uvoza, odnosno da kretanje i rast uvoza potpuno podredimo kretanju i rastu izvoza. S obzirom na to da izvoz pokriva jedva polovinu uvoza, da bismo smanjivali razliku, potrebno je da izvoz raste

[1] Iz Zaključaka Predsedništva CK SKJ, »Politika« od 24. novembra 1979, str. 6.

Digitized by Google

dva puta brže od uvoza. Sad više nije pitanje možemo li; mi to moramo! Vredno je pažnje razmotriti kako ćemo to postići. Ovo utoliko pre što se nalazimo na prelazu iz jednog u drugo srednjoročno plansko razdoblje, pa će ostvarivanje tog zadatka u velikoj meri zavisiti od toga kako ćemo se u planskim dokumentima opredeliti prema njemu.

Uzroci i problemi

Veliki raskorak između izvoza i uvoza, odnosno priliva i odliva deviza, izazivaju, više od drugih, sledeća dva uzroka:

Prvo, strukturna neusklađenost naše privrede kao posledica vođene politike razvoja, ali i kao posledica trajne energetske i sirovinske zavisnosti od uvoza. Sada se stanje trgovinskog i platnog bilansa povratno odražava kao limitirajući faktor politike razvoja. U Zaključcima Predsedništva CK SKJ o tome se kaže: »Deficit trgovinskog i platnog bilansa sada je ključni problem zemlje, koji je zaoštren do te mere da postaje ograničavajući činilac razvoja i veoma nepovoljno deluje na ukupne tokove reprodukcije.«[2]

Drugo, dohodovna nezainteresovanost organizacija udruženog rada za izvoz, kao posledica vođene politike u oblasti ekonomskih odnosa sa inostranstvom, ali i kao posledica politike, stanja i zbivanja na unutrašnjem tržištu.

Postojale su i još postoje velike razlike u mišljenjima o uzrocima dohodovne nezainteresovanosti, pa otud i nedovoljne orijentacije na izvoz. Međutim, rastom deficita i problema koje on sobom donosi i povećanjem razlike u uslovima poslovanja na unutrašnjem tržištu i u izvozu — smanjuju se razlike u gledanjima na uzroke. Sad, čini nam se, nije teško objasniti zašto izvoz ne ide, već zašto ide i ovoliko koliko ide. Ima se pri tome u vidu da smo prethodne godine bez i jedne dodatne podsticajne mere i bez značajnih promena kursa dinara ostvarili nominalno povećanje izvoza u razvijene zemlje od 25%, a realno oko 10%, što se ni u kom slučaju ne bi smelo obezvređivati.

Ekonomska nezainteresovanost organizacija udruženog rada za izvoz izazvana je nepovoljnijim uslovima plasmana i nepovoljnijim mogućnostima ostvarivanja dohotka u odnosu na pogodnosti koje pruža domaće tržište. Ova uzročnost između uslova plasmana i dohotka bila je povod brojnim mišljenjima u prilog smanjenju razlika između domaćih i inostranih cena — smanjivanjem pregrejane domaće tražnje, odnosno usporenijim rastom domaćih cena. Usporeniji rast domaćih cena je višestruko poželjan, između ostalog i zato što inflacija pogoduje uvozu, a nepovoljno utiče na

[2] Isto.

Digitized by Google

izvoz. Ostavljajući po strani pitanja čime i kako to postići, jer to odavno i želimo i pokušavamo, delujući samo u tom pravcu može se ostvariti povećanje izvoza, ali samo na kratak rok.

Suština problema je u dohotku, i to u uslovima njegovog sticanja. Taj problem se ne može rešavati samo tako što će se uslovi plasmana u zemlji učiniti manje povoljnim, pa da iz toga proistekne odlučnija orijentacija na izvoz, već pre svega tako što će se uslovi izvoza učiniti povoljnijim. Naime, izvoz je, posmatrano izolovano, po pravilu, nerentabilan. Međutim, da li će organizacija udruženog rada koja izvozi ostvariti poslovni gubitak ili neće, to zavisi, između ostalog, od odnosa između izvoza i realizacije u zemlji i od razlike u dohodovnosti između njih. Organizacija udruženog rada se u poslovnoj politici rukovodi svojim interesom, koji je regulator njenog ponašanja. Čest je slučaj da ona izvozi i ako gubi na tom poslu, sve dok to ne ugrozi njenu ukupnu rentabilnost. To će se pre desiti onim organizacijama kod kojih je udeo izvoza u ukupnoj realizaciji veći. Prema tome, ako se postojeća razlika u dohodovnosti između izvoza i plasmana u zemlji bude smanjivala usporenijim rastom domaćih cena ili, jednostavno, ograničavanjem mogućnosti za prodaju u zemlji, to neće biti dohodovna pobuda, već ekonomska prinuda koju će mnogo lakše podneti marginalni izvoznici jer je njihov manevarski prostor veći. U takvoj situaciji slabe su mogućnosti tipičnih izvoznika da znatno i na duži rok povećaju izvoz.

Prava rešenja za povećanje izvoza moraju se tražiti u povećanju njegove konkurentnosti. Treba oceniti šta u tom pravcu nude postojeća sistemska rešenja i kakve su mogućnosti za uređivanje odnosâ u oblasti ekonomskih odnosa sa inostranstvom na samoupravan način. S tim u vezi, posebnu pažnju zaslužuje povećavanje konkurentnosti udruživanjem rada i sredstava organizacija udruženog rada, a zatim sistem podsticaja izvoza i mere tekuće ekonomske politike.

Podsticaj izvoza udruživanjem rada i sredstava

Organizacije udruženog rada uvoze ostvarenim, stečenim i kupljenim devizama.

Devize se ostvaruju direktnim oblicima poslovanja sa inostranstvom — izvozom i uzimanjem kredita i indirektnim poslovanjem sa inostranstvom — zajedničkim ostvarivanjem deviza udruživanjem rada i sredstava u tom cilju.

Devize se stiču udruživanjem deviza na temelju Samoupravnog sporazuma o udruživanju rada i sredstava i kompenzacijom.

Devize se kupuju na osnovi saglasnosti samoupravne interesne zajednice, a po postupku predviđenom u samoupravnom sporazumu o načinu i postupku za realizaciju dugoročnog obima uvoza

Digitized by Google

roba i usluga i drugih odliva deviza zaključenim u samoupravnoj interesnoj zajednici za ekonomske odnose sa inostranstvom.

Pretežni deo svojih potreba u devizama organizacije udruženog rada treba da obezbeđuju ostvarivanjem i sticanjem deviza. Pravo na kupovinu treba da se smanjuje i zamenjuje ostvarivanjem i sticanjem, tako da postane izuzetak a ne masovna pojava, kako je bilo početkom sprovođenja novog deviznog sistema i uglavnom se zadržalo do danas. Ubuduće bi obezbeđivanje potrebnih deviza za uvoz i druga plaćanja u inostranstvu moralo sve više biti briga samih organizacija udruženog rada.

Zakonom o deviznom poslovanju i kreditnim odnosima sa inostranstvom predviđena je mogućnost ostvarivanja deviza udruživanjem rada i sredstava (član 67) i sticanja deviza udruživanjem ostvarenih deviza — na temelju samoupravnog sporazuma o udruživanju rada i sredstava, a radi ostvarivanja zajedničkih razvojnih programa, ostvarivanja zajedničkog prihoda i dohotka i zajedničke proizvodnje roba i usluga u cilju izvoza (član 68).

Zakon nije predvideo promet devizama niti mogućnost naknade za ustupljene devize. Prema tome, Zakon ne daje mogućnost dinarske nadoknade organizacije udruženog rada koja troši devize organizaciji udruženog rada koja ih stvara. Zbog toga, uzeto strogo sistemski, jedini efikasan i na sistemu zasnovan oblik podsticaja izvoza u okviru udruženog rada je udruživanje rada i sredstava u cilju *ostvarivanja deviza zajedničkim izvozom.*

Značaj mu je u tome što vodi uspostavljanju dohodovnog odnosa između organizacija udruženog rada koje su reprodukciono povezane i međuzavisne. Treba postići da izvoz bude zajednički posao svih osnovnih organizacija udruženog rada koje su u reprodukcionom lancu i koje, proizvodeći za izvoz, ostvaruju priliv deviza kao zajednički rezultat (prihod), i tako stiču pravo po tom osnovu u srazmeri sa doprinosom u izvoznom poslu. Takvo udruživanje rezultira rastućom konkurentskom sposobnošću izvoza, jer ceo reprodukcioni lanac funkcioniše kao celina, sa istim ciljem, u partnerskom odnosu, sve dok zajednički posao traje. Tu prethodne faze ne prodaju narednim fazama, već im isporučuju po uslovima koji su podređeni onima na osnovi kojih se roba ili usluga, što ih zajedno proizvode, izvozi. Upravo u povoljnom uticaju na konkurentsku sposobnost ogleda se podsticajni karakter udruživanja rada i sredstava radi zajedničkog ostvarivanja deviza. Naime, svi partneri, odnosno sudionici u zajedničkom poslu, uklapaju se u uslove izvoza koje su zajedno postigli, čime se napor izvoznih poslova ravnopravno deli na sve učesnike, a isto tako i devize i druga prava, umesto da sve to nosi samo onaj krajnji u lancu reprodukcije. Proizvođači iz prethodnih faza stiču pravo na zajednički ostvarene devize time što sa proizvođačima iz narednih faza dele celokupnu sudbinu konkretnog posla i samo pod tim uslovom devize mogu biti zajedničke.

Digitized by Google

Pri zajedničkom ostvarivanju deviza realizovani devizni priliv se još sa prolaznog računa razdvaja i doznačuje na devizne račune udruženih osnovnih organizacija udruženog rada. Time on ulazi u deviznobilansnu poziciju republike ili pokrajine u kojoj je sedište udružene organizacije, i, što je najvažnije, sada te devize pripadaju toj organizaciji, pa ona njima raspolaže. Zajednički posao je u svemu zajednički — od početka do kraja, i ponavlja se kao što se ponavlja i proces proizvodnje.

Međutim, da bi se organizacije udruženog rada udruživale na ovaj način, treba da su na njega ekonomski upućene, to jest da ih potreba zajedničkog ostvarivanja deviza zbližava. To neće biti slučaj sve dok se do deviza bude moglo dolaziti na lakše načine, to jest distribucijom. Ekonomska razlika između ta dva načina je očita. Ostvarivati devize je napor koji se direktno odražava na veličinu dohotka. Da bi se učestvovalo u zajednički ostvarenim devizama, mora se nešto i ponuditi, u napred rečenom smislu. Međutim, pravo na plaćanje prema inostranstvu koje se može dobiti na osnovi stečenog prava ne iziskuje materijalne napore. Da bi se ovi procesi na širem frontu otvorili i ubrzali, potrebno je postepeno napuštati sistem distribucije deviza na principu stečenih prava i zamenjivati ga, takođe postepeno, sopstvenim ostvarivanjem i sticanjem, to jest udruživanjem deviza. Insistiranjem na tome da svaki subjekt privrede koji troši devize mora da ih ostvaruje ili stiče, nije rečeno da svaki od njih mora da izvozi. To nije neophodno. Izvoziće onaj koji je, da tako kažemo, u izvoznoj poziciji, a u tom izvozu drugi mogu naći svoje mesto u skladu sa svojim mestom u procesu proizvodnje koja je namenjena izvozu — učešćem u zajedničkom ostvarivanju deviza, a ako to nije moguće, onda udruživanjem deviza. Tek kad su te mogućnosti iscrpljene, treba obezbediti da se do prava na plaćanje dođe kupovinom. Ovde se ima na umu pravo na kupovinu utvrđeno samoupravnim sporazumom u samoupravnoj interesnoj zajednici.

Zajedničko ostvarivanje deviza se realizuje kroz robni i neobni izvoz. Tu ne treba praviti razlike. Biće slučajeva da će se robna proizvodnja realizovati u izvozu usluga (proizvodi agrokompleksa kroz turizam) i da će se usluge realizovati kroz robni izvoz (transport, montaža i drugo).

Udruživanje rada i sredstava radi zajedničkog ostvarivanja deviza uređuje se samoupravnim sporazumom između najmanje dve osnovne organizacije udruženog rada od kojih jedna isporučuje drugoj komponente materijalnih faktora proizvodnje (materijal za reprodukciju, energiju ili oruđa za rad), a druga ih materijalizuje u konkretni oblik robe ili usluge i realizuje u izvozu. Da bi udruživanjem nešto dobile, obe se ponečeg moraju odreći. Prva povoljnijih uslova prodaje, druga dela ostvarenih deviza. Obe obezbeđuju veću stabilnost poslovanja, stiču veću sigurnost, a — dugoročno posmatrano — i veći dohodak.

Digitized by Google

Udruživanje rada i sredstava u naznačenom smislu imaće veliki uticaj na unapređivanje ekonomskih odnosa sa inostranstvom, pa i više od toga — na unapređivanje i adekvatno uređenje ekonomskih odnosa u udruženom radu. Naime, ima osnova verovanju da će se kroz uspostavljanje dohodovnih odnosa na sektoru razmene sa inostranstvom, i njihovom afirmacijom, najlakše ostvarivati prodor i afirmacija dohodovnih odnosa uopšte. Ovo iz razloga što je u zajedničkom izvozu, recimo, znatno lakše objektivizirati međusobne ekonomske odnose organizacija udruženog rada koje u njemu učestvuju, jer su njegovi glavni elementi (ostvarena cena, kurs, iznos podsticaja itd.) svakom poznati, a i podložni svetskim kriterijumima vrednovanja i upoređivanja.

Treba još jednom istaći da je pitanje udruživanja kroz zajedničko ostvarivanje deviza jedno od sudbinskih pitanja izvoza, ali se ono ne rešava samo sistemom podsticaja izvoza već i u okviru sistema raspolaganja devizama. Kako je devizni sistem u nadležnosti samoupravnih interesnih zajednica, to je njihova uloga u ovom udruživanju velika i odgovorna. Velika je odgovornost i onih saveznih institucija koje treba da obezbede funkcionisanje sistema informacija adekvatno potrebama udruživanja.

Treba praviti razliku između udruživanja rada i sredstava radi zajedničkog ostvarivanja deviza i udruživanja ostvarenih deviza na osnovi udruživanja rada i sredstava. Iako se oba oblika udruživanja uređuju samoupravnim sporazumom, oni se bitno razlikuju, jer jedan reguliše ostvarivanje, a drugi sticanje deviza.

Devize udružuju organizacije udruženog rada koje ih ostvaruju i organizacije udruženog rada kojima su te devize potrebne radi:

— ostvarivanja zajedničkih razvojnih programa;
— ostvarivanja zajedničkog prihoda, odnosno dohotka;
— zajedničke proizvodnje robe i obavljanja usluga kojima se doprinosi ostvarivanju većeg deviznog priliva.

Ovo udruživanje ostvarenih deviza zasnovano je na dugoročnoj proizvodnoj kooperaciji, zajedničkom ulaganju i poslovno-tehničkoj saradnji. Njemu, po duhu Zakona, nije cilj valorizacija ostvarenih deviza, već ciljevi proistekli iz zajedništva (zajednički prihod, dohodak, zajednička ulaganja i slično). Udruživanje deviza nije uzrok zajedništvu, već njegova posledica. Ne donosi se samoupravni sporazum o udruživanju radi udruživanja deviza, već se udružuju devize zato što je uspostavljeno zajedništvo i što se ostvaruje, a udružene devize su funkcionalna potreba tog zajedništva.

Međutim, mnoge organizacije udruženog rada koje ne ostvaruju devize ili ih ne ostvaruju dovoljno nisu u poziciji da mogu učestvovati u zajedničkom ostvarivanju deviza udruživanjem rada i sredstava (po članu 67); takođe nisu tako udružene i povezane da bi mogle da stiču devize udruživanjem deviza (po članu 68),

Digitized by Google

a devize su im potrebne. Iz te okolnosti u praksi je nastao jedan vid sticanja deviza koji se ostvaruje na tri sledeća načina:

(1) Unutar poslovnih sistema koji se, kao radna organizacija ili složena organizacija udruženog rada, devizno bilansiraju kod samoupravne interesne zajednice, osnovne organizacije udruženog rada koje ostvaruju devize ustupaju devizno pravo osnovnim organizacijama udruženog rada koje ih troše, i to uz određenu, interno regulisanu nadoknadu. Upravo ta nadoknada (zvana »šticovanje«, egalizacioni fond ili drugačije) podseća da ovde nema pravog udruživanja rada i sredstava i dohodovnog odnosa, jer, veoma često, nema ni reprodukcione međuzavisnosti, iako je reč o osnovnim organizacijama udruženog rada iz stalnog poslovnog sistema.

(2) Ustupanje deviza između poslovnih sistema, ali uglavnom u okviru iste samoupravne interesne zajednice, što će reći socijalističke republike i socijalističke autonomne pokrajine, uz određenu nadoknadu i kao trajno sporazumno rešenje. Čest je to slučaj između poslovnih sistema koji nemaju nikakve reprodukcione međuzavisnosti, što se pravda nemogućnošću da se devize valorizuju unutar sistema u kome se stvaraju. S tim u vezi neprirodno je da se jedna turistička organizacija udružuje sa željezarom iz svoje republike, a ne sa poljoprivredno-industrijskim kombinatom iz druge republike, odnosno pokrajine.

(3) Ustupanje deviza od slučaja do slučaja. Ovo je, u stvari, najčešći oblik kupoprodaje deviza između organizacija udruženog rada. Tu je reč o nesistemskoj, jednokratnoj finansijskoj transakciji, kojom kupac rešava neku svoju uvoznu potrebu, a prodavac, valorizacijom ostvarenih deviza, uvećava svoj dohodak.

U svim tim načinima ustupanje deviza je pokriveno samoupravnim sporazumom o udruživanju deviza, ili o udruživanju rada i sredstava radi zajedničkog ostvarivanja deviza, mada ne postoji dohodovni odnos, kao što ne postoji ni reprodukciona međuzavisnost. Udruživanje rada i sredstava radi zajedničkog ostvarivanja deviza i udruživanje deviza na osnovi udruženog rada i sredstava ovde i nije sporno, sporna je nadoknada, jer nije Zakonom predviđena.

Praksa je puna slučajeva ostvarivanja deviza izvozom, ali uz velike materijalne žrtve organizacija udruženog rada. Pojedine organizacije udruženog rada izvoze po svaku cenu, jer im je to uslov da dođu do prava na devize. One bi, podstičući izvoz drugih organizacija udruženog rada, mogle postići isti devizni efekt uz manje materijalne žrtve. I sa opšteg društvenog stanovišta celishodnije je podsticati onaj izvoz koji nosi najveći devizni i dohodovni efekt, ma ko mu bio nominalni nosilac. Međutim, osim što za to nedostaje sistemska osnova, ne postoji ni sistem informisanja o rentabilnosti izvoznih poslova, o podobnosti izvoznika i uslovima pod kojim ostvaruje devize. Verovatno da bi otvaranje ovih mogućnosti, kao i slobodnije raspolaganje devizama, vodilo

Digitized by Google

ka traženju najveće društvene rentabilnosti izvoza. Subjekti u privredi bi se odlučivali za najpovoljniju varijantu, to jest da izvoze neposredno, da to čine udruživanjem rada i sredstava ili da podstiču izvoz onih čija je izvozna podobnost najveća.

U suštini, ovde je reč o jednoj staroj društvenoj dilemi prihvaćenoj kao sistemsko rešenje, ali nedovoljno usvojeno od samoupravne prakse — da se konkurentska sposobnost povećava tako što će se sve osnovne organizacije udruženog rada, međuzavisne u procesu rada, povinovati postignutim uslovima realizacije u izvozu zajedničkog proizvoda i ostvarene devize prihvatiti kao zajednički prihod. Postavlja se pitanje zašto nije došlo do masovnijeg udruživanja rada i sredstava radi zajedničkog ostvarivanja deviza. Među razlozima ne bi trebalo izostaviti i taj što su organizacije udruženog rada izvadile iz zaostavštine starog sistema: (1) pravo na plaćanje koje, na osnovi stečenog prava na uvoz, dobijaju u samoupravnoj interesnoj zajednici i (2) prenos prava na plaćanje uz nadoknadu. To im je bilo jednostavnije i, što je najvažnije, jevtinije rešenje nego da ulaze u trajne odnose udruživanja, pogotovu ako se to radi u nestabilnim uslovima kakvi su bili u poslednje vreme. Međutim, udruživanje rada i sredstava radi zajedničkog ostvarivanja deviza na dohodovnim osnovama predstavlja najkvalitetniji oblik uređivanja ekonomskih odnosa u udruženom radu, i samo je ono pretpostavka obuhvatanja i regulisanja deviznih tokova u jedinstven sistem.

Podsticanje izvoza vraćanjem carina i drugim merama ekonomske politike

Unapređivanje ekonomskih odnosa sa inostranstvom i podsticanje izvoza vrši se, između ostalog, i povraćajem carina i drugih uvoznih dažbina, kao poreza i doprinosa. Time se ostvaruje dvojako podsticajno dejstvo na izvoz. Najpre, vrši se troškovno rasterećenje od plaćenih dažbina i tako poboljšava konkurentska sposobnost predmetne robe ili usluge. Potom, izborom oblika povraćaja podstiču se pojedini robni ili uslužni sektori, kako bi se postigli željeni ciljevi. To, na primer, može biti veća podrška onom izvozu koji donosi veći neto devizni efekt, što nam je naročito potrebno u ovoj situaciji, a koji sadrži više domaćeg rada ugrađenog u robu ili uslugu, a može biti i podrška za lakše savlađivanje inostranih barijera na koje naši izvoznici nailaze.

Modaliteti povraćaja sada se utvrđuju samoupravnim sporazumom koji zaključuju samoupravne interesne zajednice za ekonomske odnose sa inostranstvom republika i autonomnih pokrajina u Interesnoj zajednici Jugoslavije, a u saglasnosti sa Saveznim izvršnim većem. Osim toga, sistem omogućuje i druge povraćaje koji se utvrđuju aktima samoupravnih interesnih zajednica za ekonomske odnose sa inostranstvom, a u skladu sa osnov-

Digitized by Google

nim kriterijumima koji se zajednički dogovaraju u Interesnoj zajednici Jugoslavije.

Mogućnosti podsticaja izvoza povraćajem carina i drugih dažbina ograničene su raspoloživim izvorima sredstava i međunarodnim obavezama. Naime, sredstva za povraćaje napajaju se iz naplaćenih carina i drugih uvoznih dažbina koje su izvorni prihodi federacije, a ona trajno kuburi sa problemima bilansiranja svog budžeta. Na drugoj strani, preuzete međunarodne obaveze nas ograničavaju samo na one oblike podrške izvozu koje preduzimaju i zemlje — naši partneri u razmeni.

Objektivno uzeto, postoje mogućnosti povećavanja konkurentske sposobnosti povraćajem poreskih, carinskih i drugih dažbina, iako nisu velike. U prvom redu, treba sprovesti objektiviziran povraćaj napuštanjem granskog uprosečavanja i približavanjem objektivnom stanju, da bi se u skorijoj budućnosti mogao vršiti efektivni povraćaj, što znači da se organizaciji udruženog rada pri izvozu vraća onoliko koliko je ona platila. Povraćaj treba da se vrši na svim nivoima na kojima se zahvataju sredstva iz privrede putem poreza i doprinosa, što znači da bi trebalo da se uključe republike više nego do sada i opštine koje nisu obavljale ovu funkciju. Zatim, rekonstrukcijom postojećeg sistema, koji nije građen na modelu izvoznika, već na uprosečenoj regionalnoj predstavi privredne strukture zemlje, treba ga osloboditi sadašnje linearnosti i obezbediti selekciju u funkciji neposrednih izvoznih zadataka. Biće da se spomenute međunarodne obaveze suviše apsolutizuju kao prepreka takvom kursu. Mi, zapravo, moramo više uvažavati specifičnosti naše situacije u pogledu ekonomskih odnosa sa inostranstvom i specifičnosti i potrebe naših izvoznika. Recimo, često čitamo ili čujemo kako neka organizacija udruženog rada izvozi 20%, 30% ili više od svoje ukupne proizvodnje. Da li tada znamo da ona za taj dva ili tri i više puta veći izvoz od proseka privrede nema nikakve veće pogodnosti ili olakšice od organizacija koje izvoze za toliko puta manje? Međutim, veći izvoz, po pravilu, donosi manji dohodak. Onog ko natprosečno izvozi morali bismo i natprosečno podržati, i to ne samo na rečima, kao do sada, već i efektivno. Sredinom prošle godine uvedeni su neki novi oblici podsticaja i dozirana su znatna dodatna sredstva. Privreda je na to reagovala, i izvoz se u drugom polugodištu prosto preporodio. Ne treba zazirati od uvođenja novih oblika podsticaja, pogotovu onih kojima će se stimulisati oni izvoznici koji ostvaruju devizni suficit.

Merama tekuće ekonomske politike ostvaruje se neposredan uticaj na tokove razmene sa inostranstvom. S obzirom na mogućnosti njihove prilagodljivosti i adaptivnosti dinamičkim promenama, sa njima se podjednako dobro može uticati na realizaciju utvrđenih ciljeva i politike ekonomskih odnosa sa inostranstvom i na otklanjanje devijantnih tendencija u tokovima razmene. U ovom trenutku nije neophodno davati ocenu dosadašnje primen-

Digitized by Google

ljivosti mera ekonomske politike. Tu ocenu, sami za sebe, izriču neostvareni ciljevi i stanje trgovinskog i platnog deficita. Međutim, već u ovom trenutku potrebno je preduzeti energične mere u sledeća dva pravca: prvo, tekućim merama ekonomske politike delovati na postojeće stanje ekonomskih odnosa sa inostranstvom, s ciljem da se već u 1980. godini to stanje poboljša. U tom pogledu efikasno se može delovati politikom kursa dinara, s obzirom na to da ona simultano utiče i na uvoz i na izvoz. Drugo, srednjoročnim i dugoročnim merama treba delovati na promenu stanja u ekonomskim odnosima sa inostranstvom, s ciljem da se, pre svega, obezbedi odlučnija orijentacija organizacija udruženog rada na izvoz i da se izvrši realno moguća supstitucija uvoza. U tom pogledu efikasno se može delovati doslednom politikom razvoja koja uključuje i strategiju ekonomskih odnosa sa inostranstvom.

Politika kursa dinara je specifična i, da tako kažemo, zatvorena tema. Međutim, ona bi, uprkos tome, morala biti dostupnija subjektima ekonomskih odnosa sa inostranstvom. Kurs je bitan faktor uređivanja uslova privređivanja u ekonomskim odnosima s inostranstvom, dohodovnog (de)motivisanja i povećanja konkurentnosti izvoza.

U privredi, među organizacijama udruženog rada koje ostvaruju veći priliv deviza izvozom nego što ih odlivaju uvozom, o realnosti kursa dinara obično se ne misli ono što se zvanično tvrdi. Naime, uočljiva je metodološka razlika u načinu na koji realnost kursa ocenjuju organizacije udruženog rada koje izvoze i kako to čini Narodna banka. Narodna banka prati nivoe deviznih kurseva, takozvane korpe valuta, i određuje uprosečenu realnost. Organizacije udruženog rada prate troškove proizvodnje, na jednoj strani, a, na drugoj, kretanje izvozne cene svog proizvoda i nivo kursa konkretne valute u kojoj vrše obračun. Kurs dinara, prema tome, može biti uprosečeno realan a da nivo deviznog kursa dinara prema pojedinim valutama, ipak, ne bude realan. S tim u vezi, poslednje dve do tri godine naročito se stavljaju primedbe na realnost kursa dolara. Naime, dolar je za poslednje dve godine apresirao za jedva nešto više od 3%, dok su istovremeno druge, naročito evropske valute, apresirale znatno više, a cene proizvođača povećane su za više od 25%. Time se, delimično, objašnjava realan pad našeg izvoza u zemljama u razvoju u poslednje vreme, jer se sa njima obračunavamo preko dolara. Isto važi za stagnirajući izvoz u zemlje sa kojima imamo klirinški obračun. Zato se za dolar kaže da je skup kad se zarađuje, a jeftin kad se troši. U okolnosti da su druge valute apresirale znatno više nego dolar možda leži jedan od razloga što se naš izvoz u razvijene zemlje (pretežno Zapadna Evropa) povećao u ovoj godini nominalno za 25%.

U datoj situaciji od politike kursa dinara se, kao minimum, zahteva da obezbeđuje racionalnost uvoza i da deluje na poboljš-

Digitized by Google

šanje konkurentnosti izvoza. To znači da se primenjuje takva politika realnog kursa pri čemu će promene nivoa deviznih kurseva predstavljati tekuće usklađivanje kretanja domaćih i inostranih cena. Zbog toga nema mesta poistovećivanju zahtevâ za realnim ili realnijim kursom sa devalvacijom. Oni koji više uvoze nego što izvoze, i uzgred budi rečeno dobro žive, uvek kad se povede reč o realnosti kursa ističu kako bi se pozitivno dejstvo devalvacije brzo istopilo i neutralisalo, pa je zato najbolje ništa ne menjati. Tu, kako je rečeno, nije u pitanju devalvacija, već realizacija jednog sistemskog opredeljenja i automatizam promena do kojih dolazi kad se ispune određeni uslovi. Druga je stvar što će, kao rezultat tih promena, doći do pravednije i pravilnije raspodele izvoznog tereta, do promena u stečenim pozicijama i privilegijama nekih uvoznika, a sada je vreme i potreba upravo za takvim promenama. Naravno, politika kursa je samo jedna iz arsenala mogućih mera. Na scenu treba da izađu i monetarno-kreditna politika, politika uvoza, politika cena itd.

Da bi izvoz bio opredeljenje i orijentacija u planovima razvoja organizacija udruženog rada, trebalo bi da to najpre postane u planovima društveno-ekonomskog razvoja. Izvoz je neodvojiva komponenta društvene reprodukcije, a njegovo povećavanje je značajan činilac ostvarivanja dogovorenog razvoja, tehnoloških unapređenja i poboljšanja kvaliteta privređivanja. Sve to ukazuje na neophodnost ostvarivanja međuzavisnosti opšte politike razvoja sa politikom ekonomskih odnosa sa inostranstvom.

Politika razvoja kao politika prioriteta morala bi, mnogo više nego do sada, da se okrene i ka problemima razmene sa inostranstvom jer su oni već postali limitirajući faktor razvoja uopšte.

Sada se, izborom prioriteta u narednom srednjoročnom periodu, odlučuje o izvozu u mnogo narednih godina. Što se tu propusti, kasnije se, tekućim merama, ne može mnogo nadoknaditi.

Supstitucija uvoza kao element politike razvoja nije dorečena. Kao doktrina, ona se uprošćava na htenje da se uvoz, naročito materijala za reprodukciju i energetskih sirovina, zamenjuje proizvodnjom iz domaćih resursa. Međutim, supstitucija uvoza je višedimenzionalni problem pri čijem se rešavanju nikako ne može zaobilaziti pitanje troškova proizvodnje u domaćim uslovima. Naime, razvijajući proizvodnju kao supstituciju uvoza, moramo strogo voditi računo o njenoj konkurentnosti, pogotovo ako na to oslanjamo proizvodnju za izvoz.

Subjekti ekonomskih odnosa sa inostranstvom

Da bismo mogli razumeti i objasniti neke pojave u ekonomskim odnosima sa inostranstvom, treba videti ko, čime i kako i sa kakvim interesima deluje u toj oblasti.

Digitized by Google

Prema Zakonu o deviznom poslovanju i kreditnim odnosima sa inostranstvom, glavni subjekt ekonomskih odnosa sa inostranstvom je udruženi rad. Postavlja se pitanje — koji udruženi rad i da li je svejedno o kojim delovima udruženog rada je reč? Neke organizacije udruženog rada ostvaruju više deviza nego što ih troše, neke troše više nego što ostvaruju, dok neke samo troše, a ne ostvaruju devize. Mnogi veliki poslovni sistemi i veliki izvoznici su takozvani pasivci jer iz razmene sa inostranstvom izlaze sa deviznim deficitom.

Sve organizacije udruženog rada imaju jednak uticaj na odlučivanje o ekonomskim odnosima sa inostranstvom, mada im doprinos ostvarivanju deviza nije isti. Već iz same činjenice da na robnom sektoru izvoza dva puta više uvozimo nego što izvozimo jasno je da su pasivci u brojčanoj prednosti nad aktivcima. Aktivci, to jest oni koji ostvaruju veći priliv od odliva, čine jedva jednu petinu od ukupnog broja organizacija koje deluju u deviznom sistemu. Kad je, u tim relacijama, reč o pravima organizacija udruženog rada, jasno je da neke od njih ta prava ostvaruju svojom neposrednom aktivnošću, a druge ih stiču, odnosno dobijaju u samoupravnoj interesnoj zajednici. Prve zahtevaju da svoja prava realizuju po automatizmu, a ne da ih naknadno dokazuju u postupku u kome teško dolaze na red od nagomilanih problema, a druge nastoje da zadrže poziciju stečenih prava. Bez obzira na to što se različito ponašaju, svaka organizacija udruženog rada se rukovodi svojim interesima. Mi smo Ustavom i Zakonom o udruženom radu stvarali upravo takvu osnovnu organizaciju udruženog rada koja će se ponašati po logici svog dohodovnog interesa. Prema tome, problem nije u ponašanju organizacija udruženog rada, već u mogućnosti da one u deviznom sistemu stiču prava koja nisu u skladu sa njihovim doprinosom ostvarivanju deviza.

Udruženi rad ostvaruje svoj uticaj na ekonomske odnose sa inostranstvom kroz samoupravne interesne zajednice u republici i autonomnoj pokrajini, u koje je udružen pretežno po teritorijalnom principu. Tu svaka osnovna, radna ili složena organizacija stoji naspram svih drugih organizacija udruženih u istu zajednicu. Reprodukciona ili neka druga veza između njih nije uspostavljena, pa je to razlog što deluju dosta razjedinjeno i teže ka ostvarivanju svojih parcijalnih interesa. I samoupravne interesne zajednice i organizacije udruženog rada — njihove članice još stiču potrebna iskustva za samoupravno uređivanje odnosa u ovoj oblasti.

Subjekti dogovaranja u Interesnoj zajednici Jugoslavije su uvek i samo samoupravne interesne zajednice republika i autonomnih pokrajina za ekonomske odnose sa inostranstvom. Već sam njihov sastav pokazuje da je reč o regionalnom karakteru udruživanja, a time neizbežno o uprosečenom interesu republičkih, odnosno pokrajinskih privreda, uz svu njihovu neujedna-

Digitized by Google

čenost i specifičnosti. Stavovi samoupravnih interesnih zajednica grade se na uopštavanju globalne uprosečenosti privrede republike, odnosno pokrajine. To opterećuje sporazumevanje, pa su i zaključeni sporazumi suviše uniformisani i nepraktični. Takvo uopšteno, to jest neodređeno uređivanje odnosa ne odgovara organizacijama udruženog rada koje posluju sa inostranstvom. Među osmoricom koji se dogovaraju i sporazumevaju svi, manje-više, imaju uvozno orijentisanu privredu, međutim, nemaju svi podjednako izvozno orijentisanu privredu. Zato nije slučajno što je u dosadašnjoj kratkoj praksi ostvarivana veća saglasnost oko uvoza nego u pogledu načina i sredstava za unapređenje izvoza.

Rasprostranjeno je uverenje da su, uvođenjem novog deviznog sistema, funkcije države u najvećoj meri prenete na udruženi rad, što bi trebalo da znači da se država povukla, a udruženi rad sâm uređuje svoje odnose. O tome se i govori i piše više nego što sistemski zakoni koji regulišu ovu materiju daju pravog povoda za to. U svemu tome neosporno je da je i ova oblast privrednog života zahvaćena procesom deetatizacije te da je država u povlačenju, a udruženi rad u fazi ovladavanja njenim funkcijama. Međutim, taj proces prate dve njegove specifičnosti:

Prvo, naspram smanjene uloge federacije stoji rastuća uloga republika i pokrajina, sa određenim pravima i odgovornostima u deviznom sistemu. One su glavni subjekt dogovaranja o projekcijama platnobilansnih i deviznobilansnih pozicija republika i pokrajina u projekciji jedinstvenog platnog i deviznog bilansa zemlje. One se dogovaraju o obimu i strukturi zaduživanja u inostranstvu i o pripadajućem delu zaduženja svakoj od njih itd.

Drugo, vitalne funkcije koje su mu prenete udruženi rad obavlja zajedno sa državom, u partnerskom odnosu. Tako organizacije udruženog rada zaključuju u samoupravnim interesnim zajednicama samoupravni sporazum o ostvarivanju dogovorenog obima uvoza roba i usluga i drugog odliva deviza, a o tom obimu su se prethodno dogovorile republike i pokrajine u sklopu utvrđenih projekcija platnobilansnih i deviznobilansnih pozicija. Samo sporazumevanje ostvaruje se na osnovi jedinstvenih kriterijuma koje su utvrdile samoupravne interesne zajednice u Interesnoj zajednici Jugoslavije, a u saglasnosti sa Saveznim izvršnim većem. Zatim, samoupravne interesne zajednice u Interesnoj zajednici Jugoslavije zaključuju Samoupravni sporazum o unapređivanju i podsticanju izvoza, u saglasnosti sa Saveznim izvršnim većem. Isto je i sa kriterijumima zaduživanja u inostranstvu.

Na tačkama zajedništva između države i udruženog rada ima i simbioze i objektivnih razlika. U pristupu države dominira deviznobilansni aspekt, kod udruženog rada dohodovni; država više brine o celini, udruženi rad o pojedinostima; država uopštava, udruženi rad konkretizuje itd.

Digitized by Google

Sve o čemu odlučuju samoupravne interesne zajednice one to čine u saglasnosti sa Saveznim izvršnim većem. Međutim, o nekim važnim segmentima sistema i ekonomske politike u oblasti ekonomskih odnosa sa inostranstvom odlučuje se bez učešća samoupravnih interesnih zajednica ili je njihov uticaj u tome minoran. One, recimo, mogu samo davati predloge u vezi s politikom kursa, a kad se utvrđuje iznos sredstava koja će se ustupiti Interesnoj zajednici Jugoslavije za podsticanje izvoza, ne postoji čak ni obaveza pribavljanja njihovog mišljenja. Problematika ekonomskih odnosa sa inostranstvom u stvari je mnogo šira od onog čime se bave samoupravne interesne zajednice.

Implikacije zaključaka

Nezadovoljstvo stanjem ekonomskih odnosa sa inostranstvom podgrejava nezadovoljstvo funkcionisanjem novog deviznog sistema. Istini za volju, razloga za nezadovoljstvo ima; međutim, najlakše je reći da sistem ne funkcioniše, da udruženi rad nije preuzeo funkcije, da samoupravne interesne zajednice ne ostvaruju ulogu koja im je namenjena. Teže od toga je izgovoriti pravu reč o tome zašto sistem ne funkcioniše i kako bi on to trebalo da funkcioniše, zašto udruženi rad nije ovladao svojim funkcijama, šta se to zbiva u samoupravnim interesnim zajednicama, da li bi iste ocene bile date da je stanje u platnom bilansu povoljnije?

Ne treba zaboraviti da smo novi devizni sistem intenzivno i sa mnogo poleta gradili 1976. godine, a usvojili ga početkom 1977. Ta 1976. godina je bila jedna od retkih godina kada je rast izvoza bio znatno iznad rasta društvenog proizvoda, a uvoz čak bio nominalno manji nego prethodne godine, stanje u trgovinskom bilansu zadovoljavajuće, a platni bilans čak pozitivan. Te godine, međutim, dohodak nije porastao, prema tome uspeh u ekonomskim odnosima sa inostranstvom imao je svoju cenu koju su platile organizacije udruženog rada koje su izvozile. Mi smo želeli da se stvari tako razvijaju i dalje. Neke institucije sistema, samoupravne interesne zajednice na primer, zadužene su da brinu o tome. Međutim, samo od sebe ništa ne ide. Organizacije udruženog rada nisu našle motive u izvozu, već u uvozu, i to je odredilo glavne parametre razmene sa inostranstvom u poslednje tri godine. Kako su ti parametri odstupali od onog što smo planirali, država je preduzimala niz mera iz okvira svoje nadležnosti u oblasti uvoza. To je donekle obuzdavalo uvoz u prethodne dve godine; međutim, ove godine došlo je do prave eksplozije uvoza uprkos svim merama koje su preduzete. U stvari, sve to vreme u uvozu su, svako za sebe, odlučivale i organizacije udruženog rada i država, a o izvozu samo organizacije udruženog rada. Država je pokušavala da se restriktivnim merama suprotstavi nastojanju organizacija udruženog rada da više uvoze. Prema tome, kad odlučuje o uvo-

Digitized by Google

zu, država se služi direktivnim merama, a pokazalo se da bi to moglo i moralo biti drugačije, jer takve mere nisu dale efekte. Međutim, o izvozu odlučuju samo organizacije udruženog rada, i to ne može biti drugačije. Tu nikakve direktivne mere čak i ne dolaze u obzir. Izvoz se može usmeravati isključivo ekonomskim merama u kojima će organizacije udruženog rada videti sebe kao proizvođača roba i usluga za izvoz i videti svoj (dohodovni) interes. Međutim, to nam je svih ovih poslednjih godina mnogo nedostajalo.

U dosadašnjoj praksi funkcionisanja novog deviznog sistema najviše su se stvari zaoštravale pri utvrđivanju projekcija platnobilansnih pozicija gde je svako nastojao da mu obaveze izvoza budu što manje, a prava uvoza što veća. Zaoštravale su se i pri utvrđivanju obima i strukture zaduženja u inostranstvu. Zaoštravale su se, prema tome, oko deobe projektovanog platnog deficita i deobe kvota zaduživanja. Trebalo je, ali kad već nije, bar ubuduće bi se morale više zaoštriti: (1) zalaganjem za rastući izvoz i za kvalitativne promene u izvozu i uvozu; (2) za uzročnu povezanost uvoza i izvoza, gde će uvoz biti u funkciji izvoza, a ne obrnuto, (3) za veću, neposredniju i adekvatniju uključenost organizacija udruženog rada u sve sektore odlučivanja i ostvarivanja ekomskih odnosa sa inostranstvom i (4) za sistemska opredeljenja, s tim da se ona u praksi adekvatno sprovode, a ne samo na rečima podržavaju.

Uvek kad se govori o ekonomskim odnosima sa inostranstvom i o uređivanju tih odnosa treba imati u vidu da se pozicija na inostranom tržištu teško osvaja, a lako gubi. Naši izvoznici su se poslednjih godina povlačili sa nekih tržišta ili su se jedva održavali prepuštajući inicijativu drugima. U ovom času zadatak nam je da im pomognemo da tamo gde su — opstanu i učvrste se, i da im omogućimo dalju ekspanziju.

Izvoz se može i mora povećavati, i u tom pravcu treba da deluju instrumenti sistema i mere ekonomske politike, kao i samoupravni mehanizmi u okviru udruženog rada. Na tom pravcu treba ostvariti viši stepen jedinstva u odlukama i iskazati zajedništvo u ostvarivanju deviza. Naša privreda je vitalna, ona reaguje na mere koje joj pogoduju, a mogućnosti su joj veće, i to je ne jednom do sada dokazano. Međutim, veći učinci su uslovljeni većom podrškom, i to ne na rečima — ona ni do sada nije izostajala — već efektivnom.

S obzirom na to da su ekonomski odnosi sa inostranstvom integralni deo procesa društvene reprodukcije, oni se ne mogu razvijati izolovano od stanja i odnosa na domaćem tržištu. Zato borbu za bolji položaj i povoljnije odnose u razmeni sa svetom treba povesti tako što ćemo najpre početi sređivati stvari kod svoje kuće — da stabilizujemo privredu, odnosno obuzdamo inflaciju. Tek na toj osnovi možemo praviti ekspanziju izvoza i uvoz dovoditi u sklad sa njim.

Digitized by Google

Pitanje povećanja izvoza treba rešavati po više kanala i na više nivoa. Težište bi svakako trebalo biti na podsticaju udruživanja radi zajedničke proizvodnje za izvoz i na ekonomskom motivisanju orijentacije ka izvozu. S tog stanovišta valjalo bi preispitati već preduzete mere, kao i one koje će se donositi. Od svih mera i odluka se očekuje da inspirišu i orijentišu ponašanje organizacija udruženog rada i da im daju sigurnost i perspektivu u udruživanju, oslonac za agresivnost u izvozu i da ih upute na veću umerenost i razboritost pri uvozu.

Digitized by Google

Blaženka Despot

Povijest i socijalistička priroda

»Dok u običnom životu svaki dućandžija znade odlično razlikovati ono, što netko tvrdi da jest, od onoga što je on stvarno, dotle naša historiografija još nije došla do te trivijalne spoznaje. Ona vjeruje svakoj epohi na riječ, što ona sama o sebi kaže i što uobražava.«[1]

I

Iz različitih metodologijskih i ideologijskih istjecišta čini se ipak da je pojam »povijest« razumljiv, a da je pojam »socijalistička priroda« apsurdan, drveno željezo. Najrazličitija, dakle, izlazišta podrazumijevaju da je povijest povijesna, a priroda nepovijesna. Budući da je priroda nepovijesna, nemoguće je misliti tako nešto kao što je »socijalistička priroda«. Povijesnost povijesti može imati različito ontologijsko utemeljenje, različite interpretacije bitka,

[1] Marx—Engels, *Njemačka ideologija, Rani radovi*, Zagreb, 1953, str. 316.

Digitized by Google

ali oni ne postavljaju upitnim samu bit povjesnosti, dok se i samim socijalistima prividi da je »socijalistička priroda« *contradictio in adiecto* jer je priroda priroda, A = A, i time nepovijesna. Za idealizam izražen u fenomenologiji duha je to uistinu samorazumljivo.[2] Marksistički se, pak, materijalizam pretvara u dogmatizam ako slijedi Feuerbachovu liniju, odnosno pretvara »transcendenciju« u »antropologiju«. »Taj dogmatizam potječe odatle što čovjeku koji nije učinjen dijalektičkim nužno odgovara neka objektivna zbiljnost koja podjednako nije učinjena dijalektičkom.«[3] »Antropologija« ovog dogmatskog marksizma je kontemplativni materijalizam, građanski materijalizam. Iz kontemplativnog odnosa spram prirode proizlazi njezina nepovjesnost, pa se može nazreti zašto je nemoguće misliti tako nešto kao što je »socijalistička priroda«. Kontemplativni odnos spram prirode kao građanski odnos ima značajne društveno-ekonomske i društveno-političke konzekvencije.

Sa kritikom Hegelove dijalektike i filozofije uopće utemeljuje Marx stav da je »historija prava prirodna historija čovjeka«[4].

---

[2] Hegelova apsolutna znanost jest fenomenologija, jer je *ljudsko biće, čovjek*, za Hegela isto što i *samosvijest*. Otuđenje *samosvijesti* postavlja *predmetnost*. Budući da je čovjek samosvijest, to je njegovo otuđeno predmetno biće ili *predmetnost* (to *što je za njega predmet*, a predmet je uistinu samo za njega, što je njemu suštinski predmet, što je, dakle, njegovo *predmetno* biće. Budući da ni *stvaran čovjek* kao takav, pa zato ni *priroda — čovjek je čovječna priroda* — nije učinjen subjektom, nego samo čovjekova apstrakcija, samosvijest, to predmetnost može biti samo otuđena samosvijest) jednaka otuđenoj *samosvijesti*, a *predmetnost* je postavljena tim otuđenjem. »... Nema tu ničeg neshvatljivog i zagonetnog. Naprotiv, suprotno bi bilo zagonetno. Ali je isto tako jasno da *samosvijest*, tj. njeno otuđenje, može postaviti samo *predmetnost*, tj. opet samo apstraktnu stvar, stvar apstrakcije, a nikakav *stvaran* predmet. Stoga je nadalje jasno da predmetnost, nasuprot samosvijesti, nije uopće ništa *samostalno, suštinsko*, nego obično stvorenje od njega *postavljeno*, a to postavljeno stvorenje, umjesto da se samo potvrđuje, samo je potvrđivanje akta postavljanja, koji u jednom momentu fiksira svoju energiju kao proizvod i dodjeljuje mu *prividno* — ali samo za momenat — ulogu stvarnog bića« (Marx, *Kritika Hegelove dijalektike i filozofije uopće*, u: *Rani radovi*, str. 268—269).

[3] »No njegovo (misli se na Feuerbacha — opaska B. D.) pretvaranje filozofije u neku »antropologiju« pustilo je čovjeka da se ukoči do fiksne predmetnosti i time odgurnulo u stranu dijalektiku i povijest. I tu leži velika opasnost svakog »humanizma« ili antropološkog stanovišta. Ako se, naime, čovjek shvati kao mjera svih stvari, ako uz pomoć tog ishodišta treba da bude ukinuta svaka transcendencija, a da se čovjek sam istodobno ne mjeri tim stajalištem, da se »mjerilo« ne primijeni na samoga sebe ili — tačnije rečeno — da se čovjek također ne učini dijalektičkim, tada apsolutizirani čovjek naprosto stupa na mjesto onih transcendentnih sila za koje bi on bio pozvan da ih objasni, razriješi i metodički ih nadomjesti. Na mjesto dogmatske metafizike stupa neki podjednako dogmatski relativizam« (G. Lukács, *Povijest i klasna svijest*, Zagreb, 1977, str. 279).

[4] »Ali čovjek nije samo prirodno biće nego ljudsko prirodno biće, tj. biće koje postoji samo za sebe, stoga *ljudsko biće*, koje se kao takvo mora potvrditi i manifestirati kako u svom biću tako i u svom znanju.

Digitized by Google

Historija kao prava prirodna historija čovjeka, povijest kao povijest iz historijsko-materijalističkog razumijevanja društva, i time njezina povezanost sa prirodom, u Marxa je označena veoma plauzibilno u kritici Bruna Bauera: »Čak da je čulnost svedena kao kod svetog Brune na batinu, na minimum, ona pretpostavlja *djelatnost* (*kurziv* — B. D.) za proizvodnju te batine. Dakle, primarno kod svakog shvatanja historije je to da je ova osnovna činjenica promatrana u čitavom svom značenju i opsegu i da joj se dopusti da dođe do svog prava.«[5] »Čulnost svedena na minimum, na batinu, nužno pretpostavlja *djelatnost* za proizvodnju te batine«, a time čulnost — priroda biva uključena u djelatnost, u povijest. Čovjekova prirodnost kao potrebitog bića uvlači prirodu u povijest i tako je »historija prava prirodna historija čovjeka«. Prirodnost čovjeka pretpostavka je povijesti i time je povjesnost povijesti u prirodi, a nastajanje, historija čovjeka svojom djelatnošću čini i povijest prirode, povijest koja je u odnosu čovjeka i prirode, prirode i čovjeka, a čije je posredovanje »društvo«. Marx i Engels su nedvojbeni kada kažu: »Ali za život su prije svega potrebni hrana i piće, stan, odijelo i još štošta drugo. Prvo historijsko djelo jest, dakle, proizvodnja sredstava za zadovoljenje ovih potreba, proizvodnja samog materijalnog života, i to je uistinu historijsko djelo, osnovni uvjet čitave historije, koji mora biti ispunjavan svakog dana i svakog sata, danas kao i prije hiljadu godina, da bi se ljudi samo održali na životu.«[6]

Proizvodnja materijalnog života je utemeljujuća osnova povijesti. Povijest čovjeka je prava prirodna povijest, jer u svojem samonastajanju, u svojoj povijesti on se *odnosi spram prirode u proizvodnji materijalnog života.* Time je povijest proizvodnje materijalnog života i povijest prirode, povijest njihova odnosa, jer su povijest i povijest toga odnosa mogući samo kao odnošenja oba relata »čovjeka« i »prirode«. Povijest ne može imati izolirano niti »čovjek«, niti »priroda«. Apstraktno mišljenje koje pojmi odvojenost »čovjeka« i »prirode« iz koje je isključena proizvodnja materijalnog života pojmi, onda, povijest kao povijest ideje, ratova, ličnosti, misli, dakle nečega izvan nje same, a »prirodu po sebi« kao nepovijesnu. Materijalističko shvaćanje povijesti upravo polazi od razumijevanja povijesti koja nije proizvod ljudskih

---

Niti su, dakle, *ljudski* predmeti prirodni predmeti, kako su neposredno dati, niti je ljudsko *čulo*, kako ono neposredno *jest*, predmetno, *ljudska* čulnost, ljudska predmetnost. Priroda — niti objektivno — niti subjektivno nije neposredno adekvatno data *ljudskom* biću. A kako sve *prirodno* mora nastati, tako i *čovjek* ima svoj akt nastajanja, *historiju*, koja je njemu, međutim, poznata i koja je stoga akt nastajanja, koji se kao akt nastajanja svjesno ukida« (Marx, *Kritika Hegelove dijalektike i filozofije uopće*, u: *Rani radovi*, str. 271).

[5] Marx—Engels, *Historija, Njemačka ideologija*, u: *Rani radovi*, str. 295.

[6] Ibid.

Digitized by Google

predodžbi i fikcija: »Ljudi su dosad neprestano stvarali krive predodžbe o samima sebi, o tome što su, ili što bi trebali da budu. Svoje odnose uređivali su prema svojim predodžbama o bogu, o normalnom čovjeku itd. Proizvodi njihove glave prerasli su njihovu glavu — oni, tvorci, poklekli su pred svojim tvorevinama. Oslobodimo ih utvara, ideja, dogma, imaginarnih bića, pod jarmom kojih oni kržljave. *Pobunimo se protiv ove vladavine misli (kurziv* — B. D.) Naučimo ih da ove izmišljotine zamijene mislima, koje odgovaraju suštini čovjeka — kaže jedan, da se prema njima odnose kritički — govori drugi, da ih sebi izbiju iz glave — dodaje treći, i postojeća će se stvarnost srušiti.«[7]

Budući da su u »vladavini misli«, u apstrakcijama, Nijemci otišli najdalje, Marx i Engels vraćaju Nijemce na samu osnovu povijesti: »Imajući posla sa Nijemcima, koji nemaju nikakvih pretpostavki, moramo početi sa konstatacijom prve pretpostavke svake ljudske egzistencije, a prema tome i čitave historije, naime s pretpostavkom da ljudi moraju imati mogućnost da žive da bi mogli »stvarati historiju«. Ali za život su prije svega potrebni hrana, piće, stan, odijelo i još štošta drugo.«[8] Dakle, prva je pretpostavka materijalističkog shvaćanja povijesti proizvodnja materijalnog života, čime je ujedno u biti izražena »suprotnost materijalističkog i idealističkog shvaćanja« u *Njemačkoj ideologiji.* Suprotnost »prirode« i »historije«, dakle razumijevanje »prirode« bez povijesti i »povijesti« bez »prirode« u nerazumijevanju proizvodnje materijalnog života Marx i Engels su izveli u: *O proizvodnji svijesti*: »Svako dosadašnje shvaćanje historije ili je u potpunosti zanemarivalo ovu stvarnu bazu historije, ili ju je smatralo sam nečim sporednim, sasvim nepovezanim sa historijskim procesom. Stoga je historiju trebalo uvijek pisati prema mjerilu koje leži izvan nje; stvarna proizvodnja života izgleda kao nehistorijska, a historija kao nešto što je odvojeno od zajedničkog života, sasvim iznad svijeta. *Odnos ljudi prema prirodi na taj je način isključen iz historije, čime se stvara suprotnost između prirode i historije*«[9] (*kurziv* — B. D.).

Uzrok suprotnosti između »prirode« i »historije« u *Njemačkoj ideologiji* je određen kao nepriznavanje osnove historije u proizvodnji materijalnog života. *Vice versa,* priznavanje proizvodnje materijalnog života kao temelja povijesti ukida apstraktnu podvojenost »prirode« i »historije« i poznaje samo jednu historiju, »historiju kao pravu prirodnu historiju čovjeka«. Historija kao prava prirodna historija čovjeka, kao historija »čovjeka« i »prirode« je historija njihovog odnosa, historija proizvodnje materijalnog života, ili povijest čovjeka i povijest prirode je povijest proizvodnje materijalnog života, dakle povijest načina proizvodnje tog

[7] Ibid., str. 283.
[8] Ibid., str. 295.
[9] Marx—Engels, *Njemačka ideologija,* str. 306.

Digitized by Google

materijalnog života, proizvodnja materijalnog života, koja stvara tu samu povijest. Stoga je sa stanovišta materijalističkog shvaćanja povijesti legitimno pitanje odnosa socijalističkog čovjeka i socijalističke prirode, naime njihovog povijesnog odnošenja u proizvodnji materijalnog života, ili pitanje načina proizvodnje njihovog materijalnog života kao subjekta povijesti. Odnos historije i proizvodnje materijalnog života određen je time da je prvo historijsko djelo — proizvođenje radi zadovoljenja potreba. Ovo proizvođenje radi zadovoljenja potreba stvara se u djelatnosti odnosa čovjeka i prirode, kao što je i sam odnos uspostavljen jer je čovjek prirodno biće. Druga činjenica uspostavljanja povijesti u proizvodnji sredstava za zadovoljenje potreba čovjeka kao prirodnog bića »sastoji se u tome da sama prva zadovoljena potreba, aktivnost zadovoljavanja i već stečeno oruđe zadovoljavanja, vodi novim potrebama — i ovo proizvođenje novih potreba prvo je historijsko djelo«[10].

Treći odnos, koji se od samog početka uključuje u historijski razvitak, »sastoji se u tome da ljudi, koji svakodnevno ponovno stvaraju svoj vlastiti život, počinju stvarati druge ljude, razmnožavati se — odnos između čovjeka i žene, roditelja i djece, porodica.«[11] Napokon, za materijalističko shvaćanje povijesti svijest je samo određeni društveni odnos, kao i sâm jezik koji i »jest praktično stvarna, stvarna svijest, koja postoji i za druge ljude, pa tek također i za mene samoga, a jezik nastaje kao i svijest tek iz potrebe, iz nužde saobraćaja s drugim ljudima«[12]. Svijest kao subjekt u idealističkom shvaćanju povijesti, u »vladavini misli« nad stvarnim životom pojmi se ovdje kao odnos u saobraćaju same materijalne proizvodnje. Iz produkcije i reprodukcije stvarnog života i svjesnog odnošenja ljudi u saobraćaju proizlazi da je određeni historijski način proizvodnje povezan sa određenim načinom zajedničkog djelovanja, koji je »proizvodna snaga«. Proizvodna snaga u smislu zajedničkog djelovanja i dostupnosti ljudima same proizvodne snage je »historija čovječanstva«[13]. Iz ovoga slijedi da je sa stanovišta materijalističkog shvaćanja povijesti za »historiju čovječanstva« bitno proučavanje proizvodnje materijalnog života, u našem slučaju socijalističkog načina proizvodnje. Proučavanje socijalističkog čovjeka i socijalističke prirode dvije su strane jednog istog socijalističkog proizvođenja materijalnog života. Ili, so-

---

[10] Marx—Engels, *Historija*, str. 295.

[11] Ibid., str. 296.

[12] Ibid., str. 297.

[13] »Odavde proizlazi da je određeni način proizvodnje ili industrijski stupanj stalno povezan s određenim načinom zajedničkog djelovanja ili s društvenim stupnjem, a ovaj način zajedničkog djelovanja sam je jedna »proizvodna snaga«, da količina ljudima dostupnih proizvodnih snaga uvjetuje društveno stanje, te dakle »historiju čovječanstva« treba stalno izučavati i obrađivati u vezi s historijom industrije i razmjene« (ibid., str. 297).

Digitized by Google

cijalistički način materijalne proizvodnje podjednako je pitanje socijalističkog čovjeka i socijalističke prirode, jer, kako oni čine »historiju čovječanstva«, a čine je na materijalističkim pretpostavkama, nije moguće da »historija« i »priroda« ostanu jedna drugoj strane. Upravo na pretpostavkama tuđosti »prirode« i »historije« utemeljuje se nematerijalističko shvaćanje povijesti, koje ne uzima u obzir sam način proizvodnje materijalnog života. *Factum brutum* da se mišljenje pojma »socijalistička priroda« čini nemogućim, ograničava povjesnost povijesnog načina proizvodnje, jer se jedan relat, koji je nužna pretpostavka, isključuje iz samog tog odnosa i samim tim i sam odnos iz povijesti.

Isključivanje »povijesti prirode« ontološki znači ili idealizam, ili kontemplativni materijalizam, dakle građansko mišljenje, a ontički, nepovijesnost odnošenja spram prirode, naime stvarnog odnosa spram prirode u načinu proizvodnje samog materijalnog života. Ukoliko se ostaje ontološki na materijalizmu, materijalizmu koji suprotstavlja »prirodu« i »historiju«, pogađa taj materijalizam Marxova i Engelsova kritika Feuerbacha. Naglašavanje »prirode«, »čulnosti«, čulnog predmeta, a ne čulne djelatnosti, granična je situacija i teorije kao teorije i filozofije kao filozofije. »Uostalom, mi potpuno priznajemo da Feuerbach, težeći da proizvede svijest upravo *ove* činjenice, ide tako daleko, dokle jedan teoretičar uopće može ići, a da ne prestane biti teoretičar i filozof.«[14] Ostajanje na čulnom predmetu, a ne na čulnoj djelatnosti, osobito je vidljivo u Feuerbachovom kontemplativnom odnosu spram prirodne znanosti. »Feuerbach govori osobito o opažanju prirodne nauke, spominje tajne, koje su očigledne samo oku fizičara i kemičara; ali gdje bi bila prirodna nauka bez industrije i trgovine? I sama ova »čista« prirodna nauka dobija svoju svrhu kao i svoj materijal tek trgovinom i industrijom, čulnom djelatnošću ljudi.«[15]

Svako apstraktno dijeljenje »prirode« i »historije«, svaki kontemplativni materijalizam pogađa Marxova i Engelsova kritika Feuerbacha: »Ukoliko je Feuerbach materijalist, kod njega se historija ne zbiva, ukoliko uzima u obzir historiju, on nije materijalist. Kod njega se materijalizam i historija potpuno razilaze, što se uostalom iz rečenog već objašnjava.«[16]

Nerazumijevanje pojma »socijalistička priroda« u ontičkom, u proizvodnji materijalnog života samog, traži proučavanje samog načina materijalne proizvodnje, koji se nepovijesno odnosi spram prirode.

---

[14] Marx—Engels, *O proizvodnji svijesti*, u: *Njemačka ideologija*, str. 309.

[15] Ibid., str. 311.

[16] Ibid., str. 312.

Digitized by Google

II

Materijalističko shvaćanje historije, da bi bilo i materijalističko i historijsko, mora promisliti način proizvodnje materijalnog života društva. U ovom načinu materijalne proizvodnje života otkriva se povjesnost sama, to jest odnos »povijesti« i »prirode«. Apstraktna suprotstavljenost »povijesti« i »prirode« odgovara jednom određenom načinu proizvodnje materijalnog života — građanskom. Povjesnost povijesti u jednom novom načinu proizvodnje materijalnog života, ili materijalističko shvaćanje povijesti, zahtijeva ne samo da se može misliti već da se u praktičnoprirodnoj djelatnosti može odnositi spram prirode, koju smo pojmovno odredili kao »socijalistička priroda«. Ukoliko ne možemo misliti i djelovati kroz »socijalističku prirodu«, za to mogu postojati dva razloga: 1. socijalistička proizvodnja materijalnog života nije povijesno novi način proizvodnje materijalnog života, jer se njezina nepovjesnost otkriva u istom, građanskom odnosu spram prirode, znači u tom smo slučaju materijalisti, ali ne historičari, ili 2. ako se socijalistički način proizvodnje života razumije kao novi povijesni način proizvodnje materijalnog života u podržavljenju ili podruštvovljenju sredstava za proizvodnju, u tom slučaju nismo materijalisti, jer podržavljenje ili podruštvovljenje sredstava za proizvodnju spada u državnu, pravnu, ideološku sferu. Da bismo ostali na pretpostavkama i materijalizma i historije, moramo misliti i djelovati kroz socijalističku proizvodnju materijalnog života, kao novog povijesnog načina proizvodnje materijalnog života, a time i novog odnosa povijesti i prirode. Samo tim razumijevanjem osigurava se povijest sama u njezinom praktičnom djelovanju. Marx je ustanovio da je za praktični razvitak ideje komunizma sasvim svejedno da li je ideja tog povijesnog čina izrečena ili ne, ako ne vodi računa o tome da se u historiji »na svakom stupnju zatiče materijalni rezultat, zbroj proizvodnih snaga, *historijski stvoren odnos ljudi prema prirodi i međusobno* (*kurziv* — B. D.), što se u svakoj generaciji predaje od njene prethodne, masa proizvodnih snaga, kapitala i okolnosti, koje, doduše, s jedne strane, modificiraju novu generaciju, a s druge strane joj te okolnosti propisuju njene vlastite životne uvjete, i daju određeni razvitak, specijalni karakter, tako da okolnosti isto toliko čine ljude, koliko i ljudi okolnosti«[17]. U radu *O proizvodnji svijesti* naglašavanjem zatečenog »zbroja proizvodnih snaga, historijski stvorenog odnosa ljudi prema prirodi i međusobno«, Marx osigurava pretpostavku kritici »idealističkog blebetanja«, naime da nije »kritika, nego da je revolucija pokretačka snaga historije«. Ali da se revoluciju ne bi smatralo voluntarističkim aktom moralističke provenijencije, promišljaju se pretpostavke same te revolucije. »Ova suma proizvodnih snaga kapitala i socijal-

[17] *O proizvodnji svijesti*, str. 305.

Digitized by Google

nih oblika saobraćaja, koju svaki individuum svake generacije zatiče kao nešto dato, realna je osnova toga što su filozofi predočavali kao »supstanciju«, »suštinu čovjeka«, što su obožavali i pobijali — realna osnova, koja time što se ti filozofi bune protiv nje kao »samosvijest«, »jedini«, ni najmanje nije ometana u svojim djelovanjima i utjecajima na razvitak ljudi. Ovi zatečeni životni uvjeti različitih generacija odlučuju također da li će revolucionarni potres, koji se periodično navraća u historiji, biti dovoljno jak, ili ne, da obori osnovu svega postojećeg, *i ako nisu dati ovi materijalni elementi totalnog prevrata, naime, s jedne strane, postojeće proizvodne snage, a, s druge strane, stvaranje jedne revolucionarne mase, koja neće ustati samo protiv pojedinih uvjeta dosadašnjeg društva nego protiv same dosadašnje »proizvodnje života«, protiv cjelokupne djelatnosti, na kojoj se ono baziralo, ako ti elementi ne postoje, to je, kako to pokazuje historija komunizma, za praktični razvitak sasvim svejedno da li je i d e j a toga prevrata izrečena već stotinu puta«* (*kurziv* — B. D.).[18]

Određivanjem pretpostavki revolucije, koja nije samo državni, voluntaristički, moralistički akt, nego je, naprotiv, vezana za materijalne elemente totalnog prevrata: zatečene proizvodne snage i revolucionarne mase, koja je nastrojena protiv same dosadašnje »proizvodnje života«, na tlu smo historijskog materijalizma, historijsko-materijalističkog shvaćanja novog, socijalističkog načina proizvodnje, pa dakle i odnosa spram »socijalističke prirode«.

Zatečeni stupanj »materijalnog rezultata, zbroja proizvodnih snaga, historijski stvoren odnos ljudi prema prirodi i međusobno« jest građanski način proizvodnje. Socijalistički način proizvodnje materijalnog života suočen je, dakle, sa »materijalnim rezultatima, zbrojem proizvodnih snaga, historijski stvorenim odnosom ljudi prema prirodi i međusobno« kao svojom realnom pretpostavkom, jer će taj način proizvodnje modificirati zatečeno, ali i biti modificiran samim okolnostima koje su date. Pod idealnom pretpostavkom da postoji masa, koja »neće ustati samo protiv pojedinih uvjeta dosadašnjeg društva« nego protiv same dosadašnje »proizvodnje života«, ipak je nemoguće odrediti novi povijesni način proizvodnje materijalnog života, jer je on određen zatečenim stupnjem proizvodnih snaga. Inzistiranje na revolucionarnosti masa, na svijesti kao konstituirajućem temelju novog načina proizvodnje bez razumijevanja determinanti zatečenih proizvodnih snaga, jest idealizam, voluntarizam, koji pogađa kritika »idealističkog blebetanja«. Da bismo se »pobunili protiv vladavine misli« kao pretpostavke materijalističkog shvaćanja historije, treba proučavati socijalistički način proizvodnje materijalnog života. Taj način proizvodnje života utemeljen je na naslijeđenim proizvod-

[18] Ibid., str. 305—306.

Digitized by Google

nim snagama, a ono što ga određuje kao novi proizvodni odnos jest promijenjeni odnos prema vlasništvu na sredstvima za proizvodnju kao dominantno klasni odnos. Promijenjeno vlasništvo na sredstvima za proizvodnju modificirat će, dakle, zatečene proizvodne snage, kao što će biti i njima modificirano. Legitimnost govorenja o novom načinu proizvodnje utemeljena je na novom proizvodnom odnosu: na državnom, to jest društvovljenom vlasništvu na sredstvima za proizvodnju. Povezivanje novog povijesnog načina proizvodnje sa vlasništvom na sredstvima za proizvodnju ne može se uspostaviti bezupitno. U našem ranije objavljenom radu[19] izveli smo Marxovo ontološko shvaćanje privatnog vlasništva, naime, da je subjekt privatnog vlasništva — rad, otuđeni rad, podjela rada. Samo privatno vlasništvo je pravni, ospoljeni vid otuđenog rada, podjele rada. Ukidanje privatnog vlasništva u socijalističkim proizvodnim odnosima tako je pravno, ideološko suprotstavljanje novog odnosa, gdje podjela rada, otuđeni rad, ostaje uzrok i posljedica same suštine privatnog vlasništva, »privatnog vlasništva kao osobe«. Problem podjele rada, odnosno ukidanja podjele rada postaje tako prvorazredni problem socijalističkog načina proizvodnje kao historijski novoga načina proizvodnje. Podjela rada ostaje dvostruko suština privatnog vlasništva: 1. u zatečenom stupnju razvoja proizvodnih snaga, koji samu tu podjelu dalje uvjetuje i 2. u revolucioniranju masa protiv dosadašnjeg načina proizvođenja, jer su, s jedne strane, njima uvjetovane, a, s druge, zbog same te podjele rada onesposobljene da modificiraju zatečene proizvodne snage. Podjela rada nas je učinila različito unakaženim »ekonomskim varijetetima«, kao što su »gurači kolica« i »arhitekti«[20]. Kao unakaženi »ekonomski varijeteti«, sami »gurači kolica« i »arhitekti« očito nisu dovoljna revolucionarna pretpostavka za ukidanje dosadašnje »proizvodnje života«. Stoga će Engels spram djetinjaste predodžbe Dühringova komunizma staviti u odlučni odnos mogućnost novog načina proizvodnje sa ukidanjem podjele rada.[21] Dakle, društvo može preuzeti cjelokupna sredstva za proizvodnju samo ako prevrne iz temelja stari način proizvođenja, prije svega ukine staru podjelu rada. Ukidanje privatnog vlasništva kao pretpostavke novog načina pro-

---

[19] Vidi: B. Despot, *Um i sreća u relativno udruženom radu*, I i II. »Gledišta«, br. 10 i 11-12/1978.

[20] Engels, *Anti-Dühring*, Zagreb, 1948, str. 314.

[21] »A sada pogledajmo g. Dühringovu djetinjastu predstavu prema kojoj društvo može preuzeti cjelokupna sredstva za proizvodnju, a da ne prevrne iz temelja stari način proizvođenja i, prije svega, da ukine staru podjelu rada; predstavu prema kojoj je sve svršeno čim se samo povede računa o prirodnim prilikama i ličnim sposobnostima« — a da i onda, kao i prije, čitave mase egzistencija robuju proizvođenju *jednog* artikla, da čitava stanovništva budu angažirana nekom pojedinačnom granom proizvodnje, i da se čovječanstvo još uvijek dijeli na izvjestan broj različito unakaženih »ekonomskih varijeteta«, kao što su »gurači kolica« i »arhitekti«... (Engels, ibid., str. 314.)

Digitized by Google

izvodnje života pretpostavlja i ukidanje podjele rada, proces ukidanja podjele rada time postaje temelj novog načina proizvodnje, što znači i novog odnosa spram prirode, spram »socijalističke prirode«. Ili, drugačije rečeno: proces ukidanja podjele rada bit će komplementaran sa razumijevanjem »socijalističke prirode«. Druga strana problema ukidanja privatnog vlasništva, odnosno procesa ukidanja podjele rada, ili odnošenja spram »socijalističke prirode«, jest sam zatečeni stupanj proizvodnih snaga. Zatečeni stupanj proizvodnih snaga, pa time i zbiljske pretpostavke za ukidanje te zatečene determinante, jesu građanske proizvodne snage. One su utemeljene na takvoj kulturi, na takvom odnošenju čovjeka, društva i prirode, koja odgovara samoj logici građanskog načina proizvodnje, stjecanju profita, efikasnosti, učinku, znanstvenoj organizaciji rada, ovladavanju prirodom itd. Cijeli povijesni sklop visokorazvijenog društva sa visokorazvijenim proizvodnim snagama utemeljen je na svijetu rada, u kojem je rad = tehnika = znanost postavljen kao obrnuta piramida znanost = tehnika = rad. Znanost = tehnika = rad unesena je bezupitno u novi povijesni odnos, kao njegova vlastita pretpostavka, kao pretpostavka novog načina proizvodnje. Samo buduće društvo u uistinu novom načinu proizvodnje, u mogućnosti ukidanja podjele rada, mišljeno je tek na temelju razvoja same te građanske znanosti = tehnike = rada, kao svojoj vlastitoj pretpostavci. Ideologičnost rasta proizvodnih snaga evidentna je u ideologiji etatističkog socijalizma[22], ali ona je moguća samim time što u cjelini radničkog pokreta nije dovoljno tematiziran ovaj puki kvantitativni napredak razumljiv kao razvoj proizvodnih snaga i tehnički napredak, kao poznanstvljivanje proizvodnje. Čak sama radnička klasa mogla je sebe razumjeti kao *produktivnu*, za razliku od *neproduktivne* buržoazije, samo stoga što je imala taj afirmativan odnos spram razvitka proizvodnih snaga reduciranih na tehnički napredak. Priznavanjem pukog kvantitativnog napretka u razvijanju proizvodnih snaga kao vlastitih pretpostavki evidentna je borba na terenu protivnika. Ideologija proizvodnih snaga, ovako shvaćena, proizlazi iz ideologije društva o samom sebi, da je ono novim proizvodnim odnosima osiguralo historijski nov način proizvodnje, s jedne strane, a, s druge, ideologijom znanosti o sebi samoj kao objektivnoj, općevažećoj, mjerljivoj, istinitoj, efikasnoj, podložnoj verificiranju itd. Znanost kao ideologija o vlastitoj nepovjesnosti i jednoznačnosti je upravo ideologija građanskog društva o svojoj vlastitoj nepovjesnosti i vječnosti. Ova ideologija znanosti, znanstvena ideologija i njezino prihvaćanje onemogućava da se pojmi cijeli taj »fetišizam znanosti« i »fetišizam sredstava za proizvodnju« analogno Marxovom poimanju »fetišizma robe«. Cijeli Mar-

[22] Vidi: B. Despot, *Ideologija proizvodnih snaga i proizvodna snaga ideologije*, Osijek, 1976.

Digitized by Google

xov pojmovni, metodološki aparat u analizi »fetišizma robe« smjera demistificiranju fetiša, koji se artikulira kao odnos među stvarima, kao objektivni odnos, a skriva odnose među ljudima, odnose najamnog rada i kapitalističkog načina proizvodnje. Odnos prema sredstvima za proizvodnju, odnos radnika i sredstava za proizvodnju jest također odnos robe i robe, jer je radnik kao radna snaga roba, a sredstva za proizvodnju također su roba, u kojem se procesu podjela rada, sredstva za proizvodnju, nauka javljaju kao proizvodne snage samog kapitala. Kapital se u ovom odnosu pojavljuje kao subjekt proizvodne snage, nauke.[23]

Prvobitne ludističke pobune protiv stroja još su psihološki bunt protiv te »robe« — stroja, »robe« — nauke i njenog fetišizma, i u materijalnom razaranju fetiša uspostavljanje pobune protiv svog vlastitog robnog položaja ili određenog načina proizvodnje, koji ih takvima uspostavlja. Poznanstvljivanje proizvodnje racionalizira bunt i uspostavlja fetišizam sredstava za proizvodnju i fetišizam nauke kao objektivnih odnosa među stvarima i sužava uvid u taj odnos, kao odnos među ljudima, to jest određeni društveno-ekonomski odnos. Uvjet mogućnosti da se u socijalističkom pokretu i socijalističkoj praksi nije tematizirao fetišizam sredstava za proizvodnju i fetišizam znanosti leži dvostruko u samom izvornom marksizmu. Prvo je Marxovo shvaćanje socijalizma kao zbiljskog razvoja individue pretpostavljeno punim razvojem proizvodnih snaga da taj razvoj bude uvjet ukidanja ograničenja samih proizvodnih snaga, i, drugo (što proizlazi iz prvoga), da se te same proizvodne snage rad = tehnika = znanost ne postavljaju upitnim u samom odnosu toga rada prema tehnici, prema znanosti.

Prvi je stav Marx najpregnantnije iskazao u *Grundrisse:* »Rezultat je — po svojoj tendenciji i dinamici — opći razvitak proizvodnih snaga (bogatstva uopće) kao osnove isto tako univerzalnost saobraćaja, dakle svjetsko tržište kao osnova. Osnova kao mogućnost univerzalnog razvitka individuuma i zbiljski razvoj individua s te osnove kao stalno ukidanje njihovog *ograničenja*, koje je poznato kao ograničenje, a ne važi kao neka *sveta granica*. Univerzalnost individuuma ne kao zamišljena ili uobražena, nego kao univerzalnost njegovih realnih i idealnih odnosa. Otud i shvaćanje svoje vlastite povijesti kao *procesa* i spoznaja prirode (koja postoji i kao praktična moć nad prirodom) kao svog realnog tijela.

---

[23] »Udruživanje radnika — kooperacija i podjela rada kao temeljni uvjeti produktivnosti rada — javljaju se jednako kao i sve produktivne snage rada, tj. one koje određuju stupanj njegove intenzivnosti i dakle njegove ekstenzivne realizacije kao *proizvodna snaga kapitala*. Kolektivna snaga rada, njegov karakter kao društvenog rada zato je *kolektivna snaga kapitala*. Isto tako i *nauka*. Isto tako i podjela rada kako se ona javlja kao podjela zvanja i njima odgovarajuća razmjena. Sve društvene potencije proizvodnje jesu proizvodne snage kapitala i zato se on sam pojavljuje kao njihov *subjekt*« (Marx, *Temelji slobode*, Zagreb, 1974, str. 250).

Digitized by Google

Sam proces razvoja postavljen je i osvješten kao pretpostavka individuuma, ali radi toga je prije svega potrebno da pun razvoj proizvodnih snaga postane *uvjet proizvodnje*, da određeni *uvjeti proizvodnje* ne budu postavljeni kao granica za razvoj proizvodnih snaga.«[24]

Pun razvoj proizvodnih snaga je uvjet proizvodnje, koja tek omogućava da uvjeti proizvodnje ne budu postavljeni kao granica proizvodnih snaga, koji su razumljeni kao pretpostavke univerzalnosti individue. Ovaj razvoj proizvodnih snaga kao pretpostavku univerzalne individue Marx je predvidio uspostavljanjem tih samih proizvodnih snaga unutar kapitalizma, a socijalističkom revolucijom razrješenje razvoja samih proizvodnih snaga, kojima je pretpostavljena ali ograničavajuća proizvodna osnova kapitalistički način proizvodnje. Marx je u tome nedvojben: »Ali isto tako lako je uvidjeti da strojevi prestaju da budu agenti društvene proizvodnje čim oni, npr., postanu vlasništvo udruženih radnika. Međutim, u prvom slučaju je njihova raspodjela, tj. što oni ne *pripadaju radniku*, isto toliko uvjet načina proizvodnje zasnovanog na najamnom radu. U drugom slučaju izmijenjena bi raspodjela polazila od jedne *izmijenjene*, tek povijesnim procesom nastale nove osnove proizvodnje.«[25] Strojevi (dakle, rad = tehnika = znanost) gube svoje značenje kada postaju vlasništvo udruženih radnika, ali to pretpostavlja novu osnovu proizvodnje, koja tek nastaje povijesnim procesom. U socio-empirijskim socijalizmima nije osigurana nova osnova proizvodnje, jer upravo nije ozbiljen razvoj proizvodnih snaga, koji je uvjet proizvodnje, već je uvjet proizvodnje postavljen kao sama granica rasta proizvodnih snaga. Ideologija proizvodnih snaga je evidentno supstitut za novu osnovu proizvodnje nastalu tek povijesnim procesom. Zbiljsko prisvajanje proizvodne snage tako je ograničeno izgrađivanjem svoje vlastite pretpostavke. Sam, pak, promijenjeni proizvodni odnos, ukidanje privatnog vlasništva ozbiljeno je u pravnoj sferi, u državi kao vlasniku na sredstvima za proizvodnju. Ideologija proizvodnih snaga, rada = tehnike = znanosti upotpunjena je proizvodnom snagom ideologije, jačanjem prava i države, etatizmom i birokratizmom. Nepromijenjena suština privatnog vlasništva, podjela rada, ostaje i dalje, i dalje je ideologizirana kao pretpostavka svog vlastitog ukidanja. Ovime su proleteri u svojoj apsolutizaciji, a ne ukidanju, i ne mogu izvršiti ono što su im u klasnom osvještavanju namijenili Marx i Engels: da oni moraju, »da bi stekli lično priznanje, ukinuti uvjet svoje vlastite dosadašnje egzistencije, koji je ujedno uvjet čitavog dosadašnjeg društva, tj. moraju ukinuti rad. Oni se stoga nalaze u direktnoj suprotnosti spram države, tj. prema

[24] Marx, *Grundrisse, Temelji slobode*, str. 249.
[25] Ibid., str. 319.

Digitized by Google

obliku, koji je individuumima društva dosad služio kao opći izraz i da bi ostvarili svoju ličnost moraju državu srušiti«[26].

Pun razvoj proizvodnih snaga kao uvjet ukidanja ograničenja samih proizvodnih snaga tako je legitimno izašao iz samog Marxa usprkos njegovom drugačijem razumijevanju povijesnog procesa osnove nove proizvodnje. Ovdje se povijesni proces kao način materijalne proizvodnje života prekida u smislu zatečenih proizvodnih snaga, a sama se povjesnost premješta u svijest, u pravnu sferu ukidanja privatnog vlasništva. Premještanje novog, socijalističkog načina proizvodnje materijalnog života u svijest može se očitovati na uspostavljanju pojma »socijalistička robna proizvodnja«, na analizi fetišizma robe, a u isto vrijeme nepostojanju pojma, pa i analize »socijalistička priroda«, »socijalistička prirodna znanost«, »socijalistička tehnologija«. Historijsko dovršenje robne proizvodnje kao totalne i apsolutne zbiva se u jednom određenom društveno-ekonomskom odnosu, kapitalističkom odnosu, pa je u pojam »socijalistička robna proizvodnja« unesen novi društveno-ekonomski odnos, utemeljen na socijalističkom vlasništvu na sredstvima za proizvodnju. Sama povjesnost premještena je u sferu prava, a neposredna materijalna proizvodnja života smještena je van povijesti kao rad = tehnika = znanost. Fetišizam sredstava za proizvodnju i fetišizam znanosti bezupitno se preuzima iz građanskih proizvodnih snaga i stoga se na tim pretpostavkama ne može pitati za socijalističku prirodu i socijalističku tehnologiju. Ukoliko se govori o materijalnoj proizvodnji života ostaje se na građanskom ekonomizmu, dakle izrazito na nehistorijskoj poziciji, a ukoliko se govori o povijesti, ona se premješta u ideološku sferu, dakle na nematerijalističke pozicije. Time Marxova kritika Feuerbacha pogađa svako suprotstavljanje proučavanju poimanju »socijalistička priroda«, »socijalistička tehnologija«, »socijalistička prirodna znanost«. Odnos čovjeka i prirode ostaje u apstraktnom odnošenju posredstvom prirodne znanosti. Nekritičko preuzimanje prirodne znanosti kao afirmacija prirode i materijalizma zaboravlja na Marxovu kritiku Feuerbachovog ushićenja prirodnim znanostima »... ali gdje bi bila ova »čista« prirodna nauka bez industrije i trgovine? I sama ova »čista« prirodna nauka dobija svoju svrhu i svoj materijal tek trgovinom i industrijom čulnom djelatnošću ljudi«.

Usprkos Marxovoj kritici kontemplativnog materijalizma, upozoravanju na vezu odnosa prirodne znanosti i industrije, iz samoga Marxa ipak proizlazi spomenuta bezupitnost same prirodne znanosti, odnosno rada = tehnike = znanosti. Sam taj rad = tehnika = znanost ostaje neupitan, budući da kao povijesni sklop daje pretpostavke uvjeta proizvodnih snaga. Rad = tehnika =

---

[26] Marx — Engels, *Komunizam — proizvodnja samog oblika saobraćaja*, u: *Rani radovi*, str. 343.

Digitized by Google

znanost ostaju utemeljujući temelj novoga načina proizvodnje, razvitka univerzalne individue, koji je moguć tek kroz tu samu proizvodnu snagu, razriješenu u njenoj kapitalističkoj primjeni. »Razmjena živoga rada za opredmećeni, tj. postavljanje društvenog rada u obliku suprotnosti kapitala i najamnog rada — posljednji je razvitak *odnosa vrijednosti* i proizvodnje koja počiva na vrijednosti.«[27]

Bezupitno preuzimanje rada = tehnike = znanosti očituje se i na odnošenju spram prirode, »socijalističke prirode«, u čijem bi promijenjenom odnosu nestala tek podvojenost »povijesti« i »prirode«, uvođenjem prirode u povijest kao historijski materijalizam. Jer je »svako dosadašnje shvaćanje historije ili u potpunosti zanemarivalo ovu stvarnu bazu historije, ili ju je smatralo nečim sporednim, sasvim nepovezanim sa historijskim procesom«[28]. Ova stvarna baza historije je proizvodnja materijalnog života, ili odnošenja čovjeka i prirode posredovanjem prirodne znanosti. Stoga su lijevi teoretičari, inspirirani Blochom i njegovim stavom spram prirode, postavili odlučno pitanje odnosa radničkog pokreta i prirodne znanosti, socijalizma i znanosti.[29] Odsudno pitanje postavljeno je kao pitanje jedne ne-građanske prirodne znanosti, drugačijeg poimanja prirode nego što ga je donijelo građansko društvo, građanski način proizvodnje materijalnog života — građanska kultura. Najradikalniji od njih, Peter Dudek, odbija kritiku »građanske nauke«, koja se kao kritika reducira na individualne zahtjeve, na subjektivno-moralni *habitus* pojedine znanosti, ili na značenje ideološko-političkog instrumentarija znanosti kao instrumentarija gospodara monopola.[30] Svakako da pozicija ovakve kritike »građanske« prirodne znanosti vodi moralizirajućem principu unutar pojedine znanosti, a ne može utemeljiti materijalističko shvaćanje prirodne znanosti, odnosno viđenje da su prirodne znanosti onakve kakve su u uvjetu rada povijesno i pojmovno produkt građanskog društva. S druge strane, kritika građanske znanosti ne znači, *eo ipso*, socijalističku ili proletersku znanost, ukoliko se time označava znanstveni pogon u ekonomijama zemalja takozvanog realnog socijalizma. Kada znanost u ovim zemljama funkcionira na isti način kao znanstveni pogon u kapitalističkim zemljama, isto tako dobro kao organizacija i kvalifikacija istraživanja i istraživača, susreće ona građanske *sadržaje istraživanja i oblike mišljenja*.[31] Očito je da je »građanskost«,

---

[27] Marx, *Temelji slobode*, str. 292.

[28] Ibid., str. 306.

[29] Vidi: *Marxismus und Naturbeherschung, Beiträge zu den Ersten Ernst Bloch Tagen*, Tübingen, 1978.

[30] Vidi: P. Dudek, *Gegenstand und politische Reichweite einer Kritik der bürgerlichen Wissenschaft.*

[31] Ibid., str. 60—61.

Digitized by Google

ideologičnost građanske nauke u samim sadržajima istraživanja i oblicima mišljenja.

»Nepovijesno gledanje na materijalnu proizvodnju u smislu promišljenog odnosa spram prirode, odnosno prirodne znanosti, opterećeno je poviješću radničkog pokreta i marksizma sa potvrđivanjem i propagiranjem apstraktnog produktivističkog racionaliteta ovladavanja prirodom, koji u odnosu spram prirode i živog rada principijelno ostaje na stanovištu kapitalizma.«[32] Princip kvantifikacije i apstraktnog produktivističkog racionaliteta nije pretpostavka ukidanja rada, ukidanja otuđenja, ukidanja države, već apsolutizacija rada i radnika. »Interesi emancipacije radničke klase, shvaćeni kao samoukidanje proletarijata, ne mogu stoga ići zajedno sa napretkom razvitka proizvodnih snaga. Njezino oslobođenje mora izaći iz podređenja postvarenom radu ka kvalitativnom prevratu materijalnih proizvodnih snaga u interesu onih koji rade.«[33]

Postavljanje upitnim građansku rad = tehniku = znanost, građansko kontemplativno odnošenje spram prirode, socijalistički nehistorijski materijalizam i nematerijalističko shvaćanje povijesti, vezivanje emancipacije rada sa apstraktnim kvantitativnim racionalitetom — svakako je revolucionarni doprinos teorijskom mišljenju. Ali inzistiranje na razbijanju oblika mišljenja građanske znanosti, bez osiguranih pretpostavki, ne spada više u marksizam, pa niti na njemu izvedene emancipacije rada. Promišljanje »socijalističke prirode« i socijalističke prirodne znanosti također je pretpostavka novog načina proizvodnje. Ali ovaj se novi način proizvodnje iz marksizma teorijski i praktički može utemeljiti samo *kroz* rad = tehniku = znanost. Neprolaženje *kroz* promišljanje socijalističke prirode i socijalističke prirodne znanosti i same ove mislioce ostavlja pred nerješivim zadatkom, pred *moralnim sudom* o postojećem načinu proizvodnje, dakle nečim što ne može osigurati historijski materijalizam, »socijalističku prirodu«, novi način proizvodnje materijalnog života. Ovo se naročito očituje u razumijevanju slobodnog vremena, koje je za nas realna historijska pretpostavka[34] *kroz* koju se destruira nepovijesni način etatističke socijalističke proizvodnje.

Odnos prema prirodi ostaje tako utemeljenje puta promišljanja samog povijesnog odnosa, odnosa prema »socijalističkoj prirodi«. »Socijalistički odnos čovjeka prema prirodi bazira se time na istom prisvajanju, čije je osiguranje gospodstva isto kao i u kapitalističkoj produkciji«. Ako će procesirajuća protivurječnost kapitala umanjiti radno vrijeme u obliku nužnoga da bi se

---

[32] Ibid., str. 29.

[33] Ibid., str. 31.

[34] Vidi: B. Despot, *Kakva je tehnologija potrebna samoupravljanju*, »Socijalizam«, br. 4/1979.

Digitized by Google

prekomjerno povećalo, to je znak raspoznavanja socijalističke produkcije, upravo obrnuta proporcija, smanjivanje prekomjernog radnog vremena za uživanje produktivno-stvaralačke djelatnosti. Odnos spram prirode ostaje napokon nepromijenjen. Socijalističko i kapitalističko društvo nemaju samo posla sa istom prirodom već i sa istim problemima: sa ukidanjem društvenog ograničenja ne padaju prirodna ograničenja *eo ipso*. Ovaj je problem posve nerješiv. Ne mogu spoznati u sadašnjem vremenu nikakve razlike između kapitalističkih zemalja i zemalja realnog socijalizma, nasuprot iskorištavanju ograničenih predručnih prirodnih resursa.«[35]

Problem odnosa spram prirode, ovladavanja prirodom, uistinu je nerješiv, ukoliko se u socijalističkom načinu prisvajanja prirode kao oslobađanja od radnog vremena vidi samo obrnuta proporcija povećanja prekomjernog radnog vremena na račun slobodnog.

Protivurječnost radnog i slobodnog vremena na kapitalističkim ograničenim osnovama, dakako, nije prekoračena razumijevanjem oslobađanja slobodnog vremena za novo ovladavanje prirodom. Ovo je ideologija kako »objektivnog« marksizma tako i građanskog društva. Lijevi, Blochove provenijencije, imaju pravo kada kažu: »Mi stojimo u našoj političkoj praksi pred zadaćom nadvladati i objektivistički marksizam i građansku ideologiju i razgraničavati što oni imaju zajedničko.«[36]

»Ali »objektivistički« marksizam, kao etatistički, idealistički i ideološki oblik novog načina proizvodnje, nije granična situacija marksizma i njegovog poimanja odnosa radnog i slobodnog vremena. Ako se u njemu državno vlasništvo na sredstvima za proizvodnju smatra nadvladavanjem ograničenja građanskih proizvodnih odnosa u ovladavanju i pokoravanju prirode, onda se novim odnosom garantira kvantitativno efikasniji način građanske proizvodnje. Problem prirodnih resursa postat će problem i opet nove građanske znanosti, ekologije, koja polazi od posljedica, a ne od uzroka. Polaženje od posljedica uvijek znači revizionizam u radničkom pokretu. Povećanje slobodnog vremena na račun radnog nije samo »obrnuta proporcija«, nije pitanje *kvantiteta*, već povijesno novi *kvalitet*, koji omogućava i novi odnos spram prirode i spram prirodne znanosti. Ovaj novi kvalitet može se osigurati samo *kroz* proizvodne snage, zatečene proizvodne snage, ali i njihovim ukidanjem. Osiguravanje *kroz* zatečene proizvodne snage ujedno je pretpostavka njihovog ukidanja, kao i povijesno utemeljenje novog načina proizvodnje, koji nije samo izraz ideja i volje već razvijena protivurječnost unutar datih proizvodnih snaga. »U tom se preobražaju kao kamen temeljac proizvodnje i bogatstva ne pojavljuje niti neposredan rad koji čovjek sam obavlja,

---

[35] *Marxismus und Naturbeherschung*, str. 63.

[36] Ibid., str. 38—39.

Digitized by Google

niti vrijeme koje on radi, već prisvajanje njegove vlastite opće proizvodne snage, njegovo poznavanje prirode i ovladavanje njom putem njegova postojanja kao društvenog organizma — jednom riječju, razvitak društvenog individua. *Krađa tuđeg radnog vremena, na čemu počiva sadašnje bogatstvo,* izgleda bijedna osnovica prema toj novorazvijenoj koju je stvorila samo velika industrija. Čim je rad u neposrednom obliku prestao da bude veliki izvor bogatstva, radno vrijeme prestaje i mora prestati da bude njegova mjera, a stoga i razmjenska vrijednost — mjera upotrebne vrijednosti. *Višak rada masa* prestao je da bude uvjet za razvitak općeg bogatstva, upravo kao i *nerad malobrojnih* za razvitak općih moći ljudskog mozga. Time se ruši proizvodnja koja počiva na razmjenskoj vrijednosti, i sam neposredni materijalni proces proizvodnje dobija oblik koji se oslobodio nemaštine i suprotnosti. Slobodan razvitak individualnosti, i stoga ne reduciranje potrebnog radnog vremena da bi se stvorio višak rada, već uopće redukcija potrebnog rada društva na minimum, čemu tada odgovara umjetničko, naučno itd. razvijanje individua zahvaljujući za sve njih oslobođenom vremenu i stvorenim sredstvima.«[37]

Oslobađanje slobodnog vremena kroz postojeće proizvodne snage time je kvalitativno novi povijesni odnos, koji tek ukida podjelu rada kao ontološku osnovu privatnog vlasništva. Novi povijesni kvalitet jest pretpostavka ukidanja ljudi kao »ekonomskih varijeteta«, »gurača kolica« i »arhitekata«, kao ljudi kojima ostaje vrijeme za »umjetničko« i »naučno djelovanje«, ali sada ne već kao otuđenih sfera otuđenih »ekonomskih varijeteta«, već upravo kao pretpostavka same te naučnosti. Ukidanje nauke, zatečenih proizvodnih snaga, moguće je samo kao ukidanje nauke kao profesije, kao »podruštvovljavanje nauke«, jer rad prestaje biti mjera vrijednosti. Ovo je tek osnova novog načina proizvodnje očovječenja prirode i oprirođenja čovjeka, socijalističke prirode i socijalističke prirodne znanosti i znanosti uopće. Novi povijesni način proizvodnje stoji i pada sa mogućnošću ukidanja rada = tehnike = znanosti, ukidanjem države, ukidanjem politike.

Nerazumijevanje slobodnog vremena kao novog *kvaliteta* odnosa spram prirode, ukidanja nauke kao nauke, oduzima zbiljski topos odnosa povijesti i »socijalističke prirode« i time opet objedinjuje građansko i socijalističko-etatističko razumijevanje proizvodnih snaga kao rada = tehnike = znanosti.

Talijanski teoretičari sindikata i partije uočili su važnost slobodnog vremena, a zbog ideologizacije proizvodnih snaga, čiji je rast pretpostavka novih odnosa, najprije smatraju potrebnim redefinirati same proizvodne snage.

---

[37] Marx, *Temelji slobode,* str. 293—294.

Digitized by Google

Kako smo izveli u radu *Kakva je tehnologija potrebna samoupravljanju*, proizvodne snage se određuju kao odnos stvarnog prisvajanja. Odnos stvarnog prisvajanja osigurava nadilaženje razlikovanja »proizvodnih snaga« i »proizvodnih odnosa«, koji se odmah situiraju u ideologiju, i proučava jedinstvo proizvodnih snaga i odnosa u smislu novog proizvodnog odnosa Marxovog određenja bogatstva kao bogatstva individue. Proizvodne snage kao odnos stvarnog prisvajanja strukturno ukidaju neke posebne »proizvodne odnose«, koji su sada materijalizirani kao odnosi prisvajanja »prirode«. Sam način prisvajanja prirode kao odnos stvarnog prisvajanja pretpostavlja sada ukidanje potčinjavanja individue društvenoj podjeli rada, stroju, tehnologiji, radu kao tehnici, kao znanosti, jer je odnos stvarnog prisvajanja ljudskog bogatstva, bogatstva shvaćenog kao svestranog razvitka individue. Za ovakav nov način materijalne proizvodnje života upravo je pretpostavka ukidanje rada = tehnike = znanosti, kao autentične građanske artikulacije materijalne proizvodnje života, građanske nauke, posebno prirodne, kao proizvodne snage kapitala. Pretvaranje nauke u proizvodnu snagu otuda se ne može smatrati »materijalnom bazom komunizma«. »Socijalističko pretvaranje nauke u proizvodnu snagu pretpostavlja *ukidanje kapitalističkog odvajanja »nauke« od proizvođača, što znači i ukidanje nauke kao takve.*«[38]

Znanstvenici i tehnolozi operiraju kategorijama apstraktnog mišljenja građanske znanosti, koja od cijele prirode spoznaje samo njezinu operacionalnost, funkcionalnost u službi efikasnosti, dakle profita.

Fetišizam znanosti kao nečega naddruštvenoga i bezupitnog vraća nas na Marxovu kritiku Feuerbacha, »ali gdje bi bila prirodna nauka bez trgovine i industrije?« Nadvladavanje kritike građanske znanosti u smislu političke pripadnosti znanstvenika »u službi narodu« je u krajnjoj liniji apsurdno. »Znanost za narod može biti, u krajnjoj liniji, samo znanost kroz narod — ukidanje odvojenosti umnog i fizičkog rada kao kolektivni politički proces.«[39] Znanost *kroz* narod ujedno znači ukidanje nauke kao takve, ukidanje odnosa »vladavine uma«, apstraktnih kategorija spoznavanja prirode u njihovom *kvantitativnom odnosu.*

Ukidanje »ekonomskih varijeteta« kao pretpostavka povijesno novog načina materijalne proizvodnje znači stoga ukidanje nauke »kroz narod« kao kolektivni politički proces ovladavanja radničke klase naukom. Ovladavanje proletarijata naukom preko svojih predstavnika, naučnih radnika, koji su u službi proleterskih interesa, jest birokratizacija samog proletarijata, kao što je i sama ta nauka izvjesna birokratizacija prirode. Ova birokrati-

[38] »Marksizam u svetu«, br. 1/1978, str. 105.
[39] *Marxismus und Naturbeherschung*, str. 61.

Digitized by Google

zacija proletarijata i prirode utemeljuje radnika kao radnika, apsolutizira radničku klasu i time birokratizira njezinu vlast u državnom aparatu. Birokratizacija prirode, birokratizacija klase bitno onemogućava novi odnos stvarnog prisvajanja. Sprega birokratizacije prirode (nauka) i birokratizacije društvenih odnosa (država) idu zajedno. Stoga je i Rudolf Bahro mogao zaključiti da je »razvitak proizvodnih snaga tridesetih godina u Sovjetskom Savezu bio apsolutno nužan, a staljinizam neizbježiv. Teror je u tridesetim godinama progresivno funkcionirao«.[40] Neviđenje alternativne tehnologije, znanosti na putu univerzalnog razvitka individue povezuje se s Marxovim stavom: »Ali radi toga je prije svega potrebno da pun razvoj proizvodnih snaga postane *uvjet proizvodnje*, da određeni *uvjeti proizvodnje* ne budu postavljeni kao granica za razvoj proizvodnih snaga.«[41] Evidentno je da je mjerenje razvoja proizvodnih snaga, »punog razvoja proizvodnih snaga«, pretpostavka »univerzalne individue«, uvjetâ proizvodnje koji nisu postavljeni kao granica proizvodnim snagama. Ali ne postoji univerzalan način »mjerenja« proizvodnih snaga, uvjetâ proizvodnje koji ukidaju same te uvjete, već je to mjerilo determinirano određenim načinom proizvodnje. Za kapitalistički način proizvodnje je to »mjerilo« razvitak proizvodne snage — stalni kapital.

Ako se uzme da je za uvjet proizvodnje, koji nije postavljen kao granica razvoju proizvodnih snaga, neophodan »razvitak stalnog kapitala, a bez postignutog stupnja produktivnosti rada, onda je jasno osiromašenje ljudskih potreba, jer se time ne proizvode neposredni predmeti potrošnje«.[42] Samo stvaranje stalnog

---

[40] Ibid., str. 38.

[41] Marx, *Temelji slobode*, str. 246.

[42] »*Razvitak stalnog kapitala još s jedne strane pokazuje stupanj razvitka uopće ili razvitka kapitala:* Predmet proizvodnje usmjerene neposredno na upotrebnu vrijednost, a isto tako neposredno na razmjensku vrijednost, jest sam proizvod koji je određen za potrošnju. Dio proizvodnje usmjeren na proizvodnju stalnog kapitala ne proizvodi neposredne predmete potrošnje, niti neposredne razmjenske vrijednosti, bar ne razmjenske vrijednosti koje se mogu neposredno realizirati. *Od već postignutog stupnja produktivnosti — od toga da li je jedan dio vremena proizvodnje dovoljan za neposrednu proizvodnju — zavisi, dakle, da li će se jedan sve veći dio vremena proizvodnje upotrebljavati za proizvodnju sredstava za proizvodnju.* Za to je potrebno da društvo može pričekati da ono velik dio već stvorenog bogatstva može uskratiti, kako neposrednoj potrošnji tako i proizvodnji određenoj za neposrednu potrošnju, kako bi taj dio upotrijebilo za rad koji nije *neposredno proizvodan* (unutar samog materijalnog procesa proizvodnje). Ovo iziskuje visoki nivo koji je direktno razmjeran promjeni opticajnog kapitala u stalni kapital, kao *što veličina relativnog viška rada zavisi od produktivnosti potrebnog rada, tako veličina* radnog vremena — i živog i opredmećenog — upotrijebljenog *za proizvodnju stalnog kapitala* zavisi *od produktivnosti radnog vremena predviđenog za direktnu proizvodnju proizvoda*« (Marx, *Temelji slobode*, str. 295—296).

Digitized by Google

kapitala, sredstava za proizvodnju traži građansku tehnologiju, znanost, znanstvenu organizaciju rada. Kako je upravo ta tehnologija, ta znanost, ta znanstvena organizacija rada pretpostavka kapitalističkog načina razumijevanja proizvodne snage, bogatstva, kod talijanskih komunističkih teoretičara se upravo javlja kritika znanstvene organizacije rada, koja je u etatističkom socijalizmu poistovećena sa proizvodnom snagom kao uvjetom proizvodnje, kao »materijalnom bazom komunizma«.[43] Mjerilo stupnja razvoja proizvodnih snaga, stalni kapital, sredstva za proizvodnju ostaju u građanskom svijetu načina proizvodnje, a budući da su sredstva za proizvodnju podržavljena, »teror je progresivno funkcionirao«. Preostaje drugo »mjerilo« razvoja proizvodnih snaga, uvjeta proizvodnje, koji ne ograničavaju samu proizvodnu snagu — *slobodno vrijeme.* Ovo slobodno vrijeme za razvitak univerzalne individue nije nikakva apstrakcija, već sama najjača proizvodna snaga, njeno »mjerilo«.[44] Odnos stvarnog prisvajanja odmjeravamo onda slobodnim vremenom. »Slobodno vrijeme koje je i dokolica i vrijeme za višu djelatnost — pretvorilo je svog vlasnika prirodno u jedan drugi subjekt i kao taj drugi subjekt on tada ulazi i u neposredni proces proizvodnje. Taj je proces u isti tren disciplina u odnosu na nastajućeg čovjeka i djelatnost, eksperimentalna znanost, materijalno-stvaralačka i opredmećujuća znanost u odnosu na nastalog čovjeka, u čijoj glavi egzistira akumulirano znanje društva. Za oba, ako rad zahtijeva praktičnu upotrebu i ruku i slobodno kretanje, kao u poljoprivredi, to je u isti tren i tjelesna vježba«.[45]

Odnos stvarnog prisvajanja, mjeren slobodnim vremenom, novi je povijesni način materijalne proizvodnje života. Ukidanje znanosti je onda proces ukidanja »ekonomskih varijeteta«; podruštvovljenje sredstava za proizvodnju znači podruštvovljenje znanosti, radnike koji konstruiraju novu znanost, novo sredstvo za proizvodnju, nove potrebe, novi odnos spram prirode. Traženje nekog drugog načina promijenjenog odnosa spram prirode,

---

[43] Franco Ferraroti u *Alternativnoj sociologiji* kaže: »Budući da sam morao u Moskvi održati referat pred najvišim sindikalistima i predstavnicima radnika iz industrije, moj pratilac i prevodilac Taras Kargan mi je diskretno prišao večer prije toga i upitao da li mora prevesti i dio referata u kojem sam vrlo oštro kritizirao tejlorizam, tj. znanstvenu organizaciju rada. »Naravno« — odgovorio sam. Karganova je zbunjenost tad postala još očevidnija: »Ali mi neprestano propovijedamo našim radnicima principe znanstvene organizacije rada"« (»Marksizam u svetu«, br. 9/1977, str. 225).

[44] »Ušteda radnog vremena jednaka je povećanju slobodnog vremena, tj. vremena za pun razvitak individuuma, razvitak koji sa svoje strane djeluje povratno na proizvodnu snagu rada kao najveća proizvodna snaga. Sa stanovišta neposrednog procesa proizvodnje taj se razvitak može promatrati kao proizvodnja capital fixea, capital fixe being man himself« (Marx, *Temelji slobode,* str. 302).

[45] Ibid., str. 301.

Digitized by Google

naime novih prirodnih znanosti, osuđeno je na utopiju kao što je i neuzimanje ovog »mjerila«, slobodnog vremena, nužno vezano za etatizam, represiju i apsolutizaciju rada. Podruštvovljenje sredstava za proizvodnju je podruštvovljenje znanosti. Podruštvovljenje znanosti nije moguće bez ukidanja građanske znanosti. Ukidanje »vladavine misli« nije moguće kroz sloj ljudi »ekonomskih varijeteta«, naučnih radnika, nego kao dugotrajni društveno-politički proces svih radnika. Ukidanje građanske nauke ujedno implicira čovjeka ispunjenog slobodnim vremenom, koji apstraktne kvantitativne metode prirodne znanosti zamjenjuje kvalitativno novim odnosom spram prirode. Stoga je pitanje promišljanja povjesnosti prirode uključeno u proces najprije ovladavanja proletera prirodnim znanostima, a time i njenog ukidanja. Kao što je mjera odnosa stvarnog prisvajanja »slobodno vrijeme«, u procesu prisvajanja prirode u materijalnoj proizvodnji života, kroz to slobodno vrijeme, promijenjena individua kvalitativno mijenja svoj odnos spram prirode. Apstraktna podvojenost »društva« i »prirode«, »povijesti« i »prirode« artikulira se kao povijesna priroda i prirodna povijest. »Povijest« i »priroda« u svojem odnosu posreduju se povijesnim načinom materijalne proizvodnje života. Socijalistički način materijalne proizvodnje života kao odnos stvarnog prisvajanja *započinje proces odnošenja spram »socijalističke prirode«, i ukoliko je taj odnos na djelu »socijalistička priroda« je povijesni čin spram kojeg se sada povijest ne odnosi kao nešto vanjsko, nešto izvan materijalne proizvodnje same, nego je u njemu samom.* Mogućnost mišljenja i djela, »socijalistička priroda« uvodi u povijest novi način materijalne proizvodnje u kojem »povijest« i »priroda« nisu mehanički jedna drugoj suprotstavljene, nego kao povijesna priroda i prirodna povijest čine jedno. Sam pojam »socijalistička priroda« početak je tek istinskog jedinstva »društva« i »prirode«. »Ljudsko biće prirode postoji tek za *društvenog* čovjeka, jer tek ovdje ona postoji za njega kao *veza s čovjekom*, kao njegovo postojanje za drugoga i kao postojanje za drugoga i postojanje drugoga za njega te kao životni element ljudske stvarnosti, tek ovdje ona postoji kao *osnova* njegovog vlastitog *ljudskog* postojanja. Njegovo *prirodno* postojanje tek mu je ovdje postalo *ljudskim* postojanjem, a priroda je za njega postala čovjekom. Dakle, *društvo* je dovršeno suštinsko jedinstvo čovjeka s prirodom, istinsko uskrsnuće prirode, ostvareni naturalizam čovjeka i ostvareni humanizam prirode.«[46]

---

[46] Marx, *Privatno vlasništvo i komunizam*, u: *Rani radovi*, str. 229.

Digitized by Google

III

Pojam »socijalistička priroda« ukoliko je nevidljiv iz odnosa stvarnog prisvajanja — odnos je etatističkog socijalizma, koji podržavljenim vlasništvom na sredstvima za proizvodnju proizvodi i nadalje građanski način materijalne proizvodnje života. Izdvajanje prirodnog odnosa kao odlučujućeg za cijeli način proizvodnje oduzima mu, s jedne strane, materijalističku osnovu, jer je historijski način proizvodnje u pravu, u politici, u državi, a, s druge, ovu pravno-političko-državnu sferu uzima kao supstitut subjektivne suštine privatnog vlasništva — rada. Podjela rada tako ostaje kao suština privatnog vlasništva i otuđenja rada, a birokratizacija nauke, kao pogonska snaga same te podjele rada i proizvodne snage, ujedinjuje se sa birokratizacijom odnosa među ljudima. »Staljinizam je kao teror uspješno ekonomski funkcionirao u tridesetim godinama.« Etatizam se kao autoritarno društvo bazira na autoritarnosti samog načina proizvodnje, na radu = tehnici = znanosti. Odnos stvarnog prisvajanja ostaje stari — apstraktna razdvojenost »povijesti« i »prirode« sa ideologizacijom novoga u podržavljenim sredstvima za proizvodnju, kroz čije se planiranje vrši akumulacija i izgradnja »materijalne baze komunizma«, rast proizvodnih snaga.

Socijalističko samoupravljanje jest odlučno suprotstavljanje etatizmu. Kao odnos stvarnog prisvajanja ili povijesno novi način proizvodnje, on je unio podruštvovljena sredstva za proizvodnju u prisvajanje prirode, kao i samu organizaciju rada i samoostvarenje dohotka i raspodjele od strane radničke klase. Deetatizacija kao odlučni moment novog načina proizvodnje stavlja sada radikalno u pitanje *praktično-povijesnu funkciju klasne svijesti.* Klasna svijest proletarijata u svojoj praktično-povijesnoj funkciji omogućuje metodičko iskorištavanje kategorije objektivne mogućnosti, u smislu kako ju je odredio Lukács.[47] Pomoću ka-

[47] Tek takva utvrđivanja omogućuju metodičko iskorištenje kategorije objektivne mogućnosti. Prije svega se, naime, mora pitati koliko se unutar određenog društva, s tačke gledanja određene pozicije u procesu proizvodnje, *uopće* može opaziti totalitet ekonomike tog društva? Jer, koliko se mora izići iz faktičke uskoće pojedinih individuuma i iz njihovih predrasuda o svom životnom položaju, toliko se ne smije prekoračiti one granice koje im određuje ekonomska struktura društva njihova vremena, kao i njihova pozicija u njoj. Klasna je svijest, dakle, — apstraktno-formalno promatrano — istovremeno klasno određena *nesvjesnost* o vlastitom društveno-povijesnom ekonomskom položaju. Taj je položaj dan kao određeni strukturni odnos, kao određeni odnos oblika koji se čine da vladaju svim predmetima života. Ono »lažno« (»krivo«), »prividno«, koji je sadržan u tom stanju stvari, nije time nešto proizvoljno, nego upravo misaoni izraz objektivno-ekonomske strukture... Zadaća je sad brižljive povijesne analize da pomoću kategorije objektivne mogućnosti razjasni u kojem se položaju stvari može zbiljski prozreti privid i u kojem prodiranje do zbiljske veze s totalitetom uopće leži u oblasti mogućnosti. Jer,

Digitized by Google

tegorije objektivne mogućnosti razjašnjava se »u kojem se položaju stvari može zbiljski prozreti privid i u kojem prodiranje do zbiljske veze s totalitetom uopće leži u oblasti mogućnosti. Pitanje je, drugačije rečeno, pitanje proleterske znanosti«. A temeljna revolucionarnost proleterske znanosti ne sastoji se samo u tome što ona građanskom društvu suprotstavlja revolucionarne sadržaje nego u prvom redu u revolucionarnoj biti same metode. Vladavina kategorije totaliteta nosilac je revolucionarnog principa znanosti.[48] Praktično-povijesna funkcija klasne svijesti jest ovladavanje znanošću koja sada kao proleterska znanost u svojoj revolucionarnoj metodi spoznaje totalitet. Objektivna mogućnost jednog novog načina proizvodnje, odnosa stvarnog prisvajanja, utemeljena je na mogućnosti kategorije totaliteta u znanosti. Odnos stvarnog prisvajanja ekonomski je utemeljen na radu = tehnici = znanosti. Pitanje će se sada artikulirati kao pitanje odnosa *proleterske znanosti i građanske znanosti.*

S jedne strane je sama građanska znanost = tehnika = rad pretpostavka novog odnosa, kao što je i ukidanje tog odnosa pretpostavka novog odnosa. Naime, stvarni odnos prisvajanja treba proći *kroz* građansku znanost = tehnika = rad, ali da se ne bi zadržao u prolazu, mora se vidjeti kategorija totaliteta. Ali suvremena znanost kao proizvodna snaga je apstraktna znanost, koja svojim racionalnim, apstraktnim metodama čini nespoznatljivim sebi sam svoj predmet.[49] Ona u racionalnom, apstraktnom, diskurzivnom mišljenju ostaje kontemplativna i ne može doprijeti niti do svog vlastitog supstrata, a kamoli do totaliteta. Podruštvovljenje sredstava za proizvodnju, podruštvovljenje nauke bitno može značiti samo proces ukidanja rada, socijalističku samoupravnu tehnologiju, ukidanje nauke. Ovladavanje proleterskom znanošću, kategorijom totaliteta pretpostavlja ukidanje nauke. Za to ukidanje nauke potrebno je njeno podruštvovljenje, što znači novi odnos stvarnog prisvajanja. Za taj novi odnos stvarnog prisvajanja iznašli smo mjeru — slobodno vrijeme. Skraćivanje radnog

---

ukoliko se totalitet aktualnog društva uopće ne da opaziti s tačke gledanja određenog klasnog položaja, ukoliko čak promišljanje do kraja interesa klase, koje joj se pripisuje, ne pogađa totalitet tog društva, onda takva klasa može igrati samo podređenu ulogu i nikada se ne može umiješati u tok povijesti, ni tako da ga održava, ni tako da ga pospješuje« (Lukács, *Povijest i klasna svijest*, str. 112—113).

[48] Ibid., str. 83.

[49] »... Što je neka moderna znanost postala razvijenija, što je više sebi pribavila metodičke jasnoće o samoj sebi, toliko se ona odlučnije mora okrenuti od problema bitka svoje sfere, toliko odlučnije ona te probleme mora isključiti iz pojmljivosti što ju je sama izradila. Što je ona razvijenija, znanstvenija, ona više biva formalno zatvorenim sistemom specijalnih, posebnih zakona, kojemu je svijet izvan vlastitog područja i s njime u prvom redu njegovoj spoznaji zadana materija *njegov vlastiti konkretni supstrat zbiljnosti* metodički i načelno *nespoznatljiv*« (ibid., str. 174—175).

Digitized by Google

vremena na račun slobodnog vremena je novi povijesni kvalitet, koji omogućava univerzalni razvoj individue, a »potrebno radno vrijeme dobiti će svoju mjeru u potrebama društvenog individuuma«. Podruštvovljavanje znanosti pretpostavlja obrat u odnosu rad = tehnika = znanost, to jest ozbiljuje formalno pravo proleterima organizacije proizvodnje na temelju spoznaje totaliteta. Proces istinskog podruštvovljenja sredstava za proizvodnju susreće se u empiriji sa problemom kako suvremena sredstva za proizvodnju učiniti sredstvima rada, kako nadići fetišizam stroja.[50] Za socijalističko samoupravljanje postaje odsudno pitanje mogućnosti socijalističke samoupravne tehnologije.[51] Ovaj je problem veoma otporan jer robno-novčana proizvodnja nameće svoju strukturu cijeloj ličnosti čovjeka. »Pretvaranje robnog odnosa u stvar sa »sablasnom predmetnošću« ne može se, dakle, zaustaviti pri postajanju robom svih predmeta zadovoljavanja potreba. Ono nameće svoju strukturu cijeloj svijesti čovjeka: njegove sc osobine i sposobnosti više ne sjedinjuju u organsko jedinstvo robe, nego se pojavljuju kao »stvari«, koje čovjek podjednako »posjeduje« i »otuđuje« kao i razne predmete vanjskoga svijeta. I, naravno, nema oblika odnosa ljudi međusobno, nema mogućnosti čovjeka da on ispolji svoje fizičke i psihičke »odlike«, koje se u rastućoj mjeri ne bi podredile tom obliku predmetnosti.«[52] »Sablasna predmetnost« strukturira proletere i onemogućava ovladavanje proleterskom znanošću, kategorijom totaliteta. Međutim, ovladavanje kategorijom totaliteta je ujedno fundamentalna pretpostavka samog socijalističkog samoupravljanja, jer u protivnom slučaju interpretacija totaliteta je privilegij jedne društvene grupe, političara. Interpretacija totaliteta, a ne proleterska znanost, jest ideologija koju održava vlastita proleterska birokracija. Birokracija znači uvijek isto što i etatizam. Stoga će odlučno pitanje samoupravljanja biti u kakvoj su mogućnosti proleteri da osvoje proletersku znanost, da znanost oslobode njene građanske parcijalnosti i apstraktnosti, što ujedno znači i da ukinu državu. Pitanje je praktično-povijesne funkcije klasne svijesti »koliko se unutar određenog društva, s tačke gledanja određene pozicije u procesu proizvodnje, *uopće* može opaziti totalitet ekonomike tog društva.« Pitanje je analize objektivne mogućnosti koliko se može prodrijeti u totalitet društva. I opet postojeća tehnologija uvjetuje takvu društvenu podjelu rada, »ekonomske varijetete«, da se i »gurač kolica« i »arhitekt« odnose kontemplativno, kalkulirajuće i apstraktno spram totaliteta. Autoritarnom podjelom rada i autoritarnom tehnologijom uvjetuje se autoritarni odnos među ljudima, etatizam. »Kvantitativne razlike iskorištavanja, koje za kapitalizam (građansku znanost) imaju neposredan oblik kvantitativnih

---

[50] Vidi: *Um i sreća u relativno udruženom radu.*

[51] Vidi: *Kakva je tehnologija potrebna samoupravljanju?*

[52] Lukács, *Povijest i klasna svijest*, str. 170.

Digitized by Google

određenja objekata njegove kalkulacije, moraju se za radnika pojavljivati kao odlučne, kvalitativne kategorije njegove cijele fizičke, duhovne, moralne itd. egzistencije.« Ta autoritarna kvantitativna tehnologija kvalitativno određuje radnika da ne može ovladati kategorijom totaliteta, a to je ovladavanje pretpostavka ozbiljenja samoupravljanja, antiteze etatizmu. »Ekonomski varijeteti« podjele rada sukcesivno proizvode tehnokratizam u proizvodnji, kao i birokraciju u državi. Socijalističko samoupravljanje kao škola klasne svijesti stvara objektivnu mogućnost ovladavanja kategorijom totaliteta u odnosu stvarnog prisvajanja. »Slobodno vrijeme — koje je i dokolica i vrijeme za višu djelatnost — pretvorilo je svog vlasnika prirodno u jedan drugi subjekt i kao taj drugi subjekt on tada ulazi i u neposredni proces proizvodnje.«

Mjera odnosa stvarnog prisvajanja, slobodno vrijeme, jest objektivna mogućnost socijalističkog samoupravljanja. Slobodno vrijeme kao objektivna mogućnost socijalističkog samoupravljanja otvara proces ukidanja politike, ali *kroz* politiku, ukidanja rada *kroz* rad, ukidanja znanosti *kroz* znanost. *Zbiljsko* podruštvovljenje rada i znanosti je njihovo ukidanje, kao što i njihovo ukidanje pretpostavlja ukidanje države. Znanost koja nije kontemplativna, već čulna djelatnost, osvaja kategoriju totaliteta, i više joj nisu potrebni posebni čuvari, ideolozi.

Neautoritarna proizvodnja u korelaciji je sa neautoritarnim odnosima među ljudima i pretpostavka je besklasnog društva, jedne nove kulture, u kojoj se bitno mijenja odnos čovjeka i prirode, »povijesti« i »prirode«. Stupanj mogućnosti razumijevanja »socijalističke prirode« zbiljski je temelj nove materijalne proizvodnje života kojemu je *povijesna mogućnost socijalističko samoupravljanje*. Iz brižljive analize socijalističkog samoupravljanja kao povijesne mogućnosti izlazi razrješenje »u kojem se položaju stvari može zbiljski prozreti privid i u kojem prodiranje do zbiljske veze s totalitetom uopće leži u oblasti mogućnosti«. Odnos stvarnog prisvajanja sa mjerom u slobodnom vremenu, promijenjeni je odnos spram prirode, ukida razliku »historije« i »prirode« i sa socijalističkom samoupravnom tehnologijom osvaja kategoriju totaliteta i ukida državu. Stalna analiza mogućnosti zbiljske veze s totalitetom ukida ideološku, političku, državnu interpretaciju totaliteta. Ova analiza nije stvar »ekonomskih varijeteta«, naučnih radnika, već historijska, društveno-politički čin uistinu udruženog rada.

Uspostavljanje socijalističke prirode kao utemeljujućeg temelja istinski novog povijesnog načina proizvodnje mora proći *kroz* razdvojenost »povijesti« i »prirode«, ali ujedno tu razdvojenost svakodnevno stavljati u pitanje. Jer nije riječ o antagonizmu prošlosti i budućnosti, već o svjesnom izražavanju misli prošlosti. »Mi onda ne istupamo nasuprot svijetu doktrinarski s novim

Digitized by Google

principima: ovdje je istina, pred njom na koljena! Mi svijetu razvijamo nove principe iz principa svijeta. Mi mu ne kažemo: »Prestani sa svojim borbama, to su gluposti, mi ti hoćemo doviknuti istinsku parolu borbe.« Mi svijetu samo pokazujemo zašto se on zapravo bori, a svijest je takva stvar, koju on *mora* prisvojiti, makar to i ne htio.«[53]

[53] *Marxova pisma Rugeu iz 1843*, u: *Rani radovi*, str. 39.

Digitized by Google

Nikola Pejnović

Uloga oružanih snaga u socijalističkim preobražajima

Generalizacija određene istorijske prakse, uz naznačavanje nekih aktuelnih problema, čini suštinu ovog razmatranja. Kada to naglašavamo, imamo u vidu činjenicu da konačno iskustvo predstavlja takvu vrstu ljudskog saznanja, stečenog u društvenoj praksi, koje po svojoj prirodi nije ni istorija ni teorija, već sinteza empirijske građe koja sadrži elemente i jednog i drugog, usmerena na izvlačenje pouka radi dalje što primerenije orijentacije subjektivnih činilaca. U skladu s tim, područje analize biće svedeno na najnužnije činjenice i faktore relevantne za najopštije zaključke, odričući se podrobnijeg razmatranja različitih dimenzija sadržaja ovog veoma složenog predmeta.

Vremenske koordinate analiziranih pojava — procesa obuhvataju, u osnovi, period našeg veka, koji odgovara epohi socijalističkog preobražaja, najavljenog Pariskom komunom, čije spoznaje takođe moraju biti prisutne. Pod pojmom socijalističkog preobražaja podrazumevamo ne samo oružani period revolucionarnih promena već i onaj koji mu sledi, a koji uobičajeno nazi-

Digitized by Google

vamo mirnodopskim. Razumljivo, revolucionarne oružane snage nemaju istovetnu ulogu u oba ova razdoblja.

Uloga oružanih snaga u izvođenju revolucija

1. *Društveni karakter vojne sile*

Kao što je već poodavno dokazano, uloga vojne sile u istoriji nikada nije bila određena samo njenim fizičkim obimom i ukupnom moći. Njena uloga i karakter uvek su primarno zavisili i zavise od karaktera, uloge i ciljeva onih društvenih snaga kojima ona služi kao sredstvo politike, što drugim rečima znači da vojna sila, sama po sebi, nema *a priori* ni revolucionarnu ni retrogradnu ulogu i karakter, niti je faktor uzročnog i samostalnog značenja, već je samo jedan od elemenata, uslovno govoreći, društvene, odnosno političke sile, od koje i zavisi (ovakva ili onakva) njena funkcija i društveni značaj.[1] Vojna sila je, prema tome, mogla da odigra revolucionarnu, oslobodilačku i progresivnu ulogu uvek kada se pojavljivala, kako kaže Marks, u ulozi babice, pomažući da se iz utrobe starog društva rodi novi, viši društveni poredak i kada je — slikovito govoreći — u ulozi zaštitnika i stražara čuvala novostečeno revolucionarno stanje ili branila slobodu od spoljnih agresora i porobljivača.

Posmatrana na najopštijem teorijskom nivou, teza koju smo prethodno istakli upućuje na zaključak da u istim društvenim procesima u kojima dolazi do upotrebe vojne sile — budući se upotrebljava u dvostranom procesu — njena uloga i karakter mogu da budu dvojaki, što uvek zavisi od karaktera i ciljeva suprotstavljenih strana. Drugim rečima, uloga one sile koja se upotrebljava radi očuvanja starog, preživelog društvenog uređenja, kao i one koja se koristi za porobljavanje drugih zemalja i naroda, može biti samo retrogradna i kontrarevolucionarna, za razliku od revolucionarnog i progresivnog društvenog karaktera vojne sile koja se upotrebljava u obrnutim slučajevima.

Zbog toga je istorijsku ulogu vojne sile mogućno shvatiti jedino u kontekstu karaktera i odnosa društvenih klasa, njihovih političkih i ekonomskih interesa i ciljeva klasne borbe. Reč je, dakle, o odnosima: cilj — sredstvo, odnosno subjekt — objekt. U prirodi stvari nije zamena ciljeva i sredstava, zakonitosti i slučajnosti, a gde do toga prividno i dođe — ipak se suštinski ne menja priroda vojne sile. Sasvim uprošćeno govoreći, ona je uvek sluga, a ne gospodar, i samo od gospodara zavisi kako će i zašto biti iskorišćena, bez obzira na stepen njene relativne samostalno-

---

[1] U ovom tekstu se pojmovi »sila«, »oružane snage«, »vojska« i »oružana sila« mogu smatrati identičnim, mada bi preciznije definisanje istaklo i neke razlike među njima, ali u svakom slučaju nebitne i neprincipijelne prirode.

Digitized by Google

sti u različitim istorijskim periodima. Dakle, od odgovora na pitanje: u koje svrhe se koristi, to jest kojem i kakvom cilju je vojna sila sredstvo — zavisi njena uloga i društveni karakter.

Toj tezi ne protivureči činjenica što su se u redovima oružanih snaga nekih nerazvijenih zemalja, u procesu oslobodilačke borbe i nakon oslobođenja, javljali i javljaju nosioci progresivnih preobražaja društva. To je izvesno nov fenomen. Ali, on je samo izraz obrnutog redosleda organizovanja društvenih snaga u tim zemljama. To znači da je konstituisanje oružanih snaga prethodilo konstituisanju društveno-političkih organizacija na klasnoj osnovi.

Međutim, to može da znači i da su se klasne snage najpre vojnički organizovale u nedostatku neophodnih uslova da se normalno i legalno politički organizuju. U svakom slučaju, oružane snage su preuzimale i funkciju društveno-političkih organizacija i, zavisno od toga kakav je bio odnos klasnih snaga unutar njih, one su poprimale manje ili više progresivan, odnosno retrogradan karakter. Tamo gde je preovladao uticaj progresivno orijentisanog jezgra u oružanim snagama one su inicirale proces socijalističkog preobražaja društva u ovom ili onom vidu, i obrnuto. Slične pojave zapažene su i u nekim stajaćim armijama zemalja sa polukolonijalnim, zavisnim položajem, što je uvek povezano s bitnijim promenama u socijalnoj strukturi starešinskog kadra, pre svega onog na nižim komandnim položajima.

Prema tome, te nove pojave ne negiraju napred izloženu tezu, već je potvrđuju, samo na drugi način.

2. *Činioci vojne sile*

Vojna sila je oduvek predstavljala spoj ljudskog i materijalno-tehničkog faktora, bez obzira na načine i oblike organizacije oružanih snaga i na stepen razvoja svakog od njihovih sastavnih elemenata. U naše doba ljudski faktor, pored fizičke dimenzije koju daje vojnoj sili, poseduje ranije nepoznatu duhovnu dimenziju od koje presudno zavise i materijalni elementi u strukturi svake vojne sile. Njena efikasnost ne zavisi više primarno od batine, to jest presijom nametnute discipline, od plate i pljačke, već pre svega od svesnog poimanja klasnih i nacionalnih ciljeva za koje se upotrebljava, odnosno od društvenog karaktera oružane borbe u kojoj učestvuje. Samim tim je elemenat društvenog i borbenog morala u ukupnoj strukturi sile zauzeo značajno mesto, čija će uloga — bez obzira na razvoj tehničkih sredstava — i dalje rasti.

Slično je i sa odnosom vojne sile i ekonomskih faktora društva. Kvantitet i kvalitet materijalno-tehničke opremljenosti oružane sile kroz istoriju uvek su bili u najtešnjoj vezi sa stepenom materijalnog razvoja i ekonomskom snagom društva. Drukčije rečeno, oružana sila je uvek bila u većoj ili manjoj meri tačan i direktan izraz dostignute materijalne moći društva. Na-

Digitized by Google

oružanje i oprema, organizacija i formacija, ratna veština i vojna nauka razvijali su se brže ili sporije kroz čitavu istoriju, idući »ruku pod ruku« sa razvojem proizvodnih snaga društva. Kao produkt materijalne baze i sredstvo političkih snaga, vojna sila se praktično kretala između ovih činilaca društvenog razvoja, služeći ubrzanju ili kočenju tempa društvenih preobražaja sve do našeg doba, kada, kao što ćemo videti, preti da »iskoči« iz ovih okvira.

3. *Porast uloge i značaja vojne sile u našem veku*

Nikada u istoriji ljudskog društva veličina i uloga vojne sile nije imala takve razmere i domašaje kao što je to slučaj sa vekom u kojem živimo — kako u relativnom, tako i u apsolutnom smislu. Takva veličina i uloga vojne sile posledica su burnog razvoja proizvodnih snaga, do sada neviđenog progresa nauke i tehnike, i istorijskog revolucionarnog i nacionalnog buđenja radničke klase i porobljenih masa kolonijalnih i polukolonijalnih naroda i zemalja.

U pomenutom vremenskom rasponu čovečanstvo je doživelo dva velika i uništavajuća svetska rata, na stotine ograničenih i lokalnih ratova i, što je najznačajnije — epohalni revolucionarni preobražaj započet socijalističkom oktobarskom revolucijom u Rusiji, a nastavljen čitavim nizom autohtonih revolucija posle nje, kao što su kineska, jugoslovenska, vijetnamska, alžirska, kubanska i druge. Od ne manjeg značaja za revolucionarni preobražaj sveta jesu ukupno uzete duboke društvene i revolucionarne promene u istočnoevropskim zemljama, kao i veliki talas nacionalnog i socijalnog oslobođenja bivših kolonija i zavisnih zemalja, na koji se — najšire gledano — nadovezuje manje nasilan ili više miran prodor socijalizma u sve društvene strukture, čineći na taj način kompleksan svetski proces prelaza od kapitalizma u socijalizam. Kroz sva ta burna gibanja, velike sudare i krvave razračune, inicijatori upotrebe vojne sile uvek su bili preživele retrogradne društvene snage, bilo izazivanjem svetskih ratova ili nasilnim gušenjem oslobodilačkih i revolucionarnih pokreta. Međutim, gotovo ni u jednom od ovih sukoba agresori nisu uspevali da izvojuju konačnu vojnu pobedu, već su, po pravilu, u svim ratovima bili tučeni i pobeđivani. Isto je bilo i kada je reč o kolonijalnim osvajačima, koji su se morali povući gotovo iz svih kolonijalnih poseda, bez obzira na vojnu moć i stepen angažovanosti radi spasavanja osvojenih pozicija. U krajnjem slučaju, ništa nije moglo promeniti takav ishod i konačne rezultate svih ovih sukoba: ni činjenica što su agresori za rat bili bolje pripremljeni, što su imali vojnu premoć u početnom, pa i u narednom periodu rata; što su u lokalnim ratovima protiv oslobodilačkih pokreta, kao i u toku svetskog rata, bili tehnički izrazito superiorniji; što su postizali strategijska, pa i politička iznenađenja itd. Sve se to ipak pokazalo nedovoljnim za konačnu pobedu. Očigledno je da se

Digitized by Google

radi o jednoj od fundamentalnih društvenih zakonomernosti, koja se izražava u prvim koracima istorijskog prestrojavanja sveta i u postepenom i mukotrpnom prelazu iz predistorije u istoriju čovečanstva, pri čemu vojna sila starih društvenih poredaka ne može odlučno da promeni istorijski tok progresivnog društvenog razvoja. Prekomerni oslonac na vojnu silu i orijentaciju da se njome zaustavi društveni razvoj — svetski ili u okvirima pojedinih zemalja — ostaje, kao što nas iskustvo uči, način ponašanja reakcionarnih i preživelih društvenih snaga.

Činjenica što su u toku i neposredno posle dva velika svetska rata izvršene najveće društvene, ekonomske i političke promene u svetu ne govori o tome da su uzroci ovih promena bili u ratovima kao takvim (kao što se često može pročitati), već samo to da su uslovi i karakter dva svetska rata bili takva »čvorišta« u kojima su se »razvezivali« prethodno nagomilani najširi svetski i unutar njih pojedinačni nacionalni i revolucionarni problemi. U toku prvog svetskog rata, na primer, koji je po karakteru bio obostrano imperijalistički i nepravedan, boljševici su — izvlačeći zemlju iz rata na parolama mira i bratimljenja, razbijajući istovremeno staru carsku oružanu silu za koju je Lenjin s velikom dozom cinizma rekao da je nogama glasala za mir — izveli prvu uspešnu socijalističku revoluciju. Uskoro su zatim morali organizovati novu, socijalističku vojnu silu, braneći revoluciju od stranih intervenata i unutarnje kontrarevolucije. U drugom svetskom ratu, međutim, radilo se u neku ruku o obrnutom procesu. Revolucionarne i oslobodilačke snage mnogih zemalja — otpočinjući oružanu borbu i razvijajući pokrete otpora protiv mračnih sila fašizma koje su se pojavile kao zavojevači i okupatori — spajale su nacionalnooslobodilačku borbu sa socijalnom revolucijom. Taj proces je silom istorijske neumitnosti posle drugog svetskog rata prerastao u najširi pokret antikolonijalne borbe protiv starih kolonijalnih imperija i njihovog pokušaja spasavanja pozicija imperijalizma novim sredstvima i metodama. Napred iznetim hteli smo u najkraćim crtama ukazati samo na obrise onih društveno-političkih okvira unutar kojih su nastajali socijalistički preobražaji u našoj epohi, čime se približavamo sagledavanju bližih karakteristika koje imaju iskustvene vrednosti o ulozi oružane sile u procesima borbe za socijalizam.

4. *Najopštija iskustva*

Radi celovitosti, na ovom mestu treba konstatovati činjenicu da uspešne socijalističke revolucije, kako nasilne tako i »mirne«, nisu nastale u zemljama u kojima su proizvodne snage dostigle najveći stepen razvoja, znači u razvijenoj Evropi i Severnoj Americi, već sasvim obrnuto, tamo gde su one najnerazvijenije — u Rusiji, Kini, Indokini, na Balkanu, u Africi itd. Za predmet našeg razmatranja, međutim, nije od primarnog značaja da li je, ovakvim »hirom« istorije, Marksov koncept do kraja negiran ili nije, već

Digitized by Google

nam je ova tvrdnja potrebna radi praćenja uloge oružane sile u društvenim transformacijama do kojih je došlo. Čini nam se čak da je od većeg interesa u ovom smislu Lenjinova teza, koja — umesto stepena najvišeg razvoja — polazi od kriterijuma najslabije karike kapitalističkog (imperijalističkog) lanca kao uzročne kategorije prvih socijalističkih revolucija. Koliko god najslabija karika nije identična sa vojnom slabošću starog poretka, pošto on u vojnom pogledu i nije najslabiji, ipak je njeno kidanje podrazumevalo i određenu ulogu vojne sile.

S tim u vezi možemo konstatovati i prvu opštu zakonomernost dosadašnjih socijalističkih preobražaja, koja predstavlja najkrupnije iskustvo iz dosadašnje revolucionarne prakse, a to je da su sve do sada izvedene socijalističke revolucije izvršene nasilnim, oružanim putem, uz upotrebu vojne sile kao glavnog sredstva borbe. Razume se da je ovo u neposrednoj vezi sa postojanjem slabih karika u imperijalističkom lancu, u tom smislu što su široke narodne mase bile izložene ne samo najsurovijim vrstama eksploatacije i potpune političke obespravljenosti, već su se velikim delom nalazile na ivici života i smrti, ugrožene od masovne gladi, dugotrajne pothranjenosti i trajnih epidemija najgore vrste. U takvim i sličnim okolnostima se nalaze objašnjenja za oružano razrešenje društvenih suprotnosti, a ne u istorijskim tradicijama i ratničkom mentalitetu narodâ, ili čak fatalističkim sklonostima zaostalih masa, kakvih je pokušaja objašnjenja od strane imperijalističke propagande bilo, pa ima još i sada. Iz toga ne bi trebalo zaključivati da ova zakonitost ima nepromenjenu i trajnu iskustvenu vrednost i za sve buduće društvene preobražaje, s obzirom na to da će se spomenute determinante, najverovatnije, menjati sa promenom opštih društveno-istorijskih uslova i posebnih uslova svake zemlje među kojima su najznačajniji — unutarnje društvene prilike i sve veća dominacija socijalizma kao svetskog procesa, koja postaje sve očiglednija. Nije naše da prognoziramo, ali se na temelju već stečenih iskustava i izraženih tendencija može pretpostaviti da će se uloga i značaj vojne sile u klasnoj promeni vlasti ipak smanjivati, ali će ona, makar i u smanjenoj meri, još dugo igrati ulogu »babice«. Kad izvodimo takav zaključak, imamo na umu sticaj nekoliko istorijskih okolnosti: prvo, spoznaju da je do socijalističkih revolucija došlo u nerazvijenim zemljama sveta, u kojima se unutarnji društveni život nije karakterisao razvijenim demokratskim formama rešavanja životnih društvenih problema; drugo, činjenicu da je u svima njima vođena oružana borba protiv stranih zavojevača i kolonizatora, zajedno sa borbom protiv domaćih reakcionarnih snaga; i, najzad, da su se mnoge socijalističke revolucije i oslobodilačke borbe odvijale u okviru svetskih ratova ili neposredno posle njih. Kada se ima u vidu perspektiva sasvim obrnutih uslova, osnovana je i logična pretpostavka o umanjenim potrebama primene sile pri budućim transformacijama u raznim delovima sveta.

Digitized by Google

Međutim, vizija takvih uslova nije sasvim izvesna, jer visok stepen naoružanja u svetu, postojanje krupnih mobilnih vojnih ešelona u mnogim zemljama, kao i izvesne pojave i tendencije militarizacije društvenog života, upozoravaju i na druge mogućne uslove i druge solucije, što ne dopušta brze i jednostrane zaključke.

Na opreznost u zaključivanju o ulozi vojne sile u budućim socijalističkim transformacijama upozorava i oštrina oružane borbe u dosadašnjim revolucijama. Bez obzira na to što je »bauk komunizma« počeo davno da kruži, iskustvo je pokazalo da je u svim oružanim sukobima revolucionarnog i oslobodilačkog karaktera bio izražen visok stepen ideološke indoktrinacije oružanih snaga, što je izazivalo oštre, često dramatične razračune fanatički odlučnih protivnika. Reč je o pojavi unutar pojedinih zemalja, gde je dolazilo do promene starog društvenog poretka, kao i na međunarodnom planu u sukobima fašističkih i imperijalističkih snaga sa oružanim snagama socijalističkih zemalja i revolucionarnih pokreta. Sve revolucije su to u manjem ili većem stepenu potvrdile. I čileanski slučaj je, pored ostalog, potvrdio i tu činjenicu, na žalost, samo s jedne strane.

Druga po nivou opštosti, saznajna vrednost iz dosadašnjeg toka revolucionarnih preobražaja sastoji se u tome što su gotovo sve oružane socijalističke revolucije bile u različitom obimu istovremeno i nacionalnooslobodilačke borbe. Počev od Pariske komune, preko oktobarske socijalističke revolucije, španskog građanskog rata, kineske i naše revolucije, do Vijetnama, Kube i transformacijâ na tlu Afrike — oružana borba je, po pravilu, uvek vođena uporedo i istovremeno protiv okupatora, intervenata i kolonizatora i protiv domaćih klasnih protivnika. U pogledu uloge oružanih snaga navedena okolnost je uticala na taj način što su one, u zavisnosti od odnosa komponenti oslobodilačke borbe i revolucije — mogle imati širu ili užu društvenu bazu, i što je od toga zavisio način njihove strategijske upotrebe u oružanoj borbi. Činjenica da je okupator, ili kolonizator, predstavljao glavnog protivnika oslobodilačkim i revolucionarnim pokretima, predstavljala je i otežavajuću i olakšavajuću okolnost. Otežavajuću u tom smislu što se uvek radilo o vojnički moćnom protivniku, koji je obično bio i velika sila sa snažnim vojnim efektivima, angažovanim u obimu i stepenu naprezanja zavisno od širih međunarodnih konstelacija, i sa psihološkom prednošću proisteklom iz aksiomatizovanog stanovišta klasične vojne teorije: da se protiv vojnički jakog ne može »goloruk« ratovati. Olakšavajuću okolnost činilo je to što se, objektivno, pokazalo da se u borbi protiv okupatora lakše i brže postiže široko političko jedinstvo masa, i da se unutarnji klasni protivnik, koji je nužno i zakonito uz okupatora, lakše može demaskirati i tako politički onemogućiti. Sem toga, dodatnu povoljnost za revolucionarne i oslobodilačke pokrete, svuda gde je oružana borba poprimala masovniji karakter, predstavlja činjenica što se borbom protiv okupatora lakše

Digitized by Google

dolazilo do naoružanja i opreme, a to je za revolucionarne borbene odrede bilo neophodan uslov razvoja i jačanja oružane borbe. Razumljivo je da su okupatorske vojne grupacije raspolagale većim količinama oružja i municije, a uz to i boljeg kvaliteta. No, s obzirom na specifičnosti partizanskog oblika oružane borbe, njegovo oružje se lakše moglo zaplenjivati, naročito zbog načina korišćenja drumskog i železničkog transporta.[2] Za buduće procese teren će, doduše, biti »očišćen« od klasičnih kolonizatora, ali se zato okupatori još uvek mogu pojavljivati kao protivnici u sprezi sa domaćim snagama, što, s obzirom na istorijsko iskustvo, neće predstavljati novu i nepoznatu okolnost. Novinu čini jedino fenomen vojnih paktova, u kojima se glavna sila bloka može pojaviti kao garant društvenog *statusa quo*, i u tom cilju pokušati da se koristi ostalim snagama paktovske strukture za intervencije u pojedinim zemljama unutar paktova ili izvan njih radi zaštite interesnih sfera. Upravo ta okolnost predstavlja, na primer, za evrokomunističke partije već sada aktuelan problem, čak i kada se radi o mirnim procesima — demokratskim i parlamentarnim oblicima političke borbe.

Izvedeno iz prethodno navedenih karakteristika i uslova socijalističkih preobražaja, sledeće značajno iskustvo sastoji se u spoznaji činjenice da je u gotovo svim revolucionarnim i oslobodilačkim ratovima oružana borba u pretežnom delu, bez obzira na redosled i razlike u snazi, izvođena različitim oblicima partizanskog rata i partizanskom vojskom kao glavnim sredstvom takvih ratova. Oktobarska socijalistička revolucija nema, doduše, ovu karakteristiku kao glavno, formalno obeležje, mada je njena oružana sila raspolagala i znatnim partizanskim delovima, a često im je i ona njena komponenta, koja se nije nazivala partizanska, u suštini bila bliska i na sličan način izvodila manevarska, borbena dejstva. Ono po čemu se Sovjeti bitno razlikuju od svih drugih u pogledu upotrebe oružanih snaga ogleda se u činjenici što su oni posle zauzimanja vlasti štitili revoluciju i novu sovjetsku vlast, braneći velike gradove i vitalne rejone u centru zemlje od stranih intervenata i domaće kontrarevolucije pretežno frontalnim oblikom oružane borbe, dok su partizanska dejstva, kao pomoćna, primenjivana uglavnom u pozadini protivnika. U svim drugim revolucijama i oslobodilačkim ratovima, međutim, odnos je bio obrnut: dominirao je partizanski oblik oružane borbe i partizanska organizacija oružanih snaga.

Kao što je buržoazija evropskih zemalja i Severne Amerike tukla stari feudalni vojni poredak primenom rasutog (streljačkog) stroja, sastavljenog od građana mobilisanih na bazi opšte voj-

---

[2] Mao Ce Tung je duhovitom alegorijom nazvao japanske okupatorske grupacije snabdevačkim (transportnim) brigadama kineskih partizanskih jedinica.

Digitized by Google

ne obaveze, tako je i u novim uslovima proletarijat — na čelu socijalno i nacionalno potlačenih masa — pobeđivao vojno ustrojstvo starog poretka primenom još razuđenijih oblika oružane borbe i vojne organizacije dobrovoljno naoružanog naroda. Sama ta istorijska činjenica govori o još najmanje dve druge. Prvo, da su oružane snage starog poretka dugo vremena bile tehnički i brojno superiornije, i da je za takav odnos snaga partizanski rat predstavljao najracionalniji i najefikasniji (a, moglo bi se reći, i jedino mogući) oblik oružane borbe, i, drugo, da su vangradska područja, što će reći seljačke mase, bile najizdašniji rezervoar za formiranje i obnavljanje oružanih snaga u uslovima oslobodilačke borbe i zaoštrenih klasnih suprotnosti u zemljama u kojima su se socijalističke ili nacionalne revolucije izvodile.[3] U novim uslovima društvenih i klasnih sudara partizanski oblik rata, zasnovan na masovnim i opštenarodnim ustancima ili drugim oblicima otpora, i široka primena svih vidova i načina borbenih dejstava, pružao je revolucionarnim i oslobodilačkim snagama širom sveta znatno veće mogućnosti revolucionarne borbe nego klasične forme, kao što su generalni štrajkovi, barikade u gradovima, pokreti otpora, gerila i drugo. Štaviše, primenjivanje samo tih oblika revolucionarne borbe u novim uslovima moglo bi dovesti do gubitka žive sile i krajnjeg neuspeha onih koji bi ih primenili.

Naša iskustva u tom pogledu, koja su već ušla u riznicu savremene vojnonaučne misli i teorije kao »Titova strategija«, predstavljaju takve vrednosti da za nas ne gube ništa od svog značaja ni u sadašnjim, novim uslovima unutarnjeg i spoljnog razvoja. Kao što je poznato, organsko jedinstvo oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u Jugoslaviji realizovano je kroz oblik masovnog partizanskog rata najširih razmera, u kojem su permanentnim rastom stvorene nove, revolucionarne oružane snage i nova organizacija društvenog sistema. Zemlja je oslobođena od okupatora, uništeni su oružani odredi domaće kontrarevolucije. Ti rezultati najbolje potvrđuju valjanost našeg koncepta oružane revolucionarne prakse. Međutim, partizanski oblik oružane borbe ne predstavlja samo istorijski rekvizit, niti je isključivo vezan za prošli oslobodilački rat i socijalističku revoluciju, već ostaje jedan od načina i oblika primene opštenarodnog odbrambenog rata ukoliko bi eventualno došlo do agresije na našu zemlju. Drugim rečima, partizanski rat u novim uslovima ne mora biti primenjen samo organizovanjem narodnih ustanaka protiv okupatorskih snaga (duže ili kraće vreme posle njihovog ulaska

---

[3] Evropska buržoazija, a naročito nemački vojni i politički teoretičari, dugo vremena su širili shvatanje kako su za partizanski način ratovanja podesni, navodno, samo Sloveni i Romani, valjda pod uticajem Napoleonovih ratova u Rusiji i Španiji. Istina, taj kriterijum je u mnogome revidiran posle pobede revolucije u Kini, Indokini, Alžiru i drugim zemljama.

Digitized by Google

u zemlju), nego može biti unapred pripremljen i od prvog časa agresije primenjen na način koji će najbolje odgovarati određenim vojnim i političkim uslovima bilo u čistom ili kombinovanom vidu. Male i srednje zemlje izvan blokova, a pogotovo naša zemlja koja se izgrađuje na bazi socijalističkog samoupravljanja, nemaju drugu mogućnost da sačuvaju svoju slobodu i nezavisnost sem suprotstavljanja agresoru snage celokupnog naroda, njegovim totalnim naoružavanjem i širokim učešćem, kroz razne oblike, u oružanoj borbi i u najrazličitijim vidovima otpora. Razumljivo da takav odbrambeni koncept ne može isključiti partizanski rat iz arsenala svojih odbrambenih sredstava, tim pre što se široke mase naroda ne mogu borbeno aktivirati samo u frontalnom obliku oružane borbe i što se podruštvljavanje vojne sile ne može postići prostim potiskivanjem države iz njenih klasičnih »zabrana«.

Mada se iz celog konteksta to podrazumeva, nije suvišno i posebno naglasiti da je u svim dosadašnjim revolucionarnim preobražajima, po pravilu, dolazilo do razbijanja stare vojne organizacije (tamo gde je postojala) i stvaranja nove od ustaničkih i revolucionarnih masa, i to kroz težak proces oružane borbe, bez unapred obezbeđenih vojnih kadrova, materijalnih sredstava, naoružanja i opreme i bez skladišta municije, odeće i hrane. Zajednička je karakteristika, dakle, svih zemalja u kojima su nastale revolucionarne promene, bez obzira na veće ili manje razlike među njima, što su svuda stvarane nove oružane snage, počev od prvih ustaničkih partizanskih ili radničkih odreda, do regularne armije savremenog tipa.[4] Uloga te nove vojske, stvorene od pobunjenih masa u procesu dugotrajne oružane borbe, bila je od presudnog značaja, naročito ako se radilo o stranim interventima ili vojnički moćnim okupatorima, što je, kako smo rekli, gotovo uvek bio slučaj. U tom smislu treba posebno istaći ulogu radničko-seljačke Crvene armije u odbrani prve socijalističke revolucije u svetu, kao i ulogu Sovjetske armije u velikom otadžbinskom ratu, u kojem je nosila glavni teret oružane borbe protiv fašističkih zavojevača. Reč je u neku ruku o prelomnim odsecima istorije, u kojima je uloga Sovjetskog Saveza i njegove armije objektivno imala izuzetno velik uticaj na celinu socijalističkog i oslobodilačkog pokreta u svetu.

Istorijski posmatrano, mogućno je uočiti nekoliko faza u razvoju sovjetske oružane sile i njenoj široj ulozi, koje svedoče ne samo o njenoj narastajućoj moći, već i o njenom različitom uticaju na svetske događaje i socijalističke pravce. Sovjetska vojna ofanziva na Varšavu posle prvog svetskog rata imala je za

---

[4] Pristupanje kompletnih jedinica bivše carske vojske revolucionarnim snagama u oktobarskoj revoluciji čini je osobenom od drugih u tom pogledu, ali ta razlika nije suštinskog značaja, jer je carska vojska kao celina bila razbijena.

Digitized by Google

osnovni cilj da se podstakne revolucija u Centralnoj i Zapadnoj Evropi i da se na taj način Sovjetski Savez izvuče iz izolacije, te da se reši teorijski i praktični problem mogućnosti ili nemogućnosti izgradnje socijalizma u jednoj zemlji. Kao što je poznato, poduhvat se završio bez pozitivnog rezultata, kako zbog nedovoljno zasnovane vere i prethodno stvorenih iluzija tako i zbog nedovoljne moći tadašnjih sovjetskih oružanih snaga. Ne ulazeći ovom prilikom u druge probleme, istaći ćemo činjenicu da je u času hitlerovske agresije protiv Sovjetskog Saveza njegova armija imala usvojenu doktrinu i početne ratne operacijske planove da pređe u strategijsku ofanzivu i da ratna dejstva prenese na protivničku teritoriju. Zbog mnogih razloga objektivne i subjektivne prirode, među kojima su značajno mesto imale staljinističke monstruozne čistke i zablude, događaji su se odigrali na način koji je ugrozio opstanak sovjetske zemlje i izazvali nezapamćeno visoke žrtve sovjetskih naroda. Završetkom drugog svetskog rata sovjetska armija je prvi put u svojoj istoriji izašla izvan granica svoje države. Sa tim se povezuje pojava mnogih socijalističkih zemalja u Istočnoj i Srednjoj Evropi i na Dalekom istoku. U svetskoj javnosti, uključiv i naučnu, još uvek nije do kraja i meritorno raščišćeno pitanje o istorijskoj ulozi sovjetskih oružanih snaga u pomenutim događajima, u smislu da li se radi o teritorijalnom širenju socijalizma putem oružanih snaga, odnosno radi li se o fenomenu izvoza revolucije nasilnim putem iz veće i jače zemlje u druge manje i slabije u njenom susedstvu. Umesto bilo kakvog zaključka o tome, treba imati u vidu trojakost argumentacije koja se obično koristi:

a) U svim zemljama u kojima su nastale društvene promene krajem rata radilo se o oslobođenju od tiranske okupacije za koju su bile krive i domaće reakcionarne vladajuće snage, a u mnogima od tih zemalja je bilo i revolucionarne i oslobodilačke borbe i otpora, bez obzira na to što oni nisu poprimili masovnije i vojnički krupnije razmere.

U oslobođenju tih zemalja učestvovale su i domaće oružane snage formirane na teritoriji SSSR-a. Konačno, radnička klasa i radne mase ovih zemalja osetile su i te kako trijumf pobede nad fašizmom koju su želeli učiniti većom, a njene rezultate bogatijim od običnog nacionalnog oslobođenja (Nemačka Demokratska Republika je izvan ovoga, budući da je postala od okupacione zone).

b) U završnici drugog svetskog rata Sovjetska armija je uživala izuzetno velik autoritet kao oslobodilac sa slavom pobednika, što joj je omogućilo da širi politički uticaj i ideje socijalizma među narodnim masama u zemljama kroz koje je prolazila. Oslonac domaćih progresivnih snaga na oružane snage prve socijalističke zemlje sasvim je razumljiv, opravdan i progresivan. U to vreme nije bilo aktuelno pitanje ostajanja delova stranih oružanih snaga na teritorijama oslobođenih zemalja, sem, naravno, na teritoriji pobeđenih zemalja — Nemačke i Austrije.

Digitized by Google

c) Istorijska je činjenica da je staljinska spoljna politika u toku drugog svetskog rata prihvatila metod stvaranja i podele interesnih sfera i da se Staljin dogovarao sa zapadnim velikim silama o vlastitim interesnim sferama na račun trećih, uključujući i podelu nekih zemalja. U okvire takvih pogodbi ulaze i neke zemlje o kojima je napred bilo reči, kao i druge koje su uspele da sačuvaju samostalnost u odnosu i na jednu i na drugu stranu. Drugi deo problema nastao je kasnije, kada se postavilo pitanje odnosa među socijalističkim zemljama sa različitim putevima izgradnje socijalizma, na čemu je staljinistička politika prisile, potčinjavanja, neravnopravnosti i nametanja sovjetskog modela socijalizma doživela potpuni neuspeh.

Osvrnuli smo se ovde na sva tri vida argumentacije iz tri osnovna razloga, koji se podjednako tiču teme o kojoj raspravljamo. Prvi je razlog što o navedenim promenama egzistiraju ocene izvesnih žustrih agitatora, koji revolucionarne promene u istočnoevropskim zemljama prikazuju isključivo kao stvar oslobođenja tih zemalja od strane sovjetske armije, prenebregavajući sve druge uzročne faktore koji su delovali u tadašnjim istorijskim uslovima. Drugi je razlog što još ima, mada sve manje, pristalica teorije i prakse teritorijalnog širenja socijalizma, koje — upravo zato što ne veruju u unutarnje revolucionarne i socijalističke snage svake zemlje — u navedenom primeru vide model i način budućih socijalističkih preobražaja u svetu. I jedni i drugi, bez obzira na motive i ciljeve, čine medveđu uslugu i socijalizmu kao ideji i sovjetskoj armiji, kojoj katkada i nesvesno pripisuju crte bonapartističke prirode, a ulogu unutarnjih revolucionarnih snaga svode na ulogu pasivnog objekta istorije. Najzad, treba ukazati na činjenicu da ni u savremenim međunarodnim odnosima nije eliminisana politika i praksa dogovaranja na račun trećih, da se praktikuju metode tajne diplomatije u krugu velikih i moćnih, i, što je najznačajnije, da je bipolarna blokovska politika sa obostranim ciljevima svetske dominacije najveća opasnost za svetski mir i za slobodu i nezavisnost mnogih naroda, a da se i ne govori kolika je to opasnost za socijalističke procese u svetu.

Kada se govori o ulozi oružanih snaga u revolucionarnim preobražajima i o istorijskim iskustvima u tom pogledu, od kapitalnog je značaja spoznaja da nove, u revolucijama stvorene oružane snage, nikada nisu imale zadatak samo vođenje oružane borbe i fizičko razračunavanje sa protivnicima, već su istovremeno bile široko i najaktivnije angažovane i na zadacima neoružane, političke borbe. To je podrazumevalo: intenzivno učešće u političkoj mobilizaciji masa, njihovo privlačenje i pokretanje u oružanu borbu i druge oblike aktivnosti i otpora, stvaranje nove, revolucionarne vlasti i formiranje novih, revolucionarnih organizacija (omladine, žena, sindikata, zdravstvene zaštite, profesionalnih udruženja, institucija za međusobnu pomoć itd.). U domenu ekonomske pomoći narodu pripadnici revolucionarnih i oslobodilačkih armija najčešće su se aktivno angažovali u raznim privrednim po-

Digitized by Google

duhvatima, u pružanju pomoći siromašnim slojevima stanovništva raspodelom materijalnih dobara zaplenjenih od neprijatelja, u zdravstvenom zbrinjavanju obolelih (naročito pri pojavi epidemija), u organizovanju obrazovne i kulturne aktivnosti — od analfabetskih tečajeva do pozorišnih predstava, od širenja higijenske kulture do borbe protiv sujeverja i svake vrste zaostalosti. Sve je to obezbeđivalo široku i neprekidnu vezu naroda i vojske, stvaralo novi tip borbenog morala i doprinosilo da se oružane snage ne samo neprekidno popunjavaju novim borcima, već i višestruko uvećavaju stvaranjem novih i viših vojnih sastava. Iznad svega, njihov doprinos političkom i revolucionarnom »osvešćivanju masa« predstavljao je gotovo uvek originalnu vrstu revolucionarnog angažovanja oružanih snaga, koja je poznata samo socijalističkom tipu revolucije, kada, u stvari, prestaju razlike između naoružanog naroda i revolucionarnih oružanih snaga.

Prema tome, oružano nasilje, koliko god značajno i neophodno kao oblik borbe, nije nikada imalo apsolutan značaj, niti je ikada bilo samo sebi cilj, a ni kao sredstvo samo po sebi dovoljno, već je predstavljalo samo jedno od glavnih sredstava revolucionarnog delovanja. U određenim slučajevima oružana borba je prvenstveno služila tome da se osigura pristup masama, kako bi se mogla izvršiti njihova politička mobilizacija, i preko toga povećao vlastiti uticaj i obezbedio povoljan odnos ukupnih snaga, što je u krajnjem slučaju odlučivalo i o ishodu oružanih sudara.

Ako bismo iz svega što je do sada u najkraćim crtama rečeno hteli da rezimiramo i istaknemo suštinu stvari, mogli bismo zaključiti: (1) da je u posmatranom periodu došlo do masovne i intenzivne primene vojne sile, te da su to, po pravilu, inicirale stare, retrogradne i preživele društvene snage, upotrebljavajući je na krajnje brutalan način — počev od streljanja komunara na pariskom groblju Per la Šez do fašističkog genocida nad Židovima i Slovenima u drugom svetskom ratu i američkog divljanja u Indokini; (2) oslobodilačkim i odbrambenim ratovima i širokim narodnim pokretima i revolucijama revolucionarne i oslobodilačke snage su suprotstavile reakcionarnoj sili novi tip društvene sile koja se, pored novih oružanih snaga, ogleda u buđenju i pokretanju širokih narodnih masa svih kontinenata u najrazličitijim oblicima borbe i otpora, počev od pasivne rezistencije, preko pokreta otpora, partizanskih ratova do frontalnih borbi regularnih oružanih snaga. Pri tome je suštinsko iskustvo sadržano u činjenici da bez sile i njenog oružanog ispoljavanja nigde do sada nije došlo do revolucionarne promene klasne vlasti. Ovako visok stepen generalizacije iskustava ima za svrhu da ukaže na najoštriji trend društveno-istorijskog razvoja i na magistralni smer revolucionarnih preobražaja koji u sebi sadrže široku skalu specifičnosti uslova i posebnosti puteva, koje su došle do izražaja u svakoj zemlji na osoben način. Stvaralačko izučavanje svih posebnih iskustava, dakle, iskustava svake zemlje i svakog revolucionarnog pokreta je

Digitized by Google

neophodno, ali bez opterećenja i iluzija da je jedan, bilo koji, pravoveran i obavezan uzor i model za sve druge u budućnosti.

Uloga oružanih snaga u mirnodopskim socijalističkim preobražajima

U ovom delu podsetićemo samo na one probleme koji imaju krupan i aktuelan značaj za ulogu vojne sile u daljem socijalističkom preobražaju sveta, bez pretenzija za iscrpnijom analizom i potpunijom elaboracijom. Među probleme takve vrste spadaju:

a) dalji kvalitativni i kvantitativni porast vojne sile i njena koncentracija u svetskim razmerama na mali broj nosilaca;

b) sistem organizacije odbrane socijalističkog društva i uloga i karakter vojne sile;

c) odnosi socijalističkih zemalja, povezani sa ulogom vojne sile.

1. *Kvantitativni i kvalitativni porast vojne sile posle drugog svetskog rata*

U decenijama posle drugog svetskog rata došlo je do enormnog uvećavanja vojne sile, što je direktna posledica burnog naučno-tehničkog, materijalnog i društveno-političkog razvoja sveta. To važi i za naše dane, kada se neprekidno i zahuktalo vodi trka za uvećanje i sve bržu modernizaciju naoružanja. Osnovni pečat takvom trendu razvoja naoružanja daje rivalitet dve svetske supersile i njihovih vojnih blokova. Kvantitativni porast vojne sile delom je posledica i stvaranja velikog broja novih država, koje, radi zaštite stečene slobode i rešavanja novonastalih problema, stvaraju, uvećavaju i modernizuju svoje oružane snage.

Drugi nov fenomen našeg doba ogleda se u postojanju masovnih mobilnih vojnih ešelona visokog stepena borbene gotovosti, pomoću kojih je moguće, tako reći, trenutno otpočeti ratna dejstva. Njihovo postojanje i međusobna povezanost integrisanim komandnim koalicionim strukturama višestruko utiče na probleme borbe za mir, a delom i na unutarnje društvene procese, koji su u znatnoj meri limitirani pomenutom okolnošću. Naučno-tehnološka revolucija omogućila je proizvodnju nuklearnog i drugog oružja za masovno uništavanje i njihovo uključivanje u strukturu vojne sile, čime se celokupni vojni kompleks našao u stanju koje je nepoznato u dugotrajnoj istoriji ratova. Kvalitativne i kvantitativne dimenzije postojeće i stalno narastajuće vojne sile u svetu postale su nemerljive za sve parametre s ove strane razuma. Njena iracionalnost nije joj smetnja da se dalje povećava u svim dimenzijama i širi u svim ambijentima — od vazdušnog do kosmičkog, od nadvodnog do podvodnog i od površinskog do podzemnog. Pored rušilačke i uništavajuće moći novih oružja, planetarni dometi savremenih lansera i letelica čine jednu od glavnih

Digitized by Google

sastavnica njene ukupne moći. Istovremena koncentracija najvećeg dela nuklearne i ukupne svetske vojne moći u rukama dve svetske supersile rezultirala je pogubnim opasnostima za svet u celini i socijalističke preobražaje posebno, što se manifestuje naročito u dva pravca: prvo, u povećanim opasnostima od izbijanja svetskog nuklearnog rata i njegovih posledica, s obzirom na bipolarnost globalne politike i odgovarajuće vojne strategije za budući rat, koji bi zapretio ne samo progresivnom razvoju sveta već bi ugrozio i opstanak civilizacije, i, drugo, u podeli sveta na dva ili tri dela, čime bi se čovečanstvo i bez rata ponovo našlo u nekoj vrsti prevaziđene vladavine malog broja najmoćnijih svetskih centara.

Dilema o neizbežnosti opšteg nuklearnog rata ili mogućnostima njegovog sprečavanja doživela je, doduše, u poslednjoj deceniji značajnu metamorfozu u tom smislu što se više (bar za sada) primarno ne radi o neposrednoj opasnosti od svetskog nuklearnog rata između supersila i blokova, već više o opasnostima od ograničenih i lokalnih ratova, vojnih intervencija, specijalnih i posredničkih ratova, čiji su oni glavni pokretači pa i posredni akteri. Istorija se samo potrudila — kako je istakao drug Kardelj — da u tom području uskladi subjektivne težnje i stepen društvene svesti sa materijalnim uslovima, ostavljajući sve manje prostora subjektivističkim htenjima onih koji su mislili da će svetskim nuklearnim ratom moći da rešavaju sudbinske dileme razvoja čovečanstva i socijalizma. Izgleda da su se i najreakcionarnije i najtvrđe dogmatske i sektaške glave već dovoljno uverile u to da bi svetski nuklearni rat doveo našu planetu do kataklizme. U tom smislu je nastala dijametralno drukčija istorijska situacija od one posle Napoleonovih ratova, o kojoj je svojevremeno pisao Marks, tvrdeći kako je razvoj industrije i tehnike onemogućio sve druge ratove osim svetskog. Svet se razvijao nešto drukčije; potvrdila se teza da je savremena ratna tehnika, a na prvom mestu i najviše nuklearna sredstva strategijske namene, odigrala ulogu limitirajućeg faktora svetskog rata, ali je istodobno pogodovala lančanoj pojavi oružanih sukoba na nižoj lestvici. Drugim rečima, u onoj meri u kojoj se pojavljivala kao faktor koji sprečava opšti rat, u istoj meri se javljala i kao uzročnik novih društvenih pojava i zbivanja, poprimajući značaj samostalnog faktora svetske istorije. Nuklearna vojna sila, naročito jednim svojim delom, postala je, umesto sredstva — takva tiranska snaga koja svojim posednicima diktira način postupanja, preteći, pre svega, njima samima pogubnim uništenjem i razaranjem, što je Tito još pre dve decenije vizionarski upozorio u poznatom govoru u Bandungu. Međutim, ipak treba naglasiti da, pored svega što je rečeno, nuklearni deo vojne sile ne služi u strategijama velikih sila samo ciljevima odvraćanja i sprečavanja opšteg nuklearnog rata, već se iza leđa tog dela ukupne sile, različitim vojnim i političkim sredstvima i metodama, nastojalo i nastoji, zaobilaznim putem, realizovati neki od ciljeva koje više nije moguće dostići

Digitized by Google

svetskim ratom. Dakle, obostrano gomilanje svih vrsta sile nema samo za cilj međusobno odvraćanje, a preko toga i odbranu, već će se, zavisno od proporcionalnog odnosa u ukupnoj sili, zahtevati obezbeđenje vlastitih političkih interesa u svetskim razmerama ili, kako bismo to ekonomski rekli, od veličine uloga zavisiće i visina dividende.

Sadašnji stepen razvoja vojne sile u svetu, njena struktura i podela, imperativno zahtevaju od svih socijalističkih, revolucionarnih, nesvrstanih i svih drugih progresivnih, demokratskih i miroljubivih snaga da spreče podelu sveta na nekoliko velikih, naoružanih svetskih tabora, onemoguće sve vrste ratova čiji je cilj uvećanje i jačanje ovog ili onog bloka, zaustave trku u naoružavanju, stvarajući uslove da dođe do obrnutog svetskog procesa — da se svet, pre svega velike nuklearne sile, počne razoružavati, i da paralelno s tim otpočne raspuštanje koalicionih vojnih saveza. Ukoliko do toga uskoro ne dođe, pokazaće se da je nemogućno održavanje monopolnog položaja nekoliko svetskih sila u nuklearnom oružju, a to znači da bi svet široko krenuo putem stvaranja nuklearnih oružanih snaga, što implicira nove teške probleme i velike opasnosti. Prema tome, redukovanje postojeće vojne sile sveta (pre svega, nuklearnih supersila) i sprečavanje podele sveta na blokove, odnosno njihovo postepeno eliminisanje kao koalicionih vojnih organizama, predstavljaju nužne preduslove za uspešan socijalistički preobražaj svetskih razmera. U tome se još uvek nedovoljno sagledava ili namerno potcenjuje uloga politike nesvrstavanja, koja prvi put u istoriji nastupa sa pozicija antisile, dokazujući njen pravi smisao sa stanovišta stvarnih socijalističkih preobražaja.

2. *Uloga i karakter vojne sile u socijalističkom društvu*

Odbrana zemlje od spoljne opasnosti i zaštita revolucionarnih tekovina iznutra i spolja predstavljali su i u prošlosti kao i danas najglavniji zadatak oružanih snaga svih socijalističkih i novooslobođenih zemalja, i to kao jedinstven i nerazdvojan pojam. Kao neka vrsta posebnog iskustva može se istaći praksa u Sovjetskom Savezu, gde su jedno vreme (u toku i neposredno posle revolucije) podvajani pojmovi odbrane otadžbine i odbrane revolucije. Radilo se, u stvari, o specifičnostima prve socijalističke revolucije, kada je pred navalom stranih intervenata i domaće kontrarevolucije bilo primarno sačuvati sovjetsku vlast, što znači odbraniti revoluciju, a tek zatim osloboditi celokupnu teritoriju SSSR-a i zaštititi granice zemlje, njen integritet i suverenitet. To je u osnovi i bio smisao Brest-Litovskog mira, jer je Lenjinu bilo najvažnije da se zaustavi prodor nemačkih armija u unutrašnjost zemlje i na taj način spreči ugrožavanje nove, socijalističke vlasti, pre svega u prestonici, ostavljajući za kasnije problem potpunog oslobođenja zemlje.

Digitized by Google

Suštinski problem, međutim, nije u pojmovnim kategorijama, već u kompleksu teorijskih i praktičnih kontroverzi i raspuća, vezanih za ulogu države u socijalizmu. S obzirom na tematsku usmerenost ovog razmatranja, pomenuti kompleks nećemo pokretati u celoj njegovoj širini i aktuelnosti, već samo u onoj meri u kojoj se on dotiče mesta i uloge vojske u socijalističkim društvima. Iskustva ove vrste nisu ni približno monoznačna, što potvrđuje prethodnu ocenu o tome da nije u pitanju samo teorija, već uslovi i praksa svake posebno uzete socijalističke zemlje. Ključno pitanje u prilazu problemima ove vrste čini, dakle, odnos vodećih društvenih snaga prema državi i njenom mestu i ulozi u socijalizmu. U tom pogledu mogućna su i u praksi egzistiraju dva stava: prvi, dosledan marksistički stav je da država, već odmah od nastanka socijalističkog društva, treba da počne postepeno odumirati, a njeno mesto i ulogu da otpočnu preuzimati slobodne društvene asocijacije, uz istovremenu socijalizaciju svih onih funkcija koje su dotadašnjim istorijskim razvitkom od čoveka i radničke klase bile otuđene. To je izvorno-teorijski marksistički stav koji su klasici eksplicitno iskazali. Drugi, dijametralno suprotan stav apsolutizuje ulogu države kao glavne snage razvoja socijalizma i, analogno tome, podstiče i ubrzava procese etatizacije, a to, po pravilu, znači i centralizaciju svih društvenih poslova. Zavisno od stanovištâ u teoriji i praksi vodećih snaga u socijalističkom društvu u vezi sa ovim ključnim pitanjem, rešava se i sistem vojne organizacije, kao i celokupan tretman problema odbrane. Načelno govoreći, prvom stavu odgovara sistem »naoružanog naroda«, a drugom vojna organizacija po tipu stajaće vojske na bazi opšte vojne obaveze građana. Podsećamo da je Pariska komuna prvi put u istoriji, doduše kao neuspela socijalistička revolucija, donela dekrete o ukidanju stajaće vojske, odbacivanju regrutacije i klasične vojne obaveze, proglašavajući opšte naoružavanje svih za borbu sposobnih građana kroz milicijski tip organizacije. Nacionalna garda je bila jedini oblik organizovane oružane sile. Marks je odlučno i oduševljeno pozdravio iskustva Komune i podigao ih na nivo opštevažećih postulata marksističke teorije o vojnom organizovanju socijalističkog društva. Poznato je da je tom činu istorijski prethodila opšta vojna obaveza građana, koju je inaugurisala francuska buržoaska revolucija, i da je na tim osnovama buržoazija organizovala takvu oružanu silu, a Napoleon primenio takvu ratnu veštinu koja je u istoriji ostala zabeležena koliko i sama revolucija.

Prema tome, sadašnja istorijska praksa i društvena teorija poznaju, ako ne računamo feudalnu najamničku vojsku, tri osnovna tipa globalne vojne organizacije: prvi, zasnovan na opštoj vojnoj obavezi građana i klasičnoj (stajaćoj) vojnoj organizaciji; drugi, na principu naoružanog naroda, i treći, koji predstavlja kombinaciju dva prethodna, ali ne njihov mehanički zbir, već njihovu sintezu, koja izražava nov kvalitet zavisno od mnoštva najrazličitijih činilaca.

Digitized by Google

U velikoj oktobarskoj socijalističkoj revoluciji prva vojna organizacija, zasnovana na naoružavanju proletarijata, pojavila se u vidu radničke »Crvene garde« kao milicijski tip vojne organizacije, ali se kasnije — zbog strane vojne intervencije i drugih relevantnih uzroka — stvara i regularna Crvena armija po tipu stajaće vojske, zasnovane na zakonskoj (u početku restriktivnoj) vojnoj obavezi građana. Ova dva tipa vojne organizacije nisu se međusobno isključivala, sve dok kasniji unutarnji razvitak nije uzeo oštar kurs ka jačanju države, a u okviru toga bilo je logično opredeljenje jedino za regularnu, stajaću vojsku klasičnog eksteritorijalnog tipa organizacije, regrutacije i mobilizacije. Sovjetska vojna istorija poznaje, doduše, i drugu vrstu oružanih snaga organizovanih od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, sa posebnom mirnodopskom i ratnom namenom, ali to ne predstavlja u društvenom smislu poseban tip vojne organizacije, već samo kvantitativno uvećanje klasično-državnog. Slične pojave su zabeležene i u nekim drugim zemljama, u kojima je uloga ove vrste oružanih snaga bila vezana isključivo za gušenje i razbijanje ostataka oružane kontrarevolucije, posle čega su te snage, po pravilu, bile rasformirane. Istorija kineske, vijetnamske i još nekih revolucija, kao i postrevolucionarna praksa mnogih zemalja, poznaje takođe više vrsta vojne organizacije, među kojima se, pored regularnih oružanih snaga, nalaze i sastavi teritorijalne odbrane (teritorijalnih jedinica) i narodne milicije, koji nisu svuda identičnog naziva, što uostalom i nije od bitnog značaja. Bitna je činjenica što su, kao rezultat stečenih iskustava iz oružanog dela revolucije, zadržane vojne oružane formacije lokalnog, teritorijalnog, partizanskog i milicijskog tipa — pored jedinica operativne armije, namenjene frontalnim dejstvima u bilo kojem delu zemlje. Iako ne tvrdimo da je ovakva orijentacija rezultat samoupravne organizacije društva, činjenica je da ona proizlazi iz iskustva prethodnog revolucionarnog razvoja, i da je njeno osnovno obeležje širok i neposredan oslonac na mase, bez prevelikog ili isključivog posredništva države.

Jugoslovenska koncepcija opštenarodne odbrane, po duhu i sadržaju, usklađena je sa karakterom i organizacijom samoupravnog društveno-političkog sistema u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, i kao takva predstavlja formu i proces podruštvljavanja svih poslova vezanih za organizaciju odbrane, uključujući i podruštvljavanje oružanih snaga u različitim oblicima. Koncepcija opštenarodne odbrane i unutar nje način organizacije oružanih snaga zasnivaju se i na iskustvima stečenim u toku oslobodilačkog rata i revolucije, i u tom kontekstu predstavljaju deo širih iskustava o načinu neposredne uloge masa, njihove inicijative i oblikâ organizacije socijalističkog društvenog preobražaja. S tim u vezi, smatramo da treba posebno naglasiti da je širokom partizanskom ratu, kao obliku dobrovoljnog i masovnog učešća naroda u oružanoj borbi za nacionalno i socijalno oslobođenje, imanentno svojstvo da razvija procese i oblike neposrednih odnosa i demokratskog komuniciranja, što ostavlja duboke tragove u društvu,

Digitized by Google

koji odlučno utiču i na postoružani period u smislu veće ili manje mere neposredne demokratije i samoupravljanja. U našem slučaju, organizaciju teritorijalne odbrane kao najmasovnijeg dela oružanih snaga vrše osnovne i druge društveno-političke zajednice i radne organizacije, što znači radni ljudi i građani neposredno, kao svoje ustavno pravo i obavezu. Naziv teritorijalna odbrana, ili teritorijalne jedinice, ne izražava u celosti suštinu te komponente naših oružanih snaga. Tim terminom označavaju se vojne snage i u drugim — kapitalističkim i socijalističkim zemljama, ali su one svuda zasnovane na drugom principu i predstavljaju prosto uvećanje i namensko podržavanje redovnih oružanih snaga, što je posledica teritorijalnog širenja oružane borbe u savremenim ratovima. Pojam teritorijalna odbrana u nas mnogo je širi po sadržaju i ne obuhvata samo prostornu dimenziju vojne organizacije i oružane borbe već ima i sasvim drugu i dublju društvenu suštinu. To, međutim, ne znači da se ta komponenta po svojoj političkoj suštini i nameni bitno razlikuje od operativne (regularne) armije, koja je zajednička oružana snaga svih naroda i narodnosti i svih radnih ljudi, i koju organizuje i njom rukovodi federacija preko samoupravnih i državnih institucija i organa. U društvenom smislu niti je operativna armija isključivo državna niti teritorijalna odbrana isključivo samoupravna odbrambena struktura. Reč je o istorijskim i društvenim procesima u kojima nema i čistih oblika i čvrstih granica između jedne i druge komponente, već jedino usmerenost i preovlađujuće karakteristike. Prema tome, sistem organizacije oružanih snaga u nas u celini utkan je, na svim nivoima, u samoupravnu društveno-političku strukturu i sa njom čini jedinstvenu celinu. Svako drugo rešenje koje ne bi uključivalo organizaciju odbrane i unutar nje organizaciju oružanih snaga značilo bi, s jedne strane, krnjenje i narušavanje samoupravnih prava radnih ljudi i društveno-političkih zajednica, a, s druge strane, društvenu neutemeljenost odbrane i oružanih snaga, čime bi bili dovedeni u pitanje njihova vojna efikasnost i ukupna snaga. Najnovija iskustva su ukazala na potrebu da se čine dalji koraci u pravcu stvaranja opšte odbrambeno-zaštitne organizacije društva, čija je suština u tome da se u svim društvenim ćelijama i na svim nivoima što neposrednije i kroz zajedničke i jedinstvene organizacione forme povežu poslovi odbrane i zaštite u jedinstven kompleks društveno-odbrambenog samoorganizovanja. Usklađivanje višestrukih aktivnosti mnogobrojnih subjekata odbrane na svim nivoima vrši se kroz jedinstvene namenski stvorene organe, na čijem čelu su predstavnici odgovarajućih rukovodstava SKJ. Takva organizaciona struktura je u funkciji vodeće uloge SKJ u našem društvu, što mu omogućava da u ovoj oblasti društvenog života i razvoja odigra svoju predvodničku ulogu i da obezbedi odbranu tekovina revolucije u svim, pa i najtežim uslovima.

Reč je, dakle, o takvom konceptu koji u organizaciji odbrane kao osnovu uzima radničku klasu i narod u celini i njihovo po-

Digitized by Google

sredno i neposredno vojno organizovanje kao glavnih subjekata oružane i neoružane borbe i otpora.

Na osnovu svega što je do sada izloženo moglo bi se zaključiti da je jedno od najznačajnijih iskustava dosadašnjeg socijalističkog razvoja u pogledu uloge oružanih snaga posle završenog oružanog dela revolucije u sledećem:

(1) Svuda je došlo do organizacije oružanih snaga na principu opšte vojne obaveze građana kroz oblike regularnih stajaćih armija, čime nije negiran princip i drukčijeg vojnog organizovanja na bazi opštenarodne odbrane, odnosno naoružanog naroda u različitim formama milicijskog, teritorijalnog, partizanskog i sličnog tipa vojne organizacije, ali obavezno u kombinaciji sa prvim. Ova ili ona organizacija ili njihova kombinacija direktno je određena unutarnjom društvenom organizacijom, položajem zemlje u svetu i stečenim iskustvima u oružanom periodu revolucije. Suštinsko iskustvo, prema tome, nije u primeni jednog od dva globalna tipa vojne organizacije, već u njihovoj kombinaciji, koja zavisi od mnogostrukih činilaca objektivne, a još više subjektivne prirode. Vrednost ovog iskustva je u potpunom skladu sa širim društvenim razvojem u novijoj istoriji kojim je determinisana uloga države u socijalizmu i uloga vojne sile unutar nje i u međunarodnim odnosima. Moglo bi se čak tvrditi da je istorijska zakonitost ove vrste u najtešnjoj vezi sa onim »hirom« istorije o kojem smo govorili u vezi sa neostvarenim Marksovim predviđanjem o revolucionarnim promenama sveta, i da se manja ili veća odstupanja do kojih je došlo u pogledu mesta i vremena izvođenja revolucije poklapaju sa odstupanjem od normalnog razvitka države i organizacije vojne sile u socijalizmu. Međutim, istorijske i prirodne zakonitosti nisu identične, pa stoga kombinacija države i samoupravljanja, klasične vojne organizacije i neposrednih oblika naoružanog naroda (milicijski ili teritorijalni tip organizacije) označavaju u novim uslovima tendenciju ka Marksu.

(2) Bez obzira na način organizovanja i na sve druge razlike objektivno uslovljene od zemlje do zemlje, činjenica je da oružane snage svuda imaju glavnu ulogu da odbrane i zaštite zemlju i revoluciju, i da se za takve zadatke stručno, politički i materijalno pripremaju. Istovremeno, u svim zemljama u kojima se odvijaju socijalistički preobražaji vojska svojim objektivnim postojanjem i svesno usmeravanom aktivnošću deluje i kao stabilizirajuća, integrativna društvena snaga, koja povećava unutarnju koheziju i stepen homogenizacije društva, naročito kada se radi o nacionalnim, verskim i jezičkim razlikama i razlikama u stepenu materijalnog razvoja. U našem slučaju su oružane snage i u toku rata i u mirnodopskoj izgradnji, pored svega drugog, odigrale zapaženu ulogu u razvijanju bratstva i jedinstva, uzajamnog poverenja, osećanja solidarnosti i zajedništva, suverenosti i ravnopravnosti naših naroda i narodnosti, što je predstavljalo i danas predstavlja jedan od bitnih preduslova za sva druga ostvarenja i ukupni razvoj.

Digitized by Google

(3) Sem nekoliko sporadičnih izuzetaka, istorija nije zabeležila neustavno i nasilno uplitanje vojske i vojnih vrhova u funkcionisanje društvenog i upravnog sistema bilo koje socijalističke zemlje. Garancija za takvo držanje oružanih snaga nalazi se, prema najširem uverenju, u postojanju jedinstvene organizacije komunističke partije kao vodeće idejne i usmeravajuće društvene snage ili u njenom neposrednom rukovodećem položaju. Pored svog osnovnog zadatka sadržanog u pripremanju za odbranu, oružane snage u svim socijalističkim zemljama najaktivnije učestvuju i u unutarnjem političkom životu, pružajući izdašnu pomoć u svim krupnijim društvenim akcijama. Njihovo učešće u privrednom razvoju svake zemlje posebno je zapaženo naročito u izgradnji onih objekata čija je funkcija značajna i za period mira i za odbranu. Svuda se teži da se sačuva što tešnji odnos narod—armija i da se razvija što dublji narodni i socijalistički karakter oružanih snaga ili kao najmanje da se to propagira. U našem slučaju, ovi procesi prevazilaze uobičajeni odnos vojska—narod, budući da se radi o otvorenim procesima organizacije naoružanog naroda, koji u isto vreme sam organizuje i sam predstavlja oružane snage.

3. *Uloga sile u odnosima socijalističkih zemalja*

Polazeći od činjenice da međusobni odnosi socijalističkih zemalja sve više postaju »prava istorija našeg vremena« i da već čine vitalno važan deo ukupne socijalističke transformacije sveta, u kontekstu ove rasprave opravdano se možemo osvrnuti i na stečena iskustva o ulozi sile uopšte u tim odnosima.

Istorijska retrospektiva pokazuje veoma značajnu praksu koju karakteriše međusobna solidarnost i pružanje vojne pomoći između raznih zemalja, kao i revolucionarnih i oslobodilačkih pokreta, u fazi oružane revolucije ili u vreme pripreme za odbranu. Ova vrsta pomoći bila je od veoma velikog značaja (naročito u nekim slučajevima) za postizanje definitivne pobede, ali nikada nije mogla niti će u buduće moći da zameni presudnu ulogu koja je uvek pripadala unutarnjim revolucionarnim snagama, njihovim naporima, odlučnosti i organizovanosti u borbi.

Ne uzimajući u ovom smislu radnički i socijalistički pokret u celini, panorama međunarodnih pozicija socijalističkih zemalja i oslobodilačkih pokreta u ovom času sadrži tri karakteristične uslovno uzete grupacije:

— jedan deo socijalističkih zemalja nalazi se u sastavu vojnog koalicionog saveza, poznatog pod nazivom Varšavski ugovor, na čelu sa SSSR-om kao jednom od svetskih supersila;

Digitized by Google

— NR Kina, kao najmnogoljudnija zemlja sveta, i Albanija, nalaze se izvan vojnih saveza, sa samostalnom svetskom pozicijom, kao sastavni deo takozvanog trećeg sveta[5];

— ostale socijalističke zemlje i pokreti čine sastavni deo pokreta nesvrstavanja, koji u svojim redovima okuplja najveći broj država, pretežno iz nerazvijenog dela sveta.

Odnosi među socijalističkim zemljama ne sastoje se samo od odnosa u relacijama navedenih grupacija i odgovarajuće međunarodnopolitičke orijentacije već i od odnosa unutar pomenutih grupacija, a u nejednakoj meri i od bilateralnih i multilateralnih odnosa, pored toga što su uslovljeni i spletom najširih odnosa u međunarodnoj zajednici.

Posmatrana iz ugla vojnih odnosa i upotrebe sile među socijalističkim zemljama — pored pomenute pozitivne prakse izražene u međunarodnoj solidarnosti i svestranoj pomoći u sredstvima oružane borbe i drugim potrebama — istorija upozorava i na mnoge negativne pojave, koje potvrđuju neka pesimistička predviđanja klasikâ marksizma. Međutim, treba odmah reći da su i pozitivna i negativna iskustva ove vrste samo sastavni deo širih odnosa i ukupnosti političkog i društvenog razvoja socijalističkih zemalja, što znači da se oni ne mogu ni objasniti samo uticajem vojnog faktora, odnosno ulogom sile koju ona ima u tim odnosima, bez obzira na to što nesrazmera u vojnoj moći može da se pojavi kao podsticaj ili kao kočnica određenim postupcima i nasilnim pothvatima. Identifikovanjem cele skale različitih oblika primene vojne sile u mogućnosti smo da uočimo narastanje zabrinjavajućih fenomena, koji već nanose ozbiljne negativne posledice razvoju socijalizma i koji traže svoja teorijska razjašnjenja. U poslednje dve-tri decenije manifestovalo se nekoliko takvih fenomena:

— pretnja silom i vršenje vojnih pritisaka prema drugim socijalističkim zemljama;

— vojna intervencija unutar pojedinih socijalističkih zemalja;

— granični oružani sukobi i koncentrisanje vojnih snaga s obe strane granične linije socijalističkih zemalja;

— izvođenje vojnih operacija kao kaznenih ekspedicija;

— vođenje otvorenog rata uz primenu vojne okupacije na teritoriji druge socijalističke zemlje.

---

[5] Kineska politička doktrina deli savremeni svet na tri krupne celine: prva obuhvata SAD i SSSR, druga zemlje Zapadne Evrope, Kanadu i Japan, a treća sve ostale zemlje svih kontinenata koje predstavljaju nerazvijeni deo sveta, među kojima je i Kina. Poslednja kategorija nerazvijene zemlje nije identična sa pojmom nesvrstane zemlje. Očigledno da se, kad je posredi ova kategorija, radi o kriterijumu ekonomske i političke moći i o stepenu razvijenosti i efikasnosti vojne sile, dok je ideološki kriterij sasvim zanemaren.

Digitized by Google

Na prvi pogled stiče se utisak kao da »prepisujemo« praksu ranijih društvenih sistema, koja je, verovatno, jednim delom i uzrok, mada ne i glavni, pomenutim pojavama u tom smislu da se po inerciji, kao recidiv starih odnosa i stare svesti, probila i u odnose među socijalističkim zemljama. Spisak uzročnih činilaca je mnogo širi, ali niukom slučaju nije izvan domašaja i moći subjektivnih socijalističkih snaga da se sa uspehom suprotstave ovakvoj — socijalizmu nesvojstvenoj — praksi. Nemamo nameru da dublje i šire ulazimo u analizu svih tih uzročnih činilaca niti da pojedinačno razlažemo sve slučajeve do kojih je do sada u ovom smislu dolazilo, jer bi to zahtevalo znatno više prostora i vremena i drukčiji tematski kontekst. Međutim, objašnjenja kojima su protagonisti takvih akcija pokušavali da opravdavaju svoje motive i pothvate, sama za sebe, dovoljno govore o stanju društvene svesti i o krizama i devijacijama socijalističke misli, koje sa svoje strane ponovo upućuju na primarnu odgovornost subjektivnih faktora, bez obzira na to što se radi i o objektivnim suprotnostima unutar socijalizma. Argumenti o navodnom »spasavanju socijalizma« u drugoj suverenoj socijalističkoj zemlji upotrebom strane vojne sile — pre nego što se angažuju unutarnje snage radničke klase i ukupno organizovanog socijalističkog društva — teško da ikoga mogu ubediti u svoju društvenu opravdanost i tačnost, čak i da se uzmu kao objektivno neizbežni. Slično se može reći i za parolu o proleterskom internacionalizmu i za tezu o navodnim potrebama ograničavanja klasičnog suvereniteta socijalističkih država, koje najčešće znače zamagljivanje pravih uzroka nesocijalističkih pojava u odnosima među socijalističkim zemljama i pravih namera aktera u konkretnim akcijama, a katkada se njima pokušava prikriti i pravi karakter vojnih koalicija i mesto velikih sila u njima.

Iskustvo je pokazalo da su se do sada, kao razlozi za vojne pritiske, pretnje i intervencije u odnosima među socijalističkim zemljama navodile i takozvane ideološke razlike među pojedinim zemljama u gledanjima na pojedine probleme radničkog pokreta i socijalističke izgradnje, što apsolutno može biti samo privid, a nikada stvarni uzrok. Ideološki razlozi, sami po sebi, nikada nisu bili uzrok oružanih sudara, a vojna sila nikada nije bila sredstvo za razrešenje ideoloških razlika u relacijama globalnih društava kao subjekata međunarodnih odnosa. Izvoz i nametanje određenog modela socijalizma nikada se suštinski ne čini radi socijalizma i njegovog jačanja, niti radi pomoći zemlji prema kojoj se tako postupa, već najčešće sa namerom da se toj zemlji nametne zavisan i neravnopravan položaj u odnosima među zemljama i narodima. Upotreba vojne sile u takvim slučajevima i sa tim i sličnim ciljevima može biti samo reakcionaran i antisocijalistički akt. Socijalizma može biti jedino među slobodnim i ravnopravnim ljudima i narodima. Princip o neupotrebi sile važi, prema tome, ne samo za odnose među zemljama uopšte, već i za odnose među socijalističkim zemljama, i to prevashodno za njih. Ovde posebno

Digitized by Google

apostrofiramo odnose među socijalističkim zemljama zbog toga što ideja socijalizma sadrži ideale slobode, jednakosti i ravnopravnosti čoveka i narodâ u najširem, u Marksovom smislu te reči. Time samo posredno ukazujemo i na suštinu socijalizma kao negacije starog sveta i njegove istorije — pune licemerja, ratova i porobljavanja. Dinamični međunarodni odnosi, uključujući neprekidne i duboke društvene transformacije sveta, iziskuju intenzivnu marksističku analizu, kako starih fenomena u novim uslovima tako i novih činilaca koje istorijska praksa ne poznaje kao iskustvene kategorije. Među probleme od prvorazredne važnosti dolaze i takvi kao što su, na primer: uloga velike socijalističke zemlje u poziciji svetske supersile, naročito ako se i kada se bude radilo o dvema zemljama takvog ranga i međunarodnog položaja, što će — pored odnosa sa svima drugima u međunarodnoj zajednici — obuhvatiti i aktuelne probleme odnosa među njima. Već sada je postalo nemoguće vojnu koaliciju socijalističkih zemalja predstavljati kao jedino doslednu snagu u borbi protiv imperijalizma i za zaštitu socijalizma u svetu, kao što se nekad pokušavalo dokazivati da izvan okvira određenog broja zemalja u svetu i ne postoje socijalističke snage. Uz put, sovjetska vojna publicistika još uvek vojnu nauku sveta deli na sovjetsku i buržoasku, kao da se istorija zaustavila na oktobarskoj noći 1917. godine. U suštini, radi se o nepostojanju izgrađenih adekvatnih odnosa među zemljama novog — socijalističkog sveta koji postaje i postajaće sve više pluralistički i policentričan. Reč je, očigledno, o novim i kompleksnim međunarodnim problemima, koje je razvitak socijalizma i svetskih odnosa postavio na dnevni red, a koji imaju i svoje vojne dimenzije od najšireg, pa i sudbonosnog značaja.

Svetsko vojno rivalstvo — danas dve, a sutra možda i tri supersile, od kojih dve socijalističke — mora dobiti svoje suštinsko marksističko tumačenje. Bez toga se, poput korova, šire teorije koje su sastavni deo sadašnjih vojnih doktrina, među kojima su i takve koje tvrde kako će eventualni svetski nuklearni rat biti sudar kapitalizma i socijalizma, da na strani »socijalističke vojne koalicije« moraju učestvovati sve socijalističke zemlje — nezavisno od toga kakav bi uzrok i karakter imao taj rat — a koje to ne prihvate, neće se, navodno, smatrati socijalističkim. U istom stavu su i koreni teze o »prirodnom« savezništvu nesvrstanih zemalja sa socijalističkim lagerom.

Po svemu sudeći, u socijalističkom svetu je ipak prevaziđena struja koja je otvoreno zagovarala svetski nuklearni rat kao »najbrži« put pobede socijalizma u svetskim razmerama, što je impliciralo i stanovište da socijalističke zemlje treba da budu inicijatori takve apokaliptičke avanture. Ostalo se, međutim, pri orijentaciji da socijalističke zemlje moraju posedovati oružane snage koje će — ukoliko protivnik izazove rat — moći istog časa da pređu u ofanzivu u svim ambijentima i na svim ratištima, i da u što kraćem roku izvojuju pobedu. Samo po sebi, naročito za vojnike, ovo

Digitized by Google

stanovište izgledalo bi i normalno i logično kada ne bi podrazumevalo i neprekidnu trku u naoružavanju, posebno u jačini mirnodopskih ešelona. Tvrdnja kako više nije zakonito da agresor u početnom periodu rata bude jači od branioca implicira, između ostalog, i spiralnu trku u naoružavanju kojoj, po logici stvari, ne može biti kraja. Potrebno je biti načisto s tim da novi odnos snaga u svetskim razmerama ne dozvoljava više da se ratom i vojnim intervencijama, kao što se nekad pokušavalo, uništava socijalizam u svetu, bilo da se radi o svetskom ili lokalnim i ograničenim ratovima, bilo da se upotrebljavaju konvencionalna ili nuklearna borbena sredstva. Svetski društveni razvitak je dostigao tačku na kojoj kao primarnije postavlja pitanje upotrebe oružanih snaga od strane socijalističkih zemalja, što podrazumeva dosledno obezbeđenje njihovog isključivo odbrambenog karaktera, kao i izgradnju takvih odnosa među socijalističkim zemljama koji će isključivati bilo kakvu upotrebu vojne sile. To su vrhunski imperativi političke i vojne misli svih progresivnih i socijalističkih snaga u svetu.

S obzirom na materijalne mogućnosti socijalističkih zemalja, izdaci za odbranu više opterećuju njihov razvitak, a u prvom redu životni standard radnih masa, nego što je to slučaj sa razvijenim i bogatim kapitalističkim zemljama. U tome bi se, pored osnovnog razloga o miroljubivom razvoju sveta, nalazio i poseban interes socijalističkih zemalja da se bore za stvarno i neodložno razoružanje i obustavu trke u naoružavanju. Zemlje starog društvenog sistema potrebno je dostizati i prestizati ne samo u vojnoj moći, već istovremeno i paralelno i u svim drugim oblastima društvenog razvoja i ljudskog življenja. Ali, i bez toga i neovisno od toga, sve zemlje i narodi sveta i svi ljudi, bez obzira na klasnu i drugu pripadnost, moraju duboko verovati da oružane snage bilo koje socijalističke zemlje ne mogu nikada i ni prema kome biti agresori. Utoliko pre se upotreba oružanog nasilja među socijalističkim zemljama mora smatrati kao neprirodan i nerazuman čin.

Politička i vojna orijentacija na planetarnu strategiju još uvek za sobom povlači i probleme vojnih baza u raznim delovima sveta i na tuđim teritorijama, bez obzira na to što se u formalno-pravnom pogledu to objašnjava normalnim bilateralnim aranžmanima država kao subjekata međunarodnog prava. Međutim, suštinski uzeto, uvek se pri tome radi o neravnopravnosti. Borbu protiv baza bivših kolonijalnih ili imperijalističkih sila treba da vode zemlje i narodi na čijim se teritorijama one nalaze, a ne da ona bude prepuštena rivalitetu supersila, a još manje opravdanje ima praksa da druga supersila nasleđuje baze koje je ranije posedovao njen suparnik, ili da u raznim delovima sveta osvaja i osniva druge. U istu kategoriju međunarodnih i vojnostrategijskih problema spada i pitanje stacioniranja trupa na teritorijama drugih država, mada ovo ima i neke dimenzije međunarodnih obaveza nasleđenih iz drugog svetskog rata.

Digitized by Google

U celini uzev, problemi o kojima je bilo reči ne pripadaju samo domenu etičkog kodeksa međusobnih odnosa socijalističkih zemalja, mada i taj aspekt nije nevažan, već novim fenomenima krupnog značenja za socijalistički preobražaj sveta, čijem bi izučavanju marksistička misao morala još delotvornije doprinositi svoj naučni udeo.

Digitized by Google

Nebojša Savić

Društveni dogovori o akumulaciji i investicijama

Sa razvojem samoupravljanja u našoj zemlji jedna je od dominantnih tendencija — pružanje sve većih mogućnosti nižim nivoima odlučivanja da samostalno ističu svoje interese i ciljeve. Kako se ova karakteristika samoupravljanja (koja se često pogrešno identifikuje sa decentralizacijom) izgrađivala, tako su u prvi plan sve više izbijali problemi različitih interesa, njihovog usaglašavanja, prevazilaženja raznih suštinskih konflikata itd.

U želji da se samoupravljanje ostvari kao efikasan sistem samoorganizacije, moralo se tražiti rešenje koje će zadovoljiti sve nivoe u društvu: od OOUR i mesne zajednice, preko RO i SOUR, pa opštine, grada i regiona, sve do velikih združenih sistema privrede, odnosno do republika i pokrajina i cele Jugoslavije. Budući da je sve to smešteno na relativno maloj teritoriji, uz relativno oskudne resurse, višenacionalnu strukturu i značajne regionalne razlike, trebalo je naći mehanizam usaglašavanja objektivno postojećih različitih interesa.

Ne treba očekivati da postupak usklađivanja teče glatko i bez sukobljavanja različitih interesa. Naprotiv, to je nesumnjivo

Digitized by Google

jedan od najsloženijih procesa u samoupravnom društvu. Međutim, najvažnije je shvatiti da postupak usklađivanja omogućava svakome da samostalno iskaže svoje ciljeve, interese, prioritete, a ukoliko su oni u skladu sa ciljevima i interesima celine (društva), utoliko će i njihova realizacija i usklađivanje biti lakši.

Naše samoupravno društvo je kao ustavnu kategoriju počelo da razvija sistem društvenog dogovaranja koji je osnovni instrument za uspostavljanje društvene i individualne usklađenosti interesa samoupravljača. Društveni dogovori su osnova za usklađivanje pluralizma interesa samoupravljača, za njihovo svođenje u društveno prihvatljive okvire. Naime, uloga društvenih dogovora nije da postižu društveni konsenzus jer tamo gde je on dostignut dogovori nisu ni potrebni, već tamo gde su interesi različiti takvim se dogovorima nastoji ta različitost interesa samoupravljača svesti u tolerantne okvire u kojima ove razlike predstavljaju pretpostavku brzog i skladnijeg razvoja proizvodnih snaga.

Društveni dogovori imaju dva cilja: — upravljanje osnovnim faktorima razvoja radi njihovog optimalnog formiranja i ostvarivanja jer su ovi nedovoljni; i uspostavljanje društvene saglasnosti u pogledu njihovog raspoređivanja među različitim subjektima odlučivanja. Razmatrajući sa tog stanovišta probleme akumulacije i investicija, kao dva ključna faktora razvoja, i sagledavajući šta su društveni dogovori u tom domenu uspeli, odnosno šta nisu uspeli da postignu, dolazi se do nekih od osnovnih putokaza za dalje dograđivanje društvenih dogovora.

Neke karakteristike dogovora o formiranju akumulacije

1. Društveni dogovori o formiranju društvene akumulacije vezani su praktično za određene teritorije i obuhvataju raspodelu stečenog dohotka, ma o kojoj oblasti privrede bila reč. Osnovna karakteristika društvenih dogovora o raspodeli ogleda se u njihovoj posebnosti u sklopu različitih društveno-političkih zajednica jednog jedinstvenog ekonomskog sistema, uz okolnost da u vreme njihove verifikacije nisu postojali ni zajednička platforma ni bilo kakav skup zajedničkih parametara koje bi dogovori morali obuhvatiti. To je imalo za posledicu nizak stepen koordinacije i usaglašenosti pri formiranju društvene akumulacije.

Društveni dogovori su veoma različiti i u pogledu definisanja osnove od koje treba poći kada je reč o raspodeli dohotka. Zajednička je osobina svih dogovora, naime — mnogobrojni kriterijumi raspodele na akumulaciju i potrošnju, bez neophodnog definisanja relativne važnosti svakog kriterijuma. To se može zaključiti već iz letimičnog uvida u društvene dogovore.

2. Dogovori zaključeni u SR Srbiji, SR Hrvatskoj i SR Crnoj Gori eksplicitno polaze od dohotka po radniku, dok se za dogovor u SR Makedoniji može reći da je u tome manje eksplicitan, a

Digitized by Google

dogovori u SR Sloveniji i SR Bosni i Hercegovini ovoj kategoriji ne poklanjaju veliku pažnju, mada je u potpunosti i ne zapostavljaju. Jedino je u dogovoru u SR Hrvatskoj razrađen princip progresije u izdvajanju za akumulaciju u zavisnosti od dohotka. U dogovoru u SR Makedoniji takođe je uvedena progresija, ali ona nije detaljnije razrađena. U dogovoru u SR Hrvatskoj predviđaju se planirani dohodak po radniku i planirane proporcije raspodele, mada nije jasno da li se one vezuju za individualnu produktivnost, ali je izvesno da je veća obaveza onih čiji je ostvareni dohodak po radniku veći od planiranog. U dogovorima SR Srbije takođe se primenjuje kriterijum po kome veći dohodak po radniku obavezuje i na veći procent izdvajanja za akumulaciju, ali je ova kvantitativna veza uslovljena velikim brojem faktora. U dogovoru u SR Bosni i Hercegovini sprovodi se princip vezivanja visine izdvajanja za obim i kvalitet rada i za relativnu produktivnost rada (u odnosu na prosek Republike).

Zatim se raspodela dohotka vezuje za razvojne programe, a na kraju se ističe da se lični dohoci mogu povećavati u skladu sa porastom ostvarenog dohotka. Dogovor u SR Crnoj Gori je prilično neodređen, budući da se njime samo indirektno nalaže da razlike u visini dohotka treba da proističu iz razlika u radu. U dogovoru SR Slovenije, koji se od svih ostalih razlikuje, kaže se da lični dohoci mogu rasti brže od troškova života u onim OUR koje povećavaju produktivnost rada i menjaju proporcije u korist akumulacije. I pored toga što je jedino u ovom dogovoru precizno limitiran tempo rasta lične i zajedničke potrošnje, ipak je i u njemu, kao i u ostalim dogovorima, akumulacija rezidual, budući da se ona formira tek po zadovoljavanju kalkulisanih i stimulativnih ličnih dohodaka, kao i zajedničke potrošnje.

3. U većini dogovora je utvrđeno da republičke skupštine ili neki drugi dogovorom predviđeni organi definišu proporciju u raspodeli dohotka. Primetno je, međutim, izostajanje usklađivanja tih proporcija i usaglašavanja kriterijuma na osnovi kojih se predviđene proporcije utvrđuju.

4. Praktično, svi dogovori omogućuju donošenje odluka koje potenciraju visoku sklonost ka potrošnji, a da se ne krše usvojena načela. Pogotovu je ostalo nedefinisano najbitnije područje — konkretizovanje proporcija u raspodeli dohotka na akumulaciju i potrošnju. Naime, dogovorima je prihvaćeno načelo da OUR sa dohotkom po radniku iznad grupacijskog proseka izdvajaju veći procent za akumulaciju, i obrnuto, ali je ostalo otvoreno pitanje da li je to i ispravno. Jer OUR će se oglušiti o navedeno pravilo republičkih dogovora ako imaju ostvareni dohodak po radniku iznad proseka grupacije, a njihov procent izdvajanja za akumulaciju je manji od proseka grupacije. Očigledno je da to nije dovoljno budući da OUR sa natprosečnim dohotkom po radniku mogu izdvajati sredstva za akumulaciju u širokom prostoru koji nije preciziran, a da se pri tom ne ogluše o pravilo da ne izdvajaju

Digitized by Google

iznad proseka; to znači da bi preciznije trebalo vezati procent odstupanja od prosečnog dohotka po radniku i procent po kome se deo dohotka obavezno usmerava u akumulaciju.

5. Osnovna slabost postojećih društvenih dogovora, koji bi, uz ostale institute u sistemu, trebalo da osiguraju potrebnu masu sredstava za nova ulaganja, dakle, da obezbede formiranje željenog obima društvene akumulacije — jeste njihova teritorijalizacija. Teritorijalni pristup upravljanju ukupnim razvojem time dobija svoj najsnažniji oslonac. Iz njega proističe prenaglašena motivacija za potrošnju, budući da društveno-političke zajednice i ostali društveni činioci brinu o zadovoljavanju potreba potrošnje, i tek kada se podmire zahtevi potrošača (i to, pre svega, na osnovi porasta troškova života, rasta cena itd., a ne na osnovi porasta produktivnosti ili nekog drugog proizvodnog pokazatelja), preostali deo dohotka može biti izvor fondova akumulacije. Sasvim je jasno da je onda akumulacija rezidualna veličina u raspodeli dohotka.

Različite grane, sa svojim specifičnostima, obuhvatane su istim dogovorima (zaključenim na određenoj teritoriji), što je pogodovalo nekim granama da, zahvaljujući tehnološko-ekonomskim karakteristikama proizvodnje, deo društvene akumulacije prelivaju u potrošnju.

6. Sklonosti ka naglašenoj potrošnji podstaknute su i okolnošću da radnici u OUR, izdvajajući deo dohotka za akumulaciju, nisu sigurni da će određene proporcije biti uvažavane u celom društvu i da će, kada napuštaju svoje OOUR-e, biti »obeštećeni« za akumulaciju koju su godinama formirali iz dela svog dohotka. U takvim uslovima sklonost ka akumuliranju nužno se smanjuje jer je deoba većih ličnih dohodaka i formiranje sopstvene štednje iz ličnih dohodaka mnogo atraktivnije rešenje nego akumuliranje u raznim fondovima, pogotovu ako se zna da je stepen učešća u upravljanju i odlučivanju akumulacijom niži nego kod štednje formirane iz ličnih dohodaka.

7. Zajednička karakteristika svih dogovora o raspodeli je u velikoj meri izražena neodređenost, numerička nepreciznost i izvesna dvosmislenost, a kada je reč o situacijama u kojima to nije slučaj, onda su u njima tretirana, po pravilu, periferna pitanja. Istovremeno, iz Ustava i Zakona o udruženom radu preuzet je, čak bez ikakvih izmena, veliki broj opštih postavki, što potvrđuje pretpostavku da se potpisnici dogovora nisu potrudili da opšte odredbe detaljnije razrade. S druge strane, u ključnim pitanjima formiranja akumulacije dogovori su međusobno neusklađeni, a razlike među njima su tolike da ne obezbeđuju optimalno upravljanje privrednim i društvenim razvojem.

8. Dogovori ostavljaju utisak nedovršenosti. Naime, mnogo toga je prepušteno da se reguliše samoupravnim sporazumima, a nije učinjen napor da se razjasni šta spada u domen republič-

Digitized by Google

kih dogovora, šta međuopštinskog, a šta u domen opštinskog dogovora, odnosno sporazuma.

9. Odredbe koje se odnose na sankcije i mere za izvršenje i sprovođenje rešenja utvrđenih dogovorom takođe su dosta površno obrađene, što je posledica nedovoljne konkretnosti i nedorečenosti dogovora.

10. U procesu daljeg usavršavanja sistema društvenog dogovaranja o raspodeli dohotka i formiranju optimalnog obima akumulacije biće neophodno potrebno da se dogovori tako formulišu da stopa akumulacije, odnosno formiranje optimalnog obima i strukture društvene akumulacije, postane instrument društvene politike, uz mnogo više preciznosti i konkretnosti; biće potreban znatno viši stepen unificiranja onih elemenata koji po svojoj prirodi moraju biti jedinstveni, kako zbog teritorijalnog upoređivanja tako i zbog toga što nema ni ekonomskog ni društvenog smisla da se razlikuju po teritorijama, ali i uz insistiranje na njihovom što disciplinovanijem sprovođenju.

11. Postoje grane privrede koje su od velikog značaja za celu privredu, ali one teško mogu same da ponesu teret sopstvenog razvoja neophodnog za optimalni razvoj cele privrede i društva. U takve grane, koje su poznate po velikim eksternim efektima ubrajamo: saobraćaj, energetiku, informatiku itd. Ove grane ne smeju biti prepuštene stihiji tržišta; za njihov razvoj zainteresovano je celo društvo jer zbog velikih ulaganja ne mogu same formirati željenu akumulaciju. Taj aspekt formiranja akumulacije nije, međutim, izražen u društvenim dogovorima.

12. Za naše samoupravno društvo bilo bi povoljnije vezivanje društvenih dogovora o raspodeli dohotka, odnosno o formiranju društvene akumulacije, za grane, uz uvažavanje svih granskih specifičnosti. Formiranje akumulacije po granama moglo bi da bude praćeno i formiranjem akumulacije po teritorijama, pa u tom sklopu treba tražiti optimalnost formirane mase i strukture akumulacije, uz ostvarivanje skladnog odnosa granske i teritorijalne dimenzije (druga krajnost sa prenaglašenim značajem granske dimenzije takođe ne bi bila povoljna). U sadašnjim okolnostima društveno-političke zajednice postale su, međutim, osnovni nosioci potrošnje, čime su uticale na sužavanje obima akumulacije i proizvodnih investicija jer njima nije bitno da li se zapošljavanje ostvaruje u proizvodnji ili ne, da li raste produktivnost ili ne, već je osnovno to da se osigura rast potrošnje po stanovniku.

Finansiranje prioritetnih objekata

Društveni dogovori o upotrebi akumulacije proistekli su iz utvrđenih ciljeva tekućeg Društvenog plana razvoja Jugoslavije, što znači da su oni vezani za realizaciju utvrđenih prioriteta. Tako se u četrnaest društvenih dogovora, koji su zaključeni posle do-

Digitized by Google

nošenja Društvenog plana razvoja Jugoslavije za period 1976—1980. godine i koji se odnose na najvažnije grane, predviđalo da 65% ukupno upotrebljene akumulacije bude namenjeno za prioritetne objekte, i to za 36% u industriji, 11% u agroindustriji, 14% u magistralnom saobraćaju i 4% u turizmu. Izvore za ostvarivanje tih ciljeva trebalo je da čine sredstva privrede (58%), stanovništva (23%), sredstva neprivrednih delatnosti i društveno-političkih zajednica (10%) i inostranih kredita (9%).

Predviđen je sledeći obim investiranja: bazna hemija 26 milijardi dinara, proizvodnja nemetala 6 milijardi, mašinogradnja i brodogradnja — 18, železnica — 37,7, PTT-saobraćaj — 5,612, magistralni putevi — 26,525, agroindustrijski kompleks (uz kredite IBRD) 64, inostrani turizam (uz kredite IBRD) 21,4, obojena metalurgija — 24,48, crna metalurgija — 20, elektroprivreda — 68, rudnici uglja i urana — 10 milijardi dinara, a za pomorsko brodarstvo i luke, rečno brodarstvo i pristanišnu privredu, kao i vazdušni saobraćaj, nije definisan iznos (sve je dato u cenama iz 1975. godine).

Dosadašnje iskustvo pokazuje da se dogovori ne ostvaruju onako kako je predviđeno. U dobroj meri je to uslovljeno neizvršenjem dogovorene politike upotrebe društvene akumulacije, ali i formiranjem nedovoljnog obima društvene akumulacije. Dogovorima je bilo predviđeno da ukupna upotrebljena akumulacija za prioritete u periodu 1976—1980. iznosi 365 milijardi dinara (cene iz 1975. godine), a to predstavlja 65% ukupno planiranih privrednih investicija. Na osnovi procene koju smo izvršili, uz svođenje tekućih investicija na 1975, proizlazi da je u periodu 1976—1978. ostvareno tek 51% planiranih ulaganja, što svakako nije dovoljno.[1] Iskazano u tekućim cenama, dakle, uključujući inflaciju, u razdoblju 1976—1978. obim ulaganja u prioritete iznosio je 435 milijardi dinara, uz učešće od 70% u ukupnim privrednim investicijama.

U dogovorima se oseća težnja za stalnim proširivanjem programa proizvodnje. Mali broj dogovora ima do kraja specifikovane sve namene i potrebna sredstva, usled čega je vršen pritisak na postojeću, a nedovoljnu masu društvene akumulacije.

---

[1] U jednom od radova preveli smo ove investicije na cene 1975. i došli do sledećih podataka, zaključno sa 1978. godinom: u prioritete je bilo uloženo 58% ukupnih privrednih investicija, čime je ostvareno 51% planiranih investiranja u njih. Procent ostvarenih u odnosu na dogovorene investicije je sledeći: 85% u mašinogradnji i brodogradnji, 72% u proizvodnji i prenosu električne energije, 60% u obojenoj metalurgiji i proizvodnji uglja, 55% u crnoj metalurgiji, 42% za naftu i gas, 41% u baznoj hemiji, 26% za nemetale, 48% u agroindustrijskom kompleksu, 36% u magistralnom saobraćaju i 34% u inostranom turizmu. (Šire o tome vidi u: Mr Nebojša Savić, *Investicije u industriji u 1978. i u tekućem srednjoročnom planu*, »Industrija« br. 3/1979, str. 63—76.)

Digitized by Google

U nedostatku sopstvenih izvora akumulacije u prioritetnim delatnostima i u uslovima nedovoljne povezanosti i organizovanosti manjak akumulacije je pokrivan korišćenjem domaćih i inostranih kredita, prikupljanjem sredstava od stanovništva javnim zajmovima, obaveznim udruživanjem dela dohotka OOUR-a itd Veoma nizak nivo samofinansiranja prioriteta (24%), koji je ispod nivoa cele privrede (30%), ukazuje na otežan položaj krupnih projekata u prioritetnim delatnostima. Rešenje se moralo tražiti u povećanim kreditima, tako da su na kraju krediti pokrivali 65% predračunske vrednosti prioritetnih objekata, od čega su 40% domaći, a 25% inostrani krediti.

Složenu problematiku nedovoljne mase akumulacije još više otežava okolnost da veći deo prioriteta pripada kapitalno intenzivnim granama, kao i to da su u njima jako izražene inflacione tendencije. To ima za posledicu nagli rast prekoračenja predračunskih vrednosti, tako da od ukupnih prekoračenja 2/3 otpada na prioritete (oko 153 milijarde dinara od 212 milijardi ukupnih prekoračenja). Najveća prekoračenja su u energetici (ukupno 63 milijarde dinara — u elektroprivredi 39, proizvodnji i preradi uglja 6, proizvodnji, preradi i prenosu nafte i gasa 18 milijardi), ali i u sirovinskim delatnostima (ukupno 52 milijarde — u proizvodnji hemijskih proizvoda 26, crnoj metalurgiji 15 i obojenoj metalurgiji 11) i saobraćaju (27 milijardi dinara). Iskustvo je pokazalo da se ovakva prekoračenja i nezatvorene konstrukcije finansiranja zatvaraju, po pravilu, novim bankarskim sredstvima, što još više produbljuje zavisnost od kredita. Prioritetne delatnosti, koje bi trebalo da budu nosioci razvoja i da se u okviru njih realizuju krupni projekti — giganti — zbog velike upućenosti na kredite, znatno veće nego što je slučaj sa neprioritetnim delatnostima, postaju objektivno, po svojoj ekonomskoj moći, patuljci usled prekomernog opterećenja anuitetima.

Društveni dogovori koji treba da usmeravaju tokove društvene akumulacije vezivani su za grane privrede. Donošeni su izolovano i nezavisno jedan od drugog, a uz to i vremenski nesinhronizovano, tako da nije bila obezbeđena neophodno potrebna društvena koordinacija granskih putanja razvoja. U isto vreme, svi subjekti dogovaranja želeli su da u svaki od dogovora budu uključeni, čak i kada njihovi neposredni interesi nisu bili neposredno i dublje vezani za datu granu, što je pogodovalo stvaranju atmosfere da se svako na svojoj teritoriji može svačim baviti, pa je u konačnom efektu stvoren širok front dupliranja kapaciteta.

Dominacija granske dimenzije u društvenim dogovorima ovog tipa potisnula je društveni aspekt, koji teško da se i u jednom od dogovora može sagledati. Grane nisu stavljene u funkciju razvoja celokupnog društva i privrede, već se oseća značajna izolovanost i prenaglašen optimizam u svakom dogovoru i za svaku granu pojedinačno. U tim okolnostima društveni dogovori, u celini posmatrano, uveliko prevazilaze objektivne mogućnosti, a, s dru-

Digitized by Google

ge strane, ne vidi se koliko svaka grana stvarno doprinosi ukupnom društvenom prosperitetu. Tako je povećan već ionako veliki raskorak između nedovoljnog obima formirane akumulacije i golemih pretenzija na planu upotrebe raspoložive akumulacije, tako da je dogovorena upotreba višestruko većeg obima društvene akumulacije od onog koji je društvo realno moglo formirati.

Izvesno je da viši stepen društvenog usaglašavanja predstavlja ključni preduslov optimalnijeg planiranja i efikasnijeg korišćenja društvene akumulacije. Da bi se postigla veća usaglašenost, potrebno je osigurati i vremensku usklađenost, kako se kod narednih društvenih dogovora ne bi ponovilo to da se društveni dogovori donose i dve godine posle usvajanja plana, iako je plan trebalo da proistekne iz već zaključenih društvenih dogovora.

Nedovoljna usaglašenost interesâ republika i pokrajina imala je za posledicu veoma široko definisanje razvojnih prioriteta, tako da je ukupno osam grana svrstano u prioritetne (u pogledu obezbeđivanja za njih inostrane akumulacije), i to: bazna hemija, nemetali, mašinogradnja, železnički saobraćaj, poljoprivreda, crna metalurgija, energetika i obojena metalurgija, a samo šest od ukupno četrnaest grana nije proglašeno za prioritetne.

Nasuprot neusklađenosti i nesinhronizovanosti postoji prividno visoka usaglašenost u onim delovima dogovora koji su jednostavno prenošeni (prepisivani) iz jednog dogovora u drugi. Obično je ovde reč o prenošenju deklarativnih stavova iz Zakona o udruženom radu ili Ustava. U dogovorima se ovde nije ulazilo u detaljnije razmatranje, već su jednostavno prepisivani delovi zakonskih akata. Tako se došlo do pomalo čudne situacije: dogovori su detaljnije razrađeni tamo gde su ujednačeni (misli se na delove koji su prepisani iz ZUR-a i Ustava), umesto da su ujednačeniji i usaglašeniji kada je reč o različitim interesima.

Nedostajanje preciznih i jasnih putokaza za niže nivoe odlučivanja i odsustvo jasne strategije razvoja i prognoza razvoja za duži period stvaraju nove teškoće na planu optimalnog upravljanja društvenom akumulacijom. Otuda ni sistem društvenog dogovaranja nije obezbedio željene efekte u pogledu dugoročne upotrebe društvene akumulacije.

Alokacija formirane društvene akumulacije sigurno predstavlja najvažniji sklop pitanja u ovom domenu, pogotovu ako imamo na umu već istaknutu pretenziju svih aktera dogovaranja da što veću masu društvene akumulacije privuku na svoju teritoriju. U gotovo svim dogovorima — izuzimajući one o pomorskom i rečnom brodarstvu i o vazdušnom saobraćaju — definisana je masa društvene akumulacije koja je određenim granama potrebna u ovom petogodišnjem periodu, ali je zapostavljeno raspoređivanje društvene akumulacije po teritorijama, tako da nije poznat obim potrebne društvene akumulacije po republikama i pokrajinama u okviru grana, što je posledica već istaknute okolnosti da su sve

Digitized by Google

republike i pokrajine insistirale na tome da budu podjednako zastupljene u svakom granskom dogovoru. Ovde se još jedanput potvrđuje ranije istaknuta činjenica da je najmanje uobličen i usaglašen onaj deo dogovora u kome su najjače izraženi različiti interesi. A to je posebno nepovoljno jer bi upravo taj deo trebalo da ih najviše afirmiše kao oblik usklađivanja objektivno uslovljenih različitih interesa u našoj socijalističkoj samoupravnoj zajednici.

Sledeći značajan problem društvenih dogovora vezan je za izvore finansiranja grana jer, ukoliko oni nisu poznati i nedovoljnog su obima, društveni dogovori se pretvaraju u zbir lepih želja. Najveći broj ovih akata ima gotovo identične formulacije i obuhvata sledeće izvore: sopstvena sredstva OUR-a, sredstva formirana udruživanjem na osnovi dogovora i sporazuma zainteresovanih subjekata, sredstva dobijena usmeravanjem dela kreditnog potencijala banaka, inostrani krediti, a ponegde se pojavljuju i sredstva obaveznog udruživanja.

U dogovoru o razvoju mašinogradnje, na primer, insistira se na utvrđivanju trajnih izvora za kreditiranje plasmana opreme kao bitnom preduslovu njenog snažnijeg prosperiteta. U odnosu na ostale, dogovori o putevima i o PTT-saobraćaju znatno su konkretniji, budući da predviđaju mogućnost korišćenja nekih specifičnih izvora koje drugi nisu imali.

U celini posmatrano, finansijske konstrukcije na kojima počivaju društveni dogovori o upotrebi društvene akumulacije zasnivane su na uopštenim, nedovoljno jasno definisanim ili lociranim izvorima, a zatvarane su bez stabilnih i trajnih izvora koji bi svojim kvalitetom garantovali realizaciju dogovorenog.

U svim dogovorima veliki značaj je dat inostranim kreditima, čak se može reći da nema dogovora u kome oni nisu predviđeni — izuzimajući pomorski i rečni saobraćaj — pri čemu je ovaj izvor temeljnije obrađen nego ostali. Prenaglašeno oslanjanje na uvezenu akumulaciju nije nastalo kao posledica strukturne neusklađenosti, niti kao rezultat teškoća transformacije novčane akumulacije u realnu akumulaciju, već predstavlja veoma jasnu i očitu indikaciju nedovoljne akumulativne sposobnosti privrede. U nekim aktima je čak i primarna emisija eksplicitno tretirana kao jedan od značajnih izvora finansiranja razvoja.

Ne želeći da osporavamo značaj uvozne akumulacije u maloj zemlji koja je upućena na spoljnu trgovinu, i koja je već tradicionalno prilagođena visokim stopama ulaganja, moramo istaći da inostrana akumulacija može biti jedino dopunski izvor, i u toj svetlosti je i treba posmatrati, a nikako kao osnovni izvor finansiranja koji treba da otkloni sve domaće nevolje nastale u procesu formiranja društvene akumulacije. Naravno, kada se tome doda i oslanjanje na primarnu emisiju, uz već ranije istaknute dogovore koji svoje finansijske konstrukcije zasnivaju na specifičnim iz-

Digitized by Google

vorima od stanovništva, izbija na površinu problem nedostajanja kvalitetnih sredstava koja bi se upotrebila za razvoj, dakle, problem nedostajanja sredstava koja potiču iz raspodele.

Motivisanost samoupravljača za ulaganja u razvoj

Sistem optimalnog upravljanja društvenom akumulacijom u samoupravnom društvu, na osnovi ciljeva, projekata i društvenih dogovora, neće samim svojim postojanjem osigurati željenu optimalnost. Budući da je i taj sistem, kao i ostali, deo nekog većeg sistema, on ima svoje veliko i značajno okruženje, a baš ono bitno utiče na funkcionisanje sistema akumulacije. Jedna od najsnažnijih komponenti koja deluje na sistem društvene akumulacije jeste motivacija samoupravljača. Naravno, i motivacija je uslovljena društvenim vrednostima i ciljevima, kao i sistemom parametara, dakle, i ona je upravljana.[2]

Ukoliko motivacija ne uspeva da obezbedi željeno upravljanje razvojem, onda se kao dopunske mere mogu uvesti stimulansi, s ciljem da se pojača motivisanost, u našem slučaju za akumulaciju, odnosno razvoj. Međutim, pored stimulansa, uporedo postoje i antistimulansi, i to najčešće kao neželjena prateća pojava koju život svojim tokom nosi, a mnogo ređe kao rezultat naših svesnih akcija. Istovremeno, stimulansi se najčešće javljaju kao rezultat svesne akcije i želje da ih uvodimo, a znatno ređe — spontano.

Zavisno od okolnosti u kojima se javljaju, stimulansi se mogu pretvoriti u antistimulanse, što se nekada može predvideti, ali ne uvek. Na primer, prenaglašena potrošnja u jednom periodu može izazvati, pod dejstvom raznih stimulativnih mera, prenaglašenu akumulaciju, i obrnuto. Od toga ni samoupravno društvo nije imuno, mada je ta opasnost izraženija u centralističkim sistemima.

U oblasti upravljanja društvenom akumulacijom problem antistimulacije, odnosno antirazvojne motivacije, javlja se kada društveno-političke zajednice oslobađaju organizacije udruženog rada koje slabo posluju, a pri tom su same krive za takve loše rezultate, raznih davanja ili im čak neposredno pomažu prelivanjem dohotka, dok one organizacije udruženog rada koje uspešno posluju opterećuju raznim redovnim, ali i dopunskim doprinosima i davanjima, osiromašujući time njihove fondove.

U celini posmatrano, samoupravno društvo, i pored osetljivosti i složenosti problema vezanih za ugradnju stimulansa, mora

---

[2] Šire o problemu motivacije u samoupravnom društvu vidi u članku dr Radmile Stojanović *Poslovni sistem i njegovo društveno okruženje*, »Organizacija i kadrovi«, br. 7—8/1978.

Digitized by Google

mnogo veći naglasak davati stimulansima — poreskim sistemom, izvoznim premijama, beneficiranim kamatnim stopama, carinskim olakšicama itd., nego što to čini centralistički tip socijalizma, i to na račun smanjivanja uloge države u sistemu. Zbog toga se pred samoupravno društvo postavlja veoma važan i složen zadatak da izgradnjom jednog vrlo razvijenog sistema raznovrsnih stimulansa obezbedi jačanje željenih i slabljenje neželjenih motiva u sistemu privređivanja.

Optimalno upravljanje društvenom akumulacijom u samoupravnom društvu pretpostavlja jaku motivisanost za razvoj, ali bez destimulišućeg gušenja motivacije za potrošnju, pretpostavlja stalno i što je moguće uspešnije relativiziranje konfliktnosti između motiva, uz opreznost da se oni ne pretvore u antistimulanse. Takođe je značajan i odnos prema bitnoj funkciji OUR, koji se svodi na odnos bruto-dohotka po zaposlenom i visine akumulacije, to jest da li maksimalizacija prvog znači veću motivisanost za akumulaciju? Odgovor je da znači, ali i ne mora da znači; ukoliko je ciljna funkcija dovoljno jasna samoupravljačima, ona ne samo da nije stagnantna već postaje motiv za akumulaciju.

Naša dosadašnja praksa je ukazala na tri tendencije: (1) kada opada stopa rasta, to se prvenstveno odražava na pad ukupnih investicija, uz znatno manje efekte na pad potrošnje uopšte, a pogotovu opšte i zajedničke potrošnje; (2) ukoliko dođe do opadanja ukupnog obima investicija (naravno, reč je o relativnim veličinama), onda se taj pad odražava pre svega u bazičnim granama i industriji, manje u prerađivačkim granama, a najmanje u prometnim, dok vanprivredne grane taj pad gotovo i ne osećaju; i (3) ukoliko se preduzimaju mere za suzbijanje daljeg opadanja investicija, onda se, po pravilu, ali neželjeno, povećavaju vanprivredne investicije.

Postizanje visoke motivisanosti za akumulaciju i proizvodno investiranje nije nimalo lak zadatak pred kojim se nalazi samoupravno društvo i njegove subjektivne snage. Posebno je otežan činjenicom da imamo nedovoljnu zaposlenost koja vrši velik pritisak na opštu i zajedničku potrošnju u smislu jačanja solidarnosti (otuda zapostavljena stimulativnost), ali i činjenicom da se najjevtinija radna mesta nalaze u vanprivredi (čime se samo prividno rešava problem nezaposlenosti).

U kontekstu navedenih problema posebno je značajno kako da samoupravno društvo obezbedi veću akumulaciju, i to pre svega iz domaće akumulacije, kako da investicije u većoj meri pokrije domaćim izvorima iz raspodele dohotka.

U uslovima velikog prelivanja dohotka van privrede i prekomernog kreditnog zaduživanja stvara se raspoloženje da je prioritetno da se povećavaju lični dohoci i zajednička potrošnja zaposlenih, dok su izdvajanja za akumulaciju rezidualna veličina. Uz to, sistemom raspodele je već u pređašnjim fazama obezbeđe-

Digitized by Google

no alimentiranje svih ostalih vidova potrošnje i raznih obaveza i doprinosa, tako da se praktično akumulacija javlja kao ostatak dohotka. U takvim okolnostima ispravno postavljena ciljna funkcija OOUR — maksimalizacija dohotka po zaposlenom — doživljava negativnu transformaciju jer je zapostavljen deo dohotka namenjen akumulaciji, a sve se više potencira potrošnja. Velika izdvajanja iz dohotka »otuđila« su akumulaciju od privrede i u formi vanprivredne akumulacije nagomilana su u bankama. Pored toga, visoka stopa inflacije čini opravdanim sve veće zaduživanje privrede, to jest obezbeđivanje proširene reprodukcije bankarskim kreditima, dok se tekući dohodak usmerava u potrošnju.

Prevelika upućenost na kredit kao dominantni izvor investicionih sredstava, čak i u uslovima negativne realne kamatne stope, nema ekonomskog opravdanja. Doduše, pored privida da se kredit dobija »besplatno«, takođe se javlja privid da se sa manje novčane akumulacije dobija veća masa realne akumulacije, budući da nije jasno kakva se realna akumulacija stiče takvom kupovinom. I na ovom je planu potrošačka groznica uzela maha. Da je to tako, ilustruje sledeći primer: na ime »jevtinih« kredita, na ime zaduživanja za prelivenu akumulaciju privreda je u 1978. samo za kamate platila 47,3 milijarde dinara, dok je u fondove za proširenje materijalne osnove izdvojeno samo 43,5, pri čemu su ukupni krediti dostigli sumu od 790 milijardi, što je za samo 25 milijardi dinara manje od nacionalnog dohotka, to jest od ukupne novostvorene vrednosti u toj godini.

Na prvi pogled primamljivo kupovanje realne akumulacije (oprema, sirovine, građevinski radovi, transportna sredstva itd.) na kredit, u uslovima kada novac gubi vrednost više nego što iznosi kamatna stopa, sve češće daje suprotan efekt. Međutim, rastuće i prenaglašeno zaduživanje dobrim je delom uslovljeno i objektivnim okolnostima, proisteklim iz funkcionisanja sistema, pogotovu sistema raspodele. Na kredit se danas kupuje svašta, jer se navodno sutra manje vraća nego danas, a gubi se iz vida da se vremenom i realna akumulacija obezvređuje, najmanje za stopu po kojoj napreduje tehnički progres, a ti iznosi su takođe dvocifreni. To se često zaboravlja jer se kupuje sve ono što je nadohvat, bilo na domaćem ili inostranom tržištu, pri čemu, opet, domaće tržište, porastom cena, praktično priznaje svaki trošak kao društveno koristan.

Logična je posledica ovakvog ponašanja privrede: ciljna funkcija OOUR počela se deformisati tako što se ne maksimalizira više ukupan dohodak po zaposlenom, već se sve više kao osnovni motiv privređivanja javlja deo dohotka po zaposlenom namenjen ličnoj i zajedničkoj potrošnji, dok deo namenjen akumulaciji ostaje izvan domašaja samoupravnih subjekata. Briga za akumulaciju prepuštena je nekom drugom, a taj drugi se, po pravilu, svodi na društveno-političke zajednice na koje onda OOUR, OUR, RO i

Digitized by Google

SOUR vrše pritisak kako bi obezbedile sredstva za realizaciju krupnih projekata.

Situacija u kojoj su i cenovni dispariteti veliki omogućava da se stvara velika razlika između novostvorene vrednosti i stečenog dohotka, što je još više uticalo na smanjivanje »interesovanja« za akumulaciju. Raspodela prema radu nije zato mogla zauzeti odgovarajuće mesto, a znamo da samoupravni socijalizam, naspram državnog socijalizma i kapitalizma, svoje prednosti može istaći samo ako do kraja afirmiše i ostvari raspodelu prema radu.

Rešenje problema vezanih za akumulaciju treba tražiti u pojačavanju motivacije, a to je u domenu sistema funkcionisanja privrede; otuda ga i treba posmatrati kao problem sistema, a ne tekuće ekonomske politike, kojoj se prilično često stavlja golem teret koji ona objektivno ne može poneti.

Dolazi se do već poznatog problema: da li u uslovima društvene svojine stečeni dohodak treba da je u celini na samoupravnom raspolaganju onome koji ga je stvorio, čak i u okolnostima kada novostvorena vrednost i stečeni dohodak bitno odstupaju jedno od drugog. Naravno, potpunog poklapanja novostvorene vrednosti i stečenog dohotka nema; štaviše, određene razlike su nužne, ali u funkciji razvojne politike, tako da one stimuliraju određene grane, to jest prioritete. Ta odstupanja su neophodna i njih ne treba otklanjati, ali onaj preostali deo, poznat kao ekstradohodak, mora biti identifikovan i usmeren u fondove akumulacije. Kod nas je u tom pogledu, uglavnom, postignuta usaglašenost na teorijskom planu, čak je sankcionisano da se ekstradohodak mora usmeravati u akumulaciju (naravno, te iste OOUR), ali praktična primena toga načela još izostaje. A kada se to ne čini, onda je sasvim razumljivo da se deo tako stečenog dohotka usmerava u potrošnju, kroz lične dohotke i zajedničku potrošnju OOUR, a ne stiže u fondove za budući razvoj. Kada bi se ovaj ekstradohodak našao u fondovima akumulacije, svakako bi i akumulacija domaćih subjekata bila veća, smanjila bi se potrošnja, a istovremeno bi se smanjio pritisak na zaduživanje u inostranstvu.

I dok su na ovom planu teorijski stavovi manje-više usklađeni, oni su u pogledu prava na zadiranje u raspodelu dohotka podeljeni. Čini nam se, ipak, da smo u određenom smislu opterećeni tezom o neotuđivom i neograničenom pravu raspolaganja dohotkom od strane subjekta koji ga je stekao. To bi bilo opravdano da je do kraja sprovedena raspodela prema radu. Međutim, sve dok ona ne bude ostvarena, postojaće mnoštvo problema. Doduše, proklamovali smo da je dohodak neotuđiv, i to bi imalo smisla u uslovima idealno sprovedene raspodele prema radu, ali u praksi dohodak nije neotuđiv. Prvo, tržišne deformacije ne obezbeđuju sticanje dohotka saglasno novostvorenoj vrednosti, a onda tek manji deo tako stečenog dohotka je na stvarno slobodnom raspolaganju OOUR.

Digitized by Google

Kao što vidimo, teorijski proklamovane samostalnosti nema jer se zakonski prvenstveno podmiruje potrošnja. S druge strane, društvo se mora starati o obezbeđenju društvene svojine, moraju se uvesti neki društveno objektivni parametri koji bi usmeravali deo stečenog dohotka u akumulaciju te iste OOUR, dakle, društvo objektivno utiče na proširenu reprodukciju društvene svojine kojom OOUR raspolaže, na nužna izdvajanja za budući razvoj uz zadržavanje prava na raspolaganje tim dohotkom. Čudno je da prvi slučaj, kada društvo neposredno zadire i preliva dohodak, i to u potrošnju van OOUR, ne biva problematičan, već je to onaj deo gde društvo svojom svesnom akcijom treba da zaštiti društvenu svojinu i obezbedi fondove akumulacije kao osnovne potencijale razvoja, pri čemu akumulacija ostaje na slobodnom raspolaganju OOUR.

Čini nam se da je zato preko potrebno uvesti stopu planirane akumulacije kao parametar u sistemu koji će usmeravati odgovarajući deo stečenog dohotka, u skladu sa vrednošću društvene svojine kojom OOUR raspolaže, u njene fondove akumulacije. Dakle, akumulacija joj ostaje, dohodak se ne preliva, ali je usmeren u fondove akumulacije, programiran je za tu svrhu. To bi omogućilo i višu stopu samofinansiranja i stvorilo materijalnu podlogu za zaključivanje društvenih dogovora o krupnijim razvojnim ciljevima. Sama stopa bi bila čvrsto povezana sa razvojnom politikom, a proizišla bi iz društvenog dogovora o stopi planiranja akumulacije, koji bi bio usvojen na jugoslovenskom nivou. Investicijama bi se svakako obezbedili, uz ovaj parametar, kvalitetniji izvori sredstava, budući da bi ta sredstva poticala iz raspodele dohotka, a ne iz inostranih kredita, javnih zajmova i deficitnog finansiranja.

Sigurno je da onda ni akumulacija ne bi bila rezidual kao što je danas. Naime, odnos izdvojenih sredstava OOUR prema nabavnoj vrednosti osnovnih sredstava opada i danas iznosi manje od 5%, a prema sadašnjoj njihovoj vrednosti dostiže oko 10%, dok istovremeno suma bruto-investicija ima odnos 14% i 36%. To ubedljivo ilustruje da vanprivredni subjekti i inostranstvo pokrivaju ovu veliku razliku.

Uz stopu planirane akumulacije produbila bi se veza između privrednog sistema i razvojne politike, kao i između razvojne politike i sistema planiranja, jer bi tako dobili svoju realnu podlogu u formiranoj masi minimalne društvene akumulacije. To praktično znači da bi se društvenim dogovorima osiguravao minimalni obim društvene akumulacije, a svaka OOUR bi mogla, saglasno svojim ciljevima, samoupravnim sporazumima da predvidi izdvajanja i iznad ove društvene stope planirane akumulacije. Ta masa bi nadopunjavala minimalni obim akumulacije do nekog optimalnog, tako da i potrošnja bude zaštićena, opet u smislu da i ona ima neki svoj minimalni i optimalni iznos.

Digitized by Google

Samoupravno društvo ne može, dakle, po definiciji potencirati samo potrošnju; naprotiv, ono mora potencirati i akumulaciju, i proizvodne investicije i unapređivanje stručnih znanja (kao svojevrstan oblik supstitucije nedostajuće akumulacije u zemlji sa velikom ponudom radne snage), a na privrednom sistemu je da stvori uslove u kojima je moguće postići najpovoljniji odnos ova dva odiskona konfliktna motiva — motivacije za akumulaciju i motivacije za potrošnju.

Digitized by Google

Vera Mujbegović

Levičarstvo u komunističkom pokretu 1919–1921.*

Noviju istoriju partijsko-političkih odnosa od sredine 19. veka karakterišu idejne i strukturne diferencijacije koje dovode do podele i grupisanja na *levicu, desnicu* i *centar* u većini evropskih partija i pokreta — od krajnje radikalnih do umerenih i konzervativnih. Ove tri struje predstavljaju, u stvari, klasičnu podelu i unutrašnje biće svakog političkog pokreta, pa i radničkog. Utoliko pre što radnički pokret po svom istorijskom poreklu i definiciji predstavlja *levicu* unutar političke strukture građanskog društva.

Izrastanjem modernog radničkog pokreta u realnu političku snagu koja se javlja kao leva alternativa građanskom društvu, i u samom radničkom pokretu produbljuje se podela na levicu, des-

---

* Prilozi dr Vere Mujbegović i dr Najdana Pašića, koje objavljujemo u ovom broju, bili su prezentirani na naučnom skupu poznatom pod imenom »Marks i savremenost«, koji je razmatrao temu »Marksizam i anarhizam«. Skup je održan od 7. do 9. januara ove godine u Aranđelovcu, a njegov organizator je bio Institut za međunarodni radnički pokret u Beogradu.

Digitized by Google

nicu i centar. Tendencija ka polarizaciji na *levo* i *desno krilo* b
je izražena u političkom delu radničkog pokreta u svim faza
njegovog razvoja. U kontekstu ove polarizacije, i u samoj levici
vršila deoba, pa se u određenim istorijskim situacijama obra
vala i *krajnja levica*, kao posebna struja (ultraleva, radikal
levičarska i slično), iz čega je izveden pojam *levičarstvo* (*Radi
lismus, Linksradikalismus* — nem.). Sadržina ovog pojma, njeg
granice i društvena funkcija stalno su se menjale u tesnoj za
nosti od promena u samom društvu i u društveno-političkom bi
pokreta čiji je sastavni deo levičarstvo.

Valja naglasiti da je »levičarstvo«, kao termin i kao poja
bilo, a i sada je, veoma često u upotrebi; o njemu se mno
pisalo i govorilo, različito je primenjivan, a često je pogrešno
nepotpuno tumačen. Poslednjih šest do sedam decenija termi
»levičarstvo« davano je veoma raznoliko značenje, smisao, a
mačen je na različite načine, što je dovodilo do nejasnoća i
sporazuma s obzirom na to da je često bio shvatan kao zbirni t
min za različite pojave. S tim u vezi može se reći da dosad n
dovoljno učinjeno — ni u svetu ni kod nas — na temeljnije
rasvetljavanju, kritičkom saznavanju i demistifikaciji ovog
nomena.

S obzirom na razne vidove, levičarstvu se može pristupiti
različitih stanovišta — istorijskog, ekonomskog, socijalno-polit
kog, kulturnog, psihološkog, vodeći, pri tom, računa o nacionaln
obojenosti levičarskih struja u raznim zemljama.

Još su Marks i Engels pedesetih godina prošlog veka b
suočeni s pojavom levičara u njihovoj partiji — Savezu kom
nista[1] (Vilih-Šaperova frakcija), a u kasnijem razdoblju, u kri
socijaldemokratskih partija Druge internacionale, srećemo se
raznim, više-manje oformljenim levim, pa i levičarskim strujam
i grupama. Međutim, o levičarstvu u komunističkom pokretu ka
društveno-političkoj kategoriji može se govoriti tek od vreme
kada se ono konstituisalo u organizacijskom smislu, kada je izgr
dilo sopstvenu idejno-političku i teorijsku argumentaciju i posta
pojava međunarodnih razmera — dvadesetih godina ovoga vek

I

Da bi se levičarstvo u komunističkom pokretu — njegovi socijaln
-politički i ideološki motivi — razmatralo kao istorijska i društv
no-politička kategorija, nužno ga je, kao i druge slične fenomen
shvatiti i tumačiti u kontekstu vremena i duhovnog ambijenta
kojem je nastalo i razvijalo se.

---

[1] Vidi o tome: *Velikani emigracije* i *Otkrića o kelnskom kom
nističkom procesu*, K. Marx — F. Engels, *Dela*, tom 11, »Prosveta« -
IMRP, Beograd, 1975, str. 193—276, 337—388.

Digitized by Google

Posleratnu revolucionarnu plimu u Evropi, koja je dostigla svoj vrhunac u leto 1920. godine, karakteriše burno raslojavanje i preustrojstvo političkog radničkog pokreta — reorganizovanje postojećih socijaldemokratskih i socijalističkih partija, osnivanje novih, komunističkih partija i, s tim u vezi, njihovo povezivanje na međunarodnom nivou.

Ovaj proces koji je tekao u dubinama radničkog pokreta nalazio je svoj idejni izraz i duhovni podsticaj u razgranavanju, procvatu, a često i stihijnom bujanju socijalističke misli — raznih teorija, idejnih struja, škola i pravaca, čija je zajednička težnja osmišljavanje i usmeravanje revolucionarnog procesa koji je u Evropi ruskom revolucijom već bio otpočeo.

Trajni i duboki uticaji ruskih revolucija na evropsko radništvo — revolucije 1905, februarske iz 1917, i iznad svega oktobarske 1917 — bili su takvog intenziteta i domašaja da su one, kao i ideje francuske revolucije u 19. veku, dominirale mišlju i delovanjem svih socijalističkih snaga, bilo da su ih prihvatile bez rezerve, ili da su se prema njima odnosile kritički. U doba prvobitnog entuzijazma 1918—1919. milioni radnika širom sveta videli su u pobedi i egzistenciji ruske revolucije ostvarivanje revolucionarnog dela, protivtežu kapitalističkom društvu i buržoaskoj demokratiji, viziju budućeg i mogućeg približavanja revolucije u svojoj zemlji. Krajnji izraz ovog raspoloženja bilo je osnivanje Treće komunističke internacionale, u martu 1919, kao uporišta i integracione tačke svih levih snaga u međunarodnom radničkom pokretu.

U isto vreme, jačaju i narastaju radikalni elementi u radničkom pokretu — na njegovom levom krilu — kao normalna propratna pojava porasta revolucionarnog pokreta u svim zemljama Evrope i SAD. Milioni radnika, uključeni u rat i revoluciju, unosili su u klasnu borbu revolucionarnu energiju i borbenu spremnost, ali nisu raspolagali jasnom orijentacijom ni iskustvom. Levičarstvo ovih borbenih delova radništva na levom krilu komunističkog pokreta izražavalo se najpre u krajnje negativnom odnosu prema svim nasleđenim, tradicionalnim ustanovama i organizacijama — svemu onome što je u ranijim fazama bilo sastavni deo borbe radničkog pokreta. Kasnije je ovaj isključivo negativni stav prema klasičnim oblicima delovanja prerastao u kritiku i negiranje politike komunističkih partija, odnosno Kominterne, a, pre svega, boljševičke politike i taktike.

Još ne postoje obuhvatne analize svih fenomena levičarstva niti se može govoriti o nekoj tipologiji raznih struja i pravaca u levičarskom pokretu. Kao što im nije bila naklonjena istorija, tako im ni istorijska nauka nije do sada posvetila dovoljno pažnje. Ove struje su u dosadašnjim istorijama radničkog pokreta i socijalističke misli tretirane, uglavnom, kao pastorčad. Poraženi u praktičnom političkom životu, prevaziđeni istorijskom praksom, levičari su zapostavljeni i u istoriografiji. U zvaničnoj marksističkoj istoriografiji socijalističkih zemalja oni služe samo kao objekt

Digitized by Google

kritike, i to mahom u okviru Lenjinovih stavova i kritičkih primedaba iz dvadesetih godina. U ostaloj literaturi (socijaldemokratskoj i građanskoj) ove struje, s obzirom na to da su zastupale manjine u radničkom pokretu, već samim tim nisu stekle pravo građanstva i nisu privlačile posebnu pažnju.

Vraćanje tekstovima levičara iz dvadesetih godina, koji su bili decenijama zaboravljani, zapaža se oko 1968. godine, u doba studentskih pokreta i revolta u Evropi i SAD. U to vreme su nanovo objavljeni mnogi tekstovi H. Gortera, A. Panekuka, O. Rilea, F. Volfhajma, V. Laufenberga, K. Šredera i drugih.[2]

Mnogostruki su idejni izvori i socijalno-politički koreni levičarstva u evropskim zemljama dvadesetih godina, a u svakoj posebnoj nacionalnoj sredini dobijali su konkretne oblike i akcente. Međutim, nema sumnje da postoje i neka opšta zajednička izvorišta i karakteristike svih levičarskih struja toga doba koje se uzajamno ukrštaju i variraju u raznim sredinama.

Kritičko razmatranje socijalne i idejne sadržine levičarstva u komunističkom pokretu dvadesetih godina ukazuje na neke opšte pretpostavke i zajednička polazišta:

1. Levičarstvo je *prirodni sastavni deo levog komunističkog pokreta* — ono nastaje iz istih idejnih i socijalnih inspiracija i teorijskih izvora marksizma, odnosno lenjinizma, i služi se istim ili sličnim pojmovnim aparatom, terminologijom i oblicima mišljenja i delovanja. Protivništvo nastaje kada se pojave razlike i suprotnosti koje rađaju antagonizam i međusobnu isključivost, kada dolazi do uzajamnog odricanja i potpunog distanciranja jednih od drugih.

2. Levičarstvo *nije homogen pokret ni ideologija* — ono je u raznim zemljama bilo različito obojeno. Čak i unutar iste levičarske struje ili grupacije postoje razni pravci i idejne varijante (oko pojedinih ličnosti ili pojedinih organizacija).

3. Kao osnovni i isključivi subjekt revolucionarnog procesa, levičarstvo afirmiše i priznaje *radničku klasu* (moderni industrijski proletarijat) i njene samonikle i samosvojne organe nastale u revoluciji ili u revolucionarnoj klasnoj borbi, to jest *sovjete, radnička veća, »Workers committees«, fabzavkome* (fabričko-zavodske komitete) i slično. Ostali društveni slojevi, klase ili međuklase, ne ulaze u sferu interesovanja levičara.

---

[2] *Die Linke gegen die Parteiherrschaft.* Herausgegeben und eingeleitet von Frits Kool, Walter-Verlag, Olten, 1970; Bock H. M., *Syndikalismus und Linkskommunismus von 1818—1923. Zur Geschichte und Soziologie der Freien Arbeiter-Union Deutschlands (Syndikalisten), der Algemeiner Arbeiter-Union Deutschlands und der Kommunistischen Arbeiter Partei Deutschlands,* Maisenheim am Glan, 1969; *Arbeiterdemokratie oder Parteidiktatur.* Herausgegeben von Frits Kool und Erwin Oberländer. Walter-Verlag, Olten, 1967; Günter Hillmann, *Selbstkritik des Kommunismus,* Texte der Opposition. Rowohtl-Taschenbuch Verlag, Hamburg, 1967.

Digitized by Google

4. Afirmišući samo neposredne oblike samoorganizovanja radništva i njegovog udruživanja u proizvodnji, kao i neposredne oblike klasne borbe, pre svega *direktnu akciju* (štrajk, generalni štrajk, oružani sukob i borbu za osvajanje vlasti), levičarstvo odbacuje sve dotadašnje tradicionalne oblike i metode radničkog pokreta iz dorevolucionarnog perioda. Radikalno negativan stav zauzima levičarstvo i prema svim socijalističkim, socijaldemokratskim partijama, sindikatima i ostalim oblicima organizovanja radničke klase.

5. Težnja da se, umesto starih sindikata, stvore *nove organizacije u preduzeću* (pored radničkih veća), koje bi obuhvatile celokupno radništvo, takozvane unije ili organizacije u preduzeću (*Betriebsorganisation-BO*), takođe je obeležje levičarstva toga doba, odnosno nekih njegovih struja. Zalaganje za nove oblike organizacije bilo je vrlo specifično i različito u raznim zemljama i ukazuje na uzajamnu vezu levičarstva u SAD i u Evropi.

6. Pošto smatraju da je na dnevnom redu proleterska revolucija, da je kucnuo poslednji čas buržoaskoj demokratiji, levičari generalno odbacuju svaki oblik i način saradnje i učešća u institucijama građanskog društva, pre svega u izbornoj borbi, u parlamentu i u svim predstavničkim telima građanskog društva. Otuda je jedno od glavnih obeležja *antiparlamentarizam*, koji je široko zahvatio levičarske krugove ne samo one oko Kominterne nego i u njenim redovima.

7. Antagonizam prema svim dotadašnjim oblicima organizovanja dovodi levičare do antagonizma prema *partiji uopšte*, i prema komunističkoj partiji kojoj su ranije i sami pripadali, ili su bili na njenoj periferiji. Zalaganje Kominterne i komunističkih partija da se, imajući u vidu usporeni tempo revolucije, deluje i u tradicionalnim organizacijama — svuda gde živi i radi radnička klasa — dovodi do nepremostivih razmimoilaženja između levičara i komunističkog pokreta, čiji je idejni i organizacioni centar Kominterna.

8. Proklamujući javno svoje ciljeve i metode borbe, levičarstvo objektivno zanemaruje broj pristalica, ono, pre svega, insistira na svesnoj, revolucionarnoj *manjini*, bez obzira na to ko je u datom momentu sledi. U vreme kada su pokrenute ogromne mase u klasnu borbu, i kada je još većina radništva organizovana u postojeće radničke političke partije (uključujući i komunističke) i sindikate — levičari ističu princip isključivog avangardizma koji vodi u izolaciju, što celom pokretu daje sektaško obeležje.

9. Revolucionarno nestrpljenje i slabljenje prvobitnog entuzijazma — takođe je opšta karakteristika levice. S tim je u vezi preterano izrastanje *kritičke dimenzije* koja se koncentriše na slabe tačke, na ranjiva mesta svake, a pre svega ruske revolucije. Glavni predmet kritike je postojeća, dostignuta praksa komunizma u Rusiji, to jest boljševička taktika i politika, teorija i praksa, a s tim u vezi i kritika komunističkih partija i Kominterne koje se shvataju u funkciji sovjetske unutrašnje i spoljne politike.

Digitized by Google

10. S obzirom na usku masovnu bazu levičarskog pokreta i nemogućnost da, usled ultraradikalnih zahteva i stavova, obuhvati širi krug pristalica, levičarstvo je od interesa za savremenog istraživača, pre svega, sa stanovišta ispitivanja njegovih *ideja*, a manje zbog njegovog pokreta i organizacije. Otuda bi celokupno istorijsko iskustvo i sadržinu levičarstva trebalo istražiti sa gledišta teorijskog razvoja marksističke i lenjinističke misli u modernom komunističkom pokretu.

11. Konačno, i na kraju: na levičarstvo dvadesetih godina treba gledati kao na završen istorijski proces, kao na nekadašnje manifestacije ponašanja, mišljenja i delovanja određenih struja u radničkom pokretu proizašlih iz konkretne istorijske situacije i svoga vremena. Mehaničko prenošenje stavova i ocena vezanih za ovaj fenomen na neke druge pojave u novijoj istoriji ne bi dovelo do pravih odgovora.

II

Puni razmah doživelo je levičarstvo krajem 1919. i tokom 1920. godine, da bi se u 1921. godini osetilo izvesno opadanje i zatim od 1922. lagano, ali neprekidno osipanje pokreta u celini.

Glavni centri rasprostranjivanja uticaja levičara u Evropi bili su *u Nemačkoj — Komunistička radnička partija Nemačke (KAPD)*, i s njom tesno povezana *holandska levica* oko H. Gortera, A. Panekuka, H. Roland-Holst, D. Vejnkopa, V. Ravestejna i drugih. Ove dve struje dale su najizrazitiji oblik svom levičarstvu i oformile njegovu teorijsku argumentaciju. Otuda se njihovi pravci mogu smatrati *klasičnim* idejnim strujama levičarstva dvadesetih godina u Evropi, sa kojima je Lenjin vodio iscrpnu raspravu.

Pored ovih glavnih pravaca, postojalo je još nekoliko žarišnih tačaka levičarstva na periferiji ili u samom komunističkom pokretu, čiji su predstavnici zastupali određena levičarska shvatanja, ali time nisu napuštali okvire komunističke partije i Kominterne, niti su im se suprotstavili u generalnom smislu.

Kao zapaženiji centri levičarstva mogu se navesti[3]:

— Biro KI za Jugoistočnu Evropu, takozvani *Bečki biro Kominterne*, koji je oko časopisa »Kommunismus«[4] okupljao mnoge revolucionare iz zemalja Srednje Evrope, među njima i veći broj

---

[3] Opširnije o tome vidi: Branko Lazitch, Milorad I. Drašković, *Lenin and the Comintern*, volume 1, Stanford, California, 1972, str. 241—270; **Ленин в борьбе за революционный Интернационал, »Наука«, Москва, 1970. стр. 454—466.**

[4] »Kommunismus. Zeitschrift der Kommunistischen Internationale für die Länder Südosteuropas«, Wien, 1921—1922.

Digitized by Google

tadašnjih levičara — Karla Franka, Paula Fridlendera, Gerharda Ajslera, Franca Koričonera, Đerđa Lukača, Belu Kuna, Jene Vargu, Belu Santa, Jozefa Revaja i druge. Glasilo Kominterne za zemlje jugoistočne Evrope dobijalo je saradnjom ovih ličnosti jasne levičarske tonove, tim pre što su u njemu sarađivali i levičari iz drugih zemalja. (»Kommunismus« je odlukom IK KI ukinut u junu 1921, a Bečki biro je raspušten odlukom IK KI u martu 1922. godine.)

— U *Komunističkoj partiji Austrije*, još od njenog osnivanja u novembru 1918, bili su veoma glasni i uporni levičarski elementi koji su prinudili partijsku većinu u leto 1919. da prihvati odluku o neučestvovanju na izborima. Istomišljenike su našli među emigrantima i pridošlicama iz Mađarske posle gušenja mađarske sovjetske republike, čiji je idejni centar bio bečki časopis »Kommunismus«.

— U *Švajcarskoj* je levičarske poglede zastupao Jakob Hercog, koji je bio na čelu nevelike grupe, inače rodonačelnik komunizma i osnivač KP Švajcarske. Pokušavao je da se poveže sa Bečkim biroom KI, kao i sa Amsterdamskim, a sarađivao je i u časopisu »Kommunismus«. Glavno obeležje Hercogove grupe bio je antiparlamentarizam i isključivi sistem radničkih veća (takozvani Rätekommunisten).

— U *Engleskoj* su levičarsku struju reprezentovali krugovi oko listova »Workers Dreadnought« i »Workers Socialist Federation«, kao i Škotski komitet *Shop Stewards*. Glavna tačka razlaza sa ostalim komunistima i sa Kominternom bila je povodom dva pitanja: učešće u parlamentu i stav prema Laburističkoj partiji.

— U *Italiji* je glavni predstavnik levičarstva unutar komunističkog pokreta bio Amadeo Bordiga koji je izdavao i uređivao list »Il Soviet« u Napulju. Pošto su se zalagali za isključivu vlast radničkih veća, a odbacivali parlamentarizam bilo koje vrste, Bordigu su i njegove istomišljenike nazvali *abstencionistima*, i oni su kao struja figurirali najpre u Socijalističkoj, a zatim u Komunističkoj partiji Italije.

— U *Francuskoj* je levičarstvo u komunističkom pokretu bilo relativno malobrojno i bez značajnijeg uticaja u masama (znatno uticajniji bio je anarhosindikalistički pokret). Glavni predstavnik bio je Rajmon Perika, koji je 1919. osnovao nedeljnik »L'Internationale« (kasnije promenjen u »Le Communiste«). U aprilu 1919. obrazovao je sopstvenu *Komunističku partiju* u nameri da se priključi Kominterni, ali je uskoro promenio njen naziv u *Fédération communiste des soviet*, ali je ona usled malog broja članova ostala bez uticaja u političkom životu.[5]

---

[5] O tome vidi: Annie Kriegel, *Aux Origines du Communisme français 1914—1920*, tome I, Mouton & Co, La Haye, 1964, str. 275—347.

Digitized by Google

U istorijatu *Komunističke radničke partije Nemačke (KAPD)* ogleda se dobrim delom sudbina evropskog levičarstva — njegov uspon i opadanje. Nastanak ove partije bio je tesno povezan sa krizom i izrastanjem komunističkog pokreta u Nemačkoj, posebno sa osnivanjem i sazrevanjem Komunističke partije Nemačke. Komunistička partija Nemačke (KPD) osnovana je u decembru 1918, kao rezultat dubokog diferenciranja nemačkog radničkog pokreta na levicu, desnicu i centar. Ove tri struje bile su jasno izražene u nemačkom radničkom pokretu već u deceniji uoči rata, ratom su još više bile potencirane, ali su tek revolucijom u Rusiji i Nemačkoj dobile svoj definitivan organizacijski oblik. Prethodno je, 1917. godine, i centrističko krilo — srednje kompromisna struja, već osnovala zasebnu partiju, Nezavisnu socijaldemokratsku partiju (USPD), odvojivši se kao opoziciona struja od većinske socijaldemokratije (SPD), na osnovi otpora ratnoj politici. Prilikom osnivanja KP Nemačke ujedinile su se raznorodne leve struje i grupe, među kojima su spartakovci (grupa *Internacionala*, kasnije *Spartakov savez*) bili nesumnjivo najzrelija marksistička grupacija, sa većinom istaknutih vođa i bogatom tradicijom. Radikalniji od spartakovaca bili su *Internacionalni socijalisti Nemačke*, koji su se okupljali oko časopisa »Lichtstrahlen«, sa Julijanom Borhartom kao urednikom. Oni su se još u toku rata priključili cimervaldskoj levici. Bliska njima bila je bremenska grupa, takozvana Bremenska levica (*Bremen Linksradikalen*), čija je vodeća ličnost bio Johan Knif koji je uređivao nedeljnik »Arbeiterpolitik«. Bremenski levičari su pri kraju rata uzeli naziv *Internationale Kommunisten Deutschlands* i kao takvi su se priključili novoosnovanoj KP Nemačke. Sve ove grupe bile su mahom predvođene intelektualcima i imale su izrazito intelektualno obeležje. U isto vreme, u osnovi radničkog pokreta vršene su duboke promene izazvane ratom i revolucijom. Došlo je do velikih masovnih pokreta ranije nepoznatih u nemačkom radničkom pokretu — štrajkovi, masovne akcije, demonstracije i slično. Samonikli oblici organizovanja radništva za vreme rata — akcioni odbori, štrajkaški odbori i drugi, koji će kasnije prerasti u radnička veća — sticali su pravo građanstva i afirmaciju pobedom revolucije i vlašću sovjeta u Rusiji. Ovaj proces pratilo je raspadanje postojećih, starih organizacija — partija i sindikata. Naročito je bilo izraženo napuštanje starih sindikata od strane borbenog radništva, a osnivanje novih organizacija u preduzećima, takozvanih unija i njima sličnih organizacija koje su nicale širom Nemačke.

Već na Osnivačkom kongresu KP Nemačke došle su do izražaja duboke razlike u pogledima na neka principijelna pitanja nemačke revolucije — o učešću na izborima za Nacionalnu skup-

Digitized by Google

štinu, o učešću u sindikatima itd.[6] Posle privremene krize u leto 1919. i prekida delatnosti KPD, usled pogibije njenih vođa, na Drugom kongresu KPD u Hajdelbergu 1919. došlo je do obračuna s levičarima. Tadašnji predsednik KPD Paul Levi je smatrao da su levičarski i sindikalistički elementi glavna prepreka jačanju i porastu Komunističke partije, pošto svojim zastranjivanjem guraju partiju u avanture i »pučeve«. (»Pučizam« je bio termin kojim su bile obeležene mnoge nepripremljene akcije levičara.) Uz podršku većine Centrale, P. Levi je preduzeo akciju distanciranja od levičarstva na vrlo odlučan i rigorozan način. U svom referatu[7] dao je teorijsko i političko obrazloženje ove akcije protiv levičara; oni su se branili, ali su u suštini ostali pri svojim stavovima. Veoma preciznim dokumentima — Tezama o parlamentarizmu, Tezama o taktici i Tezama o sindikatima — bila je jasno utvrđena taktička linija KPD u predstojećim borbama. Pošto nisu prihvatili ove teze, levičarski delegati su bili automatski isključeni, čime je izgubljeno nekoliko desetina hiljada članova KPD.[8]

Neumoljivošću kongresnih odluka, s obzirom na ultimativan karakter Teza, iz KP Nemačke isključeno je nekoliko okružnih organizacija: Sever (Nord), Severozapad (Nordwest), Drezden, Berlin i Donja Saksonija, i time izgubljeno više od 30 hiljada članova. Zbog nedovoljne ideološke pripreme, bez prethodnog raščišćavanja i idejne rasprave, mehanički je isključena levičarska struja u celini, što je izazvalo mnoge otpore i mahom nije naišlo na razumevanje.

Na opasnost od preuranjenog rascepa ukazivao je i V. I. Lenjin, koji je s velikim interesovanjem pratio razvoj događaja u Nemačkoj i u radničkom pokretu Zapadne Evrope. Smatrao je da je bilo neophodno najpre pristupiti ideološkom raščišćavanju, zatim uputiti poziv Izvršnom komitetu Kominterne da posreduje u ovom sporu, pa tek onda, u krajnjem slučaju, opredeliti se za rascep.[9] U isto vreme, i Karl Radek, koji je boravio u Berlinu, upozoravao je na preuranjenost rascepa i potrebu idejne rasprave.[10] I u samoj partiji bilo je nejasnoća i nerazumevanja u pogledu sprovedenog rascepa.

---

[6] Vidi o tome diskusiju na Osnivačkom kongresu KPD: *Bericht über den Gründungsparteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund), vom 30. Dezember 1918. bis 1. Januar 1919.*

[7] Referat Paula Levija na Drugom kongresu KPD (hajdelberškom). Paul Levi, *Politischer Bericht*, u: *Bericht über den 2. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund) vom 20. bis 24. Oktober 1919*, str. 6—29.

[8] Paul Levi, *Komunistička partija protiv levičarstva, sindikalizma i nacionalboljševizma*, u: *Komunistička partija Nemačke u periodu posleratne krize 1918—1923*, IMRP, Beograd, 1968, str. 163—192.

[9] *Pismo Centralnom komitetu Komunističke partije Nemačke povodom rascepa*, V. I. Lenjin, *Dela*, tom 31, str. 159—160.

[10] Karl Radek, *Zur Taktik des Kommunismus. Ein Schreiben an den Oktober-Parteitag der KPD.* Herausgegeben im Auftrag der KPD

Digitized by Google

Ni sama opozicija u prvi mah nije verovala da će biti definitivno odstranjena iz Partije, pa nije nameravala da osniva samostalnu partiju, ali, kako je Treći kongres KPD potvrdio odluku prethodnog kongresa o isključenju, i opozicija je bila na neki način stavljena u položaj da stvara sopstvenu organizaciju. Usled nekih momenata opozicija je očekivala da će se naći rešenje ovog spora i da će CK KPD biti prinuđen na reviziju stavova.

Na prvom mestu opozicija je smatrala da će njena brojnost prinuditi Centralu KPD na izmirenje i uzajamna popuštanja, pošto je praktično bila isključena jedna trećina članstva KPD. Nadalje, opozicija je verovala da će joj Izvršni komitet Kominterne pružiti izvesnu moralnu podršku — pošto su bile u pitanju revolucionarne struje u nemačkom radničkom pokretu. Opoziciju je zaista potpomagao takozvani Amsterdamski biro Kominterne, što ga je u jesen 1919. osnovao J. S. Rutgers, pošto su u njemu odlučujuću ulogu imali predstavnici holandske levice, i sami kritički raspoloženi prema politici Komunističke partije, a kasnije i Kominterne. (Amsterdamski biro KI raspušten je u aprilu 1920, a njegove funkcije prenesene su na Zapadnoevropski sekretarijat KI — WES, sa sedištem u Berlinu.) Međutim, ubrzo sazvani Treći kongres KPD, u februaru 1920, potvrdio je odluke Kongresa u Hajdelbergu, osnažio odluke o isključenju opozicije, i time zaključio partijske rasprave, pošto je prethodno u višemesečnoj partijskoj diskusiji sprovedeno izjašnjavanje o »hajdelberškim tezama«. Svi ovi momenti uticali su da opozicija donese odluku o svom konstituisanju u posebnu partiju — Komunističku radničku partiju (KAPD).[11]

Precenjujući situaciju u Nemačkoj, KAPD je polazila od toga da je objektivno stanje već potpuno sazrelo za socijalističku revoluciju, te da samo neodlučnost i nesposobnost vođa ometa takav prirodni tok stvari. U svojim glasilima, listu »Kommunistische Arbeiterzeitung«, časopisu »Der Proletarier«, u brošurama i publikacijama KAPD se zalagala za »maksimalističku revoluciju«, protiv parlamentarizma i reformizma i naročito protiv »oportunizma KPD«. Njeni stavovi i polazne pretpostavke, kao i njena argumen-

---

(Spartakusbund), Dez. 1919. (Radek je u to vreme boravio u Berlinu u kućnom pritvoru. Vidi: Marie-Luise Goldbach, *Karl Radek und deutsch-sowjetische Beziehungen 1918—1923*, Bonn — Bad Godesberg, 1973, str. 39—57.)

[11] KAPD, osnovana u aprilu 1920. godine, u svom prvom proglasu kaže: »Komunistička radnička partija nije partija u uobičajenom smislu reči. Ona nije partija rukovodilaca. Njen glavni zadatak sastojaće se u tome da svim snagama pomogne nemačkom proletarijatu da se oslobodi od svake vrste rukovodstva. Oslobođenje od izdajničke, kontrarevolucionarne politike vođa je najdelotvornije sredstvo za ujedinjenje proletarijata. Komunistička radnička partija je utoliko više svesna toga da ujedinjenje proletarijata, ujedinjenje u duhu ideje radničkih veća, predstavlja stvarni cilj revolucije«. (Objavljeno u časopisu »Die Aktion«, br. 15/16, april 1920.)

Digitized by Google

tacija u kritici politike KPD i kasnije protiv Kominterne, bili su reprezentativni za pretežni deo levih struja u zapadnoevropskim zemljama koje su bile »levije« od Kominterne.

Međutim, leva opozicija, koja se našla u zasebnoj partiji KAPD, ni sama nije bila homogena ni jedinstvena. Njih je povezivalo zajedničko suprotstavljanje vođstvu KPD i njegovim metodima, ali nedostajala je unutrašnja kohezija svih levih struja. Prema Bernhardu Rajhenbahu, piscu prve i jedine istorije KAPD[12], osnovnu podelu unutar članstva KAPD bilo je moguće vezivati za tri struje:

1. *Hamburška opozicija oko Volfhajma i Laufenberga* — čvrsto povezana i idejno kompaktna grupacija čija su shvatanja, pored sindikalizma i antiparlamentarizma, sadržala još i neke specifične primese nacionalizma. Ona će uskoro evoluirati u pravcu takozvanog nacionalboljševizma — teorije po kojoj je moguća sprega radničkog pokreta i nemačkog nacionalizma, u cilju podsticanja svetske revolucije, zbog čega će ubrzo biti isključena iz KAPD.

2. *Drezdenska opozicija* — sa Oto Rileom kao glavnim teoretičarem i pobornikom — zalagala se za »čisti komunizam« radničkih veća (takozvani Rätekommunisten), rasprostranjena naročito među radništvom u Saksoniji, a cilj joj je bio osnivanje jedinstvene organizacije u preduzeću, koja treba da zameni partiju i sindikate (Allgemeine Arbeiter-Union — AAU).

3. *Berlinska opozicija* — najmasovnija po broju i najbliža Komunističkoj partiji po tradiciji i duhu — obuhvatala je pretežni deo berlinske partijske organizacije. (Veći deo ove opozicije vratiće se u toku narednih godina u KPD, i to u njeno levo krilo.)

Zbog svojih idejnih zastranjivanja i »nacionalboljševizma«, hamburška opozicija Volfhajma i Laufenberga biće isključena iz KAPD. Isto tako, i veći deo Rileovih pristalica, principijelnih protivnika partije, sami će napustiti KAPD. Ogradivši se od ovih ekstremnih shvatanja, KAPD će u prvo vreme predstavljati zapaženu opoziciju zvaničnoj politiki KPD, ali, pošto će se njeno osnovno borbeno članstvo vratiti u redove matične partije KPD, to će KAPD posle 1924. godine sve više gubiti svaki politički uticaj.

Međutim, u vreme njenog osnivanja, u proleće 1920. godine, KAPD je nastojala da uspostavi veze s Kominternom i da se kao rivalska grupacija uključi, pored KPD, u redove Kominterne. Kominterna je u to doba insistirala na priključenju svih levih partija i grupa, pa je, shodno tome, IK KI poveo akciju za pridobijanje

---

[12] B. Reichenbach, *Zur Geschichte der Kommunistischen Arbeiterpartei Deutschlands*, u: *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*, sv. 13, Leipzig, 1928.

Digitized by Google

ovih elemenata. Utoliko pre što je u to isto vreme pokrenuta velika kampanja za privlačenje levih krila socijalističkih (centrističkih) partija Zapadne Evrope, kojima će, posredstvom *21 uslova* za prijem u Kominternu, donesenih na Drugom kongresu KI, biti otvorena vrata za ulazak u KI. Iako se u teorijskim raspravama vodila polemika sa Volfhajmom, Laufenbergom, Rileom i drugima, u člancima Radeka, Zinovjeva i drugih, KAPD je ubrzo posle osnivanja bila pozvana u Moskvu (u prvoj delegaciji KAPD bili su J. Apel i F. Jung). U razgovorima o spornim tačkama IK KI je insistirao na zauzetim stavovima Kominterne, a delegati KAPD nisu odstupali od svojih pogleda. Ipak, ogradili su se od »nacionalboljševizma« Volfhajma i Laufenberga, kao i od Rileovog levog sektaštva, pa će ovi prvi ubrzo, na sledećem kongresu KAPD, biti isključeni. Shodno tome, IK KI je uputio poziv KAPD da dođe na Drugi kongres KI u Moskvu, u leto 1920. Druga delegacija KAPD (O. Rile i A. Merges) stigla je u Moskvu, ali se pre održavanja kongresa vratila u Nemačku, neobavljena posla. Ipak, na Drugom kongresu KI polemisalo se sa shvatanjima KAPD. Lenjin je dao obrazloženje zašto smatra da treba voditi borbu za revolucionarne elemente radnika, iako su levičarski nastrojeni.[13] U dugotrajnoj prepisci između IK KI i Centralne KAPD, koja je trajala od proleća 1920. do Trećeg kongresa KI, u leto 1921, došla su do izražaja sva sporna pitanja i razmimoilaženja između oficijelne taktike komunističkog pokreta i levičarske opozicije.[14] Ipak, odlukom Drugog kongresa KI da se u Statut KI unese član 10. koji omogućava priključenje i status *članice-simpatizera KI*, data je mogućnost i KAPD da se priključi Kominterni — ne kao redovni član, nego kao članica-simpatizer, odnosno »koja simpatizira s Kominternom«. Ovaj status je KAPD prihvatila i u novembru 1920. zvanično je primljena za članicu-simpatizera, uz veliki otpor i revolt tadašnjeg predsednika KPD Paula Levija. Levi je tim povodom počeo veliku raspravu i dospeo u sukob sa IK KI, Kominternom i Lenjinom, što će konačno dovesti do toga da postane prvi u istoriji komunistički disident (takozvani slučaj Levi u leto 1921).[15]

Iako je primljena za člana-simpatizera KI, KAPD je nastavila svoju žestoku kritiku, najpre usmerenu na Centralu KPD, zatim na Kominternu — naročito povodom 21 uslova, ocenjujući

---

[13] Vidi: *Teze o osnovnim zadacima Drugog kongresa Komunističke internacionale*, V. I. Lenjin, *Dela*, tom 32, str. 279—280.

[14] Э. Левин, Борьба Коминтерна против »левого радикализма«. К истории отношении между Коминтерном и КПРГ. Третий Конгресс Коминтерна. Развитие Конгрессом политической линии коммунистического движения. Коммунисты и массы, Москва, 1975, стр. 315—341.

[15] O političkom liku P. Levija vidi: Charlotte Beradt, *Paul Levi. Ein demokratischer Sozialist in der Weimarer Republik*, Frankfurt a/M, 1979.

Digitized by Google

ga kao ustupak oportunizmu i reformizmu. Takođe se suprotstavljala svim pokušajima KPD i IK KI da se uspostavi veza i sprovode jedinstvene akcije sa socijalističkim radništvom koje je izvan redova komunističke partije.

Kritičarska aktivnost KAPD u odnosu na Kominternu dostigla je kulminaciju na Trećem kongresu KI, u leto 1921, na kojem se delegacija KAPD pojavila u brojnom sastavu (Bergman, Hempel, Saks i Zeman); uzimala je više puta reč u svim diskusijama i vrlo glasno polemisala. U svojim kritikama tražili su reviziju odluka Drugog kongresa, naročito povodom 21 uslova, kao i drugih temeljnih odluka. Lenjin, koji se na Drugom kongresu zalagao za prijem KAPD u redove Kominterne, shvatio je nužnost njenog isključenja i javno je izjavio da smatra da je prvobitno pogrešio.[16] Treći kongres KI je u svojoj rezoluciji zauzeo stav prema KAPD, s tim što joj je dat rok za prisajedinjenje Komunističkoj partiji (KPD). Posle toga je KAPD objavila rat i Kominterni i nagovestila da neće više voditi borbu iznutra, nego izvana, u cilju osnivanja nove Komunističke internacionale.

Raskid između KAPD i KI objavljen je zvanično na Kongresu KAPD u septembru 1921, a već 6. septembra iste godine IK KI je objavio da su veze sa KAPD prekinute.

Posle svog Trećeg kongresa KAPD je bila inicijator osnivanja nove, »čisto komunističke« Internacionale, koja je zvanično i osnovana u martu 1922, pod nazivom »Komunistička radnička internacionala«, ali nije stekla veći broj pristalica.

Okosnicu otpora levičara prema zvaničnoj politici Komunističke partije — pored antiparlamentarizma i antisindikalnog stava — činio je njihov stav prema partiji i prema konceptu sistema radničkih veća u Nemačkoj — glavnom kamenu spoticanja u radničkom pokretu Nemačke toga doba.

Otpor prema partiji i partijskim vođama (»Parteibozen«), toliko karakterističan za levičarstvo i posebno za KAPD, imao je, pored ostalog, svoj koren u tradicionalnom otporu nemačke (marksističke) levice pre i za vreme rata sindikalnoj i partijskoj (socijaldemokratskoj) birokratiji, koja je od 1914. do 1918. bila de fakto na liniji izdaje radništva i u službi vladine ratne politike. Napustiti definitivno »politiku vođa« i stupiti bez partijskog posredništva na otvorene puteve borbe radničke klase (pretežno ekonomske), uključiti se u široke tokove samoniklih organa — štrajkaške odbore, radnička veća, veća u preduzećima i slično — bio je socijalni i politički ideal onog borbenog radništva koje je činilo pretežnu većinu KAPD. Zagovornici radikalnih ideja i stavova pro-

---

[16] (»Ja vidim jasno svoju grešku što sam glasao za prijem KAPD, treba je brže i potpuno ispraviti«.) Vidi: *Primedbe na Nacrt teza o taktici za Treći kongres Komunističke internacionale*, V. I. Lenjin, *Dela*, tom 39, str. 436.

Digitized by Google

tiv »rukovodilačke politike«, zastupnici »čistog komunizma veća« (kao O. Rile), ili industrijskog unionizma (kao F. Volfhajm) mogli su lako da nađu pristalice u ovim radikalističkim krugovima radništva.

U razvijanju i razradi ideja i koncepcija o tome kako treba da izgleda uspostavljanje sistema radničkih veća, od svih pokreta u Evropi nesumnjivo je najdalje otišao radnički pokret u Nemačkoj. U svojoj studiji o radničkim većima u Nemačkoj V. Pantić je izložio *osam* sistematizovanih i razvijenih koncepata koji uglavnom zagovaraju takozvani čist sistem veća.[17] Zbog nedovoljnog prostora, ovde se ne možemo zadržati na svim aspektima ovih raznobojnih varijanti. Dovoljno je reći da je KP Nemačke (KPD), kao uostalom i druge komunističke partije, stavljala težište na revolucionarnu borbu za osvajanje vlasti, posle čega treba pristupiti izgradnji i realizaciji političkog i ekonomskog sistema radničkih veća — kao oblika diktature proletarijata, pri čemu prvenstvo usmeravajućeg faktora pripada komunističkoj partiji, kao hegemonu celokupnog pokreta. KAPD, međutim, već je prilikom osnivanja izjavila da nije partija u klasičnom smislu reči, već samo idejni mobilizator i propagator sistema veća, i da je njen krajnji cilj utapanje u organizam radničkih veća.

III

Najznačajniju moralno-političku i ideološku podršku dobila je KAPD od holandskih marksista, takozvanih tribunista, koji su u posleratnim godinama skretali sve više ulevo.

Holandija je bila jedna od retkih zemalja (osim Rusije i Bugarske) koja je još uoči rata imala samostalnu levu organizaciju — izvan Socijaldemokratske partije. Holandska marksistička levica nastala je kao samostalna struja još u predratnim godinama unutar holandske socijaldemokratije i formirala se u borbi protiv anarhizma Domele Nieuvenhuisa, s jedne strane, i reformizma P. J. Trelstre, s druge. Njena teorijska osnova bio je ortodoksni marksizam i integralni internacionalizam. Sačinjavali su je najistaknutiji holandski marksisti, među njima: Herman Gorter, pesnik i filozof, Anton Panekuk, matematičar i astronom, Henrijeta Roland-Holst, borac za ženska prava i marksistički publicist, zatim David Vejnkop, radnički funkcioner, historičar Vilem Van Ravestejn i učitelj Ceton.

Gorter, Panekuk i Roland-Holstova bili su pod određenim filozofskim uticajem marksističkog materijalističkog filozofa-samouka Jozefa Dicgena, čije su filozofske poglede nastojali da po-

---

[17] Vidi: Dr Vladan Pantić, *Radnička veća u Nemačkoj 1917—1920*, IMRP, Beograd, 1972, str. 503—588.

Digitized by Google

vežu sa revolucionarnom borbom, naglašavajući etičke ideale, idealizaciju ljudskog saznanja i racionalizaciju socijalizma.

Tribunisti su se još u toku rata oglasili u spisima i brošurama, ustajući u odbranu načela internacionalizma, i kao takvi bili su veoma bliski stavovima Lenjina i boljševika. Delovali su u sastavu cimervaldske levice i znatno su se približili Lenjinu i njegovim saradnicima. U to vreme, 1915/1916, Lenjin je mnogo želeo da zajedno s njima pokrene časopis, pošto je video u njima sponu sa radništvom Zapadne Evrope. Okolnosti za formiranje i izdavanje zajedničkog časopisa bile su vrlo teške i nepovoljne, i svedoče o krupnim razlikama između ovih dveju struja.[18] Ipak, tribunisti su pružali moralnu podršku boljševicima i Lenjinu; naročito su oduševljeno pozdravljali rusku revoluciju. S tim u vezi, među prvima su se izdvojili u samostalnu komunističku partiju, koja je u Holandiji osnovana u novembru 1918.

Međutim, vrlo brzo, krajem 1919. godine, između njih i Izvršnog komiteta KI dolazi do razmimoilaženja. Proces razotkrivanja međusobnih suprotnosti bio je ubrzan i stimulisan delovanjem Amsterdamskog biroa KI, što ga je u novembru 1919. osnovao Lenjinov i Kominternin emisar J. S. Rutgers, američki inženjer holandskog porekla. Kao i Bečki, Amsterdamski biro je bio osnovan radi propagande komunističkih ideja, širenja publikacija Kominterne, uspostavljanja veza između partija i grupa itd. Amsterdamski biro je u toku svog kratkog postojanja (raspušten je u proleće 1920) izdavao svoj bilten[19], objavio mnoge brošure i publikacije i održao dve međunarodne konferencije. Pored nekih zajedničkih ideja i programske platforme Kominterne, predstavnici holandske levice u mnogim pitanjima nisu bili saglasni s Lenjinom i KI, naročito u pogledu učešća u parlamentu, saradnje sa laburističkim i socijaldemokratskim partijama i slično. Povezujući se sa partijama i grupama, oni su naročito davali prednost levičarskim grupama istomišljenika, tako da su, mada delujući u ime Kominterne, de fakto postupali suprotno njenim odlukama i stavovima. Naročito je vidna i glasna bila njihova podrška nemačkoj levici, koja se konstituisala u posebnu partiju — KAPD. Sa njima su tesno sarađivali, objavljivali svoje radove u njihovim glasilima, »Kommunistische Arbeiterzeitung« i »Proletarier«, kao i bečkom časopisu »Kommunismus«, zastupali ih na međunarodnim tribinama i kongresima Kominterne — Drugom i Trećem. U stvari, holandski levičari bili su prvi marksisti u istoriji komunističkog pokreta koji su stupali u otvorenu polemiku s Lenjinom i Kominternom povodom komunističke politike i taktike, i to iznutra,

---

[18] Delovi prepiske između cimervaldske i holandske levice mogu se naći u Centralnom partijskom arhivu u Moskvi; vidi: CPA-IML, fond 2, op. br. 5.

[19] *Documents of the International Conference at Amsterdam* u: *Bulletin du Bureau provisoire d'Amsterdam de l'Internationale comuniste*, ili *Bulletin du Bureau auxiliaire d'Amsterdam du Internationale communiste.*

Digitized by Google

iz užeg kruga Kominterne. U svom *Otvorenom pismu drugu Lenjinu*[20], Gorter je doveo u pitanje Lenjinove ocene o perspektivama revolucije u Zapadnoj Evropi, ukazujući na bitne razlike između Rusije i Zapadne Evrope. Gorterova ultraleva, »čisto komunistička« shvatanja i mnoge utopijske predstave doprineli su tome da nije bio ozbiljno shvaćen, pa su ga Radek, Zinovjev, Trocki i drugi, koristeći slabe tačke, više ismejavali nego što su iznosili protivargumente, iako su neka Gorterova zapažanja mogla da budu kritički razmatrana.

Još dalje je otišao u svojoj kritici A. Panekuk, koji se nije zadržao samo na razlikama između ruske i evropske revolucije, nego je ukazao i na unutrašnje protivrečnosti u samom biću sovjetskog društva koje, s jedne strane, treba da se bori za opstanak i koegzistenciju s kapitalističkim svetom, a, s druge, teži za tim da razbije taj isti svet, i to posredstvom Kominterne na koju vrši presudan uticaj i drži je u svojim rukama.

Gorter i Panekuk, a donekle i Roland-Holstova prešli su put od vatrenih pristalica i pobornika ruske revolucije do njenih vrlo oštrih kritičara, pa i protivnika, i to u toku nekoliko godina. Idealno zamišljena revolucija, koja će rezultirati čistim profilom komunizma, sudarila se sa surovom stvarnošću u kojoj se postavljalo pitanje samog opstanka revolucije, kada se nije vodilo računa o svim aspektima ostvarivanja društvenih ideala i konačnih ciljeva komunizma. Ovaj sukob između ideala i stvarnosti koja se, po njihovom mišljenju, preterano udaljila od svog prvobitnog koncepta — našao je svoj klasični izraz u delima i spisima holandskih levičara.[21]

Ovom »čistom komunizmu« bile su u nekim pitanjima u to doba bliske, ili su se s njime dodirivale, mnogobrojne leve grupe, struje, pa i pojedinci u revolucionarnom pokretu, na periferiji Kominterne ili u samoj Kominterni. Tome treba dodati vrlo brojne i relativno masovne organizacije anarhista, anarhosindikalista i sindikalista raznih boja koje su (osim u Nemačkoj), naročito u zemljama evropskog juga, bile u to vreme vrlo aktivne (Španija, Francuska, Italija i druge). Međutim, razmatranje ovih grupacija u revolucionarnom radničkom pokretu izlazi iz okvira ovog rada.

IV

Krajem 1919. i početkom 1920. godine, naročito posle osnivanja KAPD, levičarstvo se pojavljuje kao tendencija evropskih razmera,

---

[20] Hermann Gorter, *Offener Brief an den Genossen Lenin. Eine Antwort auf Lenins Broschüre, Der Radikalismus eine (sic!) Kinderkrankheit des Kommunismus*, Berlin, o. J. 1920.

[21] Funkcioner IK KI Maring (Henk Sneevliet) nazvao je svoje zemljake »samostanskom bratijom marksizma« (»Klosterbrüder des Marxismus«), pošto su uživali u čistoti i ideološkom asketizmu.

Digitized by Google

broj njihovih publikacija, listova i brošura se povećava, glas im se čuje na međunarodnim forumima i kongresima pojedinih partija. Kominterna, s Lenjinom na čelu, otpočela je idejnu i političku raspravu, koja se vodila na teorijskom i organizacijskom planu. S jedne strane, u vidu polemike i publicističkih duela, a, s druge, podsecanjem centara levičarstva — raspuštanjem Amsterdamskog i Bečkog biroa Kominterne, ali u isto vreme pozivanjem vođa i članstva KAPD i drugih levih struja da se uključe u rad Kominterne i njenih kongresa. Na prva četiri kongresa Kominterna je vodila relativno elastičnu politiku, i to u cilju što šireg i masovnijeg okupljanja svih borbenih snaga svetskog radništva. (Zbog ograničenog prostora, nije ovde moguće prezentovati svu opsežnu prepisku između IK KI i KAPD, kao i prisustvo tih snaga na kongresima KI na kojima su vođene otvorene rasprave.) Stenogrami Drugog, Trećeg i Četvrtog kongresa KI, kao i stenogrami plenuma IK KI, svedoče o živim, sadržajnim i otvorenim raspravama između Lenjina, IK KI i levičara. IK KI je pokazao veliku istrajnost u nameri da se levičarsko radništvo priključi Kominterni, a da se zagovornici ultralevičarstva odvoje od ovog radništva, njihovom idejnom i političkom diskvalifikacijom. Međutim, udarni značaj imao je Lenjinov spis *Dečja bolest »levičarstva« u komunizmu*, kojim se trebalo teorijski i politički razgraničiti od revolucionarnog avanturizma levičara.

Prilikom utvrđivanja strategijskih i taktičkih osnova nove, Treće internacionale, Lenjin se odredio prema svim osnovnim pravcima i strujama u međunarodnom radničkom pokretu, pa je, razumljivo, i levičarstvo zauzelo određeno mesto u njegovim razmatranjima. Iako nije raspolagao potpunim informacijama niti imao neposredne kontakte sa svim levičarskim strujama i njihovim protagonistima, Lenjinu su levičarska preterivanja poslužila kao dobar povod za globalno razmatranje o taktici.

Vreme kada je Lenjin objavio svoj spis *Dečja bolest*... bilo je doba kada su još s optimizmom očekivani širenje i uspon svetskog revolucionarnog procesa, kada je trebalo novoosnovane komunističke partije upozoriti na levičarske zablude i zastranjivanja, koji ih mogu odvesti u izolaciju. S tim u vezi spis je u komunističkom pokretu dočekan s velikim oduševljenjem i prihvaćen kao konkretno teorijsko i praktično uputstvo u svakodnevnoj borbi.[22]

---

[22] Vidi: Preuss Barbara, *Einführung in Lenins Schrift Der linke Radikalismus die Kinderkrankheit im Kommunismus*, Berlin, 1978; А. И. Соболев, Разработка Лениным проблем стратегии и тактики революционной борьбы (О значении работы В. И. Ленина Детская болезн »левизны« в комунизме), и: Второй конгресс Коминтерна. Разработка конгрессом идейних, тактически и организационных основ комунистических партии, Москва, 1972, стр. 483—526.

Digitized by Google

I u ovom spisu došao je do punog izražaja Lenjinov kritički temperament, jedinstven po jasnoći i oštrini iskaza, aktivan i tvorački po snazi iskustva i angažovanosti.

Prateći Lenjinovo izlaganje u spisu *Dečja bolest...*, mogu se uočiti bar dva nivoa razmatranja problema. Prvo, rasprava sa nekim konkretnim spornim pitanjima u kojima se, po Lenjinu, izražava neprihvatljivost i revolucionarni diletantizam levičarskih stavova, i to: odnos prema političkim kompromisima, prema buržoaskom parlamentarizmu, prema sindikatima, te odnos između subjektivnih i objektivnih faktora revolucionarne borbe (»vođe« i »masa«, partije i klase), i drugo, uopštavanje ruskog i međunarodnog revolucionarnog iskustva kao temelja za *program* revolucionarne taktike, za postavljanje revolucionarne politike na *naučnu osnovu.*

Kad je reč o raspravi sa levičarskim pogledima, Lenjin je na prvom mestu nastojao da ukaže na socijalne korene levičarskih zabluda, nalazeći ih u sitnoburžoaskom elementu »koji je pobesneo od strahota kapitalizma«, ali nema sposobnosti »da pokaže vladanje sobom, organizovanost, disciplinu i upornost«, koja karakteriše autentičnu radničku i klasnu avangardu, i, nadalje, u nestrpljenju borbenih delova neiskusnog i politički nezrelog radništva.

U teorijskom smislu levi se, po Lenjinu, zadovoljavaju »ponavljanjem istina o čistom komunizmu«, što im služi kao potvrda njihove pravovernosti, revolucionarne čistote i teorijske doslednosti. Na taj način, »levi« stvaraju subjektivističku viziju konkretno-istorijske stvarnosti, pa im ona postaje, de fakto, zamena za objektivnu stvarnost kojom ne mogu da ovladaju ni teorijski ni praktički. Po Lenjinu, levičari se odlikuju subjektivizmom i dogmatizmom u teoriji, a krajnjim voluntarizmom u praktično-političkoj delatnosti, oni »svoje želje, svoj ideološko-politički stav smatraju objektivnom stvarnošću«.

Lenjin je probleme komunističke taktike razmatrao sa stanovišta aktuelnosti revolucije i u kontekstu osnovnog zadatka epohe — uspostavljanja diktature proletarijata, polazeći od dveju bitnih pretpostavki. Prvo, da je kapitalizam zahvatila opšta kriza, te da je revolucija sazrela u svetskim razmerama, i drugo, da je pri datim uslovima i zadacima izuzetno porasla uloga subjektivnog faktora — komunističke partije, to jest na marksističkim osnovama razrađene strategije i taktike pokreta. Ističući da je politika u isto vreme i nauka i umetnost, i izlažući principe naučnog utvrđivanja revolucionarne politike, Lenjin je zapravo prevazišao okvire i ciljeve prvobitno naznačene i postavljene u raspravi s levičarima. Svestranom analizom bitnih problema revolucionarnog pokreta toga doba Lenjin je na celovit način izložio svoje poglede o načelima i zakonima rukovođenja i usmeravanja klasne borbe u eri pripreme i sprovođenja socijalističke revolucije.

Digitized by Google

Izlažući program revolucionarne taktike za budućnost, Lenjin nije prezentovao iskustvo boljševika kao recept i gotov šablon, nego kao pomoć i uputstvo, kao fundamentalni i dalekovidi putokaz. Da bi se izbegle desetine i stotine promašaja, grešaka i neuspeha, Lenjin je želeo da pruži univerzalni ključ u lavirintu socijalnih borbi, hteo je da ukaže na put sinteze i algebre, put uopštavanja, s ciljem da se on prekrati, preseku stranputice i ubrza razvoj revolucije.

Lenjin je svome spisu odredio relativno skromnu namenu, o čemu svedoči njegovom rukom napisani podnaslov u prvobitnom tekstu, koji glasi »Ogled popularnog razgovora o marksističkoj strategiji i taktici«. Knjiga je dobila ogroman publicitet, prevođena je na sve jezike sveta i doživela ogroman broj izdanja, upravo zbog njenog širokog značaja i korisnosti saveta i uputstava za komunističke partije koje su u to vreme bile u previranju i zaista u svom mladalačkom uzrastu. Ovaj podnaslov je kasnije izostavljen i već za Lenjinova života spis je izišao bez podnaslova.

Ako se ostave po strani euforične izjave nekih savremenika, na primer Zinovjeva, da je spis *Dečja bolest*... »Komunistički manifest savremene epohe« i »Biblija za radničku klasu« — Lenjinov spis je nesumnjivo odigrao krupnu ulogu i doprinco bržem sazrevanju svesti komunističkog pokreta u celini, što se vidi iz dokumentacije i periodike komunističkih partija toga vremena.

Lenjin je kasnije, na Trećem kongresu KI, shvativši u punoj meri da je revolucija zastala u granicama Sovjetske Rusije, napravio istorijski zaokret, i uz otpore u sopstvenim redovima usmerio Kominternu na puteve politike Jedinstvenog fronta, to jest na trajnu i dugoročnu perspektivu savezništva sa ostalim radničkim partijama i pokretima — i time, na indirektan način, predupredio u nekim aspektima kritike i desničara i levičara. Međutim, njegovi sledbenici u Kominterni nisu bili u stanju da ovo nasleđe preuzmu i dalje razvijaju. Naprotiv, oni su levu tendenciju u KI uzdigli na nivo oficijelne politike i time osudili Kominternu na dugogodišnje sektaštvo.

*

Kao što je tačno primećeno da se anarhizam razvijao »u senci radničkog pokreta«[23], moglo bi se reći da je levičarstvo ostalo u senci i po strani od osnovnih tokova komunističkog pokreta.

Pored elemenata utopijskog romantizma, isključivosti i netrpeljivosti — koncepata uglavnom u celini neprihvatljivih — u kritikama levih opozicionara upućenim Kominterni i komunističkim

[23] Vidi: Botz Gerhard, Gerfried Brandstetter, Michael Pollack, *Im Schatten der Arbeiterbewegung, Zur Geschichte des Anarchismus in Oesterreich und Deutschland*, Europa-Verlag, Wien, 1977.

Digitized by Google

partijama dvadesetih godina bilo je i lucidnih predviđanja o mo gućim devijacijama u revolucionarnom pokretu, koja su za partij i pokrete u borbi za vlast, a naročito za one koji su već na vlast mogla da budu izvestan podsticaj i korektiv. Međutim, obostran isključivost i netolerancija, koje karakterišu sve protivničke i r valske struje i pravce u radničkom pokretu, omogućile su da s u dijalogu i uzajamnim korigovanjem dođe do bilo kakvih poz tivnih rezultata.

U polemikama sa zapadnoevropskim levim komunistima dva desetih godina prelamali su se i ukrštavali svi bitni problemi revo lucionarne teorije i prakse — odnos revolucionarnog utopizm i realne politike, odnos klase i partije-avangarde, problem dikta ture i demokratije, usmeravanja i neposredne akcije i, pre svega problem odnosa između konačnih ciljeva borbe i metoda za nj hovo ostvarivanje.

Stoga bi temeljita studijska analiza ovih rasprava — i ak je činjenički materijal istorijski prevaziđen — mogla pružiti za nimljivu istorijsku građu od značaja i za savremenu nauku.

Digitized by Google

Najdan Pašić

Marksistička kritika anarhističkih koncepcija osnovne ćelije budućeg besklasnog društva

Interesovanje socijalističke misli za tip društvene organizacije koji bi zamenio političku organizaciju države počinje kad i sama ta misao. Još kod velikih socijalista utopista — dalekih preteča naučnog socijalizma — razmišljanja o malim harmoničnim ljudskim zajednicama komunalnog tipa bila su tako reći u centru pažnje. Ta tradicija se nastavlja i kasnije. Ona je karakteristična za vrlo različite struje i orijentacije u radničkom pokretu od anarhofederalističkih do municipalističkih i gildsocijalističkih, od onih koje su se orijentisale na nasilni revolucionarni prevrat do onih koje su računale isključivo sa kumulacijom mirnih sitnih reformi, od onih koje su upirale pogled u preživele, još preostale oblike seoskog »opštinskog komunizma« (poput narodnjaka u Rusiji) do onih koje su perspektivu socijalizma videle, pre svega, u podruštvljavajućem dejstvu sve rasprostranjenijih i već »socijaliziranih« komunalnih službi. Čak i struje izrazito etatističke orijentacije (na primer, Lasal i lasalovci u Nemačkoj) ostavljale

Digitized by Google

su mesta za lokalnu zadrugu i opštinu pod pokroviteljstvom blagonaklone centralne državne vlasti.

Marksizam je oštro kritikovao elemente socijalne utopije kojima su bila opterećena mnoga socijalistički inspirisana razmišljanja o komuni i na tome zasnovani projekti opšteg preobražaja društva, ali je baš time jasnije osvetlio stvarni značaj i domašaj koji ima komunalna samouprava u revolucionarnoj borbi radničke klase protiv birokratskog centralizma kapitalističke države, a za stvaranje političkih pretpostavki njenog društvenog oslobođenja.

Problemi istorijske alternative

Radikalna kritika klasnog i, posebno, kapitalističkog društveno-ekonomskog i političkog poretka uspešno je, već u svojim početnim utopističkim formama, razarala mreže buržoaskih ideoloških fikcija i otkrivala pravu sadržinu kapitalističkih odnosa koju su široko prihvaćene ideje slobode, jednakosti i bratstva dobijale u društvenoj i političkoj stvarnosti kapitalističkog sveta.

Ali, ma koliko uverljiva, sama kritika nije bila dovoljna. Da bi se stvari menjale, da bi kritika mogla da pokrene svesnu i organizovanu društvenu akciju, *trebalo je otkriti istorijsku alternativu* postojećem stanju, ukazati na mogućnosti organizovanja društva na radikalno drugačijim ekonomskim i političkim temeljima.

Da bi se došlo do odgovora na pitanje kako društvo u kome je čovek podvrgnut ekonomskoj eksploataciji i političkom ugnjetavanju zameniti solidarističkom ljudskom zajednicom u kojoj je »slobodni razvitak svakog pojedinca uslov slobodnog razvitka za sve« (K. Marks), bilo je neophodno otkriti i ostvariti u realnom životu *takve oblike udruživanja i integracije* koji su direktna negacija kapitalističkih institucija i njihove političke nadgradnje. Na udaru socijalističke i svake antikapitalističke kritike našla se birokratska država sa njenim monopolom suverene političke vlasti i organizovane prinude nad određenom teritorijom.

Ali čime zameniti državu kao nosioca prinude teritorijalno-političke integracije, a ne ugroziti nužno jedinstvo šire zajednice u koju su inkorporirani subjekti sa različitim i često oprečnim interesima? Razmišljanja o tom ključnom pitanju išla su raznim pravcima, račvala se i granala odražavajući, s jedne strane, različite uže klasne pozicije pojedinih ideologa, a, s druge, izuzetnu složenost i kompleksnost samih problema o kojima je reč, brojnost različitih, manje ili više relevantnih aspekata koje nije bilo lako sagledati u njihovom dijalektičkom totalitetu.

Digitized by Google

Različita lica države

Otuđena politička vlast države koju je trebalo »ukinuti« imala je mnogovidne pojavne oblike. Ona se manifestovala:

— kao spoljna, od društva otuđena sila koja suvereno kontroliše društvene odnose na određenoj teritoriji i prinudom nameće svoju volju;

— kao institucionalno otelovljenje suprotnosti »opšteg interesa« zajednice koji se izražava u jedinstvenoj državnoj volji i pojedinačnih i posebnih interesa koji su međusobno u sukobu i koje država kontroliše;

— kao instrument prinudnog održavanja i zaštite postojećeg poretka u interesu vladajuće klase;

— kao hijerarhijski organizovana birokratska mašinerija javne vlasti koja vrši niz za društvo neophodnih opštih upravljačkih i regulativnih funkcija, ali koja ima i svoje posebne interese, često protivstavljane društvu, pa i samoj vladajućoj klasi — interese profesionalno-upravljačkog birokratskog sloja;

— kao prinudno nametnuta suprematija teritorijalnog nad radno-funkcionalnim i drugim oblicima društvene integracije;

— kao nosilac imanentnih tendencija ka sve rigidnijoj centralizaciji upravljanja i sve većem uniformisanju društvenih odnosa, što neizbežno znači sužavanje i ukidanje svake lokalne i grupne autonomije, svakog slobodnog udruživanja na temelju istinske ravnopravnosti i dobrovoljnosti.

Anarhistička i sindikalno-korporativistička projekcija: radionica koja će zameniti državu

Kakvi treba da budu oblici i institucije društvene integracije u budućem socijalističkom društvu da bi bili konačno ukinuti svi nabrojani aspekti političke alijenacije svojstveni državnoj organizaciji? Odgovori na ovo pitanje bili su različiti, a dileme s tim skopčane ostale su sve do danas osnov ideoloških i političkih diferencijacija i podele u radničkom pokretu, pa i šire.

Jedna snažna struja u radničkom pokretu koja vuče koren još iz predmarksovskog perioda, ali je u raznim vidovima prisutna i uticajna i danas, zastupa shvatanja da je suština socijalističkog revolucionarnog prevrata u tome da se svi oblici političke organizacije imanentni klasnom društvu, a pre svega samoj državi, *ukinu* i *zamene* radno-proizvodnom organizacijom čija bi polazna osnova bila samoupravna zajednica, odnosno primarna ćelija sindikalne organizacije radnika. Potpuno integrisan u svoju radnu organizaciju gde zajedno sa drugim radnicima upravlja svojim radom i proizvodnim procesom u celini, radnik bi, tako

Digitized by Google

organizovan, prisvojio za sebe i šire upravljačke funkcije u društvu, koje su dotle, kao političke (državne) funkcije, bile od njega potpuno otuđene. Svim društveno determinisanim vidovima, svojom egzistencijom čovek bi upravljao isključivo u svojoj radnoj organizaciji i preko nje. Podela na javnu i privatnu sferu bila bi likvidirana i država ukinuta time što bi cela društvena organizacija dobila potpuno novo jednodimenzionalno ustrojstvo zasnovano na povezivanju radno-proizvodnih ćelija društva »odozdo do gore«. To je bila suština sensimonske ideje: »L'atelier faira disparaître le gouvernement«.

Ideje o takvom novom tipu organizacije koji od samog početka predstavlja totalan raskid sa svim oblicima organizacije klasnog buržoaskog društva, još pre nego što su oni razoreni, ima dugu istoriju koja se proteže sve do vremena današnjeg i javlja se u različitim vidovima anarhosindikalizma i revolucionarnog sindikalizma. Novo i staro se *ab inicio* totalno isključuju. Svi oblici političke organizacije klasnog društva, uključujući i buržoasku predstavničku demokratiju, odbacuju se u potpunosti. U tom smislu, zajedno sa buržoaskom »političkom državom« zasnovanom na teritorijalnoj organizaciji vlasti, odbacuje se i svako političko organizovanje sâme radničke klase, svako stvaranje radničkih političkih partija, i reformističkih i revolucionarnih, i svako učešće u političkim borbama i političkom životu uopšte, bez obzira na svrhu i ciljeve. Novi tip organizacije razvija se unutar sâme radničke klase i nameće celom društvu time što samim svojim postojanjem i širenjem parališe i uništava stari društveni poredak. Generalni štrajk i nasilna eksproprijacija sredstava za proizvodnju nisu ni sredstvo, ni rezultat političke borbe, nego akt pukog sankcionisanja faktički ostvarene negacije klasnog poretka koji je uništen time što se proizvođačka klasa, organizovana na sebi svojstvenim principima, iz njega »izdvojila«.

U nekim fazama razvoja radničkog pokreta i u određenim istorijskim situacijama ideje anarhosindikalizma vršile su snažan uticaj ne samo među radikalno raspoloženim intelektualcima već i u radničkoj masi. To se odnosi naročito na zemlje evropskog juga, uključujući i Francusku. I u Prvoj internacionali bilo je dosta jakih struja revolucionarnog sindikalizma, pa su njihova gledišta i stavovi dolazili do izražaja i u zvaničnim dokumentima ove organizacije. Tako je na Kongresu Internacionale u Bâleu 1869. godine grupa okupljena oko belgijskog predstavnika Hinsa uspela da izdejstvuje usvajanje rezolucije kojom se izričito utvrđuje da radnički sindikati nisu obična organizacija za zaštitu ekonomskih prava radnika, nego *okosnica* celokupne organizacije socijalističkog društva budućnosti. U skladu s tim, Internacionala je, pomenutom rezolucijom, obavezivala nacionalne sekcije u svom sastavu da pripremaju već postojeće ekonomske organizacije radnika za ostvarivanje njihove prave istorijske misije u budućnosti.

Digitized by Google

Jedna od najrazvijenijih i najkonzekventnijih koncepcija revolucionarnog sindikalizma sadržana je u delima Georgea Sorela. Za Sorela je sindikat bio i glavno oružje revolucionarnog nasilja i osnovni okvir i princip konzekventno sprovedene jedinstvene organizacije društva u koje su se bez ostatka uključivali svi vidovi društvenog organizovanja.

Logički razvijena ideja o radničkim sindikatima kao univerzalnoj i totalnoj zameni za postojeće oblike predstavničke države vukla je ka ukidanju bilo kakve autonomije, lične i grupne, i samim tim ka autoritarnim sredstvima i oblicima vladavine.

Ideje o jednoobraznoj, monolitnoj organizaciji direktno izvedenoj »odozdo do gore« iz primarne, samoupravno organizovane radno-proizvodne ćelije, iz koje sve proizlazi i u koju se sve vraća, — bile su u osnovi mnogih koncepcija i struja anarhosindikalističkog obeležja. One su prodrle, u većoj ili manjoj meri, i u ideološke sisteme velikih radničkih socijalističkih i komunističkih partija, izazivajući u njima žestoke idejne i političke sporove i frakcijska cepanja (poput diskusije o sindikatima vođene u Boljševičkoj partiji 1921. godine, u sklopu borbe protiv »radničke opozicije«), ali nalazeći ponekad i svoje trajno mesto u njihovim programskim dokumentima.

Teoretičar liberalnog anarhizma Panekuk razvio je shvatanja o sistemu radničkih saveta preduzeća (povezanih horizontalno i vertikalno) kao celovitoj zameni za ukupnu organizaciju građanskog društva. U širokom revolucionarnom pokretu stvaranja radničkih saveta, koji je zahvatio veliki broj evropskih zemalja, u periodu neposredno posle oktobarske revolucije u Rusiji, ideje o radničko-sovjetskoj organizaciji globalnog društva doživele su nagli uspon i različite interpretacije. Na takvoj radikalnoj i neodložnoj alternativi političkoj organizaciji građanskog društva najviše su insistirali anarhisti različitih boja. Ali elemente tih shvatanja (u jednom drugom kontekstu) naći ćemo i kod najistaknutijih marksističkih teoretičara toga i kasnijeg vremena. Kod Gramšija, na primer.

Potpuno protivstavljanje radno-proizvodne, funkcionalne organizacije i integracije društva teritorijalno-političkoj (državnoj) organizaciji i integraciji izraženo je najreljefnije kod raznih anarhističkih struja starijeg i novijeg datuma.

Kao ilustraciju takvih shvatanja, prema kojima je radikalno i neodložno zamenjivanje teritorijalno-političke integracije radno-proizvodnim sâma suština socijalističke revolucije (revolucionarnog ukidanja države), navešćemo karakteristične stavove jednog dokumenta iz vremena građanskog rata u Španiji — Izveštaja Sindikata grafičkih radnika Barcelone. U tom dokumentu se kaže:

»... Nacionalna konfederacija rada uzima kao *polaznu tačku proizvodnu ćeliju, mesto rada,* nezavisno od religijske pripadnosti,

Digitized by Google

političkih uverenja, duhovne orijentacije i mesta stanovanja svojih članova.

Ako u organizaciji političkog tipa — poredak kome je stanovništvo podređeno počiva na mestu stanovanja, religioznom kultu i političkom mišljenju, u društvu slobodnih proizvođača i potrošača *mesto rada i njegove veze po profesionalnoj osnovi treba da zamene organizme koji proizlaze iz etatističke institucije i poretka: parlament, opštinsku upravu itd.*«[1]

Komunalno-federalistička projekcija: samoupravne komune i njihovi ugovorni savezi umesto državno-birokratskog centralizma

Drugi značajan oblik pravne negacije političke države činile bi one struje i opredeljenja u radničkom pokretu i u široj političkoj topografiji savremenog društva koja bi se mogla nazvati komunističko-federalistička. Sa stanovišta anarhosindikalizma — kao što je pokazano — glavni revolucionarni udarac kojim se ukida politička država bilo bi odbacivanje principa teritorijalno-političke, autoritarne integracije pod tutorstvom državnog aparata i njegovo zamenjivanje radno-proizvodnim principom integracije čija je okosnica osnovna radna ćelija koja se funkcionalno povezuje sa drugim takvim ćelijama i sa globalnom organizacijom društva. Sa gledišta koncepcija komunalista-federalista, ključna tačka revolucionarnog preokreta nije izravno ukidanje administrativno-teritorijalne organizacije državne vlasti, nego ukidanje birokratskog centralizma koji je imanentan toj organizaciji i koji joj daje opresivni karakter. Političku državu zasnovanu na prinudi zamenjuje slobodna, autonomna lokalna zajednica — komuna. Centralizam državne mašinerije čiji je ključni princip hijerarhijsko načelo, to jest bezuslovna podređenost nižih organa višim i perifernih delova svemoćnom centru, ustupa mesto federativnoj zajednici, užoj i široj, koja nastaje slobodnim udruživanjem ravnopravnih i autonomnih delova. Ovaj tip integracije — istorijski antipod birokratskog centralizma — omogućen je postojanjem (formiranjem) samoupravne komune kao »prirodne zajednice« u koju se udružuju slobodne ljudske individue povezane realnim interesima zajedničkog življenja na jednoj užoj teritoriji i brojnim sponama ekonomske, socijalne i kulturne komunikacije koje iz toga proizlaze.

Odnosi solidarnosti i ravnopravnosti koji se uspostavljaju već na toj prvoj stepenici slobodne integracije prenose se zatim i na sve one sukcesivne šire zajednice u koje se uže zajednice udružuju

[1] Vidi »Autogestion«, sveska 18—19, januar—april 1972, str. 105—106 *(kurziv — N. P.)*.

Digitized by Google

na temelju ugovornih odnosa. I kao što se pojedinac potpuno integriše u komunu, u kojoj ostvaruje identitet svojih ličnih i društvenih interesa, tako se i komune kao autonomni subjekti udružuju u regionalne zajednice, a ove opet u još šire federativne zajednice, nacionalne i internacionalne.

Kod mnogih pisaca revolucionarne orijentacije zaokupljenih razmišljanjem o mogućim alternativama za birokratsku, centralističku državu, stožernu tačku u projekcijama buduće društvene organizacije čini upravo komuna — mala lokalna zajednica koja već po svojim razmerama omogućuje ljudima neposredno upravljanje svim društvenim poslovima, što bi značilo da se oni od objekata vladanja pretvaraju u subjekte koji slobodno i ravnopravno odlučuju o svemu što je vezano za njihov društveni život. Otuđene društvene sile oličene u državi i njenom suverenitetu nad celokupnom državnom teritorijom — sile koje su iznuđivale pokoravanje i poslušnost — dolaze pod kontrolu onih kojima su samovoljno vladale, time što se državni princip teritorijalne integracije zamenjuje komunalnim.

Brojne koncepcije o organizaciji socijalističkog društva budućnosti polazile su upravo od jedne idealizovane koncepcije komune kao primarne ćelije dobrovoljne teritorijalne integracije na kojoj se zatim, na istim principima dobrovoljnosti i samoupravnih ugovornih odnosa, podiže cela društvena zgrada. U više ili manje razvijenom vidu takve koncepcije — ili elementi takvih koncepcija — nalaze se ne samo kod Prudona i Bakunjina (koji se smatraju glavnim teoretičarima komunalnog federalizma) nego i kod ruskih revolucionarnih demokrata (Černiševski, Pisarev) i narodnjaka koji su idealizirali tradicionalnu opštinsku zajednicu zemlje (»mir«), kod nekih »fabijanaca« u Engleskoj, kod brojnih škola i pravaca »municipijalnog socijalizma«, koji su se javljali u raznim zemljama.

Svima koji su smatrali da je osnovni zadatak i cilj revolucije da se odbaci centralizovana birokratska državna mašinerija i zameni elementarnom ljudskom zajednicom tipa komune nametalo se pitanje kako na toj osnovi obezbediti širu integraciju — povezivanje u teritorijalne i funkcionalne celine velikih razmera i složenog sastava — bez kojih se ne može ni zamisliti moderni industrijski način proizvodnje. Odgovori teoretičara komunalnog federalizma temeljili su se uglavnom na pretpostavci da će uspostavljanje slobodne, samoupravne komune automatski otvoriti puteve dobrovoljnoj integraciji zasnovanoj na ugovorima autonomnih i ravnopravnih subjekata — ugovornih zajednica nižeg nivoa. Tako bi nastao stepenasti sistem federativnih zajednica u kome bi svaki stupanj horizontalne integracije — ugovornog povezivanja teritorijalnih zajednica jednog nivoa — imao za svrhu i rezultat formiranje šire teritorijalne zajednice koja bi se, takođe putem ugovora, integrisala u još šire asocijacije, sve dok se, polazeći

Digitized by Google

od komune, ne dođe do federativnog objedinjavanja svetskih razmera.

Takvu viziju buduće organizacije društva na komunalno-federativnom principu izrazio je vrlo jasno Bakunjin u više navrata i u većem broju svojih radova. Na kongresu Lige za mir i slobodu 1867. on ovako formuliše fundamentalni cilj društvenog prevrata:

»... Zameniti staru organizaciju, zasnovanu odozgo nadole na nasilju i principu vlasti, novom organizacijom koja nema za osnovu ništa drugo do interese, potrebe i prirodne težnje stanovništva, ni druge principe do slobodnu federaciju individua u komune, komuna u pokrajine, pokrajina u nacije i najzad ovih u Ujedinjene države Evrope najpre, a kasnije u svetsku federaciju.«[2]

Rekonstrukcija sveta na temeljima koje čine samoupravne komune značila bi ne rasparčavanje društva, nego ostvarivanje najšire teritorijalne integracije na principima direktno suprotnim državno-birokratskom centralizmu. Na istim načelima ugovornog regulisanja međusobnih odnosa, dobrovoljnosti i ravnopravnosti, koja važe za primarnu ćeliju teritorijalne integracije, za samu komunu, formirale bi se sve šire i šire teritorijalne zajednice stvarajući neku vrstu sistema zatvorenih koncentričnih krugova.

Komunalno-federativni poredak koji bi zamenio postojeće sisteme državne organizacije bio bi i sâm zasnovan na principu teritorijalne integracije, ali bi se od svakog državnog poretka bitno razlikovao u dve osnovne tačke:

— teritorijalna integracija ostvarivala bi se »odozdo prema gore«, i to na dobrovoljnom ugovornom principu (a ne »odozgo prema dole« i uz pomoć organizovane prinude);

— delovi koji čine širu zajednicu (a pre svega sama komuna kao polazna osnova ukupnih integracionih procesa) sačuvali bi u punoj meri svoj *posebni subjektivitet* i svoja suverena autonomna prava. U široj zajednici komunama bi pripadala pozicija subjekata koji dogovorno odlučuju (a ne jedinica podređenih centralnoj vlasti, odnosno »nižih instanci« uklopljenih u hijerarhijsku strukturu i bezuslovno subordiniranih centralnim organima).

Za razliku od sindikalno-anarhističke koncepcije ukidanja države koja zahteva da princip državnog teritorijalnog suvereniteta bude zamenjen radno-funkcionalnom integracijom koja polazi od osnovne proizvodne ćelije društva, komunalno-federalistički koncept nije usmeren na ukidanje primata teritorijalnog principa integracije, već na revolucionarnu transformaciju sadržine samog tog principa. A sadržina se menja samim tim što osnovni nosilac integracije nije država kao aparat otuđene sile, nego komuna

[2] Isto, str. 27.

Digitized by Google

kao »prirodna« i čoveku bliska solidaristička zajednica u kojoj vlada dobrovoljnost i dogovor.

Već po svojim dimenzijama, komuna je prirodan okvir u kome je moguće vršiti usklađivanje različ'ih ličnih i grupnih interesa i odlučivati o zajedničkim poslovima, uz direktno učestvovanje svih zainteresovanih. Upravljanje društvenim poslovima u takvoj zajednici u kojoj su ljudi dobrovoljno ujedinjeni, ravnopravni, i sa približno istim osnovnim položajem, svodi se na slobodno demokratsko otkrivanje i utvrđivanje onoga što predstavlja njihove zajedničke interese i potrebe. U takvim uslovima donošenje i sprovođenje odluka od zajedničkog interesa ne mora se oslanjati na poseban mehanizam prinude. Samim tim ono gubi politički karakter. Politički organizovano društvo pretvara se konačno u slobodnu ljudsku zajednicu.

Kritika komunalno-federalističke koncepcije: pretpostavljena harmonija i stvarni pluralizam različitih interesa

Komuna je, prema koncepcijama komunalnih federalista (anarhista), trebalo da bude *monolitna i potpuna* (totalna) *zajednica.* Ona bi bila ona prava i osnovna ćelija društvene integracije u kojoj bi se realizovali *svi* osnovni životni procesi društva: primarno teritorijalno povezivanje i objedinjavanje raznih grana i vidova materijalne proizvodnje i reprodukcije društvenog života, usklađivanje interesa proizvođača i potrošača, svesno harmoniziranje svih odnosa maksimalnim razvijanjem uzajamnosti i solidarnosti, socijaliziranje ljudske ličnosti do pune identifikacije sa zajednicom kojoj pripada.

Komuna bi bila grobnica građanskog individualizma i svake sebičnosti, lične i grupne. Protivrečnost ličnog i društvenog — imanentna svakom klasnom društvu — sukob težnji pojedinačne ljudske individue i užih delova zajednice svesnih svoje posebnosti, s jedne strane, i šire, funkcionalno organizovane celine društva čiji skladan razvoj zahteva da delovi budu podređeni celini i parcijalno — opštem, s druge, — bili bi razrešeni bez ostatka već u samoj komuni. U njoj bi došla do izražaja pretpostavljena prirodna harmonija ličnih i društvenih, posebnih i opštih interesa i potreba, jer bi *ab inicio* — samim revolucionarnim aktom konstituisanja komune — bili eliminisani koreni i uzroci konfliktnih odnosa — privatna svojina i državna prinuda.

Komunalno-federalistička projekcija revolucionarnog skoka u novo društveno stanje pobuđivala je interesovanje i vršila — ponekad i ponegde — i vrlo snažan idejni uticaj ne samo u sitnoburžoaskom socijalizmu već i u radničkom pokretu. O tome svedoče i dokumenta Pariske komune.

U isto vreme, konkretni vidovi te projekcije, a i sama osnovna ideja bili su osporavani i kritikovani u okviru radničkih inter-

Digitized by Google

nacionala, a i šire, kako među protivnicima tako i među pristalicama socijalističke ideologije.

Mnogi pisci socijalističke orijentacije kritikovali su komunalno-federalističke ideje ne zbog njihove osnovne usmerenosti na traženje alternative za klasnu političko-predstavničku državu (što je prirodan zadatak revolucionarne socijalističke teorije i ideologije), već zbog njihove jednostranosti i očiglednih elemenata socijalne utopije u samom pristupu osnovnom problemu.

Komuna je, kao i država, *teritorijalna zajednica.* Ona je imala da zameni državu u ulozi glavnog nosioca i osnovnog subjekta *teritorijalne integracije.* Ali kakve su bile garancije da ta komuna — stvorena na ruševinama državne organizacije — ne postane sama *»država u malome«?* Bitni konstitutivni element svake državne organizacije jeste organizovana prinuda i na tome zasnovana suverena politička vlast nad određenom teritorijom. Komuna je — nasuprot tome — trebalo da bude dobrovoljna, ugovorna zajednica među slobodnim pojedincima — stanovnicima jedne uže teritorije.

Ali, da li revolucija već zatiče ili namah stvara *slobodnog pojedinca* spremnog i motivisanog da bude polazna tačka i primarni nosilac gigantskog procesa slobodnog udruživanja sa masom drugih takvih pojedinaca? Ako je kod komune, kao i kod države, osnovna veza među ljudima sâma teritorijalna pripadnost, onda se kohezija i *postojanost* takve zajednice mora obezbeđivati i odgovarajućim sredstvima *spoljne prinude,* kao što je slučaj i kod državne organizacije, odnosno kod svakog institucionalnog oblika teritorijalne integracije poznatog u dosadašnjoj istoriji. Koreni otuđenosti političke sile ne mogu se iščupati samim proklamovanjem slobodnih ugovornih odnosa kao baze celokupnog društvenog organizovanja.

Pošto se u njoj ostvaruje *totalitet* svih oblika i vidova društvene integracije — i materijalno-proizvodne, i socijalne i ideološke — sama komuna se neizbežno pretvara u zajednicu totalnu i totalitarnu. Potpuna jednakost ljudskih individua ostvaruje se kao potpuna uniformnost njihovog društvenog položaja, a svestrana socijalizacija ličnosti kao njeno utapanje u monolit jednog sveobuhvatnog kolektiviteta. Tako se u jednostranoj i apstraktnoj projekciji komune, koja se zamišlja kao ugovorna zajednica apriorno slobodnih pojedinaca, karakter i progresivni smisao ovog tipa društvene organizacije potpuno izokreće. Od poluge za razbijanje državno-birokratskog centralizma i konkretnog oblika negacije otuđene političke vlasti nad čovekom komuna se, u ovakvoj interpretaciji, pretvara u novu formu institucionalnog zatvaranja i zarobljavanja konkretne, istorijski date ličnosti radnog čoveka.

Sve bogatstvo potreba, interesa i društvenih aspiracija koje nosi ličnost oslobođena hijerarhije i monopola, sve vidove i oblike njenog slobodnog povezivanja i socijalne identifikacije sa užom

Digitized by Google

i širom životnom i radnom sredinom, sa brojnim asocijacijama — radnim, kulturnim i ideološkim — u kojima se ostvaruje i potvrđuje njena društvena priroda, uniformna šema komunalne organizacije htela je da sabije u jedan jedini *socijalni monolit* — u komunu kao sveobuhvatnu i totalnu zajednicu. Preko granica komune ne pojavljuje se više čovek — pojedinac ni razni autonomni oblici njegovog slobodnog udruživanja. U daljim procesima društvene integracije egzistiraju samo socijalni monoliti komune. One se ugovorno povezuju u šire zajednice (regionalne, nacionalne), a ove opet u zajednice takvih zajednica. Ali u tim širim oblicima udruživanja svaka komuna govori *jednim* glasom, izražava *jedan* opšti interes koji je rezultat prethodne agregacije i sinteze interesa izvršene konačno u njenim okvirima. Pluralizam ličnih i grupnih interesa, zahtevâ i socijalnih aspiracija završava se tako na razini komune, a odatle nadalje fungiraju samo agregirani interesi i jedinstvena volja socijalnih monolita. Integracija je stvar dogovora i sporazuma među njima.

Totalitarni karakter komune kao teške konverzije pluralizma interesa u monolitni »opšti interes«

Ona tačka na skali sukcesivnih stupnjeva teritorijalne integracije gde pluralizam slobodne artikulacije interesa dostiže svoj plafon i ustupa mesto jednoj kolektivnoj volji i interesu ima poseban značaj i ulogu jer se upravo tu konstituiše organizaciona celina koja uživa suverena i samostalna prava u odnosu na delove koji je sačinjavaju. Ukoliko se u tom pogledu komuna ne razlikuje bitno od države, ona se, bez obzira na proklamovane principe i subjektivna opredeljenja, pretvara u »državu u malome«.

Institucionalizovana zajednica u kojoj se ostvaruje konverzija (preobraćanje) pluralizma individualnih i grupnih interesa u jedinstveni, osamostaljeni *opšti* društveni interes, pretvara se, logikom samog tog procesa, u otuđenu silu protivstavljenu društvu. To važi podjednako za komunu kao i za državu ili bilo koji drugi institucionalizovani oblik teritorijalne integracije. Kvalitativna razlika bila bi u tome što se konverzija pluralizma interesa u jedinstveni »opšti interes« koju vrši država zasniva na organizovanoj prinudi, dok se konverzija koju vrši komuna zasniva na dobrovoljnosti, to jest na pretpostavljenoj konvergenciji i podudarnosti posebnih i »opšteg interesa« (što se u neposredno-demokratskim formama odlučivanja samo otkriva i potvrđuje). Ali ova razlika ima realnu osnovu u društvenoj stvarnosti samo ukoliko je realna pretpostavka da je samim ukidanjem privatne svojine i rušenjem državnog centralizma vaspostavljena »prirodna harmonija« različitih interesa, zbog čega svaki element prinude u regulisanju društvenih odnosa postaje suvišan. Ako se ova pretpostavka ne održi, onda svaki konkretan pokušaj uvođenja idealnog stanja harmonije i beskonfliktnosti dolazi u direktan konflikt sa realno po-

Digitized by Google

stojećom strukturom interesa. Što je taj konflikt oštriji, što je dublji jaz između projektovanog stanja i realnih odnosa, to je potrebna veća količina nasilja da bi se iskonstruisana šema društvene organizacije nametnula i održala. Iz borbe da se jednim revolucionarnim udarom ukine svaka politička sila ta se sila nanovo reprodukuje u pojačanom i arbitrarnom vidu. Komunalno-federalistički kao i svaki drugi anarhizam završava nužno u političkom teroru.

Elementi socijalne utopije

Projekti radikalne rekonstrukcije celokupne organizacije društva, čija bi polazna tačka bila jedna osnovna ćelija u kojoj su sadržani i iz koje se izvlače svi principi društvene integracije, nosili su u sebi elemente socijalne utopije. Njihova glavna slabost bila je u tome što su sve protivrečnosti globalne društvene strukture hteli da zatvore i razreše u mikrokosmosu jednoobraznih osnovnih ćelija. Svi oblici šire društvene integracije bili bi u suštini neprotivrečne aglomeracije takvih ćelija koje, poput Lajbnicovih monada, ulaze u sastav različitih društvenih grupacija kao već gotovi i nepromenljivi atomi.

Društveno oslobođenje čovekove ličnosti očekivalo se od njene totalne integracije u primarnu asocijaciju omnifunkcionalnog karaktera — u radnu jedinicu gde se potvrđuje i ostvaruje kao biće proizvodne prakse, ili u komunu gde se ostvaruje primarna integracija na teritorijalnom principu. Subjekt daljih procesa integracije (vertikalnih i horizontalnih, radno-proizvodnih i teritorijalnih) nisu više udružene individue, nego asocijacije u koje su one prethodno i konačno integrisane. Organizacije preko kojih čovek treba da neposredno upravlja svojim društvenim silama prete da se pretvore u osamostaljene »više subjekte« koji vladaju nad njim. Država kao takva bila bi ukinuta, ali bi se alijenacija, u njoj oličena, obnovila i produžila u novim oblicima.

Razmatrane konkretne projekcije radikalnog društvenog prevrata — i anarhosindikalistička koja apsolutizira primarnu radnu organizaciju kao nosioca funkcionalne, radno-proizvodne integracije po pojedinim privrednim granama, i komunalno-federalistička koja apsolutizira komunu kao prvu i osnovnu stepenicu teritorijalne integracije — imaju jedan zajednički izvor slabosti. One su zamišljene kao radikalna negacija državne organizacije, ali se ne temelje na realno sagledanim mogućnostima razrešavanja svih onih društveno-ekonomskih protivrečnosti zbog kojih je državni tip integracije bio istorijski nužan.

U konstituisanju istorijski novog tipa globalne društvene organizacije koji bi zamenio državu u njenoj regulativno-integrativnoj funkciji ignorisana je činjenica da je državna organizacija, u krajnjoj liniji, samo superstruktura koja se nužno nalazi u odno-

Digitized by Google

sima dijalektičkog jedinstva sa onim dubljim tkivom međusobnih veza i konkretnih vidova funkcionalne i teritorijalne integracije koji nastaju i razvijaju se u sferi materijalne reprodukcije društvenog života. A ti oblici su determinisani lancem uzročno povezanih situacija i dostignutim nivoom razvoja materijalnih proizvodnih snaga, odgovarajućom društvenom podelom rada, socijalno-klasnom strukturom i objektivno datim rasporedom društvenih snaga i, najzad, pluralizmom interesa koji iz svega toga proizlazi.

Digitized by Google

Boro Petkovski

Slobodna razmena rada ~ produkcioni odnos ~ društvena svojina

I

Polazni društveno-ekonomski punktovi ostvarivanja slobodne razmene rada u uslovima socijalističkog samoupravljanja jesu osnovna organizacija udruženog rada i mesna zajednica. Realizovanjem njihove ustavne koncepcije i ostvarivanjem slobodne razmene rada stvaraju se osnovne društvene pretpostavke za prevazilaženje protivrečnosti, koje naš dinamičan razvitak nosi sobom, između materijalne proizvodnje i društvenih delatnosti. Materijalne mogućnosti, proizvodnost ukupnog društvenog rada, bazični produkcioni odnos, transformacija društvene svojine, preobražaj viška rada u potreban rad itd. — osnovni su činioci iz kojih izviru i na kojima se prelamaju ove protivrečnosti.

Društvene delatnosti razvijaju se kao integralan deo ukupnog društveno-ekonomskog razvoja, saglasno interesima, potrebama i materijalnim mogućnostima udruženog rada i društva kao celine.

Digitized by Google

Materijalna osnova tog razvitka u principu zavisi od doprinosa koji društvene delatnosti daju povećavanju novostvorene vrednosti, društvenog kapitala i unapređivanju proizvodnosti ukupnog društvenog rada.

U ovim našim razmatranjima imamo u vidu i to da razvitak samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u društvenim delatnostima još bitno zaostaje za promenama koje se vrše u bazičnom socijalističkom samoupravnom produkcionom odnosu u materijalnoj proizvodnji. Ovo zaostajanje utiče na ukupan razvitak našeg socijalističkog samoupravljanja, a sve to ima duboko klasnu sadržinu. Ovo posebno naglašavamo, jer se intenzitet i raznovrsnost vidova prodora temeljnog produkcionog odnosa u oblast društvenih delatnosti višestruko odražava i utiče na ukupne procese oslobođenja rada.

Samoupravno dohodovno povezivanje radnika organizacija udruženog rada materijalne proizvodnje i drugih oblasti ukupnog društvenog rada sa radnicima organizacija udruženog rada društvenih delatnosti u sistem jedinstvenog udruženog rada je bitno pitanje daljeg razvitka našeg socijalističkog samoupravljanja. To je strateško pitanje našeg osnovnog društveno-ekonomskog i idejno-političkog opredeljenja: da se stalno razvijaju i učvršćuju samoupravne pozicije radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada u odlučivanju o uslovima, sredstvima i rezultatima svoga rada. U isto vreme, to je i opredeljenje da se učvršćuju pozicije radnih ljudi u mesnoj zajednici i svim drugim oblicima njihovog samoupravnog društveno-ekonomskog i političkog organizovanja.

Tome treba dodati da se bez radikalnih promena, na osnovi Ustava i Zakona o udruženom radu, ekonomskog položaja radnika u svim oblicima ukupnog društvenog rada, pa samim tim i radnika koji se nalaze van materijalne proizvodnje, odnosno bez potpunijeg integrisanja društvenih delatnosti u celokupan sistem društvene reprodukcije, na samoupravnoj osnovi i na dohodovnim principima, ne može obezbediti celovito izgrađivanje bazičnog socijalističkog samoupravnog produkcionog odnosa. Društveno-ekonomski položaj radnika u društvenim delatnostima radikalno se može menjati samo ako se zasniva na onim društveno-ekonomskim sadržajima koji opredeljuju društveni položaj radnika u materijalnoj proizvodnji.

Da bi slika društveno-ekonomskog prožimanja materijalne proizvodnje i društvenih delatnosti bila što potpunija, iznećemo nekoliko podataka. Pre svega, relativno velik deo društvenog proizvoda, odnosno nacionalnog dohotka, namenjen je obezbeđenju materijalne osnove društvenih delatnosti. U našem dosadašnjem razvitku ovaj deo društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka izdvajan je putem budžeta, fondova, doprinosa i slično. Suština je u tome što je u svim ovim oblicima izdvajanja uloga države bila odlučujuća. Radnici u materijalnoj proizvodnji i društvenim de-

Digitized by Google

latnostima u ovim procesima nisu imali neku izrazitiju ulogu. Naglašena uloga države u obezbeđivanju materijalne osnove za delovanje društvenih delatnosti, u krajnjoj liniji, odražavala je društvenu moć državnih organa zasnovanu na državnosvojinskim odnosima.

Ove konstatacije ilustrovaćemo sledećim podacima: u 1977. godini društvene delatnosti (obrazovanje, nauka, umetnost i zabava, kultura, zdravstvo, socijalna zaštita i fizička kultura) učestvovale su u društvenom proizvodu SFRJ sa 16,28 odsto, a u nacionalnom dohotku sa 17,64 odsto.

Na svojevrstan način, ovi podaci svedoče o tome da je reč o vrlo značajnim delatnostima za koje je angažovan velik deo ukupnog fonda društvenog rada, to jest o delatnostima koje bitno utiču na ekonomski razvitak, na učvršćivanje socijalne pozicije radnika i radničke klase i na ostvarivanje skladnog i stabilnog društveno-ekonomskog razvitka, koje, prema tome, imaju značajno mesto i ulogu u obezbeđivanju celokupnog procesa društvene reprodukcije.

II

Postavlja se pitanje: dokle smo stigli u razvijanju slobodne razmene rada između materijalne proizvodnje, drugih oblasti rada i društvenih delatnosti, odnosno u kojoj meri su uspostavljeni samoupravni dohodovni odnosi između svih sfera ukupne društvene reprodukcije?

Između materijalne proizvodnje, drugih oblasti rada i društvenih delatnosti postepeno se uspostavljaju odnosi slobodne razmene rada u kojima radnici i drugi radni ljudi i građani izražavaju, usklađuju i utvrđuju svoje lične i zajedničke potrebe i interese i solidarno udružuju sredstva radi zadovoljavanja tih potreba i interesa. Radnici i drugi radni ljudi počinju odlučivati ličnim izjašnjavanjem, a preko delegacija i delegata sporazumevaju se i dogovaraju o zadovoljavanju ličnih i zajedničkih potreba i interesa. Utvrđuju se i unapređuju osnove i merila slobodne razmene rada i društvenog vrednovanja rezultata rada. Samoupravnim sporazumima, drugim samoupravnim opštim aktima i zakonima republika i pokrajina dalje se razrađuju elementi društveno-ekonomskog sadržaja slobodne razmene rada i stvaraju se i druge pretpostavke za njeno ostvarivanje. Ali, i pored postignutih rezultata, uspostavljanje slobodne razmene rada tek je na početku.

Međutim, ono što je do sada učinjeno, ako se posmatra u kontinuitetu samoupravnog razvitka, značajna je osnova za ostvarivanje dohodovnih odnosa i veza između materijalne proizvodnje i društvenih delatnosti. Kako je to samo početak jednog novog procesa, potrebno je da se u samoupravnoj praksi iznalaze kvalitativno novi oblici i sadržaji povezivanja, koji bi odražavali suštinu

Digitized by Google

promena u društvenoj svojini, promena koje su u nastajanju, a rezultat su društvenog objedinjavanja samoupravno organizovanog radnika sa uslovima, sredstvima i rezultatima rada. To znači da suština problema nije u traženju i iznalaženju nekih novih, racionalnijih finansijskih instrumenata koji bi zamenili sadašnje doprinose. Moraju se utvrđivati takvi dohodovni odnosi radnika materijalne proizvodnje i drugih oblasti ukupnog društvenog rada sa radnicima u društvenim delatnostima koji će im obezbeđivati aktivnu ulogu ne samo prilikom utvrđivanja koliko treba da se izdvoji iz dohotka za društvene delatnosti već i prilikom određivanja obima, sadržine, karaktera pojedinačnih i zajedničkih potreba i, u tom sklopu, izgrađivanja samoupravnog sistema zadovoljavanja zajedničkih potreba.

U izgrađivanju socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u društvenim delatnostima ima određenih teškoća. One su izraz sporog prevazilaženja ostataka starih budžetsko-fondovskih odnosa u sticanju dohotka, nedovoljnog učešća radnika i drugih radnih ljudi u planiranju rada i razvitka, nedograđenosti sistema zadovoljavanja ličnih i zajedničkih potreba, kao i skromnih iskustava i složenosti problema u sprovođenju ustavnih rešenja u ovoj oblasti.

Naime, još uvek postoji automatizam u izdvajanju sredstava za zajedničke potrebe. Ona se obezbeđuju doprinosom i »finansiranjem« sadašnjih institucija nezavisno od rada i rezultata rada, odnosno od dohotka i produktivnosti rada. Ispoljava se protivrečnost između stvarnih materijalnih mogućnosti i sve većih potreba i prava, koja se u praksi utvrđuju propisima nezavisno od mogućnosti. Sredstva za zajedničke potrebe se, uglavnom, prikupljaju u samoupravnim interesnim zajednicama, na način koji ne odgovara suštini neposrednog samoupravnog odlučivanja radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada. Odlučivanje u skupštinama samoupravnih interesnih zajednica još nema karakter samoupravnog sporazumevanja, jer radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada i radni ljudi i građani u mesnim zajednicama ne odlučuju u dovoljnoj meri o zadovoljavanju svojih ličnih i zajedničkih potreba i interesa.

Slobodna razmena rada je put za prevazilaženje ovakvog stanja. Rezolucija o slobodnoj razmeni rada u društvenim delatnostima, koju je usvojilo Savezno veće Skupštine SFRJ u julu 1979. godine, pospešiće ostvarivanje procesa slobodne razmene rada, što je u funkciji razvitka socijalističkog samoupravljanja u nas. Slobodnu razmenu rada moramo dalje razvijati, na osnovi Ustava i Zakona o udruženom radu, kao društveno-ekonomski odnos i sastavni deo ukupnih samoupravnih dohodovnih odnosa, kao izraz klasnih interesa radnika za postizanjem cilja — oslobođenje rada na temelju socijalističkog samoupravljanja.

Složenost razvitka slobodne razmene rada proizlazi, između ostalog, iz činjenice da se ona ostvaruje u uslovima delovanja

Digitized by Google

ekonomskih zakonitosti, koji još sadrže određene elemente starih klasnih produkcionih odnosa. Međutim, kad govorimo o ekonomskim zakonitostima, često ne vodimo dovoljno računa o tome da one deluju u kvalitativno novim društvenim uslovima, koji nastaju na osnovama socijalističke samoupravne robne proizvodnje. Isto tako, mora se uzimati u obzir i to da se slobodnom razmenom rada ne ukidaju ekonomske zakonitosti, već da se ostvaruje njihov klasni preobražaj u tom smislu da radnik, samoupravno organizovan u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada i u celini društvene reprodukcije, počinje na sve širem planu i sa novim društvenim kvalitetima da odlučuje o bitnim elementima uslova rada, sticanja i raspoređivanja dohotka.

U suštini, sve je ovo »druga« strana novog društvenog kvaliteta, naime: samoupravno organiziran radnik ovladava delovanjem ekonomskih zakonitosti. Društvena suština ovog ovladavanja sastoji se u tome da u uslovima socijalističke samoupravne robne proizvodnje nastaje, između ostalog, nova zakonitost — udruživanje rada i sredstava. Ovom novom zakonitošću postepeno, ali u celini, počinje da ovladava samoupravno udruženi radnik, prvo u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, a zatim u svim sferama ukupne društvene reprodukcije. Taj proces u isto vreme znači isključivanje onog društvenog činioca koji se, u dosadašnjoj istoriji socijalističke izgradnje u svetu, u pretežnoj meri identifikovao i identifikuje sa državom.

O ovoj novoj zakonitosti, svojstvenoj socijalističkoj samoupravnoj robnoj proizvodnji (iako ona ima dublji klasni društveno-ekonomski smisao), ovom prilikom, treba reći još samo toliko da se ona javlja u funkciji dijalektičke negacije klasičnog tržišta, odnosno suštine zakona vrednosti nastalog na temelju kapitalističkog bazičnog produkcionog odnosa. Reč je, u prvom redu, o tome da integracija rada i sredstava (odnosno društvenog kapitala) predstavlja središni društveno-ekonomski punkt samoupravnog udruživanja, kretanja (cirkulacije) ostvarenih društvenih sredstava i njihovog ponovnog vraćanja u dohodak osnovne organizacije udruženog rada. Prevaziđeno je klasno razdvajanje društvenog kapitala na osnovi svojinskog monopola. A to je ono naše odlučujuće opredeljenje o društvenom spajanju samoupravno organizovanog radnika sa uslovima, sredstvima i rezultatima rada, odnosno sa celinom društvenog kapitala.

Zakonitost udruživanja rada i društvenog kapitala razgolićuje klasne protivrečnosti između društvenog karaktera rada i dohotka, s jedne, i prisvajanja (bilo koje vrste) na bazi svojinskih odnosa, s druge strane. Otvaranje ovog suštinskog dijalektičkog jedinstva protivrečnosti ima dublji klasni smisao. Ono stvara šire i neposredne mogućnosti i za okretanje samoupravno organizovanog radnika, odnosno celokupne radničke klase svom složenom klasnom biću i pomenutoj protivrečnosti između društvenog karaktera rada, dohotka i prisvajanja na osnovi prava svojine.

Digitized by Google

III

Osnovna društvena sadržina slobodne razmene rada, onako kako je koncipirana u Ustavu i Zakonu o udruženom radu, omogućava nov prilaz prevazilaženju fundamentalne klasne podele na intelektualni i fizički rad. U okviru toga, postavljaju se i mnoga druga suštinska pitanja oslobađanja rada neposrednom samoupravnom akcijom radničke klase.

Slobodnu razmenu rada Ustav definiše kao *slobodnu*, u smislu slobodnog odlučivanja samoupravno organizovanih radnika, odnosno onih koji obavljaju proizvodan i drugi društveno koristan rad u međusobnoj razmeni rada. Dubljom analizom društvene suštine slobodne razmene rada dolazimo do toga da je reč o izgrađivanju samoupravnih spona, odnosno »elemenata« povezivanja materijalnog proizvodnog rada i rada u društvenim delatnostima. Ove spone, u krajnjoj liniji, treba da »dokinu« spone povezivanja bitne za kapitalističko društvo ili ostatke monopola državne svojine, odnosno da »dokinu« elemente klasne podele rada i da time otvore put ka izgrađivanju »asocijacija slobodnih proizvođača«.

Društveno-ekonomska sadržina slobodne razmene rada ne predstavlja, prema tome, zbir fiskalnih finansijskih instrumenata — doprinosa, cena i slično, već izražava duboke promene u društveno-ekonomskim odnosima u društvenim delatnostima i društveno-ekonomskim vezama ovih delatnosti sa materijalnom proizvodnjom. Ovi odnosi su u vrlo naglašenoj protivrečnosti sa promenama u bazičnom socijalističkom samoupravnom produkcionom odnosu. Sa ovog aspekta treba posmatrati i protivrečnosti između klasnih sadržina proizvodnog i neproizvodnog rada.

Slobodna razmena rada je oblik zajedničkog ostvarivanja dohotka na osnovi udruživanja rada i sredstava. Slobodnom razmenom rada na određen način se prevazilazi, kao što smo konstatovali, stihijsko delovanje ekonomskih zakonitosti. To delovanje »zamenjuje« se društveno-ekonomskim pretpostavkama koje subjekti slobodne razmene rada utvrđuju u okvirima delovanja tržišta i ekonomskih zakonitosti socijalističke samoupravne robne proizvodnje. Iz svega ovoga izvlačimo sledeći zaključak: slobodna razmena rada je, u suštini, »nužni odnos proizvodnje« shvaćen, u širem društveno-ekonomskom smislu, kao sastavni deo celine procesa društvene reprodukcije. Slobodna razmena rada se, prema tome, kreće u granicama reprodukcije celine socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa.

Razmena rada predstavlja društvenu bit robne proizvodnje. U kapitalističkom društvu, a i u fazi prevlasti monopola državne svojine, razmenom rada neposredno se oduzima višak rada od onih koji su ga stvorili — radnika. Suprotno ovome, slobodna razmena rada može da egzistira samo u onim društveno-ekonom-

Digitized by Google

skim i drugim uslovima u kojima je osnovni društveni subjekt samoupravno organizovan radnik. To znači da se slobodna razmena rada može ostvarivati samo u uslovima društvene svojine na sredstvima za proizvodnju, to jest u uslovima raspolaganja dohotkom na osnovi rada, a ne na temelju (bilo kog) monopola: privatno-kapitalističkog ili državno-socijalističkog.

Marksova misao da »privatni radovi istupaju kao zglobovi ukupnog društvenog rada tek putem odnosa u koje razmena dovodi proizvode rada, a preko njih proizvođače«, iako se odnosi na materijalnu proizvodnju, ipak je relevantna i za razmišljanje o slobodnoj razmeni rada. Ovde Marks naglašava da osnovu veza i odnosa ljudi čini njihov rad. Ali on ide i dalje. Rečenu misao proširuje time što ističe da se po načinu povezivanja i razmenjivanja rada i sredstava razlikuju i epohe ekonomskih formacija ljudskih društava, odnosno razlikuju se društveni sistemi.

IV

Dohodak je osnovna karika koja može da izazove ceo lanac promena u odnosima materijalne proizvodnje i društvenih delatnosti, naime da omogući izgrađivanje socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u društvenim delatnostima. Prema tome, dohodak, samoupravni dohodovni odnosi, po svom društvenom biću, predstavljaju unutrašnje društveno tkivo koje prožima sva socio-klasna stanja i preobražaje različitih oblika jedinstvenog društvenog rada. Iz društvenog karaktera rada i dohotka i drugih osnova samoupravno udruženog rada proističe potreba za daljim unapređivanjem društveno-ekonomskih odnosa između radnika u materijalnoj proizvodnji i radnika u društvenim delatnostima u zajedničkom ostvarivanju, sticanju i raspoređivanju dohotka, kao osnove i izvora slobodne razmene rada.

Okolnost da samoupravno organizovan radnik ovladava celinom dohotka — a suština svega toga je preobražaj viška rada u potreban rad — znači, u prvom redu, da radnik »prati«, u smislu odlučivanja, kretanje dohotka u ukupnoj društvenoj reprodukciji. Putevi dohotka unutar društvene reprodukcije predstavljaju, u krajnjoj liniji, prodor socijalističkog samoupravnog produkcionog odnosa u sve delove jedinstvenog društvenog rada. To je društvena suština preobražaja svih delatnosti. U svim ovim kretanjima ostvaruje se i proces samoreprodukovanja bazičnog produkcionog odnosa socijalističkog samoupravljanja.

Proces izgrađivanja samoupravnih dohodovnih veza i odnosa između materijalne proizvodnje i društvenih delatnosti pretpostavlja da slobodna razmena rada »pokriva« sve puteve dohotka u svim sferama ukupne društvene reprodukcije. U prvom redu »pokriva« puteve dohotka na relaciji: materijalna proizvodnja — društvene delatnosti. Tim »pokrivanjem« obezbeđuje izgrađivanje

Digitized by Google

neposrednih samoupravnih odnosa između radnika materijalne proizvodnje i radnih ljudi iz drugih oblika jedinstvenog društvenog rada. U suštini je reč o prevazilaženju podvojenosti različitih oblika ukupnog društvenog rada, odnosno klasne sadržine viška rada i njegove, isto tako klasne, odvojenosti od potrebnog rada.

Slobodnom razmenom rada, koja je izraz određenog nivoa razvitka našeg bazičnog socijalističkog samoupravnog produkcionog odnosa, treba da se osvajaju i pokrivaju i oni društveni prostori koji su tokom dugog istorijskog klasnog razvitka bili van sfere neposrednog odlučivanja i radnika iz materijalne proizvodnje i radnih ljudi u društvenim delatnostima. U svemu ovome reč je o društvenim prostorima u kojima samoupravno organizovani radnici iz materijalne proizvodnje zajedno sa samoupravno organizovanim radnim ljudima iz društvenih delatnosti vode svoje revolucionarne akcije s ciljem ovladavanja viškom rada.

Svi ovi procesi zavise od intenziteta i bogatstva neposrednog samoupravnog povezivanja različitih radova u jedinstven sistem udruženog rada; zatim od svesnog ovladavanja od strane subjekata slobodne razmene rada odnosima u njoj i uslovima njenog ostvarivanja; od realizovanja rada kao racionalnog procesa u neposrednoj funkciji potreba i materijalnih mogućnosti za njihovo zadovoljavanje; od vrednovanja rada na načelima socijalističke raspodele prema rezultatima rada; od uzajamnosti i solidarnosti u zadovoljavanju potreba i obezbeđivanju materijalnih uslova za obavljanje rada.

Slobodnom razmenom rada otvaraju se široke mogućnosti za kretanje dohotka unutar ukupne društvene reprodukcije, izgrađivanjem bogatog i složenog društvenog organizma samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja, i stvaraju se osnove za demokratsko razrešavanje protivrečnosti koje objektivno nose u sebi mnogobrojni samoupravno organizovani interesi. Ovi interesi su potka koja prožima procese ostvarivanja slobodne razmene rada.

V

Slobodna razmena rada je oblik i sadržaj prevazilaženja objektivno postojeće podeljenosti rada, odnosno prevazilaženja razlika kad je reč o društveno-ekonomskom položaju radnika u materijalnoj proizvodnji i radnih ljudi u društvenim delatnostima. Ovo je šira sadržina socio-klasnih preobražaja, koju isto tako ne smemo da zanemarimo kada razmatramo suštinu slobodne razmene rada. Suština ove šire sadržine sastoji se u »vraćanju« materijalnom proizvodnom radu intelektualne komponente od njega otuđene. U osnovi podeljenosti materijalnog i intelektualnog rada nalaze se mnoge klasne pretpostavke. Pri takvom definisanju problema

Digitized by Google

imamo na umu da je reč o društveno-istorijskoj dimenziji otuđenosti intelektualnog od fizičkog rada.

Zaključak o otuđenosti intelektualnog od fizičkog rada ni u kom slučaju ne znači da je materijalni proizvodni rad lišen stvaralaštva. Iako svi vidovi i sadržaji socijalističkih samoupravnih preobražaja imaju svoje posebne klasne dimenzije, oni nisu jedni od drugih nezavisni, već su međusobno prepleteni. Suštinski je zadatak: proučavati kako se pomenuti oblici i njihovi sadržaji međusobno uslovljavaju, i na osnovi toga proniknuti u njihovu unutrašnju povezanost.

Samoupravljanje, i u njegovom sklopu slobodna razmena rada, proces je u kome se ostvaruju složeni socio-klasni preobražaji. Samoupravno organizovana radnička klasa, kao odlučujući društveni subjekt, u ovim procesima ima presudnu ulogu. Njen istorijski interes je u tome osnovno društveno ishodište i opredeljenje. Menjajući svoj društveno-ekonomski položaj u ukupnoj društvenoj reprodukciji i, neodvojivo od toga, preobražavajući svoje klasno društveno biće na osnovama društvene svojine, samoupravno organizovana radnička klasa se sve odlučnije okreće dijalektici svojih unutrašnjih protivrečnosti, a kroz to i zajedno s tim i ka socio-klasnoj dijalektici društva kao celine. To ne znači da se radnička klasa kreće prema nekoj novoj klasnoj podeli i diferencijaciji u našem društvu, odnosno da se antagonizira prema nekoj novoj i kompaktno organizovanoj klasi, njoj suprotstavljenoj. Nije reč ni o tome da samoupravno organizovana radnička klasa učvršćuje svoj društveno-ekonomski položaj prema nekoj klasi čija bi aktivnost bila usmerena protiv njene pozicije i društvene aktivnosti. Naprotiv, prevazilaženjem klasnih elemenata u svom društvenom biću samoupravno organizovana radnička klasa u zajedničkoj društvenoj akciji sa drugim radnim ljudima u ukupnoj društvenoj podeli rada utiče na otklanjanje klasnih elemenata u sopstvenom društvenom biću i biću svih drugih socijalnih grupacija.

Suština ovog procesa je u tome da se svi drugi socijalistički slojevi dovedu u društveno-ekonomsku poziciju radničke klase. U tome je sadržana dijalektika »poradničavanja« društva, u smislu uspostavljanja društveno-ekonomskog položaja svih radnih ljudi na principima koji važe za radničku klasu. Klasni elementi u samoj radničkoj klasi i u društvenom biću svih socijalnih slojeva se prevazilaze u dijalektičkoj uzajamnosti i uslovljenosti sa transformacijom društvene svojine, odnosno u okviru društvenog spajanja radničke klase sa uslovima, sredstvima i rezultatima rada, to jest društvenog kapitala. Slobodna razmena rada je društveni odnos, koji se sa svim ovim procesima nalazi u dijalektičkom jedinstvu, uz međusobno prožimanje i uslovljavanje.

Digitized by Google

VI

Osnovna društveno-ekonomska i idejno-politička odrednica slobodne razmene rada je preobražaj viška rada u potreban rad. Ostvarivanje slobodne razmene rada znači prevazilaženje klasnih elemenata u ukupnoj društvenoj reprodukciji. U krajnjoj liniji, socijalistički samoupravni preobražaj društva predstavlja *epohu* suštinskog transformisanja viška rada u potreban rad. Zbog svega toga, preobražaj viška rada u potreban rad ima istorijski značaj. Ovi preobražaji isprepliću ukupnu društvenu reprodukciju.

Preobražaj viška rada u potreban rad ostvaruje se u datom bazičnom produkcionom odnosu i uslovljen je stepenom razvitka proizvodnih snaga. Socijalistički samoupravni bazični produkcioni odnos u suštini je osnovni punkt u kome se realizuju fundamentalni klasni preobražaji u našem društvu. Reč je, u prvom redu, o preobražaju svojine, odnosno ukidanju svojinskog monopola na osnovi koga je sticano pravo na odlučivanje o uslovima, sredstvima i rezultatima rada čija se odlučujuća uloga prostirala u sve sfere ukupne društvene reprodukcije.

Društveni procesi preobražaja viška rada u potreban rad u dosadašnjem socijalističkom samoupravnom razvitku u nas stalno su se kretali ka sadašnjem osnovnom društvenom prostoru u kome samoupravno organizovan radnik ovladava viškom rada.

Utvrđivanje osnovne organizacije udruženog rada kao bazične društvene ćelije u kojoj počinje proces ovladavanja viškom rada od strane samoupravno organizovanog radnika u stvari označava realizaciju poznatog Marksovog stava da proces oslobađanja rada mora početi tamo gde su došli do izražaja prvi oblici i sadržaji otuđivanja rada. Taj bazični društveni lokalitet je neposredni »akt proizvodnje«. Naša osnovna organizacija udruženog rada predstavlja društveni lokalitet najbliži Marksovom »aktu proizvodnje«.

Društveni koreni procesa preobražaja viška rada u potreban rad sadržani su u preobražaju svojine i svojinskih odnosa. A to je proces u kome samoupravno organizovan radnik ovladava celinom društvene reprodukcije, odnosno njenim materijalnim i drugim pretpostavkama. Procesi preobražaja svojine u svojoj daljoj evoluciji vode i ka ukidanju svakog oblika svojinskog monopola. Granična linija ovih transformacija predstavlja osnovno poprište i socio-klasnih preobražaja. Na toj liniji kidaju se osnovne društveno-ekonomske pretpostavke najamne pozicije radnika. Tu su i osnovni prostori na kojima samoupravno organizovan radnik vodi neposrednu samoupravnu akciju s ciljem da ovlada osnovnim elementima društvene reprodukcije. Suština socio-klasnih kretanja je u tome što do njih dolazi u osnovnoj ćeliji materijalnog proizvodnog rada — u osnovnoj organizaciji udruženog rada. A iz nje se izvode i dalje razvijaju kao proces promena društveno-ekonomskog položaja svih subjekata društvene reprodukcije —

Digitized by Google

radnika u materijalnoj proizvodnji i radnika u svim drugim delovima ukupnog društvenog rada.

Analiza socijalnih kretanja ukazuje na činjenicu da se u društveno-ekonomskom položaju radnika u materijalnoj proizvodnji ostvaruju mnoge značajne promene. Samoupravno organizovani radnici u svojim osnovnim organizacijama udruženog rada sve više dolaze u neposredan društveni odnos sa uslovima, sredstvima i rezultatima rada. Takav njihov položaj je osnova njihovog sve šireg i sadržajnijeg izražavanja kao aktivnih subjekata ukupnih samoupravnih društvenih preobražaja.

Međutim, socijalni preobražaji društveno-ekonomskog položaja radnika u društvenim delatnostima sporije se ostvaruju. Ovde nije reč samo o međusobnim odnosima subjektivnih činilaca u ovim delatnostima već i o njihovom odnosu prema samoupravno organizovanim radnicima u materijalnoj proizvodnji. U krajnjoj liniji, reč je o društveno-ekonomskoj poziciji radnika u društvenim delatnostima prema višku rada stvorenom u materijalnoj proizvodnji, odnosno prema sopstvenom doprinosu stvaranju nove vrednosti, to jest prema dohotku.

Došli smo u situaciju kada su sporost u ostvarivanju preobražaja društveno-ekonomskog položaja samoupravno organizovanih radnika u svim sferama vanmaterijalne proizvodnje, a i određeno siromaštvo društvene sadržine ovog procesa počeli negativno da se odražavaju i na procese učvršćivanja ukupne društvene pozicije samoupravno organizovanih radnika u materijalnoj proizvodnji. U stvari, reč je o određenoj nepodudarnosti samoupravnog preobražaja društveno-ekonomskog položaja radnika u materijalnoj proizvodnji, s jedne, i radnika u društvenim delatnostima, s druge strane, naime, o protivrečnosti društveno-ekonomskog položaja radnika u materijalnoj proizvodnji i radnika u društvenim delatnostima. Ova protivrečnost je i posledica sporog preobražaja viška rada u potreban rad, što neminovno destimulativno utiče i na intenzitet i kvalitet ovih procesa, odnosno na ovladavanje viškom rada od strane subjekata samoupravljanja.

Samoupravljanje je otvorilo nove tokove društvenog kapitala, odnosno potrebnog rada i viška rada, ili — još određenije — samoupravljanje, kao društveno-ekonomski odnos, društvena je bit tih procesa. Iz ovog osnovnog stava proizlazi konstatacija da je *podruštvljavanje viška rada strateško pitanje razvitka socijalističkog samoupravljanja*, odnosno socijalizma kao svetskog procesa. *Izgradnja socijalizma predstavlja epohu klasnog preobražaja viška rada u potreban rad.*

Naše je društvo relativno daleko otišlo u stvaranju društveno-ekonomskih uslova za slobodnije kretanje viška rada, za vraćanje viška rada potrebnom radu, odnosno za prevazilaženje njegove otuđenosti od potrebnog rada. Kretanje viška rada predstavlja složeno dijalektičko jedinstvo protivrečnosti. Višak rada postaje

Digitized by Google

deo radnikovog potrebnog rada. Time se uloga društvenog kapitala u našem društvu počela izražavati kao neposredna funkcija samoupravno organizovanih radnika. Tako se višak rada sve više oslobađa svih onih klasnih sadržina koje su »ostale« od viška vrednosti. Ono što ostaje od klasne sadržine viška vrednosti — u preobraženom vidu se spaja sa celinom dohotka, i to u osnovnoj organizaciji udruženog rada.

»Povratak« viška rada potrebnom radu je bitna pretpostavka za to da samoupravno organizovana radnička klasa, u organizovanoj društvenoj akciji, napusti svoju proizvođačku poziciju i, kao osnovna stvaralačka društvena snaga, proširi tu akciju na sve oblasti ukupnog društvenog rada. Spajanjem samoupravno organizovane radničke klase sa uslovima, sredstvima i rezultatima rada, odnosno spajanjem potrebnog rada i viška rada, u celom društvu je počelo otvaranje i onih prostora u kojima nije bila u potrebnoj meri pokretana neposredna društvena akcija radničke klase. Drugim rečima, u još otuđene prostore ukupnog društvenog bića počela je da prodire društvena akcija samoupravno organizovane radničke klase.

Spajanjem samoupravno organizovane radničke klase sa uslovima, sredstvima i rezultatima rada, odnosno preobražavanjem viška rada u potreban rad, nastupile su promene i u samom karakteru individualnog i društvenog prisvajanja. Samoupravno organizovan radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada svojim neposrednim individualnim prisvajanjem na osnovama rada, a u uslovima društvene svojine, u isto vreme vrši funkciju društvenog prisvajanja.

Neposrednim spajanjem sa potrebnim radom i viškom rada društveno biće radničke klase, kao što smo ranije istakli, otvara se ka društvenim bićima svih drugih socijalnih slojeva i grupacija. To je značajan preduslov za otvaranje procesa — da samoupravno organizovana radnička klasa i radni ljudi iz sfere ukupne društvene reprodukcije još neposrednije određuju okvire i sadržaje potrebnog rada. Međutim, u ovim našim razmatranjima suština pitanja nije u kvantitativnom određivanju potrebnog rada. Reč je o društvenim, klasnim dimenzijama potrebnog rada.

Otvoreni procesi intenzivnih promena u društvenoj svojini uslovljavali su i promene samoupravno organizovane klase i u pogledu potrebnog rada i viška rada. *Odnos radničke klase prema potrebnom radu i višku rada ključno je pitanje epohe socijalizma.* To je ključno pitanje prevazilaženja nasleđene podele rada, svojine i svojinskih odnosa, delovanja ekonomskih zakonitosti robne proizvodnje, klasne podele i slično.

Prodorom društvene akcije radničke klase u neposrednim odnosima potrebnog rada i viška rada počele su se otvarati osnovne »nepoznanice« u društvenom biću društva — kakvo smo nasledili. U prvom redu, reč je o određenim sadržinama bazičnog pro-

Digitized by Google

dukcionog odnosa, društveno-ekonomskoj i političkoj poziciji radničke klase, njenom odnosu sa radnim ljudima u svim drugim oblastima ukupne društvene reprodukcije itd.

Dovođenje samoupravno organizovane radničke klase u sve neposredniji društveni odnos sa potrebnim radom i viškom rada omogućuje da društvena akcija radničke klase usmerena ka bitnim elementima oslobođenja rada sve češće dobija najšire dimenzije kad je reč o kretanju, promenama ukupnog društvenog bića. Time društveno biće radničke klase sve više poprima sadržinu ukupnog društvenog bića, pri čemu istorijski interes radničke klase i dalje ostaje osnovni određujući činilac daljeg razvoja našeg socijalističkog samoupravljanja.

VII

Slobodna razmena rada postala je, poslednjih godina, preokupacija naše socijalističke samoupravne prakse i teorije. Naročito posle usvajanja Ustava u 1974. godini i Zakona o udruženom radu. Svakako, dublje korene fenomena slobodne razmene rada treba tražiti u promenama svojine, bazičnog produkcionog socijalističkog samoupravnog odnosa i, na osnovi svega toga, u ukupnoj društvenoj poziciji radničke klase.

Može se ipak konstatovati da naši prilazi i analize slobodne razmene rada nisu dublje prodrli u njenu složenu društveno-ekonomsku suštinu. Problem, međutim, postoji i deo je naše stvarnosti. Rezolucija o slobodnoj razmeni rada u društvenim delatnostima, usvojena u Saveznom veću Skupštine SFRJ, razradom više ključnih pitanja, otvorila je šire perspektive neposrednijoj društvenoj akciji usmerenoj ka izgrađivanju samoupravnog sistema zadovoljavanja zajedničkih interesa. Ali sve je to tek početak. Pred teorijom i praksom još stoje vrlo značajna otvorena pitanja koja traže odgovor. Pomenimo neka: definisanje; vrste i kriterijumi za klasifikaciju zajedničkih potreba; društveno vrednovanje rezultata rada radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada društvenih delatnosti; samoupravno udruživanje rada i sredstava na osnovama slobodne razmene rada; izvori sredstava za zadovoljavanje zajedničkih potreba; proširena reprodukcija u društvenim delatnostima itd. Sva ova pitanja razmatraju i traže za njih konkretna rešenja radna tela Saveta za društveno uređenje SFRJ.

»Kvalitetan materijal« za odgovor na ova, rekli bismo, fundamentalna pitanja moramo tražiti i nalaziti u neposrednoj samoupravnoj društvenoj praksi. Zbog toga je potrebno da praksu slobodne razmene rada stalno razvijamo i unapređujemo, da u toj praksi tražimo odgovore. Pri tome, moramo imati na umu činjenicu da su dosadašnjim ostvarivanjem odnosa slobodne razmene rada otvoreni procesi za temeljnije institucionalne promene u svim oblastima društvenih delatnosti. Ruše se granice kojima su ome-

Digitized by Google

đene postojeće institucije. Odnosi slobodne razmene rada su otvorili granice stvorene na osnovama klasnih sadržina kapitalističkog bazičnog produkcionog odnosa i u određenoj meri zadržanih u uslovima dominiranja državnosvojinske komponente u tom produkcionom odnosu. Prevazilaženje okvira u kojima još deluju društvene delatnosti, kao institucije, u društvenoj biti znači njihovo samoupravno transformisanje i, neodvojivo od toga, njihovo potpuno samoupravno otvaranje prema društvu.

Digitized by Google

Ivan Jelić

O nekim osnovnim metodološkim problemima u radu na sintezi historije SKJ*

(Teze za raspravu)

I

Voditi raspravu o metodološkim problemima u radu na sintezi historije Saveza komunista Jugoslavije znači zapravo zanimati se za bitna pitanja naše historijske znanosti danas. U svojoj razvojnoj liniji jugoslavenska je historiografija prošla niz trenutaka kada su problemi njena metodološkog sazrijevanja i usmjerenja za-

* Pokušaj je ovih teza da pridonesu razmatranju nekih bitnih metodoloških problema pred kojima se nalazimo u daljnjem radu na sintezi historije SKJ, te o kojima bi trebalo definirati zajedničke sudove i spoznaje. U tom smislu teze predlažu razradu nekih pitanja o kojima se govori u Projektu historije SKJ, s težištem na onima koja se u daljnjem radu najprije postavljaju na dnevni red.

Digitized by Google

okupljali vidnu pažnju, ali danas se toj temi više nego ikad pridaje presudno značenje. Brojni apeli o potrebi razbijanja granica što ih je nametnula politička historija, o širenju interesa za sva područja povijesnog i društvenog života, o neminovnosti povezivanja sa srodnim društvenim naukama, o metodološkom »osvješćivanju« historičara i podizanju novih — danas poprimaju značaj sistematskog napora i težnje da se što brže prevladava postojeće stanje. A to stanje se najsažetije označava ocjenom da dominira tradicionalna historija koja ne može znatnije pridonijeti razumijevanju i objašnjavanju ljudskog društva u prošlosti i suvremenosti. Dakako, posrijedi su i drugi razlozi. Razvoj historijske znanosti u svijetu, koji sve više obilježava tendencija za mijenjanjem njene paradigme, postupno zapljuskuje i obale naše historiografije. S druge strane, ona se sve više suočava s opasnošću ekspanzije pojedinih društvenih nauka, koje traže primat u objašnjavanju historijskih društvenih procesa dajući povijesnoj znanosti tek funkciju elaboratora za potrebe primjene njihovih metodoloških koncepcija.

Sve je to, dakako, u prvom redu povezano s pitanjem položaja i društvene funkcije naše historijske znanosti danas. Ono se, mislim, može najzornije sagledavati upravo na pitanju osnovnog smisla i cilja historije SKJ za kojom težimo. Osnovno je da takva historija treba da ima funkciju veze između prijeđenog historijskog razvoja SKJ i naše suvremene stvarnosti. Naše društvo, koje posjeduje i treba da razvija historijsku svijest, može takvim djelom dobiti veoma važan prilog daljnjim stvaralačkim pregnućima u svom razvoju. A ostvarivanjem takvog djela naša bi historiografija mogla u pravom smislu riječi ispoljiti svoju društvenu funkciju kao marksistička znanost. Ona bi zasigurno time mnogo pridonijela suzbijanju opasnosti da se historiografija razvija kao vrijednosno neutralna nauka.

II

Treba poći od konstatacije da su u nas još veoma rijetki pokušaji sintetičkog karaktera u obradi historije SKJ. To je zapravo samo jedna od karakteristika stanja u cijeloj historijskoj znanosti gdje pristup sagledavanju cjeline društvenih procesa veoma zaostaje za inače sve opsežnijim i eksplozivnijim analitičkim istraživanjima. Zasigurno i ta činjenica daje određenu težinu gledištima o krizi historijske nauke.

Prema tome, objavljivanje *Pregleda istorije Saveza komunista Jugoslavije* (dalje: *Pregled*), godine 1963, u izdanju Instituta za izučavanje radničkog pokreta u Beogradu, označavalo je važnu pojavu u dotadašnjim istraživanjima, a, što je još važnije, o toj činjenici jednako treba voditi računa i danas. Riječ je o tome da u daljnjem 15-godišnjem razdoblju više nije bilo poku-

Digitized by Google

šaja da se izradi novo sintetičko djelo iz historije SKJ, koje bi na neki način trebalo da označi daljnji korak u odnosu na *Pregled* i konstatira viši stupanj u razvoju historiografije. Dakako da treba imati na umu da je bilo i da ima pokušaja izrade kraćih pregleda historije SKJ, namijenjenih za pojedine svrhe, ali oni ne mogu da se promatraju kao značajniji ishod u razvoju naše historijske znanosti. Prema tome, stečena iskustva u uopćavanju rezultata istraživanja povijesti SKJ svode se prvenstveno na *Pregled* koji je nastao u jednoj kvalitativno drugoj situaciji, za razliku od današnje kada je riječ o razvoju historiografije. Pitanje sintetičkih pokušaja obrade pojedinih tema iz najnovije povijesti ostaje, dakle, i dalje jedno od najakutnijih u našoj historijskoj znanosti.

U vezi s navedenim problemima treba poći i od druge značajne činjenice, a to je da *Pregled* nema karakter znanstvene historijske sinteze, iako mu je cilj bio da dade »celovit prikaz nastanka i razvojnog puta KP, odnosno SK Jugoslavije«.

U veoma opsežnim raspravama koje je širom zemlje izazvala pojava *Pregleda* ipak su bila načeta i neka važnija metodološka pitanja, koja mogu biti poučna i od koristi za naš današnji rad. Među tim pitanjima treba ukazati na slijedeća:

1. Konstatirano je da *Pregled* nije sintetička znanstvena historija, nego je to prvi pokušaj »preglednog izlaganja bitnih procesa i zbivanja, na jedan način koji predstavlja više konstatovanje a manje analiziranje, jedan sistematizovan prikaz određenih istorijskih pojava i odnosa bez dubljeg ulaženja u objašnjavanje njihovih korena i uzroka, njihove uzajamne povezanosti i zavisnosti, i bez ocenjivanja njihovih istorijskih dejstava«. Isticalo se da *Pregled* po svom karakteru nije znanstveni rad, ali ima posebno značenje za daljnje poticanje znanstvenih istraživanja historije SKJ. Unatoč tome, *Pregledu* se pridavala i karakteristika »neke vrste sinteze«, koja je »privremena i na nižem stepenu«, ali koja je važan korak za daljnje usmjeravanje rada u cilju pisanja prave sinteze povijesti SKJ.

2. Kao jedno od temeljnih postavljeno je pitanje: može li historija SKJ biti poseban predmet proučavanja? To je pitanje pokrenulo ujedno i nekoliko drugih od posebnog značenja, naime: da li se historija SKJ mora proučavati kao sastavni dio povijesti radničkog pokreta; da li se radnički pokret može posebno proučavati ili u sklopu šire povijesti odgovarajućeg razdoblja, osobito nacionalne. U tim raspravama prilično je sazrela spoznaja da, bez obzira na stvarne utjecaje i ovisnosti od procesa u razvoju radničkog pokreta ili drugih društvenih snaga, posebna obrada povijesti komunističkog pokreta ima svoju punu opravdanost u metodološkom smislu. Riječ je o posebnoj političkoj organizaciji koja ima svoju širu društvenu, političku i idejnu funkciju te svoj poseban unutrašnji razvoj, izrastajući u vodeću historijsku silu. Na osnovi te određenosti, postoji puna opravdanost za samostal-

Digitized by Google

no proučavanje historije SKJ i pisanje njene sintetičke povijesti. Za razliku od radničkog pokreta, SKJ kao organizirana politička snaga može opravdanije i objektivnije da bude poseban predmet proučavanja u historiografiji, jer svojim uočljivijim i specifičnijim osnovnim obilježjima daje jasnu osnovu za istraživanje.

3. Nastala je spoznaja da glavni problem u istraživanju i uopćavanju historije SKJ nije u definiranju same teme, to jest da li njene šire ili uže strukture, nego upravo u metodološkom pristupu koji će omogućiti da se nastanak i razvoj SKJ sagledava u onim odnosima koji su ga posredno ili neposredno određivali. U tom pogledu i historiju SKJ treba istraživati i obrađivati utvrđivanjem odnosa i relacija prema ekonomskom i društvenom razvoju postojećeg društva u kojemu djeluje te u odnosu na međunarodne okolnosti i kretanja u međunarodnom radničkom pokretu.

4. Istaknuto je značenje pitanja o odnosu općeg i posebnog, poglavito kada je riječ o sagledavanju jugoslavenskog prostora u cjelini i pojedinih njegovih dijelova. Vidnije je došla do izražaja misao o potrebi istraživanja povijesti radničkog pokreta u pojedinim republikama i pokrajinama, kao važnom preduvjetu obrade cjeline.

5. Rasprava o periodizaciji razvoja SKJ ukazala je na niz značajnih problema. U vezi s njima, osnovna je spoznaja bila da se periodizacija, koja je s pravom išla na uočavanje osnovnih razvojnih međaša značajnih za historiju SKJ, treba sagledavati u sklopu širih povijesnih razdoblja, koja su kvalitativno utjecala i na razvoj SKJ.

Inače, rasprave o *Pregledu* u prvom redu su se odnosile na nedostatke u prikazu događajnog procesa, to jest odgovarajućih činjenica, posebno s obzirom na zastupljenost pojedinih dijelova Jugoslavije. Dakle, napad na činjenice i događaje bio je u središtu pažnje, a navedena metodološka pitanja nisu zaokupljala veći interes koji bi imao šireg odjeka u daljnjem razvoju naše historiografije.

Unatoč dojmu da *Pregled* nije u mnogo čemu zadovoljio, on je ipak pridonio ostvarenju jednog veoma značajnog cilja, koji je redakcija jasno istakla, a to je da se pojača interes i unaprijedi istraživački rad na povijesti radničkog pokreta i SKJ.

Daljnji razvoj naše historiografije, može se reći, u velikoj mjeri je potvrdio taj cilj i nakanu *Pregleda.* Znanstvena istraživanja historije SKJ dovela su do prave eksplozije u proučavanju brojnih historijskih zbivanja, pojava, problema i razdoblja. To pokazuju slijedeći momenti:

1. Znatno je porastao broj kadrova koji se profesionalno bave znanstvenim istraživanjem povijesti radničkog pokreta i SKJ.

Digitized by Google

2. Obrađene su brojne teme što omogućuje dublje poniranje u razmatranje niza značajnih pitanja.

3. Izvršen je prodor na istraživačkom području izvan okvira političke i ratne povijesti. Sve više se pristupa istraživanju ekonomskih pitanja, društvenih struktura, pojedinih problema iz područja ideologije, kulture, umjetnosti.

4. S obzirom na pojedina osnovna vremenska razdoblja, treba reći da je produbljeno sagledavanje niza značajnih problema iz međuratnog razdoblja, da su sve češća istraživanja političkih i društvenih procesa u razdoblju rata i revolucije, te da suvremena stvarnost zaokuplja sve veće zanimanje historijske znanosti.

Unatoč svemu tome, treba konstatirati da se vidno zaostajalo u metodološkim raspravama, u usvajanju novih metoda istraživanja novije povijesti i historije SKJ, koje bi metode vodile i novoj spoznajnoj teoriji u historijskoj znanosti. Postignuti značajni rezultati nastali su ipak u prvom redu na načelima tradicionalne historije, zaokupljene poglavito neponovljivim povijesnim činjenicama koje ne omogućuju dublje poniranje u razumijevanje razvoja ljudskog društva u prošlosti i suvremenosti. Svakako je to jedan od dokaza da se u nas u znatnoj mjeri još doživljava povijest kroz događaje. Ta se činjenica sa možda najtežim posljedicama odrazila upravo na pomanjkanje sintetičkog pristupa u proučavanju društva.

III

U našoj raspravi trebalo bi nastojati što bolje rasvijetliti pitanje sinteze, to jest što pod tim pojmom razumijemo kada je riječ o pisanju historije SKJ? Treba istaći da je i dosta nesporazuma oko shvaćanja tog pojma. Zasigurno je da nećemo postići sintezu ako idemo za pisanjem historije SKJ kao neke događajne povijesti, pa ma koliko težili da ona obuhvati veliki vremenski raspon i cjelinu zbivanja. Treba, dakle, utvrditi kolike su nam i kakve mogućnosti da izradimo sintezu historije SKJ. U našem Projektu historije SKJ pojam sinteze ističe se kao glavni refren kada je riječ o metodološkom pristupu, ali još nije precizirano kakva je sinteza u pitanju.

Dakako da za definiranje karaktera naše sinteze, kao i svake druge, treba utvrditi određenu teorijsku osnovicu. Osnovne pretpostavke u tom pogledu, kada je riječ o historiji SKJ, mogle bi se svesti na slijedeće elemente:

1. SKJ kao partija radničke klase od samog svog nastanka teži ostvarenju revolucije kao glavnog strategijskog cilja.

2. Historija SKJ ujedno je i historija radničke klase.

Digitized by Google

3. Pisati historiju SKJ znači, u stvari, pisati povijest društva u kojemu on djeluje. Značenje historijske uloge komunističkog pokreta može se zapravo mjeriti po utjecaju koji je imao i ima u povijesti društva.

Širina ovih teorijskih postavki jasno pokazuje da one ne mogu da proizlaze samo iz historijske znanosti nego im se porijeklo nalazi i u drugim društvenim naukama. Već se u toj činjenici dovoljno jasno ogleda opravdanost i ispravnost potrebe interdisciplinarnog pristupa u historiji. To posebno vrijedi kada je riječ o odnosu historije i sociologije. Jer, zapravo, ni jedna ni druga znanost nemaju izgrađen cjelovit sintetički pristup društvu. Zasigurno će se naći na dobrom putu ako to učine zajednički.

U dogovoru o razradi sheme na kojoj treba da se temelji sintetička konstrukcija treba poći od jednog pitanja koje često zaokuplja našu pažnju, iako bi odgovor na nj trebao biti dosta jasan. Riječ je o tezi da se sinteza ne može sačiniti ako nije sve istraženo. Ostati na tom stanovištu značilo bi zapravo ostati na početku posla. Precizno definirana sintetička konstrukcija ne može biti uvjetovana tim pitanjem. Dakako, ne smije se ni za trenutak potcjenjivati opasnost od beskonačnog mnoštva činjenica, koje se još k tome prezentiraju po uobičajenoj kronološkoj shemi.

Prema tome, sinteza historije SKJ nije djelo koje ima za cilj da obuhvati što više događaja, jer bi to samo vodilo u stanje nereda i zbrke. Sintetička konstrukcija mora imati u vidu druge momente. Ona bi mogla biti sastavljena od slijedećih elemenata:

1. Izbor povijesnih pojava i problema koji treba da se nalaze u prvom planu znanstvene prezentacije.

2. Utvrđivanje pojava koje se ponavljaju, to jest imaju dugo trajanje, i onih koje su neponovljive u društvenim procesima.

3. Utvrđivanje bitnih elemenata pojedine historijske činjenice i njihovo funkcionalno povezivanje.

Prema tome, riječ je o elementima koji stvaraju spoznaju o cjelini zbivanja kada je posrijedi historija SKJ. Dakako da ni najidealnija primjena ove sheme ne bi mogla dati odgovor na sva pitanja koja bi sačinjavala tu historiju. Zbog toga sinteza treba da pruži i pune mogućnosti formuliranja otvorenih pitanja koja čekaju svoj odgovor ovisno o daljnjim istraživanjima.

IV

Ostaje presudno pitanje: u kojem stupnju je moguća primjena navedenih načela sintetičke konstrukcije? Treba odmah reći da je to inače jedan od glavnih metodoloških problema u historijskoj znanosti. S obzirom na naprijed istaknute ocjene stanja u našoj historiografiji, ne bi trebalo očekivati neke značajnije rezultate, ali bi svakako valjalo prevladati razinu informacije. Najuže pove-

Digitized by Google

zano s tim jest i pitanje koliko smo danas u mogućnosti da dosadašnja historiografska istraživanja, koja su po svom karakteru poglavito empirijska, prilagodimo predloženom sintetičkom pristupu. To je svakako jedan od zadataka naših radnih timova.

Ovom prigodom moguće je tek sažeto naznačiti osnovne probleme kada je riječ o realizaciji predložene sintetičke konstrukcije. Ukazujemo na njih bez posebnog kriterija značenja i poretka, te bez namjere da ih se time iscrpi:

— Analiza i ocjena klasne strukture, i to poglavito kroz one značajke koje su bitne za historijski razvoj. U tom pogledu klasna borba, koja daje glavno obilježje društvenim odnosima, treba prvenstveno da zaokuplja našu pažnju.

— Uočavanje mjesta i uloge društvenih klasa preko kojih se odslikava glavna ekonomska podjela u građanskom društvu.

— Slika (okvir) društva koje ima duže trajanje.

— Sagledavanje uloge političkih snaga kao odraza društvenih klasa.

— Komunistički pokret kao pokretna sila. Njegovo izrastanje u vodeću snagu klase, nacije, društva.

— Uočavanje bitnih relacija između komunističkog pokreta i društvene sredine.

— Komunistički pokret i međunarodne relacije.

— Spoznavanje značenja unutrašnjeg života i razvoja SKJ u svim etapama. Uočavanje kriznih trenutaka.

— Komunistički pokret i sfera društvene svijesti.

— Značenje uočavanja brojnih i različitih posebnosti.

— Značenje periodizacije. Ona treba da se temelji na izboru onih bitnih povijesnih činjenica koje vode u dubinu razumijevanja historijskih procesa. Promatranje dubinskih pojava omogućuje uočavanje prekretnica bitnih za cijelo društvo. Unutar osnovnih vremenskih razdoblja (do 1918; 1918—1941; 1941—1945; od 1945) trebalo bi svakako razmotriti pitanje daljnje periodizacije po određenim vremenskim odsjecima. Riječ je o podjelama koje često mogu da budu prepreke razjašnjavanju historijskih procesa jer se u njihovu prikazu pojavljuju kao određene brane.

Za sagledavanje sadržaja sintetičke konstrukcije također treba ukazati na nekoliko osnovnih teza:

— Nastajanje komunističkog pokreta na razvalinama socijalističkih partija i njegova temeljna strategijska orijentacija prema revoluciji. Treba, dakle, imati stalno na umu da je riječ o revolucionarnom pokretu. Uočavanje značajki u razvojnoj liniji teorije revolucije našeg komunističkog pokreta ulazi u prvi plan pažnje.

Digitized by Google

— Potreba uočavanja činjenice da je u takvim ograničenim i zatvorenim uvjetima i mogućnostima za razvoj kapitalizma, kakve je imalo staro jugoslavensko građansko društvo, proletarijat pod utjecajem KPJ pokazivao da je jedina klasa koja može da bude nosilac procesa izmjene društvene strukture. Partija je svojim utjecajem u radničkim masama sve više ispoljavala sebe kao najviši oblik svijesti radničke klase.

— Titov pravac izgradnje KPJ jasno je ukazivao na to da između Partije i radničke klase treba da postoji stalno uzajamno djelovanje. KPJ je kao marksistička partija dio radničke klase i ujedno njena avangarda, koja svojom teorijom usmjerava borbu klase.

— Svojim interesom za rješavanje vitalnih problema u starom građanskom društvu KPJ je izrasla u glavnog i najjačeg nosioca svijesti o zajedničkoj povijesti naših naroda i narodnosti.

— Uočavanje uloge KPJ u oslobodilačkom ratu i revoluciji putem spoznaja na kojima je izgrađivala svoju političku i vojnu strategiju. Sagledavanje njene sposobnosti da svojim utjecajem i akcijom stvara široku društvenu osnovicu oslobodilačkog rata. Uočavanje presudnih faktora koji ukazuju na to da će razvitak NOR-a biti socijalistička revolucija. Značenje odgovora na pitanje kako revolucija mijenja društvene strukture.

— Sagledavanje vodeće historijske uloge SKJ kao avangarde radničke klase koja je nosilac revolucionarne preobrazbe društva na prijelazu iz kapitalizma u socijalizam. Spoznavanje bitnih faktora u razvojnoj liniji SKJ koji ga čine snagom na čelu društvenog progresa. U vezi s tim jedna je od bitnih zadaća uočavanje uloge SKJ na usmjeravanju svijesti ljudi u pravcu izgradnje socijalizma. Tako je jedino i moguće sagledavanje SKJ kao »udruženja ideološki jedinstvenih ljudi«, a ne kao neke klasične političke partije.

V

Dakako da veoma značajnu ulogu ima metodički instrumentarij koji bi trebalo primijeniti u pisanju sinteze historije SKJ. To je svakako pitanje o kojemu treba zasebno raspravljati u našim timovima.

Kada je riječ o radu timova treba ukazati također na neke momente. U našim uvjetima timski rad je još stvar budućnosti. Raditi timski na našoj sintezi na taj način da se cijeli materijal podijeli na dijelove, koji pripadaju pojedincima, ne bi vodilo najboljem rezultatu. Riječ je o potrebi stvaranja uvjeta za povezivanje historijskih činjenica u cjelinu. Ako svaki autor, specijalista za svoje područje, unosi u sintezu dio za koji je zadužen, možemo se naći pred opasnošću da se to djelo ne razlikuje od nekog zbornika rasprava i članaka. Upravo je zato i potrebna rasprava o metodološkim pitanjima. Mislim da bi naši timovi u

Digitized by Google

prvom redu trebali voditi računa o ovim načelima: (a) potreba prethodnog definiranja zajedničkog sadržaja dominantnih problema; (b) ujedinjavanje napora i sposobnosti više znanstvenika s ciljem razrade težišnih problema. Sve to jasno pokazuje da se pred našim timovima nalazi teška i složena zadaća. Ona se može još bolje sagledati uz isticanje činjenice da su u nas još veoma rijetki znanstvenici sintetičari, koji posjeduju sposobnost sintetičke konstrukcije.

Zbog svega navedenog uspjeh u radu na izradi sinteze historije SKJ mogao bi da bude uzoran primjer ostvarivanja glavne zadaće naše historijske znanosti, a to je da se sintetičkim pristupom usmjerava pogled prema društvu kao cjelini. Sinteza će nam omogućiti upoznavanje prošlosti, ali u tom smislu da se bez nje ne može razumjeti sadašnjost. Kontinuitet historijskog vremena ovdje se može spoznavati u kontinuitetu razvoja SKJ, to jest u dijalektičkom jedinstvu njegove prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

Digitized by Google

Delegatski sistem

(Grupa autora, Institut za političke studije FPN, Beograd, 1979)

U ovoj knjizi korišćena je bogata empirijska građa koja je prikupljena tokom istraživanja. Bez obzira na ograničenost dometa kada su u pitanju društvene nauke, ovim radom nastoje se utvrditi osnovne smernice u ostvarivanju i funkcionisanju delegatskog sistema. Pokazalo se neophodnim da se jedna takva složena problematika kao što je delegatski sistem, instrument vlasti radničke klase, na kojem počiva politički sistem socijalističkog samoupravljanja, kritički i naučno analizira.

Sprovedena su najpre terenska istraživanja na uzorku od 14 opština na užem području SR Srbije: 5 opština reprezentovalo je grupu razvijenih, 5 opština — srednje razvijenih i 4 opštine grupu nerazvijenih. Istraživači su nastojali da uzorak bude reprezentativan, kako po broju opština tako i po odgovarajućoj zastupljenosti opština svih stepena razvijenosti i po pokrivenosti svih regiona. Zatim, anketirani su radni ljudi, građani, članovi delegacije i delegati tri veća skupština opština. Detaljni intervju je organizovan u svim opštinama sa nosiocima najznačajnijih društveno-političkih funkcija. Svi dobijeni podaci su po određenom planu obrađeni i svrstani, tako da se mogu koristiti za različite analitičke i naučne svrhe.

Knjigu čini jedanaest priloga posvećenih funkcionisanju i ostvarivanju delegatskog sistema, a napisani su po jedinstvenom planu i na osnovi istih empirijskih podataka. Svi delovi knjige su međusobno povezani.

U prvom prilogu (»Delegatski sistem u funkciji ispoljavanja, usaglašavanja i zadovoljavanja potreba i interesa«), Radivoje Marinković analizira interese i potrebe što se realizuju delegatskim sistemom i dolazi do zaključka da je za funkcionisanje i ostvarivanje delegatskog sistema veoma bitna razvijena svest kod građana i radnih ljudi u organizacijama udru-

Digitized by Google

ženog rada i mesnim zajednicama. Pokazalo se da je u tom pogledu u mesnim zajednicama situacija bolja nego u organizacijama udruženog rada. Ispostavilo se da je nedovoljno razvijena, izdiferencirana aktivnost zborova organa samoupravljanja, društveno-političkih organizacija i drugih subjekata. Autor je istraživanjem utvrdio da se delegacijama najviše zamera zbog njihove »nedovoljne povezanosti sa zborovima i organima samoupravljanja«, i zbog slabe saradnje među delegacijama. Uvođenjem delegatskog sistema povećane su mogućnosti svih činilaca, samoupravnih tela, radnih ljudi i građana »da ispolje svoje potrebe i interese i da te interese kroz društveno-politički mehanizam delegatskog sistema demokratski povezuju i usaglašavaju«.

U svom radu Pavle Nikolić pokušava da naznači karakter ostvarivanja odnosa delegacija i delegata što su izabrani u samoupravna tela u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama. Autor najpre analizira u kojoj su meri normativno regulisani odnosi delegacija i delegata i izabranih samoupravnih tela. Istraživanje je pokazalo da 65% delegacija nije donelo poslovnike o svom radu, tako da postojeći odnosi nisu normativno regulisani u potrebnoj meri. Ali, ipak, ovaj nedostatak je ublažen činjenicom da programi rada delegacija »predviđaju oblike komuniciranja sa izbornom bazom«. Dalje se daje uvid u sadržinu, način i sredstva ostvarivanja odnosa delegacija i delegata i izabranih samoupravnih tela. Jedan od vidova ovih odnosa je i pokretanje inicijativa za održavanje sastanaka delegacija i samoupravnih tela. Drugi vid odnosa delegacija i delegata i izabranih samoupravnih tela odnosio bi se na davanje inicijativa, predloga, na organizovanje konsultacija itd. Dosta značajan činilac bio bi i »obaveštavanje i obaveštenost svih subjekata u delegatskom sistemu, samim tim i delegacija i delegata, s jedne strane, i organa samoupravljanja, s druge«. Odlučujući uticaj na stavove delegata u skupštinama društveno-političkih zajednica i skupštinama SIZ moraju imati radni ljudi i građani, organizovani u svojim samoupravnim organizacijama i zajednicama.

Milan Matić u prilogu »Delegatski sistem i proces odlučivanja« ističe da se u razvijanju delegatskog sistema došlo do pozitivnih rezultata. Naime, veoma veliki broj radnih ljudi i građana učestvuje u radu delegatskih tela i organa. Isto tako je značajno da su u međusobnom informisanju učesnika delegatskog sistema postignuti veoma dobri rezultati. Istina, treba još dosta učiniti na boljem informisanju građana i radnih ljudi. U davanju inicijativa samoupravne osnove u delegatskom odlučivanju postignuti su tek početni uspesi.

Uticaji osnovnih subjekata delegatskog sistema, pre svega samoupravne osnove, nedovoljni su. Dakle, bez obzira na pozitivne rezultate, podaci o istraživanju delegatskog sistema koji su do sada prikupljeni svedoče o značajnim, ali tek početnim uspesima u konstituisanju delegatskog odlučivanja.

U radu »Uloga društveno-političkih organizacija u funkcionisanju i ostvarivanju delegatskog sistema« Dragomir Drašković govori o bitnim elementima ustavne uloge društveno-političkih organizacija u delegatskom sistemu. Dublji teorijsko-praktični smisao te uloge je u tome što se politički faktor u našem društvu, pa i društveno-političke organizacije, stavlja u funkciju ekonomskog oslobađanja rada. Taj proces se u praksi manifestuje u ostvarivanju i funkcionisanju delegatskog sistema.

Na temelju osnovnog cilja istraživanja Dragomir Drašković empirijski verifikuje ostvarivanje ustavne uloge društveno-političkih organizacija u funkcionisanju i realizovanju delegatskog sistema, osobito na nivou mesne zajednice i organizacije udruženog rada. Zatim analizira uticaj društvene baze na rad delegacija i delegata, a razmatra i društveno-političke organizacije i njihovo delovanje na aktivnost delegacija.

Digitized by Google

Pored postignutih dobrih rezultata na području demokratizacije društveno-političkih odnosa, »društveno-političke organizacije još uvek nisu u potrebnoj meri uspostavile svoje povezano delovanje u vertikalnoj strukturi delegatskih institucija«. Kada je posredi veza između delegacije i delegata, mora se istaći: iako je na zavidnom nivou, ta veza ipak nije ostvarena do kraja.

Govoreći o organizovanosti i efikasnosti kao uslovu i rezultatu ostvarivanja delegatskog sistema, Mijat Damijanović ističe, kao jedan od konceptualno-aspirativnih ciljeva, i društveno oslobađanje rada kao posledice samoupravno udruženog rada. Organizovanost i efikasnost jednog sistema može se ispitati i analizom procesa odlučivanja. Taj proces nam pokazuje efikasnost i pouzdanost demokratskih načela jednog društva, dakle, i socijalističkog samoupravnog društva. Procesualno-tehnološki aspekt sadrži sintezu postupaka različitih subjekata koji određenim sredstvima u određeno vreme nastoje ostvariti planirane ciljeve. »Jedan od osnovnih zahteva koji se postavlja u ostvarivanju delegatskog sistema odnosi se na obezbeđivanje uticaja samoupravne osnove na proces odlučivanja kako u skupštinama društveno-političkih zajednica tako i u skupštinama samoupravnih interesnih zajednica.« Mijat Damijanović dalje daje organizacionu karakterizaciju delegacija, kao i analizu kontrolnih mehanizama i informisanja.

U ovoj knjizi Mijat Damijanović objavljuje još jedan svoj prilog: »Uloga izvršnih i upravnih organa u sistemu delegatskog odlučivanja«. Ovde autor ispituje funkcionalnost izvršno-upravnih organa u delegatskom sistemu, odnos izvršno-upravnih organa prema osnovnim subjektima delegatskog sistema, kao i izvršno-upravnih organa skupštine.

Ostvarivanjem delegatskog sistema u samoupravnim interesnim zajednicama bavi se Milivoje M. Andrejević. Na osnovi analiziranog materijala uočava se veliki napor da delegatski sistem samoupravnim interesnim zajednicama bude u funkciji radnih ljudi i građana i da predstavlja politički izraz njihovih težnji i interesa.. Međutim, iz sprovedenih analiza funkcionisanja i ostvarivanja delegatskog sistema ipak proizlazi da u samoupravnim interesnim zajednicama on nije dovoljno razvijen, što nije u skladu s interesima i potrebama radnih ljudi.

Delegatski sistem se mnogo teže realizuje u samoupravnim interesnim zajednicama nego u drugim društvenim oblastima. Pored ostalih, autor navodi i sledeće teškoće koje stoje na putu postizanju boljih rezultata: nedovoljna organizovanost delegatske baze, veliko učešće izvršnih odbora i stručnih službi u konstituisanju politike i donošenju odluka, slobodna razmena rada još nije postala pravilo ponašanja u odnosima između proizvođača i korisnika usluga itd. Posebnu pažnju treba posvetiti sledećim pitanjima: »1. Jačanje samoupravne osnove delegatskog sistema; 2. ostvarivanje slobodne razmene rada; 3. jačanje svih funkcija samoupravne interesne zajednice; 4. potpunija povezanost svih činilaca delegatskog sistema itd.« Dobijeni odgovori upućuju na to da se postojeće teškoće moraju otkloniti i problemi sistematski rešavati.

Dragan Stojiljković analizira aspekte i probleme informisanja, kao i komuniciranja u delegatskom sistemu. Autor ocenjuje dosadašnje stanje kao nezadovoljavajuće. »U našoj samoupravnoj praksi pojam i suština informisanja u udruženom radu i delegatskom sistemu često se identifikuju sa javnim informisanjem i masovnim komuniciranjem u društvu«, koji su samo opšti delovi u procesu informisanja. U informisanju preovladava obaveštenje o onome šta se odigralo i o onome što je odlučeno, a manje se susrećemo sa suštinskim informisanjem kao neophodnim uslovom za stvarno učešće u celovitom procesu odlučivanja. U našem socijalističkom samoupravnom društvu treba jasnije definisati pitanja vezana za proces informisanja u udruženom radu. Potrebno je da

Digitized by Google

se i sistematski radi na obezbeđivanju kvalitetnih informacija.

U prilogu »Interesne grupe u delegatskom sistemu« Vinka Tomić analizira interesne grupe u okviru delegatskog sistema, uz razmatranje pojedinih od tih grupa koje ostvaruju određeni uticaj u skupštinama društveno-političkih zajednica. U sistemu socijalističke demokratije različiti činioci deluju na interesno grupisanje. Najvažniji su među njima: klasna pripadnost, položaj u organizaciji rada, politička pripadnost, radni staž, mesto boravka itd. Autor navodi i to da je svaka klasifikacija interesnih grupa problematična, prvo, jer »osnovni kriterij izražavanja i ostvarivanja posebnih interesa u delegatskom sistemu jesu istorijski interesi radničke klase«, i, drugo, »sistem socijalističke demokratije treba razvijati tako da omogućuje stalno i autentično izražavanje interesa različitih subjekata i njihovo demokratsko usklađivanje«. U mesnoj zajednici se većina ljudi koristi mogućnošću neposrednog izražavanja interesa u delegatskom sistemu.

U knjizi *Delegatski sistem* Radivoje Marinković je predstavljen sa još jednim prilogom: »Položaj, moć i uticaj osnovnih subjekata delegatskog sistema«. Autor određuje društvenu moć kao »društveno uslovljenu mogućnost grupa ili pojedinaca da u određenim društvenim odnosima utiču na ponašanje drugih i nametnu im svoju volju i svoje interese«. Realizacija i uticaj su sastavni delovi društvene moći. Delegatski sistem je zasnovan »na pluralizmu konkretnih društvenih interesa« građana i radnih ljudi. To je obeležje bitno za razumevanje koncepta moći u delegatskom sistemu.

Postoje različiti oblici uključivanja građana i radnih ljudi u proces samoupravnog odlučivanja: referendumi, zborovi, davanje inicijativa i predloga itd. Autor potom analizira delegatsku osnovu, moć i uticaj delegacija, položaj delegacije u svojoj socijalnoj sredini, međusobnu saradnju delegacija i, na kraju, izvodi zaključak da delegati kao činilac u procesu delegatskog odlučivanja ostvaruju »osrednji uticaj«. Na to deluju razne nejasnoće u pogledu stepena slobode delegata, nedovoljna informisanost, nedovoljna aktivnost u svojoj socijalnoj sredini itd.

Knjiga se završava prilogom Dragića Rudića »Organizovanost, sadržaj i način rada delegacija«. Po autorovom mišljenju, dosadašnja iskustva u ostvarivanju delegatskog sistema »pokazuju da se ustavna pozicija delegacije nije u dovoljnoj meri afirmisala«. Ocene koje su dobijene od nosilaca društveno-političkih i samoupravnih funkcija više su afirmativne, njima se ne osvetljava stvarno stanje koje je utvrđeno samim istraživanjem.

U knjizi *Delegatski sistem* obrađeni su najznačajniji vidovi ostvarivanja i funkcionisanja delegatskog sistema, ali prikupljene podatke i empirijsku građu treba i dalje naučno istraživati.

Možda je najveća vrednost ove knjige baš to što se u istraživanju društvenih procesa pošlo od prakse, od stvarnog delovanja raznih subjekata u delegatskom sistemu. Tek posle naučne obrade postojećeg stanja doneti su zaključci kojima je trasiran put za dalja i još temeljnija proučavanja.

Pavel Getejanc

Dr Branko Prnjat: Kulturna politika

(»Radnička štampa«, Beograd, 1979, strana 172)

Svako aktuelno određivanje kulturne politike podrazumeva napuštanje tradicionalne sheme o kulturi kao izrazu klasnog društva i izdvojenoj sferi društvenog rada. Novija i razvijenija teorija kulture, koja odgovara njenim stvarnim promenama i tendencijama preobražaja, uz empirijsko istra-

Digitized by Google

živanje, može da predstavlja vrednosnu orijentaciju za definisanje kulturne politike. Više od toga — za praktičnu akciju. Kulturna politika društva ne može se posmatrati izolovano od njegove opšte politike, od njegove društvene suštine, od ciljeva toga društva. I najbolja kulturna politika ne može da izbegne opasnost »konkretne utopije«, jednostavno stoga što ona mora da menja postojeće stanje, što istovremeno mora da ruši i gradi, suprotstavljajući se inerciji i otvarajući nove puteve.

U našoj savremenoj literaturi nedostaje celovitiji pristup politici u kulturi, koji bi bio značajan sa stanovišta društvene prakse, kao i novih teorijskih istraživanja. U njizi *Kulturna politika* dr Branko Prnjat nastoji da ostvari relativno pouzdane uvide u ne tako lako uhvatljivo područje složenih društveno-kulturnih interakcija. Autor je najpre morao da se oslobodi neadekvatnih interpretacija i teorijske kratkovidosti što preovlađuju u ovoj oblasti. Na to ga je primorala sama društvena praksa. Oslobađajući se tradicionalizma, Branko Prnjat se odlučuje na novo određivanje kulturne politike. Ovaj autor politiku kulture definiše kao *skup principa, akcija i mjera koje se samoupravno utvrđuju i naučno verifikuju u cilju slobodnog i optimalnog razvoja kulture, podsticanja kreativnosti, zadovoljavanja i podizanja na viši nivo kulturnih potreba svih pripadnika društvene zajednice*. Umesto preovlađujućih funkcionalističkih, statičnih i nerazvojnih shvatanja kulturne politike, u kojima se ističu aktuelne potrebe i njihovo zadovoljavanje u okviru postojećeg, Prnjat izražava ideje o novoj potrebi i kreativnosti, koje su nezaobilazne u dinamičnom području kulture. Veoma je bitno što se, uz adekvatnost ove definicije u našem samoupravnom društvu, ustanovljuje naučni pristup i naglašava neophodnost naučne metodologije u konstituisanju politike u kulturi.

Analizujući socijalne i kulturne realnosti savremenih društava, autor identifikuje glavne modele politike u kulturi. Pored tradicionalnog, građanskog, on analizira i administrativno-etatističke modele, da bi se posebno bavio specifičnostima samoupravne kulturne politike. Prnjat pokazuje kako samoupravni koncept politike u kulturi gubi stare atribute moći i vlasti, da bi se stiglo do slobodnih subjekata u kulturnom životu. On će, takođe, upozoriti na opasnosti od dezorijentacije koja nastaje u vakuumu između etatističke i samoupravne prakse.

U razmatranju ciljeva kulturne politike znatna pažnja posvećena je pravu na kulturu koje je još, na žalost, ne samo zbog ekonomskih i političkih granica, u oblasti »deklarativnog principa«. Prnjat, koji pravo na kulturu vidi kao čovekovo pravo na »sve slobodnije, kulturno sadržajnije i humanije oblike i mogućnosti ljudskog življenja, komuniciranja i samorealizacije«, u stvari je nespokojan pred društvenom klimom koja ne proširuje prostore slobode i kreativnosti.

Jedno od najbolje napisanih poglavlja ove knjige jeste ono o socijalističkoj revoluciji i kulturi. Autor, s dosta razloga, kaže da kulturna revolucija — ne kao »dodatna komponenta« — »označava najdalekosežniju dimenziju socijalističke revolucije«, »njeno stvarno središte«. Zbog pragmatizma i prakticizma, zbog uočljivog odsustva svestrane i principijelne samokorekcije, apsolutizuju se vrednosti »parcijalnog« u socijalističkoj revoluciji. Tu su agresivne provale i etatizacije i birokratizacije, tehnokratske i tehnicističke ambicije, ekonomizam i komercijalizacija, kratkovida ideologizacija postojećeg i mnogi drugi vidovi otuđene prakse i svesti. No jasno je da će se, ako se svi bitni aspekti socijalističke revolucije potpuno ne usaglase, ozbiljno poremetiti ostvarivanje univerzalne i autentične revolucionarne stvarnosti, jer socijalistička revolucija predstavlja kontinuirani i svestrani proces vraćanja čoveka samom sebi kao individualnom i društvenom biću.

Branko Prnjat raspravlja o implikacijama naučno-tehničke revolucije na kulturni razvitak. On tu

Digitized by Google

revoluciju posmatra kao činioca ubrzanih socijalnih i kulturnih promena i kao matricu »duha vremena«. Polazeći od Marksovih ideja, on s velikom pažnjom i teorijskom osetljivošću govori o slobodnom vremenu, koje je i vreme za »višu delatnost«. Autor posebno analizuje fenomen potrošačkog društva i njegove interakcije s kulturom. Mreža potrošačke orijentacije postaje stupica za slobodnu stvaralačku praksu. Neophodnost uspostavljanja novog poretka prioriteta razumljivo je teorijska i praktična potreba savremenog društva — zato Prnjat na njoj toliko i nastoji.

Posebno poglavlje autor posvećuje monopolizmu i etatizmu u kulturnom životu. On ukazuje da se monopolistička vladavina nad proizvodnjom, ljudskim radom i čovekovim potrebama sukobljava s duhom slobode i kreativnosti. S mnogo razloga on ističe da monopolistička moć razara duh stvaralaštva. Autor analizuje i elitizam u kulturi, ne videći ga samo u posebnostima ljudskog duha već i u socijalnim, ekonomskim, obrazovnim i drugim pretpostavkama.

Autor je posvetio pažnju ulozi socijalističke države u kulturnom razvitku. Polazeći od učenja klasikâ marksizma i od shvatanja savremenih autora, on posebno ukazuje na pokroviteljstvo države u sferi kulture i na neke bitne aspekte etatističke kulturne politike. Jedno poglavlje posvećeno je radničkoj klasi i kulturi. Polazeći od ideja Gramšija i drugih pisaca, autor analizuje rad kao izvor kulture, a zatim se posvećuje oslobođenju rada i slobodi u kulturi. Prnjat zatim znalački raspravlja o samoupravljanju u kulturi, tačnije: o samoupravljanju i njegovim kulturnim implikacijama, kao i o procesu decentralizacije i podruštvljavanja kulture.

Da bi kulturna politika izazvala aktivan stav društva prema kulturi, nije dovoljno da društvo definiše svoj stav prema kulturi, već i da kultura postane svesna sebe i svojih mogućnosti. Teoretičari s pravom govore o tome da bi kulturna politika — ako ne bi vodila brigu o ekonomskim i društvenim mogućnostima — bila »najobičnija glupost«, ali ona isto tako mora da bude svesna ne samo vlastite determinisanosti već i izlaza iz nje. Otuda je i prihvatljivo mišljenje što ga zastupa Žak Šarpantroa da nametnuta kulturna politika ne bi imala nikakvog smisla, jer bi ona trebalo da nastane iz »zajedničke saglasnosti« — da bi dobila opštedruštvene i nacionalne atribute. Kad je reč o nametnutoj politici u kulturi, treba imati na umu i ograničenost načela planiranja. Stvaralaštvo, tajnovito i često objektivno neočekivano, opire se svakom planiranju, svakoj konačnoj predvidljivosti.

Sigurno je da će osmišljena politika u kulturi, pošto se savladaju problemi vezani za elementarnu kulturu, morati da se suoči i s estetskim i naučnim analfabetizmom. Zato su, svakako, u pravu oni sociolozi koji misle da je prihvatanje naučne kulture — slobodno izabrane od masa, da bi bolje razumele epohu u kojoj žive i da bi njome bolje vladale — isto tako problematično i neizvesno kao pripremanje ljudi za vršenje javnih i odgovornih društvenih poslova. Po mišljenju mnogih istraživača, razlike u obrazovanju pojavljuju se kao strateške, odlučujuće za nejednak kulturni razvoj društvenih grupa. Nejednak, neusklađen i slab razvitak pojedinih oblasti kulture u odnosu na potrebe savremenog društva onemogućava politiku u kulturi u njenom nastojanju da integriše sve neposredno izražene parcijalne interese i da ih približi nivou kulturnog života u saglasnosti s duhom kreativnosti i »duhom vremena«. Ostaje, ipak, da društveno defavorizovani slojevi nemaju onoliko mogućnosti za slobodnu inicijativu i slobodan izbor kulturnih aktivnosti koliko to imaju društveni slojevi i grupe koji se ne brinu oko osnovnih životnih potreba. Društveno defavorizovanima ostaje pasivno prilagođavanje društvenom i kulturnom životu koji je daleko od „stvaralačke samopotvrde i stvaralačkog uklapanja. Tamo gde pojedini društveni slojevi nisu sazreli za intenzivnu kul-

Digitized by Google

turnu komunikaciju svekoliki napori politike u kulturi ostaju uzaludni, jer se kultura ne može primati samo spolja — a da se pri tom aktivno ne doživljava.

Pored toga, kulturna politika mora kategorično da odbaci koncepcije koje brane automatizam u kulturnom preobražaju na osnovu ekonomskog i tehnološkog razvoja društva. Da bismo izbegli logiku organicizma, treba shvatiti da ekonomski i društveni razvoj ne prati automatski, uzročno-posledično, kulturni razvitak. Dabome, ovde se ne želi dovoditi u pitanje međusobno uslovljavanje društvenih, ekonomskih, političkih i kulturnih činilaca. Organicizam i pomenute koncepcije u osnovi odbacuju politiku u kulturi kao element svesnog, ali i specifičnog usmeravanja kulturnog razvoja. Takva bi praksa, zacelo, omogućila rađanje stihijnih tendencija u kulturi i pogodovala dominaciji pasivnog duha i dogmatizma.

Kulturna politika bi, zatim, morala da bije bitku za ostvarivanje celovitih prava na kulturu svih društvenih slojeva. Neracionalna koncentracija kulturnih ustanova, kadrova i stvaralačkih potencijala, kao i značajnih vidova odlučivanja u određenim kulturnim centrima, stavlja u zasenak takozvanu »kulturnu provinciju« koja često kasni i oponaša »metropolu«. Zato kulturna politika mora da stvori elementarne uslove za umnožavanje mikrorealizacija, uslove za uspostavljanje mreže, spleta atraktivnih vidova kulturnog života koji odgovaraju aspiracijama svake društvene sredine, svakog regiona. Takva orijentacija približavala bi se onoj praksi u kulturi koja bi isticala ne potrošački, već stvaralački princip kulture i individualni doživljaj sveta. To bi vodilo ravnomernijem kulturnom razvitku i punijem ostvarivanju prava na kulturu. Kulturna animacija, koja često nije izbegla sterilnu »kulturtregersku« metodologiju, mogla bi i sama da postane sastavni deo celovite kulturne emancipacije i akcije.

Kulturna politika, uz nova znanja i iskustva, naročito u socijalizmu, mora da doprinosi prevazilaženju kulture kao otuđene i parcijalne društvene akcije i egzistencije. Prevazilaženje njene istorijske osamostaljenosti može se smatrati delom univerzalnog društvenog preobražaja i opštekulturnog razvitka. No, politika u kulturi, kao istovremeno politička i opštekulturna praksa, može svojom demokratizacijom i autentičnom akcijom pomoći ovom istorijskom procesu. Demokratija kojoj pomaže duh hijerarhije i sveprisutna »klackalica« dominacije i potčinjavanja daleko je od duha slobode i suštine demokratije.

A kad je posredi naša kulturna politika, tu će morati jasno da se sagleda celokupna društvena i kulturna situacija samoupravnog društva, da bi se stiglo do svesti o tome gde jesmo, ali i do svesti o tome gde možemo stići. Tada će sigurno postati jasne izvesne jednostranosti i neosmišljenosti celokupnog procesa demokratizacije kulture i zatamnjena slika naše elementarne kulture, kao i posledice nerazvijene prakse samoupravljanja. Kulturna politika mora realistički da oceni sadašnju situaciju i učini sve da se suzi prostor koji su osvojile lažne vrednosti. Aktivno i stvaralačko prisustvo svih vidova kritike u tome će joj mnogo pomoći.

Knjiga Branka Prnjata, i po tematskoj širini i po teorijskom nivou, pripada ozbiljnim intelektualnim poduhvatima. Možda bi neko mogao da kaže kako se ovaj autor nije našao u potpuno praznom istraživačkom prostoru, ali bi teško mogao da dokaže da je istraživačko polje kulturne politike bilo praćeno teorijskim uvidima i naučnom interpretacijom, a taj rad se razlikuje od izvesnog broja naših istraživača u ovoj oblasti, ograničenih pragmatizmom i rezonom svakodnevne politike. Prnjat je politiku kulture video kao praksu koja identifikuje dimenzije mogućeg i nužnog, ali i dimenzije prekoračenja, promene, transcendencije. To znači da Prnjat, pošto ga nije interesovalo preovlađujuće mišljenje, nije ostajao samo na tragu postojećega, niti samo u ideologijskim pretpostavkama, već je tragao za delatnim koje dodiruje budućnost. Ako u nje-

Digitized by Google

govom viđenju nije uvek bilo dovoljno obrazloženo *šta* i *kako*, ako je ponegde i bilo teorijske nedorečenosti i nekoherencije, to je i razumljivo u tako ambicioznim poduhvatima.

I po stilskim vrednostima i po osećanju mere u ocenama kompleksnog odnosa politika — kultura knjiga *Kulturna politika* Branka Prnjata deo je kulturne akcije koja nastoji da bude podsticajna i kreativna.

Ratko Božović

Prof. dr Bogdan Ćosić: Svjetsko tržište danas

(»Narodne novine«, Zagreb, 1979, strana 460)

Prof. dr Bogdan Ćosić objavio je drugo prošireno izdanje svoje knjige *Svjetsko tržište danas — socijalizam, kapitalizam i svjetsko tržište*. Njena građa je raspoređena u pet delova: »Naučno-tehnički progres i svjetsko tržište«, »Kapitalizam i svjetsko tržište«, »Nerazvijene zemlje i svjetsko tržište«, »Socijalizam i svjetsko tržište« i »Jugoslavija i svjetsko tržište«.

U prvom delu »Naučno-tehnički progres i svjetsko tržište« prof. dr Bogdan Ćosić, pored istorijske tendencije razvoja naučno-tehničkog progresa, daje i njegov razvoj i stanje u kapitalističkim i socijalističkim zemljama i zemljama u razvoju, da bi na kraju povezao naučno-tehnički progres sa svetskim tržištem.

Bit naučno-tehničke revolucije izražava se u tome što je ona dovela do takvih kvalitativnih promena u tehnici koje revolucionišu osnovne elemente procesa rada: sam rad, sredstva za rad, predmete rada, izvore energije itd. Ta revolucija, po dr Ćosiću, dodala je i četvrti element stroju — sistem upravljanja. Posmatrajući s marksističkog gledišta, naučno-tehnički progres je najznačajniji faktor internacionalizacije ekonomije. Trgovina raste po stopi dva puta većoj od stope rasta proizvodnje, a kao ključni faktor razvoja svetske trgovine, po mišljenju nekih autora, upravo specijalizacija unutar grana dovodi do značajne trgovine poluproizvodima, tako da trgovina poluproizvodima »nosi« svetsku trgovinu, a ne više trgovina gotovim proizvodima. Upravo zbog tog fenomena pojavile su se značajne multinacionalne kompanije. Pojedine zemlje danas osiguravaju svoj položaj na svetskom tržištu upravo zahvaljujući takozvanim naučnim industrijama, to jest industriji u kojoj su najveći izdaci za naučna istraživanja i razvoj. Naučno-tehnička revolucija uspostavlja na svetskom tržištu takve odnose koji će još više uticati na stvaranje međuzavisnosti zemalja, bez obzira na postojeće razlike u društvenom i državnom uređenju pojedinih zemalja.

U drugom delu »Kapitalizam i svjetsko tržište« profesor Ćosić polazi od toga da je kapitalizam jedinstveni svetski sistem, a raspadanje kapitalizma ne znači ujedno i raspadanje jedinstva svetske privrede. Svetsko kapitalističko tržište, svetska kapitalistička privreda i svetska kapitalistička podela rada su elementi svetskog ekonomskog sistema kapitalizma, a, po Marksu, svetsko tržište predstavlja ujedno i »ognjište krize«.

Podruštvljenje proizvodnje je istorijska tendencija kapitalizma. Ovu tvrdnju prof. Ćosić je obradio pod naslovom »Kapitalizam i podruštvljenje proizvodnje«, u okviru kojeg poseban akcenat stavlja na teme: podruštvljenje proizvodnje pod kapitalizmom; Lenjin o podruštvljenju rada i proizvodnje; podruštvljenje proizvodnje i društvena organizacija rada u kapitalizmu; kako se danas ispoljava društvena organizacija rada; koncentracija i centralizacija kao element podruštvljenja proizvodnje; kretanje koncentracije i centralizacije posle drugog svetskog rata; koncentracija proizvodnje i nova uloga banaka na savremenom stepenu razvoja proizvodnje u kapitalizmu.

Digitized by Google

Jačanjem finansijske baze krupnih preduzeća dolazi do njihovog postepenog oslobađanja od uticaja banaka i do njihove sve veće finansijske emancipacije. Sve je češća pojava da veliki trustovi i koncerni imaju svoje banke, koje im služe za finansiranje proširene reprodukcije ili imaju sopstvene račune kod drugih banaka za držanje svojih likvidnih sredstava, kao i za njihovo plasiranje. Takođe opada uloga bankarskih kredita i uopšte spoljnih sredstava.

Drugi deo knjige prof. dr Ćosića, »Svjetsko tržište danas«, čini temeljni deo, najobimniji je, sa nizom ilustracija i kvantitativnih pokazatelja kojima se želi pokazati da je kapitalizam ušao u takve protivrečnosti iz kojih se rađa i razvija kao svetski proces — socijalizam. Posebno se dokazuje međuzavisnost privrednih kretanja kapitalističkih zemalja (1945—1964) i prikazuju tendencije ka ekonomskoj integraciji, kao i karakteristike i specifičnosti u izvozu kapitala i glavne izvoznice kapitala danas, napominjući da se danas gotovo sve zemlje pojavljuju kao izvoznici kapitala, a nekada je ta privilegija pripadala samo jednoj, Velikoj Britaniji, čiji se kapital plasiran u inostranstvo cenio pred prvi svetski rat na 18 milijardi dolara. Novu etapu prof. Ćosić naziva etapom »suprotnosti«. Još je Marks utvrdio da u kapitalizmu vlada zakonitost neravnomernog razvoja, što je pokazao u analizi ekonomskog razvoja Portugalije, Holandije i Engleske. Marks je isticao da bi kapitalistička proizvodnja bila nemoguća ako bi se morala razvijati ravnomerno i istovremeno u svim sferama. »Neravnomernost ekonomskog i političkog razvitka bezuslovan je zakon kapitalizma«, pisao je Lenjin 1915. godine. On je naveo da »u kapitalizmu nije moguć ravnomeran porast ekonomskog razvitka pojedinih privreda i pojedinih država«. Oslanjajući se na zakonitost neravnomernog ekonomskog i političkog razvitka kapitalizma, Lenjin je izvukao zaključak o mogućnosti pobede socijalizma prvobitno u nekoliko ili čak u samo jednoj zemlji.

Glavne promene, nastale poslednjih godina u odnosima među kapitalističkim zemljama, sledeće su: Velika Britanija prestaje biti glavna industrijska zemlja i kolonijalna sila kapitalizma; snažan industrijski razvitak SR Nemačke i njena široka aktivnost u zemljama Latinske Amerike, Afrike, Azije, pa i NR Kine; Francuska od »svetskog lihvara« postaje moderna industrijska zemlja; Italija se pretvara u modernu industrijsko-agrarnu zemlju; Japan postiže izuzetno visoke stope privrednog rasta, a SAD su i dalje glavna ekonomska i politička snaga kapitalizma.

Treći deo posvećen je »nerazvijenim zemljama i svetskom tržištu«. U ovom delu prof. Ćosić polazi od politekonomske osnove svetskog tržišta i ukazuje na štetnost Staljinove koncepcije podele svetskog tržišta na socijalističko i kapitalističko. Svetska privreda mora ostati nedeljiva celina, mada su neke socijalističke zemlje počele negirati značaj svetskog tržišta, pa je etatizam u njima stvorio određene autarkične tendencije i teorije o »cjelovitom razvoju narodne privrede«, bez potrebe povezivanja sa svetskim tržištem. Na svetskoj pozornici pojavile su se zemlje u razvoju koje su unele novu dimenziju u međunarodne ekonomske odnose. Posle izlaganja problema zemalja u razvoju u političkoj ekonomiji prof. Ćosić, polazeći od Engelsovog stava da politička ekonomija izučava »gradivo koje se stalno menja«, time dopušta mogućnost postojanja posebne političke ekonomije zemalja u razvoju.

Nacionalna ekonomija svake nerazvijene zemlje mora biti okrenuta svetskom tržištu kao žarištu svetskih proizvodnih snaga; stoga svetsko tržište i svetske cene moraju biti polazna osnova i kriterijum za određivanje svih unutrašnjih privrednih odnosa u nerazvijenim zemljama. Zemlje u razvoju, kao uostalom i sve nerazvijene zemlje, moraju se podvrgnuti delovanju zakona vrednosti na svetskom tržištu. Odnosi na svetskom tržištu mogu se promeniti samo podizanjem produktiv-

Digitized by Google

nosti rada u zemljama u razvoju. A produktivnost rada u socijalizmu mora biti veća od one u kapitalizmu, odnosno socijalizam mora biti društveno-ekonomski sistem koji u većoj meri pogoduje podizanju produktivnosti rada. Prof. Ćosić je marksističko-dijalektičkim metodom došao do zaključka da razvoj zemalja u razvoju i njihovo mesto na svetskom tržištu treba shvatiti mnogo šire nego što to shvata deo sovjetske teorije. To je deo socijalističkog svetskog procesa, povezanog, ali i samostalnog, koji je nikao kao objektivna mogućnost jer su se »materijalni uslovi egzistencije već rodili« (Marks). Komplementarni deo ovog dela predstavlja »Organizacija ujedinjenih nacija i druga dekada razvitka zemalja u razvoju s posebnim osvrtom na probleme međunarodne trgovine kao elemenata razvoja«.

Četvrti deo nosi naslov »Socijalizam i svetsko tržište«. Osnovna je postavka pisca da je svetsko tržište osnova svetskog ekonomskog sistema kapitalizma, plod kapitalističke proizvodnje i njegova »životna atmosfera«. Nema kapitalističke proizvodnje bez svetskog tržišta (Lenjin), a nastanak svetskog tržišta vezan je za brzi naučno-tehnički razvoj u svetu, za razvitak robne proizvodnje u masovnim serijama, kao i za revolucionisanje transporta i saobraćaja uopšte. Materijalna osnova svetskog tržišta je međunarodna, svetska podela rada. Što je neka zemlja teritorijalno manja, potreba za većom »uključenošću« u međunarodnu podelu rada je veća. Ostvarenje socijalizma u svetskim razmerama predstavlja ujedno borbu za uklanjanje razlika u ekonomskoj nerazvijenosti među zemljama. Stoga pitanje svetskog tržišta i svetske privrede spada u red najvažnijih pitanja političke ekonomije.

Prof. Ćosić u ovom delu takođe daje kratak pregled građanskih shvatanja klasične političke ekonomije, savremena građanska shvatanja spoljne trgovine, osnove marksističke teorije (Marks i Lenjin) i savremene socijalističke koncepcije svetskog tržišta. Dr Ćosić se posebno zadržao na odnosu socijalizma i svetskog tržišta, naročito na problemima zemalja SEV-a i razvijanju novog svetskog tržišta. Jedan je od opštih zaključaka dr Ćosića da se svetska privreda razvija u pravcu izgradnje svetske ekonomike, a u faktore izrastanja svetske ekonomike ulaze: dalji zakoniti razvoj društvene podele rada putem specijalizacije, kooperacije, diversifikacije proizvodnje; naučno-tehnički progres; totalna deagregacija kolonijalnog sistema, pojava slobodnih zemalja, do tada zavisnih, s tendencijom ubrzanog ekonomskog i društveno-političkog razvoja. Svaka teorija o podeljenosti svetskog tržišta je neodrživa, i ona može izražavati samo momentane tendencije u svetskoj privredi, a ne može biti osnova za objašnjenje dugoročnijih tendencija. Svetska privreda će postići svoju pravu, istinsku univerzalnost tek pobedom socijalizma kao svetskog sistema

Nov i veoma aktuelan je peti deo: »Jugoslavija i svetsko tržište«. Jugoslavija ima svoje mesto u međunarodnoj podeli rada, kao i u međunarodnoj proizvodnji, koja se sve više internacionalizuje kroz dva osnovna procesa: povećanje razmene roba i usluga, licenci i znanja i privredno-tehničku i finansijsku kooperaciju. Jugoslavija održava ekonomske odnose sa oko 140 zemalja sveta i po tome spada među najotvorenije zemlje. Izmenjena struktura spoljne trgovine Jugoslavije govori o tome da je ona dobila karakteristike industrijske zemlje. Naročito privlače pažnju čitaoca savremeni problemi u svetskoj ekonomiji koji znatno utiču i daju tonove svetskoj trgovini, a to je ekonomska integracija, konkretno, evropska ekonomska integracija i njen uticaj na jugoslovensku privredu.

Prof. Ćosić ne samo što na osnovi postojećih ekonomskih pokazatelja izvlači zaključke i ukazuje na realan i jedini mogući put u današnjoj uzburkanoj svetskoj ekonomiji već i smelo ukazuje na brisanje razlika, bar što se tiče

Digitized by Google

trgovine, između kapitalističkih i socijalističkih zemalja. Naša zemlja, čija se spoljna trgovina obavlja pretežno (preko 80%) sa zemljama Evrope, od čega više od 95% otpada na zemlje koje se nalaze u nekoj od ekonomskih grupacija, mora više respektovati i studiozno pratiti kretanja u svakoj ekonomskoj grupaciji i integraciji, ne samo u Evropi nego i u zemljama u razvoju u koje se jugoslovenski izvoz sve više povećava. Međunarodne ekonomske integracije sve više postaju konstitutivni delovi svetskog tržišta. Dve su osnovne grupacije koje apsorbuju pretežan deo našeg izvoza — SEV i EEZ (učešće SEV-a naglo raste, a EEZ-a opada). Stoga kompletna kretanja na ovim nosećim segmentima naše spoljne trgovine, uključujući finansijsko-bankarsku sferu, po našem mišljenju, nisu dovoljno proučena.

Naš deficit u platnom bilansu i nepovoljni položaj naše zemlje u međunarodnoj podeli rada prof. Ćosić objašnjava isključivo niskom produktivnošću rada. Ona je danas u globalu za oko dva i po puta manja od produktivnosti rada evropskih razvijenih zemalja i SSSR-a, a oko pet puta od produktivnosti rada u SAD i Kanadi.

Knjiga prof. dr Bogdana Ćosića *Svjetsko tržište danas — socijalizam, kapitalizam i svjetsko tržište* jeste uspeo pokušaj na tragu sinteze savremenih ekonomskih odnosa u svetu uz pomoć marksističko-dijalektičke aparature. Ona sadrži i ogroman faktografski materijal koji može korisno poslužiti za dalja istraživanja, a obogaćuje i ekonomsku misao, što se ne može reći za mnoge knjige koje su se do sada pojavile iz ove oblasti. Delo je namenjeno širem čitalačkom auditorijumu, ali je posebno inspirativno za studente ekonomskih, pravnih i političkih fakulteta, kao i za sve one koji se interesuju za današnje međunarodne ekonomske odnose.

Obrad Đurđević

Dr Dragoljub Simonović: Socijalistička samoupravna transformacija i razvoj poljoprivrede i sela Jugoslavije

(»Savremena administracija«, Beograd, 1979, strana XII+398)

Celokupni posleratni razvoj naše privrede bio je brz, dinamičan i praćen brojnim i čestim promenama. To se naročito odnosi na poljoprivredu kojoj su u proteklih trideset i pet godina bile imanentne česte agrarne reforme, institucionalne promene i sistemska usmeravanja. Današnjem čitaocu neće biti nimalo lako da razgraniči sve te promene, njihove uzroke, političke i ekonomske ciljeve i posledice. Stoga knjiga koju prof. Simonović upravo pruža čitaocima predstavlja pravi arsenal takvih informacija, gotovo enciklopediju agrarnih događaja i samoupravne transformacije jugoslovenske poljoprivrede.

Nije bez značaja ni podatak da je autor razmatrane studije blizu četvrt veka delovao na području agrara, pomno prateći njegov razvoj, transformaciju i sve aktuelne probleme. Ovoj knjizi, koja predstavlja sintezu naučnog rada autora i višegodišnjih istraživanja, prethodio je značajan stvaralački opus od nekoliko desetina radova, među kojima su i veća monografska dela: *Seljačka gazdinstva i kooperacija* (Ekonomski fakultet, Niš, 1970), *Transfer jugoslovenskih seljaka u radnike* (»Zadružna knjiga«, »Nolit«, 1971), *Ekonomika poljoprivrede* — koautor sa prof. dr Petrom Markovićem (»Savremena administracija«, 1973), *Uključivanje zemljoradnika u samoupravne odnose* (»Nolit«, 1975) i *Agrarnoindustrijski kompleks jugoistočne Srbije — koncepcija dugoročnog razvoja* (»Ekonomika«, Niš, 1977). Prema tome, autor je vrstan poznavalac

Digitized by Google

posleratnih agrarnih odnosa i događaja u nas.

Valja istaći da se pri pisanju knjige Simonović obilno koristio marksističkim metodom analize. Uopšte, ceo tekst je prožet stavovima marksista o pojedinim agrarnim pitanjima: marksističke definicije poljoprivrede (str. 3), marksistički stavovi o značaju poljoprivrede u privrednom razvoju (str. 21), marksizam o poljoprivredi i seljaštvu — agrarno i seljačko pitanje (str. 50), Marks i Kaucki o povezanosti gazdinstva i domaćinstva (str. 254), marksističko shvatanje o zadrugarstvu (str. 311) i drugim. Posebno su razmatrani i uvažavani stavovi Marksa, Engelsa, Lenjina, Kauckog, te naših marksista — Tita, Kidriča, Kardelja, Bakarića, Stipetića i drugih.

Posmatrajući celokupan sadržaj i fizionomiju studije prof. Simonovića, može se reći da nju karakteriše visok stepen kompletnosti i zaokruženosti materije koja se u njoj tretira. U analizi je posvećena odgovarajuća pažnja gotovo svim pitanjima koja su važna za sveukupnu spoznaju socijalističkog preobražaja naše poljoprivrede i sela, od rata do današnjih dana.

Sadržaj knjige raspoređen je u devet posebnih glava, od kojih svaka tretira određene pojave i pitanja koji na izvestan način predstavljaju tematsku celinu, a koji se, opet, nesmetano uklapaju u integralni tekst cele studije.

U prvoj glavi, koja nosi naslov »Poljoprivreda (razvitak, značaj, funkcije)«, analizira se najpre poljoprivreda kao oblast (grana) materijalne proizvodnje, a zatim se daje opšti pregled razvitka poljoprivrede, počev od prvobitne zajednice do današnjeg, socijalističkog modela poljoprivrede. Zatim se ukazuje na značaj poljoprivrede u privrednom razvoju i na kraju se analiziraju pojedine funkcije poljoprivrede (u ishrani stanovništva, kao proizvođač sirovina, tržište za razvoj industrije, izvor radne snage, nosilac društvene akumulacije i drugo).

Druga glava posvećena je stavovima marksizma o poljoprivredi i seljaštvu i razvoju proizvodnih odnosa u poljoprivredi u različitim društveno-ekonomskim i političkim uslovima (u kapitalističkim, socijalističkim i nerazvijenim zemljama, te posebno kod nas pre i posle rata).

Iz teksta se uočavaju očevidne razlike u pristupu rešavanju pojedinih agrarnih pitanja u zemljama sa različitim društveno-političkim uređenjima i različitim stepenom ukupne razvijenosti, iz čega proizlaze i različiti rezultati poljoprivrede i njen različiti uticaj na razvoj ostalih privrednih oblasti i na ukupan društveno-ekonomski razvoj.

Stanovništvo i radnu snagu u poljoprivredi Jugoslavije autor analizira u trećoj glavi studije. U ovom delu sadržani su dragoceni numerički podaci i odgovarajuće ilustracije kao podloga za uočavanje određenih zakonitosti i konstituisanje analitičkih zaključaka. Jedan od prvih aksioma koji se nameće iz ovih podataka jeste da poljoprivredno stanovništvo u našoj zemlji ima stalnu tendenciju opadanja i u apsolutnom i u relativnom smislu. Tako je od 77% poljoprivrednog u odnosu na ukupno stanovništvo u 1931. godini taj procenat u 1971. godini opao na 38%, odnosno od 79 poljoprivrednih stanovnika na 100 hektara poljoprivredne površine 1948. taj broj se 1971. sveo na samo 54. Do takvog opadanja poljoprivrednog stanovništva dolazilo je zbog stalne migracije stanovništva iz sela u grad i pretvaranja poljoprivrednika u industrijske radnike (takozvani ruralni eksodus). Tu je, dalje, uočena pojava feminizacije poljoprivrede, porast broja staračkih domaćinstava i drugo.

U četvrtoj glavi govori se o razvoju poljoprivredne proizvodnje i agroindustrijskog kompleksa. Ovo je na izvestan način udarna materija, pa je toj glavi i dato najviše prostora (blizu 70 strana). Najpre su identifikovane specifičnosti poljoprivredne proizvodnje (kao organske proizvodnje, proizvodnje zavisne od prirodnih uslova, od svojinskih odnosa i slično). Potom je iznesena periodizacija

Digitized by Google

posleratnog razvoja poljoprivrede kod nas i prikazani osnovni ekonomski rezultati pojedinih vidova proizvodnje (biljne, stočarske i druge), a posebno su razmatrani društveni dogovori o razvoju agroindustrijskog kompleksa (prvi i drugi »zeleni plan«).

Društvenim gazdinstvima i njihovoj ulozi u socijalističkom preobražaju poljoprivrede posvećena je posebna (peta) glava. Iz komparativnog pregleda kretanja društvenih i individualnih gazdinstava vidi se da je broj društvenih gazdinstava od 26.130 u 1950. godini pao na 2.704 u 1977. godini, dok se broj individualnih gazdinstava još od 1939. do današnjih dana kretao negde oko 2,6 miliona. Do smanjenja broja društvenih gazdinstava došlo je usled njihovog okrupnjavanja, što je bio jedan od osnovnih principa naše agrarne politike posle 1950. godine.

U ovoj glavi autor se posebno bavi razvojem društvenih poljoprivrednih organizacija (poljoprivrednih dobara i kombinata), a iz analize proizlazi da su upravo te (društvene) organizacije dale ogroman doprinos u sveukupnom razvoju i transformaciji jugoslovenskog agrara posle rata.

U šestoj glavi knjige dr Simonović razmatra problem socijalističke transformacije individualnih gazdinstava. Uprkos svim naporima i merama agrarne politike na planu podruštvljavanja zemlje, u strukturi vlasništva privatni je sektor ostao dominantan sa oko 85% ukupnih poljoprivrednih površina. Taj podatak upućuje na zaključak da naša agrarna politika značajan segment svojih principa i mera mora usmeriti na zaštitu interesa individualnih zemljoradnika.

Nekada je poljoprivredna proizvodnja imala pretežno naturalni karakter. Međutim, u novije vreme ona sve više dobija robni karakter. Specijalizovana proizvodnja za tržište imanentna je danas najvećem broju poljoprivrednih domaćinstava. U tim uslovima raste značaj tržišnih odnosa koji se razvijaju između proizvođača i potrošača poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Tim tržišnim odnosima i razvoju poljoprivrednih područja i sela posvećena je sedma glava razmatrane knjige. Poljoprivredni proizvođač osvetljen je na ovom mestu ne samo kao proizvođač i ponuđač poljoprivrednih proizvoda već i kao potrošač industrijske robe sa povećanom kupovnom moći, čime se sve više ukidaju razlike između sela i grada.

Povezivanje zemljoradnika sa društvenim sektorom (zadrugarstvo) kod nas ima tradiciju od nekoliko decenija, uključujući i predratne godine. Naravno da je to povezivanje i (u novije vreme) udruživanje tokom istorije imalo različite intenzitete, modalitete, pa samim tim i rezultate. Stoga autor vrši pedantnu periodizaciju razvoja poljoprivrednih zadruga u osmoj glavi svoje knjige, poklanjajući posebnu pažnju povezivanju i udruživanju zemljoradnika u sistem samoupravno udruženog rada na osnovi najnovijeg Ustava, Zakona o udruženom radu i Zakona o udruživanju zemljoradnika. Pri tom se detaljno razrađuju mogući organizacioni oblici udruživanja zemljoradnika: zemljoradničke zadruge (ZZ), osnovne zadružne organizacije (OZO), radne organizacije kooperanata (ROK), osnovne organizacije kooperanata (OOK), kao i udruživanje u zadružne saveze i druga opšta udruženja zemljoradnika.

Najzad, u devetoj, poslednjoj glavi autor zadržava pažnju čitalaca na analizi jedne značajne i karakteristične pojave u našem agraru — migracije poljoprivrednog stanovništva. Kao što je poznato, ova pojava je kod nas, naročito posle rata, imala takve dimenzije da je neposredno uticala na populacione, sociološke, ekonomske i druge promene, ne samo u oblasti poljoprivrede i sela već i u oblasti industrije i drugih delatnosti, u kojima se glavna radna snaga regrutovala upravo sa sela i iz poljoprivrede.

Fizionomiju studije prof. Simonovića svakako zaokružuje i odgovarajući broj tabela i numeričkih podataka, šema, grafikona i drugih ilustracija kojima je prožet

Digitized by Google

ceo tekst i koje povećavaju čitaočevo poverenje u navedene nalaze i izvedene zaključke. A u oblikovanju nalaza i zaključaka autor je, pored rezultata sopstvenih istraživanja, koristio i oko 200 bibliografskih brojeva stručne literature.

Stvaralački napori dr Simonovića, zaključili bismo na kraju, imali su za rezultat nastanak jednog dela vrednog pažnje. Taj »hod po mukama« autoru se svakako isplatio jer za takav doprinos ne mogu izostati ni zaslužena stručna i društvena priznanja, što će sve predstavljati i podsticaj za nastavak istraživanja u ovoj oblasti čije će nam rezultate autor saopštiti u narednom izdanju ove, ili u nekoj drugoj knjizi.

Smatramo da je ova studija od posebne koristi, pre svega, društveno-političkim radnicima koji imaju prilike da utiču i učestvuju u rešavanju sistemskih i praktičnih problema poljoprivrede i agrokompleksa, zatim stručnjacima i subjektima upravljanja i rukovođenja u organizacijama udruženog rada agroindustrijskog kompleksa, dok studentima viših i visokih škola i postdiplomskih studija može poslužiti kao korisno štivo radi produbljivanja stručno-naučnih saznanja iz ove oblasti.

Novica Ranđelović

Fadilj Hodža: Kad proleće kasni

(»Četvrti jul«, Beograd, 1979)

U ratu poznat kao postojan i uporan ilegalac, komandant i heroj, a posle oslobođenja kao junak socijalističkog rada, Fadilj Hodža je istovremeno skrenuo pažnju na sebe i velikim brojem političkih članaka, čime je značajno doprineo širenju i prodiranju ideja i koncepcija KPJ na Kosovu. Radio je kao urednik i aktivni saradnik listova »Zani populit« (»Glas naroda«), »Lirije« (»Sloboda«) i »Zanija« (»Glas«), koji su štampani na albanskom i srpskohrvatskom jeziku. Znatan broj takvih radova potpisivao je pseudonima: Marko Marković, Avdilj Tahiri, Blini itd.

Takvim svojim radom Fadilj Hodža se uvrstio među one partizane-publiciste koji su postavili temelje nove albanske socijalističke publicistike i revolucionarnog novinarstva u nas.

On i posle rata piše u novinama i časopisima. Neposredno posle oslobođenja objavio je rad *Iz beležnice Dulj Tahira*, u kome je opisao partizanske akcije uoči 1. maja 1942. godine u Đakovici i njenoj okolini. No, najznačajnije njegovo delo svakako je dnevnik *Kad proleće kasni*, u kome opisuje događaje i akcije partizanskog odreda »Emin Duraku« u proleće 1943. godine, kada se u vrlo teškim uslovima pokretala i rasplamsavala narodnooslobodilačka borba na Kosovu. Ova knjiga je do sada štampana četiri puta na albanskom i jedanput na srpskohrvatskom jeziku u izdanju Novinsko-izdavačkog preduzeća »Rilindja«. Njegova veoma zapažena knjiga na Kosovu je *U svojoj smo kući* koja sadrži veći broj članaka, govora, razgovora i rasprava o raznim društvenim pitanjima. Istovremeno, ona odslikava političku aktivnost autora koju je on razvijao u jednom od najdinamičnijih, složenih i značajnih perioda naše nove istorije, afirmacije Kosova i ravnopravnosti naroda i narodnosti, ne samo na toj teritoriji već i u celoj zemlji. To je prva knjiga ovakve vrste kod Albanaca u SFRJ, pa je utoliko veći i njen značaj, naročito istorijsko-dokumentarni.

Dnevnik *Kad proleće kasni* je samo fragment iz bogate revolucionarne prošlosti i delatnosti Fadilja Hodže. Pisan znalački i zanimljivo, realno, otvoreno i iskreno — bez dvoumljenja se može reći, s obzirom na kraj koji tretira i na samoga autora — jednog od najpoznatijih organizatora i rukovodilaca narodnooslobodilač-

Digitized by Google

ke borbe na Kosovu — da ga po važnosti i kvalitetu trčba svrstati među najvrednije dnevnike, kakve su, na primer, napisali Vladimir Dedijer, Dragojlo Dudić, Savo Brković, Tale Drpljanin i drugi.

Isuviše je skromna autorova izjava na početku knjige da su to samo zabeleške jednog revolucionara u kojima su tek letimično opisana zbivanja i život partizanskog odreda »Emin Duraku« u toku pedeset i dva dana s proleća 1943. Prve stranice dnevnika počinju sa 11. martom 1943. kod mesta Berbata i završavaju se dolaskom odreda u Sojevo i pripremama za odlazak iz ovog sela, da bi se šest dana kasnije, 8. maja, priključio reorganizovanom Šarplaninskom partizanskom odredu.

Kako se vidi iz ovog dnevnika, fašizam i njegova peta kolona među Albancima svim silama nastoje da Kosovo i Metohiju zadrže kao svoju mirnu i sigurnu bazu, ali u tome ne uspevaju. Vrcaju reči koje govore o svemu: slobodi, narodu, bratstvu, Partiji, partizanima, borbi, hladnoći, gladi, fašistima, izdajnicima, mržnji...

Očito je, međutim, da bratstvo i jedinstvo, naročito u partizanskim redovima, dostiže vrhunac. Nisu tu u pitanju samo Albanci sa Kosova, Srbi i Crnogorci već i Albanci iz Albanije, sa kojima se sve vreme rata ostvaruje čvrsta prijateljska internacionalistička saradnja, planiraju zajedničke akcije i pruža im se drugarska pomoć.

Simbol drugarstva, bratstva i jedinstva predstavlja i pogibija Bora Vukmirovića i Ramiza Sadikua, o kojima autor piše kao o glavnim organizatorima Partije i narodnooslobodilačkog pokreta na Kosovu i Metohiji, gde su i primerom i živom reči činili koliko su mogli na razvijanju bratskih odnosa među borcima i narodom.

»Mi smo jedna velika porodica, koja ima isti zajednički interes i zato neizmerno volimo jedan drugoga. I kad nam se dogodi da se sporečkamo, naljutimo jedan na drugoga, to ne uzimamo za veliko zlo. Naša su srca otvorena... Ovaj partizanski odred začetak je budućih većih jedinica koje će se, sigurno, ubrzo formirati. Kroz bojeve mi se neprestano kalimo i uzdižemo«, piše on, i dodaje: »Tako mora da bude, jer mi smo avangarda buduće armije, prethodnica revolucije i na ovom napaćenom kosovskom tlu.«

»Partizanski život je veoma težak i neki drugovi nisu u stanju da ga izdrže — ne zato što im nedostaje svesti i odlučnosti, nego zbog slabe fizičke kondicije. Nekolicina njih koji su bili duša odreda već su se porazboljevali, i mi smo bili prinuđeni da ih smestimo u razne baze«, piše on.

Događaj, zabeležen 27. aprila 1943. godine u Ponešu, deluje kao najuzbudljivija priča, kojoj se autor i literarno odužio. To je bio težak i stravičan dan za ovaj partizanski odred, koji je zajutrio opkoljen neprijateljskim snagama u Ponešu. I, zahvaljujući hrabrosti i mudrosti štaba odreda, u ovom slučaju najviše Fadilja Hodže, žrtve su izbegnute na taj način što je došlo do pregovora sa italijanskim vojnicima, u čijim redovima je odmah zatim nastupilo kolebanje. Opisujući taj trenutak, psihološke utiske i jedne i druge strane, posebno i svoja preživljavanja, autor istovremeno znalački u dnevniku razvija i dijalog koji mirno teče kao u kakvom romanu ili pripovetki.

Na kraju autor beleži i dolazak Svetozara Vukmanovića Tempa na Kosovo aprila 1943, kojom prilikom je borbu kosovskih partizana oceio kao vrlo tešku zato što se vodi u vrlo složenim uslovima i te redove ovako završava:

»Paljoka me upoznao o svemu šta je razgovarao sa Tempom... Obavestio me je da je dekretom Vrhovnog štaba NOV i POJ formiran Glavni štab NOV i POJ za Kosovo i Metohiju i da sam imenovan za komandanta štaba.«

Činjenica je da je o postojanju, aktivnosti i ulozi partizanskih odreda »Zejnel Ajdini«, »Emin Duraku« i napokon o Šarplaninskom partizanskom odredu do sada vrlo malo pisano i utoliko je veći značaj ove knjige, iako su u njoj obrađena samo pedeset i dva dana

Digitized by Google

proleća 1943. »Verujem da ću jednog dana naći vremena da spremim ceo »Dnevnik« i na taj način bi se ispunila davnašnja želja — i moja i mojih drugova koji me na to podstiču«, beleži autor u predgovoru.

Na kraju, sigurno je da će čitalac, pored onih vrednosti koje smo istakli, biti impresioniran disciplinom, borbenošću i upornošću kosovskih ilegalaca i odreda koji su delovali čas na albanskoj, a čas na našoj teritoriji, a zatim će se uveriti u to da je posredi gerila koja se bez dvoumljenja može svrstati među najteže u zemlji. Gorštačka snaga njenih pripadnika je neiscrpna, baš zato što im je borba kombinovana: po varošima i drugim centrima — ilegalna, a na planinama i u selima — preduzimaju se partizanski napadi.

Đurica Labović

Ernst Bloh: Politička mjerenja (eseji)

(»Svjetlost«, Sarajevo, 1979, strana 296)

Nemački filozof Ernst Bloh (1885—1977) nije nepoznat jugoslovenskim čitaocima. Njegova dela prevođena su na mnoge svetske jezike, a na jezicima jugoslovenskih naroda i narodnosti pojavilo se više izdanja njegovog životnog dela *Princip nada,* kao i obimni rad *Tibingenski uvod u filozofiju.*

Savremenik oba svetska rata i rađanja i uspona nacizma, u tom međuvremenu, Bloh se nametnuo lucidnim kritičkim opservacijama kao analitičar građanskog društva i građanskog mentaliteta. U vreme uspona fašizma, koji je ocenio i kritički analizirao, Bloh je podelio sudbinu Tomasa Mana i drugih naprednih nemačkih intelektualaca: otišao je u dugo i nevoljno izgnanstvo. Njegova marksistička orijentacija u filozofiji obezbedila mu je pristalice i još veći broj protivnika; doživeo je da kao profesor univerziteta u Lajpcigu (1949—1956) izgubi ovo mesto i pređe u SR Nemačku gde je od 1961. do smrti bio profesor univerziteta u Tibingenu. Njegova najznačajnija dela, pored dva već navedena, jesu: *Duh utopije, Toma Mincer kao teolog revolucije, Nasleđe ovog vremena, Sloboda i poredak, Subjekt-objekt* (monografija o Hegelu), *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo.*

Zbirka eseja, članaka i intervjua *Politička mjerenja* (»Politische Messungen- Pestzeit Vormärz«), koju je izdala sarajevska »Svjetlost«, pojavljuje se u periodu političkog i ekonomskog previranja savremenog sveta. Izdavač je, svakako svesno, ponudio javnosti ove eseje na godišnjicu početka drugog svetskog rata (1939—1979), čiji uzroci i posledice snažno obeležavaju istoriju XX veka i ne prestaju da deluju u današnjem vremenu.

Članci i eseji koje je Bloh napisao nastali su u periodu od pola veka — prvi na početku prvog svetskog rata, a završni 1970. godine. Bloh je izložio nekoliko komponenti koje su pretpostavka i pogodno tle za nastajanje modernog totalitarizma: bujanje malograđana, ekonomska, politička i duhovna kriza građanskog društva, kao i ideološki dogmatizam socijalističke birokratije. Iako najveći broj eseja razmatra problem građanskog društva i nastajanje fašizma u Nemačkoj i drugim evropskim zemljama, Bloh se suočio i sa fenomenom staljinizma i kritički ga analizirao. Njegovi poslednji radovi, iako nastali u poznim godinama života, nisu izgubili ništa od osnovnog kvaliteta i prodornosti misli i filozofskog sarkazma, koji kao da je povukao nešto i od duha jednog Tila Ojlenšpigela.

Bloh je kritičar građanskog društva i kapitalizma kao sistema, ali je realno ocenio i mogućnosti njegove regeneracije: Cimervaldovci misle da će čisto demokratska pitanja ovoga rata zbog stanja u privredi i nakon rata navodno bi-

Digitized by Google

ti bespredmetna. To je otprilike tako kao što su već 1848. godine kapitalizmu proricali skoru neminovnu propast i kao što se sada na isti način previđaju ogromne mogućnosti jednog do kraja organizovanog državnog kapitalizma« (str. 52). Ovo potonje je aktuelno i danas, kada se kapitalizam transformiše u suočavanju sa demokratskim zahtevima u sopstvenoj političkoj i ekonomskoj strukturi, kao i sa zahtevima demokratskih snaga širom sveta.

Bloh je kritički razmotrio nasleđe škole prirodnog prava i njene teorijske postavke o državi, kao teorijsko opravdanje i okvir modernog etatizma. Istorijski kontinuitet neslobode pojedinca i društva pod diktatom države nastavlja se fašizmom. Kao sistem odnosa i ideja, ovo je bio samo najdrastičniji oblik neslobode u Nemačkoj. Bloh se poziva i na socijalno-anarhističku misao, i ističe njene stavove kao doprinos političkom osvešćivanju i suprotstavljanju teoriji prirodnog prava: »Tako se na prvo mjesto stavlja čovjek, ponosan, živ i prav. Njega ne treba ponižavati ničim, nikavom prisilom, kao novog krivca za sve ili kao bilo šta drugo. Čak ni time što on izmiče, što slobodu shvata manje realno, tako reći samo verbalno ili samo kao puku introvertnost. U skladu s ovim shvatanjem velika je njemačka nesreća što Nijemci svaki zakon dobrovoljno preuzimaju u svoju volju a svoj bijes kriju u sopstvenoj duši. Ništavnost i potištenost osjećale su se kod većine kako protestanata tako i katolika« (str. 55).

Krizu liberalne demokratije i uspon reakcije Bloh je nazvao mrakom: »Ali zato je ton ubica utoliko glasniji. On ne potiče iz otrcanih krilatica lijevo nastrojenih govornika kod nas kod kuće. Već naprotiv, ove krilatice više nikome ništa ne kazuju.« Političko skretanje ka desnici prate socijalne devijacije i buđenje rasnih i nacionalnih predrasuda. Bloh je ovaj proces posmatrao kao kraj zapadne demokratije, koju nasleđuje fašizam — vladavina laži. Borba za slobodu pokrenula je široke mase ljudi u XX veku, i utoliko je više Bloh u fašizmu video sve ono što je reakcionarno: laž, falsifikate, klevetnički aparat policije i manipulisanje ljudima. Nad mračnim nasiljem pod maskom prava Bloh je razmišljao: »U Njemačkoj ima na stotine, na hiljade onih kojima je oduzeto državljanstvo a da za to nije postojao ni zakon a kamoli dokaz da je neko želio da se odrekne njemačkog državljanstva.« Ali njemački informacioni biro ne poziva se samo na Versajski ugovor »da one malobrojne pravne prednosti koje je ovaj ugovor ostavio Njemačkoj ne bi dospjele pod udar pravne samovolje«. Carstvo koncentracionih logora, »bilateralnih ugovora« s inostranstvom poziva se na »kolektivnu sigurnost prava« i tvrdi: »Ako postoji svjetska javnost koja osuđuje povredu prava, onda ovo internacionalno mnijenje mora biti na strani žrtava zakonika« (str. 105, *O metodologiji smisla).*

Za Bloha fašizam nije samo politički pojam. On ima višestruko sociološko i ekonomsko značenje, a posebno destruktivni uticaj u kulturi: fašizam je vladavina sićušnog i mediokritetskog malograđanina, koji je svoje osrednje vrednosti i kriterijume podigao na nivo mita, nametući ga celom društvu, a srušio i izopačio najveće tekovine ljudske kulture: »Čovjek mora da zamisli frenetično oduševljenje koje neobuzdani galimatijas bezumlja izaziva kod Hitlera implicite, kod jednog Rosenberga *(Mit dvadesetog stoljeća)* explicite pa da bi se shvatile razmjere i pozadine čuvene njemačke mržnje prema umu. I produktivnu snagu istine, ako se tako može reći, u Njemačkoj su gušili mnogo prije Hitlera; jer, ona je ugrožavala društvo, razarala ga. Tako je nastao njemački Raspućin, tako su nastali drugi mediji, tako je Njemačka izbačena iz kulturnog svijeta i zatrovana tamom« (str. 194, *O korijenu nacizma).*

Članci Ernsta Bloha nisu samo političko-filozofski pamfleti, mada im je to bila osnovna namena. Oni su nastali kao proizvod svesti

Digitized by Google

i savesti intelektualca koji je podigao svoj glas protiv nasilja. Sve velike ideje, pa i ova Blohova, nastale su iz dvostrukog izvora: iz moći čoveka da se opredeli i nemoći da ovlada nekim društvenim silama.

Bloh je bio svestan svoje nemoći kao *homo politicusa*, usamljene jedinke pred mašinom nasilja, ali svestan i jedne dublje i trajnije istorijske istine — da nijedna tiranija ne može večito trajati, da joj se mora suprotstaviti rečima kao svojim intelektualnim oružjem. Istina koju je pokazao svetu je mračna slika nasilja: »Siromah ne samo da gladuje i da se pokorava. Njega i tuku do krvi, ponižavaju lažima. Izrabljivač pored svega do sada uobičajenog ima još i smeđe iscereno lice koje i kod onih najmračnijih u zemlji izaziva jezu. Samo umorstvima i prevarama on održava svoje pravo biće. Isuviše izmučeni čovjek ustaje protiv toga. On se visoko uzdiže iznad ovog iscerenog lica koje vlada« (str. 131, *Spas morala).*

Bloh je ukazivao na istorijski koren i kontinuitet modernog despotizma XX veka: cezarizam Napoleona Bonaparte sadržavao je neke karakteristike i začetke fašizma, isto kao što je etatistički i birokratski socijalizam nasledio neke metode carske Rusije.

Filozof je kritički analizirao i odnos prema Marksu i marksizmu u savremenom svetu. Njegovoj misli nisu izmakle ni lažne interpretacije savremenog građanskog društva, u kome se marksizam svodi na ekonomizam, a Marks na »prevaziđenog proroka« (Karl Poper), niti dogmatske devijacije u praksi socijalizma. Osnovna ideja koju želi da iskaže je sledeća: ako misao hoće da bude kritička i revolucionarna, ona ne može da bude apologetska; završavajući svoja razmatranja pojmom revolucije, Bloh ističe svoj kritički i nedogmatski stav: »Nije revolucija kada neko neprestano divlja jer ni s čim nije zadovoljan, kada neko sve odbacuje jer vidi nešto bolje, kada on poput psa pored vode hoće da ulovi ljepši odsjaj zalogaja koji već ima u ustima. Revolucija je, naravno, jedno stanje zrelosti — poslije dugotrajnog mira, a da još unutar i prema onome što društveno postoji nisu izbile veće protivurječnosti; dakle nakon vremena iskušavanja, eksperimentisanja i postavljanja pitanja: Pa kako je to bilo moguće?« (str. 225, *Otpor i mir).*

Eseji E. Bloha nisu samo istorijskog karaktera, kao svedočanstvo jedne protekle epohe; u previranjima savremenog sveta čitalac može da nađe uzroke i veze sa procesima koje je filozof analizirao. Njegovi spisi nisu spomenik prošlosti, već nude razmišljanje o sadašnjosti i budućnosti.

Dubravka Stajić

Digitized by Google

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

UC-B
JUN - 7 1980

2
1980

Digitized by Google

Izdavački savet

Jure Bilić (predsednik), Dušan Bilandžić, Žarko Bulajić, Zdravko Grebo, Aleksandar Grličkov, Trpe Jakovlevski, Slavojka Janković, Neca Jovanov, Bogdan Kavčič, Petar Kostić, Ivan Kristan, Ivan Lavrač, Milan Mali, Milenko Marković, Milan Matić, Augustin Papić, Branko Prnjat, Ivica Račan, Jovan Raičević, Sulejman Redžepagić, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Redakcijski kolegijum

Aleksandar Grličkov (glavni i odgovorni urednik), Jovan Raičević (zamenik glavnog i odgovornog urednika), Dušan Bilandžić, Zdravko Grebo, Neca Jovanov, Ivan Lavrač, Milenko Marković, Boris Nonevski, Sulejman Redžepagić, Ljubiša Ristović, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 300 dinara. Za inostranstvo 600 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro-račun 60801-603-15229, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061.

Štampa: OOUR Štamparija »Slobodan Jović«, Beograd, Stojana Protića 52.

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XXIII 1980 Broj 2

Tema broja:

Savez komunista i socijalistička revolucija 3

Stevan Doronjski
Savezu komunista je potrebna teorija kao kritička misao revolucije 5

Kiro Gligorov
SKJ i razvojna politika Jugoslavije 13

Najdan Pašić
Savez komunista u sistemu pluralizma samoupravnih interesa 34

Vučina Vasović
Savez komunista u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja 47

Mijat Šuković
Kolektivni rad i kolektivno odlučivanje 67

Hamdija Pozderac
Nacionalna ravnopravnost u socijalističkom samoupravljanju 87

Stevo Ilić — Franjo Feldi
Savez komunista i opštenarodna odbrana i društvena samozaštita 97

Jovan Raičević
Komunisti i organizacija 109

Zoran Vidojević
Odnos klase i partije u svetlosti sadašnjih granica samoupravljanja 134

Stipe Šuvar
Savez komunista Jugoslavije i njegova klasno-socijalna osnova 153

Božidar Debenjak
Savez komunista i marksizam 162

Anđelka Milić
Ideološka svest i angažovanost članova Saveza komunista 175

Vladimir Cvjetićanin
Savez komunista u socijalističkom preobražaju poljoprivrede i sela 186

Branko Mikulić
Značajan doprinos Šestog kongresa našem ukupnom razvoju 193

Stane Dolanc
Misao o partiji razvija se u okviru teorije revolucije 198

Vladimir Bakarić
Inicijative komunista zavise od rezultata naše teorije 204

Digitized by Google

Содержание

Тема выпуска:

Союз коммунистов и социалистическая революция 3

Стеван Дороньский
СКЮ необходима теория как критическое мышление революции 5

Киро Глигоров
СКЮ и политика развития Югославии 13

Найдан Пашич
СКЮ в системе плюрализма интересов самоуправления 34

Вучина Васович
СКЮ в политической системе социалистического самоуправления 47

Мият Шукович
Коллективный труд коллективное принятие решений 67

Хамдия Поздерац
Национальное равноправие при социалистическом самоуправлении 87

Стево Илич — Франьо Фельди
СКЮ и общенародная оборона и общественная самозащита 97

Иован Райчевич
Коммунисты и организация 109

Зоран Видоевич
Соотношение класса и партии в свете настоящих пределов самоуправления 134

Стипе Шувар
СКЮ и его классовая социальная основа 153

Божидар Дебеняк
СКЮ и марксизм 162

Анджелка Милич
Идеологическое сознание и активность членов СКЮ 175

Владимир Цветичанин
СКЮ в социалистическом преобразовании сельского хозяйства и деревни 186

Бранко Микулич
Значительный вклад Шестого съезда в наше всеобщее развитие 193

Стане Доланц
Мышление о партии развивается в рамках теории революции 198

Владимир Бакарич
Инициативы коммунистов зависят от результатов нашей теории 204

Contents

The Topic of the Number:

The League of Communists and the Socialist Revolution 3

Stevan Doronjski
The LCY Needs Theory as Critical Revolutionary Thought 5

Kiro Gligorov
The LCY and the Development Policy of Yugoslavia 13

Najdan Pašić
The LCY in the Pluralism of Self-Management Interests 34

Vučina Vasović
The LCY in the Political System of Socialist Self-Management 47

Mijat Šuković
Collective Work and Collective Decision-Making 67

Hamdija Pozderac
National Equality in Socialist Self-Management 87

Stevo Ilić — Franjo Feldi
The LCY and Total National Defence and Social Self-Protection 97

Jovan Raičević
The Communists and Organization 109

Zoran Vidojević
The Working-Class and Party Relationship in the Light of the Present Bounds of Self-Management 134

Stipe Šuvar
The LCY and Its Working-Class Social Foundation 153

Božidar Debenjak
The LCY and Marxism 162

Anđelka Milić
Ideological Awareness and Engagement of hte LCY Members 175

Vladimir Cvjetičanin
The LCY in the Socialist Transformation of Agriculture and the Countryside 186

Branko Mikulić
Significant Contribution of the Sixth Congress to Our Overall Development 193

Stane Dolanc
Thought on the Party Develops within Framework of Revolution 198

Vladimir Bakarić
The Initiatives of the Communists Depend upon the Results of Our Theory 204

Digitized by Google

Savez komunista i socijalistička revolucija

Ovaj broj »Socijalizma« je u celini posvećen naučnom skupu »Savez komunista Jugoslavije i socijalistička revolucija«, koji je, povodom 60-godišnjice KPJ, odnosno SKJ, revolucionarnih sindikata i SKOJ-a, održan od 7. do 9. februara na Bledu. Skup je pripremio organizacioni odbor, na čelu sa Stevanom Doronjskim, predsedavajućim Predsedništva CK SKJ, a njegovi organizatori su bili: Centar za društvena istraživanja Predsedništva CK SKJ, Redakcija časopisa »Socijalizam«, Komisija za istoriju Predsedništva CK SKJ, Zajednica jugoslovenskih instituta za istoriju, Institut za savremenu istoriju u Beogradu, marksistički centri centralnih i pokrajinskih komiteta SK u republikama i pokrajinama, Komitet SKJ u JNA i Politička škola »Josip Broz Tito« u Kumrovcu.

Glavna tema skupa je bila podeljena na četiri oblasti: Uloga KPJ-SKJ u razvoju jugoslovenske socijalističke revolucije, SKJ u političkom sistemu samoupravljanja u udruženom radu, Idejno-politički i organizacioni razvoj SKJ i SKJ i idejno-politička pitanja pokreta nesvrstavanja i razvoja socijalizma u svetu. Međutim, još na početku je odlučeno da se o četvrtoj tematskoj oblasti, to jest o međunarodnoj strategiji KPJ-SKJ, ne vodi rasprava na ovom skupu, nego da se, u sklopu osnovne

Digitized by Google

teme, organizuje poseban okrugli sto, kao nastavak, odnosno sastavni deo ovog skupa. Pripreme za taj okrugli sto su upravo u toku, a časopis »Socijalizam« će, svakako, objaviti i njegove materijale, o čemu će čitaoci biti pravovremeno obavešteni.

Tridesetak saopštenja i trodnevna rasprava o temi »Savez komunista Jugoslavije i socijalistička revolucija« predstavlja obiman materijal, koji naš časopis, usled ograničenog prostora, ne može u celini objaviti. Stoga se redakcija odlučila na izbor podnetih saopštenja, opredeljujući se, pre svega, za drugu i treću tematsku oblast, odnosno za najaktuelniju problematiku o ulozi i razvoju Saveza komunista u uslovima socijalističkog samoupravljanja. Taj izbor, razume se, ne treba shvatiti kao »kriterijum kvaliteta«, već kao nužnost, uslovljenu obimom časopisa, pa se redakcija izvinjava svim onim autorima saopštenja koje nije uvrstila u ovaj broj. Od usmenih izlaganja objavljuju se samo autorizovani govori Branka Mikulića, Staneta Dolanca i Vladimira Bakarića.

Organizatori imaju nameru da izdaju posebnu publikaciju sa svim materijalima sa ovog skupa, pa će tako (i sva saopštenja i cela rasprava) biti dostupni javnosti.

Digitized by Google

Stevan Doronjski

Savezu komunista je potrebna teorija kao kritička misao revolucije

Teorijski i praktični značaj problema uloge partije radničke klase sve više raste u svetskim okvirima. Mnoga pitanja borbe za socijalizam, i društveni progres uopšte, neposredno su povezana sa ulogom partije, njenim karakterom, njenom stvarnom sposobnošću da bude avangarda radničke klase i svih revolucionarnih snaga.

U našoj revoluciji se pokazalo, i danas se pokazuje od kolikog je značaja uloga Komunističke partije Jugoslavije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije kao partije radničke klase i partije najširih narodnih masa. U svim etapama našeg društvenog razvoja KPJ, odnosno SKJ bili su nezamenljivi činilac revolucionarnih kretanja.

I ovom prilikom treba naglasiti značaj Titove koncepcije partije. Ne ulazeći u detaljniju elaboraciju sveg bogatstva te koncepcije, treba istaći da je Tito još od predratnih dana naglašavao potrebu da partija čuva svoj klasni karakter, da u određivanju svoje političke linije polazi od realnih društveno-istorijskih uslova i da istovremeno bude ukorenjena u progresivne težnje najširih narodnih masa, da se bori za afirmaciju svoje ideologije i

Digitized by Google

ujedno protiv svakog oblika dogmatizma i sektaštva, da bude iz raz jedinstva klasne i nacionalne emancipacije.

Tito je kao marksist uvek polazio od činjenice da su radni ljudi stvaraoci istorije. Da bi oni mogli usmeravati njen tok, neophodna im je partija koja će duboko shvatiti društveno-istorijske uslove i osmišljavati puteve i metode njihovog menjanja. Na toj platformi Tito se neprestano borio za jedinstvo Partije, njenu ideološku i političku čvrstinu i koheziju. U tom jedinstvu on je video jedan od temeljnih uslova i činilaca jedinstva celog našeg društva. Za Tita je Partija uvek bila revolucionarna avangarda, a borba za interese radničke klase i svih naših naroda i narodnosti, za sve slobodniji život čoveka — razlog njenog postojanja. Tito je bio i ostao strateg naše revolucije, po svojoj sposobnosti da bude na nivou ključnih potreba svake etape našeg revolucionarnog razvoja, da oseti prave probleme društva i smer istorijskog kretanja, da ukaže na glavne pravce prevazilaženja povremenih kriza do kojih je u tom razvoju dolazilo. S tim u vezi, posebno valja istaći da su Titove istorijske inicijative u toku minulih četrdeset i više godina odlučujući odredile naš revolucionarni razvoj i bitno obeležile istoriju jugoslovenskih naroda i narodnosti. Svedoci smo od kolikog je značaja Titova ličnost, ne samo u našem društvu nego i u svetskim razmerama. Taj njegov ogromni ugled proizlazi iz njegovog revolucionarnog dela i njegove upornc i nepokolebljive borbe za mir, za oslobođenje svih eksploatisanih i obespravljenih naroda. Zato je Tito i revolucionar i figura od svetsko-istorijskog značaja.

Za teorijsku i naučnu misao dovoljno je izazovno sâmo pitanje kako su u jednoj maloj, zaostaloj zemlji, u ne baš mnogo njoj naklonjenim istorijskim okolnostima, bili mogući društveni preobražaji od epohalnog značaja. Ako je praksa dovoljno izazovna za teoriju, nema razloga da i teorija ne bude dovoljno izazovna i podsticajna za praksu.

Postoji objektivna društvena i naučna potreba da se kritički razmotre istorijska iskustva revolucionarnog delovanja Komunističke partije Jugoslavije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije, da se sagleda u čemu je kontinuitet revolucionarnog procesa i u čemu su elementi diskontinuiteta, zastoja i stranputica, gde su njihovi uzroci, kakav je njihov karakter i kakve su njihove posledice. Potreba je svake istinske revolucije, kaže Tito, da se vraća svojim izvorima i iskustvima. Međutim, to vraćanje bitno je različito za revoluciju koja traje, kao naša, ono je uvek izazov za traženje novih i boljih rešenja za probleme u sadašnjosti. Našoj teoriji i revoluciji podjednako su neprimereni kako nihilistički odnos prema revolucionarnim istorijskim iskustvima i tekovinama tako i kanoniziranje i dogmatiziranje ostvarenih rezultata. Pitanje dijalektički shvaćenog kontinuiteta revolucije jeste pitanje očuvanja njenih tekovina i stalnog razvijanja njenog sadržaja — klasnog, nacionalnog i opšteljudskog oslobađanja. Jer tekovine revolucije se čuvaju jedino njenim stalnim razvojem. U tom kontekstu Savez komunista, delujući kao partija u »velikom istorij-

Digitized by Google

skom smislu«, javlja se kao čuvar tekovina revolucije i kao faktor kontinuiranih revolucionarnih promena. U svakom slučaju, problem kontinuiteta revolucije od izuzetnog je značaja ne samo za politiku nego i za teoriju i nauku.

I ovom prilikom treba naglasiti značaj potrebe teorijskog promišljanja samog smisla postojanja i delovanja Saveza komunista u sadašnjoj etapi razvoja socijalističkog samoupravljanja. Savez komunista ne teži partijskoj vlasti niti ima zasebne partijske interese, pa zato njemu i nije potrebna teorija partije koja bi bila izdvojena iz celine misli o revoluciji. Potrebna mu je teorija kao kritička misao revolucije koja sagledava sadašnje stanje u svim njegovim dimenzijama i ukazuje na buduće, na mogućnosti daljeg revolucionarnog procesa i njegovog produbljivanja.

Saopštenja i prilozi podneti za ovaj skup koncentrisani su na problematiku avangardne uloge Saveza komunista u savremenim uslovima, to jest u uslovima razvijanja socijalističkog samoupravljanja. Od primarnog je značaja da se kritički sagleda sadašnja praksa Saveza komunista, problematizuju i razrade najznačajniji aspekti njegovog delovanja sa stanovišta borbe za realizaciju integralnog samoupravljanja, odnosno celovite samoupravne organizacije društva, čiji je temelj u osnovnim organizacijama udruženog rada i drugim oblicima neposredne samoupravne demokratije. I dostignuća i problemi s kojima se suočavamo, u krajnjoj liniji etapa društvenog razvoja u koju ulazimo, nameću tu potrebu. U tom smislu može se reći da je centralni problem teorijske misli o Savezu komunista i njegovog delovanja ostao problem borbe za realizaciju Marksove koncepcije društva kao asocijacije neposrednih i slobodnih proizvođača, odnosno društvenog samoupravljanja kao istorijski nužnog procesa u kome se dugoročno i u uslovima protivrečnosti ostvaruje ta koncepcija.

Savez komunista danas nalazi se pred veoma složenim problemima razvoja društva i ostvarivanja vlastite avangardne uloge.

Ustav od 1974. godine, Zakon o udruženom radu kao njegova konkretizacija, i Jedanaesti kongres Saveza komunista Jugoslavije označavaju novu etapu u razvoju socijalističkog samoupravljanja i celokupnog našeg društvenog razvitka. Suština te etape je borba za ostvarivanje integralnog društvenog samoupravljanja. Razume se, ostvarivanje tog istorijskog zadatka je dugoročan i složen proces.

Naše društvo raspolaže bitnim pretpostavkama i snagama za brže kretanje u tom pravcu. Stvorena je snažna materijalna, obrazovna i kulturna osnova za to kretanje. Stvoreno je političko jedinstvo naših radnih ljudi, svih naroda i narodnosti. Stvorena je snažna, masovna socijalistička svest u čijem je temelju opredeljenje za samoupravljanje. Postoji iskustvo od više decenija u razvoju socijalističkog samoupravljanja, sistem i praktični pokret borbe za njegovo ostvarivanje. I što je posebno važno, u našem društvu deluje već snažna, moderna radnička klasa — osnovna snaga revolucionarnog razvoja.

Digitized by Google

Koliko će se, realno, postojeće mogućnosti tog razvoja ostvariti, bitno zavisi od delovanja organizovanih subjektivnih snaga, posebno od sposobnosti Saveza komunista da bude izraz tih postojećih revolucionarnih potencijala i snaga. Revolucija nikada nije plod automatskog društvenog razvoja, nego je uvek rezultat svesne organizovane borbe za novo društvo.

Osnovni istorijski smisao uloge Saveza komunista Jugoslavije je revolucionarno menjanje postojećeg, upravo otkrivanje, osmišljavanje i podsticanje revolucionarnih tendencija i snaga, tako da komunizam kao krajnji istorijski cilj postaje istovremeno proces njegove postepene realizacije. Iz te bitne istorijske funkcije Saveza komunista mora da proizlazi celokupna njegova politička i ideološka delatnost, unutarnja organizacija i odnosi sa radničkom klasom i radnim ljudima u celini. Samo kao revolucionarna organizacija i samo posredstvom stalnog revolucionarnog nemirenja s dostignutim on se potvrđuje kao vodeći deo radničke klase i svih radnih ljudi. Konkretni programi delatnosti Saveza komunista Jugoslavije deo su jednog temeljnijeg programa i istorijskog zadatka — oslobađanja rada. Zato praktičnu ulogu Saveza komunista Jugoslavije treba stalno dovoditi u vezu s ostvarivanjem procesa oslobađanja rada i kritički je sagledavati polazeći od rezultata tog procesa. To zahteva organizovaniji teorijski rad komunista okrenut društvenoj praksi, procesima, problemima i protivrečnostima u kojima teče istorijski proces oslobađanja rada.

Iz toga proizlaze i zadaci same nauke koja se bavi Savezom komunista i, šire, našom društvenom stvarnošću. Ona treba da proučava to objektivno uslovljeno revolucionarno kretanje i istovremeno da se aktivno uključuje u njega, kao njegov neraskidivi deo. Pri tom je neophodno da se svi naučni potencijali razvijaju i usmeravaju u tom pravcu i istovremeno da se sam Savez komunista osposobljava za teorijsko prednjačenje koje će odgovarati potrebama tog kretanja.

Tek na tim osnovama nauka može i mora biti samostalna. Ona mora biti nezavisna od svake vrste političkog patronata. I tek tada nestaje svaki dualizam nauke i politike, elitizam prve i pragmatističko, slepo delovanje druge.

U uslovima brojnih protivrečnosti društvenog razvoja i nužnog pluralizma interesa veoma je važna integrativno-koheziona uloga Saveza komunista. Borba za vlastito jedinstvo na osnovi čvrste povezanosti s radničkom klasom i svim radnim ljudima, demokratskog centralizma i revolucionarne klasne svesti i borba za ostvarivanje jedinstva neposrednih i istorijskih interesa radničke klase, usklađivanje posebnih, zajedničkih i opštih društvenih interesa, protiv svih vidova autarkije, partikularizma i birokratske dominacije, bitni su elementi delovanja Saveza komunista u smislu savremene revolucionarne avangarde.

Može se reći da je problem odnosa Saveza komunista prema različitim i divergentnim interesima koji postoje u našem današnjem društvu jedan od ključnih problema teorijskog osmišljavanja njegove uloge i njegovog praktičnog delovanja.

Digitized by Google

Moramo se svom praktično-političkom i teorijskom snagom boriti za prevazilaženje izvora veoma jakih tendencija koje su usmerene na favorizovanje uskih i parcijalnih interesa i ekonomsko-političkog zatvaranja. Razume se, za to su neophodne suštinske promene u sferi rada, odnosima proizvodnje, na onoj liniji koja je okosnica Ustava — da udruženi proizvođači doista raspolažu uslovima i rezultatima svoga rada. Našoj nauci predstoji veliki posao da kritički, njoj svojstvenim metodom, prilazi toj problematici i da svoja saznanja ugrađuje u borbu za ostvarivanje tog strateškog cilja našeg društvenog razvoja. Mnoga pitanja, posebno kad je reč o pretpostavkama i činiocima stvarnog usklađivanja raznovrsnih i često sukobljenih interesa unutar radničke klase i u širim društvenim okvirima, sa pozicija interesa te klase kao celine, odnosno istorijskih interesa celoga društva — ostaju teorijski otvorena.

U suštini, Savez komunista ima dvostruki zadatak kad je reč o njegovom odnosu prema postojećim interesima u društvu.

S jedne strane, neophodna je njegova uloga u usklađivanju interesa koji su takvog karaktera da njihova realizacija doprinosi razvoju socijalističkog samoupravljanja. Samo takvi interesi mogu se stvarno usklađivati. S druge strane, neophodno je da Savez komunista u samom procesu samoupravljanja, u demokratskom dijalogu s radnim ljudima i polazeći od nužnosti postojanja različitih, pa i suprotnih interesa unutar radničke klase i u širim okvirima društva, identifikuje one interese koji se objektivno suprotstavljaju socijalističkom samoupravljanju i da se bori za otklanjanje njihovih društvenih, ekonomskih i drugih izvora. Savez komunista ostaje avangarda ukoliko postojeće interese sagledava sa stanovišta celine revolucionarnog kretanja. Opšti interes, za koji se mora zalagati Savez komunista na svim svojim nivoima, nastaje, u stvari, u samom procesu samoupravljanja. Jačanje tog procesa na svim nivoima društva dovodi do umnožavanja raznovrsnih interesa, ali i do njihovog većeg približavanja, usklađivanja i jedinstva. Međutim, taj sadržaj opštih interesa ne rađa se automatski iz procesa samoupravljanja. Teorijsko prednjačenje Saveza komunista, njegova saznajna funkcija kao bitan element razvoja revolucionarne klasne svesti, sposobnost da se stavi na pozicije interesa radničke klase kao celine i da se praktično bori za te interese, ostaje bitna pretpostavka otkrivanja, konstituisanja i valorizacije opštih interesa.

Stalno jačanje i proširivanje materijalne osnove udruženog rada je ključni uslov i pretpostavka za razvijanje samoupravnih procesa sporazumevanja i dogovaranja. Međutim, činjenica je da danas proizvođači u potpunosti još ne raspolažu uslovima i rezultatima svoga rada, dohotkom i sredstvima za proširenu reprodukciju. A jedino na tim osnovama — jačanjem materijalne osnove, uloge i uticaja udruženog rada — mogu se objektivizirati uslovi za brže postizanje saglasnosti o zajedničkim pitanjima razvoja i tekućeg rada. I u takvim uslovima mi moramo dolaziti do samou-

Digitized by Google

pravnih sporazuma i društvenih dogovora između republika i pokrajina o bitnim, osnovnim pitanjima zajedničkog razvoja.

Ta pitanja su od vitalnog teorijskog i praktično-političkog značaja za naše društvo. Njihovo sporo rešavanje može dovesti do stagnacije, pa i krize razvoja samoupravljanja i društveno-ekonomskog razvoja. U tome je veoma značajna integrativno-koheziona funkcija Saveza komunista Jugoslavije. Uloga nauke u razjašnjavanju ovih pitanja i njen doprinos njihovom rešavanju veoma su važni.

Od principijelnog je značaja da Savez komunista bude na čelu borbe za brži razvoj materijalnih proizvodnih snaga i za stvarno ovladavanje od strane proizvođača uslovima i rezultatima rada. Veće teškoće u ostvarivanju sistema udruženog rada, nepovoljna privredna kretanja i sporo jačanje materijalnog položaja osnovnih organizacija udruženog rada — upozoravaju da su borba za nove odnose u sistemu proširene reprodukcije i uspešan materijalni preobražaj našeg društva strateško i klasno pitanje u celokupnom delovanju Saveza komunista Jugoslavije. U tom smislu, ostvarivanje stabilnijeg privrednog razvoja bitno je povezano sa borbom za suštinske promene odnosâ u raspolaganju viškom rada. Postojeća praksa odvajanja preterano velikog dela akumulacije od proizvođača, njenog pretvaranja u državni, bankarski ili neki drugi oblik kapitala — suštinska je prepreka razvoju samoupravljanja i celokupnog društva. Tek kada se odnosi u raspolaganju viškom rada bitno promene u korist udruženih proizvođača stvoriće se društveni uslovi za veći porast produktivnosti rada, veću stabilnost privrednih kretanja i bolji materijalni položaj većine proizvođača. Uostalom, našem društvu nije potrebna bilo kakva stabilnost ekonomskog razvoja, nego samo ona koja je suštinski povezana sa ovladavanjem od strane proizvođača uslovima i rezultatima rada, odnosno takva stabilnost koja jača samoupravne socijalističke odnose proizvodnje. I u tom kontekstu se pokazuje da Savez komunista može ostvarivati svoju avangardnu ulogu i delovati kao činilac stabilnosti privrednog i opšteg društvenog razvoja samo ukoliko je on partija revolucionarnog kretanja, produbljivanja i jačanja revolucionarnog procesa.

Savez komunista ne može sâm da ostvaruje svoju istorijsku ulogu, nego uvek u jedinstvu sa svim organizovanim socijalističkim snagama društva. Samoupravna socijalistička demokratija može napredovati samo ukoliko je razvijaju sve te snage. Zbog toga je veoma važno delovanje Saveza komunista unutar Socijalističkog saveza, Saveza sindikata i svih drugih društveno-političkih i društvenih organizacija. Potreba za takvim delovanjem i za stvaralačkom ulogom svih tih organizacija još je izrazitija u uslovima borbe za integralno samoupravljanje.

Veoma važan i stalno otvoren zadatak pred kojim se nalazi Savez komunista Jugoslavije je borba za razvijanje demokratije u njemu. Od posebnog značaja u tome je ostvarivanje ideje druga Tita o kolektivnom radu i odgovornosti na svim nivoima političkog organizovanja. Suština te ideje je dalje jačanje demokratskih

Digitized by Google

odnosa u Savezu komunista Jugoslavije i samoupravne socijalističke demokratije u najširim društvenim okvirima, jačanje kolektivne i pojedinačne odgovornosti nosilaca svih društvenih i samoupravnih funkcija.

Princip i praksa demokratskog centralizma ostaju i danas nezamenljiva osnova unutrašnjih odnosa u Savezu komunista Jugoslavije, pri čemu je od suštinskog značaja da se, u uslovima razvoja socijalističkog samoupravljanja, elementi unutarpartijske demokratije i centralizma (shvaćenog u smislu ostvarivanja jedinstva revolucionarne akcije) doista nalaze u dijalektičkom jedinstvu. Sa tog stanovišta neprekidno se mora kritički sagledavati i ocenjivati postojeća praksa u Savezu komunista Jugoslavije.

Savez komunista Jugoslavije danas ima blizu milion i osam stotina hiljada članova. U njemu se nalazi veliki kadrovski politički i idejni potencijal. Međutim, taj potencijal još ne dolazi do punog društvenog i stvaralačkog izražaja. Naučna misao, posebno empirijska istraživanja, moraju se usmeriti na istraživanje uzroka takvog stanja, a neposredni politički rad na što brže aktiviranje tog potencijala. U toj svetlosti treba sagledavati i pitanje: kako stvarno razvijati sve bogatiji idejno-politički život i stvaralaštvo osnovnih organizacija Saveza komunista Jugoslavije. I pored toga što su one sada politički znatno angažovanije nego u neposrednoj prošlosti, što je idejno-politički rad u njima sadržajniji i razvijeniji (naročito su značajni rezultati postignuti u oblasti marksističkog obrazovanja), za izvestan broj tih organizacija ne možemo reći da su postale istinski subjekt politike Saveza komunista. Na toj liniji mora se prići i problemu odnosa i potrebi svestrane demokratske komunikacije između rukovodstava i članstva Saveza komunista Jugoslavije. Teško se i sporo prevladava tendencija da se dominantni politički uticaj koncentriše u okvirima rukovodstava Saveza komunista Jugoslavije, da se neka od njih ponašaju kao naredbodavac i vlast, kako u odnosu na šire redove »običnog« partijskog članstva tako i u odnosu na članstvo ostalih društveno-političkih organizacija. Nema razvijenije unutarpartijske demokratije bez snažne i zdrave idejno-političke borbe, odgovarajućih sadržaja i oblika idejno-političkog rada i unutrašnjih preobražaja Saveza komunista Jugoslavije usmerenih na prevazilaženje tih tendencija.

Na temeljima borbe za sve bogatiju unutarpartijsku demokratiju moguće je i neophodno odgovarajuće ideološko delovanje Saveza komunista Jugoslavije. Suština tog delovanja je u borbi za nove sadržaje socijalističke samoupravne demokratije, sve viši nivo slobode samoupravljača. Neophodno je prevazilaziti one sadržaje u ideološkom radu koji ga svode na propagandističku funkciju ili na pretežno defanzivni karakter. Revolucionarna, humanistička ideologija Saveza komunista Jugoslavije zahteva da praktični ideološki rad bude, pre svega, ofanzivan, da bude okrenut borbi za novo u svim njegovim dimenzijama.

Sadašnji proces ideološkog rada i posebno marksističkog obrazovanja u Savezu komunista Jugoslavije veoma je razgranat.

Digitized by Google

Njegovi rezultati su vidljivi. Međutim, oni još nisu postali dovoljno snažan faktor šireg delovanja Saveza komunista, pre svega njegove borbe za unapređivanje prakse samoupravljanja, savlađivanje brojnih problema i teškoća sa kojima se samoupravljanje danas suočava. Ideološki rad i njegovi rezultati ostaju dosta zatvoreni u vlastite sektorske okvire. Od suštinskog je značaja da narasla ideološka svest članstva Saveza komunista Jugoslavije i povećano znanje koje je stečeno u procesu marksističkog obrazovanja postanu materijalna snaga borbe za razvijanje samoupravljanja, praktično menjanje uslova života i društvenog položaja radničke klase i svih radnih ljudi.

U praktično-političkom i u teorijskom smislu u pojedinim etapama razvoja otvarana su i mnoga pitanja adekvatne organizovanosti Saveza komunista. »Organizaciono pitanje« svakako je uslovljeno onim činiocima koji utiču na celinu prakse Saveza komunista i njegovom ulogom. Ali konkretna organizaciona rešenja imaju i svoju relativnu samostalnost i nisu od marginalnog značaja za ostvarivanje celokupne uloge Saveza komunista. Još postoji izvestan raskorak između razuđenosti samoupravnog sistema i organizovanosti delovanja Saveza komunista. Neophodno je sagledavati oblike organizacije Saveza komunista i njegovog delovanja u tako razuđenoj samoupravnoj strukturi društva, i u tim uslovima konkretne istorijske vidove realizacije principa demokratskog centralizma, polazeći od potreba i ciljeva razvijanja samog procesa samoupravljanja, kao svrhe istorijske uloge Saveza komunista.

Intenziviranje napora usmerenih u tom pravcu nameće i potreba sadašnjih svetsko-istorijskih okolnosti u kojima se nalazi naše društvo i Savez komunista Jugoslavije. Jedna od pretpostavki očuvanja i stalnog razvijanja autentičnosti naše revolucije je svest o njenom značaju, njenim bitnim sadržajima i vrednostima, i organizovana borba za jačanje te svesti. Ideja i praksa samoupravljanja nikada nisu bili »lokalnog«, isključivo jugoslovenskog karaktera, one u raznim oblicima sve više poprimaju univerzalni i epohalni značaj. Jugoslovensko socijalističko društvo sadrži tu ideju i praksu u samim temeljima i strategiji svog razvoja. Ali mi nikada nismo nametali drugima svoja iskustva i rešenja u borbi za socijalizam. Naprotiv, čvrsto smo bili i ostali na stanovištu da je svako takvo nametanje suprotno samom smislu te borbe. Smatramo da svako iskustvo treba kritički sagledavati u stvarno ravnopravnom i demokratskom dijalogu, uz puno uvažavanje konkretnih istorijskih uslova u kojima se nalazi svaka partija. U tom smislu i shvatamo zadatak prezentiranja rezultata našeg revolucionarnog razvoja savremenom svetu.

Digitized by Google

Kiro Gligorov

SKJ i razvojna politika Jugoslavije

Pri razmatranju osnovnih karakteristika i osnovnih promena u razvojnoj politici Jugoslavije, i stavova SKJ u vezi s tim, neophodno je ukazati na tesnu međuzavisnost razvojne politike i razvoja sistema društveno-ekonomskih odnosa.

Pobeda izvojevana u oružanoj revoluciji omogućila je da se izvrše temeljne promene u klasnim odnosima u društvu i, shodno tome, u svojinskim odnosima. Nacionalizacijom, eksproprijacijom i agrarnom reformom gotovo sva značajnija sredstva za proizvodnju prešla su u državnu svojinu. Tako je postojeća materijalna osnova bila u funkciji daljih promena u društveno-ekonomskim odnosima i razvoja materijalnih proizvodnih snaga.

Obnova zemlje

Odmah po oslobođenju zemlje, pre bilo kakvog usmeravanja razvoja, osnovni zadatak, od čijeg je izvršavanja zavisila i buduća izgradnja privrede, bio je obnova zemlje i privrede i dostizanje predratnog nivoa proizvodnje i proizvodnih fondova zemlje. Taj zadatak je bio izuzetno težak, s obzirom na ogromna razaranja u toku rata, ljudske gubitke, pljačku i raubovanje od strane okupatora i ekonomsku iscrpljenost stanovništva. Samo puna mobilizacija ma-

Digitized by Google

terijalnih resursa, entuzijazam koji je posle uspešnog ishoda revolucije zahvatio najšire narodne slojeve i spremnost radničke klase i najširih radnih slojeva na nadljudske napore i lišavanja — omogućili su da u tako kratkom roku, za nepune dve godine, dostignemo predratni nivo industrijske proizvodnje i saniramo najteže posledice ratnih razaranja. Brzina i efikasnost pokazana u obnovi jedne od najteže pogođenih zemalja u drugom svetskom ratu bila je velika pobeda KPJ i radničke klase, koja je doprinela širenju njihovog ogromnog ugleda stečenog u oslobađanju zemlje, demonstracija njene moći da i u izgradnji zemlje pokaže svoju snagu i sposobnost svojih kadrova.

Zahvaljujući uspešnoj obnovi zemlje, SKJ, radnička klasa i ceo narod mogli su se, u sukobu sa Kominformom, koji je ubrzo usledio, osloniti na već u dobroj meri konsolidovanu materijalnu osnovu. Naravno, gubitak materijalnih bogatstava nije mogao biti nadoknađen, ali sama činjenica da je pokrenut, organizovan ceo privredni mehanizam i da je dostignut obim predratne proizvodnje u industriji svedoči o izvanrednom uspehu.

Uspesi postignuti u obnovi zemlje mogu se objasniti ako se povežu sa politikom organizovanja narodne vlasti u toku rata na oslobođenim, a i drugim teritorijama, sa iskustvima stečenim u razvoju narodne vlasti i snagom njenih organa koji su, u pravom smislu te reči, bili sastavljeni od delegata najširih narodnih masa, rukovođenih i inspirisanih Komunističkom partijom Jugoslavije.

Otuda razaranje stare državne strukture i odbacivanje zatečenog državnog aparata nije imalo štetne posledice niti je izazvalo zastoj i pometnju u organizaciji privrede, državnih i društvenih službi. To je olakšalo neposredno delovanje već organizovanih novih oblika državne i društvene organizacije, organa koji su već imali osnovne programe obnove zemlje i izgradnje nove državne vlasti. KPJ je tako u punoj meri valorizovala orijentaciju na stvaranje novih organa vlasti u toku samog rata, njihova stečena iskustva, dovodeći na društvenu pozornicu mlade revolucionarne kadrove koji su se već prekalili u ratu, a mnogi od njih stekli su početna znanja i ispoljili sposobnosti u organizovanju novih organa vlasti, u organizovanju privrede i društvenih službi.

Obnova zemlje je potvrdila u praksi sposobnost KPJ i radničke klase da izvrše socijalistički preobražaj, što je unelo u narod optimizam i otvorilo perspektivu daljeg društvenog progresa.

Najveći deo poslova obnove obavljen je masovnom inicijativom ljudi, mesnih, sreskih i republičkih organa vlasti. Obnova je u velikoj meri izvršena samostalnim delovanjem organa vlasti, njihovom brigom i odgovornošću i uspešnim korišćenjem lokalnih resursa.

Iako je to u mnogo čemu bio ne samo prvi uspešno položeni mirnodopski ispit (mada period obnove i nije bio mirnodopski u pravom smislu reči — borba za granice Jugoslavije, obračun sa preostalim bandama u zemlji itd.), već i jedan od odlučujućih činilaca za dalji tok socijalističkog preobražaja privrede i društva,

Digitized by Google

naša publicistika ne posvećuje dovoljno pažnje osvetljavanju značaja ovog perioda za dalji tok revolucije i izgradnju materijalnih proizvodnih snaga.

Ključna kapitalna izgradnja

Već u toku obnove zemlje otpočele su rasprave o pravcima daljeg razvoja privrede i društva. Uspesi u obnovi pojačali su optimizam i težnju da se planovima razvoja utvrde što smeliji zadaci, naročito na osnovnom kursu — industrijalizacije zemlje. Jedan od prvih koraka na putu planskog razvoja bio je organizovanje statističke službe, operativne evidencije o privrednim tokovima, što je trebalo da omogući egzaktniji uvid u raspoložive privredne fondove, poznata prirodna bogatstva, razlike u stepenu razvijenosti pojedinih delova zemlje, kadrovski potencijal itd. Taj prvi statistički snimak, iako nepotpun, pokazao je zaostalost Jugoslavije, ali i mogućnost da mobilizacijom svih resursa izvrši ubrzanu industrijalizaciju i iskoristi neke svoje potencijalne prednosti. (Mogućnost paralelnog razvoja industrije i vlastite proizvodnje hrane, energetska i rudna bogatstva, prednost koju daje morska obala, raznovrsnost klimatskih i prirodnih uslova itd.).

Orijentacija na industrijalizaciju nužno je stavila na dnevni red razvoj bazične industrije i energetskih izvora. Jugoslavija je praktično bila bez proizvodnje čelika, mašinogradnje i elektroindustrije, odnosno na nivou zanatske ili polurindustrijske proizvodnje u metaloprerađivačkoj industriji. Orijentacija na razvoj ovih grana se sama po sebi nametala, pri čemu je veoma bitno bilo u kojim razmerama i kakvim tempom ih razvijati. Uspesi postignuti u obnovi i izuzetno povoljno raspoloženje radnika odrazili su se na smelo i ambiciozno koncipiran prvi petogodišnji plan, koji je predvideo širok front industrijske izgradnje sa težištem na bazičnim granama privrede, čije je razvijanje zahtevalo i obimna sredstva i podrazumevalo duge rokove izgradnje.

Za takav tempo industrijalizacije bila su neophodna značajna sredstva koja privreda nije mogla obezbediti u postojećim uslovima reprodukcije. Otuda su skromni izvori akumulacije morali biti prošireni žrtvovanjem radničke klase (veoma niskim ličnim dohocima koji su jedva pokrivali najnužnije potrebe) , prelivanjem dohotka iz poljoprivrede kroz depresirane cene poljoprivrednih proizvoda i masovnim dobrovoljnim radom omladine i svih radnih slojeva, što je trebalo da poveća ukupnu akumulaciju namenjenu izgradnji bazične industrije.

Za takav plan industrijalizacije nedostajali su inostrani finansijski izvori. Na ratnu odštetu se, s obzirom na pogoršanje međunarodnih odnosa i nagoveštaje hladnog rata, na antikomunističku kampanju i promenu stava SAD prema Nemačkoj i njenim obavezama, nije moglo računati. Osim pomoći UNRE u hrani u prvim posleratnim godinama, demontiranja izvesne opreme u Nemačkoj (uglavnom zastarele i nekompletne) i njenog montiranja u Jugo-

Digitized by Google

slaviji, izostale su druge mogućnosti finansiranja od strane razvijenih kapitalističkih zemalja. Godišnji izvoz je iznosio 200-250 miliona dolara i nije dopuštao značajniji uvoz opreme i nove tehnologije. Izgradnja nekoliko ključnih objekata: rudnika uglja, hidroelektrana, crne i obojene metalurgije bila je vezana za uvoz opreme iz SSSR-a. Oslanjanje na sopstvene snage, maksimalna odricanja i nizak standard stanovništva karakteristika su celog prvog petogodišnjeg plana

Napad Kominforma je do krajnosti zaoštrio problem stvaranja akumulacije za tako zamišljen program bazične industrije i prouzrokovao njegovo produžavanje i reviziju. Ekonomska blokada od strane SSSR-a i drugih istočnoevropskih zemalja i otkaz ugovora koji su bili u najtešnjoj vezi sa kapitalnom izgradnjom u nas trebalo je da Jugoslaviju bace na kolena. Ako se, uz to, ima na umu da smo morali da znatno povećamo rashode za odbranu zemlje, tek se tada može oceniti sva složenost situacije koja je izazvala temeljitu raspravu o putevima daljeg razvoja društveno-ekonomskih odnosa i proizvodnih snaga zemlje.[1] U isto vreme je trebalo izvršiti i preorijentaciju cele privrede i spoljne trgovine posle otkazivanja ekonomskih sporazuma i blokade od strane SSSR-a.

Odgovor na nastale probleme nađen je na bazi valorizacije sopstvenih revolucionarnih iskustava stečenih u ratu i revoluciji, smelom, nedogmatskom analizom društvenog iskustva u prvim posleratnim godinama, kritičkom analizom iskustava stečenih u Sovjetskom Savezu u Lenjinovom periodu, a naročito posle Staljinove revizije i obračuna sa opozicijom, valorizacijom izvornih dela klasika marksizma i, naravno, proučavanjem jugoslovenske stvarnosti i tadašnjih međunarodnih odnosa.

Iako u izuzetno složenim, bolje reći, dramatičnim okolnostima, tada je položen kamen-temeljac osnovnih grana industrije. Za to je plaćena visoka cena, pre svega u zaostajanju rasta životnog standarda i velikim ukupnim lišavanjima, što svedoči o ogromnom poverenju koje je KPJ uživala u zemlji i potpunom prihvatanju programa izvlačenja zemlje iz zaostalosti.

Ako iz današnje perspektive sudimo o ovakvoj orijentaciji razvoja zemlje, teško možemo odreći ispravnost generalne orijentacije s obzirom na krajnju neophodnost razvijanja nekih bazičnih grana privrede bez kojih je teško zamisliti industrijalizaciju na širem planu. Što se, međutim, obima i tempa izgradnje tiče, ne možemo donositi realne ocene bez uvida u promene koje su nastale u međunarodnim odnosima i u položaju Jugoslavije posle sukoba sa Kominformom.

Danas ćemo se lako složiti da je taj program bio isuviše ambiciozan, da je jednostrano pledirao za razvoj bazičnih grana privrede, a da nije bilo obezbeđeno dovoljno sredstava za njihov brz i uspešan razvoj. Posledice takve orijentacije se protežu sve do

[1] U vremenu od 1948. do 1956. godine Jugoslavija je imala najveću stopu rashoda za narodnu odbranu u okviru raspodele nacionalnog dohotka (više od 20%).

Digitized by Google

početka šezdesetih godina, odnosno do privredne reforme 1965. Ključna kapitalna izgradnja je ostavila svoj pečat na ceo taj period i umnogome uslovila dalji, sporiji razvoj društvenih odnosa, doprinela zaoštravanju strukturnih problema u privredi, posebno u odnosu na poljoprivredu, uslovila zadržavanje životnog standarda stanovništva na niskom nivou i nerazvijenost i zaostajanje uslužnih delatnosti, celog tercijarnog sektora itd.

Takve promene u strukturi privrede, kao što je orijentacija na razvoj bazičnih grana privrede, mogu se postići u tako kratkom periodu jedino nekom vrstom prvobitne akumulacije i njene koncentracije, uz najširu mobilizaciju radnih masa i zaostajanje rasta životnog standarda.[2] Pri tom treba imati na umu činjenicu da je u toku celokupnog pomenutog perioda vršeno stalno prilagođavanje i revizija najrigidnijih elemenata takve orijentacije, pod uticajem prvih začetaka samoupravljanja i komunalnog sistema, što je uslovilo evolutivni tok promena i transformaciju prvobitne politike razvoja u politiku koja je razvojem društvenih odnosa postajala sve kompleksnija, više ekonomska i više socijalistički samoupravna. Za njen pun identitet i afirmaciju se, u stvari, i danas i dalje moramo boriti.

Centralno pitanje razvoja pedesetih godina i kritički odnos prema orijentaciji na izgradnju bazične industrije i kasnije ključne kapitalne izgradnje nije samo u tome da li je ta politika u određenom periodu bila glavna preokupacija i cilj, nego da li je ona pretvorena u opštu zakonitost razvoja, podignuta na nivo dogme, nezavisno od okolnosti razvoja zemlje, a naročito nezavisno od razvoja ekonomije i tržišta u svetu i međunarodne podele rada.

Takva dogmatizirana svest nije preovladala u Jugoslaviji. Naprotiv, sve snažnijim ispoljavanjem negativnih posledica jednostrane politike razvoja jačala je i kritika takve politike. Nismo se zaustavili samo na kritici već smo tražili i uzroke i analizirali posledice takve politike po društvene odnose, položaj radnika, njegovu otuđenost od dohotka i akumulacije, po jačanje moći države, posledice i slabosti centralizma u višenacionalnoj zajednici, gde su položaj radnika u društvu i ravnopravnost naroda i narodnosti dva ugaona kamena kohezije društva, njegovog socijalističkog, klasnog i nacionalnog sadržaja.

Otuda su veoma rano, pre sukoba sa Kominformom, jačali kritička svest i stvaralački nemir, kako u vezi sa iskustvima i stanjem u drugim socijalističkim zemljama tako, i pre svega, na osnovi kritičke ocene vlastitih iskustava i društvenih pojava u nas. Politika razvoja u tome ima svoje posebno mesto, jer su se na primerima teškoća i deformacija u privrednom razvoju, i ne samo u njemu, najočitije ispoljavale slabosti birokratskog centralizma. Već na početku tih istraživanja u SKJ u prvi plan su izbili problemi državne svojine na sredstvima za proizvodnju, odnos rad-

[2] Od značaja je za svaku analizu toga perioda da je u njemu Jugoslavija bila na vrhu svetske liste po stopi rasta proizvodnje i dohotka, a da je, pri tom, otvorila nove socijalističke puteve razvoja privrede i društva.

Digitized by Google

nika prema njima i plodovima svoga rada i, u vezi s tim, tretiranje objektivnih ekonomskih zakonitosti i njihove uloge u razvoju ekonomike socijalizma.

Povezano s tim je i pitanje odnosa prema drugim nacionalnim ekonomijama, prema svetskom tržištu i njegovom delovanju na sve nacionalne ekonomije, i pitanje izbora između orijentacije na autarkičan razvoj socijalističke privrede, ili na svestrano povezivanje sa drugim privredama, na učešće u međunarodnoj podeli rada, na međusobni uticaj u razvoju produktivnosti rada, kretanju cena i troškova proizvodnje, ali uz politiku razumne zaštite, u skladu sa stepenom razvoja svake nacionalne ekonomije.

U ovom svetlu morao je biti revidiran i stav o značaju i domašaju plana društvenog razvoja kao „zakona socijalističkog razvoja" i sveden na realnu meru značaj koji plan i planiranje mogu imati u socijalističkom razvoju koji uvažava ekonomske realnosti. Zapravo, planiranje kao svesno predviđanje budućnosti i ima svoj pravi značaj tek kada je oslobođeno subjektivističkih predstava i ambicija birokratizovane svemoćne države, imajući u vidu ekonomske realnosti u svetu i polazeći od interesa radnika i udruženog rada u uslovima socijalističkog samoupravljanja. Bez raščišćavanja tih pitanja i, povezano s tim, razvojne politike, nema uslova za razvoj samoupravljanja i, na toj osnovi, za odgovarajuće promene u političkoj nadgradnji društva.

Uvođenje samoupravljanja i razvojna politika

Analizom nekoliko problema vezanih za razvojnu politiku i razvoj samoupravljanja mogu se uočiti neke dileme početkom pedesetih godina. Centralizacija akumulacije, pa čak i amortizacije, i budžetsko finansiranje svih društvenih službi svodili su predaju fabrika na upravljanje radnicima više na programatski cilj nego na realnost, pa makar i realnost u nastajanju. Radnik je, u pravom smislu reči, radio za utvrđenu nadnicu iako je normativno bio gospodar i upravljač sredstava za proizvodnju.

I najsitnije rekonstrukcije u fabrici morali su odobriti odgovarajuća direkcija, odnosno ministarstva u federaciji, ili u republici za ona preduzeća koja nisu imala opštedruštveni značaj. Ta duboka protivrečnost između proklamovanog novog produkcionog odnosa i stvarne materijalne pozicije radnika bila je neprekidno izražena od samog početka razvoja samoupravljanja, a u izvesnom smislu je i danas. Početkom pedesetih godina njen uticaj na razvojnu politiku ogledao se u raspravi o potrebi sve većeg uvažavanja materijalnog podsticanja radnika, što pretpostavlja mogućnost realnog merenja rezultata rada i raspolaganja delom dohotka za povećanje ličnih dohodaka i manje rekonstrukcije i investicije u sopstvenoj radnoj organizaciji. Kako je proticalo vreme slabio je poratni entuzijazam i dejstvo moralnih podsticaja, a sve je više jačao pritisak na poboljšanje inače vrlo niskog životnog standarda.

Digitized by Google

Ta protivrečnost je postepeno ublažavana prenošenjem amortizacije na raspolaganje radnim kolektivima i radničkim savetima, formiranjem viška fonda plata radi stimulativnijeg nagrađivanja, stvaranjem fondova, iako u početku simboličnih, sa raznim ograničenjima u namenama, kojima su preduzeća samostalno raspolagala itd. Ovi oblici raspoređivanja i raspodele društvenog proizvoda morali su se, ranije ili kasnije, odraziti na strukturu potrošnje, pa time i strukturu proizvodnje, odnosno dovesti do potrebe menjanja razvojne politike. Ni raspored amortizacije i akumulacije, niti faktički raspored sredstava za ličnu, opštu i zajedničku potrošnju nisu više odgovarali krajnje pojednostavnjenoj, centralno dirigovanoj raspodeli i veoma uprošćenoj razvojnoj politici koja je zapostavila niz sektora industrije i privrede.

Diskusija o pravima samoupravljača na upravljanje sredstvima i na odlučivanje o raspodeli rezultata rada podstakla je, bar delimično, rasprave o značaju ličnog standarda za razvoj privrede i samoupravljanja i o značaju proizvodnje potrošnih dobara. Dovedena je u sumnju teza o apsolutnom primatu odeljka jedan u razvoju, uz zahtev za harmoničnijim razvojem oba odeljka, istaknut je značaj međunarodne podele rada itd.

Svim tim veoma stimulativnim raspravama stajao je na putu ambiciozni program ključne kapitalne izgradnje koji je izazvao različita mišljenja i podele u društvu, što se odrazilo i na javljanje različitih struja u samom Savezu komunista. Više od jedne decenije, u stvari do početka šezdesetih godina, vođena je uporna borba za to da se ključna kapitalna izgradnja ograniči, da se dovrši najnužnije i valorizuju ogromne investicije, uz postepeno menjanje strukture investicija u pravcu izgradnje prerađivačke industrije, razvoja poljoprivrede i uslužnih delatnosti.

U toj borbi za menjanje razvojne politike i strukture privrede SKJ je imao na svojoj strani radničku klasu i zbog njenog opredeljenja za samoupravljanje i zbog njenog opredeljenja da se promenom politike razvoja poboljša materijalna pozicija radničke klase u društvu. Teško je zamisliti kakve bi sve dimenzije poprimio otpor birokratskih i centralističkih elemenata, koji su u tim promenama videli sopstveno razvlašćivanje, „razbijanje jedinstva zemlje" itd., da takav kurs nije imao bezrezervnu podršku radnika.

U toku promena u razvojnoj politici istaknuto mesto je dobila poljoprivreda, kao i debata o putevima njenog daljeg razvoja. Izvlačenje akumulacije iz inače niskoproduktivne poljoprivrede, istrošenost njenih proizvodnih fondova, promene u svojinskim odnosima, masovno stvaranje seljačkih radnih zadruga neposredno posle sukoba sa Kominformom, nedostajanje roba za reprodukciju poljoprivrede i nizak standard zemljoradnika uslovili su niske proizvodne rezultate. Usled svega toga, nivo predratne proizvodnje u poljoprivredi nije dostignut sve do 1956. godine. U međuvremenu, u svetu je ostvaren krupan tehnološki napredak čije prenošenje nam je omogućilo da unapredimo poljoprivrednu proizvodnju i time povećamo njen doprinos promeni ukupne struk-

Digitized by Google

ture privrede i otvaranju bolje perspektive za rast standarda u zemlji.

Ovakav preobražaj je, međutim, bio u tesnoj vezi sa napuštanjem kolektivizacije, stvaranjem velikih društvenih gazdinstava na osnovama samoupravljanja i sa razvojem industrije, koja će biti sposobna da zadovolji osnovne potrebe poljoprivrede i za sredstvima za reprodukciju i za sredstvima za potrošnju tog, tada još preovlađujućeg, dela stanovništva. Napredak poljoprivrede je, dakle, bio neposredno povezan sa izgradnjom novih društvenih odnosa na selu, koji proizlaze iz opšteg okvira samoupravljanja i specifičnosti sela u Jugoslaviji, i sa postepenom transformacijom individualnog poseda — različitim oblicima udruživanja i kooperacije — uz veća ulaganja u poljoprivredu i jačanje onog dela industrije koji omogućuje razvoj poljoprivrede i preradu njenih proizvoda.

Prilikom utvrđivanja pravaca razvoja poljoprivrede bilo je mnogo dilema, ukazivanja na opasnosti od monopola sitne robne proizvodnje, jačanja kapitalističkih odnosa na selu itd. Međutim, SKJ je u novoj politici prema selu i poljoprivredi mogao računati na podršku seljaka, pri čemu su dobri početni rezultati u razvoju poljoprivrede doprineli tome da se preostala dogmatska i zastarela shvatanja o razvoju poljoprivrede i sela postepeno prevazilaze. Na primeru razvojne politike u poljoprivredi SKJ je razbio dogmu o nužnosti nasilne kolektivizacije sela i poljoprivrede i stekao nova saznanja i iskustva značajna za razvoj socijalizma.

Postepeno širenje prerađivačke industrije dalo je jak podstrek industrijalizaciji svih delova Jugoslavije. Umesto dotadašnje koncentracije na manji broj krupnijih objekata koji su bili oaze industrijskog razvoja, dok je stara industrija vegetirala, a celi delovi Jugoslavije ostali bez industrijskih objekata, orijentacija na brži razvoj prerađivačke industrije otvorila je perspektive svim delovima zemlje da i oni stupe na put industrijalizacije.

Takav razvoj ponekad je omogućavan uskraćivanjem sredstava za dovršenje ključne kapitalne izgradnje, a delom lokalnim sredstvima i mobilizacijom skromnih fondova i amortizacije postojećih preduzeća. To je bio nezadrživ proces koji je, očito, bio u skladu sa daljim razvojem samoupravljanja i zadovoljavanjem dugo potiskivanih, a naraslih potreba radnika. Ukidanje ministarstava, više puta ponovljena reorganizacija državne uprave, razvoj komunalnog sistema i jačanje uloge republika i pokrajina — samo su druga strana procesa iniciranog razvojem samoupravljanja, potrebom razrešavanja nastalih protivrečnosti i neizbežnim promenama koje su iz takvog razvoja sledile.

Jedna od najznačajnijih faza u menjanju razvojne politike bilo je tretiranje trgovine na nov način. Promene u raspodeli dohotka, u strukturi proizvodnje, delovanje tržišta na formiranje cena, i pored zadržane velike ingerencije države u njihovom formiranju, omogućile su postepen razvoj trgovine. U stvari, ona je bila jedno od uskih grla razvoja privrede u celini. Samoupravljanje i neki

Digitized by Google

začeci raspolaganja dohotkom i u trgovini omogućili su joj da gradi skladišta, hladnjače, novi trgovinski prostor, da razvija savremenije oblike trgovanja i pozitivno utiče na strukturu, kvalitet i asortiman proizvoda i način zadovoljavanja i strukturu potrošnje. To je ubrzo delovalo u pravcu objektivnijeg tretiranja trgovine, u skladu sa ulogom koju ona mora imati u sistemu u kome se na tržištu susreću samostalni privredno-pravni subjekti koji teže ekonomski racionalnom merenju rezultata rada. Napredak trgovine je bitno izmenio oskudan asortiman proizvoda, poboljšale su se trgovinske usluge. Na primeru trgovine potvrdilo se da je samoupravljanje univerzalan proces u društvu, koji nije rezervisan samo za proizvodnju i da samoupravljanje treba da bude prošireno na sve oblasti privrede i društvenog života.

Naše prometne, a zatim i proizvodne organizacije mogle su biti samostalni subjekti samo u granicama našeg privrednog prostora. Diverzifikacija privrede, sve veća potreba za novom tehnikom i tehnologijom i nužnost razmene sa inostranstvom, doveli su u pitanje monopol države nad spoljnom trgovinom. Otvoren je niz problema suštinskog ekonomskog karaktera, povezanih sa negativnim posledicama autarkičnog razvoja, sa potrebom uvažavanja međunarodne podele rada radi ostvarivanja bržeg napretka i, pre svega, ekvivalentnije razmene sa inostranstvom. Devizni kurs, upoređivanje domaćih i stranih troškova u istoj vrsti proizvodnje, potreba smanjivanja razlika u produktivnosti rada, uočavanje značaja izvoza i ekonomske saradnje sa inostranstvom za jačanje ekonomske nezavisnosti i međunarodnog položaja Jugoslavije, sve su to bili složeni ekonomski problemi u stvarnosti prepunoj državnog intervencionizma, izukrštanih kurseva, klirinške razmene, distorzije cena i, usled svega toga, ekonomski nemotivisane raspodele i preraspodele koja je otežavala uvid u stvarno stanje i zamagljivala odnose u privredi, i time otežavala ekonomsko zaključivanje i nalaženje adekvatnih rešenja.

Konačan zaključak o potrebi otvaranja naše privrede i društva prema svetu, uz izgradnju mehanizma zaštite, koji će voditi računa o nivou razvoja materijalnih proizvodnih snaga u nas i dostignutom stepenu produktivnosti rada, imali su ogroman značaj za budući razvoj privrede Jugoslavije, njenog tržišta, a, povezano s tim, takva orijentacija prema svetu otvorila je u praksi perspektive za svestranu saradnju sa svim zemljama, za politički i ekonomski opravdane i balansirane odnose sa pojedinim ekonomskim grupacijama i nove vidike za privrednu saradnju sa zemljama u razvoju.

Jugoslavija od oslobođenja do danas ima neprekinutu uzlaznu liniju dinamičnog razvoja, da je apsorbovala u svom razvoju njoj dostupna savremena naučna i tehnološka dostignuća, da je diverzifikovala proizvodnju i razmenu sa inostranstvom i omogućila neprekidan rast potrošnje i standarda, između ostaloga, to treba zahvaliti i ovakvom pogledu na ekonomske odnose sa inostranstvom.

Digitized by Google

Korišćenje inostranog kapitala, ali pod uslovima koji ne pretpostavljaju bilo kakve koncesije u sistemu samoupravljanja, omogućilo je postepeno uvećavanje domaćih sredstava namenjenih proširenoj reprodukciji inostranim sredstvima, najpre u vidu zajmova, a znatno kasnije i zajedničkih ulaganja. Konkretno koncipirani odnos prema inostranom kapitalu, saradnja na bazi obostranih interesa i puna zaštita vlastitog produkcionog odnosa, spustili su ovaj problem sa nivoa doktrinarne rasprave i ideoloških predrasuda na teren praktične politike. Iako se određeni deo profita mora ustupiti stranom vlasniku kapitala, iako se mora platiti njegova cena, u praksi se pokazalo da sistem samoupravljanja može obezbediti vlastitu ekonomsku nezavisnost uz tehnički i tehnološki napredak i povećanje razmene sa inostranstvom. Politika razvoja je tako stekla proširenu osnovu za dalje jačanje materijalne osnove samoupravljanja.

Monetarna sfera, kredit i banke, trpeći sve promene izazvane temeljitim procesima u društveno-ekonomskim odnosima, doprinosili su, sa svoje strane, raščišćavanju, pre svega, uloge i mesta novca i emisije u socijalističkoj samoupravnoj privredi, ali su u značajnoj meri zaoštrili i neke druge kontroverze u finansijskoj sferi. Tako, na primer, razvlašćivanje države od neposrednog raspolaganja akumulacijom zamenjeno je u prvoj fazi stvaranjem investicionih fondova koji su bili locirani u bankama, kojima je povereno u prvo vreme administriranje, a kasnije i upravljanje tim sredstvima. Prenošenjem fondova iz domena direktnog upravljanja države na upravljanje u bankama zadržana je i dalje centralizacija sredstava akumulacije i došlo je do svojevrsne sprege države, glavnih faktora u njoj — izvršnih veća i administracije, sa rukovodećim kadrovima u bankama, što je predstavljalo ozbiljnu opasnost za dalji razvoj samoupravljanja. Počeo se ispoljavati kapital-odnos sa svojim poznatim delovanjem na ekonomske i društvene odnose. Koncentracija kapitala u bankama i krupnim spoljnotrgovinskim organizacijama pretila je ne samo da zakoči samoupravljanje u njegovom razvoju nego i da izazove u njemu raslojavanje, zastoj i teške deformacije. Otpor takvom kursu razvoja je dala radnička klasa i SKJ, koji je razvio široku aktivnost koja je dovela do daljeg krupnog pomeranja u sistemu samoupravljanja u pravcu otvaranja procesa postepenog ovladavanja od strane radničke klase i tom, inače najotuđenijom sferom ekonomije — monetarnom sferom. „Radničkim amandmanima" iz 1971. i, kasnije, Ustavom iz 1974. godine stvorene su normativne i institucionalne pretpostavke za to. Od praktične razrade ovih problema zavisi dalji uspešan tok transformacije monetarne sfere.

Sve ove promene su se najdirektnije reflektovale na menjanje razvojne politike koja u sebi sadrži sve protivrečnosti krivudavog puta osvajanja novih pozicija za samoupravljanje. Imajući u vidu i objektivne okolnosti koje deluju na sadašnju raspodelu društvenog proizvoda, činjenica da radnici raspolažu manjim delom dohotka, a da se o preostalom delu dohotka još odlučuje mimo njih, van organa samoupravljanja i istinskog delegatskog odlučivanja,

Digitized by Google

ipak svedoči o tome da i razvojna politika odražava tu hibridnu situaciju u kojoj staro, iako normativno eliminisano u bazičnim društvenim dokumentima, živi i veoma je izraženo u sferi razvojne politike, potencirajući teškoće koje su već postojale i bile uzrokovane međunarodnom stvarnošću i domaćim ekonomskim i društvenim protivrečnostima. Politika razvoja je, dakle, bila, a i danas je jedan od frontova na kome se vodi borba za ovladavanje od strane radnika dohotkom i viškom rada, a na tome se domenu često, u ime nacionalnih i drugih interesa, birokratske i druge nesamoupravne snage žilavo bore za očuvanje svojih pozicija.

Regionalni aspekti razvojne politike

Savez komunista Jugoslavije je u svim periodima razvoja regionalni aspekt razvojne politike smatrao izuzetno značajnim. Uvek je taj deo ekonomske politike i sistema bio u funkciji ostvarivanja načela ravnopravnosti i solidarnosti naroda i narodnosti unutar jugoslovenske socijalističke zajednice. Nije, dakle, reč samo o nastojanju da se postigne što ravnomerniji regionalni razvoj i, na toj osnovi, brži ukupni razvoj, već o stvaranju uslova ne samo za političku već i što veću ekonomsku ravnopravnost, za nacionalnu ravnopravnost, za postepeno otklanjanje nasleđenih razlika u ekonomskom, kulturnom i ostalim aspektima društvenog razvoja. Reč je, prema tome, i o strateškom opredeljenju, o dugoročnoj politici, ali i o postupnom i realnom ostvarivanju jednog takvog cilja.

Težinu tog zadatka opredelila je činjenica da je Jugoslavija u celini bila na niskom stepenu materijalnog razvoja (prema evropskim merilima, posebno), a da su pri opštem niskom stepenu razvijenosti nasleđene velike razlike u stepenu razvijenosti između pojedinih republika i pokrajina, pa i između pojedinih regiona u republikama. Opredeljenje već na početku socijalističkog razvoja, da se nasleđene razlike u toku zajedničkog razvoja postepeno smanjuju i da ostvarivanju tog cilja daju svoj doprinos sve republike i pokrajine, srazmerno svojoj materijalnoj snazi, svakako je jedno od najznačajnijih opredeljenja Saveza komunista Jugoslavije, koje je posebno došlo do izražaja u Programu SKJ i Ustavu.

Pri tom, treba posebno istaći da se nije ostalo na proklamovanja takve politike, već su permanentno tražena adekvatna sistemska i praktična rešenja za njenu realizaciju. Brižljiva analiza pojedinih perioda razvoja ukazala bi na različite oblike sprovođenja te politike, na stalna traženja novih, adekvatnijih oblika i metoda za realizaciju te politike i na intenzivnu debatu i akciju SKJ da se izbori za opšte prihvatanje takve orijentacije, nezavisno od trenutnih teškoća kroz koje je zemlja prolazila u toku svog društvenog i ekonomskog razvoja. Otuda se može reći da generalni pravci politike bržeg razvoja nerazvijenih područja i, uopšte, borba za ekonomsku ravnopravnost naroda i narodnosti Jugoslavije spadaju u red onih činilaca koji uslovljavaju i doprinose ko-

Digitized by Google

heziji naše višenacionalne zajednice i njenom socijalističkom samoupravnom i humanom liku.

Ispravno načelno tretiranje ovog problema u sopstvenoj zemlji pomoglo je Savezu komunista Jugoslavije da spozna i svu složenost problema produbljivanja razlika u materijalnom razvoju i u međunarodnoj zajednici, da analizira suštinske ekonomske i društvene protivrečnosti današnjeg sveta i na međunarodnu scenu istupi i, uz ostale progresivne snage, postane jedan od najaktivnijih činilaca u borbi za neodložne radikalne promene zatečenog stanja u interesu mira, međunarodne saradnje i za otvaranje perspektive da svaki narod, na bazi suverenog raspolaganja svojim prirodnim bogatstvima i političke i ekonomske ravnopravnosti, razvija svoje potencijale uz pomoć međunarodne zajednice. Cilj takve politike je izgradnja osnove novog međunarodnog ekonomskog poretka.

U realnosti, politika bržeg razvoja nerazvijenih područja doživljavala je u Jugoslaviji određene oscilacije, bilo pod pritiskom međunarodne situacije, zbog neophodnosti promena u zemlji, njenoj razvojnoj politici, ili u društvenim odnosima. U načelu se i za taj segment razvojne politike može reći da je sledio duh i tempo opšteg društvenog i ekonomskog razvoja. Tako je, na primer, u periodu Kominforma — a naročito u najtežim godinama — zadatak odbrane zemlje i razmeštaj proizvodnih snaga, povezano s tim, stavio, u određenom smislu, u drugi plan zadatke veće mobilizacije za brži razvoj nerazvijenih područja. Period izgradnje ključnih objekata bazične industrije je takođe limitirao ukupne mogućnosti za brži razvoj nerazvijenih područja, a do toga je dolazilo i u pojedinim etapama borbe za stabilizaciju privrednih tokova i slično.

Isto tako, traganje za adekvatnim mehanizmom podsticanja bržeg razvoja nerazvijenih, određivanje koji se regioni i po kom principu mogu tretirati kao nedovoljno razvijeni i koristiti dodatna sredstva za brži ekonomski razvoj i razvoj društvenih službi uslovljavali su određene promene bilo u kriterijumima koje se područje može smatrati nedovoljno razvijenim, ili na koje pogodnosti polaže pravo, ali, posmatrano na duži rok, može se uočiti nekoliko značajnih momenata.

a) Posle početnih iskustava i lutanja čvrsto se stalo na stanovište da je zajednička briga o uklanjanju prevelikih razlika u stepenu razvijenosti, pre svega, problem tretiranja razlika i odnosa između republika i pokrajina, odnosno naroda i narodnosti koji u njima žive, dakle problem nacionalne ravnopravnosti i ravnopravnosti republika i pokrajina kao suverenih društveno-političkih zajednica. To ne znači da se previđa problem različite razvijenosti unutar republika i pokrajina, ali različiti su karakter i kvalitet tih problema, a naročito metodi i izvori za njihovo rešavanje. Naime, njihovo rešavanje vezano je za uvažavanje ekonomskog i društveno-političkog značaja tih problema u svakoj republici i pokrajini ponaosob. Vremenom se iskristalisao kao opštejugoslovenski stav neophodnost posebne brige i tretmana i pove-

Digitized by Google

ćane ekonomske podrške bržem razvoju Pokrajine Kosovo, koja po svim ekonomskim i društvenim parametrima predstavlja poseban slučaj.

b) Svi oblici podsticanja bržeg razvoja nerazvijenih područja moraju počivati na jedinstvenim osnovama sistema samoupravljanja i privrednog sistema, koji deluje na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu. Drugim rečima, jedinstveni produkcioni odnos i uslovi privređivanja su osnova za privredno poslovanje svih subjekata privređivanja, nezavisno od njihove regionalne pripadnosti, a razlike u dohotku i ekonomskim mogućnostima, do kojih dolazi pod dejstvom tržišta, i različite produktivnosti i racionalnosti poslovanja — osnova su za doprinos svakog pojedinog subjekta u zajednički fond namenjen bržem razvoju.

Naime, tržište sa svojim zakonitostima, i u uslovima socijalističke robne proizvodnje, proizvodi određene posledice koje kroz tržišnu realizaciju društvenog proizvoda, cene koje se na njemu formiraju, pod dejstvom različitog organskog sastava sredstava, monopolističkih i drugih pojava, dovode do raspodele koja bi, ukoliko ne bi bila korigovana, produbljivala neravnomernosti u razvoju i prouzrokovala „nepravedno" prelivanje dohotka, koje bi se negativno odrazilo i na razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa. Povezano sa solidarnošću, ovakva korekcija dobija svoj socijalistički smisao, jer, ne dirajući u slobodu i samostalnost i jednake uslove poslovanja svakog pojedinog subjekta u opštejugoslovenskim razmerama, omogućuje ravnopravnije odnose među republikama i pokrajinama i značajno doprinosi koheziji radničke klase i celokupnog jugoslovenskog društva.

Mehanizam podsticanja bržeg razvoja nerazvijenih područja sledio je logiku ekonomskog razvoja samoupravnog i političkog sistema u celini. Od centralističkog prikupljanja sredstava iz privrede za Fond za bespovratno finansiranje bržeg razvoja nerazvijenih područja postepeno se prelazilo na fondove koji počivaju na kreditnoj osnovi, uz unošenje nekih početnih elemenata udruživanja rada i sredstava. Taj proces transformacije sistema centralnog fonda, njegove raspodele po republikama, revizija kriterijuma po kojima se određuje stepen razvijenosti pojedinih republika i pokrajina, kao i rešavanja ostalih problema vezanih za sistem podsticanja bržeg razvoja nerazvijenih područja, u toku je. Dva pravca njegovog rešavanja moraju se, pri tom, posebno imati na umu. Najpre, nikakve trenutne teškoće ne mogu biti izgovor za napuštanje ili slabljenje trajnih osnova te politike — dugoročnije tretiranje ovog problema sa stanovišta veće ekonomske ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije, sve dok tržište i uslovi poslovanja pod njegovim uticajem stvaraju različite mogućnosti sticanja i raspodele dohotka, i uvažavanja principa solidarnosti.

No ne sme se zanemariti ni potreba za stvaranjem sistemskih i praktičiih uslova i mera — da sredstva namenjena bržem razvoju nerazvijenih područja slede logiku sve veće neophodnosti razvoja ekonomije u celini, udruživanja rada i sredstava i međusobnog usklađivanja planova razvoja na bazi podele rada, specijalizacije

Digitized by Google

i kooperacije, zajedničkog izbora tehnologije i naučnog istraživanja.

Ta potreba je očevidna i nezavisno od problema razvoja nerazvijenih područja, i ukoliko se ona bude realizovala u celini ekonomskih odnosa, među svim činiocima unutar udruženog rada, stvoriće se uslovi za to da se sadašnji oblici ostvarivanja politike bržeg razvoja nerazvijenih zamenjuju oblicima koji više odgovaraju generalnom pravcu razvoja sistema. Time će ona postati još značajniji činilac u izgradnji zajedničke politike razvoja SFRJ i jedinstvenog jugoslovenskog tržišta.

Velike razlike u stepenu razvijenosti, kao jedna od najozbiljnijih protivrečenosti našeg društva, izazvale su, i danas izazivaju, razlike u pogledima na pravce i metode rešavanja ovog dugoročnog problema. Razni nacionalistički i drugi elementi često su koristili određene slabosti u realizaciji ove politike i izražavali nezadovoljstvo obimom sredstava namenjenih razvoju nerazvijenih, ceneći ih nedovoljnim i potcenjivali postignute rezultate, potencirali činjenice da su se razlike produbljivale, ne vodeći računa o nužnosti proteka dužeg istorijskog perioda da bi došlo do postepenog ublažavanja razlika itd. Bilo je i neuvažavanja problema koji se javljaju u razvijenijim sredinama, nezavisno od dostignutog stepena razvoja i slično.

Na drugoj strani, pak, ispoljavano je nezadovoljstvo u nekim sredinama u razvijenim područjima zbog izdvajanja značajnih sredstava, isticane su mogućnosti koje bi te sredine imale za sopstveni razvoj kada ovo „breme" ne bi postojalo, preuveličavani su neki propusti i promašaji u razvojnoj politici i ulaganju sredstava na nerazvijenim područjima, posebno za razne potrebe društvenih delatnosti, čime su podsticani egoistički pogledi i potcenjivan značaj ravnomernijeg razvoja Jugoslavije za opšti ekonomski napredak i razvijenih i nerazvijenih.

Kada se danas konstatuje da jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja u svetu predstavlja objektivno ograničenje ukupnom razvoju, i da razvijeni bez aktivne politike pomoći nerazvijenim zemljama i promene sadašnjeg međunarodnog poretka ne mogu izići iz stagnacije i obezbediti dalji dinamični razvitak, onda se, i bez neke grube analogije, o tome mora voditi računa i kod nas.

Razlike će, naravno, postojati i ubuduće, jer izražavaju različite uslove rada i razvoja, ali činjenica da one nisu dovele do promene generalnog kursa svedoči o tome da je politika SKJ i u ovom pitanju uživala i uživa podršku radničke klase i svih naroda i narodnosti. Prihvatanje rasprave o svim aspektima ovog složenog i dugoročnog problema, spremnost na traženje pogodnijih solucija u sistemu i razvojnoj politici, koja će kroz tešnje proizvodno povezivanje i zajedničko sticanje dohotka doprinositi postepenom rešavanju ovog problema, garancija su da će SKJ i u narednom periodu, i u zemlji i u inostranstvu, demonstrirati primer principijelnog i efikasnog rešavanja ovog problema. Biće to još jedan primer jedinstva i konsekventnosti stavova SKJ na unutrašnjem i međunarodnom planu.

Digitized by Google

Današnji problemi razvojne politike

Problemi razvojne politike Jugoslavije danas ne samo da nisu izgubili na važnosti nego bi se moglo reći da su ponovo aktuelni, u punom smislu te reči. Njihov značaj opredeljuju sledeći momenti. Bitne promene u međunarodnoj ekonomiji traže temeljno preispitivanje naše razvojne politike, unutrašnjih ekonomskih disproporcija i protivrečnosti koje otuda proizlaze i potpuno usklađivanje realizacije razvojne politike sa ustavnim opredeljenjima i odredbama Zakona o udruženom radu i drugim zakonima koji razrađuju osnove našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema, pri čemu imam na umu odgovornost republika i pokrajina za sopstveni razvoj i razvoj celokupne jugoslovenske zajednice. Prilikom razmatranja svih ovih aspekata ne treba izgubiti iz vida i značaj koji za određivanje pravaca razvojne politike ima dostignuti stepen ekonomskog razvoja i zahteve koji iz toga proizlaze za našu zajedničku politiku razvoja, za naše prisustvo na svetskom tržištu i naš dalji tehnički i tehnološki napredak.

Izuzetna složenost ekonomske situacije u svetu danas je očevidna, pogotovu što nije samo reč o krizi u uobičajenom cikličnom kretanju kapitalističke ekonomije već i o nekim pojavama u društvenim i ekonomskim kretanjima u svetu koje ukazuju na potrebu dubljih promena u međunarodnim odnosima, političkom i ekonomskom poretku u svetu. Razvojna politika mora uzeti te momente u obzir da bi dala odgovor na pitanje kojim orijentacijama u razvoju treba dati primat, da bi naša ekonomija i društvo kao celina ne samo izbegli stagnaciju nego obezbedili dalji dinamični razvoj, afirmaciju socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa i pojačano prisustvo i uticaj na kurs promena koje su u međunarodnim okvirima neizbežne. SKJ je na vreme uočio neminovnost takvih promena i ukazao na osnovne uzroke sadašnjeg stanja u svetu i na političkom i na ekonomskom planu.

U Programu SKJ i na svim kongresima, od Osmog do poslednjeg, postepeno je razrađivana koncepcija razvoja ekonomskih odnosa u svetu koja je u centar akcije i neophodnih promena stavljala problem razvoja zemalja u razvoju, ukazivala na tu najdublju protivrečnost današnjeg sveta. Neke od tih analiza savremenog sveta sadržale su visok stepen anticipacije i predviđanja, naročito ako se ima na umu da su prethodne decenije, do 1973. godine, predstavljale jedan od najplodnijih perioda razvoja industrijalizovanih zemalja, mereno stopama rasta nacionalnog dohotka i standarda stanovništva. To je vreme kada je u tim zemljama propagirano potrošačko društvo i država blagostanja kao vrhovni ideal, a u socijalističkim zemljama takozvani realni socijalizam.

Energetska kriza i njeni efekti na celu svetsku ekonomiju ukazali su na mnoge slabe tačke dotadašnjeg buma, na nerealnost procena da je kapitalističko društvo našlo u kejnzijanskom učenju odgovor za trajni uspešni razvoj u uslovima pune zaposlenosti i neprekidnog rasta potrošnje. Strukturni problemi privrede i institucionalni problemi organizacije društva izbili su u prvi plan. Po-

Digitized by Google

stojeća ekonomska kriza je zaoštrila probleme razvoja zemalja u razvoju i produbila postojeći jaz između njih i razvijenih zemalja.

Naime, iako je Jugoslavija, u skladu sa promenama globalnih društvenih i ekonomskih kretanja u svetu, izvukla ispravne zaključke u pogledu generalnog kursa današnje i buduće politike razvoja, ne može se reći da je u dosadašnjoj realizaciji te politike pokazana odlučnost i doslednost koju današnja kretanja u svetu zahtevaju. Pri tom imam na umu nedoslednost u realizaciji neophodnih strukturnih promena u privredi (energetika, određene sirovine, hrana), prenebregavanje nužnosti razvoja sopstvene tehničko-tehnološke osnove privrede i naučnih istraživanja, kao i unapređivanja preuzete strane tehnologije. Velika zavisnost od stranih licenci, uvozne tehnike i tehnologije povezana je i sa rastućim uvozom poluproizvoda i delova za sklapanje, tako da su cele grane industrije ograničene u svom razvoju mogućim uvozom komponenti za tekuću reprodukciju. Ta činjenica je uslovila ne samo našu zavisnost već i dalje zaostajanje u tehnološkom razvoju u odnosu na razvijene zemlje.

Predimenzionirana unutrašnja potrošnja, posebno investicije koje su prešle razumnu ekonomsku granicu (učešće bruto investicija u bruto društvenom proizvodu premašuje 40%) uslovile su unutrašnji bum, dinamičan razvoj, oslonjen na predimenzionirane investicije i zaduživanje u inostranstvu. Posledice toga su inflacija, iscrpljivanje dohotka privrede i, posebno, opadanje njene akumulativne i reproduktivne sposobnosti, sužavanje materijalne osnove samoupravljanja, dohotka i viška rada o kome odlučuju radnici. Neposredne posledice takvog kretanja su zanemarivanje kvalitativnih rezultata u privređivanju — produktivnosti rada i ekonomičnosti proizvodnje. Ovakav tok vodio je ekstenzivnom razvoju, za svako novo radno mesto i svaku jedinicu nove proizvodnje bilo je neophodno ulagati sve više i više sredstava (pogoršao se kapitalni koeficijent), usporen je obrt društvenih sredstava. Tako su troškovi proizvodnje naše privrede uslovili slabljenje njene konkurentske sposobnosti. Izvozni kapacitet naše privrede je opadao, a zaduženost prema inostranstvu rasla. Stagniranje, pa i realno opadanje naše razmene sa inostranstvom i našeg učešća u međunarodnoj razmeni u očitoj su suprotnosti sa strateškim opredeljenjem za jačanje ekonomske saradnje sa svetom, posebno sa zemljama u razvoju. Ta saradnja je, u stvari, u opadanju, naročito ako se iz razmene sa zemljama u razvoju isključi vrednost uvezene nafte po osnovi povećanja cena. Nastavak takvog trenda ne bi mogao ostati bez uticaja i na naše političko prisustvo i saradnju sa tim zemljama.

Značaj ekonomskih odnosa sa inostranstvom, iako pravilno načelno procenjen, u praktičnoj realizaciji planova nije dovoljno respektovan, a razmena je, uprkos utvrđenoj orijentaciji, imala u značajnoj meri stihijski karakter. Sporazumevanje o energetskoj politici dugo je trajalo, pravili smo krupne kompromise, a u realizaciji je ispoljena nedovoljna pripremljenost i sporost. Kritička ocena te politike bi pokazala da ni u postignutim sporazumima,

Digitized by Google

upravo zbog velikog broja kompromisa, nisu poštovani ekonomski kriterijumi koji bi zahtevali da se koriste najekonomičniji resursi, da se zajedničkim ulaganjima obezbeđuje energija za zainteresovane partnere. Jednom rečju, utvrđivanje i realizacija energetske politike nisu počivali na proverenoj strategiji razvoja energije po vrstama i izvorima, na daljem domaćem angažovanju i unapređivanju sopstvene proizvodnje opreme, već na parcijalno sagledanim regionalnim potrebama i mogućnostima i njihovom rešavanju, prenebregavajući alternativne jevtinije izvore energije, neophodnu preorijentaciju, štednju energije i slično (termoelektrane na naftu, zaostajanje u proizvodnji uglja, nedovoljna istraživanja rezervi nafte i gasa, zapostavljanje potrebe da se osvoji proizvodnja opreme za termoelektrane itd.).

Zapostavljanje razvoja poljoprivrede, iako je ona u strategiji razvoja stavljena među osnovne prioritete, još jedan je dokaz raskoraka između utvrđenih i realiziranih ciljeva. Prirodne pogodnosti, sopstveni tehnološki napredak i tržišni uslovi omogućavali su značajniji uspon poljoprivrede. Umesto toga, po prvi put se javio negativni saldo uvoza i izvoza poljoprivrede. Jugoslavija je poslednjih godina postala neto uvoznik poljoprivrednih proizvoda.

Slično se dogodilo i u proizvodnji i preradi sirovina. Jugoslavija nema značajnije sirovinske izvore, osim obojenih metala i nemetala. U uslovima otežanog snabdevanja iz inostranstva i nedovoljnih deviznih sredstava očevidna je potreba da se u zemlji razviju oni izvori koji mogu dati ekonomičnu proizvodnju, i zbog određene sigurnosti u snabdevanju i zbog velike oskudice deviza. Takva su ulaganja samo delom realizovana, sa zakašnjenjem i slabijim ekonomskim rezultatima od planiranih.

Najzad, perspektiva jugoslovenske privrede, s obzirom na kadrovske mogućnosti, tehnički i tehnološki nivo i povoljan međunarodni položaj je, svakako, izvoz mašina, postrojenja, gotovih objekata, kao i najširа kooperacija usmerena ka zajedničkom razvoju i podeli rada sa zemljama u razvoju. To je, nema sumnje, najveća perspektiva jugoslovenske privrede. Razvoj energetike i sirovinske baze samo je preduslov za razvoj i ekspanziju onih grana industrije koje omogućuju dugoročnu, stabilnu i kontinuiranu saradnju, a to je razvoj mašinogradnje, hemijske, elektroindustrije i drugih grana koje omogućuju sve veći izvoz i proširenje tržišta.

Izvoz opreme i postrojenja i izvoz hrane su dva najperspektivnija pravca razvoja. Ni jedan ni drugi, međutim, nisu postavljeni na trajnije ekonomske osnove, niti su osnovna preokupacija društvenih i privrednih faktora. Drukčije se ne može objasniti kako u okviru povećanog zaduženja Jugoslavije od 1974. do 1979. godine u iznosu od 12 milijardi dolara nije moglo da se nađe sredstava za veće kreditiranje izvoza opreme, za zajedničke investicione poduhvate sa zemljama u razvoju, za izvoz brodova, za ulaganja u sopstvena tehnička i tehnološka istraživanja i za brži razvoj poljoprivrede.

Ekonomska politika u zemlji, iako je isticala značaj strateških pravaca razvoja, nije pravovremeno učinila sve što je neop-

Digitized by Google

hodno da takva orijentacija prevlada, naročito da se stvore takvi objektivni okviri delovanja koji sve subjekte upućuju na nužnost ekonomski racionalnog ponašanja. Preovlađujući uticaj faktora van udruženog rada na raspodelu dohotka, stihijni razvoj izvoza i uvoza, predimenzionirana potrošnja, rast cena, inflacija i zaduživanje u inostranstvu dovodili su u pitanje utvrđene opšte pravce razvojne politike i umnogome otežali sagledavanje stvarnih rezultata rada i gospodarenja društvenim sredstvima. Stvarala se iluzija da se može lagodno živeti i bez većih napora i obaveza. Nismo izvukli neophodne zaključke iz međunarodnog ekonomskog razvoja i naraslih unutrašnjih ekonomskih protivrečnosti. Povremena ukazivanja najodgovornijih foruma u SKJ i pokretanje subjektivnih snaga u akciju za zaustavljanje nepovoljnih trendova nisu mogli imati odlučujući značaj u proteklim godinama. Razlog tome je što takvu aktivnost nisu pratile adekvatne mere, kako opšteg tako i praktičnog značaja, koje bi bile usmerene, pre svega, na stvaranje uslova za to da udruženi rad preuzme na sebe i prava i odgovornosti za raspolaganje rezultatima svoga rada. U funkciji toga su morale biti i sve druge mere ekonomskog i društveno-političkog karaktera. Za odlučniji kurs u ovom pravcu nisu mogle biti zamena administrativne mere, apeli i slično.

U stvari, centralno, odlučujuće pitanje je ko i kako raspolaže dohotkom i akumulacijom i ko snosi posledice, pre svega ekonomske, za rezultate. Bez neposrednog raspolaganja njima i odgovornosti za to od strane organizacija udruženog rada i, na toj osnovi, međusobnog usklađivanja njihovih interesa, sporazuma i dogovora o planovima razvoja, svaka razvojna politika je zgrada na živom pesku. A upravo tu se koncentrišu svi naši problemi od čijeg rešenja zavise i stabilniji odnosi u privredi i njen dalji razvoj.

Ni najbolje analize i zaključci o stanju privrede i položaju udruženog rada nisu dovoljni ako osnovni nosioci razrešavanja uočenih protivrečnosti i otklanjanja ekonomskih slabosti nisu osnovne organizacije udruženog rada i njihove asocijacije. Zahtevi za „radikalnijom" promenom današnjeg stanja nailaze na prigovore da se duboko zagazilo u investicione obaveze za neke krupne i dugoročne projekte, da se preko noći ne mogu povezati proizvođači istovrsnih proizvoda (automobilska industrija, elektronska, telekomunikacioni uređaji i slično), da postoje ranije preuzete velike obaveze u raznim oblastima privrede i društvenih delatnosti, koje nije moguće anulirati itd., da je ovladavanje od strane radnika dohotkom i akumulacijom dugoročan proces itd. Razume se, u svemu tome ima istine. Reč je o složenom i mukotrpnom procesu ovladavanja dohotkom od strane radnika, o procesu razvlašćivanja raznih posrednika, koji nerado ustupaju svoje pozicije, a, pre svega, o birokratskim i tehnokratskim elementima u raznim organima i u samom udruženom radu.

Setimo se samo sudbine ključnih objekata pedesetih godina, kolebanja i otpora u vezi s tim, gomilanja protivrečnosti i intervencija SKJ, koje su morale da prelaze preko svih upozorenja o postupnosti, realizmu i slično, jer je u pitanju bilo ostvarivanje

Digitized by Google

mnogo značajnijeg cilja — da se otvore vrata daljem razvoju samoupravljanja, time i ekonomski opravdanijem daljem razvoju privrede i društva. Danas je ne manje bitno, s obzirom na međunarodne prilike i složenost domaćih ekonomskih problema, da se udruženi rad oslobodi stega i ograničenja koji onemogućuju da njegova inicijativa i ogromne rezerve u materijalnim i ljudskim potencijalima dođu do izražaja, kako bi se u ovoj etapi razrešile protivrečnosti između naraslih proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa koji ne odgovaraju ni objektivnim potrebama i mogućnostima, niti subjektivnim saznanjima društva, koja su već pretočena u ustavne i druge norme.

Ovladavanjem dohotkom i viškom rada od strane radnika razvojna politika će sve više biti u funkciji jačanja materijalne i društvene pozicije radnika. Potreba za koncentracijom društvene akumulacije ostvarivaće se, pre svega, udruživanjem rada i sredstava, samoupravnim sporazumevanjem unutar udruženog rada uporedo sa izradom planova organizacija udruženog rada i planova društveno-političkih zajednica. Zajedničko programiranje i planiranje u procesu reprodukcije međusobno povezanih organizacija udruženog rada, zajednički naučnoistraživački rad i zajedničko nastupanje na tržištu zahtevaće napuštanje celokupnog instrumentarijuma državne regulative i intervencije. U tom kontekstu je povezivanje organizacija udruženog rada iz razvijenih i nerazvijenih područja moguće ostvarivati na bazi međusobnog povezivanja interesa tih organizacija i zajedničke razvojne politike.

U tom svetlu i prioriteti u razvojnoj politici određivaće se u procesu planiranja, od osnovnih organizacija do složenog procesa utvrđivanja zajedničke razvojne politike u federaciji. Razvojna politika u takvom postupku neće proisteći iz nekih prejudiciranih planskih projekcija u federaciji i pogodbi između nje i republika i pokrajina, već iz utvrđenih potreba interesa udruženog rada. Pod pretpostavkom da se prioriteti u postojećem planu potvrde i u praksi, na osnovi planiranja razvoja i koncentracije akumulacije od strane organizacija udruženog rada, sa mnogo većom sigurnošću će biti utvrđena težina i značaj pojedinih prioriteta, proporcije investicija za pojedine namene, grane i oblasti privrede nego što je to sada slučaj.

I socijalna politika, bolje reći razvojna politika u društvenim delatnostima, postajaće sve više deo ukupne politike razvoja privrede i društva sa preovlađujućim uticajem udruženog rada u njenom određivanju i realizaciji, kroz najrazličitije oblike interesnog povezivanja. Tako ćemo prekinuti lošu praksu odvojenog razmatranja politike privrednog razvoja i politike razvoja društvenih delatnosti.

Veliki je nedostatak što su dosad u okviru politike razvoja gotovo isključivo razmatrani problemi politike razvoja u materijalnoj sferi. Međutim, do potpunijih zaključaka o ovoj politici može se doći ako se paralelno analiziraju i cene rezultati i problemi razvoja takozvanih vanprivrednih delatnosti, i zbog njihovog dejstva na sam privredni razvoj i zbog ogromnog samostalnog,

Digitized by Google

rastućeg značaja za opšti razvoj privrede i društva, nauke, obrazovanja, kulture, zdravstva i drugih delatnosti.

U ovom saopštenju nije se u većoj meri ulazilo u probleme mesta i uloge društveno-političkih zajednica u razvojnoj politici, jer se doslednijom realizacijom mesta i uloge udruženog rada određuju i okviri delovanja društveno-političkih zajednica u ovoj sferi. U svakom slučaju, svođenje državnih atributa u svim društveno-političkim zajednicama u okvire koje određuje Ustav, i širenje samoupravnih komponenata u društveno-političkim zajednicama, omogućuje njihovu transformaciju i jačanje uloge samoupravnog udruženog rada. Jedno od drugog se ne može odvojiti. I ovaj problem zaslužuje poseban osvrt u vezi s politikom razvoja.

Najzad, treba istaći još tri momenta opštijeg značaja od kojih zavisi politika razvoja:

a) Jugoslovenska privreda raspolaže modernim kapacitetima, koji tek u uslovima većeg udruživanja mogu dati pune efekte, a za sada predstavljaju samo rezerve, mogućnosti. Sve vodeće grupacije u industriji, od čijeg razvoja zavisi naš budući privredni rast, na niskom su stepenu podele rada, organizovanosti i povezanosti na načelima udruživanja rada i sredstava, odnosno ravnopravnog partnerstva, kada je reč o ulaganjima sredstava stranih lica u domaće organizacije udruženog rada.

Prenošenje tehnike i tehnologije iz inostranstva, bez njenog daljeg razvijanja u zemlji, i nedovoljan vlastiti napor u razvoju tehnike i tehnologije, uzrok su zaostalosti i niskih ekonomskih efekata i ograničene mogućnosti daljeg razvoja na konkurentskoj osnovi. U zemlji, pak, različite uvezene tehnologije, suboptimalni kapaciteti (paralelni kapaciteti) i slično takođe uslovljavaju visoke troškove proizvodnje i zaostajanje za napretkom nauke i tehnike. Odlučan kurs na podelu rada u zemlji, zajednički izbor tehnologije, naučnoistraživački razvoj i usavršavanje postojeće tehnologije, uz znatno bolju organizovanost na domaćem i inostranom tržištu, otvaraju mogućnosti da se svi parametri u politici razvoja razmatraju u novom svetlu, što će doprineti podizanju i individualne i društvene produktivnosti rada.

b) Orijentacija na izvoz i adekvatno tretiranje svih oblika ekonomske saradnje sa inostranstvom mora biti jedan od polaznih kriterijuma za ocenu pravaca razvojne politike u narednom periodu i uslov stabilnijih privrednih kretanja u celini.

Na ovom pitanju će polagati ispit svi činioci od čijeg delovanja zavisi ostvarivanje tesne međuzavisnosti i konsekventnost naše unutrašnje i spoljne politike. Ceo naš mehanizam privređivanja i naša razvojna politika treba da omoguće da se udruženi rad sve više osposobljava za preduzimanje praktičnih koraka u smislu implementacije novog međunarodnog ekonomskog razvoja. U prvom redu naša politika razvoja mora biti, gde god je to moguće, oslonjena na razvojne projekte i orijentaciju na što širi krug zemalja u razvoju, uz oslonac na zajedničke projekte i izvore snabdevanja, težeći višim oblicima ekonomske saradnje i postupnom napuštanju metoda poslovanja, ulaganja i trgovanja koji

Digitized by Google

polaze od kapital-odnosa. Moraju se, dakle, u praksi nalaziti takvi metodi uspostavljanja ekonomskih odnosa koji će postepeno dovoditi do oblikovanja drugačijih, neeksploatatorskih odnosa i saradnje na bazi ravnopravnosti i uzajamne koristi.

c) Ekonomski motivi u upravljanju društvenim sredstvima, dohotkom i viškom rada moraju doći do većeg izražaja nego do sada. U tom pravcu će delovati, pre svega, ovladavanje dohotkom od strane radnika i sve što je s tim povezano i što mora da se menja u privrednom mehanizmu i u ingerencijama države, ali je neophodno i jačanje svesti o potrebi revalorizovanja značaja ekonomske motivacije radnika i organizacija udruženog rada i svođenje pojma solidarnosti na stvarnu, socijalističku solidarnost, kvalifikujući negativne rezultate zbog nerada, rasipanje društvenih sredstava, gubitke i slično pravim imenima, a ne solidarnošću.

Takvim poimanjem ekonomske motivacije i solidarnosti moći će bliže da se odredi ekonomska odgovornost za rad i poslovanje, uvažavanje tržišta i značaja jedinstva jugoslovenskog tržišta za razvoj i afirmaciju našeg sistema i jedinstva jugoslovenskog privrednog prostora. U takvoj klimi moći će da se objektivnije i realnije mere rezultati svakog kolektiva i njihov doprinos povećanju društvenog proizvoda. Tada će i odnosi u cenama više odražavati doprinos svake organizacije povećanju novostvorene vrednosti, a razmena sa inostranstvom će odražavati stvarne razlike između naše i svetske produktivnosti, približavajući nas ekvivalentnijim odnosima razmene. Za razvojnu politiku i procenu valjanosti, ekonomske opravdanosti i vrednosti svakog investicionog projekta to su nezamenljivi činioci.

Digitized by Google

Najdan Pašić

Savez komunista u sistemu pluralizma samoupravnih interesa

Objektivni koreni otuđenosti političke sfere

Socijalizam shvaćen kao društveno oslobođenje rada otvara istorijsku perspektivu podruštvljavanja politike. Ukoliko razvoj novih produkcionih odnosa zasnovanih na društvenoj svojini znači stvarno ukidanje otuđenosti sredstava i uslova rada od samih proizvođača, i postojanje javne (državne) vlasti kao sile iznad društva gubi svoju društveno-istorijsku osnovu. Društvo postaje sve sposobnije da živi bez države i u toj meri i državne funkcije vlasti i upravljanja prelaze na same radnike samoupravno organizovane ne samo u proizvodnji i za proizvodnju već i u svim drugim sferama i vidovima zajedničkog života (izražavanja i usklađivanja ličnih, zajedničkih i opštedruštvenih interesa).

No ova istorijska perspektiva i *mogućnost* stvaranja društva udruženih slobodnih proizvođača ne ostvaruje se sâma od sebe, spontanim kretanjem nekim unapred već trasiranim putevima istorijskog determinizma. Takva očekivanja — kao što istorijsko iskustvo pokazuje — predstavljaju veliku iluziju i zabludu. Protivrečnosti državne vlasti i samoupravljanja, imanentne društvu

Digitized by Google

prelaznog perioda, imaju svoje duboke i relativno trajne korene u opštim materijalnim uslovima društvene egzistencije. Privatna kapitalistička svojina je ukinuta, ali robno-novčani odnosi i dalje se održavaju i deluju kao objektivna zakonitost prelazne epohe, reprodukujući suprotnosti interesa u globalnom društvu (pa i unutar udruženog rada) između proizvodnje i potrošnje, između različitih privrednih grana i različitih užih i širih teritorijalnih zajednica.

Svi ti objektivno uslovljeni konflikti interesa rađaju nužnost političkog posredovanja i političke vlasti, a s tim i nove posebne (i posebno uticajne) interese onih društvenih slojeva čija se egzistencija zasniva na neposrednom vršenju funkcija vlasti i upravljanja. Istorijska tendencija podruštvljavanja politike nalazi se u stalnoj i dinamičnoj protivrečnosti sa tendencijama reprodukovanja novih vidova političkog otuđenja i podređivanja udruženih proizvođača silama koje upravljaju u njihovo ime, ali su van stvarnog domašaja njihove kontrole.

U periodu u kome se, uz pomoć instrumenata organizovane političke sile, vodi napregnuta borba za nove produkcione odnose i u kome je ekonomski dominantan položaj udruženog rada više programska projekcija nego realnost svakodnevnog života (a to je, po dosadašnjim iskustvima, period koji traje više decenija), suprotnost i sukob interesa između sloja profesionalnih nosilaca funkcija vlasti i upravljanja društvenim poslovima i osnovne proizvođačke mase ne može biti spontano razrešen i sam od sebe iščeznuti. Naprotiv, u određenim okolnostima, kao što iskustvo pokazuje, upravo ovaj sukob interesa može da izraste u osnovnu protivrečnost društveno-političkog života. Pošto je u osnovi ovog sukoba borba za raspolaganje društvenim viškom rada, iz njega se zakonito rađaju tendencije obnavljanja politike kao sfere otuđenja i opresije. Komuna koja je, pored ostalog, oblik organizacije državne vlasti odumiruće države, ne samo da nije imuna od ovih regresivnih tendencija nego može da bude glavno polje njihovog ispoljavanja. (Istorijskih ilustracija ima napretek. Setimo se samo »opštinskih slučajeva« iz jugoslovenske političke prakse.)

Nužnost političke borbe protiv birokratsko-tehnokratske dominacije

Sukob oprečnih tendencija: samoupravne transformacije političke vlasti u neposrednu društvenu moć udruženih proizvođača i novih oblika političkog otuđenja, kao što su »decentralizovani etatizam« ili prosto vraćanje na komunu kao najnižu stepenicu centralizovane državne vlasti — ne javlja se, po pravilu, u čistom vidu kao sučeljavanje i konflikt samoupravno organizovanih proizvođača i državne birokratije. U igru je upleten i treći faktor — tehnokratizam i njegovi nosioci unutar samog udruženog rada. Konstituisanje organizacija udruženog rada kao autonomnih robnih proizvođača za tržište, velika tehnološka i ekonomska složenost

Digitized by Google

procesa stvaranja i raspodele dohotka i velika neravnomernost u raspodeli stručnih znanja i raspolaganju informacijama — sve to daje veliku faktičku moć tehnokratskom sloju koji pokazuje tendenciju da se reprodukuje u proširenim razmerama pretvarajući upravljanje stvarima u nove oblike vlasti nad ljudima, nad osnovnom proizvođačkom masom.

Boreći se da ojača svoje pozicije i uspostavi neke oblike svoje dominacije, tehnokratski sloj se ponaša protivrečno i ulazi u složene odnose rivalstva i saveza sa drugim »socijalnim partnerima«, posebno sa političkom birokratijom.

S jedne strane, u borbi za emancipaciju udruženog rada od etatističkog tutorstva tehnokratija nudi i nameće rešenja koja se oslanjaju na logiku »velikih sistema«, to jest na osamostaljivanje »društvenog kapitala« faktičkim restauriranjem kapital-odnosa na mikro i makro-planu. Time ona osporava — potencijalno, a nekad i stvarno — »primat politike«, to jest dominantnu poziciju profesionalnog državno-partijskog upravljačkog sloja i dolazi sa njim u latentan, pa i otvoren sukob.

S druge strane, u spontanom pa i svesnom nastojanju da očuva svoj povlašćeni položaj, pa i svoju »vlast« u odnosu na radničku klasu — na osnovnu masu neposrednih proizvođača — tehnokratski sloj nalazi u političkoj birokratiji svog prirodnog saveznika. Tako se formira čas čvršća čas labavija tehnokratsko-birokratska sprega kao glavna subjektivna prepreka na putu ka daljem samoupravnom preobražaju osnovnih produkcionih odnosa i stavljanju celokupne proizvodnje i raspodele pod kontrolu samih udruženih proizvođača.

Ovi složeni odnosi suparništva i savezništva tehnokratije i političke birokratije čine nedovoljno osvetljenu ali vrlo važnu stranu političkog života i raspodele realne moći u društvu. Dok god se takvo stanje održava — dok god samoupravljanje mora da traži svoje mesto u prostorima koje stvara međusobno ograničavanje birokratije i tehnokratije (njihovo partnerstvo i rivalstvo), dotle osnovna masa proizvođača ostaje — u većem ili manjem stepenu — predmet političke manipulacije, bilo da se u praksi potiskuje u stranu od osnovnih tokova političkog odlučivanja, bilo da se poziva i privlači na aktivno učešće u političkom životu, ali u svojstvu »zavisnog faktora« i oslonca u borbi glavnih rivala.

S obzirom na dalekosežne ingerencije državnih i paradržavnih organa i mehanizama u određivanju opštih uslova stvaranja i raspodele dohotka (što karakteriše relativno dug period pretvaranja državne u društvenu svojinu), i na faktičku raspodelu moći i uticaja koja još ide u prilog profesionalnom političko-upravljačkom sloju — samoupravni oblici proizvodnog i društvenog organizovanja ne obezbeđuju još, sami po sebi, dominantnu poziciju udruženog rada u rešavanju fundamentalnih pitanja društvene reprodukcije i upravljanja sopstvenim odnosima. U društvu gde još postoji politička vlast i država, i radnička klasa mora biti politički organizovana.

Digitized by Google

Samo podruštvljavanje politike je politički proces nezamisliv bez jasno usmerenog delovanja organizovanih političkih snaga. Ukidanje svake otuđene vlasti nad udruženim radnicima (— a to je suština podruštvljavanja politike —) predstavlja *dugoročan istorijski interes* cele radničke klase — interes koji nije ni sama ni puka rezultanta konflikta parcijalnih interesa u društvu i unutar samog udruženog rada. Dok god tehnološka i ekonomska razmrvljenost udruženog rada nije dokraja prevladana i dok god se, zbog toga, spontano reprodukuje odvojenost funkcija upravljanja radom od samog rada, dotle se ni dugoročni interes klase ne može izraziti i ostvariti bez političkog posredovanja, bez one integrativne političke i ideološke uloge koju preuzimaju na sebe organizovane političke snage radničke klase, a pre svih njena partija. U toj neophodnoj posredničkoj ulozi »političkog faktora« u samom procesu podruštvljavanja politike, kao najsloženije protivrečnosti prelaznog perioda i čitavog istorijskog procesa socijalističko-samoupravne transformacije društva, i sama ta uloga se menja.

Dileme revolucionarne partije na vlasti

Političko posredovanje dobija u prelaznom periodu nov istorijski sadržaj i smisao. Ako bi partija uspostavila i institucionalno učvrstila svoj monopol izražavanja i ostvarivanja istorijskih interesa radničke klase na način koji znači suprotstavljanje i nadređivanje ovih interesa onim brojnim i izukrštanim interesima koji se rađaju svakodnevno iz objektivne pozicije parcijalnog radnika i izdvojenih (samo preko tržišta povezanih) delova udruženog rada, to bi neminovno postalo izvor novih oblika političkog otuđenja, novog jačanja birokratsko-tehnokratskog tutorstva nad udruženim radom. U borbi za dugoročne interese udruženog rada, pa i za sâmo podruštvljavanje politike, partija ne bi mogla da se osloni na spontane inicijative i dobrovoljno angažovanje milionskih masa proizvođača, već na organizovanu političku silu države, što bi sredstva i ciljeve njene politike dovelo u nepomirljiv sukob.

Neophodnost postojanja političke avangarde radničke klase izgleda neosporna, kako sa teorijskog stanovišta tako i sa stanovišta ukupnih iskustava revolucionarne borbe proletarijata. Ali, čim se krene korak dalje od onoga što je nesporno, zalazi se u oblast velikih sporova — velikih ideoloških i političkih kontroverzi koje traju koliko i dosadašnja istorija radničkog pokreta. Suština tih sporova koji se reprodukuju i dobijaju novu konkretnu sadržinu u svakoj etapi borbe radničke klase za svoje društveno oslobođenje, na svakoj deonici puteva i stranputica kojima se kreću revolucionarne sile ukidanja klasnog društva — jeste u tome kako da revolucionarna avangarda ostane zaista revolucionarna, kako da ne podlegne snažnim tendencijama sopstvene birokratizacije koje su imanentne objektivnim istorijskim uslovima njenog delovanja. Jer partija radničke klase — i kad je kon-

Digitized by Google

stituisana kao partija »koja stoji nasuprot svim starim partijama koje su stvorene od imućnih klasa«[1] — ipak predstavlja *političku partiju*, i kao takva ona je *deo* političke stvarnosti buržoaskog društva u širem istorijskom smislu reči. A u toj stvarnosti, uporedo sa delovanjem robno-novčanih zakona i pod njihovim dejstvom, važe zakoni otuđenja celokupne političko-pravne sfere društvenog života, svih političkih institucija i organizacija koje vrše političku (državnu) vlast ili se bore za to da je osvoje. Kako radnička revolucionarna partija — stvarajući svoju *posebnu organizaciju* za borbu protiv postojećeg sistema, ali u *njegovim okvirima* i prema principima organizovanja i delovanja *koji su samim tim sistemom nametnuti* — može savladati opasnost od sopstvene degradacije u instituciju postojećeg sistema? Kako da davanje primata ovim instrumentalnim vrednostima u sopstvenoj organizaciji, koje diktiraju uslovi borbe danas i ovde (najstroža disciplina, centralizam, hijerarhija, profesionalni aparat), ne potisne njene osnovne kvalitete one revolucionarne snage koja stalno prednjači u akciji radikalnog menjanja postojećeg stanja?[2] Kako izbeći opasnost da onaj tip političke organizacije avangarde koji je u konkretnim istorijskim okolnostima prihvaćen kao sredstvo borbe za osnovni cilj — za besklasno komunističko društvo — ne dobije dignitet i tretman samostalnog cilja, izrastajući tako u oblik u kome se u novim istorijskim uslovima konzerviraju i dalje reprodukuju elementi političke stvarnosti klasnog društva?

Nespremnost ili nesposobnost da se iznađu i prihvate adekvatni odgovori na ova pitanja leže u osnovi najtežih neuspeha i poraza koje su doživljavali radnički pokreti i partije u pojedinim zemljama, kako u borbi za vlast tako i posle njenog preuzimanja. To najbolje govori o ključnom značaju problema revolucionarne partije s gledišta realizovanja istorijskih mogućnosti za pobedu socijalizma. Nije reč samo ni prvenstveno o gubljenju vlasti nego o teškim deformacijama i izopačenjima onih principa i odnosa u ime kojih se ta vlast uspostavlja. Da bi se objasnilo i razumelo ono što se događa u pojedinim zemljama u kojima je kapitalistički sistem srušen revolucionarnim putem, mora se bliže osvetliti i analizirati ono što se događa sa samom revolucionarnom parti-

[1] K. Marks, *Opšti statut Međunarodnog radničkog udruženja*, u: K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela u dva toma*, »Kultura«, Beograd, 1949, str. 360.

[2] Oslobađanje komunističkih partija širom sveta od robovanja staljinističkom dogmatizmu dovelo je do značajnog oživljavanja marksističke teorijske misli, a naročito političke teorije marksizma. U jednoj ranijoj fazi na udaru kritičkog preispitivanja bila je staljinistička fetišizacija države. Javio se veliki broj radova u kojima je revalorizirana, pa i dalje razrađena teorija odumiranja države i kritika birokratizma. Razvoj samoupravljanja u Jugoslaviji dao je praktičan podstrek i empirijsku osnovu dubljem teorijskom osvetljavanju ovih pitanja. Sada sve više i u svetu i kod nas u centar pažnje dolaze problemi revolucionarne partije. Karakteristično je da je i šezdesetogodišnjica Saveza komunista Jugoslavije propraćena ne samo prigodnim člancima i referatima nego i brojnim teorijsko-kritičkim raspravama.

Digitized by Google

jom u borbi za vlast i posle njenog osvajanja. Ako problem partije ostane tabu-tema, onda nikakve druge analize ne mogu dovesti do pouzdanih, naučno zasnovanih zaključaka i saznanja o stvarnom stanju društvenih odnosa.

Ključno pitanje: odnos revolucionarne klase i njene političke avangarde

Rešenje pitanja revolucionarnog karaktera partije proletarijata u svim fazama kroz koje prolazi borba radničke klase za svoje društveno oslobođenje ne može se naći u samoj partij niti u nekim opštim i jednom zasvagda datim principima njene institucionalne strukture i organizacije, nego samo u konkretnim odnosima koji se uspostavljaju između partije i klase koja je svojim objektivnim položajem u procesu društvene reprodukcije predodređena da, oslobađajući se svoje podređenosti kapitalu, oslobodi celokupno društvo od okova klasne podeljenosti.

Partija ne pravi fetiš od sebe i svoje sopstvene organizacije. Ona stiče autoritet revolucionarne avangarde i duboko poverenje radničke klase i svih radnih ljudi ne propovedanjem ili propisivanjem svoje uloge vodeće idejne i političke snage, nego stalnom borbom, stalnom akcijom kojom u praksi dokazuje svoju sposobnost da prednjači razumevanjem »uslova, toka i opštih rezultata proleterskog pokreta« i da se dosledno, u svim situacijama i u svim etapama borbe, zalaže za osnovne, istorijske interese cele radničke klase — za društveno oslobođenje rada.[3]

Radnička partija nalazi stalan izvor svoje revolucionarnosti i snage da nadrasta zakonitosti i okvire političke stvarnosti gra-

[3] Na Jedanaestom kongresu SKJ, citirajući direktno Marksove i Engelsove stavove iz *Manifesta komunističke partije*, Edvard Kardelj je govorio o onome što je smatrao ključnim pitanjem celokupnog sistema socijalističke samoupravne demokratije, o odnosu Saveza komunista i radničke klase i ostvarivanju njegove rukovodeće uloge u delegatskom sistemu zasnovanom na pluralizmu samoupravnih interesa.

»Savez komunista neće biti vodeća partija u društvu time što će se »busati u prsa« da to jeste. On neće biti vodeća partija ni time što je u Ustavu zapisano da ima takvu ulogu u društvu, kao ni time ako vlada društvom pomoću državne administracije i tehnokratskih organa u privredi i drugim društvenim delatnostima. On, takođe, neće biti vodeća partija ako politiku bude identifikovao sa raznim demagoškim, liberalističkim, ultralevičarskim, sektaškim i sličnim frazama i obećanjima, to jest ako se bude bavio samo pričanjem i agitacijom, a ne menjanjem društva u progresivnom i humanističkom pravcu. A pogotovo Savez komunista neće biti vodeća partija ako bi se na vlasti održavao nasiljem, to jest ako ne bi bio sposoban da pridobije demokratsku podršku najširih radnih masa za neposredne i dugoročne ciljeve svoje politike.

Vodeća uloga Saveza komunista u svom pravom obliku, po mome mišljenju, u stvari, može doći do izražaja samo ukoliko je tako reći *organski sastavni deo svakodnevnih i dugoročnih interesa, kao i neposredne vladavine radničke klase i svih radnih ljudi u društvu, to jest ako je njena unutrašnja pokretačka snaga*« (vidi E. Kardelj, *Izbor iz dela*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1979, tom VII, str. 482).

Digitized by Google

đanskog društva ne u samoj sebi, nego u klasi kojoj pripada, jer se upravo u objektivnom položaju te osnovne proizvođačke klase savremenog društva kriju potencijalne snage negacije postojećeg sveta klasne podeljenosti.

Kao što se radnička klasa razlikuje suštinski od svih eksploatatorskih klasa koje su do sada vladale jer ne teži ovekovečenju svoje klasne vladavine, nego ukidanju svake klasne podele, tako se i proleterska partija mora suštinski razlikovati od svih drugih političkih partija građanskog društva time što se ne organizuje i ne bori za to da trajno vlada u ime klase, nego unosi u revolucionarnu klasu one elemente organizovanosti i ideologije koji će je osposobiti da ukine svaku političku vladavinu nad sobom i nad društvom.[4] Svaki poremećaj ovakvog odnosa između radničke klase i njene političke avangarde dovodi neminovno do birokratskih deformacija u samoj partiji: u njoj jačaju elementi političkog otuđenja svojstveni građanskom i etatističkom društvu — oligarhijske tendencije, frakcionaške borbe, udaljavanje od sopstvene klasno-socijalne osnove. »Izdižući se« iznad klase kao elita koja treba da je politički predstavlja i društveno-istorijski supstituiše, partija proletarijata pada na nivo klasičnih političkih partija građanskog društva, odnosno pretvara se u mehanizam preko kojeg profesionalni političko-upravljački sloj drži poluge državne vlasti.

Odnos revolucionarne klase i njene političke avangarde izražava se najkonciznije u funkciji koju partija ima kao onaj deo klase koji je sposoban da sagleda i artikuliše njen fundamentalni

---

[4] U ovom smislu tumači Marksovo shvatanje odnosa klase i partije i Slaven Ravlić u interesantnoj raspravi objavljenoj u časopisu »Marksistička misao«.

»Proleterska partija — piše Ravlić — predstavlja nužno posredovanje uz pomoć kojeg subjekt revolucije — proletarijat organizira sebe kao klasu definirajući vlastite ciljeve i povijesne težnje. Ona tako nije instrument političke akcije s vlastitim ciljevima koji bi predstavljali nešto izvan ili iznad klasne borbe proletarijata. Proleterska se partija javlja kao instrument organiziranja radnika u klasu svjesnu svoje povijesne misije, jer oslobođenje te klase može ostvariti samo ona sama. U *Manifestu komunističke partije* Marks će stoga pisati o »organizovanju proletarijata u klasu, a s time i u političku partiju« ... Marks uočava da proleterska partija koja se na datom stupnju razvoja klasne borbe proletarijata odvaja od stvarnog klasnog pokreta, pokušavajući pokretu propisati svoje »doktrinarne principe«, umjesto da te principe izvodi iz aktuelnih borbi pokreta, nužno završava u sektaštvu i dogmatizmu. Umjesto proletarijata kao svjesnog i djelatnog subjekta stoji politička partija koja u političkoj utakmici s drugim partijama nastoji realizirati svoje posebne ciljeve. No, to i nije više proleterska partija, već partija u uobičajenom građanskom smislu riječi, jer njeno pozivanje na interese proletarijata ima u ovom slučaju isto takvo značenje kao i pozivanje građanskih partija na interese naroda. Povijest proleterskog pokreta rječito pokazuje da se svjesna revolucionarna uloga proletarijata ne može supstituirati djelovanjem političke partije, jer u tom slučaju partija, ma kakva bila njezina socijalna struktura i kvalitet ljudi koji je sačinjavaju, nužno pada na buržoaske pozicije i birokratizira se« (Slaven Ravlić, *Proleterska partija*, »Marksistička misao«, br. 5/79, str. 37. i 44—45).

Digitized by Google

istorijski interes i da mobiliše i organizuje klasu i druge progresivne snage u borbi za to da se taj interes ostvari. Takav prilaz pitanju političke avangarde proletarijata jasno proizlazi iz Manifesta komunističke partije. Ta »partija u velikom istorijskom smislu reči« (Marks) vrši integraciju najamnih radnika u revolucionarnu klasu time što u revolucionarnoj akciji povezuje njene neposredne (dnevne) i osnovne istorijske interese. Razrešavajući u praksi uvek izraženu dijalektičku protivrečnost neposrednih i dugoročnih interesa proletarijata, usklađujući i povezujući interese i motive koji inspirišu i pokreću spontanu akciju radnika u okviru postojećeg sistema odnosa sa dugoročnim interesima i ciljevima rušenja, to jest radikalnog menjanja toga sistema, partija omogućuje da sama radnička klasa (a ne neko u njeno ime) postane glavni subjekt istorijskih zbivanja prelazne epohe, okosnica snaga koje grade novo, besklasno društvo.

Ostvarivanje sinteze neposrednih i istorijskih interesa radničke klase

Ni u društvu, pa ni unutar pojedinih klasa ne postoji nikakav apriorni sklad neposrednih, parcijalnih interesa grupa i pojedinaca niti se on može jednom zanavek uspostaviti. Društvena podela rada izražena kroz delovanje zakona vrednosti i sistem robno-novčanih odnosa stavlja i pripadnike iste klase u odnose međusobne konkurencije i stalnog sučeljavanja njihovih oprečnih parcijalnih interesa. I dok traje konflikt antagonističkih interesa eksploatatora i eksploatisanih i kada je on otklonjen ukidanjem privatne svojine na sredstvima za proizvodnju, robna proizvodnja rađa uvek iznova oprečne parcijalne interese u raspodeli i prisvajanju društvenog proizvoda između privrednih i drugih organizacija iste grane proizvodnje, između različitih privrednih grana i oblasti rada u okviru nacionalne ekonomije i na međunarodnom tržištu, i, najzad, između proizvodnje i potrošnje uopšte.

Kao integralni deo društva u kome deluju robno-novčani zakoni, i radnička klasa neposredno je uvučena u ceo taj splet interesnih konflikata i ne može se iz njega isključiti. Zato *ostvarivanje sinteze* neposrednih i istorijskih interesa radničke klase u samoj praksi klasne borbe i revolucionarne akcije proletarijata i *način* na koji se to postiže predstavlja *ključno pitanje* osposobljenosti radničke klase za ulogu glavnog nosioca socijalističkog društvenog prevrata. Upravo to pitanje bilo je i ostaje aktuelno u svim fazama kroz koje je prolazila i kroz koje danas prolazi borba radničke klase za menjanje sopstvenog društvenog položaja, a time i za transformaciju društvenog sistema u celini. Ono leži u samoj osnovi dubokih diferencijacija i podela u radničkom pokretu u prošlom i ovom veku, i nemoć da se to pitanje reši na podlozi praktično ostvarene revolucionarne sinteze predstavlja stalni izvor liberalističkog antirevolucionarnog reformizma, na jednoj strani, i sektaštva i antidemokratskog birokratskog tutorstva nad radničkom klasom, na drugoj.

Digitized by Google

Revolucija je pobeđivala i ostajala sposobna da probija nove puteve društvenog progresa samo tamo i dotle gde je i dok je uspevala da ujedinjuje spontane težnje ogromne većine radnih ljudi i one njihove interese koji leže preko granica istorijskog vidokruga građanskog i svakog klasnog društva. Autentična iskustva naše sopstvene revolucije nedvosmisleno potvrđuju ovu opštu zakonitost.

Osvrćući se na istorijski put koji je prešao Savez komunista nalazeći se uvek u prvoj liniji klasne borbe, drug Tito ističe da je glavni izvor snage Partije bila njena sposobnost da se u praksi potvrđuje *ne* kao osamostaljena politička elita koja manje ili više vešto angažuje mase u ostvarivanju *svoga* programa i učvršćivanju *svoje* vlasti, nego kao organizovana sila same radničke klase, kao istorijsko oruđe ostvarivanja njenih dugoročnih interesa:

„Komunisti Jugoslavije uspješno su obavili i obavljaju zadatke rukovođenja procesima revolucionarnog preobražaja našeg društva, jer su uvijek nastojali da izražavaju interes i težnje radničke klase, te najnaprednije društvene snage, historijski pozvane da izvrši misiju prelaženja iz klasnog u besklasno društvo. Zahvaljujući tome oni su uvijek mogli da nađu i da u osnovi pravilno formulišu rješenja za kretanje ka socijalizmu koja su odgovarala datim historijskim uslovima. U dosljednosti takve aktivnosti nalazi se odgovor koji objašnjava dosadašnji uspjeh borbe za socijalizam u Jugoslaviji. U tome se nalazi i garantija za pravilnost i uspjeh politike Saveza komunista Jugoslavije."[5]

Sa razvojem samoupravljanja sazrevalo je i saznanje o tome da su politički mehanizmi usklađivanja i sinteze interesa i dalje neophodni i da u tom pogledu avangardna organizacija radničke klase ima posebno važnu i odgovornu ulogu. No u isto vreme u svoj ozbiljnosti postavljalo se pitanje na koji način, u kojim konkretnim oblicima treba da se ostvaruje ta uloga da bi to bilo kompatibilno sa punim razvojem samoupravnih odnosa. Do shvatanja da Savez komunista mora biti unutrašnja sila samoupravnog sistema, — faktor svesne demokratske autokontrole — a ne faktor koji ga spolja kontroliše, došlo se relativno rano, što je imalo presudan značaj za opšti pravac društvenog kretanja. U Programu Saveza komunista Jugoslavije, donetom pre više od dvadeset godina, izrično se naglašava:

„Jugoslovenski komunisti ne smeju, a i ne žele, da preko državnog aparata postanu vlast umesto radničke klase i radnih ljudi. Samo društveno-ekonomski interes radničke klase, radnih ljudi koji proizvode društvenim sredstvima za proizvodnju, i na tome interesu zasnovana socijalistička svest, mogu biti osnovni trajni pokretač društvenog napretka.

Komunisti se ne odriču svoje rukovodeće društvene uloge. Socijalistička svest igra odlučujuću ulogu u razrešavanju protivrečnosti socijalističkog razvitka. Ali rukovodeće socijalističke

[5] Referat Josipa Broza Tita na svečanoj sednici CK SKJ povodom proslave 40-godišnjice osnivanja i rada KPJ.

Digitized by Google

snage mogu pobeđivati samo ako dejstvuju u skladu sa objektivnim zakonima razvitka i potrebama društva uopšte i, posebno, ako dejstvuju u skladu sa opštim društveno-ekonomskim interesima radničke klase, odnosno radnih ljudi koji proizvode društvenim sredstvima za proizvodnju."[6]

Razume se, ova načelna opredeljenja nisu bila dovoljna da otklone u praksi složene probleme, idejne kontroverze, pa i političke sukobe povezane sa promenom uloge, strukture i ukupnog načina delovanja Saveza komunista u uslovima dubokih društvenih promena izazvanih samoupravnom transformacijom proizvodnih odnosa. Borba protiv liberalističko-anarhističkih i konzervativno-etatističkih tendencija, trajno aktuelna, dobijala je s vremena na vreme i vrlo zaoštrene ideološke i političke izraze jer nije bila u pitanju samo inercija starih navika i shvatanja nego i razlozi dublje ukorenjeni u društveno-političkoj stvarnosti: s jedne strane, zasecanje u najosetljivije interese profesionalnog političko-upravljačkog sloja, a, s druge, otvaranje niza problema vezanih za neophodne promene u mehanizmu političkog odlučivanja u skladu sa novom pozicijom i odgovarajućim potrebama udruženog rada, u kom pogledu ne postoje nikakva već gotova i u praksi isprobana rešenja.

Političko usmeravanje i samoupravna revolucija u sferi izražavanja interesa

Dimenzija i sama suština problema koji se otvaraju u procesu izgrađivanja samoupravljanja kao celovitog sistema društvene organizacije mogu se sagledati samo u širem kontekstu dubokih promena koje nastupaju u pogledu mogućnosti neposredno-demokratskog izražavanja postojećeg pluralizma užih i širih, ličnih i grupnih interesa i realnih mogućnosti njihovog uticaja na političko odlučivanje u društveno-političkim zajednicama od opštine do federacije.

Samoupravljanje je u stvari izraz i oblik revolucionarnog menjanja produkcionih odnosa u korist udruženog rada. Baš zbog toga, ono i ima takav presudan uticaj na menjanje svih političkih odnosa u društvu, svih političkih institucija. To se odnosi u punoj meri i na društveno-političke organizacije i posebno na Savez komunista kao vodeću idejno-političku snagu.

Samoupravljanje donosi pravu *revoluciju u sferi izražavanja interesa* koji u društvu postoje, pre svega interesa radnih ljudi i građana uopšte. Jer samoupravljanje znači rušenje stubova na kojima je postojalo svako klasno društvo. To je, prvo, svojinski monopol, privatni ili državni (monopol koji je van kontrole samih udruženih radnika). Drugo, to je hijerarhijska organizacija u svakom preduzeću, u svakoj radnoj organizaciji, u svakoj insti-

[6] Vidi *Program Saveza komunista Jugoslavije*, »Kultura«, Beograd, 1958, str. 125.

Digitized by Google

tuciji, pri čemu su odvojene upravljačke od izvršilačkih funkcija, neposredne radne funkcije od funkcija upravljanja radom. I, najzad, to je državni monopol izražavanja opštih društveiih interesa.

U svakom klasnom društvu postoji podela na javnu i privatnu sferu i u javnoj sferi država je zvanični nosilac opšteg društvenog interesa. Država (to jest državni aparat, odnosno ona politička partija, politička grupa koja upravlja državom) ima monopol na tumačenje i odlučivanje o opštim društvenim interesima. Samoupravljanje potkopava, razara sve te stubove na kojima je počivalo svako klasno društvo, pa i društva u savremenom prelaznom periodu, i samim tim otklanja sve one prepreke koje su sputavale i prigušivale izražavanje neposrednih interesa radnih ljudi.

U samoupravljanju postoje hiljade centara samostalnog samoupravnog odlučivanja o različitim društvenim pitanjima. Svaka najmanja društvena ćelija predstavlja samoupravni organizam gde ljudi mogu neposredno da izraze svoje interese povezane bilo sa radnim mestom, bilo sa svakodnevnim uslovima života u mestu stanovanja, bilo sa zadovoljavanjem njihovih različitih potreba preko samoupravnih interesnih zajednica.

Širina socijalističke samoupravne demokratije ogleda se u pluralizmu samoupravnih interesa koji ona politički izražava i obezbeđuje. Oslobođeni etatističkih stega, autentični interesi radnika-samoupravljača postaju sve više opredeljujući faktor demokratskog upravljanja društvenim poslovima. A time se realno proširuju mogućnosti da se čovek u udruženom radu izrazi i afirmiše kao celovita slobodna ličnost — subjekt odlučivanja o svim uslovima i pretpostavkama svoga života i rada. Upravo tu karakteristiku političkog sistema socijalističkog samoupravljanja ističe i drug Tito u svom referatu na Jedanaestom kongresu SKJ:

»Politički sistem samoupravne demokratije obezbjeđuje da se izrazi mnoštvo različitih potreba i interesa — i čovjeka kao pojedinca i njegove uže zajednice, i društva u cjelini — koji su posljedica društvene podjele rada, različitih uslova privređivanja i drugih objektivnih okolnosti. Istovremeno, taj sistem obezbjeđuje da se ovi samoupravni interesi demokratski usklađuju na opštoj socijalističkoj osnovi i da na najbolji način budu sadržani u donesenim odlukama. Time se kroz delegatski sistem, samoupravno i demokratski, ostvaruje neophodna integracija u društvu.«

Međutim, takav pluralizam interesa nikako ne znači da naš politički sistem socijalističkog samoupravljanja može i treba da bude velika arena gde se nesputano i bezobzirno sudaraju različiti egoistički, parcijalni interesi po principu — »ko je jači, onaj kvači« i »veća riba guta manju ribu« itd. Naprotiv, razvijeni sistem samoupravne socijalističke demokratije moguć je samo ako postoji (baš zbog slobode izražavanja različitih interesa) moćan demokratski mehanizam selekcije, povezivanja i usklađivanja različitih interesa. I to je sistem koji se izgrađuje razvijanjem delegatskog sistema, razvijanjem slobodne razmene rada i drugih samoupravnih formi organizacije društva kao celine.

Digitized by Google

U složenim procesima demokratske integracije samoupravnih interesa Savez komunista — zajedno sa drugim društveno-političkim organizacijama — pojavljuje se kao nezamenljivi faktor usmeravanja i sinteze. To je upravo ona uloga koju je Marks pripisivao komunistima.[7] Ostvarujući funkcije povezivanja parcijalnih i opštih, neposrednih i dugoročnih interesa samoupravno organizovanih radnika i svih radnih ljudi, Savez komunista obezbeđuje radničko-klasni karakter političkog sistema. On deluje *unutar* svih ćelija samoupravnog sistema i delegatskog mehanizma odlučivanja, ali ne kao neutralni arbitar, već jasno angažovan na strani istorijskih interesa radničke klase koji se, upravo zahvaljujući njemu, probijaju kroz mnoštvo različitih parcijalnih interesa. Upravo o takvoj ulozi Saveza komunista govori i Rezolucija Jedanaestog kongresa:

»Politički sistem socijalističkog samoupravljanja omogućuje slobodno ispoljavanje, suočavanje i demokratsko usklađivanje mnoštva samoupravnih, odnosno materijalnih, socijalnih i drugih interesa, doslednim ostvarivanjem principa samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja u okviru delegatskog sistema.

Savez komunista više nego ikada ranije ima mogućnost i uslove da idejno-politički usmerava ispoljene interese u društvu, osvetljava njihovu prirodu i značaj i utvrđuje kriterijume razgraničenja između interesa koji imaju radničko-klasnu socijalističku sadržinu i onih čiji su nosioci birokratsko-tehnokratske, liberalističke i druge antisamoupravne snage, kao i onih koji su rezultat sitnoburžoaske stihije i zaostale svesti. Savez komunista ima istorijsku odgovornost i zadatak da se na čelu svih socijalističkih snaga bori za to da se svi interesi u našem socijalističkom samoupravnom društvu usaglašavaju s *neposrednim* i društveno-istorijskim interesima i ciljevima radničke klase kao celine, s tekovinama naše socijalističke revolucije.«[8]

U fazi borbe za neposrednu samoupravnu demokratiju Savez komunista može i dalje da igra ulogu osnovnog političkog oruđa radničke klase samo ako svojom celokupnom aktivnošću omogućuje i doprinosi da se otklone elementi posredne vladavine u ime radničke klase i tako otvori put slobodnom delovanju udruženih proizvođača ne samo u sferi proizvodnje nego i u sferi upravljanja svim poslovima šire društvene zajednice. To zahteva da se Savez komunista odrekne monopola upravljanja društvom s pozicija vlasti i da u sopstvenoj organizaciji i načinu delovanja otkloni sve elemente vladanja u ime radničke klase. Samo tako on ostaje veran svojoj ulozi legitimnog zastupnika istorijskih interesa radničke klase.

---

[7] »*Komunisti se bore* za postizanje najbližih ciljeva i interesa radničke klase, ali u sadašnjem pokretu oni ujedno zastupaju i budućnost pokreta.« (K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela u dva toma*, tom I, cit. izd., str. 24. i 25) (*kurziv* — N. P.).

[8] XI kongres Saveza komunista Jugoslavije, Predlog rezolucija Jedanaestog kongresa SKJ, Beograd, 1978, str. 12.

Digitized by Google

Ne zato što se odriče rukovodeće uloge u usmeravanju društvenog razvitka prema besklasnom socijalističkom društvu, nego baš zato da bi tu ulogu i dalje uspešno obavljao, Savez komunista mora da prebaci težište svoje aktivnosti iz sfere političkog vladanja u sferu samoupravnog odlučivanja. To je istorijski uslov i osnova njegovog sopstvenog preobražaja.

U političkom sistemu neposredne socijalističke demokratije, zasnovane na samoupravljanju, promenjen položaj radničke klase u produkcionim odnosima omogućuje da se njen dominantan uticaj u društvenom životu i razrešavanju društvenih protivrečnosti ostvaruje sve manje preko aparata državne vlasti, pa i položaj i karakter organizovane, svesne političke avangarde radničke klase — njene partije. Savez komunista ostaje i dalje organizacija koja nosi i obezbeđuje dugoročne interese radničke klase. Svojim idejnim uticajem i svojim političkim delovanjem on ostvaruje neophodnu funkciju povezivanja i akcione integracije svih društvenih snaga koje se, u datoj etapi razvoja, mogu uključiti u borbu za dalji razvoj socijalističkih društvenih odnosa. Već izvršene socijalističke promene u društvenom životu i organizaciji političkog sistema uslovljavaju i promenu u načinu na koji Savez komunista ostvaruje svoju funkciju usmeravajuće idejno-političke snage. Suština promene je u tome što on tu funkciju ne ostvaruje više prvenstveno kao partija koja upravlja državom *u ime* radničke klase, nego kao faktor idejnog uticaja koji deluje unutar sistema samoupravnih društvenih odnosa i predstavlja njihovu unutrašnju stvaralačku i kritičku snagu.

Digitized by Google

Vučina Vasović

Savez komunista u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja

Pre svake šire rasprave o političkoj prirodi i uopšte perspektivi partija, računajući tu i Savez komunista, uz znatne specifičnosti, naravno, potrebno je ukazati na vanrednu složenost ovog pitanja. Govoriti danas o partiji, pa i o Savezu komunista, znači, u neku ruku, govoriti o celini političkog sistema, ma koliko se bilo svesno svih onih negativnih implikacija zamene *pars pro toto*. Ne zato što partija pokriva ili kontroliše celinu društveno-političkog života, već zato što je ona vezana, na jedan ili drugi način, za određene noseće faktore-subjekte i tokove političkog procesa, a time i za celokupnu strukturu i način funkcionisanja političkog sistema.

U širem komparativnom svetlu posmatrano, dve činjenice nas upozoravaju na vanredno velik značaj i aktuelnost političkih partija. Prvo, njihov nagli razvoj. Za svega nešto oko sto godina, partije uspevaju ne samo da se pojave već i da zagospodare političkom pozornicom. U novijim udžbenicima i studijama političkog sistema mesto prvog poglavlja, koje je ranije bilo namenjeno kraljevskoj ili parlamentarnoj instituciji, sve češće zauzimaju političke partije. Drugi izraz snage ovih organizacija ogleda se u njihovom brojčanom porastu. Gusta mreža što obuhvata više od 500

Digitized by Google

partija prekriva bezmalo ceo savremeni svet. Od ukupno oko 150 konstituisanih političkih sistema svega nekoliko nema političkih partija.

Ova društveno-politička činjenica ne može a da ne vrši objektivan „pritisak" na opštu političku konfiguraciju i političke procese u pojedinačno uzetim političkim sistemima u ovom koliko podeljenom toliko, u određenom smislu, i integrisanom svetu. I nešto više od toga. Ova pojava nije prosta istorijska incidentalnost ili nešto čega se društvo može tako lako osloboditi a da, zajedno sa oslobađanjem od izvesnih negativnih svojstava eventualne partijske dominacije, ne ugrozi i neka dostignuća demokratije, koja su se, po nekoj istorijskoj slučajnosti ili imanenciji, razvijala naporedno s partijama. Niz indikacija navodi nas na pomisao da je ovaj fenomen i njegova ekspanzija rezultat nekih dubljih društvenih procesa ili zahteva i tendencija. Od ovih okolnosti i mogućnosti će, verovatno, zavisiti i tok njegovog daljeg razvoja. Kakve su šanse i perspektiva Saveza komunista u ovom opštem kontekstu i toku istorijskog razvoja postaje danas jedno od najznačajnijih pitanja.

Po sebi je razumljivo da okviri ovog izlaganja ne dozvoljavaju ulaženje u sve relevantne aspekte složene prirode i uloge partija, posebno Saveza komunista. Stoga ćemo se zadržati samo na nekima od njih, uglavnom onima koji su vezani za problematiku identifikacije osnovnih funkcija Saveza komunista i problema odnosa ovih funkcija i njegove sposobnosti, odnosno uslova da se one realizuju. Pri tom će se neki od problema i traženje rešenja posmatrati, koliko je to moguće, naravno, u nešto širem istorijsko-komparativnom smislu. Uvođenje u kontekst rasprave šireg komparativnog iskustva ima za cilj da proširi, bar potencijalno, empirijski horizont i područja argumentacije za određene opcije, uz napomenu o rizicima i manjkavostima svake analogije. Ovo utoliko pre što je već gotovo uobičajeno u velikom delu socijalističke teorije da se problemi komunističkog pokreta, revolucije i partije raspravljaju spekulativno ili empirijski u svetlosti dosadašnjeg dosta ograničenog socijalističkog iskustva, bilo administrativno-socijalističkog ili socijaldemokratskog ili, u novije vreme, evrokomunističkog ili pak samoupravnog, a malo ili nimalo u širem komparativnom okviru, koji može biti i te kako inspirativan, svojim pozitivnim i negativnim primerima, u traženju optimalne alternative političkog razvoja i organizovanja.

1. Opšti odnos partije i savremene demokratije

Ako se želi rezimirati dosadašnje istorijsko iskustvo društva sa partijama, moglo bi se, vrlo kratko, reći da je ono protivrečno. Ova protivrečnost je bila, verovatno, i jedan od uzroka različitog odnosa i stavova prema partijama. Mora se priznati da su partije i demokratija u razvijenom modernom društvu, u određenom smi-

Digitized by Google

slu, nastajali, rasli i razvijali se zajedno.[1] To, svakako, ne znači da su partije nužan uslov demokratije ili da se demokratija u budućnosti ne može razvijati bez partija, ali u svakom slučaju zahteva da se ta činjenica, prilikom svakog razmišljanja o partiji, ima u vidu. Gotovo od svog nastanka, partije su se razvijale u svojoj, potencijalno ili efektivno, protivrečnoj ulozi. S jedne strane, one su izražavale ili stimulisale dalji razvoj demokratije, da bi, na drugoj strani, bile faktor njenog ograničavanja. I kad su stvarane kao kanal uticaja određenih slojeva stanovništva na vlast, one nisu mogle a da, pre ili kasnije, ne postanu i sredstvo vlasti ili vrha za uticaj na te šire slojeve. U uslovima stvaranja moćne države i opasnosti etatizacije, ova protivrečnost svojstva partije i partijskog sistema još više dolaze do izražaja. Štaviše, novija iskustva pokazuju da partija, u određenim uslovima, dosta lako postaje sastavni deo državnog mehanizma u širem smislu i da u sprezi sa državom može biti jedno od centralnih uporišta monopolizacije i birokratizacije vlasti. Ovo se može odnositi kako na jednopartijske tako i na višepartijske države. Stoga nije čudno što jedan broj političkih mislilaca govori o partokratiji kao novoj opasnosti za demokratiju. U najekstremnijim slučajevima partija je mogla poslužiti i kao čvrsti oslonac staljinističke opresije ili pak nekih vidova buržoaske autokratije.

S druge strane, isto tako je činjenica da danas partije ne postoje gotovo isključivo ili u tradicionalnim apsolutnim monarhijama, kojih je sve manje, ili tamo gde su vojne diktature, odnosno privremene vojne vlade ili, pak, nedovoljno konstituisani, odnosno nedovoljno stabilizovani politički sistemi zemalja u razvoju. U Nepalu je Mahendra upravo u partijama video glavnu smetnju za ostvarivanje neposrednog kontakta kralja i naroda. Ni u visokorazvijenom zapadnom svetu, kraljevima, autoritarnim vladarima, nisu uvek po volji partije. Ove činjenice idu u prilog svima onima koji tvrde da je savremenu demokratiju, posebno u velikim društvima, nemoguće zamisliti bez partija.

Na širem teorijskom i idejnom planu, bespartijske projekcije karakterišu vizije socijal-utopista, ekonomističke i anarhosindikalističke skice i akcije. Kod prvih je to uslovljeno političko-filozofskom i antropološkom pozicijom o idealnom zajedništvu, beskonfliktnosti društva i kooperativnoj prirodi čoveka. Doduše, aktivnost i mislilaštvo „utopista", od Tomasa Mora do Etjena Kabea, pada u vreme kada partije u modernom smislu nisu postojale, te je sasvim razumljivo što ovaj politički fenomen i nije mogao naći mesto u njihovim političkim konsideracijama. U pogledu sindikalističko-anarhističkih orijentacija, bar kad je reč o nekim njihovim

[1] Sindler nas podseća da je u evoluciji zapadnog konstitucionalizma razvoj partija bio vezan za razvoj demokratije i da su čak i „mnogi neprijateljski orijentisani kritičari partije... implicitno priznavali čvrstu vezu vartije i demokratije" (A. Sindler, *Political Parties in the United States*, New York, 1966).

Digitized by Google

strujanjima, ne treba zanemariti ni ono „etičko odbacivanje" malograđanskih korumpiranih i kontrarevolucionarnih starih partija.[2]

Sva ova kontroverzna realnost i stanovišta ukazuju na to da nije jednostavno utvrditi pravi smisao i prirodu političke partije i na delimičnu ispravnost tvrdnje jednog od boljih poznavalaca partijskog života, LaPalombare, da određivanje političkih partija još ostaje „konceptuološka glavobolja" političkih sociologa.[3] Ne treba posebno isticati da ova „glavobolja" nije ništa manja ni pri određivanju karaktera i perspektive partije u jednom samoupravnom društvu, koja sve više gubi klasična partijska svojstva, ali koja živi i dela u mnogo složenijim uslovima, jer se nekim starima dodaju još i nove okolnosti i protivrečnosti.

Smisao na prvi pogled protivrečnog a u suštini dijalektičkog odnosa klasika marksizma prema partiji treba tražiti u otkrivanju, s jedne strane, potrebe ili značaja političkog pa i partijskog organizovanja za uspeh socijalističke revolucije i transformacije i, s druge, u ukazivanju na nužnost njenog menjanja pa i odumiranja, zajedno sa državom u jednom kasnijem besklasnom društvu.

Klasici marksizma su ne jednom isticali da se proleterska revolucija i oslobođenje radničke klase ne mogu realizovati bez njenog ne samo društveno-ekonomskog već i političkog organizovanja. Treba li podsećati da je Marks ne jednom naglašavao da je za ostvarenje njegovih istorijskih interesa proletarijatu potrebna, pored njegove brojnosti, i organizacija i da u svojoj borbi protiv imućnih klasa „proletarijat može dejstvovati kao klasa jedino ako se organizuje u posebnu političku partiju".[4] Partija se stavlja u funkciju revolucije, a cilj revolucije je uništenje klasa. Samo uz ovu ili komplementarno sa ovom idejom treba razumeti u osnovi Marksov stav koji se može naći i kod Lenjina, da oslobođenje radničke klase mora izvojevati sama radnička klasa. U stvari, samo jedinstvo revolucionarne aktivnosti radničke klase kao socijalne osnove revolucije, i partije kao instrumenta revolucije, uz revolucionarnu teoriju, naravno, u određenim uslovima, može da dovede do onoga što se obično zove pokretom koji vodi ostvarenju postavljenog cilja.

Praksa je posle pokazala da su anomični i neinstitucionalizovani vidovi, bolje reći, dezagregirani „parčići" pokreta brzo postajali plenom moćnih vladajućih grupa.

Polazeći od Marksove vizije revolucije i konkretnih uslova, Lenjin ističe značaj organizacije kao najubojitijeg oružja radničke klase i razvija teoriju partije kao avangardnog odreda radničke klase koji treba da otelovljuje jedinstvo idejnih akcionih, moralnih, političkih i organizacionih obeležja. U uslovima malobrojne radničke klase, terora vladajućeg poretka, žavere međunarodnog

[2] G. Lukács, *Etika i politika*, Zagreb, 1972, str. 89.

[3] J. LaPalombara, *Politics Within Nations*, New Jersey, 1974, str. 509.

[4] Marks-Engels, *Izabrana dela u dva toma*, tom I, Beograd, 1949, str. 343.

Digitized by Google

kapitala i reakcije, sva ova obeležja mogla su da se steknu samo u jednoj manjoj skupini posvećenih ili profesionalnih revolucionara, koji su u stanju da se stave na čelo pokreta za menjanje sveta i istorije. Neuočavanje potrebe za jednom ovakvom organizacijom proletarijata bio je i osnovni razlog oštrog obračunavanja Lenjina sa ekonomizmom, odnosno „ruskim prudonizmom".

Naporedo sa isticanjem značaja partije klasici su ukazivali i na odgovarajući karakter i smisao partije, zavisno od uslova u kojima se deluje. Ne treba zaboraviti da i u uslovima kad je, usled niza objektivnih i subjektivnih okolnosti, trebalo posebno voditi računa o organizacionom, pa i konspirativnom aspektu partije, Lenjin nikad nije zapostavljao potrebu stalnog kontakta ili tekuće interakcije partije i klase. Partija može izražavati, definisati i boriti se za razvijanje proleterske svesti samo ako je spremna i sposobna „da se uvek stavi na čelo masa i da se podredi njihovom revolucionarnom pokretu".

Ova dijalektika odnosa organizacije i pokreta, partije i klase otvara mogućnost da se, zavisno od konkretnih istorijskih uslova, naglašava jedno ili drugo. Činjenica da je u Boljševičkoj partiji bio naglašen organizaciono-kadrovski i konspirativni aspekt izražavala je više potrebu adaptiranja partije i pokreta određenim okolnostima nego stav zatvorenosti i konspirativnosti kao univerzalnog i trajnog svojstva radničke partije. Kao teoretičar i revolucionar, istovremeno, Lenjin nije mogao a da ne zapazi izvanredno veliki značaj organizacije za uspeh pokreta i revolucije u tadašnjim uslovima carske Rusije i da svoju koncepciju partije ne uskladi i sa zahtevima konkretnog trenutka. Ali, ako je sredstvo, organizacija nije nešto što supstituiše, eksproprište ili što se nadređuje revoluciji. Nasuprot tome, „Lenjinov plan — kako ispravno primećuje Lukač — pretpostavlja aktuelnost revolucije.«[5]

Zbog toga se čini ne sasvim adekvatno oštro razlikovanje Marksove i Lenjinove koncepcije partije, pri čemu bi prva bila široka, otvorena i demokratska, a druga uska, zatvorena, gotovo sektaška organizacija. Svojstvo avangardnosti se nalazi i u Marksovoj i u Lenjinovoj projekciji partije, ako ih uopšte treba razlikovati kao dve odvojene koncepcije partije. U Manifestu komunističke partije jasno je istaknuto da su »komunisti, dakle, praktično najodlučniji stalno napred prodirući deo radničkih partija svih zemalja. Oni teorijski prednjače ostaloj masi proletarijata kako razumevanjem uslova tako i opštih rezultata proleterskog pokreta«. Nešto kasnije, Marks još više akcentira to i organizacioni aspekt, i postaje oštriji u kritici anarhističkih, utopističkih ili drugih sektaških grupa i partija. Uz to, Marks nikad nije zaboravljao da istakne neophodnost široke socijalne osnove partije i pokreta. »Razvitak socijalističkog sektaštva — piše Marks Bolteu — i razvitak pravog radničkog pokreta, vazda stoje u obrnutom razmeru jedan prema drugom.«

Nova istorijska uslovno shvaćeno postrevolucionarna situacija nalaže potrebu da se dalje razvije ili reproblematizira pitanje na

[5] G. Lukács, *Etika i politika.*

Digitized by Google

izgled protivrečnog odnosa marksizma prema partiji ili pitanje odnosa partije i društva, koje bi se moglo izraziti i na sledeći način: kako se to putem partijsko-političkog organizovanja može steći ili izgrađivati besklasno i bespartijsko stanje društva. Ovo utoliko pre što se i danas u krilu manje ili više ortodoksnog marksizma pojavljuju stavovi o neophodnosti postojanja partije i u budućem komunističkom bezdržavnom društvu, doduše u njegovoj prvoj fazi.[6] Upravo iz perspektive potrebe za ovom novom problematizacijom partijske tematike nama danas izgledaju izuzetno značajna tri pitanja. Prvo, ono koje je i Lukač svojevremeno postavio: »Ostaje li odnos partije i mase jednak i u tijeku cijelog procesa?«[7] Da li će ova partija celim tokom ovog preobražaja imati revolucionarni, odnosno avangardni karakter? Drugim rečima, da li je radnička klasa toliko ojačala da bi na neposredan način izborila i obezbedila svoju vladajuću poziciju i »nametala svoje interese«? Drugo, na koji način i pod kojim uslovima partija, kao revolucionarna organizacija, odnosno sredstvo revolucije i socijalističke transformacije društva, može da produži svoje trajanje, a da, pri tom, sama, posredno ili neposredno, ne preraste u glavni ili pomoćni deo uže upravljačke strukture, odnosno mehanizma vlasti, koji se u dosadašnjoj socijalističkoj istoriji izražavao i delovao najvećim delom u vidu državnih ili paradržavnih struktura. U stvari, ovo je samo modalitet jednog inače starog teorijskog i praktičnog pitanja: koliko je moguće, u kojim uslovima i na koji način da partija bude instrument i oblik učešća naroda u upravljanju društvenim poslovima i šta bi trebalo uraditi da se ona, iz ovog potencijalnog demokratskog instrumenta, ne pretvori u sredstvo upravljačkog kruga i produženu ruku državnog aparata? Ko će, u stvari, ovladati ovim toliko značajnim političkim instrumentom: šire mase, odnosno društvena većina, ili uža struktura vlasti — ostaje i u socijalizmu jedno od značajnih pitanja, bez obzira na to što je opšti odnos naroda i vlasti kvalitativno drukčiji od onog u građanskim procesima. I, najzad, treće, kako možemo znati kada i kojim tempom partija treba da vrši svoje preobražaje prema stvaranju šire bespartijske demokratije?

Na sva ova i druga pitanja mogući su različiti odgovori. Moguće je da na neka pitanja različiti sistemi ili teorijski modeli odgovaraju na sličan, a na neka druga — na različit način. Jedni će misliti da je tok socijalističkog razvoja moguće obezbediti jakim i ekspanzivnim partijsko-državnim kompleksom. Drugi ističu potrebu odumiranja države, ali zadržavanja partije kao organizovane pokretačke snage, koja je u neposrednoj komunikaciji s masama i sposobna da usmerava, razvija, pa i »kontrabalansira« široku »demokratsku stihiju« i ne postavljajući mnogo pitanja da li je moguće da ova snaga u određenim uslovima još više ojača uprkos

[6] »Partija će zauzimati vodeću poziciju za dugo vreme i u komunističkom društvu...« (D. J. Chesnokov, *Od gosudarstvennosti k obščestvennomu samoupravleniju*, Moskva, 1960, str. 25, 26).

[7] G. Lukács, *Etika i politika*, str. 115.

Digitized by Google

odumiranju države. Neki će se pitati da li je moguće sprečiti ili umanjiti eventualnu monopolizaciju postojanjem i drugih partija u nekom širem socijalističkom okviru. Ili se pak treba orijentisati na neku vrstu »polupartije«, koja i jeste i nije partija. Ona bi se aktivirala prema potrebi, a potrebe se utvrđuju prema *ad hoc* procenama određenih partijskih krugova. Prema izvesnim stanovištima, već je kucnuo taj dugo očekivani čas bespartizma, dok je prema drugima izlaz u stvaranju jednog širokog nedovoljno definisanog semipartijskog okvira. Kakve rezultate u praksi pokazuje socijalistička samoupravna orijentacija i kakvu partiju ona pretpostavlja i traži? Može li nam ovde od bilo kakve koristi biti istorijsko-komparativno iskustvo?

2. Mogućnost različitih alternativa i optimalnosti samoupravne usmerenosti Saveza komunista

Odmah treba reći da će »težina« ovih različitih odgovora zavisiti od niza pretpostavki i da su već i dosadašnjom praksom izbačeni na svetlost dana mnogi aspekti ili posledice raznih rešenja, odnosno projekata. Ukazivanje na to doprinosi jasnijem uočavanju prednosti izbora samoupravne alternative i nove uloge Saveza komunista. Svest o istorijsko-komparativnim prednostima i perspektivi samoupravnog smera razvoja može biti i snažan motiv da se u borbi za njegovo ostvarivanje istraje.

Iskustvo je već pokazalo ograničeni domet orijentacija koja rešenja traže isključivo u okviru opšteg manje ili više institucionalizovanog odnosa između partije i države, odnosno vlasti, bez obzira na to da li je reč o slučaju »distanciranja« partije od države ili o slučaju njihove političke, funkcionalne ili personalne unije. Stisnuta između partije i države, revolucija nema dovoljno izgleda da nadiđe dato i zakorači u »polje mogućeg«. Naglašen značaj partije i njeno delovanje preko ili poput države otvara prostor za formiranje novih hijerarhija i raspodele moći i na njima zasnovane socijalne stratifikacije, koja, po prirodi stvari, teži svom učvršćenju i produženju.

Pored toga, u uslovima postojanja sprege ili paralelizma državnog i partijskog aparata dolazi do enormnog povećanja administracije, koja vremenom počinje da stiče svoj sopstveni interes naspram širih interesa radničke klase i društva. Partija se pretvara iz idejno-političke i usmeravajuće snage u operativno-upravljačku strukturu i počinje delovati po logici državnog aparata.

Uz to, okretanje partije ka sprovođenju prihvaćene politike preko države još više učvršćuje i jača državu, a otežava ili odugovlači osposobljavanje drugih nedržavnih ili samoupravljačkih organizacija za samostalno delovanje. Ovo je utoliko štetnije ukoliko je reč o društvu s višim nivoom razvijenosti proizvodnih snaga i mogućnosti i u kome, zbog toga, radnička klasa postaje sposobna da preuzima na sebe teret i odgovornost upravljanja društvenim poslovima.

Digitized by Google

Tu, u stvari, i leži prva i osnovna pretnja revoluciji — da se izgubi u visovima institucija. Gotovo sva vođstva u socijalističkim zemljama, u određenim periodima, kritikovala su ovo manje ili veće asimilovanje partije od strane državnog aparata i sama pokretala kulturne revolucije i druge akcije s namerom da suzbiju ovaj pragmatizam, koji se razvija nauštrb ideološke »čistote« i preti restauracijom starih hijerarhija ili građanskih odnosa. S druge strane, iskustvo je pokazalo dosta ograničeni domet ovih akcija i u celini ograničeno dejstvo partijske supremacije nad državom. Ako hoće da konkretno kontroliše i upravlja državom i u isto vreme da obezbedi racionalno i efikasno upravljanje, partija se mora osposobiti i organizovati za takve funkcije. Drugim rečima, ona mora postati i dovoljno »stručna«. I, šta se dešava? U nameri da kontroliše i usmerava tehnokratiju, ona sve više uvlači u svoje redove stručnjake i postepeno i sama biva osvajana iznutra od tehnokratije. Sastav odgovarajućih partijskih organa u određenim periodima to jasno pokazuje.

Drugi »odgovor« ukazuje na opasnost bilo kakvih rešenja koja ostaju u horizontu vlasti i smatraju da se i u najboljim mogućim aranžmanima između partije i države ne može obezbediti brži razvoj socijalizma kao slobodnog društva i da, pre ili kasnije, takav okvir razmišljanja i delovanja utapa revoluciju u instituciju, a pokret u statičnu hijerarhiju, koja postaje izvor nove stratifikacije i time sredstvo i način da se produže stare podele na upravljače i one kojima se upravlja. Stoga, po ovim viđenjima, partija treba da preraste u deo kritičke svesti i socijalizma kao aktivne neinstitucionalizovane utopije, koja je jedino u stanju da sprečava stvaranje i okoštavanje hijerarhijskih odnosa i zamiranje revolucije u instituciji. Pravi put razvoja i revolucije je vraćanje utopiji koja se posle Marksa zatvorila u ideološku »racionalizaciju« i mistifikaciju države.[8]

Kako se sve to može i praktično ostvariti, nosioci ovih stanovišta ne kažu sasvim eksplicitno. Jedan od implicitnih zaključaka ovih orijentacija bi bio i iščezavanje partije kao organizacije, odnosno kao institucije, i stvaranje neke vrste socijalističkog antisistema. U nekim proanarhističkim starim i novim projekcijama ovo je osnovna poenta i zahtev. Na to se svodi i gledište da se radnička vlast može uspostaviti samo putem radničkih saveta i da je bilo kakva radnička partija stvar prošlosti.[9]

Ne treba trošiti mnogo reči da bi se pokazala manjkavost ovakvih shvatanja. U vreme kad borba između demokratskih i oligarhijskih tendencija ili smerova i grupa još nije završena i kad razne grupe nastoje da eksproprišu demokratiju i pretvore je u sredstvo manipulacije ili samo veo legitimnosti i kad mnoge hijerarhije čekaju i vide spontaneitet kao svoju pravu šansu, tražiti nestanak partije, ako je ona socijalistička i demokratska, naravno,

[8] Z. Bauman, *Socialism, the Active Utopia*, London, 1976.
[9] A. Pannekook, *Démocratie et les conseils ouvriers*, u: *Textes choisis*, E. D. I, Paris, 1960.

Digitized by Google

znači lišiti demokratiju i radničku klasu jednog od njihovih moćnih oružja. Proanarhistička orijentacija, koja stalno doziva participaciju i prepušta društvo samotoku, ne vodi dovoljno računa o realnim ekonomskim mogućnostima niti vidi potrebu sistema za onim selekcionim mehanizmima koji će biti u stanju da, polazeći od radničko-klasnog interesa, u slobodnom sučeljavanju mnoštva zahteva i mišljenja obezbede izlučivanje prioritetnih interesa i optimalne alternative. Drugim rečima, anarhizam ne uočava dovoljno opasnost od nečega što bi se moglo nazvati »pregrejavanjem« demokratije, u kome se traži šta se želi i zato dobija mnogo manje nego što se očekuje. Ovo može još više ojačati sukobe i dovesti do blokiranja procesa odlučivanja ili onoga što je poznato kao entropija. Nije stoga besmisleno što jedan broj autora upozorava da hiperdemokratizacija može takođe biti neprijatelj demokratije, jer je čini neracionalnom i nefunkcionalnom.[10]

Pored toga, iskustvo pokazuje da je u slučaju nestajanja ili potiskivanja partije moguće jačanje drugih struktura, koje su po svojoj prirodi i organizacionom ustrojstvu zatvorenije i manje demokratske od partija, kao što su, na primer, izvršna vlast, odnosno vlada ili vojska. Tamo gde ne postoje šire socijalne pretpostavke i čvrsta ili iskrena orijentacija na razvijenije demokratije, ove opasnosti su dosta realne.

U novije vreme gotovo nigde više ne postoji neutralna ili samo činovnička vlada. Pomeranje vlasti iz parlamentarno-partijskih institucija u vladu i birokratiju dovodi do snažne politizacije i širenja aspiracija ovih drugih. Vlada se ne bavi samo administrativnim poslovima već, katkad, što najvećim delom zavisi od odnosa snaga i opšte klime, i onim širim i delikatnijim usmeravajućim i kadrovskim funkcijama. Dosta dugo postoji određeni stepen kompetitivnosti, pa i sukoba vlade, odnosno države (u užem smislu) i partije, u izvesnom smislu, sličnog onome koji je postojao između države i crkve, svojevremeno. Nisu razlozi postojanja ove pojave samo u razlikama između ideološke i upravljačko-operativne, odnosno između duhovne i svetovne branše vlasti, koje počivaju na različitim izvorima ili funkcijama i koje se bore za određene pozicije, već i u težnji svake od njih da zagospodari totalnom vlašću. Ovo je bio slučaj kako sa buržoaskim tako i sa nekim socijalističkim sistemima. U Britaniji se ovo delimično izražavalo i u nekoj vrsti sukoba oko toga da li vladu obavezuju odluke partije, odnosno njenih rukovodećih organa. U svom praktičnom funkcionisanju vlada se čak i »emancipovala« od partijske supremacije. U socijalističkom iskustvu takođe nisu nepoznate težnje izvršne vlasti ili vlade da proširi svoj uticaj van okvira svojih nadležnosti. U ovom nastojanju ili intenciji, usled niza okolnosti, pravac eks-

[10] J. M. Crozier, P. S. Huntington, J. Watanuki, *The Crisis of Democracy*, New York, 1975. Iako su najvećim delom inspirisana strahom da neposredna demokratija može biti efikasan put menjanja kapitalističkih odnosa, upozorenja ove grupe autora nisu lišena i nekih racionalnih zapažanja o kojima teorija demokratije mora voditi računa.

Digitized by Google

panzije izvršne vlasti bilo je lakše usmeriti prema predstavničkom telu nego prema partiji. Gotovo svugde vlade imaju velik, ako ne i presudan, uticaj na odlučivanje u predstavničkom telu, koje je inače normativno i ustavno predviđeno kao vrhovni organ vlasti. Ova težnja je pokazana i prema partiji, i to upravo proporcionalno brojčanom porastu nosilaca izvršnih funkcija. Nije isključeno da ovaj proboj egzekutive ne bi bio sproveden i prema partiji, samo da je bila »mekša«. Da bi se ova administrativna »lavina« ukrotila, partija (odnosno njeni rukovodeći organi ili njihov dominirajući deo) držala je u svojim rukama moćno sredstvo regrutacije kadrova, pa i njihove nominacije na ključne izvršno-političke i administrativne položaje. Možda u svetlu ovih pretpostavki i mogućnosti, bar delimično, treba razumeti relativno visok stepen mobilnosti na određenim izvršnim funkcijama u nekim socijalističkim sistemima.

U slučaju da izgubi odgovarajuću količinu uticaja koja je dovoljna za kontrolu nad državom, odnosno vladajućom grupacijom u njoj, partija (odnosno vladajuća formacija u njoj) može potražiti i drugi način obezbeđenja ove kontrole, računajući tu i razne vanpartijske »mehanizme«. Situacija u Kini[11] u vreme kulturne revolucije nas podseća na to da je moguće da iščezavanje ili potiskivanje partije, uz nepostojanje drugih institucionalizovanih demokratskih mehanizama za upravljanje društvenim poslovima, bude praćeno i stvaranjem određenih organizama i tokova za koje se teško može reći da doprinose demokratiji. Smisao samoupravne orijentacije i jeste u tome da razvojem regularnih demokratskih mehanizama-procesa prevlada opasnosti snaženja raznih državnih, paradržavnih ili anarhističko-militantnih orijentacija, tendencija ili grupa u situaciji kad se partija transformiše i sve više napušta stare »državotvorne« ili kratološke funkcije i pozicije.

Kad je reč o odnosu između partije i armije, treba reći da nije van svakog razuma pretpostaviti da će, u određenim okolnostima, značaj armije rasti u slučaju opadanja uloge i uticaja partije. Ovo naročito usled međunarodnih okolnosti i podeljenosti, ali i nekih drugih razloga, koji su, naravno, čvrsto vezani za međunarodnu konstelaciju, kao što su brojnost, visok obrazovni nivo, posedovanje vrlo opipljivog izvora moći, politizacija, a s njom i latentne ili otvorene aspiracije da se učestvuje u upravljanju i usmeravanju društva. Balansirati ovu objektivnu snagu u savremenim uslovima nije nimalo jednostavno i nema nekih realnijih izgleda da će to u bliskoj budućnosti biti lakše. Razlozi i priroda izvesne kompeticije partije i armije mogu biti različiti, manje ili više opravdani, ali oni ostaju kao tendencija, bar u horizontu političke fenomenologije. Primeri Žukova i Lin Pijaoa to jasno pokazuju. Vrednost samoupravljanja takođe treba videti i u otvaranju mogućnosti i puta za prevladavanje ove opasnosti. Samoupravni sistem, prirodno, iz svog bića »izlučuje« ili traži socijalizaciju ili de-

[11] R. Ch. Troung, *Communist Party Over the Bureaucracy, The Case of China*, »Comparative Politics« № 3/1979.

Digitized by Google

nokratizaciju odbrambene funkcije i upućuje na koncept opštena-rodne odbrane.

Sasvim je sigurno da se odnosi između partije i drugih insti-tucija ne mogu posmatrati van šire socijalne i klasne osnove, od-nosno van socijalnog konteksta i van saznanja o dubljim motivi-ma ponašanja osnovnih nosilaca ovih funkcija. Moguće je da se određeni sukobi između pojedinih delova samog užeg partijskog rukovodstva spolja pokazuju kao sukobi između pojedinih institu-cija i da se onda sasvim pogrešno pluralizam institucija smatra kao osnovni uzrok podela i sukoba. Za pravo objašnjenje sukoba, pa i odnosa, mora se prodreti ispod debele kore političke fenomeno-logije — u sferu osnovnih tendencija i tokova društveno-ekonom-skog razvoja.

Osnovni smisao razmatranja odnosa partije i drugih institucija i jeste upravo u nastojanju da se ukaže na neke od takvih tendencija. Dve od njih zaslužuju i posebnu pažnju s obzirom na to da u velikoj meri postavljaju realne okvire budućeg razvoja i mogućnosti uspostavljanja ovih odnosa. Prvo, vidno je usložnjavanje, množenje i pluralizacija upravljačke funkcije u razvijenijim zemljama. Ekonomsko-tehnološki i opšti društveni razvoj, niz unutarnjih i spoljnih, objektivnih i subjektivnih uslova dovodi do veće socijalne, pa i upravljačke diverzifikacije. Nigde više uska monistička institucija ne može pokriti ovu složenu upravljačku funkciju. Drugo, naporedo s tim ide i jačanje državne izvršne vlasti, pa i armije. Veliko je pitanje da li bi pri takvim tendencijama potiskivanje ili iščezavanje partije jačalo izvršnu vlast ili imalo obrnuti efekat — slabljenje te vlasti. Moguće je da određeni tip i način delovanja partije još više učvršćuje ili pospešuje ove tendencije, kako smo to već ranije razmotrili. Ali ovde treba imati na umu i to da činjenica postojanja ili nepostojanja partije nije sama po sebi uzrok snaženja državne vlasti ili operativno-upravljačke funkcije, već prvenstveno oni dublji uzroci o kojima je ukratko bilo reči. Kad se to zna, onda je lakše pretpostaviti da bi u slučaju iščezavanja ili obezvređivanja partije, i nepostojanja drugih nedržavnih regulirajućih mehanizama, bilo moguće jačanje države, odnosno njene izvršne vlasti. Iskustvo nerazvijenih zemalja pokazuje da je i u njima moguće slabljenje parlamentarno-partijske formacije u interesu izvršne vlasti, odnosno birokratije, ili da tamo gde deluju suviše široke i ideološki nedovoljno profilirane ili definisane partije, čak i tamo gde se javljaju u vidu pokreta, postoje dosta snažne tendencije ka nekoj vrsti predsedničkog sistema.[12]

Pored toga, nije izvesno da bi u svim uslovima bespartizam bio više demokratski i iz drugih razloga. Moguća je monopolizacija vlasti od drugih moćnih poslovnih korporacijskih, agrarnih ili profesionalnih grupa, i to u većem stepenu, odnosno sa gorim posledicama nego u slučaju postojanja partija. Tako neka istraživanja pokazuju da u oko 2/3 američkih zajednica sa više od 5.000 stanovni-

[12] Vidi: J. Wallerstein, *The Decline of the Party in African Singl Party States*, u knj. J. LaPalombara i M. Weiner, Ed., *Political Parties and Political Development*, Princeton, 1966, str. 201—214.

Digitized by Google

ka, u kojima se drže nepartijski izbori, kandidati zavise više od priloga i usluga krupnih poslovnih grupa nego u partijskim izborima.[13] U našim uslovima bi, verovatno, neke tehnomenadžerske ili slične grupe i snage jedva dočekale svako potiskivanje Saveza komunista.

Treća mogućnost je vezana za one situacije kad se, umesto klasične partije, za obavljanje partijskih funkcija traži ili postavlja jedna široka, dosta fluidna, idejno nedovoljno definisana i zato otvorena raznim grupama i idejnim opredeljenjima, bez dovoljno organizacione čvrstine i rukovodnih principa, partijska formacija ili sistem, u kome će takva široka i otvorena partijska struktura biti dominirajuća politička snaga. Postuliranje ovakvog sistema pretpostavlja i niz mehanizama kojima se isto tako onemogućava snažna državna vlast, odnosno moć vlade ili drugih političkih institucija. U globalnim razmerama možda glavno obeležje ovakvog modela političkog sistema treba tražiti u njegovoj nedovoljnoj institucionalizaciji vlasti i, prema tome, nedovoljno jasnoj kristalizaciji i prozračenosti stvarnih centara moći i odlučivanja.

Za nas je bitno da vidimo da li ovo smanjenje moći institucija i partije kao institucije dovodi do stvarnog prevazilaženja vlasti ili samo do njenog prerušavanja i mimikrije. Neki savremeni politički sistemi, kao što su, na primer, sistemi Meksika, pa delimično i Senegala, pokazuju dovoljno jasno mogućnost da, u slučaju nepostojanja jasno fiksiranih partijskih ili državnih centara odlučivanja, i uz odsustvo drugih demokratskih mehanizama, dođe do enormne personalizacije vlasti i ličnih neformalnih sprega koje deluju zakulisno, ali odlučujuće na politički proces. Lične veze, a ne ideološka usmerenost, pa ni partijska lojalnost ili vrline, određuju poziciju pojedinca u društvu i u politici. Osećanje zavisnosti od ličnih veza bitno utiče na formiranje karaktera ili ponašanja i u suštini otvara prostor za nesmetanu dominaciju vladajućih grupa i pojedinaca. Ovakav tip partije pruža pogodan okvir za ostvarenje i nesmetano delovanje onoga što bi se moglo nazvati klijentelističkim političkim sistemom, gde se najmoćnije strukture formiraju u borbi za političke pozicije u vidu neformalnih grupa i klijentele na bazi lične lojalnosti i izgleda na politički uspeh. Političke pozicije, sa svoje strane, koriste se i kao osnova ličnog ekonomskog prosperiteta. Nije zato slučajno što posle određenog perioda obavljanja političkih funkcija jedan broj političara ulazi u onaj inače uski krug bogataša.

Ovu alternativu treba osvetljavati danas i zato što u njoj jedan broj političkih sociologa[14] vidi i mogućnost demokratizacije jedno-

---

[13] N. T. Clark, *Community Structure and Decision Making*, Chauldes, San Francisco, 1968, str. 108.

[14] Vidi: S. M. Grundle, *Bureaucrats, Politicians and Peasants in Mexico: A Case Studdy in Public Policy*, Berkeley, 1977; Slično tome, i J. E. Schumacher, *Politics Bureaucracy and Rural Development in Senegal*, Berkeley, University of Californija Press, 1975; W. S. Schmidt i drugi, *Friends Followers and Factors*, Berkeley, 1976.

Digitized by Google

partijskih sistema, odnosno mogućnost postojanja pluralizma i pri postojanju jednopartijskog sistema ili u okviru jedne dominirajuće partije. Štaviše, ova grupa, reklo bi se umerenijih sociologa, umerenijih kažemo zato što nastoji da prevaziđe uski okvir identifikacije pluralizma i višepartizma, ovaj odgovor nudi kao put izlaska socijalističkih političkih sistema iz svoje manje ili više tradicionalne jednopartijske zatvorenosti i monističke rigidnosti. Nama izgleda da već i savremena praksa nekih zemalja pokazuje da klijentelistički sistem ne bi pružao ništa bolju alternativu jednom socijalističkom društvu, čak ni u poređenju sa klasičnim jednopartizmom, pod uslovom, naravno, da se taj jednopartizam ne zloupotrebljava. Zato, ovakva orijentacija ne može biti alternativa razvoju jednog društva koje želi da gradi i razvija sistem istinske socijalističke demokratije i posebno samoupravne zajednice.

Ako se pažljivije analizira savremeno društvo i političko stanje, ne može a da se ne nametne pomisao ili utisak da ove opšte mogućnosti razvoja nisu samo imaginarne pretpostavke ili tendenciozne improvizacije kojima treba pravdati određene pojave ili projekcije, niti samo specijaliteti — pojave drugih sistema već i izvesne tendencije i u jednom nedovoljno konstituisanom socijalističkom samoupravnom društvu, koje proizlaze iz realnih interesa, ponašanja ili očekivanja određenih grupa ili pojedinaca. Kad je reč o našem društvu, treba reći da ovakve tendencije ili pojave nisu šire izražene niti su njihovi eventualni nosioci politički konstituisani ili artikulisani kao širi idejni i politički pravci te, prema tome, i ne predstavljaju neku veću i akutnu opasnost. S druge strane, ne treba ni potcenjivati mogućnost njihovog šireg utemeljenja u određenim okolnostima i posebno mogućnost njihovog „uklapanja" u koncept samoupravnog razvoja, s težnjom da se i samo samoupravljanje iznutra usmerava ili transformiše u smislu etatističkog, anarholiberalističkog ili personalističko-klijentelističkog političkog sistema. Ali, ako izlaz ne treba tražiti u ovakvim odgovorima, nije nimalo lako operacionalizovati i implementirati već izabrani način i put optimalnog socijalističkog samoupravnog razvoja i upravljanja društvenim poslovima. Osnovni smisao i opravdanje jedne avangardne revolucionarne organizacije treba upravo tražiti u mogućnostima i njenoj sposobnosti da otkriva i ukazuje na takav put. Ali i ne samo to. Takva organizacija mora biti spremna i sposobna da izbegne sve one zamke o kojima je ovde već bilo reči i da prilagodi svoje biće i funkcije ovakvim zahtevima.

3. Opšti uslovi i funkcije Saveza komunista

Već je rečeno da će karakter Saveza komunista zavisiti ne samo od njegovih projekcija već i od stvarnih uslova u kojima deluje. Priroda ovih uslova, naravno, nije nešto zamrznuto, već i nešto što se može menjati i, prema tome, nešto na što se može i treba

Digitized by Google

uticati. Tu, s jedne strane, valja imati na umu niz povoljnih okolnosti vezanih gotovo za opšte nastojanje da se društvo brže samoupravno razvija i mnoga stvarna pozitivna dostignuća samoupravljanja i, s druge, neke ograničavajuće faktore. Od ovih drugih moguće je istaći relativno ograničene ekonomske uslove koji objektivno sputavaju željeni tempo razvoja. Tu, naravno, treba pomenuti i ostatke starih odnosa koji se žilavo održavaju i vuku restauraciji starog stanja. Zajedno s tim, valja voditi računa o međunarodnim okolnostima i činjenici geografske pozicije, na raskrsnici različitih ideoloških poredaka koji, uz to, pokazuju i snažne tendencije ekspanzije. Ništa manje ne treba prenebregnuti, već istaknuti manje ili više opštu tendenciju savremenog političkog sveta izraženu u stalnom ali sigurnom porastu administracije sa potencijalnim birokratskim svojstvima i većim političkim aspiracijama. Isto tako, porast tehnokratije i njenih aspiracija ne daje mnogo osnova za verovanje da je već uočena dilema „crveni" ili „ekspert" sasvim besmislena i maliciozna improvizacija. Svemu tome treba dodati i onu, još bitnije nepromenjenu, u osnovi dosta posesivnu stranu prirode čoveka, koja — danas izgleda očitije nego ikad ranije — nije plod samo dosadašnjih klasnih društava ili bezdušno i neznalački ustrojenog političkog sistema, kako su neki utopisti verovali, već u izvesnom smislu i šire svojstvo koje će čovek morati da balansira nekim drugim svojim svojstvima i mogućnostima, pa i društvenim uređenjem, bar u doglednoj budućnosti. Tu, svakako, treba imati na umu i nedovoljno razvijenu svest, kao i tržišne uslove i odnose, ma koliko se oni balansirali drugim mehanizmima, koji razvijaju ili produžuju akvizitivnu stranu čovekova ponašanja. U takvim opštim okolnostima iluzorno je očekivati spontani razvoj socijalističkog samoupravljanja kao stihijnog pokreta radnog naroda ili radničke klase. Priroda ovih uslova, koji uzrokuju niz protivrečnosti ne samo u društvu već i u samoj radničkoj klasi, stvara potrebu za postojanjem i delovanjem Saveza komunista kao avangardne organizacije. Uz to, sve one opasnosti i moguće »zamke« o kojima je bilo reči potvrđuju ovakvo opredeljenje, ali i zahtevaju da se Ustavom i Programom, odnosno Statutom fiksirana vodeća uloga Saveza komunista postulira i ostvaruje na odgovarajući način. Treba reći da je idejno i intencionalno jedinstvena vodeća uloga Saveza komunista, u stvari, dosta složena i da nije uvek jednostavno utvrditi šta sve sadrži ovaj vodeći »sindrom«. Ne ulazeći dublje u sadržaj i ne navodeći sve aspekte ili funkcije koji čine ovu opštu ulogu, ovde će biti pomenuto samo nekoliko značajnijih.

Pre svega, čini se vredno istaći usmeravajuću funkciju Saveza komunista, koja je vezana za jasna idejna opredeljenja, a zatim integrativnu u horizontalnom i vertikalnom smislu, kadrovsku obrazovno-socijalizirajuću, mobilizacionu, demokratizujuću i učestvujuću.

Ovde valja odmah izneti i neke napomene. Prvo, najveći broj ovih funkcija Savez komunista ne vrši sam, već ih deli ili obavlja zajedno s drugim subjektima. Drugo, niz ovih funkcija se među-

Digitized by Google

sobno prepliće te ih je teško sasvim jasno razdvojiti ili razlikovati. Treće, a što je za nas od posebnog interesa, ne može se očekivati da se ove funkcije uvek ostvaruju u podjednakoj meri te se njihova sinhronizacija, doziranje i kombinovanje postavlja kao jedno od najznačajnijih pitanja.

U svom ukupnom dejstvu, smislu, efektima i karakteru i posebno po načinu vršenja, ove funkcije čine ili predstavljaju ono bitno diferencirajuće svojstvo Saveza komunista naspram drugih starih i novih, zapadnih i istočnih partija. One doprinose tome da Savez komunista bude snažan faktor-poluga razvoja socijalizma i njegovog ostvarenja kroz demokratski proces odlučivanja. Da bi ovo bio, Savez komunista treba da sprovodi i razvija svoju delatnost najvećim delom u samoupravnim procesima odlučivanja. Ova orijentacija i način delovanja Saveza komunista, uz druge uslove, naravno, gotovo radikalno menja i neka obeležja ukupnog političkog sistema, kao i položaj i ulogu pojedinih njegovih elemenata.

Kao faktor razvijanja socijalističke svesti i unutrašnja snaga samoupravljanja, Savez komunista ne može da, kao neki spoljni činilac i organ vlasti, šalje direktive telima samoupravnog odlučivanja i političkog, odnosno delegatskog sistema. Upravo u demokratskim delegatskim telima, zajedno sa samoupravljanjem i svim socijalističkim snagama, u odgovornoj demokratskoj borbi mišljenja i slobodi postavljanja alternativa, Savez komunista treba da se bori za afirmaciju svoje politike i svojih stavova.[15] »Ako bi Savez komunista ostao izvan te samoupravne strukture, onda postoji opasnost da tu strukturu pomalo osvajaju druge tendencije, pa čak i drugi politički faktori sa ciljem ponovnog potiskivanja Saveza komunista iz sistema, kao što je to bila tendencija malograđanskog liberalizma i pristalica stranačko-političkog pluralizma ili će, pak, sam Savez komunista biti prinuđen da ponovo pravi zaokrete i nameće rešenja odozgo.«[16]

U takvim uslovima i druge društveno-političke organizacije mogu biti samostalnije u svom delovanju i odgovorne svom članstvu. I u njima Savez komunista deluje snagom svojih argumenata i kao faktor daljeg razvoja samoupravljanja i socijalističkog sadržaja samoupravnog odlučivanja. Tako delegatski sistem i društveno-političke organizacije postaju ono realno tlo na kome Savez komunista uspostavlja stalnu komunikaciju sa svojom klasom i najširim slojevima stanovništva. To je uslov i način da se Savez komunista oslobodi sektaškog delovanja i pritiska, odnosno iskušenja da bude izvršilac odluka raznih užih upravljačkih grupa ili samo mobilizator masa za sprovođenje takvih odluka. Na taj način dobijamo jednu novu istorijsku situaciju da partija koja je vodeća snaga u jednom društvu ne deluje sa pozicija vlasti niti koristi klasične državno-pravne instrumente kao prevashodne poluge ostvarivanja svoje politike.

---

[15] E. Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Beograd, 1977.

[16] Isto.

Digitized by Google

4. Funkcije Saveza komunista i mogućnosti njihovog ostvarenja

Za racionalno i efikasno, praktično funkcionisanje ne samo Saveza komunista već i ukupnog političkog sistema od velike je važnosti saznanje o tome u kakvom međusobnom odnosu stoje ove funkcije i kakav je odnos između njih i opštih uslova, s jedne strane, i između funkcija i sposobnosti Saveza komunista da ih ostvaruje i nosi ili njegove ukupne političke »nosivosti«, s druge. Prvo je važno zato što je ponekad nemoguće da se u istoj meri ostvaruju sve funkcije, a drugo zbog toga što se prilikom dimenzioniranja funkcija mora voditi računa i o sposobnosti i uopšte mogućnosti da se one ostvaruju. Negde se čas postavlja i pitanje kompatibilnosti ovih funkcija i ukazuje na značaj, odnosno neophodnost postojanja, makar i u rezervi, neke vrste prioriteta između njih za onaj slučaj kad ih je teško sinhronizovati ili izbalansirati na odgovarajući način. Tako se i strani posmatrač našeg sistema, Berč, pita nema li izvesne kontradiktornosti između vodeće uloge i zahteva da Savez komunista bude faktor demokratizacije i da deluje kroz samoupravne strukture, i neće li to dovesti do neke vrste »nepartijskog« sistema u kome partija kao dominantan iako nevidljiv duh vreba u zasedi.[17] Ovde zaista nesporazum može nastati ako se nova uloga shvati samo kao neka amorfna, nedovoljno artikulisana delatnost, koja dolazi do izražaja samo unutar šireg samoupravnog procesa odlučivanja, a ne i kao aktivnost jedne samostalne političke organizacije.

U sklopu ovih opštih zahteva i procesa, danas posebno interesantna izgledaju dva pitanja: prvo, kakav je odnos između integrativne i demokratske ili demokratizujuće funkcije i, drugo, kakav je odnos između usmeravajuće i učestvujuće funkcije? Oba pitanja ću se ovom prilikom više dotaći i otvoriti nego šire raspravljati.

Kad je reč o prvom, treba odmah istaći da ono još nije u dovoljnoj meri postalo predmet ozbiljnije pažnje teorije socijalističkog samoupravljanja. Sasvim je jasno da nije uvek jednostavno ostvarivati integrativnu funkciju s obzirom i na niz okolnosti. To nije moguće očekivati ni zbog činjenice da, u uslovima širokog pluralizma interesa, otvorenosti društva i orijentacije Saveza komunista da deluje na nov, demokratski način, pa i njegove brojnosti, niz protivrečnosti koje se danas javljaju u društvu ekspandira i ulazi i u »telo« Saveza komunista. Štaviše, nije isključeno da se neke postojeće društvene protivrečnosti još drastičnije i oštrije ispoljavaju u okviru Saveza komunista. Ovo naročito iz dva razloga: prvo, zato što organizacija koja u svojoj ideologiji sadrži jednakost kao jednu od svojih bazičnih vrednosti postaje osetljivija na pojave nejednakosti u svojim sopstvenim redovima; drugo, zbog toga što se upravo u Savezu komunista nalaze slojevi i strukture sa najvišim položajem u društvenoj podeli rada, kao i oni koji stoje

[17] K. G. Berch, *Yugoslavia: The Elevent Congress, the Constitution and the Succession, Government and Opposition*, zima 1979.

Digitized by Google

u samom podnožju društvene »lestvice«. Stoga se kao ključno pitanje postavlja: koliko socijalna diferencijacija unutar Saveza komunista, koja u sebi sadrži dosta i širih društvenih podela i protivrečnosti, utiče na ideologiju, jedinstvo svesti i akcije Saveza komunista i kako se braniti od negativnih posledica ove svoje unutrašnje, inače u određenoj meri nužne, diferencijacije, odnosno diverzifikacije. Verovatno ove okolnosti sa tragovima na stanju svesti dovode i do razlika u izvesnim opredeljenjima i uzrokuju potrebu da se integrativna funkcija, u određenim slučajevima, ne ostvaruje u optimalnom skladu sa demokratskom funkcijom.

Interesantno je da, i pored takve svoje otvorenosti, Savez komunista predstavlja najintegralniji deo naše društvene strukture i da je uticaj slojevnih razlika na idejna opredeljenja članova Saveza komunista manji nego uticaj ovih razlika na idejne stavove i opredeljenja onih koji nisu članovi Saveza komunista. Šta sve uzrokuje ovakve pojave? Treba reći da je priroda ovih razloga različita, ali da ubedljivo pretežu oni faktori koji su u skladu sa odgovarajućim demokratskim zahtevima. Bez pretenzija da ulazimo detaljno u sve moguće razloge, navešćemo samo nekoliko značajnijih. Prvo, treba istaći manje ili više jedinstvenu orijentaciju članova Saveza komunista u pogledu osnovnih strategijskih ciljeva, posebno izgradnje socijalističkog i komunističkog društva. Drugo, intenzivnije idejno-političko obrazovanje i rad u Savezu komunista nego u društvu uopšte. Treće, osećanje pripadnosti i oslonca na jednu takvu popularnu i značajnu organizaciju ne može ostati bez odgovarajućeg idejnog i psihološkog efekta. Četvrto, demokratski centralizam kao princip organizacije i delovanja Saveza komunista čini okvir za jedinstveno delovanje njegovih članova bez obzira na razlike u pojedinim gledanjima. Peto, ne treba izgubiti iz vida, naravno, i bogatu revolucionarnu tradiciju Saveza komunista. Nije teško primetiti da su svi ovi aspekti i činioci u skladu sa osnovnom orijentacijom Saveza komunista da u procesu demokratizacije društva i sam demokratski deluje.

S druge strane, može se postaviti pitanje da li bi Savez komunista mogao obavljati svoje osnovne funkcije na tako efikasan način bez nekih drugih »dopunskih« oslonaca, koji nisu baš uvek sazdani od čvršćeg demokratskog »materijala«. Ako je teško na ovo pitanje odgovoriti sa da ili nè, nije nemoguće pretpostaviti da bi bez tih oslonaca obavljanje nekih funkcija bilo otežano. Osvetljavanje ovih tačaka je takođe neophodno za dalji i brži demokratski razvoj jedne revolucionarne avangardne organizacije.

Ako bismo želeli da skiciramo nekoliko takvih »momenata«, onda ne bismo mogli a da možda i pre svih drugih ne istaknemo pojavu kumulacije funkcija u jednom delu užeg jezgra Saveza komunista. Neka istraživanja to uverljivo potvrđuju podacima da je i po 46% članova Saveza komunista bilo bez funkcija, dok je u isto vreme 2% imalo po sedam.[81] Tako bi i naivno bilo verovati da je u

[81] G. Stanič, *Kadrovski ili masovni Savez komunista — stvarna ili izmišljena dilema*, Simpozijum posvećen Savezu komunista u organizaciji časopisa »Socijalizam«, Beograd, 1977.

Digitized by Google

ovoj fazi razvoja moguće sasvim ukloniti kumulaciju funkcija. To, na kraju, ne bi bilo ni racionalno. Međutim, čini se moguće i neophodno svođenje ove pojave na nužnu meru. Verovatno će i ostvarivanje ideje o kolektivnom radu i rukovođenju pozitivno uticati i u ovom pravcu.

Pored toga, treba istaći činjenicu relativno zadovoljavajućeg statusa većine članova Saveza komunista, što se vidi i iz nekih podataka da oko 85% njegovog članstva ima primanja iznad proseka. Tome znatno doprinosi i kvalifikaciona struktura njegovog članstva, sa niskom stopom učešća polukvalifikovanih i nekvalifikovanih radnika. Ovo može da deluje kao relativno integrirajući faktor unutar organizacije Saveza komunista, ali i kao faktor koji otežava njegovu integrativnu funkciju u širim razmerama društva ili dovodi do izvesne kolizije između ovako postavljene integrativne funkcije i nastojanja da se odluke donose širokim učešćem radnih ljudi i građana. Ovo je naročito slučaj kad se donose konkretne odluke koje se tiču najvećim delom i pitanja raspodele, a Savez komunista, kao sastavni deo skupštinske strukture, učestvuje neposredno u tom procesu. Kasnije će o tome biti nešto više reči.

Uza sve to, ne može se zanemariti ni činjenica da članovi Saveza komunista pokrivaju gotovo sve značajnije izvršne funkcije na višim nivoima organizovanja i u značajnijim centrima odlučivanja.[19] Ako se ima na umu dosta velik uticaj izvršnih organa i stručnih službi u procesu odlučivanja, onda je ova činjenica značajna s aspekta integrativne uloge Saveza komunista. S druge strane, ona nas upućuje na moguće objašnjenje zašto se sporo prevazilazi pojava relativno velike moći izvršnih organa, uprkos proklamovanim principima. Kao što se vidi, »zaposedanje« izvršnih funkcija od strane članova Saveza komunista ima protivrečna svojstva i dejstva i uzrokovano je širim socijalnim i političkim razlozima. Dakle, obavljanje integrativne funkcije traži i neke »dodatne« rezerve koje ne moraju u svim aspektima biti u skladu sa demokratizacijom ni društva ni Saveza komunista. Pošto se ne mogu odstraniti bez rizika da se ne povredi efikasno ostvarivanje integrativne funkcije, sva mudrost se sastoji u tome kako da se na optimalan način komplementiraju integrativna funkcija u svojim različitim dimenzijama i demokratska funkcija Saveza komunista.

Do koje granice se mogu tolerisati one »dodatne« tačke oslonca a da se ne povrede demokratska priroda i demokratizujuća funkcija SK — ostaje značajno pitanje.

Drugi uvek akutan problem radničkog pokreta i svake radničke partije, pa i Saveza komunista, jeste sinhronizacija usmeravajuće i učestvujuće funkcije ili balansiranje strategijskih odnosa daljih i tekućih, to jest bližih ciljeva. Već je rečeno da su raz-

[19] Dok je od ukupnog broja delegata opštinskih skupština u Srbiji oko 75% članova Saveza komunista, članova SK u izvršnim organima istih skupština je više od 97%. Na višim nivoima učešće članova Saveza komunista je još i veće. Što se tiče sastava inakosnih poslovodnih organa u OOUR udeo članova Saveza komunista je povećan od 85% na više od 88% u 1977.

Digitized by Google

like, pa i moguće konfrontacije veće oko etapnih ili tekućih, odnosno konkretnih nego oko strategijskih pitanja, u određenim okolnostima, naravno, jer su etapni ciljevi vezani na mnogo vidljiviji i neposredniji način za konkretne interese pojedinaca i grupa. Izbor pravaca ili reda poteza tekuće politike i konkretnih prioriteta jesu upravo pitanja oko kojih, najvećim delom, dolazi do izvesnog razdvajanja određenih grupa ili slojeva, koji inače mogu biti istog strategijskog opredeljenja. Pošto su članovi Saveza komunista u svim upravljačkim strukturama i na materijalno bolje situiranim mestima, bez obzira na to što članstvo u SK ne nosi sobom nikakve privilegije, i pošto je Savez komunista postao i strukturalno deo skupštinskog mehanizma i procesa tekućeg odlučivanja, postavlja se pitanje: neće li on doći u situaciju da se opredeljuje i za odluke koje će biti bliže interesu bolje stojećih grupa i slojeva, dakle, odgovarajućim parcijalnim interesima nego strategijskom interesu radničke klase i većine u društvu. Ovo se svakako može desiti u slučajevima kad deo Saveza komunista, koji je postao i deo upravljačke strukture, nije spreman da se izdigne i deluje sa nivoa interesa i zahteva cele organizacije i klase, za koju je inače životno vezan. Parcijalni oblici odlučivanja, ma koliko nužni i nezaobilazni, mogu biti katkad i povoljni okviri da se, s jedne strane, prihvataju načelni stavovi i, s druge, istovremeno učestvuje u donošenju odluka koje štite parcijalne interese, bez dovoljno poštovanja opštih. U tome se mogu delimično tražiti i razlozi zašto se katkad i u delegatskim skupštinama, čiji je deo i delegacija Saveza komunista, donose odluke koje ne odgovaraju željama i zahtevima šire delegatske osnove. Sve u svemu, inkorporiranje Saveza komunista u strukturu i proces tekućeg odlučivanja, pored svih pozitivnih strana, o kojima ovde nije bilo reči, nosi i opasnost utapanja i gubljenja u protivrečnostima, a time i opasnost pragmatizacije koja objektivno može otežavati uspešno obavljanje njegove usmeravajuće funkcije. Stoga zanemarivanje strategijske usmerenosti i akcija na ostvarivanju dugoročnih interesa radničke klase i pragmatsko povijanje tekućim zahtevima i pritiscima nanosi isto toliko štete pokretu i avangardnoj ulozi Saveza komunista koliko i lenja teleološko-futuristička usmerenost, bez traženja optimalnih puteva prevođenja ciljeva u praksu i bez ulaženja u konkretni »vrtlog« odlučivanja. Po sebi je razumljivo da se to ne može postići bez eksperimentisanja i rizika lutanja. Nije ovde reč o distanciranju Saveza komunista od procesa odlučivanja i konkretnih životnih dilema, već o potrebi da se on uključuje u taj proces ostavljajući odgovarajući deo snaga ili energije na frontu osnovnog istorijskog i dugoročnog interesa radničke klase i socijalističkog samoupravljanja. Ovo nas upućuje na potrebu stalnog afirmisanja i razvijanja osnovnih marksističkih ideja i usmerenosti, kao inspiracija i u praktičnom ponašanju. Držanje ovog fronta je, naravno, teško očekivati bez razvijene moralne funkcije Saveza komunista. A ovu moralnu funkciju mogu nositi samo ljudi koji iskreno veruju u ciljeve Saveza komunista i koji su spremni da svoje trenutne i uže interese na odgovarajući način usaglase ili podrede opštim intere-

Digitized by Google

sima društva i radničke klase. Zbog toga ni danas nije irelevantno pitanje da li bi Savez komunista i dalje trebalo da bude kadrovska partija. On mora, pri svoj svojoj širini i otvorenosti, biti i dobrim delom kadrovska organizacija, s obzirom na prirodu njegovih avangardnih zadataka. Uz to, on mora živeti i delovati i kao deo samoupravno-skupštinskog mehanizma i kao samostalna organizacija, otvoreno, demokratski i javno.

No mora se priznati da, uz svu privrženost strategijskim i moralnim vrednostima i uz odgovarajuću organizacionu prilagođenost Saveza komunista svojim funkcijama, rešenja za trajnije adekvatno uspostavljanje odgovarajućeg odnosa pojedinih funkcija Saveza komunista, pa i između partije i klase nije moguće tražiti samo u okviru partije, pa ni Saveza komunista. Širi oblici samoupravnog odlučivanja u kojima će radnička klasa biti u mogućnosti da neposredno izrazi svoje interese i da se bori za njihovo ostvarenje je i realna brana eventualnom odvajanju partije od klase i pouzdan način da jedna avangardna organizacija meri svoju stvarnu revolucionarnost i delatnost.

Digitized by Google

Mijat Šuković

Kolektivni rad i kolektivno odlučivanje

U socijalističkom samoupravnom društvenom uređenju kolektivni rad i kolektivno odlučivanje su oznake za oblik rada i odlučivanja zasnovan na socijalističkom samoupravljanju i prožet socijalističkim samoupravnim odnosima. To su pojmovi, načela za društvene odnose. Njima se, u *njihovom jedinstvu*, u suštini, iskazuje razvijena koncepcija o karakteru društvenih odnosa koji postoje i koje treba stvarati na području vršenja političke vlasti i odlučivanja o drugim društvenim poslovima.[1] Njihov sadržaj, kao koncepcije i kao društveno-političkog odnosa, vrlo je složen i kompleksan. Ima komponente: klasno-socijalne, ali i opšteljudske; teorijske, ali i akciono-političke; organizaciono-institucionalne (u okviru kojih je i vremensko trajanje mandata nosilaca pojedinih funkcija), ali i druge, šire i dublje, koje u sebi sadrže obilježja procesa i puteva borbe za društveno oslobođenje rada i

[1] Kolektivni rad i kolektivno odlučivanje čine jednu cjelinu. Zajedničko im je to što je u njihovoj srži — radni čovjek sa njegovim samoupravnim položajem i afirmacija socijalističkog samoupravljanja. Njihova sadržina se, međutim, ne poklapa. Drugo slijedi prvo, u pravilu, ali i ne mora. Zato nije ispravno oboje svoditi na jedno.

Digitized by Google

čovjeka. Njihov sadržaj ima za cilj sve punije oživotvorenje postojećeg sistema, ali i preobražaj pojedinih društvenih funkcija i institucija u tom sistemu, stvaranje uslova i odnosa za njegovo dalje razvijanje, unapređivanje.

Njihov sadržaj, tako kompleksan, direktno je povezan sa produkciono-samoupravnim i društveno-svojinskim odnosima, socijalističkom samoupravnom demokratijom i ulogom avangarde u tim odnosima; sa sadržajem istorijskog procesa podruštvljavanja političke vlasti, prevazilaženja političkog upravljanja (koje se ogleda u upravljanju ljudima) i sa procesom njegove zamjene socijalističko-samoupravnim sporazumijevanjem i dogovaranjem, kao i sa drugim osnovnim vrijednostima i glavnim ciljevima socijalističke revolucije. To je i osnova njihove sadržine. To napaja i opredjeljujuće određuje njihovu osnovnu sadržinu i ciljeve. S druge strane, kolektivni rad i kolektivno odlučivanje su svojstvo i uslov postojanja svih nabrojenih i njima komplementarnih odnosa, procesa i pojava. Između njih, dakle, postoje uzajamno, višesmjerno sadržinsko prožimanje, uticanje, međuzavisnost. Uzajamno jedno drugome »preuzimaju« sadržaje, bogateći se sadržajno, pojedinačno i ukupno.

Suština kolektivnog rada i odlučivanja, zapravo, doseže do supstance socijalističkog produkcionog odnosa, a ciljno do snaženja postojećih i stvaranja novih pretpostavki i novih sadržaja socijalističkog samoupravnog demokratizma — najvažnijeg uslova kretanja ka komunizmu.

Tako i mora biti. Jer kvalitet oblika rada i načina odlučivanja neposredno, direktno, utiče na položaj ljudi, radničke klase, avangarde, samoupravnih i državnih organa. Zato su oblik i način odlučivanja krupno teorijsko-političko pitanje, a ne prije svega organizaciono.

To kolektivnom radu i odlučivanju daje demokratska i revolucionarna svojstva.[2]

U složenom i kompleksnom sadržaju kolektivnog rada i odlučivanja, kao koncepcije i društveno-političkog odnosa, glavna, centralna komponenta i okosnica je: pravo i dužnost udruženih i organizovanih radnika i drugih radnih ljudi da, u svom interesu i u interesu društva kao cjeline, upravljaju uslovima, sredstvima i rezultatima svoga i društvenog rada u svim sferama ekonomskog, političkog i kulturnog života; da slobodno uspostavljaju političke i druge organe, ili forume i tijela i da putem njih, udruženo i zajednički, ostvaruju političku vlast i odlučuju o svim drugim društvenim poslovima, da utvrđuju politiku, kontrolišu njeno izvršenje, da upravljaju društvom. A osnovni društveni smisao i cilj cjelo-

[2] S metodološkog i pedagoškog stanovišta može se prigovoriti što se, prije analize, iskazuju stavovi o složenosti i kvalitetu fenomena o kome se piše. Uprkos tome, smatram korisnim da se na početku iskažu ovi stavovi, kako bi se odmah naglasilo, makar u osnovi, šta je predmet analize i sa koje pozicije se analiza vrši. To dopuštaju i metodologija i pedagogija ako i kada iza toga slijedi analiza, kao što se ovdje i čini.

Digitized by Google

kupne koncepcije je: uspostavljanje i ostvarivanje, na području upravljanja društvenim poslovima, takvih društvenih odnosa, institucionalno obezbijeđenih, koji omogućavaju i osiguravaju da sve više, mada postepeno, raste moć udruženih radnih ljudi, radničke klase, u procesima odlučivanja o društvenim poslovima, da se razvijaju i jačaju istinski ljudski odnosi u tim procesima, a da se sprečavaju i suzbijaju stanja u kojima će sve veće i ogromno povećavanje moći čovjeka nad prirodom biti korišćeno za podjarmljivanje čovjeka čovjekom, makar u »savremenim« formama, što bi bilo novo varvarstvo, a ne civilizacija.

Takva sadržina, glavna komponenta, osnovni smisao i ciljevi kolektivnog rada i odlučivanja čine da oni jesu i moraju biti *strateška*, a ne taktička i kratkotrajno aktuelna opredjeljenja socijalističke revolucije i razvijanja socijalističkih odnosa. Konstantna su svojstva i uslov razvijanja socijalističke revolucije. I nastaju sa početkom revolucionarnog djelovanja. Socijalistička revolucija i jeste čin kolektivnog napora, rada, odlučivanja. I trajaće, u ovom ili onom obliku, više ili manje razvijenom, sve dok se ne završi socijalistička revolucija, dok se ne izgradi socijalizam (izgrađeni socijalizam je — komunizam), kada će nastati novi, viši, komunistički oblik kolektivnosti. To potvrđuju procesi i odnosi u Pariskoj komuni, oktobarskoj revoluciji i drugim socijalističkim revolucijama.[3]

Razumije se, ali ima razloga da se i izričito kaže: rečeno ne znači da u svim socijalističkim revolucijama, i u svim fazama nji-

---

[3] Komunistički pokret i njegova ideologija, po načinu konstituisanja, širini socijalne osnove, ciljevima, nosiocima, oblicima ispoljavanja i djelovanja, sadrže u sebi suštinska svojstva kolektivnog rada i odlučivanja. Brojna su ostvarenja komunističkog i radničkog pokreta koja su rezultat kolektivnog stvaralaštva masa. I socijalističke revolucije su čin kolektivnog rada i odlučivanja. Potvrda za rečeno nalazi se u Marksovim ocjenama Pariske komune i kolektivnosti u njoj. Nalazi se i u brojnim Lenjinovim kazivanjima o Pariskoj komuni i oktobarskoj revoluciji. Među njima su i sledeća: Pariska komuna, a u okviru toga i oblik odlučivanja u njoj, stvoreni su kolektivnim radom masa, genijalnim »čulom pobunjenih masa«. »Da narodno stvaralaštvo revolucionarnih klasa nije stvorilo sovjete, proleterska revolucija u Rusiji bila bi beznadežna stvarnost.« Kolektivnim radom mnogomilionski narod »stvarao je demokratiju na svoj način«.

No, iako su svojstvo socijalističke revolucije, kolektivni rad i kolektivno odlučivanje nijesu na isti način i u istom stepenu ostvarivani u svim socijalističkim revolucijama i u svim njihovim fazama. Nekada su potiskivani i zamenjivani hijerarhijskim odnosima, direktivizmom užih grupa ili pojedinaca. Niz subjektivnih i objektivnih faktora na to je uticao i to je uslovljavao. Svaki oblik devijacija i degradacija u tokovima socijalističke revolucije smanjivao je stepen kolektivnosti rada i odlučivanja, a svaki stepen smanjivanja kolektivnosti rada i odlučivanja vodio je devijacijama u sadržini socijalističke revolucije. Istorija je dala obilje dokaza za to. Nijedna socijalistička revolucija, do sada, nije ni uspjela da »do kraja« i trajno u *praksi* ostvari punu kolektivnost rada i odlučivanja. No to znači da je takvo svojstvo revolucije i stanje i proces, da je stalna borba, kao što je i revolucija borba, a ne znači negiranje kolektivnosti kao bitnog svojstva socijalističke revolucije.

Digitized by Google

hovim, moraju biti jednoobrazna organizaciono-institucionalna rješenja (u koja spada i vremensko trajanje mandata) kojima se uspostavljaju, razvijaju, učvršćuju i obezbjeđuju društveno-politički odnosi koji se nazivaju kolektivnim radom i odlučivanjem. Ti oblici mogu i moraju biti različiti u pojedinim socijalističkim revolucijama i pojedinim njihovim fazama, kao što mogu biti različite i forme revolucije. Svako okamenjivanje oblika i formi njihovog ostvarivanja suprotno je njihovom društvenom biću.

Sa nastankom socijalističke revolucije u Jugoslaviji nastali su, makar tendencijski, i kolektivni rad i kolektivno odlučivanje, kao društveno-politički odnos, kao sadržaj njenih tokova.[4] I razvijali su se, nekada manje, a nekada više uspješno, kao sastavni i neodvojivi dio ukupnih tokova jugoslovenske socijalističke revolucije. Sa »kolektivnim radom uvijek (smo) iznalazili najbolja rješenja i stalno otvarali nove vidike u razvoju revolucije«, i u »predratnom, ratnom i poslijeratnom periodu«.[5] Ta dragocjena i »bogata iskustva iz rada u praksi« upravo i daju osnovu i putokaz da se ide dalje u razvijanju »do kraja« kolektivnog rada i odlučivanja.[6] Socijalističko samoupravljanje i delegatski sistem, kao njegov izraz i oblik ostvarivanja, od svog nastanka, takođe nose u sebi, kao

[4] Klice demokratskog kolektivnog rada i odlučivanja nastale su i ugrađene su u rad i odlučivanje narodnooslobodilačkih odbora. Njegovanje inicijative građana i [illegible] sudjelovanja najširih narodnih masa u rješavanju revolucionarnih zadataka u svim fazama socijalističke revolucije elementi su kolektivnog rada i odlučivanja. Način pripremanja i donošenja odluka AVNOJ-a takođe je izraz i ostvarenje revolucionarne kolektivnosti rada i odlučivanja.

[5] Josip Broz Tito, izlaganje na Jedanaestom kongresu Saveza komunista Jugoslavije.

[6] To je i drug Tito izričito iskazao i na Jedanaestom kongresu Saveza komunista Jugoslavije i na Osmom kongresu Saveza sindikata Jugoslavije. Nije, dakle, ispravno Titove riječi i misli, iskazane na tim skupovima, interpretirati tako da je on inicirao da se *tek onda, prvi put i od početka,* uvode kolektivni rad i kolektivno odlučivanje u tokove i sadržaje socijalističkog samoupravljanja. Suština njegovih misli je: kolektivni rad i kolektivno odlučivanje su bitno svojstvo i faktor uspjeha jugoslovenske socijalističke revolucije u cjelokupnom njenom trajanju. Oni čine suštinu socijalističkog samoupravljanja i delegatskog sistema. A inicirao je dalje unapređivanje i razvijanje »do kraja« kolektivnog rada i odlučivanja foruma i organa, ističući da na to upravo obavezuju suština socijalističkog samoupravljanja i potreba »nesmetanog funkcionisanja i daljeg razvijanja delegatskog sistema«, kao i nastajanja u praksi pojava suprotnih kolektivnosti, a koje se ispoljavaju u vidu »samovolje pojedinaca i grupa«, »tendencije uzurpacije vlasti radničke klase« i donošenja »odluka koje nisu izraz interesa i želja samih radnih ljudi«. Sastavni i vrlo značajan dio te inicijative je i *novi* element — uvođenje jednogodišnjeg mandata predsjednika, odnosno predsjedavajućih u forumima i organima. No jednogodišnjem mandatu, i u samoj inicijativi, dat je karakter instrumenta za ostvarivanje dublje suštine. To jest novi element među raznovrsnim sredstvima i putevima kojima se teži obezbjediti suština kolektivnosti. Značajan je. Istorijski je vrijedan, naročito u uslovima postojanja opisanih pojava. U tom smislu jeste i revolucionarni korak. Ali to je nešto drugo od tvrdnje da se time inicira tek sada uvođenje kolektivnosti u radu i odlučivanju u sadržaje socijalističkog samoupravnog društvenog uređenja.

Digitized by Google

svoje bitno svojstvo, upravo kolektivnost rada i odlučivanja. Demokratske rasprave, uključivanje svih zainteresovanih u procese donošenja odluka, zajedničko odlučivanje svih zainteresovanih, unutrašnja je potreba, suština, bit, socijalističkog samoupravljanja i delegatskog sistema. Bez toga nema ni ostvarenja njihove suštine.

U jugoslovenskoj praksi do sada su postignuta i izvjesna ostvarenja suštine kolektivnog rada i odlučivanja, mada su opterećena mnogim slabostima. Društveni tokovi su se i do sada, mada polako i ne bez suprotnih tendencija, kretali u pravcu jačanja kolektivnog rada i odlučivanja. Sa dosta argumenata može se kazati: u teorijsko-normativnu ravan stvarnosti našeg društva i do sada su ugrađivani i u njoj i sada postoje značajni sadržaji kolektivnog rada i odlučivanja, iako se i u toj ravni mogu i moraju dalje razvijati i obezbjeđivati. No, ne potcjenjujući rezultate i dosadašnja nastojanja, obaveze ostvarivanja i daljeg razvijanja kolektivnosti rada i odlučivanja *veće* su od dosadašnjih ostvarenja, što kazuju i citirane Titove ocjene o pojedinim pojavama u praksi. Ali ne samo one. Zato njegovanje i dalje unapređivanje kolektivnog rada i odlučivanja i ima »izuzetnu važnost« za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja da bi se *nesmetano* mogla ostvarivati i dalje razvijati suština socijalističkog samoupravljanja i delegatskog sistema.

Pri tome, u sadašnjem periodu razvoja jugoslovenskog socijalističkog samoupravnog društva, zbog stanja u praksi, naglasak (ali ne i svođenje ukupne pažnje i akcije na to područje) mora biti na njegovanju i razvijanju kolektivnog rada i odlučivanja foruma i organa. Ali ne samo radi sprečavanja da pojedinci u njima ne uzurpiraju prava drugih članova foruma i organa i da ne izrasta liderstvo pojedinaca, što je, nesumnjivo, veoma važno, već i radi otklanjanja uslova i odnosa koji omogućavaju da se pojedini organi i forumi ponašaju kao faktori nadređeni društvenoj osnovi, kojoj treba da služe, da se ponašaju kao naredbodavci i vlast, umjesto kao delegatski organi u istorijskom značenju riječi. Ovo drugo zato što su takva ponašanja snažna prepreka ostvarivanju i razvoju socijalističkog samoupravljanja i delegatskog sistema, kolektivnosti rada i odlučivanja.

Sadržaj socijalno-političkih procesa u savremenom jugoslovenskom društvu, tendencija porasta političke moći (u klasičnim ili preobraženim formama) pojedinih društvenih grupa i slojeva, odnosno porasta nemoći drugih, u svijetu, sadržaj kolektivnog rada i odlučivanja i njihova uloga u razvoju socijalističkog samoupravljanja, kao i razlozi teorijske prirode, dakle, pogoduju, podstiču i obavezuju da se šire, dublje i što je moguće obuhvatnije analiziraju, odrede i objasne: društveni sadržaj, klasna i druga svojstva kolektivnog rada i odlučivanja; korijeni, izvorišta, garancije, metodi i sredstva njihovog ostvarivanja i obezbjeđivanja; njihova istorijska uloga i značaj u datim društveno-istorijskim uslovima i okolnostima; odnos njihov i socijalističkog samoupravljanja i socijalističke samoupravne demokratije. Na takav

Digitized by Google

pristup obavezuje i bitna odrednica nauke: sveobuhvatnost analize predmeta izučavanja.

To je potrebno tim više što saznanja, iskazana u stranoj i našoj ranijoj literaturi o kolegijalnosti i kolektivnosti rada i odlučivanja državnih organa i političkih foruma, o »kolektivnom rukovođenju« u društvima koja ne odlikuje socijalističko samoupravljanje — sa kojima socijalističko-samoupravni kolektivni rad i odlučivanje imaju izvjesnih sličnosti — nijesu dovoljna, a po mnogo čemu ni podobna, da se objasne klasna suština i ciljevi kolektivnog rada i odlučivanja. Kolektivnost rada i odlučivanja i »kolektivno rukovođenje« u tim društvima, naime, zasnivaju se na drugačijoj filozofskoj osnovi i koncepciji, sa drugačijim suštinskim svojstvima i društvenim konzekvencama.[7] Zato, umjesto lijenog preuzimanja, sređivanja i sistematizovanja čestica saznanja iz ranije i strane literature, potrebni su traganje, originalnost, inventivnost, nova teorijska uopštavanja i osmišljavanja sa teorijom samoupravljanja, kolektivnog rada i odlučivanja. Nove pojave se i moraju izučavati i objašnjavati na nov način. Jer stari načini su, u pravilu, primjereni potrebama očuvanja postojećeg, pa ne mogu ni otkrivati mogućnost revolucionarnog kretanja naprijed, revolucionarnog mijenjanja postojećeg.

---

[7] Sadržaj i domet kolegijalnosti i kolektivnosti rada i odlučivanja državnih i drugih političkih organa u tim društvima *iscrpljuju* se u tome da se: potisnu monarhizam, monokratizam u raznim oblicima, lična vlast, kult pojedinaca i slični oblici upravljanja društvom, i da se oni zamijene takvim oblicima kolektivnosti koje će karakterisati odnosi u kojima kolegijalni organi, manje ili više brojni, upravljaju društvom, narodom. A to je oblik upravljanja u kome postoji podjela na jedne (organe) koji vladaju, na principu političkog predstavljanja i reprezentovanja, i druge (građane, narod, primarne ćelije života i rada) kojima se vlada. Takav oblik upravljanja, odlučivanja, iako znači napredak u odnosu na monarhizam i monokratizam, po demokratskom dometu ne ide dalje od tradicionalnog dobijanja pristanka građana na odluke koje osamostaljeno donose državni i politički organi. Zato se može okarakterisati samo kao timokratski oblik odlučivanja, upravljanja, a ne i kolektivni oblik odlučivanja u punijem, dubljem demokratskom smislu riječi. Jer za ostvarivanje istinske kolektivnosti u dubljem njenom sadržaju, osim likvidiranja monarhizma i monokratizma, treba još dosta učiniti. Takav sadržaj kolegijalnosti odlučivanja u nesamoupravnim društvima uslovljen je i determinisan osnovnim nesamoupravnim produkcionim i privatno, odnosno državno-svojinskim odnosima i ograničenostima za demokratiju. Određen je i filozofskim pogledima političko-predstavničke demokratije u tim društvima, za razliku od socijalističke samoupravne demokratije.

Ta i takva filozofska, produkciona, svojinska i ukupna osnova i potka determinisale su da iskazana saznanja o tim oblicima odlučivanja i rada ne prevazilaze granice političko-predstavničke demokratije, da iskazuju filozofiju o odnosima u sferi odlučivanja, o ulozi radnika i svih radnih ljudi u odlučivanju, drugačiju od one na kojoj se zasniva socijalističko samoupravljanje i kolektivni rad i kolektivno odlučivanje u njemu. Zbog toga ta saznanja nijesu, i ne mogu biti dovoljna i podobna da se sveobuhvatno, dubinski utvrde, osvijetle i objasne suština, društveni smisao i ciljevi kolektivnog rada i odlučivanja u integralnom sistemu socijalističkog samoupravljanja.

Digitized by Google

Društvena sadržina, svojstva, smisao kolektivnog rada i odlučivanja

1. *Demokratičnost unutar kolegijalnih organa, tijela, rukovodstava*

Postojanje demokratskih odnosa *unutar* kolegijalnih državnih i samoupravnih organa, tijela i rukovodstava društveno-političkih organizacija, svakog od njih pojedinačno, i svih njih, komponenta je sadržaja i svojstava kolektivnog rada i odlučivanja u socijalističkom samoupravnom društvu. Ta komponenta obuhvata i podrazumijeva: (a) aktivno, zajedničko, ravnopravno i jednako odgovorno učešće svakog člana, svakog pojedinog organa, tijela ili rukovodstva u izgrađivanju stavova, politike i predloga koje utvrđuje odnosni organ, tijelo, rukovodstvo; (b) stvaralački dijalog između članova i ustaljenu praksu uzajamne kritike u procesu utvrđivanja politike, stavova i odluka i u procesu rada na njihovom ostvarivanju; (c) nepostojanje u njima faktičke premoći, supremacije, zasnovane na principu hijerarhije funkcija, pojedinaca i njihovih mišljenja i predloga u odnosu na druge članove i njihova mišljenja i predloge.

Rad i odlučivanje unutar organa, foruma, rukovodstava, sa ovakvim obilježjima, imperativni su zahtjev socijalističkih samoupravnih i delegatskih odnosa. Normativno ili praksom uspostavljanje takve pozicije jednog člana iz sastava kolegijalnog organa, tijela ili rukovodstva da on ima, u odnosu na druge članove, posebna prava i ovlašćenja, posebnu odgovornost u vršenju funkcija organa, odnosno rukovodstava, nema i ne može imati izvor u socijalističko-samoupravnim i delegatskim odnosima, iz kojih tijela, organi, naime rukovodstva proizlaze u socijalističkom samoupravnom društvu. To može biti samo ostatak starih odnosa i plaćanje danka starim shvatanjima. Jednakost i ravnopravnost ljudi u samoupravnim i delegatskim odnosima, u bazičnim društvenim sredinama implicira, podrazumijeva jednakost i ravnopravnost članova u svim izvedenim organima, tijelima, rukovodstvima i u odnosima između njih. Svaki organ, svako tijelo, svako rukovodstvo, da bi bili stvarno u funkciji ostvarivanja interesa radničke klase, moraju raditi i odlučivati na istim principima na kojima radi i odlučuje radnička klasa. To jest na principima: ravnopravnosti, jednakosti, podjele rada, međuzavisnosti djelovanja članova i cjeline, *kolektivne* discipline, razvijene odgovornosti itd.

Ova komponenta sadržaja kolektivnog rada i odlučivanja veoma je važan dio cjeline kompleksnog sadržaja kolektivnog rada i odlučivanja. Jer, ako i kada postoje prikazani odnosi *unutar* kolegijalnih organa, tijela i rukovodstava, svakog od njih pojedinačno i svih njih skupa, postoje i mogućnosti za slobodno i stvaralačko angažovanje i iskazivanje svakog pojedinog njihovog člana (njihov broj je velik), i svih njih zajedno, udruženo. A aktiviranjem njihovog znanja, stručnih, političkih i ukupnih radnih potencijala u procesima rješavanja ekonomskih, političkih, kulturnih i

Digitized by Google

svih drugih društvenih poslova, garancija je (mada ipak samo jedna) da organi, tijela i rukovodstva maksimalno angažuju i koriste sposobnosti svakog svog člana i da, u okviru svojih ovlašćenja, nalaze objektivno najoptimalnije solucije za društvene probleme u čijem rješavanju učestvuju. To je od velikog značaja za ekonomski, politički, kulturni i sveukupni razvoj društva, što nije potrebno dokazivati.

Značaj ove komponente sadržine kolektivnog rada i odlučivanja povećava to što demokratičnost odnosa unutar kolegijalnih samoupravnih i državnih organa i rukovodstava društveno-političkih organizacija podstiče i dinamizira demokratizaciju odnosa i političkog života u samoupravnim organizacijama i zajednicama, u udruženjma, društvenim i društveno-političkim organizacijama, u društvu u cjelini. Nepostojanje odnosa jednakosti, ravnopravnosti i demokratičnosti unutar foruma i organa i njihova zamjena hijerarhijskim odnosima unutar njih ograničava mogućnost za demokratsko raspravljanje i izjašnjavanje radnih ljudi, a time i koči razvijanje demokratskih odnosa u društvu u cjelini i neizbježno vodi zakržljavanju tih odnosa, birokratizaciji. Jer potiskivanje odnosa jednakopravnosti članova unutar foruma u procesu rada i odlučivanja i ustaljivanje, u praksi, unutarforumske hijerarhije, izražene u posebnom položaju »čelnih« ili drugih pojedinaca u forumima, neizbježno prati i »hijerarhijska istina«, što dovodi do ćutanja članova i onda kada imaju razloga da govore i kada subjektivno žele govoriti. A to, po zakonima političkog života, sužava prostor i za dijalog izvan foruma, u društvu u cjelini, o brojnim i značajnim rješenjima i stavovima koje forumi iniciraju, izražavaju, predlažu, za koje se zalažu. Rezultat je: sužavanje prostora za razvoj demokratskih odnosa u procesima odlučivanja u društvu u cjelini.

Drugačije rečeno, kao što odnosi u organima, tijelima i rukovodstvima, naime u vrhovima, izražavaju šire odnose u društvu, ili su adekvatan refleks odnosa snaga u društvu, tako su i odnosi unutar njih faktor ograničavanja ili podsticanja demokratizacije političkog života u društvu u cjelini.

Stoga je veoma pogrešno, naučno neosnovano, svako čak i najmanje zanemarivanje, potcjenjivanje ili minimiziranje značaja i vrijednosti kolektivnog rada i odlučivanja unutar kolegijalnih samoupravnih i državnih organa i tijela i rukovodstava društveno-političkih organizacija ili nastojanja da se ostvaruju, ustaljuju i stalno unapređuju u praksi. I štetno je sa stanovišta učvršćivanja i razvijanja socijalističke samoupravne demokratije.

Naglašavanje ovih saznanja naročito je potrebno i značajno u društvenim situacijama kada se u praksi ustali i počinje preovlađivati unutarforumska hijerarhija u procesima rada i odlučivanja i kada se ona počne hraniti međusobnim povezivanjem produkata unutarforumske hijerarhije. A te situacije nastaju kako onda kada pojedini članovi foruma (najčešće su to »čelni« u forumima, ali nekada to mogu biti i drugi pojedinci) u svom političkom djelovanju, u ime foruma, organa, rukovodstava, zauzimaju stavove,

Digitized by Google

daju ocjene, prihvataju obaveze i bez prethodne rasprave u njima, čime prejudiciraju ocjene, stavove i odluke organa, tijela, odnosno rukovodstava, tako i onda kada svoje ocjene, mišljenja i predloge koje iznose na sjednicama organa, tijela, rukovodstava argumentišu i sa, naročito ako to čine prije svega ili jedino time, dogovorom sa drugim čelnim, politički relevantnim pojedincima, ili grupom čelnih pojedinaca. Jer time ovi pojedinci dobijaju, faktički, poseban, nadređen položaj u odnosu na druge članove, na osnovu čega njihovi predlozi, mišljenja i stavovi, vrlo često, čak skoro uvijek, dobijaju jake elemente zahtjeva da se prihvataju bez pitanja, prigovora i pogovora, što neizbježno sputava razmah znanja i akcione spremnosti brojnih članova, brojnih tijela, organa, rukovodstava. A to ima brojne, ne malo značajne, štetne posljedice po demokratiju i nalaženje optimalno mogućih rješenja za društvene probleme. Bilans štetnih posljedica je naročito velik ukoliko unutarforumska hijerarhija zavlada u organima, tijelima, rukovodstvima koja imaju veći politički uticaj, veću političku moć u procesima utvrđivanja politike i rješavanja društvenih poslova.

2. *Demokratizacija sveukupnih društvenih odnosa*

Demokratizacija odnosa unutar kolegijalnih samoupravnih i državnih organa i tijela i rukovodstava društveno-političkih organizacija, ma koliko da je značajna, ne čini, ne obuhvata najbitniju suštinu kolektivnog rada i odlučivanja. Samo time se i ne obezbjeđuje kolektivnost rada i odlučivanja u pravom, dubljem demokratskom smislu riječi. Jer time se može samo suzbiti monopol pojedinaca u procesima odlučivanja, ograničiti njihova moć i »vlast« u korist užih organa, tijela, rukovodstava, a ne obezbjeđuje se da oduzimanje moći pojedincima bude u korist samoupravno i politički organizovanih radnika i drugih radnih ljudi, radničke klase kao cjeline, u korist istinske demokratije. Može se samo obezbijediti da, umjesto pojedinaca, odlučuju uže ili šire grupe odabranih, da one, u ime radnih ljudi, u ime radničke klase, odlučuju o društvenim poslovima. A i u tim uslovima moguć je forumski način rada, spoj političkih vrhova i njihovo osamostaljeno odlučivanje o društvenim poslovima, osamostaljeno utvrđivanje politike i definisanje odluka. Moguće je pripremanje i donošenje odluka bez inicijative i stvarnog sudjelovanja samoupravnih subjekata na način i u granicama koje podrazumijevaju socijalistički samoupravni i delegatski odnosi. Moguće je, dakle, forumsko (kolektivno) uzurpiranje istinske kolektivnosti rada i odlučivanja, timokratsko odlučivanje, u formi kolektivnog rada i odlučivanja. Radnici i drugi radni ljudi, i u tim uslovima, i dalje ostaju obezvlašćeni. Oni su, naime, obezvlašćeni *uvijek* kada se bez njihovog aktivnog, odgovornog i odlučujućeg učešća odlučuje o društvenim poslovima, bilo da odluke donose pojedinci, bilo uži kolegijalni organi, tijela, rukovodstva. Položaj radnika i drugih radnih ljudi suštinski se, dakle, ne mijenja ako se promijeni nosilac njihovog

Digitized by Google

obezvlašćivanja, ako pojedince koji ih obezvlašćuju zamijene uži forumi koji to također čine, na forumski način.

Kolektivni rad i kolektivno odlučivanje postoje samo onda kada odluke pripremaju i donose radni ljudi ličnim izjašnjavanjem i putem delegata, a ne kada se to čini u ime njih i mimo njih. Zato je samo onaj oblik rada i odlučivanja koji prevladava samostalno i otuđeno utvrđivanje politike i donošenje odluka od političkih vrhova, prevladava obezvlašćivanje radnika i drugih radnih ljudi, — kolektivni u dubljem demokratskom značenju riječi.

Drugim riječima, srž, najdublja klasna i ukupna društvena suština, društveni smisao i ciljevi kolektivnog rada i odlučivanja u socijalističkom samoupravnom društvu izražavaju se u uspostavljanju i ostvarivanju takvog sistema društvenih odnosa koje će odlikovati: (1) stalno i sve više širenje kruga radnika i drugih radnih ljudi koji će, u okviru i putem svojih samoupravnih i delegatskih oblika organizovanja i djelovanja, aktivno i sa odlučujućom ulogom sudjelovati u odlučivanju o društvenim poslovima, u ostvarivanju političke vlasti; (2; stalno i sve više jačanje uloge i društvene moći svakog samoupravno organizovanog radnika i drugog radnog čovjeka, svih udruženih i samoupravno organizovanih radnih ljudi i njihovih samoupravnih organizacija i zajednica, radničke klase kao cjeline u procesima odlučivanja o ekonomskim, političkim, kulturnim i svim drugim društvenim poslovima, bilo da se o njima odluke donose u organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama, mjesnim zajednicama, izabranim delegatskim organima opština, autonomnih pokrajina, republika ili federacije, bilo da se zauzimaju stavovi u rukovodstvima društveno-političkih organizacija, a naročito o onim pitanjima čije rješavanje ima bitniji značaj za njihov položaj sada i u budućnosti, kao što su utvrđivanje politike razvoja i poslovi u sferi proširene reprodukcije; (3) sve dublja i svestranija demokratizacija društveno-ekonomskih i političkih odnosa *svuda* u društvu, svakom dijelu društva, u svakom organu, tijelu, rukovodstvu, u svakoj osnovnoj i drugoj organizaciji i zajednici udruženog rada, u svakoj mjesnoj zajednici, u svakoj društveno-političkoj zajednici, svakoj društvenoj i društveno-političkoj organizaciji, u odnosima između njih. Svuda. Zato se može govoriti o kolektivnom radu i odlučivanju u društvu, ali i u osnovnoj, odnosno drugoj organizaciji udruženog rada, u mjesnoj zajednici, u skupštini, u svakom kolektivnom organu, tijelu, rukovodstvu, u društveno-političkoj organizaciji itd. Kolektivnog rada i odlučivanja teško će i biti ako se ne ostvaruju i razvijaju u četrdeset i više hiljada osnovnih organizacija udruženog rada, u desetinama hiljada mjesnih zajednica, u više od pet stotina opština, u desetinama hiljada osnovnih organizacija Saveza omladine, Sindikata, Socijalističkog saveza, Saveza komunista, i u svim organima, tijelima, rukovodstvima, od društvene baze do Skupštine SFRJ, do centralnih komiteta.

Demokratizacija odnosa, kolektivnost rada i odlučivanja u organizacijama udruženog rada i svim samoupravnim organizaci-

Digitized by Google

jama i zajednicama, pretpostavka su i najsnažnija garancija demokratizacije i kolektivnosti rada i odlučivanja u organima, tijelima, forumima »na vrhu« svakog oblika društvene organizacije. I razbijanja tehnokratske logike i sprega raznovrsnih vrhuški. I tendencija malograđanskog i svakog drugog liberalizma.

Govoreći Marksovim rečnikom, suština, smisao i cilj kolektivnog rada i odlučivanja je: samoupravno podruštvljavanje politike, obezbjeđenje da odlučivanje bude izraz funkcije rada i oblik njenog ostvarivanja, da se ostvaruje vlast same klase, umjesto da u njeno ime vlast vrše uže, odabrane strukture.

Izražavajući se s upotrebom pojmova sadašnjeg samoupravno-delegatskog organizma jugoslovenskog društva, kolektivni rad i kolektivno odlučivanje znače i podrazumijevaju:

a) Da se sadržina odluka o ekonomskim, političkim, kulturnim i svim drugim društvenim poslovima, kojima se utvrđuje politika i uređuju odnosi, izgrađuje, istinski, u delegatskim tijelima i stvarno na delegatski način, a ne izvan delegatskih organa, od strane užih izvršnih organa, tijela i rukovodstava i na principu forumskog rada, na zatvorenim sjednicama. Naime, da ojača i stalno jača uloga radničkih savjeta, skupština i drugih delegatskih tijela, da se skupštine, njihova vijeća i drugi delegatski organi ispoljavaju kao radna tijela kolektivnog rada, dogovaranja i sporazumijevanja radnih ljudi, a da se karakter rada izvršnih organa mijenja tako što će se sve više baviti izvršavanjem politike, zakona, odluka.

b) Da se sadržina odluka o društvenim poslovima u delegatskim organima izgrađuje uz aktivno i odgovorno sudjelovanje, na principu ravnopravnosti i uzajamnosti, svih radnih ljudi i njihovih samoupravnih organizacija i zajednica o čijim se potrebama i interesima odlučuje, uz mogućnost da to sudjelovanje ostvaruju kroz sve oblike njihovog samoupravnog i političkog djelovanja i iskazivanja u primarnim društvenim ćelijama rada i života i preko njih, kroz razne oblike rada u udruženjima, društvenim i društveno-političkim organizacijama, putem delegacija, konferencija delegacija i putem delegata izabranih u radničke savjete, skupštine i druge delegatske organe. Naime, da se delegatski organi, a naročito »skupštine otvaraju prema društvu i postaju sposobne da organizuju najšire kreativne snage društva«[8] u procesima odlučivanja, da se između delegatskih organa, tijela, rukovodstava i njihove društvene osnove, uz aktivno i odgovorno učešće organizovanih snaga socijalističke svijesti i akcije, ostvaruje intenzivna i recipročna razmjena ideja, predloga, mišljenja, međusobnog uticaja, i to kroz i putem svih elemenata delegatskog sistema, i da tako ojačaju i sve više jačaju uloga i uticaj najšire delegatske osnove, da jača uticaj rada i znanja udruženih proizvođača na rad skupština i drugih delegatskih organa kada utvrđuju politiku i donose zakone ili druge odluke, a da se onemogućuje uzurpatorski uticaj neformalnih grupa i pojedinaca u procesima odlučivanja.

[8] Edvard Kardelj, *Sistem socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji*, u zborniku *Samoupravljanje u Jugoslaviji 1950—1976*, Beograd, 1977, str. 36.

Digitized by Google

c) Da svaki učesnik u odlučivanju može slobodno, bez bojazni od etiketiranja i antagoniziranja, iznositi svoje mišljenje, izražavati interese svoje i svoje uže društvene sredine, otvoreno i ravnopravno raspravljati o mišljenjima, stavovima, opredjeljenjima drugih, kritički ocjenjivati rad i ponašanje svakog drugog, te da tako svi učesnici u odlučivanju, zajednički, *kolektivno* i na demokratski način nalaze rješenja za društvene probleme koji se u društvu rješavaju, da rješenja usvajaju sporazumijevanjem i dogovaranjem, na osnovama socijalističkih samoupravnih odnosa, jednakih prava, obaveza i odgovornosti, a ne nametanjem zasnovanim na ekonomskom, političkom ili nekom drugom monopolu.

d) Da učesnici u odlučivanju, također zajednički, *kolektivno*, sa jednakom odgovornošću, organizuju i obezbjeđuju izvršavanje politike i odluka koje donose.

Bez toga nema kolektivnog rada i odlučivanja u pravom i punom značenju. Jer se bez toga vlast u ime klase ne može zamijeniti vlašću klase same. Suština kolektivnog rada i odlučivanja u socijalističkom samoupravnom društvu se i ogleda u tome da se uspostave takvi odnosi koji će omogućavati i obezbjeđivati da težište odlučivanja ne bude u organima i forumima, već na organizovanim radnim ljudima. Vrijedna je kolektivnost rada i odlučivanja unutar foruma i organa. Ali to nije ona prava kolektivnost kojoj se teži, koju podrazumijevaju socijalistički samoupravni i delegatski odnosi. Osnovno je da ti organi i forumi ne djeluju kao snaga otuđena od samoupravljača, od njihovih samoupravnih organizacija i zajednica, da se prema njima ne ponašaju nadređeno.

Kolektivnog rada i odlučivanja i ima samo u onoj mjeri u kojoj organizovani radnici i drugi radni ljudi, na zborovima, referendumom i drugim oblicima ličnog izjašnjavanja, i putem »svojih delegacija i delegata u društveno-političkim i interesnim zajednicama... *odlučuju o cjelokupnoj politici našeg društva, a posebno o politici društvene reprodukcije*«[9].

Dakle, suština, društveni smisao i cilj kolektivnog rada i odlučivanja nije samo u stvaranju brane hijerarhijskim i nedemokratskim odnosima unutar izabranih organa, tijela i rukovodstava i liderstvu pojedinaca i sličnim pojavama, koja izrasta iz takvih odnosa, iako je to važan dio njihovog sadržaja i cilja, već i u, zajedno s tim, jačanju i obezbjeđivanju samoupravnog položaja radničke klase, svakog radnika i svakog drugog radnog čovjeka u procesima odlučivanja, unutar udruženog rada i u političkom sistemu, naročito u procesima odlučivanja o razvoju društva, o

---

[9] Iz izlaganja Josipa Broza Tita na Osmom kongresu Saveza sindikata Jugoslavije.

Ni delegatskog odlučivanja nema ako delegatska aktivnost počinje i završava se na sjednicama organa, foruma, tijela, ili ukoliko se komunikacije delegata iscrpljuju samo u vezama sa nosiocima funkcija, posebno onima koji ih vrše profesionalno.

Digitized by Google

društvenoj reprodukciji, o dohotku, jačanju uloge i uticaja samoupravno organizovanih subjekata u vršenju funkcija skupština društveno-političkih zajednica i afirmaciji sporazumijevanja i dogovaranja kao osnovnog oblika donošenja odluka. Time se najuspješnije i može obezbijediti demokratizacija odnosa unutar foruma i organa. I da odlučivanje o društvenim poslovima postane stvar cijelog društva, a da politička i samoupravna funkcija svakog pojedinca, svakog organa, foruma, rukovodstva, u stvari, bude izraz i produžetak samoupravnog odlučivanja.

To pokazuje da kolektivni rad i kolektivno odlučivanje, mada cine relativno samostalnu cjelinu, nijesu nešto izolovano, potpuno izdvojivo, neki samostalan kolosijek u društvenim odnosima, u razvoju društva, sa nekim posebnim ciljevima. Oni se javljaju i ispoljavaju u kontekstu podruštvljavanja politike i odlučivanja, podruštvljavanja države. Po značenju, po humanizmu u sadržajima, po komunističkoj usmjerenosti, to je, u stvari, neizdvojivi i važan dio složenih, ali jedinstvenih, procesa oslobođenja rada i radnika. Neizdvojivi, a po ulozi i značaju *neizostavni* i *nezamjenljivi*, dio napora za prevazilaženjem svakog otuđivanja dohotka i odlučivanja od organizovanih radnika, grupnosvojinskih odnosa i ponašanja, za prevazilaženjem forumskog načina rada i uspostavljanjem svakodnevne akciono-radne komunikacije između foruma, organa, tijela, rukovodstava i društvene osnove iz koje izrastaju, za ostvarivanjem neotuđivih prava radnika i drugih radnih ljudi u društveno-ekonomskom i političkom sistemu, za sve većom demokratizacijom cjelokupnog društvenog života i sveukupnih društvenih odnosa. U krajnjem, sastavni i neizostavni je dio borbe za sve humanije odnose u društvu, za ljudsko među ljudima, za afirmaciju čovjeka kao slobodnog proizvođača i stvaraoca.

U stvari, kolektivni rad i odlučivanje su veoma bitan činilac od kojeg zavise stepen i konkretan sadržaj demokratičnosti ukupnih odnosa u društvu, stepen i konkretan sadržaj razvoja socijalističke samoupravne demokratije, intenzitet i uspješnost tog razvoja. Kolektivnost rada i odlučivanja sa prikazanim svojstvima, u suštini, istovremeno su i uslov i svojstvo socijalističkih samoupravnih odnosa, socijalističke samoupravne demokratije. Kvalitetan i ničim zamjenljiv, a neophodan put za jačanje moći radnika, radničke klase u društvu, što je najvažnija pretpostavka kretanja ka komunizmu.

Radi izbjegavanja nesporazuma i pretjerivanja, neophodno je reći i sljedeće: kolektivni rad i kolektivno odlučivanje, kao i socijalističko samoupravljanje i delegatski sistem, ne podrazumijevaju, ne obavezuju da *apsolutno svi* radnici i drugi radni ljudi i građani aktivno sudjeluju u odlučivanju o *svim* pitanjima. To nije ni moguće. Jer delegatske skupštine i drugi delegatski organi donose svakog mjeseca desetine odluka, a ljudski kapaciteti su ograničeni. To nije ni neophodno. Jer svi radni ljudi nijesu podjednako zainteresovani za sadržinu i donošenje pojedinih odluka. Nikoga, zato, i »nije moguće prisiliti u ime njegovih sopstvenih de-

Digitized by Google

mokratskih prava da se angažuje u razrešavanju nekih opštih problema koje on ne oseća kao svoj neposredni interes« (Kardelj). Zahtijevati da učestvuju u odlučivanju o nekom pitanju i oni koji to pitanje »ne osećaju kao svoj interes«, bio bi pravi formalizam u ime demokratije. Bilo bi i društveno neracionalno, a socijalističko samoupravljanje i delegatski sistem podrazumijevaju i racionalan način cjelokupnog rada, odlučivanja i ponašanja.

Bitno je, a to se i podrazumijeva, da se, u procesima inicriranja, razrade, pripremanja i donošenja jedne odluke, omogući i obezbijedi aktivno sudjelovanje onih radnika i drugih radnih ljudi i građana koji donošenje te odluke i njenu konkretnu sadržinu »osećaju kao svoj neposredni interes«, a koji su spremni, koji hoće, da se uključe u procese njenog donošenja. Na kolektivni rad i kolektivno odlučivanje, kao i na delegatski sistem, mora se i »gledati kao na demokratsku instituciju *koju radni čovek može koristiti uvek kada je to u njegovom interesu (kurziv — M. Š.)*, a ne kao na nekakav oblik formalizma koji zahteva njegovo neprekidno učešće na raznim sastancima«. Suština kolektivnog rada i odlučivanja, kao i »delegatskog sistema, nije u širokom formalnom demokratizmu, u stotinama hiljada izabranih delegata, niti u njihovim čestim sastancima, nego *u neposrednom izražavanju volje i interesa radnih ljudi*« (Kardelj).

3. *Odgovornost: lična i zajednička*

Razvijena odgovornost svakog i svih učesnika u radu i odlučivanju o društvenim poslovima bitno je svojstvo i konstitutivni element kolektivnog rada i odlučivanja. Odsustvo odgovornosti stvara autokrate, a ne kolektivnost. Bez razvijene odgovornosti kolektivni rad i kolektivno odlučivanje i ne bi imali revolucionarnu sadržinu koju imaju, ne bi mogli biti faktor jačanja i razvijanja socijalističke samoupravne i unutarpartijske demokratije.

Odgovornost je i zajednička i lična. Obje su podjednako važne. Ne isključuju se međusobno, već između njih postoji dijalektički odnos, mada ne moraju uvijek pratiti jedna drugu. Zajednička odgovornost znači da nema više ili manje odgovornih, već da odgovornost za odluku i njeno izvršenje podjednako preuzimaju i imaju članovi organa, foruma, tijela, rukovodstava. Zajednička odgovornost je brana da niko, u ime neke posebne lične odgovornosti, ne proširuje svoja prava. Zato se naglašava, ali ne da se istisne lična odgovornost.

Ne podrazumijeva se, dakle, zajednička odgovornost sa sadržajem i intonacijom da niko pojedinačno ne može biti odgovoran zato što svi odgovaraju za sve. Takvo poimanje zajedničke odgovornosti je izvitoperivanje odgovornosti u socijalističkom samoupravnom društvu. Izvitoperivanje je i revolucionarnih sadržaja koncepta kolektivnog rada i odlučivanja. Kada bi takvo poimanje zajedničke odgovornosti bilo tačno, kolektivni rad i kolektivno

Digitized by Google

odlučivanje postali bi svojevrstan zaklon za neodgovornost. A neodgovornost je privilegija. I to takva da ugrožava i osnove i suštinu socijalističkog samoupravljanja, socijalističke samoupravne demokratije, i kolektivni rad i kolektivno odlučivanje.

Zajednička odgovornost, svojstvena kolektivnom radu i odlučivanju, zapravo, počiva na ličnoj odgovornosti. Bez lične odgovornosti nema ni odgovornosti uopšte, kao što nema odgovornosti ako ona postoji samo kao skup načela i zahtjeva, a ne postoji kao praksa. Zato je svako zanemarivanje i potiskivanje lične odgovornosti u kolektivnom radu i odlučivanju i svođenje odgovornosti na kolektivnu, zajedničku, potiskivanje odgovornosti uopšte. To je i potkopavanje socijalističke samoupravne demokratije. Jer socijalistička samoupravna demokratija i postojanje razvijene odgovornosti međusobno se pretpostavljaju, uzajamno prožimaju, uslovljavaju i određuju. To je njihov odnos. Socijalistička samoupravna demokratija se ostvaruje i kroz razvijanje i jačanje odgovornosti u društvu, a ne samo kroz ostvarivanje sloboda i prava. I sloboda sadrži u sebi odgovornost, neodvojiva je od odgovornosti, kao što razvijanje odgovornosti u društvu doprinosi garantovanju istinskih sloboda. Bez razvijene odgovornosti samoupravljanje i socijalistička samoupravna demokratija i ne mogu se izdići na viši nivo, a još manje trajno obezbijediti, kao što se ne može ni razviti odgovornost u uslovima nedemokratskih odnosa. Izolovano gledanje na slobode, njihovo istrzanje iz ukupnog procesa borbe za oslobađanje rada, što im je prirodan okvir, može voditi, nekada i vodi, zloupotrebi sloboda.

Stoga je sadržinski nedovoljna i malo djelotvorna usmjerenost ka razvijanju i unapređivanju kolektivnog rada i odlučivanja, ali bez programiranja i preduzimanja mjera i akcija u pravcu jačanja lične i zajedničke odgovornosti. Očekivanje da se kolektivnost može ostvariti i bez toga, a da će to kasnije, gotovo automatski, dovesti do jačanja odgovornosti, ne može se realizovati. Jer zavisnost između kolektivnog rada i odlučivanja i odgovornosti je takvog karaktera i takvog intenziteta da se nerazvijenost jednog javlja kao limitirajući faktor razvoja drugog. Zastoj ili nazadovanje u razvoju jednog neizostavno izaziva nastajanje takvih elemenata u sadržaju drugog koji vode njegovoj degradaciji, njegovom izvitoperivanju. Zato nema ni naučnu ni iskustvenu podlogu izostavljanje akcija i mjera za jačanje odgovornosti iz kruga akcija i mjera za razvijanje i unapređivanje kolektivnog rada i odlučivanja. Naročito nema podlogu izostavljanje mjera i akcija za jačanje odgovornosti nosilaca *najznačajnijih* funkcija u organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama, bankama, drugim institucijama, opštinama, republikama i federaciji. To usporava, a u krajnjem može i onemogućiti izdizanje na viši nivo kolektivnosti rada i odlučivanja. Jer svaka privilegija, a neodgovornost je velika privilegija, koja nije zasnovana na društveno verifikovanom radu i rezultatima rada, mora biti i jeste prepreka unapređivanju kolektivnog rada i odlučivanja. I suprotna je njihovom osnovnom biću.

Digitized by Google

Društvena uporišta, trajne garancije i pojedinačne poluge ostvarivanja kolektivnog rada i odlučivanja

1. *Temeljni faktori kolektivnosti — jačanje uloge samoupravnog udruženog rada i ostvarivanje delegatskog sistema*

Najjača društvena uporišta i trajna garancija za ustaljivanje i stalno unapređivanje u praksi kolektivnog rada i odlučivanja su: (1) učvršćivanje i stalno unapređivanje socijalističko-samoupravne sadržine u odnosima unutar i između organizacija udruženog rada, unutar i između samoupravnih interesnih zajednica, i sve veće jačanje uloge samoupravnog udruženog rada u političkom odlučivanju, i (2) punije ostvarivanje delegatskog sistema, sa sva tri njegova sastavna dijela — radničko-savjetski, samoupravno-interesni i skupštinski. Ako se to ne ostvaruje u većem stepenu, zahtjev za većom kolektivnošću rada i odlučivanja ostaće bez odziva, u najboljem slučaju biće odziva s vremena na vrijeme. Zato su to temeljni faktori kolektivnosti rada i odlučivanja.

To su putevi za jačanje moći radnika. To je ona društvena osnova koja usmjerava, koja gura, da se brže, sa dužim koracima i sigurnije, izlazi na put koji vodi obezbjeđenju odlučujuće uloge radničke klase i radnih ljudi u društvu, da oni posredstvom svojih samoupravnih zajednica i delegacija, a ne »preko nekih opštih i za sve ovlašćenih njihovih političkih predstavnika« (Kardelj) odlučuju o društvenim poslovima. To je i najsigurniji put koji vodi, u krajnjem, u Marksovu asocijaciju slobodnih i udruženih proizvođača, asocijaciju slobodnog rada i stvaranja, slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti. Samim tim, to je i najsigurnije uporište, najsigurnija osnova kolektivnog rada i odlučivanja.

Delegatski sistem je velika garancija kolektivnosti zato što je, svojim društvenim bićem, ciljevima i ukupnošću, negacija odlučivanja u uskim krugovima, u vrhovima, od strane pojedinaca. On negira mogućnost i ispravnost hijerarhijskih odnosa i autoritet funkcije kao argumenata kojima se dokazuje vrijednost nekog predloga ili pravda neko ponašanje. Strana mu je i suvišna isprotokolisanost u procesima odlučivanja.

Na drugoj strani, delegatski sistem ima svojstva koja stimulišu živost i životnost debate, koja omogućavaju afirmaciju znanja, sposobnosti, revolucionarne odlučnosti, koja omogućavaju da se, umjesto autoriteta funkcija, afirmiše autoritet onog znanja koje vidi dublje, svestranije, dalje. Zapravo, kolektivnost rada i odlučivanja je konstitutivni element društvene suštine i ciljeva delegatskog sistema. I pretpostavka za otklanjanje već realne opasnosti formalizovanja (a to znači: izrođavanja) pojedinih delegatskih institucija ili njihovog zaobilaženja (što znači: izigravanja). Bez kolektivnog rada i odlučivanja mogu postojati samo surogati delegatskog sistema i delegatskih odnosa.

Prema tome, dosljedno realizovanje suštine delegatskog sistema trajan je i siguran put za ostvarivanje kolektivnog rada i odlu-

Digitized by Google

čivanja, kao što je taj oblik rada i odlučivanja sadržaj bez kojega i nema delegatskog sistema.

2. *Kultura — faktor jačanja kolektivnosti*

Kultura, obrazovanje, umjetnost, snaženje kritike, otvorene, reske ali ljudske, također vuku, snažno i stabilno, mada polako, ka višim djelovima vertikale kolektivnog rada i odlučivanja, iako, na prvi pogled, to nije međusobno povezano. Jer to je put usađivanja kolektivnosti u ljude, u svakog čovjeka, put snaženja njihovih demokratskih svojstava, toliko potrebnih za kolektivni rad i odlučivanje.

3. *Rotacija, inkompatibilnost funkcija i jednogodišnji mandat*

Od *pojedinačnih* poluga, instrumenata, sredstava značajnih za ostvarivanje kolektivnog rada i odlučivanja, posebno mjesto imaju: (1) rotacija, izmjenljivost nosilaca političkih funkcija; (2) kraće vremensko trajanje mandata nosilaca političkih funkcija, a naročito „čelnih", što se sada određuje kao jednogodišnji mandat, sa izmjenljivošću članova koji će za godinu dana vršiti funkciju „čelnog"; (3) inkompatibilnost istovremenog vršenja više funkcija, naročito u značajnijim političkim i državnim organima i tijelima; (4) svođenje profesionalnog vršenja političke funkcije samo na jedan mandatni period, sa obavezom vraćanja na rad u samoupravne organizacije i zajednice i na druge nefunkcionerske poslove; (5) javnost rada i razbijanje forumske zatvorenosti rada organa i tijela.

Izukrštano, zajedničko djejstvo svih ovih instrumenata, sredstava, principa i društvenih odnosa koje izražavaju širi prostor za jačanje uloge samoupravnog udruženog rada u političkom odlučivanju, širi krug onih koji odlučuju, sužava prostor za individualizam, za izdizanje pojedinaca zasnovano na hijerarhiji funkcija, za improvizacije i reklamerstvo, unosi ili može da unosi promjene u sam život, te da time doprinosi podsijecanju korijena birokratizmu i drugim nesamoupravnim pojavama, a jačanju kolektivnog rada i odlučivanja. Zato su važni, svi skupa i svaki pojedinačno. Zato ih sve treba učvrstiti i što dosljednije njegovati u praksi.

Za ostvarivanje ovih načela u praksi postoje društveni uslovi. Samoupravljanje je već obezbijedilo izrastanje brojnih sposobnih kadrova, spremnih da svoje znanje, svoju kreativnost angažuju radi zadovoljavanja društvenih potreba. Nužno je, a i moguće, otkloniti smetnje njihovom angažovanju. U takvim odnosima kolektivni rad će dobiti na snazi, u zamahu.

Zbog posebne aktuelnosti, iz ovog niza se *izdvaja* za iscrpniju obradu institucija jednogodišnjeg mandata predsjedavajućeg, odnosno predsjednika, sa obaveznom izmjenom nosioca funkcije.

Jednogodišnji mandat „čelnih" u političkim organima, tijelima i rukovodstvima, značajan je element za ostvarivanje u praksi ko-

Digitized by Google

lektivnog rada i odlučivanja. Iskustvo i teorijska saznanja uvjeravaju da jednogodišnji mandat predsjednika, odnosno predsjedavajućeg, više nego četvorogodišnji, stavlja nosioce tih funkcija, pa i druge, u društveno-politički položaj koji ih prisiljava da rade kolektivnije. Više doprinosi demokratizaciji odnosa u organima, tijelima, rukovodstvima. Više omogućava afirmaciju znanja i sposobnosti i obezbjeđivanje da se svestranije sagledavaju ekonomski, politički, kulturni i drugi problemi i donose kvalitetnije odluke.

Jednogodišnji mandat, mnogo više nego četvorogodišnji, može sprečavati konformističko ponašanje, ležernost u radu i osionost u ponašanju pojedinaca, čega u društvu ima i što se umnožavalo posljednjih godina. Uspješnije može doprinositi tome da se politički organi, tijela, rukovodstva odbrane od svog sopstvenog birokratizma, što je realna opasnost. Pruža i znatno veće mogućnosti za brže otkrivanje novih, sposobnih kadrova i za njihovo brže stvaralačko iskazivanje, pa i na području organizovanja rada tijela i organa, što može voditi novim rezultatima i na tom području. Poboljšava i uslove za ustaljivanje prakse kritičkog ocjenjivanja rada „čelnih" i istiskivanja liderstva, koje je u istoriji uvijek nosilo sobom brojne opasnosti. Zbog toga, jednogodišnji mandat predsjedavajućeg, odnosno predsjednika, sa izmjenljivošću članova koji će tu funkciju vršiti, podobno je sredstvo, u nizu drugih, za obezbjeđivanje kolektivnog rada i odlučivanja. To ga čini društveno korisnim i vrijednim. Jednogodišnji mandat prirodno i izvire iz delegatskih odnosa.

Stoga postoji potreba da se šire uvodi jednogodišnji mandat za vršenje funkcije predsjednika, odnosno predsjedavajućeg. I to svuda gdje analiza pokaže da je to moguće i društveno cjelishodno. A moguće je i društveno cjelishodno gotovo svuda. Jer organizovanost i stvaralaštvo kolektiva, kvalitet rada i politike obezbjeđuju kontinuitet i efikasnost, a ne prije svega ili isključivo duže vremensko trajanje mandata predsjednika, odnosno predsjedavajućeg. To je utoliko potrebnije što stvarnost upozorava da funkcionerstvo, u uslovima nerazvijene kolektivnosti i odgovornosti, nerijetko, navikava ljude na površnost, na ležernost, na uzdržljivost od zasijecanja u osjetljive probleme, pa i onda kada su oni gorući.

No zabluda je misliti da jednogodišnji mandat predsjednika, odnosno predsjedavajućeg, sam po sebi, mora automatski reprodukovati demokratičnost odnosa unutar kolegijalnih organa, tijela, rukovodstava i između njih i njihove društvene osnove. Jednogodišnji mandat to ne mora da obezbjeđuje automatski, kao što ni četvorogodišnji mandat predsjednika nije automatski i svuda reprodukovao uzurpacije i liderstvo. Zato je nerealno očekivati od jednogodišnjeg mandata „čelnih" da razriješi sve probleme i da obezbijedi kolektivnost rada i odlučivanja u punom značenju riječi.

Jedino uz istovremenu i istinsku primjenu demokratskih mjera, principa i odnosa označenih kao stvarna rotacija, dekumulacija funkcija, puna sloboda stvarnog dijaloga, kritika i samokritika, jednakopravnost svih, uzajamna odgovornost shvaćena kao konkretna praksa, a ne samo kao skup načela, javnost rada, prevazi-

Digitized by Google

laženje forumske zatvorenosti — jednogodišnji mandat može dati dobre rezultate u razvijanju kolektivnog rada.

Sadržaj, oblici i način rada i odlučivanja, a ne vremensko trajanje mandata samo za sebe, čine rad i odlučivanje kolektivnim. Kolektivnost rada i odlučivanja i ne obezbjeđuje se samo skraćivanjem vremenskog trajanja mandata čelnih, promjenom ljudi na funkcijama, već, prije svega, promjenom njihove sadašnje pozicije, unapređivanjem kvaliteta odnosa u kojima oni vrše funkcije, promjenom prirode same funkcije. Jer i nosioci funkcija, rukovodioci, ljudi su kao i svi drugi. I oni se prilagođavaju, saživljuju sa odnosima, a ne djeluju samo da se odnosi pozitivno mijenjaju. I oni podliježu istim negativnostima, a ne samo pozitivnostima, kao i društvena sredina u kojoj rade. I oni se ponašaju, pretežno, onako kako ih usmjeravaju odnosi u kojima se nalaze. Razlika u odnosu na druge ljude je najčešće samo u stepenu podložnosti negativnostima. Zato i jednogodišnji mandat sadrži u sebi mogućnost otuđenja, ako tu mogućnost pružaju odnosi u kojima se funkcija vrši. Promjena odnosa, a ne dužina trajanja mandata, otklanja mogućnost otuđivanja.

Za promjenu odnosa u rečenom smislu i prirode funkcije predsjednika, odnosno predsjedavajućeg, značajno je, takođe, afirmisanje udruženog rada i delegatskog sistema. Ali uporedo s tim potrebno je i moguće:

a) Stvarati u forumima i organima odnose u kojima će svaki član, uključujući i predsjednika, odnosno predsjedavajućeg, imati *jednaka prava*, bez oslonca na diferenciranje po pravima, bez posebnih ovlašćenja „čelnima", ali sa posebnim i povećanim obavezama za organizaciju rada i ostvarivanje dogovorenog. Ne znači to, naravno, uprosječivanje i nivelisanje stvarnog autoriteta, ugleda i stepena stvarnog doprinosa i stvarnog uticaja svakog člana. Jer u okviru istih prava, zavisno od znanja, sposobnosti, angažovanja, moguće su razlike u tom pogledu. Bitno je da nema razlika na osnovu pozicije i moći funkcije, a razlike koje su rezultat većih sposobnosti, dubljeg i daljeg sagledavanja problema, većeg doprinosa u rešavanju problema, ne mogu ugroziti, same za sebe, kolektivnost rada i odlučivanja. U tim uslovima i odnosima, funkcija predsjednika, odnosno predsjedavajućeg, nije uslov za stvaralačko iskazivanje, djelovanje, uticanje na tokove i ishodišta akcije. Za to je dovoljno biti član tima. Dovoljno je i da se sačuva, ili stekne, renome u stručnim, političkim, kulturnim i drugim sredinama. To će učiniti manje „korisnim" čelnu funkciju, demotivisati trku za tim funkcijama, što je bitan činilac za stvaranje uslova potrebnih za unapređivanje kolektivnog rada i odlučivanja u forumima, organima, rukovodstvima i u društvu u cjelini.

b) Podići i stalno podizati angažovanost i odgovornost svakog člana, organa, foruma, rukovodstva. Bez toga, skraćivanje vremenskog trajanja mandata predsjednika, odnosno predsjedavajućeg, može dati ograničene rezultate.

c) Ukinuti mogućnost održavanja na funkcijama osloncem na faktore „sa strane".

Digitized by Google

Za razvijanje i unapređivanje kolektivnosti rada foruma i organa izuzetno su bitni i: način, kvalitet i kultura rada predsjednika, odnosno predsjedavajućeg. Ne manje su bitni od dužine trajanja mandata. Naime, ako i kada predsjednik, odnosno predsjedavajući, iznosi stavove, predloge, koji su „presuđujući", a ne stavove i predloge za diskusiju; unosi netoleranciju u dijalog; interveniše, u ime usmjeravanja, na način i sa smjerom koji sputava slobodu izražavanja, članovi foruma, organa, rukovodstva stavljaju se u položaj koji ih podstiče, čak i sili, da se uzdržavaju od diskusije, što mora ugroziti kolektivnost rada i odlučivanja, bez obzira na vremensko trajanje mandata predsjednika, odnosno predsjedavajućeg. Isti smjer, mada manju ulogu, ima verbalizam predsjednika, odnosno predsjedavajućeg, njegovo nepoznavanje ili nedovoljno poznavanje predmeta razmatranja i odlučivanja, uzročno-posljedičnog lanca određenih pojava i odnosa, ponavljanje poznatog, razvodnjavanje ključnog, pasivnost u izvršavanju obaveze usmjeravanja diskusije prema zajedničkoj odluci. I obratno: kultura rada, na djelu, predsjednika, odnosno predsjedavajućeg, njegova usmjerenost na suštinske probleme, podsticanje i njegovanje dijaloga svojim primjerom, njegovo umijeće, njegova demokratska svojstva i borba za afirmaciju znanja mogu mnogo, čak veoma mnogo, doprinositi razvijanju kolektivnosti rada i odlučivanja. Često mnogo više nego i skraćivanja vremenskog trajanja mandata. Zato i ova pitanja moraju biti u vidokrugu pažnje, pa i u centru vidokruga.

Digitized by Google

Hamdija Pozderac

Nacionalna ravnopravnost u socijalističkom samoupravljanju

Nacionalno pitanje pokazalo se naročito značajnim za one zemlje i one radničke pokrete u kojima je višenacionalni sastav stanovništva, u uslovima verifikacije rezultata prvog svjetskog imperijalističkog rata, donio hegemoniju i nacionalno ugnjetavanje kao osnovnu karakteristiku državnih, društvenih i političkih odnosa u tim zemljama. Među takve zemlje spadala je i stara Jugoslavija; čak se može reći da je ona bila klasičan primjer takve zemlje.

Ta novostvorena država realizuje se pod hegemonijom i vodstvom velikosrpske buržoazije koja je iskoristila ogromne žrtve srpskog naroda i ugled koji je on stekao herojskom borbom za svoje oslobođenje da bi se nametnula i ostvarila integralnu državu na bazi teze o jednom troimenom narodu. Time je negiran nacionalni identitet svih naroda i stvorena situacija u kojoj je nacionalno porobljavanje bilo osnovna forma putem i preko koje se ostvarivala klasna eksploatacija radničke klase svih naroda. Zbog toga je nacionalno pitanje nužno moralo postati osnovno političko pitanje, osnovni društveno-istorijski problem i protivrječnost koja je potresala politički, kulturni i javni život stare Jugoslavije.

Digitized by Google

Međutim, tadašnje vodstvo radničke klase i Komunističke partije Jugoslavije nije bilo u stanju da uoči i da pravilno teorijski, strateški i taktički definiše situaciju, domašaj i značenje nacionalnog pitanja u političkom životu stare Jugoslavije i revolucionarnoj borbi radničke klase protiv velikosrpske buržoazije i njenih saveznika, buržoazijâ ostalih naših naroda.

Na svom Prvom kongresu, Kongresu ujedinjenja 1919. godine, koji je bio u znaku revolucionarnog raspoloženja nastalog u Jugoslaviji usljed uticaja oktobarske i mađarske revolucije, s jedne strane, i usljed nagomilanih socijalnih protivrječnosti, koje su bile naročito oštre i ispoljile se u toku prvog svjetskog rata i odmah poslije njega — s druge, Komunistička partija Jugoslavije nije uspjela da sagleda značaj principa nacionalnog samoopredjeljenja za cjelokupnu političku situaciju u Jugoslaviji i za kasniji razvoj prilika u njoj. Ona je prihvatila tezu buržoazije o jednoj državi jednog naroda koji, istina, ima tri plemena, i to: Srbe, Hrvate i Slovence, ali koji je etnički jedan i koji u novoj državi treba da se nacionalno homogenizuje. Time je radnička partija, na svom Prvom kongresu u Beogradu 1919. godine, priznala i valorizovala buržoasku tezu o jednom narodu i jednoj državi pod vodstvom srpske buržoazije. Priznala je nagodbu srpske, hrvatske i slovenačke buržoazije na račun ostalih jugoslovenskih i drugih naroda, i opravdala negiranje egzistencije Makedonaca, Crnogoraca, Muslimana, Albanaca i ostalih narodnosti koje su bile obuhvaćene u Jugoslaviji. Iako se može reći da je Kongres ujedinjenja još bio kongres kompromisa sa socijaldemokratijom, te zbog toga i nije mogao dosljedno postaviti i riješiti mnoga pitanja, pa ni nacionalno, nije to uspio ni Vukovarski kongres, koji je, po svojoj orijentaciji, bio revolucionarniji, dosljedniji i na kome je pobijedila komunistička orijentacija i program, strategija i taktika koje su komunisti predložili. Izmijenivši mnogo štošta u programskoj orijentaciji i organizaciji, kao i u politici Komunističke partije, Vukovarski kongres nije dirao u koncepciju nacionalnog pitanja, te je ona ostala u suštini ista kao i na Prvom kongresu. I dalje je Komunistička partija Jugoslavije stajala na stanovištu da u Jugoslaviji živi samo jedan narod, te da je integralna državna organizacija normalna posljedica te činjenice.

Obznana i teror koji je buržoazija provela nad komunistima i radničkim pokretom pokazali su da se cjelokupni društveno-politički konflikt u Jugoslaviji ne svodi samo na konflikt između buržoazije i proletarijata već da ima šire dimenzije i da obuhvata i teror velikosrpske buržoazije i njenih saveznika nad narodima i narodnostima koji žive u Jugoslaviji. Cijeli period od Trećeg kongresa Komunističke partije pa do 1928. godine, to jest do Četvrtog kongresa KPJ u Drezdenu, kao što je poznato, vodi se u Komunističkoj partiji Jugoslavije oštra teorijska i politička borba upravo povodom nacionalnog pitanja.

Napredne snage unutar Partije, a osobito one koje su bile zainteresovane za konkretnu političku i klasnu borbu i za povezivanje

Digitized by Google

svih snaga koje su spremne da se bore protiv hegemonizma, stajale su na stanovištu da se klasna borba mora usko povezati sa nacionalnooslobodilačkom borbom i da Komunistička partija Jugoslavije mora u svom programu i svojoj taktici i strategiji usvojiti i povesti dosljedno lenjinističko stanovište o nacionalnom pitanju. Četvrti kongres Komunističke partije Jugoslavije u Drezdenu zauzeo je pravilno stanovište o nacionalnom pitanju. Na njemu je donesen dokument u kojem su priznate i valorizovane težnje naroda koji živi u Jugoslaviji da se nacionalno emancipiraju i oslobode ugnjetavanja, te da u zajedničkom radu i životu sa ostalim narodima izgrađuju federativnu državu, koja bi mogla da bude dovoljno široka za sve narode što u njoj žive i da im osigura slobodan razvoj.

Međutim, od pravilnog principijelnog i opšteg stava o nacionalnom pitanju pa do pravilne konkretne politike moralo je proći mnogo vremena i niz značajnih političkih borbi, u kojima je sticano ogromno političko iskustvo. U tom razvoju i prelazu od opštih stavova do konkretnih političkih rješenja i sastoji se napredak, i u teoriji i u praksi, u pogledu nacionalnog pitanja.

Stoga je pravi rad na razvoju teorije i prakse o nacionalnom pitanju i nacionalnim odnosima i sadržan u procesu prevazilaženja nekih neodrživih rješenja. Prije svega, stanovište o tome da ne postoji jedan narod, već niz naroda koji žive na teritoriji Jugoslavije i koji su srodni po porijeklu, jeziku i drugim osobinama, ali su ipak istorijski individualizovani subjekti, navelo je neke na isticanje teza o potrebi razbijanja Jugoslavije kao buržoaske i versajske tvorevine. To su bile avanturističke teze koje su protivrječile stvarnim interesima naših naroda i nisu izražavale njihov istorijski interes, odnosno nisu odgovarale istorijskim uslovima u kojima svi narodi samo zajednički mogu osigurati svoju pojedinačnu i zajedničku slobodu i samostalnost. Te su teze prijetile da dovedu do kompromitovanja političkih namjera i programa komunista u odnosu na integritet države i do ponovne prevladavajuće uloge buržoaskih partija u budućem periodu borbe protiv hegemonizma i protiv nastupajuće fašističke opasnosti izvana.

Da bi se savladale sve ove stranputice i da bi ispravna teorijska pozicija prerasla u pravilnu programsku, strateško, taktičku političku i organizacionu postavku, bilo je potrebno mnogo upornog rada i političke borbe. Prije svega, bilo je neophodno otresti se centralističkih i integralističkih elemenata u mišljenju i praksi, kao i u organizaciji Komunističke partije. U tom pogledu veliki doprinos predstavljala je odluka o formiranju nacionalnih partija, osobito hrvatske i slovenačke. Dalje, trebalo je osposobiti organizacije Komunističke partije u nekim zemljama, kao što su Bosna i Hercegovina, Makedonija, Crna Gora i tako dalje, kako bi teorijski, organizaciono i politički bile sposobne da se stave na čelo masa i da ih izvuku ispod vladajućeg uticaja buržoaskih partija. I, najzad, bilo je potrebno Komunističku partiju Jugoslavije organizaciono osposobiti da vodi konkretnu borbu u samoj zemlji, da odgovara svojoj radničkoj klasi i narodima i da bude nezavisna u utvrđiva-

Digitized by Google

nju strategije i taktike borbe, u određivanju političkih ciljeva i linije, a prije svega da bude finansijski samostalna, da se izdržava od priloga sopstvene radničke klase, članova i simpatizera i da na taj način ostvari potpuno jedinstvo sa njima.

Svi ovi ciljevi i pretpostavke počeli su da se realizuju tek kada je drug Tito ušao u rukovodstvo Partije, kao jedan od najistaknutijih aktivista, to jest od 1935. godine pa nadalje, a doživjeli su svoje puno realizovanje 1937, kada je drug Tito došao na njeno čelo. Tek od tada je, može se reći, Komunistička partija imala ne samo ispravnu teorijsku poziciju i shvatila nacionalno pitanje i njegovu usku povezanost sa klasnom borbom radničke klase i cjelokupnom njenom politikom već je imala i neophodne programske, političke i organizacione, to jest i strateške i taktičke pretpostavke da zaista uporedo vodi i klasnu borbu radničke klase i borbu naših naroda za slobodu i ravnopravnost, a protiv fašističke opasnosti, u skladu sa realnim istorijskim interesima i radničke klase i naših naroda, što se ubrzo i potvrdilo.

Upravo ta sposobnost Partije, koja je došla do izražaja u periodu između 1937. i 1940. godine, našla je svoj teorijski, politički i organizacioni izraz na Petoj zemaljskoj konferenciji, koja konačno i neopozivo svjedoči o tome da je naš radnički i komunistički pokret već tada imao, u osnovi i u pogledu najvažnijih elemenata, potpuno ispravno i teorijsko i praktično političko stanovište o nacionalnom pitanju i, na osnovi njega, o razrješavanju društvenih i političkih suprotnosti starog jugoslovenskog društva, to jest da je bio osposobljen da jasno sagleda uzajamnost i uvjetovanost međunarodne situacije i prijetnje fašizma kao opšte opasnosti za sve narode i narodnosti svijeta i konkretnog nacionalnog ugnjetavanja i neravnopravnosti u staroj Jugoslaviji i da, prema tome, bude spreman da se suprotstavi fašističkom osvajaču i domaćoj buržoaziji upravo afirmisanjem politike nacionalnog oslobođenja. Tako je nacionalno pitanje, kao teorijsko i političko pitanje prvoga reda, ušlo u teoriju, strategiju i taktiku i našeg pokreta i marksizma uopšte.

Komunistička partija Jugoslavije ušla je u oružanu revoluciju sa jasno definisanim programom nacionalnog i socijalnog oslobođenja i stvaranja nove društvene i državne zajednice, zasnovane na istinskoj nezavisnosti, nacionalnoj slobodi i punoj ravnopravnosti svih njenih naroda i narodnosti. Ideja bratstva i jedinstva i pune nacionalne ravnopravnosti postaju temeljne odrednice narodnooslobodilačke borbe i suštinske komponente strategije Komunističke partije u oružanoj revoluciji.

Istorijska formula o punoj ravnopravnosti svih naroda i narodnosti, odnosno svih republika i pokrajina, sankcionisana je još u vrijeme oružane socijalističke revolucije odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu, 29. novembra 1943. godine, kao i odlukama zemaljskih vijeća u svim republikama. Osnovno obilježje ovih istorijskih dokumenata je beskompromisno opredjeljenje „za stvaranje buduće bratske, demokratske zajednice naših naroda, nove Jugoslavije", kako se u Rezoluciji AVNOJ-a ističe, uspostavljanje

Digitized by Google

takvog državnog vodstva „koje će i po svom sastavu i po svom programu biti jamstvo da će svim narodima Jugoslavije u federativnoj Jugoslaviji biti i stvarno osigurana istinska ravnopravnost".

Revolucionarna iskustva nas uče da ni jedan naš narod nije mogao, niti može, riješiti svoje osnovne klasne i nacionalne probleme sam, u svom okviru, svojim konceptom i samo svojim snagama, bez zajedničke borbe sa drugim narodima i narodnostima na platformi KPJ, odnosno SKJ, u okviru jugoslovenske zajednice ravnopravnih i zbratimljenih naroda i narodnosti.

Bratstvo i jedinstvo i ravnopravnost svih naših naroda, snažno iskazani i utemeljeni u narodnooslobodilačkoj borbi, kao i revolucionarni program korjenitih promjena društveno-ekonomskih odnosa, na osnovi podruštvljavanja sredstava za proizvodnju, predstavljali su osnovu ujedinjenja i demokratskog rješavanja političkih, nacionalnih i društveno-ekonomskih odnosa u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji nakon oslobođenja.

Promjene Ustava u svim fazama razvoja jugoslovenske samoupravne zajednice od oslobođenja do danas imale su snažnog odraza i na učvršćivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti i jačanje uloge republika i autonomnih pokrajina u federaciji: one su, naime, redovno išle u pravcu proširivanja njihovih prava.

Najznačajnije promjene u tom pogledu izvršene su ustavnim amandmanima 1971. godine, kada republike i autonomne pokrajine dolaze u kvalitativno novi položaj: dobijaju daleko šira prava i nadležnosti u okviru federacije, ali se istovremeno potencira i njihova odgovornost za donošenje odluka u organima federacije.

Ravnopravnost i socijalističko zajedništvo naroda i narodnosti, republika i autonomnih pokrajina u jugoslovenskoj socijalističkoj samoupravnoj zajednici, utemeljeni u toku narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, politički i pravno su najpotpunije i na nov način izraženi u ustavu SFRJ, ustavima socijalističkih republika i ustavnim zakonima socijalističkih autonomnih pokrajina donesenim u 1974. godini. Time je ostvaren kontinuitet politike Saveza komunista Jugoslavije o nacionalnom pitanju i nacionalnim odnosima, odnosno dosljedno su realizovani stavovi SKJ i druga Tita o stvarnoj ravnopravnosti naroda i narodnosti nove Jugoslavije u izgradnji republika i autonomnih pokrajina kao državnih i samoupravnih društvenih zajednica koje međusobne odnose uređuju na principu pune ravnopravnosti i uz jednaku odgovornost za vlastiti i opšti razvoj.

Stoga je Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija definisana kao savezna država i državna zajednica dobrovoljno ujedinjenih naroda i njihovih socijalističkih republika, kao i socijalističkih autonomnih pokrajina koje su u sastavu SR Srbije, zasnovana na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi, i kao socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana i ravnopravnih naroda i narodnosti. Jedno od osnovnih ustavnih načela je da radni ljudi, narodi i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava u socijalističkim republikama i socijalističkim autonomnim pokrajinama u skladu sa njihovim ustavnim pra-

Digitized by Google

vima, a u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji — kad je to u zajedničkom interesu, što je utvrđeno Ustavom SFRJ.

Novi odnosi u federaciji, ustanovljeni Ustavom SFRJ, afirmišu jugoslovensku federativnu zajednicu kao zajednicu dobrovoljno ujedinjenih naroda i narodnosti i njihovih republika i autonomnih pokrajina u kojoj se zajednički interesi ostvaruju na način koji do sada nije bio primijenjen ni u jednoj federativnoj državi, a ni u jugoslovenskoj zajednici nije do tada bio dosljedno izveden. Ovi se odnosi zasnivaju na načelima sporazumijevanja republika i autonomnih pokrajina, njihovog ravnopravnog učešća u organima federacije, odlučivanja na osnovi saglasnosti republika i autonomnih pokrajina i načela solidarnosti i uzajamnosti, kao izraza razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa. Sve to stvara uslove za slobodan nacionalni razvoj svakog pojedinog nacionalnog individualiteta, za procvat nacionalne kulture i stvaralaštva svakog pojedinog naroda i narodnosti (u uslovima socijalističkog zajedništva), za jačanje samostalnosti i samoupravnog položaja republika i autonomnih pokrajina, uz sve snažniju afirmaciju vodeće uloge radničke klase, sa Savezom komunista na čelu, a time i za dalje produbljivanje ravnopravnosti i zajedništva naroda i narodnosti, republika i autonomnih pokrajina. Sva ova dostignuća temelje se na uspješnom dosadašnjem razvoju socijalističkog samoupravljanja, a istovremno su uslov i podstrek za dalje jačanje i afirmaciju socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji.

Stvaraju se sve povoljniji uslovi za to da udruženi rad snažnije utiče na rješavanje zajedničkih interesa u federaciji. Međutim, i ovom prilikom treba reći da se još nedovoljno ostvaruju zajednički interesi naroda i narodnosti, radnih ljudi i građana u našoj zemlji putem samoupravnog sporazumijevanja i društvenog dogovaranja organizacija udruženog rada, njihovih asocijacija i drugih samoupravnih organizacija i zajednica. Sporo se ostvaruje zahtjev same prakse da organizacije udruženog rada samostalno uređuju međusobne odnose u društvenoj reprodukciji i nerazrađeni su oblici ostvarivanja zajedničkih interesa u federaciji na toj osnovi.

Na Drugoj sjednici Centralnog komiteta SKJ ocijenjeno je da udruživanje rada i sredstava teče veoma sporo i da se na toj osnovi ne osigurava više od 4% ukupnih investicija. Još je nepovoljnije stanje u pogledu povezivanja i udruživanja organizacija udruženog rada u šire oblike izvan opština, regija i republika i pokrajina. Iako je dogovoreno da se 20% sredstava Fonda za razvoj nedovoljno razvijenih republika i Pokrajine Kosovo koristi direktnim udruživanjem sredstava organizacija udruženog rada sa razvijenih i onih u nedovoljno razvijenim područjima, taj se dogovor nije realizovao ili je ostvaren u zanemarujućem procentu.

Uzroci za takvo stanje su raznovrsni. Jedan od njih je i u tome što se pojedini organi društveno-političkih zajednica u vršenju političke vlasti ne pridržavaju Ustavom utvrđenih ovlaštenja. Svakako da i uticaj tehnokratsko-birokratskog monopola, što drug Tito naročito naglašava na Osmom kongresu Saveza sindikata Jugoslavije, predstavlja ozbiljnu i direktnu prepreku širem samouprav-

Digitized by Google

nom povezivanju i udruživanju rada i sredstava na dohodovnim principima. Sva ova pitanja trebalo bi temeljnije analizirati, radi efikasnijeg rješavanja problema od zajedničkog interesa i u cilju podsticanja širih inicijativa udruženog rada u tom pogledu. Jer Savez komunista Jugoslavije se bori za takvu stratešku orijentaciju koja obezbjeđuje da razvoj socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa bude osnova i u našim nacionalnim odnosima. Proizvodni odnosi zasnovani na samoupravljanju oslobađaju proizvođače i dovode ih u poziciju da odlučuju o uslovima i rezultatima svoga rada, kao i o sudbini društvene reprodukcije. Ako je čovjek slobodan u proizvodnom odnosu, onda je utemeljena osnovna pretpostavka da bude slobodan u svim ostalim društvenim odnosima, pa i u nacionalnim.

Ako je društvena reprodukcija etatističko-birokratski i tehnokratski zasnovana i usmjerena, to jest van uticaja njenih neposrednih nosilaca, nacionalni odnosi se deformišu i dolaze u krizu. Praksa razvoja nacionalnih odnosa u nas to nedvosmisleno pokazuje. U takvim situacijama nisu rijetke pojave da partikularni interesi poprimaju oblike nacionalnih suprotstavljanja.

Radnička klasa Jugoslavije, kao organizovana društvena snaga, kao nosilac svih odluka društvene i materijalne reprodukcije, osnovna je snaga oslobađanja čovjeka, pokretačka snaga emancipacije našeg radnog čovjeka kao samoupravljača, kreatora i stvaraoca, a time je i nezamenljiv nosilac emancipacije naroda kome pripada.

To znači da se nacionalno pitanje i nacionalni odnos ne može posmatrati niti tretirati kao nešto izolovano, samo po sebi. Ono je inkorporirano u klasni odnos. U tome se ogleda osobitost klasnog pristupa nacionalnom pitanju koji je izgradio Savez komunista Jugoslavije.

Socijalističko samoupravno organizovanje društva, što će reći oslobađanje čovjeka na radu, temeljna je baza klasnog i nacionalnog oslobođenja. Socijalistički samoupravni odnos postaje konstitutivni element cjelokupnog rada i življenja, pa i u nacionalnom pitanju. Ako pojedinac doživljava punu slobodu i svoju ljudsku samopotvrdu, onda to doživljavaju i svi ostali, odnosno nacija u cjelini.

Zalažući se za klasnu emancipaciju radnih ljudi, Savez komunista se u isto vrijeme bori za dovršenje nacionalne emancipacije. Jer ne može se govoriti o emancipaciji čovjeka u socijalizmu ukoliko se ne govori o njegovoj sveukupnoj emancipaciji, pa i nacionalnoj. Uzajamna uslovljenost klasne i nacionalne emancipacije u socijalističkom samoupravnom društvu je više nego očigledna, iz prostog razloga što je uslov potpune slobode čovjekove, slobode svih vidova njegovog ljudskog ispoljavanja, pa i njegovog nacionalnog bića, u značenju njegovog humanizma, koji nije apstrakcija, nego konkretnost. Teze o apstraktnom, univerzalnom, kosmopolitskom humanizmu u čovjeku su antihumane i u svojoj posredovanosti najčešće nacionalističke.

Digitized by Google

S druge strane, i to treba posebno naglasiti, ako je bitna karakteristika naše revolucije čvrsta i neposredna povezanost njenog nacionalnog i klasnog karaktera, što je neosporiva činjenica, onda je izvjesno da je dalji razvitak našeg socijalističkog samoupravljanja, kao daljnje razrješavanje klasnih protivrječnosti, u znaku istovremenog razrješavanja nacionalnih protivrječnosti.

Stoga se nacionalna ravnopravnost i socijalističko zajedništvo svih naroda i narodnosti, svih socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina u socijalističkoj samoupravnoj Jugoslaviji manifestuju i potvrđuju kao nezamjenljiva moralna i politička snaga dinamičnog društvenog i ekonomskog razvoja cijele zajednice, garant njenog stalnog prosperiteta, stabilnosti, pune nezavisnosti i jačanja međunarodnih pozicija i ugleda u svijetu.

Upravo iz tih razloga, a u cilju daljeg jačanja ravnopravnosti i zajedništva u jugoslovenskoj socijalističkoj zajednici, Savez komunista Jugoslavije se mora stalno boriti kako protiv svih oblika partikularizma, egoizma i uskogrude interpretacije regionalnih, užih interesa tako i protiv pojava i tendencija etatističko-birokratskog i unitarističkog centralizma i hegemonizma u donošenju i sprovođenju odluka u organima federacije. On se mora još odlučnije suprotstavljati nosiocima hegemonističkih i paternalističkih ideja, ideja nacionalnog okupljanja, koji nastoje da se direktno suprotstave razvoju ravnopravnih odnosa na samoupravnim osnovama, istinskim i ravnopravnim odnosima među narodima i narodnostima Jugoslavije i, u suštini, socijalističkom samoupravnom demokratskom i federativnom uređenju i razvoju naše jugoslovenske zajednice. Jer takve su tendencije suprotne stvarnim društveno-ekonomskim, klasnim i nacionalnim interesima svih naših naroda i narodnosti; one su bile i ostale najveća prepreka ekonomskoj društveno-političkoj i kulturnoj emancipaciji, kako samih nosilaca tih tendencija tako i republika i pokrajina u kojima oni žive. U njima se još u revoluciji produbilo saznanje, a u izgradnji socijalističkog samoupravljanja se još više proširilo i učvrstilo, da je sloboda svakog naroda i narodnosti u Jugoslaviji uslov slobode, bratstva i ravnopravnosti za sve zajedno, odnosno da nema niti može biti afirmacije jednog naroda i narodnosti bez potvrđivanja i afirmacije svakog naroda pojedinačno i svih zajedno. U toj neoborivoj i u istoriji toliko puta potvrđivanoj istini sadržan je smisao i suština socijalističkog zajedništva.

To podrazumijeva da se Savez komunista Jugoslavije mora još više zalagati za to da pripadnici svih naroda i narodnosti slobodno ispoljavaju i izražavaju svoja nacionalna osjećanja i interese i, na osnovama ravnopravnosti, bratstva i jedinstva, jačaju i učvršćuju socijalističko zajedništvo.

Sigurno je da dalji socijalistički samoupravni razvoj neće teći glatko, bez teškoća i sukoba sa ostacima klasnog neprijatelja, sa antisamoupravnim otporima dogmatsko-birokratskih, nacionalističkih i liberalističkih snaga. Ali se sa sigurnošću može tvrditi da će svi pokušaji restauriranja ili povremenog oživljavanja prevaziđenih odnosa doživjeti poraz i u političkom i u idejnom pogledu. Jer jugo-

Digitized by Google

slovenska socijalistička samoupravna zajednica, izgrađena na integralnom sistemu samoupravljanja, ne pruža više šanse onima koji bi željeli da po svojim mjerilima i van okvira socijalističkog samoupravljanja i ravnopravnosti svih radnih ljudi i naroda i narodnosti rješavaju aktuelna pitanja jugoslovenske zajednice.

Neotuđivo je i suvereno pravo radnih ljudi i građana da sami, pod rukovodstvom Saveza komunista, izgrađuju svoju zajednicu — socijalističku samoupravnu Jugoslaviju. Radnik se ne javlja kao samoupravljač samo ove ili one republike nego kao samoupravljač cjelokupnog jugoslovenskog samoupravnog društva, bez obzira na republičke, pokrajinske ili nacionalne granice. I onda kada se samoupravna integracija republika i autonomnih pokrajina ističe i kao realnost i kao opredjeljenje subjektivnih snaga u svakoj od njih, riječ je o samoupravnoj integraciji našeg društva u njegovoj konkretnosti. Neosporno je da samoupravna organizacija i integracija republika i autonomnih pokrajina čini sastavni dio samoupravne integracije Jugoslavije, jer ta integracija nigdje nije stala i ostala na republičkim i pokrajinskim granicama. U protivnom, sama bi kočila vlastiti istorijski progres, realizaciju istorijskih interesa radničke klase, odnosno naroda i narodnosti u republikama i pokrajinama.

Znači, svaka zatvorenost u republičke i pokrajinske granice izazvala bi rascjepkanost i izolovanost radničke klase i proizvodne asocijacije, imala bi teške posljedice po naš razvitak uopšte. Stoga bitnu komponentu u jačanju i razvijanju socijalističke samoupravne federativne Jugoslavije, a samim tim i socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina, predstavlja uspostavljanje novih odnosa u federaciji.

Isto tako, kao što se radni čovjek dovodi u poziciju da svoja samoupravna i ljudska prava normira u organizaciji udruženog rada, u opštini, u ustavu republike, ustavnom zakonu pokrajine i Ustavu federacije, taj isti subjekt mora svoja nacionalna prava i svoje nacionalne potrebe ostvarivati u okviru organizacije udruženog rada, mjesne zajednice i drugih samoupravnih zajednica, zatim u okviru opštine, republike i pokrajine i federacije, jer je to najbolji put da se prevladaju tendencije nacionalnog zatvaranja i posebnog nacionalnog okupljanja, koje povlači suprotstavljanje jedne nacije drugoj i pojavljivanje nacionalnih antagonizama.

Upravo smisao i suština samoupravnog organizovanja društva je u tome da se likvidira zatvaranje u isključivo vlastite okvire koje bi kočilo ispoljavanje opšteg istorijskog interesa radničke klase. Zato se ne može omeđivati interes radničke klase i sputavati otvorenost samoupravnih odnosa i integraciono povezivanje ljudi u procesu rada i života uopšte. Samo u ostvarivanju klasnog interesa radničke klase izražava se puna ravnopravnost i posebnost svake ponaosob uzete nacije i svih zajedno u jugoslovenskom socijalističkom zajedništvu.

Napori koji se danas čine i rezultati koji se postižu na planu razvoja samoupravnih odnosa i unapređivanja funkcionisanja po-

Digitized by Google

litičkog sistema na delegatskim osnovama doprinose jačanju ravnopravnosti i zajedništva u federaciji. Sva dosadašnja iskustva potvrđuju da je delegatski sistem od dalekosežnog značaja za izgradnju i razvoj jugoslovenske federativne zajednice, na liniji kontinuiteta revolucije i produbljivanja i jačanja ravnopravnosti naroda i narodnosti, republika i autonomnih pokrajina, socijalističkog zajedništva, bratstva i jedinstva. Delegatski sistem odlučivanja uspješno obezbjeđuje zadovoljavanje interesa radnih ljudi, naroda i narodnosti, kao i interesa samostalnosti i odgovornosti svake republike i autonomne pokrajine, kako za sopstveni razvoj tako i za razvoj SFRJ kao cjeline.

Da zaključim: odnosi ravnopravnosti naroda i narodnosti i njihovog socijalističkog zajedništva moraju trajno ostati u žiži interesovanja subjektivnih snaga samoupravnog društva, Saveza komunista u prvom redu, njima se kontinuirano mora posvećivati odgovarajuća pažnja jer je riječ o uvijek aktuelnom i živom fenomenu — imajući pri tome na umu ostvarena dostignuća na tom planu, ali i probleme koji proističu bilo iz nasleđa prošlosti ili iz objektivnih protivrječnosti savremenih društvenih kretanja.

Digitized by Google

Stevo Ilić — Franjo Feldi

Savez komunista i opštenarodna odbrana i društvena samozaštita

»Savez komunista, kao vodeća i usmjeravajuća snaga društva, ima posebnu političku odgovornost i kohezionu ulogu i u opštenarodnoj odbrani i društvenoj samozaštiti. Svojom idejno-političkom akcijom, stalnim prisustvom i uticajem, Savez komunista i u ovoj oblasti mora ostvariti kontinuitet svoje jedinstvene revolucionarne političke linije« (Tito, referat na Jedanaestom kongresu SKJ).

U našoj epohi ne zna se šta je za revolucionarne pokrete i male i nesvrstane zemlje teže — izvesti revoluciju ili održati slobodu i nezavisnost.

U posljednjih tridesetak godina brojni su pokreti i zemlje koji su bili blizu željenog cilja ili ga postigli, ali su, ipak, bitku izgubili — samo zato što su se zanosili iluzijama u odnosu na oružane snage, njihovu izgradnju ili rukovođenje njima.

Sasvim je sigurno da će i ubuduće biti zemalja koje će, zbog nedovoljno izgrađenog stava prema oružanoj borbi, odnosno prema problemima odbrane nezavisnosti i slobode — usporiti svoj razvoj, pa ga čak i onemogućiti.

Digitized by Google

Zato je odnos revolucionarne partije prema oružanim snagama bio i ostaje jedno od prvorazrednih pitanja svakog pokreta i zemlje.

Savez komunista Jugoslavije je u tom pogledu bio na nivou svog istorijskog zadatka, rješavajući te probleme na svakoj etapi svog razvitka smjelo i originalno. U tom pogledu on može služiti kao primjer, a sasvim je sigurno da je svojim uticajem i iskustvima doprinio današnjem međunarodnom ustrojstvu i odnosima, kao i razvoju teorije revolucije i teorije odbrane zemlje.

I najnevještiji istraživač neće imati muke da uoči da se u politici Partije i Tita u odnosu na oružane snage i probleme odbrane zemlje — kao crvena nit stalno provlači isticanje rukovodeće uloge SKJ. U tom pogledu u SKJ, od kada je na njegovom čelu drug Tito, nikada nije bilo dilema.

Nama, članovima SKJ, to je toliko prirodno i logično da nam izgleda smiješno da to ističemo. Međutim, zablude te vrste se mogu očekivati i ubuduće u mnogim pokretima i zemljama širom svijeta.

SKJ je u svim etapama svoga razvoja morao jasno određivati ne samo svoje političke ciljeve i platformu borbe već i političku i vojnu strategiju. I ne samo to. Morao je danomice rješavati konkretne zadatke pokreta i revolucije u kojoj su komunisti bili čelni vojnici i izvršavali najteže i najsmjelije poduhvate.

Zahvaljujući takvome odnosu SKJ, dospjeli smo do koncepcije opštenarodne odbrane (ONO) i društvene samozaštite (DSZ) kakvu danas imamo. Otuda s pravom ističemo da koncepcija opštenarodne odbrane i društvene samozaštite nije ništa drugo nego stvaralačka primjena ideje klasika marksizma »o naoružanom narodu«. To je originalan, naš, jugoslovenski način izvođenja revolucije.

Korjeni koncepcije ONO sežu čak u predratni period. Svoju snagu i punu potvrdu našla je u narodnooslobodilačkom ratu, da bi se kontinuirano razvijala sve do današnjih dana. U njenom stvaranju, neprekidnoj dogradnji i usklađivanju sa društveno-istorijskim tokovima, KPJ (SKJ) bila je i ostala revolucionarna avangarda radničke klase, idejno-politički predvodnik i kreator. Naša partija je uvijek bila spremna i sposobna da u hodu revolucije zastane, ocijeni pređeni put, izvuče potrebne pouke i odredi dalji razvoj. Zahvaljujući tome, SKJ je mogao da usmjerava razvoj još neposrednijim stapanjem odbrambenih djelatnosti sa biti socijalističkog samoupravnog društva u kome radni čovjek sve više postaje istinski nosilac svih društvenih djelatnosti.

Kao što nam je dobro poznato, u sudbonosnim danima pred drugi svjetski rat KPJ je ocijenila da jedino osloncem na široke narodne mase i zadovoljenjem njihovih nacionalnih i socijalnih interesa može da se suprotstavi fašizmu i domaćoj buržoaziji.

Na toj osnovi počinje okupljanje svih naprednih i slobodoljubivih snaga, koje će se, kasnije, pretvoriti u široki nacionalnooslobodilački front — kao nepresušni izvor i snaga oslobodilačke borbe. To je, u suštini, bila idejno-politička platforma revolucionarne avangarde radničke klase, na kojoj su se, u tom istorijskom trenut-

Digitized by Google

ku, jedino mogli okupiti svi narodi i narodnosti — svi napredni i potlačeni društveni slojevi.

U to vrijeme ne manje važna stvar bila je i orijentacija Partije na pripremu kadrova za vođenje rata i revolucije. Govoreći o tom zadatku komunista, drug Tito u »Proleteru« još 1937. godine piše o potrebi da se izgrade »kadrovi koji će u trenutku oružanog sukoba sa neprijateljem moći i vojnički predvoditi narod u borbi« i da je, pored političke pripreme, apsolutno potrebna i vojnička.

Svjesni toga da predstoji duga i beskompromisna borba, koja će zahtijevati velike žrtve i savlađivanje najvećih iskušenja, drug Tito i KPJ izvorište snage za akciju nalaze u čvrstom uvjerenju u pravednost borbe za ciljeve koje postavljaju i u bezrezervno pouzdanje i snagu naroda. KPJ nijednog trenutka nije gubila iz vida da radnička klasa ne može samu sebe da oslobodi »a da u isto vreme zanavek ne oslobodi i čitavo društvo« i da jedino osloncem na široke narodne mase, kroz revoluciju, može ostvariti i svoje oslobođenje.

Povezujući u jedinstven cilj nacionalno i socijalno oslobođenje, KPJ i drug Tito u isto vrijeme utvrđuju da je jedini put za ostvarivanje tog cilja bespoštedna oružana borba u partizanskom ratu, kao njenom glavnom obliku. Odlučujući se za oružanu borbu kao osnovni sadržaj revolucije, KPJ svjesno uzima na sebe odgovornost za pripremu, organizovanje i vođenje te borbe.

Vojska stare Jugoslavije, kao što je poznato, brzo je kapitulirala, a naoružanje i oprema su zaplijenjeni. Ostali smo bez ičega. Znači, trebalo je iz osnova stvarati, opremati i naoružavati novu vojsku i naučiti je da se bori — izgraditi vlastitu vještinu ratovanja. Učinili smo ono što je sa stanovišta klasičnih vojnih škola do tada bilo nepoznato i nemoguće. Poveli smo, tako reći goloruke, naše narode i narodnosti u ustanak i revoluciju. Partizanski način organizovanja i partizanska taktika i strategija postali su osnovni način organizovanja, borbe, snabdijevanja i sticanja ratnih iskustava, ali u isto vrijeme i izgradnje vlastite vojske i najoriginalnije ratne vještine.

»Ako bismo iz svega toga u najkraćim crtama izdvojili bitna obilježja te vojne strategije — kako ističe general armije N. Ljubičić — neophodno je zaključiti da se ona razvijala u tri etape. Početna etapa, koja nastaje sa oružanim ustankom i traje do kraja 1941. godine, nosi obilježje partizanske vojne organizacije i partizanskog oblika oružane borbe na čitavoj teritoriji. Prerastanje partizanske (teritorijalne) vojske u pokretne i udarne jedinice — brigade predstavlja onaj period u NOR-u kada je ustanak prerastao u opštenarodni oslobodilački rat. Druga etapa, od kraja 1941. do sredine 1944. godine, odlikuje se kombinovanim oblikom vojne organizacije (operativna, teritorijalna, vojnopozadinska komponenta) i kombinovanjem oružane borbe, oblikom ratovanja u kojem se na osoben način prožimaju frontalna i partizanska dejstva. U trećoj, završnoj etapi — koja traje od sredine 1944. do oslobođenja zemlje, i u kojoj se formiraju strategijske jedinice, armij-

Digitized by Google

ske grupe i armije — u vojnoj strategiji NOR-a sve više dominira strategija uništavanja, što podrazumijeva prihvatanje i nametanje odlučujućih sudara radi oslobođenja zemlje vlastitim snagama.

U svakoj od tih etapa skladno i jednovremeno su se razvijali i organizacija oružanih snaga i način njihove upotrebe, kao dvije međusobno povezane funkcije opštenarodnog rata, čija se društveno-politička i vojna sadržina i suština stalno dopunjavala za sve vrijeme rata.«[1]

Istorijske odluke druga Tita i KPJ u 1940. i 1941. godini predstavljale su temelj svih priprema, organizovanja i najneposrednijeg idejno-političkog i praktičnog djelovanja usmjerenih na mobilizaciju svih društvenih snaga, ističući u prvi plan najneposredniju političku odgovornost KPJ za pripremu, organizaciju i vođenje oružane borbe.

Komunisti primjerom pokazuju kako se treba boriti, odricati i žrtvovati. Samo tako shvatajući svoju odgovornost, mogla je KPJ izboriti povjerenje i mobilisati široke narodne mase u oružanu revoluciju. Tako CK KPJ u Proglasu od 4. jula 1941. godine od komunista zahtijeva:

»Smjesta prilagodite svoje organizacije i njihov rad za taj posljednji boj... Stanite na čelo radnih i nacionalno ugnjetenih masa i vodite ih u borbu protiv fašističkih tlačitelja naših naroda. Odvažnost, disciplina i hladnokrvnost neka vlada među vama, jer vi morate dati primjer drugima.«

Vojni komiteti, komisije i povjereništva pri rukovodstvima i organizacijama KPJ prerastaju u najneposredniji organizacioni oblik rukovođenja oružanim akcijama. Najistaknutiji članovi KPJ odlaze u sve krajeve zemlje radi formiranja oružanih odreda i pružanja pomoći na terenu. Oružana borba postaje prvi i najvažniji sadržaj rada partijske organizacije i rukovodstava na svim nivoima.

Uvođenjem funkcije političkog komesara u svim jedinicama i štabovima još više se ističe rukovodeća uloga Partije. Za shvatanje odnosa partijskih rukovodstava i štabova može najbolje da posluži pismo druga Tita Pokrajinskom komitetu KPJ za Makedoniju, u kome se kaže:

»Vodite računa da se partijske organizacije u odredima, a i partijskim forumima na terenu, ne pretvore u tutore štabova. Odnos mora biti postavljen tako da Partija stvarno bude rukovodilac, ali da to ne koči samostalnost i inicijativu vojne komande i da bude obezbijeđeno sprovođenje partijskih direktiva, a, s druge strane, da vojna komanda po svim pitanjima ima siguran oslonac i pomoć partijske organizacije kao rukovodećeg faktora Narodnooslobodilačke vojske.«

Samo najneposrednijim djelovanjem i odlučivanjem KPJ o bitnim pitanjima vođenja oružanih akcija i oružanog ustanka u

[1] General armije N. Ljubičić, *Tito — strateg oslobodilačkog rata i revolucije*, u: *Revolucionarni put Partije*, VŠ Split, 1979, str. 133.

Digitized by Google

cjelini bilo je moguće obezbijediti da — u složenim uslovima bespoštedne borbe na život i smrt, protiv daleko nadmoćnijih i opremljenijih fašističkih vojnih snaga — pokret stalno jača. To je istovremeno na najbolji način garantovalo da će se postići i konačni cilj revolucije: nacionalno i socijalno oslobođenje i stvaranje novog društva u kome će svi narodi i narodnosti moći, zbratimljeni i slobodni, da odlučuju o svojoj budućnosti.

Kada danas osvetljavamo taj put KPJ (SKJ) i rast njene uloge i ugleda, onda moramo naglasiti da njena *vodeća uloga*, kako ističe drug Kardelj, »nije bila nikakav nametnuti status, nego izraz njene sposobnosti da svojim idejnim i političkim uticajem i svojom akcijom organizuje široke mase naroda i pokreće ih na narodnooslobodilački ustanak. Upravo u takvoj istorijskoj ulozi KPJ i jeste pravi smisao i sadržina pojma njene vodeće uloge. Tu ulogu Partiji niko nije doneo na zlatnom tanjiru, niti ju je ona nametnula nekim svojim ideološkim stavom, nego ju je stekla svojom sposobnošću da postane uspešan i priznat vođ i snaga naroda u jednoj teškoj istorijskoj borbi za njegov opstanak i slobodu...«[2]

Takva uloga i odnos SKJ su se održali sve do današnjeg dana. Ostajući dosljedno na principima dijalektičkog materijalizma, SKJ ne robuje šablonima i dogmama, već temeljito analizira konkretne društveno-istorijske uslove i, na toj osnovi, gradi vlastitu politiku, doktrinu i strategiju. On vizionarski određuje ciljeve borbe za svaku etapu i prilagođava svoju organizaciju i forme borbe i djelovanja novonastalim uslovima.

»Govoriti danas o KPJ i razvoju naše ONO nemoguće je a da se ne istakne epohalni doprinos druga Tita. Kao velikan marksističke teorije i prakse, drug Tito pokreće i budno prati sve aktivnosti Partije u toku oružane borbe na stvaranju Narodnooslobodilačke vojske, njene strategije i taktike, koje su po mnogo čemu originalne i jedinstvene.

Tito je uvek imao osobine koje su mu omogućavale da u mnoštvu događaja vidi ono što je glavno. Među tim osobinama istakao bih dve.

Tito je bio duboko svestan da u takvom istorijskom pokretu kakav je bio naš narodnooslobodilački ustanak, politička i vojna strategija apsolutno uzajamno zavise. Jer samo odgovarajućom politikom moglo se u masama stvoriti uverenje u mogućnost i nužnost ustanka, odnosno od naše politike i poverenja masa u tu politiku zavisilo je da li će naš ustanak zaista imati, to jest stvoriti svoju vojsku. I obrnuto, samo odgovarajućom vojnom strategijom bilo je moguće izgraditi u svesti masa uverenje da se oružjem može postići pobeda. Tito nikada nije bio samo vojnik, a da istovremeno nije bio i političar i nikada nije bio samo političar a da istovremeno nije bio i vojnik. A zatim, Tito je uvek bio revolucionar realista...«[3]

---

[2] E.Kardelj, *Titovo vojno delo*, »Narodna armija«, 1977, str. 85.
[3] E. Kardelj, *Revolucija i vojna misao*, Beograd, 1979, str. 511.

Digitized by Google

Do tada jedinstven primjer u istoriji stvaranja oružanih snaga mogla je pružiti KPJ samo zahvaljujući osloncu na široke narodne mase, od formiranja prvih udarnih grupa i odreda do Narodnooslobodilačke vojske, koja je, predvođena KPJ, ne samo ponikla iz naroda nego je u njemu za sve vrijeme sačuvala i svoju snagu i nalazila neprekidno siguran oslonac. Ta duboka klasna, nacionalna i socijalna povezanost naroda s svojim oružanim snagama predstavlja jednu od najznačajnijih tekovina SKJ u narodnooslobodilačkom ratu. Ona će poslije toga predstavljati osnovu na kojoj se ostvaruje društveno-politički i socijalni preobražaj zemlje i razvija i obogaćuje naš socijalistički preobražaj sve do današnjih dana.

Kad se poslije završetka narodnooslobodilačkog rata postavilo pitanje odbrane tekovina narodnooslobodilačke borbe i obezbjeđenja uslova za miran i nesmetan razvoj socijalizma, KPJ nije morala stvarati nikakvu novu vojnu organizaciju. Ona se oslanja na Narodnooslobodilačku vojsku koja je po snazi bila, tada, druga u Evropi, a po ugledu poznata i priznata u cijelom svijetu. Uz rast nove države izgrađivane su i oružane snage. One su po organizaciji, naoružanju, a naročito visokom borbenom moralu bile uvijek spremne da odbrane vitalne interese radničke klase. Međutim, mi ne bismo bili dosljedni marksisti ako ne bismo istakli da je to u isto vrijeme bio i period borbe KPJ (SKJ) sa birokratsko-etatističkim, tehnokratskim i drugim oportunističkim tendencijama, čiji su nosioci nastojali da oružane snage zadrže isključivo kao instrument države, a da odlučivanje o poslovima narodne odbrane bude isključivo pravo državnih organa.

Činjenica je da su oružane snage po načinu svoje organizacije bile armija socijalističke države, ali je njihovu društvenu suštinu, prije svega, opredjeljivala njihova uloga u toj državi u kojoj armija nije bila činilac jačanja državnog aparata, već je, prije svega, svojim postojanjem obezbjeđivala razvoj socijalističkih odnosa, uprkos svim nasrtajima spolja i unutar zemlje. Naše oružane snage su bile faktor stabilnosti i sigurnosti koji je Savezu komunista Jugoslavije obezbjeđivao i omogućavao kontinuitet idejno-političkog i revolucionarnog djelovanja u daljnjem organizovanju širokih narodnih slojeva da samoupravno odlučuju i izgrađuju svoje međusobne odnose u svim djelatnostima društva. U isto vrijeme naše oružane snage su nastavile da njeguju i još više produbljuju svoje veze sa narodom, sa kojim su čvrsto srasle još u toku narodnooslobodilačkog rata.

Znači, naše oružane snage (JNA i teritorijalna odbrana) po svojoj suštini i funkciji jesu oblici naoružanog naroda — nezamjenljivi u savremenim uslovima. Ovakva društvena suština oružanih snaga je i omogućila da se proces podruštvljavanja, pokrenut u društvu, brzo proširi i na oblast organizovanja društva na području opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. Bez toga bi i proces samoupravljanja u društvu bio nepotpun i kad-tad usporen. Prema tome, podruštvljavanje poslova ONO je bio imperativ našeg razvitka. Šta to praktično znači?

Digitized by Google

Neka to ilustruju samo neki podaci: do danas smo obučili i pripremili deset miliona građana za oružanu borbu. Oružane snage su, dakle, samo dio i okosnica odbrane i otpora. One su udarna snaga i najbolje naoružani i obučeni dio naroda, u koji će se, u slučaju potrebe, uključiti svi sposobni građani.

Cijela Jugoslavija je prekrivena mrežom jedinica teritorijalne odbrane o čijem formiranju, obuci i naoružanju brinu društveno-političke zajednice — od mjesnih zajednica i osnovnih organizacija udruženog rada do federacije. Neuništivost oružanih snaga počiva upravo u tome što će jedinice teritorijalne odbrane i JNA biti uvijek popunjene i obrazovane nove iz redova naroda. Zato i kažemo da su takve oružane snage neuništive. To je najbolje potvrdio naš narodnooslobodilački rat, a i mnogi drugi revolucionarni ratovi u posljednje vrijeme.

Zahvaljujući brizi SKJ, a naročito druga Tita, naše oružane snage su savremeno organizovane i naoružane. Ići ukorak sa tehnološkim razvitkom, danas, nije lako ni armijama najbogatijih zemalja. Zahvaljujući brizi SKJ i razumijevanju svih naših naroda i narodnosti — naše oružane snage u tome uspijevaju. Od posebnog značaja je i to što naša industrija proizvodi 80% naoružanja i opreme koji su potrebni našim oružanim snagama, s tim što se vrše obimne pripreme kako bi se proizvodnja nastavila i u ratnim uslovima. Mi uvozimo samo dio vrhunske tehnike koju još nije osvojila naša industrija, ili koju je nerentabilno proizvoditi.

Formiranje komitetâ opštenarodne odbrane i društvene samozaštite predstavlja zaokružavanje procesa razvoja i usavršavanja rukovođenja opštenarodnom odbranom i još naglašeniju odgovornost SKJ za bezbjednost zemlje i nesmetani razvoj samoupravnog društvenog sistema na sadašnjem stepenu našeg razvoja.

Putem komiteta u rukovođenje opštenarodnom odbranom i društvenom samozaštitom je uključeno oko 400.000 radnih ljudi, što još jednom pokazuje da građani imaju ne samo obaveze nego veoma izražena prava u svim oblastima opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

Komiteti opštenarodne odbrane i društvene samozaštite su operativno-politički organi preko kojih SKJ neposredno obezbjeđuje svoju rukovodeću i kohezionu ulogu, i već su u punoj mjeri dokazali i u praksi svoju opravdanost i potpuno se afirmisali. Za njihov efikasniji i odgovorniji rad od posebnog značaja su izbor i što bolje osposobljavanje kadrova, što zahtijeva izuzetnu brigu i najneposrednije angažovanje SKJ. Od tih kadrova se očekuje ne samo da dobro planiraju i organizuju poslove već da, prije svega, budu nosioci, koordinatori i kreatori stvaralačkih akcija svih elemenata razgranatog sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. Dalje, od komiteta se s pravom očekuje da uspješno djeluju u svim, pa i najtežim situacijama u miru i ratu — čak i u uslovima kada su narušeni izvjesni elementi sistema opštenarodne odbrane ili državne vlasti.

Od značaja za bolju organizovanost društva u oblasti ONO jeste i povezivanje odbrambenih i samozaštitnih funkcija društva

Digitized by Google

u jedan jedinstven sistem. To je u prvom redu rezultat razvoja samoupravnih funkcija i svijesti naših građana u oblasti odbrane i samozaštite. Djelimično je na to uticala smišljena i dobro organizovana neprijateljska djelatnost iz inostranstva, koja u vidu »specijalnog rata« i ostalih podrivačkih aktivnosti neprekidno dejstvuje.

Strategija »posrednog nastupanja« i specijalni rat su se u posljednjoj dekadi toliko razvili da danas predstavljaju glavni oblik ugrožavanja naše slobode i nezavisnosti. Često je teško povući granicu između perfidnih oblika »specijalnog rata« i efekata stvarne oružane agresije. Zato je sasvim logično što se i naše društvo postaralo da se zaštiti na najbolji mogući način.

Dakle, SKJ shvata opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu kao jedinstven odbrambeni mehanizam socijalističkog samoupravljanja, čiji je cilj jedinstven, ali ne i načini organizovanja i djelovanja. Oni su specifični i — kad su u pitanju pojedinosti — drukčiji za opštenarodnu odbranu, a drukčiji za samozaštitu.

Ima pokušaja u inostranstvu da se jačanje sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, a naročito formiranje komiteta ONO i DSZ, prikaže kao »militarizacija« našeg društva. To pokazuje da je riječ o potpunom nepoznavanju stvari, odnosno zlonamjernom interpretiranju društvene suštine i značaja razvoja naše opštenarodne odbrane, što se ogleda u odlučnijem i radikalnijem uključivanju svih subjektivnih snaga našega društva u odbranu svog mirnog i nesmetanog razvoja.

Međutim, istina o snazi i razmjerama podruštvljavanja ONO nije mogla ostati nezapažena. Mnogi upućeni krugovi u inostranstvu ubrajaju Jugoslaviju među najstabilnije zemlje i područja u Evropi, upravo zahvaljujući spremnosti i riješenosti oružanih snaga i naroda da brane slobodu i nezavisnost. Posljednjih godina se u nekim zemljama događa nešto što se, nekad, nije moglo ni pretpostaviti: objavljuju se knjige i studije u kojima se zagovara podrška SKJ, kao glavnoj snazi koja se bori za integritet i nezavisnost Jugoslavije. U pitanju su uticajne izdavačke kuće i redakcije koje su, inače, poznate po svojoj antikomunističkoj djelatnosti. Za nas Jugoslovene i naš SKJ to je priznanje koje ne treba da odbijamo, već po kome treba da sudimo, pored ostalog, u kojoj mjeri su evoluirala gledanja čak i reakcionarnih krugova na razvoj u Jugoslaviji. Znači, zbog naše snage i dokazanih uspjeha sve više nas cijene prijatelji, a neprijatelji i potencijalni agresori sve više uvažavaju. Međunarodni ugled i uvažavanje je bilo vrlo važno oduvijek i za svaku zemlju. Ali nikada to nije bilo toliko značajno kao danas zbog sve većih prijetnji miru i stalnog povećavanja ratnih žarišta. Povjerenje i međunarodni ugled svake zemlje je u direktnoj funkciji strategije odvraćanja. Poznato je da je najbolja ona strategija koja unaprijed obeshrabruje potencijalnog agresora da izvrši agresiju.

Jugoslavija je po broju stanovnika mala zemlja. Isto tako i po ekonomskoj moći. Međutim, po ugledu i idejno-političkom uti-

Digitized by Google

caju, kao i odbrambenom potencijalu, ona se može porediti sa velikim zemljama. Nema toga agresora koji može da se upusti u avanturu i izvrši agresiju, sa pretenzijom na brzi uspjeh, na zemlju u kojoj je svaki sposoban građanin pripremljen, a, što je najvažnije, voljan da brani svoju slobodu i nezavisnost. Zato mi Jugosloveni s pravom kažemo da možemo izgubiti prvu bitku, ali rat nikada. Drznuti se i dići ruku na takvu zemlju nije lako, i to je, pored ostalog, jedan od faktora naše stabilnosti.

Kad govorimo o međunarodnom ugledu i uticaju Jugoslavije, onda je moguće ukazati i na prostor za još veće djelovanje SKJ. Poznato je da mnoge zemlje, naročito vojni blokovi i velike zemlje, nastoje da ostvare što veći uticaj ili učine ovisnim male i nesvrstane zemlje. U tu svrhu se koriste najraznovrsnija sredstva, kao što su: stvaranje vojnih baza, vojna pomoć, ovisnost u naoružanju, uticaj na vojnu organizaciju i doktrinu, indoktrinacija kadra školovanjem u svojim školama itd.

U Jugoslaviji se danas školuje više od 1.000 starješina iz nesvrstanih zemalja i nekih oslobodilačkih pokreta. Kod nas oni stiču solidno stručno obrazovanje, no pošteđeni su indoktrinacije. Mi o tome strogo vodimo računa, što nije slučaj u drugim zemljama.

Dalje, postoje realne šanse da se, udruživanjem tehnologije i kapitala nesvrstanih zemalja, smanji ovisnost o uvozu naoružanja i opreme od onih zemalja koje za to postavljaju političke i druge uslove.

Izučavanje borbenih iskustava, organizacije i taktike oružanih snaga na naučnim skupovima — najprihvatljiviji je oblik unapređenja saradnje nesvrstanih zemalja u oblasti jačanja njihove odbrane.

Ove i slične inicijative koje je Jugoslavija i do sada pokretala dolaze u obzir samo u mjeri u kojoj nesvrstane zemlje to prihvataju sa razumijevanjem i u tome nalaze svoj interes. Za početak je dovoljno razvijati i osjećaj nedostatnosti u tom pogledu, te će se vremenom stvari same po sebi nametnuti.

Period od pokretanja oružanog ustanka i stvaranja naših oružanih snaga do izgradnje jedinstvenog sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite samoupravnog socijalističkog društva, kakav danas imamo, istorijski posmatrano, kratak je istorijski period. I pored toga on obiluje bogatstvom formi i metoda djelovanja KPJ (SKJ) na stvaranju, razvoju i neposrednom usklađivanju ne samo organizovanja oružanih snaga sa društvenim tokovima već sveukupnog osposobljavanja radničke klase i ostalih društvenih slojeva za što neposrednije uključivanje u obavljanje poslova koji se tiču odbrambenog organizovanja društva u cjelini. U tom smislu, komunisti su svoju idejno-političku oštricu i revolucionarnu akciju usmjeravali uvijek u pravcu oslobađanja čovjeka od svake potčinjenosti i vlasti nad njim. Radni čovjek i građanin, idejno-politički osviješćen i kao borac u toku narodnooslobodilačke borbe i kao slobodan građanin socijalizma, bio je i ostao za komuniste nosilac svih oblika odlučivanja i nosilac svih

Digitized by Google

društvenih funkcija, posredno ili neposredno, u borbi za potvrđivanje sebe kao subjekta svih društvenih kretanja i aktivnosti. Zato je borba za oslobođenje od svih posredničkih instrumenata, koji su neminovnost svakog državnog pa i socijalističkog samoupravnog društvenog uređenja kao države u odumiranju, i za što neposrednije uključivanje radnog čovjeka i njegovih interesa u proces odlučivanja i neposrednog djelovanja i u oblasti odbrane bilo i ostalo jedno od centralnih pitanja idejno-političkog djelovanja i akcija SKJ. Borba za takvog radnog čovjeka i građanina, kao subjekta sveukupne društvene moći socijalističkog samoupravnog društva i njegove odbrambene sposobnosti, dugoročno postavlja pred SKJ posebnu političku odgovornost — da bude neprekidno ona revolucionarna i idejno-politička snaga koja će, potvrđujući se u bazi društva, postajati materijalna snaga za pokretanje i povezivanje svih subjektivnih snaga ka jačanju stabilnosti progresivnih društvenih kretanja u kojima ONO i DSZ jesu jedan od izuzetno značajnih faktora.

A »SKJ biće realna materijalna snaga koja je sposobna da menja postojeće stanje u progresivnom smislu samo tada, ako bude znao da otkriva, olakšava i podstiče razvoj zametka sutrašnjeg dana u današnjem danu, to jest ako bude neprekidno doprinosio jačanju onih objektivnih odnosa, interesa i faktora u društvenim kretanjima koji su istorijski nosilac i uslov društvenog napretka i ako, kao avangardna revolucionarna snaga, bude tu materijalnu snagu neprekidno pretvarao u socijalističku akciju, i to svojim uticajem na svest masa koje jedino mogu biti nosilac te akcije"[4].

A to znači da i sada, kao i nekada kada je bila riječ o pitanjima od sudbonosnog značaja za radničku klasu, narod i revoluciju, SKJ, dosljedno svojoj revolucionarnoj ulozi avangarde radničke klase, mora preuzeti na sebe odgovornost za još čvršće uklapanje radnog čovjeka u odbrambeno-samozaštitni bedem, svjestan neiscrpne stvaralačke energije koja leži u širokim slojevima radnih ljudi i građana i njihove spremnosti da se najodlučnije suprotstave svim nasrtajima na miran i slobodan socijalistički razvoj.

Kao što je 1941. godine KPJ pokrenula sve narode i narodnosti na oružani ustanak, postavljajući nacionalno i socijalno oslobođenje i viziju novog, pravednijeg društva u osnovu svog idejno-političkog i revolucionarnog djelovanja, koncepcija ONO i DSZ, danas, predstavlja idejni, političko-doktrinarni odgovor SKJ na ključna pitanja naše odbrane i samozaštite. To je istovremeno i najšira platforma za mobilizaciju svih društvenih snaga na jačanju ONO i DSZ, zasnovana na temeljnim vrijednostima našeg socijalističkog samoupravnog društva: socijalističkom samoupravljanju, politici nesvrstavanja, nacionalnoj ravnopravnosti i bratstvu i jedinstvu.

---

[4] E. Kardelj, *SKJ u revolucionarnoj akciji*, Centar PK SKV, Novi Sad, 1976, str. 277.

Digitized by Google

Dakle, otvorenost i stalni razvoj su bitne odlike sistema ONO i DSZ. To daje dovoljno prostora za stabilnost sistema i njegovo stalno usavršavanje i razvoj u srazmjeri sa opštim društvenim kretanjima, razvojem naoružanja i stepenom ugroženosti iz inostranstva. Veliki uspjesi koje smo imali u oblasti priprema oružanih snaga i društva za ONO — a koje su potvrdili Deseti i Jedanaesti kongres — ne bi trebalo da utiču na nas da od dobrog ne pravimo još bolje. Kritički odnos i stvaralački nemir svojstveni su komunistima u oružanim snagama i u društvu.

Zato Jedanaesti kongres insistira na potrebi još većeg djelovanja SKJ na svijest radnih ljudi i građana i na njihovom još neposrednijem učešću u svim poslovima ONO. Komunisti treba još bolje da ovladaju idejnom stranom koncepcije ONO i DSZ i da se osposobe za njeno sprovođenje u samoupravnoj praksi. SKJ ne može samo davati političku podršku u realizaciji zadataka ONO i DSZ, jer on snosi punu odgovornost za njihovo dosljedno sprovođenje. On mora najneposrednije da doprinosi iznalaženju konkretnih rješenja vlastitim uključivanjem u njihovo izvršenje. Zato o bitnim pitanjima odbrane i zaštite u SKJ nema, niti može biti lutanja i nepoznanica.

U ovome trenutku veoma je bitno da svi elementi sistema opštenarodne odbrane i samozaštite djeluju harmonično i efikasno. Naročito je važno izboriti se što je moguće prije za veću efikasnost privrednog sistema. Na toj liniji potrebno je brže i energičnije riješiti neke aktuelne probleme, posebno ekonomske (gubici u privredi, nezaposlenost, nedovoljna produktivnost rada i zaostajanje u pojedinim granama privrede, nestašica pojedinih izvora energije i drugo). Ovi problemi, ako se dugoročno ne budu uspješno rješavali, mogu postati potencijalni uzroci vanrednih, pa i kriznih situacija.

Odlučnije angažovanje SKJ na bržem rješavanju problema privredne stabilizacije neposredno se odražava ne samo na obezbjeđenje materijalnih rezervi i priprema za vođenje dugotrajnog rata, ako nam bude nametnut, nego i na otklanjanje kriznih situacija, a time i na dalje jačanje sveukupne odbrambene sposobnosti i stabilnosti društva u cjelini.

U dugogodišnjoj revolucionarnoj aktivnosti SKJ pokazalo se da je u onim periodima i društvenim sredinama i oblastima života gdje je njegova politička budnost i idejno-politička akcija slabila, po pravilu, stvaran prostor za narastanje snaga neprijatelja. Zato aktivnost SKJ na daljem idejno-političkom, naučnom i teorijskom dograđivanju ONO i DSZ, u skladu sa razvojem društveno-političkog i ekonomskog sistema, i njegovo najneposrednije praktično djelovanje u svim porama društva na osposobljavanju svih samoupravnih subjekata (MZ, DPZ, DPO, OUR, radnih ljudi i građana) predstavlja ne samo obezbjeđenje njihovih ustavnih i zakonskih prava već i sužavanje prostora za djelovanje svih onih snaga koje nastupaju sa raznih antisamoupravnih pozicija.

Digitized by Google

Za izvršavanje ovakvih zadataka SKJ neprekidno usmjerava brigu i svoju političku akciju na izgradnju takvih kadrova i instrumenata svog vodećeg idejno-političkog djelovanja koji će u svim situacijama obezbjeđivati njegovu rukovodeću i kohezionu ulogu i funkcionalno povezivati sve elemente i snage opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

Zahvaljujući politici i brizi SKJ i druga Tita, poslovima ONO i DSZ poklanja se izuzetno velika pažnja. Za potrebe odbrane naša zemlja odvaja značajna materijalna sredstva. U uslovima dinamičnog ekonomskog razvoja ta sredstva bi se mogla korisno upotrijebiti i u druge — proizvodne svrhe. Međutim, mi to činimo svjesno jer su se SKJ i naš radni čovjek i građanin već više puta uvjerili da dinar uložen za odbranu slobode, nezavisnosti i nesmetanog razvoja socijalističkog samoupravnog društva — predstavlja najbolju investiciju.

Sadašnji stepen razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa, na kome su, kako ističe drug Tito, »krupni rezultati koje smo postigli i koje postižemo u svim oblastima najbolja potvrda ispravnosti našeg puta«, predstavlja ujedno i najširu bazu i garanciju da će SKJ i ubuduće uspješno ostvarivati svoju vodeću i kohezionu ulogu i u oblasti ONO i DSZ, produžavajući kontinuitet svog revolucionarnog djelovanja.

Zbog toga su naši narodi i narodnosti spokojni kad je u pitanju sadašnjost — bez obzira na prijetnje, a veliki optimisti kad je u pitanju budućnost.

Digitized by Google

Jovan Raičević

Komunisti i organizacija

Komunistička organizacija kao partija radničke klase i danas je aktuelan predmet naučnih istraživanja, pa i raznih kontroverzi u teoriji i praksi međunarodnog komunističkog pokreta, jer je to jedno od »najosetljivijih pitanja« samog revolucionarnog procesa, bilo da je reč o partijama koje su na vlasti bilo o onima koje se tek bore za osvajanje vlasti ili, pak, preispituju dosadašnju i stvaraju novu strategiju i taktiku sopstvenog delovanja. Sve te rasprave i razlike koje se javljaju o društvenom biću, ulozi, karakteru i oblicima političke organizacije radničke klase (partije), u krajnjoj liniji, izražavaju samo stvarne razlike koje postoje u različitim putevima revolucije i »izgradnje socijalizma« u pojedinim zemljama. To je, donekle, i prirodno. Jer, neka *opšta teorija* o radničkoj, odnosno komunističkoj partiji, koja bi bila van prakse i na njoj zasnovanih teorijskih koncepcija revolucionarnog pokreta ili socijalističkog razvitka u nekoj određenoj zemlji, naprosto je *nezamisliva*, nespojiva sa realnim tlom i odnosima. Razume se, revolucije i socijalistički procesi — generalno uzev — imaju nešto zajedničko, makar u definisanju opštih i klasnih ciljeva, ali se sve ono što je opšte i zajedničko uvek ostvaruje na *konkretan i poseban način*, različitim putevima i različitim tempom, uz uspone i padove, i uz primenu različitih sredstava borbe za socijalizam. Otuda se danas teško može govoriti o nekoj univerzalnoj teoriji partije radničke klase, primenljivoj u revoluciji u svakoj

Digitized by Google

zemlji, odnosno o jedinstvenoj i koherentnoj »teoriji partije u socijalizmu uopšte«. »Generalizacije takve vrste nosile bi rizik doktrinarnog i skolastičkog razmatranja«[1]; a mogle bi biti, ponekad i jesu, osobito kad se nekritički preuzimaju, oblik »uvoza revolucije«, veštačkog presađivanja tuđih shema i kalupa, što vodi paralisanju unutrašnjih subjektivnih snaga svakog revolucionarnog pokreta.

Uprkos tome, ipak postoje »opšte« teorije o partiji. Jedna od njih, na primer, »rukovodeću ulogu partije u upravljanju državom i društvom«, kao svoje sopstveno iskustvo, proglašava »bitnom zakonitošću u izgradnji socijalizma«; druge se, pak, bave konstituisanjem raznih »modela partije«, ali svaka od tih teorija uglavnom pretenduje na to da je ona — »prava«! Tako se, neretko, iskonstruiše nekakav »idealan model partije«, ponekad i van konteksta teorije i prakse vlastite revolucije, što znači van vremena i prostora, pa se sa stanovišta tog »čistog modela« destruiše partijska praksa. U oba slučaja je sve po meri partije, to jest — revolucija je po partiji, a ne partija po revoluciji; bît partije se ne izvodi iz bića revolucije, već se u biću partije poništava biće revolucije.

Takve rasprave ne mimoilaze ni našu društvenu nauku, ni naš Savez komunista, mada su one stavljene u jedan drugi idejni i društveni kontekst, a potreba za njima javila se uporedo sa krupnim promenama u ekonomskim odnosima, posebno u koncipiranju i izgrađivanju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Iz te obimne i složene tematike nastojaću da problematizujem organsku vezu između *bîti* Saveza komunista danas i njega kao *organizacije*, između njegovog društvenog položaja i načina njegove stvarne egzistencije, između njegovih revolucionarnih zadataka i takozvanog organizacijskog pitanja. Ukratko: namera mi je da problematizujem ta pitanja, pre svega na osnovu uvida u praksu, a ne da dajem »gotove«, pogotovu ne »konačne«, odgovore.

I

Poznato je da su još Marks i Engels istakli nužnost političkog organizovanja radničke klase, da je to »organizovanje proletarijata u političku partiju potrebno radi toga da bi se obezbedila pobeda socijalne revolucije i njen krajnji cilj — uništenje klasa«, da je »osvajanje političke vlasti postalo velika dužnost proletarijata«[2].

Ti stavovi dovode do pitanja: a šta biva kad se jednom osvoji politička vlast, da li se razvojem revolucije razvija i menja

[1] Vidi: Budislav Šoškić, *Suština i način ostvarivanja vodeće uloge Saveza komunista Jugoslavije*, u: *Savez komunista i samoupravljanje* (zbornik radova), Marksistički centar CK SK Srbije i Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd, 1979, str. 126.

[2] K. Marks — F. Engels, *Statut Međunarodnog radničkog udruženja*, u: *Izabrana dela u dva toma*, tom I,»Kultura«, Beograd, 1949, str. 362, 363.

Digitized by Google

i sama partija? Tačnije: da li u osnovi isti tip organizacije, koja je vodila revoluciju i dovela do pobede, pod čijim je autoritetom i neposrednom vlašću izvršena eksproprijacija eksproprijatorâ i stvorene osnovne (početne) materijalne pretpostavke za »izgradnju socijalizma« — može uspešno da rešava dalja sudbinska pitanja revolucije: stvarno oslobođenje radničke klase njenim uvođenjem u sve vitalne procese društvene reprodukcije i stvarno obezbeđenje njene rukovodeće uloge u svim sferama društvenog života?

1. Istorijska praksa je dala, i daje, više alternativa u tom pogledu. Teorijski i metodološki, kritička analiza te prakse može se početi sa odnosom partija — klasa. U jednosmernom odnosu partija — klasa, u kome se poništava svaka dijalektika tog odnosa, partija se *trajno javlja u ulozi zastupnika klase;* ona je njen elitni reprezentant, »komunisti su ljudi specijalnog kova«, »Partija je zborno mesto najboljih elemenata radničke klase«, »najbolja škola vođa radničke klase«. Partija je »po svom iskustvu i autoritetu jedina organizacija sposobna da centralizuje rukovođenje borbom proletarijata i na taj način pretvori sve nepartijske organizacije radničke klase u pomoćne organe i transmisione kaiše koji je vezuju s klasom«.[3] »Radnička klasa — kaže dalje Staljin — bez revolucionarne partije — to je vojska bez štaba. Partija je bojni štab proletarijata«.

Partija kao »bojni štab« radničke klase nakon osvajanja političke vlasti može se realizovati samo u uslovima državno-svojinskog monopola, u kome vrhovi partije ostvaruju personalnu uniju s vrhovima države, pa se na taj način — a na osnovi direktiva partije i pod njenom kontrolom — stvara i usavršava sistem centralističkog rukovođenja proizvodnjom i raspodelom, celokupnim političkim i kulturno-duhovnim životom društva, u kome partija ima sveopšti ideološki monopol. Radnička klasa je sabijena u granice vlastitog, ipak najamnog bića, a svi njeni oblici nepartijskog organizovanja su samo transmisije putem kojih partija sprovodi svoju volju, a, na drugoj strani, ukoliko uopšte i postoje, oblici participacije radnika u upravljanju njihovim proizvodnim pogonima su krajnje formalizovani, jer u najboljem izdanju imaju samo savetodavni karakter, a praktički su sredstvo manipulacije radnim ljudima od strane podržavljenih fabričkih i partijskih rukovodstava. Takav trajni *zastupnički* i *paternalistički* odnos partije prema klasi vodi supstituiranju klase od strane partije, vladavini manjine (partije) nad većinom (klasom), pa se u ime diktature proletarijata ostvaruje *diktatura nad proletarijatom* (Bloh), jer je partija svesni (čitaj: sveznajući) subjekt, a klasa neosvešteni objekt.

Ali bitna pretpostavka takvog odnosa partije prema klasi jeste *okoštavanje* i same partijske organizacije, odnosno supstituiranje članstva i organizacija od strane partijskih rukovodstava,

[3] J. V. Staljin, *Pitanja lenjinizma,* »Kultura«, Beograd, 1946, str. 73—84.

Digitized by Google

uspostavljanje čvrstih centralističkih hijerarhijskih odnosa između viših i nižih organa i funkcionera, a sve u ime toga da je »izvojevanje i održanje diktature proletarijata nemoguće bez partije, jake svojom kompaktnošću i gvozdenom disciplinom« (Staljin). Dakle, isto onako kako se klasa potčinjava vladavini partije, tako se i članstvo i organizacije potčinjavaju *jedinstvenoj volji* partijskih funkcionera, partija se *reducira na rukovodstva* i njihov međusobni odnos u koji je ugrađen princip *subordinacije*. I najmanje kršenje tog principa smatra se kao »razbijanje vlasti u partiji« (Staljin), jer uslov da partija vlada na globalnom planu, nad klasom i društvom, jeste da rukovodstva vladaju nad članstvom i organizacijama. Funkcioneri tada zastupnički deluju *za* i *u ime* partijske mase; oni imaju sva *aktivna prava*, a partijska masa *pasivne dužnosti*. Ako je sama bît partije data u njenom vladanju klasom i društvom — onda je toj bîti primerena suština i fizionomija njene organizacije.

2. Postoji i drugi, dvosmerni odnos: partija — klasa i klasa — partija, kao dijalektički proces prožimanja partije i klase i klase i partije. Taj obostrani odnos, njegovo uspostavljanje uopšte, uslovljen je samim razvitkom revolucije. On je omogućen onda kada je klasa u takvoj poziciji da može putem razuđenog mehanizma neposredne socijalističke demokratije revolucionisati ekonomske oblike i odnose vlastite egzistencije i upravljati društvom u celini. Ne postoji, dakle, više samo onaj ogoljen prostor za jednosmerno uticanje partije na klasu, jer se klasa podigla do nivoa *aktivnog subjekta* upravljanja društvom. Prema tome, organizaciona forma partije i njen karakter kao organizacije imaju nužne tačke prelaza, zavisno od razvoja same revolucije, njene širine i dubine, dometa njenih stvarnih socijalističkih i demokratsko-humanističkih preobražaja. Ali se, osobito nakon osvajanja političke vlasti, otvara *protivrečnost između partije i revolucionarnog pokreta* i između *pokreta i sistema*.[4] Od načina i rezultata razrešavanja te protivrečnosti zavisi karakter i razvoj ekonomsko-

[4] Odnos partija — pokret i pokret — sistem jeste tema za sebe, mada je delimično i u ovom radu dotaknuta, pa se ograničavam samo na nekoliko napomena.

Najpre o pojmu *revolucionarni pokret*. Pod njim se, u najširem smislu, podrazumevao (a i danas se podrazumeva) organizovan pokret radničke klase za vlastito oslobođenje, to jest za socijalnu revoluciju i socijalizam, i u nacionalnim i u međunarodnim razmerama. Kako su samim razvojem tog pokreta nastajale različite radničke partije, on se, kao što se zna, podvojio na dva glavna krila: socijaldemokratsko (socijalističko) i komunističko, pa su stoga i danas u upotrebi termini radnički pokret i komunistički pokret.

Međutim, u nekim zemljama u kojima je izvedena revolucija pokret je u nacionalnim (državnim) razmerama praktično redukovan na *postojeći sistem plus partija*, ili obrnuto — partija plus sistem. Partija je duša sistema (poretka); ona ga brani od unutrašnjih i spoljnih protivnika, bdi nad njim, kontroliše ga, preduzima mere za njegovo jačanje i usavršavanje, dok su radnička klasa, radne i narodne mase totalno obuhvaćene sistemom njihove revolucionarne akcije, inicijative i organizacije su ugušene samim sistemom, a time i obezličene, odnosno radni ljudi nisu po sopstvenim htenjima i potrebama,

Digitized by Google

političkog sistema što ga uspostavlja radnička klasa, odnosno njene ključne pozicije koje joj obezbeđuju rukovodeću ulogu u tom sistemu. Klasa ne dopušta tutorstvo i komandovanje od strane partije i države, jer je revolucionarni pokret, i po masovnosti i po zrelosti, *prevazišao i prerastao* postojanje starog oblika partije kao partije, bilo da je reč o zadržavanju jakobinskog tipa partije kao organizacije manje-više profesionalnih revolucionara, bilo o partiji kao monolitnoj i hijerarhizovanoj organizaciji koja uspostavlja legalnu i vremenski dugu sopstvenu vladavinu putem čvrstog jednopartijskog sistema. Ako se ta unutrašnja protivrečnost: partija — pokret razrešava u smislu jačanja pozicija klase i radnih ljudi, ako je razvitak odnosa proizvodnje takav da dopušta radničkoj klasi prisvajanje ekonomsko-političke moći za sebe (a prisvajajući tu moć za sebe — ona je prisvaja i za druge radne slojeve društva) — onda je na delu početak samodelatnosti klase, produbljivanje i širenje revolucionarnog pokreta masa, što daje sasvim drugačiji karakter partiji: umesto delovanja u ime klase, njen je zadatak da *intenzivira delovanje same klase*. To bitno menja i prirodu partije kao organizacije. Takav proces bio je upravo otvoren prerastanjem Komunističke partije u Savez komunista Jugoslavije.

---

već po volji sistema. Otuda i paradigma: *sistem je sve*, a pokret — ništa!

Postoji i drugi ekstrem: *pokret je sve*, a partija i sistem su suvišni. To su, zapravo, one struje mišljenja koje polaze od toga da, nakon političke pobede revolucije, socijalizam postaje aktivna i neinstitucionalizovana utopija, jer se navodno samo na taj način revolucija može osloboditi birokratske hijerarhije i okoštavanja državnog sistema vladanja ljudima. Po jednima, tu ima mesta za partiju, ali samo pod uslovom ako postane sastavni deo ukupne kritičke svesti, ako vrši permanentnu destrukciju svega postojećeg. Po drugima, tu nema mesta za partiju kao organizaciju, jer ona tobože blokira ne samo samodelatnost klase nego i revolucionarnog pokreta u celini kome pripada ogromna većina društva, maltene svi njegovi članovi. Jednom rečju, pokret se spontano razvija i spontano upravlja sâm sobom. Moglo bi se navoditi još sličnih anarholiberalističkih mišljenja, bilo da počivaju na starim, bilo na novim, osavremenjenim idejnim zasadama, ali to prelazi okvir ovih napomena.

Neprihvatljivo je ni *apsolutizovanje* sistema, sa partijom kao njegovim štićenikom i kontrolorom, ni apsolutizovanje pokreta, u njegovoj proanarhističkoj i utopijskoj varijanti. U procesu nastajanja socijalističkog načina ukupnog društvenog života — dakle, u „pocepanoj" stvarnosti prelazne epohe — radnom čoveku su *potrebni* i sistem, i avangardne snage i pokret sa širokom inicijativom radnih masa, ali samo kao *sredstvo* pomoću kojeg će on, udružen s drugim ljudima, moći što slobodnije da ispoljava svoju ličnost. „Sreću čoveku — kaže Edvard Kardelj — ne može doneti ni država, ni sistem, ni politička partija. Sreću čovek može sebi stvoriti samo on sâm. Avangardne snage socijalizma i socijalističko društvo, prema tome, mogu imati samo jedan cilj — da prema mogućnostima datog istorijskog trenutka stvaraju uslove u kojima će čovek biti što slobodniji u takvom ličnom izražavanju i stvaranju da može — na osnovi društvene svojine na sredstvima za proizvodnju — slobodno raditi i stvarati za svoju sreću. To je samoupravljanje" (Edvard Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, IC „Komunist", Beograd, 1977, str. 10).

Digitized by Google

Da ponovim: do utvrđivanja, identifikacije *same bîti* partije može se doći samo ako se sazna ukupna istorijska okolina u kojoj ona deluje, karakter i protivrečnosti odnosa proizvodnje u kojima živi i deluje radnička klasa i drugi radni slojevi, odnosno društveni bîtak te klase i klasna svest koja se na osnovu njega oblikuje. Tek spoznajom bîti partije i revolucionarnih zadataka koji stoje pred njom može se *zbiljski shvatiti i njezina organizacija.* Ma koliko partija bila organizator i predvodnik revolucije, ona nije neki dovršen i savršen organizam, jednom zasvagda dat, *»ona nije, nego i sama postaje«* — kako bi to rekao Lukač.[5]

Drugim rečima, partija sama *ne tvori* revoluciju; ona *nije* istorijski na delu ako opstoji kao odvojen i zatvoren organizam *izvan i iznad klase,* kao politička moć po sebi i za sebe; ona istorijski i postoji radi revolucije, ali samo ako se uvek i iznova na svakoj etapi razvoja revolucije — potvrđuje kao *stvarni instrument revolucije,* bilo da *priprema* radne mase za revoluciju, bilo da, nakon osvajanja političke vlasti, *intenzivira* delovanje same klase i radnih ljudi na stalnom prisvajanju društvene moći, osvajanju novih horizonata slobode i čovečnosti. Stoga partija kao organizacija svoj kontinuitet jedino i može ostvarivati u savlađivanju sopstvenog diskontinuiteta; ona je ta koja mora uvek iznova *postajati,* potvrđivati se i prilagođavati novim potrebama i zahtevima revolucije i klase. Svaki novi stupanj u razvitku revolucije je upravo ono što bitno opredeljuje *suštinu i smer* delovanja partije, a svako kvalitativno novo revolucionarno delovanje zahteva i nov način egzistencije organizacije.

II

Savez komunista Jugoslavije nastojao je da se afirmiše kao organizacija koja ne stoji mimo i iznad ekonomskog i političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, kao neki spoljni kontrolni organizam tog sistema. On se kao organizacija morao opredeliti za delovanje u klasi i kroz nju, u pokretu i kroz njega, u društveno-političkim organizacijama, kroz celi sistem socijalističke demokratije, odnosno kroz samoupravne radne organizacije i zajednice, jer je naša revolucija krenula tim osobenim, konkretno-istorijskim putem. Savez komunista je na tom putu imao uspona, pa i zvezdanih trenutaka, ali i izvesnih padova: neretko je ostajao razapet između vlasti i samoupravljanja, između novih zahteva klase i revolucionarnih zadataka i sopstvene nemoći da ih u potpunosti ostvari. Istina, često mu nisu išli naruku ni mnogi spoljni ni unutrašnji činioci, a i mnoge protivrečnosti materijalnog razvitka jedne još relativno nerazvijene zemlje nagrizale su i još nagrizaju i njegovo sopstveno biće.

---

[5] G. Lukács, *Etika i politika,* »Liber«, Zagreb, 1972, vidi odeljak od 153—163. strane.

Digitized by Google

Pa ipak, jugoslovenska revolucija, na ovoj etapi svoga razvoja, dobila je glavnu bitku — ona ima *osnovnu strategiju*, stvorenu na temeljima socijalističkog samoupravljanja. To, razume se, ne znači da je ta strategija potpuno zaokružena, da je u svemu razrađena, da joj ne nedostaju pojedini »vezni« i »srednji članovi«, da se ona, u etapama svoje realizacije, neće u nečemu i menjati, dopunjavati i dalje razvijati. Ali osnovna opredeljenja su data; ona se — istina, možda ne onim tempom, dubinom i širinom kako bismo to želeli — već ostvaruju, praksa ih dobrim delom potvrđuje. Ako neki stav ili načelo praksa još ne prihvata ili ih čak odbacuje — to je samo dokaz da je na tom području izostala revolucionarna akcija ili, pak, da sâmo rešenje nije dobro. Sve u svemu, na osnovu te strategije revolucije izvedena je i sama bît Saveza komunista, koncepcijski je definisana njegova društvena uloga. Problem je, međutim, u tome kako tu ulogu osmisliti, kako je u praksi ostvariti, kako stvarati uslove da Savez komunista sve više zaista *postaje*, svakako u jednom procesu, upravo ona organizacija koja će biti primerena potrebama i zahtevima razvoja socijalističkog samoupravljanja. Često se više zna šta Savez komunista ne treba da bude, kako ne treba da radi, a mnogo manje kako i na koji način treba da deluje, što je donekle i razumljivo, jer se u njegovom društvenom okruženju još nisu dovoljno razvili takvi novi ekonomski i politički oblici i odnosi koji će ga naprosto *prinuditi* da im se saobražava i prilagođava.

1. Savez komunista, kao idejna i politička avangarda radničke klase i radnih ljudi i kao faktor njihove socijalističke svesti u uslovima razvitka samoupravljanja, morao je i dalje u organizacionom smislu ostati odvojen od radničke klase, to jest *ostati manjina*. To je i prirodno, jer, ako ne bi bio posebna organizacija, — znači ne bi ni bilo razloga za njegovo postojanje, a naša istorijska situacija je takva da će potreba za njim još dugo postojati. Ali činjenica da je manjina nikako ne znači da Savez komunista treba izolovano da se bori umesto same klase, da bude arbitrarni tumač njenih interesa, odnosno da na sopstvenoj manjinskoj političkoj vlasti radničkoj klasi i radnim masama nameće ili omogućuje »idejnu spoznaju koje i kakvo socijalističko društvo najviše odgovara njenim interesima«[6].

---

[6] Kritikujući Lukačeve radove, *Legalnost i ilegalnost* i *Metodske napomene o organizacionom pitanju*, grupa autora iz Zapadnog Berlina smatra da on polazi od teze da svesna avangarda proletarijata ipak mora prethodno uspostaviti manjinsku vlast u interesu proleterskih masa, da bi „još nesvesnom proletarijatu omogućila idejnu spoznaju koje društvo odgovara njegovim interesima. Tek u onoj meri u kojoj proleterske mase razvijaju svest o podesnosti tog društvenog oblika, i manjinska vlast treba postupno da se preobrazi u vlast većine". Ti kritičari mu s pravom pripisuju i „neku blankističku predstavu o ubrzanju socijalističke emancipacije proletarijata i ustanovljenju njenog političkog oblika" (vidi: časopis „Marksizam u svetu", 7—8/78).

Međutim, takvih shvatanja — istina, u manjoj ili većoj meri — još ima i u mnogim komunističkim partijama i savremenim marksističkim raspravama.

Digitized by Google

Šta, zapravo, znače sintagme: Savez komunista je »idejna i politička avangarda radničke klase i radnih ljudi« ili »Savez komunista je faktor njihove socijalističke svesti u uslovima razvitka samoupravljanja«. Šta, opet, znače te sintagme u svom jedinstvu, da li se *avangarda*, budući da najbolje poznaje puteve i uslove razvitka društva, finalizuje *kao faktor svesti* koju *a priori* ili *post festum* unosi u radničku klasu i radne ljude. Da li, naposletku, Savez komunista i postoji samo zato da bi *unosio svest* u radničku klasu, jer je njena svest još *principijelno ograničena* (Lukač), jer proces prerastanja proletarijata u radničku klasu, to jest od klase po sebi u klasu za sebe, još traje u uslovima prelazne epohe, pa i u uslovima društva koje se razvija na osnovama socijalističkog samoupravljanja?

Ako se ide postavljenim redom, sledilo bi pitanje: po čemu je Savez komunista *idejna i politička avangarda?* Da li po tome što je on po sebi, po definiciji, nosilac marksizma, odnosno naučnog socijalizma, posednik apsolutnog znanja uopšte, pa putem tog *znanja*, kao čistog idejno-teorijskog saznanja, kao neophodne posredne karike, deluje na klasu, odnosno na *razvitak klasne svesti* neposrednih proizvođača i kao samoupravljača.

Taj opisani proces delovanja na razvoj klasne svesti u realnosti zaista postoji posredstvom Saveza komunista, ali svoju avangardnu ulogu — bez obzira na to što je marksizam osnova njegove idejne i teorijske delatnosti — on ne može zasnivati samo na toj posrednoj karici, *posedovanju znanja* o naučnom socijalizmu, jer se samo pomoću te »karike« ne može izložiti ukupna *geneza* saznanja konkretno-istorijske ekonomske strukture i unutrašnje logike njenih oblika i odnosa i oblika stvarne svesti. Ne može, *prvo*, zbog toga jer se odmah postavlja pitanje: *koji je i kakav* taj marksizam, kako se on shvata, interpretira, razvija. Za komuniste je prihvatljiv samo onaj marksizam prema kome se oni »odnose aktivno i stvaralački, kao prema nauci koja se stalno razvija i obogaćuje savremenom društvenom praksom i novim saznanjima ljudske misli«.[7] I, *drugo*, tada bi došlo do *oštrog podvajanja* između partijske i klasne svesti, a time i do odvajanja Saveza komunista od radničke klase. Kad se na razvoj klasne svesti i partijske svesti gleda kao na *dva odvojena procesa*, a ne kao na jedan te isti konkretno-istorijski proces, onda se podleže iskušenju da »svijest može da se emancipuje od svijeta i da pređe na stvaranje ‚čiste' teorije« (Marks).[8] Tada je partija hipostazirani subjekt, koji u ideološkoj sferi deluje sa pozicija posednika *čiste svesti*, a u društvenoj sferi kao *politička svest* koja je iznad stvarnog sveta, kao nosilac *apsolutnog znanja*. Čovek i klasa su objekt te političke svesti, bilo time što se ona u njima opredmećuje bilo time što su oni njeni neposredni izvršioci, čija se sloboda kreće u okvirima *racionaliteta*, kao datog cilja i angažmana na osnovu saznate nužnosti. I u jednom

[7] *Statut SKJ*, usvojen na Jedanaestom kongresu SKJ.
[8] K. Marx — F. Engels, *Rani radovi*, „Naprijed", Zagreb, 1966, str. 376—377.

Digitized by Google

i u drugom slučaju transcendentalna svest ne dovodi u pitanje sebe samu, svoju valjanost i meritornost, jer se ona *predstavlja kao misao revolucije*, njen demijurg, a stvarni, empirijski proces shvata samo kao funkcionalno realizovanje te »čiste« ili političke svesti.

Savez komunista, bar u principu, sebe smatra organizacionim oblikom koji je nastao kao *rezultat* razvitka revolucije i klasne svesti radničke klase, pa iz tog rezultata, kao njegovog bitnog konstituensa, izvodi i njemu prilagođava svoju idejnu i političku ulogu. Klasna svest nije ovde transcendentalni etički imperativ, koja bi polazila od toga da je revolucionarna akcija dobra samo ako je moralno motivisana. Klasna svest nastaje na osnovu *povezanosti ekonomskih određenja oblika i odnosa* u kojima klasa deluje *i oblika stvarne svesti*, jer »lako je uvidjeti nužnost toga da cjelokupno revolucionarno kretanje nalazi kako svoju empirijsku, tako i teorijsku bazu ... upravo u kretanju ekonomike«.[9]

Prema tome, uloga Saveza komunista može se konstituisati i shvatiti samo kao *nalog revolucije* na datoj etapi i kao *proces posredovan razvitkom radničke svesti*, koja se stvara mišlju i praksom nastajućih oblika i odnosa socijalističkog samoupravljanja. Savez komunista, dakle, ne može se razvijati nezavisno i izolovano od opšteg kretanja i razvoja same klase, jer je radništvo, budući da poseduje svest i po sebi i za sebe, kadro da shvata proces samoupravljanja u kome samo učestvuje i razvija ga, bez obzira na to što je svojevremeno ideja o njemu inaugurisana odozgo, to jest od KPJ. Ako iz tih ekonomskih oblika i odnosa samoupravljanja izrasta i izokrenuta svest pojedinih delova radničke klase, koja im se predstavlja u nekakvom »objektivnom« vidu, zar to ne važi i za »naučnu spoznaju«, kao partijsku svest o unutrašnjoj strukturi tih odnosa? I razvitak svesti radničke klase i razvitak svesti Saveza komunista su i u uslovima nastajanja samoupravljanja momenti jednog te istog procesa, jer su obe, u načelu, podložne istim uslovima i pretpostavkama. Može, razume se, svest klase ponekad zaostajati, ali, da li zbog toga Savez komunista može zauzeti *stav protiv klase i radnih masa*, da bi zategnutost između mogućnosti i stvarnog stanja svesti rešio na način koji »unapređuje revoluciju«. Ne, Savez komunista tada mora ići na kompromise, pravac njegove akcije ne može biti usmeren protiv masa, već na revolucionisanje oblika i odnosa koji će »objektivne mogućnosti« učiniti dostupnim masama. Isto tako, može biti i obrnuta situacija: Savez komunista, neki njegov deo ili organizacija, može biti *ispod* svog *istorijskog zadatka*, odnosno može izostati revolucionarna akcija upravo onda kada se nude objektivne mogućnosti, jer komunisti iz ovih ili onih razloga blokiraju akciju radnih ljudi.

Sve u svemu, avangardna uloga Saveza komunista, i u smislu idejno-teorijskog prednjačenja i u smislu praktičko-političkog angažovanja, *nije data, nego zadata* samim revolucionarnim procesom, komunisti se za nju moraju izboriti u revolucionarnoj praksi radničke klase i radnih masa.

[9] Isto, str. 276.

Digitized by Google

Tu i jeste ključni problem: kako da Savez komunista, kao avangardna organizacija radničke klase, ostane manjina, ali manjina koja se ne nameće ni klasi ni društvu kao izvanjska politička vlast, pa ni kao ideološki monopol, u ime toga što je on *po definiciji* predodređen da bude vodeća idejno-politička snaga. Drugim rečima, kako da Savez komunista, takav kakav jeste i kakav bismo želeli da bude, od »manjine« kao organizacija postane sastavni deo »*većine*« u društvu, to jest integrisan u celokupnu socijalističku samoupravnu strukturu društva?

U tome je sadržana realna protivrečnost društvenog položaja i uloge Saveza komunista danas: on teži da se organski razvija na osnovu samog razvitka udruženog rada i samoupravljanja, na osnovu teorijskih i praktičkih saznanja do kojih je došao naš revolucionarni pokret, ali u tome samo delimično uspeva, odnosno »samo u onoj meri u kojoj je sposoban da njegovi idejni i političko-praktični stavovi zaista postaju stavovi mnoštva samostalnih zajednica samoupravnih interesa« (Kardelj), jer se nalazi pod snažnim pritiskom inercije starih, preživelih etatističkih odnosa i raznih oblika konzervativne svesti. Ti pritisci ne dolaze samo spolja već i iz njegovih redova. Nije reč samo o raznim »izmima«, kao oblicima otpora socijalističko-samoupravnom kursu razvitka, mada ih nikako ne treba potcenjivati, već i o objektivnim i subjektivnim *teškoćama prelaza* na kvalitativno nove odnose i sistem, u osnovi inaugurisan novim Ustavom i Zakonom o udruženom radu, ali sistem koji još nije dograđen, koji se relativno sporo uhodava i s teškoćama probija u ekonomskim i političkim odnosima.

Sve to, kao i mnogi drugi momenti, izaziva *određena kolebanja* u samom Savezu komunista, pa i sumnje u mogućnost ostvarivanja njegove uloge kako je ona koncipirana u Programu SKJ, na Desetom i Jedanaestom kongresu. Određene snage ga vuku nazad, na klasične pozicije komunističke partije na vlasti[10],

[10] Poslednjih godina je, na primer, sve češći slučaj da se, umesto Savez komunista, upotrebljava izraz *partija*. Nekima se čini da je „revolucionarnije" govoriti o Partiji nego o Savezu, a neki, verovatno, između ta dva pojma i ne vide nikakvu razliku, a ako je i vide — smatraju da je formalne prirode.

Da nije reč samo o pogrešnoj upotrebi pojmova nego i o jakim ostacima stare svesti pokazuju i druge činjenice. Neke od njih je navela i dr Anđelka Milić u svom saopštenju, koje je nastalo na osnovu istraživanja o ideološkoj svesti i angažovanosti članova Saveza komunista, sprovedenog u okviru Instituta društvenih nauka u Beogradu. Na pitanje na koji način SK treba da ostvaruje svoj uticaj na sadržaj i pravce delovanja države, dr Milić kaže da „46% ispitanika smatra da SK treba neposredno da utiče na rad državnih organa (da daje direktive) ili da taj uticaj ostvaruje čvrstom vezom partijskog i državnog rukovodstva".

Teško je poverovati da toliki procenat članova Saveza komunista nije obavešten o prirodi svoje organizacije i načinu njenog delovanja, makar u elementarnom smislu. Posredi je, po mom mišljenju, nešto drugo: „fatalističko" verovanje ljudi, pa i radnika, u državu, jer oni — na osnovi svog iskustva — znaju da kad država nešto čini — ipak »čini«, da garantuje kakvu-takvu socijalnu sigurnost, zaposlenost

Digitized by Google

Savez komunista se opire takvim pritiscima i zahtevima, ali ponekad im i podleže, bilo zbog toga što ga njegove unutrašnje snage gone na stari način rada bilo što je zbog objektivnih teškoća (a često i odnosa političkih snaga) prinuđen na određene kompromise.

Ne treba, svakako, gajiti iluzije da će Savez komunista kao »manjina« tako lako i jednostavno postajati sastavni deo »većine u društvu«, u smislu o kome smo ranije govorili. To je složen dijalektički proces. Njegovo razrešenje, uostalom, i ne zavisi samo od subjektivne volje Saveza komunista nego i od datih konkretno-istorijskih okolnosti u kojima on deluje, mada je on najodgovorniji da se te okolnosti što pre menjaju, ali u smislu intenziviranja borbe same klase i radnih ljudi.

2. Ekonomski i politički sistem, počev od osnovne organizacije udruženog rada i mesne zajednice, preko opština, pokrajina i republika, do federacije, a u okviru njega posebno delegatski sistem, veoma je razgranat, pa i dosta komplikovan. Ako se tome dodaju i mnoge društveno-političke organizacije (SSRN, Sindikat, SSOJ, SUBNOR), druge društvene organizacije i udruženja, društveni saveti i nauka — dakle, sve organizovane socijalističke snage društva, onda se broj samoupravnih zajednica u kojima Savez komunista neposredno deluje i subjekata s kojima mora održavati neposredne, tako reći svakodnevne, veze i odnose — enormno povećava.

Kad je već reč o tome, valja se pitati: šta se, pre svega, može učiniti da se propisi postojećeg ekonomskog i političkog sistema, izgrađenog na osnovu Ustava i Zakona o udruženom radu, kao i oni koji će tek biti doneti, što je moguće više »pojednostavne«, »uproste« i učine razumljivijim radnim ljudima. Inače, razni »sistemi« u sistemu, te mnoštvo podsistema u pojedinačnim sistemima i mnoštvo institucija i subjekata koji imaju svoje sopstveno zakonodavstvo — ne samo što prete međusobnom kolizijom, sudarom »nadležnosti«, nego i otežavaju snalaženje radnih ljudi u velikom broju propisa i institucija, ponekad ih čak demobilizuju u njihovim inicijativama da se principijelno izbore za neku stvar, da razlikuju šta je bitno, a šta sporednije. Jer, recimo, neko načelo opšteg sistema jednostavno »izbaci iz igre« neki podsistem ili odluka državnog organa neke republike, pokrajine ili opštine. Razume se, nije lako stvoriti novi sistem koji adekvatno treba da izrazi sve nastajuće promene u razvoju ekonomskih i političkih odnosa socijalističkog samoupravljanja, ali se ipak može postaviti pitanje: da li je sistem, dosadašnjom logikom svog razvoja,

---

i lični dohodak ili platu, s jedne strane, i relativno visok stepen neverice u efikasnost mehanizma samoupravnog sistema, pa i strah da će on zatajiti i ugroziti i onu minimalnu socijalnu sigurnost koju daje država, s druge strane. To pokazuje da država nije samo ekonomsko-politička već i ideološka sila i da se njen monopol neće ukinuti samo lepim parolama o njenom odumiranju već stalnim i upornim revolucionisanjem oblika i odnosa udruženog rada u ekonomskoj i političkoj sferi.

Digitized by Google

pa i izvesnom hipertrofijom propisa, dovoljno *propusan i fleksibilan* za revolucionarnu akciju radničke klase i radnih ljudi i svih njihovih organizovanih subjektivnih snaga?

Takvo pitanje može se postaviti sa stanovišta idejnih i političkih snaga i njihovih društveno-političkih organizacija, pa i sa stanovišta Saveza komunista, bez obzira na to što su te organizacije, preko svojih delegacija, uključene u delegatski sistem. »Postoji jedna druga opasnost — kaže Edvard Kardelj — to jest da Savez komunista — u uslovima kada su se centri političke snage definitivno pomerili iz državnog aparata u sistem samoupravnih zajednica — ostane suviše na periferiji stvarnih društvenih zbivanja koja se odvijaju u sistemu samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa udruženog rada, kao i u delegatskom sistemu, a samim tim i da oslabi njegova povezanost sa radnim masama.«[11]

Uključivanje vodećih idejno-političkih snaga, kao i Saveza komunista, u strukturu delegatskog sistema ima za cilj da one deluju u samom sistemu, a ne van njega — kao nekakva izvanjska politička sila ili kontrolor, što bi mogla biti osnova za stvaranje monopola tih snaga. S druge strane, to uključivanje *nosi opasnost »urastanja« tih snaga u sistem;* njihovo saglašavanje sa odlukama koje donose delegatske skupštine može im ponekad i »vezati ruke«, jer *post festum* kritika već donetih odluka mogla bi imati i *prizvuk sektaštva.* Najzad, *»poistovećivanje«* revolucionarnih subjekata, pre svega Saveza komunista, sa sistemom može oslabiti njihove veze sa radnim masama i celokupnom progresivnom i demokratskom strukturom društva.

Otuda i veliki značaj pitanja: kako da Savez komunista deluje kroz sistem, a da u isto vreme jača svoju povezanost sa radnim masama, da se uvek nalazi *»tamo gde se odvija samoupravna i politička aktivnost masa«* (Kardelj). Da bi to postigao, Savez komunista je prinuđen da način svog delovanja menja i prilagođava promenama koje su nastale u našem društvu. Taj novi *način delovanja,* iako na prvi pogled ne zadire u već određenu fundamentalnu ulogu i položaj Saveza komunista, ipak nije neka *posve praktična stvar,* kako se obično misli.

Široko je, na primer, rasprostranjeno mišljenje da se avangardna uloga komunista svodi isključivo na teorijsko prednjačenje, a to je pogrešno. Avangardna uloga ima dve komponente: idejno-teorijsku i praktičko-političku; one se teško mogu odvojiti. Avangarda se ne može zamisliti bez jedne od njih, kao što se ni mišljenje ne može zamisliti bez delovanja ni delovanje bez mišljenja.

Prostor ne dopušta da se detaljnije upuštamo u tu praktičko-političku funkciju avangardne uloge Saveza komunista, ali je reč o vrlo složenom kompleksu: detaljnijoj razradi same organizacije Saveza komunista, takozvanom organizacijskom pitanju, načinu i metodu rada i — što je možda najvažnije — izgradnji odnosa i

[11] E. Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja,* cit. izd., str. 179.

Digitized by Google

komunikacija sa mnoštvom samoupravnih subjekata i društveno-političkih organizacija, a sve u cilju da bi se što efikasnije ostvarivala očekivana avangardna uloga.

Postoji i druga strana medalje: u kojoj je meri Savez komunista, kao organizacija u celini i svaki njegov sastavni deo pojedinačno, idejno i praktičko-politički osposobljen za taj novi način delovanja i demokratsko komuniciranje sa tolikim mnoštvom samoupravnih subjekata, s jedne, i sa samoupravnom strukturom društva kao celinom, s druge strane? Jer, kada se, recimo, deluje u pozicija političkog monopola, onda je sve relativno vrlo jednostavno — partijska organizacija svoju ulogu ostvaruje neposredno preko države, putem obavezujućih direktiva državnim organima, a sasvim je druga stvar kada Savez komunista svoju ulogu treba da ostvaruje na *demokratski način* u samoupravnim zajednicama i u delegatskom sistemu, kada treba, da bi uspešno delovao, da postane sastavni deo demokratskog pluralizma samoupravnih interesa. Savez komunista se, verovatno, za vršenje takve društvene uloge ne može osposobiti samo time što će poboljšavati *postojeći metod rada.* Nije li, možda, neophodna temeljnija izgradnja Saveza komunista kao organizacije, jačanje nekih bitnih odnosa unutar njega samog, jer, ako njegovi unutrašnji odnosi nisu zasnovani na principima *revolucionarnog demokratizma,* onda on neće moći ni svojom ukupnom delatnošću u društvu da se predstavi kao *kreativno-demokratska snaga* razvitka socijalističkog samoupravljanja. Ali o tome će biti više reči kasnije.

3. Vladajuća komunistička partija ne može ostati samo kao faktor odbrane osvojenih tekovina revolucije, ona mora ići dalje od toga, a to znači od datog poretka.

Društvo se, naposletku, ne može ni razvijati bez revolucionarnih projekata o promeni postojeće i uvođenju nove prakse, jer se ne može sve i odjednom oblikovati po meri i zamisli nekog dovršenog ili — kako se to često neadekvatno kaže — izgrađenog socijalizma. Naš Ustav i Zakon o udruženom radu su, na primer, takvi veliki projekti.

Spontanost, pak, koja bi sama stvarala društvene oblike i njih bivala svesna tek kad ih potpuno razvije, ne odgovara revolucionarnom nestrpljenju i brzim tokovima, pogotovu ne nosiocima istorijskog procesa koji nastoje da njegovo trajanje skrate i ublaže njegove »porođajne bolove«, mada Program SKJ, jedini među programima komunističkih partija koje su na vlasti, računa i sa *socijalističkom stihijom* kao objektivnom zakonitošću u procesu razvoja novog društva.[12]

[12] U Programu SKJ se kaže: „Ukoliko svaka objektivna stvarnost stihijski deluje snagom svojih zakonitosti, utoliko se može govoriti o dve vrste stihije u našoj društvenoj stvarnosti, o sitnosopstveničkoj i birokratskoj stihiji — koje u sebi sjedinjuju nasleđeno, zaostalo i preživelo i koje, prema tome, vuku nazad — i o socijalističkoj stihiji koja izrasta na tlu socijalističkih društvenih odnosa i snagom objektivnih zakonitosti deluje na društveno biće i na svest ljudi u smislu njihovog progresivnog menjanja."

Digitized by Google

Gotovo svaki projekt promena, a dobrim delom i samoupravni normativizam, nužno ima inauguralni, anticipativni karakter; često se *u ime budućnosti preskače sadašnjost*, gotovo da nema izuzetka od pravila, načela, delovi se podređuju celini itd. Inauguracija, shvaćena kao čin uvođenja pravne norme pre pojave samog oblika ili odnosa, kao pravno i normativno »uvođenje u igru« novih ideja, samo naznačuje mogućne bitne tendencije budućeg razvitka, a daje i određena »reformatorska« sredstva. Ali pravo ne iskazuje *stvarne društvene procese*, njihovu ukupnost i protivrečnost, ono ih uvek pretpostavlja, zapravo samo normativno odmerava čovekovu zbilju. Projektujući društvene promene, pravo često oblikuje stvarnost koja praktički ne postoji, pa se ne tako retko događa da ono inauguriše subjekt bez sadržaja ili sadržaj bez subjekta, odnosno sâmo *oblikovanje prethodi vlastitom obliku*. Zakon često uvede neku bitnu pretpostavku, ali bez uslova kako da se ona realizuje. Na drugoj strani, pravo svoje pojmove smatra integralnima, dovršenima, stvarnima, a kad nekritička društvena svest preuzme tu logiku — dobija se *idealizovana slika društva* ili nekog njegovog dela, oblasti, odnosno zamenjuju se teze: *normativno se potura za stvarno!* A u stvarnosti, međutim, ne tako retko postoji razlika između *pravnog pojma i stvarnog kretanja*, a ponekad se događa i obrnut proces — praksa se kreće u suprotnom pravcu od neke norme ili načela.[13]

Sve ovo iznosim zbog toga što je, po mom mišljenju, i sâm Savez komunista dobrim delom podlegao takozvanoj normativističkoj svesti i institucionalizmu. A normativistička svest je *ostvarenost i dovršenost ideologije* po sebi, njene predstave o društvu date su u njoj samoj, ona ne misli o društvu onakvom kakvo ono jeste, već onakvom kako je ono zamišljeno i dato u njenoj normativnoj slici. A o društvu uopšte, pa »ni o ovakvoj prevratnoj epohi ne možemo stvarati sud iz njene svesti, već, naprotiv, moramo tu svest da objašnjavamo iz protivrečnosti materijalnog života« (Marks). Uostalom, proces revolucije je uglavnom istoznačan s razvojnim procesom radničko-klasne svesti, mada svest pojedinih delova klase uvek oscilira ispod ili iznad njenog proseka. Inauguralni normativizam o tome uopšte ne vodi računa, a kad se previše veruje u njegovu moć, to nosi opasnost da se on počne razvijati kao *potpuno samostalan proces* odvojen od stvarnosti, što bi moglo ozbiljno da blokira revolucionarnu praksu i akciju i stvarno mogućne društvene preobražaje.[14]

---

[13] Vidi: Jovan Raičević, *Odnos revolucionarne teorije i prakse*, »Socijalizam«, br. 1/79. i dr Gordana Bosanac, *Odgojno-obrazovna djelatnost i udruženi rad*, poglavlje „Inauguralni paradoks", „Školska knjiga", Zagreb, 1975.

[14] Svaki sistem se, što je sasvim razumljivo, mora zakonski oblikovati i normirati, inače ne može funkcionisati i opstati kao sistem. Najzad, normiranje i institucionalizovanje jesu u određenoj meri i *brana birokratizmu i samovolji*, ali ovde je reč o hipertrofiji normativizma. Uzmimo kao primer radne organizacije udruženog rada. One moraju, na osnovu opštih propisa, imati više od dvadesetak raznih

Digitized by Google

Svaka norma, načelo ili društveni projekt moraju proći kroz žrvanj društvene prakse, jer se u njoj proverava njihova vrednost. To je bitno za svaki revolucionarni pokret. Razume se, Savez komunista mora biti uporan u svojoj idejnoj borbi i političkoj orijentaciji na razvoj socijalističkog samoupravljanja, pa i u borbi za ostvarenje velikih društvenih projekata koje je sâm inicirao, ali on mora biti i *spreman na korekciju* i izmenu pojedinih rešenja datih u tim projektima ili nekog svog stava kada ga praksa odbacuje, demantuje ili postojeća društvena svest nije spremna da ga prihvati.

Kad je reč o delovanju s pozicija normativizma, valja podsetiti i na jedan stav iz Programa SKJ: »Vera da su dekreti sve — deformiše komuniste, slabi u njima osećanje odgovornosti pred masama, vodi njihovom idejnom i moralnom zaostajanju i nazadovanju, jer se komunisti u takvim uslovima odvikavaju od borbe za svoja ubeđenja, a time i od svakodnevnog proveravanja pravilnosti tih ubeđenja kroz praksu i borbu mišljenja.«

Današnji Savez komunista, kao kreativna i revolucionarno-demokratska snaga, mora se sve više navikavati i da javno *priznaje svoje konkretne greške, iluzije i zablude*, a ne da sopstvene promašaje uglavnom tumači objektivnim teškoćama. Ako se samokritika zahteva od drugih, zašto se taj princip ne bi još doslednije primenjivao ne samo na pojedince nego i na cele organizacije Saveza komunista. Ako su komunisti, već po prirodi svog revolucionarnog poziva, obavezni da se kritički odnose prema raznim pojavama u društvu, zašto u kritiku drugih ne bi uključivali i *sopstvenu samokritiku*. Nije ovde reč o moralno-etičkoj strani kritike i samokritike, o »posipanju pepelom po glavi«, o pojavama raznih zloupotreba, privilegija itd. (toga, uostalom, povremeno i ima), nego, pre svega, o javnom priznavanju grešaka, recimo, u nekom teorijskom stavu, u postavljanju taktike, lošoj proceni položaja organizacije u datom momentu, ili, pak, u neadekvatnim organizacionim sredstvima da bi se određeno idejno-teorijsko op-

---

pravilnika i akata, inače ne mogu postojati i normalno poslovati, a one koje su revnosnije i savesnije prate opšte propise — imaju od 40 do 50 takvih akata, pa i više od toga. Da ne govorimo o tome da su pojedini od tih pravilnika ili statuta u našim radnim organizacijama obimniji nego ustavi nekih zemalja.

Radnici reaguju na takvo stanje i praksu, pa često — kad vide da je na dnevnom redu njihovih zborova rasprava o normativnim aktima — beže sa takvih sastanaka ili ta akta formalno usvajaju. Razume se, njih zanimaju ona bitna pitanja koja se tiču njihove proizvodnje i organizacije, raspodele, razvoja i međusobnih odnosa, ali se sve to može sažetije, jasnije i efikasnije reći u nekoliko normativnih dokumenata.

Negde se i „kvalitet" i „razvijenost" samoupravljanja ceni po broju normativnih akata, a ne po realnim odnosima, ali takvu hipertrofiju normativizma ipak „proizvode" administracija i birokratija. Jer opšte zakonodavstvo i država osnovnu organizaciju udruženog rada prvenstveno tretiraju kao formalno-pravnu kategoriju, a ne u dovoljnoj meri i kao društveno-ekonomsku suštinu, proces nastajanja osnovne ćelije novih odnosa proizvodnje.

Digitized by Google

redeljenje sprovelo. Takva samokritika, pogotovu kada se ona vrši sa stajališta prakse, nikada ne ruši, već, naprotiv, jača ugled komunista i njihovih organizacija. Pojedinačna greška može biti i sekundarna za *bitnu samokritiku*, pogotovu onda kada se, polazeći od nje, ide na viši nivo istraživanja društvenog kompleksa u kome je ta pojedinačna greška i nastala. Naposletku, revolucije ne idu pravolinijski, do pobede na glavnom frontu dolazi se preko poraza na sporednim; nikad nema »čistog« kontinuiteta, on se uvek uspostavlja savlađivanjem diskontinuiteta.[15]

Posebna slabost Saveza komunista u ostvarivanju njegove uloge u sadašnjim uslovima jeste u tome što on previše deluje na *uopšten način*. »Savez komunista je — kaže Kardelj — sada prisiljen da dejstvuje veoma mnogo donošenjem opštih deklaracija i rezolucija, koje, doduše, kao preciziranje njegovih stavova imaju svoj smisao i ulogu, a koje će visiti u vazduhu ako se ne budu oslanjale na sistem demokratskih veza subjektivnih socijalističkih snaga uopšte i posebno Saveza komunista sa celokupnim demokratskim mehanizmom samoupravljanja i njegovim delegatskim sistemom.«[16]

Ima se, međutim, utisak da se previše dugo održava metod rada putem raznih rezolucija i deklaracija, da se njihovi sadržaji u velikoj meri ponavljaju, da se u njima često prepričavaju pojedina ustavna načela i paragrafi Zakona o udruženom radu, odnosno da imaju normativistički karakter, a manje sadrže kritičku obradu prakse i realnih odnosa.[17] Istina, veoma je širok front Saveza komunista u današnjem trenutku, primena Ustava i Zakona o udruženom radu još više ga proširuju, zapravo zahvataju celo društvo, pa je i to, verovatno, jedan od razloga što je Savez komunista, u nedostatku dobrih klasno-političkih analiza prakse, prisiljen da više dejstvuje sa takvog nivoa opštosti i s pozicija inauguralnog normativizma. Nema ni dovoljno jasno *definisanih etapa* u delovanju komunista, recimo, u ostvarivanju Ustava i Zakona o udruženom radu; gotovo da je iščezlo ono što se nekada podrazumevalo pod *pojmom taktike*, a bez taktike organizacija ne može praktički da funkcioniše, pa ni da se ostvaruje strategija.

---

[15] Da ne bi bilo nesporazuma, valja reći da je u Savezu komunista i van njega, u celom društvu, bilo i danas ima relativno dosta kritike, mada nje nije nikad previše, ali *samokritika je mnogo ređa*. Nije, dakle, stvar u kvantitetu, već u kvalitetu kritike, ponekad ima i neodgovorne kritike, pa i kritizerstva. Problem je u prevelikoj uopštenosti kritike, u zaobilaženju njenog pravog predmeta, a verovatno i u tome što se posle mnogih kritika u praksi malo šta menja. Ovde je, međutim, *reč o samokritici*, kao obliku priznavanja pojedinih grešaka u delatnosti Saveza komunista.

[16] Edvard Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, cit. izd., str. 182.

[17] Taj nivo opštosti je svuda prisutan. Ako se, recimo, upoređuju referati, zaključci ili rezolucije, koje donose opštinski komiteti, republički centralni komiteti ili CK SKJ, onda zaista zapanjuje njihova tekstualna sličnost i podudarnost. Ima, recimo, referata na sednicama nekih opštinskih komiteta, koji se — po nivou opštosti i generalizacijama — mogu komotno pročitati i na sednici nekog republičkog centralnog komiteta.

Digitized by Google

III

Marks je, kao što se zna, u toku rada Prve internacionale pridavao veliki značaj takozvanom *organizacijskom pitanju*. Lenjin ga je uvek smatrao *političkim* pitanjem. Lukač je išao i dalje od toga, pa je neke strane organizacijskog pitanja smatrao čak i jednim od »najvažnijih i najviših *duhovnih* pitanja revolucionarnog razvitka«.

Zašto se takav značaj pridaje organizacijskom pitanju?

Upravo zato što je komunistička organizacija, sama po sebi, *posrednik između teorije i prakse i prakse i teorije*, što je radnička avangarda koja intenzivira borbu klase, na osnovu teorijskih spoznaja o revolucionarnim zbivanjima i tokovima. »Organizacija (misli se na Komunističku partiju — J.R.) je, naime, oblik posredovanja između teorije i prakse, a kao u svakom dijalektičkom odnosu i ovdje članovi dijalektičke veze tek u posredovanju i pomoću svoga posredovanja postižu konkretnost i zbiljnost. Taj karakter organizacije koja posreduje između teorije i prakse najjasnije se pokazuje u tome što organizacija pokazuje mnogo veću, finiju i sigurniju osjetljivost za smjerove koji se međusobno razlikuju nego bilo koje drugo područje političkog mišljenja i djelovanja. Dok u pukoj teoriji najraznovrsniji nazori i smjerovi mogu mirno živjeti naporedo, i njihove suprotnosti poprimaju samo oblik diskusija koje se tiho mogu odvijati u okviru jedne te iste organizacije a da ovu ne moraju razbiti, ista se pitanja, ukoliko se formuliraju organizaciono, pokazuju kao oštri, međusobno isključivi smjerovi...«[18]

Avangardnost komunističke organizacije, kao što je već rečeno, prevazilazi funkciju teorijskog prednjačenja. Ona uključuje i političku delatnost, jer bez nje nema ni revolucionarne teorije ni revolucionarne prakse. Komunistička organizacija daje teorijskoj delatnosti, na određen način, karakter političko-praktičke aktivnosti, i obrnuto. U tom sklopu, organizacijsko pitanje je političko. Svaka politička akcija ili zadaci, što ih pred partiju postavljaju sâm razvitak revolucije i delovanje klase, imaju i svoju organizacionu stranu, odnosno komunisti se moraju na adekvatan način organizovati kako bi što uspešnije ostvarili te akcije i zadatke. Svako *ukrućivanje organizacije*, shematizovanje odnosâ u njoj i postvarivanje organizacijskih oblika vode *okoštavanju* same partije i njenom sektaškom odvajanju od borbe masa.

Kada se sa tog opšteg, pomalo i apstraktnog, plana pređe na našu današnju situaciju, onda se tek može sagledati koliko znaćenje ima organizacijsko pitanje za Savez komunista, za ostvarivanje njegove uloge u sadašnjim uslovima. To je, međutim, obimna i složena problematika, koja se ovde ne može u celini izložiti, pa se ograničavamo samo na neke aspekte organizacijskog pitanja u funkciji osposobljavanja Saveza komunista.

---

[18] G. Lukács, *Povijest i klasna svijest*, »Naprijed«, Zagreb, 1970, str. 396.

Digitized by Google

1. Jedno od ključnih organizacijskih pitanja u Savezu komunista jeste odnos organizacije prema članu i člana prema organizaciji. Ti odnosi nisu šire teorijski istraživani u nas, mada je na toj liniji bilo promena, pre svega statutarnih, ali je činjenica da u njima ima dosta starih, preživelih elemenata, da se oni još zasnivaju na principu — »prava i dužnosti«, gde član obično ima više dužnosti a manje prava, a organizacije, najčešće rukovodstva koja ih predstavljaju, imaju i jedno i drugo. Istraživanjem tih odnosa dolazi se, zapravo, i do bîti Saveza komunista, kao »konkretnom principu posredovanja između čovjeka i povijesti« (Lukač). Ali nas ovde više zanima praktičko-politička nego teorijska strana tih odnosa.

O članu Saveza obično se razmišlja na dva načina: jedni stavljaju glavni akcenat na njegove visoke *moralno-etičke osobine*, odanost i disciplinu — dakle, na »osavremenjeni« jakobinski lik, dok drugi smatraju da je bitna samo njegova aktivnost na *redovnim poslovima i zadacima*, a da odnos prema organizaciji može i treba da bude *nešto labaviji*. To su, svakako, krajnosti, ali je, po mom mišljenju, neophodno razmišljati o pretpostavkama kako da član Saveza u svojoj organizaciji *delatno i angažovano ispolji celokupnu svoju kreativnu ličnost*.

Od člana Saveza se, na primer, zahteva da bude *osnovni subjekt* u izgrađivanju politike i stavova Saveza, bar tako je zapisano u Statutu. U praksi, međutim, često nije tako: član je ne tako retko u poziciji da sprovodi politiku koja je formulisana negde van njega, van njegove organizacije, tako da je on *više objekt* te politike nego njen subjekt. Mnogi empirijski podaci ukazuju čak i na to da se prema članovima Saveza koji izreknu neku kritiku preduzimaju razne sankcije, ponekad vrlo oštre, čak i egzistencijalne prirode. Ako se i povede kakav postupak, koji pokreće uglavnom samo ugroženi član, onda se u najboljem slučaju sve svodi na to da se tom članu eventualno povrati »zakinuto« statutarno pravo, odnosno vodi se spor član — organizacija, a potpuno se zanemaruje ispitivanje ukupnih unutrašnjih odnosa u organizaciji koja tako postupa sa svojim članovima. Poslednjih godina se na raspravama u statutarnim komisijama, kada se odlučuje o žalbama, pozivaju i kažnjeni članovi i predstavnici organizacija koje su im izrekle kaznu. To se u praksi pokazalo vrlo korisnim. Ali, kada se na kraju ispostavi da su kažnjeni članovi bez krivice bili okrivljeni, njihovim mukama ipak nije kraj — prema njima se i dalje preduzimaju razne sankcije, ali gotovo da nema primera da su na odgovornost pozivani i oni ljudi koji su se smišljeno, na ovaj ili onaj način, borili protiv svog druga iz organizacije.

Može se reći, to su *sitna*, prakticistička pitanja, tako se na njih obično i gleda, ali su njihove posledice vrlo značajne. Pomenute, kao i mnoge druge njima slične »sitnice«, ipak otkrivaju velike stvari: u pojedinim organizacijama Saveza komunista ima bezdušnog odnosa prema ljudima, samovolje i birokratizma, pa čak i manje slobode i demokratije nego u nekim drugim oblastima društvenog života. Logički sledi pitanje: kako takve organiza-

Digitized by Google

je, u kojima nema demokratije, mogu da se bore za demokratiju društvu, da usvajaju i razvijaju demokratske metode delovanja komuniciranja u samoupravnim organizacijama i zajednicama?

Takav birokratski odnos prema članu Saveza, koji je pretrpeo neopravdane sankcije zbog kritike ili čega drugog, vrlo poučno deluje na ostale komuniste, pre svega na radnike i mlade ude, a mladi čine više od trećine ukupnog članstva. Dovoljan je, ni se, samo jedan takav slučaj pa da radnici dođu do zaključka a malo šta mogu da urade u sopstvenoj organizaciji. *A radnik-komunist može steći ličnu afirmaciju samo u svojoj komunističkoj organizaciji i pomoću nje*, dok intelektualac-komunist raspolaže obrazovanjem, što mu omogućuje da i drugim kanalima, van rganizacije, ispoljava svoje sposobnosti i stiče ugled.

U politici uzdizanja i odabiranja kadrova često se upravo zaoravlja na tu činjenicu — da se radnik-komunist može afirmisati amo putem svoje organizacije. Istorija Komunističke partije Jugoslavije daje mnogo dokaza da je ona upravo imala takav kurs i kadrovskoj politici, da su u najužem rukovodstvu svih nivoa njene organizacije većinu mahom činili radnici. Naposletku, mnoge slavne ličnosti našeg revolucionarnog pokreta su poticale iz radničkih redova, pa i Josipa Broza Tita je, uz sve njegove izuzetne vrednosti i lične osobine, uzdigla na visoke rukovodeće položaje u Partiji upravo njegova zagrebačka organizacija, uz odlučujuću podršku radnika-komunista. Razume se, Partija je tada bila uglavnom strogo kadrovska, uslovi rada ilegalni itd. Uslovi rada komunističke organizacije danas su bitno promenjeni, ali je karakteristično da u njenim rukovodstvima, posebno u najužim izvršno-političkim telima svih nivoa, ima sve *manje radnika*, a u ponekim nema čak ni jednog! Među sekretarima opštinskih komiteta se, takođe, ređe susreću radnici. Zašto je tako?

Svaki prebrz odgovor, bez dubljeg istraživanja, mogao bi biti čak i politički pogrešan, a pogotovu onaj koji bi, na osnovu pomenutih podataka, pošao od toga da se intelektualci u Savezu komunista svesno preferiraju u odnosu na radnike, mada, verovatno, ponegde i toga ima. Možda bi bila bliža istini tvrdnja da se intelektualci, svojim znanjem, više nameću, a da u životu, radu i unutrašnjim odnosima Saveza komunista nisu stvoreni takvi uslovi da se radnik-komunist može afirmisati u svojoj organizaciji.

Radnika-komunista iz neposredne proizvodnje, na primer, ima u republičkim centralnim komitetima, pa i u CK SKJ. Oni su na te funkcije predloženi iz svojih sredina kao dobri komunisti, ali uglavnom ne zbog toga što su afirmisani i poznati u široj javnosti (ponekad ih čak i sopstvena sredina slabo poznaje), nego zbog zahteva kadrovskih komisija da bi se obezbedila odgovarajuća (najčešće unapred dogovorena) socijalna, dobna, polna ili kakva druga struktura komiteta. Takvi radnici, upravo zbog toga što se nisu uzdizali i prekaljivali kroz i pomoću svoje organizacije, što nemaju šireg političkog i partijskog iskustva — ne mogu mnogo da doprinesu radu centralnog komiteta čiji su članovi, da autoritativno, jezikom radnih ljudi, iznesu stvarne probleme koji se

Digitized by Google

javljaju u praksi i realnim odnosima. Mnogi od njih, uostalom, ne progovore nijednu reč na sednicama tokom celog trajanja mandata, ali se nakon toga uglavnom svi vraćaju na svoja radna mesta u proizvodnji. Dok se intelektualci-komunisti biraju u centralne komitete kao već manje ili više afirmisane i poznate ličnosti, na visokim društvenim položajima, a članstvo u takvom forumu samo doprinosi jačanju njihove socijalne mobilnosti i društvenog ugleda, pa se nekima čak i obnovi mandat, a drugi zaposedaju odgovorne funkcije u društveno-političkim organizacijama, skupštinskoj, državnoj ili privrednoj strukturi.

Drugi mogući odgovor zašto se radnici-komunisti nedovoljno afirmišu kroz i pomoću svoje organizacije — verovatno, i najznačajniji — leži upravo u stvarnom *položaju i značenju* njihove radničke organizacije *u sistemu komunikacija i odnosa* u opštinskoj organizaciji, a ove opet u pokrajinskoj i republičkoj organizaciji Saveza komunista.

Kad bi radničke organizacije u sistemu opštinske organizacije, a ove opet u široj strukturi, imale zaista odgovarajuću specifičnu težinu koja im pripada u pomenutom sistemu komunikacija i odnosa — onda bi i bila moguća afirmacija radnika-komunista na širem planu. Te organizacije bi, radničke i opštinske, izbacile iz svoje sredine više radnika-komunista koji bi stekli autoritet i u užoj i u široj društveno-političkoj sredini, koji bi se — izražavajući interese i poglede svojih organizacija — sami nametnuli za najodgovornije dužnosti u Savezu komunista i njegovim rukovodstvima, u celoj društvenoj i samoupravnoj strukturi. Tada bi »kadrovske kombinatorike« ustupile mesto jednom normalnijem procesu odabiranja i uzdizanja kadrova. A radnici-komunisti ne bi *apstraktno* predstavljali interese svoje klase, već stvarne interese svojih organizacija Saveza komunista i svog udruženog rada.

S druge strane, valja naglasiti da zalaganje za veću afirmaciju radnika-komunista u pomenutom kontekstu nema nikakve veze sa poznatim tezama o »poradničenju« partije i njenih rukovodstava, pa i s »poradničenjem« države, kojih je, kao što se zna, bilo u prošlosti. Jer, sva partijska rukovodstva, od vrha do dna, na primer, mogu biti sastavljena isključivo od radnika, mada takvog istorijskog primera nije bilo, a da bît partije bude izražena u njenom monopolu vladanja društvom, u trajnom apstraktnom i zastupničkom predstavljanju klase. Isto tako, kategorije, kao što su »radnik«, »proizvodni rad« i »radnička klasa«, imale su svoju evoluciju od vremena kad je Marks o njima pisao; nauka, na primer, sve više postaje neposredna proizvodna snaga itd., pa ima teškoća u klasifikaciji ko je radnik a ko nije, iako razvoj i socijalna struktura Saveza komunista nikad, na žalost, nisu temeljitije istraženi.[19]

[19] Mnogo manje partije nego što je Komunistička partija, odnosno Savez komunista Jugoslavije, imaju debele tomove o svom razvoju, kretanju članstva, socijalnoj, nacionalnoj, dobnoj strukturi itd. A u našoj literaturi je, recimo, vrlo teško utvrditi broj članova u po-

Digitized by Google

Uz uvažavanje svih rečenih momenata, stoji ipak činjenica da jugoslovensko društvo nikad nije imalo brojniju i školovaniju radničku klasu nego što je ima danas, da postoje relativno vrlo jaki industrijski i radnički centri, da, naposletku, imamo politički sistem, zasnovan na samoupravljanju i delegatskom sistemu, zatim bezmalo dvomilionski Savez komunista, a da u celokupnoj toj strukturi imamo vrlo malo afirmisanih radnika-komunista.

2. Sadržaj i metod rada osnovne organizacije Saveza komunista je tema za sebe, a ovde je reč o njenom položaju u sistemu komunikacija i odnosa u opštinskoj organizaciji. Radničke organizacije, to jest osnovne organizacije u radnim organizacijama udruženog rada u materijalnoj proizvodnji, dosta su međusobno nepovezane i nekako »rascepkane« u širokoj mreži osnovnih organizacija koje čine opštinsku organizaciju, pogotovu kad ih je veliki broj, tako da se ima utisak da komunisti-neposredni proizvođači nemaju dovoljan, da ne kažemo odlučujući, uticaj na formiranje i sprovođenje politike Saveza komunista u opštini.[20] Te radničke osnovne organizacije, čak i tamo gde imaju oblike takozvanog akcionog povezivanja, ipak su dosta udaljene jedna od druge, okrenute svojim OOUR, kao da ne čine jedinstvenu organizaciju u okviru svoje radne organizacije udruženog rada, ali o tome više kasnije. Radničke organizacije, uostalom kao i sve druge, gotovo da nemaju nikakve neposredne međusobne kontakte, niti su povezane sa organizacijama u mesnim zajednicama, izuzev preko individualne aktivnosti svojih članova u radu saveta i sekcija Socijalističkog saveza, ali i takva aktivnost je povremena i pojedinačna. Horizontalno povezivanje organizacija posmatrano u celini — jedna je od najslabijih karika u sistemu odnosa među organizacijama u Savezu komunista.

Osnovne organizacije su, preko svojih delegata, zastupljene u opštinskoj konferenciji Saveza komunista, ali njihov rad nije dovoljno utemeljen i afirmisan[21], tako da u praksi odlučujuću reč u formulisanju politike još imaju opštinski komiteti. Postoji obostrana komunikacija i međusobni uticaj između opštinskih komiteta i osnovnih organizacija, ali se u praksi najčešće primenjuje

---

jedinim godinama, a da i ne govorimo o nekim širim analizama, pa smatram da je krajnje vreme da se takve studije o razvoju Saveza komunista što pre naprave.

[20] To je i bio razlog što se pre nekoliko godina javila ideja o osnivanju aktiva radnika-komunista da bi se pojačao radničko-klasni uticaj, donekle i izvršio pritisak, na politiku i praksu Saveza komunista. Ta privremena organizaciona mera je, verovatno, imala svoje opravdanje u vremenu u kome je nastala, mada su u nekim sredinama upravo preko te forme izražavana i pojedina radikalistička i sektaška shvatanja, ali praksa je pokazala da to ne može biti trajan organizacioni oblik i „kanal" uticaja radnika-komunista na politiku Saveza komunista.

[21] O afirmaciji uloge konferencije, kao najvišeg organa Saveza komunista u opštini, bilo je dosta govora na Osmoj sednici Centralnog komiteta SKJ, posebno u referatu Branka Mikulića, pa nema potrebe ovde ponavljati stavove i ocene iznete na toj sednici.

Digitized by Google

direktno saobraćanje komiteta sa sekretarima osnovnih organizacija i prisustvovanje članova komiteta sastancima osnovnih organizacija. Prva »veza« je, zapravo, i najčvršća: njena svrha je da sekretari podnesu izveštaj o stanju u svojim organizacijama i da prime »direktive« i uputstva za rad, koje onda prenose u svoje organizacije. Ta vertikalna, jednosmerna veza: komitet — osnovna organizacija je *bitna* i *preovlađujuća* u većini opštinskih organizacija. Ona, ma koliko bila prirodna i neophodna, razbija celinu opštinske organizacije, s jedne, i na određen način postvaruje »odnose i veze«, svodi ih na uprošćeniju relaciju: rukovodstvo (komitet) — organizacije i članstvo, s druge strane. Otuda, u stvarnosti, komitet stoji iznad opštinske konferencije, a trebalo bi da bude obrnuto — da konferencija bude centar u kome se povezuju sve osnovne organizacije, razmatraju iskustva i mišljenja, iznose problemi i ostvaruju dogovori o zajedničkim akcijama. Konferencija treba da bude onaj stožer u koji se slivaju inicijative, predlozi i kritike članstva i organizacija, preko kojeg, zapravo, organizacije treba da se osposobljavaju za svoju *integrativnu* i *demokratsku funkciju* u svojim sredinama i da izgrađuju svoju opštinsku organizaciju kao jedinstvenu. U konferenciji se sagledava celina života komune i razvoja, formuliše dugoročnija politika i neposredni praktičko-politički zadaci, pretresa aktivnost delegacija i delegata, pre svega delegacija Saveza komunista u delegatskim telima i u društveno-političkim organizacijama. Na osnovu takvih informacija i ocena, kritički se može razmatrati rad komunista i njihovih delegacija u celoj samoupravnoj strukturi, izvlačiti zaključci i pouke iz takve delatnosti, korigovati i usavršavati način i metod rada komunista i organizacija. Ako se stvar tako postavi, onda opštinski komitet treba da preraste u kolektivni političko-izvršni organ konferencije.

Izgrađivanje i osposobljavanje opštinske konferencije, a preko nje i cele opštinske organizacije, jeste jedan od najvažnijih organizacijskih zadataka u ovom trenutku, od čijeg rešavanja umnogome zavisi i aktivnost Saveza komunista u celini.

3. Dok je u sistemu odnosa predominantna vertikalna veza među organizacijama, odnosno njihovim rukovodstvima, to ipak nije slučaj sa organizacijama Saveza komunista u udruženom radu u materijalnoj proizvodnji. Tu je, uglavnom, rigorozno primenjen princip: jedna osnovna organizacija udruženog rada ili radna zajednica — jedna osnovna organizacija Saveza komunista. U većim OOUR postoji i više osnovnih organizacija, ali ne i statutarna mogućnost uvođenja stalnih oblika njihovog organizacionog povezivanja. Statutom je, istina, predviđena mogućnost da se u radnim i složenim organizacijama udruženog rada održavaju povremene tematske i akcione konferencije, seminari i različiti konsultativni sastanci itd., ali to su oblici razmene mišljenja i iskustava, a ne tela koja usvajaju zaključke obavezne za sve. Učesnici takvih sastanaka obaveštavaju svoje osnovne organizacije o rezultatima takvih rasprava, ali ih one mogu prihvatiti ili odbaciti. Otuda i mišljenja da je Savez komunista u udruženom radu, u organizacionom smislu,

Digitized by Google

nepovezan i u neku ruku *atomiziran*, a u okviru njega se, s druge strane, i vodi *odlučujuća borba* za to da radnička klasa ovlada celinom društvene reprodukcije. Neki u tome vide i *nesaglasnost* između *zadataka i ciljeva* klase i *organizacionih mogućnosti* komunista u udruženom radu da se ti zadaci i ciljevi što efikasnije ostvaruju.

Međutim, prevagnuli su stavovi da osnovne organizacije Saveza komunista ne treba da se funkcionalno i horizontalno organizaciono povezuju u okviru radnih i složenih organizacija udruženog rada, jer bi se takve organizacije pretvorile u svojevrsnu »federaciju poslovnih organizacija« i postale snažno *uporište tehnokratije*. Posle Jedanaestog kongresa ponovo su se javile dileme oko organizovanja i povezivanja komunista u udruženom radu: jedni su za to funkcionalno povezivanje, a drugi su protiv njega. U svakom slučaju takva dilema i njeno razrešavanje zahtevaju temeljito istraživanje.

Argumenata, svakako, ima i za jednu i za drugu alternativu. Neki od njih se mogu naći u realnim ekonomskim odnosima. Često se čuju konstatacije da je udruženi rad u materijalnoj proizvodnji »razdrobljen«, parcijalizovan, da je »društveni kapital« teritorijalizovan u opštinama, pokrajinama i republikama, da se sporo i nedovoljno ostvaruje udruživanje rada i sredstava — kako se to obično kaže. Dokaza za to ima više. Od vrednosti ukupnih privrednih investicija, krajem 1977. godine, na primer, samo 1,3% su činile zajedničke investicije republika i pokrajina. To bitno utiče na karakter jedinstvenog tržišta, ekonomiju sredstava i smanjenje troškova proizvodnje, jača *autarkične tendencije* i, na kraju, vodi ka sve većem zatvaranju pojedinih nacionalnih ekonomija, čime se narušavaju normalni tokovi društvene reprodukcije. Ako je ta »dijagnoza« tačna, onda bi integrativna funkcija Saveza komunista morala da jača, ali na proklamovanim demokratskim načelima, uz puno poštovanje interesa organizacija udruženog rada i nacionalnih interesa, što znači da bi komunisti morali da razvijaju metode i oblike svog organizacionog povezivanja u svim oblicima udruživanja rada u materijalnoj proizvodnji.

Ako bi, međutim, takvo povezivanje komunista vodilo nekom svojevrsnom *paralelizmu*, odnosno stvaranju posebne organizacije Saveza komunista u udruženom radu, sa svojim komitetima koji bi jedni drugima odgovarali za svoj rad, onda bi taj deo Saveza komunista, *nepovezan* sa opštinskom, pokrajinskom i republičkom organizacijom, izgubio sve veze sa celinom *društvenih zbivanja*, a mogao bi postati i oslonac tehnokratske strukture. Ovo prvo je *bitno*, a drugo *sekundarno*. Jer tehnokratija ako postoji — ona postoji i bez komunista i sa njima, ona ne postoji samo u OOUR nego u svim oblicima organizovanja udruženog rada. Stoga komunisti, zapravo, i treba da se organizuju da bi je razbili, da bi unapredili samoupravljanje neposrednih proizvođača i intenzivirali njihovo povezivanje na osnovu njihovih vlastitih interesa. Kakvi će biti oblici tog organizacionog povezivanja, *čvršći* ili *labaviji*, *stalni* ili

Digitized by Google

povremeni, to treba da pokaže sama praksa, ali je cilj komunista u udruženom radu ne samo da se bore protiv *sopstvene tehnokratije* nego i protiv *političke birokratije* na svim nivoima, a naročito protiv sprege političke birokratije i tehnokratije u privredi, jer presecanjem tog Gordijevog čvora omogućuje se brže i šire ekonomsko povezivanje organizacija udruženog rada.

Komunisti moraju biti prisutni svuda gde se ostvaruje politička i samoupravna atkivnost radnih ljudi, posebno tamo gde se donose meritorne ekonomsko-političke odluke. Centri političke moći i odlučivanja nisu više u državi i njenim organima, bar ne u principu, već u sistemu samoupravnih zajednica i organizacija. O sticanju, raspodeli i trošenju ostvarenog dohotka, na primer, ne odlučuje se samo u delegatskim telima (skupštinama) nego i tamo gde se on stvara — u organizacijama udruženog rada u materijalnoj proizvodnji. U OOUR se, istina, donose bitne odluke o dohotku, stoga tu i postoji osnovna organizacija kao bazična ćelija Saveza komunista, ali dohodak, materijalizovan u »društveni kapital«, iako u principu neotuđiv od onoga ko ga je stvorio — ne ostaje »zakovan« u OOUR, nego se kreće u okviru radne i složene organizacije, pa i van tih okvira. Ako bi komunisti u proizvodnoj OOUR bili okrenuti samo svojoj samoupravnoj strukturi i ako bi uz to njihova osnovna organizacija bila vertikalno povezana samo sa jednim centrom — opštinskim komitetom i konferencijom, onda bi se komunisti mogli naći na periferiji stvarnih zbivanja u društveno-ekonomskim odnosima udruženog rada u materijalnoj proizvodnji. Tako rascepkani, ne bi mnogo učinili ni u opštinskoj organizaciji Saveza komunista, a preko ove ni u samoupravnoj strukturi, pa ni u delegatskim telima. Komunisti u udruženom radu moraju biti tako organizovani i povezani da mogu *vršiti uticaj i pritisak* i na svoju sopstvenu samoupravnu strukturu i na samoupravnu strukturu društveno-političkih zajednica. Neophodno je, dakle, i jedno i drugo: povezivanje komunista iz udruženog rada u materijalnoj proizvodnji sa opštinskom, pokrajinskom i republičkom organizacijom, radi intenziviranja učešća radnika i njihovih delegacija u upravljanju svim društvenim poslovima, ali i međusobno povezivanje njihovih organizacija radi uvlačenja radnika i njihovih samoupravnih organa u rešavanje zajedničkih problema i odnosa u proizvodnji i raspodeli, tehničko-tehnološkom razvoju i planiranju i što efikasnijem udruživanju rada. Tek tako komunisti u udruženom radu *mogu biti* u celini društvenih zbivanja, čuvajući se pri tom svakog krutog organizacijskog zatvaranja u sebe i svakog podvajanja od organizacija Saveza komunista u društveno-političkoj zajednici u kojoj su locirane njihove radne organizacije.

4. Kao što bi »svako dogmatizovanje pojedinih oblika i puteva socijalizma iz osnova bilo pogrešno« (Tito), tako bi i svako *ukrućivanje organizacija* Saveza komunista i *šablonizam* u uspostavljanju njihovih međusobnih veza i odnosa bili pogrešni, jer se organizovanje komunista mora prilagoditi osnovnim strategijskim opredeljenjima same revolucije, odnosno prirodi zadataka koji se postavljaju na svakoj njenoj etapi.

Digitized by Google

O kakvom je *šablonizmu* reč u organizacijama Saveza komunista u izgrađivanju *sistema njihovih međusobnih komunikacija i odnosa*? Pre svega, o postojanju inercije preživelih odnosa, o još relativno jakoj *vertikalnoj liniji* saobraćanja odozgo, preko rukovodstava, pri čemu članstvo i njegove bazične organizacije imaju ne samo još sužene okvire *horizontalnog povezivanja* nego im i sâm *položaj* u ukupnoj strukturi odnosa još ne omogućuje da u adekvatnoj meri povratno deluju na rukovodstva — od najnižeg do najvišeg. Time se ne želi reći da se ukupni odnosi u Savezu komunista nisu *bitno* promenili, da centralistička komponenta sasvim potiskuje demokratsku komponentu u primeni načela demokratskog centralizma, iako kvalitet tih promena nije jednak u svim sredinama, pa ni u svim rukovodstvima. Ukoliko pojedina rukovodstva još forumski i rutinski deluju, u njihovom radu će se, sasvim prirodno, zadržavati, pa i jačati centralizam, jer ona polaze od toga da je *poreklo* centralizma dato u njima samima, kao što je to nekad i moglo biti. A »ono što je sadržano u sebi i sobom začinje« može, u određenim uslovima i sa formalnim preinakama, da »teži da se potvrdi, očuva i proširi« (Spinoza).

Demokratski centralizam, kao bitno načelo ustrojstva Saveza komunista, ima, međutim, »ograničeno poreklo« (Gramši); on znači i »centralizam« i »demokratiju« u kretanju, to jest stalno prilagođavanje organizacije stvarnom kretanju. Organizacije Saveza komunista deluju u sistemu socijalističkog samoupravljanja, one su, dakle, ukorenjene u klasi i radnim masama, iz njihovih dubina one izvlače revolucionarno-demokratske sadržaje, inicijative i podsticaje. Na toj *revolucionarnoj energiji odozdo i njenom prožimanju sa usmeravanjem odozgo* — treba da se izgrađuje i praktički konstituiše demokratski centralizam. Stoga je neophodan razuđeniji i demokratskiji sistem komunikacija i odnosa koji se ne gradi samo »odozgo« nego i »odozdo«, pri čemu *položaj* i *uloga članstva* i njegovih bazičnih organizacija treba stalno da jača.

Digitized by Google

Zoran Vidojević

Odnos klase i partije u svetlosti sadašnjih granica samoupravljanja

Razmatranje odnosa klase i partije često se kreće na ravni neproblematskog mišljenja, funkcionisanja mehanizma njihovih institucionalnih veza, ne dopirući do sadržine tog odnosa kakva ona stvarno jeste i kakva bi, sa stanovišta razvijenije revolucionarne prakse, mogla biti i ne dospevajući do onih determinanti u društvenom biću koje sam taj odnos uslovljavaju. Međutim, razmatranje tog odnosa često se kreće i u okvirima idealnog tipskog modela i na čisto kategorijalnoj ravni. Takvim pristupom, doduše, mogu se postići određena dijalektičko-spekulativna izvođenja koja imaju unutrašnju koherentnost, zavodljivu formu i edukativnu vrednost. Na prvi pogled se čini da ona značajno unapređuju teorijsku misao o klasi, njenoj partiji i njihovom odnosu. Takav pristup obiluje »problematizacijom«, ali na literarnom nivou samodovoljne doktrine. Na tim osnovama razvija se jedna »teorija partije« koja smatra da prevazilazi empirističko-pragmatističko i voluntarističko-subjektivističko stanovište, i da ulazi u samu bit klase i partije i njihovog odnosa. Međutim, ta bit ostaje vanvremenska te stoga i besadržajna. U takvom pristupu izostaje ono što je nezaobilazno i neophodno za marksističku teoriju i njoj imanentan metod: *konkretna*

Digitized by Google

analiza konkretnog društva, razume se, vodeći računa o nezamenljivoj ulozi dobre, unutar sebe bogate apstrakcije, i o opasnostima teorijskog lokalizma, provincijalne samodovoljnosti, empirizma kao »nauke o neslobodi« (Hegel). Bez toga bitnog preduslova susret s konkretnim društvenim realitetom je često *spoljašnji i veštački*, jer se, umesto stvornom klasom i partijom, stvarnim sadržajem njihovog odnosa (naravno, to stvarno uključuje i dimenziju mogućeg, dijalektiku stanja i tendencija razvoja, ali ne samo onih »poželjnih« nego svih koje su na delu) operiše njima kao pukim kategorijama i nemim opštostima. Dijalektika u takvim izvođenjima ponovo postaje »moda«, a njena revolucionarnost iluzorna i lažna.

U ovom radu se mogu naznačiti samo neki *elementi puta*, kojim se teorijsko sagledavanje odnosa klase i partije u savremenom jugoslovenskom društvu pokušava zasnovati na jedinstvu nekih opštih teorijskih pitanja i stvarne analize tog odnosa »danas i ovde«, polazeći, pre svega, od konkretno-istorijskih mogućnosti, potreba i granica društvenog kretanja u pravcu celovitog, integralnog samoupravljanja.

Elaboracija tog puta, jedinstva njegovih pretpostavki, procesa i rezultata može da bude plod *kolektivnog traganja*, misaonosti i borbe celokupnog našeg revolucionarnog pokreta.

Razlozi egzistencije partije u procesu samoupravljanja

Ne postoji apriorna prinuđenost radničke klase na revolucionarno delovanje, niti neizbežnost nastanka samoupravljanja usled prirode protivrečnosti savremenog klasnog društva u različitim njegovim istorijskim modalitetima. Teza o radničkoj klasi kao predodređenom nosiocu revolucije vodi fatalističko-determinističkom stanovištu o toj klasi kao izabranom istorijskom subjektu. Sa te pozicije ne može se ni doći do smisla pitanja: *čemu partija i organizovane političke snage radničke klase u celini*, čemu njihova egzistencija ako samoupravljanje znači samodelatnost te klase i samoodređivanje čoveka.

Kad je reč o smislu egzistencije partije u uslovima nastupajućeg samoupravljanja, na prvo mesto se mora istaći da je samoupravljanje dugotrajni i duboko protivrečni istorijski proces koji je u sadašnjim uslovima razvoja našeg društva mnogo bliži klasnom nego besklasnom društvu, da taj proces upravo zato što u sebi još nosi klasno društvo ima značajne vlastite granice i nedostatke i da se ne razvija u znaku linearnog, unapred određenog progresa, nego kao objektivna dijalektika napredovanja, zastoja, kriza, pa i nazadovanja u svojoj realizaciji. U tom procesu *radnička klasa još nije* hegemon društvenog razvoja. U svom biću ona sadrži različite slojeve i kategorije, te stoga i značajne protivrečnosti i sukobe interesa pojedinih njenih delova, različitost nivoa svesti i tendencija u njenoj političkoj praksi. Te unutarnje protivrečnosti

Digitized by Google

bića same klase određene su nizom međusobno povezanih uslova i činilaca. Pre svega, one nastaju usled robnog oblika proizvodnje kao dugotrajne nužnosti načina proizvodnje društva prelaznog perioda, konkurencije među proizvođačima na tržištu, usled prelivanja novostvorene vrednosti od jednih ka drugim radnim kolektivima i razlika u ekonomskom položaju i interesima koje se u tim uslovima objektivno javljaju. Međutim, protivrečnosti bića savremene naše radničke klase nastaju i usled snažnih tendencija *etatističkog i uopšte ekonomsko-političkog posredovanja* između njenih delova, dejstva faktora istorijskog nasleđa u svim njegovim komponentama i različitih startnih pozicija sa kojih su pojedini njeni delovi krenuli u svom razvoju. Osim toga, te protivrečnosti treba posmatrati i u kontekstu svetskih ekonomskih, političkih, ideoloških procesa i njihovih uticaja na našem tlu.

Kad je reč o robnoj proizvodnji, treba istaći da ona nije, nezavisno od opšteg društvenog položaja proizvođača i ukupnih rezultata samoupravljanja, inkompatibilna sa procesom usmeravanja privrednog i opšteg društvenog razvitka. Razume se, pri tom je bitno *ko je subjekt tog procesa* — da li je to tendencijski, i sve više, sama radnička klasa, samoupravno organizovana u globalnim društvenim razmerama, ili pak od nje odvojeni politički reprezentanti u savezu sa raznovrsnim tehnokratskim elitama. Ukoliko je na delu napredak u ukupnoj društvenoj poziciji i mogućnostima samopotvrđivanja radničke klase kao odlučujuće snage društvenog razvoja, robna proizvodnja i proces usmeravanja privrednog i celokupnih društvenih tokova čine dijalektičko jedinstvo. Ali to jedinstvo se *neprekidno mora graditi svesnom akcijom proizvođača* i njihovih organizovanih političkih snaga. Usled prirode samog načina proizvodnje društva prelaznog perioda, samoupravljanja koje je, s jedne strane, snaga transcendiranja klasnog društva, a, s druge, to društvo sadrži u samom sebi, to jedinstvo je nestabilno, lomljivo i teško ostvarljivo. Međutim, ono je moguće, razume se, u ograničenom istorijskom smislu, shvaćeno i samo kao proces, ukoliko izrasta iz *svesti proizvođača o svojoj istorijskoj ulozi, sadašnjem i mogućem društvenom položaju, zajedničkim i opštim interesima kao klase i njihove adekvatne praktične borbe za svoju emancipaciju kojom se ta svest »materijalizuje« u konkretnim odnosima proizvodnje i celokupnoj reprodukciji društvenog života.* Time se dolazi i do osnovnih elemenata odgovora na pitanje čemu partija i organizovanje političke snage radničke klase u celini i u uslovima nastajućeg samoupravljanja. Delatnost organizovanih subjektivnih snaga postaje *unutrašnji element* i svojevrsni *objektivni faktor* načina proizvodnje. Bez nje robna proizvodnja nužno pojačava unutrašnja raslojavanja, razlike interesa i pozicija između pojedinih delova radničke klase, jača elemente građanskog društva u biću te klase i procesu samoupravljanja.

U sklopu istorijske potrebe svesnog ovladavanja proizvodnjom društvenog života, konstituisanja radničke klase kao subjekta vlastitog oslobađanja i opšte društvene emancipacije, posredstvom samoupravljanja kao integralnog društvenog procesa i sistema,

Digitized by Google

treba sagledati *glavne razloge* postojanja organizovanih političkih snaga radničke klase. Tek u svetlu te potrebe vidi se svrha i značaj partije radničke klase. Kada deluje kao autentični unutrašnji organ njene emancipacije, ona sadržaj i smisao svoje uloge izvodi upravo iz prevazilaženja protivrečnosti bića te klase, afirmacije njenih interesa kao celine, sinteze tekovina i puteva klasne borbe za samoupravljanje, preovladavanja tendencija etatističkog patronata nad klasom, veštačkog jedinstva i klase i društva koje on provodi, kao i svakog vida parcijalizacije klase i vlasti nad njom u njeno ime koja na tim osnovama nastaje, okupljanja najširih delova društva na platformi istorijskih interesa te klase i ostvarivanja samoupravljanja kao *permanentne socijalne revolucije*. Reč je, proces samoupravljanja u svetlu tih okolnosti ne samo da ne isključuje nego *traži* takvo delovanje partije radničke klase, sagledavane uvek unutar celine organizovanih političkih snaga te klase, a pre svega, *pokreta* te klase za svoje oslobađanje, koji je »stariji« od svake njene političke organizacije.

Međutim, ovde treba skrenuti pažnju na još jednu mogućnost dogmatizma, nerazumevanja i odbacivanja stvarne dijalektike odnosa klase i partije. Reč je o onom stanovištu koje, polazeći od toga da ne postoji apriorna prinuđenost radničke klase na revolucionarno delovanje i neminovnost rađanja samoupravljanja iz protivrečnosti društvenog razvoja i klasnih borbi, dolazi na poziciju s koje se ta klasa zaobilaznim putem, posredstvom prosvetiteljske akcije političke elite, njenog hiperaktivizma i staratelјstva — primorava na revolucionarnost. Rusoovska prinuda na slobodu zamenjuje se svojevrsnom prinudom radničke klase na svesnost i revolucionarnost. Zato ova pozicija nužno završava voluntarizmom »svesnih manjina« i prećutnim uverenjem da radnička klasa mora da ostaje na nivou mase koju treba stalno učiti šta joj je pravi interes i ko joj je autentični politički vodič.

Delatnost partije u svetlosti protivrečnosti načina proizvodnje i procesa klasne borbe

Odnos klase i partije najčešće se sagledava kao *ideološko-politički* odnos i situira u područje »nadgradnje«. Međutim, bit tog odnosa morala bi realno proizlaziti i teorijski se sagledavati polazeći od suštinskih *promena rada* kao osnove razvoja novog načina proizvodnje društvenog života. Reč je o potrebi da se taj odnos sagledava polazeći od pitanja: koliko radnik (u suštini, koliko čovek) postaje subjekt svog proizvodnog života. Nerazdvojno s tim su povezana i pitanja da li se proizvodne snage rada ne samo uspešno razvijaju nego i da li se razvijaju sa stanovišta autentičnih potreba proizvođača kao klase, i da li se ostvaruje proces jedinstva radnika, sredstava za rad i proizvoda rada u kome nestaje svaki oblik najamnih odnosa i eksploatacije. To su temeljna pitanja kroz koja se mora *prelamati konkretni odnos klase i partije* i sagledavati stvarna avangardnost partije.

Digitized by Google

Ideološko-političko prednjačenje nije moguće van bitnog istorijskog zadatka: oslobađanja rada, shvaćenog u Marksovom smislu (zapravo, radničke klase i opšteljudskog oslobađanja). U horizontu tog zadatka smešta se smisao i sadržaj avangardne uloge partije sa stanovišta ostvarivanja samoupravljanja kao socijalne revolucije.

Svaka istorijska etapa društvenog razvoja ima neku osnovnu *unutrašnju kritičnu tačku* u kojoj se sabiraju ključne društvene protivrečnosti. Kad je reč o našem savremenom društvu, ona se izražava u objektivnoj protivrečnosti između prakse koja je u znaku *delimičnog samoupravljanja* i istorijske neophodnosti (i određenih objektivno postojećih mogućnosti) *kvalitativnog prelaza* celokupnog društvenog razvoja i konstituisanja društvenog sistema od »dna do vrha«, *u smislu integralnog samoupravljanja.*

Kad je reč o sadržajnom određenju pojma »integralno samoupravljanje«, onda pre svega treba naglasiti da se takvo samoupravljanje ne shvata u smislu čarobnog štapića i rešenja svih zagonetki istorije. Taj pojam ne označava ono idealno »treba da«, između koga i društvenog realiteta zjapi ponor. Ako u društvenoj stvarnosti nema vidljivih i skrivenih potencijala i snaga za realizovanje takvog samoupravljanja, onda o njemu nema smisla govoriti. Drugo je pitanje pod kojim uslovima se takvo samoupravljanje može ostvariti.

Imajući to na umu, može se reći da integralno samoupravljanje podrazumeva:

— da celokupni tokovi materijalne reprodukcije i društva budu usmeravani i kontrolisani od udruženih proizvođača;

— da se radnička klasa, shodno svojim zajedničkim i opštim interesima, globalno samoupravno organizuje u ekonomskom i političkom životu u horizontalnom i vertikalnom pravcu;

— da se stvara celovit sistem samoupravljanja koji proizlazi iz pokreta radničke klase, njene klasne borbe za ostvarivanje vlastitih interesa, da se u tom sistemu kristališe i da postaje dominantan njen interes kao celine, i

— da se prevazilazi dualizam između radničkog samoupravljanja i političke vlasti na celoj liniji kretanja viška rada i na svim nivoima političkog odlučivanja, da se ostvaruje jedinstvo principa komune i principa radničkog saveta u celokupnom društvenom sistemu.

S obzirom na primarnu potrebu razvoja našeg društva, u smislu integralnog samoupravljanja, odnos klase i partije mora da se sagledava u *novom svetlu*, zapravo u svetlu onih uslova i snaga koji virtuelno vode ostvarivanju takvog samoupravljanja, ali i glavnih prepreka, njihovog karaktera i jačine, koji otežavaju ili čak blokiraju društveni razvoj u tom pravcu.

Zato analiza tog odnosa *mora da izađe iz okvira neposrednog razmatranja para: klasa — partija i da pokuša da dosegne do onih dubljih determinanti, sadržanih u načinu proizvodnje društvenog*

Digitized by Google

života, ukupnoj klasno-socijalnoj strukturi, karakteru savremene klasne borbe i njenih protagonista, koje taj odnos uslovljavaju.

Pre svega, praktični odnos klase i partije, primeren toj bitnoj istorijskoj potrebi, može da izrasta samo iz jačanja onih sadržaja načina proizvodnje koji su usmereni ka tome da »predmetni momenti proizvodnje gube oblik otuđenja« i postavljaju se kao »organsko društveno tijelo u kojem se individue reproduciraju kao pojedinci, ali kao društveni pojedinci«, gde mašine postaju »agenti društvene proizvodnje« čim postanu »vlasništvo udruženih radnika«.[1]

U tom procesu nastanka novog načina proizvodnje partija mora da se suočava sa nužnošću izlaska iz granica društva oskudice, razvoja proizvodnih snaga rada, tehničko-tehnoloških uslova i činilaca tog razvoja, produktivnosti rada i slično. Međutim, ona je snaga transcendiranja klasnog društva ukoliko tu nužnost sagledava polazeći od izvornih, *važnijih pitanja: radi čega brži razvoj proizvodnih snaga, viša produktivnost rada, veća akumulacija i ukupni višak rada, ko tim viškom rada i akumulacijom kao njegovim najvažnijim delom doista upravlja i raspolaže.* Za partiju radničke klase ta pitanja su, zapravo, pitanja *emancipacije te klase,* konkretnih klasnih borbi u odnosima proizvodnje i raspodele. Partija je »svesni faktor« ukoliko činioce i rezultate materijalnog razvoja prelama kroz prizmu dugoročnih interesa radničke klase, a *ne tretira ih kao datosti i vrednosti po sebi.*

Borba za »udruženi način proizvodnje« pretpostavlja razvoj unutrašnjeg jedinstva klase na temelju njenih interesa kao celine. Ti interesi nisu samo materijalni, oni se tiču celovite emancipacije te klase. Jedan od oblika vulgarnog materijalizma i njemu odgovarajuće političke prakse je svođenje interesa radničke klase na materijalne interese. Razume se, ovi interesi su životno važni. Ali bitan je *totalitet interesa* klase, usmerenih na njeno samopotvrđivanje kao odlučujuće istorijske snage. Partija deluje kao »partija socijalne revolucije« ako polazi od totaliteta tih interesa. Tek tada se pokazuje da je ekonomska emancipacija bitno povezana s političkom (u smislu da politika bude svesna delatnost usmeravanja proizvodnje društvenog života čiji su subjekt udruženi proizvođači) i kulturno-duhovnom, i obrnuto. Međutim, to stanovište totaliteta uvek pretpostavlja razotkrivanje ukupne *klasne situacije društva.*

Pri tom je bitno sagledati da je od ključnog značaja *karakter viška rada,* da je na delu sukob tendencija koje vode njegovom pretvaranju u višak vrednosti i onih koje su, premda znatno slabije, usmerene na njegovo spajanje s potrebnim radom, da se ti procesi produžuju i u institucijama ekonomsko-političke moći, da borba oko stvarnog raspolaganja viškom rada i osnovnim centrima društvene moći između radničke klase i birokratsko-tehnokratske grupe čini istorijski preobraženi oblik klasne borbe u našem

[1] K. Marx, *Temelji slobode. Osnovi kritike političke ekonomije,* »Naprijed«, Zagreb, 1974, str. 318—319.

Digitized by Google

savremenom društvu. Iako tu nije reč o sukobu: klasa — »kontra-klasa«, a ta grupa se ne sme identifikovati sa rukovodilačko-upravljačkim slojem kao takvim, u meri u kojoj postoje tendencije otuđivanja viška rada i političke moći od radničke klase, ona se objektivno nalazi nasuprot toj klasi. Treba istaći da se nasuprot toj klasi nalazi i veoma uzak, bogataški deo privatnosvojinskog sloja koji je u nekim elementima svoje egzistencije, ideološke svesti i vrednosti za koje se zalaže mnogo više udaljen od radničke klase nego pripadnici birokratsko-tenhokratske grupe. Konstituisanje birokratsko-tehnokratske grupe ne treba shvatiti u smislu izdvajanja nekog fiksiranog, personalizovanog dela rukovodilačko-upravljačkog sloja, nego kao proces, tendenciju grupisanja, strukturiranja i destrukturiranja, čija jačina zavisi od ukupne snage samoupravljanja, nivoa i domašaja borbe proizvođača za svoje oslobađanje, ali i od svih relevantnih uslova i činilaca materijalnog i opšteg preobražaja klasnog u besklasno društvo.

Stvarni odnos klase i partije je, s jedne strane, unutrašnji činilac, a, s druge, rezultanta te borbe. Ukoliko partija deluje tako da uvećava mogućnosti za jačanje pozicije proizvođača, ograničavanje i prevazilaženje izvora birokratsko-tehnokratske vlasti, taj odnos se konstituiše kao pokretačka snaga klasne borbe za celovito samoupravljanje. Svako udaljavanje klase i partije dovodi do slabljenja rezultata klasne borbe proizvođača za svoju emancipaciju, jenjavanja i krize samoupravljanja. Međutim, taj odnos ne zavisi samo od činioca »partija«, njene svesti, aktiviteta, mobilizatorske uloge i sastava. On zavisi, i to suštinski, od realne snage same klase. Izrastanje same klase u odlučujuću društvenu snagu mora da se situira u ukupni konkretno-istorijski kontekst kome bitan pečat daje činjenica da ta klasa proizvodi *robe*, da je u robi sadržana protivrečnost upotrebne i razmenske vrednosti, da se ta protivrečnost uvlači u samo njeno biće, da tendencije njene parcijalizacije, etatističkog i tehnokratskog posredovanja nisu slučajne ni kratkotrajne, te da problem izgradnje njenog jedinstva kao klase nije prvenstveno problem volje i svesti, nego savladavanja samih tih izvora koji je iznutra razjedinjavaju. Iz tog ugla se moraju sagledavati razlike pozicija i sukobi interesa koji postoje unutar same radničke klase, njihovi politički, vrednosni i, uopšte, ideološki izrazi. Grupno-svojinsko zatvaranje, monopolističko-eksploatatorski položaj jednih u odnosu na druge delove samih proizvođača, makar bili ograničeni, nesistematski, privremeni itd., upozoravaju ne samo na »spoljašnji« aspekt modifikovanih klasnih odnosa nego i na *krupne unutarklasne* razlike i sukobe. Spoznaja i jedne i druge relacije u njenim konkretno-istorijskim oblicima i jačini od bitnog je značaja za sagledavanje živih pitanja odnosa klase i partije, suprotnosti i razlika koje postoje u samoj klasi i stvarne strategije njihovog prevazilaženja.

Teorijski, strategija slobodnog i udruženog rada otvara niz novih pitanja i u pogledu odnosa klase i njene partije. Ne dolazi li ta strategija u oštar sukob s postojećim rasporedom klasnih sna-

Digitized by Google

ga, stvarnom strukturom društvene moći? Nije li izuzetno mali obim i nizak stepen ujedinjavanja sredstava akumulacije i udruživanja proizvođača ponajpre posledica primarnog rasporeda socijalnih grupa u odnosima proizvodnje i raspodele, te se stoga ne može objašnjavati prvenstveno formulom o »neuhodanosti novog«, odnosno dugotrajnoj perzistenciji »starog«, iako te činjenice same po sebi nisu sporne? Jasna kritička svest o ključnim preprekama, ali i uvid u objektivne mogućnosti njenog ostvarivanja nezaobilazna je pretpostavka situiranja odnosa klase i partije u konkretno-istorijsko milje.

Zato je od primarne važnosti da se taj odnos sagleda u svetlu te bitne potrebe kvalitativnog prelaza od delimičnog ka integralnom samoupravljanju, pri čemu bi se u totalitetu društvenih kretanja i tekovinama društvenog razvitka, u dijalektičkoj vezi otkrivale tačke oslonca tog prelaza i istovremeno granice i nedostaci društvenog razvitka koji bitno otežavaju i blokiraju taj prelaz. Naravno, reč je, pre svega, o modifikovanim klasnim granicama odnosa proizvodnje i raspodele novostvorene vrednosti, ali i o celokupnom onom objektivno-subjektivnom bremenu prošlosti koje se sintetički izražava sintagmom »teški socijalizam«, kao i o spletu savremenih svetskih tokova, ekonomske dominacije kapitala i države u planetarnim okvirima. A to nisu samo spoljne okolnosti nego i elementi koji se uvlače u socijalnu okolinu i sâm proces samoupravljanja.

Od suštinskog je značaja kako se Savez komunista odnosi naspram svih tih doista epohalnih pitanja, koliko, kao imanentna snaga radničke klase, uspešno gradi alternativu svim vidovima najamnih odnosa (od državnosvojinskih, preko grupnosvojinskih, pa sve do privatnosvojinskih), razjedinjavanja te klase i dominacije parcijaliteta. Njegova avangardnost se potvrđuje ukoliko se on zajedno sa celinom snaga socijalističkog kretanja uspešno suprotstavlja svim tendencijama partikularizacije, ali i veštačkog ujedinjavanja klase i društva pod dominacijom političke birokratije i menadžersko-tehnokratskih elita. U tom kontekstu je izuzetno važno kako se partija *kao celina* praktično postavlja naspram snažnih izvora reprodukovanja u osnovi *klasne podele rada* na proizvodni i neproizvodni, pri čemu se ovaj drugi sve više širi i jača, *šta čini* da se prevazilazi razjedinjenost i čak elementi antagonizma neproizvodne i proizvodne sfere društva, koliko se uspešno bori protiv novih oblika monopolskog posredovanja koji se javljaju u različitim institucionalnim vidovima u odnosima između ovih dveju sfera. Tek na tim osnovama može se jasno sagledati i problem razvoja delegatske demokratije, pretpostavki i činilaca tog razvoja i odgovoriti na pitanje *čiji se interesi* u praksi delegatskog sistema »na kraju krajeva« pokažu kao dominantni, jesu li to interesi radničke klase kao celine ili pak drugih socijalnih grupa i slojeva.

Svako razmatranje odnosa klase i partije van tih pitanja ne samo da u biti promašuje nego predstavlja i bekstvo od njih i zaklanjanje u bezbedne rezervate neutralne teorije.

Digitized by Google

U svoj svojoj aktuelnosti ističe se potreba razotkrivanja društvenog totaliteta, marksizma kao konkretne istraživačke nauke koja obuhvata *empirijsko, ali na način pojmovnog mišljenja*, traži ne samo vidljive nego i skrivene potencijale revolucionarnog kretanja, identifikuje granice, u osnovi klasne, postojećeg načina proizvodnje (uvek je reč o proizvodnji celokupnog društvenog života) i socijalnih snaga čiji su pozicioni, interesni i ideološki izraz upravo te granice. Pri tom treba imati na umu *zamke apsolutizacije klasnog pristupa i samodelatnosti klase*, zanemarivanja celokupnog kompleksa problema koji se tiču istorijski neophodnog *dovršavanja i istovremenog prevazilaženja, nadmašivanja, pretpostavki građanskog društva*. Sa svom ozbiljnošću se postavlja problem *naučno-tehničke revolucije, nauke kao moderne proizvodne snage*, ali i njenog osmišljavanja i posredovanja interesima radničke klase i celovite ljudske emancipacije. Zaostajanje u tom razvoju se »sveti« i pounutruje u same odnose proizvodnje i raspodele, u konkretnu veličinu društvenog proizvoda, u kvalitet i brzinu društvenog preobražaja. Odnosi klase i partije koji odgovaraju društveno neophodnom integralnom samoupravljanju nikako nisu nezavisni od problematike razvoja modernih proizvodnih snaga, naučno-tehnološkog napretka usmerenog ka potrebama čoveka proizvođača i, pre svega, rešavanja protivrečnosti između razvoja savremenih proizvodnih snaga (uključujući radničku klasu kao najvažniju proizvodnu snagu) i onih sadržaja odnosa proizvodnje koji u različitim istorijskim vidovima vuku natrag. Naprotiv, relacija klasa — partija uvek je uslovljena, i ako ne u svemu, niti uvek na isti način, upravo tom *temeljnom relacijom: razvoj proizvodnih snaga — odnosi proizvodnje*.

Ima dosta indikacija koje govore o tome da se naše savremeno društvo razvija u znaku istorijski preobraženog sukoba između relativno naraslih proizvodnih snaga i onih tendencija unutar odnosa proizvodnje koje u raznim oblicima vode najamnom položaju proizvođača. Postojali su i postoje snažni izvori tendencija najamnog karaktera rada koji sputavaju razvoj relativno naraslih materijalnih proizvodnih snaga i radničke klase kao najvažnije proizvodne snage koja, i pored svoje parcijalizacije i sukoba interesa njenih delova, u svom biću sadrži sposobnost da proizvodi ne samo novu vrednost nego potencijalno i novi svet. Ako se proizvodne snage shvate kao dijalektičko jedinstvo njihovih materijalnih elemenata, radnih sposobnosti i revolucionarne prakse proizvođača (tendencija te prakse), onda se može reći da se one nalaze u sukobu, pre svega, sa onim sadržajima odnosa proizvodnje koji reprodukuju grupnosvojinske i državnosvojinske oblike najamnog položaja proizvođača (naravno, ne smeju se zanemariti ni privatnosvojinski izvori tog položaja) i s njim povezane ograničene, posredne i neposredne eksploatacije. Svest o toj protivrečnosti i borba za jedinstvo relativno značajnih potencijala kojima raspolažu naša savremena radnička klasa i društvo u celini i onih emancipatorskih elemenata sadržanih u odnosima proizvodnje koji su zapravo elementi samodelatnosti, samoupravne prakse te kla-

Digitized by Google

se čini *bitnu polaznu tačku* sagledavanja pretpostavki kvalitativnog skoka od delimičnog ka integralnom samoupravljanju i u tom svetlu konkretizovanija odnosa klase i partije.

Ozbiljni problemi proširene reprodukcije, stalno smanjivanje dela akumulacije koji ostaje na raspolaganju proizvodnom delu privrede, ugrožavanje materijalnog položaja širih delova radničke klase i uopšte neprivilegovanih delova društva, snažne tendencije ekonomskog i političko-teritorijalnog zatvaranja, veoma nizak stepen udruživanja proizvodnih radnih organizacija, premoć političke nadgradnje i jak državni intervencionizam — upozoravaju na izvore i činioce ograničavanja razvoja samoupravljanja u pravcu integralne društvene prakse, koji, ukoliko bi produžili da deluju, pogotovo većim intenzitetom, mogu dovesti do ozbiljnih zastoja i krize tog razvoja. S druge strane, postoje veoma značajni potencijali: materijalni, kadrovski, politički i idejni, koji mogu da čine realnu osnovicu za prevladavanje sadašnjih ograničenja samoupravljanja i opšteg društvenog razvitka. Najvažniji su potencijali sadržani u samoj radničkoj klasi, njenoj proizvodnoj i ukupnoj društvenoj praksi, borbi za to da samoupravljanje preraste u integralni proces i sistem njenog oslobađanja, u njenoj narasloj svesti o svojoj sadašnjoj i mogućoj društvenoj poziciji i ulozi, sve većem broju kvalifikovanih, obrazovanih, stručnih i klasno-svesnih proizvođača koji se nalaze u njenim redovima. Savez komunista je pred bitnim zadatkom da bude praktični *istorijski izraz tih potencijala.* Opet treba upozoriti na to da se time ne iscrpljuju sve empirijske odlike savremene naše radničke klase, da u njoj postoje i uski parcijalni grupnosopstvenički interesi, da u pojedinim njenim delovima živi, a možda i jača težnja za *povratkom državi* kao glavnoj regulativnoj snazi privrednih i opštih društvenih tokova. Sve te protivrečnosti njenog bića moraju se smestiti u celokupan kontekst reprodukcije društvenog života, pre svega u stvarne odnose klasnih snaga, stvarnu raspodelu novostvorene vrednosti. Van tog konteksta kritika takvih tendencija i ponašanja poprima odlike moralističke svesti u kojoj postoji principijelni jaz između onog »treba da« i onog što jeste u svim njegovim vidovima. I jednu i drugu dimenziju bića naše savremene radničke klase moraju uzeti u obzir organizovane subjektivne snage (i nauka kao subjektivna snaga), sagledavati ih kao protivrečno jedinstvo determinisano opštim procesom reprodukcije društvenog života i od toga polaziti u određivanju adekvatne strategije izlaska iz granica postojećeg.

»Materijal« za ostvarivanje tog istorijskog zadatka postoji, pre svega, u tekovinama opšteg društvenog razvoja, iskustvima i dostignućima klasne borbe za samoupravljanje, u onim, za revolucionarnu praksu bitnim, težnjama radničke klase koje su usmerene na jačanje tih dostignuća, na njihovo razvijanje kao celovite društvene prakse, na to da ona kao klasa izađe iz »kruga fabrike«, da se potvrđuje u smislu odlučujuće snage na svim strategijskim tačkama reprodukcije društvenog života. Da bi odgovarao tom zadatku, Savez komunista mora celokupno svoje biće da za-

Digitized by Google

sniva na borbi za *bitnu promenu odnosa klasnih snaga u celini reprodukcije društvenog života u korist radničke klase, za adekvatni društveni tretman proizvodnog rada i prelom u odnosima sfere rada i sfere političko-ekonomske moći, prevazilaženje sila parcijaliteta ali i svih tendencija veštačke i spoljne integracije, za način proizvodnje u kome razvoj materijalnih proizvodnih snaga i najdublja samoupravna demokratija čine jedinstvo.* On se i sam mora duboko preobražavati, polazeći od tog istorijskog zadatka, a proizvođačko jezgro, koje kao njegov vlastiti veliki potencijal postoji, mora dolaziti do svog punog izražaja u njemu samom. Tek na taj način se može formirati i onaj sadržaj odnosa klase i partije koji je ukorenjen u dijalektici konkretnog, primeren bitnim potrebama ostvarivanja samoupravljanja kao celovite socijalne revolucije.

Samoupravljanje dospeva na nivo svog pojma kao sadržaj i oblik borbe radničke klase za svoju emancipaciju, oposredovano svešču o konkretnim uporištima, potencijalima i snagama kretanja u tom pravcu, ali i jasnim saznanjem onih socijalnih tendencija koje snažno generiraju klasno društvo. Ukoliko bi se trajnije reprodukovalo kao ograničena društvena praksa, samoupravljanje bi moglo postati svojevrsna forma građanskog društva, da trpi i čak proizvodi razne partikularizme, privatnost i egoizam. Zbog toga je neophodna kritička svest o višestrukosti tendencija društvenog razvoja, njihovom karakteru i dejstvu i, pre svega, jedinstvo te svesti i revolucionarne prakse putem kojeg se sagledavaju i prevazilaze izvori građanskog društva. Razume se, u praksi samoupravljanja, makar i ograničenoj, sadržane su i snage negiranja građanskog društva. Međutim, one mogu postajati istorijski dominantne samo ukoliko se ostvaruje ono organsko jedinstvo koje konstituira uspešan razvoj materijalnih proizvodnih snaga i takav razvoj odnosa proizvodnje koji rezultira napretkom u oslobođenju radničke klase i opšteljudskoj emancipaciji. To jedinstvo se »osvaja«, formira i razvija u proizvodnoj i ukupnoj društvenoj praksi te klase u kojoj partija mora da deluje ne samo kao faktor »ubrzanja« istorijskog hoda nego, pre svega, kao snaga *dijalektičkog preokretanja* društvenog razvoja od delimičnog ka celovitom samoupravljanju, od samoupravljanja još ograničenog dejstvom tendencija nekontrolisanog delovanja ekonomskih zakonitosti, političkog voluntarizma, tehnokratske vlasti, ograničenog sukobima interesa i parcijalizacijom same radničke klase — ka samoupravljanju koje sve više postaje svesno ovladavanje proizvodnjom društvenog života, čiji su subjekti udruženi proizvođači. To je taj istorijski raspon u koji se mora situirati problematika avangardnosti partije proletarijata »danas i ovde«, odnos klase i partije (i obrnuto).

Nikada iz protivrečnosti razvoja proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje ne sledi neposredno revolucionarni, kvalitativni skok u celokupnom društvenom razvitku. Zaoštrenost te protivrečnosti samo je objektivna podloga revolucionarnog procesa. Još bliže,

Digitized by Google

ona naznačuje objektivnu mogućnost tog procesa. Od svesno-subjektivnog momenta, zapravo dejstva organizovanih svesnih snaga društva koje se ne svode na partiju (ali, kako istorijsko iskustvo pokazuje, uključuju partiju kao nezamenljivu svesnu snagu, ukoliko ona doista odgovara bitnim potrebama jedne epohe), već prvenstveno označuju revolucionarnu radničku klasu, *zavisi šta biva s tom objektivnom mogućnošću*, da li ona ostaje u stanju neiskorišćene potencijalnosti, ili se ostvaruje u revolucionarnoj praksi.

Stoga očekivanje da će »pritisak« razvoja modernih proizvodnih snaga »na kraju« razbiti i iza sebe ostaviti sputavajuće segmente odnosa proizvodnje (i širih društvenih odnosa) znači padanje na nivo mehanicističkog poimanja istorije, koje nije sposobno da otkrije svu složenost uslova, komponenti i snaga istorijskog napretka, isključuje iz polja analize klasni moment, *objektivnost* i značaj klasne borbe, revolucionarne svesti i organizacije. Ne shvata se da su konkretna klasna struktura i društveni položaj proizvođača *unutrašnji elementi* načina proizvodnje, da se oni uvlače u sam razvoj proizvodnih snaga i postaju njegova kočnica ili stimulans, zavisno od toga kakav je njihov opšti karakter, polazeći od stanovišta emancipacije proizvođača kao celine.

Važno je pri tom upozoriti da je neophodno prevladavanje svih vidova i primesa koncepcije samoupravljanja kao univerzalnog leka za sve nedaće i probleme društva, njegove sakralizacije i neistorijskog poimanja. Takva koncepcija je, u stvari, kvazirevolucionarna i odvodi teoriju i praksu od pravih problema realno mogućeg napretka samoupravljanja, stvarnih prepreka i ozbiljnih teškoća koje se javljaju u njegovom razvitku. Zato je neophodno u centar pažnje staviti jednu dijalektičniju koncepciju samoupravljanja, dovoljno istorijski konkretizovanu i istovremeno teorijski osmišljenu sa stanovišta »krajnjeg cilja«, koja se osniva na posredovanju postojećih društvenih uslova i tog cilja, u kojoj se jasno vide zadaci i problemi sadašnjosti i istovremeno u tu sadašnjost ugrađuju klice budućnosti.

U svetlu tog posredovanja mora se sagledavati i neophodni sadržaj odnosa klasa i partije. Ti odnosi nisu, niti mogu biti idealno-tipski. Oni su, i biće, odnosi dijalektičkog jedinstva i izvesne napetosti. Odnosi klase i partije nisu odnosi ravnoteže. Ali nisu ni odnosi mehaničkog primata klase kao empirijske datosti u odnosu na partiju, niti pak odnosi u kojima partija-elita vaspitava i stara se o »uzdizanju klase« u vladajuću društvenu snagu. Oni su odnosi *dijalektičke interakcije*. U toj interakciji klase i partije nužno je da se neprekidno polazi od pitanja: *ko radi koga postoji?* Čim se u teoriji i praksi izgubi to jednostavno pitanje, dolazi do niza neželjenih posledica u društvenom razvitku. Partija ima smisla samo kao unutrašnja snaga koja deluje u procesu samooslobođenja klase i radi razvijanja tog procesa. To je ona bitna nezaobilazna postavka odnosa klase i partije koji je primeren marksističkoj teoriji revolucije i stvarnim potrebama praktičnog revolucionarnog preobražaja.

Digitized by Google

Samodelatnost klase i problem jedinstva teorijske i praktičko-političke funkcije partije

Odnos klase i partije, prelomljen kroz teorijsku dimenziju avangardne uloge partije, znači upravo da komunisti kao »teoretičari klase proletarijata treba da polažu računa samo o tome šta se odigrava pred njihovim očima i da se postave kao organ toga« (K. Marks). To znači suštinski preokret u pogledu sadržaja i načina ostvarivanja teorijske i celokupne ideološke funkcije partije: od unošenja svesti (i organizacije) »sa strane« u radničku klasu ka razvijanju i formiranju vlastite klasne svesti radnika, *izvođenju ideološke funkcije i teorije iz iskustva njihove klasne borbe i ukupne prakse samoupravljanja.* Pri tome klasa nije *pasivan činilac,* objekt teorijsko-političkog prosvećivanja i ideološke indoktrinacije, nego i sama sve više *subjekt svesti o samoj sebi.* Ako je teorija unutrašnji element revolucionarnog pokreta, a partija deo same klase, onda teorija čini jedinstvo s primarnim životnim iskustvom klase, ona je logični i istorijski izraz njenih težnji, prerađeno i osmišljeno iskustvo borbe te klase za svoju emancipaciju. Dakle, neodrživ je odnos: partija — vaspitač, klasa — vaspitanik. Dualizam pozicije vaspitača i vaspitanika prevazilazi se samo u onoj društvenoj praksi koja vodi istorijski hegemonoj ulozi radničke klase, njenoj samodelatnosti i delovanju partije kao organa te samodelatnosti.

Razume se, takva ideološka funkcija partije u odnosu na radničku klasu ostvariva je samo u jedinstvu bitnih promena u društvenom položaju i ulozi te klase i potvrđivanja partije kao praktički najborbenije revolucionarne snage klase. Bitno povezano s tim je i pitanje kako omogućiti puni politički »život baze«, stalnu demokratizaciju unutarpartijskih odnosa i efikasno suzbijanje tendencija birokratizma unutar same partije, ostvarivanje jedinstva klase i partije na temelju jedinstva njihovog bića, odlučujuće pozicije i uloge klase u opštim društvenim tokovima, a partijskog članstva u okvirima vlastite partije. Tek tada teorija ne poprima odlike oficijelne doktrine koja se prima i uči, a ne stvara se i ne izvodi iz potreba i iskustva klasne borbe, a političko delovanje partije odlepljuje se od pragmatističke operative i iluzorne efikasnosti »grozničavog aktivizma«, nemogućnosti da se izađe iz kruga neposrednih poteza i interesa. Iskustvo, i naše i tuđe, pokazuje da su i pragmatizam i pad teorijskog mišljenja uvek bili proizvod nečeg dubljeg: krize samog revolucionarnog kretanja, stvarne pozicije i uloge radničke klase, odnosno članstva i njegovih mogućnosti u partijskim okvirima. I obratno, jačanje tog pokreta i unutrašnji demokratski preobražaj same partije rezultiraju i poletom teorijske misli, novim sadržajima praktičko-političke delatnosti partije, inicijativom i aktivizmom klase u širokim razmerama, kao i svih njoj bliskih socijalnih grupa i slojeva. Tek tada partija svoju ideološku funkciju *materijalistički utemenjuje,* razvija u smislu Marksovog »novog materijalizma«: *svoje spoznaje i svoju preobražavalačku delatnost izvodi iz revolucionarne prakse, proizvodnje*

Digitized by Google

novog sveta i borbe za taj svet. Tek na tim pretpostavkama svest se ne otkida od bića u smislu iluzorne, krive ideološke svesti, niti se tako odvojena i prerađena u laboratorijumu intelektualne i političke elite natura radničkoj klasi i većini društva, kao jedina moguća spoznaja istine. Tada i klasa i partija žive jedinstvenim idejnim životom koji sve jače gura od sebe ideologiju kao lažnu svest i onaj njen sloj sastavljen od »revolucionarne« frazeologije, praznog, isforsiranog optimizma i neproblematskog mišljenja. Sami tvorci teorije nisu više zanatlije mišljenja *o revoluciji, nego se teorija javlja kao osmišljena revolucionarna praksa, a praksa kao istorijski proces realizacije proleterskog uma.* I tek na tim osnovama moguća je *dijalektika imanencije i transcendencije* u ostvarivanju avangardne uloge partije. Iz nje izniče kvalitet avangardnosti: *biti u klasi i ispred nje.* Taj kvalitet se postiže samo ukoliko je partija organ razvijanja samodelatnosti klase.

Odnos klase i partije mora se posredovati klasnom svešću naše savremene radničke klase, ne samo onom »pripisanom«, mogućom, nego i stvarnom, već osvojenom i formiranom svešću o svom društvenom položaju u smislu istorijske egzistencije, ali i onim slojevima te svesti koji vuku nazad ili su nesvesnost klase o tom položaju, svojim interesima kao klase i svojoj istorijskoj ulozi. Zato ostaje problem koji Lukač izražava stavom da je »klasna svijest... ujedno klasno *određena nesvjesnost* u pogledu vlastitog društveno-istorijskog, ekonomskog položaja...«[2] Ta protivrečnost između svesnosti i nesvesnosti vlastitog položaja i mogućnosti, koja karakteriše savremenu jugoslovensku radničku klasu, zapravo proizlazi iz protivrečnosti samog tog položaja, i šire, iz bića same te klase. U biti to je protivrečnost između tendencija oslobođenja (samooslobađanja) i onih koje reprodukuju njen najamni položaj i njemu imanentnu svest. Rečju, to je protivrečnost između klase za sebe i klase po sebi u biću savremene jugoslovenske radničke klase, izražena na ravni strukture i divergentnih tendencija u razvoju njene svesti i praktičnog delovanja. Borba za svest ostaje trajni zadatak partije, ali uvek sjedinjena sa borbom za praktične promene totaliteta društvenog bića i uvek unutar tog nužno nesavršenog istorijskog subjekta, stvarne, »žive« radničke klase, njene društvene prakse.

Ukoliko se razvija kao revolucionarna samodelatnost radničke klase, *samoupravljanje modifikuje odnos klase i partije u još jednom pravcu.* Naime, tada nisu samo komunisti oni koji u »teorijskom pogledu imaju to preimućstvo nad ostalom masom proletarijata što razumeju uslove, tok i opšte rezultate proleterskog pokreta«, niti je partija, i kad je na visini principa, jedina snaga spoznaje suštine istorijskog kretanja. Kroz praksu samoupravljanja, ukoliko se ta praksa doista razvija kao celovit revolucionarni proces, tendencijski sve više sama radnička klasa stiče tu sposobnost

[2] G. Lukács, *Povijest i klasna svijest*, »Naprijed«, Zagreb, 1977, str. 224.

Digitized by Google

samorazumevanja vlastitog položaja, društvenih kretanja i istorijskih mogućnosti svog delovanja. Nova istorijska uloga partije izražava se u potrebi da ona radi na tome da se smanjuju i u perspektivi nestaju razlike u nivou znanja i svesti između nje i »mase proletarijata«, da zapravo iščezava egzistencija proletarijata u obliku i na nivou »mase«, a partije kao elite revolucije, da prestaje aktuelnost razloga za »teorijskim preimućstvom« partije nad klasom i njenim političkim prednjačenjem. To je proces u kome je od ključne važnosti jedinstvo razvoja radničke klase kao istorijskog subjekta i njeno (a time i njene partije) nestajanje kao klase. Zato, i teorijsko i političko prednjačenje partije dobija svoj smisao ukoliko smera ukidanju razloga iz kojih proizlazi. Pri tome se ta nužna generalna orijentacija uvek mora *situirati u konkretan istorijski kontekst. Ona nije neposredno i na isti način primenljiva* na sve posebne društvene uslove, niti znači mehaničko ukidanje potrebe na avangardnom ulogom revolucionarne partije radničke klase. Mešanje nivoa, bitnih potreba sadašnjosti (u kojoj je izuzetno važna uloga revolucionarne partije radničke klase) i ciljeva budućnosti ne samo da je teorijski pogrešno nego može delovati dezorijentirajuće i u praktičko-političkom smislu i na tom polju proizvoditi niz štetnih posledica. Uvek je reč o dijalektičkom odnosu sadašnjosti i budućnosti, revolucionarnog procesa i sistema, pokreta i krajnjeg cilja, u kojem je taj cilj posredovan nizom etapnih i neposrednih ciljeva i revolucionarnom praksom u kojoj se oni međusobno uslovljavaju i sadržajno određuju.

Ukoliko razvija samoupravljanje kao svoju samodelatnost, celovitu revolucionarnu praksu, klasa postaje subjekt vlastite klasne svesti i na specifičan, neprofesionalan način i revolucionarne teorije. U tom smislu valja se setiti čuvene Gramšijeve misli prema kojoj su svi ljudi intelektualci, ali ne vrše svi intelektualnu funkciju.

Zato svesnost nije rezervisana za partiju, dok bi klasa bila nedovoljno svesna masa, nesređeni empirijski materijal koji partija politički i ideološki oblikuje i obrađuje. Sa stanovišta samoupravljanja kao doista revolucionarne prakse, makar ono postojalo samo kao tendencija u društvenom razvitku, *klasna svest se ne može doneti spolja i utisnuti u tu praksu.* Nikada to nije ni bilo sasvim moguće ni onda kad se činilo da je to obrazac odnosa u kome je partija vaspitač, a klasa vaspitanik. Onda kad se iz revolucionarne prakse i svesti radničke klase razvija i formuliše konkretna teorija i adekvatna strategija transformacije društva u određenoj istorijskoj etapi, stvara se istinska podloga za *unutrašnje* jedinstvo klase i partije koje je izuzetno važno za revolucionisanje celine društvenih odnosa.

I klasa i partija su revolucionarno aktivne i relativno samostalne u svojim odnosima, ali uvek na temeljima one dijalektike čijim posredstvom se klasa potvrđuje kao stalno »starija« od partije, subjekt celokupnog društvenog razvitka. Zato je samodelatnost radničke klase ono *izvorno i određujuće,* delovanje partije je unutrašnji

Digitized by Google

moment te samodelatnosti, veoma važan za ukupni proces oslobađanja klase. Ali ta samodelatnost se ne može svesti na rezultat avangardnog delovanja partije, njenog »svesnog vođstva«. Nije partija otelotvorenje uma, pa joj je zato unapred garantovana »ispravna« spoznaja i prava strategija.[3] Drugo, kako dosadašnje iskustvo socijalizma pokazuje, onda kad je partija duboko birokratizovana, vlastodržačka organizacija, ona postaje prepreka (razume se, ovde nije reč o svakom njenom empirijskom delu, nego o onom što u njoj drži dominantnu moć) emancipaciji klase. Umesto prednjačenja partije, tada dolazi do njenog konstituisanja u političku silu nad klasom i društvom, umesto napretka teorijske misli i istinskog idejnog života, na delu je stagnacija i nazadak teorijske misli, umesto unutarpartijske i najšire socijalističke demokratije — monopol ekonomske, političke i ideološke moći.

Zato, kada je reč o odnosima klase i partije, nije glavni problem efikasna kontrola partije od strane klase, već nešto bitno drugo — da *nestaju istorijski uslovi i razlozi* iz kojih se rađaju i klasa i potreba za njenom partijom. Na isti način može se reći da je jednostrana koncepcija koja pledira za uspostavljanje »neposrednih kontakata« i povezivanje radničke klase i njene partije na osnovi tih kontakata. Takva koncepcija u suštini ide mimo one istorijske potrebe u čijem je temelju dijalektičko jedinstvo klase i partije. Jer nije bit odnosa među njima u „neposrednom kontaktu« i traženju najpogodnijih »mehanizama« demokratskih komunikacija između njih. Osnovna teorijsko-praktička pozicija, kada je reč o odnosu klase i partije na temelju samoupravljanja, nije neposredni kontakt, nego *dijalektika identiteta i razlike* klase i partije.

Ta dijalektika ne negira relativnu samostalnost partije. Naprotiv, ona je tek omogućuje i traži, ali na novim istorijskim osnovama. Ako se komunikacija klase i partije sagledava kroz prizmu njihovog neposrednog kontakta, nesvesno se usvaja stanovište odvojenosti njihovog bića, pa se izlaz traži u nekoj naknadnoj vezi između njih. Faktički se polazi od stava da one imaju neku svoju *paralelnu egzistenciju*, pa ih institucionalnim mehanizmom tek treba dovesti u odgovarajuću »vezu«.

Ta koncepcija naknadne veze putem »odgovarajućeg« institucionalnog mehanizma i spoljašnjeg jedinstva klase i partije — deo je jedne šire koncepcije-prakse u kojoj se partija tretira kao novi *apsolut*, kao *deus ex machina*. Međutim, ova šira koncepcija (od-

[3] »Mogli bismo kazati da se u koncepciji partije, naročito u nekim dijelovima komunističkog pokreta, realizira novovjekovni antropocentrizam kojemu je poseban obol dala njemačka klasična filozofija (Fichteov subjektivizam). Na toj crti svi drugi »subjekti« nužno se javljaju kao akcidenti, kao usputni momenti izvan matice pokreta koji moraju biti podvrgnuti tom mandatoru povijesti, tj. mandatoru koji je osnovni nosilac i garant realizacije definiranih zakona povijesnog kretanja...« (V. Mikecin, *Povijest i kritička svijest*, »Mladost«, Zagreb, 1974, str. 9—10).

Digitized by Google

nosno praksa odakle ta koncepcija izvire) ne javlja se samo kao birokratski izbor nego i kao posredna, svojevrsna kriva reakcija na neposredno-empirijsko biće radničke klase, protivrečnosti tog bića, nemogućnost poklapanja »žive« klase sa zamišljenim revolucionarnim modelom i njene svakodnevne prakse s kategorijom revolucionarne prakse. Onda kad se ne sagleda da se radnička klasa »...ne može definirati naprosto kao apsolutno praktično Ja, kao subjekt istovetan s objektom«[4], kako primećuje A. Zanardo povodom evolucije Lukačevog shvatanja te klase, često se dođe na poziciju traženja novog apsoluta i izbavitelja klase iz neposrednosti njene egzistencije. On se najpre nalazi u partiji (ili, sa klasičnih građanskih pozicija, u tehnokratskoj eliti, pri čemu u svetsko-istorijskim okvirima jačaju tendencije prožimanja partije monopola vlasti i te elite). Partiji se tada namenjuje uloga *da stvori* revolucionarnu klasu. Akcenat interesovanja, težište teorijskih izvođenja pomera se od klase na partiju. Partija postaje, u krajnjoj liniji, ne samo vaspitač klase nego i staratelj koji klasu spasava od njene empirijske nerevolucionarnosti. U suštini, jedna empirijska situacija u kojoj »živa« klasa u određenim uslovima nije »na visini principa«, ne deluje u skladu sa svojim istorijskim interesima, uzdiže se na opšti plan i prećutno dovodi do nivoa činjenice imanentne biću radničke klase. Tu je taj empirijsko-teorijski koren pretvaranja marksističke teorije revolucije, ponajpre koncepcije uloge klase i partije, u svojevrsnu *elitističku teoriju* u kojoj, doduše, figurira klasa kao glavna istorijska snaga, ali na apstraktno-opštem planu, dok se na nivou konkretnih situacija i rešenja pojavljuje faktor-partija kao odlučujuća, stvarna sila.

Problem je nesumnjivo složen: pošto jedna nužno »nesavršena klasa«, sa svim svojim nedostacima i protivrečnostima, može doista postati subjekt društvenog razvitka, kako da se izbegne to teorijsko-praktično skliznuće na poziciju partije-demijurga (u suštini, isti problem je i kad je reč o tome kako prevazići opasnost tehnokratske elite). Pri tom je bitno poći od sledećih momenata.

I kad još sadrži u svom biću odlike klase po sebi, dakle sa svojim empirijskim protivrečnostima i nedostacima, radnička klasa kroz borbu za svoje oslobađanje i za svoje jedinstvo razvija se i čisti od vlastitih nedostataka, slama i istorijski negira svoje protivnike. Partija ispunjava svoj smisao kao avangarda te borbe koja nije samo politička, ideološka ili ekonomska nego borba za *menjanje celine društvenog života*, načina proizvodnje tog života. Čekanje da se najpre stvori klasa za sebe, spoljašnjim uticajem partije, intelektualne elite itd. znači da klasa ostaje u poziciji objekta nečijeg starateljstva, brige i »usavršavanja«. Samoupravljanje, ukoliko ga pokreće ta klasna borba za temeljnu promenu celine društvenog života, postaje onaj revolucionarni proces u kome

[4] A. Zanardo, *Marksizam i socijalizam*, »Komunist«, Beograd, 1976, str. 201.

Digitized by Google

se iznutra pročišćava i snaži sama radnička klasa, sprečava svaka vrsta političke i ideološke degeneracije partije, ostvaruje kontrola klase nad partijom i jedinstvo njihovog bića. Rezultati i posledice samoupravljanja kao dela radničke klase i njene globalne borbe za svoju emancipaciju teraju je na dalje, dalekosežnije i dublje revolucionarne korake.

To dalje znači da se odnos klase i partije može dijalektički konstituisati samo onda kada se u raznovrsnim organima i oblicima samoupravljanja, povezanim u jedinstvenu celinu, doista rešavaju najvažnija društvena pitanja i u tome partija učestvuje kao onaj činilac koji svoju avangardnost potvrđuje borbom za *najbolja rešenja životnih problema* te klase i svih neprivilegovanih socijalnih grupa i slojeva, za integralno samoupravljanje, od osnovnih proizvodnih i političkih ćelija do globalne društvene ravni. Sposobnost adekvatne borbe za napredak takvog samoupravljanja je ključni kriterijum njene avangardnosti.

Zato odnos klase i partije ne bi smeo biti odnos u kome klasa samo sledi partiju. U suštini, teza o sledbeništvu predstavlja izmenu istorijskog subjekta: umesto klase kojoj se ta uloga ideološki pripisuje, stvarni subjekt vidi se u partiji. Komunikacija klase i partije mora biti obostrana, pri čemu je od primarnog značaja uticaj klase i njenih interesa kao pokreta, njenih iskustava i potreba na sadržaj delatnosti partije.

Sa stanovišta početnih procesa samoupravljanja i, pre svega, njegovog istorijskog smisla, partija ne samo da nije isključivi posrednik između klase po sebi i klase za sebe nego se njena istorijski neophodna uloga tako ne može ni ostvarivati. Drugim rečima, praksa samoupravljanja u svojoj celovitosti i raznovrsnosti i po svojoj unutrašnjoj logici je *glavni činilac* preobražaja klase po sebi u klasu za sebe. Aktivitet partije kao unutrašnje snage klase, »partije socijalne revolucije«, veoma je važan i u relativno dugom istorijskom razdoblju nezamenljivi činilac tog preobražaja. Ali on nije jedini i, što je najvažnije, on je bitno određen potrebama i procesom samooslobađanja radničke klase.

Partija je organizovani (iako ne jedini) oblik emancipacije radničke klase. Ali, istovremeno, ona je *istorijski prolazni* oblik te emancipacije. To što se partija mnogo manje sagledava po ovoj prolaznoj strani u savremenoj »teoriji partije« dok se daleko više razmatra pitanje jačanja partije kao »rukovodeće snage« i organizacije, svakako nije slučajno. Međutim, teza o istorijskoj prolaznosti partije izraz je jednog temeljnijeg stava marksističke teorije: da oslobađanje radničke klase istovremeno mora da bude i opšteljudska emancipacija.

Prolaznost partije može se razumeti samo u svetlu one istorijske perspektive i revolucionarnog procesa u kojima nestaje *potreba* za političkom (i idejnom) avangardom. Jer ta avangarda ima, u krajnjoj liniji, razloge svoje egzistencije u negiranju klas-

Digitized by Google

nog društva.[5] Oslobađanje čoveka na najširem društvenom prostoru, posredstvom afirmacije ukidanja radničke klase, razvojem društva u pravcu asocijacije proizvođača, razvija se čovek kao subjekt vlastitog društvenog života. Nestaje i same radničke klase kao klase, te stoga nestaje i potreba za njenom avangardom. Razume se, taj istorijski proces negacije klasnog društva i potrebe za partijom mora da prolazi kroz *veoma dugotrajna i složena posredovanja sadašnjosti i budućnosti*, jačanja subjektiviteta radničke klase, njene hegemone istorijske uloge i delovanja partije na tom istorijskom pravcu, i istovremeno nestajanja same klase i razloga za njenom partijom. Pri tom se *ne može iz sadašnjosti neposredno »skočiti« na nivo krajnjeg cilja*, ali, isto tako, taj cilj ne sme da bude odsečen od sadašnjosti, već u klici sadržan u njoj. Ma koliko perspektiva nestanka klase te stoga i njene partije bila udaljena a potreba za *jedinstvom afirmacije klase, konstituisanja i jačanja partije kao prvenstveno njenog organa bila od primarnog značaja u sadašnjim uslovima*, sagledavanje te perspektive ima *principijelni značaj* za samoupravno društvo. Jer se samo dovođenjem u bitnu vezu sadašnjosti i »krajnjeg« cilja može sagledati smisao socijalističkih procesa i izbeći apsolutizam i klase, i samoupravljanja i partije.

[5] Taj bitni moment naglašava L. Altise kad kaže: »U marksističkoj teoriji i tradiciji — ni partijsko jedinstvo ni sama partija nisu cilj po sebi. Partija je privremena organizacija radničke klasne borbe. Postoji jedino da bi služila klasnoj borbi i njeno je jedinstvo postignuto jedino stoga da bi služilo njenoj akciji« (L. Althusser, *Što više ne smije trajati u Komunističkoj partiji Francuske*, »Kulturni radnik«, br. 3/1978, str. 169—170.

Digitized by Google

Stipe Šuvar

Savez komunista Jugoslavije i njegova klasno-socijalna osnova

1. KPJ i njezina klasno-socijalna osnova prije revolucije

Kada je prije šezdeset godina osnovana Komunistička partija Jugoslavije, industrijski radnici činili su ne više od tri posto stanovništva netom stvorene Jugoslavije; seljaštvo, mahom takozvano sitno, siromašno, činilo je, pak, oko 80 posto stanovništva, a preostali postoci apsorbirali su seoske bezemljaše i poluproletarijat, sitnu buržoaziju, sloj obrtnika i nešto pravih buržuja i preostalih feudalaca. Ponikla iz dotadašnjeg socijalističkog pokreta u našim zemljama, a nadahnuta pobjedom socijalističke revolucije u Rusiji i tadašnjim revolucionarnim vrenjima u Evropi, Komunistička partija Jugoslavije je sebe definirala kao radničku partiju, koja želi povesti radničku klasu u radničku revoluciju i uspostaviti vlast radničke klase.[1] Uostalom, svaka komunistička partija koja

[1] Program usvojen na Drugom, Vukovarskom kongresu polazio je od tvrdnje da je kapitalizam ušao u imperijalističku fazu i vrijeme proleterskih revolucija. Stoga je zadatak jugoslavenskih komunista da se bore za slamanje buržoaskog državnog aparata, uništenje kapitalističkih odnosa i stvaranje sovjetske republike u Jugoslaviji. Vidjeti: *Program Komunističke partije Jugoslavije*, Istorijski arhiv KPJ, tom II, str. 28—37.

Digitized by Google

se u tom vremenu, a i kasnije, pojavila to je imala i ima kao svoj osnovni programski zadatak, u tome je vidjela svoju avangardnu ulogu, a bez obzira na klasno-socijalnu strukturu i razvijenost proizvodnih snaga u nekoj zemlji i bez obzira na vlastitu klasno-socijalnu strukturu. Riječ je bila samo o većoj ili manjoj izravnosti u formuliranju programa, a posebno u svjetlu svojedobnog robovanja komunističkog pokreta shemi o dvije faze revolucije (kojeg se prva oslobodila, s ulaskom u oružanu oslobodilačku borbu i ujedno i društvenu revoluciju, upravo Komunistička partija Jugoslavije).

Ne postoje tačni podaci o socijalnoj pripadnosti članova Komunističke partije Jugoslavije, niti pak o sastavu onog dijela glasačkog tijela koji se za nju i njezinu politiku opredijelio na općinskim i skupštinskim izborima u tim prvim godinama njezina postojanja, a kada je jedino legalno i djelovala u razdoblju dok socijalistička revolucija nije pobijedila. No postoje podaci o snazi njezina utjecaja, koji ukazuju na njezinu klasno-socijalnu osnovu u jednom dubljem smislu, i bez obzira na »ne-radničku« strukturu društva (riječ je bila o nerazvijenom buržoaskom društvu, sa seljačko-sitnoburžoaskom fizionomijom i s koegzistencijom raznih načina proizvodnje, a s prevlašću kapitalizma) i vlastitu socijalnu strukturu.[2]

Staro jugoslavensko društvo nije bilo sposobno da se iole brže razvija na kapitalistički način. Stoga se sporo mijenjala i njegova klasno-socijalna struktura. Industrijski su radnici na završetku života stare Jugoslavije činili oko sedam posto stanovništva. Društvo je po svojoj strukturi i dalje bilo seljačko-sitnoburžoasko.[3]

Ako se izuzme kratko vrijeme legalnog rada, KPJ je sve do trenutka kada se stavila na čelo narodnooslobodilačkog pokreta, u uvjetima drugog svjetskog rata, djelovala kao brojem mala, ilegalna kadrovska partija. Broj njezinih članova, doduše, poveća-

[2] Uoči Drugog, Vukovarskog kongresa KPJ je imala oko 65.000 članova, a revolucionarni sindikati oko 208.000. No teško je procijeniti koliko je među njima bilo radnika, koliko seljaka, a koliko pripadnika ostalih društvenih slojeva. Utjecaj Partije bio je, međutim, kudikamo veći nego što bi se to moglo zaključiti po broju članova, o čemu svjedoči i činjenica da je na izborima za Ustavotvornu skupštinu KPJ, po broju glasova i poslanika, zauzela treće mjesto, iza Srpske radikalne partije i Hrvatske seljačke stranke.

[3] Ivo Vinski pruža ove podatke o klasnoj strukturi jugoslavenskog stanovništva 1938. godine: proletarijat 34,6%, srednji slojevi 59,2%, buržoazija 5,3% i klasno neraspoređeni 0,9%. U proletarijat on je, međutim, ubrojio oko četiri milijuna seljaka — nadničara i slugu i seljake s posjedom od 0,01—2 ha zemlje, a zatim i 70 hiljada učenika u privredi, 63 hiljade kućnog pomoćnog osoblja i 190 hiljada pretežno nezaposlenih izvan poljoprivrede. Pravih najamnih radnika bilo je samo 913 hiljada (aktivno i izdržavano stanovništvo). A u industriji i rudarstvu radilo je samo 310 hiljada osoba. Napomenimo i to da je I. Vinski sve ostale seljake uvrstio u srednje slojeve. Vidjeti: Ivo Vinski, *Klasna podjela stanovništva i nacionalnog dohotka Jugoslavije u 1938*, Ekonomski institut, Zagreb, 1970.

Digitized by Google

vao se u fazi konsolidacije 1937—1941, tako da je u rat i revoluciju ušla sa oko 12 hiljada članova i sa još oko 30 hiljada pripadnika komunističke omladinske organizacije (SKOJ-a). Njezin socijalni sastav, upravo s obzirom na tu činjenicu, i nije imao toliki značaj koliko je bilo presudno da li ona ostvaruje svoj idejni i politički utjecaj i akciono djelovanje u narodnim masama.

Radnici su, po svemu sudeći, u cijelom razdoblju od prelaska u ilegalnost pa do podizanja ustanka 1941. godine činili glavninu članstva KPJ, pa i njezinih rukovodstava. O tome za pojedine godine i razdoblja, doduše, nema sačuvanih podataka (nije bilo partijske statistike poput današnje!), ali se to može zaključiti na osnovi uvida u revolucionarne akcije koje je Partija pokretala, kao i u sva zbivanja vezana za komuniste u staroj Jugoslaviji, a koja su nam danas pobliže poznata. Pri tome broj radnika u Partiji i broj članova Partije nisu sami po sebi bili pokazatelji ni njezinog radničkog karaktera ni snage njezinog utjecaja, već su o tome svjedočila zbivanja: štrajkovi, protesti, demonstracije, proslave, akcije i slično.

Može se to razabrati i iz ovih riječi i ocjena Josipa Broza Tita u predavanjima u Kumrovcu: »U vrijeme održavanja Osme zagrebačke konferencije, mi smo imali 134 člana Partije (a ta je zagrebačka organizacija radila čuda) i 90 simpatizera, obuhvaćenih u 22 ćelije i 18 simpatizerskih grupa u pet rejona. U Zagrebu je u to vrijeme bilo više od 30.000 socijalno osiguranih radnika i privatnih namještenika.« A Partija se u Zagrebu tada uspjela povezati s radnicima, tako da je snaga njezina utjecaja bila daleko veća nego što to pokazuje broj članova. »Mi smo tada mogli da pokrenemo desetine hiljada ljudi u Zagrebu na proteste i demonstracije.«[4]

Osnovno za KPJ bilo je da prijeđe put od »ograničene sekte koja upotrebljava revolucionarne fraze« do »jezgre i pokretačke snage velikog kretanja masa u cjelokupnoj društvenoj strukturi, što znači u svim organizacijama društva«[5]. A ona je taj put prešla kada se stavila i na čelo i u maticu latentne i rastuće organizirane snage narodnih masa koje su težile za dubokim društvenim promjenama, kako bi se otvorio put za zadovoljavanje njihovih osnovnih socijalnih i nacionalnih interesa i potreba, kada je postala nezaobilazni i zapravo jedini nosilac artikuliranja snage narodnih masa u pravcu revolucionarnih promjena i revolucionarnih perspektiva.[6]

Zaključno bismo mogli ustvrditi: klasno-socijalna osnova KPJ između dva rata bila je određena nerazvijenošću klasno-socijalne

---

[4] Josip Broz Tito, *Borba i razvoj KPJ između dva rata*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1978, drugo izdanje, str. 23—24.

[5] Edvard Kardelj, *Sjećanja na suradnju s Titom*, »Oko«, 19. 5.—2. 6. 1977.

[6] Pobliže o tome pisao sam u referatu »Subjektivne snage socijalističke revolucije u Jugoslaviji«, Cavtat, 1979.

Digitized by Google

strukture društva i nerazvijenošću proizvodnih snaga, kadrovskim karakterom ilegalne partije; snagom utjecaja i akcionim djelovanjem u radničkoj klasi, seljaštvu i ostalim radnim slojevima; jasnoćom programske orijentacije na postizanje historijskih ciljeva radničke klase; najzad, i pretežno radničkim sastavom članstva i rukovodstava.

Inače, dijalektika odnosa partije i klase na primjeru razvitka i djelovanja KPJ i radničkog pokreta u našoj zemlji u razdoblju pripremanja socijalističke revolucije, obilježenim onim što je Lenjin nazvao *revolucionarna situacija*, još nije dovoljno proučena.

2. Klasno-socijalna osnova KPJ u razdoblju oslobodilačkog rata

KPJ je u travnju 1941. godine imala oko 8.000 članova, u mjesecima ustanka u ljeto te godine oko 12.000, da bi nakon osam mjeseci oružane borbe poginulo više od 3.000 njezinih članova. Ali priliv novih članova osiguravala je već rasplamsala oslobodilačka borba. U toku oslobodilačkog rata i revolucije komunisti su postojali i djelovali u svakom kraju i u svakom naselju. Partija se potvrdila kao rukovodeća snaga širokog antifašističkog, narodnooslobodilačkog fronta. Dvije trećine njezinih prijeratnih članova su poginule, i još oko 50.000 onih koji su u toku borbe primljeni u njezine redove. U času oslobođenja KPJ je bila brojčano dvanaest puta jača nego na početku oslobodilačke borbe — imala je oko 140.000 članova. *Većina su u času primanja bili seljaci.*

Narodnooslobodilačka borba se razvijala i kao specifična socijalistička revolucija upravo po tome što je u jedan program sjedinila socijalno oslobođenje radnih klasa i slojeva i nacionalno oslobođenje naroda i narodnosti. Ona je mogla pobijediti samo ostvarivanjem saveza radnika i seljaka.

Ovdje je moment da ipak pobliže dotaknemo *fenomen seljaštva kao jedan od klasnih osnova KPJ*, pa i dan-danas SKJ.

Socijaldemokratske partije i organizacije na današnjem području Jugoslavije prije prvog svjetskog rata »nisu znale da u radnom seljaštvu nađu svog saveznika u borbi protiv buržoazije, već su, većinom, zauzimale prema seljaštvu rezervisan stav, pravdajući to redovno svojom brigom za »klasnu čistoću« proleterske borbe, to jest strahom da se proletarijat ne utopi i ne izgubi svoj klasni lik u masi seljaštva, »seljačkoj stihiji«.«[7] Na Osnivačkom kongresu 1919. godine KPJ (tada JSRP(k)), u Rezoluciji o agrarnom pitanju, proklamirano je i stvaranje seoskih partijskih organizacija i sindikalnih organizacija poljoprivrednih najamnih radnika, ali nije uočavana bit takozvanog seljačkog pitanja. KPJ

[7] *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1963, str. 26—27.

Digitized by Google

je na izborima za općinske uprave u Hrvatskoj i Crnoj Gori krajem 1919. dobila većinu i u mnogim selima. U zimu 1919—1920. stvorene su mnoge seoske partijske organizacije, tako da ih je, na primjer, u čačanskom okrugu bilo 35, u valjevskom 24, u Srbiji i Makedoniji ukupno 268 s 5.000 članova, u Hrvatskoj 39. Kada je KPJ zabranjena, opao je i njezin utjecaj u selu. Ponovo je počeo rasti negdje oko 1933; u godinama vlastitog jačanja i konsolidacije, uoči rata, Partija stvara svoje organizacije i u selima.[8] No stvarni i široki utjecaj komunista i komunističkih uvjerenja i težnji na seljačke mase ostvaren je tek u vatri oslobodilačkog rata i oružanog toka socijalističke revolucije. Selo i seljak su tek u tom historijskom trenutku postali i politički subjekt u društvu, a ujedno i prestali biti objekt političke manipulacije. Tek je NOB, sve ono što je ona donijela i u odnosima, moralu, oblicima svijesti, omogućila njihovo snažno učešće u političkom životu, potakla ih na plebejska pregnuća, da bi se stvorio »novi, ljepši i bolji život« i izvukla ih iz patrijarhalne učmalosti.[9]

Seljak je bio masovna vojska NOB, radnik njezin najorganiziraniji činilac, a KPJ, kao radnička partija po svom programu, postala je pretežno seljačka po svom sastavu.[10]

Relativnu većinu narodnih heroja činili su rudarski i industrijski radnici — 34%, a većinu rukovodećih kadrova NOP-a radnici, studenti i učenici.

KPJ, kao idejni i politički predvodnik NOB, nije bila sektaški zatvorena ni prema jednoj klasi ili sloju društva. Primala je u svoje članstvo svakog tko se na djelu potvrdio kao komunista. Ali masovna osnova same NOB ujedno je bila i klasno-socijalna osnova KPJ.

3. Promjene u društvenoj strukturi i u društvenoj podjeli rada i klasno-socijalna struktura SKJ od oslobođenja do danas

Kao karakteristične godine u našem društvenom razvitku mogle bi se uzeti 1946 (prva godina poslije oslobođenja), 1950 (prva godina normativnog kursa na socijalističko samoupravljanje), 1958 (godina Programa SKJ), 1966 (prva godina nakon najpoznatije privredne reforme, Brionski plenum), 1971 (godina idejno-političkih raščišćavanja i takozvanih radničkih amandmana), 1974 (novi Ustav) i posljednja istekla — 1978. godina. Pogledat ćemo podatke o socijalnoj strukturi SKJ u tim godinama.

---

[8] Isto, str. 43, 45, 57, 65, 185—196, 213—215, 260.

[9] O tome sam pobliže pisao u tekstu *Nekoliko općih zapažanja o političkom položaju i ulozi seljaštva u našoj novijoj historiji*, prvi dio knjige: Šuvar, Jelić, Magdalenić, *Društvene promjene i djelovanje komunista u selu*, Zagreb, 1968.

[10] Godine 1946. KPJ je imala 258.303 člana, a od toga 130.157 seljaka.

Digitized by Google

Socijalni sastav članova KPJ-SKJ

Godina	Broj članova	Indeks	Radnici	Indeks	Službenici	Indeks	Poljoprivrednici	Indeks	Ostali	Indeks
1946.	258.303	100	71.177	100	26.690	100	130.157	100	30.279	100
1950.	607.443	235	189.412	266	115.318	432	263.474	202	39.239	130
1958.	829.953	321	271.100	381	289.099	1.083	121.684	93	148.070	489
1966.	1,046.018	405	355.022	499	408.378	1.530	77.134	59	205.484	679
1971.	1,025.476	397	295.650	415	410.970	1.540	64.867	50	253.989	839
1974.	1,192.466	462	337.245	474	490.386	1.837	62.178	48	302.657	1.000
1978.	1,774.624	687	519.052	729	736.296	2.759	82.707	64	436.569	1.442

Kako vidimo, SKJ je tokom 32 godine šest puta povećao broj članova. A to znači da je povećao i svoju *proširenost u društvu*, budući da se stanovništvo Jugoslavije u istom vremenu povećalo za šest milijuna i 633 hiljade, ili za 34 posto. U SKJ je na kraju 1978. godine bilo 8,1% stanovništva, a 25,8% zaposlenih u društvenom sektoru. Postoci članova SK među stanovništvom po republikama i pokrajinama bili su 1976. godine (novije podatke nismo obrađivali) slijedeći: Bosna i Hercegovina 5,5, Crna Gora 9,5, Hrvatska 5,8, Makedonija 5,3, Slovenija 5,1, Srbija — uže područje 7,5, Kosovo 4,5, Vojvodina 8,2 (u cijeloj Jugoslaviji te godine 6,7). Među zaposlenima u društvenom sektoru najmanje članova je bilo u Sloveniji — 10,7% i Hrvatskoj — 19,0%, a najviše u Crnoj Gori — 32,3% i na Kosovu 30,1%.[11]

Što se tiče zastupljenosti osnovnih socijalnih grupa (klasa i slojeva), vidljivo je da se broj radnika u SKJ povećao u nešto više od tri decenije oko 8,5 puta. Ali se brže povećavao i mnogo više povećao broj službenika, ma koliko pojam »službenik« bio rastegljiv. Broj seljaka se prepolovio. Broj »ostalih« (učenika, studenata, oficira, penzionera, domaćica) također se jako povećao, više od trinaest puta.

Uporedimo li ove podatke s onima o promjenama u socijalnoj strukturi društva, dolazimo do slijedećih zaključaka: društvo se brže *poradničavalo* od samog SKJ, to jest broj i udio radnika u društvu brže je rastao nego u SKJ; naprotiv, SKJ se brže *činovnizirao* nego društvo, to jest broj i udio službenika u SKJ brže su se povećavali nego u društvu; broj i udio seljaka brže su opadali u SKJ nego u društvu.

No nije dovoljno ostati na ovim općim zaključcima, koji inače, uzeti izvan konteksta osnovnih društvenih procesa i promjena

[11] Gojko Stanič, *Kadrovski ili masovni Savez komunista — stvarna ili izmišljena dilema*, »Socijalizam«, br. 3/78, str. 116.

Digitized by Google

u društvenoj podjeli rada, sugeriraju također jedan opći, a politički veoma nepoželjan zaključak da je slabila klasno-socijalna osnova SKJ, odnosno da se on, s obzirom na socijalni sastav svog članstva, udaljavao od radništva i seljaštva.

Upozoravamo, bez ikakve razrade, na neke globalne procese, koji su se odražavali na socijalni sastav SKJ. Na prvom mjestu spomenimo *proces deagrarizacije*. Udio seljaštva (stanovništva koje živi od obrade vlastite zemlje) opao je sa oko 73% u času oslobođenja na oko 28—29% danas (popis stanovništva 1981. godine vjerojatno će potvrditi ovu našu procjenu). Broj članova SKJ iz redova seljaštva se prepolovio. Mlađe, vitalno seljačko stanovništvo zapošljavalo se i dobrim dijelom preseljavalo u gradove. Većina seljačke djece obrazuje se pak za nepoljoprivredna zanimanja, i odlazi. U razvijenim područjima danas je rijedak seljak koji je mlađi od 50 godina. Senilizacija i feminizacija seljačkog stanovništva, uslijed selektivnog učinka deagrarizacije, migracija i urbanizacije, nepovoljno su utjecali na priliv seljaštva u SKJ. Pored toga, na priliv, zapravo opadanje broja i udjela seljaka u SKJ, utjecale su dvije političke okolnosti: izlaženje seljaka iz SKJ, odnosno »čišćenje« SKJ od »neposlušnih« članova-seljaka u godinama kolektivizacije[12] i pasivna politika organizacija i rukovodstava SKJ prema seljacima-kooperantima sve do danas.

Simboličan broj seljaka u SKJ ne bi, međutim, trebalo uzimati i kao dokaz da je selo ostalo bez komunista. U velikoj većini seoskih naselja seljaci nisu više u većini, već brojčano prevladavaju seljaci-radnici i seljaci-službenici, a sve je više i onih stanovnika koji uopće nemaju zemlju. Sela su se uvelike urbanizirala i po socijalnoj strukturi i po načinu života. U selima je danas nastanjena najmanje trećina članova SKJ.

Radništvo u užem smislu (nekvalificirani, polukvalificirani, kvalificirani i visokokvalificirani radnici) danas obuhvaća oko četiri milijuna ljudi. Svaki šesti-sedmi radnik je član SKJ. Godine 1946. u SKJ (KPJ) bio je svaki četvrti-peti radnik. No događalo se unutar radništva nešto zanimljivo: ostala je zadovoljavajuća i čak rasla zastupljenost kvalificiranih i posebno visokokvalificiranih radnika u SKJ, a opadao je i danas je veoma nizak udio nekvalificiranih i polukvalificiranih radnika. To znači da je SKJ u svojoj politici primanja, a i u svojoj ukupnoj politici zanemario ove »niže« slojeve radništva, a vjerojatno ni oni sami nisu »pritiskali« da ih SKJ prima, jer možda nisu očekivali, kao ni seljaci, da bi im ulaženje u SKJ donijelo kakav oblik socijalne promocije, što se vjerojatno ne bi moglo tvrditi za pripadnike drugih socijalnih grupa, pa ni za kvalificirane i visokokvalificirane radnike.

---

[12] Od 1946. do 1952. broj seljaka u SKJ povećao se za oko 200 hiljada, a od 1952. do 1958. smanjio za 200 hiljada, što znači da se 1958. vratio na stanje iz 1946.

Digitized by Google

Od oslobođenja naovamo snažno su se razvile (i morale su se razvijati, da bi se razvijalo društvo) razne neprivredne djelatnosti, odnosno društvene djelatnosti: prosvjeta, zdravstvo, kultura, nauka, informativna djelatnost. Po prirodi stvari, zastupljenost radnih ljudi iz tih djelatnosti u SKJ značajno je veća, u današnjoj podjeli rada zapravo i mora biti, nego zastupljenost pripadnika dviju radnih, proizvođačkih klasa društva, radništva i seljaštva. Svakako da je u etapi državnog socijalizma došlo do pojačanog priliva tradicionalnog upravnog (državnog) činovništva i da se u dosadašnjim etapama socijalističkog samoupravljanja održavala tendencija da službenički element i u materijalnoj proizvodnji u SKJ bude jače zastupljen nego neposredni proizvođač. No *tercijarizacija društvenog rada* je ipak bila osnovni uzročnik naglašene zastupljenosti službeničkog elementa u cjelini u SKJ.

Najzad, udio kategorije »ostali« u sastavu SKJ povećavao se zbog brzog porasta broja penzionera, a u njihovim redovima su relativno zastupljeniji nego u radnom stanovništvu ljudi koji su u SKJ još od doba NOB i prvih poratnih godina. Jednako tako raslo je njeno učešće i zbog sve veće skolarizacije mladih naraštaja, što je povećalo priliv učenika i studenata.

Statističko grupiranje članstva u SKJ danas je u svakom slučaju zastarjelo, potječe iz prvih poratnih godina kada je klasno-socijalna struktura društva bila znatno »jednostavnija«. Dok nije sporno da nosioci zanimanja koja se i danas razvrstavaju u radnička po kriteriju *kvalificiranosti* jesu neposredni proizvođači, odnosno pripadnici *radničke klase*, danas je sporna, široka i neodređena kategorija *službenika*, u koju se i dalje svrstavaju nosioci *novih*, neklasičnih radničkih i službeničkih zanimanja. Snažno su u društvu brojčano narasle nove socijalno-profesionalne grupe, koje imaju i relativno sve značajniju ulogu i u ukupnom procesu materijalne proizvodnje i društvene reprodukcije: tehničari, inženjeri, liječnici i drugo zdravstveno osoblje, prosvjetni, naučni i kulturni radnici, osoblje nematerijalnih usluga, pravnici, ekonomisti itd. Njih se sve u partijskoj statistici svrstava u službenike.[13]

Danas smo u socijalističkom razvitku došli do etape udruženog rada, u kojoj se metodama i oblicima socijalističkog samoupravljanja teži za proizvođačkim vladanjem proširenom reprodukcijom u radnim i interesnim asocijacijama, čije je ishodište i žarište osnovna organizacija udruženog rada, za dogovorenom razmjenom rada između materijalne proizvodnje i društvenih djelatnosti i za smanjivanjem i, najzad, i likvidiranjem viška rada, a povećavanjem potrebnog rada (daleki je cilj da sav društveni rad bude potreban rad, a što je istoznačno s besklasnošću društva).

[13] U jednom elaboratu o novom sistemu evidencije i statistike u SKJ, od juna 1977. godine, a izrađen je u IK Predsjedništva CK SKJ, plediralo se za pet grupa, privatnih vlasnika, te izvornih, osnovnih slojeva radničke klase, zasebnih skupina radnika i razvijenih kategorija radničke klase.

Digitized by Google

Iz tog ugla aktualni značaj i značenje ima i pitanje: koliko su fizički i umni rad još razdvojeni i koliko se po klasnom položaju razlikuju fizički i umni radnici. Društvo će postajati, ako je na djelu socijalistički razvitak na načelima udruživanja rada, sve manje radničko u smislu tradicionalnog reproduciranja nekvalificiranih, polukvalificiranih, kvalificiranih i visokokvalificiranih radnika. A na drugoj strani ono će postajati i sve više radničko, jer i radni ljudi koji se po tradicionalnom redu razvrstavaju u službenike niže, srednje, više i visoke spreme postaju u udruženom radu »bliži« radnicima, neposrednim proizvođačima, postupno se izjednačujući s njima u novim odnosima proizvodnje i društvene reprodukcije.

Klasno-socijalnu osnovu SKJ stoga danas, ako je jučer i bilo, nije moguće više razmatrati samo kao *kvantitativno* već prvenstveno *kvalitativno pitanje*, odnosno kao pitanje koliko se i što mijenja u društvenoj podjeli rada, naslijeđenoj iz starog klasnog društva, i da li i koliko svi postajemo radnici, odnosno koliko se društvo kreće u pravcu klasno-socijalne jednorodnosti, besklasnosti.

Opći zaključak: klasno-socijalna osnova SKJ različito se pokazivala u tri različite historijske etape: etapa pripremanja socijalističke revolucije, etape oslobodilačke borbe i oružane revolucije, etapa socijalističkog razvitka (sa raznim podetapama). Još nedostaju dublje i razrađenije obrade ove teme za svaku od tih etapa.

Digitized by Google

Božidar Debenjak

Savez komunista i marksizam

I

Kad pokušavamo jednom ovakvom skupu dati prilog o odnosu marksizma i Saveza komunista, to nije nimalo lak posao, pa se veoma lako može i pogriješiti, pogriješiti ne samo u jednom pravcu. Jedna bi moguća pogreška bila upasti u banalni trijumfalizam, pa se busati i hvalisati dostignućima. To ne bi bilo samo pomanjkanje ukusa već bi svjedočilo i o tome da se referent udaljio od samog političkog pravca Saveza komunista, kome je hvalisanje sopstvenim uspjesima za posljednjih trideset i koju godinu često predbacivano, ali koji sâm nikad nije nekritički govorio o sebi i svojim zalaganjima i uspjesima u dugogodišnjoj borbi. Druga bi pogreška bila suprotnost onoj prvoj: uvjerenje da je ono što se u marksističkoj teoriji pojavilo kao rezultat borbe Saveza komunista tek neka posebnost, doduše značajna za našu zemlju i za Savez komunista, ali malo interesantna sa stanovišta velikih problema marksizma. Treća bi pogreška bila ponavljati one stavove koji značajne teorijske inovacije traže samo i isključivo u »kritičkom marksizmu« i u »nezavisno-kritičkom« razmatranju društvene prakse.

Pokušaja da se uloga marksizma u našem društvu i odnos marksizma i Saveza komunista pokaže u svjetlu takvih i sličnih

Digitized by Google

pristupa — takvih pokušaja svakako ima; oni prate naše teorijske diskusije i pratit će ih još dalje. Uviđajući pogrešnost takvih pristupa, mi ćemo pokušati da pokažemo ulogu marksizma i njegovu historijsku prisutnost polazeći od jedinstva teorije i prakse, od praktične teorije i teorijske prakse.

Šezdeset godina je u životu jedne organizacije radničkog pokreta prilično dug period vremena. Šezdeset godina radničkog pokreta u vrijeme kad je napokon nastupilo razdoblje socijalnih revolucija još je značajniji period vremena. A tih šezdesetih godina u svjetskom radničkom pokretu ne znače samo velike uspjehe i pobjedonosne revolucije, ne znače samo početak svjetskog procesa socijalizma već i mnogobrojne poraze i stranputice, koji nisu samo porazi i stranputice dnevne prakse i taktike već i bitne izmjene u strategiji — pa i stranputice i porazi i bitne inovacije u teoriji, koja je bila i ostala teorija baš radničke klase i njenog pokreta. Način obrade teorijskih problema, koji se primjenjuje na ovom našem skupu, ne svjedoči samo o našoj sposobnosti ili nesposobnosti koja bi rezultirala iz individualnih osobina pojedinaca i iz njihovog u taj posao investiranog rada. Sam po sebi, taj način obrade svjedoči već o historijskom tlu na kome je nastao; demokratska, radna atmosfera razmišljanja o teoriji, kao što znamo, u radničkom pokretu, na žalost, nije ni izdaleka toliko prirodna kao što bi trebalo da bude. Zato smo i mi, koji smo se ovdje okupili, subjektivno svjedočanstvo o karakteru naše revolucije.

U prvoj deceniji svog postojanja Komunistička partija Jugoslavije, i pored svoje značajne uloge naročito u vrijeme revolucionarnog previranja nakon prvog svjetskog rata i oktobarske revolucije, ne odudara od mnogih drugih partija. Na teritoriji Jugoslavije nisu tada postojali svi uslovi za revoluciju, tu se nije, kao u Njemačkoj i nekim drugim dijelovima Evrope, u godinama 1918—1923, rješavala sudbina internacionalne revolucije. Zato ne iznenađuje da, i pored vrsnih teoretičara, naš prostor u ono vrijeme ne daje teoretičare svjetskog ranga. Druga decenija života Komunističke partije Jugoslavije počinje u toj istoj 1929. godini u kojoj kapitalizam doživljava početak jedne od svojih najoštrijih kriza i u kojoj Salazar zavodi fašističku diktaturu u Portugalu, a kralj Aleksandar diktaturu u Jugoslaviji. Kriza kapitalizma pogađa i radnički pokret u svijetu, zaoštravaju se frakcijske borbe u SKP(b), dolazi do rascjepa i čistki u mnogim partijama, dok našu partiju desetkuje teror bijele diktature. Iz tog poraza KPJ ipak izlazi dovoljno snažna — da započne ne samo svoje kadrovsko obnavljanje i širenje već i misaono, teorijsko obnavljanje. Novi partijski kadrovi — iz generacije koja je kasnije nosila glavni teret revolucije — i novo rukovodstvo, koje se postepeno konstituira do kraja druge decenije, a čija je centralna ličnost drug Tito, ne samo što su bili sposobni organizirati Partiju za revoluciju, već se pred njih postavljao i zadatak: shvatiti specifičnost jugoslavenske situacije i reagirati i djelovati u skladu sa zadacima vremena. Neka pitanja strategije tada još nisu zahtijevala neki novi odgovor. Bilo je, razumije se, jasno da Jugoslaviji predstoji put revolucionarnog

Digitized by Google

nasilnog svrgavanja stare vlasti, kad dođe vrijeme za to — a to se vrijeme nije moglo točno predvidjeti, jedino se moglo vezivati za ratnu opasnost. Isto tako, bilo je jasno da će svrgavanje stare vlasti biti i vrijeme zavođenja diktature proletarijata, razvlašćivanja vladajuće klase i revolucionarnih socijalnih mjera u korist radnika i radnog seljaštva. No jedno je pitanje zahtijevalo poseban teorijski zahvat: nacionalno pitanje. Doduše, bilo je poznato Lenjinovo teorijsko razmatranje i praktično rješavanje nacionalnog pitanja, ali tu je postojala postoktobarska praksa, koja je dokazivala da u primjeni teorijskih stavova nije sve teklo lako i bez problema. Ni tu marksistički odgovor nije bio moguć bez nepoštedno kritičkog izučavanja sopstvenog nacionalnog problema i svih nacionalnih mitova s kojima je buržoazija iskitila životne probleme nacije i ugradila nezadovoljstvo porobljenog naroda u svoje klasne strategije. Jedan od velikih teorijsko-praktičnih koraka jeste odluka o osnivanju nacionalnih partija, u kojima dolazi do izražaja jedinstvo nacionalnog i proleterskog klasnog interesa. Ali ono što ta titovska odluka traži u daljoj teorijskoj razradi, naime marksističku analizu položaja i historije svake od jugoslavenskih nacija, ostaje za većinu nacija fragmentarno, dok sintetičku obradu predstavlja samo Kardeljev *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*. No taj rad, ma koliko bio posvećen samo analizi jedne nacije, izražava i teorijski stav kolektivnog subjekta — Komunističke partije Jugoslavije — i prije svega stav Titovog rukovodstva Partijom. Taj stav omogućava da KPJ u tragediji fašističkog razbijanja versajske Jugoslavije ne prihvati svršeni čin, već da započne rat za oslobođenje i stvaranje nove, drukčije Jugoslavije. No ta samostalnost i nezavisnost teorijskog stava Partije moguća je samo na tlu njene političke samostalnosti. Nimalo nije laka borba za tu nezavisnost, kao što to pokazuju dokumenti, a koju najplastičnije slika njen glavni nosilac i organizator, drug Tito, u svojim izlaganjima u Kumrovcu 1977. godine; ta borba implicite sadrži i mnoge teorijske stavove koji su izrečeni a potpuno shvaćeni tek kasnije. Treća decenija (1939—1949) donosi ne samo revoluciju, ne samo pobjedu u međunarodnom i građanskom ratu već i neizbježni konflikt s hegemonizmom. Taj konflikt je rezultat teorijsko-praktične samostalnosti, koja je hegemonizmu morala biti nepodnošljiva. Podvlačim: teorijsko-praktične samostalnosti. Jer, prvo, i u samim praktično-političkim stavovima sadržana je teorija, mada ponekad nesvesno. Praktično-politička razmimoilaženja, do kojih je dolazilo već od 1941. godine, a koja su bila implicite programirana već u svim suštinskim odlukama predratnog Titovog perioda KPJ, sadržala su nov, drukčiji pristup revoluciji i radničkom pokretu, koji je »težio ka svijesti« i čija je »prava svijest« nastala tek kasnije, dok se u početku činilo da je riječ samo o taktičkim razmimoilaženjima. Drugo, u političkim odlukama KPJ sadržani su često i novi teorijski stavovi. Koncepcija »narodnog fronta« u Jugoslaviji, na primjer, ne ograničava se na zadatke klasičnih »narodnih frontova«, već na nov način otkriva ono što je Gramsci pokušavao teorijski zahva-

Digitized by Google

titi u formuli «historijskog bloka«, a što je dostupno javnosti tek u kasnim četrdesetim godinama. Koncept Osvobodilne fronte, koji su sačinili Kardelj i Kidrič, predstavlja teorijsko-praktičan model »historijskog bloka« koji je, očito, nastao nezavisno od Gramscija i u mnogim elementima prevazilazi misaoni model ovog velikog marksističkog mislioca. Staljinistički kritičari zaista su svojim oštrim okom u jugoslavenskom tipu narodnog fronta (koji nije bio višepartijska koalicija) zapazili opasnu komponentu političkog sistema, koji se inače formalno ugledao na sovjetski, pa nisu zaboravili uputiti zamjerku da se tu partija tobože »utopila«. Umjesto da koči političku revoluciju, ograničavajući se samo na narodnooslobodilački pokret i narodnooslobodilački rat, kao što su činile mnoge druge partije, KPJ stvara novu političku vlast i trasira put kojim će krenuti i neke kasnije revolucije. U rješavanju problema nacionalnog oslobođenja revolucija se teorijski i praktično sukobljava s građanskim »pokretom otpora«; iskustvo s Dražom Mihailovićem pokazuje i dokazuje, jednom zauvijek, nemogućnost saradnje narodnooslobodilačkog pokreta i građanskog nacionalističkog pokreta, s njegovom isključivošću prema drugim nacijama, koja ga unaprijed programira da, pri prvom iskušenju, podlegne kolaboraciji.

Konflikt 1948. godine, dakle, nije slučajan; on predstavlja obračun zbog samostalnosti, obračun zbog novih teorijskih i praktičnih rješenja koja su demantirala staljinsku strategiju »širenja socijalizma«.

U jeku polemike koja je uslijedila nakon Rezolucije IB i naročito nakon Petog kongresa KPJ, sve je više izbijala u prvi plan potreba za istraživanjem društvenih uzroka konflikta, društvenih uzroka Rezolucije i klevetničke kampanje i brutalnih pritisaka do kojih je zatim došlo. Ako, dakle, tek nakon 1948. godine, tek u jeku javnih razgraničavanja prema staljinskom Sovjetskom Savezu, dolazi do sve izoštrenijih analiza sovjetskog društva, to nimalo ne znači, kao što bi slijedilo iz nekih ahistorijskih stavova, da je tek sada ta razlika između naše i staljinske prakse nastala, nego znači samo to da se ta postojeća razlika, ta nespojivost stavova, tek sada ispoljila, postala očita i svjesna. Praksa ne plovi više pod neadekvatnom teorijskom zastavom, već mora svoja teorijska i praktična rješenja izraziti i jezikom adekvatne teorije. A jasnoća vlastitog praktičnog stava proizlazi iz svjesnog izgrađivanja tog stava: izgrađivanja teorije i prakse socijalističkog samoupravnog društva.

Izgradnja socijalističkog samoupravnog društva obuhvaća sada već polovinu života KPJ, odnosno SKJ. Korijene samoupravljanja možemo tražiti u raznim oblicima demokratizma u NOB. No njegov je glavni korijen u saznanju o tome da novi veliki problemi revolucije nastaju s njenom pobjedom. Samoupravljanje je proisteklo iz saznanja o tome da revolucija — i pored svjetlosti svojih ideala izraženih u herojskoj borbi — ne stvara beskonfliktno društvo, društvo bez protivrječnosti, društvo čiste harmonije, čiji bi jedini konflikti proizlazili iz snaga poražene klase i iz ro-

Digitized by Google

varenja vanjskog neprijatelja; društvo u kome bi, dakle, jedina protivrječnost bila između »starog« i »novog«, a jedina borba suprotnosti »sukob starog i novog«. Već su kasnije godine oružane revolucije pokazale da i unutar samog revolucionarnog subjekta dolazi do protivrječnog položaja vlasti i do mogućnosti osamostaljenja egzekutivne vlasti, pa je Jugoslavija sigurno jedina zemlja u okupiranoj Evropi gdje se 1944. godine u javnoj partizanskoj štampi, dok okupator još drži vlast u centrima, mogao pojaviti tekst, poput Kidričevog dugog kritičkog napisa: *Borba protiv karijerizma, birokratizma i drugih nezdravih pojava.* Tri godine nakon oslobođenja zemlje dovoljne su da pokažu kako se preuzimanjem etatističkog modela i sovjetskih državnih institucija mogu samo zaoštriti unutarnje protivrječnosti društva, koje bi mogle u daljem toku brzo dovesti do međusobnog otuđenja klase i Partije. Prije trideset godina, prvi radnički savjet ukazuje na put njihovog razrješavanja. Godinu dana kasnije, radnički savjeti postaju sistemska mjera, a time započinje i samoupravna era. Slijedeći korak u razvijanju specifičnog marksističkog iskustva iniciran je Titovim govorom početkom pedesetih godina — historijskim pozivom: neka socijalizam, počev od standarda radnih ljudi pa do razvijanja ljudskih mogućnosti, ne počinje tek u dalekoj budućnosti, već odmah, već za generaciju koja sada živi i bori se. I taj je korak za teoriju suštinski: on označava buđenje radničkog pokreta iz iluzije, koja je pogodovala tutorskom odnosu prema radnim ljudima i radničkoj klasi, tražeći od njih ogromne žrtve koje će biti plaćene tek obećanom srećom za — unuke. Time je izvršena revolucionarna sekularizacija socijalizma. Nije bila riječ samo o standardu, samo o zadovoljavanju potreba, već je time ukinuta transcendencija „apsolutne budućnosti", u ime koje otuđena vlast djeluje u okviru svog mandata. Pojedinci, ljudske jedinke socijalističkog društva tom su sekularizacijom ponovo postali priznati subjekti svoje historije, dok se Partija svjesno odrekla društvene uloge koja bi je, i pored sve dobre volje, vodila u otuđenje. Pošto je socijalizam to što je „tu i sada", a ne neka neodređeno udaljena „svijetla budućnost", imamo tu i živo mjerilo politike. Za razliku od socijalističkih praksi gdje vlast izdaje mjenice na budućnost, gdje, dakle, egzekutivi pripada neograničen, jednom zauvijek dobiven mandat vlasti, sekularizacijom budućnosti se dobija objektivno mjerilo, koje omogućava demokratsku kontrolu odozdo. Novo određivanje odnosa između vlasti i Partije, pretvaranjem KPJ u Savez komunista, nije samo krupan korak u demokratizaciji već je, prije svega, novo određivanje položaja avangarde nakon pobjede i osvajanja vlasti. Etatistički model spajanja Partije i države nužno dovodi do raskidanja dijalektičkog jedinstva avangarde i klase i pretvara Partiju od marksističke avangarde u nosioca »vaspitne diktature«, kakvu su sebi zamišljali predmarksistički materijalisti. Nastaje situacija koju Marx kritikuje u Trećoj tezi o Feuerbachu: razdvajanje društva na dva dijela, na »vaspitače«, koji su uzdignuti iznad društva, i »vaspitavane«, kojima preostaje samo da prate mudre direktive. Ono određenje uloge avan-

Digitized by Google

garde koje je, saglasno Marxu, sebi zadao Savez komunista, razumije se, mnogo je teže i odgovornije, ali zato znači i vraćanje »revolucionarnoj praksi«, koja je jedinstvo »mijenjanja okolnosti i samomijenjanja«. A time se vraća i marksistička dijalektika.

Teorijsko saznanje, tako strano etatizmu, o tome da i društvo koje se rađa iz socijalističke revolucije nije imuno od protivrječnosti i da u njemu nastaju i konflikti koji su rezultat samih protivrječnosti društva, dovodi, s jedne strane, do analize tih protivrječnosti, a, s druge, do iznalaženja mjera za što bezbolnije razrješavanje tih protivrječnosti, protiv okoštavanja suprotnih tendencija u antagonističke subjekte. Socijalističko društvo — društvo prelaznog perioda ka besklasnom društvu — doživljava u svojim okvirima mnoštvo konflikata koji cijepaju »historijski blok« revolucije, dovode pojedine grupacije unutar njega u iskušenje da isprobaju svoj poseban put koji možda smatraju prečicom do postavljenog cilja, ili sebi postavljaju neki cilj koji one same smatraju boljim i realnijim. Druga polovina historije KPJ-SKJ obiluje takvim primjerima: od đilasovštine, preko rankovićevštine, do liberalizma i nacionalizma, koji su svi nastajali kao frakcionaška djelatnost unutar SKJ. Zdrava priroda SKJ bila je daleko jača od takvih pojava bolesti. Ali kao teorijsko iskustvo svega toga nam je ostalo — a što je teorija SKJ i konstatovala — da do svih tih pojava nije dolazilo prevashodno zbog lične taštine njihovih nosilaca ili iz njima urođenih zavereničkih ambicija (mada su ti nosioci i bili tašti i mahom pribegavali zavereničkim postupcima), već da su se u njima kao ličnostima ispoljavale objektivne društvene tendencije i da su subjektivni nosioci i personifikacije mnogo manje važni od samih tendencija. Reagirajući protiv često ponavljanih zdravorazumskih (a time i nedijalektičkih) zahtjeva da se najoštrije kritikuju pojedine ličnosti, drug Kardelj nikad nije propuštao priliku da skrene pažnju na objektivne tendencije koje treba suzbijati sistemskim mjerama, jer te tendencije, koje su objektivno genetski vezane uz same realne protivrječnosti, stvaraće svoje nosioce, dokle god budu postojale. Ono što je »zdravom razumu« izgledalo kao izbjegavanje lične kritike bilo je baš prevazilaženje ograničenog zdravorazumskog horizonta i primjena poznatog Marxovog stava iz Predgovora prvom njemačkom izdanju *Kapitala* o ličnosti kao personifikaciji historijske tendencije — primjena na socijalističko društvo. Da bi takva primjena bila moguća, trebalo je pristupiti istraživanjima društvenih protivrječnosti socijalizma.

Realne protivrječnosti društva prelaznog perioda — socijalističkog društva — još su više iskomplicirane činjenicom što se najprogresivnija politička praksa ne ostvaruje u zemlji koja bi bila ekonomski dominirajuća ili barem brojem svog stanovništva i svoje teritorije velika; bilo koja zemlja bi se našla u sličnoj situaciji u svjetskom procesu socijalizma, našla bi se istovremeno u kompleksu protivrječnosti. Prva protivrječnost jeste sâm karakter prelaznog društva o kome govori Marx u *Kritici Gothskog programa:*

Digitized by Google

naslijeđena ekonomska osnova društva, način proizvođenja, karakter rada, gdje je tehnološki avangardizam, u smislu iznalaženja novih, humanijih i uspješnih ophođenja unutar samog procesa materijalnog proizvođenja, na velikim područjima dugo nedostižan i gdje se društvena akcija mora koncentrirati na način upravljanja proizvodnjom, pa s tim u vezi i na podizanje produktivnosti rada i povećanje obima proizvodnje, dakle briga za brzi privredni razvoj i dostizanje razvijenijih zemalja svijeta. Druga protivrječnost jest karakter socijalizma kao svjetskog procesa: elementi socijalizma nastaju u planetarnim okvirima dominacije kapitala na svjetskom tržištu, pa i zemlje koje su ostvarile revolucionarni preobražaj djeluju u okvirima koji im nameću neka rješenja bez kojih bi njihovo učešće na svjetskom tržištu bilo nemoguće. Iz toga nastaje iskušenje da se izađe iz svjetskog tržišta i da se stvore neki novi referencijski okviri, da se, umjesto zakona vrijednosti, dekretira nova ekonomija i slično, ili pak da se bez rezerve prihvati zakon tržišta i važenje »prirodnih zakona ekonomije«. Treća je protivrječnost između načina rada, koji je naslijeđen iz klasnog društva, i svrhe, ciljnosti tog rada u socijalističkom društvu, pa i protivrječnost hijerarhijske organizacije radnog procesa i socijalističkog karaktera društva.

Te realne protivrječnosti predstavljaju osnovu za tri moguće društvene opcije koje su se na taj ili drugi način i realizirale u raznim socijalističkim društvima, a koje se izražavaju i u historiji našeg društva, kroz spomenute frakcionaške tendencije i u glavnom pravcu našeg razvoja. Prva je moguća opcija etatizam. U svom čistom historijski datom obliku etatizam je bio odgovor na dominaciju kapitala na svjetskom tržištu, na raspadanje svjetskog tržišta u fazi ekonomske krize, pa je značio i zavođenje totalne planske privrede koja će ostvarivati i proizvodnju i vršiti raspodelu po detaljnom planu, što će, prema predviđanjima etatista, najviše ubrzati ekonomski rast; ukidanjem regulacije zakonom vrijednosti ukidaju se, prema toj koncepciji, sve nedaće kapitalizma; planska privreda zatvara se kao autarkičan sistem, učauri se nasuprot svjetskom tržištu koje prepušta kapitalu. Taj sistem sadrži u sebi imanentan zahtjev za svemogućnom egzekutivom, koja će potpuno nesputano od svih mehanizama demokratske kontrole moći ovladati privredom, pa i društvom u cjelini. Već u ranom periodu samoupravljanja, Kidrič, Kardelj, Bakarić i drugi vrše analizu te opcije na njenoj najpotpunijoj realizaciji. Oni ukazuju ne samo na nezgrapnost detaljnog plana već, prije svega, na društvenu cijenu, na deformaciju socijalističkog društva. Etatizam oni s pravom dopuštaju samo kao početnu etapu »revolucionarnog etatizma«, čiji je osnovni zadatak rušenje vlasti vladajuće klase i njena eksproprijacija. Mandat diktature »u ime proletarijata« dat je revolucionarnoj egzekutivi samo za sprovođenje tih mjera, a ako egzekutiva i nakon toga zadržava takav način rukovođenja društvenim poslovima, onda se, prema poznatim Kardeljevim riječima, diktatura »u ime proletarijata« pretvara u diktaturu »umesto proletarijata«, dolazi do nastajanja društvenih struktura koje u svom odnošenju

Digitized by Google

spram procesa proizvodnje podsjećaju na menadžere vladajuće kapitalističke klase.

Druga isto tako realno postojeća opcija jest opcija ekonomizma, koja polazi od teorijskog i praktičnog izjednačavanja kapitalističkog društva i društva koje je svrglo kapitalizam. Pošto se i u jednom i u drugom društvu radi na osnovi iste tehnologije, na jednakim mašinama i u nasličnijim tehnološkim uslovima, ekonomističko-tehnokratska opcija i stavlja u prvi plan ekonomsku »uspješnost«, »konkurencijsku sposobnost« i »jednake uslove«, dok joj socijalizam ostaje samo kao politička i idejna »nadgradnja« nad jednakom ekonomijom. Razumije se da se u daljoj razradi tog modela, te opcije u razrješavanju protivrječnosti socijalističkog društva, nađe pod udarom i socijalistička »nadgradnja«, jer se sistem društvenih vrijednosti ne nalazi u zraku, nego je suštinski izraz društvenog bitka. Tako se pokazuje da bi čak najinteligentniji tehnokratizam nužno značio vraćanje društva u kolotečine socijaldemokratske desnice, a da u uslovima manje razvijene privrede tehnokratska opcija rađa i na idejnom planu preuzimanje otpisanih, zastarjelih misaonih modela, čak daleko ispod nivoa najdesnije socijaldemokratije.

Treća opcija jest opcija samoupravljanja kao sistema koji obuhvaća cijelo društvo. Poput onih ranije spomenutih, ni ta opcija nije jednokratni čin, već su sve tri opcije neprekidno izražene, kao što to jasno pokazuju veliki politički konflikti unutar našeg društva. I nakon izvršene velike opcije za samoupravljanje 1949/50, trebalo ju je obnavljati i protiv đilasovštine, i protiv rankovićevštine, i protiv liberalizma i nacionalizma. Može se čak reći da su svi idejni i politički konflikti društva prelaznog perioda na taj ili drugi način obojeni i osvijetljeni tim globalnim opcijama za pravac daljeg razvoja. Put nijednog društva, pa ni našeg, razumije se, nije pravolinijski, bez ikakvih odstupanja i kolebanja. Ali i pored sitnih odstupanja i kolebanja, riječ je o istim opcijama.

II

U drugom dijelu ovog izlaganja željeli bismo dati neke napomene o samom karakteru marksističke teorije koji korespondira sa samoupravnom društvenom opcijom. Nije nam, razumije se, namjera da dogmatiziramo neki određeni stav (jer svaka se dogma kosi s karakterom samoupravnog društva!), a isto tako ne želimo učiniti ono nemoguće, naime podvesti teorijske stavove pod političke opcije; takav bi redukcionizam kočio svaku teorijsku diskusiju i vodio dogmatizaciji.

Prvo treba upozoriti na potrebu za neprekidnom teoretizacijom prakse, jer se jedino teorijskim uopćavanjem, drugim riječima neprekidnim uspostavljanjem misaonog totaliteta, horizonta cjeline, može izbjeći prakticizam, fetišizacija pojedinih mjera i pojedinih koraka u apsolut, gubljenje razlike između suštinskog i prolaznih modaliteta. Samo proces neprestanog teorijskog uspo-

Digitized by Google

stavljanja konkretnog totaliteta može trajno zadržati dijalektičku napetost između »sredstva« i »cilja«, samo on sprečava da se zapadne u fetišizam »sredstava« i »mjera«.

Onaj dio marksističke teorije koji je posvećen baš pitanjima metoda mišljenja u tradicionalnoj podjeli rada u nauci pripada filozofiji. Nama je svima poznato da su Marx i Engels bitno izmijenili ulogu filozofije, pretvorivši njen rezultat u sastavni dio cjeline svog mišljenja. Međutim, i oni su ostavili kao poseban predmet filozofije »nauku o mišljenju samom«, dakle izučavanje, samorefleksiju mišljenja, dijalektiku.

U historiji marksizma, to je pitanje bilo u žiži brojnih diskusija i polemika, oko njega ima mnoštvo razmimoilaženja, u njemu se razlikuju sve bitne koncepcije koje plove pod zastavom marksizma. Prvo, iz građanske filozofije 19. vijeka i iz tradicija predmarksističkog materijalizma u takozvani »ortodoksni marksizam« uvuklo se uvjerenje da marksizam treba zasnovati na nekim »opštim zakonima svijeta«, pa da historiju čovječanstva treba promatrati samo kao specijalan slučaj i posebnu glavu i historiji prirode. Taj predmarksistički materijalizam vezuje se uz mnoge druge predhegelovske (pa čak i predkantovske) ideologeme. Njegova je najbitnija osobina da, poput starih građanskih učenja, polazi od novog apsoluta — Prirode ili Materije — pozivanje na koga jest glavna legitimacija stavova. Nije danas teško ustanoviti (nakon toliko sukoba s raznim vidovima oportunizma) da je ta ontologistička koncepcija mogla uzeti u marksizmu toliko maha baš zato što je davala neku prividnu sigurnost stavova u promatranju kosmosa, jer je na osnovi »zakona razvoja« prirode-kosmosa davala legitimitet teorijskim i praktičnim stavovima, točnije rečeno, jer je omogućavala da se stavovi i opredjeljenja legitimiraju ne historijom, nego nečim vječitim, nadhistorijskim, pa time i spasu od kritike. Nije slučajno da je ontologizam rođen u radničkom pokretu u vrijeme Druge internacionale i da je služio kao opravdanje oportunizmu; isto tako nije slučajno da je — i pored svih razlika između kautskijanstva i staljinizma — kautskijanski ontologizam, praktično bez izmjena, ušao u ideološki fond staljinizma. Ontologizam je shvaćen od svojih proroka kao »jedini pravi marksizam« baš zbog te svoje funkcije. Priroda jeste, kao što znamo, historijska kategorija; svako historijsko doba shvaća sav kosmos, svu prirodu na sebi specifičan način, ogleda se u kosmosu kao u svom ogledalu, iz njega crpi potvrdu svoje legitimnosti. Iz teocentričnog kosmosa feudalna je klasa dobivala potvrdu svog postojanja; iz »prirode« i »prirodnih zakona« crpla je svoju legitimaciju buržoazija. Oportunizam u radničkom pokretu kopirao je legitimacioni princip buržoazije, gubeći time iz vida specifični kompas radničkog pokreta: historijski proces čovječanstva samog, proces proizvodnje.

Samoupravno društvo nije, dakle, moglo ostati na pozicijama ontologizma u filozofiji. Uloga subjekta u historijskom procesu ne može se shvatiti na ontologistički način. Ontologizam je, po svojoj misaonoj fakturi, pogodan baš za tumačenje svijeta, a ne za nje-

Digitized by Google

govo mijenjanje; za tumačenje svijeta koji je, doduše, nastao kao rezultat revolucija, ali u kome je društveni proces čvrsto u rukama otuđenih centara društvene moći. Tim je centrima najprirodnija i najsmislenija koncepcija ona koja im omogućava da iz »vječitih zakona dijalektike«, koji su dobiveni »promatranjem prirode«, tumače svoje tekuće odluke i tok društvenog zbivanja. Društveni je smisao ontologizma baš u tome da opravdava svršeni čin. Već je Lenjin pokazao na primjeru Plehanova i na primjeru Kautskog da se u takvim ontologističkim konceptima dijalektika pretvara i degenerira u običnu sofistiku opravdavanja svršenih činova. Dijalektika koja je potrebna samoupravnom društvu jeste ona prava Marxova dijalektika koja obuhvaća i subjekt i objekt, a ne pseudodijalektika ontologističkog objektivizma. Ono što je u teorijskom smislu imao da ponudi ontologizam bila je, dakle, samo krajnja vulgarizacija Spinozinog panteističkog Boga-Prirode. Samoupravljanje kao proces koji tendencijalno zahvata sav proces proizvodnje (proces ljudskog života) nije, dakle, moglo usvojiti filozofiju ontologizma i njenu »objektivnu dijalektiku«. Ali, isto tako, nije moglo graditi ni na suprotnom, subjektivističkom stavu koji je vukao lozu iz čiste negacije ontologizma. Neofihteovska koncepcija djelatnog subjekta isto tako nije osnova na kojoj bi moglo da se zasniva samoupravljanje, jer po prirodi svojoj dovodi do uvjerenja u stvaralačku snagu neustrašivih elita koje tek u sukobu s društvenom zbiljom, u totalnoj kritici, mogu doći do istine. Taj je stav rađao razne samouvjerene ultraradikalne elite koje su bile sposobne podvrgnuti kritici sve osim samih sebe, pa su zbog toga zapadale u tragikomično preuveličavanje svoje uloge. Dok je bila u pitanju dječja bolest, vezana uz rađanje (odnosno ponovno rađanje) marksističke misaone cjeline, taj je protivstav, ta je antiteza ontologizmu čak igrala pozitivnu ulogu, koju ne bismo smjeli zaboraviti pod utiskom kasnijih tragikomičnih devijacija subjektivizma. Osnovna je teorijska mana subjektivista bila u tome što su razvijali samo jednu od strana hegelovske i marksističke sinteze: djelatni subjekt, dok su potpuno gubili iz vida realne uslove djelatnosti subjekta; u tom je stavu imanentno sadržana i nekritičnost prema sebi samima i apsolutizacija svog stava »kritičkog pojedinačnog subjekta«. To je sve parcijalne istine, koje su mogli s tog svog stanovišta postaviti, pretvaralo u dodatke one globalne neistine sadržane već u samom stavu da filozof, baš time što će se kritički izuzeti iz »prljave« svakodnevne prakse, što će se kritički »nepoštedno« odnositi prema njoj, izriče jedinu moguću istinu, a da se ta praksa mora prikloniti ovim »čistim« teorijskim zahtjevima. Takvo shvaćanje odnosa teorije i prakse pokazuje samo da su takvi »kritičari svega postojećeg« od Marxa, doduše, naučili tu formulu, ali da su propustili da nauče Marxov metod u cjelini; Marx i Engels su, prije svega, morali izvršiti i nepoštednu kritiku sebe samih i svojih »najboljih namjera«, morali su istražiti i sebe unutar historijskog procesa, a tom su prilikom — u *Njemačkoj ideologiji* — principijelno odbacili stav kritičkih kapucinada, stav vandruštvenog moraliziranja. U liku mladohegelovaca oni su kritizirali i svoje

Digitized by Google

ranije iluzije. Shizofrenija stava »nezavisne inteligencije« dovodi ne samo do pogrešnih teorijskih stavova već i do spremnosti da se uhvatiš za slamku raznih politikantskih intriga. Bilo bi korisno kad bi samozvani »jedini marksisti« samokritički razmotrili svoj realni stav i izvukli iz njega nužne historijske pouke. Ali, isto tako, potrebna je i napomena da u cjelinu marksističke sinteze nužno ulaze i elementi koje je ta »škola« apsolutizirala i karikirala: dijalektika subjekta ne u njenom subjektivističkom vidu, nego u jedinstvu subjekt-objekt. Bilo bi krajnje štetno kad bi se, umjesto »jedino marksističkog« praksizma, monopolno uspostavio »jedino marksistički« novi dijalektički materijalizam.

Da je samoupravni put socijalističkog društva zaista zasnovan na Marxovom učenju, pokazuje se i u tome što se dijalektika subjekta-objekta nama koji živimo i djelamo na tlu tog društva nameće baš u onom vidu koji je zacrtao Marx u svojoj kritici mladohegelovaca: kao društveno-praktičko jedinstvo »spinozističke supstancije« i »fihteovske samosvijesti«, materijalne nužnosti i ljudske slobode. Baš nas realnost samoupravljanja kao revolucionarne prakse uvjerava da »ljudi prave svoju historiju sami«, da su, dakle, aktivni subjekt svoje historije, ali da je ne prave »pod uslovima koje bi sami proizvoljno birali«, kao što glasi poznata formula iz *18. brumairea.* Ako je subjektivizam uvijek prenaglašavao slobodu aktivnog subjekta, ontologizam je prenaglašavao determinizam. Aktivna uloga masa u samoupravnoj praksi otvara put ka cjelini Marxove sinteze koja je ujedno i marksističko okretanje Hegelove sinteze.

No konfrontacija sa arhaičkim vidovima filozofije (dijalektički materijalizam) i njihovom jednostranom »čistom negacijom« nije, razumije se, bila jedina konfrontacija unutar misli. Od ranih pedesetih godina pa do danas postoji i pritisak neke druge tendencije, koji je čas jači, čas slabiji, naime pritisak mišljenja da je Marxovo učenje zapravo zastarjelo i da ga treba dopuniti ili čak zamijeniti nečim modernijim. Taj je pritisak najjači u vrijeme liberalizma, ali je njegov prvi izraz već đilasovština. Tu je riječ o pojavi koja je veoma slična, gotovo identična bernsteinovštini. Kao što je poznato, Bernstein je prvi kritizirao Marxa s tog stanovišta da je, najprije, Marxove stavove, recimo iz *Kapitala,* podijelio na »naučne« i »ideološke«, pri čemu je »nauka« tu shvaćena na način pozitivizma, kao »science«, a ujedno je ta »science« promatrana kao konglomerat raznih »teorija« koje treba onda usporediti sa sličnim »teorijama« drugih autora, pa onda prihvatiti jednu, a odbaciti drugu. Princip tog postupka revizije jeste, prvo, razbijanje dijalektičke cjeline marksizma na parcijalne »teorije«, koje, drugo, moraju biti »očišćene« od svih tragova angažiranosti i postavljene »naučno neutralno«, dakle »bez ideologiziranja« i, treće, zamjenjivanje »zastarjelih teorija« novim teorijama. Ono što je trebalo uslijediti na kraju učinjeno je, dakle, već na početku. Marksizam nije kao cjelina postavljen u konfrontaciju s »činjeničnim materijalom«, već je prvo razbijena njegova metodička cjelina, da bi nakon toga njegovi mrtvi »dijelovi« bili proglašeni mrtvima. Ali da »dijelove« ima

Digitized by Google

samo leš, to je poznata abecedna istina svake dijalektike. Ono što je trebalo dokazati, da je »marksizam mrtav", izvršeno je, dakle, već kao proizvoljna operacija na početku — ubijanjem i razbijanjem njegove metodične cjeline.

Taj je postupak s marksizmom manje izražen u samoj filozofiji, ali predstavlja osnovu krize mnogih društvenih nauka — od ekonomije i sociologije do nauke o kulturi. Bili bismo, razumije se, nepravedni kad ne bismo uvažili i to da je do takve revizije dolazilo i u situaciji kad su društvene nauke bile dosta nerazvijene, kad je dogmatska revizija marksizma u velikom dijelu svijeta sputavala razvoj društvenih nauka i kad su baš pozitivisti i nemarksisti analizirali činjenično stanje savremenog društva, dok su društvene nauke »pod zastavom marksizma« stagnirale, naročito u pogledu razvijanja metoda empirijskog istraživanja. Potreba da se razvije vještina u metodima i tehnikama empirijskog istraživanja dovela je, dakle, u tim uslovima do situacije da je trebalo učiti od nemarksističkih, pa čak i antimarksističkih istraživača. U nauci, razumije se, uvijek treba učiti i usvajati dostignuća drugih, vršiti kritičku recepciju. Ali nije svako učenje unaprijed postavljeno u tako neugodnu, za kritičku recepciju naročito nepovoljnu situaciju, kao što je bio susret s građanskom empirijskom društvenom naukom krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina. Zato nije ni čudo što su tako mnogi klonuli i što su u recepciji građanske nauke tako zapostavili kritiku, pa su uz upotrebljive metode nekritički preuzeli i njihovu teorijsku pozadinu. No ta se nekritičnost već brzo osvetila, jer je tako postavljena društvena nauka bila van mogućnosti da shvati specifičnost našeg društva, nego je samo primjenjivala iste kategorije, kao i građanska nauka, na uslove drugog i drukčijeg društva. Još gore: najveći procvat doživjele su u kasnom kapitalizmu one empirijske društvene nauke koje su društvo istraživale bez kritičke note, više sa stanovišta otvorene apologetike, ili barem sa stanovišta pomirenosti s kasnim kapitalizmom. Tako je nekritička primjena dostignuća društvenih nauka Zapada donosila u naš prostor i elemente kasnokapitalističke, a napose tehnokratske ideologije. Ne smijemo zaboraviti da je monopolni položaj apologetske građanske nauke ugrožen tek s renesansom marksizma na Zapadu, od kraja šezdesetih godina naovamo, a da su ranije dominirale tehnokratske i funkcionalističke koncepcije.

Veliki uticaj građanske nauke objašnjava se i činjenicom da je kapitalističko društvo u pedesetim i početkom šezdesetih godina doživljavalo prosperitet, punu zaposlenost i blagostanje. Tek je nova strukturna kriza ponovo postavila u prvi plan shvatiti kapitalizam s njegove »slabije strane«, dok je blesak kapitalističkog prosperiteta zaslijepljivao. I dalje će, razumije se, biti potrebna komunikacija s nemarksističkom filozofijom i nemarksističkom društvenom naukom, pa i s nemarksističkom tehničkom i medicinskom naukom. Ta komunikacija čak nije samo »nužno zlo« nego je životna potreba nauke. Ali u tu komunikaciju treba ulaziti otvorenih očiju, kao kritički subjekt. Tek takav pristup omogućava da se uoče rezultati misaonog napora i dostignuća prave naučne analize,

Digitized by Google

pa i postavljanja i otvaranja problema koji iziskuju rješenje. Nauci je — po njenoj suštini — stran svaki dogmatizam. Ali, pošto je nauci strana i beskonceptnost, ateoretičnost, prava će nauka biti i sposobna razotkriti istinsku sadržinu, a odbaciti ideološku ljusku empirijskog i misaonog istraživanja, ukoliko je i ono zaista nošeno naučnim impulsom, a ne puka vulgarna apologetika.

Samoupravno socijalističko društvo jeste praktična baza za svestrani razvoj nauke i filozofskog istraživanja, koje je i samostalno i kritičko i kritički otvoreno prema svim značajnim duhovnim zbivanjima savremenog svijeta. A baš takva nauka je nasušno potrebna daljem razvoju socijalističkog samoupravnog društva.

Digitized by Google

Anđelka Milić

Ideološka svest i angažovanost članova Saveza komunista

(Osnovni rezultati naučnog istraživanja[1])

Uloga pokretača revolucionarnih stremljenja i organizatora revolucionarne akcije, koju Savez komunista ostvaruje u jugoslovenskom društvu, ne stiče se jednom zauvek, već se stalno osvaja, a nosilac te uloge iznova se dokazuje. Istorijska praksa SK najbolja je potvrda ovog imperativa svakog avangardnog htenja, ali istovremeno i konkretan primer ostvarivanja tog htenja u društvenoj praksi.

Temeljit i vizionarski, ali i kritički uvid u stanje društva, i samokritičnost prema stanju u vlastitim redovima jesu ne samo sredstvo ostvarivanja avangardnosti već i njen bitan imanentni

[1] Istraživanje je preduzeto u okviru programske aktivnosti Marksističkog centra CK SKS. Realizator istraživanja je Centar za političke studije i javno mnenje IDN, Beograd, u kome je angažovana istraživačka ekipa u sastavu: dr Anđelka Milić, rukovodilac projekta, dr Vladimir Goati, dr Silvano Bolčić, dr Ratko Nešković, dr Dragomir Pantić i mr Snežana Joksimović. Ovaj prikaz, krajnje sažet, prenosi prva i osnovna saznanja koja su prezentirana u izveštaju o istraživanju, pripremljenom za diskusiju u Marksističkom centru CK SKS, koja je održana juna 1979.

Digitized by Google

sastojak. Stalno praćenje stanja i promena u članstvu, pogledâ kojima se rukovodi i svega onoga što postiže svojom političkom aktivnošću — jedan je od bitnih zadataka SK, jer se tim putem proverava i potvrđuje njegova sposobnost da predvodi klasu i celo društvo vodi ka novim dometima samoupravne zajednice. S obzirom na takvo shvatanje zadataka SK, preduzeto je i istraživanje ideološke svesti i angažovanosti članstva, čiji se rezultati, u osnovnim crtama, ovde i iznose.

U istraživanju je pažnja usmerena na dve dimenzije lika člana SK, koje su neophodne i suštinske odrednice za njegovu pripadnost revolucionarnoj avangardi Saveza komunista. S jedne strane, to je razvijena ideološka svest koja svoje izvorište ima u revolucionarnoj ideologiji SK, i, s druge, angažovanost, najšire shvaćena kao delatna usmerenost na menjanje postojeće društvene prakse. Skladan spoj revolucionarne svesti i ličnog angažovanja članstva rezultat je takvog spoja koji organizacija postiže svojim avangardnim delovanjem u celini, ali istovremeno i realna snaga i osnova na kojoj ukupno delovanje počiva.

Posmatrane dimenzije profila članova su operacionalizovane tako da je istraživanjem obuhvaćeno sledećih šest elemenata[2]:

1. Stav prema osnovnim ciljevima — vrednostima ideologije SK (širina i intenzitet njihovog usvajanja).
2. Stav prema načinu ostvarivanja avangardne uloge SK (prihvatanje koncepcije partije koju razvija SK).
3. Stav prema ulozi države (odnos partija — država) u ostvarivanju samoupravnog koncepta društvenog razvoja.
4. Posedovanje teorijskih znanja iz marksizma i obaveštenost o osnovnim principima ustrojstva jugoslovenskog društva i SK.
5. Akciona spremnost kao izraz akcionog potencijala članstva.
6. Društveno-politička aktivnost kao ostvareni akcioni potencijal članova u konkretnim oblicima društveno-političkog rada u SK i izvan njega.

U prikazu rezultata najpre će biti izneti osnovni podaci koji su dobijeni za svaki element profila ponaosob, a zatim će u zaključku biti iznesene neke opšte karakteristike strukture profila i činioci koji dovode do diferencijacije u članstvu.

Odnos članova prema osnovnim i suštinskim vrednosno-ciljnim odrednicama ideologije SK je od temeljne važnosti za realizaciju avangardne uloge partije. Samo ako članovi SKJ stvarno usva-

[2] Istraživanje putem anketnog upitnika sprovedeno je u periodu januar-mart 1977, a obuhvaćena su 2.562 člana SK na užem području Srbije. Uzorak ispitanih članova je dobijen metodom višeetapnog stratifikovanog izbora, gde je prva jedinica izbora bila osnovna organizacija SK. Prema proverama koje su do sada izvršene, postignut je visok nivo reprezentativnosti uzorka. Istraživanje po istoj metodologiji sprovedeno je i u Sloveniji (Centar za javno mnenje Fakulteta za sociologiju, političke nauke i novinarstvo, Ljubljana) na uzorku od 745 komunista. Uporedne analize rezultata ova dva istraživanja pokazale su validnost dobijenih podataka, što omogućava šira uopštavanja. Istraživanje još nije okončano, te se ovde iznose samo grubo obrađeni podaci.

Digitized by Google

jaju opredeljenja svoje organizacije i ako se zalažu za njihovo sprovođenje, samoupravna ideologija će se ostvariti kao samoupravna politika, društvena stvarnost će se stalno približavati ideološkoj viziji SK. Pri tom je za utvrđivanje stvarnog odnosa prihvatanje ovih ciljeva veoma značajno: tako će se ustanoviti odnos ne samo prema najopštijim ciljevima i vrednostima kojima se iskazuje istorijska perspektiva kojoj teži SK već i prema takozvanim srednjim, etapnim ciljevima, čije ostvarivanje u datom trenutku dokazuje predvodničku ulogu SK u društvu.

Najopštije opredeljenje se izražava kroz viziju članova o tome šta je socijalizam, kakvo je socijalističko društvo, šta se njime za čoveka postiže. Na osnovi dobijenih podataka proizlazi da se ta vizija razlikuje u većoj meri, pri čemu izgleda da do diferencijacije dolazi delom i usled različitih sposobnosti da se spozna i iskaže ono što je suština socijalizma, ali delom i zbog postojanja različitih vrsta interesa u društvu. Među anketiranima najviše je onih koji socijalizam vezuju za ostvarenje društvene jednakosti (31% u Srbiji, 24% u Sloveniji). A 17% se izjašnjava za »progresivan pravac društvenog razvoja« i za »samoupravljanje«, što je blisko prethodnom opredeljenju: 14% za »slobodu i demokratiju«, kao odredbe socijalizma, 5% za »moderno društvo i visok standard«, a za sve ostale odredbe se još manje njih opredeljuje (kao što su društveno vlasništvo, nacionalna ravnopravnost itd.). Značajno je da mlađi članovi SK, KV i VKV radnici češće vezuju socijalizam za ostvarivanje društvene jednakosti, dok je za rukovodioce, opet u većem broju, socijalizam ostvarivanje »slobode i demokratije«, ali i »moderno društvo i visok standard«.

Za viziju socijalizma, ali i za njegovo ostvarenje značajno je i to kako upravo članstvo avangardne organizacije sagledava ulogu i mesto radničke klase. Od članova obuhvaćenih istraživanjem 75% prihvata radničku klasu kao potencijalno i realno noseću snagu socijalističkog razvoja našeg društva, mada je zanimljivo da sami radnici pokazuju veću skeptičnost prema takvoj svojoj ulozi nego pripadnici ostalih socio-profesionalnih grupa. To se može tumačiti različitim polazištima ispitanika pri davanju odgovora: radnici su imali na umu više ono što klasa kojoj pripadaju danas realno jeste i može, a ostali — ono što tek treba da bude.

Na osnovi ispitivanja opredeljenja članova za fundamentalne vrednosti, kao što su samoupravljanje, nacionalna ravnopravnost i proleterski internacionalizam i solidarnost, može se zaključiti da članovi SK u visokom stepenu prihvataju ove ciljeve ideologije SK. Za njih se opredeljuje 68 do 92% anketiranih, što varira kod pojedinih vrednosti. Najviše njih (92%) prihvata koncepciju SK o ostvarivanju ravnopravne međunacionalne zajednice, zatim samoupravljanje (85%), a proleterski internacionalizam njih 68%.[3] Iste tendencije su zapažene i kod slovenačkih komunista, mada nisu

[3] Ostaje otvoreno pitanje šta ko podrazumeva pod proleterskim internacionalizmom.

Digitized by Google

toliko izražene razlike u prihvatanju ove tri temeljne ideološke odrednice.

Ovim nalazima se potvrđuju očekivanja u pogledu najšireg i vrlo intenzivnog prihvatanja osnovnih ideoloških opredeljenja SK od strane članstva, ali se istovremeno uočava da među članovima ima i manji deo onih koji takva opredeljenja ne usvajaju (najviše do 10%) ili su — neopredeljeni. Bez daljih istraživanja ne može se odgovoriti precizno na pitanje šta je osnovni uzrok takvom izjašnjavanju. Međutim, sigurno je već sada, bar kada je reč o većoj grupi neopredeljenih, da stečeno znanje i stepen obaveštenosti o osnovnim elementima ustrojstva jugoslovenskog društva imaju određeni uticaj na davanje takvih odgovora. To je naročito došlo do izražaja pri opredeljivanju u pogledu principa međunarodnog delovanja SK prema drugim komunističkim i radničkim partijama, u čemu članovi nemaju veće vlastito iskustvo niti pak imaju neposredniji uvid, pa blagovremena i iscrpna informacija značajno utiče i na opredeljenje. Time niukoliko ne želimo da pitanje ideološkog opredeljenja svedemo samo na saznajnu dimenziju, ali ona ima određenog udela, iz čega proizlazi potreba daljeg jačanja rada na pravovremenom upućivanju i obaveštavanju članova SK.

Istraživanje je takođe pokazalo da postoji razlika u širini i intenzitetu prihvatanja etapnih ciljeva u odnosu na usvajanje najopštijih vrednosti. Za dohodovne odnose kao princip sticanja dohotka izjasnilo se 71% anketom obuhvaćenih članova, a isto toliko i za delegatski sistem. Razlika, za sada, ne izaziva uznemirenost, s obzirom na to da je reč o principima koji se tek uvode u društvenu praksu, pa stoga nužno izazivaju probleme, nedoumice, zahtevaju promenu ponašanja članova, a što povlači za sobom i njihovu veću diferencijaciju.

Koncepcija partije kao »Saveza komunista« ponovo afirmiše Marksov stav iz *Manifesta* da je »prvi korak u radničkoj revoluciji podizanje proletarijata u vladajuću klasu, izvojevanje demokratije«. Pomeranje težišta aktivnosti partije sa državnih na delegatske skupštine i samoupravne organe i društvene organizacije, koje je u toku, zahteva od članstva razumevanje nove uloge i načina delovanja SK, ali i sposobnost i volju da se to u složenim društvenim kretanjima i ostvaruje. Rezultati ispitivanja odnosa članova prema načinu avangardnog delovanja SK pokazuju da je članstvu, po njegovoj oceni, u velikom stepenu jasno šta znači i šta zahteva ova nova orijentacija u radu i delovanju SK (85% njih smatra da je članstvu to jasno). Dalja provera ove samoocene pokazuje da se pod načinom delovanja SK podrazumevaju različite stvari. Naime, deo anketiranih se još nije odrekao prevaziđenog koncepta partije kao jedine rukovodeće snage koja drži svu vlast, a, s druge strane, ni dosta komotnog odnosa komunista u ispunjavanju svojih obaveza.

U pogledu uticaja SK na društvene tokove većina komunista ispravno uviđa da su odluke koje SK donosi putokaz za delovanje članova u konkretnim uslovima u kojima se ostvaruje samoupravn-

Digitized by Google

ljanje, ali jedna trećina članova ipak ove odluke smatra »zakonom za sve«, čime se SK nedvosmisleno poistovećuje sa aparatom vlasti, pa i prinude. Slične tendencije se mogu zapaziti i u odgovorima na pitanja o odnosu SK i drugih društveno-političkih organizacija, o odnosu SK prema udruženom radu i o uređivanju odnosa u samom SK. Samo jedna trećina komunista smatra da pravce delovanja pojedinih društveno-političkih organizacija treba da utvrđuju članovi tih organizacija, zatim trećina se izjašnjava za nametanje rešenja ovim organizacijama od strane samoupravnih i predstavničkih tela, dok ostali ističu da rukovodstva tih organizacija treba da odlučuju o njihovom delovanju (18%), odnosno da postupaju prema direktivama SK (18%). Sigurno je da nedoumice oko ovog pitanja ne proizlaze samo iz neznanja već iz kontroverznosti prakse i iskustava ispitanika, ali ovakvi odgovori upozoravaju da u svesti jednog dela komunista kompromisi prerastaju u principe. Upravo o takvoj usmerenosti svesti svedoči i podatak da trećina ispitanih članova smatra da član SK može uspešno da deluje a da nije uopšte uključen u rad drugih društveno-političkih organizacija. Očito je da je ovakvo uverenje rezultat odnosa članova prema radu ovih organizacija, pošto je utvrđeno da više od 40% njih ne deluje ni u jednoj drugoj društveno-političkoj organizaciji.

Delovanje SK u okvirima udruženog rada 41% komunista posmatra kroz svoju ulogu i zalaganje za to da stvaraoci dohotka odlučuju o uslovima njegovog sticanja i raspodele, 24% njih ističe da je nužno da se »čuju mišljenja i primedbe radnika«, što vuče ka jednoj zaštitničkoj koncepciji odnosa partije i klase; za 18% SK ima ulogu »zaštitnika zakonitosti« u radnoj organizaciji, 6% njih se zalaže za to da na svim važnim radnim mestima budu članovi SK, a sve to svedoči o nerazumevanju, ali možda i drugačijem opredeljenju u pogledu delovanja SK u udruženom radu.

Za demokratski centralizam, kao princip uređivanja unutrašnjih odnosa u SK, opredelilo se samo 29% komunista obuhvaćenih anketom. Većina smatra da samoupravljanje treba da bude osnovni princip uređivanja unutrašnjih odnosa i u SKJ, a 28% da se ti odnosi zasnivaju na načelu slobode članova da se angažuju u sprovođenju onih odluka koje su u skladu s njihovim shvatanjima i interesima.

U prethodno navedenim podacima uočava se jedna tendencija, kod jednog dela članstva, kada je reč o njihovom shvatanju načina delovanja i uloge SK, koja može, ako i dalje bude jačala, imati veoma štetne posledice. To je tendencija da se SK prema ostalim subjektima društveno-političkog procesa prihvata kao vlast, zaštitnik, a da se u pogledu ponašanja samoga članstva usvaja dosta neobavezan i komotan odnos prema izvršavanju zadataka, sprovođenju opredeljenja organizacije SK, prema usvojenoj taktici.

U odgovorima isto tako dolazi do izražaja objektivno snažan uticaj koji je SK imao i ima na sva prelomna zbivanja u našem društvu i potreba da se takav njegov uticaj održi i u budućnosti.

Digitized by Google

Međutim, odgovori takođe ukazuju na složenost temeljnih procesa u društvu u okviru kojih se ostvaruju delovanje i uticaj SK, što znači da ni objektivno, a ni u svesti nisu prevaziđeni i ne mogu biti prevaziđeni metodi, postupci i delovanje iz minulih razvojnih etapa. Kako stvari stoje s tim u vezi u sadašnjem trenutku, može se utvrditi na osnovi opredeljenosti članova prema ulozi države u razvoju jugoslovenskog društva i naročito prema odnosu države i Saveza komunista. Na osnovi skale kojom je ocenjivan opšti stav prema državi, »merena« takozvana legalna svest (ili etatistička svest) članova SK, ispostavlja se da je većina ispitivanih komunista (46%) opredeljena za programska načela o odumiranju države i razvoju samoupravljanja, dok su ekstremna opredeljenja gotovo zanemarljiva: kada se u državi vidi isključivi garant socijalističkog razvoja društva, ili se romantičarski odbacuje svaka potreba za državom (3%, odnosno 4,5% anketiranih).

Međutim, kada se sa opštih opredeljenja pređe na stavove vezane za konkretne situacije i odnose između partije i države, nadležnosti države u pojedinim oblastima delovanja u društvu, izbijaju veće razlike među ispitanicima. Ilustracije radi, navešćemo nekoliko takvih pitanja. Na pitanje: na koji način SK treba da ostvaruje uticaj na sadržaj i pravce aktivnosti države 37% članova SK obuhvaćenih istraživanjem zauzima stav koji je u skladu s ideološkim opredeljenjem SKJ (recimo, zalaganje za delovanje prema opšte utvrđenoj strategiji razvoja), ali zato 46% njih smatra da SK treba neposredno da utiče na rad državnih organa (da daje direktive) ili da taj uticaj ostvaruje čvrstom vezom partijskog i državnog rukovodstva. S obzirom na takve stavove, ne iznenađuje to da samo 2% komunista vide mogućnost uticaja Partije — putem kritike državnih organa. Dosta je često i pozivanje na centralizovano delovanje i moć države kada je nužno rešavati krizne situacije u radnim organizacijama ili regulisati odnose u pojedinim značajnim društvenim delatnostima, kao što su obrazovanje, spoljna trgovina itd. Da je država još otuđena od društva, svedoči i odnos ispitanih članova prema vlastitom vršenju upravnih i samoupravnih funkcija. Većina njih obavljanje samoupravnih funkcija ne posmatra kao oblik vršenja državnih funkcija, to jest kao podruštvljenje tih funkcija, kao što je i većina uzdržana prema mogućnosti da lično prihvati vršenje nekih viših društvenih i državnih funkcija.

Budući da marksizam predstavlja jedinstvo naučne teorije, ideologije i revolucionarne prakse, saznajna komponenta je izuzetno značajna za ideološki profil svesti članova, kao što je i značajan moment za njihovo aktiviranje u društveno-političkom životu. U istraživanju se išlo na proveravanje osnovnih znanja koja komunisti poseduju iz marksističke teorije, kao i na proveru njihove obaveštenosti o osnovnim principima ustrojstva jugoslovenske društvene zajednice i partije čiji su članovi. Utvrđeno je da ispitivani komunisti poseduju osrednje znanje (52,7% je postiglo prosečan rezultat na odgovarajućem testu), dok je među ostalima nešto veći broj sa iznadprosečnim rezultatima, a manji deo je u

Digitized by Google

tom pogledu — ispod proseka. U Sloveniji su rezultati nešto bolji, to jest u proseku se raspolaže većom količinom znanja. Pošto sličnim istraživanjem nisu obuhvaćeni nečlanovi (takvo istraživanje je sada u toku), ne postoji mogućnost da se dâ preciznija i validnija ocena o prednjačenju članstva. Pri tom treba naglasiti da se rezultati testa znatno razlikuju s obzirom na socio-profesionalne grupe kojima pripadaju članovi među članovima SK sa četiri razreda osnovne škole (12% ih je srednje informisano, a 85% među fakultetski obrazovanima). Drugi podatak upozorava na veoma veliku heterogenost u poznavanju pojedinačnih činjenica iz testa. Pri tom je uočeno da su neke činjenice poznate gotovo svim članovima (cilj politike nesvrstavanja — tačan odgovor je dobijen od 81% ispitanika), dok su druge opet poznate veoma uskom krugu članstva (demokratski centralizam kao princip idejnog i akcionog jedinstva SK — tačan odgovor je dalo samo 26% članova; marksističko shvatanje revolucije — samo 18% je dalo tačan odgovor). U celini uzev, utvrđeno je da su znanja komunista više informativnog karaktera (poznavanje činjenica u vezi s društvenim uređenjem), izostaje njihovo veće teorijsko znanje, u smislu poznavanja osnovnih stavova marksističke teorije.

Takvi nalazi istraživanja zahtevaju preduzimanje odgovarajućih akcija u SK, pri čemu je povoljna okolnost za njihovo pokretanje činjenica da su članovi većinom svesni nivoa svog znanja i njegove nedovoljnosti za vlastito delovanje (oko 60%). Ali, istovremeno, koliko ovaj podatak otkriva potencijalnu spremnost članova da se usavršavaju i podižu nivo svog znanja, toliko jedan drugi upozorava na jednostranu usmerenost komunista u sticanju znanja i na neke od izvora takve usmerenosti. Većina komunista je uverena da im je za uspešno praktično delovanje najpotrebnije poznavanje oblasti normativnog regulisanja samoupravljanja i društveno-političkog života uopšte, dok se znanja iz teorije marksizma, prema njihovim odgovorima, nalaze pri dnu lestvice potrebnih znanja. Takav stav anketiranih komunista nameće postavljanje jednog pitanja veoma značajnog za ukupno delovanje SK: koliko članovi SK vezuju svoju aktivnost i ukupni angažman samo za institucionalno funkcionisanje društveno-političkog sistema? Ako je takva tendencija dominantna u njihovoj svesti i praktičnom ponašanju, šta ona nosi za budućnost, s obzirom na potrebu da se postojeći sistem razvija i prevazilazi, da se idejni uticaj SK širi na sve sfere i sve oblike svakodnevnog društvenog života zajednice?

Time dolazimo do iskazivanja revolucionarnog ideološkog opredeljenja članstva gde ono dobija svoj autentični praktični izraz i učinak — angažovanost članova u društvenim zbivanjima i njihovom usmeravanju. Prema dobijenim rezultatima, akcioni potencijal članstva znatno je veći od onoga što se ostvaruje u konkretnoj praktično-političkoj aktivnosti. Takav rezultat je očekivan u meri u kojoj se u njemu izražava nužni nesklad između vrednosti i želja, volje i sposobnosti pojedinaca i objektivnih mogućnosti da se one izraze i ostvare. No ima indicija da je taj nesklad nešto veći nego što je to poželjno. Tako, dok većina ispitanih članova (69%)

Digitized by Google

izražava volju i spremnost da se angažuje u rešavanju konkretnih problema u svojoj sredini i isto tako veliki broj izražava spremnost da kritički reaguje na razne nepravilnosti u svojoj sredini (76%), dotle je stvarno aktivnih članova u osnovnoj organizaciji SK samo 28% (sa visokim stepenom aktivnosti), sa srednjim intenzitetom aktivnosti 31%, a 41% je neaktivno. U Sloveniji je u ovom pogledu situacija znatno povoljnija jer čak 42% komunista je zaista aktivno, dok je neaktivnih samo 27%. Dalje, 73% komunista nije u proteklih godinu dana ni u jednoj prilici uputilo javnu kritiku na rad, postupke pojedinaca ili određenih organa i tela, pa čak ni kritiku na rad svoje osnovne organizacije. O nedovoljnoj aktivnosti komunista svedoči i podatak da je samo 31% komunista učestvovalo u nekoj od akcija svoje organizacije, dok ostalih 70% izjavljuje da se nisu angažovali (34%) ili da akcija uopšte nije bilo (36%), uprkos činjenici što je ta godina bila posvećena pretkongresnim aktivnostima (Jedanaesti kongres SKJ).

Drugačije stvar stoji kada se posmatra aktivnost članova izvan SK, s obzirom na funkcije koje pojedinci obavljaju, mada se i ovde uočavaju veoma značajne razlike u stepenu aktivnosti i učešću komunista u pojedinim delovima društveno-političkog sistema. Pri tom treba imati na umu da ovom prilikom nije posmatran i kvalitet tog angažovanja, kao što je to učinjeno prethodno, kada je razmatrana aktivnost u osnovnoj organizaciji SK. Sudeći po broju onih koji obavljaju bar jednu samoupravnu funkciju (62%), može se zaključiti da su članovi SK snažno i široko angažovani u ostvarivanju samoupravljanja i delegatskog sistema. Štaviše, može se konstatovati da je u pogledu angažovanja masovne baze članstva u samoupravljanju ostvaren značajan prodor jer je, prema podacima kojima se raspolaže, u prethodnom izbornom periodu samo 39% članova imalo neku samoupravnu funkciju. To govori o širokom izlaženju Saveza komunista na poprište borbe za samoupravljanje. Međutim, primećuje se zatvaranje, odnosno izbegavanje članova SK da se angažuju u društveno-političkim organizacijama, društvenim, stručnim, umetničkim i drugim organizacijama i udruženjima građana. Samo 26% komunista ima neka zaduženja u ovim organizacijama, 40% njih nisu ni članovi drugih društveno-političkih organizacija, a čak 74% nisu članovi nijedne društvene organizacije ili udruženja građana.

Najzad, sliku o karakteru angažmana ispitanih članova može da upotpuni i podatak o gomilanju funkcija. Oko 30% članova nema nikakve funkcije (ni u samoupravnim telima ni u društveno-političkim organizacijama), 30% ima samo jednu, a 40% dve i više, a nailazi se i na članove sa tri i više samoupravnih funkcija (10%), pa se može pretpostaviti da obavljaju i više funkcija ako se dodaju one u društveno-političkim organizacijama.

Do sada izneti rezultati omogućavaju da se na osnovu njih priđe izvesnim uopštavanjima koja su neophodna kako bi mozaik pojedinačnih činjenica dobio smisao za organizacionu konsolidaciju SK u sadašnjem trenutku. Uopštavanje će se kretati u dva pravca: najpre utvrđivanje nekih opštih strukturnih odlika profila

Digitized by Google

članova i odnosa među njegovim pojedinim posmatranim elementima, a potom — ukazivanje na oblike i sadržaje diferencijacije članstva u odnosu na posmatrana svojstva.

Polazeći od opredeljenja za osnovne vrednosne odrednice ideologije, pa obuhvatajući zatim opredeljenja za način avangardnog delovanja SK, stav prema državi, posedovanje znanja, sve do angažovanosti, uočavamo stalno opadanje procentualnog učešća članova koji poseduju najviše ili odgovarajuće stepene merenih svojstava. Dok je opredeljenost članova za fundamentalne ideološke stavove i ciljeve kojima teži SK veoma često iskazivana (u nekim slučajevima je gotovo stopostotna), kada je reč o načinu delovanja i ostvarivanju avangardne uloge SKJ, manji je postotak opredeljenih za načelna programska načela, teorijska znanja se kod većine kreću oko proseka, dok je konkretna aktivnost samo kod trećine članova na visokom nivou. Ovaj opadajući trend nije nešto iznimno, pa ni neočekivano, bez obzira na to što je reč o specifičnoj populaciji koja je ispitivana — o članovima SKJ. Saglasnost i jedinstvenost u pogledu opšteg, to jest osnovnih ideoloških opredeljenja, najveća je jer opredeljenja nužno apstrahuju od posebnog i pojedinačnog. Ali zato postoji opasnost da opšte, osnovne smernice za aktivnost postanu nedelotvorne ako se ne konkretizuju kroz mnoštvo posebnih i pojedinačnih stavova i postupaka. Ovo dosta uverljivo potvrđuju istraživački nalazi. Intenzitet opredeljenja za opšte ideološke ciljeve — njihovo dosledno prihvatanje od strane članova — pojačava se ukoliko je praćen višim stepenom teorijskih znanja i obaveštenosti i visokim aktivitetom. S druge strane, neopredeljenost prema konstitutivnim ideološkim odrednicama ideološkog projekta SKJ, po pravilu, sreće se kod članstva koje ne poseduje dovoljno znanja, a čija je aktivnost slaba ili uopšte izostaje.

Nagoveštaj raskoraka između reči i dela, ideološkog opredeljenja i revolucionarnog angažmana kod jednog dela članstva, prema iznetim podacima, zahteva preduzimanje odgovarajućih akcija u SK, ali i u društvu u celini. Naravno, akcije mogu biti uspešne samo ako se, na osnovu indicija koje pružaju izneti podaci, izvrši kompleksna analiza uslova i uzroka koji dovode do te pojave. Postoje brojni razlozi, subjektivni i objektivni, koji u tadašnjim okolnostima utiču i prouzrokuju takav raskorak. Ovo naše istraživanje nije imalo nameru niti je moglo da se bavi svim tim razlozima, ali je došlo do nekih saznanja koja treba dalje proveravati, a koja su značajna sa stanovišta ukupnog delovanja SK. Među činiocima koji uslovljavaju raskorak između opredeljenja i angažmana članova, teorijski gledano, dva imaju svakako veliki udeo. Jedan činilac ili, bolje reći, splet činilaca proizlazi iz činjenice da se strukturna diferenciranost društva prenosi i na SK, u obliku socio-profesionalne diferencijacije članstva i osnovnih njenih karakteristika. Drugi činilac se izražava u mnoštvu organizacionih momenata u delovanju SK, od kojih neki mogu manje ili više uticati na ograničavanje masovnog angažovanja članstva. Na mestima na kojima dolazi do ukrštanja i susretanja ova dva niza činilaca formiraju se

Digitized by Google

posebni segmenti članstva s obzirom na način i karakter svoga ispoljavanja u SK. Ovde bismo ukazali samo na tri takva segmenta, koji su fundamentalni sa stanovišta ukupnog razvoja SK, a čija svest i angažovanje, prema istraživačkim nalazima, pokazuju neke značajne diferencirane kvalitete. To su mladi komunisti, radnici i grupa stručnjaka i rukovodilaca.

Mladi čine gotovo polovinu sastava Saveza komunista, te je već njihov brojčani udeo u sadašnjem trenutku značajan momenat za ukupno delovanje SK, a pogotovo u budućnosti. Neke karakteristike njihovog profila, sa stanovišta dobijenih podataka, bar na prvi pogled, čine se nepovoljnim. Mladi komunisti, i po starosti i po stažu u SKJ, na većini merenih svojstava pokazuju negativne predznake u odnosu na ostale delove članstva ili pak poseduju ta svojstva u manjem obimu nego što bi to bilo poželjno ili što se pretpostavlja i očekuje od mladih. Mladi imaju pozitivan stav prema osnovnim ideološkim vrednostima na nivou članova-radnika, ali sa značajnim postotkom neopredeljenih. U pogledu opredeljenja za način delovanja SK kao avangarde kod mladih se nailazi na dosta velike protivrečnosti. Na testu mladi komunisti su pokazali nezadovoljavajući stepen znanja i obaveštenosti, njihova aktivnost je primetno slaba, a, što je karakteristično, i akciona spremnost je kod njih na nižem stepenu nego kod najstarijih komunista sa najdužim stažom u SKJ. Svako tumačenje i ocena takvog držanja na osnovu za sad »sirovih« podataka, bili bi ishitreni i naneli samo štetu budućim akcijama SK. U daljim traganjima moralo bi se najpre poći od tumačenja stavova koje su mladi zauzeli prema pitanjima postavljenim u anketi. Ako se pokaže da su mladi, odgovarajući na pitanja o ideološkom opredeljenju i angažmanu, mahom iskazivali svoj odnos prema do sada uobličenoj stvarnosti i praksi sistema, a manje odnos prema projekciji budućnosti, postoje osnove da se dobijeni nalazi tumače kao njihova nemirenja i nepristajanje na postojeće. U protivrečnostima njihovog iskazivanja kao članova treba obazrivo i temeljito tražiti klice novog, revolucionarnog nazora.

Radnici su, bez daljeg, najznačajnija skupina za SK, te otuda proističe posebno zanimanje za ideološko-političke osobine njihovog učešća u SK. Pri tom ni radnici nisu jedinstvena grupacija, uočavaju se značajne razlike između onih sa nižim i onih sa višim kvalifikacijama. Prema dobijenim podacima, radnici su dosta široko i intenzivno opredeljeni za fundamentalne ideološke vrednosti, ali ipak u manjoj meri u odnosu na grupu stručnjaka i rukovodilaca. Dosta izrazitih kolebanja, neopredeljenosti ili zauzimanja stanovišta koja nisu u skladu sa osnovnim programskim načelima ima kod radnika u pogledu načina delovanja SK i, naročito, u pogledu odnosa prema državi, pa ovde »legalistička svest« nalazi dosta snažno uporište. Teorijska znanja i obaveštenost su manja nego kod nekih viših obrazovnih grupa, ali se približavaju nivou grupa koje su im po socio-profesionalnom statusu bliske (tehničari, administrativni službenici), što je povoljno, dok se angažovanost, takođe, kreće oko srednjih vrednosti.

Digitized by Google

Grupa stručnjaka i rukovodilaca pokazuje najveće vrednosti u pogledu većine merenih svojstava. Kod njih je najšire i najintenzivnije opredeljenje za osnovne vrednosti ideologije, imaju najviše teorijskih znanja, najbolje su informisani o karakteristikama funkcionisanja društveno-političkog sistema, najviše angažovani i najčešće nosioci raznih funkcija. Pri tom treba istaći da se i ovde pojavljuju razlike između stručnjaka i rukovodilaca, tako da ne može biti reči o jedinstvenoj grupi, kao što se i kod jednih i kod drugih sreću protivrečna opredeljenja kako na opštem nivou tako i kada su u pitanju stavovi prema nekim konkretnijim pitanjima delovanja SK.

Bez sumnje, iznete razlike u pojedinim segmentima članstva rezultiraju iz objektivne diferenciranosti društva i društvenih interesa pojedinih skupina, te stoga predstavljaju realnost koja na duži rok određuje postojanje i delovanje SK u jugoslovenskom društvu. No, isto tako, Savez komunista nosi odgovornost i ima zadatak da na sve načine i svim sredstvima kojima raspolaže tu realnost unapređuje ka korišćenju novih mogućnosti. U tim okvirima treba da se kreću i razmišljanja i nastojanja u vezi sa jačanjem i osmišljavanjem organizacionog koncepta delovanja SK u celini i njegovog članstva posebno.

Digitized by Google

Vladimir Cvjetićanin

Savez komunista u socijalističkom preobražaju poljoprivrede i sela

U nas je malo empirijskih istraživanja o djelovanju Saveza komunista u selu i poljoprivredi, iako postoji velika potreba za njima.[1] Poznato je, naime, da su se u našoj poljoprivredi i selu dogodile veoma krupne promjene u poslijeratnom periodu. One su radikalne i zasijecaju kako u materijalnu tako i u socio-kulturnu sferu. Predratno autarkično i zaostalo selo pod utjecajem nagle industrijalizacije u periodu socijalističke izgradnje postepeno se po uvjetima

[1] Među malobrojnim istraživanjima ove vrste treba istaći sljedeća tri značajnija: S. Šuvar, I. Magdalenić i J. Jelić, *Društvene promjene i djelovanje komunista u selu* (1968); — B. Dimković, *Savez komunista i selo* (1973); dr Miloš Tomin, dr Milajlo Radić, dr Petar Marković, mr Jovan Bogdanović, dr Krsto Kilibarda, Vojin Todorović, *Samoupravno angažiranje individualnih poljoprivrednih proizvođača i uloga SK* (1972). Sva tri istraživanja provedena su u vrijeme priprema ili neposrednog provođenja značajnih društveno-političkih promjena u Jugoslaviji. Prvo istraživanje je provedeno samo na području SRH prije deset godina, drugo samo na području SAP Vojvodine prije šest godina, a treće na području osam sela užeg područja Srbije i Vojvodine prije osam godina. Dakle, riječ je o parcijalnim istraživanjima u različitim područjima i u različitim vremenskim razdobljima.

Digitized by Google

života približava urbano-industrijskim sredinama.[2] Te promjene su iz osnova izmijenile i uvjete djelovanja organiziranih subjektivnih socijalističkih snaga u selu i poljoprivredi, prije svega organizacijâ SK, SSO i SSRN. Poznavanje tih izmijenjenih uvjeta osnovna je pretpostavka za bolji i efikasniji rad ovih i drugih društveno-političkih i društvenih organizacija u seoskim sredinama. Zbog toga je svako istraživanje na ovu temu veoma dragocjeno. Polazeći upravo od takvog značaja ovih istraživanja, Predsjedništvo CK SKJ je početkom 1977. godine iniciralo izradu, a zatim i realizaciju naučnoistraživačkog projekta pod naslovom »Djelovanje SKJ u selu i poljoprivredi«[3]. Projekt je realizirao tokom 1978. godine Centar za sociologiju sela, grada i prostora iz Zagreba (sada Centar za društvena istraživanja Sveučilišta). O ovom istraživanju napisan je studijski izvještaj, iz kojega ćemo u ovom saopćenju iznijeti neke osnovne rezultate, polazeći, prije svega, od drugog dijela tog izvještaja, koji nosi naslov »Empirijsko istraživanje djelovanja Saveza komunista Jugoslavije u selu i poljoprivredi.«[4]

Empirijsko je istraživanje imalo za cilj da prikupi, sistematizira i obradi sve raspoložive podatke i informacije o udjelu individualnih poljoprivrednika u organizaciji SK na selu, da analizira djelatnost osnovnih organizacija SK na selu i ocijeni njihovu idejnu i akcionu osposobljenost za vođenje konkretne političke akcije na socijalističkom preobražaju poljoprivrede i sela.

Terensko istraživanje je provedeno putem tri upitnika: (1) upitnik za osnovne organizacije SK i druge društveno-političke organizacije, (2) upitnik za naselja i (3) podsjetnik za razgovor s pojedincima. Prva dva upitnika ispunjavana su u grupnom intervjuu s društveno-političkim aktivistima u izabranim selima. To su, u pravilu, bili rukovodioci svih društveno-političkih organizacija i

---

[2] O ovim promjenama proveden je veći broj neposrednih istraživanja na osnovi kojih je ostvaren veoma detaljan i produbljen uvid u različite aspekte, kao i u uzroke i posljedice tih promjena. Najveći broj tih istraživanja proveden je u okviru Agrarnog instituta, poslije Centra za sociologiju sela, a sada Centra za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu. Rezultati tih istraživanja većinom su publicirani u časopisu »Sociologija sela«.

[3] Istraživanjem su rukovodili suradnici Centra za sociologiju sela, grada i prostora (sada Centar za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu), dr Svetozar Livada i Milan Zupančić, a istraživačku ekipu su sačinjavali: Ivan Cifrić, dr Borislav Dimković, dr Svetozar Livada, Ivan Magdalenić, dr Vlado Puljiz, Dušan Radmanović i Milan Zupančić, koji su ujedno bili autori studijskog izvještaja o provedenom istraživanju. U koncipiranju i izradi projekta ovog istraživanja sudjelovao je i autor ovog saopćenja.

[4] Prvi dio izvještaja nosi naslov *Društveno-ekonomske promjene u selu i poljoprivredi*, a sadrži slijedeća poglavlja: (1) Opći pregled razvoja poljoprivredne proizvodnje; (2) Strukturne promjene u individualnom sektoru poljoprivrede; (3) Razvoj društvenog sektora poljoprivrede; (4) Pretpostavke, mogućnosti i oblici udruživanja individualnih poljoprivrednika; (5) Deagrarizacija poljoprivrednog stanovništva (str. 52—202). Pored toga, u Uvodu izvještaja se iznose osnove marksističkog pogleda na selo i poljoprivredu i osnovna idejno-politička obilježja djelovanja SKJ u našoj poljoprivredi i selu (str. 1—52).

Digitized by Google

drugi poznavaoci lokalnih prilika. Razgovori sa seljacima, članovima i nečlanovima SK, vođeni su pojedinačno. U izabranim selima anketirano je, u pravilu, po 5—6 članova SK koji su po zanimanju individualni poljoprivrednici i otprilike jednak broj ostalih seljaka. U svakom seoskom naselju anketiran je i dio seljaka koji su ranije bili članovi Saveza komunista, a danas to iz bilo kojeg razloga nisu. Sugovornike iz svake od tih triju kategorija seljaka birali su sami anketari, terenski suradnici Centra za društvena istraživanja.

Ukupno je istraživanjem obuhvaćeno 1.769 individualnih poljoprivrednika (od kojih je 47% bilo članova SK, 8,5% bivših članova SK, a 44,5% nečlanova SK) u 190 sela iz 77 općina u svim republikama i pokrajinama.

1) Provedena analiza u okviru ovog istraživanja pokazuje da se permanentno smanjuje relativno učešće individualnih poljoprivrednika u SKJ (a do 1974. godine i apsolutno). Od prvih poslijeratnih godina kada su seljaci činili oko 50% od ukupnog članstva KPJ danas je njihov udio pao na 4,7%.[5] Poslije 1974. godine apsolutno je porastao broj poljoprivrednika u SKJ — sa 62.178 na 82.707 u 1978, ali kako je istovremeno naglo poraslo ukupno članstvo SKJ, taj porast nije doveo i do relativnog povećanja učešća poljoprivrednika u ukupnom članstvu SKJ.

U osnovnim organizacijama SK u selu seljaci čine tek oko 20% ukupnog članstva, što znači da brojčanu nadmoć imaju druge profesionalne kategorije, kao službenici, penzioneri i drugi. Oko 15% osnovnih organizacija SK u mjesnim zajednicama na selu nema u svojim redovima nijednog seljaka: u Sloveniji takvih je organizacija 44%, u Crnoj Gori 16%, u Vojvodini oko 15%, u Bosni i Hercegovini 14%, u Hrvatskoj 12% i na užem području Srbije oko 6%. Jedino u Makedoniji i na Kosovu ovim istraživanjem nije bila obuhvaćena ni jedna takva organizacija. U više od polovine osnovnih organizacija u mjesnim zajednicama na selu seljaci čine gotovo jednu trećinu članstva. Značajno je ukazati i na to da gotovo dvije trećine sela nemaju osnovne organizacije SK, što zahtijeva da se odlučnije pristupi njihovom formiranju svugdje gdje za to postoje uvjeti.

Postavlja se pitanje koji uzroci opredjeljuju takva kretanja i dovode do gotovo simboličnog udjela individualnih poljoprivrednika u SKJ. Odgovor na to pitanje je složen jer je to posljedica djelovanja većeg broja uzroka zajedno, pa je utoliko teže nekom od njih pojedinačno pripisati značajniji ili manje značajan utjecaj.

Jedan od osnovnih činilaca koji djeluje na stalno smanjivanje poljoprivrednika u SKJ je brzo opadanje broja poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu naše zemlje. Danas se procjenjuje da imamo oko 30% poljoprivrednog stanovništva, što znači da brzo kopni »kadrovska baza« iz koje se regrutira seljački dio članstva SKJ.

[5] Relativno najveći postotak individualnih poljoprivrednika u SK nalazi se na Kosovu — 13,9%, zatim u Crnoj Gori — 7,8%, Srbiji bez pokrajina — 6,7%, Makedoniji — 6,5%, Bosni i Hercegovini — 4,3%, Hrvatskoj — 2,4%, Vojvodini 2,3% i Sloveniji 0,4% (1978. godina).

Digitized by Google

No podaci pokazuju da smanjivanje poljoprivrednika u SKJ teče znatno brže od procesa deagrarizacije i da se samo tim faktorom ne može objasniti slabo i neproporcionalno učešće seljaštva u Partiji.

Važan faktor smanjenja broja poljoprivrednika u SKJ jeste i socio-profesionalna pokretljivost seljaka-članova SKJ. Velik broj njih promijenio je zanimanje i našao zaposlenje u društvenom sektoru, te se u socijalnoj strukturi SK pojavljuju kao pripadnici drugih društvenih slojeva. Računa se da je ovim kanalom organizacije SK na selu napustilo i prešlo u druge organizacije SK oko 223.000 članova. Ovo su dva globalna faktora koji utječu na slabo učešće seljaštva u SKJ.

Slijedeći faktor je neadekvatna kadrovska politika organizacija SK na selu. U proteklih 25 godina broj isključenih poljoprivrednika-članova SK, zajedno sa onima koji su napustili SK i skinuti sa evidencije, bio je nesrazmjerno velik, odnosno činio je oko 60% od broja poljoprivrednika primljenih u SK. Brojčano izraženo to je za period 1953—1977. iznosilo: isključenih je bilo: 139.114, onih koji su svojevoljno napustili SK 16.554, skinutih sa evidencije 9.338, ili ukupno 159.056. S druge strane, primljeno ih je 268.580. Međutim, stvarno povećanje poljoprivrednika u SKJ, zbog velikog broja onih koji su po raznim osnovama napustili SK, iznosilo je samo 109.524. Kada se uzme u obzir i prethodno iznijeti podatak o broju otišlih uslijed deagrarizacije, ispostavlja se da je takvih, zajedno s onima što su napustili SK, 45% više od broja primljenih u navedenom periodu.

Značajni činioci su i specifična obilježja seljaštva i seoske sredine uopće. U selu i među seljaštvom još postoje tradicionalna svijest, utjecaj religije, opterećenost sitnosopstveničkom psihologijom i drugo. Naše selo još nije oslobođeno utjecaja prošlosti, i to doprinosi manjoj zainteresiranosti seljaka za prijem u SKJ. U tom smislu su zanimljivi i odgovori samih seljaka na pitanje zašto ih je tako malo u SK (vidi tabelu na str. 190).

Dakle, na prvom mjestu se ističe nedovoljna angažiranost osnovnih organizacija SK na prijemu novih članova, što je očigledno subjektivna slabost u radu organizacija SK na selu, a na drugom mjestu — da su seljaci prezaposleni i da nemaju vremena. Uočljive su i značajne razlike u odgovorima po republikama i pokrajinama, što govori o tome da okolnosti nisu svuda iste. Tako, na primjer, u SR Sloveniji najveći postotak ispitanika navodi razlog: »utjecaj religije i tradicije«, dok se razlog »nedovoljna angažiranost osnovnih organizacija SK na prijemu novih članova« nalazi tek na četvrtom mjestu. U Crnoj Gori i užem području Srbije na prvom mjestu je razlog »seljaci su prezaposleni i nemaju vremena«, dok se na trećem mjestu nalazi razlog »nedovoljna angažiranost osnovnih organizacija na prijemu novih članova«. Na Kosovu, pak, na prvom mjestu je razlog »seljaci nisu zainteresirani za to« itd.

Digitized by Google

Stavovi seljaka o razlozima malog broja seljaka u SKJ

— u % —

Republike i pokrajine	Razlozi*							
	1	2	3	4	5	6	7	8
BiH	9,7	5,8	14,7	25,6	5,8	7,4	10,9	20,2
Crna Gora	24,1	—	25,9	22,2	1,9	—	7,4	18,5
Hrvatska	10,2	8,1	16,1	24,7	1,7	3,6	12,0	23,6
Makedonija	7,5	—	19,8	34,0	0,9	4,7	17,0	16,0
Slovenija	—	7,5	22,5	12,5	0,8	25,0	17,5	14,2
Srbija								
— bez pokrajina	21,2	3,1	25,8	12,6	4,0	2,8	12,6	17,8
— Kosovo	5,1	8,5	15,3	10,2	—	5,1	33,9	22,0
— Vojvodina	7,4	5,9	6,4	18,7	3,9	6,9	15,8	35,0
Ukupno	11,5	5,6	17,7	20,6	2,9	6,1	13,8	21,9

* *Razlozi:*

1. Nema na selu mladih ljudi, jer odlaze u grad.
2. U selu su stari ljudi koje ne interesira prijem u SK.
3. Seljaci su prezaposleni i nemaju vremena.
4. Seoske organizacije su nedovoljno angažirane na problemima prijema novih članova.
5. Seljaci su slabo organizirani.
6. Zbog utjecaja religije i tradicije.
7. Seljaci nisu zainteresirani za to.
8. Ostalo.

Međutim, osnovni razlog slabog učešća seljaštva u SKJ treba tražiti u društveno-ekonomskim odnosima u kojima se nalazi individualni poljoprivredni proizvođač. Sve dok ta kategorija proizvođača ne stekne približno isti položaj kakav imaju ostali radni ljudi u sistemu udruženog rada, teško je pretpostaviti da će biti uspostavljena čvrsta organska veza između poljoprivrednog proizvođača i SKJ. To znači da je bazični interes SKJ da stvara uvjete u kojima će poljoprivrednik postajati dio udruženog rada agrokompleksa, gdje bi, kao i ostali radni ljudi, stvarao i upravljao dohotkom, ovladavao cjelokupnom reprodukcijom. Moraju se preći klasične granice vlasništva koje dijele individualna gospodarstva, a udruživanje rada i sredstava individualnih poljoprivrednika mora se provoditi ne samo vertikalno kao do sada (na osnovi kupoprodajnog odnosa) već i horizontalno, formiranjem udruženog zemljišta, komasacijom kultura i drugim oblicima zajedničke obrade zemlje. Takav pravac razvoja je u skladu sa zahtjevima našeg socijalističkog sistema utvrđenog strateškim dokumentima, Ustavom i Zakonom o udruženom radu. No u praksi se za realizaciju osnovnih postavki tih dokumenata treba tek izboriti, za što je potrebna veća aktivnost svih subjektivnih snaga u selu, ali i šire u društvu. Posebno postoji potreba većeg angažiranja i poduzimanja širih inicijativa od poljoprivrednih organizacija udruženog rada — naročito kombinata — jer te organizacije omogućuju vertikalnu integraciju poljoprivrednih proizvođača u cjelovit sistem agroindustrijskog kompleksa. Na potrebu udruživanja poljoprivrednika i njihovog integriranja u udruženi rad agroindustrij-

Digitized by Google

kog kompleksa upućuje ne samo aktuelno stanje individualnog sektora već i kretanja koja možemo očekivati u budućnosti. Tako ćemo, na primjer, 1985. godine imati oko 20% poljoprivrednog stanovništva, što znači da će spomenuti problemi biti još izraženiji ukoliko ne budemo nalazili efikasna i pravovremena rješenja. Dakle, tek će u novim uvjetima poljoprivrednik (ne više inokosni) imati suštinski interes da uđe u SKJ i da se bori za ostvarivanje njegovih aktuelnih i historijskih ciljeva. Smatramo da je samo iz te pozicije moguće objasniti velike razlike u udjelu pojedinih kategorija u SKJ. Danas je praktično svaki četvrti zaposleni u društvenom sektoru član SKJ, dok je to svaki pedeseti poljoprivrednik, što već samo po sebi govori da nije u pitanju različita privrženost i opredijeljenost prema politici SKJ, već da postoje bitne razlike u društvenom položaju pojedinih slojeva našeg društva.

2) Rezultati istraživanja pokazuju da osnovne organizacije SK u seoskim sredinama svoju glavnu aktivnost usmjeravaju na komunalne probleme sela, što je i normalno, jer su to mjesne organizacije SK, dok znatno manje pažnje posvećuju problemima unapređenja poljoprivrede i akcijama na udruživanju inokosnih poljoprivrednika. Velik broj seoskih osnovnih organizacija SK ne uspijeva dovoljno »prizemljiti« svoju aktivnost i usmjeriti je na probleme vlastite sredine. Zapažena je i inače nedovoljna sposobnost za operacionalizaciju općih stavova i njihovu primjenu u svakodnevnoj praksi. Suštinski problem osnovnih organizacija SK u mjesnim zajednicama na selu je u tome što one okupljaju i organiziraju seljake i pripadnike drugih profesionalnih kategorija, pri čemu pokrivaju, manje-više, cijeli interes seljaka — »mjesni« i »proizvodni« — dok je proizvodno-dohodovni interes ostalih članova lociran na drugom mjestu. U takvoj konstelaciji seljaci ne mogu nametnuti svoj interes i potaći dovoljno cjelokupnu osnovnu organizaciju SK na one aktivnosti koje bi omogućavale zadovoljavanje njihovih potreba, a i to smanjuje zanimanje seljaštva za pristupanje Partiji. U nekim su sredinama — kao što je to slučaj u Vojvodini — poljoprivrednici koji kooperiraju ili su udruženi s organizacijama društvenog sektora partijski organizirani tamo gdje ostvaruju svoje dohodovne i druge samoupravne interese, a to znači u osnovnim organizacijama SK unutar osnovne organizacije udruženog rada. Čini se da su takva organizaciona rješenja prikladnija za aktiviranje samih poljoprivrednika nego što su to postojeći oblici djelovanja unutar osnovnih organizacija SK u mjesnim zajednicama. U svakom slučaju, treba šire otvoriti tu mogućnost i vidjeti kakve rezultate donosi takva praksa.

3) Rezultati istraživanja ukazuju na to da osnovne organizacije SK u seoskim sredinama ostvaruju uspješnu suradnju s drugim društveno-političkim organizacijama. U toj suradnji prevladava uzajamnost, a organizacije SK na demokratski način ostvaruju svoj utjecaj u političkom životu sela. Suradnja se najčešće realizira putem zajedničkih sastanaka rukovodstava svih društveno-političkih organizacija, na kojima se kreira politika koju ove organizacije sprovode. Ta se suradnja najčešće i najefikasnije ostvaru-

Digitized by Google

je na pitanjima komunalnog uređenja seoskih naselja, što je također pokazatelj da i druge društveno-političke organizacije svoju aktivnost najčešće usmjeravaju na problematiku razvoja i uređenja sela, a znatno manje na privredne probleme poljoprivrede.

4) Istraživanjem je dotaknut i »idejni profil« seljaka-komunista i drugih poljoprivrednika. Ispitani su stavovi o nekim aktuelnim pitanjima sela i poljoprivrede koji su od interesa za politiku Saveza komunista, kao što su stavovi o podruštvljavanju poljoprivrede, stavovi prema samoupravljanju kao mogućem putu prevladavanja »vlasničke psihologije«, stavovi o agrarnom maksimumu i drugi. Rezultati pokazuju da znatan dio individualnih poljoprivrednika vjeruje i prihvaća podruštvljavanje poljoprivrede kao najbolje rješenje za same seljake. Većina seljaka ne podržava zahtjev za povećanjem agrarnog maksimuma, iako manji broj njih smatra da bi trebalo neznatno povećati sadašnji maksimum. Seljaci-komunisti izdvajaju se po suvremenijim shvaćanjima i većoj spremnosti za pristupanje podruštvljavanju poljoprivrede, ali određena tradicionalistička raspoloženja zapažaju se i kod dijela komunista, što govori da opredijeljenost za novo ne slijedi uvijek liniju formalnog članstva u Partiji. Mlađi poljoprivrednici pokazuju veću otvorenost prema suvremenijim shvaćanjima i rješenjima u poljoprivredi i više su spremni da se bore za poboljšanje svog materijalnog i društvenog položaja.

*

Zaključak istraživanja je da seoski komunisti, iako djeluju u složenim i nepovoljnim okolnostima, uspješno ostvaruju vodeću idejno-političku ulogu u samoupravnom životu sela. Oni su pokretačka snaga razvoja i uspješnog funkcioniranja samoupravljanja u mjesnim zajednicama na selu, što rezultira, pored ostalog, zapaženim uspjesima u društvenom i komunalnom napredovanju seoskih sredina. Tako seoski dio komunističkog fronta doprinosi i pospješuje podruštvljavanje zatečenih uvjeta rada i života u selu. Na planu podruštvljavanja poljoprivrede i udruživanja individualnih poljoprivrednika mogu se očekivati bolji rezultati tek u narednom razdoblju.

Sve su to razlozi da se radu seoskih komunista posveti više pažnje i da im se pruži veća pomoć i podrška kao idejnim predvodnicima u borbi za socijalistički preobražaj sela i poljoprivrede. Istina, to nije samo njihov zadatak, ali su oni najviše angažirani i odgovorni za realizaciju navedenog cilja našeg društva.

Digitized by Google

Branko Mikulić

Značajan doprinos Šestog kongresa našem ukupnom razvoju

Ako nam je načelno o ulozi Saveza komunista u savremenim uslovima poznato i ako znamo da su stavovi o ovom pitanju ispravni, a o tome među nama nema razlika u mišljenjima, trebalo bi više napora uložiti u traženje odgovora, pored ostalog, i na ova pitanja: otkuda nerazumijevanja i tako uporno zadržavanje stare prakse, na primjer, u odnosima organa i organizacija Saveza komunista sa drugim društveno-političkim i društvenim organizacijama, zatim prema delegatskom i posebno skupštinskom sistemu; otkud takva snaga i uticaj tehnobirokratskog monopola koji nerijetko blokira ne samo da radnici odlučuju o politici reprodukcije već i da Savez komunista ostvaruje svoju ulogu, što se očituje, pored ostalog, i u još izraženoj težnji u dijelu organizacija udruženog rada da se u radnim i složenim organizacijama udruženog rada zadrže stari oblici organizovanja komunista i organi Saveza komunista; koje su to slabe tačke u primjeni teorijski ispravnih stavova o ulozi Saveza komunista u sistemu socijalističkog samoupravljanja u praksi; zašto se brže ne ostvaruje inicijativa druga Tita o kolektivnom radu; šta je to čemu nismo poklonili odgovarajuću pažnju, zbog čega ne uspijevamo sprovesti ono što je, uvjereni smo, dobro i pravilno.

Digitized by Google

Nemam pretenzija da odgovaram na sva ova pitanja, pa ću samo o nekima od njih iznijeti svoje mišljenje. Meni izgleda da je sasvim izvjesno da se sadržaj i metodi rada i idejno-političke akcije organa i organizacija Saveza komunista teže mijenjaju, unapređuju nego što smo to pretpostavljali i da je zato, pored ovladavanja načelnim stavovima, potreban ogroman dnevni stvaralački napor da se praktično djêla, u skladu sa zahtjevima date etape razvoja naše revolucije. A ljudi koji se bave teorijom, kreacijom načelnih stavova nisu dovoljno angažovani na njihovom primjenjivanju i provjeravanju u praksi. To, manje ili više, zavisi od rada partijskih radnika koji se bave »operativom«, to jest ostvarivanjem politike Saveza komunista. Oni su pod pritiskom brojnih zahtjeva koje život nameće i, najčešće, protiv svoje volje podliježu praktičizmu, pa i najbolje načelne stavove poimaju i ostvaruju rutinski. Kada na to ukazujemo, u ovakvim prilikama, ili na sastancima organa Saveza komunista, to činimo dosta načelno, a ti naši drugovi nam kažu da mi njima odgovorimo na pitanje: kako konkretno da postupe u rješavanju nekog problema kojim se bavi organizacija Saveza komunista u određenoj radnoj i samoupravnoj organizaciji. Naravno, iz ovako postavljenog pitanja mi bismo mogli izvući zaključak da je, na jednoj strani, riječ o pritisku, odnosno zadržavanju pritiska, ili zahtjeva da se organi i organizacije Saveza komunista angažuju na rješavanju i onih pitanja o kojima treba da se odlučuje u samoupravnim organima i institucijama sistema, a, na drugoj, da se veoma sporo mijenjaju stari odnosi između Saveza komunista i društveno-političkih organizacija — u smislu zadržavanja političkog centra u organima Saveza komunista i transmisionih odnosa između Saveza komunista i drugih društveno-političkih i društvenih organizacija. Kada to kažem, imam u vidu da se naročito sporo izgrađuje i afirmiše uloga Socijalističkog saveza radnog naroda kao fronta organizovanih socijalističkih snaga, u kome Savez komunista ima svoju ulogu i odgovornost, ali ne i politički monopol — ni u SSRN, ni u društvu.

Pitanje je gdje su uzroci zadržavanja ovakvog stanja, gdje ih treba tražiti? Iz razumljivih razloga o tome ne mogu šire govoriti, pa ću iznijeti svoje mišljenje samo o jednom od njih. Naime, mislim da se, tu i tamo, organi Saveza komunista još previše oslanjaju na državne organe i da je dio organizacija, a i organa Saveza komunista, ovisan o upravljačkoj strukturi u udruženom radu. Možda ćemo u tome naći odgovore i na pitanje zašto se sporo afirmiše uloga Saveza komunista u delegatskom i, posebno, skupštinskom sistemu, zašto se održava moć tehnobirokratskog monopola?

S tim u vezi podsjetio bih, pored ostalog, na referate druga Tita na Desetom i Jedanaestom kongresu SKJ i na diskusiju Edvarda Kardelja na Jedanaestom kongresu, što je trebalo ozbiljno uzeti u obzir i u ovoj našoj raspravi.

Očito je da se sve ovo neće uspješno prevazići našim većim angažovanjem samo na otklanjanju slabosti u sadržaju i metodu rada, već i pomjeranjem težišta našeg angažovanja — istraživačkog i konkretnog, akcionog — u prvom redu, u osnovne organiza-

Digitized by Google

cije Saveza komunista u osnovnim organizacijama udruženog rada i mjesnim zajednicama. Nisam siguran da je to karakteristično za cijelu zemlju, ali iz onoga što sam sâm doživio nosim utisak da radnici još premalo razgovaraju, a kamoli da odlučuju o planovima svojih organizacija udruženog rada, o slobodnoj razmjeni rada, o udruživanju rada i sredstava, o usaglašavanju samoupravnih interesa, o razvojnoj politici društveno-političkih zajednica itd. O tome se još vode diskusije u nekakvim superstrukturama. Ako se SK i druge subjektivne socijalističke snage ne izbore za to da — sada kada se vrše pripreme za donošenje sljedećih srednjoročnih planova — planiranje na samoupravni način počne od osnovne organizacije udruženog rada, radnička klasa neće ovladati politikom reprodukcije, niti će naše društvo djelovati u uslovima potpunije ekonomske, a time i društvene stabilnosti. Idejnom i političkom aktivnošću Saveza komunista i drugih organizovanih socijalističkih snaga može se održavati i jačati pozitivno političko raspoloženje radnih masa. Ali treba odlučnije otklanjati uzroke ekonomske nestabilnosti, koja je u našem društvu već postala ozbiljan problem i, sama po sebi, može da izazove ozbiljne društvene i političke poremećaje.

U vezi sa našom diskusijom, želim reći da je mnogo lakše sačekati da prođe 20, 30 godina, pa sa te vremenske distance kritički govoriti o ovoj etapi. To je lakše, ali nije najbolje i najkorisnije. Mi moramo primiti odgovornost na sebe za rješavanje problema sa kojima smo suočeni u ovoj etapi razvoja socijalizma i za planiranje budućeg razvoja društva, a ne samo za interpretaciju pređenog puta. Jučerašnje uvodno izlaganje druga Doronjskog je podsticalo na ovakvu vrstu rasprave. Ono je bilo konkretno, mnogo konkretnije od diskusije. Nismo uspjeli da ga slijedimo.

Zamolio bih da mi se dopusti da kažem nešto i u vezi sa danas, a posebno jučer, spominjanim Šestim kongresom Saveza komunista Jugoslavije.

O stavovima Šestog kongresa KPJ/SKJ o ulozi Saveza komunista u društvu, očito, i danas ima različitih mišljenja. Da bismo sa ove vremenske distance mogli pravilno ocijeniti značaj stavova tog kongresa, moramo imati u vidu, pored ostalog, i sljedeće:

Prvo, usvajanjem Zakona o predaji fabrika na upravljanje radnicima nužno se nametnula i potreba da se definiše i uloga Saveza komunista u društvu, u bitno izmijenjenim društveno-ekonomskim uslovima, za koje smo se 1950. godine, uvođenjem samoupravljanja, opredijelili. Jer, više nije bila riječ samo o daljem razvijanju koncepcije partije masa u smislu njene »utkanosti« u radne mase i u narod već o odricanju te iste partije od vršenja vlasti u ime klase i njenom opredjeljivanju za vlast klase.

Zajedno s tim, Kongres je upozorio na potrebu da Partija, koja je u međuvremenu preživjela »veliko iskušenje« u sukobu sa Staljinom, dalje razvija i jača svoju demokratsku praksu u »komuniciranju« s masama, razvijenu naročito u toku narodnooslobodilačke borbe i prvim poratnim godinama, da ojača svoj demo-

Digitized by Google

kratski karakter, da djeluje u stalnoj povezanosti sa radnim masama i da zajedno s njima pronalazi rješenja za zadovoljavanje njihovih dnevnih i dugoročnih interesa.

Svi dobro znamo da u sukobu sa Staljinom nismo branili samo pravo na vlastiti put u socijalizam već i nezavisnost zemlje. Da podsjetim, u tom vremenu mi bukvalno nismo imali ni kruha ni soli. Vršili smo otkup svega. I, naravno, u tom vremenu i uslovima pravili smo pojedinačne, istorijski zanemarljive greške, na primjer u razgraničavanju i sa onim pojedincima koji su ispoljavali i najmanji vid kolebanja, a i u primjeni metoda prisile, na primjer u provođenju otkupa. Time smo dolazili u sukob sa seljaštvom, koje je tada u Jugoslaviji činilo oko 70 odsto stanovništva. Situacija u kojoj smo se našli nije davala vremena za vođenje velikih rasprava i za ubjeđivanje svih koji su se kolebali, ili su se odupirali tadašnjim mjerama države. U svim drugim uslovima naša Partija je na tome insistirala i danas insistira.

Ostavljajući to vrijeme iza sebe, mada još pod ekonomskom blokadom i bez diplomatskih odnosa sa istočnoevropskim zemljama, Partija odlukama Šestog kongresa ponovo afirmiše svoju praksu, svoj originalan odnos prema klasi i narodu.

Drugo, ne smije se gubiti iz vida ni činjenica da je, neposredno poslije Šestog kongresa, istupio Đilas sa svojim kontrarevolucionarnim tezama. Bila je to reakcija na Šesti kongres sa buržoasko-liberalističkih pozicija, u prvoj fazi sračunata na likvidaciju KPJ/SKJ. Zatim, podsjetio bih da je na Drugoj plenarnoj sjednici CK KPJ, održanoj poslije tog kongresa, usvojen dokument u kome se ukazuje na štetnost shvatanja, na jednoj strani, da komunisti nisu više odgovorni za dalji razvitak socijalizma, da se uloga komunista svodi samo na držanje predavanja, da ih ne obavezuju stavovi organa i organizacija SK, a, na drugoj, da se poslije Šestog kongresa nije ništa promijenilo u metodu i načinu rada, da je borba za demokratiju naša trenutna taktika i slično. Plenum je ukazao na potrebu učvršćivanja Saveza komunista i da ga ne treba čistiti kampanjski od onih koji smetaju idejnom i političkom jedinstvu Saveza komunista, već ocjenjivati stvarnu političku aktivnost komunista u narodu i njihovu borbenost na liniji politike Saveza komunista. Međutim, provodeći stavove plenuma, iz SK su isključivani svi oni za koje se ocijenilo da su na bilo koji način prekršili partijsku disciplinu (izostanci sa sastanaka, neredovno plaćanje članarine i slično), ili su — po bilo kom osnovu — idejno zastranjivali. Tako je, u pojedinim organizacijama, po tom osnovu, a ne zbog slabosti na koje je ukazao plenum, broj članova SK gotovo prepolovljen. Dio seoskih organizacija Saveza komunista od toga se ni do danas nije oporavio. Iskrivljavanje stavova plenuma bio je, u stvari, sa dogmatskih pozicija ispoljen oblik otpora kursu usvojenom na Šestom kongresu. Insistiranjem na masovnom i kampanjskom čišćenju SK i od onih koji su činili čak i manje disciplinske prekršaje, a ne greške suštinskog karaktera, težilo se, jednako kao što je pokušao i Đilas, slabljenju Saveza komunista i njegove uloge u društvu.

Digitized by Google

Od tada do današnjeg dana diferencijacija sa pojedincima i grupama u Savezu komunista vršena je na suštinskim pitanjima politike i sistematski, a ne kampanjski, sve rasprave vođene su demokratski, javno. Iz njih je Partija uvijek izlazila jača i sve demokratskija.

Što se tiče konačnog rezultata koji smo ostvarili od tada do sada, uvjeren sam da su tome značajno doprinijele i odluke Šestog kongresa KPJ/SKJ. One su privremeno izazvale zabunu upravo zbog prakse u onih pet veoma teških, složenih godina, koje su Šestom kongresu prethodile. Zaokret od te prakse nije bio lak. To je tražilo totalnu promjenu, i načina mišljenja, i prakse. Nije to išlo lako i bez otpora. Jedan od vidova tog otpora izražavao se u ispoljavanju sumnji u takvu demokratsku orijentaciju za koju se opredijelio Šesti kongres — bilo sa dogmatsko-birokratskih, ili buržoasko-liberalističkih pozicija. Želim podsjetiti da je u referatu na Šestom kongresu drug Tito izvršio tako serioznu analizu staljinizma kakvu nismo učinili ni prije, ni poslije tog kongresa. I to je bio razlog za neke da značaj tog kongresa kasnije negiraju.

Digitized by Google

Stane Dolanc

Misao o partiji razvija se u okviru teorije revolucije

Pokušao bih, kratko, da iznesem neka svoja gledanja na problematiku, koja se ovde raspravlja već treći dan. Poći ću od konstatacije koju je u uvodnom izlaganju izneo drug Doronjski, koji je rekao da nama ne treba teorija partije i raspravljanje o teoriji partije van samoupravljanja, već da nama treba teorija revolucije i rasprava o teoriji revolucije. Sa njim se potpuno slažem. Išao bih još korak dalje. Kada drug Doronjski kaže da nama treba teorija revolucije, time svakako nije negirao da mi već imamo teoriju revolucije, koju svakodnevno razvijamo, ali bih pošao od toga da je ta revolucija u suštini daljnje učvršćivanje, razvijanje i traženje novih oblika i funkcionisanja socijalističkih samoupravnih odnosa. Jer naša revolucija, po svojoj sadržini, u suštini, predstavlja borbu za istinski socijalistički samoupravni odnos, odnosno — da ponovim ono što smo hiljadu puta rekli — borbu za to da čovek istinski upravlja i uslovima i sredstvima svoga rada i, jasno, time i rezultatima svoga rada. Ta revolucija još traje i samo u okviru njene teorije može se razvijati i teorija naše Partije, odnosno SKJ, koji i nije partija u klasičnom smislu tog termina.

Digitized by Google

Ako je tako, a uveren sam da jeste, onda dozvolite da iznesem i prve kritike, odnosno odjeke koje sam čuo na račun ovoga skupa koji se ovde održava. Naime, slučajno sam juče bio u jednoj naučnoj ustanovi, gde su mi iznesene određene zamerke na ovaj skup. I to zato što na njega nisu pozvani mnogi naučni radnici komunisti koji bi svojim učešćem mogli dati još veći doprinos rezultatima ovoga skupa. I ja se sa njima, da vam pravo kažem, slažem. Naime, ako mi tvrdimo da je samoupravljanje totalan društveni odnos ili da treba da postane totalan društveni odnos u našem društvu, onda je sasvim sigurno da o svim aspektima tog odnosa, koji obuhvata sve sfere društvenog, ekonomskog i političkog života, ne mogu raspravljati samo politikolozi, sociolozi ili profesionalni politički radnici. Jer teorija i praksa samoupravljanja traže interdisciplinarni pristup svih, i to, tvrdim, ne samo društvenih nauka, od politikologije, sociologije, politekonomije, prava, psihologije, istorije i drugih, već i egzaktnih, prirodnih nauka, kao što su tehnika, tehnologija, elektronika i još mnoge druge. Jer sasvim je sigurno da je i jedan od osnovnih zadataka vezanih za razvitak našeg socijalističkog samoupravnog društva — prevazilaženje razlika između fizičkog i umnog rada, a što traži upravo takav pristup.

Uveren sam da smo jedinstveni u oceni šta danas znači politika. Podsetio bih na jedan Kardeljev citat, u kojem se kaže: po svojoj suštini i krajnjim konsekvencama, politika je, pre svega, odlučivanje ljudi o društvenoj akciji. Podsećam na to prosto zbog toga jer je bilo određenih neshvatanja i nerazumevanja o odnosima između nauke i politike, i sasvim sigurno da ta nerazumevanja i neshvatanja delimično još postoje i na jednoj i na drugoj strani, i da smo često zbog toga pristajali na neke kompromise, koji su, po mom mišljenju, apsolutno značili veću štetu nego korist i za politiku i za nauku.

Kad govorimo o samoupravljanju kod nas i kad smo rekli da je teorija revolucije istovremeno teorija samoupravljanja, onda se ipak moramo podsetiti na neke stvari, a o kojima je i ovde bilo reči. Naime, ako je išta, bar po mom shvatanju, kontinuirano prisutno u strategiji Komunističke partije Jugoslavije, u strategiji revolucije koju je ona imala za cilj, kontinuirano od 1928. godine pa dalje, u poznatim istupanjima druga Tita kao sekretara zagrebačke partijske organizacije, sa manjim diskontinuitetom od nekoliko godina — to je jasna orijentacija Komunističke partije Jugoslavije na široke narodne mase, na angažovanje radničke klase u borbi za socijalno oslobođenje, za njezinu pobedu, u suštini za vlast radničke klase i radnog naroda u celini. To je linija naše Partije još pre kongresa Kominterne, linija od 1928. godine, koju je, sasvim nesporno, zacrtao drug Tito, a ta linija se održala u njenoj politici i praksi sve do danas. To je linija širokog otvaranja Partije prema svim demokratskim snagama, linija ulaska Partije u konkretan život masa — radnika, seljaka i inteligencije. To je borba za ljude, za otvaranje socijalnih i nacionalnih perspektiva. Strategija revolucije postaje i živi kao konkretna politička akcija.

Digitized by Google

Partija se oslobađa sektaštva u svim oblicima, od avanturizma do zatvorenosti, od elitizma do oportunizma. Tu vidimo jasan kontinuitet politike KPJ i SKJ sve do danas, i koji se može i naučno dokazati.

U našoj istoriografiji, po mom mišljenju, ponekad smo suviše okrenuti samo kretanju, da tako kažem, pojedinih članova Politbiroa i njihovim sastancima u predratnom periodu, a nismo dovoljno okrenuti izučavanju rada i života osnovnih organizacija, odnosno ćelija Komunističke partije Jugoslavije. Naši istoričari dobro poznaju određena dokumenta, depeše koje su dolazile iz Kominterne, i tu se često završava njihov rad; na osnovi tih depeša stvaraju sliku o razvoju politike naše Partije, a ne na osnovi stvarnog života i onog što se događalo u društvenoj i političkoj bazi u tom periodu. Kardelj je u vezi s tim često isticao: nije važno izučavati ono što se govori ili što se govorilo, nego ono što se radi i ono što se radilo. A to, sasvim sigurno, važi i za taj period. Međutim, mi možemo i naučno dokazati da je naša Partija shvatila ulogu društvenih masa i bila prema njima okrenuta još pre kongresa Kominterne 1935. godine i da je u suštini to povezivanje Partije dovelo do istorijske Pete zemaljske konferencije, na kojoj je ta linija potvrđena i reafirmisana, pa čak i pre toga na kongresima KP Hrvatske i KP Slovenije. Dokumenti sa tih i drugih skupova naše Partije u to doba, uostalom, najbolje govore o orijentaciji i liniji KPJ.

U vezi s tim još jedna činjenica. Ove godine mi slavimo 30-godišnjicu radničkog samoupravljanja, a gotovo ne pominjemo da je prvi radnički savet u Jugoslaviji postojao još 1941. godine, u Fabrici antimona u Krupnju, da je to bio radnički savet — baš se doslovno tako zvao — sa gotovo svim onim pravima koja smo formalno posle dali 1950. godine. Izgleda kao da zaboravljamo kakvi su bili i šta su značili mnogobrojni oblici upravljanja društvenim poslovima od strane narodnooslobodilačkih odbora, kao demokratskih oblika vlasti širokih radnih masa u doba oružane revolucije. Slično je i sa jednostranom ocenom perioda od 1945. do 1948. godine, a na koji se naši naučnici često koncentrišu, te ga proglašavaju za diskontinuitet, iako se zna da je objektivno u to doba bila takva situacija kada smo morali administrativno udruživati, pre svega, sva materijalna sredstva, koja su bila potrebna da bi se što brže obnovila ratom opustošena zemlja. Međutim, i u tom periodu se pojavljuju i dejstvuju radnički poverenici, radničke komisije i radničke kontrole i organizuju proizvodna savetovanja i nastaju mnogi drugi oblici samoupravljanja, odnosno već nastaju preduslovi za ono što smo uradili 1949. i 1950. godine, kad je donet Zakon o predaji fabrika na upravljanje radnicima.

Na ovo upozoravam prosto žato što mislim da je orijentacija Komunističke partije Jugoslavije neposredno posle pobede u oružanoj fazi revolucije apsolutno logički nastavak svega onoga što se pre toga događalo, već tamo od 1928. godine, pa od 1941. do 1945. u našoj narodnooslobodilačkoj borbi — i da mi ne samo da nismo hteli nego nismo mogli krenuti drugim putem do putem stvaranja

Digitized by Google

uslova za pronalaženje optimalnog društveno-političkog i društveno-ekonomskog sistema u kojem će, u suštini, biti na vlasti radni čovek.

Ako tako gledamo na celi taj kompleks naše politike i na liniju Komunističke partije Jugoslavije i, kasnije, Saveza komunista, onda vidimo da je ta principijelnost u pridržavanju te strateške linije u razradi marksizma, u uslovima u kojima je naša partija živela, u suštini jedan njen novi kvalitet koji je razlikuje od politike i linije mnogih komunističkih partija u svetu. Usudio bih se reći da su tu elementi — mi smo nekad sramežljivo o tome govorili, pa posle, iz raznoraznih razloga, jednostavno prestali — ideologije i politike koju su i u svetu mnogi nazvali titoističkom, da je to u suštini titoizam i — da je to ideja koja je večita, koja više ne može natrag, bez obzira na teškoće i probleme koje danas imamo i koje ćemo sutra imati. Hoću reći, materijalizirana je jedna ideologija u uslovima revolucije i u uslovima našeg višenacionalnog društva, koju su prihvatili svi radni ljudi naše zemlje i koja je postala njihova neotuđiva tekovina.

Zadatak Saveza komunista u ovom trenutku jeste da shvati da smo mi već dostigli jednu takvu fazu razvitka samoupravnih odnosa da on više nije jedini subjekt ovog društva, već samo jedan od subjekata u samoupravnom političkom sistemu. Mi smo na Jedanaestom kongresu SKJ o tome dosta govorili. Kardelj je svojom knjigom *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja* obogatio teoriju revolucije. Savez komunista mora izučavati način i metode razvijanja svoje politike i ostvarivanja vodeće idejno-političke uloge u uslovima gde, pored njega, postoji više subjekata socijalističkog samoupravnog društva i koji su takođe nosioci napretka, od Socijalističkog saveza, Sindikata, Saveza omladine, društvenih organizacija i udruženja do nauke koja je takođe nerazdvojni deo i nosilac celokupne prakse našeg političkog sistema.

Mislim da tu sada nailazimo na jedno pitanje koje nije dovoljno razrađeno ni u teoriji ni u praksi. Naime, u praksi se često događa da metodi sa kojima Savez komunista realizuje svoju vodeću idejnu i političku ulogu u društvu nose u sebi određen konflikt sa bićem Saveza komunista, da ti metodi u suštini ponekad nisu u skladu sa njegovom današnjom ulogom u društvu, osobito kad se pristupa razrešavanju određenih društvenih konflikata, kad iskrsnu teškoće. Ima primera da se metodi našeg političkog rada katkad mnogo ne razlikuju od onog vremena kad smo se mi zvali još partija. Zato se potpuno slažem sa Šuvarom i sa drugovima koji su juče govorili, a i čitao sam neka izlaganja u diskusiji, da je u ovom trenutku osobito značajno kakav će odnos Savez komunista izgraditi prema delegatskom sistemu kao osnovi našeg političkog sistema, da je jako važno kakav će odnos izgraditi Savez komunista prema Socijalističkom savezu.

Mislim da smo konkretno sada, u danima u kojima živimo, svedoci jedne političke situacije u društvu koja je, da tako ka-

Digitized by Google

žem, fantastično dobra, situacije u kojoj su se narodi i narodnosti, svi radni ljudi i građani Jugoslavije prosto plebiscitarno opredelili za Titovu politiku, za politiku razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa i izrazili punu odlučnost i spremnost da do kraja brane nezavisnost zemlje, da do kraja brane put koji su izabrali za svoju budućnost. Međutim, mi nismo dovoljno spremni da to raspoloženje ljudi shvatimo i prihvatimo, da se još bolje organizujemo, a to možemo jedino kroz Socijalistički savez, koji je u ovom trenutku, sasvim sigurno, ona organizacija koja mora iskoristiti i zahvatiti to široko socijalističko demokratsko raspoloženje naših ljudi, širokih radnih masa, među kojima ima milion i 800 hiljada komunista. Ogromna većina tih ljudi je sa nama, makar i ne bili po svom ideološkom ubeđenju komunisti, ali su za sve ove tekovine koje radnička klasa i Savez komunista ostvaruju, oni su čvrsto za onaj put koji inicira Savez komunista i otvara perspektive u budućnosti. Mislim da mi i u nauci, i to u svim društvenim i egzaktnim naukama, moramo voditi računa o tome, o tom raspoloženju naših ljudi.

Neki dan smo na jednom od simpozijuma konstatovali da praksa ponekad ide ispred nauke, da smo u praksi išli na određena rešenja, odnosno došli do određenih saznanja pre nego naši naučni timovi, da i ne govorim o tome da je negde čak i politika išla ispred nauke, da se nauka našla u položaju da samo tumači ono što se već dogodilo, umesto da je bila onaj subjekt koji otvara nove perspektive razvoja društva.

Uzmimo, recimo, ceo kompleks politekonomije. Mi imamo tu niz ozbiljnih problema, konkretnih, svakodnevnih, o kojima mi u nauci ne samo da nismo postigli određeni napredak nego čak nismo počeli ozbiljno da diskutujemo stvari. Ima stvari koje su u politekonomiji socijalizma, ako mogu taj termin da upotrebim — nejasne; to je, recimo, pitanje društvene svojine i njenog odnosa prema privatnoj svojini, problemi inidividualne svojine, etažne svojine i slično, sve do problema minulog rada. Pa, ako hoćete, do konsekvencija koje iz toga u svakodnevnoj praksi proizlaze. Mi smo se prosto sporili oko toga da li angažovati privatna sredstva za izgradnju stana ili ne, čak smo tvrdili da bi određeni potezi na tom području mogli biti maltene kontrarevolucionarni.

Uzmimo i drugu disciplinu — pravne nauke. Govorimo uvek o pravu kao klasičnom pravu i često to klasično pravo želimo da primenimo u društvu koje se temelji na socijalističkom samoupravnom odnosu, gde samoupravni dogovor, sporazum i druge samoupravne norme gotovo u svim oblastima društvenog života regulišu ono što su do juče regulisale klasične državne pravne norme. Na tom području imamo, s jedne strane, hiperprodukciju pravnih normi, a, na drugoj, oblasti koje su samoupravno neregulisane, netaknute. Uz tu hiperprodukciju imamo i komplikovanost nekih normi, da ih običan čovek — a radi njega te norme stvaramo — jednostavno ne može ni pročitati, a kamoli shvatiti. A na drugoj strani, opet, imamo praznine koje često dozvoljavaju i omogućuju devijacije, omogućuju iskorišćavanje vakuuma i time stva-

Digitized by Google

ranje situacija zbog kojih bismo mogli doći u konflikt sa radničkom klasom i radnim ljudima.

Uzeo sam samo kao primer ove dve-tri naučne discipline, što ne znači da drugde nema problema. Duboko sam ubeđen da je jedan od osnovnih zadataka Saveza komunista Jugoslavije da neprestano inicira naučnoistraživački rad u svim društvenim sferama. Daleko sam od toga da tvrdim da je njemu mesto samo na fakultetima, univerzitetima, akademijama ili institutima. Jer naučnoistraživački rad se i te kako razvija i postiže rezultate i u neposrednoj proizvodnji, u institutima raznih organizacija, a ostvaruju se, na kraju krajeva, određeni naučnoistraživački rezultati i u samom Savezu komunista, u našim marksističkim centrima, iako mislim da smo tu tek na početku rada. Jer ti bi centri trebalo da budu, po mom mišljenju, baš koordinatori, organizatori naučnoistraživačkog rada u celokupnom našem društvu, pa da dođemo do toga da i Savez komunista bude spreman da prihvati ono što je naučno dostignuto i dokazano. Podsetio bih ovde na jednu činjenicu — o kojoj se malo zna — da je Lenjin dvadesetih godina imao nameru da formira čak dva centralna komiteta; jedan centralni komitet koji je uobičajeni vodeći organ partije i drugi koji bi bio sastavljen isključivo od naučnih radnika, s tim da nijedna odluka onog prvog centralnog komiteta ne bi mogla biti sprovedena ako prethodno nije verifikovana od ovog drugog centralnog komiteta. Drug Kardelj je često govorio o ovom primeru i nastojao — i mi danas tu njegovu misao razvijamo — da u suštini društveni saveti, koje mi danas u našem političkom sistemu uvodimo i koji već, više ili manje, dobro funkcionišu — budu taj drugi, da tako kažem, »centralni komitet«, koji bi na određen način pripremao, vrednovao i predlagao odluke društvenim organima. Međutim, ti naši saveti često nisu ni adekvatno sastavljeni da bi mogli vršiti ulogu koju smo im namenili i, drugo, s obzirom na svoj sastav, oni se često stavljaju u položaj arbitra, a manje u položaj jednog tela koje će biti kvalifikovano da i naučno i, ako hoćete, politički nalazi izlaz iz situacija u kojima se mi u ovom trenutku nalazimo, u pogledu budućeg srednjoročnog plana, određivanja kriterija razvijenosti, odnosno nerazvijenosti, i mnogih drugih pitanja koja se neposredno postavljaju pred Savez komunista, pred naše samoupravno društvo.

Digitized by Google

Vladimir Bakarić

Inicijative komunista zavise od rezultata naše teorije

Pokušat ću se nadovezati na ono što je govorio drug Stane Dolanc. Imam kod toga nepriliku, ako hoćete tako, da nisam sudjelovao u pripremi ovog sastanka i da sam ga pratio relativno malo. Prema tome, mnoge stvari, možda, nisam primijetio i možda ću govoriti o nečemu o čemu vi niste govorili.

Ono što se meni čini da bi ovo savjetovanje trebalo da pridonese našem razvoju je upravo to da jače poveže neka pitanja, da jače naglasi međuzavisnost razvoja društva i Saveza komunista. Meni se čini da je to kod naših kadrova premalo u svijesti i da su mnoge diskusije, koje se vode na tu temu, temeljene na starim osnovicama, na osnovicama koje je historija već nadvladala.

U doba mladosti Marxa i Engelsa smatralo se da će radnička klasa putem parlamenta doći na vlast i ostvarivati socijalizam. Komunistička partija trebala je biti, i stvorena je kao dio tadašnjeg parlamentarnog političkog sistema. Još za Marxova života pojavila se nova stvar — Pariška komuna, koja je dala kritiku toga shvaćanja i nove koncepcije o načinu dolaska radničke klase na vlast i preobražaju društva. Zatim su došli sovjeti, koji su opet donijeli jedan novi moment. Sve je to imalo svoje osnovice. Me-

Digitized by Google

đutim, ostao je naziv — partija, koja se, kao što znadete, razvila negdje u jednopartijski sistem.

Mi smo išli drugim putem. Za nas se pitanje nije sastojalo u tome koja će frakcija radničke klase biti na vlasti, nego u tome kako da radnička klasa cijela bude na vlasti. Prema tome, »partija« uopće nema nikakvog smisla, nego je trebalo naći organizacionu formu kroz koju će se ostvariti diktatura radničke klase, odnosno razvoj ovog društva. Reći ću nekoliko riječi o tome kako se to kod nas razvijalo.

Tito je 1928. godine dao koncepciju koja se razlikovala od ranijih. Shvatio je ono što su Marx i Engels govorili, da će radnička klasa u svojoj borbi morati voditi niz bitaka, malih i velikih. Tito je — to je bilo za njega karakteristično — upozoravao na ovo: *niz bitaka malih i velikih*, i tada je već pravio koncepciju takve partijske organizacije koja će biti sposobna da vodi i ove male bitke, bitke koje su bile na mobilizaciji radničke klase i radnih ljudi toga vremena, koje su trebale da rastu do velikog masovnog pokreta. To je i ostvareno kad je Tito došao na čelo Partije. Tada je već postojao pogodan teren, jer generacija ljudi, koja je ušla u Partiju negdje 1931, pa pogotovo 1932, 1933. i 1934. godine, nije više razmišljala na onaj raniji način, da se treba boriti na visokom nivou frakcija, nego upravo kroz razvijanje ovih malih i velikih bitaka. Uslijedila je zatim pravilna partijska linija, linija obrane zemlje od fašizma, koja je postala, ili postajala, svojina čitavog naroda. Postavljalo se, naravno, i pitanje partijske organizacije, demokratskog centralizma. Mi smo čvrsto postavili demokratski centralizam i jedinstvo misli i akcije. Ako gledate praksu, vidjet ćete da u toku rata nije bilo gotovo nikakvih veza, ili su bile jako male. Međutim, jedinstvo u Partiji je postojalo, i to zato jer je nicalo iz svake partijske ćelije, iz svake partijske organizacije i iz svih organizacija koje je Partija tada stvarala.

Neposredno nakon oslobođenja narod je u Partiju imao ogromno povjerenje. Partija je predstavljala, da upotrijebim taj termin, emanaciju narodnog raspoloženja, i kad se rješavalo pitanje preuzimanja vlasti, bilo je potpuno jasno da će je preuzeti Partija, i to u ime masa, jer je s njima bila tako čvrsto vezana da se razlika tu nije mogla ni praviti. Međutim, što se još desilo u toku rata, osim što je partijska linija postala svojina naroda? Desila se revolucija. Sav radni narod, dakle ne samo radnička klasa, doživio je na svojim leđima krizu ranijeg sistema i tražio je njegovu promjenu. A imao je povjerenja da će Partija tu promjenu, promjenu njihovih općih životnih uvjeta, provesti. Zbog toga smo mi za sobom imali radničku klasu, seljake i niz drugih međuslojeva. I, naravno, organizirali smo vlast — preskačem one probleme i manevre koje smo morali napraviti da bismo tu vlast ostvarili — uzeli u ruke sve bitne momente vlasti, nacionalizirali poduzeća, uveli u njih direktore i dali velika prava radnicima. Sve je to bilo u uvjetima državnog vlasništva na sredstvima za proizvodnju.

Komunistička partija je još bila partija, ali partija koja se razvila u jednopartijski sistem. I tada je trebalo vidjeti kako ići

Digitized by Google

dalje, kako ostvariti isto ovo što smo imali do dolaska na vlast, kako se uključiti u masu, i ne samo to nego kako da ta radna masa, radnička klasa, preuzme svoju historijsku ulogu. Više nije bilo govora o tome da samo partija može biti reprezentant te klase, iako ona to u neku ruku mora biti i dalje, nego da ta radnička klasa i radni narod preuzmu tu svoju historijsku ulogu. Proveli smo niz prelaznih mjera, i došli smo do samoupravljanja kakvo je danas. Mnogi danas proučavaju samoupravljanje i smatraju ga jednim, da tako kažem, tehničkim rješenjem ove stvari. I kad govorimo o Partiji, onda, kažu, Partija treba da se baci u osnovnu ćeliju našeg društva, osnovnu organizaciju udruženog rada. I na tome se obično završi.

Mi smo, međutim, u posljednje vrijeme napravili i reorganizaciju partijske organizacije, koja je ranije išla po vertikali toga društvenog uređenja, to jest još je sjedila u višim forumima, u poslovnim organima, u komitetima... Sad smo rekli: idemo u osnovnu organizaciju udruženog rada. S tim u vezi odmah se pred nas postavilo pitanje da li će se time stvar prepustiti stihiji, mikro-interesu, i da li je Partija ta koja treba kohezionirati razne mikro-interese, u interesu historijskog zadatka radničke klase.

Pozadina tog razmišljanja bila je plan ili ne, zapravo da Partija treba da nadomjesti plansko gospodarstvo. Međutim, to nije tako, jer te mikro-interese ne treba da usaglašava Partija, nego za to stvoreni instrumentarij. Zato je i ustanovljen delegatski sistem. Mi danas ne dozvoljavamo da ti problemi idu u partijske komitete, nego tražimo da se o njima diskutira sve dotle dok se ne vidi koji je interes taj koji će nadvladati, da se stvari, dakle, rješavaju sporazumijevanjem i dogovaranjem. Naravno, Partija je tu prisutna i vrši svoju funkciju preko osnovnih partijskih organizacija. Osnovne organizacije Saveza komunista, vezane za općinsku partijsku organizaciju, politički raspravljaju probleme i utječu na proces sporazumijevanja i dogovaranja, na proces usklađivanja interesa. One vode brigu o tome da ne prevladaju nosioci sukobljavanja interesa. Vidite, i u posljednje vrijeme mogli ste pratiti sukobe interesa, zbog kojih nisu mogle biti donesene neke značajne odluke. Međutim, čim je postalo jasno da bi to moglo uzdrmati stabilnost ovog društva, stvar je prestala, »legla«, ljudi su počeli razmišljati ozbiljnije, ponašati se odgovornije. Nisu odmah i za sve našli rješenja, ali su se potrudili da ih traže, nalaze, i to da ih nalaze ne presijecanjem, arbitražom »odozgo«, nego takvim rješenjima koja unapređuju i produktivnost rada i našu stvar. Neke od tih diskusija traju još i danas, ali, vidite, nismo ih prenijeli u Centralni komitet, nego smo ih ostavili tamo »dolje« i komuniste zadužili da nalaze rješenja.

Dalje, šta je u našem političkom ili, ako hoćete, u društvenom sistemu sada napravljeno u odnosu Partije i tih radnih masa?

Prije davanja odgovora htio bih još nešto reći. U prošlom periodu mi smo ostvarili ogroman napredak, koji se može izraziti i cifarski. Da li je taj napredak rezultat velikih investicija, ili velike koncentracije sredstava? No, nije to bio osnovni uzrok. Os-

Digitized by Google

ovni uzrok je bila revolucija, to jest zahtjev našeg radnika i našeg ljaka za društvenim napretkom. Ti zahtjevi bili su toliki da im ima nismo mogli ni udovoljiti. Bili su to zahtjevi za ulaganji-a, za radom, za zaposlenjem. Tendencija je bila: hajde da mi ešto napravimo, negdje će se to već pokriti. I pokrivali smo i stvarivali veliki napredak. Historija, inače, poznaje dosta sličnih ojava. Sličan je slučaj, recimo, s razvojem SAD poslije sticanja ezavisnosti, zatim Njemačke iza 1848. godine. Svi ti nagli raz-oji bili su ostvarivani i praćeni najgorim destabilizacionim mje-ama. Dolar je padao, dolar je rastao, štampane su novčanice, nnoga su poduzeća propala, ali su produktivne snage rasle. Ra-ili su iste svinjarije koje smo radili i mi. Vremenom se to ipak nora svesti na neke normalnije mjere. To smo mi počeli raditi omoću procesa stabilizacije. Pri tom nam se, naravno, najprije ametnulo rješavanje tehničkog pitanja. Tu smo mnogo pokrali od uržoaske ekonomije, i to iz jedne njene ranije etape.

Imate, na primjer, pitanje nezaposlenosti kod nas, koju mi ledamo kroz naočale velike svjetske ekonomske krize između dva ata i tako je pokušavamo riješiti. Naša nezaposlenost, međutim, nopće nije to. Ona nema veze s tim. Kapitalizam u ono vrijeme ni-e mogao apsorbirati radnu snagu, a kod nas je riječ o prodoru evolucije, koja traži svoja rješenja, i gdje se stvari ne rješavaju ocijalom, nego daljnjom izgradnjom produktivnih snaga kod nas.

Vratio bih se sada na ranije pitanje odnosa Saveza komunista radnih masa, odnosno historijskog zadatka radničke klase. Radnička klasa i radni ljudi trebaju biti nosioci rješavanja gornjih zadataka u društvu. Mi smo u tom smislu postavili naš politički sistem, delegatski sistem. Pri tom smo razmišljali i o tome da se osiguramo i protiv moguće stihije, da osiguramo vodeću ulogu Saveza komunista, odnosno svijesti koju on unosi u radničku klasu. To je uloga društveno-političkih vijeća u skupštinama. Ona su ta koja imaju pravo na inicijativu, ali i da stavljaju veto ako se nešto rješava suprotno historijskim interesima radničke klase. U tome je i posebna uloga predsjedništava. Predsjedništvo SFRJ, osim što mora da vodi računa o nacionalnoj ravnopravnosti, ima pravo na punu inicijativu i pravo veta, kao i pravo da predlaže predsjednika Saveznog izvršnog vijeća.

Zašto ga ono predlaže, a ne Savezna skupština? Upravo radi kontinuiteta revolucije. Skupština verificira ispravnost prijedloga Predsjedništva, može kandidata primiti i ne primiti. Ovo izgleda kao nekakva tehnika, ali, kao što vidite, nije tehnika, nego je pitanje kako osigurati vodeću ulogu Saveza komunista i istovremeno to verificirati putem izabranih ljudi sa samog terena. Prema tome, kad govorimo o današnjoj ulozi Saveza komunista, onda je ne možemo svesti na to da li se SK miješa ili ne miješa, da li je on koheziona snaga ili nije, nego da li je on dobro ugrađen u ovaj sistem, i koji je slijedeći korak.

Na funkcioniranje sistema ima danas mnogo kritičkih primjedbi. Pogledajmo kako stvari izgledaju, kako funkcionira, na primjer, delegatski sistem? Tko su delegati? To su dobrim dijelom stari

Digitized by Google

politički kadrovi koji nemaju velike veze s pravim delegacijama na terenu. To je za prvi mah podnošljivo, jer je iz mnogih političkih i drugih razloga bilo teško učiniti drugačije. I danas nam se dešava da se kao delegati pojavljuju bivši ministri, i obratno. Još zapravo nismo ostvarili ono što taj delegatski sistem zahtijeva. Inicijativa za kolektivnim rukovođenjem unosi tu već jedan novi, vrlo bitan element. Prva iskustva Predsjedništva SFRJ, koje funkcionira vrlo dobro, potvrđuju tu orijentaciju. Nema lidera, nema jednog nosioca, i odgovornost svih je ogromno povećana. Slijedeće je iskustvo Predsjedništva CK SKJ, koje isto tako funkcionira, mislim, bez zamjerki. Pitanje je tu samo sada unutrašnjeg razvoja, da se ta nova funkcija u potpunosti shvati. To, međutim, nije problem principa, nego problem rasta. To je jedan novi element u daljnjoj demokratizaciji, ali ne samo demokratizaciji nego i razvoju izvjesnih društvenih funkcija.

Dalje, kad govorimo o funkcioniranju i razvoju sistema, može se reći da ni osnovna organizacija udruženog rada nije još dobila ili nije osposobljena za vršenje svih prava koja ima. Tu je posebno pitanje SIZ-ova, pitanje, na primjer, odnosa nauke i udruženog rada, nauke i politike, gdje udruženi rad nema na nauku zapravo nikakav utjecaj. Uloga nauke kao produktivne snage odavno je priznata. Još je Adam Smith govorio o vještini radnika, koja je produktivna snaga tog radnika. Ono što mi sad hoćemo da napravimo jeste da ta vještina, koja podiže produktivnost, dakle nauka, bude svojina radničke klase i da podiže njenu produktivnost. To je proces koji sada spuštamo od budžeta na udruženi rad, ali u kom se javlja niz problema. Najveći instituti kod nas vezani su za svjetske institute i više rade kao njihova pomoćna sredstva nego za nas. Zatim, Tesla je, na primjer, rođen u Lici, dao je velike pronalaske, ali u Americi. Atomsku bombu je izmislila Evropa, ali ju je ostvarila Amerika s evropskim ljudima. Očito je pitanje u tome — gdje se nešto dešava. Gledajte današnje migracije. Mnogo naših stručnjaka, recimo inženjera, odlazi u Švicarsku, liječnika u Njemačku. Iz Njemačke liječnici idu u Ameriku, iz Indije u Englesku i slično. Dakle, ta se nauka odvezala od svoje neposredne sredine, međutim, ona sudjeluje u općoj društvenoj podjeli rada.

I što bismo mi sad tu htjeli napraviti? Ne baš zaustaviti taj proces, ali vezati nauku za to da diže našu produktivnost rada, dakle investirati u onu nauku koja neposrednije, ne neposredno, nego neposrednije, podiže produktivnost rada kod nas, o čemu onda povratno ovisi količina sredstava koja se može dati za nauku.

Odmah se tu možemo vezati za jedan problem, problem vlastite tehnologije, koji se ne sastoji u tome što mi uvozimo stranu tehnologiju — jer kad bismo za sve davali vlastita rješenja, kasnili bismo 50 godina — nego što se kod kupovine licenci našim radnim organizacijama ostavlja samo da proizvode i da se tuku za tržište, a unapređivanje tehnologije ostaje vani, tako da mi podupiremo razvijanje tehnologije vani, a unutra smo samo prosta radna snaga za tu tuđu tehnologiju. To je sadašnje stanje stvari. Da

Digitized by Google

li je to bilo nužno ili nije, možemo diskutirati, ali je sada nužno oslanjanje na vanjsku tehnologiju i uključivanje u podjelu rada na tom području.

S ovim u vezi nameće se i pitanje našeg odnosa prema multinacionalnim kompanijama.

Postoje tu dvije teze. Prva, koju smo dugo vremena i mi podupirali, da se, pojednostavljeno govoreći, od multinacionalnih kompanija može braniti zatvaranjem, a to onda znači vlastita tehnologija, vlastita sirovina, sve vlastito. Druga teza, koju smo usvojili, ide za tim da se uključujemo u svjetsku podjelu rada, da se otvaramo. A kad se otvaramo, to onda znači da se izlažemo izvjesnim teškoćama, s kojima se susreće kapitalizam i svijet uopće, ali i da se uključujemo u borbu za promjenu suvremenog svjetskog sistema, za novi ekonomski poredak u svijetu. To znači da se uključujemo u borbu ne dvaju blokova, nego borbu za cjelokupnu promjenu i za prisiljavanje razvijenog svijeta da svoju tehnologiju, svoje znanje proširi na one koji su nerazvijeni. Tako se uključujemo u najširu klasnu borbu, širu od bilo koje druge klasne borbe koja na ovom svijetu postoji.

Mi smo tu odluku donijeli, međutim, naš sistem ju ne slijedi. Mi se zatvaramo, postajemo zatvoreno društvo s tendencijom da se bogatimo, društvo koje ima povoljnije uvjete životnog standarda nego su vani i, prema tome, postajemo nekonkurentni i nesposobni za igranje uloge koju smo si postavili. Nauka, koja bi trebala ovo proučiti, potpuno je kod nas zaostala. Radilo se, na primjer, na proučavanju razvoja društvenog sistema u Americi, neki su radili na međunarodnoj trgovini, ali na povezivanju s ovim zadatkom uključivanja naše zemlje u bitku za promjene u svijetu nije do sada radio nijedan institut, mislim sistematski radio, radile su različite grupe. Ako u tom svjetlu gledamo raspravu o tome da li ćemo unutar zemlje imati slobodnu trgovinu, ili robnu proizvodnju, ili plansko tržište, ona sada postaje sasvim drugačija. Mi smo se opredijelili za robnu proizvodnju, tu više diskusije nema, ne treba je biti, ali koju robnu proizvodnju? Robnu proizvodnju današnjice. To, međutim, nije ona robna proizvodnja iz prošlog stoljeća, nego robna proizvodnja gdje su proizvodne snage već takve da se u nju može čovjek uplitati, da može donositi neke odluke i da se, u neku ruku, može na racionalan način i vladati tom proizvodnjom, poštivajući sve ove zakone. Ali sad joj treba dodati i ovaj moment, to jest ta robna proizvodnja mora odigrati svoju ulogu u razvoju svjetske privrede, i to tako da nas uključi u ovaj novi ekonomski poredak i nove zadatke. Ovdje je određen i sadržaj te partijske svijesti i mjesto njenog provjeravanja u odnosu na daljnji razvoj, kao i to što bi ona trebala da kao zadatak postavi. Nije riječ danas više o pitanju i temi nesvrstanosti, gdje je ta stvar u ogromnoj mjeri ostvarena, pogotovo u ovom današnjem svijetu u kome sve vodi na daljnje zaoštravanje i na daljnje teškoće. Riječ je o ovom dnevnom planu koji naša partijska svijest ne slijedi, a trebalo bi da je tu unesemo. Jer, ako smo mi dio svjetskog socijalističkog sistema i ako ta naša radnička klasa

Digitized by Google

treba da se povezuje i postavi prema svim problemima suvremenog svijeta, onda moramo na praktičnom planu nešto poduzimati, jer smo tu u jako velikom zaostatku, a samo političko angažiranje nije dovoljno.

Ovdje je već bilo govora o tome da nam katkada politika ide ispred nauke. Pariška komuna je, na primjer, išla daleko ispred nauke, i mi našom sadašnjom praksom idemo ispred nauke — ne tako daleko kao Pariška komuna — i došli smo do nekih problema koje je teško riješiti. Recimo, na unutrašnjem planu, zašto radnik ne vodi cio sistem? Ne može. Ovisan je o mnogo čemu. Mi smo, na primjer, prenijeli velike zadatke na naš bankovni sistem, a nismo dali odgovor na pitanje kako da radnička klasa, odnosno radnik na radnom mjestu, vlada sredstvima skupljenim u banci, koja u sebi sadrže mogućnost otuđenja od radnika. Na nas se vrši pritisak da donesemo zakon o bankama, ali ga još nismo donijeli. Ne samo da se nismo sasvim složili nego je pitanje da li smo kao društvo zreli da ga donesemo. Mi nismo dovoljno oživjeli one elemente koji bi to mogli učiniti. Međutim, stihija ide drugim putem, ona jača pozicije banaka. Sada je pitanje treba li donijeti jedan, da tako kažem, sistemski zakon za koji nismo zreli, ili napraviti jedan prijelazni režim koji razvlašćuje današnje moćnike u bankama i njihovu vezu sa starom strukturom partijskih komiteta i prenosi to na udruženi rad, ili ići nekim drugim putem. Diskusije su, naravno, velike, i očito je da je tu mnogo prostora za istraživanje, jer, s obzirom na to da društveni elementi nisu dozreli, nisu došli tako daleko, možemo zakasniti, ali i previše požuriti s nečim. Ta bi ispitivanja bila izvanredno važna, došla bi pred ekonomiste kao problem *par excellence*, poput problema proširene reprodukcije i njenoga prenošenja na udruženi rad. Međutim, mi se bavimo drugačijim problemima, izteoretiziramo se u smislu kategorija iz prošlog stoljeća, ne videći da, na primjer, čak i kategorija novca u sebi sadrži, zapravo, društvene odnose, koje treba izučiti i vidjeti kako se u toj istoj kategoriji novca danas reflektiraju društveni odnosi i koje društvene odnose treba poduprijeti da bi se vladalo tim novcem kao otuđenim sredstvom.

Postoji još niz drugih problema koje mi ne diskutiramo. To su, recimo, problem razvijenosti i nerazvijenosti kod nas i u svijetu, gdje smo primijenili metodologiju koja je birokratska, kapitalistička i koja ničemu ne vodi. To je ocjena razvijenosti prema veličini takozvanog društvenog proizvoda po kojoj se uopće ne vidi razvoj društvenih odnosa i forsiraju se onda neke stvari koje uopće nisu na mjestu i koje katkada izgledaju smiješne.

Sve je to predmet istraživačkog rada naše teorije. Partiji su rezultati toga rada potrebni da bi mogla poduzimati daljnje inicijative.

Tu treba reći nešto još u čast naše Partije. Sve društvene promjene koje su učinjene od 1928. do danas bile su na inicijativu Partije i sve su one testirane i potvrđene u praksi uz ogromnu podršku masa.

Digitized by Google

Tako je i sa ovim sadašnjim društvenim promjenama, koje aš čovjek još u potpunosti ne osjeća, osjećat će ih tek onda kad a duboko zaronimo u te suvremene probleme. Kod toga mene ne brinjuje to što je veći dio tih milion i 800.000 članova Partije, dnosno članova Saveza komunista, pasivan. Oni ne moraju biti ktivni. Mi moramo učiniti aktivnim one koji utiču na razvoj dru-va i koji su dužni da rade na tome. Tito je mnogo puta rekao a radnika možemo primiti u Savez komunista makar je on pasi-an i makar ne zna ništa o marksizmu. Ako taj radnik dođe u snovnu organizaciju udruženog rada koja je aktivna i ako on mo-a da uzme učešća u organizaciji SIZ-ova, općine, stanogradnje i ako dalje, onda on može biti pasivan ako mu ti prijedlozi budu obro dani. Ako oni za njega nisu, on će se aktivirati. To neće iti rezultat njegove misli, nego njegovog džepa, jer on to, ipak, laća. On će to osjetiti u onoj svojoj platnoj vrećici i onda će pi-ati zašto je to tako i treba li biti tako, i tako ćemo ga aktivirati a bude neposredni učesnik dalje izgradnje našeg samoupravnog stema.

Digitized by Google

Digitized by Google

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

MAIN/UC-B

LIBRARY
AUG 21 1980
U. OF CALIFORNIA
BERKELEY

3
1980

Digitized by Google

Izdavački savet

Jure Bilić (predsednik), Dušan Bilandžić, Žarko Bulajić, Zdravko Grebo, Aleksandar Grličkov, Trpe Jakovlevski, Slavojka Janković, Neca Jovanov, Bogdan Kavčič, Petar Kostić, Ivan Kristan, Ivan Lavrač, Milan Mali, Milenko Marković, Milan Matić, Augustin Papić, Branko Prnjat, Ivica Račan, Jovan Raičević, Sulejman Redžepagić, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Redakcijski kolegijum

Aleksandar Grličkov (glavni i odgovorni urednik), Jovan Raičević (zamenik glavnog i odgovornog urednika), Dušan Bilandžić, Zdravko Grebo, Neca Jovanov, Ivan Lavrač, Milenko Marković, Boris Nonevski, Sulejman Redžepagić, Ljubiša Ristović, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 300 dinara. Za inostranstvo 600 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro-račun 60801-603-15229, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061.

Štampa: OOUR Štamparija »Slobodan Jović«, Beograd, Stojana Protića 52.

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XXIII 1980 Broj 3

Studije i članci

Ljubivoje Aćimović

Zastoj evropskog detanta — moguće posledice i alternative 3

Rudi Rizman

Kritika doktrine o „socijalističkoj naciji" 21

Zoran Stanojević

Protivurečnosti društveno-ekonomskih transformacija u zemljama Latinske Amerike 36

Boris Majer

Samoupravljanje i filozofija 58

Martin Vedriš

Samoupravljanje i pravo 69

Iz prakse za praksu

Milan Bajec

Društvena merila raspodele 85

Svetlana Božinović

Osnove politike cena i troškova života u Društvenom planu Jugoslavije za period 1976—1980. 95

Prilozi

Slobodan Lazarević

Lukač i Landlerova frakcija 108

Ljubiša R. Mitrović

Samoupravljanje i diktatura proletarijata 127

Risto Vukčević

Funkcionisanje privrednog sistema i domet tekuće ekonomske politike 138

Osvrti

Boris Nonevski

Neizbrojiva lica sveta 155

Prikazi 168

Digitized by Google

Содержание

Научные труды и статьи

Любивое Ачимович
Застой в смягчении напряженности в Европе — — возможные последствия и альтернативы 3

Руди Ризман
Критика доктрины о »социалистической нации« 21

Зоран Станоевич
Противоречия социально-экономических преобразований в странах Латинской Америки 36

Борис Мейер
Самоуправление и философия 58

Мартин Ведриш
Самоуправление и право 69

Из практики — практике

Милан Баец
Общественные мерила распределения 85

Светлана Божинович
Основы политики цен и стоимости жизни в Общественном плане Югославии с 1976 по 1980 год 95

Очерки

Слободан Лазаревич
Лукач и фракция Ландлера 108

Любиша Р. Митрович
Самоуправление и диктатура пролетариата 127

Ристо Вукчевич
Функционирование хозяйственной системы и досягаемость текущей экономической политики 138

Обзоры

Борис Ноневский
Неисчислимые лики мира 155
Рецензии 168

Contents

Studies and Articles

Ljubivoje Aćimović
A Standstill in European Détente — Possible Consequences and Alternatives 3

Rudi Rizman
A Critique of the Doctrine on „Socialist Nation" 21

Zoran Stanojević
Contradictions in the Socio-Economic Transformations in the Latin-American Countries 36

Boris Majer
Self-Management and Philosophy 58

Martin Vedriš
Self-Management and Law 69

Practice for Practice

Milan Bajec
Social Standards in Distribution 85

Svetlana Božinović
Bases of the Policy of Prices and Costs of Life in the Social Plan of Yugoslavia for the Period 1976—1980 95

Contributions

Slobodan Lazarević
Lukács and Landler's Fraction 108

Ljubiša R. Mitrović
Self-Management and the Dictatorship of the Proletariat 127

Risto Vukčević
Functioning of the Economic System and Scope of the Current Economic Policy 138

Commentaries

Boris Nonevski
The Uncountable Faces of the World 155

Reviews 168

Digitized by Google

Ljubivoje Aćimović

Zastoj evropskog detanta — moguće posledice i alternative

1. U toku druge polovine 1970-tih godina došlo je do izrazitog pogoršanja međunarodne situacije i ta tendencija se i dalje nastavlja, dobijajući sve opasnije vidove i sve šire razmere. Paradoksalno izgleda, bar na prvi pogled, to što je do ovog pogoršanja došlo upravo u trenutku kada je proces popuštanja međunarodne zategnutosti, to jest detant, dostizao svoje najdalje domete: uspešno zaključenje sporazuma SALT I (1972) i sledećeg sporazuma u Vladivostoku (1974), kao prvog koraka ka SALT-u II; konsolidacija prilika u Evropi, posebno rešavanje otvorenih pitanja iz takozvanog nemačkog kompleksa (1970—1972) i održavanje Konferencije o bezbednosti i saradnji u Evropi (1972—1975); normalizacija kinesko-američkih odnosa (1972); okončanje rata u Indokini (1975) i raspad poslednje kolonijalne, portugalske, imperije (1975). Ipak, već sredinom ove dekade, gotovo neposredno posle Helsinške konferencije o evropskoj bezbednosti 1975, počinju da se ispoljavaju znaci drugačijeg, negativnog trenda.

Najpre se o ovom pogoršanju govorilo u terminima usporavanja procesa detanta, zatim zastoja, pa poremećaja i, najzad, krize detanta, da bi se posle sovjetske vojne intervencije u Avga-

Digitized by Google

nistanu pojavila čak i gledišta da detanta zapravo više i nema i da se nalazimo u fazi drugog hladnog rata. Terminologija ovde svakako nije bitna, ali ona dosta verno odražava eskalaciju nastalog pogoršanja međunarodne situacije u ovom razdoblju, kao što i pojedinačno kvalifikovanje njene najnovije faze kao drugog hladnog rata odražava ne samo dalje naglo zaoštravanje odnosa, već i krajnju zabrinutost javnosti zbog takvog toka stvari.

2. Temeljitije razmatranje nastalih promena u procesu detanta pretpostavlja bliže određivanje samog *pojma detanta*, to jest sadržine i istorijskog mesta tog procesa kao specifične faze u razvoju savremenih međunarodnih odnosa.

Najelementarnije objašnjenje detanta jeste da je to proces popuštanja međunarodne zategnutosti nastale u vreme hladnog rata. Već ovim se, međutim, automatski, postavlja kao prethodno i pitanje određivanja hladnog rata, njegove prirode i osnovnih obeležja.

Taj specifični međunarodni sukob, koji nazivamo hladnim ratom, izbio je ubrzo nakon završetka drugog svetskog rata, na relaciji Istok — Zapad, između bivših saveznika, vodećih članova pobedonosne antihitlerovske koalicije. Izbijanje hladnog rata je uslovljeno spletom istorijskih okolnosti, a pre svega fundamentalnim promenama u strukturi međunarodne zajednice, čiju jednu od bitnih karakteristika čini istovremena i nagla pojava dveju supersila na svetskoj sceni. Taj proces je tekao u uslovima višestrukih revolucionarnih promena u posleratnom svetu, naročito na tri krupna plana: klasno-socijalnom, nacionalnooslobodilačkom i naučno-tehničkom. Po svojoj prirodi, hladni rat je u suštini stanje bitno poremećenih međunarodnih odnosa u uslovima mira, na ivici rata. To je stanje produženog aktivnog sukoba između dveju supersila, zajedno s njihovim saveznicima, u okviru kojeg se ratovalo svim sredstvima, izuzimajući međusobni oružani obračun; stanje oštre polarizacije međunarodnih odnosa oko supersila kao dveju stožernih tačaka, s vojno-političkim blokovima, kao organizovanim jezgrima njihovih interesnih sfera i tendencija ka širenju, odnosno globalizaciji ove strukture odnosa i ka prenošenju konfrontacije na druga prostranstva u svetu; međusobne podvojenosti na relaciji Istok — Zapad, narušenih odnosa saradnje i bitno reduciranog međusobnog komuniciranja; hijerarhizacije odnosa unutar blokova sa tendencijom ka njenom širenju; politike ravnoteže snaga i trke u naoružavanju; lokalnih sukoba i kriza u funkciji međusobnog nadmetanja oko sfera uticaja; blokiranih napora na rešavanju otvorenih spornih pitanja; psihološko-propagandnog rata; međusobnog nepoverenja i antagonizma.[1]

Ova anatomska skica stanja hladnog rata može poslužiti ne samo tome da se adekvatnije odredi funkcija detanta već i da se

[1] Detaljnije o ovome videti od istog pisca: *Problemi bezbednosti i saradnje u Evropi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i „Prosveta", Beograd, 1977, str. 11—30.

Digitized by Google

jasnije oceni koliko se u toku minulog razdoblja procesa detanta odmaklo od hladnog rata, odnosno može li se sadašnja situacija podvesti pod taj isti pojam.

U stvari, detant je prelazno stanje savremenih međunarodnih odnosa — od hladnog rata ka pravom miru. To je proces prevazilaženja hladnog rata i njegovih posledica — deformacija međunarodnih odnosa do kojih je ovaj sukob doveo.

Pojavu i evoluciju procesa popuštanja međunarodne zategnutosti uslovilo je više faktora, a pre svega razvoj na nuklearno-strateškom planu (nuklearno-raketno naoružanje dostiglo je potencijale koji konfrontaciju čine isuviše rizičnom), društveno-ekonomskom polju (dinamika razvojnih tokova izbacila je u prvi plan nove probleme, preokupacije i zahteve) i na planu međunarodnih odnosa (otpori politici hladnog rata, koji su, nešto kasnije, u pokretu nesvrstanosti dobili i vid organizovane akcije).

U savremenoj nauci o međunarodnim odnosima i spoljnopolitičkoj doktrini postoje različite interpretacije detanta od kojih se neke više po formi i akcentima, a neke i po suštini međusobno razlikuju.

U sovjetskoj politikološkoj literaturi ovaj pojam je relativno malo razrađivan, čemu je razlog najviše to što se u njihovoj spoljnopolitičkoj doktrini dugo vremena — od sredine 1950-tih sve do početka 1970-tih godina — govorio o politici popuštanja zategnutosti u kategorijama i terminima miroljubive koegzistencije između država sa različitim društvenim sistemima. Relativno najrazrađeniju i najzaokruženiju definiciju detanta, s njihove strane, dao je u skorije vreme sam Leonid Brežnjev: »Detant, to je, pre svega, otklanjanje hladnog rata, prelazak na normalne, uravnotežene odnose između država. Detant — to je spremnost da se razmimoilaženja i sporovi rešavaju ne silom, ne pretnjom i zveckanjem oružjem, već mirnim sredstvima, za pregovaračkim stolom. Detant — to je određeno poverenje i sposobnost da se uzimaju u obzir legitimni interesi drugih.«[2] Međutim, u ovom elaboriranju pojma detanta ne vide se dve važne karakteristike sovjetskog prilaza, a to su, prvo, izostavljanje pitanja eliminisanja blokova i blokovske podeljenosti, kao jednog od bitnih ciljeva politike detanta (s čime ne bi trebalo poistovećivati predloge o raspuštanju vojno-političkih saveza), i, drugo, insistiranje na uporednom vođenju ideološko-klasne borbe na svetskom planu, pri čemu se kao nosioci te borbe podrazumevaju države, odnosno na strani socijalizma istočnoevropski socijalistički lager pod rukovodstvom SSSR-a.

Za zapadnu teorijsku misao i spoljnopolitičku praksu karakterističan je širi spektar pogleda na detant, ali i tu nedostaje orijentacija na prevazilaženje blokovske podeljenosti. Osnovni elementi kojima se operiše su popuštanje zategnutosti, sporazumevanje, kontrola sukoba i kriza, političko približavanje i saradnja. Od-

[2] Govor L. I. Brežnjeva u Tuli, objavljen u „Pravdi" 19. januara 1977.

Digitized by Google

govarajuće poglede na detant, a na temelju ovih i sličnih elemenata, ilustruju sledeći primeri:

Andre Fonten, na liniji jednog dosta uskog prilaza ovom pitanju, kaže: »Detant ne znači mir, inače ne bi postojala potreba da se upotrebljava neka druga reč. On jednostavno znači upravo popuštanje zategnutosti i u tom svojstvu predstavlja poglavlje hladnog rata, kao i svako drugo.«[3] Čarls Lerč u vezi sa detantom ističe »spremnost protivnika da kao novu polaznu premisu svog odnosa prihvate mogućnost postojanja zajedničke osnove i poželjnost postizanja ograničenih sporazuma o stvarima od zajedničkog interesa«[4]. Po mišljenju Georga Bluma, politika detanta javlja se u dva vida: prvo, kao politika kontrole konflikata, nastojanjem da se ublaže eksplozivni elementi, dozvoljavajući pri tom da date konfliktne situacije i dalje traju, i drugo, kao »politika razrešavanja sukoba stvaranjem novih uzajamno povezanih interesa, koja bi uticala na to da uzroci sukoba poprime više relativan nego apsolutan vid i koja bi mogla dovesti do njihovog razrešenja«[5]. Žan Laloj iznosi slično gledište kada kaže da se u okviru detanta međunarodni odnosi razvijaju na složen način, koji se ispoljava kroz »saradnju u rivalstvu«, ili kroz »rivalstvo ne bez saradnje«[6]. Maršal Šulman ističe politički smisao tog procesa sledećim rečima: »Mada u strogom smislu detant sugerira samo izvesno smanjenje napetosti, on se generalno koristi da označi političko približavanje«[7]. A zatim na jednom drugom mestu Šulman to dalje elaborira i kaže: »Ta nedovoljno jasna reč ‚detant' ovde je upotrebljena da označi kombinaciju produženog političkog nadmetanja sa još nedefinisanim stepenom uzdržavanja, nekim tentativnim elementima saradnje i izvesnim izgledima za razvoj ka supstancijalnijoj saradnji u budućnosti.«[8]

Među zapadnim interpretacijama detanta valja posebno ukazati na još dva gledišta koja odražavaju dva različita spoljnopolitička prilaza ovom procesu u vreme njegove uzlazne faze. To je, s jedne strane, stav Henrija Kisindžera, bivšeg državnog sekretara za spoljne poslove SAD, a, s druge, bivšeg francuskog predsednika Šarla de Gola. Kisindžer je prilično jednostrano gledao na detant kao na »ograničeni kompromis u kojem se stara rivalstva i kompeticija između kapitalističkih i komunističkih zemalja ne-

---

[3] André Fontaine, *Le dernier quart de siècle*, „Le Monde", 13. januar 1976.

[4] Charles Lerch, *The Cold War and After*, Prentice-Hall, Inc. Englewood Clifts, N. Y., 1965, str. 117—118.

[5] George Bluhm, *Détente and Military Relaxation in Europe: A German View*, „Adelphi Papers", br. 40, septembar 1967, str. 2—15.

[6] Jean Laloy, *Perspective et limites des raports Est-Ouest*, „Politique Etrangère", br. 5—6, 1966, str. 462.

[7] Marshall Shulman, *Europe versus Détente?*, „Foreign Affairs", br. 3, sv. 45, april 1967, str. 398.

[8] Marshall Shulman, *Some Conceptual Elements of East-West Relations in Europe*, objavljeno u knjizi N. Andrén and K. Birnbaum (eds.), *Beyond Détente: prospects for East-West cooperation and security in Europe*, A. W. Sijthoff, Leiden, str. 3.

Digitized by Google

smanjeno nastavljaju — samo uz nekoliko pravila koja smanjuju mogućnost uzajamne propasti i uništenja«.[9] De Gol je, opet, lansirao jedan mnogo ambiciozniji i dinamičniji koncept procesa prevazilaženja hladnog rata i njegovih posledica, koji bi trebalo da se ostvari u tri etape: popuštanje (détente), sporazumevanje (entente) i saradnja (coopération).[10] Kao što se vidi, De Gol je terminom detant obeležavao samo početnu fazu ovog dugoročnog prelaznog procesa, ali bitno je da je on tom procesu u celini davao fundamentalniji smisao i dalekosežniji domet.

U stvari, izraz detant nije sasvim adekvatan jer on pojmovno obuhvata samo negativan vid ovog procesa (slabljenje napetosti), a izostavlja njegovu pozitivnu komponentu (približavanje i saradnja), koja vremenom postaje sve značajnija. Naime, ono što nazivamo detantom zapravo je proces prevazilaženja hladnog rata i njegovih posledica, i sastoji se iz postepenog napuštanja hladnoratovskog ponašanja njegovih aktera, eliminisanja deformacija nastalih u tim uslovima i izgrađivanja novih, normalnih međusobnih odnosa — odnosa saradnje. Međutim, izraz detant ipak prihvatamo, jer je široko ušao u upotrebu, kako u tekućoj politici tako i u stručnoj literaturi i istovremeno dobio neophodno — u većoj ili manjoj meri — šire tumačenje.

Nosioci takvog šireg i celovitog shvatanja detanta su, pre svega, nesvrstane zemlje i autori te škole mišljenja, što sasvim prirodno proističe iz same filozofije pokreta nesvrstanosti koji vidi put ka istinskom miru i prosperitetu u fundamentalnoj transformaciji međunarodnih odnosa na liniji njihove demokratizacije. To je izraženo i u svim važnijim dokumentima ovog pokreta, uključujući Deklaraciju poslednje, Šeste konferencije na vrhu u Havani 1979, u kojoj, pored ostalog, stoji da se »popuštanje međunarodnih napetosti ne može zasnivati na politici ravnoteže snaga, sfera uticaja, suparništva među blokovima sila, vojnih saveza i gomilanja oružja, naročito nuklearnog, i da popuštanje zategnutosti ne može biti potpuno postignuto bez aktivnog i ravnopravnog učestvovanja nesvrstanih zemalja u donošenju bitnih odluka o svetskom miru i bezbednosti«.[11]

Neophodnost univerzalnosti i integralnosti procesa detanta posebno je reljefno podvučena u rečima predsednika Tita na samitu u Havani u kojima on ističe: »U svijetu koji je jedinstven i u kome je mir nedjeljiv, detant mora da bude sveobuhvatan. To podrazumijeva da u njemu ravnopravno učestvuju sve zemlje, i najveće i najmanje, da se proširi na sve regione svijeta i da obuhvati sva ključna pitanja međunarodnih odnosa i razvoja.«[12]

---

[9] Navedeno prema članku Jamesa Restona, *The Quiet Potomac*, „The International Herald Tribune", 16—17. avgust 1975.

[10] Vidi članak: *Modèles de sécurité européenne*", „Politique Etrangère", br. 6, 1967, str. 519—541.

[11] Završna deklaracija Šeste konferencije šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja, Havana, 1979, „Međunarodna politika", br. 707, 16. IX 1979, str. 32.

[12] „Međunarodna politika", br. 707, 16. IX 1979, str. 13.

Digitized by Google

Iz do sada rečenog proizlazi da postoje, u stvari, dva osnovna prilaza detantu: prvi, sa pozicija *statusa quo*, kojim se teži popuštanju zategnutosti i stabilizaciji odnosa na postojećoj blokovskoj osnovi, i, drugi, reformistički, kojim se rešenje problema vidi u suštinskom menjanju postojećih odnosa, u smislu prevazilaženja njihove blokovske strukture i demokratizacije odnosa na svetskom planu. Protagonisti ovih dveju škola mišljenja ne samo što su u prethodnom izlaganju apostrofirani već se i po prirodi stvari mogu lako identifikovati. Celokupno ovo razmatranje pojma detanta i njegovih različitih interpretacija, kako u teoriji tako i u praksi međunarodnih odnosa, u svakom slučaju je instruktivno, ali su ti različiti pristupi, pre svega oni bazični, posebno relevantni upravo kad se tretira pitanje kojem je i posvećen ovaj članak.

3. U svom dosadašnjem razvoju *detant je prošao kroz različite faze*. Doduše, i u pogledu veka detanta, to jest momenta od kada se smatra da je taj proces započeo, postoje različita gledišta. Jedan broj pisaca i političara ograničava detant samo na period sedamdesetih godina. Drugi, pak, obuhvataju i šezdesete godine — posle kubanske krize (1962), odnosno Sporazuma o delimičnoj zabrani nuklearnih proba (1963). Treći, opet, idu još dalje, i prve početke procesa popuštanja zategnutosti nalaze već u drugoj polovini pedesetih godina — kada je posle berlinske krize i korejskog rata došlo do izvesnog smirivanja, obnove kontakata (ženevski sastanak na vrhu 1955. i drugi) i prvih sporazuma između Istoka i Zapada (pre svega, Austrijski državni ugovor 1955). Po našem mišljenju, ako se pod detantom podrazumeva proces postepenog stišavanja i prevazilaženja hladnog rata i njegovih posledica, što je i najlogičnije, onda za ovo poslednje gledište ima najviše osnova. U stvari, svaki od ovih perioda predstavlja, u neku ruku, posebnu razvojnu fazu detanta: dok je prva faza značila početno stišavanje hladnog rata, a druga, pored daljeg smirivanja, bila obeležena i širokim razvijanjem inicijativa na liniji približavanja i sporazumevanja između Istoka i Zapada, dotle treću karakterišu realizacija plodova prethodnih napora i dostizanje najviše tačke u dosadašnjem razvoju tog procesa, ali istovremeno i nesposobnost da se održi taj nivo, što se manifestuje u kriznim padovima (a to bi, opet, moglo značiti i ulazak u jedno novo razdoblje — razdoblje oseke detanta). Međutim, ova pojednostavnjena periodizacija evolucije procesa detanta nikako ne bi smela da zamagli njegovu veoma složenu i protivrečnu prirodu u svim fazama, sa mnogo oscilacija, naročito ranijih godina. Isto tako treba imati na umu da ovim fazama daje obeležje i odgovarajuća evolucija pokreta nesvrstanosti, tako što bi se — opet telegrafskim jezikom — moglo reći da je prva faza predstavljala razdoblje formiranja, druga stasanja, a treća razrastanja ovog pokreta u snažan činilac svetske politike.

Pogoršanje stanja u međunarodnim odnosima, posebno u odnosima između supersila, do kojeg je došlo u drugoj polovini sedamdesetih godina, dobilo je takve razmere da se ono, očigledno,

Digitized by Google

ne može tretirati kao trenutna oscilacija, već kao trajnija tendencija, koja je već nekoliko godina izražena i sada dobija sve ozbiljnija obeležja. Stoga je sasvim prirodno što je takva situacija privukla pažnju svetske javnosti, izazvala sve veću zabrinutost i otvorila mnoga pitanja i nedoumice. Osnovna pitanja koja se tim povodom nameću odnose se, pre svega, na prirodu ovog pogoršanja međunarodnih odnosa i uzroke koji su doveli do njega, posledice i opasnosti koje mogu proisteći iz takve situacije, kao i na izglede i puteve za njeno prevazilaženje. U sklopu toga, s obzirom na specifično mesto i značaj Evrope u procesu detanta, posebnu pažnju zaokuplja pitanje efekata date krize na ovo geopolitičko područje.

U našoj javnosti, koja je i zainteresovana i zabrinuta ovim razvojem stvari, bilo je, razumljivo, već dosta reči o svemu tome i u suštini osnovni odgovori su u velikoj meri već dati. U ovom trenutku i ne može se otići mnogo dalje od toga, te je i osnovni cilj ovog članka da pruži celovit pogled na problem s kojim smo suočeni, kao i da dâ određen doprinos i podsticaj daljim razmišljanjima o toj temi, posebno u vezi sa razvojem situacije u Evropi — regionu u kojem se naša zemlja nalazi.

4. Prilikom razmatranja ovog pitanja mora se svakako poći od *međusobnog odnosa razvojnih tokova detanta na svetskom i evropskom planu.* U tom pogledu mora se, pre svega, poći od činjenice da detant u Evropi čini integralni deo svetskog procesa detanta, ali se mora imati na umu i to da između ova dva plana detanta ne postoji automatizam interakcije. To znači da se stanje detanta u Evropi nužno mora posmatrati i tumačiti u sklopu njegovog globalnog konteksta, ali se, istovremeno, ove dve situacije ne mogu sasvim poistovetiti, ni u pogledu pojavnih karakteristika ni njihovih uzročnika. Evropska situacija nije prosto segment svetskog kompleksa detanta, već ima i svoje određene specifičnosti i određenu, relativnu — u različitim okolnostima i u različitom stepenu izraženu — autonomiju.

Specifičnost evropskog detanta ima svoje korene u izuzetnom mestu i ulozi ovog geopolitičkog područja u hladnom ratu — koji je upravo tu ne samo izbio već i eskalirao do jedne od svojih kulminacionih tačaka — čije je Evropa bila kako glavno poprište tako i plen oko kojeg se u tom sukobu »ratovalo«; na njenom tlu je ostvarena glavna vojna koncentracija i izvršene najdalekosežnije deformacije međunarodnih odnosa (blokovske strukture i podele, pre svega). Zbog toga je sasvim prirodno ne samo što je i proces detanta upravo tu počeo već i što je taj njegov početni stadijum u smislu konsolidacije prilika u tom regionu (posebno na planu takozvanog nemačkog pitanja) bio i preduslov razvoja tog procesa u širim, globalnim okvirima i što je on takođe tu ostvario i svoj najveći domet, čiji je koncentrisani izraz helsinška Konferencija o bezbednosti i saradnji u Evropi.

5. Početni znaci *krize detanta u svetu* javili su se, kao što je istaknuto, ubrzo posle Konferencije u Helsinkiju, kada je došlo do iz-

Digitized by Google

vesnih zastoja i poremećaja u odnosima na relaciji Istok — Zapad, posebno između dveju supersila. Ovo se manifestovalo u određenim komplikacijama ili pogoršanjima stanja na više planova: sfere uticaja i u vezi s njima mešanje u unutrašnje stvari drugih i pribegavanje sili; trka u naoružavanju, odnosno inicijative za njeno obuzdavanje; međusobno komuniciranje i saradnja; propagandno-ideološko sučeljavanje i drugo. Ovo pogoršanje se iz godine u godinu povećavalo, da bi poslednjih nekoliko meseci ušlo u posebno zaoštrenu fazu, pri čemu je ta eskalacija dobila naglašeni impuls u odluci NATO-a o proizvodnji i raspoređivanju novih nuklearno-strateških oružja srednjeg dometa u Evropi, a zatim dostigla kulminacionu tačku u vojnoj intervenciji SSSR-a u Avganistanu.

Postavlja se pitanje koji su *uzroci ove krize*, šta je uticalo na takav razvoj, i to upravo u trenutku kada je detant uspešno, do tada najkrupnijim koracima krenuo napred.

Prvo što se u tom pogledu može uočiti, to je činjenica da je detant, u stvari, zastao pred određenim novim situacijama, pod uticajem promena do kojih je došlo u međunarodnom životu. U tako izmenjenim uslovima on je izgubio svoj uzlazni zamah prve polovine sedamdesetih godina i izazvao veće ili manje nedoumice u pogledu njegove vitalnosti i dalje perspektive. Ti novi momenti su, pre svega, sledeći: novi dometi naučno-tehničkog razvoja u oblasti naoružanja i novi izazovi koji su time stvoreni; pomeranja i promene do kojih je došlo u sferama uticaja supersila u vanevropskim prostorima (pre svega, američki bliskoistočni prodor na liniji kempdejvidskog aranžmana i sovjetsko širenje uticaja u Africi i Jugoistočnoj Aziji); postvijetnamska spoljna politika SAD, sa promenama u prioritetima i taktici nastupanja prema suparničkoj strani i sa novim asimetrijama koje su iz toga proistekle; praktična realizacija spoljnopolitičkog otvaranja NR Kine iz ranih sedamdesetih godina njenim aktivnim i širokim nastupanjem na svetskoj sceni u postmaovskoj eri, uz istovremeno produžavanje konfrontacije sa SSSR-om; značajni dalji koraci u razvoju radničkog pokreta u svetu na liniji emancipacije i programsko-akcionog osavremenjivanja komunističkih partija; naglo zaoštravanje problema energije u svetu i njegove političko-ekonomske implikacije. Sve ovo se zbivalo u uslovima daljeg postojanja brojnih krupnih problema koji već dugo opterećuju savremene međunarodne odnose, kao što je, pre svega, dalje produbljivanje jaza između industrijski razvijenih zemalja i zemalja u razvoju.

Međutim, iza ovog spleta okolnosti koje su neposredno uticale na narušavanje procesa detanta stoji fundamentalan problem ovog procesa, koji uzrokuje njegovo suštinsko ograničenje, a to je problem kvalitativnog, suštinskog preobražaja postojećeg sistema međunarodnih odnosa. Ceo dosadašnji razvoj detanta ostvarivan je na starim osnovama, prevashodno kvantitativnim promenama (povećavanjem i jačanjem pozitivnih vidova međusobnih odnosa, to jest saradnje, a smanjivanjem, naime ograničavanjem negativnih vidova tih odnosa — konfrontacije). Takav tok stvari je

Digitized by Google

bio ne samo moguć već i nužan u početnoj fazi detanta, koja je dala nesumnjive rezultate, ali taj potencijal je sada, na dostignutom stupnju razvoja, uglavnom iscrpen i dalji napredak, uz razrešavanje krupnih problema s kojima se svet suočava, neminovno zahteva zahvate kvalitativne prirode. U tom pogledu se na nekim tačkama dospelo do praga takvih početnih prodora u sferu kvalitativnog preobražaja međunarodnih odnosa ili se bar krenulo u tom pravcu (pre svega, Konferencija o bezbednosti i saradnji u Evropi, zatim Šesto specijalno zasedanje Generalne skupštine UN o novom međunarodnom ekonomskom poretku i Deseto specijalno zasedanje UN o razoružanju), ali taj prag nije pređen, već su samo stvoreni određeni potencijali koji bi tek trebalo da budu realizovani, a koliki je to posao, i sa koliko neizvesnosti, nije potrebno isticati. Ukratko, u sadašnjoj krizi detanta reč je o jednoj vrsti krize rasta koja se ispoljava u nesposobnosti osnovnih učesnika toga procesa da sa dostignute razine učine neophodan sledeći, kvalitativno novi korak na putu unapređenja međunarodnih odnosa. A to, u uslovima protivrečnosti u kojima teče proces detanta, ne dovodi samo do njegovog zastoja već i do jačanja u njemu negativnih komponenti, što stvara nove poremećaje i napetosti. Drugim rečima, detant kao prelazni, transformacioni proces ne može se zaustaviti na pola puta i tu stagnirati; on mora dalje napredovati, jer u protivnom kreće nizlaznom linijom i zapada u krize, kao što je to sada upravo slučaj.

To shvatanje je odraženo i u rečima predsednika Tita na Šestoj konferenciji na vrhu nesvrstanih zemalja u Havani kada je, govoreći o detantu, rekao: »Na žalost, taj proces nije stabilan i prolazi kroz velika iskušenja. Štaviše, on je u ozbiljnom zastoju. Njegova osnovna slabost je u tome što je još uvijek ograničen blokovskim interesima. A to nosi u sebi opasnost novih konfrontacija sa nesagledivim posljedicama.«[13] Upravo to je u srži problema sa kojim smo suočeni: odsustvo spremnosti i sposobnosti da se napusti blokovski prilaz i krene putem detanta utemeljenog na vanblokovskim osnovama. Naime, već davno je napuštena ideja nadvladavanja putem rata, ali ne i politika u osloncu na silu, detanta sa pozicija moći. Velike sile nisu spremne da odustanu od ekspanzije svoje moći — ekspanzije naoružanja i sfera uticaja. Svi su za mir, miroljubivu koegzistenciju i detant, ali kakav mir i kakav detant — onaj koji favorizuje njihove sopstvene interese na račun drugih. Svi su protiv mešanja, ali se pojedini mešaju u ime suprotstavljanja navodnom mešanju drugih. Svi su za ravnopravnost, ali oni moćniji su za ravnopravnost pod njihovim okriljem. Svi se opredeljuju za vernost Ujedinjenim nacijama, ali ih ignorišu kada im njihove odluke ne odgovaraju.

6. U skladu sa napred izloženim, trenutni *zastoj detanta u Evropi*, kao deo opšte krize detanta u globalnim razmerama, uslovljen je

[13] Govor predsednika Tita na Šestoj konferenciji šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja, Havana, 1979, „Međunarodna politika", br. 707 od 16. IX 1979, str. 13.

Digitized by Google

u osnovi tim istim opštim okolnostima. Međutim, kao što je već istaknuto, on ima i svoje određene specifičnosti. No, pre prelaska na bliže razmatranje ove pojave, valja precizirati da pod evropskim detantom podrazumevamo prilike i odnose u Evropi i povodom nje, u čiji krug subjekata nužno spadaju obe supersile.

Sadašnje stanje evropskog detanta, koji se u analitičke svrhe može uslovno ekstrapolirati iz sklopa opšteg, globalnog procesa, karakterišu određena negativna i pozitivna obeležja na osnovi kojih se može izvesti polazni bilans u njegovom ocenjivanju.

Na negativnoj strani ovog bilansa ima nekoliko posebno relevantnih pojava koje, uglavnom, predstavljaju bilo nastavljanje nekih dugoročnih negativnih trendova bilo, u nekim drugim slučajevima, promene — različitog pravca — u intenzitetu određenih procesa. Pre svega, nastavljena je trka u naoružavanju i na samom evropskom tlu, iako je bilo normalno očekivati da posle Helsinkija, posebno u sklopu implementacije Finalnog akta KEBS-a, uslede izvesni, bar početni, rezultati na ovom polju, što je, uostalom, kao orijentacija bilo implicitno sadržano i u uspostavljenom početnom paralelizmu pregovora o smanjenju oružanih snaga (MFR u Beču) i pregovora o Finalnom aktu (druga faza KEBS-a u Ženevi). Ova trka u naoružavanju pretežno se sprovodi na kvalitativnom planu, to jest na planu modernizacije i daljeg usavršavanja oružja koncentrisanog na tlu Evrope, u smislu povećanja njegove efikasnosti i ubojitosti (pre svega na liniji povećanja strategijske mobilnosti, dometa, kao i preciznosti i sigurnosti sistema vođenja raketa, širenja arsenala taktičkog nuklearnog oružja, njegove diversifikacije i minijaturizacije, uvođenja novih tipova aviona, raketa i tenkova sa kvalitativno novim karakteristikama; uz masovnu koncentraciju modernog protivtenkovskog naoružanja i drugog). Najveći prodor, jednu vrstu eskalacionog skoka na planu evropskog naoružavanja u ovoj novijoj fazi predstavljaju, s jedne strane, sovjetsko uvođenje novih raketa srednjeg (kontinentalnog) dometa SS-20, a, s druge, odluka NATO-a o proizvodnji i raspoređivanju u Zapadnoj Evropi američkih raketa takođe srednjeg (kontinentalnog) dometa, zvanih Peršing-2 i Tomahok (lutajuće rakete). Konstantna trka u naoružavanju sve ovo vreme je opterećivala proces konsolidacije odnosa u Evropi, ali ovaj najnoviji razvoj, koji je doneo veoma značajnu kvalitativnu promenu na vojno-strateškom planu[14], delovao je naglašeno negativno na

[14] Sovjetske rakete SS—20, kojih je do sada, kako se procenjuje, instalirano oko 100 u evropskom delu SSSR-a, ne predstavljaju usavršeni model nekog starog sistema, već potpuno nov sistem, sa više značajnih odlika: to je prvi pokretni raketni sistem dalekog dometa koji je baziran na kopnu u evropskom regionu; lanser svake od ovih raketa može se ponovo napuniti i izvršiti paljbu; svaka raketa nosi po tri bojeve nuklearne glave; svojim dometom rakete dosežu svaku tačku u Evropi iz baza duboko na evropskoj teritoriji SSSR; osim toga, one su znatno preciznije od dosadašnjih sovjetskih raketa (navodno tri do šest puta). Iako se ne povećava ukupan broj lansera, odnosno raketa, uvođenjem ovih, sa trostrukim, umesto onih starijih

Digitized by Google

proces detanta. To je, zapravo, od svih događaja, odnosno procesa koji su izazvali poremećaj detanta u Evropi, jedini koji se zbio na terenu samog ovog kontinenta, mada su nosioci ovih akcija dve svetske velesile.

Osim ovoga, na evropskom planu se refleksi opšteg narušavanja procesa detanta manifestuju i u opadanju frekvencije političkih kontakata, posebno na najvišem nivou (na primer, od Helsinkija do sada nije došlo do očekivanog susreta na vrhu između dve Nemačke), a ukoliko je i dolazilo do takvih susreta, njihovi ishodi su bili nešto slabijeg efekta. I u atmosferi međusobnih odnosa oseća se ne samo izvesna uzdržanost već ima i nešto više kritičkih tonova, pa i podozrivosti, uz povremene ideološko-propagandne čarke. Najzad, došlo je i do relativnog usporavanja (sporije od očekivane) dinamike rasta ekonomskih odnosa na relaciji Istok — Zapad (što je, pored političkih okolnosti, rezultat i određenih ekonomskih realnosti).

Nasuprot ovome, pozitivnu stranu sadašnje faze odnosa u Evropi vidimo, pre svega, u odsustvu određenih negativnih manifestacija čije bi se izbijanje, inače, moglo pretpostaviti u uslovima opšte krize detanta u svetu. U odsustvu tih negativnih pojava ispoljena je u stvari vitalnost detanta na evropskom planu, njegova sposobnost da odoli određenim oscilacijama šireg dometa i očuva ili zaštiti svoje osnovne pozitivne tokove. U ovom pogledu bi kao pozitivnu stvar, pre svega, trebalo istaći da u proteklom trogodišnjem periodu u Evropi nije bilo nikakvih kriznih situacija, pa ni trenutnih zaoštravanja odnosa (kao što se to ranije, na primer, često dešavalo oko Berlina); nije bilo ni slučajeva demonstracije sile; izostale su i ideološko-propagandne kampanje hladnoratovskog tipa i razmera; međusobno komuniciranje, posebno na relaciji Istok — Zapad, nije narušeno, već je ispoljilo određenu stabilnost; na svim područjima je nastavljena saradnja, bez obzira na izvesne oscilacije, odnosno usporavanja u njenoj dinamici; pregovori o smanjenju oružanih snaga u Evropi nastavljeni su sve ovo vreme, što, i pored njihove sterilnosti, predstavlja izraz stava da se to pitanje smatra akutnom tačkom dnevnog reda odnosa Istok — Zapad.

Iz ovoga što je rečeno proizlazi da se, u stvari, samo uslovno može govoriti o krizi evropskog detanta — utoliko ukoliko je taj

---

raketa sa jednostrukim punjenjem, trostruko se uvećava sovjetska nuklearna vatrena moć u odnosu na evropsko bojište.

Američke rakete Peršing—2 i Tomahok — pored dalje poboljšanih performansi dosadašnjih raketa srednjeg dometa NATO-a, naročito u pogledu preciznosti, a kod Tomahok (zbog specifičnosti njene putanje leta) i u pogledu izuzetne prodornosti, odnosno „neranjivosti" — naročito značajnu kvalitativnu novinu donose svojim velikim dometom koji pokriva praktično celu evropsku teritoriju SSSR-a. Na taj način je i Evropa (preciznije, Zapadna) uvučena u sistem nuklearno-strateškog suočeljavanja supersila. Time je, kako to pojedini pisci kvalifikuju, Zapadna Evropa preuzela na sebe funkciju nuklearno-strateškog gromobrana SAD. To je značajna, kvalitativno nova situacija.

Digitized by Google

proces deo svetskog detanta. Ograničeno, samo u regionalnim okvirima posmatrano, sadašnje stanje međunarodnih odnosa u Evropi ne bi, inače, trebalo kvalifikovati kao krizu, već kao usporavanje, odnosno zastoj procesa detanta. To bolje odgovara pravom stanju stvari.

7. S obzirom na to da je proces detanta u Evropi, uza sve svoje specifičnosti, integralni deo svetskog detanta, neophodno je da se najpre razmotre *implikacije koje po evropski detant proističu iz njegovog svetskog konteksta.*

U tom smislu valja, pre svega, istaći da su pogrešne kvalifikacije ovog pogoršanog stanja međunarodnih odnosa kao novog, trećeg hladnog rata. Ako se uporedi slika ovog stanja sa slikom minulog hladnog rata, onako kako smo je na početku u bitnim komponentama skicirali, jasno će se uvideti razlike. Štaviše, pogrešno je govoriti i o mogućnosti povratka na hladni rat, jer, ubeđeni smo, i dalje stoji teza da nema alternative politici detanta. Drugim rečima, napuštanje detanta ne bi vodilo nekom novom hladnom ratu, već novom, katastrofalnom svetskom ratu. Toga su, ipak, svesni svi — i velike sile, i pored nekih riskantnih poteza kojima povremeno pribegavaju. Ova konstatacija ne umanjuje težinu postojeće krize detanta u svetu i ozbiljnost posledica koje iz nje mogu proisteći. Osim toga, podrazumeva se da su se i dalje održale iz hladnog rata nasleđene deformacije međunarodnih odnosa i elementi hladnoratovskog ponašanja, koji u periodima kriza bivaju još više izraženi.

Sama ova kriza detanta, ma koliko krajnje nepoželjna, ne bi trebalo da je i potpuno neočekivana. Pre svega, ranije iskustvo je pokazalo da je ovaj, u mnogo čemu protivrečan, proces stalno tekao uz povremene — veće ili manje — oscilacije i da su se one i dalje morale očekivati s obzirom na nedovoljnu stabilizaciju uslova u kojima se on ostvaruje. Štaviše, neki stalni negativni trendovi (trka u naoružavanju i tendencija širenja sfera uticaja, pre svega) bili su jasan nagoveštaj i upozorenje u tom pogledu. Najzad, složenost nove faze detanta, to jest faze neophodnih kvalitativnih promena, do koje se došlo u dosadašnjem razvoju, implicirala je velike zahvate i neminovne teškoće u njihovom ostvarivanju. Međutim, ako se kriza detanta i mogla pretpostaviti, ipak su njene razmere i intenzitet donekle mogli iznenaditi.

Osnovne linije međunarodnog delovanja i ponašanja na kojima je neposredno izbila kriza detanta svakako su mešanje u unutrašnje stvari drugih, pribegavanje sili i trka u naoružavanju. Sva tri ova elementa su međusobno povezana i svode se na težnju velikih sila za ekspanzijom svoje moći i uticaja u svetu. Štaviše, međusobna uslovljenost i povezanost ovih aktivnosti, kao i interakcijsko reagovanje njihovih glavnih nosilaca, čine ovu situaciju izuzetno složenom i teškom za obuzdavanje, a ona delimično poprima karakter začaranog kruga.

To što se isključuje mogućnost povratka na hladni rat ne znači da se situacija može smatrati lakšom a rizici manjim. U

Digitized by Google

stvari, tekuća kriza detanta nosi u sebi vrlo ozbiljne negativne posledice po savremene međunarodne odnose i svet uopšte. Pre svega, nema sumnje da eskalacija, sa elementima stihijne interakcije u nadmetanju velikih sila, može dosegnuti takve kritične tačke na kojima stvari lako mogu izmaći kontroli. Taj rizik, koji je univerzalan, potencijalno inače postoji, ali je utoliko veći ukoliko je kriza dublja. To, opet, samo po sebi ozbiljno remeti atmosferu relativnog poverenja i spokojstva i time još više destabilizuje situaciju, što se najbolje osetilo prošle zime. Zatim, sledeća posledica ovakvog stanja krize detanta pogađa prvenstveno vanblokovske zemlje, naime, u ekscesnim fazama nadmetanja velikih sila najčešće dolazi do povrede suvereniteta i teritorijalnog integriteta neke treće, pre svega nesvrstane zemlje. To se i ovoga puta desilo. Uostalom, pravac širenja sfera uticaja i jeste treći svet. Najzad, ovi krizni poremećaji deluju ograničavajuće ili usporavajuće na sve komponente procesa slabljenja napetosti, približavanja i unapređenja međunarodne saradnje, što neminovno ima mnogostruke, neposredne i posredne, negativne efekte praktično za sve zemlje. Time, razume se, posebno bivaju otežani i usporeni tokovi rešavanja problema koji zahtevaju udružene napore na svetskom planu, odnosno univerzalna rešenja, kao što je prevashodno problem razvoja nedovoljno razvijenih zemalja.

Ovo bi, u grubim potezima, bile osnovne negativne posledice krize detanta na opštem, svetskom planu, koje samim tim pogađaju i evropski region.

8. S razmatranjem opštih efekata *krize detanta u svetu* povezano je *i pitanje puteva za njeno prevazilaženje.* Ne ulazeći u opšta pitanja strategije detanta, ukazaćemo samo na neka posebna pitanja koja su u fokusu ovih preokupacija. Pre svega, jasno je da se uzvraćanjem istom merom ne može zaustaviti eskalacija i otkloniti ekscesno ponašanje, ali se istovremeno ne sme prihvatiti ni politika svršenog čina. Mora se dosledno istrajati u otporu svakom nasilju i povredi osnovnih načela Ujedinjenih nacija, posebno načela suverene jednakosti, teritorijalnog integriteta, nemešanja i nepribegavanja sili — sve dok se ta povreda ne otkloni. U pitanju je ostvarivanje kontinuirane političke akcije kolektivnog suprotstavljanja nezakonitim aktima i destruktivnom ponašanju u međunarodnim odnosima koji ugrožavaju proces detanta. Važno je, pri tom, da se u otporu negativnim pojavama ne naruši osnovna komunikacija i ne prekinu preostale niti detanta.

Osnovne negativne pojave na koje će morati posebno da se usredsrede napori u korist detanta jesu težnje velikih sila za ekspanzijom svojih sfera uticaja — mešanjem u unutrašnje stvari drugih, sve do vojnih intervencija — kao i nastavljanje trke u naoružavanju. Borba za detant mora se, pre svega, na tim kolosecima voditi.

Međutim, ta bitka se ne može dobiti samo na negativnoj osnovi, to jest suprotstavljanjem negativnim pojavama i konfrontaciji sa njihovim nosiocima, već se takođe mora uložiti napor

Digitized by Google

da se obezbedi opšte prihvatanje istinskih ciljeva detanta i odgovarajućih puteva za njihovo ostvarenje. I velike sile, pored ostalog, moraju uvideti da su relativne prednosti koje im pruža politika blokovskog nadmetanja i interesnih sfera praćene isuviše velikim rizicima, a da istinsko dugoročno zadovoljenje svojih nacionalnih interesa mogu postići samo doslednim ostvarivanjem politike detanta. Da bi se i jedno i drugo postiglo, neophodna je istrajna i principijelno dosledna politička akcija što širih razmera. Po prirodi stvari, nesvrstanim zemljama i njihovom pokretu kao celini pripada u svemu tome izuzetno važno mesto.

Uostalom, nesvrstane zemlje su ne samo u položaju da odigraju ovu značajnu ulogu u naporima za prevazilaženjem sadašnje krize detanta već je u svemu tome i njihov poseban interes, s obzirom na to da su u ovoj krizi detanta *de facto* one, pre svega, na udaru — borba velikih sila za ekspanziju interesnih sfera, mešanjem u unutrašnje stvari i intervencijama, vodi se upravo na tom terenu, dok istovremeno ta kriza i trka u naoružavanju deluju ograničavajuće na razrešavanje gorućeg problema zemalja u razvoju. Sve ovo u isti mah ukazuje na neophodnost da detant što pre i u što većoj meri dobije univerzalan karakter, a to znači da uključi sve države kao aktivne činioce tog procesa, da se po svom efektu rasprostre na sve delove sveta i da obuhvati sve oblasti međunarodnih odnosa — političku, vojnu, ekonomsku, kulturnu i druge.

Najzad, ne upuštajući se ni u kakve prognoze, zaključili bismo ovo razmatranje svetske krize detanta i njenih implikacija mišljenjem da je sa avganistanskim događajima kriza, verovatno, dostigla svoj vrhunac i da ima osnova očekivati njeno postepeno smirivanje i poboljšanje situacije. Međutim, imajući na umu sve okolnosti o kojima je napred bilo reči, posebno težinu problema koji čekaju razrešenje i stepen pogoršanja međunarodne klime, mora se računati s tim da će proces revitalizacije detanta teći dosta sporo i uz mnogo teškoća.

9. U prethodnom razmatranju u vezi sa sadašnjom krizom detanta u svetu već su sadržani uglavnom i odgovori na pitanja o posledicama zastoja detanta na evropskom planu, kao i o mogućim alternativama, odnosno izgledima za prevazilaženje tog stanja. Međutim, postoje i neke specifičnosti koje proističu iz osobenosti položaja Evrope u međunarodnim odnosima, i o njima će upravo biti reći u daljem izlaganju. To bi bio upravo specifični deo odgovora na pitanje postavljeno u naslovu članka.

Pre svega, istakli bismo još jednom da se o krizi detanta u Evropi može govoriti uglavnom u širem smislu, utoliko ukoliko je on deo svetskog detanta koji je nesumnjivo u krizi; uže posmatrano, međutim, trenutnom stanju odnosa u Evropi više bi odgovarala kvalifikacija zastoja u razvoju detanta. U stvari, pitanje je da li bi u Evropi i moglo doći do neke dublje krize detanta u pravom smislu, do grubljeg narušavanja ovog procesa, s obzirom na to da bi poremećaji takve vrste i intenziteta, čije prisus-

Digitized by Google

tvo obično kvalifikujemo krizom, najverovatnije doveli u pitanje same osnove mira i koegzistencije u ovom regionu, a time i u svetu. Zbog tog nesumnjivog rizika, kao i zbog svojih specifičnih interesa, velike sile pokazuju određenu, relativno veću, uzdržanost i obazrivost u svojim postupcima kad je u pitanju ovaj region. Toj relativno većoj stabilnosti odnosa u Evropi bitno doprinose same evropske države, kako one svrstane u blokove tako i one izvan njih, rukovođene svojim posebnim interesima bezbednosti i saradnje (kao što su specijalni međunemački odnosi; snabdevanje prirodnim gasom iz SSSR-a; investicioni poduhvati u toj zemlji itd.). Štaviše, evropske članice vojno-političkih saveza svojim stavovima u odnosu na ekscesne pojave u nadmetanju velikih sila deluju, u neku ruku, kao amortizeri potresa do kojih dolazi. Sve te okolnosti utiču na relativno veću stabilnost stanja međunarodnih odnosa u ovom regionu.

Ipak, poremećaji do kojih je došlo u detantu imali su određenih *negativnih posledica na odnose u Evropi*, koje bi mogle još u većoj meri da dođu do izražaja ukoliko bi ovakvo stanje duže potrajalo. Opšta karakteristika stanja je, u celini posmatrano, stagnacija. Rezultati koji su ostvareni u dinamičnom procesu prve polovine sedamdesetih godina, čiju najvišu tačku obeležava helsinška Konferencija o bezbednosti i saradnji u Evropi, nisu napušteni, niti u osnovi narušeni, ali se nije ni otišlo dalje od tih dometa. Nije bilo, naročito u poslednje dve-tri godine, daljeg progresa na polju političkog približavanja, međusobnog otvaranja i razvijanja saradnje na relaciji Istok — Zapad. Za razliku od toga, vanblokovske zemlje su, u većoj ili manjoj meri, uspevale da nastave pozitivan trend u duhu Helsinkija. Najbolji su primer u tom pogledu rezultati koje je Jugoslavija ostvarila — počev od široko već citiranih Osimskih sporazuma, preko unapređenja odnosa gotovo sa svim susedima, do najnovijeg sporazuma sa Evropskom zajednicom.

Trka u naoružavanju na tlu Evrope, jedan od najkomplikovanijih problema koji čekaju svoje razrešenje, stvorila je neku vrstu začaranog kruga, jer predstavlja faktor usporavanja i narušavanja procesa detanta, da bi ti poremećaji zatim, sa svoje strane, delovali kao podsticaji daljem nastavljanju ove utakmice na vojnom polju. Sadašnja faza uvođenja novih nuklearno-raketnih sistema kontinentalnog dometa veoma je karakteristična u tom pogledu. Ti potezi ne samo što su znatno otežali uslove za pregovore u oblasti evropskog razoružanja, bez kojeg nema daljeg vidnijeg napretka detanta u Evropi, već su i pogoršali klimu za poboljšanje odnosa na ovom kontinentu. Stoga ovaj problem nužno izbija u prvi plan preokupacija u vezi s detantom.

Verovatno da je najnegativniji, a u svakom slučaju najvidnije negativan efekt narušavanja procesa detanta bio na planu prevazilaženja blokovske podeljenosti Evrope. U atmosferi zaoštravanja razumljivo je da blokovska dimenzija odnosa biva potencirana. To se upravo dogodilo i ovom prilikom, mada takvo reagovanje sve više ima u određenoj meri protivrečan karakter. Naime,

Digitized by Google

iako evropske članice vojno-političkih saveza nastoje da izbegnu automatizam u praćenju supersila u njihovim međusobnim odnosima, te da delimično ostanu po strani od njihovog nadmetanja i obezbede izvesnu autonomiju evropskog detanta i svojih specifičnih interesa, ipak u uslovima povećanja napetosti i pojačane konfrontacije između dveju supersila neminovno dolazi i do većeg svrstavanja unutar saveza, do jačih akcenata blokovske solidarnosti. To je upravo ovom prilikom bio slučaj u oba smisla — i u pogledu nastojanja da se očuva do izvesnog stepena autonomija delovanja evropskih država i u pogledu potenciranja blokovske dimenzije odnosa u Evropi. Ovo je, u različitom vidu i stepenu, došlo do izražaja i u slučaju donošenja odluke NATO-a u vezi sa novim nuklearno-strateškim raketama u Evropi (među zapadnim zemljama) i u slučaju Avganistana (i na Zapadu i na Istoku).

Teškoće i zastoji u razvoju evropskog detanta posebno se odražavaju na procesu KEBS-a. To se, uostalom, samo po sebi podrazumeva jer je KEBS, u svom kontinuitetu, integralni deo procesa detanta. Na beogradskom sastanku KEBS-a posledice poremećaja u detantu su veoma vidno, čak i burno došle do izražaja, tako da je taj značajan skup bio dobrim delom podređen ciljevima konfrontacije supersila i pretvoren u poligon blokovskog nadmetanja. Međutim, pri tom treba istaći da je beogradski sastanak istovremeno dokazao vitalnost KEBS-a i njegov izuzetan značaj za proces detanta u Evropi.

10. Kada je reč o *alternativama u vezi sa krizom detanta u Evropi*, kao i svetu uopšte, tu se nameću, u stvari, dva pitanja: ima li alternative detantu i kakav je izlaz iz te sadašnje krize. Na oba pitanja je, bar u opštim crtama, u osnovi već odgovoreno. Tvrdnja da nema alternative detantu u punoj je meri valjana danas, kao i juče, i te istine su svi svesni, a razlike, a time i teškoće, nastaju u stvari u vezi sa shvatanjem pojma detanta i puteva njegovog ostvarenja. Što se tiče puteva za izlazak iz nastale krize, na njih je u opštim okvirima takođe već ukazano i, u najkraćem, oni se svode na još doslednije, još aktivnije i još šire angažovanje svih u naporima za ostvarivanjem istinskog detanta, kombinujući suprotstavljanje negativnim pojavama sa pozitivnim inicijativama za unapređenje odnosa saradnje i političko približavanje.

Svakako da bi u naporima za unapređenjem detanta u Evropi, a time i prevazilaženjem njegovog trenutnog zastoja, centralno mesto trebalo da zauzme KEBS i aktivnosti u okviru njega. Doduše, nije sasvim izvesno da će u praksi tako i biti, i za takvu orijentaciju se valja izboriti. Jer, kao i do sada, detantu se prilazi dvojako: na liniji sveevropskog (u suštini vanblokovskog) multilateralizma i na liniji bilateralizma Istok — Zapad, kojem se teži podrediti sveevropski okvir delovanja.

Međutim, izražena je bojazan da bi održavanje madridskog sastanka u sadašnjim uslovima moglo naneti štetu KEBS-u, ugroziti ovaj specifičan multilateralni proces. Na ovakve stavove utiču kako ona loša iskustva sa beogradskog sastanka tako i tendencija

Digitized by Google

da se na kontinuitet KEBS-a gleda kao na prateću komponentu evropskog detanta, a ne kao na njegov aktivan činilac. Nije, naime, beogradski sastanak bio ugrožen time što se održavao u uslovima poremećenog detanta i što su ti problemi stavljeni na konferencijski sto, već time što je ta prilika bila zloupotrebljena u svrhe blokovskog nadmetanja. Uostalom, nije KEBS stvoren u paradne svrhe, za to da se na njegovim sastancima samo potvrđuju ostvareni rezultati i podstiču nove inicijative, već mu je namenjeno da bude aktivan činilac, instrument borbe za očuvanje i unapređenje detanta u Evropi. Jedina racionalna polazna premisa je ta da on mora aktivno delovati u svim uslovima. Štaviše, upravo u trenucima zastoja i krize detanta KEBS dobija posebno značajnu ulogu. Ako bi bilo drugačije, on bi izgubio svoj raison d'être.

Iz prethodnog izlaganja jasno proizlazi da bi se ovaj sastanak u okviru kontinuiteta KEBS-a morao u punoj meri okrenuti detantu, odnosno njegovoj sadašnjoj krizi. Taj sastanak bi mogao i trebalo da odigra prilično značajnu ulogu u zaustavljanju procesa erozije detanta, jer on pruža dobru priliku da se od konfrontacije pređe na pregovaranje. On bi, istovremeno, mogao doprineti stvaranju povoljnije međunarodne atmosfere i dati podsticaje oživljavanju pozitivnih tokova u Evropi i šire u svetu. Stoga bi tekuća kriza detanta i njeno prevazilaženje morali *de facto* da čine osnovnu tematsku sadržinu madridskog sastanka. U skladu sa Finalnim aktom i u okviru sistema kontinuiteta KEBS-a i njegovih nadležnosti, sastanak bi trebalo kritički da razmotri aktuelno stanje detanta i njegove korene i da ostvari konsenzus o putevima njegovog prevazilaženja, kao i daljeg unapređivanja međunarodnih odnosa na liniji ostvarenja načela i ciljeva utvrđenih u Helsinkiju.

Izvesne rezerve se iznose i u ovom pogledu, s motivacijom da bi neposredno razmatranje krize detanta moglo dovesti do političko-propagandne konfrontacije supersila i izvitoperiti madridski sastanak, što bi samo nanelo štetu KEBS-u. Međutim, kao što bi bilo pogrešno odlagati sastanak zbog krize detanta, isto tako je neprihvatljivo i neprirodno izbegavati da se taj skup neposredno usredsredi na to fundamentalno pitanje aktuelne međunarodne situacije. No treba izbeći devijantno ponašanje učesnika na sastanku, a ne razmatranje stanja detanta, u čijoj funkciji je KEBS i nastao. U stvari, ako se na sastanku postigne da se, umesto međusobne konfrontacije (pre svega supersila), države učesnice zajednički sučele sa problemima narušenog detanta, da se, umesto krivca, traže koreni neželjenog stanja, a umesto međusobnog optuživanja, pristupi pregovorima za iznalaženje rešenja — u tom slučaju ne samo što sastanak neće biti ugrožen već će on moći da ispuni svoju osnovnu funkciju i pruži blagotvoran doprinos naporima za revitalizacijom i daljim unapređenjem detanta. Ukratko, bitan je pristup sastanku i njegovom radu i u tom pogledu vanblokovske (neutralne i nesvrstane) zemlje mogu odigrati — kao i ranije, a sada možda još i više — veoma značajnu ulogu.

Digitized by Google

S obzirom na to da se u osnovi ove krize detanta nalaze dve njene osnovne komponente: borba velikih sila za proširenje sfera uticaja (intervencijama i mešanjem u unutrašnje stvari drugih) i trka u naoružavanju — obe ove stvari bi morale da dobiju adekvatan tretman na madridskom sastanku. Što se tiče obuzdavanja trke u naoružavanju, takozvanih vojnih vidova bezbednosti, tu bi imalo osnova očekivati da dođe do otvaranja jednog zamašnijeg procesa (poželjan ishod bi bio, na primer, da se na madridskom sastanku usvoje, prvo, načelni stavovi u ovom pogledu, drugo, određena poboljšanja postojećih mera za jačanje poverenja ili dodatne mere i, treće, odluke o sazivanju sastanka eksperata koji bi imao dvostruki zadatak — da dalje razradi moguće nove mere za jačanje poverenja i da obavi pripremne poslove za sazivanje eventualne Evropske konferencije o razoružanju). Razume se da bi se sastanak bavio i nizom drugih aktuelnih pitanja, kako u političkoj tako i u ekonomskoj i humanitarno-kulturnoj oblasti, pri čemu posebno treba imati na umu da Finalni akt predstavlja integralnu i uravnoteženu celinu i da se u skladu s tim on mora i primenjivati.

Budući da je i najnoviji razvoj događaja potvrdio osnovanost stava Jugoslavije u pogledu svetske dimenzije evropske bezbednosti i saradnje, koji je, upravo zahvaljujući njoj, široko ugrađen u Finalni akt KEBS-a, nužno će biti da se taj koncept, načelno i praktično, u Madridu ponovo afirmiše.

Najzad, složenost i delikatnost zadatka koji stoji pred madridskim sastankom iziskuju veoma veliki političko-diplomatski pripremni rad. Bez svestranih i adekvatnih priprema neće moći da se obezbedi odgovarajući prilaz država-učesnica sastanku, kao i preliminarni konsenzus o njegovoj fizionomiji i ulozi. Osim toga, ovakvim pripremama bi trebalo obezbediti što povolnije uslove i atmosferu za rad sastanka. Sve ovo je od bitnog značaja za postizanje željenog cilja.

I u ovoj prethodnoj fazi, kao i u toku samog madridskog sastanka, od izuzetnog je značaja uloga neutralnih i nesvrstanih zemalja Evrope. Od toga koliko će one razviti intenzivnu i adekvatnu aktivnost zavisi u priličnoj meri uspešan ishod ovog skupa. Jer ne treba smetnuti s uma da se bez aktivne samostalne uloge vanblokovskih zemalja KEBS pretvara u dijalog dvaju blokova.

Digitized by Google

Rudi Rizman

Kritika doktrine o „socijalističkoj naciji“

„Proletarijat neće postati svet i siguran od grešaka i slabosti samo zato što će izvršiti socijalnu revoluciju.“

(Lenjin)

„Naravno, razvoj vodi u internacionalizam, ali polazna tačka je nacionalna, i od te polazne tačke moramo polaziti.“

(Gramši)

Raspravljanje o teoriji »socijalističke nacije«, koja se razvija u Sovjetskom Savezu i, s većom ili manjom doslednošću, u nekim drugim socijalističkim zemljama istočne Evrope, postavlja nas odmah pred neizbežno pitanje o održivosti njenog teorijskog statusa. Ima, naime, autora koji teoriji o »socijalističkoj naciji« odriču svaku naučnu vrednost[1], pa i sami sovjetski autori i ne pokušavaju da prikriju da je ta teorija podređena izvanteorijskom ili, bolje, sasvim pragmatičnom interesu konkretne sovjetske dr-

[1] Tako misli, na primer, Radovan Radonjić, *Suština i smisao teorije socijalističke nacije*, „Naše teme“, Zagreb, 1977, XXI, br. 12, str. 2665.

Digitized by Google

žave. A ako je uslovno ipak tretiramo kao teoriju, ne smemo gubiti iz vida da njeno stavljanje u službu ideologije, kao i uopšte shvatanje nacionalnosti u sovjetskoj društvenoj misli, ima za posledicu prilično uočljivo teorijsko osiromašenje.

Uprkos deklarativnom uzdizanju teorijske delatnosti i čak strogo »naučnog« rukovođenja društvom, takva »teorija« ostaje sada kao i ranije zarobljenik subjektivno važećih zakonitosti, kojima se u jednoj jedinoj zemlji pripisuje »univerzalnost«, to jest važenje u svakoj situaciji.[2] Teoriji je dodeljena samo funkcija pasivnog »odražavanja« objektivnih zakonitosti, a monopol na njihovo autentično, »pravoverno« objašnjenje mora bez ikakvog dvoumljenja pripasti zemlji koju je još Staljin proglasio »živi uzor budućeg udruživanja narodâ u jedinstvenu svetsku privredu«[3], za kojim nimalo ne zaostaju savremena sovjetska ideološka upoređivanja istočnog bloka narodâ kao »prototipa budućeg svetskog društva slobodnih naroda«.[4] Često ponavljana tvrdnja da Sovjetskom Savezu pripada objektivno »najodgovornija« i »posebna« uloga i da je taj »najzreliji« socijalistički sistem (samo po sebi mora biti jasno da je to Sovjetski Savez) najbliži idealno zamišljenim (inter) nacionalnim uslovima[5] — samo još više opterećuje teoriju neprikosnovenim ideološkim dogmama i velikodržavnim interesima. Prema tome, nije nimalo čudno što se kategoriji »opstanka«[6] i impliciranog geografskog širenja ili rastezanja »svetskog socijalističkog sistema« daje tako jak naglasak i što se tako svakodnevna ideologija, kao i teorijska misao, opterećuje teološkim imperativima »vernosti«, »čistote«, »žrtvovanja«, »dužnosti« i slično.[7]

Pritisak vanteorijskih, uglavnom uskih ideoloških interesa je jedan od glavnih razloga što su sovjetska teorijska osmišljavanja pitanja nacije po pravilu nekoherentna i u biti protivrečna.[8] Ta ocena važi, kao što ćemo se u to moći da uverimo u toku daljeg izlaganja, kako za centralnu kategoriju »socijalističke nacije« tako i za shvatanje »sovjetskog naroda«, »proleterskog«, odnosno

---

[2] Vidi, na primer, M. S. Junusov, M. M. Skibitsky i I. P. Tsameryan, eds., *The Theory and Practice of Proletarian Internationalism*, Progress Publishers, Moscow, 1976, str. 400.

[3] Stalin o *Osnovah leninizma*, CZ, Ljubljana, 1946, str. 59—60, odnosno K. F. Katušev, *Ukreplenie edinstva socialističeskih stran — zakonomernost razvitija mirovogo socializma*, u zborniku *Socializm i nacii*, Izdatel'stvo „Mysl", Moskva, 1975, str. 10.

[4] A. I. Doronchenkov, *Internacional'noe i nacional'noe v mirovoj socialističeskoj sisteme*, Izdatel'stvo „Naukova dumka", Kijev, 1975, str. 87.

[5] Vidi, na primer, M. S. Junusov i dr., *nav. delo*, str. 88.

[6] Vidi I. V. Dudinskij, *Internacional'noe i nacional'noe v razvitii socialističeskih gosudarstv*, u: *Rasy i narody — sovremennye etničeskie i rasovye problemy*, Akademija nauk SSSR, 5, 1975, str. 20.

[7] Vidi: Zoltan Komočin (Zoltan Komocsin), *Nacional'nye interesy i internacionalistskie celi*, Izdatel'stvo „Progress", Moskva, 1976, str. 111; Doronchenkov, *nav. delo*, str. 23. i 80; M. S. Junusov i dr., *nav. delo*, str. 42. i dr.

[8] O protivrečnosti sovjetske teze o „socijalističkoj naciji" vidi: Ivan Perić, *Neke osnovne odrednice teorije socijalističke nacije*, „Naše teme", Zagreb, 1977, XXI, br. 12, str. 2672—2674.

Digitized by Google

»socijalističkog internacionalizma«, za definisanje uloge ruskog naroda i, posebno, njegove kulture, jezika itd. Otuda i paradoks ideologije koja nastoji istovremeno da sačuva teorijski status, a pri tom stalno dokazuje svoju nemoć da naciju shvati kao supstancijalnu društvenu pojavu, kao neposredni medij istinskog socijalističkog društvenog preobražaja, a ne samo kao prelaznu, hipertrofiranu istorijsku kategoriju na zalasku. Prvi uslov koji takva teorija ne ispunjava nesumnjivo je onaj koji je u vezi s društvenom pojavom nacije formulisao Lenjin: »Ne priznavati ono što jeste — nije moguće: ono što postoji iznudiće svoje priznanje samo.«[9] Ne samo do kraja ideologizovana teorija, već teorija uopšte neće, dakle, moći da presuđuje o (ne)objektivnom karakteru date društvene pojave, mada važi i to da neodgovorna teorija može da izazove negativne društvene posledice.

Sovjetski pogledi na ulogu i mesto nacionalnosti u socijalizmu ne mogu se odvojiti od ostale globalne političke doktrine subjektivnih snaga u Sovjetskom Savezu po kojoj se istorija može planirati i proračunavati na osnovu uverenja da se istorijom može ovladati na isti način kao prirodnim procesima.[10] Dalja društvena posledica takve pretpostavke izražava se pre svega u bezuslovnom zahtevu za funkcionalizacijom totalnih društvenih procesa, koji se oslanja na ideološku iluziju socijalističkog društva kao strogo harmoničnog organizma.[11] Pri tom glavni društveni nosilac funkcionalizacije nije radnička klasa ili društvo u celini, već je to svemoćna država, koja je, umesto da sama bude objekt socijalizacije, jedan od glavnih, ako ne gotovo i jedini subjekt podruštvljavanja društvenog, privrednog i kulturnog života. Odumiranje države se samo uzgred pominje, i to u vezi sa kvazidijalektičkim objašnjenjima o neprotivrečnom karakteru kontinuiteta između sve moćnije države i procesa njenog stvarnog odumiranja. Država se shvata samo instrumentalno i bez potencijalnih realnih »baza« osamostaljenja i nacionalnih interesa, a da pri tom njeno posredništvo ne prelazi granice »neutralnosti«.

»Socijalistička nacija« je jedna od tri osnovne kategorije, među koje spada još pojam »sovjetskog naroda« i naročito utemeljivanje »proleterskog«, odnosno »socijalističkog internacionalizma«. Te tri kategorije dominiraju u savremenim sovjetskim raspravama na temu o naciji. Sva tri pojma su među sobom tesno povezana i s njima se — prema tvrđenju onih koji njima operišu — može postići apsolutna racionalizacija celokupne nacionalne problematike.

Tipologiju nacija na »buržoaske« — taj pojam su sovjetski autori kasnije zamenili pojmom »kapitalističke« jer, navodno, više

---

[9] V. I. Lenjin, *Referat o partijskom programu na Osmom kongresu RKP(b) 18. marta 1919.* u: *Izabrana dela u dva toma*, tom II, knjiga druga, Beograd, 1950, str. 117.

[10] Vidi: Fuad Muhić, *Proleterski um*, „Delo", 16. jul 1977.

[11] Ivan Perić, *nav. delo*, str. 2671.

Digitized by Google

odgovara svom suprotnom tipu (»socijalističke«)[12] — i »socijalističke« nacije razvio je J. V. Staljin 1929. godine u delu *Nacionalno pitanje i lenjinizam — odgovor drugovima Mješkovu, Kovaljčuku i drugima.*[13] U tom odgovoru Staljin je u svom karakterističnom uzvišenom i podrugljivom tonu odbacio predlog pomenutih drugova u pismu upućenom njemu, u kojem su se oni »usudili« da izraze mišljenje da Staljinovoj definiciji nacije — Staljin bez rezerve naziva »teorijom« nacije — nedostaje uz četiri poznata obeležja peto — nacionalna državnost. Svoj odgovor Staljin je iskoristio i za to da ga proširi i na problem tipologije nacija, na njihove perspektive i na sudbinu nacionalnih jezika.

Staljin izražava uverenje da se »buržoaske nacije«, koje svoju sudbinu vezuju isključivo za sudbinu kapitalizma, mogu prepoznati po sledećim karakteristikama: vodeća snaga tih nacija pripada buržoaziji i njenim nacionalističkim strankama, »nacionalno jedinstvo« nameće vladavinu ideologije klasnog mira, takva nacija širi svoju teritoriju osvajanjem i na račun teritorije drugih nacija, nepoverenje i mržnja prema drugim nacijama, tlačenje nacionalnih manjina i jedinstven front s imperijalizmom.[14] Idejni i društveno-politički sadržaj »socijalističkih nacija« — za njih Staljin upotrebljava i izraz »sovjetske« — bitno se razlikuje od »buržoaskih nacija« po njihovoj klasnoj suštini i duhovnom ustrojstvu. »Socijalističke nacije« su se razvile iz starih »buržoaskih nacija« svrgavanjem kapitalizma i likvidacijom buržoazije i njenih nacionalističkih stranaka, učvršćenjem socijalističkog sistema i opštim preobražajem u duhu socijalizma. Društvena obeležja »socijalističkih nacija« su ova: vodeća uloga u tim nacijama pripada radničkoj klasi i njenoj internacionalističkoj partiji, dalje je značajan savez radničke klase i seljačkih slojeva, likvidirani su svi ostaci nacionalnog tlačenja i uspostavljeni odnosi prijateljstva među nacijama, internacionalizam i još jedinstveni front takvih socijalističkih nacija sa svim potlačenim narodima protiv politike zavojevanja i osvajačkih ratova, jednom rečju — u borbi protiv imperijalizma. Na osnovu svih ovih svojstava Staljin je »socijalističke nacije« smatrao sposobnijim za život i uopšte humanijim nego što može da bude bilo koja buržoaska nacija.[15] Zanimljivo je da se Staljin, za razliku od savremenih sovjetskih autora, nije pozivao na Lenjina kad je kovao svoj pojam »socijalističke nacije«. Sovjetskim autorima je mnogo stalo do uveravanja da je podela nacija na »kapitalističke« i »socijalističke« sastavni deo marksističko-lenjinističke teorije, mada klasike marksizma, kao što je poznato, nisu u prvom redu zanimale definicije, a još manje neke tipologije. Takav pristup je bio karakterističan više

[12] O toj zameni i njenoj opravdanosti vidi u: *Leninizm i nacional'nyj vopros*, str. 38.

[13] Objavljeno u: J. V. Stalin, *Sočinenija*, tom 11 (1928 — mart 1929), „Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury", Moskva, 1949, str. 333—355.

[14] *Isto*, str. 338.

[15] *Isto*, str. 339—341.

Digitized by Google

za Staljina i, još ranije, za ideologe pozitivizma iz vremena Druge internacionale.

Savremena sovjetska objašnjenja pojma »socijalističke nacije« su po slovu i još više po duhu ostala najvernija Staljinovoj definiciji iz 1929. godine. Pogledajmo sledeću obavezujuću definiciju »socijalističke nacije« koju su dali autori zbornika *Leninizm i nacional'nyj vopros v sovremennyh uslovijah:* »Socijalistička nacija je nova društvena zajednica ljudi koja se razvila iz nacije ili nacionalnosti kapitalističkog društva u procesu likvidacije kapitalizma i pobede socijalizma. Mada se radi o kvalitativno novoj osnovi, socijalistička nacija zadržava određene etničke specifičnosti, ali se njen celokupan način političkog, društveno-ekonomskog i kulturnog života preobrazio u skladu sa socijalističkim, internacionalističkim načelima.« Za Kuličenka, jednog od najautoritativnijih tumača sovjetske nacionalne politike, kvalitativna razlika između »kapitalističkih« i »socijalističkih nacija« se izražava u prvom redu na područjima ekonomskih, socijalnih, političkih, idejno-kulturnih i moralno-psiholoških odnosa. Kod »socijalističkih nacija« društveni (ekonomski, razvoj proizvodnih snaga) i klasni faktori imaju odlučujuću ulogu u poređenju s etničkim, odnosno samo nacionalnim faktorima. Uloga nacije u socijalizmu je bitno određena i takvim društvenim faktorima kao što su jačanje saveza radničke klase i radnog seljaštva i zbližavanje klasa i društvenih grupa. U poređenju s kapitalizmom korenito se izmenio karakter odnosa između nacionalnog i internacionalnog: nacionalno i internacionalno nisu više u suprotnosti jedno s drugim, već su u harmoničnom odnosu, pri čemu internacionalni faktor ima odlučujuću ulogu. Pripadnici svake nacije se u Sovjetskom Savezu s ponosom smatraju sovjetskim ljudima, koji opšteljudske i opštesavezne interese postavljaju iznad nacionalnih. Zajednica ekonomskog života, koja je ključna determinanta nacije, ima u uslovima sovjetskog društva pre internacionalni nego nacionalni karakter. Takav »harmoničan« odnos između nacionalnog i internacionalnog ima značajan uticaj na svest i psihologiju sovjetskih ljudi, na njihov svakodnevni život i tradiciju. Partija postavlja sebi kao poseban zadatak da kod »sovjetskih ljudi razvije duboku svest o tome da je dalji procvat narodâ SSSR mogućan samo učvršćivanjem njihovog jedinstva i zbližavanja«. Kod sovjetskih ljudi je briga za nacionalni razvoj spojena s njihovom vernošću internacionalnom dugu.[16]

[16] M. I. Kuličenko, *Aktual'nie problemy marksistsko-leninskogo učenija o nacijah i nacional'nyh otnošenijah v uslovijah socializma,* u zborniku *Socializm i nacii,* Redakcionna kollegija, Izdatel'stvo „Mysl", Moskva, 1975, str. 69—72. Identične teze o odlučujućoj ulozi socijalnih faktora i internacionalne i klasne komponente u vezi sa shvatanjem nacionalnosti zastupa većina sovjetskih autora. Vidi, na primer, delo koje je izdao Urednički kolegijum Akademije nauka SSSR i Institut za istoriju SSSR pod naslovom *Sovetskij narod — novaja istoričeskaja obščnost' ljudej — stanovlenie i razvitie,* Izdatel'stvo „Nauka", Moskva, 1975, str. 149—153. (Dalje ćemo ovo delo navoditi skraćeno: *Sovetskij narod.)*

Digitized by Google

Kako »sovjetske« tako i druge »socijalističke nacije« se od drugih nacija razlikuju po identitetu ekonomskih i političkih interesa svih pripadnika nacije, koji proističe iz sve potpunije društvene homogenosti. Jedinstvo nacije je rezultat pre svega ostvarenog čvrstog saveza radničke klase i radnog seljaštva, koji time što aktivno sarađuju u izgradnji besklasnog društva stvaraju povoljno tlo za zbližavanje i konačno ujedinjavanje nacija.[17] Vodeći subjekt toga istorijskog procesa je marksističko-lenjinistička partija, koja je sebi postavila obavezan zadatak da sve sovjetske ljude vaspitava u duhu proleterskog, socijalističkog internacionalizma. Taj novi istorijski kvalitet društvenih odnosa unutar pojedinih socijalističkih zemalja stvara u međunarodnim razmerama »novi tip« odnosâ među socijalističkim nacijama.[18] Proces oblikovanja internacionalne zajednice iznutra i spolja snažno dalje podstiče specijalizacija i kooperacija u proizvodnji, odnosno međunarodna podela rada među socijalističkim zemljama.[19]

Takvo »prevaspitavanje nacija u duhu socijalizma«[20] omogućila je tek socijalistička revolucija: na njenoj osnovi izrasla je zajednica ekonomskog života koja se temelji na nacionalizaciji sredstava za proizvodnju i njihovom prelasku u objekt opštenarodne svojine. Takvi uslovi su omogućili da se zauvek odstrani ekonomska osnova antagonizma u samoj naciji, što je zajedno sa socijalističkom industrijalizacijom i proizvodnim udruživanjem seljaštva dokrajčilo kapitalističke, feudalne i patrijarhalno-feudalne odnose.[21] U takvom shvatanju nacije i etničnosti uopšte očigledan je socijalno-deterministički pristup, u kome se zanemaruje kvalitativni aspekt nacije kao društvene pojave, pri čemu se pojam nacije bez ostatka svodi samo na društvenu ili klasnu komponentu. Pojam nacije je žrtvovan izričito formulisanom interesu za uspostavljanje neprotivrečnog društva — društva u mirovanju, odnosno — kako se to obično kaže — »monolitnog jedinstva« ili »društvene monolitnosti«.[22]

»Sovjetski narod« se pojavio istovremeno sa »socijalističkom nacijom« i nikao je iz iste nove društveno-istorijske osnove kao prvi i glavni rezultat revolucije. Osetila se potreba da se već u samom uvodnom delu novog sovjetskog Ustava iz 1977. godine »sovjetski narod« definiše ovako: »To je društvo zrelih socijalističkih društvenih odnosa, u kome je na osnovu zbližavanja svih socijalnih slojeva, pravne i stvarne jednakosti svih naroda i narodnosti nastala nova istorijska zajednica ljudi — sovjetski narod.«[23]

---

[17] *Leninizm i nacional'nyj vopros*, str. 421.
[18] *Isto*, str. 221.
[19] *Sovetskij narod*, str. 149. i *Leninizm i nacional'nyj vopros*, str. 429.
[20] V. E. Evdokimenjko, *Internacional'noe i nacional'noe v socialističeskom obščestve*, Kijev, 1976, str. 14. i 33.
[21] *Sovetskij narod*, str. 150—151.
[22] *Isto*, str. 153. i dr. i G. E. Glezerman, *Klassy i nacija*, u: *Socializm i nacii*, str. 119.
[23] „Izvestija", 4. jun 1977, str. 1.

Digitized by Google

Uprkos prividnoj logičnoj i idejnoj koherentnosti koncepcije »sovjetskog naroda«, mogu se u sovjetskoj sociološkoj i političkoj literaturi uočiti razlike interpretacije, koje se ponekad međusobom razilaze toliko da pojmu »sovjetski narod« pripisuju isključivo socijalna ili isključivo etnička obeležja. Zato je teško naći zadovoljavajuću i fundiranu definiciju »sovjetskog naroda«. I pored toga, ta nam se činjenica u određenom smislu pokazuje politički »funkcionalna« s obzirom na to da ambivalentnost toga pojma pruža veću mogućnost prilagođavanja svakodnevnim i teško predvidljivim izazovima nacionalne, odnosno međunacionalne problematike.[24] Čak i autoritativni prikaz sovjetskih stavova o nacionalnom pitanju otvoreno priznaje da pri definisanju pojma »sovjetski narod« postoje dve suprotne pozicije. Po jednoj, »sovjetski narod« ima sve karakteristike nacije: zajednicu ekonomike, teritorije, (međunacionalnog ruskog) jezika i duhovnih svojstava, tako da se umesto pojma »sovjetski narod« može upotrebiti i pojam »sovjetska nacija«. Po drugom stanovištu, pojam »sovjetski narod« znači pre svega političko, odnosno državno jedinstvo.

Za »sovjetski narod« se dalje konstatuje da je nikao iz iste društvene osnove kao i »socijalistička nacija«, to jest iz »prerastanja države diktature proletarijata u opštenarodnu državu«, kao odraz sve jačeg bratstva i jedinstva svih klasa i društvenih grupa, narodâ i narodnosti SSSR, odnosno sve veće homogenosti sovjetskog društva. »Sovjetski narod« se u skladu s takvim objašnjenjem predstavlja kao »viši stupanj zajedništva radničke klase i seljaštva, saradnje tih klasa i socijalističke inteligencije i bratstva i jedinstva svih sovjetskih naroda i narodnosti«. Komunističkoj partiji Sovjetskog Saveza pripada uloga izvora toga jedinstva.[25] Takav novi društveno-politički sadržaj sovjetskog društva je na jednoj strani rezultat, a na drugoj i stimulator »proleterskog internacionalizma«, koji je u Sovjetskom Savezu doživeo novi kvalitativni preobražaj u obliku »socijalističkog internacionalizma«. »Sovjetski narod« je, drugim rečima, narod »internacionalist« zbog »svetskoistorijskog karaktera svojih iskustava u izgradnji socijalizma i komunizma«. »Sovjetskom narodu« se, dalje, pripisuje uloga avangarde u borbi za društveni napredak u svetskom okviru[26], što je samo obnovljen stav iz programa Komunističke in-

[24] Jedan od glavnih stručnih „arhitekata" novog sovjetskog Ustava, dr A. P. Sosicin, priznao je u razgovoru s Janezom Staničem u emisiji RTV Ljubljana 29. decembra 1977. godine da pitanje „sovjetskog naroda" još nije sasvim teorijski raščišćeno (mada je uprkos tome formulacija o „sovjetskom narodu" dobila svoje mesto u Ustavu!). Sam Sosicin je dao protivrečnu definiciju „sovjetskog naroda" kao kategorije koja udružuje i *socijalnu* („zajednica prijateljskih klasa": radničke klase, kolhoznih seljaka i radne inteligencije) i *nacionalnu* komponentu (da nije reč samo o klasnom aspektu, već i o nacijama, o „novoj međunacionalnoj zajednici"). Sosicin je još dodao da „ne bi mogao reći da je reč o pravoj etničkoj zajednici".

[25] *Leninizm i nacional'nyj vopros*, str. 364.

[26] *Sovetskij narod*, str. 481. i 483.

Digitized by Google

ternacionale iz godine 1928, kad je Sovjetski Savez bio nazvan »jedinom pravom domovinom svetskog proletarijata«. Isto tako se često naglašava da je »sovjetski narod« viši oblik ljudske zajednice, uopšte viši tip organizacije internacionalne zajednice, »obrazac« novog i višeg tipa izgradnje ljudske zajednice i slično.[27] Autori zbornika o ulozi internacionalne i nacionalne komponente u socijalističkom društvu ističu svetski karakter »sovjetskog naroda« kao »obrasca i zajednice ljudi svetske socijalističke solidarnosti i jedinstva radničkih masa u celom svetu«. »Sovjetski narod pokazuje svim narodima njihovu budućnost i — njihov sutrašnji dan.«

Uprkos raspršenosti i različitim naglascima pri navođenju obeležjâ i karakteristika »sovjetskog naroda«, sledeća definicija toga pojma predstavlja zajednički imenilac većine rasprava. Pored opšteprihvaćene oznake da je reč o »novoj istorijskoj zajednici«, usvojene su i sledeće opšte odredbe: društveno-klasna zajednica na osnovi prijateljskih odnosa među radnicima, kolhoznim seljacima i inteligencijom; međunacionalna zajednica koju sačinjavaju bratski sovjetski narodi u okvirima opšte socijalističke ekonomske osnove, »jednotipna« socijalno-ekonomska struktura i zajednička socijalistička otadžbina — Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika; zajednica koju povezuje zajednička marksističko-lenjinistička ideologija, zbijena oko svoje avangarde — Komunističke partije; i, ne na poslednjem mestu, zajednica koju karakterišu opšta moralno-politička i duhovna svojstva ljudi, kao što su, na primer: odanost stvari komunizma, socijalistički patriotizam i internacionalizam, intenzivna radna i društveno-politička aktivnost, nemirenje s eksploatacijom i ugnjetavanjem, nacionalnim i rasnim predrasudama, klasna solidarnost s radnim ljudima svih zemalja.[28]

U sovjetskim raspravama, odnosno — bolje — u sovjetskoj nacionalnoj doktrini učenje o internacionalizmu zauzima mesto nezamenljive idejne postavke socijalističkog razvoja narodâ. Marksizmu pripada zasluga što je otkrio »objektivna načela zbližavanja narodâ i što ih je ugradio u pojam proleterskog internacionallizma«. »Proleterski internacionalizam« obuhvata sva područja društvenog zbivanja (od psihologije do politike i celokupne društvene prakse) u socijalističkom društvu i predstavlja, zapravo, kako njegovo opšte načelo tako i načelo komunističkog morala.[29]

Sovjetski stručnjaci za međunarodno pravo su početkom šezdesetih godina proširili »proleterski internacionalizam« kao političku i moralnu kategoriju i na normu međunarodnog prava koja treba da važi za odnose među socijalističkim državama. Novi ustav SSSR je u tom smislu i sa svim »posledicama« za članice

[27] Vidi, na primer, *Leninizm i nacional'nyj vopros*, str. 362.

[28] *Sovetskij narod*, str. 3; vidi takođe: V. F. Samojlenko, *Sovetskij narod — novaja istoričeskaja obščnost' ljudej*, u: *Socializm i nacii*, str. 322.

[29] *Leninizm i nacional'nyj vopros*, str. 228.

Digitized by Google

»socijalističke zajednice« proklamovao »proleterski internacionalizam« za jednu od značajnih ustavnih kategorija. Za odnose između SSSR i socijalističkih država ne mogu važiti načela miroljubive koegzistencije, koja kao »oblik klasne borbe» važe za odnose SSSR sa kapitalističkim državama. Odnose sa socijalističkim zemljama može da reguliše samo »nenarušivi zakon strogog poštovanja načelâ marksizma-lenjinizma i načelo proleterskog internacionalizma«. Načela iz opšteg međunarodnog prava, kao što su suverenost, ravnopravnost, samoopredeljenje, teritorijalni integritet, nemešanje u unutrašnje poslove, imaju u odnosima među socijalističkim zemljama potpuno »novi sadržaj«, koji diktiraju (objektivni) interesi »najinternacionalističkije« socijalističke države — Sovjetskog Saveza. Mada se u Sovjetskom Savezu formalno odbacuje »teorija ograničenog suvereniteta« kao »buržoaska izmišljotina«, novi sovjetski Ustav svojom formulacijom o »proleterskom internacionalizmu« uvodi još izrazitiji oblik »starateljstva» nad sudbinom socijalizma ne samo u Sovjetskom Savezu, već i u drugim socijalističkim zemljama. »Briga« za pravilan socijalistički razvoj ne može, dakle, biti prepuštena samo jednoj socijalističkoj zemlji (s izuzetkom Sovjetskog Saveza!). U Sovjetskom Savezu nimalo ne kriju da je sloboda narodâ socijalističkih država i njihovih partija ograničena osnovnim interesima »socijalističke zajednice« i da zato shvatanje suverenosti i prava naroda na samoopredeljenje treba uvek ocenjivati sa stanovišta »klasnosti« i »internacionalizma«. Ustavni karakter tog objašnjenja danas više ne služi samo za opravdavanje vojne intervencije Sovjetskog Saveza i njegovih saveznika 1968. godine u Čehoslovačkoj, već mu se pokušava dati šire i trajnije značenje. Izuzetak koji je u tom pogledu napravio Sovjetski Savez bila je Kina, s kojom je Sovjetski Savez deklarativno bio spreman da razvija međudržavne odnose na osnovu načelâ miroljubive koegzistencije.[30] Pojedini sovjetski autori i ne pokušavaju da skrivaju stav da za odnose među državama socijalističke zajednice moraju važiti odnosi kakvi postoje među sovjetskim republikama.[31]

Nacionalni interesi i socijalizam se uopšte ne mogu potpuno ostvariti van okvira »svetskog socijalističkog sistema«[32]. Marksističko-lenjinističke partije nisu odgovorne u prvom redu u svojoj

[30] Navedeno prema: Miran Šuštar, *Proletarski internacionalizem*, „Delo", 2. jul 1977, str. 28. Aktuelno političko obrazloženje ograničavanja nacionalnih interesa socijalističkih država je naročito decidirano formulisao S. Kovalev u: *Suverenitet i internacional'nye objazannosti socialističeskih stran*, „Pravda", 26. septembar 1968. Takva uloga Sovjetskog Saveza bila je zapisana još u Programu Komunističke internacionale na njenom Šestom kongresu godine 1928, i to kao „hegemona celokupnog svetskog revolucionarnog pokreta", „najvećeg faktora svetske istorije" i „jedine prave otadžbine svetskog proletarijata".

[31] O tome vidi, na primer, stav sovjetskog teoretičara Gorbačeva u časopisu „Voprosy istorii KPSS", kako ga je Tit Doberšek izložio u članku *Odnosi nove vrste*, „Delo", 23. septembar 1977.

[32] *Leninizm i nacional'nyj vopros*, str. 426; M. S. Junusov i dr., *nav. delo*, str. 75. i u drugim delima.

Digitized by Google

zemlji — svojoj radničkoj klasi, već faktorima izvan sopstvene zemlje; bilo kakvo traženje »svoga«, »nacionalnog« puta u socijalizam ili pozivanje na »samostalnost« znači negiranje »opštih zakonitosti socijalističke izgradnje« i može da ugrozi stvar internacionalizma i socijalizma.[33] U teorijskim raspravama takav stav se prikazuje kao univerzalno važeća teza o »vodećoj ulozi internacionalnog momenta u poređenju s nacionalno-specifičnim«, odnosno o dalekosežnijem značaju internacionalnih interesa, o nužnosti da se nacionalni interesi podrede internacionalnim, o »nacionalnom« samo kao »obliku« i »internacionalnom« kao »sadržini« itd.[34]

Idejna i logička protivrečnost sovjetskih obrazlaganja internacionalizma još više se zaoštrava kad sovjetski autori preterano naglašavaju »posebne kvalitete« i naročito istaknutu, ako ne i odlučujuću ulogu ruskog naroda i njegove kulture u višenacionalnoj sovjetskoj društvenoj zajednici. Svođenje internacionalizma u svetskim razmerama u prvom redu na »vernost« Sovjetskom Savezu, na priznavanje njegove »avangardne« uloge i karaktera »prototipa« za ceo svet, u unutrašnjim odnosima Sovjetskog Saveza se naglašavanjem glavne i bitne uloge ruskog naroda još više sužava. Na svesaveznoj naučno-praktičnoj konferenciji u Tbilisiju 1976. godine, na kojoj se raspravljalo o ostvarivanju nacionalne politike i o aktuelnim pitanjima internacionalističkog vaspitavanja sovjetskih ljudi u svetlosti Dvadeset petog kongresa KP SS, prvi sekretar CK KP Gruzije Edvard Ševarnadze je razvijao tezu o ulozi ruskog naroda kao »cementa« u nastajanju nove istorijske zajednice — »sovjetskog naroda« i o specifičnim vrlinama ruskog naroda. Stavovi Edvarda Ševarnadzea izgledaju, možda, ekstremni, ali ipak su dovoljno tipični za određena sovjetska razmišljanja o problematici nacija u sovjetskom društvu. Ševarnadze smatra da ruski narod ima »urođeno, izoštreno osećanje za socijalnu pravičnost« i, posebno, da ima »razvijeno osećanje za nacionalnu slobodu i nacionalnu pravičnost«, da je »u formiranju njegovog karaktera igrala ne malu ulogu činjenica da raspolaže ogromnom, neizmernom teritorijom i neiscrpnim prirodnim bogatstvima, da je »ruski narod od davnina mnogobrojan, moćan, genijalan i velikodušan«. »Na svetu nema naroda koji je za sreću i dobro drugih naroda učinio toliko mnogo i tako iskreno i nesebično, mada ponekad i po cenu velikih žrtava i odricanja, kao što to čini ruski narod.« Ševarnadze je u istom dahu upozorio na one težnje u međunarodnom komunističkom radničkom pokretu koje su »nacionalistički« obojene, koje zagovaraju nacionalnu izolova-

[33] *Leninizm i nacional'nyj vopros*, str. 229. i 331.

[34] O pomenutim tezama vidi u sledećim delima: *Leninizm i nacional'nyj vopros*, str. 35; A. I. Doronchenkov, *Internacional'noe i nacional'noe*, str. 64; V. E. Evdokimenjko, *nav. delo*, str. 62. (Autori ovog dela su došli u direktan sukob s pravilima formalne logike kad na str. 56—58. pišu da se ne sme potcenjivati niti precenjivati nijedan od ova dva momenta!) i C. T. Kaltahčjan, *Edinstvo, rascvet i sbliženie nacij — zakonomernost' socializma*, u zborniku *Socializm i nacii*, str. 262; ili M. S. Junusov i dr., *nav. delo*, str. 14.

Digitized by Google

nost i zatvorenost i uopšte ignorišu opšte klasne interese. Ševarnadze je čak i za carističku nacionalnu politiku — razume se, dukčije i sasvim suprotno od Lenjina — imao samo reči pohvale; naime, govornik je zahtevao da se naučna literatura koja opisuje priključenje Gruzije pre što devedeset tri godine odrekne ocene o »manjem zlu«. Po njemu, tada nije bilo posredi podjarmljivanje gruzijskog naroda od strane carske Rusije, jer »ko iza carskog dvoglavog orla ne vidi istinskog orla istorije — veliki ruski narod, taj ili je slep ili je protivnik prijateljstva naših naroda«[35].

Uporedo s pridavanjem ruskom narodu atributâ »velikog naroda« i »starijeg brata« i ruskom jeziku se pripisuje karakter »velikog i moćnog« jezika.[36] U poređenju s drugim jezicima ruski jezik je »razvijeniji« i »bogatiji«, a, pored toga, odlikuje se i nizom drugih preimućstava — na primer, neznatnim razlikama narečjâ, vrlo malim razlikama između govornog i književnog jezika, znatnom podudarnošću govorne i pisane reči itd.[37]

Ideološka formula »procvata i zbližavanja« socijalističkih nacija ogleda se i na takozvanom području »politike jezičke izgradnje«, za koju je u socijalističkom društvu karakteristično da se pojavljuje kao »prirodno istorijski, a ne stihijni proces«[38]. Formula »procvata i zbližavanja« je na jezičkom području malo preinačena, bolje — specificirana kao »ravnopravnost« i »uzajamno bogaćenje jezikâ«[39]. Ipak je, kao i u prvom slučaju, gde je naglasak na »zbližavanju«, odnosno »internacionalnosti«, i na ovom području naglašen i društveno favorizovan proces »uzajamnog bogaćenja jezikâ«, što, naravno, ne iznenađuje i samo se logično dopunjuje sa sovjetskim koncepcijama o »socijalističkoj naciji«, »sovjetskom narodu«, »proleterskom«, odnosno »socijalističkom internacionalizmu« i uopšte s vizijom o homogenom i monolitnom, etnički »oslobođenom« društvu. Sovjetski autori navode mnoge faktore koji ne govore u prilog proširivanja jezikâ — pored ekonomskog faktora se još posebno ističu uticaji i posledice daljeg razvoja naučno-tehničke revolucije.[40] Opštija idejna formula sovjetske politike u oblasti jezika glasi ovako: »Za epohu socijalizma nije karakteristična diferencijacija jezikâ (nastajanje dijalekata) niti integracija u tom smislu da bi jedan književni jezik asimilovao drugi, već leksičko i drugo uzajamno bogaćenje na osnovi njihove ravnopravnosti.«[41] Time što su se jezici neruskih naroda i narodnosti »združili« u zajedničkom imeniocu ruskog pisma, došlo je do intenzivnijih i ubrzanih procesa uzajamnog uticanja je-

[35] Citirano prema dva izvora: Tit Doberšek, *Rusi kao cement*, „Delo", 10. decembar 1976. i Janez Stanič, *O socijalističkoj naciji*, „Start", br. 231/1977, str. 40.

[36] *Leninizm i nacional'nyj vopros*, str. 315; Tit Doberšek, *Polemično vzdušje*, „Delo", 6. oktobar 1977.

[37] *Leninizm i nacional'nyj vopros*, str. 316.

[38] *Isto*, str. 321.

[39] *Isto*, str. 324.

[40] Ju. D. Dešeriev, *Nacional'nye jazyki v uslovijah razvitogo socialističeskogo obščestva*, u: *Socializm i nacii*, str. 186.

[41] *Leninizm i nacional'nyj vopros*, str. 318.

Digitized by Google

zikâ, pri čemu je naglašeno u prvom redu ideološki favorizovano uticanje u pravcu: ruski jezik — jezici neruskih naroda i narodnosti. Štaviše, Burmistrova je upozorila da se kao najznačajniji zadatak na području lingvističkog zbivanja u SSSR pokazalo »dalje širenje društvenih funkcija ruskog jezika, i to kako u značenju jezika za međunacionalno opštenje tako i jezika kao sredstva za razvoj sovjetskih naroda«[42]. Sovjetske analize jezika se svesno ograničavaju na istraživanje funkcionalnosti odnosa između »razvoja jezikâ« i »nove istorijske zajednice — sovjetskog naroda«: opštije metodološki rečeno, posredi je ograničavanje sociološke analize jezikâ na funkcionalni aspekt, u koji spadaju posebno izabrani društveno-ideološki faktori. Stupanj razvijenosti jednog jezika može se odrediti po njegovoj leksici i njegovoj »stilističkoj diferencijaciji«. U leksici se s naročitom jasnoćom ogleda stanje datog društva. Ti kriterijumi imaju odlučujući značaj pri daljem razvrstavanju funkcija pojedinih jezika na »internacionalne« i na samo »nacionalne« ili na »javne« i »domaće« itd. »Posredovanjem« ruskog jezika, a pre svega »posuđivanjem« iz ruskog književnog jezika, u jezicima drugih naroda SSSR javlja se sve više internacionalnih izraza. Predlozi nekih lingvista i drugih da se na nacionalne jezike prevode takvi već usvojeni internacionalni izrazi kao što su »revolucija«, »sovjeti«, »komunizam«, »kosmonaut« itd. ocenjeni su negativno. Rast »internacionalne leksike« predstavlja progresivnu težnju, koju treba samo podupirati. Kao primer sve jačeg trenda »internacionalizacije« izrazâ sovjetski autori navode podatak da u baškirskom jeziku od ukupno 1.764 izraza iz fizike ima 1.400 onih koji su na jedan ili drugi način povezani s ruskim jezikom; u hemiji je od 1.948 izraza samo 148 baškirskog porekla.[43] Jedna druga grupa lingvista je posle dugotrajnog proučavanja došla čak do podatka da u većini jezika sovjetskih naroda 70 do 80 procenata novih naučno-tehničkih, društveno-političkih i nastavno-pedagoških izraza predstavljaju pozajmice iz ruskog jezika ili se radi o posledici njegovog »posredovanja«.[44] Književni jezici narodâ SSSR, naime, preuzimaju mnoge izraze iz »internacionalnog rečničkog fonda« ruskog jezika.

Ovakvi stavovi u savremenim sovjetskim razmišljanjima o naciji uzeti su većinom iz teorije o državi. Racionalizaciji velikodržavnog interesa, ne samo za unutrašnje svrhe, već i u međunarodnim razmerama, podređena su, dakle, kako metodološka ishodišta tako i sami konačni rezultati proučavanja uloge i mesta nacije u socijalističkom društvu. Tu činjenicu otkriva često i hipertrofirano manipulisanje apstraktnim pojmovima klase i internacionalizma, kojima se obično iscrpljuje suština nacionalnog bića. Sličnu sudbinu doživljava i jezik, kome se pripisuje u prvom redu uloga nekakvog »sredstva« koje se po volji može birati, a ne uzi-

[42] T. Ju. Burmistrova, *Teorija socialističeskoj nauci*, Leningrad, 1970, str. 65.

[43] *Leninizm i nacional'nyj vopros*, str. 319.

[44] T. A. Bertagaev, Ju. A. Dešeriev, M. I. Isaev i dr., *Rol' ruskogo jazyka v razvitii slovarnogo sostava jazykov narodov SSSR*, Moskva, 1959, str. 2.

Digitized by Google

ma se kao svojstvo povezano sa osnovnim elementima ljudskog mišljenja. Tretiranje nacije i jezika kao perifernih pojava ima negativne teorijske posledice ne samo za te dve društveno relevantne pojave, već povlači za sobom i iskrivljeno shvatanje svih ostalih kategorija povezanih s tim. Naime, moramo se složiti s ocenom Režisa Debreja da se, očigledno, »ne može imati rigorozna definicija internacionalizma sve dotle dok se nema rigorozan stav prema nacionalnom pitanju«[45].

U teorijskoj hijerarhijskoj klasifikaciji pojmova država zauzima centralno mesto — svi drugi pojmovi su joj podređeni i njihovo jako relativizirano značenje je određeno baš tom činjenicom. Time što se država prikazuje ili samo pretpostavlja kao otelovljenje neotuđivog državnog interesa, ujedno se potvrđuje shvatanje da je socijalističko društvo harmoničan organizam koji teži još samo svojoj totalnoj funkcionalizaciji. Sovjetska raspravljanja o nacionalnoj problematici opterećena su, dakle, sasvim pragmatičnim interesima, koji su oslonjeni u prvom redu na raison d'Etat. Sve te više ili manje modifikovane (neo)staljinističke varijante shvatanja nacije imaju zajednički imenilac u pozivanju na »čisti« internacionalizam, jer naglašavanje nacionalnog momenta samo »muti« klasnu borbu, a tim i jasnu sliku internacionalno usmerene klasne strategije, koja je još Staljinu značila samo strategiju »bez obzira na nacionalnost«. U tom pogledu je ilustrativna prognoza uglednog predstavnika sovjetske nauke o društvu V. F. Kotoka da će značaj nacionalnog pitanja, u sledećih nekoliko decenija sve više slabiti zbog nagle urbanizacije i industrijalizacije periferije i, posebno, zbog jačanja mreže kulturnog komuniciranja po celom Sovjetskom Savezu.[46] Ovaj karakteristični stav se sasvim dobro slaže sa buržoaskim marginalizacijama nacije, koje svoja predviđanja oslanjaju na procese planetarizacije, kibernetizacije, naučno-tehničke revolucije, ukratko — na racionalizaciju uopšte. Oba ova, za shvatanje nacije prilično ekstremna gledišta prizivaju u život ideje iz XIX veka koje su na naciju gledale kao na »staromodnu predrasudu«. Oba ta savremeno »nesavremena« shvatanja ukidaju naciju (ili nacije) u ime ili »čistokrvnog« internacionalizma ili svespasavajućeg univerzalizma. U buržoaskoj varijanti oslonac takvog ukidanja nacije je kapital, dok je u dogmatičkoj reviziji marksizma to apstraktna »internacionalna klasa«, koja je, u stvari, samo produženi interes konkretne (sovjetske) države. Ukoliko pri tom još ima pozivanja na marksizam, u njega se uvodi imperativni stav o nužnosti prevođenja posebnih nacionalnih interesa na istorijski »viši« zajednički imenilac interesâ »socijalističke metropole«, nekakve »matične« nacionalne klase.

Međutim, za razliku od savremenih sovjetskih shvatanja nacije, u klasičnoj marksističkoj dijalektičkoj skici odnosa nacio-

[45] Régis Debray, *Marxism and the National Question*, „New Left Review", London, 1977, br. 105, str. 34.

[46] Navedeno u: Eisenstadt S. N. and Rokkan S., eds.,*Building States and Nations*, vol. I, Sage Publications, 1973, str. 32.

Digitized by Google

nalnog i klasnog nije bilo mesta ni za kakvu apriornu i neistorijsku hijerarhizaciju tih pojmova. Još od klasikâ marksizma se održava saznanje da se apstraktna apologija sasvim »izolovane« nacije ne može završiti ničim drugim već osiromašenjem i sadržaja klase i demokratskog shvatanja internacionalizma. Internacionalizacija nacije klasicima marksizma nije značila nikakvu denacionalizaciju, već samo jedan vid nacionalne afirmacije, gde nacionalna sloboda predstavlja jednu od značajnih dimenzija ljudske slobode u procesu dugotrajnog prelaženja nacionaliteta u humanitet.[47] Protiv sivila mehanički shvaćenog internacionalizma beskompromisno je istupao i Lenjin kad se bez rezerve opredelio za stav koji je neprihvatljiv za savremene sovjetske teoretičare, to jest da će pad »internacionalne buržoazije« milion puta uvećati diferencijaciju čovečanstva u pogledu bogatstva i raznovrsnosti oblikâ duhovnog života i idejnih strujanja, težnji i varijanata.[48] Lenjin je imao izvanredan sluh za neotuđiva prava narodâ, koja je i teorijski i praktično-politički branio od takvih nacionalističkih predrasuda kao što je »uzorna nacija« ili, pak, uverenje da se sve zemlje moraju ravnati po »boljševičkom revolucionarnom kalendaru«.[49]

Klasični marksistički stav da se revolucije izvode »s narodima« i njihovim karakteristikama, a ne bez njih ili mimo njih, prihvatila je i stvaralačka marksistička misao u XX veku. Uzmimo za primer Gramšija, koji se, doduše, nije mnogo bavio nacionalnim pitanjem, ali je, ipak, jasno shvatao složenu prirodu dijalektičkih odnosa između nacije, klase i internacionalizma. Za Gramšija je, na primer, nacionalno pre svega rezultat »kombinacije« koju treba shvatiti kao »neponovljivu i izvornu«. Gramši nije sumnjao u to da razvoj vodi u internacionalizam, »ali je polazna tačka »nacionalna« i od nje moramo polaziti«. Klasa se, dakle, u određenom smislu mora »nacionalizovati«, jer pre nego što dođe do uslovâ u kojima će ekonomija vladati u svetskim razmerama, »treba proći mnoge faze u kojima regionalne kombinacije (grupisanje nacija) mogu biti veoma raznolike«. Za Gramšija je uvažavanje nacionalnosti svojevrstan zakon nužnosti, koji dijalektički neće biti ukinut pre nego što preovladaju snage koje »teže građenju mirne i solidarne podele rada«. Neuzimanje u obzir toga »zakona« ukazuje na prisutnost »starog mehanizma«, čiji pogledi na nacionalno pitanje imaju za posledicu »pasivnost« ili očekivanje nekakvog »anahronističkog i protivprirodnog oblika »napoleonstva««[50].

---

[47] Uporedi: Kasim Suljević, *Uporedna polazišta u pristupima nacionalnom fenomenu*, „Pregled", Sarajevo, 1978, br. 2, str. 240.

[48] Uporedi: V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, tom 9, „Kultura", Beograd, str. 290.

[49] Vidi: V. I. Lenin, *Izbrani spisi o nacionalnem vprašanju*, „Cankarjeva založba", Ljubljana, 1974, str. 77. i V. I. Lenin, *O nacionalnem vprašanju*, „Cankarjeva založba", Ljubljana, 1951, str. 397.

[50] Antonio Gramsci, *Izbrana dela* (uredil Antun Žun), „Cankarjeva založba", Ljubljana, 1974, str. 226—228.

Digitized by Google

I jugoslovenska marksistička misao je dala značajan doprinos kritičkom osvetljavanju problematike dijalektičkog postavljanja odnosa nacionalnog i klasnog, na jednoj, i nacionalnog i internacionalnog, na drugoj strani. U prvom redu je značajno saznanje da se s političkom pobedom socijalističkih snaga ne rešavaju automatski i sva pitanja povezana s nacionalnošću i da istinska internacionalistička orijentacija pretpostavlja neprestano rešavanje nacionalnog pitanja, borbu protv svakog oblika nacionalnog hegemonizma i neravnopravnosti, a za ravnopravnost kako malih tako i velikih naroda u užim višenacionalnim, pa i u širim okvirima međunarodne zajednice. Jugoslovenska marksistička misao je među prvima upozorila na izrazito idealistički način teorijskog tretiranja nacionalnog pitanja u slučaju Staljinovih i neostaljinističkih varijanata podele nacija na »buržoaske«, odnosno »kapitalističke« i »socijalističke nacije«. U vezi sa Staljinovim očekivanjem da će se jezici spajati u nekakve »zonalne jezike« pomoću administrativne centralizacije i propagande internacionalističkih shvatanja naglašena je besmislenost povezivanja procesa odumiranja nacija s procesima spajanja jezikâ, bez obzira na to što su jezici postojali i pre nastanka nacija i na činjenicu da će se ljudi, a ne jezici povezivati u više oblike udruživanja čovečanstva.[61]

[61] Vidi: Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, DZS, Ljubljana, 1970, str. 67—70. i dr.

Digitized by Google

Zoran Stanojević

Protivurečnosti društveno-ekonomskih transformacija u zemljama Latinske Amerike

Uvod

Borba za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka (NMEP) koja poslednjih godina sažima vitalne interese zemalja u razvoju u međunarodnim odnosima, razvila se zapravo na bazi širenja svesti u ovim zemljama da se mehanizmi razvoja opasno otuđuju iz nacionalnih okvira. Teorijski prodor u tkivo struktura zavisnosti koje uspostavljaju novi nosioci akumulacije kapitala na svetskom nivou (transnacionalne kompanije), koji je izvršen tokom poslednjih petnaestak godina, omogućio je da se, posredstvom međunarodnih skupova i konferencija, posebno u okviru pokreta nesvrstanih zemalja, otpočne sa kristalisanjem strategije suprotstavljanja imanentnoj tendenciji kapitala da u polju svoga dejstva (a to je danas čitav svet) rađa na jednoj strani razvoj, a na drugoj nerazvijenost.

Međutim, često se dešava da ova »imanentna logika kapitala« dobija, u teoriji, fetiški, »katastrofičan« vid, u smislu da se

Digitized by Google

realni društveno-politički razvoj i klasna borba tumače kao neposredna »izlučenja« ove »logike«, koja se uz to sužava najčešće na svoju usko ekonomsku dimenziju. Ovo vodi izvesnom okoštavanju i dogmatizaciji teorije o »razvoju nerazvijenosti«, njenoj nesposobnosti da tumači najnovija zbivanja, i taj trend je danas najuočljiviji možda u Latinskoj Americi, u regionu u kome su ove teorije u velikoj meri i formulisane.

Drugim rečima, borba za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka ne zavisi samo od naučne, logičke i etičke koherencije i istinitosti stavova koje zemlje u razvoju zauzimaju i nastoje da brane u odnosima sa razvijenim zemljama, već u najvećoj meri i od realne sposobnosti ovih zemalja (ZUR) da *nametnu* pravednije međunarodne ekonomske odnose. Ovo, sa svoje strane, direktno zavisi, između ostalog, i od društvenih struktura i političkih oblika vladavine u pojedinim zemljama i regionima u razvoju, a taj je aspekt problema u dosadašnjim raspravama o NMEP-u često bio zaobilažen.

Polazna pretpostavka ovog rada sadržana je u uverenju da se teorijsko osmišljavanje borbe za novi međunarodni ekonomski poredak ne može izvesti bez analize društvenih struktura, klasne borbe i političkih oblika vladavine u zemljama u razvoju. Transformacije u ovim oblastima tokom vremena jačaju ili slabe ukupan odnos snaga na međunarodnoj sceni, a od njega u osnovi zavisi mogućnost promene postojećih ekonomskih odnosa u svetu. Ponekad, u težnji da se ovo »dovede do kraja«, formuliše se stav da je, u krajnjoj liniji, borba za socijalizam isto što i borba za novi međunarodni ekonomski poredak, odnosno da bez socijalističke transformacije zemalja u razvoju nema ni NMEP-a. Kada je u pitanju borba za NMEP, međutim, potrebno je prodreti dublje iza ideoloških parola i u protivurečnom i složenom tkivu današnjeg sveta tražiti one impulse i njihove društvene nosioce koji pospešuju samostalnost i nezavisnost narodâ, njihovo uspešno suprotstavljanje svim vidovima dominacije i eksploatacije koji se danas snažno manifestuju u svetu.

Rezultati istraživanja političkog procesa u Latinskoj Americi imaju, nesumnjivo, veliki značaj za strategiju borbe za NMEP, iz više razloga. Pre svega, u ovom regionu su pedesetih godina ispitani glavni recepti buržoaskog reformizma za rešavanje pitanjâ razvoja polukolonijalnih, monokulturnih privreda. Rezultati su bili uglavnom negativni i proizveli su niz značajnih posledica: s jedne strane, njihovo uopštavanje je dovelo do uobličavanja teorije zavisnosti i »razvoja nerazvijenosti«, a kasnije i strategije NMEP-a, a, s druge, razočarenje socijalnih slojeva odrazilo se u radikalizaciji i jačanju socijalnih dimenzija političkih borbi koje će kulminirati sa kubanskom i čileanskom revolucijom. Drugo, u ovom regionu je ispitano još jedno »sredstvo« borbe za održavanje postojećeg međunarodnog ekonomskog poretka zasnovanog na dominaciji i eksploataciji: uspostavljanje vojnih autoritarnih režima, koji su zbog represivnosti svojih mehanizama vladanja često dobijali epitet fašističkih. U prvom trenutku je izgledalo da

Digitized by Google

ovi režimi efikasno rešavaju zadatke koji su im postavljeni, ali najnoviji razvoj događaja u Latinskoj Americi (a posebno revolucija u Nikaragvi) pokazuje da je reč o palijativima koji zapravo samo podgrejavaju žarišta »bolesti«. Treće, Latinska Amerika, zbog svog nešto višeg nivoa razvijenosti proizvodnih snaga u odnosu na ostale zemlje u razvoju u Africi i Aziji, što je sa svoje strane uslovilo snažnu penetraciju stranih ekonomskih, ideoloških, političkih i vojnih faktora, u izvesnoj meri pruža sliku ovim regionima njihove budućnosti, ukoliko ne dođe do promena u međunarodnim ekonomskim odnosima. Najzad, Latinska Amerika pruža lep primer rezultata koje postiže levica kada svoju strategiju ne zasniva na uopštavanju protivurečnosti sopstvenih sredina, već na autoritetu širih, međunarodnih ideološko-političkih struja.

Ekonomska i društveno-politička slika Latinske Amerike je izuzetno složena. Ovaj region čine zavisne države koje su, ponekad, u situaciji da bolje kontrolišu sredstva za proizvodnju nego neke razvijene zemlje (recimo Kanada)[1]; dve društveno-ekonomski najrazvijenije zemlje kontinenta (Argentina i Brazil) imaju vojne autoritarne političke režime; pokazatelji ekonomskog razvoja ovog regiona u poslednjih nekoliko godina ukazuju na činjenicu da *potencijalna* autonomija kontinenta u odnosu na ostali deo sveta sa godinama raste, što se izražava u dostignutom nivou ekonomskog rasta u pojedinim zemljama, diverzifikaciji privrede, dostignutom tehničkom nivou, potencijalno rastućim mogućnostima akumulacije u znatnom delu regiona itd.[2] Međutim, na 100 dola-

[1] Vidi: Göran Therborn, *The Travail of Latin American Democracy*, „New Left Review", London, 1979, No. 113—114, p. 72.

[2] „Oko 1950. g. ukupan proizvod Latinske Amerike je bio 60 milijardi dolara; 1974. g. je bio 220 milijardi dolara (računato po vrednosti dolara iz 1970. g.); to je gotovo četiri puta više. Te godine su snažnije privrede ovog regiona dostigle nivo razvoja zapadnoevropskih zemalja pedesetih godina" (*Latin America and the transition to a new international economic order*, „Economic Survey of Latin America", United Nations, 1975, p. 42). Danas se u Latinskoj Americi kao regionu ostvaruje oko 800 dolara po stanovniku. Međutim, jako je izražen neravnomeran razvitak: dve trećine bruto proizvoda kontinenta otpada na tri zemlje: Brazil, Meksiko i Argentinu. Enrike Iglesias, izvršni sekretar CEPAL-a, ovako sažima aktuelni društveno-ekonomski trenutak Latinske Amerike: „Latinska Amerika važi kao „polurazvijeno" područje... koje se nalazi na prijelazu između najrazvijenijih oblika bogatog društva i ekstremnog polusiromaštva. Neobično visoka stopa razvoja te regije u posljednjih nekoliko godina (u prosjeku 7% godišnje tokom ovog desetljeća)... te zapažen napredak na polju obrazovanja, zdravstva i stanovanja — sve to nije moglo prikriti velike suprotnosti koje postoje u Latinskoj Americi, gde je ukupan broj stanovnika dosegao brojku od 300 miliona... Industrijska aktivnost u Latinskoj Americi je posljednjih godina bila jedna od najdinamičnijih. Ali, industrijski sektori o kojima je riječ uglavnom ovise o potrošnji tzv. luksuzne robe ili robe namijenjene samo jednom uskom krugu ljudi. Statistike pokazuju da je posljednjih godina uglavnom proizvodnja trajnih dobara i automobila najviše stimulirala industrijski razvoj Latinske Amerike. I tako je ona zapala u *izvitoperene kružnice* (*kurziv* Z. S.), s pogubnim posljedicama. Pokretači ekonomskog sistema pos-

Digitized by Google

ra prosečnog porasta dohotka per capita tokom šezdesetih godina, samo dva dolara su pripala najsiromašnijima koji čine 25% stanovništva. Danas od 300 miliona i više stanovnika Latinske Amerike 110 miliona živi u uslovima krajnjeg siromaštva[3], a od njih su 65 miliona na selu, »isključeni iz celokupne dobiti ekonomskog razvoja«[4]. U poslednjim izveštajima CEPAL-a se navodi toliki broj indikatora bede ovih slojeva da to samo po sebi eliminiše neke od prepreka da se razumeju siloviti oblici izražavanja nezadovoljstva koji karakterišu politički proces u ovom regionu. Možda ni jedno područje zemalja u razvoju u svetu, pa ni ona koja su do nedavno bila pod direktnom kontrolom kolonijalnih gospodara, nije bilo pod jačim pritiskom jedne imperijalističke sile kao što je to slučaj sa Latinskom Amerikom. Nigde taj pritisak nije ni tako sinhronizovan i jedinstven (vlade i monopoli) kao u ovom regionu. Najzad, a to je novija tendencija, u isto vreme dok Sjedinjene Države nastavljaju da budu glavni izvor kapitala za Latinsku Ameriku i Karibe (i dok ova zona održava svoj »značaj« kao glavni primalac ovih kapitala na »periferiji«), primećuje se trend smanjivanja dostignutog severnoameričkog učešća i srazmerno povećavanje učešća drugih »centralnih« ekonomija.[5]

Ovih nekoliko karakteristika protivurečnog društveno-ekonomskog procesa u Latinskoj Americi trebalo bi da bude fon na kome će se odvijati istraživanje unutrašnjih društveno-ekonomskih transformacija u zemljama Latinske Amerike u posleratnom razdoblju. Ovaj je period, na bazi kriterijuma specifičnih značenja za novi međunarodni ekonomski poredak, podeljen u sledeće faze: 1. Razvoj i kriza desaroljizma i populizma; 2. Revolucija i kontrarevolucija u Latinskoj Americi; 3. Savremene tendencije. Na kraju će biti učinjen pokušaj da se opredeljenje za NMEP u zemljama Latinske Amerike fundira u proces njihove unutrašnje društveno-ekonomske transformacije i emancipacije.

1. Razvoj i kriza desaroljizma i populizma

Od 1945. g. do početka pedesetih godina društveno-političkom i idejnom realnošću Latinske Amerike dominirala je demokratsko-liberalna vizija proizvodnje, razvoja i strukturiranja društva. U

taju sve više ovisni o potrošnji sektora s visokim primanjima; no i takva potrošnja ima svoje granice. Situacija je, na neki način, slična onoj koju nalazimo u bogatim društvima, kada ona više nisu u stanju razviti potrošnju nekih trajnih dobara jer su dosegla stupanj zasićenja potražnje, naročito tih trajnih dobara" (Enrique Iglesias: *Stil razvoja za Latinsku Ameriku*, „Marksizam u svetu", Beograd, 1978, br. 2, str. 166).

[3] Vidi: *Notas sobre la economía y el desarrollo de América Latina*, CEPAL, enero de 1979.

[4] Enrique Iglesias, *Latin America: The new regional and world setting*, Caudernos de la CEPAL, Santiago de Chile, 1975, No. 1, p. 24.

[5] Vidi, *Las empresas transnacionales en la América en desarrollo, Notas sobre la economía y el desarrollo de América Latina*, Naciones Unidas, mayo de 1978, No. 270.

Digitized by Google

oblasti ideologije ova vizija se obično naziva desaroljizam, dok se specifični tip klasnih poredaka nastalih kao emanacija, ali i generator, ovih ideologija naziva populizam (u različitim varijantama: peronizam, vargizam, aprizam, specifični oblik meksikanskog populizma itd.).

U to vreme je, naime, prosperitet kapitalizma nagomilao u političkoj svesti buržoaskih reformističkih krugova u svetu takav optimizam da su se njegovi teorijski izrazi lagodno koncentrisali na negiranje cikličnog karaktera kapitalističkog načina proizvodnje, označavajući, na taj način, promene u kvalitetu kapitalizma koje ga čine imunim od krize. Vitalnost kapitalizma je učinila da poraste ova klima optimizma, koja je dominirala radovima Galbrajta, Rostova, Hozelica i drugih, i da se, kroz aktivnost Raula Prebiša i Ekonomske komisije UN za Latinsku Ameriku (CEPAL), kojoj je on stajao na čelu, prenese, u formi ideologije desaroljizma, i na tle Latinske Amerike.

Navešćemo ukratko bazične ideje desaroljizma, da bi bili jasniji društveno-ekonomski uslovi javljanja populističkih režima, čija će kriza i neuspeh zapravo usmeriti latinskoameričke zemlje i političke snage na put aktivnog zalaganja za izgradnju novog međunarodnog ekonomskog poretka.

Prvi zahtev nacionalnih društveno-ekonomskih politika odnosio se na izmenu razvoja »prema spolja« ka razvoju »prema unutra« (»zamena uvoza«), kako bi se ove nerazvijene zemlje izvukle iz zavisnosti od spoljne trgovine i stvorile ekonomije koje bi bile kontrolisane unutar granica sopstvenih zemalja. Nesumnjivo, situacija se razvijala u mnogo čemu drugačije. Kasniji razvoj je pokazao da je težnja ka supstituciji uvoza vodila sve većoj zavisnosti spoljne trgovine ovih zemalja od pojedinih centara visokorazvijenog kapitalizma koji su visoko naplaćivali cenu industrijalizacije.

Efekat koji se očekivao od industrijalizacije, kao glavnog instrumenta ove izmene, bio je slabljenje moći tradicionalne oligarhije i, konsekventno tome, politička demokratizacija. Oligarhija, međutim, jeste oslabila ekonomski, ali ne i politički. Ekonomsko slabljenje nije dovelo do rušenja stare agrarne strukture, koja je nastavila da »živi« uz ekspanziju urbano industrijskog sektora. Postavlja se pitanje: kako je ovo bilo moguće, koji su aspekti strukture društva i ekonomije Latinske Amerike dozvolili ovo održavanje? Ekonomija izvoznog sektora bila je baza industrijskog razvoja. Supstituisanje uvoza pretpostavljalo je kompromis agrarne izvozne strukture i industrijske strukture. Ovaj kompromis, koji se pokazao neizbežnim, zasnivao se na sledeće tri činjenice. Prvo, razvoj industrijskog sektora se bazirao, uglavnom, na tražnji oligarhije i radnikâ u tom sektoru, a sasvim sporedno na tražnji srednjih klasa grada i sela. Drugo, mašine i sirovine koje su bile neophodne za stvaranje industrije bile su dobavljane iz inostranstva uz pomoć deviza koje je obezbeđivao izvozni sektor (kojim je dominirala oligarhija). Treće, veliki deo investiranog kapitala je poticao direktno ili indirektno (pre svega

Digitized by Google

preko bankarskog sistema) iz ogromnih renti agrarnog sektora koje se nisu reinvestirale u njemu samom. Naravno da je u ovim uslovima bilo nemoguće oslabiti politički uticaj oligarhije.

Suština desaroljističke ideologije se svodi na težnju ka stvaranju nezavisnih nacionalnih država zasnovanih na snažnim industrijalizovanim ekonomijama, orijentisanim ka unutrašnjim tržištima. Nacionalne buržoazije, kojima je bio cilj da upravljaju ovim procesima, uključile su se, međutim, u strukture i aktivnosti inostranog kapitala.[6] Sputavana svojom socijalnom osnovom, nacionalistička i desaroljistička ideologija slabi i sve jasnije se ukazuju suprotstavljeni interesi koji je sačinjavaju.

Na bazi ideologije desaroljizma javljaju se pedesetih godina u Latinskoj Americi razne struje buržoaskog reformizma (peronizam, aprizam, hrišćanski socijalizam, meksički institucionalizam itd.), koje se u literaturi obično nazivaju skupnim terminom populizam.[7] Njega karakterišu tri fenomena: državni interventcionizam, specifični latinskoamerički nacionalizam i antiimperijalizam.[8] Široki populistički pokreti se oslanjaju na njih u borbi protiv spoljne konkurencije i pritisaka. Većina latinskoameričkih

[6] Interesantno je videti šta danas misle o neuspehu desaroljizma oni autori koji su ga u to vreme teorijski utemeljivali. Tako, recimo, Raul Prebiš u jednom svom skorašnjem sintetičkom radu piše: „Uvođenje potrošačkog društva se duguje stranim preduzećima, posebno transnacionalnim korporacijama... za razliku od inovativnog kapitala centra, periferni kapitalizam je suštinski imitativan... Penetracija tehnologije iz centara zahteva sve više kapitala, koga sve više nedostaje, a u isto vreme on teži da apsorbuje sve manje i manje radne snage, koja je relativno obimna per se i koja, štaviše, raste po jednoj izuzetnoj stopi, što je još jedna posledica naučnog i tehnološkog progresa. Prodor proizvodne tehnologije iz centra igra dominantnu ulogu u razvoju periferije. Rast produktivnosti koji ovo prati unosi promene u strukturu društva, a unutar ovog procesa viši slojevi jačaju svoju snagu koncentrišući u svojim rukama većinu sredstava za proizvodnju. Srednji slojevi takođe proširuju svoju poziciju, jer rastu sa razvojem industrije i ostalih aktivnosti u vezi sa njom, ali niži slojevi su uglavnom isključeni iz ovog procesa. Ove strukturne promene, opet, utiču na promene odnosa snaga i distribuciju dohotka koja proističe odatle. Takozvana slobodna igra ekonomskih faktora je u stvari podređena ovim odnosima snaga i interesima i podsticajima koji njima vladaju" (Raul Prebisch, *A critique of peripheral capitalism*, „CEPAL Review", United Nations, first semester 1979, p. 11, 12).

[7] Pablo Gonsales Kasanova u svom referatu *Politički sistemi i borba za socijalizam u Latinskoj Americi*, pripremljenom za okrugli sto „Socijalizam i politički sistemi", koji je održan u Cavtatu 1977. g., ovako je definisao populizam: „Latinskoamerički „populizam" je bio preovlađujuća politička stvarnost XX veka. Pod „populizmom" se u Latinskoj Americi podrazumeva političko stanje ili sistem u kome radničke klase dobijaju „izgled mase" i veličaju državu preko lidera, iznad klasa. Ideja naroda i „nacionalizma"... prikriva klasne sukobe i interese. „Lideri i mase tumače reformističku politiku kao revolucionarnu". Nacionalizam, reformizam i socijalizam shvaćeni su kao jedinstven istorijski proces pod jedinstvenim rukovodstvom i organizacijom" („Socijalizam", Beograd, 1977, br. 9, str. 1553).

[8] Vidi: Ljubomir Paligorić, *Političke doktrine levice u Latinskoj Americi*, Institut za izučavanje međunarodnog radničkog pokreta, Beograd, 1972, str. 184.

Digitized by Google

pokreta u to vreme imala je veoma raznoliku i široku klasnu osnovu, socijalno je veoma heterogena. Suštinsko njihovo obeležje je u tome da, premda teže promenama strukture sistema, ne prevazilaze sam sistem, ne dovode ga u pitanje kao kapitalistički, nego ga samo »popravljaju« pokušavajući da ga prilagode uslovima nerazvijenih i zavisnih zemalja. Međutim, ovaj reformizam ne treba gledati evropskim očima.[9] Buržoazija je u Latinskoj Americi na svom razvojnom putu naišla na prepreke karakteristične za nerazvijene zemlje, a nepoznate istoriji kapitalističkog razvitka u Evropi. Stvarna ekonomska i politička dominacija, monopoli, imperijalizam, značili su i konkretne, opipljive prepreke sopstvenoj akumulaciji kapitala. Zbog toga najnapredniji deo nacionalne buržoazije pribegava formama i sredstvima koji nisu bili imanentni logici evropskog kapitalističkog razvoja u njegovoj liberalnoj fazi. Ovde se misli pre svega na ulogu države u borbi za nacionalnu afirmaciju pred sve moćnijim pritiskom inostranih monopola, traženje pomoći u snazi nacionalnih osećanja, oslanjanje na široke socijalne slojeve u političkoj akciji, što podrazumeva i zadovoljavanje njihovih minimalnih zahteva i interesa. Dakle, ova buržoazija nije videla protivnike samo u zemljoposedničkoj oligarhiji, nego i u inostranom kapitalu, stranoj intervenciji.[10] Ovo bi, delimično, bilo objašnjenje porekla masovne baze političkih partija koje formira jedan deo nacionalne buržoazije Latinske Amerike.

Dakle, političke partije nosioci populističkih rešenja u pojedinim zemljama Latinske Amerike, prihvatile su mnoge elemente socijalističkih ideologija. U evropskom iskustvu su takve ideologije uglavnom bile istorijski povezane sa radničkom klasom. Ovo treba imati na umu da bi se razumeo kasniji proces rastućih socijalnih tenzija na bazi slabljenja populističkih političkih tvorevina i kreiranja morfologije nestabilnosti i revolta koju su odredile one snage koje su, razočarane socijalnim i političkim ćorsokakom u koji je vodio buržoaski reformizam, potražile rešenja u pravcima koji su ga, više ili manje, nadilazili.

---

[9] „Ograničeni ekonomskim i društvenim uslovima u kojima se nalaze, mnogi sektori srednjih klasa, podvrgnuti političkim pritiscima od strane konzervativnih vlada, tendiraju opoziciji. Slično je i sa pojedinim sektorima vojske i crkve. Tako, prema marksističkoj teoriji, sazrevaju uslovi za buržoasku revoluciju. Ali, postoje različiti oblici ove revolucije. Zahvaljujući snažnoj, realnoj ili potencijalnoj mobilizaciji masa, ova buržoaska revolucija može da bude veoma različita od evropskog modela. Toliko različita da može da se preokrene i u socijalističku revoluciju" (Torcuato S. di Tella, *Populismo y reformismo, Populismo y contradicciones de clase en Latinoamèrica*, Serie Popular Era, Mèxico, 1973, p. 39).

[10] „Iako nije formiran kao koherentna socijalno-politička doktrina (antiimperijalizam — prim. Z. S.) prerasta u najrašireniju i najpopularniju ideju u Latinskoj Americi. Moglo bi se reći da u Latinskoj Americi gotovo da nema pokreta koji u sebi ne sadrži tu specifičnu crtu latinskoameričkog antiimperijalizma" (Ljubomir Paligorić, *nav. delo*, str. 187).

Digitized by Google

U periodu 1951—1955. g. Latinska Amerika je predstavljala oblast koja je apsorbovala najviše inostranog kapitala (blizu 33 milijarde dolara, 30% od ukupnog međunarodnog kretanja kapitala u svetu). Između 1956. i 1960. g. ovaj se iznos udvostručio (56 milijardi dolara).[11] Ulaganja su bila uglavnom u obliku direktnih investicija i, za razliku od prethodnog razdoblja kada je to činjeno uglavnom u proizvodnju sirovina, kapital se usmeravao ka prerađivačkim industrijama. Taj trend je kasnije ubrzan, ali ono što se u to vreme činilo da predstavlja specifične klasne kompromise koji vode razvoju nacionalnih kapitalizama u Latinskoj Americi ubrzo je otpočelo da poprima drugačiji lik. Inostrani kapital, pretežno severnoamerički, uspostavio je kontrolu nad proizvodnim aparatom latinskoameričkih zemalja, apsorbovao je nacionalna preduzeća i unutar međunarodnih kapitalističkih kompleksa integrisao interese domaćih kapitalističkih i oligarhijskih grupa.[12]

Ono što se dešavalo u biti ovog procesa je zapravo penetracija elemenata novog modela akumulacije u latinskoameričku privredu, koji se zasnivao uglavnom na proširenom udruživanju transnacionalnog kapitala i na supereksploataciji najamnog rada.[13] Ova se unutrašnja logika proizvodnog procesa u zavisnim zemljama Latinske Amerike odrazila i na menjanje klasnih struktura i političkih oblika vladavine u njima: vladajuće klase su otpočele da napuštaju reformističke projekte autonomnog nacionalnog razvoja, izazivajući na taj način rastakanje populističkih političkih tvorevina. Samim tim su ukinuti i »ustupci« koji su ranije činjeni nižim klasama, a to je, sa svoje strane, zaoštrilo socijalne tenzije i vodilo radikalizaciji radničke klase i proletarizovanog ili pauperizovanog seljaštva. Ranije osamostaljeni radnički i narodni pokreti su se radikalizovali i osnažili, a iz međuklasnih populističkih pokreta izdvojile su se, ili su se borile za prevagu u tim pokretima, radikalizovane i plebejske struje, koje evoluiraju ka nepomirljivim klasnim zahtevima, različitim oblicima revolucionarne organizacije, pa i idejama i programima socijalizma.

---

[11] Vidi: Zoran Vidaković: *Stari i novi fašizam*, IC „Komunist", Beograd, 1976, str. 208.

[12] „Globalna (svetska) uslovljenost duboke strukturalne krize latinskoameričkih zemalja pre svega je u tome što ih kapitalistički *razvoj* integriše u celinu na način koji ih čini *sve više zavisnim* od te *celine*. Pod dejstvom globalnog procesa u koji se integrišu, formiraju se *unutrašnje privredne i društveno-ekonomske strukture* koje bitno *sužavaju mogućnosti* autonomnih društvenih opredeljenja i političkih izbora u razvojnoj politici i uređivanju celine društvenih odnosa. Na taj način se zavisnost od *globalnog kapitalističkog procesa objektivira u vlastitom društvenom biću tih zemalja*. U isto vreme, globalni proces u koji se integrišu prevaljuje na ove zemlje *najveći teg protivurečnosti svetske kapitalističke celine*, jer se od početka uključuju sa inferiornim mogućnostima u odnosu na metropole" (Zoran Vidaković, *nav. delo*, str. 200).

[13] Vidi: Pedro Vuskovich, *Klasna borba u uvjetima novog modela kapitalističke akumulacije*, „Naše teme", Zagreb, 1978, br. 7—8, str. 1460.

Digitized by Google

2. Revolucija i kontrarevolucija u Latinskoj Americi

Događaji u Boliviji (1952) i Gvatemali (1954) bili su prve značajnije pretnje uspostavljanju globalne dominacije novog modela akumulacije u Latinskoj Americi. U Boliviji je radničko-seljački ustanak, koji je vodio Nacionalni revolucionarni pokret (MNR) oborio vojnu vladu, nacionalizovani su veliki rudnici kalaja, izglasani dekreti o agrarnoj reformi kojima su velikoposedi rasparčani i dati Indijancima, spoljna trgovina je podržavljena, ozakonjeno je socijalno osiguranje, a sindikatima je dato pravo radničke kontrole u rudnicima. U Gvatemali je eksproprisano preko pola miliona hektara zemljišta koje je pripadalo veleposednicima, od čega je oko 160.000 hektara bilo u rukama »Uniter Fruit«.[14]

Kubanska revolucija je, međutim, snažno uzdrmala imperijalističke strukture zavisnosti u Latinskoj Americi. Produbljivanje njene socijalne dimenzije (Zakon o agrarnoj reformi, nacionalizacija industrije, rudarstva, trgovine i saobraćaja, povezivanje sa socijalističkim zemljama) i proglašavanje aprila 1961. g. njenog socijalističkog karaktera predstavljalo je pravi šok za čitavu zapadnu hemisferu, a posebno za SAD. Kubanski primer je iskazivao mogućnost drugačijih puteva ekonomskog i socijalno-političkog oslobođenja i emancipacije od onih koji su do tada figurirali u strategijama političkih snaga levice na kontinentu, i nije trebalo dugo čekati na pokrete koji su težili da slede ovo iskustvo. Mreža oružanih borbi je prekrila čitav kontinent, ali je ubrzo postalo jasno da kopiranje kubanskog modela u drugim zemljama daje potpuno suprotne rezultate od očekivanih.

Spirala revolucionarnih kretanja u Latinskoj Americi, koja je otpočela da se razvija kroz krizu populističkih režima, a naročito nakon kubanske revolucije, dostigla je svoj vrhunac početkom sedamdesetih godina, kada je ovaj region zaista pružao sliku zamašnih klasno-revolucionarnih previranja.

Sredinom šezdesetih godina je u Dominikanskoj Republici došlo do produbljivanja sukoba u vojsci, što je otvaralo mogućnosti građanskog rata. General Kamanjo, vođa jedne frakcije, otpočeo je da deli oružje narodu, na šta je usledio hitan odgovor imperijalizma: došlo je do severnoameričke invazije Santo Dominga, uz podršku Organizacije američkih država (OAS) i interameričkih vojnih snaga kojima je rukovodio Brazil.

U isto vreme u Argentini su činjeni pokušaji uspostavljanja vojnog režima po uzoru na Brazil (uveden 1964. g.), pod rukovodstvom generala Onganije. Ovome se suprotstavio organizovani

[14] Ova je kompanija u to vreme u oblasti Kariba posedovala, ili držala pod zakupom, više od milion hektara zemljišta i zapošljavala više od 90.000 ljudi. Njena čista dobit je 1953. g. iznosila 44,5 miliona dolara. Jedan deo ove dobiti je išao i Džonu Fosteru Dalsu, državnom sekretaru i šefu severnoameričke diplomatije, i Alanu Dalsu, šefu CIA u to vreme (Vidi: J. Halcro Ferguson, *The Revolutions of Latin America*, Thames and Hudson, London, 1963, p. 102—110).

Digitized by Google

radnički pokret, koji je fleksibilnim i taktičkim potezima ograničavao dejstvo diktature. U isto vreme je jačao gerilski pokret usmeren na stvaranje uslova za povratak peronizma i Perona, što se i ostvarilo 1973. g. Politički neuspeh vojne diktature u ovom razdoblju u najvećoj meri je rezultat radikalizovanih klasnih borbi, koje su osujetile stvaranje »privlačnih uslova za inostrane kapitale«. »Veliki nacionalni sporazum« koji je 1973. g. doveo na vlast peronistički pokret bio je usmeren ka konsolidaciji vladajućeg socijalno-političkog bloka pomoću imitacije populističkog klasnog saveza. Argentinska zbivanja 1973—1976. g. su pokazala da je peronizam iskorišćen uglavnom za sprečavanje levice da zadobije masovnu političku bazu, ali se ovoga puta on pokazao kao neadekvatno i prevaziđeno sredstvo. U svakom slučaju, period između 1971. i 1976. g. je u Argentini bio obeležen velikim zamahom masa, naročito radnika, jednim od najznačajnijih na kontinentu.

U Peruu je 1968. g. otpočeo proces radikalnog pomeranja centara privredne, društvene i političke dominacije sa jedne klase na drugu, i to je ovoj zemlji obezbedilo jedno od najaktivnijih mesta u procesima emancipacije Latinske Amerike. Izvršena je nacionalizacija vlasništva međunarodnih petrolejskih kompanija, trgovine i bankarstva, industrije čelika, obojenih metala, cementa, hemijske industrije, industrije veštačkih đubriva i papira, industrije ribe, eksploatacije i prerade bakra, rudnika gvožđa itd., a u oblasti različitih privrednih sektora izvršene su značajne promene u oblicima svojine. Radikalnost peruanskog eksperimenta, koji se karakteriše i uvođenjem različitih oblika učešća radnika u upravljanju privredom, izazvala je nemilosrdan pritisak stranih uticajnih interesa.[15] U drugoj polovini sedamdesetih godina to će dovesti do razvodnjavanja i faktičkog zaustavljanja ovog procesa.

U Boliviji je tokom 1970—1971. g. uspostavljena nova politička situacija. Posle vojnih vlada osnovanih početkom šezdesetih godina, koje su težile da unište snažan radnički pokret, pojavila se nacionalistička i narodna vojna struja koja je preuzela vlast uz podršku radničkog i studentskog pokreta. Stvorena je Narodna skupština u okviru koje je dualizam vlasti proširivao prostor za neposredne manifestacije socijalističkih intencija. Ni u ovom slu-

[15] Sledeći podaci o kretanju učešća državnog, inostranog i domaćeg kapitala u ukupnim privrednim aktivnostima zemlje u periodu od 1950. do 1975. g. pokazuju da je inostrani kapital, kao, uostalom, i domaći, sa razlogom bio zabrinut:

	1950	1968	1975
Država	12%	18%	42%
Strana preduzeća	15%	34%	13%
Domaći kapital	73%	48%	35%

Izvor: „The Journal of Latin American Studies", Cambridge University Press, 1976, No. 1, p. 62.

Digitized by Google

čaju nije trebalo dugo čekati na odgovor desnih vojnih i reakcionarnih struktura, potpomognutih izvana. Godine 1971. pukovnik Banser je svrgnuo generala Toresa i tako prekinuo ovaj proces.

U Urugvaju je početkom sedamdesetih godina formiran savez levih snaga »Široki front« (Frente Amplio), koji je učestvovao na izborima sa dobrim rezultatima. I ova zemlja vekovne liberalne tradicije je, međutim, završila 1973. g. pod jednom od najrepresivnijih vojnih vlada kontinenta.

Slična konstelacija revolucionarnog talasa i kontrarevolucionarnog odgovora je obeležila politički proces i u Salvadoru i Gvatemali, a u većoj ili manjoj meri i u nekim drugim zemljama Latinske Amerike.

Vrhunac uspona revolucionarnih borbi u Latinskoj Americi predstavljala je vlada Narodnog jedinstva Salvadora Aljendea u Čileu 1970—1974. g.[16] Čileanski primer se sastoji u eksproprijaciji monopolističkog kapitala na osnovu ujedinjene političke moći i društveno-ekonomskih interesa širokog saveza antiimperijalističkih socijalnih snaga pod vođstvom radničkog pokreta. Aljendeov pokušaj ima širi značaj za određivanje strategije postizanja ekonomske suverenosti zemalja koje raskidaju neokolonijalni poredak. Time se ujedno dovode u pitanje uslovi reprodukcije novog modela akumulacije svetskog kapitala. U osnovi, Aljendeova doktrina se zasnivala na eksproprijaciji međunarodnog monopolističkog kapitala na bazi striktne ekonomske analize koja utvrđuje da je u do tada akumulisanim ekstraprofitima ne samo amortizovan investirani kapital, već su ostvareni i izuzetno visoki profiti, zasnovani na nadeksploataciji radne snage i destruktivnoj eksploataciji prirodnih dobara. Ovo »i sa građanskog, ekonomsko-pravnog stanovišta oslobađa suverenu zemlju koja vrši eksproprijaciju dužnosti nadoknade«.[17] Aljende je u svom poznatom govoru u Ujedinjenim nacijama izneo niz preciznih podataka o razornim posledicama delovanja monopolističkog kapitala u Čileu. Između ostalog, po bilansima američkog koncerna za bakar »Kenecott«, interes na uloženi kapital u 1967. g. je iznosio 106%. U 1968. g. stopa je povećana na 113%, a u 1969. čak na 205%. U toku petnaest godina (1955—1970) u proseku je realizovan profit od 52%. Kod druge firme, »Anaconda«, realizacija profita je iznosila 21%. Začetrdeset i dve godine, koliko su ova dva koncerna za bakar eksploatisala ovu rudu u Čileu, realizovala su profit od četiri milijarde dolara, dok su njihove investicije bile samo 30 miliona dolara. Prema tome, za to vreme uloženi kapital je više nego 30 puta

[16] Narodno jedinstvo je predstavljalo koaliciju više partija (socijalistička, komunistička, radikalna, socijaldemokratska, nacionaldemokratska, pokret narodnog jedinstva, nezavisna narodna akcija), a formirano je 1968. g. U njemu su se, oko zajedničkog programa koji je formulisao zajednički cilj i neposredne zadatke, okupile raznorodne političke snage, što je uticalo da ovaj pokret nije bio ideološki i politički homogen. Okosnicu i najveću snagu pokreta činili su socijalisti i komunisti.

[17] Zoran Vidaković, *nav. delo*, str. 249.

Digitized by Google

amortizovan.[18] Ulaganja SAD u Čile su bila ogromna. Mada je teško razmrsiti pravnu džungu koja skriva severnoameričko uplitanje, poznato je da su investicije SAD u Čileu prelazile milijardu dolara, dok se profit ceni na nekih 400 miliona dolara godišnje. Po nekim procenama, u 1972. inostrane investicije u Čileu su iznosile milijardu i 672 miliona dolara, od kojih su monopoli SAD imali milijardu i sto miliona dolara, od čega 60% u rudarstvu (uglavnom bakar) i 40% u prerađivačkoj industriji i trgovini. Ovi monopoli su potpuno kontrolisali 30,4%, a delimično još 13,2% čileanske industrije. Pored kontrole preko tehnologije i vlasništva, vlada SAD takođe je ostvarivala posrednu ekonomsku moć preko međunarodnih finansijskih ustanova.[19] Nije onda nerazumljivo što je Andre Gunder Frank čileansku kapitalističku klasu nazvao »lumpenburžoazijom.«[20]

SAD su protiv mera eksproprijacije Narodnog jedinstva povele pravi ekonomski rat. Kao akt odmazde zbog nacionalizacije bakra otkazani su krediti Međunarodne banke i Interameričke banke u iznosu od 80 miliona dolara, zatim 50 miliona dolara Američke agencije za međunarodni razvoj i 190 miliona kratkoročnih kredita američkih banaka koji su služili za finansiranje trgovine. Dakle, Čile je odjednom bio lišen inostranih kredita u iznosu od 320 miliona dolara. U isto vreme američke kompanije su pozvale inostrane sudove da oglase nevažećim dekrete Čilea o nacionalizaciji. Uporedo sa upotrebom finansijskog monopola kao kontrarevolucionarnog sredstva, centri monopolističkog kapitala su organizovali uskraćivanje rezervnih delova za mašine i tehnološku blokadu, naglo obaranje cene bakru na svetskom tržištu i bojkot čileanskog bakra u Evropi, privredni i socijalni poremećaj svih sektora čileanske privrede koji su bili pod njihovom direktnom i indirektnom kontrolom. To su, sa pokretanjem buržoaskih i srednjih slojeva protiv radničke klase u Čileu, bila osnovna sredstva kontrarevolucije. Fašistički prevrat kojim je 1973. g. oboren Salvador Aljende bio je samo logičan završetak jedne od najsramnijih zavera koju je svetski imperijalizam organizovao da bi jednu zemlju zadržao u svojim mrežama zavisnosti i eksploatacije.

Odgovor imperijalizma na rastući talas težnji ka emancipaciji u Latinskoj Americi, čiji su pojedini segmenti upravo opisani, u prvim godinama posle kubanske revolucije je težio da se zadrži na strategiji saveza sa značajnijim delovima nacionalnih buržoazija u tim zemljama i njihovim relativno samostalnim državnim aparatima. Predviđao se, pod nazivom »Savez za progres« (koji je pripremila Kenedijeva administracija), širi privredni razvoj Latinske Amerike pod hegemonijom SAD, posredstvom multilateralnog međudržavnog privrednog planiranja, fondova za razvoj i transfera nauke, tehnologije i obrazovanja u različite privredne

[18] „Ekonomska politika", Beograd, 2. april 1973, str. 45.
[19] Vidi: „Marksizam u svetu", Beograd, 1974, br. 1, str. 106.
[20] Vidi: Andre Gunder Frank, *Lumpenburguesia: Lumpendesarrollo*, Editorial Nueva Izguierda, Caracas, 1970.

Digitized by Google

grane.[21] Zamišljen je razvoj mnoštva privatnih kapitala, naročito u prerađivačkoj industriji, uz saradnju države. Time bi se u tim zemljama, s jedne strane, razvila kapitalistička klasa kao relativno samostalan nosilac eksploatacije i hegemonije, pod vrhovnim uticajem SAD, čiji bi se interes sastojao, u krajnjoj liniji, u proširivanju socijalno-ekonomske i političke baze kapitalističkog poretka u toj regiji i u sužavanju prostora za unutrašnje društvene napetosti i zamah revolucionarnih borbi. S druge strane, privredni i socijalno-ekonomski razvoj stvorio bi široko tržište u Latinskoj Americi, masovnu potrošnju građanskih i srednjih slojeva i delova stanovništva koji izlaze iz bede. U suštini, »Savez za progres« je bio poslednja injekcija koja je trebalo da povrati iz mrtvih desaroljizam, ali klasno-socijalne borbe su to onemogućile.

Umesto toga, otpočela je da se formira jedna druga strategija, koja će dominirati u Džonsonovom, Niksonovom i Fordovom periodu, i tek će Karter otpočeti da je menja, svestan njene dugoročne »kontraproduktivnosti«. Reč je o napuštanju zamisli o razvoju nacionalnih buržoazija u Latinskoj Americi i njihovom relativno samostalnijem i svestranijem kapitalističkom razvoju i razradi instrumenata za monopolističku eksploataciju prirodnih bogatstava i nadeksploataciju radne snage u uskim privrednim sektorima koje direktno kontrolišu svetski sistemi produkcije kapitala. A to podrazumeva zastoj i gušenje privrednog i društvenog razvoja latinskoameričkih zemalja izvan tih sektora.

Umesto posredništva »nacionalnih kapitalizama«, težilo se direktnoj dominaciji pomoću vojno-represivnog sistema koji se strukturira na imperijalistički centar, subimperijalističke transmisije i zavisne buržoazije pojedinih latinskoameričkih zemalja. Taj sistem u svakoj od zemalja zavisnog kapitalističkog razvoja treba da formira, finansira, obučava i vaspitava lokalne ogranke militarističke prinude i da usavršava aparat nasilja za suzbijanje otpora i revolucije. Umesto širokog tržišta robe za masu potrošača i prerađivačku industriju, planirana su tržišta robe za relativno uske slojeve sa velikom kupovnom moći. Vojni represivni politički režimi, često sa fašističkim karakteristikama, predstavljali su

[21] Kubanska delegacija na petoj plenarnoj sednici Interameričkog ekonomskog i društvenog saveta u Punta del Este (Urugvaj), koju je predvodio Če Gevara, podvrgla je oštroj i sarkastičnoj kritici planove „Saveza za progres". Gevara je u svom govoru upozorio delegate latinskoameričkih zemalja da se novac daje za izgradnju puteva, mostova, prokopa itd., a ne za opremu, mašineriju itd. Unapređivanju zdravstva i obrazovanja se poklanja daleko veća pažnja nego izgradnji onih temelja iz kojih bi izrastao viši nivo zdravstva i obrazovanja. Karikirajući dokument koji je bio na dnevnom redu, Gevara je tvrdio da se „fundamentalnim pitanjem smatra izgradnja nužnikâ". To otvara opasnost od „nužnikokracije" (letrinocracia). Naime, „njihove ideje mogu da se ostvaruju samo na taj način da se postignu efekti izvesnog filtra, čistača. Onaj ko pozajmljuje može da pozajmljuje onome kome on hoće; može jedanput da kaže da, a drugi put ne. To je prilično efikasno sredstvo da onaj ko nudi sredstva nameće zemljama Latinske Amerike određene uslove kao cenu" (vidi: Ernesto Che Guevara, *Escritos y discursos*, La Habana, 1977, t. 9, p. 53, 64).

Digitized by Google

adekvatnu političku superstrukturu za razmah i uhodavanje novog oblika akumulacije kapitala, koji se na taj način otpočeo da reprodukuje u zemljama Latinske Amerike.[22]

Prvi epicentar te tendencije, kao i celokupnog procesa jačanja vojnih represivnih režima u Latinskoj Americi, formiran je u Brazilu.[23] Vojna diktatura koja je u ovoj zemlji uvedena 1964. g. označila je uspostavljanje sprege interesâ nosilaca međunarodne reprodukcije kapitala i lokalnih eksploatatorskih klasa. Dominantne grupe domaće buržoazije otpočele su da usavršavaju režim sistematske prinude i nasilja nad radničkom klasom i seljaštvom.

Privredni rezultati ostvareni u periodu nakon vojnog udara izvajani su posredstvom svetskih centara javnog mnenja u takozvano »brazilsko privredno čudo«. »Čudo« se izražava pre svega u godišnjim stopama rasta od preko 10%. Osim klasične prerađivačke industrije, razvijane od početka stoleća, i automobilske industrije, izgrađene u pedesetim godinama, Brazil je dobio snažnu ekstraktivnu i bazičnu industriju, rudarstvo, metalurgiju i eksploataciju šuma, proizvodnju nafte i druge energetske izvore, petrolejsku i hemijsku industriju. Ovo »čudo« karakteriše i tehnička racionalizacija rada u velikim industrijskim kompleksima i srazmerno visoka produktivnost rada u odnosu na kapitalna ulaganja; zatim visoka industrijalizacija šumarstva i stočarstva, proizvodnje poljoprivrednih sirovina za industriju itd. Izgrađena je značajna saobraćajna infrastruktura koja otvara ogromna prostranstva »zelenih pustinja« Amazonije, Rio Plate i drugih područja.

I dok su svetskim kapitalističkim informativnim arterijama neprekidno kolale ove činjenice, druga strana medalje, socijalna sadržina ovog »privrednog čuda«, ostala je duboko sakrivena, bar za izvesno vreme. Realna najamnina brazilskih radnika je od indeksa 100 u februaru 1964. g. pala na indeks 45 u februaru 1974. Transnacionalne kompanije su ozakonile produžavanje radnog vremena sa 8 na 10 časova. Dekretima vojne vlade od 1967. i 1969. g. ukinute su ustavne odredbe Brazila iz 1964. g. koje su zabranjivale najamni rad dece ispod 14 godina i novčanu diskriminaciju rada maloletnih osoba. Ovim dekretima dozvoljen je najamni rad dece počev od 12 godina i dopušteno umanjenje najamnine

---

[22] „U stvari, novi model akumulacije bitno podrazumijeva sužavanje društvene baze političke podrške, kao i veće probleme reprodukcije, a tih se nedostataka pokušava osloboditi posredstvom izvanekonomskih mehanizama, dakle, stalnim intervencijama superstruktura, što zapravo znači da, nasuprot uobičajenim stavovima o razvoju, kapitalistička „modernizacija" naših zemalja (daleko od toga da im se suprotstavlja) *zahtijeva* najreakcionarnije političke sisteme. U tom smislu ono što se podrazumijeva pod „modernizacijom" nosi sa sobom novi pokušaj grubog određivanja građanskog društva iz modela države. U tome nalazimo izravnu vezu između promjena u modelu akumulacije i političkih termina koji se manifestiraju u uspostavljanju režimâ koje kvalificiramo kao fašističke ili neofašističke" (Pedro Vuskovich, *nav. delo*, str. 1462, 1463).

[23] Vidi: Theotonio dos Santos, *Socijalizam i fašizam u Latinskoj Americi danas*, „Socijalizam u svetu", Beograd, 1977, br. 1, str. 252.

Digitized by Google

dečje radne snage. Zajedno sa svetskim rekordima u stopi rasta, Brazil je postavio i svetski rekord u smrtnosti dece: od 1.000 novorođene dece 112 umire u prvoj sedmici života. Neka istraživanja procenjuju da nezaposleni ili povremeno zaposleni čine 30% brazilskog aktivnog stanovništva. Od 1964. g. pogoršani su uslovi života 72 miliona ljudi — blizu 80% stanovništva. Od ukupnog stanovništva 40% živi u krajnjoj bedi, a sledećih 40% u siromaštvu. Tih 80% stanovništva smanjilo je svoj udeo u nacionalnom dohotku od 45,5% u 1960. na 36,8% u 1970. g. Od toga 50% najsiromašnijih učestvuje samo sa 11% u nacionalnom dohotku. Sledećih 13 miliona Brazilaca, oko 15% stanovništva, nije izmenilo uslove života. To su srednji slojevi, koji samo delom i neujednačeno pokazuju tendenciju materijalnog poboljšanja i socijalnog uspona. Samo 4,5 miliona stanovnika (oko 5%) znatno je poboljšalo svoj položaj; u nacionalnom dohotku učestvuje sa 36,25% u 1970. g. u odnosu na 27,35% u 1960. g.

Ovi podaci se, u osnovi, mogu uzeti i kao indikator stanja u drugim zemljama Latinske Amerike u kojima su uvedeni vojni represivni režimi, u Boliviji, Urugvaju, Čileu i Argentini. Sredinom sedamdesetih godina političku panoramu Latinske Amerike je otpočela da karakteriše duboka polarizacija na vojne autoritarne i civilne režime, pri čemu dominira snažan militaristički blok, čije su granice zajedničke i koji obuhvata najveći deo Južne Amerike (oko 80% ukupnog stanovništva). Radnički i progresivni pokreti su širom Latinske Amerike pretrpeli teške udarce u suočavanju sa ekspanzijom tog bloka.

3. Savremene tendencije

Bez obzira na razlike koje postoje u analizi fenomena vojnih autoritarnih režima[24], čini nam se da na levici postoji jedan zajednički imenitelj u njegovoj identifikaciji: sadašnja dominacija vojnih režima je odgovor najreakcionarnijih slojeva domaće i strane buržoazije na jačanje klasne borbe u ovom regionu. U nekoliko zema-

[24] Neki su autori, naime, novi model akumulacije kapitala otpočeli da neizostavno vezuju uz vojne autoritarne režime, tvrdeći da čak i zavisnost proizlazi iz ovih režima, odnosno da je imanentno kapitalističkim društvima na periferiji da se organizuju u diktatorskim oblicima političkih režima (ovo mišljenje dele mnogi poznati latinskoamerički teoretičari zavisnosti, recimo Ruj Mauro Marini, Pedro Vusković itd). Time se, po našem mišljenju, pojednostavljuje problem. Kao primer se može navesti to da demokratsko-parlamentarni režimi u Venecueli i Meksiku mogu da obezbede interese finansijske, poljoprivredne i industrijske buržoazije isto tako dobro kao i vojni autoritarni režimi u Čileu, Argentini itd. Vojni režimi, dalje, osim što omogućuju olakšano „sporazumevanje" sa transnacionalnim kompanijama, podstiču i težnje za većom autonomijom vojske i državnog privrednog sektora. Opredeljivanje ovih režima za politiku nesvrstavanja potvrđuje ovu tezu. Mogu se navesti i primeri sukoba SAD i Brazila oko pitanja razvoja nuklearne energije u najvećoj zemlji Latinske Amerike, zatim eskalacija napetosti između Argentine i Čilea oko teritorijalnih pita-

Digitized by Google

lja Latinske Amerike, kao što je već rečeno, vladajuće klase su bile nesposobne da kontrolišu politički pritisak radnikâ i radikalizovanih slojeva srednje klase. U takvim okolnostima su vojne intervencije obezbedile kontrolu vlasti dominantnim klasama. Kada su socijalne i političke snage koje teže radikalnim društvenim preobražajima jake i organizovane, početne faze vojnog udara su dosta represivne, i tada se ističu fašističke komponente militarizma. Kasnije, učvršćivanje saveza između transnacionalnih, državnih i privatnih preduzeća ističe u prvi plan potrebu da se režim opravda u ime brzog procesa ekonomskog rasta.

Međutim, i pored toga što su vojni režimi i danas dominantna karakteristika političkog procesa u Latinskoj Americi, njega obeležavaju i neke nove pojave koje ga usložnjavaju i otežavaju njegovo neposredno razumevanje.

Pre svega, produbljuje se kriza ovih vojnih režima, što se izražava u najavljivanju ili početku realizacije procesa demokratizacije, odnosno njihovom pretapanju u civilne oblike vladanja. Međutim, smisao i dometi ove krize i procesa demokratizacije nisu lako uočljivi. Faktori koji deluju podsticajno na ovaj proces su mnogobrojni i međusobno se uslovljavaju.

Tu je, prvo, dostignuti stepen društveno-ekonomskog razvoja i procesa integrisanja ekonomskih delatnosti na regionalnom i kontinentalnom planu, koji sve više dozvoljava Latinskoj Americi da postavlja zahteve za autonomnijim oblicima učešća u svetskim ekonomskim kretanjima.

Drugo, vojni režimi su stalna prepreka produbljivanju procesa regionalne ekonomske integracije, koji je od velikog značaja za ekonomsku emancipaciju kontinenta.[25]

---

nja, što je 1978. g. stvorilo i atmosferu pretnje od izbijanja oružanog sukoba itd. Sporovi oko ovih pitanja su vezani za nerazlikovanje koncepta države i političkih režima. Identičan oblik države (kapitalističke i zavisne) može da koegzistira sa različitim oblicima političkih režima: autoritarnim, fašističkim, korporativnim, demokratsko-parlamentarnim itd. Poznati brazilski teoretičar Fernando Enrike Kardoso o tome piše: „Na najvišem nivou apstrakcije pojam države odnosi se na osnovne saveze koji postoje među društvenim klasama ili frakcijama dominantnih klasa i norme koje garantiraju njihovu dominaciju nad podređenim slojevima. U ovoj koncepciji države distinkcija je načinjena između sadržaja same dominacije i strukture njene organizacije. Pojam države obuhvaća dvije dimenzije pitanja: odnosi se na klasnu dominaciju i na organizaciju te dominacije uz korišćenje represivnog i administrativnog aparata i, da upotrebimo pomodan izraz, ideološkog aparata. Ali ključno značenje klasične definicije države odnosi se na strukturu klasne dominacije" (Fernando Henrique Cardoso, *Obilježja autoritarnih režima u Latinskoj Americi*, „Naše teme" Zagreb, 1978, br. 7—8, str. 1662).

[25] Neki kritičari oblika ovih integracija ukazuju na izvesne probleme koje takođe treba imati u vidu: „Mali opseg nacionalnog tržišta, kao posljedica nedostajanja kumulativnog rasta privrede, doveo je do paradoksalnog rezultata: u Latinskoj Americi prisutni strani trustovi sa svoje su strane postali zagovornici „zajedničkog latinskoameričkog tržišta". Takvom se politikom ne želi jedinstvenim carinama osigurati zaštita od robe koja dolazi iz SAD, Zapadne Evrope i Japana, nego otvaranje novih tržišta za vlastite industrijske proizvode

Digitized by Google

Treće, ovi režimi su u proteklih nekoliko godina zaoštrili eksplozivne probleme koji proističu iz dubokih socijalnih nejednakosti u Latinskoj Americi, a u isto vreme su odstranili sa političke scene one faktore koji su uticali na uravnoteženje mehanizama raspodele dohotka (sindikati, političke partije levice itd).[26] Stvoren je, dakle, jedan politički vakuum koji, dugoročno gledano, ne obećava nimalo stabilnosti ovom regionu.[27]

Četvrto, novi vidovi dominacije koji su se razvili sa vojnim autoritarnim režimima nisu, naravno, bili slučajan rezultat stalnih društvenih nemira, već su proisticali i iz težnje SAD da učvrste svoju kontrolu nad teritorijom koju smatraju neodvojivom od svojih geopolitičkih interesa. Međutim, očigledno je da se socijalna i politička cena koju je trebalo platiti da bi se ovo postiglo učinila previsokom Karterovoj administraciji, koja je otpočela sa pomeranjem akcenta u globalnoj američkoj spoljnopolitičkoj strategiji. Premda politika ljudskih prava (»ofanzivni liberalizam«) ima i svoj blokovski elemenat (kampanja je u osnovi bila usmerena prema socijalističkim zemljama), ona je, objektivno, poslužila i kao podrška demokratskim i progresivnim snagama u Latinskoj Americi u borbi protiv diktatorskih režima. To je, ujedno, dovelo i do zahlađivanja odnosâ sa onim zemljama u kojima vladaju ovakvi režimi, uključujući i ukidanje vojne pomoći. S druge strane, ohrabrila je političke snage u Latinskoj Americi (socijaldemokratske i demohrišćanske) da radikalnije postave zahteve za ukidanje vojnih diktatura, što je produbilo krizu ovih režima.

Paralelno delovanje nekoliko fakora (pritisci širokih narodnih masa i drugih unutrašnjih subjekata kao što su sindikati, jedan deo crkve i druge demokratske snage, politički kurs odbrane ljudskih prava koji zagovara Karter itd.) dovelo je, dakle, do prilagođavanja vojnih rukovodstava pojedinih režima u smislu okretanja pragmatskim politikama na štetu ekstremnih doktrina.

---

koje guše uske nacionalne granice... Ovaj interes stranih trustova ravan je interesu s njim usko povezanog „nacionalnog" kapitala, osobito na području teške industrije" (Ernest Mandel, *Imperijalizam i nacionalna buržoazija u Latinskoj Americi*, „Marksizam u svetu", Beograd, 1976, br. 4, str. 113).

[26] „Politička i organizaciona moć radne snage je jedino sredstvo suprotstavljanja ekonomskoj i političkoj snazi gornjih slojeva i jedini faktor koji utiče na deljenje plodova rastuće produktivnosti" (Raul Prebisch, *nav. delo*, p. 17).

[27] „Kako ove nejednakosti tako ni pritisci masa koje one izazivaju ne mogu da budu rešeni represivnim mehanizmima. Izvesni sektori, kako u SAD tako i u Latinskoj Americi, teže verovanju da je neophodno zasnovati autoritarne režime koji će osigurati stabilnost regiona da bi se izbegli eruptivni društveni efekti. Ovi mehanizmi, kako to pokazuje istorijsko iskustvo, vode obavezno u pogoršavanje situacije, čijem se sređivanju teži. Nije mogućno dugo održavati izvesne zemlje pod autoritarnim režimima, koji produbljuju socijalne nejednakosti i nepravde, a da se ne uveća društveni potencijal koji vodi revolucionarnim eksplozijama. Time se kompromituje i sama mogućnost integralnog razvoja Latinske Amerike" (Foro Latinoamericano, *El desarrollo de America Latina y la politica de Estados Unidos*, „Comercio Exterior", Mèxico, julio de 1977, p. 841).

Digitized by Google

Sve je više obećanja da će se vlast predati civilnim garniturama, da će se organizovati izbori itd. S druge strane, međutim, produbljuju se i otpori ovakvim političkim tendencijama (naročito u Čileu, Argentini i Urugvaju), što nameće zaključak da treba računati na duži rok za rušenje vojnih režima.[28]

Najzad, pojavio se još jedan značajan faktor u ideološko-političkom koordinantnom sistemu Latinske Amerike: to je snažna ofanziva Socijalističke internacionale (SI), kao i najnoviji prodor demohrišćana. Prazan politički prostor koji je na levici stvoren represivnim aktivnostima vojnih vlada predstavlja pogodnost koju su SI i demohrišćani vrlo ofanzivno počeli da koriste, čineći mnoge kompromise, ali sa nesumnjivim izgledima da postignu neke rezultate. Po svemu sudeći, predstoji period nadmetanja ove dve ideološko-političke struje u Latinskoj Americi.

Dakle, latinskoamerički aktuelni politički proces karakterišu sledeći faktori: (a) dalje održavanje vojnih autoritarnih režima na pretežnom delu kontinenta; (b) modifikovanje funkcionisanja ovih režima, a u izvesnim slučajevima i njihova kriza i najavljivanje predaje vlasti civilima; (c) zaoštravanje suprotnosti između bloka vojnih autoritarnih režima i režima sa parlamentarnim oblicima vlasti; (d) reformistička politika SAD prema Latinskoj Americi, koja objektivno pomaže unutrašnje snage pojedinih zemalja u borbi za demokratske i progresivne promene u ovom regionu; (e) snažna ofanziva međunarodne socijaldemokratije, kao i pokušaj demohrišćana da nametnu svoju alternativu, što dovodi do tendencije ka nadmetanju ove dve ideološko-političke struje; (f) atomizacija i rascepkanost partija i pokreta latinskoameričke levice, koja organizaciono i politički nije u stanju da okupi za svoje akcije šire slojeve naroda.

U celini ovih globalnih karakteristika političkog procesa Latinske Amerike izdvajaju se u poslednje vreme neki procesi u pojedinim zemljama ovog regiona koji zaslužuju posebnu pažnju sa stanovišta borbe za emancipaciju i nezavisnost zemalja u razvoju na ovom tlu, pa, dakle, i za borbu za NMEP u celini.

Od najvećeg je značaja revolucionarna situacija u Nikaragvi, stvorena osvajanjem vlasti od strane Sandinističkog fronta za nacionalno oslobođenje (FSLN) 1979. g. i uključenje ove zemlje u

[28] Od posebnog je značaja da se sagledaju društveni sadržaji ovog procesa demokratizacije. Marksistički autori, ne bez razloga, ukazuju na to da je reč o nastojanju reformističkih buržoaskih političkih snaga da „doteraju ružna lica" vojnih diktatura, da obezbede onoliko demokratije „koliko je to moguće" u uslovima nesmetanog funkcionisanja novog modela akumulacije kapitala (ovakav stav su, recimo, imali gotovo svi latinskoamerički učesnici u raspravi na okruglom stolu „Socijalizam i zemlje u razvoju", održanom u Cavtatu 1978. g. Takva „demokratija" je dobila naziv „dirigovana", „moguća", „formalna", „ograničena" „uslovljena" itd). Ova upozorenja ne idu za tim, bar što se tiče pretežnog dela latinskoameričke levice, da se sugeriše negativan odnos prema ovim projektima, već samo nastoje da ih precizno okarakterišu, priznajući im, u isto vreme, određenu perspektivu u sadašnjoj konstelaciji u Latinskoj Americi.

Digitized by Google

pokret nesvrstanih zemalja. Nema sumnje da je osnovni cilj FSLN uvek bio izvođenje socijalističke revolucije. Međutim, ovaj pokret je kroz iskustvo neprestanih borbi došao do saznanja da je na tom putu neophodna jedna faza koja bi se iscrpljivala u obaranju Somosinog režima i u destrukciji ekonomske i vojne baze na kojoj se on temelji. Zbog toga su se oni ograničili na dva zahteva u pogledu postsomosističkog perioda: raspuštanje Nacionalne garde i nacionalizacija imovine Somosinog klana. U tom pravcu su tražena savezništva kako na unutrašnjem tako i na spoljnom planu. Još oktobra 1977. g. otpočeli su sa intenziviranjem oružanih borbi, da bi, posle niza događaja u čiji opis ovde ne možemo ulaziti, jula 1979. g. ušli u Managvu. Treba istaći da je ovome u odlučujućoj meri doprinelo to što su, prvo, pronašli način da prevaziđu unutrašnje podele i, drugo, izuzetno fleksibilna politika savezništva unutar i izvan zemlje. S druge strane, Karterova politika u ovom pitanju, nakon niza pokušaja i manevara da se FSLN postavi na sporedan kolosek u procesima odlučivanja u zemlji, nije pribegla sredstvima koja su ranije bila uobičajena u ovakvim situacijama. U isto vreme treba naglasiti da je FSLN, posle obaranja Somose, postigao svoje osnovne ciljeve u ovoj fazi: Nacionalna garda je rasformirana, a imovina Somosinog klana nacionalizovana.

Uspeh sandinista je bio snažan impuls za jačanje pokreta masa u susednim centralnoameričkim zemljama. U Salvadoru, Gvatemali i Hondurasu slojevi seljaštva i radničke organizacije se sve više angažuju u organizovanju štrajkova i okupacijama zemlje, kao deo pokušaja da se na nacionalnim nivoima organizuju društveni i politički pokreti koji bi doveli do rušenja vojnih represivnih režima. Tako je u Salvadoru, sredinom oktobra 1979. g., došlo do prevrata mladih oficira koji su oborili predsednika, generala Karlosa Umberta Romera, i na taj način otvorili proces emancipacije ove zemlje. Ubrzo posle prevrata postavljen je i zahtev za prijem u punopravno članstvo u pokretu nesvrstanih zemalja, što potvrđuje opšte pravilo, iskazano mnogo puta: zemlje koje stupaju na stazu emancipacije, koje se oslobađaju složenog spleta međunarodne zavisnosti i eksploatacije, najadekvatniji okvir svoje međunarodne aktivnosti vide u pokretu nesvrstanih zemalja.

Jasni nagoveštaji da se krenulo putem demokratizacije političkih struktura pruženi su i u Peruu, Boliviji i Brazilu. Izvesna otvaranja se naziru i u Čileu i Argentini. Jedino u Paragvaju i Urugvaju, bar do sada, nema nagoveštaja da bi mogao da otpočne proces evolucije i zamenjivanja izuzetno rigidnih i represivnih vojnih režima.

Ako uporedimo period poslednjih godinu-dve dana sa onim koji je obeležio sredinu sedamdesetih godina, vidimo da Latinska Amerika nezadrživo ide putem demokratizacije političkih struktura. Mada ova demokratizacija ima sužen, a ponegde očigledno i manipulativan karakter, ona u suštini znači krizu vojnih autoritarnih režima, njihovu nemogućnost da vladaju na stari način. Da-

Digitized by Google

lji oblici i sadržaji ovog procesa zavisiće u velikoj meri od odnosa snaga i klasnih i političkih borbi u svakoj zemlji Latinske Amerike.

Zaključak

Protivurečne manifestacije opisanog posleratnog procesa društveno-ekonomskih transformacija u zemljama Latinske Amerike kriju jednu zakonomernost koja se, doduše, ne može uočiti jasno i »bez ostatka«. Savremena latinskoamerička marksistička misao je danas pretežno okrenuta detekciji i uopštavanju momenata ove zakonomernosti. Reč je o tome da su latinskoameričke zemlje poprište žestokog sukoba, u osnovi klasno-socijalnog, ali prožetog složenim spletovima interesnih i grupnih borbi oko uspostavljanja ili razbijanja mreže zavisnosti koju pletu na celom području zemalja u razvoju centri visokorazvijenog i »transnacionalnog« kapitala.[29] Rezultati ove borbe se mogu dosta egzaktno utvrditi u ekonomskim pokazateljima, kroz njihovu analizu i socijalne implikacije, ali se sam proces borbe odvija na nivou klasnih sukoba i u domenima političkih oblika vladavine.

Na koji način prepoznajemo na površini procesa društveno-ekonomskih transformacija tendencije produbljivanja zavisnosti ili jačanja emancipativnih frontova? To je teško pitanje i pored toga što može da izgleda da je relativno lako na njega odgovoriti.[30]

Da navedemo, na primer, samo neke indikatore ovih teškoća. Poznato je da su se pojedini vojni autoritarni režimi u Latinskoj Americi opredeljivali za pokret nesvrstavanja, pa su čak i aktivno učestvovali u njemu. Za mnoge autore i političke pokrete Latinske Amerike to je bilo potpuno neprihvatljivo jer im se činilo da takva spoljnopolitička orijentacija predstavlja neprevladljivu kontradikciju sa društvenim sadržajima njihovih unutrašnjih političkih sistema. Kontradikcija je, na taj način, fiksirana duž linije koju povlače ideološko-političke pozicije, a ne u samom protivurečnom društvenom i političkom sadržaju vojnih autoritarnih

[29] Latinska Amerika je, zapravo, od prvih dana španskih osvajanja podvrgnuta, kao region, kapitalističkoj eksploataciji, koja se odvijala kroz različite forme pretkapitalističkih načina proizvodnje. Logiku ovog procesa, važnog za shvatanje savremenih formi akumulacije kapitala i nerazvijenosti kao fenomena sa kojim se suočavaju zemlje u razvoju, otpočeli su da istražuju latinskoamerički autori Andre Gunder Frank (*Kapitalizam i nerazvijenost u Latinskoj Americi*), Rodolfo Stavenhagen (*Sedam pogrešnih teza o Latinskoj Americi*), Serhio Bagu (*Ekonomija kolonijalnog društva*) i mnogi drugi. Danas, međutim, kao što je već rečeno, ova istraživanja prolaze kroz fazu u kojoj se javlja i formalizam i dogmatizam.

[30] Izgleda paradoksalno, ali upravo latinskoamerički autori na levici često upadaju u grešku pojednostavljivanja kada frontove emancipacije vezuju isključivo za socijalističke transformacije (u stvari, onda najčešće za ideološko-političke programe i aktivnosti pojedinih partija i pokretâ na levici, koji su jako usitnjeni i ne ostvaruju veliki uticaj na nacionalne politike).

Digitized by Google

režima.[31] Naravno, kada se stvore uporišta za snažnije emancipativne tokove, dileme oko opredeljivanja za nesvrstavanje nema. Nedavno je član nove Salvadorske hunte, dr Giljermo Manuel Ungo sa govornice Ujedinjenih nacija izjavio: »Odlučno podržavamo borbe naroda da postignu potpunu nezavisnost i neotuđivo pravo da odlučuju o svojoj sudbini, slobodni od svakog stranog mešanja. U skladu sa tim načelima, želimo da kao punopravni članovi uđemo u pokret nesvrstanih zemalja da bismo dali naš doprinos likvidaciji raznih oblika dominacije u svetu.«[32] Pre toga, u Havani, u pokret su primljene Nikaragva i Grenada, dve zemlje u kojima su upravo počeli procesi dubokih unutrašnjih društvenih promena. U Karibima, gde se ubrzano odvija proces dekolonizacije, nesvrstanost postaje prirodno opredeljenje zemalja koje stiču nezavisnost, kao što je to bio slučaj ranije i sa Azijom i sa Afrikom. U tom području je zato najveći broj latinskoameričkih nesvrstanih zemalja: Kuba, Jamajka, Gvajana, Trinidad i Tobago, Grenada i Surinam, a kao posmatrači još Barbados, Dominika i Santa Lusija. Opredeljenje za nesvrstavanje je neodvojivo od težnje ka uspostavljanju novog međunarodnog ekonomskog poretka, a Latinska Amerika je upravo ono područje gde se najčešće inspiracija za pristupanje nesvrstavanju rađala iz želje (potrebe, nužnosti) da se učestvuje u borbi za NMEP.

Drugi primer: Najvažnija crta pokreta latinskoameričkih nacija za emancipaciju u današnjoj etapi je borba za brži ekonomski i društveni progres, ostvarenje nacionalnog suvereniteta nad sopstvenim prirodnim resursima i obuzdavanje nekontrolisanog delovanja inostranog kapitala. Jedna od važnih formi ove borbe su, svakako, regionalne ekonomske integracije, kojima se nastoji da se ograniči penetracija snažnih transnacionalnih kompanija. Poslednjih petnaest godina latinskoameričke zemlje su prošle put od jednostavnih oblika liberalne trgovine i ekonomskih veza do ekonomske integracije na regionalnim i subregionalnim nivoima. Stvoren je jedan broj ekonomskih grupacija koje su obuhvatile gotovo sve zemlje Latinske Amerike i Kariba.[33] Ove integracije, ne-

[31] Vojni autoritarni režimi ne predstavljaju homogene, monolitne sisteme podvrgnute totalnoj dominaciji stranih centara kao što to na levici ponekad želi da se prikaže. Politika nesvrstavanja ponekad ovim vojnim režimima pruža ne samo legitimaciju u odnosu na unutrašnje opozicione snage, već i jaču „pregovaračku" poziciju u odnosu na inostrane „partnere". Politike koje se baziraju na totalnim podređenostima rađaju snažne opozicije (koje ne moraju uvek da budu uočljive na površini političkih zbivanja) i obično izražavaju dugoročnu političku kratkovidost svojih nosilaca (poslednji primeri: Iran, Nikaragva).

[32] „Politika", 20. decembra 1979, str. 3. — Salvador je dvanaesta zemlja Latinske Amerike koja se opredeljuje za punopravno članstvo u pokretu nesvrstanih zemalja.

[33] Danas postoje sledeće integracije: Latinskoameričko udruženje slobodne trgovine (ALALC), Andska grupa (Comunidad Andina), Centralnoameričko zajedničko tržište (MCCA), Karipska zajednica (CARICOM), Sporazum o basenu reke La Plata (Cuenca del Plata), Latinskoamerički ekonomski sistem (SELA).

Digitized by Google

sumnjivo, same po sebi govore o započetom procesu emancipacije, o nastojanjima da se eliminišu posledice prilično slabih pozicija ovih zemalja na stranim tržištima. Ali se odmah javljaju i protivurečnosti. Međunarodni monopoli, u prvom redu oni iz SAD, teže da iskoriste trend integrisanja i liberalizacije trgovine između zemalja Latinske Amerike, radi sopstvenih interesa, koristeći se pri tom »rupama« u postojećim sporazumima.[34] To se dogodilo, recimo, Andskom paktu, čije su mere protiv inostranog kapitala izazvale veliku zabrinutost međunarodnih monopola i nacionalnih buržoazija. Čileanska vojna hunta je ovde odigrala ulogu »breše«, dejstvujući kao oruđe u rukama međunarodnih monopola. U leto 1974. g. njeni vođi su ukinuli restrikcije na delovanje stranih monopola u Čileu i garantovali im repatrijaciju profita. To je izazvalo oštre proteste ostalih zemalja Andske grupe, koje su bile primorane da odustanu od jednog broja industrijskih projekata.

Kako, dakle, kada je u pitanju opredeljivanje vojnih autoritarnih režima za nesvrstavanje (pa i za NMEP), kao i regionalno integrisanje latinskoameričkih zemalja, ocenjivati stepen i domete emancipacije? Ovakvih pitanja ima dosta.

Možemo reći da se iz izdvojene zakonomernosti u procesima društveno-ekonomskih transformacija u zemljama Latinske Amerike može izvesti zaključak da su emancipativni tokovi gotovo uvek vezani za širenje socijalne baze političkog procesa u pojedinim zemljama. Širenje socijalne baze redovno vodi jačanju snaga i organizacija levice, pa i širenju prostora za radikalnije socijalne preobražaje. Prema tome, borba za NMEP predstavlja okvir unutar koga se odvija i borba za socijalizam i obrnuto, jedno drugo uslovljava i podstiče, ali se one ne mogu izjednačiti. Borba za NMEP obuhvata i druge sadržaje koje treba ostvarivati, a oni su, bolje nego igde, dati u ekonomskim deklaracijama sa konferencija nesvrstanih zemalja na različitim nivoima. U svakom slučaju, tezu o nemogućnosti ostvarivanja NMEP-a dok ne »pobedi socijalizam« možemo prokomentarisati time da, u svetlosti iskustva, naročito poslednjih godina, važi i činjenica da neće biti pobede socijalizma ako nacije ne zasnuju svoje međusobne odnose na principima pravednijim od onih koji danas vladaju u svetu.

[34] Čileanski ekonomista Osvaldo Sunkel kaže: „Integracija može biti ili osnovni instrument za realizaciju nacionalnih ciljeva u Latinskoj Americi ili instrument koji bi pomogao ubrzanju rastuće zavisnosti ovog regiona. Sadašnja situacija i politika integracije koja se sprovodi na kontinentu izgleda da favorizuje ovu drugu tendenciju, budući da su privesci multinacionalnih korporacija koji deluju u samim zemljama regiona u povoljnijoj poziciji da planiraju svoje operacije tako da na najbolji način koriste zonu slobodne trgovine, istiskujući pri tom nacionalna preduzeća čak i sa njihovih domaćih tržišta" („Marksizam u svetu", Beograd, 1979, br. 4, str. 144).

Digitized by Google

Boris Majer

Samoupravljanje i filozofija

Da bismo mogli odgovoriti na pitanje kakav udeo, kakav doprinos treba i može da dâ filozofija dugoročnom interdisciplinarnom izučavanju i istraživanju razvoja socijalističkog samoupravnog društva u Jugoslaviji, neophodno je, pre svega, utvrditi o kakvoj je to filozofiji ili, tačnije, o kakvom shvatanju filozofije je tu reč. Ukratko: da bi se filozofija mogla stvaralački uključiti u interdisciplinarno izučavanje razvoja našeg socijalističkog samoupravnog društva, ona mora, pre svega, promisliti samu sebe, kako ne bi već u početku promašila svoje istinske mogućnosti, svoju istinsku ulogu i zadatak. Filozofija danas, pogotovo marksistička, nikako ne može biti puka refleksija o rezultatima posebnih nauka, njihovo teorijsko uopštavanje koje dolazi poput Minervine sove tek na kraju naučnog posla, a još manje izgrađivanje spekulativnih apriornih konstrukcija kao polazna tačka i putokaz naučnim istraživanjima (poput Hegelovog sistema ili Huserlove transcendentalno utemeljene apsolutne nauke), nego nešto sasvim drugo: promišljanje mogućnosti istorijskog bitka savremene epohe i ujedno učešća u ostvarivanju tih mogućnosti. Filozofija treba da postane praktična ne zato da bi se izgubila u praksi, u praktičkom menjanju sveta, nego zato da bi stvarnost postala više filozofska, da bi se stvarnost izdigla na nivo teorije. Filozofija se ne može ozbiljiti

Digitized by Google

— isticao je Marks — a da se ujedno ne ukine kao ideologijska svest (kao »rad pojma«), kao puko menjanje sveta u svesti, što ne dovodi do menjanja same društvene stvarnosti, a što Marks u svojoj kritici Hegela označava kao »nekritički pozitivizam«. Ali i obrnuto: filozofija se ne može ukinuti a da se ne »ozbilji«, realizuje ono što je sazrevalo do sada — kako kaže Marks — samo pod lubanjom filozofa, dakle, ono najvrednije i najprogresivnije što je stvorila filozofija u svom dosadašnjem razvoju, a bez čega se svaka praktična društveno-politička akcija nužno srozava na nivo pozitivizma, dakle, na jedno u razvoju filozofije već prevaziđeno stanovište.

Ukratko, reč je o specifičnoj dijalektici ukidanja i »ozbiljenja« filozofije, koja ne dozvoljava razdvajanje jednog pola od drugog, jedne suprotnosti od druge, nego njihovo uzajamno dijalektičko razrešavanje i prevazilaženje. To je važno istaći i zbog toga da se od filozofije ne bi očekivalo ono što filozofija ne može dati — a što se često dešava — naime, neposredni praktički rezultati, teorijska uputstva, neposredno primenljiva u praksi, a još manje ideološko legitimiranje postojeće prakse. To bi pretvaralo filozofiju u služavku politike, što bar kod nas niko ne želi, a što sigurno nije u istorijskom interesu radničke klase, što više nego jasno pokazuje fenomen staljinizma. »Praktičnost« filozofije nije isto što i praktičnost politike, pa čak ni politikologije. Preduslov njene praktičnosti je upravo njena relativna samostalnost u otvaranju novih pitanja, novih horizonata, novih aspekata, u problematizovanju onoga što se čini neproblematičnim — pod uslovom da su to istinska pitanja i istinski problemi. Tražiti »praktičnost« od filozofije u njenom podređivanju društvenoj empiriji, dnevnoj politici, pragmatičnim ciljevima konkretnih društvenih potreba — pa makar te potrebe bile i te kako opravdane — značilo bi (u Marksovom smislu) ukidati filozofiju bez njenog ozbiljenja. Ali i obrnuto: pretvarati filozofiju u samostalnu izolovanu svest iznad društvene istorijske prakse, iznad konkretne klasne borbe za oslobođenje rada, značilo bi (u istom Marksovom smislu) pokušati da se filozofija ozbilji bez njenog ukidanja — a to nije ništa drugo do ideološki postupak koji nije u svesti vlastitog ideološkog porekla. U biti, to je ideološka praksa, kojom se birokratsko-etatističke i tehnokratske tendencije, koje stoje u pozadini, maskiraju kao »bespoštedna kritika svega postojećeg«, zaboravljajući da jedno takvo »sve« uključuje i otkrivanje ideoloških korena same takve kritike.

Marksovo upozorenje da se filozofija ne može ozbiljiti a da se ne ukine, i obrnuto, nije neka slučajna ili sporedna Marksova pomisao. Upravo suprotno, Marks je time ukazao na suštinsku karakteristiku filozofije savremene epohe, njenu istorijsku ulogu u savremenoj epohi, njenu istinsku mogućnost i zadatak. Samo tako može savremena filozofija prevazići svoju ideološku stranu i postati *spiritus agens* revolucije, misao vremena, koja ne nastupa poput Minervine sove tek na kraju epohe, bojeći sivo po sivo-

Digitized by Google

me, nego kao istinski pokretač revolucionarnih zbivanja, kao misao revolucionarne prakse i praksa revolucionarne misli.

Neuvažavanje i nerazumevanje ove Marksove misli u razvoju međunarodnog radničkog pokreta imalo je više nego kobne posledice po razvoj tog samog pokreta, a i socijalizma kao svetskog procesa. Tako su revizionizam Druge internacionale, na jednoj strani, i staljinizam, na drugoj, dva različita izraza apsolutizacije ukidanja, odnosno ozbiljenja filozofije (pored mnogo drugoga, razume se). Revizionizam Druge internacionale praktično je ukida filozofiju time što je filozofiju, teoriju, izbacio iz radničkog pokreta, pretvorivši filozofiju u područje interesovanja uskih intelektualnih akademskih krugova (čime se marksistička filozofija našla pod uticajem savremene građanske filozofije, naročito novog kantovstva, a to je odmah otupilo njenu revolucionarnu oštrinu). Tako, prema Hilferdingu, možeš biti učesnik revolucionarnog pokreta a da uopšte nisi marksist, i obrnuto, možeš biti u teoriji marksist a da uopšte ne učestvuješ u revolucionarnom pokretu, a uz to još bolji od onih koji u njemu sudeluju. Šta je to značilo i za političku praksu Druge internacionale i za njenu teorijsku misao, dovoljno je poznato. Mogli bismo reći, revizionizam Druge internacionale »ozbiljuje« filozofiju (u vidu profesorske akademske filozofije) bez njenog ukidanja kao ideološke svesti (jer profesorska akademska filozofija teoretičara Druge internacionale bila je upravo to). Na drugoj strani, staljinizam takođe ukida filozofiju, ali tako da je »ozbiljuje« neposredno u političkoj pragmatici, pretvarajući filozofiju u službu dnevne politike i vlastitog političkog voluntarizma, što je bio strahovit udarac kako za socijalističku praksu tako i za samu teorijsku marksističku filozofsku misao. Marksova teza o ozbiljenju filozofije njenim ukidanjem (i obrnuto) danas postaje sve više aktuelnom i zbog teške krize u koju sve više zapada savremena građanska filozofija. Slobodno se može reći da filozofija danas u svom klasičnom obliku više ne postoji — bar ne kao savremena misao. Tako, na primer, jedan od savremenih francuskih strukturalista, Rolan Bart, doslovce kaže: »Čini se kao da filozofija danas više ne egzistira. To ne znači da je ona jednostavno iščezla, nego samo to da se razdvojila na veliki broj pojedinačnih delatnosti: u tom smislu možemo delatnost aksiomatičara, lingvista, etnologa, istoričara, revolucionara, političara označiti kao oblike filozofske delatnosti. Ako je u 19. veku filozofija egzistirala kao refleksija o mogućnosti postojanja objekta, onda je danas filozofija ona delatnost koja omogućuje da se javi novi objekt spoznaje ili prakse, bez obzira na to da li ta delatnost pripada delokrugu interesovanja matematike, lingvistike, etnologije ili istorije.« Prema tim Bartovim rečima, pojam filozofije se sve više pomera u pravcu shvatanja filozofije kao specifične teorijske prakse unutar posebnih nauka, pa i političke delatnosti, čime ona gubi svoju teorijsku samostalnost. Da li to znači kraj filozofije? U savremenoj građanskoj filozofiji svedoci smo procesa koji svakako nagoveštava nešto tome slično: tako da se deo savremene anglosaksonske analitičke filozofije sve više približa-

Digitized by Google

va posebnim naukama, prelazi u posebne nauke (matematičku logiku, socio-lingvistiku, teoriju nauke), dok se drugi deo evropske kontinentalne filozofije — naročito egzistencijalizam — sve više približava pesništvu, umetničkom stvaralaštvu, gubeći kognitivno-naučni karakter filozofskog mišljenja. To bismo opet mogli označiti kao ukidanje filozofije bez njenog ozbiljenja, ukidanje filozofije bilo u posebnim naukama, u umetnosti, ili u specifičnoj (terapeutskoj) delatnosti unutar posebnih nauka, razgraničavanjem nauke i metafizike itd. Smatram da danas možemo slobodno reći da samo marksizam izvlači filozofiju iz ovog ćorsokaka, da samo marksizam pruža filozofiji nove mogućnosti, ali na jednom novom nivou, koji dijalektički prevazilazi kako klasičnu (ideološku) koncepciju filozofije tako i njeno rastvaranje, iščezavanje, bilo u posebnim naukama, u umetnosti, ili u praktičnoj političkoj društvenoj pragmatici. To je možda najveća šansa i za samu marksističku filozofiju da pobedi i svoj vlastiti dogmatizam, »neprirodnu sklerotičnost«, tako neprimerenu njenoj starosti, kako kaže Sartr, i da se reafirmiše kao najprodornija misao savremene epohe, kao idejno-teorijski pokretač u borbi za oslobađanje rada i čoveka.

Marks na drugom mestu govori u istom smislu — o neraskidivom dijalektičkom jedinstvu smisla za teoriju i revolucionarne strasti. »Smisao za teoriju«, to je upravo filozofska strana sagledavanja, osmišljavanja i prevladavanja stvarnosti, ono što upravo filozofija treba da unosi u praktičnu revolucionarnu akciju, u praktično revolucionarno menjanje stvarnosti. Bez toga, bez razvijanja teorijske moći mišljenja, takvog menjanja i nema. Ali sama teorija nije dovoljna. Potrebna je i »revolucionarna strast«, praktično-politička akcija čiji je cilj revolucionarno menjanje postojećih društvenih odnosa, i tek u dijalektičkom jedinstvu jednog i drugog — smisla za teoriju i revolucionarne strasti — rađa se revolucija. Bez toga se ne mogu održavati i dalje razvijati ni tekovine revolucije, socijalistički samoupravni preobražaj društvenih odnosa. Međutim, i sama »revolucionarna strast«, bez produbljene kritičke teorijske analize, nužno zapada u pozitivizam i pragmatizam ili, pak, na drugoj strani, u pseudorevolucionarni avanturizam i ultralevičarenje.

Ako se kratko osvrnemo na put koji je prošla jugoslovenska filozofija posle rata, ne možemo a da ne konstatujemo da je i ona u više navrata upadala u jednu ili drugu krajnost — ali je pri tome, ipak, više-manje uspešno prevladavala poznatu krizu posleratne marksističke filozofije, koja nije bila samo odraz naših vlastitih protivrečnosti — same naše filozofije i našeg društva — nego odraz mnogo šire i dublje krize marksizma na svetskom planu, uslovljene staljinističkom deformacijom marksizma. Iako je jugoslovenska marksistička filozofija u prvim godinama posle rata više-manje prihvatala dijamatsku koncepciju marksizma, ona je već tada, uprkos spoljnoj formi, unosila u dijamatske sheme novi, revolucionarni sadržaj, naše vlastito revolucionarno iskustvo: to je možda najsnažnije dolazilo do izražaja u Ziherlovoj filozofskoj, sociološkoj i pedagoškoj delatnosti (a, razume se, ne samo kod njega).

Digitized by Google

Time je jugoslovenska marksistička misao već tada probijala dogmatske staljinističke prepreke, vraćajući se od Staljinove percepcije, bolje rečeno, izopačenja lenjinizma ka proučavanju autentične Lenjinove misli, kojoj toliko duguje naša revolucija, i od Lenjina ka autentičnom Marksu i Engelsu. Staljinistička koncepcija marksizma zapravo nikada nije, uprkos spoljašnjoj sličnosti, toliko inficirala našu marksističku filozofsku misao da bi u celini potpala pod njen uticaj, nego je uvek postojala izvesna distanca, koja je jugoslovenskim marksistima omogućavala da se samostalno, nedogmatski i stvaralački ponašaju i u odnosu prema marksističkoj filozofiji, unoseći u nju vlastito revolucionarno iskustvo, uprkos Staljinovom autoritetu, u koji su u to doba mnogi još verovali. To treba posebno istaći jer se inače stvara pogrešna slika kao da je tek sukob sa Informbiroom omogućio našoj marksističkoj teorijskoj misli raskid sa staljinizmom. Politički sukob sa Informbiroom je taj proces, bez sumnje, ubrzao, ali ne i prouzrokovao. Sukob sa Informbiroom nije uzrok, nego posledica naše samostalne politike već u doba narodnooslobodilačkog rata, pa čak i pre, a ništa manje i u prvim godinama posle oslobođenja. To se odnosi i na našu marksističku teorijsku misao. Ubrzanje raskida sa staljinizmom i na području marksističke filozofije nastupilo je kao posledica sve dubljeg društvenog, političkog, pa i teorijskog saznanja o nužnosti prelaska od etatističkog ka socijalističko-samoupravnom konceptu socijalizma, a teorijsko utemeljenje ovog prelaska nije mogao dati staljinizam, deformisani marksizam u Staljinovoj redakciji, nego autentični stavovi samih klasika marksizma — Marksa, Engelsa, Lenjina i, razume se, naše vlastito revolucionarno iskustvo, koje je ponovo potvrdilo istinitost, životnost i revolucionarnost pomenutih stavova.

Tek kasnije, posle političke pobede nad Informbiroom, što treba posebno istaći, došlo je i u akademskim filozofskim marksističkim krugovima do snažnog zaokreta u razumevanju biti i zadataka marksističke filozofije — kako pod uticajem snažnog prodora samoupravnih tendencija u našem društvu tako i pod uticajem plejade zapadnoevropskih marksista koji su u sukobu sa zvaničnim marksizmom Staljinovog doba krčili put ka jednoj novoj, nedogmatskoj koncepciji marksizma. Postalo je sve jasnije da jednom socijalističkom samoupravnom društvu ne odgovara etatističko-dogmatska koncepcija marksističke filozofije — a to je i našu akademsku marksističku filozofsku misao podstaklo da traži jednu novu moguću nedogmatsku koncepciju marksizma i marksističke filozofije koja bi odgovarala potrebama i mogućnostima socijalističkog samoupravnog društva. Ali, čini se, naša akademska marksistička filozofska misao — ili bar jedan njen deo — za taj zadatak nije bila dovoljno pripremljena, a pre svega pravilno orijentisana. Umesto da svoje polazište i teorijsko utemeljenje traži u našoj vlastitoj revolucionarnoj društvenoj praksi, u našem vlastitom revolucionarnom iskustvu, uprkos svim nedostacima i kolebanjima naše društvene prakse, u ozbiljenju autentičnih Marksovih, Engelsovih i Lenjinovih stavova u našim speci-

Digitized by Google

fičnim istorijskim uslovima, ona se od te prakse, u koju se delimično razočarala, sve više vraćala ka knjiškim, apstraktno-teorijskim, vanistorijskim interpretacijama (autentičnog) marksizma, tragajući za novim teorijskim koncepcijama koje bi mogle služiti kao *differentia specifica*, nasuprot drugim savremenim filozofskim pravcima pred kojima bi se ovaj akademski marksizam mogao legitimisati kao savremena filozofska misao, u smislu jednog u biti građanskog filozofskog komonsensa. Ovaj teorijski koncept, koji bi trebalo da služi kao *differentia specifica*, nađen je u pojmu praksisa i time se filozofska misao vratila koncepciji filozofije kao »rada pojma«, čime je napuštena — bar u konsekvencijama — Marksova teza o nužnosti istovremenog ukidanja i ozbiljenja filozofije, jednom rečju, htela se ozbiljiti filozofija a da se ne ukine. Tako smo dobili jugoslovensku akademsku varijantu marksističke »čiste« filozofije, koja je bila, doduše, na visokom intelektualnom, pa čak i teorijskom nivou, koja je, bez sumnje, otvarala marksističkoj filozofiji neke nove mogućnosti — napuštanjem dijamatskih ontoloških teza i otvaranjem antropološke problematike, koja je bila dugo vremena u marksizmu zanemarivana — ali koja je, na drugoj strani, sve više gubila kontakt sa istorijskim subjektima naše revolucije, našeg revolucionarnog razvitka, postavljajući sebe iznad tog društva kao intelektualni teorijski arbitar, kao bespoštedna kritika svega postojećeg, zaboravljajući da, prema Marksovim rečima, komunizam nije ideal, nije stanje koje treba uspostaviti, nego stvarno, teško, mukotrpno istorijsko kretanje, rađanje novoga u krilu staroga, uz sve porođajne muke, protivrečnosti i zastranjivanja.

Danas je već prošlo toliko vremena da bi se moglo — bar po mom mišljenju — prići što objektivnijoj oceni ove »filozofske škole«, svega onoga što je ta škola — uprkos poznatim nedostacima — učinila teorijski vredno i da se s time, dakako, kritički, nastavi. Smatram da bi učešće filozofije, što šireg kruga jugoslovenskih filozofa u programiranju i dugoročnom izučavanju i istraživanju razvoja našeg socijalističkog samoupravnog društva bilo dobra prilika da se okupi što širi krug filozofa u tom poduhvatu, da bi se tako — u stvaralačkoj, kritičkoj saradnji — postepeno prevazišao ovaj filozofski, teorijski i praktično-politički neplodan sukob koji postoji unutar jugoslovenske filozofije, a koji treba bezuslovno rešiti, kako u interesu same naučne i filozofske misli tako i u interesu daljeg razvoja samog našeg socijalističkog samoupravnog društva.

Smatram da pluralizam samoupravnih interesa pruža i na tom području dovoljno mogućnosti za stvaralački dijalog i stvaralačku saradnju, uprkos razlikama koje su na jednom takvom poprištu kakva je filozofija prirodne i neophodne, ako se, naime, filozofija smatra onim što ona po svojoj najdubljoj biti jest — put ka slobodi.

Da bi marksistička filozofija mogla ostvariti svoju istorijsku ulogu, ona se mora osloboditi verbalističkog logocentrizma, koji na Marksa gleda kao na nekakvog boga, i koji hoće pukim pozi-

Digitized by Google

vanjem na »autentičnog« Marksa razrešiti sve probleme današnjice, a ukoliko naša današnja stvarnost odstupa od pojedinačnih citata, utoliko gore po tu stvarnost. Mislim da mora i filozofija učiniti ono što je Kardelj tražio od političke ekonomije: da prelazi od puke analize kapitalizma ka analizi protivrečnosti samog prelaznog razdoblja, naše današnje socijalističke stvarnosti i da pruži odgovor, polazeći od Marksovih naučnih otkrića, na naše današnje probleme, antinomije, alternative, mogućnosti, koje ni u Marksovoj misli nisu bile svuda eksplicitno razvijene, a neke možda ni implicitno.

Naša marksistička filozofija se mora više okrenuti našoj revolucionarnoj društvenoj praksi — ne kao služavka te prakse i ne kao njena spoljna spekulativna kritika — nego kao njen unutrašnji *spiritus agens*, koji u praksu unosi »smisao za teoriju«, bez čega nema ni »revolucionarne strasti«. Zbog specifičnih teorijskih okolnosti jugoslovenske revolucije (obračun sa dogmatizmom itd.), upravo je naše društvo postalo jedinstvena »praktična laboratorija« izvorne revolucionarne prakse, koja uspešno savlađuje prepreke etatističkog dogmatizma i revizionizma, društvo koje svim svojim protivrečnostima i teškoćama drži otvorenu perspektivu praktične realizacije osnovnih intencija ne samo klasika marksizma već i postklasične nedogmatske misli. Taj objektivno istorijski položaj pruža jugoslovenskoj filozofiji jedinstvenu mogućnost da se upravo iskustvom konkretne društvene prakse probije do najdubljeg teorijskog jezgra celokupne revolucionarne marksističke misli, i da to jezgro dalje stvaralački razvija. Ali, da bi tu mogućnost mogla i ostvariti — potrebno je da i sama naša marksistička filozofija nanovo promisli samu sebe, put kojim je prošla, iskustva koja je na tom putu stekla, pozitivna i negativna.

U čemu bi, dakle, mogao biti mogući doprinos marksističke filozofije misli u programiranju i budućem istraživanju razvoja socijalističkog samoupravnog društva? Promišljajući bit savremene filozofije, osnovni mogući doprinos naše filozofske misli mogli bismo odrediti kao pitanje: kako *obuhvatiti samoupravljanje kao globalni istorijski projekt*, koji — oslobođen svoje parcijalizovanosti (na ekonomsko, političko itd.) samoupravljanje — realizuje osnovnu misaonu intenciju celokupne novovekovne filozofije: da »supstanca postane subjekt«, što znači da se razbije dominacija otuđenih društvenih sila nad subjektima, da se konkretni društveni subjekti uspostave kao stvarni subjekti celokupnog procesa društvene produkcije i reprodukcije. Reč je o tome da se proces razvoja samoupravnih društvenih odnosa — u svom opštem jezgru — obuhvati kao onaj praktički proces koji tek razrešava misaone aporije, nerazrešive u mediju same teorije: probleme stvaralaštva, slobode itd. Bez tog filozofskog osmišljavanja samoupravljanje se nužno parcijalizuje u posebni ekonomski, politički itd. »model«, gubeći pri tome osnovnu emancipantnu sadržinu. Tu se odmah postavlja niz teorijskih i metodoloških pitanja (na primer, kako odrediti sam pojam subjekta, da li je to nešto kao »ko« ili kao »što«, kako je bilo rečeno u raspravi za

Digitized by Google

okruglim stolom, odnos između kauzalnosti i teleologije u samom procesu razvijanja samoupravnih odnosa i razrešavanja njegovih protivrečnosti, nameće se pitanje: da li samoupravljanje treba shvatiti kao sredstvo ili kao cilj, ili kao nešto treće, kao dijalektičko prevazilaženje suprotnosti između sredstva i cilja itd.). Dalje: kako obezbediti interdisciplinarnost istraživanja a da se pri tome izbegne »slaba beskonačnost« kvalitativnih analiza pojedinih sektora, odnosno nauka, ili da se rezultati (kao već poznati cilj) stave ispred empiričkih istraživanja, da li metodologija marksističke makrosociologije obezbeđuje generalizaciju, odnosno sintezu empiričkih istraživanja posebnih nauka, kojim teorijskim konceptima uspostavljati most između makro i mikrosocioloških istraživanja, između strukturalne i genetske metodologije, sinhronog i dijahronog pristupa u istraživanju i interpretaciji činjenica itd.? I zatim: čim se priđe samoupravljanju, ali ne sa aspekta pojedinih nauka ili sektora, nego kao globalnom istorijskom projektu, čim se traži mesto samoupravljanja u socijalizmu kao svetskom procesu, odmah iskrsava pitanje: u čemu je — uza sve razlike i suprotnosti savremenih socijalističkih pokreta (samoupravni verzus, etatistički socijalizam, problem evrokomunizma, protivrečnosti socijalističke izgradnje »zemalja u razvoju« itd.) — sadržinsko i metodičko jedinstvo istorijsko-materijalističkog pristupa, gde je granica između — istorijskim okolnostima uslovljenih i opravdanih — specifičnosti pojedinih varijanti marksističke teorije i prakse sa »revizionizmom«? Te granice se ne mogu apstraktno određivati postavljanjem nekih svima zajedničkih, iz istorijske situacije istrgnutih »osnovnih načela«, što bi značilo u osnovi neistorijski potez, bekstvo ka nekakvim »izvornim principima klasika marksizma«, koji bi trebalo da igraju ulogu neposrednog sudije u konkretnim pitanjima: kao da se možemo postaviti negde van istorije i spolja »upoređivati« »izvorne« principe sa istorijskom konkretizacijom, kao da se moć »izvornih principa« ne dokazuje upravo time što oni omogućuju istorijski konkretizovanu analizu i akciju. Sva gorepomenuta metodološka pitanja zapravo konvergiraju u to pitanje i polaze od njega. To nam pokazuje u kom smeru treba tražiti moguće sadržinsko i metodičko jedinstvo istorijsko-materijalističkog pristupa. Treba istaći da ni ontologistički ni antropološko-subjektivistički pristup ne obezbeđuju traženo sadržinsko i metodičko jedinstvo istorijsko-materijalističke metodologije, jer i jedan i drugi utemeljuju svoje viđenje samoupravnog društvenog procesa u jednoj od istorijskih konkretnosti izuzetoj osnovi, odnosno podlozi, pa makar to bila »opšta struktura sveta« ili neistorijski transcendentalno shvaćen »praksis«.

To baca novu svetlost i na problematiku same metodologije društvenih nauka, na metodologiju multidisciplinarnog izučavanja razvoja socijalističkog samoupravnog društva, socijalističkog samoupravljanja, a da se pri tom ne izložimo opasnosti »slabe beskonačnosti« izolovanih kvantitativnih analiza, u okviru pojedinih društvenih nauka i pojedinih više-manje izolovanih okružja

Digitized by Google

samoupravnih odnosa. I upravo tu bi marksistička filozofija mogla pružiti program jedne nove moguće *ontologije socijalističkog samoupravnog bitka* (da parafraziram Lukača) kao zajedničku teorijsku osnovu i teorijsko objedinjavanje multidisciplinarnih pristupa istraživanju pojedinih područja, okružja, aspekata, dimenzija samoupravnih društvenih procesa, a koja ne bi usledila tek na kraju kao filozofsko uopštavanje postignutih parcijalnih rezultata ni kao apriorni transcendentalni preduslov mogućih empirijskih istraživanja (znači, ne kao već poznati kraj ili apsolutno izvorište, ne kao nešto »ispred« ili »na kraju«), nego kao nešto »unutar», kao pretvaranje dijalektike, koja je imanentna samoupravljanju i koja proističe iz njegove temeljne usmerenosti ka oslobođenju rada, ka konačnoj emancipaciji celog društva — *iz dijalektike po sebi u dijalektiku za sebe*, znači u dijalektičku samosvest socijalističkog samoupravnog društva, kao jedan od bitnih preduslova za brže i uspešnije razrešavanje postojećih protivrečnosti, koje iskrsavaju na tom putu, a koje traže dijalektičko prevazilaženje, a ne mehaničko ukidanje. Drugim rečima, filozofija treba da podiže spontanu dijalektiku samoupravnih procesa na nivo teorije, koja obuhvata samoupravljanje kao globalni istorijski projekt, čime pojedinačna istraživanja pojedinih parcijalnih strana i aspekata samoupravnog društvenog razvoja dobijaju svoje ontološko dijalektičko utemeljenje i teorijski dignitet. Ali i obrnuto: bez konkretnog empirijskog istraživanja različitih strana, aspekata, dimenzija samoupravnih procesa u našem društvu, pa i šire u svetskim razmerama, filozofija će se nužno gubiti u spekulativnim konstrukcijama, u konstruiranju idealnog stanja na osnovi »izvornih principa«, »minimuma opštevažećih zakonitosti« i tome slično. Kao što empirijska istraživanja ne mogu bez teorije, tako se ni teorija bez empirijskih istraživanja, bez neposrednog učešća u praktičnom menjanju sveta, ne može uzdignuti na nivo *teorijskog momenta revolucionarnog procesa društvene emancipacije*, što je temeljna karakteristika jedne filozofije koja hoće da bude savremena. Osnovno jedinstvo marksističkog pristupa — a to je bitno i za metodologiju programiranog izučavanja samoupravnog društvenog razvoja — nije u vernosti »minimumu opštevažećih principa«, već u vernosti svojoj osnovnoj društvenoj funkciji: da bude upravo ono što smo rekli — teorijski moment revolucionarnog procesa društvene emancipacije.

Koji bi bili glavni problemski sklopovi u kojima bi marksistička filozofija u gorenaznačenom smislu mogla dati svoj doprinos?

Tu se, pre svega, nameće pitanje novog *kvaliteta života*, koji bi se razlikovao od načina života kako u državno-socijalističkom tako i u savremenom kasnokapitalističkom potrošačkom društvu. Da li i koliko razvoj samoupravnih odnosa u našem društvu obezbeđuje izgrađivanje jednog takvog novog kvaliteta života koji već izrasta iz samoupravnih društvenih odnosa, dokle smo u tome stigli, koliko u tome uspevamo, gde su osnovne prepreke i kako ih savlađujemo? Tu se otvara ceo kompleks starih i novih pojav-

Digitized by Google

nih oblika otuđenja u našem društvu — od onih koji neposredno iskrsavaju u samom produkcionom procesu, koji imaju svoju osnovicu u tehnologiji, preko onih koji izviru iz tržišnih odnosa robne proizvodnje, koji su uslovljeni delovanjem tržišta, do onih koji proističu iz zaostajanja same svesti, koji su plod različitih ideoloških uticaja i tome slično — da ne nabrajamo dalje. Koliko uopšte postavljamo ta pitanja — ne samo na jednom apstraktno-filozofskom, ideološkom nivou, nego u svakodnevnoj ekonomskoj, političkoj, kulturnoj, naučnoj, tehnološkoj praksi, da li smo i koliko uspešni u rešavanju tih pitanja? Tu se otvara niz problema tehnološke i ekološke prirode, da li i koliko iskorišćujemo emancipantne potencijale naučno-tehnološke revolucije u neposrednom radnom procesu za humanizaciju samog tog procesa, a koliko smo još zarobljeni zastarelom tehnologijom i kakav je uticaj te tehnologije na razvijanje samoupravnih odnosa, koliko smo tu inovativni. Upravo na tom području se pokušavalo neposredno, iz same neophodnosti savremenog proizvodnog pogona, opravdati centralističko-tehnokratski shvaćeno »planiranje«, vodeća regulativna uloga države, tehnokratije i slično. Pitanje jednog novog kvaliteta života otvara, dalje, celokupnu *problematiku ljudskih potreba*, takvog oblikovanja i zadovoljavanja potreba koje prevazilazi okvire kasnokapitalističkog potrošačkog mentaliteta, razvijanje novijih, drugačijih potreba, koje ne proističu iz logike profita — a to se kod nas još uvek dešava — nego iz sasvim drugačijeg shvatanja smisla života, njegovih vrednosti, mogućnosti i ciljeva. Koliko razvoj samoupravljanja otvara mogućnosti jednog novog vrednosnog doživljavanja sveta, čoveka, samih ljudskih potreba, društvene zajednice, slobode pojedinca u odnosu na društvo itd.? Da li i koliko uspevamo dati *slobodnom vremenu*, koje se sve više produžuje, sadržaj drugačiji od onoga koji daje savremeni kapitalizam, savremeno kasnokapitalističko potrošačko društvo? Tu se ponovo vraća već pomenuta dijalektika kauzaliteta i teleologije, sredstava i ciljeva. Mi danas mnogo govorimo o pluralizmu samoupravnih interesa, ali interesi ne lebde negde u vazduhu, nego su izraz ljudskih potreba, koje su opet, sa svoje strane, društveno uslovljene, imaju, dakle, pored svoje subjektivne, i objektivnu stranu, nezavisnu od volje i saznanja pojedinca. Kako se u našem društvu formiraju te potrebe i koje se od njih u praksi najviše favorizuju? Sve su to pitanja koja su, van sumnje, presudna za dalji razvoj samoupravnih društvenih odnosa. Na sva ta pitanja ne može se odgovoriti dedukcijom iz nekakvih opštih filozofskih principa, niti sanim empiričkim istraživanjima (jer se ova ograničavaju samo na fotografisanje datog stanja), nego je potrebno sudelovanje niza naučnih disciplina i filozofije, koja jedina može dati konkretnim empiričkim istraživanjima pojedinih nauka ontološku utemeljenost, u smislu izučavanja samoupravljanja kao univerzalnog društvenog projekta, koji prevazilazi nužnu metodološku ograničenost pojedinih naučnih disciplina. Ali i obrnuto: nikakva ontologija samoupravnog društvenog bitka nije moguća bez konkretnih

Digitized by Google

empiričkih istraživanja pojedinih naučnih disciplina, ako se ne želi ostati na neplodnom, spekulativno-filozofskom nivou.

Treći sklop problema, o kojima bi marksistička filozofija mogla dati vredan doprinos proučavanju razvoja našeg socijalističkog društva, jeste izgrađivanje marksističke teorije kulture. Na tom području je naša teorijska misao još uvek u velikom deficitu, a teško je zamisliti dalje proučavanje razvoja samoupravljanja bez takve jedne teorije. Tu smo u deficitu već u pogledu same definicije, samog shvatanja kulture, koja se još uvek, naročito u praksi, a delimično i u teoriji, prihvata kao zbir takozvanih kulturnih delatnosti, uprkos razvijanju samoupravnih interesnih kulturnih zajednica, a možda delimično i zbog toga.

Tu se otvara i celokupna problematika *umetnosti*, umetničkog stvaralaštva, uloge umetnosti u razvoju samoupravnog socijalističkog društva, različitih estetskih koncepcija, pa i same marksističke estetike itd.

Tu je, na kraju, i celokupna problematika *morala* socijalističkog samoupravnog društva. Upravo u samoupravljanju, koje teži postepenom prevladavanju svake (»državne, ekonomske itd.«) spoljne prinude u ljudskom delovanju, sa svom oštrinom se javlja i etička problematika. Osnovni zadatak naše filozofske misli tu, naravno, ne može biti izgrađivanje »konkurentnog« etičkog sistema, koji bi bio »bolji« od sistema normi i vrednosti neokapitalizma, državnog socijalizma itd., već upravo ukazivanje na radikalno izmenjen položaj same »etike«, na postepeno prevladavanje morala kao posebnog oblika ideološkog otuđenja u revolucionarnom delovanju društvenih subjekata. Marksistička kritika ideologije mora kod konkretnih pojava kršenja važećih društveno-etičkih normi sprečavati takođe apstraktno-moralističku reakciju na takve pojave, te, s druge strane, upozoravati na njihove konkretne društvene korene u protivrečnostima razvijanja socijalističkih samoupravnih odnosa.

To su, svakako, samo neka područja, neki sklopovi problema, u kojima bi marksistička filozofija mogla dati svoj doprinos programiranju i ostvarivanju dugoročnog istraživačkog projekta o kome je reč. Verujem da će rasprava o ovoj inicijativi još mnogo detaljnije i produbljenije ukazati i na niz drugih mogućih tema i područja, pa i samih problema, da bismo na taj način što svrsishodnije odredili šta naša marksistička filozofija može i treba da unosi u taj projekt.

Digitized by Google

Martin Vedriš

Samoupravljanje i pravo

I

Pravni problemi povezani sa samoupravljanjem nisu se pojavili istovremeno sa samom idejom samoupravljanja. Određena koncepcija samoupravljanja rodila se, zapravo, u krilu međunarodnog radničkog pokreta kao jedan od bitnih ciljeva klasne borbe. Međutim, konkretni pravni problemi samoupravljanja pojavili su se u momentu kad je samoupravni koncept ne samo društveno-ekonomskih odnosa, nego cjelokupne organizacije jednog globalnog društva postao bitna karakteristika i baze nadgradnje tog istog društva. Jednom riječju, prava juridička problematika samoupravljanja pojavila se kad se ideja samoupravljanja sa stranica znanstvenih i publicističkih radova spustila u pravu, nepatvorenu životnu realnost. A ta stvarnost bila je i jeste stvarnost našeg socijalističkog samoupravnog društva.

Realizacija samoupravljanja pretpostavlja totalnu likvidaciju svakog elementa koji se kao klin uvlači između neposrednih proizvođača i sredstava za proizvodnju. Taj razdvajajući faktor ili elemenat bio je identičan sa pravnim vlasnikom sredstava za proizvodnju. Prema tome, prva bitna pretpostavka realizacije samoupravljanja bila je likvidacija prava vlasništva na sredstvima za

Digitized by Google

proizvodnju. No, u prvom času ne nad svim sredstvima, nego samo nad onima koja su se nalazila u državnom vlasništvu. Taj proces likvidacije države kao pravnog vlasnika, kao »trećeg faktora« u proizvodnji započeo je onim povijesnim »Zakonom o upravljanju...« iz 1950. godine. Kao što je poznato, likvidacijom »trećeg faktora« ušli smo u realizaciju i postepenu afirmaciju *društvenog vlasništva.*

No, proces koji je od vlasničko-pravne organizacije društvene proizvodnje vodio ka njezinoj ne samo nevlasničko-pravnoj, nego u tendenciji i neimovinsko-pravnoj organizaciji nije mogao, a nije niti smio teći stihijski, niti se, pak, naslijeđene kapitalističke društveno-ekonomske odnose moglo *automatski* pretvoriti u socijalističke samo na osnovu činjenice zauzimanja političke vlasti od strane radničke klase i radnog naroda u rezultatu pobjedonosno završenog Narodnooslobodilačkog rata.

Naime, suvremeni je socijalizam jedini društveno-ekonomski sistem koji svoje odnose ne nalazi u potpunosti izgrađene u krilu prethodne, u pravilu kapitalističke društveno-ekonomske formacije. U tome se proces nastajanja socijalizma razlikuje od procesa formiranja svih ranijih društveno-ekonomskih formacija, od kojih je svaka ranija stvarno našla već formirane svoje odnose u krilu prethodne. Za socijalizam se to ne može reći. To postaje razumljivo ako se imade na umu da kapitalističke društveno-ekonomske odnose karakterizira postojanje eksploatacije čovjeka od čovjeka, što se vidno manifestira u alijenaciji rada upravo od onih koji od vlastitog rada žive. Naprotiv, socijalizam donosi nove društvene i društveno-ekonomske odnose koji imadu bitno druge i drukčije karakteristike. U osnovi to su odnosi u kojima se sve uočljivije manifestira oslobođenje rada.

Budući da savremene socijalističke revolucije nisu nastale na bazi gotovih i formiranih socijalističkih društvenih odnosa, jasno je da se revolucionarne socijalističke snage nakon osvajanja vlasti odmah nalaze pred novim zadatkom — zadatkom izgradnje socijalističkih društvenih odnosa. Socijalistički se društveni odnosi izgrađuju upornim i konstantnim razvijanjem društvenih proizvodnih snaga i društvene svijesti.

Prema tome, za formiranje socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa nije dovoljno samo osvajanje vlasti od strane radničke klase, nego je potrebna i znanstvena spoznaja zakonitosti kretanja društva i društveno-ekonomskih odnosa. Samo na toj osnovi svjesna intervencija u bazi društva dovodi do cilja.

Poznato je da se osiguranje dovoljno širokih okvira za razvoj društvenih proizvodnih snaga može u prvoj razvojnoj fazi socijalizma, nazovimo je makar i *per nefas* administrativnim socijalizmom, osigurati u prvom redu svjesnim intervencijama državne vlasti u postojeće odnose u oblasti materijalne proizvodnje. U drugoj razvojnoj fazi socijalizma, u novom i do sada nepoznatom samoupravnom socijalizmu intervencije državne vlasti sve se više zamjenjuju svjesnim akcijama slobodno udruženih proizvođača.

Digitized by Google

U svim dosadanjim razvojnim fazama socijalizma, podrazumijevajući ovdje samo razvoj socijalizmu u mirnodopskim uvjetima, instrumenat pomoću kojega su se ti odnosi regulirali i usmjeravali u određenom pravcu bilo je *pravo*.

Ako se pravo tretira kao instrumenat razvoja socijalističkih društvenih odnosa, a to uključuje u sebi i razvoj i stalno kretanje i usavršavanje i samoupravnih odnosa, postavlja se odmah jedno prethodno pitanje. Naime, postavlja se pitanje kakvu snagu imade pravna norma. Da li se njome mogu dosadanji društveno-ekonomski odnosi samo ukidati, mijenjati i usmjeravati ili se, pak, pravnom normom mogu stvarati novi odnosi u bazi, dakle novi društveno-ekonomski odnosi? U pravnoj teoriji imade zastupnika i jednog i drugog shvatanja. Odluka o prihvatanju bilo koje alternative može se donijeti samo na temelju iscrpne naučne analize o relaciji baze kao infrastrukture i pravne nadgradnje, dakle juridičke suprastrukture.

Za sada samo nekoliko napomena. Realistični pogled na odnos baze i nadgradnje upozorava na nezaobilazni elemenat koji se sastoji u činjenici da baza daje nadgradnji sadržaj. Taj sadržaj ulazi u sadržaj pravne norme u pravno prerađenom obliku, kao pravni pojam. Tu suptilnu vezu baze i nadgradnje treba stalno imati u vidu i računati uvijek sa tim da se cjelokupan sadržaj, na primjer, imovinsko-pravne norme ne može izmisliti. Nema takve juridičke pameti koja bi mogla u cijelosti izmisliti sadržaj efikasne građansko-pravne norme. A to pravilo važi za cjelokupnu pravnu nadgradnju koja se kao prvi pravni sloj nadvija nad društveno-ekonomsku bazu. Budući da se pravna norma *svjesno* formulira, moguće je da njezin stvaralac postupa u nekoliko pravaca: reakcionarno, konzervativno ili revolucionarno. Ako u sadržaj pravne norme uzima one elemente iz društvene stvarnosti koji određuju da ono što sada *jeste* (Sein) treba takvo da ostane (Sollen) i u budućnosti, norma će djelovati ili reakcionarno ili bar konzervativno. Naprotiv, ako se u sadržaj pravne norme unose elementi koji su u stvarnosti nosioci progresa, nosioci promjena, norma će djelovati revolucionarno na društvene odnose, određujući da ono što sada jeste ne treba takvo i da ostane i u budućnosti.

S druge strane, nagradnja daje bazi pravnu karakteristiku pretvarajući bazične odnose u pravne odnose. Najzad, pravna nadgradnja daje i kriterij za ocjenu, omogućujući da se ekonomsko-vlasnička neizdiferenciranost baze pojavi kroz razliku i različitosti pravnih instituta.

Ne smije se, nadalje, zaboraviti da je potrebno društveno-ekonomske odnose pretvarati u pravne odnose, među ostalim, i zato što takozvana materijalno-pravna norma daje i pretpostavke za prinudnu realizaciju jednom formiranog pravnog odnosa.

Prema tome, prava, obaveze i odgovornosti koje nastaju za sudionike u pravnom odnosu mogu se i prinudno izvršiti. Takve direktne prinude nema u samom, golom društveno-ekonomskom odnosu. Zbog toga se i ne može niti se smije kretanje društveno-

Digitized by Google

-ekonomskih odnosa prepustiti impulsima isključivo čistih ekonomskih zakonitosti.

Dakle, i revolucionarna pravna norma mora biti povezana sa bazom i ne smije biti od nje toliko udaljena da predstavlja takav model, idealnu sliku koja se u danim uvjetima i u danim okolnostima uopće ne može ostvariti.

No, događa se ponekad da se slika, model koji stvara apstraktna pravna norma, dakle model budućeg pravnog odnosa, pobrka sa realnošću u kojoj pulzira stvarno egzistentni drukčiji društveno-ekonomski odnos. Takvo poistovjećivanje ili u najmanju ruku nedopustivo izjednačavanje svijeta kauzalne zakonitosti sa svijetom normativne zakonitosti dovodi do shvaćanja prema kojemu se normom propisani i normom određeni *pravni odnos* tretira kao već ostvaren, kao već egzistentan društveni ili društveno-ekonomski odnos. U takvom slučaju neminovno dolazi u nesklad infrastrukturno i suprastrukturno i zato se ne bi smjelo bez daljega napadati stvarno, a da se i ne pita zašto ono nije u skladu sa normativnim. Ne bi se smjelo smetnuti s uma da i normativno nije uvijek doista pravi izraz ne samo realno postojećeg, nego ponekad nije u skladu sa realno mogućim kretanjima stvarnog produkcionog odnosa.

Prema tome, po našem je mišljenju prvi pravni problem u realizaciji i usavršavanju samoupravljanja znanstveno i tehnički ispravno formuliranje propisa od zakona do statuta. Od propisa se sve više traži da bude razumljiv ne samo našem čovjeku, nego i strancu, jer pravo treba da bude instrumenat koji spaja ljude i narode, a ne sredstvo njihovog razdvajanja.

Ovakav je zahtjev, doduše, lako postaviti, ali ga nije tako lako ostvariti. Koliko je pravno uređenje naših društveno-ekonomskih odnosa i usmjeravanje njihovog kretanja mukotrpan posao u kojem su se postepeno rađali, mijenjali i usavršavali pravni instrumenti, pokazuje razvoj pravnih instituta od prava vlasništva pa do prava rada društvenim sredstvima. I upravo u tom procesu nastali pravni instituti postaju danas predmet znanstvenih pravnih istraživanja i sa tim povezanih pravnih problema samoupravljanja.

II

Likvidacijom prava vlasništva na sredstvima za proizvodnju i drugim sredstvima koja su bila u državnom vlasništvu pokazao se osnovni produkcioni odnos u svom prvom i pravom društveno-vlasničkom obliku. Međutim, naša pravna znanost na tadanjem stupnju razvoja, tako oko 1950. godine, nije još bila spremna da znanstveno protumači krupne novine i stoga je u prvim reagiranjima na pojavu društvenog vlasništva odgovorila vlasničko-pravnom koncepcijom prema kojoj je društveno vlasništvo novi oblik prava vlasništva.

Digitized by Google

Međutim, taj je koncept u novim uvjetima bio jednostavno neodrživ i moralo ga se napustiti. Napuštanje vlasničko-pravnog koncepta društvenog vlasništva bilo je nužan konzekvens shvatanja prema kojemu svako pravo vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, pa, prema tome, i društveno vlasništvo shvaćeno kao subjektivno pravo vlasništva neminovno svoga nosioca, vlasničko-pravnog subjekta, stavlja u ulogu »trećeg faktora« kojemu je konstantno osnovni zadatak da odvaja na bilo koji način neposrednog proizvođača (»prvi faktor«) od sredstava za proizvodnju (»drugi faktor«). Samim tim se gotovo automatski neposredni proizvođač stavlja u položaj najamnog radnika.

Silazak vlasničko-pravnog koncepta društvenog vlasništva omogućio je i uspon i prevagu nevlasničko-pravnog koncepta društvenog vlasništva.

Ovaj je novi koncept stavio i legislativu i pravnu znanost pred zadatak pronalaženja novih i do tada u pravu nepoznatih pravnih instituta.

Obrada društvenog vlasništva nije imala nikakvu pravno teoretsku tradiciju. U doktrini su se svi slagali u stavu da društveno vlasništvo nije pravo vlasništva. Dakle, negativni je koncept bio nesporan. Međutim, u pozitivnom konceptu koji traži odgovor na pitanje šta je zapravo društveno vlasništvo nije bilo potpune suglasnosti. No, iako su diskusije oko pravne prirode, karaktera i pojma društvenog vlasništva jenjale, ipak bismo se usudili reći da niti do danas ne postoji jedinstven i općeprihvaćen pozitivni pojam društvenog vlasništva u njegovom nevlasničko-pravnom konceptu.

Po danas veoma raširenom mišljenju, društveno je vlasništvo produkcioni, društveno-ekonomski odnos koji samim tim što je iz određenih razloga nazvan pravnim terminom još nije zbog toga automatski postao i pravnim odnosom.

Polazeći sa stanovišta da je osnovna karakteristika naših centralnih društveno-ekonomskih odnosa njihov društveno-vlasnički karakter, postavljena je teza prema kojoj je društveno vlasništvo takav socijalistički društveno-ekonomski, produkcioni odnos u kojemu sredstva za proizvodnju i druga sredstva društvenog rada kao i rudna i druga prirodna bogatstva pripadaju istovremeno svakom članu društva i svima zajedno, no nikom u cijelosti, nikome isključivo.

Očigledno je da se na ovakvom sadržaju društveno-vlasničkog odnosa nije moglo pravno formirati i formulirati pravo vlasništva. Međutim, ipak je u svojoj osnovi taj koncept bio robno-novčani i, prema tome, automatski *imovinsko-pravni.*

Novi pravni subjekti u tom su konceptu bile društvene pravne osobe, čiji je realni supstrat s jedne strane bio radni kolektiv (personalni elemenat), a s druge bila su tu društvena sredstva (realni elemenat). Međutim, iz tog spoja personalnog i realnog elementa bio je u nadgradnji formiran pravni subjekt, koji, istina, nije bio nosilac prava vlasništva, ali je zato na realnom elementu

Digitized by Google

supstrata svoje osobnosti bio nosilac novih *imovinskih* prava poznatih kao pravo korišćenja i pravo raspolaganja.

Međutim, poznato je da je ovaj, iako nevlasničko-pravni, ali u biti ipak imovinsko-pravni koncept društvenog vlasništva morao biti napušten. Naime, prema imovinsko-pravnim konzekvencama tog koncepta mogao je radnik kao i svaki drugi radni čovjek doći u aktivan dodir sa društvenim sredstvima samo posredstvom subjekta različitog od njega samoga, posredstvom društvene pravne osobe koja je bila nosilac imovinskih prava, prava korištenja i prava raspolaganja. Ta prava radnik i radni čovjek kao fizičke osobe nisu mogli imati. Stoga je društvena pravna osoba bila objektivno stavljena u ulogu »trećeg faktora«, a radnik i radni čovjek praktično u poziciju najamnog radnika.

Budući da se sa mentalitetom najamnog radnika ne može graditi samoupravni socijalizam, to su novi Ustav i ZUR postavili temelje novog, samoupravnog klasno-radnog koncepta društvenog vlasništva. Na temelju osnovnih obrisa tog koncepta trebaće znanstveno izgraditi cjelokupnu novu koncepciju koja će morati pokazati da teoretski utvrđene pozicije radnika u samoupravnom odnosu doista odgovaraju stvarno postojećem položaju i funkciji neposrednog proizvođača u osnovnom produkcionom odnosu.

Osnovno je u tom konceptu da se u njegovoj realizaciji ne samo teoretski, nego i praktički onemogućuje pojava »trećeg faktora« u ma kom vidu. Zato se u tom konceptu ne polazi od stvari, od sredstava za koja se tad nužno mora naći subjekt. To je imovinsko-pravni metod. Naprotiv, ovdje se polazi od čovjeka kao aktivnog subjekta koji svoju aktivnost dokazuje *radom*. Poznato je da se rad, misleći ovdje prvenstveno na proizvodni rad, ne može dokazati u svojoj vrijednosti u nekakvom zrakopraznom prostoru. Rad se afirmira i reaktivizira, egzistira samo u smislenom aktivnom dodiru sa sredstvima, u takozvanom svrsishodnom ekonomskom prisvajanju svojstava stvari potrebnih da bi se proizvod zamišljen unaprijed u glavi radnika, dakle idealni proizvod, materijalizirao kao stvarno egzistentni produkt.

Ako proces proizvodnje mora početi bez »trećeg faktora«, bez posrednika, bez najamnog odnosa, bez prodaje radne snage, tad radniku ostaje u društveno-vlasničkim uvjetima samo jedna mogućnost za proizvodni rad: on mora sa sebi sličnima i sebi ravnima i jednakima *udružiti svoj rad*.

Budući da je društvena proizvodnja u asocijativnom socijalizmu pretežno još robna proizvodnja, moraju se robno-novčani odnosi u pravnom prometu kao pravni odnosi formirati između *pravnih subjekata*. Zato udruživanjem rada nastaje istovremeno i novi pravni subjekt — osnovna organizacija udruženog rada. Ta je organizacija društvena pravna osoba. Međutim, njezin supstrat nisu više društvena sredstva, nego udruženi rad. Sredstva su sada samo *prirodna pretpostavka rada*. Budući da sredstva više nisu utkana u pravnu konstrukciju pravnog subjektiviteta društvene pravne osobe, to više takav subjekt ne samo da nije nosilac prava

Digitized by Google

vlasništva, nego društvena pravna osoba uopće ne može imati nikakvih originernih subjektivnih *imovinskih* prava.

To je novina o kojoj se mora veoma ozbiljno pravno razmisliti, jer je u svim dosadanjim pravnim sistemima imovina bila jedna od pretpostavaka postojanja pravnog subjektiviteta pravne osobe. Trebalo bi provesti veoma detaljne analize ovog fenomena pa da se vidi da li se ovdje radi o nekoj zakonskoj lakuni ili se radi o nužnom konzekvensu novog, samoupravnog koncepta društvenog vlasništva. Na to je pitanje doista potreban znanstveni odgovor, jer se bar u većini dosadanja praksa priklanja shvaćanju prema kojemu su organizacije udruženog rada i dalje nosioci stvarnih prava. Međutim, ni takva shvaćanja ni takva praksa nisu u skladu sa odredbama ZUR-a i njegovim propisima iniciranim pravnim režimom koji važi za stvari i društvena sredstva. Po ZUR-u, društvena sredstva mogu biti u pravnom prometu (član 242). Međutim, u takvom slučaju ipak društvena pravna osoba kao prometni subjekt ne prenosi nikakva prava na drugog sudionika u prometu, nego ili »prenosi društvena sredstva« ili »otuđuje društvena sredstva iz društvenog vlasništva«. Istina, društvena pravna osoba radi te prometne transakcije na osnovu svog prava raspolaganja (član 243. ZUR-a). Međutim, analiza tog prava raspolaganja može pokazati da to uopće nije nikakvo subjektivno pravo, nego zapravo pogrešan termin za poslovnu sposobnost. Čak i u slučaju kad društvena pravna osoba kao prometni subjekt ulazi u obavezne odnose i u njima stječe određena prava ili preuzima obveze, ostaje prema trećima samo formalno njihov nosilac. Stvarno i ta prava i te obaveze ulaze u sadržaj novog prava — *prava rada društvenim sredstvima.* Ali nosilac tog prava nije OUR. Međutim, kako u svakom uređenom pravnom poretku svako mora odgovarati za preuzete obveze, to taj princip materijalne odgovornosti nije mogao biti brisan niti iz našeg pravnog poretka. Zato je u članu 38. ZUR-a određeno da organizacije udruženog rada i druge društvene pravne osobe odgovaraju za svoje obaveze društvenim sredstvima kojima raspolažu. To znači da odgovornost nije omeđena pravnim pojmom imovine kao skupa subjektivnih prava jednog nosioca. Takva je odgovornost karakteristična za vlasničko-pravne režime. U našem društveno-vlasničkom samoupravnom režimu odgovornost je ovičena određenim skupom dobara koja su na određen način povezana s odgovornim subjektom. Jednom riječju, odgovornost je svedena na imovinu u ekonomskom smislu.

U logici ZUR-a ovakvo je rješenje razumljivo. Naime, ako neposredni proizvođač istom udruživanjem svoga rada sa radom drugih radnika može doći u neposredan kontakt sa društvenim sredstvima, ako mu, dakle, samoupravni sporazum o udruživanju treba da bude pravni osnov za stjecanje *prava rada društvenim sredstvima,* tad doista nad tim sredstvima ne smije i ne može biti formirano ničije pravo.

Ako je u samoupravnom konceptu bitni subjektivni elemenat, živi rad, osnovna karakteristika društveno-vlasničkog odnosa,

Digitized by Google

tad je postojanje živog čovjeka bitna pretpostavka udruživanja rada, a smisao tom udruživanju daje postojanje kristaliziranog ljudskog rada, dakle postojanje sredstava. Tad su sredstva prirodna pretpostavka rada. Na određenom krugu tih sredstava radnici stječu pravo rada društvenim sredstvima. Nema sumnje da radnik onog časa kada na zakonom propisan način svoj rad udruži sa radom drugih radnika, stječe upravo to pravo. Prema tome, pravo rada označava u prvome redu određenu pravnu situaciju u kojoj se nalazi radni čovjek kad ispuni određene pretpostavke.

Naime, društveno-vlasnička pripadnost društvenih sredstava svakom članu društva ne znači i automatsko usmjeravanje tokova koristi iz tih sredstava prema svakom. Društveno vlasništvo nije Alajbegova slama. Tokovi koristi okreću se samo prema onom pojedincu koji je svoj živi rad spojio sa društvenim sredstvima za proizvodnju. Iako se takvo spajanje vrši autonomno i dobrovoljno, ono se ipak ne odvija automatski i samovoljno. I u socijalističkom samoupravnom društvu svaki čovjek i svaki neposredni proizvođač živi u određenom pravnom poretku koji mora poštovati. Zbog toga svaki neposredni proizvođač može doći u proizvodni kontakt sa društvenim sredstvima za proizvodnju istom u onom slučaju kad u okviru postojećeg društveno-vlasničkog produkcionog odnosa formira pravni odnos. To se zbiva samoupravnim sporazumom o udruživanju rada. Zbog toga međusobni odnosi radnika u udruženom radu imadu karakter i funkciju osnovnog produkcionog odnosa u samoupravnom socijalističkom društvu. Taj pravni odnos uklapa u sebe, nazovimo ga, makar i *per nefas*, radni odnos, ali nije s njim identičan. Naime, i prava iz radnog odnosa baziraju se i izlaze iz prava rada društvenim sredstvima.

Problematika prava rada veoma je široka i kompleksna. Diskusije o njegovoj pravnoj prirodi zapravo su još na početku. Svi se slažu da je to novo pravo koje u dosadanjim pravnim porecima, ni vlasničko-pravnim niti u nevlasničko-pravnim, nije postojalo. Osnovna je tendencija u kretanju tog prava da se ono naporima prakse i teorije ne samo razvije, nego i afirmira kao jedan od centralnih pravnih instituta koji se rađaju u krilu i na bazi društveno-vlasničkih odnosa.

U ovome momentu čini nam se važnim i značajnim napomenuti da se to pravo ne smije i ne može svrstati niti među stara niti među nova imovinska prava. Pravo rada društvenim sredstvima *nije* imovinsko pravo.

Za imovinsko pravo je karakteristično da uvijek, a posebno u stvarnom pravu, izražava određeno *pripadanje* objekta subjektu. Pravom rada se juridički ne izražava pripadanje, jer je to, pored ostalog, i garant da društvenost društvenih sredstava ostane neokrnjena. Praksa je, naime, dokazala da juridičko reguliranje pripadanja uvijek ostaje pomalo jednostrano, čak pomalo vlasničko-pravno.

S druge strane, pravo rada je strogo osobno, neotuđivo, individualno pravo svakog radnika. Ove karakteristike postaju razumljive ako se imade u vidu da je realni okvir tog prava druš-

Digitized by Google

tveno-vlasnički odnos, da je stvarni osnov tog prava živi ljudski rad *pojedinca*, te da u samoupravnom odnosu radna snaga ne može biti roba. Prema tome, jedno pravo koje ne bazira na stvari, nego na jednom od bitnih svojstava ličnosti mora biti strogo personalno, neprometno — dakle neotuđivo i nezamjenljivo, dakle individualno. Osim toga, to pravo se ne odnosi na *pojedinu* stvar, što je, inače, karakteristično za imovinska prava. Iako je to pravo individualno, ono se ipak u svojim osnovnim manifestacijama vrši kolektivno. Takva društvenost imovinskih prava ne postoji.

Pravo rada samo juridički izražava činjenicu da rad, a ne pripadnost sredstava određuje ekonomsku, društvenu, pa i političku poziciju radnika u asocijativnom socijalizmu. Pravo rada određuje, dakle, okvire unutar kojih aktivna radna jedinka, čovjek radnik, može *legalno* u okvirima društvenog vlasništva i na njegovoj bazi ostvarivati svoje pojedinačne, zajedničke i opće interese u pluralizmu društvenih interesa. Ostvarivanje tih interesa ne izvodi radni čovjek izdvojeno jedan od drugoga, nego jedan putem drugoga.

U međusobnim odnosima radnikâ u udruženom radu kao pravnim odnosima svaki radnik stječe pravo rada koje određuje njegov položaj i prema drugim radnicima i prema ukupnosti sredstava društvene reprodukcije koja su prirodna pretpostavka ostvarivanja ciljeva udruženog rada.

Dosadanje kretanje i dosadanji juridički život prava rada društvenim sredstvima pokazuje sve više da to nije kombinacija, već simbioza svojstava i prava. To znači da u međusobnim odnosima radnikâ u udruženom radu kao pravnim odnosima radnik imade i dužnost da koristi društvena sredstva jer imade pravo rada, ima prava i dužnosti u pogledu raspolaganja društvenim sredstvima jer imade pravo rada, preuzima niz odgovornosti jer imade pravo rada itd.

Prema svemu tome, *pravo rada nije skup ovlaštenja niti skup pravâ, nego je u juridičkom smislu ishodišna tačka pravâ i obveza.*

U međusobnim odnosima radnikâ u udruženom radu kao pravnim odnosima radnik jedan prema drugome ne može imati nikakvo pravo na stvar, jer to ne samo da nije provedivo na bazi društvenog vlasništva, nego bi to bio uzrok nesavladivih suprotnosti koje bi dovodile do upropaštavanja proizvodnje. Radnik u tom pravnom odnosu može prema drugim radnicima imati, kako to određuje ZUR, doista samo pravo u pogledu korištenja, upravljanja i raspolaganja sredstvima. Ali ta prava radnici mogu vršiti samo dogovorno, kolektivno. Tako nam se ta prava koja ne »pogađaju« samu stvar, nego njezina bitna svojstva ukazuju kao istovremeno vezani i samostalni derivati prava rada.

Pravo rada nije, dakle, imovinsko pravo, pa, prema tome, niti prava u pogledu korištenja, upravljanja i raspolaganja ne bi juridički trebalo konstruirati kao klasična imovinska prava. To su sigurno nova društveno-ekonomska prava u kojima ispod starog ter-

Digitized by Google

mina pulzira novi sadržaj za koji još do ovoga momenta zapravo nemamo tehnički precizno izrađen termin i elegantan pravni izraz.

Ovo nije nimalo lak zadatak, jer se naše pravo i naša pravna znanost nalazi pred zadatkom da statičkom normom pokuša izraziti dinamiku života. No, prije nego odgovorimo na sekundarno pitanje kako svojstva objekta mogu biti predmet prava, trebali bismo odgovoriti na pitanje šta je supstanca prava rada. Zapravo, pitanje glasi — šta je rad? Znademo da rad nastaje upotrebom radne snage. Radna snaga je *bitan* dio čovjekove ličnosti. Do sada je objekt pravnog odnosa bila radna snaga. U asocijativnom socijalizmu radna snaga prestaje biti roba, ali ne treba zaboraviti da je iz klasičnog prava ostalo nasljeđe prema kojemu jedno bitno svojstvo (ovdje čovjeka) može biti objekt prava. Pravni poredak asocijativnog socijalizma postupa, po našem mišljenju, mnogo realnije. On ne traži udruživanje radne snage, nego energije koja njenom upotrebom nastaje. A to je doista rad, koji se može naći udružen kao kristalizirani rad u nekom zajedničkom proizvodu ili kao živi rad prije kristalizacije itd. No, u svakom slučaju pravno se mora znati da li se pojam rada ne zamjenjuje sa efektom rada, da li se u pravu misli samo na proizvodni rad itd. Jednom riječju, u jednoj diskusiji bila su sva ova pitanja svedena na jednostavan problem — da li je dežurstvo rad?

Kao što se vidi, pomalo se razbija princip prema kojemu pravo ne može regulirati suštinu stvari i odnosâ, nego samo pojavne oblike određene suštine. Kako se daleko u tome može ići, pokazat će znanstveno provjerena praksa.

Drugo pitanje je slijedeće: kako naglasiti i regulirati društvenost? Sigurno je da društvenost udruženog rada ne smije dolaziti do izražaja samo i isključivo unutar organizacije udruženog rada. Društvenost se mora manifestirati i prema široj društvenoj zajednici i prema trećima.

I društvenost društvenih sredstava, kao jedna od bitnih karakteristika društveno-vlasničkog odnosa, također zahtijeva otvorenost i prema trećima i prema zajednici.

Kad se radi o pravnoj organizaciji samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, postavilo se pitanje koje pravo ili koji elemenat iz internih, unutrašnjih odnosa treba istaknuti prema vani kao »točku vezivanja«.

Slijedeći odredbe i logiku ZUR-a, bilo bi to pravo u pogledu upravljanja društvenim sredstvima. Isticanje upravljanja kao karakterističnog momenta, po kojem se određuje u kojem se krugu udruženog rada realiziraju svojstva društvenog sredstva, odgovara biti socijalističkih odnosa. Naime, u svakom režimu u kojemu postoji »treći faktor« koji razdvaja i na svoj način spaja radnike sa sredstvima za proizvodnju komandne upravljačke funkcije se nalaze koncentrirane upravo u ličnosti »trećeg faktora« proizvodnje.

U režimu bez »trećeg faktora« radnik doživljava egzistenciju društveno-vlasničkog odnosa upravo u preuzimanju komandnih samoupravnih pozicija u proizvodnom odnosu.

Digitized by Google

Upravljanje je proces svjesnog usmjeravanja tokova i kretanja društvenih i društveno-ekonomskih odnosa prema realno postavljenom cilju. Upravljati procesima i odnosima mogu i oni koji u samim tim procesima aktivno ne sudjeluju, dakle upravljači »izvana«. Mogu to biti pravni vlasnici sredstava za proizvodnju — pojedinosti ili država. A mogu odnosima upravljati upravo oni koji su sami direktni i aktivni sudionici u tim odnosima. Tad se već ulazi na teren samoupravljanja.

Samoupravljanje je koncept organizacije društva i realizacija tog koncepta u pravcu donošenja meritornih odluka u određenim društvenim odnosima od strane onih koji su sudionici i nosioci samih tih odnosa. Prema tome, samoupravljanje je socijalizacija odluka, socijalizacija vlasti ili u proizvodnom odnosu socijalizacija svih onih funkcija koje se nalaze ujedinjene u pravnom terminu i pravnom odnosu nazvanom pravo rada.

U ovoj grupi pitanja koja su povezana prvenstveno sa društvenim vlasništvom posebno bismo naglasili ona koja istom treba normativno urediti.

U prvome redu to je skup propisa koji bi i juridičkim putem onemogućili da se društveno-vlasnički karakter društvenih sredstava praktički tretira u grupno-vlasničkoj maniri. Tu se radi u prvome redu o dohotku kao vrijednosnom izrazu rada i naglašenoj njegovoj klasnoj suštini. Dohodak je društveno sredstvo i objekt društveno-vlasničkog odnosa. Ali o njegovoj se sudbini raspravlja u OOUR-u.

Isto tako postoje organizacije u kojima radni ljudi upravljaju i raspolažu golemim materijalnim sredstvima, a sam broj udruženih radnika je razmjerno malen prema veličini sredstava. Ne bi trebalo zaboraviti da veoma često nije osnovni cilj prava rada samo stjecanje dohotka, nego i omogućavanje života i rada radnih ljudi i građana (na primjer, organizacije koje vrše takozvane »javne službe«, djelatnosti od posebnog društvenog interesa itd.).

Najzad, i ovdje bismo skrenuli pažnju na to da je pravna zaštita društvenih sredstava, po našem mišljenju, nedostatna. Za zaštitu društvenih sredstava stoje nam na raspolaganju zapravo samo posesorne tužbe. Zar nije došlo vrijeme da se razmisli i o petitornoj zaštiti?

III

Daljnja grupa pitanja vezana je uz problematiku samoupravnog prava i njegovih izvora. Na ovom području je situacija takva da zapravo nema gotovo niti jednog problema o kojemu bi postojalo jedinstveno shvaćanje u pravnoj teoriji. Moglo bi se čak reći da imade toliko koncepata samoupravnog prava koliko imade i autora koji su se bavili ili se bave tom problematikom.

Po našem mišljenju, to je normalno i dokaz više da jugoslovenska pravna misao nije anemična, nego vrlo živa. No, naša

Digitized by Google

je procjena da već dolazi vrijeme da se započne izgradnja jedne sve više općeprihvaćene koncepcije. Uostalom, takav put su prošle i diskusije o društvenom vlasništvu.

Možda bi se već približno mogle uočiti niti koje bi počele spajati pojedine koncepte i pojedina shvaćanja koja bi mogla izrasti u jednu posebnu samoupravnu pravnu teoriju, ili bar u teoriju samoupravnog prava.

Činjenica je da u svakom društvenom sistemu postoji uočljiva tendencija što duljeg održavanja upravo tog i takvog društvenog sistema. Realizacija takvih tendencija omogućuje se stalnom reprodukcijom centralnih bazičnih društveno-ekonomskih odnosa u određenom sadržaju i u određenom obliku, kao i u svjesnom određivanju pravca njihovog kretanja.

U svakom društvenom sistemu postoje odgovarajući regulativni mehanizmi koji utječu na kretanje bazičnih odnosa. U savremenim društvenim sistemima poznata su zapravo tri tipa regulacije. Dva su više-manje klasična, a jedan je potpuno nov i u svijetu do danas nepoznat.

Među klasične regulacije spada u prvome redu ona koja egzistira na podlozi robne proizvodnje i tržišta. Tu je tržište regulator društvenih i društveno-ekonomskih odnosa.

Drugi tip već više-manje klasične regulacije jeste onaj koji se oslanja na političku moć, na političku vlast. Tu je država osnovni regulator društvenih i društveno-ekonomskih odnosa.

Od tih klasičnih regulacija izdvaja se ona koja započinje svoj funkcionalni život u našem društveno-ekonomskom sistemu, u samoupravnom socijalističkom društvu. Za sada, u nedostatku boljeg termina, nazivamo je samoupravnom interesnom regulacijom. Osnovni regulator društvenih odnosa u tom tipu regulacije postaje društveno dogovaranje i samoupravno sporazumijevanje, odnosno u završnici društveni dogovori i samoupravni sporazumi.

Razumije se da u postojećim sistemima i u postojećim društvima nema niti jednog u kojemu bi postojao samo jedan regulator. Zapravo se tip regulacije određuje prema dominantnom regulatoru. Tržište i politička moć su regulatori u vlasničko-pravnim porecima bez obzira na to da li su kapitalistički ili socijalistički. Dakako, u svakom od njih je uvijek jedan predominantan.

Nasuprot tim tipovima regulacije, samoupravna se interesna regulacija oslanja na društveno-vlasničke odnose, a to istovremeno znači i na nevlasničko-pravnu organizaciju društvene proizvodnje.

Razumije se da niti samoupravna interesna regulacija nije isključiva u našem samoupravnom socijalističkom društvu. Realno postojeći bazični društveno-ekonomski odnosi još uvijek traže kao regulator i tržište, ali ponekad i političku moć. U započetom procesu odumiranja države nije niti još može biti totalno likvidirana ni država ni politička moć.

Napomenute tendencije održanja društvenog sistema putem reprodukcije bazičnih društveno-ekonomskih odnosa omogućuju

Digitized by Google

se, među ostalim, čak prvenstveno njihovim pretvaranjem u pravne odnose.

Transformacija društveno-ekonomskih u pravne odnose provodi se u svakom uređenom pravnom poretku, uz određene pretpostavke pomoću i putem za to adekvatnih pravnih instrumenata. U vlasničko-pravnim porecima takav je instrumenat ili pravni posao ili državni plan.

U našem nevlasničko-pravnom poretku instrumenat koji kompliciranu društveno-vlasničku stvarnost prevodi u pravni odnos jeste prvenstveno samoupravni sporazum i društveni dogovor, uz druge samoupravne pravne akte.

Problematika samoupravnih pravnih akata spada u *samoupravno pravo*. I njegov naziv i njegova pravna priroda su u nauci veoma sporni. Imade autora koji samoupravnom pravu odriču karakter prava.

Ne ulazeći na ovom mjestu u te diskusije, smatramo da je samoupravno pravo interesantan skup autonomnih i heteronomnih normi koje izrastaju kao pravna nadgradnja nad društveno-vlasničkim i drugim samoupravnim odnosima. Autonomno pravo zapravo nadopunjuje državno pravo. U klasičnim pravnim porecima prepušta država uređivanje nekih odnosa samim sudionicima u takvim odnosima. Samoupravno pravo je također autonomno, ali i više od toga. Ono nema funkciju samo da nadopuni državne izvore prava. Samoupravno pravo u određenim oblastima isključuje državno pravo. Ono dolazi na njegovo mjesto i mjesto njega. Samoupravno pravo kao pravna nadgradnja nad društveno-vlasničkim i drugim samoupravnim odnosima je izraz i posljedica odumiranja zakonodavne funkcije države u tim oblastima.

Kao svako pravo, i samoupravno pravo imade svoje izvore. Materijalni njegovi izvori, govoreći u najklasičnijem smislu, i ovdje je volja naše radničke klase i radnog naroda. U formalnom smislu su to različiti oblici u kojima se izražava pravno pravilo. To su samoupravni opći akti, među kojima su ne samo najinteresantniji, nego i teoretski najsporniji društveni dogovori i samoupravni sporazumi. Posebno je sporna njihova pravna priroda.

Tako o društvenim dogovorima postoji niz shvaćanja, počevši od onih koja im niječu pravni karakter pa do onih koja ih smatraju novim pravnim formama i izvorima prava. I za samoupravne sporazume je iznađeno nekoliko osnovnih shvatanja, počevši od kontraktualne preko publicističke, normativne do pravno-poslovne itd. koncepcije.

Kako se mi priklanjamo mišljenju da su samoupravni opći akti izvori samoupravnog prava, dat ćemo samo najosnovnije karakteristike u prvome redu samoupravnih sporazuma, jer su neke od njih gotovo identične onima koje dolaze do izražaja i u društvenim dogovorima.

Samoupravni su sporazumi isključivo voljni akti samoupravnih subjekata (posebno udruženog rada i društvenih pravnih osoba). Samoupravni su sporazumi pravni instrumenti pomoću kojih se i putem kojih se društveno-vlasnički i drugi samoupravni od-

Digitized by Google

nosi pretvaraju u pravne odnose ili se na osnovu spomenutih bazičnih odnosa stvaraju, mijenjaju ili prestaju novi samoupravno-sporazumski pravni odnosi. Prema tome se u svakom samoupravnom sporazumu moraju ustanoviti prava, obveze i odgovornosti svih sudionika sporazuma, a ovisno o cilju koji se određenim samoupravnim sporazumom treba da postigne.

Samoupravni su sporazumi pravni instrumenti kojima se može jedinstveno pravno urediti i pravno regulirati nekoliko različitih društveno-ekonomskih odnosa pod pretpostavkom da se realizacija cilja i svrhe svakog od tih odnosa u finalnoj točki slije u zajednički cilj. Tako se, na primjer, pomoću kategorije zajedničkog prihoda (dakle, radi se o zajedničkom finalnom cilju) reguliraju društveno-ekonomski odnosi koji nastaju povodom prodaje proizvoda i usluga, koji su rezultat zajedničkog rada radnikâ u dvije ili više osnovnih organizacija koje su sastavu jedne radne organizacije ili više radnih organizacija (fazna proizvodnja, odnosno proizvodnja proizvoda koji se ugrađuju u jedinstven proizvod) i u suradnji između proizvodnih i drugih organizacija udruženog rada koje se bave poslovima prometa robe i usluga, bez obzira na to da li su u sastavu iste organizacije udruženog rada.

Samoupravni sporazumi koji u jednom aktu zahvataju, kako rekosmo, nekoliko različitih društveno-ekonomskih odnosa redovito su po svojoj prirodi zapravo multilateralni akti. To su redovito i takozvani athezioni akti, otvoreni akti koji omogućuju pristup u već formiran pravni odnos i onima koji nisu sudjelovali kod njihovog zasnivanja i postanka. Normalno je stoga da takvi akti u sebi sadrže i opća pravna pravila formulirana tako da mogu biti primjenljiva i na neodređen broj adresata pod pretpostavkom da ih potencijalni adresati prihvate kao svoja pravna pravila.

Osim toga, samoupravni sporazum je ponekad takav pravni instrumenat i takav voljni akt čiji se cilj ili kauza može postići samo putem sklapanja obvezno-pravnih ugovora. Pri tome su nekad ugovorni partneri vezani istim samoupravnim sporazumom u izvršenju kojega i sklapanju obvezno-pravni ugovor, a drugi put takve veze nema među sukontrahentima.

Eto, i tu bismo, možda, mogli naći »točku vezivanja« za društvene dogovore. Dakako da ovaj redoslijed izlaganja ne smije biti shvaćen kao nekakav hijerarhijski red među spomenutim aktima. Ako bismo baš pod svaku cijenu htjeli provesti hijerarhiju, za koju nemamo još izrađenih kriterija, tad bi društveni dogovori imali prednost, iako je neosporna činjenica da su oba akta tako povezana da stoje jedan uz drugog i jedan pored drugog, a ispunjenje jednog jeste i realizacija drugog.

Naime, sveobuhvatnost društveno-vlasničkog odnosa uz sve naglašeniji njegov klasni karakter, te uz istovremeno postojanje pluralizma samoupravnih interesa traži da pojedini sudionici u različitim pravnim odnosima, prvenstveno naše društvene pravne osobe, ostvarenjem svojih pojedinačnih ili zajedničkih interesa realiziraju i opće društvene interese. Opći se interesi uređuju i fik-

Digitized by Google

siraju društvenim dogovorima. Društveni dogovori u osnovi sadrže principe, načela i pravila koji se mogu realizirati samo stupanjem u posebne pravne odnose onih koji su zaključili društveni dogovor. To bi značilo da se prava i obveze iz društvenih dogovora mogu realizirati samo sklapanjem samoupravnih sporazuma. U toj alternativi društveni dogovori nisu direktno primjenljivi. U drugoj alternativi koja imade u vidu slučaj da zaključeni samoupravni sporazum nije u skladu sa društvenim dogovorom direktno se primjenjuje društveni dogovor.

U tim dilemama nama se čini da je odnos između društvenog dogovora i samoupravnog sporazuma ipak, možda, sličniji odnosu između kolektivnog i pojedinačnog ugovora u klasičnom pravu.

S druge strane, izgleda da pravni odnos koji se formira društvenim dogovorom sadrži u sebi neku imperfektnu normu. Međutim, čini nam se da ipak nije tako. Izgleda da sankcija postoji, samo nije odmah vidljiva, nego bi se mogla izvesti takozvanom stvaralačkom interpretacijom iz odredaba ZUR-a.

Mogu se zamisliti slučajevi u kojima za jednu našu društvenu pravnu osobu realizacija vlastitog interesa znači i realizaciju općeg društvenog interesa. Ako je taj opći interes uređen i fiksiran društvenim dogovorom, dobili smo tim pravnim aktom subjekta čiji je interes pravom zaštićen. Ako takvu društvenu pravnu osobu označimo sa »A«, a druge sudionike u društvenom dogovoru sa »B«, »C« itd., može se dogoditi da, recimo, »C« zaključi sa nekim subjektom »X« samoupravni sporazum i upravo tim sporazumom povrijedi obvezu koju je preuzeo društvenim dogovorom. A tim istim aktom je povrijedio i interes »A«. Prema članu 596. i 587. ZUR-a moglo bi se isposlovati poništenje samoupravnog sporazuma, a time indirektno realizirati poštovanje norme iz društvenog dogovora. Bio bi to, možda, jedan »civilistički« dokaz u prilog stava da su i društveni dogovori i samoupravni sporazumi izvori samoupravnog prava.

Posebno napominjemo da se među društvenim subjektima već formiraju pravila ponašanja koja stranke smatraju pravnim normama iako nisu fiksirane niti u jednom samoupravnom općem aktu. Ukoliko se ta konstatacija dokaže na širem području, postaćemo, možda, svjedoci stvaranja jednog novog samoupravnog običajnog prava.

IV

Treću veliku grupu pitanja predstavlja kompleks odgovornosti u samoupravnom socijalističkom društvu.

Odgovornost kao egzistentan društveni fenomen nije nastala tek u asocijativnom socijalizmu, nego je kao elemenat određenih društvenih odnosa poznaju u raznim vidovima i druge društveno-ekonomske formacije.

Digitized by Google

Odgovornost je semantičan pojam. I upravo semantičnost tog pojma omogućuje da se problematici odgovornosti priđe sa različitih aspekata te da se istovremeno formiraju i formuliraju i različiti koncepti odgovornosti. Prema tome moguć je i pravni koncept odgovornosti sa čitavim nizom podvrsti: materijalna, imovinsko-pravna, disciplinska, društveno-politička, individualna, kolektivna itd.

U pravnom konceptu odgovornost je u osnovi pravno izražena spremnost određenog pravnog subjekta da prizna posljedice svojeg ili tuđeg ponašanja. Odgovornost je i podložnost sankciji neke norme.

Ako podijelimo sve poretke na vlasničko-pravne i nevlasničko-pravne, tad je u sistemima vlasničko-pravnim odgovornost uvijek vezana uz nosioce obveze. Prema tome, drugi subjekti koji su nosioci prava, posebno, pak, prava vlasništva, mogu biti i neodgovorni.

Nasuprot tome, u nevlasničko-pravnom sistemu koji pulzira u društveno-vlasničkim odnosima naprosto nema mjesta neodgovornosti. Novina je u tome da se u pravnim odnosima odgovornost ne veže više samo za nosioca obveze, nego je odgovornost povezana i sa nosiocem prava. Tako smo dobili pravne odnose u kojima paralelno i ravnopravno postoje tri bitna sadržajna elementa: prava, obveze i odgovornosti.

Međutim, stvarni problem nije u pitanju odgovornosti, nego u pojavi *neodgovornosti.* U tim se slučajevima može postaviti pitanje da li pojava neodgovornosti pokazuje i ukazuje na pojave devijacija u kretanjima društveno-vlasničkih odnosa i, što je sa time povezano, na nestanak samoupravnih sadržaja u društvenim odnosima.

Posebno se isticalo kao problem odgovornost organa društvenih pravnih osoba i za donošenje odluka i za nastanak posljedica koje takve odluke proizvode u njihovoj realizaciji. Realizacijama pojedinih odluka samoupravnih organa moguće su povrede ne samo samoupravnih prava i društvenog vlasništva, nego su moguće i povrede prava građana. Postavlja se pitanje sankcija prema odgovornim osobama.

Ne zaboravimo da i u socijalističkom pravnom poretku i za socijalističko samoupravno pravo još uvijek važi staro pravilo i rukovodno načelo prema kojemu *ius est ars boni et aequi.*

Digitized by Google

Milan Bajec

Društvena merila raspodele

Ove godine su na snazi posebne mere za ostvarivanje društvene politike raspoređivanja čistog dohotka. Reč je o poznatoj odredbi Rezolucije Skupštine SFRJ o ostvarivanju srednjoročnog plana u ovoj godini, po kojoj lični dohoci treba da rastu sporije od dohotka kako bi se stvorili uslovi za jačanje materijalne osnove udruženog rada u skladu sa politikom stabilizacije.[1] A stvar je posebnih mera da se dogovorno i sporazumno obezbedi primena tog principa, i to što više diferencirano. Bez obzira na razlike koje su u tome došle do izražaja u republikama i pokrajinama, osnovno je da se svuda išlo za tim da se oni delovi udruženog rada koji su do sad povećavali lične dohotke brže nego što bi to bilo prihvatljivo sa stanovišta ostvarenog dohotka po radniku obavežu da ubuduće

[1] „Radi jačanja materijalne osnove udruženog rada i ostvarivanja skladnijih odnosa u reprodukciji ... osiguraće se: da se raspodelom dohotka obezbedi sporiji rast ličnih dohodaka od dohotka i time stvore uslovi za skladnije odnose u reprodukciji i brži rast sredstava za proširenje materijalne osnove udruženog rada od dohotka. U tom cilju ukupni lični dohoci organizacija udruženog rada u privredi mogu da rastu za pet procentnih poena sporije od rasta mase dohotka". (Rezolucija o politici ostvarivanja Društvenog plana Jugoslavije za period 1976—1980. godine, Beograd, 26. decembra 1979, tačka 15/1.)

Digitized by Google

budu u tome uzdržljiviji, dok bi oni koji su do sad bili uzdržljiviji mogli ići nešto brže od odgovarajućih proseka.[2]

Očigledno, reč je o nastojanju da se donekle isprave neravnomernosti u raspoređivanju dohotka i politici ličnih dohodaka. Za aktuelnu potrebu bezuslovnog obuzdavanja svih vidova potrošnje, koju diktira politika stabilizacije, ovakav pristup problemima raspodele može biti dovoljan i koristan. Sami problemi, međutim, ostaju i dalje otvoreni.

I

U društvene dogovore i samoupravne sporazume o raspoređivanju dohotka i raspodeli ličnih dohodaka, koji su sada na snazi, ugrađena je, kao večiti lajtmotiv, poznata ideja da je za naš društveno-ekonomski sistem najvažnije da svaka organizacija udruženog rada što više autonomno vrši to raspoređivanje i tu raspodelu, a da je dovoljno da se pri tom pridržava nekih, manje-više, uopštenih društvenih merila. Dakle, u granicama tih merila raspodela u organizacijama udruženog rada bila bi bezmalo njihova »privatna stvar«. A na to bi se, prema tim shvatanjima, svodio i smisao us-

---

[2] „U osnovnoj organizaciji udruženog rada koja ostvaruje čist dohodak po radniku na nivou proseka grupacije lični dohoci mogu se kretati:

— ako je ostvareni nivo ličnog dohotka na nivou proseka grupacije lični dohoci mogu da rastu najviše do okvira predviđenih Rezolucijom;

— ako je ostvareni nivo ličnog dohotka iznad proseka grupacije, lični dohoci treba da rastu srazmerno sporije od okvira predviđenih Rezolucijom;

— ako je ostvareni nivo ličnog dohotka niži od proseka grupacije, lični dohoci mogu da rastu srazmerno brže od okvira predviđenih Rezolucijom.

U osnovnoj organizaciji udruženog rada koja ostvaruje čist dohodak po radniku iznad proseka grupacije lični dohoci se mogu kretati:

— ako je ostvareni nivo ličnog dohotka na nivou ili ispod prosečnog u grupaciji, lični dohoci mogu da rastu srazmerno brže od okvira predviđenih Rezolucijom;

— ako je ostvareni nivo ličnog dohotka viši od prosečnog nivoa ličnog dohotka grupacije, lični dohoci treba da rastu srazmerno sporije od okvira predviđenih Rezolucijom.

U osnovnoj organizaciji udruženog rada koja ostvaruje čist dohodak ispod proseka grupacije lični dohoci se mogu kretati:

— ako je ostvareni nivo ličnog dohotka na nivou ili iznad proseka ličnog dohotka grupacije, lični dohoci treba da rastu srazmerno sporije od okvira predviđenih Rezolucijom;

— ako je ostvareni nivo ličnog dohotka niži od proseka grupacije, lični dohoci mogu da rastu do okvira predviđenih Rezolucijom." (Program akcija i mera sa osnovima i elementima za sprovođenje društveno dogovorene politike raspoređivanja čistog dohotka u 1980. godini, usvojen na zajedničkoj sednici Komisije Skupštine Srbije za praćenje ostvarivanja Zakona o udruženom radu i Koordinacionog odbora za praćenje sprovođenja politike raspoređivanja čistog dohotka i raspodele ličnih dohodaka od 31. januara i 8. februara 1980.)

Digitized by Google

tavne odredbe o neotuđivom pravu radnikâ da sami raspoređuju svoj dohodak.

U stvari, ovaj čin bi upravo po duhu Ustava morao mnogo određenije da bude izražen kao zaista društveni čin. Tako se u članu 17. Ustava SFRJ jasno naglašava da radnici donose odluke o tom raspoređivanju ne samo u skladu sa svojim pravima već i u skladu sa svojim odgovornostima prema drugim radnicima i društvu u celini.[3] A u članu 21. se još određenije kaže da oni to čine na temelju zajedničkih osnova i merila koje utvrđuju sa svim drugim radnicima.[4] I, najzad, u Zakonu o udruženom radu ima niz konkretnijih odredbi koje daju odgovor na sadašnje probleme u raspodeli.[5]

Očigledno je da smisao postulata o neotuđivom pravu radnika da raspoređuje dohodak nije samo u tome da on to čini *u* svojoj organizaciji udruženog rada, i da to čini sa dohotkom koji se *u* njoj ostvaruje, već i da to čini u skladu sa *celokupnim* društvenim dohotkom, što mu onda daje i pravo da *iz* te svoje osnovne organizacije utiče na raspoređivanje celokupnog društvenog dohotka.

Niz godina je izgledalo da će biti dovoljno ako se društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima osnove i merila za raspodelu vezuju naprosto za obim dohotka koji se po zaposlenom ostvaruje u nekoj organizaciji udruženog rada, pa da se samim tim obezbedi primena ustavnog načela raspodele prema radu. Međutim, još 1972. godine, u svome delu *Protivrečnosti društvene svojine*[6], Edvard Kardelj upozorava na to da ne može biti neke apsolutne slobode radnika u raspoređivanju dohotka, i to iz jednostavnog razloga što se celokupni društveni dohodak raspoređuje među delovima udruženog rada preko tržišta, a ne neposredno, što znači da se raspoređuje izrazito neravnomerno, zavisno, pre svega, od rasporeda sredstava za proizvodnju i njihovog organskog sastava, kao i od mnogih drugih faktora. Drugim rečima, kako kaže Kardelj, pravo na slobodno raspolaganje dohotkom moglo bi postojati samo kad bi dohodak radne organizacije, odnosno

---

[3] „O celokupnom dohotku, kao rezultatu zajedničkog rada radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada i ukupnog društvenog rada, ostvarenom u različitim oblicima udruživanja rada i sredstava na osnovi delovanja zakonitosti tržišta i na samoupravnoj osnovi društveno utvrđenih uslova sticanja dohotka, radnici odlučuju u osnovnim organizacijama udruženog rada u skladu sa svojim ustavnim pravima i odgovornostima prema drugim radnicima u udruženom radu i prema društvenoj zajednici u celini" (*Ustav SFRJ*, član 17, stav 1, Biblioteka Savezne skupštine, Beograd, 1974).

[4] „Radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada utvrđuju sa radnicima u drugim organizacijama udruženog rada zajedničke osnove i merila za raspoređivanje dohotka i raspodelu sredstava za lične dohotke" (*Ustav SFRJ*, član 21, stav 2, Biblioteka Savezne skupštine, Beograd, 1974).

[5] *Zakon o udruženom radu*, Glava II, Odnosi u raspoređivanju dohotka i čistog dohotka, „Radnička štampa", Beograd, 1976, str. 47—59.

[6] Edvard Kardelj, *Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi*, „Radnička štampa", Beograd, 1972, str. 68.

Digitized by Google

dohodak po radniku, zaista izražavali »individualni kvantum rada« u Marksovom smislu, što bi, međutim, pretpostavljalo neki drugi, a ne tržišni oblik sticanja dohotka. U stvari, ovakvo objektiviziranje »individualnog kvantuma« praktično je nemogućno, pa iz toga proizlazi zaključak da će merila u raspodeli uvek biti stvar društvenih konvencija i dogovaranja, a ne nekih statičkih formula i recepata.

Već iz ovih napomena jasno proizlazi da težište u raspodeli mora biti na zajednički utvrđenim društvenim merilima, i to na mnogo široj i razuđenijoj osnovi nego što je to kategorija »dohotka po zaposlenom« koji se ostvaruje u nekoj organizaciji udruženog rada. A toga do sad nije bilo dovoljno. Rezultati su poznati. Sama činjenica da je tržište veoma neravnomerno raspoređivalo društveni dohodak među delovima i organizacijama udruženog rada, a da se na snazi i dalje održavala formula raspodele na osnovi »dohotka po zaposlenom«, izazivala je sve veće nepoverenje radnika prema tržišnom privređivanju uopšte. Uglavnom je to dolazilo do izražaja u stalno novim zahtevima za administrativnim prelivanjem dohotka, kao i za ujednačavanjem uslova privređivanja — što je i danas aktuelno, a što je svojevremeno Kardelj predvideo.[7]

O čemu je tu reč?

Bilo je, naime, jasno da bi dalje odmeravanje prema formuli »ostvarenog dohotka po radniku« dovelo do apsurdnih razlika u položaju raznih delova radničke klase i u njihovim ličnim dohocima, a da bi se ta formula mogla zadržati jedino pod uslovom da se njoj počne prilagođavati i samo tržište! Odnosno kada bi se, kako se to kaže, »izjednačili uslovi privređivanja«. Međutim, tu već dolazimo do sasvim naivne, a ipak stalne predstave da bi država nekim svojim spretnim instrumentarijumom podešavanja tržišnih i drugih uslova privređivanja mogla obezbediti ravnomernije raspoređivanje društvenog dohotka među grupacijama i granama, pa bi se, eto, tako počela automatski ostvarivati raspodela prema svačijem stvarno uloženom radu. A time bi onda i formula »dohotka po radniku« opravdala svoju društvenu misiju...

Ostavimo po strani pitanje šta bi uopšte i ostalo od tržišta koje bi se ovako podešavalo: to više i ne bi bilo tržište, već jedino nekakav totalitarni mehanizam regulisanja svega i svačega, iza kojeg bi mogao stajati jedino nepogrešivi državni aparat sa punom slobodom akcije, pa, svakako, i punom slobodom neizbežnog lutanja u traženju kriterijumâ raspodele koje bi uvek iznova

[7] „Svaki pokušaj da se ukupan dohodak jedne radne organizacije dovede u sklad sa „individualnim kvantumom rada" radnog kolektiva te radne organizacije nužno bi vodio otuđivanju najvećeg dela društvenog kapitala od neposrednog upravljanja baze udruženog rada i državnom određivanju plata radnicima. Takvi pokušaji vodili bi, dakle, vlasti birokratije i tehnokratije nad radnicima. I svaki drugi način raspolaganja i raspodeljivanja dohotka na osnovu nekih voluntaristički utvrđenih „ključeva" u izjednačavanju dohotka po radnim organizacijama doveo bi u krizu celokupan razvoj proizvodnih snaga u društvu" (E. Kardelj, isto, str. 70).

Digitized by Google

proglašavao »objektivnim«. Uzgred, samo toliko: u raspravama o novom zakonu o cenama bilo je nemalo insistiranja na tome da se u budućem regulisanju tržišta predvide upravo ovakve intervencije (doduše, »društveno dogovorene«, kako se naglašavalo, a, u stvari, ipak etatističke), kojima bi se, u interesu raspodele prema radu, podešavali uslovi privređivanja.

Uostalom, ove predstave o odmeravanju svačijeg »kvantuma rada«, koje bi se na osnovi formule o »dohotku po radniku« ostvarivalo preko tržišta, nisu neki naš izum. Na njih, u svojevrsnoj verziji, nailazimo još u *Anti-Diringu*, u kojem se Fridrih Engels obračunavao sa Diringovim »privrednim komunama«, koje su takođe bile zamišljene kao akteri koji tržišnom razmenom odmeravaju svaka svoj »kvantum rada«. A to čine tako što počinju da »mere i sam rad«, i to ničim drugim nego proizvodima u kojima se on opredmećuje. Nazivajući ove konstrukcije nasleđem primitivnog socijalizma, Engels samo ovlaš ukazuje na smisao raspodele u društvu budućnosti, pa kaže da će se »ta raspodela, ukoliko njom budu gospodarili čisto ekonomski obziri, uređivati prema interesu proizvodnje, a proizvodnju najviše unapređuje takav način raspodele koji daje mogućnosti *svim* (*kurziv* u tekstu) članovima društva da što svestranije izgrade, održe i primene svoje sposobnosti«.[8]

Naravno, i u »diringovskim« vremenima, kao i ovo sada, ključno pitanje je bilo prevazilaženje najamnog položaja radnika i uspostavljanje njegovog prava da upravlja celinom proizvodnje i društvene reprodukcije. U tom smislu kategorija »dohotka po radniku« nije nas naročito približila ni problemima radničkog upravljanja ni raspodeli prema radu. Nasuprot tome, na pravi put upućuju ustavne odredbe o društveno utvrđenim merilima raspodele, a posebno o upravljanju sredstvima minulog rada i celinom društvenog dohotka.

II

Mnogo više obećavala je formula koja merila za raspodelu vezuje ne za sam obim dohotka po radniku, već za dinamiku njegovog rasta. Ova formula je, uglavnom, još na snazi. Njena polazna ideja je i dosta razumna: svaka organizacija udruženog rada povećava sebi lične dohotke u onoj meri u kojoj je povećala svoj dohodak, s tim što se istovremeno upoređuje i s drugima, a uz obavezu da još brže od ličnih dohodaka moraju rasti izdvajanja za akumulaciju. Ova ideja je bliže razrađena u *Platformi za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ*.[9] A nešto pre toga formulisana je i na Drugom kongresu samoupravljača.[10]

[8] Fridrih Engels, *Anti-Diring*, biblioteka „Marksizam i njegovi izvori", 13—14, „Kultura", Beograd, 1964, str. 244.

[9] „... potrebno je obezbediti da proporcije namenske raspodele dohotka u svim organizacijama udruženog rada budu stavljene u direktnu funkcionalnu zavisnost od kretanja dohotka po radniku (istih

Digitized by Google

Međutim, i ovako obogaćena formula raspodele na osnovi »dohotka po radniku« nije dala rezultate. Naprosto, svela se na opštu trku za obezbeđenjem što povoljnijih uslova sticanja dohotka, pri čemu je ta trka bila podsticana opštom inflacijom, kao što je sa svoje strane i sama nemalo doprinela inflaciji. Tržište je, naravno, ostalo sasvim ravnodušno prema opštem zahtevu da ono treba da priznaje koliki je čiji stvarni doprinos uvećanju društvenog kolača. Naprotiv, bilo je jasno da ono sa svim tim nema mnogo veze, ali da će zato, ukoliko se odgovarajućim društvenim konvencijama ne srede prilike u raspodeli, početi upravo da destimulira borbu za proizvodnju i produktivnost i da sve napore usmerava ka borbi za više cene.

I, najzad, ova formula je, sasvim nehotice, nanela najveću štetu onome čemu je najviše težila — stimuliranju rada na samom radnom mestu. Naime, baš zbog svoje polazne ideje, ona je morala naći rešenje i za problem različite kvalifikacione strukture zaposlenih po granama i delatnostima, kako bi se, prilikom upoređivanja »dohodaka po radniku«, i ove razlike uzimale u obzir. Rešenje je nađeno u svođenju svih radova i kvalifikacionih nivoa na »uslovno nekvalifikovanog radnika« i odgovarajuće koeficijente putem kojih bi se te računice izvodile.

Međutim, stvari su krenule drugim pravcem. Odjednom je svuda došlo do gomilanja formalnih kvalifikacija, valjda u težnji da se stekne povoljniji položaj u odnosu na ove ili one propozicije u društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima. A već sasvim loše je bilo to što je organizacijama udruženog rada nametnuto naopako tumačenje kategorije »uslovnog radnika«, otprilike kao da je tu reč o stvarnom društvenom priznavanju formalnih kvalifikacija za sticanje ranga na društvenoj lestvici nagrađivanja. U stvari, počeo se probijati stari sistem plata, prema zvanjima i diplomama, samo ovog puta sasvim ogoljen i lišen svih drugih elemenata stimulisanja.

Za sve ovo vreme zadržavale su se, pa i produbljivale neravnomernosti u uslovima sticanja dohotka, što je, pri odmeravanju rezultata rada na osnovi »dohotka po radniku«, često dovodilo do sasvim neodrživih razlika u ličnim dohocima. Prema jednom istraživanju[11], u toku četiri poslednje godine nalazile su se gotovo iste grane u grupi deset onih sa najnižim čistim dohotkom po radniku, kao i među deset onih sa najvišim čistim dohotkom. Čak je i redosled u obema grupama ostao bezmalo isti. Povezane s tim bile

---

kvalifikacija) kojim samostalno raspolaže; da pri porastu dohotka po radniku rastu lični dohoci, ali sporije od porasta dohotka (tj. rasta učešća akumulacije u dohotku), a da pri opadanju dohotka po radniku opadaju i lični dohoci, ali sporije od dohotka (tj. da opada učešće akumulacije u dohotku). *Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ*, „Komunist", Beograd, 1973, str. 59—60.

[10] Rezolucija Drugog kongresa samoupravljača, tačka 5, Beograd, 1971, Tehnika Gradskog komiteta SK Beograda.

[11] *Ko snosi teret inflacije*, „Ekonomska politika", br. 1454 od 11. februara 1980, str. 24.

Digitized by Google

su i razlike u ličnim dohocima, gde se, bez ikakvog razumnog objašnjenja, već niz godina toleriše apsurdna situacija da ljudi iste struke i istih kvalifikacija primaju veoma različite lične dohotke, uglavnom zavisno od grane i delatnosti u kojoj je ko zaposlen.

III

Odmeravanje ličnih dohodaka srazmerno porastu dohotka po zaposlenom predstavlja svakako određeni parametar za neku organizaciju udruženog rada ili grupaciju, ali je to isuviše uopšteno merilo da bi se moglo primenjivati kao osnovno, a pogotovo kao jedino. Kao takvo, ono nije u stanju da izrazi najvažnije — odnos ljudi prema sredstvima za proizvodnju, prema ulaganjima i prema korišćenju uloženog.

U svojoj knjizi *Slobodni udruženi rad* Edvard Kardelj izričito insistira na sistemu merila koji će lične dohotke radnika dovoditi u zavisnost od njihovog tekućeg i minulog rada, kao i od upravljanja celokupnim društvenim kapitalom.[12] A odmah zatim navodi bliže kriterijume koji bi morali biti zastupljeni, kao što su: konkretni učinak na radnom mestu, složenost posla, radnikove uštede na materijalu, vremenu i drugom, porast produktivnosti, rezultati udruživanja i upravljanja akumulacijom i načela solidarnosti.[13] Pri tom Kardelj posebno naglašava da je »od neprocenjive važnosti« da lični dohodak svakog radnika bude sastavljen od ovih i sličnih komponenata, jer se upravo time i stvaraju uslovi za to da se postepeno počnu ujednačavati lični dohoci po pojedinim kriterijumima u raznim oblastima i granama privrede. Pažnju privlači i Kardeljevo mišljenje da se u »raspodeli na osnovu tekućeg rada mora više težiti ka ujednačavanju položaja radnika, a kada je reč o raspodeli na osnovu upravljanja društvenim kapitalom, onda treba imati u vidu da se taj kapital raspoređuje u različitom obimu, u zavisnosti od položaja organizacije udruženog rada u sistemu društvene reprodukcije«[14].

Očigledno je da pitanja gospodarenja minulim radom moraju sve više izbijati u prvi plan kad je reč o sistemu raspodele prema rezultatima rada. To, uostalom, proizlazi iz same logike razvoja proizvodnih snaga koja nedvosmisleno upozorava da za porast dohotka značaj minulog rada postaje sve izrazitiji, pa je i prirod-

[12] „Zato raspodela prema rezultatima rada podrazumeva raščišćavanje pitanja: šta je rezultat tekućeg rada radnika u svakoj pojedinačnoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, šta je rezultat gospodarenja njihovim minulim radom, a šta je rezultat gospodarenja celokupnim društvenim minulim radom. Polazeći od toga, treba izgraditi sistem kriterijuma, to jest razraditi osnove i merila na bazi kojih se lični dohodak radnika formira i na osnovu njegovog tekućeg rada i na osnovu njegovog minulog rada, kao i na osnovu rezultata njegovog gospodarenja celokupnim društvenim minulim radom" (Edvard Kardelj, *Slobodni udruženi rad*, „Radnička štampa", Beograd, 1978, str. 137).

[13] Isto, str. 139—140.

[14] E. Kardelj, isto, str. 141.

Digitized by Google

no da se stimulisanje po toj osnovi brže ugrađuje u društvene dogovore i samoupravne sporazume. Da li će zbog toga biti potcenjena uloga tekućeg rada, pa otud zanemarena, recimo, pitanja sa kojima upravo sada imamo dosta nevolja, kao što su radna disciplina, niska produktivnost i slična?

U stvari, upravo ovakva rezervisanost prema minulom radu najbolje bi ukazala na nerazumevanje suštine. Pa reč je o tome da je zainteresovanost za rad na radnom mestu počela da slabi baš zbog toga što su radnici nepogrešivo osetili da su ostali bez pravog uticaja na rešavanje mnogo važnijeg pitanja nego što je tekući rad — pitanja gospodarenja minulim radom. Nije im bilo potrebno nikakvo posebno ekonomsko znanje da bi utvrdili kako im dohodak, pa time i lični dohodak, zavisi, pre svega, od tog gospodarenja.

Što se tiče samog tekućeg rada, očigledno je da radnicima ništa ne smeta da se tu u punoj meri afirmišu klasična merila utvrđivanja individualnih učinaka, kao što su norme, akordi, normativi utrošaka materijala i drugi, i da se ona dogovorno i sporazumno uvedu kao obavezna za sve. Lako bi se onda otkrilo da se iza visokog dohotka po radniku, pa i brzog porasta tog dohotka u raznim privilegovanim granama, kriju faktično vrlo niski učinci u odnosu na produktivnost najrazvijenijih zemalja. A, nasuprot tome, otkrilo bi se da i mršav dohodak nekih drugih delatnosti ili grana valja pripisati raznim okolnostima koje su često sasvim objektivne prirode, dok sa individualnom produktivnošću čak i ne zaostaju mnogo za svetskim prosecima. Očigledno je, otuda, da se u pogledu svega toga moramo više osloniti upravo na čisto tehničke i tehnološke normative. Svakako, ni oni se u našim organizacijama ne mogu pojavljivati drukčije nego u odgovarajućem odnosu prema ostvarenom dohotku, pa i prema dinamici njegovog porasta, ali i to jedino iz prostog razloga što se ne može deliti više nego što je ostvareno, kao ni više nego što to dopušta opšti tempo materijalnog razvoja.

Međutim, glavnu karakteristiku raspodele prema rezultatima rada u našem društvu treba da predstavlja upravo odmeravanje svačijeg doprinosa ukupnom društvenom dohotku po osnovi minulog rada. Ovakvim odmeravanjem radnici će sve više oslobađati državu ovlašćenja da ona putem raznih formula o proporcijama namenske raspodele štiti akumulaciju od njih, jer će, umesto toga, sebe učiniti odgovornim da štite akumulaciju od svih, pa i od države, odnosno od njenih prekomernih zahvatanja. Najzad, na ovakav način jedino može biti dovedena do potpunijeg izraza prava društveno-ekonomska uloga čistog dohotka za koji Edvard Kardelj s pravom kaže da se u njemu »izražava jedinstvo upravljanja radom i upravljanja društvenim kapitalom u rukama radnika«[15]. U stvari, baš zato što Kardelj u tom jedinstvu vidi dijalektičko jedinstvo upravljanja i tekućim i minulim radom, on

[15] E. Kardelj, isto, str. 128.

Digitized by Google

stalno insistira na posebnom odmeravanju radnikovog doprinosa društvenom dohotku po obe osnove.

Smisao je sledeći: da radnik konkretno vidi da su njegovi doprinosi ulaganjima, udruživanju i domaćinskom upravljanju društvenim kapitalom bili priznati od strane svih kao njegovo pravo da ih u odgovarajućoj meri uračuna u svoj lični dohodak; a isto tako da su njegovi rezultati po osnovi tekućeg rada bili uslov za dobro gospodarenje raspoloživim kapitalom društva, budući da on ovako i preko svog ličnog dohotka dospeva u punu povezanost sa celinom udruženog rada i društvene reprodukcije.

Dakle, nije nimalo »privatna stvar« nijedne organizacije udruženog rada hoće li i kako će odmeravati sve ove doprinose tekućeg i minulog rada stvaranju celokupnog društvenog dohotka. Njihova je obaveza da se podvrgnu tom odmeravanju. A pravo je svake od njih da ravnopravno i po svom viđenju suštine svojih i društvenih interesa učestvuje u tom zajedničkom poslu — u pripremanju i donošenju odgovarajućih društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma.

Bez takvog pristupa ovim zadacima ne može se izbeći stihija u raspodeli, pa ni ozbiljni ekonomski i socijalni poremećaji kojima ona preti. Uporedo s tim postaje i neizbežno da »red« u raspodeli počnu da uvode birokratske i tehnokratske snage, ostavljajući organizacije udruženog rada da žive u iluziji da su autonomne u raspoređivanju dohotka, a faktički ih lišavajući prava i mogućnosti da utiču na društveni dohodak, njegovo kretanje i raspoređivanje. Moglo bi se reći i ovako: ako se radnici i njihove osnovne organizacije udruženog rada ne bi pojedinačno podvrgnuli diktatu zajednički dogovorenih merila raspodele, onda bi se kao klasa našli bespomoćni pred stihijom administrativnog regulisanja i raspoređivanja od njih otuđenog društvenog kapitala.

U najnovijoj praksi sve su izrazitija nastojanja organizacija udruženog rada da što razuđenijim sistemom odmeravanja doprinosa po osnovi i tekućeg i minulog rada potvrde taj jedinstveni interes radničke klase. Iz jedne analize, pripremljene u Veću Saveza sindikata Jugoslavije, vidi se da pojedine organizacije već uvode tako postavljena merila.[16] Posebna pažnja se pri tom posvećuje minulom radu koji se u nekim slučajevima utvrđuje uz pomoć 11 pokazatelja.

Inače, u toj analizi se kao osnove za utvrđivanje ličnog dohotka (po osnovi minulog rada) navode: bolje gospodarenje minulim radom, udruživanje sredstava i ranija izdvajanja iz dohotka. A zatim se za svaku od ovih osnova predviđaju posebna merila.

---

[16] Stevo Čakširan, *Raspodela sredstava za lične dohotke i dosadašnja iskustva i unapređivanje merila*, „Ekonomika", Beograd, 1978, str. 143.

Digitized by Google

Za bolje gospodarenje merila bi bila:

— ostvareni dohodak OOUR i grupacije;
— stopa akumulacije OOUR i grupacije;
— dohodak po radniku OOUR u tekućem i prethodnom periodu;
— ukupan prihod prema prosečno korišćenim sredstvima OOUR u tekućem i prethodnom periodu;
— dogovoreno učešće u dohotku.

Za udruživanje sredstava merila bi bila:

— zajednički dohodak po radniku;
— dogovoreno učešće u dohotku;
— stopa akumulacije u OOUR i grupaciji;
— učešće u udruženim sredstvima.

Za ranija izdvajanja iz dohotka merila bi bila:

— dohodak OOUR;
— stopa akumulacije u ranijem periodu u OOUR i grupaciji;
— dogovoreno učešće u dohotku.

Očigledno, reč je o kompleksnijem pristupu problemu stimuliranja doprinosa po osnovi minulog rada. Odnosno, stimulira se i izdvajanje za akumulaciju, i udruživanje i domaćinsko upravljanje uloženim kapitalom.

A uporedo s tim ulažu se i napori da se što potpunije odmere i doprinosi po osnovi tekućeg rada, pre svega kad je reč o produktivnosti i uštedama.

Sve ovo pokazuje da se postupno već probija nova praksa odmeravanja u raspodeli koja zaista omogućava radnicima da se prema ostvarenom dohotku postavljaju kao pravi gospodari, zapravo da u svojim rukama drže prave poluge politike i ličnih dohodaka i akumulacije i da sa podjednakom zainteresovanošću za njihovo dalje povećavanje počinju stvarno da rešavaju pitanja ekonomske i društvene reprodukcije.

Digitized by Google

Svetlana Božinović

Osnove politike cena i troškova života u Društvenom planu Jugoslavije za period 1976 — 1980.

Društvenim planom Jugoslavije za period od 1976. do 1980. godine predviđeno je da će se »voditi politika ostvarivanja većeg stepena stabilnosti troškova života i cena uz dalje znatnije usporavanje stope inflacije u odnosu na porast zabeležen u periodu od 1971. do 1975. godine«. Određen je čitav niz zadataka čije je izvršenje trebalo da obezbedi ostvarivanje ovako definisanog cilja.

Sledeći politiku stabilizovanja privrednih i društvenih tokova, kao potke razvoja tekućeg srednjoročnog razvoja, u Rezoluciji o politici ostvarivanja Društvenog plana u 1979. godini istaknut je zadatak ostvarivanja nižeg rasta cena i troškova života od zabeleženog u 1978. godini. Taj cilj je stavljen u kontekst ostalih Rezolucijom usklađenih proporcija privrednih kretanja, kojima je trebalo obezbediti skladnije odnose u raspodeli, potrošnji, na kreditno-monetarnom području itd.

Dalju konkretizaciju ovako utvrđene globalne politike cena i troškova života postavio je Društveni dogovor o sprovođenju politike cena u 1979. godini. Kako je dinamika rasta cena i troškova

Digitized by Google

života na samom početku 1979. godine i narednih meseci išla znatno iznad svih predviđanja koja je postavio ovaj Društveni dogovor i vrlo brzo probila dogovorene okvire, početkom drugog polugodišta 1979. godine pristupilo se njegovim izmenama i preduzete su mere da se zadrži dalji zahuktali rast cena i troškova života.

Rezolucija o politici ostvarivanja Društvenog plana za period od 1976. do 1980. godine u 1980. godini postavlja kao osnovni zadatak u ovom području »da se zaustave nepovoljne tendencije i da se obezbedi usporavanje rasta cena i troškova života«.[1]

Dalju razradu ovog osnovnog zadatka obezbeđuje Dogovor o politici cena u 1980. godini, koji predviđa da cene proizvođačâ industrijskih i poljoprivrednih proizvoda u 1980. godini mogu porasti najviše do 13%, usluga 12%, a cene na malo do 19%.[2]

Ostvareni rast i osnovna obeležja u kretanju cena i troškova života u 1979. godini

Ostvareni rast cena i troškova života

U 1979. godini zabeležen je sledeći rast cena i troškova života:

Rast cena i troškova života u 1979. godini

U procentima

	Ø 1979 / Ø 1978	XII 1979 / XII 1978	Povećanje po Društvenom dogovoru	Ostvareni prosečan rast 1976—1978
Cene proizvođačâ industrijskih proizvoda	13,2	14,9	do 13,0	8,0
Cene proizvođačâ poljoprivrednih proizvoda	25,6	22,8*	do 18,0	12,7
Cene usluga	21,7	24,0	do 17,0	13,7
Cene na malo	21,9	23,9	do 19,0	12,4
Troškovi života	20,4	23,0	do 19,0	13,7

* Podatak za novembar 1979. godine.
Izvor: Saopštenje SZS, br. 2. od 13 januara 1980. godine.

Podaci o kretanju cena i troškova života u 1979. godini pokazuju:

Prvo, da je rast ispoljen u 1979. godini znatno brži od prosečnog rasta ostvarenog u prve tri godine tekućeg srednjoročnog razdoblja, a, isto tako, brži i od prosečnog rasta ostvarenog u raz-

[1] Tačka 19. Rezolucije o politici ostvarivanja Društvenog plana za period od 1976. do 1980. u 1980. godini („Službeni list SFRJ", br. 67. od 28. decembra 1979. godine).

[2] Misli se na rast u decembru 1980. prema decembru 1979. godine.

Digitized by Google

doblju 1971—1975. godine, koje je bilo karakteristično po izuzetno visokom rastu cena i troškova života.[3]

Drugo, u većini sektora rast cena i troškova života ostvaren u 1979. godini premašio je nove, korigovane okvire rasta za 1979. godinu.[4] Najmanje je probijen okvir rasta cena proizvođačâ industrijskih proizvoda (1,9 indeksnih poena), dok su na ostalim sektorima okviri bitno prekoračeni: kod cena proizvođačâ poljoprivrednih proizvoda skoro za jednu trećinu, usluga čak za dve petine, cena na malo za jednu četvrtinu i troškova života za petinu.

Prema režimu formiranja cena, u okviru ukupnog rasta, u 1979. godini ostvaren je brži rast cena proizvodâ i usluga koje su pod režimom društvene kontrole u odnosu na cene koje se slobodno formiraju, i to u uslovima pojačanog »administriranja« odluka, naročito u drugom polugodištu kada su cene bile maksimirane.

U 1979. godini uticaj poreza na promet na rast maloprodajnih cena bio je znatno veći nego ranijih godina, što govori o nastavljanju procesa daljeg širenja odnosâ u rastu cena proizvođačâ, i cena na malo, na štetu cena proizvođačâ. Veće zahvatanje trgovine negativno se odražava i na poziciju radnih ljudi zaposlenih u proizvodnji koji već duži period na ovaj način snose najveći deo tereta stabilizacije.

Za prošlu godinu, isto tako, karakteristične su i veće teritorijalne razlike u porastu cena na malo, usluga i troškova života. To se posebno odnosi na sektor usluga:

Cene na malo, cene usluga i troškova života u prvih jedanaest meseci 1979. godine

Regionalni pregled

U odnosu na isti period 1978. godine, u %

	Cene na malo	Usluge	Troškovi života
SFRJ	22	22	20
SR Bosna i Hercegovina	19	15	17
SR Crna Gora	19	14	19
SR Hrvatska	23	25	22
SR Makedonija	21	21	18
SR Slovenija	25	25	24
SR Srbija ukupno	21	18	19
Uže područje	21	19	20
SAP Kosovo	20	19	20
SAP Vojvodina	21	14	17

Izvor: Indeks SZS, br. 1/1980.

[3] U periodu 1971—1975. godine cene proizvođačâ industrijskih proizvoda porasle su prosečno godišnje za 18%, cene proizvođačâ poljoprivrednih proizvoda za 20%, usluga 18%, cene na malo za 20% i troškovi života za 19%.

[4] Misli se na okvire rasta koji su postavljeni izmenama i dopunama Društvenog dogovora u drugom polugodištu 1979. godine.

Digitized by Google

Uzroci visokog rasta cena i troškova života u 1979. godini

U rangiranju uzroka koji su u najvećoj meri odredili visok rast cena i troškova života treba prethodno uvažiti složenost sveukupne tekuće privredne situacije i imati u vidu duži trend u kretanju nekih osnovnih agregata privrednog razvoja i cena.[5] Bez toga bi bilo krajnje jednostavno i pogrešno zaključiti da isključivo politika cena u nas ne ispunjava uspešno svoj osnovni zadatak, a ne uzeti istovremeno u obzir i sve okolnosti i uslove u kojima se ta politika realizuje, kao i ekonomska politika u celini.[6]

Imajući u vidu složenost ukupne tekuće privredne situacije, pomenućemo samo neke osnovne elemente koji su imali presudan uticaj na realizaciju društveno dogovorene politike cena u 1979. godini.

Kako ublažavanje rasta cena znači pre svega određeni društveno-ekonomski cilj, a ne samo puko obezbeđivanje dogovorenog dometa tog rasta, to tada i *ponašanje određenih činilaca koji utiču na formiranje cena* govori o njihovom manjem ili većem doprinosu ostvarivanja tog cilja. Podaci pokazuju da je u 1979. godini na ukupan rast cena proizvođačâ industrijskih proizvoda, na primer, sa jednom trećinom uticao je udruženi rad, odnosno oko 33% od ukupnog povećanja cena tih proizvoda doneto je na osnovu odluka udruženog rada. Potom sledi povećanje cena odlukama SIV-a (sa 30%) te povećanje proizvođačkih cena iz nadležnosti republika i pokrajina (oko 16% od ukupnog povećanja), zatim povećanje po osnovu samoupravnih sporazuma o promenama zatečenih cena na koje je saglasnost dao Savezni zavod za cene (oko 16%) te povećanje cena po osnovu odluka iz rešenja iz ranijih godina, a realizovanih početkom 1979. godine (oko 9%).[7] Na sektoru maloprodajnih cena presudan uticaj na rast imale su povećane cene proizvođačâ i cene usluga (sa 50% od ukupnog uticaja). Sledeći u nizu faktora koji su najviše uticali na rast ostvaren u toj godini je povećani porez na promet (sa 16%), zatim porast cena takozvanih liberalizovanih proizvoda (sa 14%) te porast maloprodajnih cena poljoprivrednih proizvoda (sa 13%), kao i veće zahvatanje trgovine (sa 4%).

Na ostvareni rast troškova života najveći uticaj su imale povećane cene iz nadležnosti federacije (sa 35%), dok su cene iz nadležnosti ostalih društveno-političkih zajednica, cene liberalizo-

---

[5] Inflacija, izražena stopom rasta troškova života, u nas je dugotrajan proces, sa većim ili manjim promenama u intenzitetu. Od 1960. do 1978. godine stopa rasta troškova života iznosila je 15% prosečno godišnje, što je relativno visoko.

[6] Misli se na ukupan instrumentarij ekonomske politike, sistem cena, kriterijume u određivanju cena, mehanizam i funkcionisanje cena itd.

[7] Podaci o uticaju pojedinih nosilaca odluka na formiranje cena korišćeni su iz Analize o ostvarenom porastu i osnovnim karakteristikama realizacije politike cena (Savezni zavod za cene, Beograd, novembar 1979) i odnose se na prvih deset meseci.

Digitized by Google

vanih proizvoda i povećanje poreza na promet, kao i veće zahvatanje trgovine, u podjednakoj meri uticali na njihov rast (svaki sa po 20%). Uticaj porasta cena proizvodâ sa takozvane »zelene pijace« je u ovom periodu bio nešto skromniji i iznosio je oko 10%.

Svi ovi pomenuti nosioci uticaja i njihova »težina« u ukupnom rastu pojedinih cena i troškova života, međutim, samo su posledica znatno širih i složenijih uslova u kojima se odvijala realizacija društveno dogovorene politike na ovom sektoru. To su pre svega: dalji raskorak u odnosima ponude i tražnje; pojačani uticaj spoljnih cena na domaćem tržištu; postojeće strukture neusklađenosti i njihov uticaj na cene; znatno zahvatanje trgovine i porast poreza na promet, kao i problemi s područja cena preneti iz prethodnog perioda i njihov spontani nastavak u ovoj godini.

Odnos ponude i tražnje u 1979. godini nije bio zadovoljavajući, mada je raskorak iz prethodnog perioda u toj godini nešto smanjen. Nepovoljni uticaji na rast cena sa sektora nepodudarnosti ponude i tražnje i dalje su u velikoj meri prisutni. Tome u prilog govori i nestašica pojedinih artikala, a pre svega poljoprivredno-prehrambenih, i to prvenstveno u velikim gradskim centrima.

Primanja stanovništva, koja značajno opredeljuju tražnju, držala su se u 1979. godini na relativno visokom nivou i vršila snažan pritisak na cene (ukupan porast iznosi 35%). Isplaćeni lični dohoci, kao najznačajniji izvor ukupnih primanja stanovništva, bili su u 1979. godini za 26% viši u odnosu na 1978. godinu, a po zaposlenom za 21%. Izdvajanja stanovništva porasla su u prošloj godini u odnosu na 1978. godinu za 34%.[8]

Uticaj kretanja cena proizvodâ na *svetskom tržištu* na cene domaćeg tržišta u 1979. godini bio je izuzetno velik i nepovoljan. U prošloj godini je, naime, više nego do sada bila izražena reakcija domaćih cena na spoljna kretanja.[9]

U prošloj godini došlo je i do većeg *zahvatanja prometa* u maloprodajnim cenama. U pojedinim sporazumima je kroz postavljena rešenja unapred obezbeđeno prometnim organizacijama veće učešće u prodajnoj ceni. Nestašice koje su se javljale na tržištu su, sa svoje strane, pokazale da se trgovina ponekad rešavala pre na situacije da nekih proizvoda nema nego da ih prodaje po ceni koja joj ne odgovara, ne misleći pri tome na sve moguće po

[8] Međutim, ovde treba napomenuti i to da podaci o kretanju ličnih dohodaka s kraja 1979. godine govore o stagnaciji pa i opadanju u pojedinim delatnostima i granama, realnih ličnih dohodaka. To znači da su tada lični dohoci polako počeli da „gube korak" u trci sa troškovima života, te su na taj način izgubili ulogu jednog od osnovnih generatora prošlogodišnjih inflatornih trendova.

[9] Računice Instituta za ekonomiku industrije, na primer, pokazuju da je porast uvoznih cena od 18% u godini delovao sa preko 30% na porast proizvođačkih cena u industriji. Ako se tome dodaju i neki drugi uticaji s deviznog tržišta, proizlazi da su skoro dve petine rasta domaćih cena izazvane uticajima spolja. Pri tome vredno je pomenuti da su ti uticaji vrlo šaroliki u pojedinim sektorima, što se odrazilo kroz različite pritiske na cene na domaćem tržištu (prema Analizi o ostvarenom porastu i osnovnim karakteristikama realizacije politike cena, cit. izd.).

Digitized by Google

sledice takve politike. Do povećanja raskoraka između maloprodajnih i proizvođačkih cena došlo je i zbog promene asortimana proizvodâ, odnosno uvođenja novih proizvoda u proizvodnju i promet, a povećana je i stopa poreza na promet za određene proizvode. Na brži rast maloprodajnih cena uticale su i povećane cene usluga.

Kretanje troškova života u 1979. godini i njihov uticaj na životni standard

Relativno visok, regionalno i vremenski neujednačen rast svih cena i troškova života prisutan je u nas u poslednje dve godine. Dok je u prve tri godine tekućeg srednjoročnog razdoblja zabeležen relativno umereniji rast troškova života (13,7%), posebno u odnosu na ostvaren u 1974. i 1975. godini (kada je porast troškova života iznosio 21% i 24%), dotle u 1978. godini dolazi do visokog rasta troškova života, a posebno troškova za ishranu, stan, odeću i obuću, da bi se u 1979. godini ta tendencija sve ubrzanijim tempom nastavila:

Indeksi troškova života po grupama potrošnje

	Lančani indeksi (prethodna godina = 100)			Bazni indeksi 1978	Prosečna godišnja stopa rasta	Indeksi Ø 1979 / Ø 1978
	1976	1977	1978	1975	1976—1978	
1	2	3	4	5	6	7
Ukupno	112	115	114	147	13,7	120
Ishrana	114	118	115	155	15,7	118
Duvan i piće	112	105	108	127	8,3	112
Odeća i obuća	111	111	117	144	12,9	121
Stan	112	114	115	147	13,7	118
Ogrev i osvetljenje	115	113	112	146	13,4	125
Pokućstvo	108	112	118	143	12,7	122
Higijena i zdravlje	104	108	112	126	8,0	122
Kultura i razonoda	110	116	110	140	11,9	119
Saobraćaj i PTT	107	117	113	141	12,1	134
Robe	111	113	114	143	12,7	120
Usluge	112	113	115	146	13,4	121

Izvor: Prema podacima SZS.

Dinamičan rast troškova života u 1979. godini delom je posledica visokog porasta prenetog iz 1978. godine (oko 7 procentnih poena), ali većim delom je rezultat daljeg intenzivnog porasta cena tokom godine.

U takvim okolnostima i pri tako neujednačenom porastu cena, u 1979. godini došlo je i do pomeranja u redosledu grupa koje su u najvećoj meri uticale na ukupan rast troškova života. Dok su u 1977. godini tu ulogu imale grupe »ishrana« i »saobraćaj

Digitized by Google

i PTT«, a u 1978. godini »pokućstvo« i »odeća i obuća«, dotle se u 1979. godini na čelu iznad prosečnog rasta, u okviru ukupnog povećanja troškova života, nalaze »saobraćaj i PTT« (sa 14 poena više), »ogrev i osvetljenje« (sa 5 poena više), »pokućstvo« i »higijena i zdravlje« (sa po 2 poena). Oko prosečnog rasta su se koncentrisale grupe »odeća i obuća« i »kultura i razonoda«, dok su rast ispod prosečnog ostvarile grupe: »ishrana« (sa 2 poena niži) i »duvan i piće« (za 8 poena), »stan« (za 2 poena).

Neujednačen rast troškova života po grupama potrošnje uslovio je i promene u strukturi lične potrošnje. O tome govore podaci o strukturi prosečnih rashoda četvoročlanih radničkih porodica dobijeni na osnovu ankete o periodičnim budžetima koji kvartalno sprovodi i njene rezultate objavljuje Savezni zavod za statistiku. Prema najnovijim podacima te ankete, u strukturi prosečnih rashoda četvoročlanih radničkih porodica povećano je učešće troškova za usluge za 2 poena, te tako oni orijentaciono učestvuju u ukupnoj strukturi rashoda tih porodica sa oko 30%. Rashodi za ishranu istovremeno kod tih porodica učestvuju sa oko 40%, dok na rashode namenjene kupovini industrijske robe odlazi oko 30%. Ovo govori da je u 1979. godini došlo do prestrukturiranja rashodâ na štetu izdataka za nabavku industrijske robe. Nastavak takvih tendencija, na šta upućuju indicije o daljem slabljenju kupovne moći stanovništva, delovaće u narednom periodu na dinamiku rasta industrijske proizvodnje. Ovo je istovremeno i indikator pada kvaliteta životnog standarda stanovništva, s obzirom na to da je viši kvalitet životnog standarda opredeljen u najvećoj meri snabdevenošću domaćinstva industrijskim proizvodima.[10]

Kako se poskupljenje grupa proizvodâ i usluga, s obzirom na različitu strukturu potrošnje i primanja, reflektuje na pojedine kategorije stanovništva, pokazuje eksperimentalan obračun izvršen u Saveznom komitetu za rad, zdravstvo i socijalnu zaštitu.[11] Na osnovu podataka o rashodima anketiranih četvoročlanih porodica različite ekonomske snage u 1978. godini porodice su kate-

[10] Pri određivanju tekućeg uticaja porasta pojedinih grupa potrošnje na ukupan rast troškova života, važno je, međutim, imati na umu „težinu" pojedinih namenskih grupa potrošnje u formiranju ukupnog indeksa troškova života, odnosno značaj promena cena proizvodâ iz pojedinih namenskih grupa potrošnje za porast i nivo ukupnog indeksa troškova života. Podaci za poslednje četiri godine pokazuju da raste uticaj troškova „higijene i zdravlja", „saobraćaja i PTT" na ukupan porast troškova života, da on opada za troškove „ishrane" i „ogreva i osvetljenja" (sa izuzetkom 1979. godine za ovu drugu grupu potrošnje). Relativno stabilan i manje promenljiv uticaj imale su grupe troškova za „stan", „pokućstvo" i „kulturu i razonodu", dok je za grupe troškova za „duvan i piće" i „odeću i obuću" karakteristično osciliranje u opredeljivanju ukupnog rasta troškova života. Ovi podaci, tako, ne govore o promenama u strukturi potrošnje, već se odnose na procentualno učešće koje označava udeo s kojim je porast grupnih indeksa uticao na formiranje ukupnog porasta indeksa troškova života.

[11] Prema pomenutoj analizi Saveznog komiteta za rad, zdravstvo i socijalnu zaštitu.

Digitized by Google

gorizovane u tri grupe: »niske« (sa prihodom do 6.000 dinara), »srednje« (sa prihodom oko 8.500 dinara) i »visoke« (sa prihodom preko 12.000 dinara mesečno). Strukture potrošnje ovih porodica međusobno se dosta razlikuju.[12] Na osnovu ovog obračuna utvrđeno je da je u prvih devet meseci 1979. godine porast troškova života za prvu grupu iznosio 19,6%, kod »srednjih« 19,9%, a kod grupe porodica sa najvišim prihodima i najrazvijenijom strukturom potrošnje relativno najviši: 20,7%. Ovo pokazuje da relativne razlike u porastu ukupnih troškova ovako kategorizovanih domaćinstava nisu velike i da je veći rast cena u grupama »higijena i zdravlje« (24%) i »saobraćaj i PTT« (33%) jače delovao na ukupan porast troškova života onih grupa porodica koje imaju veće učešće u strukturi potrošnje ovih grupa.[13]

Međutim, iz ovoga bi bilo krajnje pojednostavljeno i pogrešno izvlačiti zaključak da su u 1979. godini ostvarenim rastom troškova života bila više pogođena domaćinstva sa višim prihodima, s obzirom na to da su brže rasle cene onih proizvoda i usluga koje više opterećuju njihove porodične budžete. Naime, dalji obračun je pokazao da je dodatno opterećenje nastalo zbog porasta cena u ovoj godini u apsolutnim iznosima kod »niskih« prihoda 870 dinara, kod »srednjih« 1.350 dinara, a kod »visokih« oko 2.400 dinara. Mada skoro tri puta niže, dodatno opterećenje porodičnog budžeta kod »niskih« prihoda »teže« je nego kod »visokih«. To stoga što je pri skromnim prihodima ovih porodica (u 1978. godini prema anketi Saveznog zavoda za cene na rashode za ličnu potrošnju ovih domaćinstava prosečno mesečno odlazilo je oko 4.500 dinara), vrlo ograničenim izvorima dodatnih novčanih izvora i skromnim mogućnostima racionalizacije u preusmeravanjima prihodâ i rashodâ ili neke zamene, kod ovih domaćinstava vrlo teško »pokriti« novonastala poskupljenja izražena kroz sumu od dodatnih 870 dinara. Prema tome, dodatno opterećenje domaćinstava sa niskim prihodima u iznosu od 870 dinara mesečno u ovoj godini »ekonomski i socijalno objektivno ima daleko veću »težinu« (oko 20%) nego iznos od 2.400 dinara kod domaćinstava sa visokim prihodima i rashodima (kod kojih dodatni iznos čini oko 15% redovnih mesečnih prihoda)«[14]. Dalje, domaćinstvima sa visokim prihodima stoji veći izbor mogućnosti prilagođavanja izmena-

[12] Kod anketiranih četvoročlanih radničkih porodica s „niskim prihodima" ishrana učestvuje u strukturi stvarnih rashoda za ličnu potrošnju sa 45,2%, „srednjih" sa 40,7%, a kod „visokih" sa svega 32,7%. Udeo ostalih grupa potrošnje je sledeći (po istom redosledu): „odeća i obuća" 11,1%, 12,3% i 13,6%; „ogrev i osvetljenje" 7,5%, 6,4% i 5,7%; „pokućstvo" 8,2%, 5,5% i 6,4%; „stan" 5,0%, 5,9%, i 4,8%; „saobraćaj i PTT 6,9%, 5,9%, i 4,8%.

[13] Usporeniji rast troškova života kod niskih prihoda rezultat je i određene politike cena i potrošnje koja je nastojala da poskupljenja više pogađaju porodice s višim prihodima: porast kvalitetnih vrsta cigareta, brži rast cene benzina nego ulja za loženje, kompenziranje cena hleba, niže cene gradskog saobraćaja uz određene povlastice itd.

[14] Analiza Saveznog komiteta za rad, str. 15.

Digitized by Google

ma u cenama (korišćenje ušteda, podizanje kredita, dodatna zarada).

U sagledavanju uticaja promena cena, odnosno troškova života, na ekonomski i socijalni položaj radnih ljudi i njihovih porodica, mora se imati u vidu i razlika između takozvanih »egzistencijalnih« proizvoda koji su, po pravilu, neelastični na promene u cenama i cena drugih proizvoda. Ovi proizvodi u strukturi potrošnje porodica sa nižim primanjima imaju poseban značaj, a njihovo učešće u strukturi potrošnje ovih porodica iznosi preko 55%, dok, na primer, kod »srednjih« prihoda oko 40%.[15] Porast cena ovih prozvoda i usluga i nemogućnost »izbegavanja« njihove potrošnje u sulovima rasta cena ozbiljno dovodi u pitanje očuvanje njihovog standarda ili, u najboljem slučaju, kvaliteta životnog standarda, koji kod ovih kategorija i inače nije na zavidnom nivou.

U republikama i pokrajinama u odnosu na prosečan rast u 1979. godini došlo je do izrazitijih razlika u intenzitetu porasta troškova života nego što je to ranijih godina bio slučaj. Dok su se u prethodne tri godine razlike kretale od najnižih 12% rasta (SR Bosna i Hercegovina) do najviših 15% (SR Makedonija i SR Slovenija), dotle su u 1979. godini one šire i iznose od 17% (SR Bosna i Hercegovina i SAP Vojvodina) do 24% (SR Slovenija).

Ubrzana dinamika troškova života po republikama i pokrajinama delovala je i na proširenje raspona između najnižih i najviših indeksa nivoa troškova života, čime je prekinuta tendencija sužavanja ovog raspona, karakteristična za prethodnih nekoliko godina.[16]

Razlike su i veće kada se upoređuju pojedine indeksne grupe troškova života i po užim teritorijalnim jedinicama (gradovi, opštine). Relacije nivoa skupoće, posebno među gradovima, samo u razmaku od dve godine znatnije su se menjale, naročito među gradovima srednje veličine u poljoprivrednim regionima.[17]

Kretanje ličnih dohodaka u uslovima visokog rasta troškova života u 1979. godini

Podaci pokazuju da u uslovima visoke inflacioniranosti i visokog porasta zaposlenosti stalno raste masa isplaćenih ličnih dohodaka, a da stalan i visok rast troškova života svodi tako visok rast na relativno skroman realni izraz.

---

[15] Misli se pre svega na proizvode od žita, masnoće, mleko i šećer iz grupe „ishrana", stanarinu, ogrev i osvetljenje iz grupe „stanovanje", zatim najnužnije proizvode iz grupe „higijena i zdravlje"; kod grupe „kultura i razonoda" dnevni list, radio i TV pretplata, školske knjige i pribor; kod „saobraćaja" prevoz u gradskom i prigradskom saobraćaju.

[16] Indeksi nivoa obračunati su na bazi jedinstvene ponderacione liste za SFRJ i prosečnih cena za pojedine artikle i usluge, odnosno grupe troškova života po republikama, pokrajinama i gradovima.

[17] O razlikama u nivoima skupoće vidi detaljnije u pomenutoj Analizi Saveznog komiteta za rad.

Digitized by Google

U takvim uslovima lični dohoci i ostala primanja stanovništva uključuju svoj »odbrambeni mehanizam« i naprežu se da očuvaju realni standard. Tako su u periodu 1976—1978. godine na dinamiku rasta mase isplaćenih ličnih dohodaka uticali sa 70% troškovi života, a preostalih 30% se formiralo na osnovu porasta zaposlenosti, produktivnosti i drugih faktora.

Uporedo s tom tendencijom, u poslednje tri godine, ne računajući 1979. godinu, karakteristično je da se porast realnih ličnih dohodaka kretao uglavnom iznad porasta produktivnosti rada:

Indeksi ličnih dohodaka, troškova života i produktivnosti rada

	Lančani indeksi (prethodna godina = 100)			Bazni indeksi	Prosečna godišnja stopa rasta 1976—1978	Indeksi	Društveni plan 1976/1980 (stope rasta)
	1976	1977	1978	1978/1975		1979/1978	
Prosečni nominalni lični dohoci	116	119	121	167	18,6	121,1*	—
Troškovi života	112	115	114	146	13,4	120,4	—
Realni LD	103,6	103,5	106,0	113,7	4,4	100,6	3,5
Produktivnost rada	100,4	103,6	103,9	108,5	2,6	103,7	3,9

* Podatak za prvih jedanaest meseci.
Izvor: Prema podacima SZS.

U 1979. godini situacija u međusobnom odnosu rasta produktivnosti i realnih ličnih dohodaka se, u celini posmatrano, menja. Rast realnih ličnih dohodaka je simboličan (o,6%) i ispod rasta produktivnosti rada je za oko 2 indeksna poena. Treba napomenuti da se takav odnos stvarao u uslovima restriktivne politike ličnih dohodaka i lične potrošnje, koja je vođena u 1979. godini.

Porast realnih ličnih dohodaka i produktivnosti rada još je neujednačeniji kada se posmatraju podaci po pojedinim privrednim delatnostima i granama. Tako, na primer, u periodu od 1976. do 1978. godine od ukupno 35 grana industrije kod 17 grana je prosečna godišnja stopa rasta reanih ličnih dohodaka po zaposlenom bila osetno viša od stope rasta produktivnosti, a u 18 grana je ostvarena relativno visoka stopa rasta produktivnosti uz skromniji rast realnih lčnih dohodaka.[18]

Dalja analiza kretanja, regionalnog rasporeda i upoređenja ličnih dohodaka, koja, međutim, nije predmet ovog rada, a koja je značajna sa stanovišta razmatranja aktuelne situacije cena i troš-

[18] U prvoj grupi našle su se, između ostalih, i proizvodnja nafte i gasa, metaloprerađivačka industrija, mašinogradnja, brodogradnja, proizvodnja finalnih proizvoda od drveta, kože, krzna i kožne obuće, a u drugoj: prerada uglja, derivati nafte, prerada obojenih metala i druge (prema Anketi nekih socio-ekonomskih aspekata indeksa troškova života i ličnih dohodaka).

Digitized by Google

kova života i međusobnog odnosa troškova života i ličnih dohodaka, ukazala bi i na sledeće odlike kretanja ličnih dohodaka:

— postoje znatne razlike kada se upoređuju čisti lični dohoci po radniku prema delatnostima (one su, doduše, manje kada se svedu na uslovno nekvalifikovanog radnika, ali su i dalje znatne);[19]

— znatne su i teritorijalne razlike u nivoima odnosa realnih ličnih dohodaka po republikama i pokrajinama prema prosečnom ličnom dohotku ostvarenom u SFRJ, ali su one relativno blaže od razlika u razvijenosti i efikasnosti razvoja po republikama i pokrajinama (merenim društvenim proizvodom po radniku);

— i dalje traje proces koncentrisanja ličnih dohodaka i u takozvanim srednjim intervalnim grupama visine čistih nominalnih ličnih dohodaka (u martu 1979. godine to je bio interval od 4.001 do 7.000 dinara sa više od polovine ukupno zaposlenih ili 53%). Istovremeno je znatan udeo zaposlenih koji su ostvarili niske lične dohotke (lični dohodak do 3.500 dinara u martu 1979. godine primalo je 14% od ukupnog broja zaposlenih ili preko 700.000 zaposlenih). Pregled po granama pokazuje da niži nivo ličnih dohodaka ostvaruju, pretežno, zaposleni u granama sa otežanim uslovima rada (na primer, u proizvodnji uglja oko 25% primalo je u martu 1979. godine lični dohodak niži od 4.500 dinara). S druge strane, relativno velik broj radnika ostvaruje izrazito visoke lične dohotke: u proizvodnji nafte i gasa svega 4% zaposlenih je ostvarilo lični dohodak niži od 4.500 dinara, a čak 20% je imalo lični dohodak iznad 10.000 dinara; u cevovodnom transportu, na primer, čak 31,3% radnika je ostvarilo lične dohotke iznad 10.000 dinara; u spoljnoj trgovini 20%, u projektovanju čak 35% itd. Sigurno je da je ovde reč o uticaju povoljnije strukture zaposlenih, ali, samo komparacije radi, u istom periodu u visokom obrazovanju, koje ima najpovoljniju strukturu zaposlenih, svega 29% je imalo lični dohodak viši od 10.000 dinara. Pitanje je, zato, da li su ovi rasponi odraz rezultatâ rada i u kojoj meri ili je reč prvenstveno o povoljnijim uslovima privređivanja i sticanja dohotka i ličnih dohodaka;[20]

— i drugi proračuni pokazuju da je poslednjih godina u nas prisutna tendencija sužavanja rasponâ u visini ličnih dohodaka[21]: jedan od njih, na primer, pokazuje da je u martu 1979. godi-

[19] Upoređenje nivoa čistog ličnog dohotka po radniku prema delatnostima i stepenu stručne spreme za rad na radnom mestu iz 1976. godine (novijih podataka još nema) pokazalo je da su radnici sa visokom stručnom spremom ostvarili u svim privrednim oblastima viši prosečni lični dohodak od radnikâ u kulturi i obrazovanju, gde je, po pravilu, najbolja kvalifikaciona struktura zaposlenih. Radnici sa višom stručnom spremom u privredi su imali veći lični dohodak nego radnici u skoro svim vanprivrednim delatnostima, a za ostale radnike taj odnos je još povoljniji.

[20] Prema podacima iz Saopštenja SZS, br. 342, od 14. decembra 1979. godine.

[21] To pokazuje i takozvana Lorencova kriva, to jest agregatni koeficijent koncentracije. Ovaj koeficijent pokazuje koliko bi procenata od ukupnog fonda ličnih dohodaka moglo da se rasporedi da bi svi zaposleni ostvarili isti prosečni lični dohodak. Što je ovaj koefici-

Digitized by Google

ne u više od četvrtine osnovnih organizacija udruženog rada (27,7%) raspon između najnižeg i najvišeg ličnog dohotka iznosio 1 : 2. Istovremeno je u 0,3% osnovnih organizacija udruženog rada raspon iznosio 9 i više puta (najviši iznos ličnog dohotka je bio 16.000 dinara i više).[22]

Tendencije u kretanju cena i troškova života na početku 1980. godine i izgledi narednih kretanja

Cene i troškovi života startovali su u 1980. godini sa visokim nivoom rasta prenetim iz prethodne godine, koji je osetno viši nego što je to bilo na početku 1979. godine. Preneti nivo za cene proizvođača industrijskih proizvoda iznosi 5,8%, cene proizvođača poljoprivrednih proizvoda oko 6,0 do 6,5%, usluga 7,6%, cene na malo 9,8% i za troškove života 10,1%.

Krajem 1979. godine naišao je nov, snažan talas porasta cena. Poskupeli su ulavnom oni proizvodi i usluge koji značajno utiču na životni standard. Reč je o nekim prehrambenim artiklima, ogrevu, električnoj energiji i jednoj grupi usluga. Rast cena mleka, na primer, kretao se od 16% do čak 43% (zavisno od republike i pokrajine), a njegovih prerađevina od 26% do 38%. Sveže meso je poskupelo u rasponu od 15% do 24%, cena uglja je povećana za jednu četvrtinu, a prirodnog gasa za skoro trećinu. Sva ova i neka druga povećanja cena učinila su da ostvareni rast cena i troškova života u januaru 1980. godine bude izuzetno visok, čak najviši za taj mesec u celom posleratnom razdoblju.

Tako su samo za mesec dana — od decembra prošle do januara ove godine — cene na malo porasle za ukupno 3,3%, dok istovremeno porast cena na malo prehrambenih artikala iznosi čak 9,5%. Troškovi života su porasli za 4,8%, a po pojedinim namenskim grupama i daleko više: rast troškova ishrane, na primer, iznosi 8,1%. Naime, u ukupnom rastu troškova života u januaru samo troškovi ishrane su učestvovali sa više od tri četvrtine.

Sva ova povećanja, treba reći, ostvarena su pre nego što je donet Dogovor o politici cena za 1980. godinu, mada je već Rezolucijom o politici ostvarivanja Društvenog plana u 1980. godini bilo sugerisano da se korekcije cena ne vrše dok se ne donese Dogovor. Kako je, i pored toga, došlo pre potpisivanja Dogovora do ozbiljnijih povećanja cena pojedinih osnovnih prehrambenih artikala i nekih usluga, posebno iz nadležnosti republika i pokrajina, ovo ukazuje da su pojave nedoslednog ponašanja nosilaca odluka o cenama i dalje vrlo prisutne.

Od snažnog udara rasta cena i troškova života, posredno kroz raspodelu dohotka, prete na samom početku 1980. godine dve

---

jent niži, to su tendencije ujednačavanja ličnih dohodaka sve izraženije. U 1964. godini, na primer, on je iznosio 19,7%, u 1969. godini 17,4%, u 1973. godini 16,2%, a u 1978. godini 15%.

[22] Prema podacima iz Saopštenja SZS, br. 336, od 19. decembra 1979. godine.

Digitized by Google

opasnosti. Jedna se odnosi na dalje povećanje cena onih proizvođača koji su potrošači sirovina i materijala koji su već poskupeli, a druga je težnja da se jačim nominalnim rastom ličnih dohodaka neutrališe ovako brz rast troškova života, čime se, u stvari, produbljuje proces daljeg povećanja proizvođačkih cena. To tim više što u sadašnjim odnosima raspodele u organizacijama udruženog rada nema drugog prostora za rast ličnih dohodaka, već isključivo uvećanjem dohotka kroz primarnu raspodelu, to jest preko novog porasta cena. Ukoliko se, pak, budu poštovale odredbe Rezolucije o proporcijama rasta dohotka i ličnih dohodaka i ne dođe do većeg porasta nominalnih ličnih dohodaka, a nastave se započete tendencije rasta cena i troškova života, doći će u nizu grana do smanjivanja realnih ličnih dohodaka. Otuda sledi zaključak da porast cena ili smanjivanje realnih ličnih dohodaka ostaju kao jedine alternative u uslovima nastavljanja ovakvog kretanja cena i troškova života kakvo je ispoljeno na samom početku 1980. godine. U posebno teškom položaju naći će se grane kao što su: crna metalurgija, proizvodnja i prerada obojenih metala, proizvodnja hemijskih proizvoda, proizvodnja stočne hrane, kao i niz radno intenzivnih grana koje i pri posebnom povećanju cena svojih proizvoda ne bi mogle da porastom ličnih dohodaka neutrališu udar troškova života.

Kretanje cena i troškova života ispoljeno na samom početku 1980. godine izazvaće, po svemu sudeći, i nove promene u strukturi rashodâ domaćinstava. Narasli troškovi ishrane dovešće do novog prestrukturiranja porodičnih budžeta, te će dalje bitno smanjiti fond sredstava namenjenih kupovini industrijske robe, a to će sa svoje strane delovati na pad kvaliteta životnog standarda.

Najnoviji podaci, nadalje, signaliziraju da se realna kupovna moć jednog većeg dela stanovništva i dalje smanjuje.

Nepovoljna kretanja cena i troškova života ugrožavaju, po pravilu, dostignuti nivo životnog standarda onih kategorija kojima je i objektivno najteže. Inflatorne tendencije, naime, najteže pogađaju one kategorije radnikâ koje ostvaruju niska primanja, porodice u kojima je niska zaposlenost a veći broj članova, te one kojima je lični dohodak ili penzija jedini izvor prihodâ.

Do sada ostvarena kretanja i dalje redovno prestrojavanje cena koje nas očekuje tokom narednih meseci, prema tome, upozoravaju da se do kraja godine može očekivati stopa inflacije viša od Rezolucijom predviđene. Samo januarsko povećanje troškova života, na primer, »pojelo« je četvrtinu ukupno predviđenog rasta za 1980. godinu. Zbog svega toga prvo polugodište 1980. godine biće izuzetno teško i presudno za ostvarivanje ukupno dogovorene ekonomske politike za ovu godinu.

Digitized by Google

Slobodan Lazarević

Lukač i Landlerova frakcija

Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Mađarske ispunjavaju značajan period — od propasti Sovjetske Republike Mađarske, krajem 1919. godine, do poraza Landlerove frakcije. Landler je umro uoči održavanja Drugog kongresa KPM, kada je politički poraz frakcija već doživela na Trećem kongresu Kominterne, dok su »Blumove teze« nastale 1929. godine (Otvoreno pismo Izvršnog komiteta Kominterne objavljeno je sredinom 1929. godine). U međuvremenu usledila su krupna zbivanja na međunarodnoj sceni: povlačenje intervencionističkih armija dovelo je do sklapanja mira između Moskve i Poljske. Crvena armija je napustila Evropu. Talas svetske revolucije — podstaknut ratnim strahotama — bio je u opadanju. »Martovska akcija« nemačkih komunista — nastala u trenutku zatišja — duboko je pogodila pristalice »teorije ofanzive« i svojim neuspehom omogućila da još jače dođu do izražaja nastojanja da se klasna borba prenese na plan čisto parlamentarnih sukoba i u domen stvaranja masovnih radničkih partija. Treći kongres Kominterne zvanično je napustio pozicije sa kojih su polazile pristalice »teorije ofanzive« i označio poraz ultralevičarenja. Ali je osuda avanturističke politike — kritika »teorije ofanzivne« taktike na primeru »martovske akcije« u Nemačkoj — postepeno uticala na pomeranje snaga udesno, što je otvorilo opasnu brešu daljoj birokratizaciji radničkog pokreta, Kominterne i pojedinih nacionalnih partija.

Digitized by Google

Upravo u jeku ovih previranja Đerđ Lukač doživljava dva prelomna trenutka u svom životu: dospeva na vrhunac svoje rane političke aktivnosti u Komunističkoj partiji Mađarske, da bi zatim doživeo jedan od najtežih i najdubljih poraza u svojoj dugogodišnjoj političkoj karijeri. Između upola dobijene borbe početkom 1920. godine — kada je Landlerova frakcija nezvanično bila u većini u Centralnom komitetu KPM — i osude »Blumovih teza« proteklo je nepunih desetak godina. U međuvremenu, Lukač će se naći na vrhuncu svoje političke delatnosti u KPM i istovremeno objaviti svoje kapitalno teorijsko delo *Istorija i klasna svest*. Na kraju perioda frakcijskih borbi on, naprotiv, dospeva u potpunu političku i idejno-teorijsku izolaciju — našavši se na udaru kritike Kominterne kao jedan od vodećih predstavnika takozvanog »ortodoksnog marksizma« — koja će ga u naredne dve decenije udaljiti od političkog rada.

I

Period koji deli poslednje dane Sovjetske Republike Mađarske od početka žestokih frakcijskih borbi u Birou Komunističke partije Mađarske, osnovane u emigraciji, u Beču, dosta je kratak i obuhvata tek nekoliko godina. U idejnom smislu on je, međutim, vrlo značajan jer otkriva niz nejasnoća, protivrečnosti i kolebanja u koja mladi Lukač zapada posle poraza revolucije u Pešti. Objašnjenje ovih protivrečnosti i idejnih kolebanja zahteva temeljitiju analizu Lukačevih shvatanja prvih godina boravka u emigraciji.

S jedne strane, Lukač je podržavao radikalni kurs revolucije u unutrašnjoj politici i prema zahtevima Antantinog intervencionizma, i otuda se otvoreno sukobljavao sa pristalicama socijaldemokratskog programa (sukob sa Kunfijem u Komesarijatu za prosvetu Sovjetske Republike to najbolje ilustruje). Osim toga, Lukač je podržavao ovakav radikalni kurs čak i nasuprot dogmatskom sektašenju Bele Kuna i grupe koja ga je sledila u CK KPM. U »novembarskim danima«, zabeležio je o tome Lukač u svojoj autobiografiji, u Komesarijatu za prosvetu važio je »kao radikalni komunista« koji nije imao »ništa sa dogmatizmom«[1].

Ali, ma koliko da su mu inače bile daleke Kunove sektaške parole i socijaldemokratski oportunizam i kapitulantstvo, Lukač je, ipak, ostao potpuno slep za jednu od najbolnijih slabosti kratkotrajne sovjetske vlasti u Pešti — potpuno pogrešnu agrarnu politiku. Nacionalizacija krupnih poseda u Mađarskoj okrenula je protiv revolucije sitno seljaštvo. Ono je, naime, deobu feudalnog gazdinstva isticalo kao svoj centralni zahtev: s njim je prišlo najpre Karoljijevoj »demokratskoj revoluciji«, a zatim i sovjetskoj vlasti u Pešti. Parola o »brzom ukrupnjavanju poseda« kao pretpostavci »moderne poljoprivredne proizvodnje« odgovarala je pozicijama dogmatizma više nego doista demokratskom stajalištu, koje uvaža-

[1] Vidi: Đerđ Lukač, *Proživljeno mišljenje*, „Književnost", br. 7—8/79, str. 1293.

Digitized by Google

va i prepoznaje aktuelne istorijske interese mađarskog seljaka i najširih masa. Realno gledajući, seljak je u državnom posedu mogao da vidi samo drugi oblik stare i dobro poznate zavisnosti od veleposednika i zato ga nije mogao prihvatiti.

U svojim autobiografskim zabeleškama Lukač će o ovoj paradoksalnoj nedoslednosti sopstvenog stajališta zapisati: »Ne uviđam grešku — agrarno pitanje. Čak ni onda kad sam s tim pitanjem imao mnogo posla u vojsci. Centralni značaj pitanja otkrio sam tek docnije u Beču.«[2] Time on potencira značaj perioda frakcijskih borbi. Svest o propustima iz prošlosti razotkrila je ogromnu provaliju koja deli doista demokratsku politiku revolucionarne vlasti od politike sektaštva.[3]

Postepeno opadanje revolucionarnog raspoloženja u svetu, izazvano strahotama prvog svetskog rata, nalagalo je progresivnim partijama, pokretima i snagama da se odrede prema novonastaloj situaciji. Umesto parolama ekstremnog levičarenja, stabilizacija kapitalizma — do koje je dolazilo naočigled pristalica svetske revolucije — sve više je davala za pravo onima koji su u prvi plan isticali zahtev za masovnim organizovanjem radništva unutar parlamentarnih sistema pojedinih kapitalističkih država. Otuda su pitanja parlamentarne politike proletarijata naglo izbila u prvi plan. U redovima mađarskih emigranata prihvatanje parlamentarne taktike nailazilo je na energične otpore, premda se ono, realno gledajući, i s obzirom na diktatorski Hortijev režim u zemlji, moglo postaviti jedino u nekoj dalekoj budućnosti. Neuspeh revolucionarne vlasti u Pešti pripisivan je, naime, pogrešnoj politici saveza sa socijaldemokratima, koja je dozvolila reakcionarnim snagama da iznutra sabotiraju revoluciju, upravo u trenucima kad je ona doživljavala najteže dane na frontovima.

Potreba ponovnog procenjivanja aktuelnih političkih strujanja u svetu i, naročito, zahtevi za novom parlamentarnom taktikom proleterskih partija, postepeno su pomerali u drugi plan sve nesuglasice među pojedinim grupacijama u KPM. Nastaje ponovno protivrečna situacija: tragično iskustvo proleterske diktature u Mađarskoj približilo je Lukača grupi oko Bele Kuna. U svom nezadovoljstvu mađarska emigracija je bila jedinstvena. Prošlost je pothranjivala levi ekstremizam ne samo kod pojedinaca koji su s podozrenjem gledali na svaku politiku komunista koja računa sa podrškom drugih snaga u okviru buržoaskog parlamentarnog siste-

[2] Isto, str. 1294.

[3] Obrazlažući svoj stav prema zadacima Sovjetske Republike u oblasti kulture i obrazovanja, Lukač u autobiografskim skicama — koje su sačinjene pred kraj života — ponovo ističe svoju tadašnju veru da će „učešćem širokih narodnih masa" biti moguće ostvariti „pokret pedagoških reformi", na čemu je on radio u Komesarijatu. Demokratskim reformama prosvete valjalo je sprovesti „čišćenje svih ostataka feudalizma". Reforma je trebalo da obezbedi: „A) učešće širokih narodnih masa; B) sponu s buntovnom prošlošću: socijalizam nije tuđ, nije „import"; C) istorijski karakter; D) antibirokratičnost: razvoj, ali ne u ime neke „zvanične" umetnosti (grupa Košika)". Isto, str. 1293. Lukačev antisektaški stav na osnovi ovoga je evidentan.

Digitized by Google

ma već i kod pripadnika obeju grupacija u KPM podjednako. To je, naravno, dalje komplikovalo njihove pozicije. Otuda su prvi dani u emigraciji protekli u relativnom zatišju.

Karakteristično je, doduše, da su, teorijski gledano, ove unutrašnje protivrečnosti nastale u znaku Lukačevog grozničavog izučavanja Marksa. Ona su bila usmerena u pravcu teorijske kritike socijaldemokratskog oportunizma. »Povratak Marksu« značio je utemeljenje nove kritike revizionizma i njime je bio, pre svega, i određen. »Marksova filozofija — kaže Lukač u autobiografiji — zajedno s prezirom svih vrsta revizionizama (Kant itd.). Hegel. Ovaj pravac: marksizam je univerzalna filozofska osnova (nije potrebna nikakva ‚dopuna'). Suštinski moment marksizma je revolucija. Otuda onda: ekstremno levi radikalizam.«[4] Nema, dakle, sumnje da je tragično istorijsko iskustvo Sovjetske Republike još uvek diktiralo odgovore na aktuelna pitanja mađarskog i svetskog revolucionarnog pokreta i njihovo teorijsko uopštavanje u okviru određene političke filozofije, koju Lukač nastoji da razvije.

No nezavisno od toga na kakvoj je dubljoj istorijskoj pozadini moglo nastati, pravo razrešenje protivrečnosti u Lukačevim političkim pogledima — prvih godina boravka u Beču — moralo je biti povezano sa postepenim rasplamsavanjem frakcijskih borbi u CK KPM. Upravo je ta borba u 1920. godini činila onu delotvornu potku na kojoj dolazi do postepenog razrešavanja protivrečnosti, konstituisanja određenih »dijalektičkih sinteza« i oformljenja autonomnih Lukačevih pogleda. Osuda levog ekstremizma postaje imperativ. Tokom celog perioda frakcijskih borbi do nje dolazi postepeno, određenim posredovanjem, ali uporedo sa političkim distanciranjem od Bele Kuna na konkretnim pitanjima pokreta.

Početkom 1920. godine mađarska emigracija i pripadnici Bečkog biroa KPM bili su zauzeti raspravama o uzrocima sloma sovjetske diktature u Pešti. Odnosi među frakcijama još nisu bili bliže definisani. Tek će zahtevi za neposredno delovanje uneti određene promene i vrlo oštro postaviti određena opredeljenja. Na početku emigrantskog perioda nastaje, međutim, period smirivanja i konsolidovanja Partije.[5] Prestrukturiranjem CK KPM frakcija Jene (Eugena) Landlera — u kojoj su, pored Lukača i Hirošika, bili i Karolji i Rudaš — dobila je većinu u Centralnom komitetu.[6] Lukač se angažuje u radu časopisa »Kommunismus«, zvaničnog organa Kominterne, dajući mu svojim ekstremno levičarskim pogledima glavni ton i orijentaciju. »Kao član unutrašnjeg kolektiva »Kommunis-

[4] Isto, str. 1294.

[5] Uporedi: Laura Boela, *Postvarenje i revolucija: rasprava o Lukaču 1923—1933*, „Marksizam", br. 11—12/78, str. 21; E. Bettelheim, *Zur Krise der KPU*, str. 25; L. Rudas, *Abenteurer -und Liquidatorentum*, str. 103.

[6] L. Boela, isto, str. 19: „Sredinom dvadesetih godina, zahvaljujući prestrukturiranju KPU posle sloma Republike saveta, Kun se — zajedno sa Bela Santom — našao u manjini u Centralnom komitetu u odnosu na grupu Landlera." Dok Betelhajm ostaje izvan obeju frakcija, Laslo Rudaš u Partiji podržava Landlerovu grupu. Boela naglašava da je Rudaš kasnije napustio frakciju i kritikovao Lukača.

Digitized by Google

musa« živo sam sudjelovao u izgradnji »lijeve« političko-teorijske linije — zabeležiće Lukač kasnije. — Ona se oslanjala na tada još vrlo živo vjerovanje da veliki revolucionarni talas, koji će cio svijet ili bar cijelu Evropu, za kratko vrijeme, dovesti u socijalizam, nipošto nije opao porazima u Finskoj, Mađarskoj i Minhenu.«[7]

Karakter ovog ekstremnog levičarenja zahteva posebnu analizu. Najpre je očigledno da se na ravni političke taktike Landlerove frakcije napuštanje levo-ekstremističkih pozicija moralo postaviti kao nužnost. Podržavajući grupu oko »Kommunismusa«, Lukač nije bio u stanju da se odredi prema politici Kuna, niti da zauzme jasan stav prema frakciji Landlera. Razlog je upravo u kategoričkom odbijanju teze o relativnoj stabilizaciji kapitalizma u svetu. Umesto da sve snage u Centralnom komitetu usmeri na razvoj adekvatnih metoda i taktike komunista u novonastalim, posleratnim okolnostima — s obzirom na činjenicu da je svetski revolucionarni talas prošao — »levo doktrinarstvo« je ostajalo na starim, maksimalističkim zahtevima, koji su (u manje ili više specifičnim okolnostima) odgovarali periodu sovjetske republike.[8]

Upravo kao i Ervin Sabo[9], i Lukač je socijaldemokratskom reformizmu, »realpolitici« i, u krajnjoj liniji, pozitivističkoj vulgarizaciji marksizma od strane staljinističkih teoretičara suprotstavio etičke zahteve proleterske revolucije. Mladi Lukač je etički maksimalist, i tu je uticaj Saboa[10] i njegovog revolucionarnog sindikalizma i anarhizma očevidan. Nije, dakle, u pitanju »levo doktrinarstvo«, kako se ono oglasilo dvadesetih godina, u vreme smirivanja revolucionarnog talasa u svetu. U pitanju je dublje i trajnije zasnovano poricanje parlamentarne taktike proleterskih partija, kada se ono definiše iz ugla određene organizacione optike.[11] Nema, dakle, sumnje da je posle krvavih dana belog terora u Pešti, posle propasti Sovjetske Republike i izdajničkog zaokreta desnog krila Socijaldemokratske stranke, realpolitika partijskog i parlamentarnog kompromisa definitivno izgubila legitimnost u očima pripadnika mađarske emigracije. Ekstremizam i avanturistička preterivanja utemeljena su na tragičnom iskustvu. Ali je, povrh svega, kad je Lukač bio u pitanju, navedeni ekstremizam našao uporište u određenim opredeljenjima političke filozofije iz njegove mladosti.

---

[7] G. Lukács, *Povijest i klasna svijest*, „Naprijed", Zagreb, 1970. Predgovor novom izdanju (1976), str. 3.

[8] Laslo Rudaš je bio na još ekstremnijim antiparlamentarističkim pozicijama, pa se, kako primećuje Boela, „sasvim približio Panekoku". Taktika koja se koristi u propagiranju ekstremno leve linije umnogome podseća na kasnije Kunovo držanje u „martovskoj akciji".

[9] „Ervin Sabo je bio teorijska glava levog krila mađarske socijaldemokratije", kaže Peter Ludz. Vidi: *Pojam „demokratska diktatura" u političkoj filozofiji Đerđa Lukača*, „Politička misao", br 3/66, str. 146.

[10] Po Ludzu, Sabo se udaljavao od socijaldemokratije i „plovio u antiparlamentarizam i revolt, u action directe u smislu revolucionarnog sindikalizma". Isto, str. 146.

[11] Ludz ukazuje na Lukačevo neslaganje sa „sitničarskim, često oportunističkim kompromisima socijaldemokratske parlamentarne prakse". Isto.

Digitized by Google

Lenjinova kritika je, doduše, donela i Lukaču određeno otrežnjenje. Članak *O pitanju parlamentarizma* objavljen je u Nemačkoj, gde je naišao na negodovanje pripadnikâ grupe Paula Levija. Opredeljujući se (sa određenim ogradama, doduše) za »bojkot parlamentarizma«, Lukač kritikuje »beskarakteran stav prema oportunistima-parlamentarcima« (Lenjin). Nema sumnje, bio je to manir ortodoksnog levičara. Po Lenjinu, članak je »vrlo levi i vrlo rđav«. U datim okolnostima, uzimajući u obzir relativnu stabilizaciju i konsolidovanje KPM, on otkriva suštinu jednostranog kompromisa »levog radikalizma« i sektaške dogmatike.

Drugu stranu Lukačeve teze o opstrukciji parlamentarizma otkriva u svojoj kritici Lenjin. On skreće pažnju na sasvim konkretne prilike u pojedinim zemljama, što je izuzetno važno, jer afirmiše značaj posebnog nacionalnog iskustva. U *Dečjoj bolesti »levičarstva« u komunizmu* Lenjin ne poriče potrebu distanciranja komunista od revizionističke taktike socijaldemokratije, ilustrujući to na primeru Italije. »Naime, drug Bordiga i njegova frakcija imaju pravo u napadima na Turatija i njegove istomišljenike, koji ostaju u partiji koja je priznala sovjetsku vlast i diktaturu proletarijata, ostaju članovi parlamenta i nastavljaju svoju veoma štetnu, staru oportunističku politiku. Naravno, trpeći to, drug Serati i čitava Italijanska socijalistička partija čine pogrešku od koje preti ista onako duboka šteta i opasnost kao u Mađarskoj, gde su mađarska gospoda Turati sabotirala iznutra i partiju i sovjetsku vlast. Takav pogrešan, nedosledan ili beskarakteran stav prema oportunistima parlamentarcima rađa, s jedne strane, »levi komunizam«, a, s druge strane, do izvesne mere, opravdava njegovo postojanje«[12].

Ovakvim »opravdavanjem« Lenjin otkriva dublje uzroke dečje bolesti »levičarenja«, koja, ma kako razumljiva bila kad je reč o kritici politike tolerisanja socijaldemokratskog oportunizma u određenoj zemlji, ni u kom slučaju ne dobija vizu s obzirom na obaveze proleterskih partija u aktuelnim svetskim prilikama. Naprotiv, dužnost je nas komunista da se »naučimo s maksimalnom brzinom dopunjavati jedan oblik drugim, zamenjivati jedan drugim, prilagođavati svoju taktiku svakoj onoj promeni koju ne izaziva naša klasa ili naši napori«.[13] Levo doktrinarstvo je negiralo upravo potrebu za elastičnom taktikom komunista u promenjenim svetskim prilikama. Upravo u ovom delu Lenjinova kritika doktrinarstva na poseban način se odnosila na prilike u KPM. Ukoliko je uzimala na nišan dogmatski kurs Kunove grupe u CK KPM, bila je u pravu. Ali, kad je reč o Lukaču ili, pogotovo, Landlerovoj frakciji, tada se daleko pre može govoriti o podudarnosti nego o razlikama. Objašnjenje se može naći u samom Lukačevom članku o parlamentarizmu, i to u delu gde se govori o određenju same taktike.

Potrebu takvog određenja nametnule su izmenjene svetske prilike i neophodnost definisanja nove programske linije partije. Sa svoje strane, Lukač je prihvatio i, nasuprot grupi oko Kuna, — koja

[12] V. I. Lenjin, *Dečja bolest „levičarstva" u komunizmu*, u: *Izabrana dela* „Kultura", Beograd, 1950, str. 329—330.
[13] Isto.

Digitized by Google

ostaje na neizmenjenom stanovištu da su proleterska revolucija i sovjetska republika ostali »neposredni cilj akcije komunista« u Mađarskoj — priznao potrebu primene elastičnije taktike. Premda je pisan manirom levog ekstremizma, Lukačev članak je, u izvesnoj meri, i s mnogo ograda, prihvatio i mogućnost primene parlamentarne taktike, koja se oslanja na kritiku reformizma od strane Ervina Saboa. Oslobođen svake realpolitičke kombinatorike, nesputan organizaciono-partijskom optikom — koja je svaku elastičnost taktike morala meriti interesima organizacije i onda ih povezivati sa ciljevima pokreta — Lukač je taktici prilazio s direktnom sintezom najdaljih etičkih ciljeva proletarijata i realnih istorijskih prilika. U tome je on potpuno na tragu Ervina Saboa. Taktika je »povezujući član između postavljanja cilja i neposredno dane zbiljnosti. Ona je, dakle, određena sa dve strane: na jednoj strani pomoću »neposredno utvrđenih principa i postavljanja cilja komunizma, a na drugoj strani pomoću stalno promenljive istorijske stvarnosti«[14]. U ovakvoj sintezi elastična taktika direktno posreduje u realizaciji ciljeva pokreta, a ne organizacija, kao kod reformizma, staljinističkog dogmatizma, pa delimično i Lukača, u kasnije izgrađenoj teoriji partije. Kada se, dakle, govori o »velikoj elastičnosti komunističke taktike«, tada se ne sme zaboraviti da »ono nekruto u komunističkoj taktici direktno posreduje krutost principa komunizma«[15]. U toj posredujućoj ulozi taktike on otkriva i smisao i mogućnost parlamentarne akcije, nazivajući je »defanzivnom taktikom« proletarijata, pri čemu, kao što je rečeno, sâm termin ima daleko šire značenje od onog koje mu se inače pridaje u uobičajenoj političkoj terminologiji.[16]

Premda stoji na pozicijama Landlerove frakcije, Lukač, u stvari, početkom dvadesetih godina, nastupa sa jedinstvene platforme u kritici socijaldemokratskog oportunizma i revizionizma, koja je, u tu svrhu, prećutno stvorena sa grupom Bele Kuna. Nema, dakle, ni govora o oštroj idejno-političkoj diferencijaciji »levog radikalizma« i sektaškog dogmatizma unutar CK KPM u vreme reorganizovanja i konsolidovanja Partije u emigraciji. Na dva ključna pitanja proleterskog pokreta: na pitanje o sudbini svetske revolucije i o parlamentarnoj taktici komunista — »levi radikalizam« i dogmatizam daju podjednake odgovore. Nijanse koje u tom pogledu opredeljuju stav Lukača potisnute su u drugi plan, premda je već u ovo vreme očigledno da je reč o dubljim razilaženjima koja traju u pozadini privremenog kompromisa. U tom smislu je iznad svega karakterističan stav iz članka o parlamentarizmu u kome Lukač opravdanje za parlamentarnu taktiku radničke klase ne traži ni u opadanju svetskog revolucionarnog talasa, niti u posebnostima koje određuju proleterski pokret u pojedinim nacionalnim okvirima, već joj kao odgovarajuće merilo suprotstavlja mogućnost za nastanak drugog tipa demokratije. »Gde je moguć radnič-

[14] Peter Ludz, isto, str. 153.
[15] Isto.
[16] Inače, Lukač je Lenjinovu kritiku „odmah priznao kao opravdanu". Vidi: G. Lukács, *Povijest i klasna svijest* (Predgovor).

Digitized by Google

ki savet, suvišan je parlament«, naglašava Lukač u članku koji je bio meta mnogih kritika, ali je u suštini njegov pristup problemu konstituisanja novog istorijskog tipa demokratije (radničkih saveta) ostao potisnut i nedovoljno rasvetljen, tako da će tek kasnije, kada »Blumove teze« razotkriju suštinu »demokratske diktature« biti otkriven njegov marksistički smisao.[17]

Ostaje, međutim, da se u razjašnjenju Lukačevog učešća u frakcijskim borbama unutar CK KPM odgovori na pitanje u kojoj meri je »leva ortodoksija« bila bliska pozicijama samoga Jene Landlera? Koji su, naime, dodirni pravci akcije kritičara »parlamentarnog oportunizma« i Landlerove frakcije?

Najpre valja u odgovoru na ovo pitanje primetiti da su se unutar kompromisa sa dogmatizmom privremene razlike mogle javiti jedino — po mišljenju samoga Lukača — »pozivanjem na često najprozaičniju svakidašnjicu, koja se s velikim perspektivama svjetske revolucije mogla povezati samo pomoću velikih posredovanja«[18]. Razlog je jednostavan: po završetku prvog svetskog rata revolucija nije više bila »pitanje trenutka«. Na nju se više nije moglo misliti kao na aktuelnu mogućnost koja je tražila samo »prosvećivanje masa«[19], da bi postala realnost. Ono što se tada događalo na međunarodnoj političkoj sceni i u nacionalnim okvirima pojedinih zemalja moglo se podići na nivo »velike perspektive svetske revolucije« jedino mnogim posredovanjima. Upravo onoliko koliko su posredovanja bila dalja, a pitanja »prozaičnija«, avangardni manir je slabio. Otvaralo se, dakle, polje »međusobnih razlika«. Stvoreni su uslovi za definitivni raskid do kojeg će kasnije, postepeno, i doći, i to uporedo sa jačanjem frakcijskog sukoba i sa utemeljenjem novog »duhovnog držanja« — ponovo pronađenog značaja marksističke dijalektičke metode.

U trenutku kada je pristupao Landlerovoj frakciji Lukač je, međutim, bio ponesen »praktičnom inteligencijom« Landlera — inteligencijom u kojoj su nastajale originalne i aktuelne sinteze najprozaičnijih pitanja svakidašnje političke taktike i dalekih perspektiva revolucije. Karakteristična je Lukačeva opaska o Landlerovom najdubljem stavu, koji je, po njemu, »bio određen njegovom unutrašnjom povezanošću sa životom masa«[20]. U stvari, pri

[17] Na ovaj značajan detalj Lukačevog članka, koji se našao na meti Lenjinove kritike, ukazuje i Peter Ludz. Vidi: *Pojam „demokratska diktatura"...*, isto.

[18] G. Lukács, *Povijest i klasna svijest*, (Predgovor).

[19] U vreme diktature proletarijata u Pešti Lukač je često isticao upravo značaj prosvećivanja masa, pa je sa tih pozicija branio i svoj program „pedagoških reformi" (vidi *Proživljeno mišljenje*, „Književnost", br. 7—8/79, str. 1293). Pretežni etički aspekt njegovih postavki svedoči o svežem uticaju Saboa na njegove rane poglede. Vidi, na primer, *Govor na kongresu radničke omladine*, u: *Etika i politika*, „Liber", Zagreb, 1962, str. 63.

[20] „Kao i toliko puta u svom životu i ovdje sam (u vreme emigracije u Beču — S. L.) imao ličnu sreću. Na čelu opozicije protiv Kuna nalazio se Jene Landler, čovjek obdaren ne samo visokom, prije svega, praktičnom inteligencijom, nego i s mnogo smisla za teorijske probleme ako su oni, ma kako daleko posredovani, samo bili realno povezani s revolucionarnom praksom; čovjek čiji je najdublji

Digitized by Google

laženje frakciji slabilo je Lukačev »avangardno levi« stav i razrešavalo sektaško-doktrinarsku osnovu koja ga je držala u vezi sa dogmatizmom.

Avangardno levi i ortodoksni pristup mladog Lukača doživljava unutrašnju genezu. Globalni okvir čini pristup Landlerovoj frakciji. U tom okviru se zatim otvara prostor za sukob na pitanjima koja je postavila »martovska akcija«; prelomni moment dolazi sa Lukačevim preuzimanjem vođstva frakcije posle Landlerove smrti, da bi na kraju ovog, uslovno rečeno, ranog perioda došlo do konačnog uobličenja dijalektičke metode — najpre u kapitalnom delu *Istorija i klasna svest* i zatim u političkom referatu pripremanom za Drugi kongres KPM (»Blumove teze«). Neophodno je, dakle, temeljitije promišljanje svake od ovih karika u genezi političke filozofije mladog Đerđa Lukača. Na ovom mestu ćemo se zadržati na razjašnjenju svih aspekata sukoba oko »martovske akcije« koji će označiti politički poraz Landlerove frakcije.

II

Lenjinova kritika najavila je »početak zaokreta« u Lukačevim pogledima na taktičke zadatke komunista u situaciji relativne stabilizacije kapitalizma. Ali je ona bila bitno određena i ograničenog dometa s obzirom na temeljna Lukačeva idejno-politička opredeljenja, koja su »ostala bitno sektaška«[21]. Etički maksimalizam i utopističko-mesijanske ideje o misiji proletarijata, totalnoj »emancipaciji čovječanstva«, dominirali su celim periodom saradnje u »Kommunismusu«. Ortodoksno sektašenje trebalo je da održi »neizopačenu klasnu svijest u avangardi«[22]. Raskid sa svim institucijama i oblicima života iz građanskog društva sužavao je, umesto

---

unutrašnji stav bio određen njegovom unutrašnjom povezanošću sa životom masa" (G. Lukács, *Povijest i klasna svijest* (Predgovor). Na poseban način Lukač u kasnim danima, u autobiografskim zabeleškama *Proživljeno mišljenje*, ponovo ističe ovu ocenu Landlerove politike, ali i nastoji da svoje prilaženje frakciji objasni sopstvenim antidogmatskim i antisektaškim stavom prema najširem uključivanju masa u program revolucionarne izgradnje.

[21] G. Lukács, *Povijest i klasna svijest.*

[22] Karakterističan je u tom pogledu govor mladog Lukača na Kongresu radničke omladine u Budimpešti 1919. godine. U njemu Lukač, između ostalog, kaže: „Svi mi koji se borimo za pobjedu proletarijata, bez iznimke, zatrovane smo žrtve kapitalizma. Ako se sad radi o tome da se razvije duh i moral omladine, tada nam je potreban taj rad, vaša pomoć... Mi smo u interesu velikog cilja neprekidno prisiljeni prihvatati i praviti kompromise. Moramo učiniti sve za interese proletarijata. No vi niste neposredno uključeni u tu borbu. Vaša je uloga da vodite borbu bez kompromisne politike i da toj borbi date moralne kriterijume" *(Etika i politika*, cit. izd., str. 63—64). Način na koji će Lukač opravdati „martovsku akciju" nemačkih komunista — govoreći da se na porazima i u borbi sa narodom „izgrađuje moralna snaga, heroizam, požrtvovanje i sva ona svojstva koja obeležavaju revolucionarnu partiju" — svedoči, ponovo, o neprestano prisutnoj etičkoj komponenti političke filozofije mladog Lukača.

Digitized by Google

da širi, socijalne okvire borbe proletarijata. Njegova teorijsko-filozofska maksima bio je »neizopačeni marksizam« i žestoka kritika revizionizma i socijaldemokratije.[23] Nije, dakle, bilo ni reči o mogućnosti šireg povezivanja komunista sa ostalim progresivnim snagama u pojedinim zemljama, pogotovo ne u Mađarskoj, jer je izdvojeno nastupanje komunista postalo imperativ.

Sa kakvim je programom delovanja u Mađarskoj računao ovaj avangardno-sektaški maksimalizam? Odgovor je u principima iz perioda neposredne revolucionarne borbe. Naglašavana je, naime, neizmenjena vrednost načelâ Sovjetske Republike i diktature proletarijata. Nastale promene u međuvremenu jednostavno nisu priznavane.

Ostvarivanje programske osnove sektaško-avangardne linije u CK KPM nailaziło je, u stvari, na brojna odstupanja i poricanja. Otuda ni privremeni kompromis Landlerove frakcije i grupe oko Bele Kuna nije doveo do konačnog ujedinjenja. Sredinom 1921. godine Kun preduzima odlučni korak ka raskidu. U članku koji je objavljen u Moskvi[24], osuđeno je pretvaranje partije u »književno udruženje«. Krivac za ovakvo stanje je politika većinske grupe u Centralnom komitetu KPM. Komunisti moraju načiniti krupan zaokret i vratiti Partiju na doista revolucionarnu liniju. A to, po mišljenju Kuna, nalaže povratak u Mađarsku, uspostavljanje ilegalne partije i razvoj tajne delatnosti protiv Hortijevog režima. Osim toga, Kun predlaže odbijanje plaćanja doprinosa koji su posle diktature proletarijata u Pešti nametnuti socijaldemokratskim sindikatima u zemlji. Posledice ovakvog odbijanja mogle su da budu katastrofalne. Praktično prihvaćen predlog u tom smislu doveo bi do sigurnog rascepa u socijaldemokratskoj stranci. Posle toga bi se samostalno i ilegalno organizovanje komunista samo po sebi nametnulo kao jedina solucija. Ali bi posledice bile porazne: realni izgledi za opstanak i vođenje ilegalne borbe bili su minimalni. Kao, uostalom, i šanse za obnovu Sovjetske Republike. Rezultat bi bilo desetkovanje komunističkih redova, još žešći napadi režima na proletarijat, jačanje diktatorskog Hortijevog režima i definitivno slabljenje KPM. Ali, pored svega, sektaško doktrinarstvo je uporno ostajalo na svojim visoko »avangardnim« pogledima, premda je, realno gledajući, predlagalo ne-

[23] U autobiografskim zabeleškama Lukač objašnjava nastanak svog mladalačkog „ekstremno levog radikalizma" neprestanim studijama Marksa. Prezir prema „svim vrstama revizionizma" dobio je u praksi (koja nas ovde, pre svega, i zanima) obrise avanturističkog ekstremizma. Lenjin je, na primer, kritikovao Seratija i celokupnu Italijansku socijalističku stranku što nije definitivno raskinula sa „gospodom Turati". Pristalice ekstremno antiparlamentarističke taktike požurile su da spolja podstaknu takav raskid u stranci. Laslo Rudaš, koji je u to vreme bio na Lukačevim pozicijama, putuje u Italiju gde širi njegove ideje. Laura Boela iznosi pretpostavku da se tim putem i Gramši upoznao sa Lukačevim tezama. Ova levičarska kampanja — podjednako neuspešna — u potpunosti podseća na Kunovo držanje u „martovskoj akciji".

[24] B. Kun, *Problem organizacije partije*, Vovos Ujsag, Moskva, jun 1921. Navedeno prema: L. Boela, isto, str. 21.

Digitized by Google

što što je sigurno bilo skopčano sa katastrofalnim posledicama. »Etički maksimalizam« je želeo da održi »neizopačenu klasnu svest« po svaku, pa i najvišu cenu. Program grupe oko Kuna bio je na samoj ivici opasnog avanturizma.[25]

Posle objavljivanja članka u KPM je vođena žestoka debata između pristalica Kuna i većinske grupe oko Landlera. »Glatko odbijanje bečke grupe i njena odluka da se jedan član koji narušava partijsku disciplinu i predlaže voluntarističku politiku pozove u Izvršni komitet Kominterne — piše Laura Boela — stvorili su ozbiljnu krizu u KPM, koja je mogla biti prevaziđena jedino odlučnim držanjem bečke većine u Centralnom komitetu.«[26] Grupa oko Landlera je, stoga, odbacila Kunove optužbe da se u Partiji stvara »holandska ekstremistička struja«, čiji je jedini cilj da onemogući bilo kakvu akciju komunista. Zahtevano je da se protiv narušilaca partijske discipline preduzmu odgovarajuće mere. Odluke Kominterne nisu jednostrano tumačene — kako su to tvrdile pristalice Kuna — već je samo razotkrivana voluntaristička suština politike koja je predlagana od strane kritičarâ. Landler je, naime, stajao na stanovištu da je prvorazredni zadatak komunista — konsolidovanje i ujedinjavanje Partije. To se može postići jedino metodama koje vode okupljanju svih demokratskih snaga i stvaranjem zajedničkog programa borbe protiv Hortijeve represije.

Očigledno je da se Landler sa svojim pogledima na taktiku i zadatke komunista nalazio na sasvim suprotnim pozicijama od Kuna i da je daleko realnije procenjivao stvarne okolnosti pod kojima je potrebno nastaviti revolucionarnu delatnost u Mađarskoj. Lišen svakog lažnog avangardizma i doktrinarskog sektašenja, Landler je težio najširem povezivanju komunista sa svim progresivnim snagama — levo orijentisanim socijaldemokratima, seljaštvom i narodnim masama — na jedinstvenom programu odbrane demokratije. Njegova parola je glasila: komunisti moraju podržati socijaldemokratske sindikate. A taktički cilj je bio: razboritim »ponašanjem u Mađarskoj nužno (je) provesti koordiniranje levih opozicionih elemenata, pre svega unutar (legalnih) lindikata«[27].

Budući da je u Centralnom komitetu bila u većini, Landlerova frakcija je mogla Kunov napad da iskoristi u svoju korist. Pogotovo što je članak objavljen u Moskvi na način koji je bio suprotan utvrđenom redosledu u obrazlaganju partijske politike.

---

[25] L. Boela dodaje da su Kunov „grubi cinizam... odmah prozrele mađarske vlasti". Sugestija se nadovezuje na Lukačevo dugotrajno i nikada dokraja prevaziđeno podozrenje da je Kun namerno odabrao njega i Ota Korvina da posle propasti Sovjetske Republike ostanu u Pešti i nastave sa (nemogućom) ilegalnom aktivnošću, verujući da će ih se na taj način otresti. U autobiografskim zabeleškama Lukač će o tome sasvim kratko napisati: „Posle poraza — Korvin i ilegalnost (pretpostavka o Kunu)." Oto Korvin je, inače, uhvaćen i kao visoki rukovodilac revolucije mučen i ubijen u Pešti, dok se Lukač spasao bekstvom u Beč.

[26] L. Boela, *Postvarenje i revolucija*..., isto, str. 21—22.

[27] Isto, str. 23.

Digitized by Google

(Uostalom, Kun se nije zadržao samo na pisanju pamfleta, već je koristio i korumpirane osobe u Beču da bi organizovao posebnu frakciju.[28]) To, međutim, nije učinjeno.[29] Umesto preduzimanja partijskih mera, koje su u ovakvim slučajevima bile logične, ostalo se na kritici i pozivanju u Izvršni komitet Kominterne. Za mnoge autore to otkriva samo koliko je Landlerova većina bila zavisna od Kominterne. Ali se pomalo zapostavlja i druga strana medalje. Naime, napad na Kunove teze donekle bi pogodio i određene odluke Drugog kongresa Kominterne, što bi moglo dalje da pogorša odnose CK KPM sa Moskvom. Kritika upućena Landleru od strane Kuna — da u Centralnom komitetu nastaje »holandska ekstremistička struja« koja ima za cilj da partiju pretvori u »književno udruženje i obezbedi pasivan stav organizacije prema najvažnijim svetskim zbivanjima« — nije bila proizvoljna, niti bez određene pozadine. U njoj se računalo sa određenim odlukama Drugog kongresa Kominterne. Doduše, Kongres je održan u atmosferi opšte nade u svetsku revoluciju. Situacija u svetu se u biti izmenila, ali to nije umanjilo Kunov interes da je vešto prilagodi potrebama frakcijskog sukoba i obezbedi podršku Moskve. U manifestu, objavljenom kao govor na završnoj sednici Drugog kongresa, Trocki je, između ostalog, rekao da pokret proletarijata nezadrživo jača i da se neće zaustaviti dok ne učvrsti vlast svetskog proletarijata. »Ali — dodao je Trocki — avangarda ne sme čekati da se njena pratnja umnoži pre nego što stupi u borbu.«[30] Proletarijat mora aktivno podstaći revolucionarne procese i dalje okupljanje novih društvenih slojeva pod svoju zastavu. Politika bečke većinske grupe u CK KPM je suprotna tome, tvrdio je u svojoj kritici Kun, pokušavajući da odluke Drugog kongresa iskoristi kao pokriće za svoje poglede. Danas nema nikakve sumnje da je to bilo tendenciozno izopačavanje smisla odluka Drugog kongresa, ali je jasno da su one podstakle frakcijski sukob u KPM.

Što se Lukača tiče, on se kao jedan od najistaknutijih Landlerovih saradnika (mnogi stavovi iz Kunove kritike upućeni su upravo njemu) u načelu slagao sa taktikom utvrđenom na Drugom kongresu. Podržavajući delimično kritičare parlamentarne taktike proletarijata, Lukač je morao stajati na strani zastupnika aktivnijeg kursa Partije. Lenjinova kritika i usvajanje »defanzivne taktike« uneli su, međutim, određene promene u naglascima. Mađarske prilike činile su u teorijskom pogledu sektaško doktrinarstvo besmislenim, dok se ono, u praktičnom pogledu, pretvaralo u

---

[28] L. Boella, E. Bettelheim *(Zur Krise der KPU,* str. 39), L. Rudas *(Abenteurer -und Liquidatorentum,* str. 144). Svi oni navode da je Kun za korupciju koristio zlato koje je, posle propasti revolucije, poneo iz Mađarske.

[29] „Nekoliko meseci kasnije Lukač je zažalio zbog neodlučnosti svoje grupe" — dodaje L. Boela, (isto, str. 22).

[30] Navedeno prema: L. Boela, isto, str. 23. *Estratti dal manifesto del II Congresso mondiale dell Internazionale Comunista; Storia del Internazionale Comunisti altraverso i documenti uficalli;* a cura di J. Degras, Milano, 1975, I, str. 193—194.

Digitized by Google

opasni avanturizam. »Razborito ponašanje u Mađarskoj«, koje je predlagala »praktična inteligencija« Landlera, njegov duh neopterećen mesijanskim avangardizmom, njegova bliskost unutrašnjim potrebama najširih masa ponovo se pokazala dragocenom, pravilnom i jedino održivom. Pogotovo što se računalo na elastičnu taktiku: radom komunista u masovnim sindikatima mogla se proširiti socijalna osnova borbe radničke klase i obezbediti neophodno jedinstvo.

Upravo u jeku krize, koja je nastala u CK KPM napadom Kuna, Lukač se približava Landleru. Otkriva se podudarnost njihovih gledišta o najvećem broju aktuelnih problema. Nije slučajno što je Betelhajm u brošuri *Zur Krise der Kommunistischen Partei Ungarns* okarakterisao Lukača kao najizrazitijeg predstavnika bečke većinske grupe u CK KPM. Složena situacija koja je nastala sukobom u Centralnom komitetu i donekle dvosmisleno držanje Izvršnog komiteta Kominterne — koji je celu krizu tumačio netrpeljivostima u emigrantskim redovima — sprečili su dalje zaoštravanje sukoba, delujući kao amortizer u ionako neuspelom Kunovom pokušaju da se razračuna sa svojim neprijateljima u CK KPM. No nezavisno od toga, u pozadini sukoba došlo je do postepenog diferenciranja suprotnih stremljenja dveju frakcija. Period privremenog kompromisa i konsolidacije zauvek je prošao. Sektaško doktrinarstvo i dogmatika su se jasno programski izdvojili sa svojim karakterističnim zahtevima — sovjetskom diktaturom i ilegalnom taktikom komunista u zemlji — da bi u kasnijim promenama odnosa snaga u CK KPM dobili prevagu. Voluntarističko i avanturističko korišćenje taktike za ciljeve unutarpartijskih i frakcijskih obračuna grupe oko Kuna širom je otvorilo vrata kasnijem prihvatanju staljinističkih metoda. Pripremano je tle za kasniju »boljševizaciju« KPM i staljinistički kurs potpune birokratizacije. Na drugoj strani, Landlerova frakcija je dospela u fazu zrelog procenjivanja prilika u Mađarskoj. Pravilno je određen kurs ka širenju socijalne osnove pokreta, koordinaciji svih opozicionih elemenata i okupljanju masa na programu proleterske demokratije.

III

Revolucija se razvila u širinu i u dubinu s takvom neverovatnom brzinom i s toliko ogromnim bogatstvom oblika koji se smenjuju — napisao je Lenjin sredinom 1920. godine — da je praktično opovrgavala svako doktrinarstvo.[31] Ali je takvo »opovrgavanje« predstavljalo proces čija se dinamika nije mogla zanemariti. U međuvremenu, zaključak Kongresa Kominterne — da avangarda ne sme čekati da se njena pratnja umnoži pre nego što stupi u borbu — prihvatilo je levo doktrinarstvo i pretvorilo u ekstremističku parolu. »Razvoj revolucije u širinu i u dubinu« i nesumnji-

[31] V. I. Lenjin, *Dečja bolest „levičarstva"...*, str. 330.

Digitized by Google

vo izmenjeni uslovi delovanja proleterskih partija nisu ništa menjali u aktuelnosti radikalističkih parola. Levo doktrinarstvo je svojim »avangardizmom« uticalo na pretvaranje kongresnih zaključaka u platformu političke izolacije komunista. Sektašenje je pripremalo tle za kasniju birokratizaciju pokreta. Kidanje svih veza sa »radikalnim tradicijama masa« (Lukač) najavilo je krupan zaokret u delovanju komunista, koji se više nije mogao sprečiti.

Bečka grupa u Centralnom komitetu KPM, koju je predvodio Landler, prihvatala je u načelu odluke Drugog kongresa Kominterne, ali i ukazivala na objektivne okolnosti u kojima su one nastale i zahtevala striktno poštovanje činjenice da je svetski talas revolucije prošao. U praksi se već uveliko tragalo za realnijim programom, taktikom i rešenjima. Uključivanje komunista u socijaldemokratske sindikate i objedinjavanje svih levih, opozicionih snaga u zemlji vodilo je ka definitivnoj osudi i napuštanju pozicija sektaškog doktrinarstva. U pitanju je bila promena u aktuelnim taktičkim ciljevima komunista. Ali odluke Drugog kongresa načelno nisu osporavane: rađao se novi koncept »ofanzivne taktike«. Umesto sovjetske diktature i maksimalno avangardnih parola, razvijeno je stanovište po kome je neposredni zadatak delovanja komunista u izmenjenim uslovima u Mađarskoj — uspostavljanje republike. Naime, kako je to Lukač kasnije formulisao (»Blumove teze«), zahtev za »demokratskom diktaturom«. Velika promena u taktičkim zadacima pokreta pripremana je u tišini, nezavisno od gromoglasnih parola levog radikalizma, u saglasnosti sa očiglednom potrebom da komunisti dobiju najširu podršku masa. Razvoj revolucionarne taktike — koja je, s obzirom na krajnje ciljeve pokreta, određena kao »defanzivna«, a s obzirom na aktuelne zadatke delovanja u Mađarskoj kao »ofanzivna« — vodio je, dakle, postepenom »opovrgavanju svakog doktrinarstva« (Lenjin). Složenost ovako definisanih taktičkih ciljeva je razumljiva jedino ako se poveže sa potrebom prepoznavanja i uvažavanja specifičnosti nacionalnih okvira borbe proletarijata.

Odluke Drugog kongresa Kominterne morale su, međutim, konačno biti izmenjene. Na to je nagonilo aktuelno stanje stvari u svetu. U datom trenutku, razvojem revolucije, kako je Lenjin rekao, »u širinu i u dubinu«, insistiranje na starim parolama moglo je negativno uticati na položaj radničkih i komunističkih partija. Promenu će doneti tek Treći kongres Kominterne. Ali je u međuvremenu »levo doktrinarstvo« do kraja kompromitovalo teoriju »ofanzivne taktike« komunista na primeru »martovske akcije«. Negativne posledice koje su usledile na poseban način su se odrazile na frakcijsku borbu u CK KPM. Paradoksalno je da su nade u »blisku svetsku revoluciju« definitivno pokopane »desnim zaokretom« u KPM, kojim je, posredstvom Kominterne, grupa oko Kuna proglašena »većinskom«. Zaokret na Kongresu je bio presudan podjednako za pretvaranje doskorašnjih pristalica »levog radikalizma« u ekstremne privrženike staljinističke manipulacije, kao i za sudbinu Landlerove frakcije. Rasplet frakcijskih sukoba

Digitized by Google

je bio na pomolu. Okolnosti u kojima se dogodio zaslužuju posebnu pažnju.

Februara 1921. godine, prema dogovoru sa Zinovjevim, Bela Kun odlazi u Berlin. S njim polaze i Poganji i Guralski. Po ustaljenim tumačenjima »martovske akcije«, njihov je zadatak bio da — kao izaslanici Izvršnog komiteta — razmotre mogućnost organizovanja većeg štrajka u centralnoj Nemačkoj. Planirano je da se štrajk proširi na celu zemlju i da se na taj način stvori objektivno revolucionarna situacija koju bi iskoristile progresivne snage u domovini klasikâ marksizma. Međutim, iz Zapisnika sa sednice Malog biroa Izvršnog komiteta (od 22. do 23. februara) vidi se da IK KI nije direktno dao nalog za takozvanu »martovsku akciju«. Otuda i postoje suprotna mišljenja da IK KI nije ni mogao neposredno podsticati akcije Kuna, Poganjija i Guralskog. U to vreme je u središtu pažnje bila desna opasnost u nemačkoj partiji, a mnogo manje leva.[32] Ne treba, međutim, isključiti mogućnost da je Kun dogovorno preduzeo akciju u Nemačkoj. U svakom slučaju, predstavnici Izvršnog komiteta su direktno učestvovali u podsticanju pobune u Mansfeldu, koja se (zajedno sa celokupnim planom »stvaranja objektivno revolucionarne situacije«) završila katastrofalno po nemačke radnike. Neuspehu akcije, u kojoj je »levo doktrinarstvo« manifestovalo svu voluntarističku i avanturističku suštinu svoje politike, kumovalo je, doduše, i odbijanje berlinskog sindikata metalskih radnika da se priključi štrajku. Sindikat se držao procene Paula Levija, koji je delovanje Kuna u Nemačkoj proglasio »pučističkim« i od svojih pristalica otvoreno zahtevao da celu akciju sabotiraju.[33]

Poraz »martovske akcije« je konačno pokazao neodrživost »teorije ofanzive« proklamovane na Drugom kongresu. »Tek sada vidimo i osećamo da se ne nalazimo tako blizu konačnom cilju, osvajanju vlasti i svetskoj revoluciji«, rekao je Trocki sa govornice Trećeg kongresa Kominterne (jula 1921) u Moskvi. »Godine 1919. rekli smo: to je pitanje meseci, a sada kažemo: to je možda pitanje godina.«[34] Svetski kapitalizam je ušao u fazu relativne stabilizacije. Naglašavanje novih zadataka komunista u promenjenim svetskim uslovima odmah je razotkrilo pogrešnu taktiku predstavnika Izvršnog komiteta i glavne razloge neuspeha »martovske akcije«[35]. Na Kongresu se razvila debata između pristalica Bele Kuna

---

[32] Vidi: Dr Vera Mujbegović, *Komunistička partija Nemačke (1918—23)*, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1969, str. 269.

[33] Više o „martovskoj akciji" i držanju Lukača vidi u mom članku: *Lukač i „martovska akcija"*, „Marksistička misao", br. 4/78, str. 171.

[34] *Protokoll des III Kongresses der Kom. Internationale*, Petrograd — Moskva, 5 novembar — 5. decembar 1922, Hamburg, 1923, str. 48—90. Takođe: L. Boela, isto, str. 23.

[35] Valja primetiti da je analizu Trockog u ime Kunove grupe kritikovao na Kongresu Poganji, dok je Lukač odmah zatim uzeo reč da bi odgovorio Poganjiju u ime Landlerove frakcije. Lenjin je, sa svoje strane, jasno dodao: „Ko u Evropi, u kojoj su gotovo svi radnici organizovani, ne shvata da moramo osvojiti većinu radničke klase,

Digitized by Google

i Paula Levija. Neuspeh metode »levog doktrinarstva«, njegovo definitivno kompromitovanje bilo je očigledno. Kongres, ipak, nije postao pozornica njegovog poraza. U odsudnom trenutku istureni su interesi Izvršnog komiteta i određenih ličnosti u njemu (pre svega samog Zinovjeva), što je uticalo na ceo rasplet događaja.

U stvari, Izvršni komitet nije mogao prihvatiti kritiku upućenu Kunu i Guralskom — premda je ona bila krajnje opravdana — jer bi time praktično došao u sukob sa sopstvenim odlukama. Ali on isto tako nije mogao ni osuditi držanje Levija. Pristalice akcije proglasile su njegovo držanje »štrajkbreherskim«, tražeći njegovo isključenje. Sve u svemu, zadatak Izvršnog komiteta je bio složen i čak protivrečan. Bilo je neophodno osujetiti svaku eventualnu kritiku koja bi poljuljala pozicije Zinovjeva u Kominterni — što je značilo da je potrebno doneti zaključke povoljne za Kuna — ali da se pri tom jasno stavi do znanja opravdanost Levijeve kritike »martovske akcije« i proglasi definitivno napuštanje »teorije ofanzive«.

Na koji način se ovako protivrečan stav Kominterne odrazio na odnose u Centralnom komitetu KPM? Njegova direktna posledica bilo je dalje zaoštravanje odnosa među frakcijama. Landler je, naime, načelno podržavao verziju ofanzivne taktike potpuno različitu od Kunove. Na Kongresu je nju obrazložio Lukač, kao predstavnik bečke većinske grupe u KPM. Lukačevo istupanje sa govornice Trećeg kongresa značajno je iz više razloga: pored potrebe da se Landlerova frakcija ogradi od držanja Kuna, trebalo je odbraniti aktivnu politiku komunista u nacionalnim okvirima i u saradnji sa najširim masama. Umesto odbacivanja »ofanzivne taktike«, ponuđen je novi program delovanja u nacionalnim okvirima, korišćenjem najširih mogućnosti koje se u tome pružaju, jer se pretpostavljalo da bi, u suprotnom, odluke Kongresa mogle otići u drugu krajnost. Ali je Lukačevo istupanje važno i za razumevanje unutrašnje geneze njegovih idejno-političkih opredeljenja. Lukač, jednostavno, nije mogao definitivno osuditi »martovsku akciju« i dokraja napasti »pučističko držanje« Kuna (kao što je to učinila nemačka levica), pošto se sa mnogim opravdanjima ofanzivne taktike doskora i sam slagao. Očigledno bi ga takva kritika dovela do napuštanja sopstvenih pogleda iz neposredne prošlosti. Zaokret u »političkom držanju« je tek najavljen.

Izlažući stanovište Landlerove frakcije, Lukač je u načelu podržao opravdanost »martovske akcije«. U tome nije najvažnije njegovo nastojanje da se izbegnu dalji sukobi u vrhu Kominterne. Naprotiv, podrška je bila osnovana zbog Landlerovog obrazloženja novog koncepta ofanzivne taktike. Odluka nemačke partije da krene u akciju ocenjena je kao veoma značajna. Proletarijat mora da sazreva u preuranjenim akcijama za one koje to neće biti. Komunisti treba da učestvuju u borbama koje vode najšire mase, makar

---

taj je za komunistički pokret izgubljen i neće od njega nikada ništa naučiti ako tri godine posle velike revolucije to još nije shvatio". L. Boela dodaje da je Lukač ukazao na istupanje Poganjija kao tipično pučističko, na što mu je Radek rekao da je i sam u tom pogledu teoretizirao (isto, str. 24).

Digitized by Google

one bile osuđene na poraz, jer se samo tako izgrađuje moral, snaga, heroizam, požrtvovanje i sva ona svojstva koja odlikuju revolucionarnu partiju. Komunisti ne smeju napuštati mase, pa ni pred neizbežnim porazima.[36] Etički aspekt politike komunista povezan je u Lukačevom izlaganju sa programskim načelom širenja socijalne osnove borbe proletarijata. Avangardna pozicija komunista se duboko razlikovala od svoje ranije uloge. Pogotovo od položaja u koji je dospevala sektaškim stavom prema masama — izolovana u svojoj ilegalnoj taktici. Uticaj Ervina Saboa i Landlera se preplitao u Lukačevom izlaganju. Karakteristično je, međutim, da se u ocenama koje je izneo sa govornice Kongresa Lukač našao na tragu glavnih Lenjinovih ideja i njegove procene neposrednih zadataka komunista u promenjenim svetskim prilikama.

Najviše polemika je izazvala ocena pravca koji je »martovska akcija« dobila zahvaljujući delovanju predstavnika Izvršnog komiteta i, pre svega, samoga Kuna. Na ovom pitanju, koje su u vrhu Kominterne želeli po svaku cenu izbeći, nastao je direktan sukob predstavnika dveju frakcija u CK KPM. Upuštajući se u obračun, Lukač je verovao da se on više ničim ne može zataškati. Programski suprotna opredeljenja dveju frakcija su bila očigledna. Promašaj »martovske akcije« zapečatio je sudbinu levog doktrinarstva. I ma kako da je bilo logično očekivati da će odlukama Kongresa biti načinjen krupan zaokret, nije se moglo predvideti da će on sve iznenaditi svojom paradoksalnom nedoslednošću i uvođenjem do tada nepoznate prakse arbitriranja u untrašnjim stvarima pojedinih partija.

Sukob predstavnika dveju frakcija u Centralnom komitetu KPM na Trećem kongresu stvorio je zategnutu situaciju. Nije se više moglo izbeći da ocene Kongresa ne utiču presudno na pomeranje snaga u Centralnom komitetu KPM. Izvršni komitet se, otuda, u odsudnom trenutku, direktno umešao u sređivanje stanja u KPM. Umesto osude doktrinarstva i ekstremizma, pošlo se sasvim drugim putem, koji ne samo da nije ublažio sukob između dveju strana (u Mađarskoj partiji, kao i u Nemačkoj KP)[37] nego je doveo do legalizacije autoritarnih metoda u odnosima među partijama u pokretu. Kongres je, naime, još trajao kad je obrazovana posebna komisija Izvršnog komiteta da reši problem frakcijske borbe u KPM. U komisiju su ušli Buharin, Radek i Tolhajmer. Time je i pre zvaničnog okončanja debate na Kongresu sukob frakcija razrešen u korist Bele Kuna. Razlog je jednostavan: kritika upućena Kunu od strane Lukača i Lindlerove frakcije u celini pogađala je posredno Zinovjeva i mogla je da dovede do presudnog pomeranja snaga u vrhu sovjetske partije, što bi se, svakako, odrazilo na kasnije borbe za Lenjinovo nasleđe.

Treći kongres Kominterne postao je, tako, pozornica političkog poraza Landlerove frakcije. I to upravo u trenutku kada je to iz-

[36] Vidi: Dr V. Mujbegović, isto, str. 278.

[37] O posledicama koje je „martovska akcija" imala po KP Nemačke vidi moj članak: *Lukač i „martovska akcija"*, „Marksistička misao", br. 4/78.

Digitized by Google

gledalo najmanje verovatno. Bečka grupa je imala većinu u Centralnom komitetu. Njen program se svakodnevno potvrđivao kao jedino prihvatljiv u promenjenim svetskim okolnostima, kao i prilikama u Mađarskoj. Način na koji se Izvršni komitet umešao u sređivanje stanja u Komunističkoj partiji Mađarske zloslutno je najavio vreme najtežeg centralizma, »bezdušne birokratizacije« — kako će to kasnije oceniti Lukač[38] — i otvoreno autoritarne prakse u međunarodnom radničkom pokretu. Odbačena je, međutim, kritika upućena Kunu za »pučizam i avanturizam«, sa motivacijom da se iza nje krije lični spor i netrpeljivost u redovima emigranata. Radek je, kao član komisije Izvršnog komiteta — koja je dobila zadatak da razmotri stanje u CK KPM — optužio za uzvrat Kunove protivnike, nazvavši ih »likvidatorima« i »centristima«. Kritike koje su ranije izrečene na Lukačev račun i upućene grupi oko Landlera ponovljene su. Naglašeno je da u Centralnom komitetu KPM postoji jedna »holandska ekstremistička struja« koja vodi »likvidaciji komunizma« i teži ka onemogućavanju revolucionarne akcije u zemlji. Na krajnje apsurdan način, jednostranim tumačenjem stavova Landlerove frakcije, program bečke većinske grupe okvalifikovan je kao — »sindikalistički ekstremizam«[39].

Način na koji se potom prošlo »raščišćavanju stanja« u Centralnom komitetu KPM krajnje je ilustrativan, jer razotkriva suštinu kasnijih staljinističkih metoda. Na potpuno apsurdan način su, naime, povezane dve protivrečne stvari: odbačena je Kunova verzija »ofanzivne taktike« u »martovskoj akciji«, ali samo zato da bi se odmah potom njegova grupa proglasila »većinskom u CK KPM«. U stvari, grupa oko Kuna je faktički još bila u manjini; odluke su to promenile. Na drugoj strani, program Landlerove frakcije okarakterisan je kao »sindikalistički ekstremizam« i »likvidatorski«, da bi u zaključcima Kongresa bilo zapisano da će KP Mađarske »u skoroj budućnosti ponovo uhvatiti korene u masama«. Na taj način politički poraz Landlerove frakcije usledio je istovremeno sa bezrezervnim usvajanjem ispravnosti politike koju je frakcija zastupala. Kunov predlog da se emigranti vrate u zemlju, da se izvrši rascep socijaldemokratske stranke i sindikata i komunisti ilegalno organizuju — radi ponovnog uspostavljanja sovjetske republike — definitivno je odbačen, što ni na koji način nije promenilo smisao odluke da se Kunova grupa proglasi »većinskom«. Do trenutka kada KPM bude dobila većinu u masama, glasila je odluka Kongresa, Izvršni komitet će postaviti na

[38] „Dakle, na Trećem kongresu (Kominterne — S. L.) je frakcijska borba u KPM izdignuta na međunarodnu razinu i postala tako jedan od prvih i ponajviše zabrinjavajućih simptoma autoritarne prakse koju je Izvršni komitet ustanovio prema evropskim komunističkim partijama" (L. Boela, isto, str. 20).

[39] U stvari, etiketiranje je imalo za cilj da opravda do tada neuobičajenu autoritarnu praksu mešanja u stvari jedne partije. Optužba za „sindikalistički ekstremizam" nastojala je da iskoristi (u stvari, vulgarizuje) deo programa Landlerove frakcije u kome se naglašava potreba daljeg delovanja komunista u socijaldemokratskim sindikatima.

Digitized by Google

čelo Partije centralni komitet u kome će većina pripadati grupi levice (Kuna), a u kome će (postojeća većina oko Landlera) postati manjina »centrista, u negativnom smislu reči«.

Usvajanjem taktičke platforme za KPM obezbeđena je dominacija dogmatske manjine u CK KPM. Pokazalo se, međutim, da se uspostavljeni odnosi ne mogu lako promeniti: platforma nije dala očekivane rezultate. Frakcijska borba se ponovo rasplamsala, tako da je već u 1922. godini postalo neophodno ponovno mešanje Izvršnog komiteta.[40] Ono je usledilo posle preduzimanja niza pratećih mera, kojima je, između ostalog, ukinut i časopis »Kommunismus«[41]. Odmah posle toga iz Centralnog komiteta KPM istupili su glavni predstavnici Landlerove bečke grupe — Landler, Hirošik i Lukač.[42] Odlukom Izvršnog komiteta Kominterne ukinuta je bečka organizacija (Biro) KPM i ustanovljen Centralni komitet koji će delovati u Mađarskoj. Većina pripadnika, sada već bivše, Landlerove frakcije bila je primorana da se priključi austrijskoj KP.[43]

Dakle, konačno je ostvarena odluka o likvidaciji frakcijske borbe u CK KPM. S njom je, kako ispravno zaključuje Laura Boela, likvidirana i »samostalnost partije koja je na svoj preporod morala čekati godinama«[44].

---

[40] Formirane su dve komisije u 1922. godini, koje su odbacile optužbe protiv Kuna i pozvale mađarske komuniste na red.

[41] „Kommunismus" je prestao da izlazi 1921. godine, pa je odlučeno da ubuduće partijski organ izlazi u Moskvi.

[42] U CK KPM je ostala samo manjina, sa Rudašem na čelu, koja je postala opozicija.

[43] Lukač će, kasnije, zajedno sa Landlerom preći u KP Nemačke i sarađivati u časopisu „Die Rote Fahne". Karakteristično je, međutim, da je donekle sličnu sudbinu doživela i grupa Paula Levija u KPN. Nezadovoljan odlukama Trećeg kongresa Kominterne, Levi je objavio pamflet *Martovska akcija: šta je to zločin?*, koji su podržali predstavnici partije u Rajhstagu, Klara Cetkin, Adolf Hofman, Kurt Gejer i Viljem Divel. Pored Levija, Partiju napuštaju i Ernst Deming i Marija Vacković, koji su kasnije osnovali sopstveni časopis „Naš put" i KAG (Kommunistische Arbeitsgemeinschaft — Radnički komitet za komunizam). Juna 1922. godine izbačeno je iz CK KP Nemačke 28 funkcionera, zbog pružanja podrške Leviju. Tako je nemačka Partija još više podeljena, pokret razbijen i oslabljen.

[44] L. Boela, isto, str. 26.

Digitized by Google

Ljubiša R. Mitrović

Samoupravljanje i diktatura proletarijata

Teorijska i istorijska geneza ideje i prakse samoupravljanja kao oblika revolucionarne samodelatnosti radničke klase ubedljivo pokazuje da je samoupravljanje imanentno radničkoj klasi i njenom pokretu oslobađanja, da je kao crvena nit prisutno u različitim istorijskim oblicima ispoljavanja klasne borbe radničke klase, te da je svaka autentična socijalistička revolucija uvek težila određenom obliku samoodređenja narodâ i proizvođačâ, a da upravo samoupravljanje kao oblik socijalističke revolucije omogućuje ostvarenje bitnog kvaliteta socijalizma, to jest ovladavanje radnikâ uslovima, sredstvima i proizvodima svoga rada, samoodređenje radnikâ u radu i upravljanju. Sa samoupravljanjem, kao revolucionarnim ciljem i sredstvom socijalističkog društvenog razvoja, kao autentičnim oblikom samodelatnosti radničke klase, nerazdvojno je povezan strateški koncept u kategorijalnom aparatu socijalističke revolucije — diktatura proletarijata. Diktatura proletarijata, kao izraz i konsekvenca delovanja zakonâ klasne borbe,

Digitized by Google

uprkos svim zamagljivanjima i osporavanjima, ima i danas *strateško značenje.*[1]

Teorijski i istorijski osvrt na genezu ideje i prakse diktature proletarijata i samoupravljanja ukazuje da — iako u radničkom pokretu još iz vremena Prve internacionale pa sve do danas postoje kontroverze oko ta dva osnovna koncepta, koja se često uprošćeno i neopravdano eksponiraju kao razlike između autoritarne i slobodarske koncepcije socijalizma (između »diktature proletarijata« i »radničkih saveta« — *u suštini je reč o dva jedinstvena aspekta revolucionarne borbe za socijalizam,* koji označavaju proces dijalektičkog ukidanja starih društvenih odnosa i izgrađivanja novih, socijalističkih.[2]

---

[1] Diktatura proletarijata danas je u fokusu interesovanja i kontroverzi u međunarodnom radničkom pokretu. *Bilans diskusije u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu ukazuje pre svega na potrebu nove marksističke sinteze, to jest redefinisanja ovog strateškog pojma u kategorijalnom aparatu socijalističke revolucije, sa stanovišta analize novih klasnih odnosa i borbe za socijalizam u savremenoj epohi, ali ne i njegovo napuštanje.* Takav plodan napor u smislu afirmacije autentičnog marksističkog shvatanja pojma diktature proletarijata do sada je učinjen u Jugoslaviji još 1958. godine usvajanjem Programa SKJ, u kome se nalazi jedna marksistička definicija, koja se održala do danas, to jest koju je praksa verifikovala. Oslobađajući se dogmatizma u političkoj teoriji i praksi, mnoge partije tek danas dolaze na stanovište neprihvatanja staljinistički vulgarizovanog koncepta diktature proletarijata i u tom smislu ističu zahtev za preispitivanjem pojma diktature proletarijata. Treba, međutim, reći da su ti zahtevi vrlo različito motivisani i obrazloženi. Neophodno je stoga u teorijskoj analizi *razlučiti nominalno-verbalna odricanja od diktature proletarijata,* kao termina zbog negativnih asocijacija, konotacije i iz taktičko-političkih razloga, *od suštinskih* koja negiraju srž Marksovog shvatanja o revolucionarnoj ulozi radničke klase u socijalističkom društvenom preobražaju. Kada se radi o radničkom pokretu u razvijenim zapadnoevropskim zemljama, to jest odnosu socijalno-klasnih i političkih snaga u borbi za socijalizam u njima, smatramo da je *neophodno da se teorijski problematizuje Gramšijev pojam hegemonije,* da se taj pojam aktuelizuje, stvaralačko-teorijski dalje razradi sa stanovišta osvajanja vlasti u tim zemljama i stvaranja dominantnog položaja za radničku klasu u odnosu klasnih snaga i u društvenim odnosima u procesu socijalističkog preobražaja tih zemalja iz klasnog u besklasno društvo.

[2] Ta dva aspekta i procesa su, kao što pokazuje praksa radničkog pokreta, komplementarna u pravoj socijalističkoj revoluciji, ali su u isto vreme i protivrečna. Gde prestaje predominantnost jednog, a počinje predominantnost u praksi drugog procesa i kako se ostvaruje njihovo jedinstvo, zavisi od niza unutrašnjih i spoljašnjih faktora. Međutim, jedno je sasvim jasno da za revolucionarne snage „diktatura proletarijata (za razliku od vlasti umjesto proletarijata) i radnička samouprava ne mogu biti dvije mehaničke sukcesivne formacije: prvo izgraditi socijalizam pomoću diktature pa zatim početi s nekom „komunističkom samoupravom". To je jedan jedini protivrečni proces i čim se kao takav empirijski ne potvrđuje — i pored razlika u oblicima praktičnog potvrđivanja — u pitanju je klasna priroda i funkcija države stvorene na ruševinama buržoaske vlasti" (Dr A. Krešić, *Diktatura proletarijata i radnička samouprava,* „Sedma sila", Beograd, 1967, str. 8).

Digitized by Google

Socijalistički preobražaj društva iz klasnog u besklasno treba da se ostvaruje u jedinstvu procesa diktature proletarijata i radničke samouprave, u jedinstvu borbe protiv elemenata starog društva i izgradnje novog društva, kroz afirmaciju socijalističke demokratije, prevazilaženje vladavine političke države kroz njeno odumiranje i stvaranje društva na novim osnovama, u kome će udruženi proizvođači, ovladavajući uslovima, sredstvima i rezultatima svoga rada, postati gospodari vlastite sudbine i daljeg ukupnog društvenog razvoja.

Takav koncept jedinstva diktature proletarijata i radničke samouprave, koji je razvijen u kontekstu socijalne proleterske revolucije, izvorno je teorijski dat u Marksovom učenju, po kome diktatura proletarijata predstavlja instrument socijalističke revolucije, a ne cilj za sebe, i u kome se samoupravljanje kao oblik samodelatnosti radničke klase, koji najadekvatnije izražava Marksovu maksimu da je „oslobođenje radničke klase delo same radničke klase", pokazuje kao revolucionarno sredstvo i cilj socijalističkog društvenog preobražaja. Pariska komuna je na delu pokazala to jedinstvo. Neostvarivanje u praksi socijalističkog preobražaja tog jedinstva diktature proletarijata i radničke samouprave dovodi u pitanje ishod, rezultat i karakter socijalističke revolucije. Zadržavanje oblikâ vladavine u ime radničke klase, raznih preobraženih oblika političkog posredništva, u stvari blokira socijalistički razvoj, sputava socijalističku revoluciju da prekorači određene granice u svome kretanju i da pređe sa političkog na socijalni plan.

Jugoslovenskoj socijalističkoj revoluciji pripada zasluga što je, u periodu dogmatske revizije marksizma, kada je diktatura proletarijata redukovana na državni pojam, a samoupravljanje proglašeno anarhosindikalističkom idejom, reafirmisala osnovne vrednosti Markovog učenja o socijalističkoj revoluciji, diktaturi proletarijata i samoupravljanju kao jedinstvenom procesu revolucionarne samodelatnosti radničke klase na ukidanju klasnih i zasnivanju besklasnih društvenih odnosa.

Prema marksističkom shvatanju, *diktatura proletarijata nije usko politički pojam, već socijalni, koji izražava jednu zakonitost društvenog razvoja*, suštinu zakonitog kretanja društva iz klasnog u besklasno. Kao konsekvenca delovanja zakona klasne borbe u istoriji razvoja ljudskog društva, diktatura proletarijata označava svojevrsnu negaciju negacije u dijalektici revolucionarne prakse društvenog preobražaja. Kao instrument socijalne proleterske revolucije, diktatura proletarijata omogućuje ukidanje starog, što se manifestuje kroz sistem eksproprijacije eksproprijatorâ, njihovo ekonomsko i političko razvlašćivanje, kroz borbu protiv snaga koje se protive socijalističkom preobražaju društva, uz očuvanje svih pozitivnih tekovina ljudske civilizacije i kulture i njihov dalji razvoj, uz suštinsko proširivanje i obogaćivanje demokratije i razvoj ljudskih i društvenih sloboda, pod rukovodstvom radničke klase, čiji je cilj ne ovekovečenje klasnog monopola, već ukidanje svih klasa i ostvarivanje procesa opšteljudske emancipacije.

Digitized by Google

Ukazujući na klasnu borbu kao pokretačku snagu društvenog razvoja, Marks je upravo u radničkoj klasi otkrio osnovnog revolucionarnog subjekta socijalističke revolucije, ističući da klasna borba neminovno vodi diktaturi proletarijata. Pri tom je *Marks na diktaturu proletarijata gledao sa širokog istorijskog stanovišta kao na zakonomeran oblik u kretanju društva i razrešavanju njegovih protivrečnosti*, a ne na voluntaristički, odnosno blankistički način. U tom kontekstu Marks je ukazao na objektivnost i nužnost tog procesa diktature proletarijata, koji proizlazi iz istorijskog kretanja i unutrašnjih klasnih protivrečnosti.[3]

Marks je, dalje, istakao da je diktatura proletarijata *istorijska kategorija* i da ona *„čini samo prelaz ka ukidanju klasa i ka besklasnom društvu"*[4]. U tom smislu, kao što klasna borba zakonito vodi diktaturi proletarijata, tako i diktatura proletarijata vodi ka ukidanju klasa i zasnivanju besklasnog društva. Dakle, *diktatura proletarijata predstavlja samo prelazni oblik u kretanju društva iz klasnog u besklasno*, koji se karakteriše procesom razgrađivanja starih i izgrađivanja novih, socijalističkih odnosa pod vođstvom radničke klase.

Diktatura proletarijata, prema marksističkoj teoriji, označava, dakle, prvo, *vladajuću poziciju radničke klase* u ukupnim odnosima u socijalizmu kao društvu prelaznog perioda; drugo, ona sadrži i *elemente revolucionarne prinude* radničke klase prema svim snagama koje se suprotstavljaju socijalističkom društvenom preobražaju; i treće, ona je *nužan prelazni oblik ka ukidanju svih klasa i zasnivanju besklasne zajednice*. Treba, dakle, istaći da su klasici marksizma na diktaturu proletarijata gledali u kontekstu ostvarivanja ciljeva socijalne proleterske revolucije, te da je, po njihovom shvatanju, *diktatura proletarijata širi pojam od proleterske države*, koja je samo jedan od oblika njenog ispoljavanja, dakle, instrument diktature revolucionarne klase (a ne otuđena sila nad klasom), čija je specifičnost da je to *država koja odumire*.

Diktatura proletarijata, po Marksovom, Engelsovom i Lenjinovom shvatanju, *predstavlja klasnu suštinu socijalno-političkog sistema prelaznog perioda u kome neposrednu rukovodeću ulogu ima radnička klasa, koji se karakteriše takvom organizacijom države koja odumire i procesom stvaranja samoupravne asocijacije u kome nasilje prestaje biti bitan element i sve se više zamenjuje oblicima neposredne demokratije*. Pri tom treba reći da se diktatura radničke klase bitno razlikuje od diktature ostalih klasa, koja se uspostavlja u cilju dominicije i eksploatacije, jer je diktatura proletarijata upravo stvarna dominacija ogromne većine nad manjinom. Diktatura proletarijata se uspostavlja zbog ukidanja svakog oblika eksploatacije i ona, kao vladavina radničke klase,

[3] „Nije posredi što ovaj ili onaj proleter ili čak ceo proletarijat zamišlja kao svoj cilj. Posredi je što će on shodno svom istoriskom biću biti istoriski prinuđun da učini" (K. Marks, *Sveta porodica*, „Kultura", Beograd, 1959, str. 81).

[4] Marks — Engels, *Izabrana dela u dva toma*, „Kultura", Beograd, 1950, str. 441.

Digitized by Google

traje sve dotle dok budu uništene ekonomske osnove klasne egzistencije i dok se ne izgradi autentična ljudska zajednica rada. Upravo zato diktatura proletarijata je *dugo prelazno razdoblje između klasnog i besklasnog društva,* čiju sadržinu čini složen proces ispunjen »klasnom borbom proletarijata koja i nije isključivo klasna borba« (Lukač), promenama u karakteru rada, u socijalnoj strukturi i političkoj organizaciji. A na tokove tog procesa i konkretne oblike tih promena utiču i specifični uslovi pojedinih zemalja u kojima se odvija proces izgradnje socijalističkih društvenih odnosa.[5]

U društveno-istorijskoj praksi diktatura proletarijata se može ispoljavati *i ispoljava se u različitim organizacionim i političkim oblicima.* Pri tom je bitno istaći *da je odlučujuća uloga radničke klase u produkcionim odnosima i ukupnim odnosima u datom društvu onaj zajednički imenitelj i dovoljan uslov postojanja diktature proletarijata u Marksovom smislu tog pojma.* Otuda je pravi kriterij za sagledavanje suštine diktature proletarijata u nekom društvu uvek vezan za stvarni položaj radničke klase u produkcionim odnosima, a ne njen formalno-pravni status. Stvarna realizacija diktature proletarijata u društvenoj praksi izgradnje socijalizma, dakle, omogućuje oblikovanje novog društva po meri interesâ najprogresivnije socijalne snage u istoriji razvoja ljudskog društva — radničke klase.

Upravo *samoupravljanje,* kao novi proizvodni odnos, revolucionarna društvena forma i sadržina, pa i alternativa radničke socijalne i političke organizacije društva prelaznog perioda, *omogućuje da se istinski, na delu, realizuje Marksova koncepcija diktature proletarijata* i kroz revolucionarnu praksu proizvođačâ stvaraju pretpostavke za ukidanje klasa *i, u krajnjoj instanci, prevazilaženje i same diktature proletarijata kroz komunističku asocijaciju slobodnih proizvođača.* U tom kontekstu treba istaći da *samoupravljanje,* kao revolucionarna samodelatnost radničke klase na ukidanju klasnih i zasnivanju besklasnih odnosa, predstavlja oblik neposredne socijalističke demokratije, čiju socijalnu sadržinu čini proces oslobađanja rada i čoveka, a klasnu suštinu diktatura proletarijata.[6]

Samoupravljanje svojom revolucionarnom praksom demistifikuje ulogu države i partije u društvenom procesu. Proleterska država koja odumire i avangardna uloga partije predstavljaju in-

[5] U toku prelaznog perioda diktatura proletarijata u svom razvitku može *menjati svoje forme i sredstva ispoljavanja,* ali je bitno da ostaje njena klasna suština u čitavom prelaznom periodu, a to je vladavina radničke klase koja stvara pretpostavke za ukidanje svih klasa i zasnivanje besklasnog društva.

[6] „Diktatura proletarijata i samoupravljanje, kaže V. Cvetičanin, nisu dvije mehaničke izolirane sukcesivne pojave i kada završi jedna — diktatura, otpočinje druga — samouprava. Samoupravljanje je suština i način postojanja diktature proletarijata. Ako ne postoje bar inicijalni oblici samoupravljanja, u pitanju je diktatura proletarijata" (V. Cvetičanin, *Pariska komuna — država — samoupravljanje,* „Kulturni radnik", Zagreb, 1971, br. 2, str. 100).

Digitized by Google

strumente radničke klase u njenoj borbi za novo društvo, a ne silu iznad klase. Nadilazeći uski politički plan u kretanju socijalističke revolucije, samoupravljanje omogućuje da se ostvari *prelaz istorije sa političkog na društveni plan*, da odumire država, da se reintegriše ekonomska i politička sfera, da se kroz potpun razvoj socijalističke demokratije na svim nivoima i u svim oblastima društva ostvari najširа inicijativa masa, njihovo učešće u radu i upravljanju, da se prevazilazi klasna podela rada i ostvaruje proces oslobađanja rada i čoveka i ukidaju razni oblici čovekovog otuđenja. Jednom rečju, *samoupravljanje omogućuje autentično realizovanje diktature proletarijata u jedinstvu njene klasne suštine i demokratske forme njenog ispoljavanja.*

Na teorijskom planu *sociološki pojam samoupravljanja* može se pravilno razumeti jedino u kontekstu Marksove koncepcije o autoemancipaciji radničke klase, o oslobađanju rada i čoveka i radikalnom prevazilaženju klasne podele rada na subjekte i objekte istorije, na upravljače i izvršioce. Socijalističko samoupravljanje predstavlja novi proizvodni i društveni odnos, celovit fenomen, koji se ne može ograničavati samo na neke nivoe i sfere društvenog života, već predstavlja oblik organizacije celokupnog društva. Kao novi proizvodni i integralni društveni odnos, samoupravljanje stvara uslove za prevazilaženje posredničkih faktora između čoveka i njegove slobode, (države i klase), afirmiše revolucionarnu samodelatnost radničke klase i rehabilituje ljudsku spontanost u životu i radu. Podruštvljavajući sredstva za proizvodnju i politiku, samoupravljanje omogućuje čovekovo istinsko samoodređenje u radu i upravljanju. Spajajući rad i upravljanje radom, proizvođača i upravljača u istoj ulozi, samoupravljanje čini udruženi rad glavnim nosiocem samoupravne integracije i društvenog razvoja uopšte.

Kao sredstvo i cilj revolucionarne borbe radničke klase i kao oblik klasne i opšteljudske emancipacije, *samoupravljanje* predstavlja *prelaznu etapu u kretanju društva od kapitalizma ka komunizmu.* Ono je, s jedne strane, *specifičan oblik i suština diktature proletarijata*, a, s druge strane, *u svom potpuno razvijenom obliku, po meri ukidanja klasa i klasnih protivrečnosti, samoupravljanje predstavlja i oblik (istorijski instrument) prevazilaženja diktature proletarijata kroz Marksovu komunističku asocijaciju slobodnih proizvođača.*[7] U tom smislu, u svom razvoju diktatura proletarijata sve se manje javlja kao dominirajući sistem političke dominacije, a sve više kao novi proizvodni i društveni odnos koji otvara put izrastanju nove ljudske zajednice ravnopravnih i slobodnih ljudi.

---

[7] „Ako ona treba da vodi u društvo bez političke vlasti i dominacije, razumljivo je, kaže prof. dr Jovan Đorđević, da ona sama mora biti pokret stvarnog menjanja dominacije i time prevazilaženja i same diktature proletarijata — u raznim i raznovrsnim oblicima samoodređenja i samoopredeljenja ne samo proletarijata već i sve više svih ljudi" (Dr J. Đorđević, *Politički sistem*, Savez udruženja pravnika, Beograd, 1967, str. 208).

Digitized by Google

U kontekstu ostvarivanja ciljeva socijalne proleterske revolucije, *socijalističko samoupravljanje predstavlja revolucionarni oblik klasne i opšteljudske emancipacije.* Njegova klasna suština ogleda se u tome što ono predstavlja jedan od oblika savremene klasne borbe i diktature proletarijata i što je njegov prirodni nosilac organizovani masovni radnički pokret.[8]

Socijalističko samoupravljanje, razgrađujući klasnu podelu rada, razvijajući udruženi rad i oblike samoupravne integracije i ostvarujući proces oslobađanja rada i čoveka, sve više prekoračuje uski horizont političkog društva, konstituišući u praksi elemente stvarne zajednice ljudi. *Samoupravljanje* kao novi proizvodni odnos i oblik socijalističke demokratije *omogućuje čovekovo razotuđenje* u raznim oblastima njegovog ispoljavanja i sve svestranije potvrđivanje njegovog generičkog bića. *Proces oslobađanja rada u samoupravljanju zakonito traži sve širi razvitak neposredne socijalističke demokratije,* razmah ljudskih i društvenih sloboda za kakve istorija do danas nije znala. Reč je ne o formalnim, već o stvarnim ljudskim slobodama. A one stvarno mogu izrastati i širiti se na samoupravljanju kao novom proizvodnom odnosu i procesu oslobađanja rada i čoveka i svojim razvitkom povratno uticati na dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja i u teoriji i u praksi.

Socijalističko samoupravljanje i diktatura proletarijata su komplementarni procesi. Njihovo jedinstvo omogućuje da se u teorijskom razmatranju i praksi izbegnu, prevaziđu određene opasnosti i slabosti koje su se, inače, manifestovale u radničkom pokretu. Naime, taj spoj omogućuje da se izbegne opasnost od dogmatske interpretacije diktature proletarijata, to jest njeno redukovanje na državni pojam i da se istakne ne samo klasna suština diktature proletarijata, već i značaj njene demokratske forme u procesu njenog ostvarivanja. Takav pristup omogućuje da se shvati klasna suština samoupravljanja, to jest izbegnu opasnosti od njegove liberalističke interpretacije kao »natklasne« institucije i njegovo identifikovanje sa raznim oblicima građanske participacije.

Dakle, ukoliko se u teoriji i praksi ne ostvaruje jedinstvo samoupravljanja, kao oblika socijalističke demokratije, i diktature proletarijata, postoje opasnosti od deformacije bilo da se umesto stvarne diktature proletarijata u društvu vrši osamostaljivanje i apsolutizovanje države i birokratije nad radničkom klasom bilo da se vrši potiskivanje klasne socijalističke suštine samoupravljanja. Otuda je neophodno samoupravljanje i diktaturu proletarijata interpretirati i ostvarivati u nerazdvojnom jedinstvu. U tom kontekstu, *diktatura proletarijata predstavlja rukovodeću ulogu radničke klase u procesu preobražaja klasnog u besklasno društvo, a samoup-*

[8] O tome E. Kardelj kaže: „Naše socijalističko društvo ne može postojati i razvijati se kao takvo ako u njemu ne bude obezbeđena vodeća uloga radničke klase, u njenoj tesnoj povezanosti sa svim slojevima ljudi koji rade i stvaraju. Takav klasni pristup je neophodan i kad govorimo o samoupravljanju" (Referat E. Kardelja na II kongresu samoupravljača, *II kongres samoupravljača Jugoslavije,* „Radnička štampa", Beograd, 1971, str. 41).

Digitized by Google

ravljanje se pokazuje kao najadekvatniji, najautentičniji oblik za ostvarivanje te rukovodeće uloge radničke klase u prelaznom periodu, ukidanje klasne podele rada i realizaciju ciljeva socijalne proleterske revolucije — oslobođenje rada i čoveka.

Pokušamo li bliže da, na osnovu proučavanja teorijskog nasleđa, odredimo *odnos između samoupravljanja i diktature proletarijata* i da definišemo perspektive njihovog razvoja, na osnovu našeg istraživanja, možemo izvući sledeće zaključke: da je reč o dijalektičkom komplementarnom odnosu. U tom smislu, ako se diktatura proletarijata definiše u kontekstu socijalne proleterske revolucije (pozitivno) kao neosporna vladavina radničke klase, većine društva, kao borba za viši tip organizacije rada i viši tip demokratije i ljudskih sloboda, treba reći da sa razvitkom socijalističkog samoupravljanja, kao procesa odumiranja dužave i ostvarivanja oslobođenja rada i čoveka, ovako shvaćena diktatura proletarijata jača. Naime, *sa razvojem socijalističkog samoupravljanja jača autentična diktatura proletarijata, čija je bitna karakteristika sve širi i dublji razmah socijalističke demokratije, sve masovnije učešće radničke klase i radnih ljudi u upravljanju društvom.* Međutim, ako se diktatura proletarijata definiše kao državni pojam, usko kao vlast, nasilje, treba reći da tada sa razvojem samoupravljanja etatistički definisana diktatura proletarijata odumire, jer sa razvojem samoupravljanja jača proces odumiranja države, smanjuje se upotreba nasilja. Dalje, stagniranje u razvoju samoupravljanja dovodi u pitanje autentično ostvarivanje diktature proletarijata, *to jest vodi deformaciji diktature proletarijata:* (a) bilo da se diktatura proletarijata pretvara u diktaturu države i birokratije nad proletarijatom ili (b) bilo građanskih slojeva. S druge strane, sa jačanjem diktature proletarijata, to jest jačanjem rukovodeće uloge radničke klase u društvu, samoupravljanje se afirmiše kao oblik oslobođenja rada i čoveka, jačaju procesi koji samoupravno društvo vode ka komunizmu. *Stagniranje u ostvarivanju procesa autentične diktature proletarijata vodi u praksi izvitoperivanju samoupravljanja u neki oblik građanske participacije,* to jest dovodi se u pitanje samoupravljanje kao novi, socijalistički produkcioni odnos i oblik socijalističke demokratije. U takvoj situaciji, umesto vladavine radničke klase, nastaje vladavina tehnobirokratskih i drugih otuđenih grupa i slojeva u društvu. Otuda je ne samo u teoriji, već i u praksi bitno da se ova dva procesa — samoupravljanje i diktatura proletarijata — ostvaruju u jedinstvu. Njihovo razdvajanje i suprotstavljanje vodi i u teoriji i u praksi određenim revizijama i deformacijama.

Razvoj socijalističkog samoupravljanja kao novog produkcionog odnosa i oblika neposredne demokratije omogućuje da se prevaziđu oblici ekonomske i političke alijenacije proizvođača, da se izbegne otuđenje države i izvitoperivanje diktature proletarijata u diktaturu birokratije nad proletarijatom. *U samoupravljanju, iz karaktera novog, socijalističkog produkcionog odnosa, zakonito proizlazi ne samo autentična klasna suština, već i demokratska forma diktature proletarijata,* koja se sve više ostvaruje kroz nedržav-

Digitized by Google

ne i neprinudne oblike i sredstva, kroz razvoj socijalističke demokratije i jačanje uloge radničke klase kao hegemona (u gramšijevskom smislu te reči) u društvenim odnosima. Jednom rečju, sa razvojem socijalističkog samoupravljanja, odumiranjem države i konstituisanjem udruženog rada i delegatskog sistema jača diktatura proletarijata u neetatističkoj formi svog ispoljavanja. Tako shvaćena diktatura proletarijata nije samo instrument radničke klase u borbi protiv klasnog neprijatelja, već i poluga radikalnog ekonomskog i socijalnog prevrata, to jest socijalističkog revolucionarnog preobražaja klasnog u besklasno društvo. Ukidanjem klasa i klasnog društva dolazi do prevazilaženja, to jest prerastanja diktature proletarijata u komunističku asocijaciju slobodnih proizvođača.

Dakle, kada samoupravljanje definišemo sa stanovišta klasne borbe i socijalističke revolucije, revolucionarnih promena u položaju radničke klase u produkcionim i ukupnim odnosima u procesu socijalističkog preobražaja i opšteljudske emancipacije, tada ćemo razrešiti staru dilemu o odnosu diktature proletarijata i socijalističke demokratije, jer samoupravljanje kao oblik socijalističke demokratije, čija je klasna suština diktatura proletarijata, svojim razvojem jača društvenu moć radničke klase, ukidajući klasnu podelu rada i ostvarujući proces oslobađanja rada i čoveka, stvara uslove za realizaciju Marksove »devize« da je »sloboda svakog pojedinca uslov slobode za sve«. Za razliku od kapital-odnosa i etatističkog produkcionog odnosa, samoupravljanje kao novi proizvodni odnos stvara osnove za novi tip samoupravne društvene moći, za novu strukturu i raspodelu društvene moći, u kojoj moć svakog pojedinca umnožava moć ostalih.

U kontekstu ostvarivanja ciljeva socijalne proleterske revolucije treba istaći da je *interes proletarijata da svestrano razvija socijalističku demokratiju*, da odlučno prevazilazi pretpostavke građanskog sveta, ukida klasnu podelu rada, ostvaruje proces oslobađanja rada i čoveka i da, u krajnjoj instanci, ukine i sebe kao klasu, ostvarujući jednu istorijski novu zajednicu ravnopravnih i slobodnih ljudi. Međutim, u tom revolucionarnom procesu razgrađivanja starih i izgrađivanja novih odnosa *deluju i protivrečne tendencije*, tendencije ka osamostaljivanju političkih faktora, države i birokratije u posebnu silu iznad društva, protiv kojih se proletarijat mora stalno boriti, podruštvljavajući politiku i svestrano razvijajući socijalističku demokratiju.

Samoupravljanje i diktatura proletarijata predstavljaju oblik revolucionarne samodelatnosti radničke klase. Samoupravljanje je i cilj i sredstvo revolucionarne borbe radničke klase u procesu preobražaja klasnog u besklasno društvo. Ono predstavlja najautentičniji oblik socijalističke demokratije, čija je socijalna sadržina oslobođenje rada i čoveka, ukidanje klasne podele rada, a klasna suština — diktatura proletarijata. Upravo takvo *dijalektičko shvatanje samoupravljanja*, dakle, ne samo kao revolucionarnog cilja, već i kao osnovnog oblika, sredstva i procesa revolucionarnog menjanja načina proizvodnje i kao stvarnog pokreta koji

Digitized by Google

menja postojeće (ukida staro i izgrađuje novo) omogućuje da samoupravljanje u savremenom svetu, u različitim oblicima svog ispoljavanja, sve više postaje ne samo izazov, već i realna društvena snaga koja preobražava savremeni svet. Istorijski značaj samoupravljanja je upravo u njegovoj sposobnosti da prevazilazi posredničke faktore koji u klasnim društvima, pa i u socijalističkim društvima u kojima je dominantan etatistički produkcioni odnos, odvajaju proizvođače od uslovâ i rezultatâ njihovog rada, otuđuju ih u ekonomskoj i političkoj sferi. Samoupravljanje razrešava tu protivrečnost i, reintegrišući ekonomsku i političku sferu, rad i upravljanje radom, omogućuje čovekovo samoodređenje u radu i upravljanju.

Najzad, ako želimo zaključiti dosadašnje razmatranje, možemo reći: *prvo*, da su ideje socijalističkog samoupravljanja i diktatura proletarijata duboko ukorenjene u suštini marksizma; *drugo*, da samoupravljanje predstavlja demokratski oblik razrešavanja protivrečnosti između proizvodnih snaga i zastarelih produkcionih odnosa i oblik oslobođenja rada i čoveka; *treće*, da diktatura proletarijata predstavlja zakonit oblik u kretanju društva iz klasnog u besklasno; *četvrto*, samoupravljanje pretvara radničku klasu iz klase po sebi u klasu za sebe; *peto, samoupravljanje i diktatura proletarijata se ne isključuju, već, naprotiv, ne može biti humanističkog socijalizma i autentične diktature proletarijata, kao stvarne vladavine radničke klase, pa, prema tome, i ekonomske i političke dezalijenacije čoveka i prevazilaženja pretpostavki građanskog sveta, bez dosledne samoupravne organizovanosti društva u celini.* Najzad, ako želimo odrediti istorijsko mesto i funkciju samoupravljanja u kontekstu ostvarivanja ciljeva socijalne proleterske revolucije, možemo reći da samoupravljanje, kao revolucionarna samodelatnost radničke klase i udruženih proizvođača, predstavlja prelaznu etapu društva od klasnog u besklasno, oblik i suštinu diktature proletarijata, oslobođenje rada i čoveka. Kao oblik socijalističke demokratije u kojoj se na demokratski način prevazilaze protivrečnosti društva prelaznog perioda, samoupravljanje se sve više razvija kao osnova poretka slobode, novog načina života i rada.

Ako želimo odrediti *odnos samoupravljanja i socijalističke revolucije*, možemo reći da samoupravljanje predstavlja novu fazu u razvitku socijalističke revolucije. *Ono omogućuje prelaz socijalističke revolucije sa političkog na socijalni plan njenog kretanja i razvoja.* Svojim razvitkom samoupravljanje stalno produbljuje rezultate socijalističke revolucije. Kroz ostvarivanje oslobođenja rada samoupravljanje uspešno povezuje proces klasne emancipacije sa opšteljudskom emancipacijom. U tom smislu, najopštije uzev, svaka kriza socijalističke revolucije logično vodi ka krizi samoupravljanja i obrnuto.

Što se tiče diktature proletarijata, uprkos svim antikomunističkim osporavanjima u građanskom svetu, reformističkim i dogmatskim interpretacijama u stogodišnjoj borbi međunarodnog radničkog pokreta, treba reći da Marksov pojam diktature prole-

Digitized by Google

tarijata, koji označava suštinu radničko-klasne vladavine u prelaznom periodu od klasnog ka besklasnom društvu, ima i danas svoju političku aktuelnost i teorijsku vrednost. Temeljito istraživanje ukupnog stvaralačkog opusa klasika marksizma (Marksa, Engelsa i Lenjina) upućuje na saznanje da je *njihovo shvatanje diktature proletarijata koncipirano u duhu zahteva za osvajanjem i daljim razvojem socijalističke demokratije od strane proletarijata*, izgradnje višeg tipa organizacije rada u odnosu na kapitalizam, odnosno izgradnje takvog novog oblika socijalne i političke organizacije u kojem se ostvaruje proces oslobađanja rada i čoveka i u kome je rukovodeća snaga radnička klasa. Pri tom treba istaći da je jugoslovenski radnički i komunistički pokret, sledeći Marksovu misao, u svojoj teoriji i stvaralačkoj praksi, kroz razvoj socijalističkog samoupravljanja kao specifičnog oblika diktature proletarijata, dao stvaralački doprinos adekvatnoj naučnoj interpretaciji ovog ključnog pojma socijalne i političke teorije socijalizma.

*

Stalno jačanje snaga socijalizma u savremenom svetu i porast njihovog uticaja na opštedruštvena kretanja sve više utiče na *pojavu različitih oblika diktature proletarijata, koji nužno proizlaze iz različitosti istorijskog razvitka pojedinih zemalja i naroda*, kao i iz različitosti polazne tačke i puteva kojima se odvija socijalistički društveni preobražaj. Revolucionarna praksa međunarodnog radničkog i komunističkog pokreta sve više razbija kako reformističke iluzije socijaldemokrata tako i dogmatizam neostaljinističkih snaga o jednom putu u izgradnji socijalizma kao novog društva. U tom kontekstu treba podsetiti da, uprkos svim antikomunističkim osporavanjima i reformističkim i dogmatskim interpretacijama, pojam diktature proletarijata, uzet u izvornom Marksovom smislu kao revolucionarna vladavina radničke klase koja vodi ukidanju klasnog društva i zasnivanju besklasne zajednice, ima i danas i dalje, u kategorijalnom aparatu socijalističke revolucije, *strateško značenje* i svoju vrednost za radnički i komunistički pokret u savremenom svetu u njegovoj borbi za socijalistički preobražaj društva.

Digitized by Google

Risto Vukčević

Funkcionisanje privrednog sistema i domet tekuće ekonomske politike

1. Postavljanje problema

Prije nego definišemo problem, potrebno je, već na početku ovog kraćeg priloga, bliže odrediti i pojmovno razgraničiti: privredni sistem, plan i tekuću ekonomsku politiku. Ovi podsistemi su okvirno opredijeljeni karakterom konkretnog društvenog sistema i stepenom razvijenosti njegove materijalne osnove. Pored toga, treba naglasiti da su privredni sistem, plan i tekuća ekonomska politika tri vrlo povezana, složena, međuzavisna i dinamična podsistema, sa brojnim zajedničkim elementima i vezivnim nitima. Preko ovih podsistema ostvaruje se uticaj, ili bar najveći dio uticaja, društvenog sistema na privredni razvoj, na ostvarivanje osnovnih ciljeva proizišlih iz karaktera samog društvenog sistema. Ne upuštajući se u šire razmatranje pitanja koja su u vezi sa definicijama privrednog sistema, plana i tekuće ekonomske politike, razgraničićemo ove podsisteme, koliko je to potrebno za svrhu ovog rada, svjesni toga da svako kruto omeđavanje ne bi bilo u skladu sa njihovim organskim vezama i unutrašnjim međuzavisnostima.

Privredni sistem, šire posmatrano, obično se definiše kao skup odnosa među ljudima koji se uspostavljaju u svim fazama

Digitized by Google

procesa reprodukcije. Nešto uži pristup definisanju privrednog sistema identifikuje ga, najčešće, sa skupom institucionalizovanih faktora, mjera i instrumenata kojima se djeluje na ostvarivanje prihvaćenih ciljeva razvoja.[1] Kako nas u ovom osvrtu pretežno interesuje međuodnos privrednog sistema i tekuće ekonomske politike i uticaj tog međuodnosa na razvoj privrede u posljednjih petnaestak godina, to ćemo privredni sistem shvatiti i razmotriti kao skup mjera i mehanizama čija institucionalizacija ne podleže kratkoročnim promjenama, već je sračunata na dugoročnije, trajnije djelovanje na ostvarivanje sistema društvenih ciljeva.

Plan i planiranje u jugoslovenskom društvenom sistemu pravo su i obaveza radnikâ u svim organizacijama i zajednicama udruženog rada, putem kojih radnici usklađuju svoje odnose u cjelini društvene reprodukcije, polazeći od utvrđivanja, usklađivanja i ostvarivanja zajedničkih interesa.[2] Prema tome, plan je sistem utvrđenih i prihvaćenih zadataka i ciljeva u razvoju, izraženih prvenstveno u povećanju dohotka, za određeno vremensko razdoblje (najčešće, petogodišnji period), zasnovanih na identifikovanim i dogovorenim zajedničkim interesima i sa utvrđenim osnovnim međusobnim odnosima u njihovom ostvarivanju.

Tekuća ekonomska politika može se definisati kao skup mjera i instrumenata koji su podložni kratkoročnim promjenama i putem kojih se osnovni elementi privrednog sistema »operacionalizuju«, radi efikasnijeg djelovanja na tekuće ekonomsko-socijalne tokove, njihovo dublje i potpunije prožimanje karakterom društvenog sistema i na njihovo brže kretanje ka postavljenim ciljevima razvoja.

Iz datih, mada dosta grubih »razgraničenja« privrednog sistema, plana i tekuće ekonomske politike vidi se da postoji njihova tijesna povezanost. No to ne znači da ova povezanost istovremeno obezbjeđuje i visok stepen usaglašenosti između privrednog sistema, plana i tekuće ekonomske politike, pogotovo u kraćim vremenskim periodima.

Jugoslovenska praksa pokazuje da se posljednjih godina gomilaju neki privredno-razvojni problemi i da se ne postižu rezultati u skladu sa planiranim postavkama. S obzirom na činjenicu da su u osnovu privrednog sistema ugrađeni neki faktori koji

---

[1] U ekonomskoj literaturi postoje, u osnovi, dva prilaza definisanju privrednog sistema, a o čemu je pisano u više radova jugoslovenskih autora. Sažeto i pregledno, o tome se može vidjeti u knjizi dr Dragutina V. Marsenića *Privredni sistem Jugoslavije*, Beograd, 1977, str. 3—10. Inače, vrlo iscrpno o privrednom sistemu SFRJ i pojedinim njegovim područjima pisano je u okviru naučnoistraživačkog makroprojekta Konzorcija ekonomskih instituta; ta istraživanja se vrše kontinuirano, a rezultati se povremeno objavljuju. Rezultati prve faze istraživanja objavljeni su u studiji *Privredni sistem SFRJ*, „Informator", Zagreb, 1973.

[2] Pojam i određenje plana dati su Ustavom SFRJ i, posebno, razrađeni Zakonom. Vidjeti: *Ustav SFRJ*, članovi 69—74 („Službeni list SFRJ", br. 9/1974) i *Zakon o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije* („Službeni list SFRJ", br. 6/1976).

Digitized by Google

imaju i vrlo snažan podsticajni uticaj na razvoj (na primjer, društvena svojina na sredstvima za proizvodnju sa neposrednim upravljanjem radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, neotuđivost prava radnika u osnovnim organizacijama da uređuju međusobne odnose u sticanju i raspodjeli dohotka, raspodjela prema radu, samostalnost u planiranju i programiranju razvoja i drugo), postavlja se pitanje: zbog čega i na kojim područjima privrednog sistema nastaje gubljenje snage njegovih podsticajnih elemenata, to jest zbog čega ne »produkuju« realno očekivane rezultate u razvoju?

Ovako postavljeno pitanje iziskuje vrlo iscrpna istraživanja u domenu međuodnosa važnijih elemenata privrednog sistema, plana i tekuće ekonomske politike, a i međuodnosa elemenata unutar tih podsistema. Radi toga ćemo se osvrnuti samo na dio ove problematike, i to onaj koji se odnosi na domen tekuće ekonomske politike i njenu komplementarnost sa privrednim sistemom.

Polazeći od toga da se funkcionisanje osnovnih elemenata privrednog sistema može najbolje provjeriti putem ostvarenih rezultata i da analiza tih rezultata najbolje pokazuje kako i u kojim područjima funkcionišu njegovi elementi, to smo dalje izlaganje podijelili na sljedeće kraće osvrte:

— Razvoj i ekonomski položaj organizacija udruženog rada u privredi;

— Tekuća ekonomska politika u funkciji primjene osnovnih elemenata privrednog sistema;

— Neke sugestije.

Posebno skrećemo pažnju na to da smo obuhvatili period 1966—1978. godine, a za kretanje nekih veličina razdoblje 1961—1977. godine, u zavisnosti od raspoložive dokumentacije. Podjela ovog perioda na kraće vremenske intervale poklapa se sa planskim periodima, a to, u osnovi, odgovara i važnijim fazama razvoja privrednog sistema.

2. Razvoj i ekonomski položaj organizacija udruženog rada u privredi

Privredni razvoj može se pratiti posredstvom brojnih pokazatelja, a njihov izbor, pored nekih najvažnijih koji se skoro uvijek koriste, zavisiće od svrhe analize. Za svrhu ovog priloga odabrali smo neke osnovne pokazatelje koji informišu o povećanju privrednog potencijala i rastu društvenog proizvoda. Na taj način moguće je posmatrati privredni razvoj i istovremeno angažovane osnovne činioce za njegovo ostvarenje.

Što se tiče ekonomskog položaja organizacija udruženog rada u privredi, on se može najpotpunije posmatrati preko učešća u akumulaciji, s jedne, i učešća u neto investicijama, s druge strane. Pored ovog osnovnog, interesantni su i drugi pokazatelji, kao, na primjer: učešće u raspodjeli dohotka, u ukupnim sredstvima

Digitized by Google

za finansiranje investicija, kretanje akumulativne i reproduktivne sposobnosti i drugi. Za ovaj dio našeg priloga posmatraćemo kretanje odnosa raspoložive akumulacije i neto investicija.

Osnovni pokazatelji razvoja društvene privrede[3]
— prosječne godišnje stope rasta na bazi cijena 1972. godine —

	1961—1965.	1966—1970.	1971—1975.	1976—1977.
I *Povećanje privrednog potencijala*				
1. Osnovna sredstva	9,2	7,8	8,0	8,5
2. Oprema	10,6	8,4	10,0	9,7
3. Potrošnja električne energije u privredne svrhe	10,7	9,1	9,5	7,1
4. Broj zaposlenih	4,3	0,9	4,4	4,1
5. Osnovna sredstva po zaposlenom	4,9	6,9	3,6	4,4
6. Oprema po zaposlenom	6,3	7,5	5,6	5,3
7. Potrošnja električne energije po zaposlenom	6,4	8,2	5,1	3,0
II *Korišćenje privrednog potencijala*				
8. Društveni proizvod	9,0	6,1	6,5	6,2
9. Društveni proizvod po zaposlenom	4,7	5,2	2,1	2,1
10. Prosječni koeficijent efikasnosti osnovnih sredstava	—0,2	—1,7	—1,5	—2,0

Očigledna je vrlo izrazita dinamika rasta privrednog potencijala, naročito kada se posmatra preko vrednosti opreme. Visoka je i stopa rasta broja zaposlenih. Međutim, efekti privrednog potencijala, posmatrani preko rasta društvenog proizvoda, pokazuju zaostajanje, pa otuda i opadanje koeficijenta efikasnosti osnovnih sredstava. Drugim riječima, brže raste tehnička opremljenost nego produktivnost rada i, što je najnepovoljnije, ostvaruje se dugoročna tendencija raspona između stope rasta tehničke opremljenosti i produktivnosti rada, odnosno dugoročna tendencija povećanja negativne stope efikasnosti osnovnih sredstava.[4] Pored ovih osnovnih podataka koji se odnose na ukupnu društvenu privredu,

[3] Prosječne stope rasta u ovom pregledu obračunate su prema podacima SGJ/1962, str. 154, SGJ/1967, str. 176, SGJ/1972, str. 176, SGJ/1977, str. 204 i SGJ/1979, str. 82, 83, 218, 219. i 273.

[4] Na osnovi podataka Saveznog zavoda za društveno planiranje, a koji se odnose na procjene ostvarenja tekućeg plana do kraja 1980. godine, proizlazi da se za cio planski period 1976—1980. godine neće postići povoljniji koeficijent efikasnosti osnovnih sredstava nego što je bio 1976—1977. godine. Naime, procjenjuje se da će za cio period 1976—1980. godine biti ostvaren rast društvenog proizvoda društvene privrede po prosječnoj stopi od 6,6%, a rast bruto investicija u osnovne fondove privrede po stopi od 9,1% (vidjeti materijal SZDP „Osnovni indikatori razvoja....", Beograd, oktobar 1979, str. 17. i 18).

Digitized by Google

postoje i brojni drugi indikatori koji upućuju na zaključak da stepen korišćenja raspoloživog privrednog potencijala opada.[5] Detaljnija istraživanja pokazala bi, najvjerovatnije, da su potencijalne rezerve neiskorišćenih angažovanih činilaca proizvodnje u jugoslovenskoj privredi znatno veće nego što to proizlazi iz pokazatelja koje smo naveli.

Nema sumnje, teško da postoje privredni sistemi, plan i tekuća ekonomska politika koji bi oslobodili privredu svih neiskorišćenih rezervi u stvorenom potencijalu. Međutim, razvoj privrednog sistema, plana i tekuće ekonomske politike, kao podsistema preko kojih se (na društveno organizovan način) utiče na privredne tokove i proširenu reprodukciju, mora se provjeravati ostvarenim rezultatima, prvenstveno efikasnošću korišćenja angažovanih činilaca proizvodnje. Postoje, naravno, i drugi faktori koji djeluju na razvoj privrede, efikasnost privređivanja, povećanje ili smanjenje neiskorišćenih rezervi itd., ali funkcionisanje privrednog sistema, plana i tekuće ekonomske politike je bitni faktor iskorišćenja raspoloživog privrednog potencijala. Prema tome, u funkcionisanju ili nedovoljnom funkcionisanju ovih podsistema, njihovoj

[5] Vrednost opreme u industriji povećana je u periodu 1961—1977. godine oko 4,5 puta, a društveni proizvod oko 3,7 puta. Tako mjerena, njena efikasnost je opala za oko 27%, pri čemu je brži pad poslije 1970. nego u deceniji 1961—1970. godine.

Koeficijent smjena rada radnika u industriji se kreće nešto ispod 1,50, a rad elektromotora, vremenski posmatrano, iznosi jednu četvrtinu od ukupnog godišnjeg kalendarskog fonda, odnosno oko jedne polovine od realno mogućeg iskoristivog radnog vremena.

Proizvodni potencijal poljoprivrede takođe je nedovoljno iskorišćen. Obradive površine su manje za oko 3% u dvogodišnjem prosjeku 1977—1978. nego što su bile 1965—1966. godine. Broj uslovnih grla stoke u istom periodu ostao je nepromijenjen. Nasuprot tome, stalno raste tehnička baza poljoprivrede. Broj traktora u individualnom sektoru povećan je za posljednjih 12 godina oko 4 puta. O nedovoljnoj iskorišćenosti mogućnosti poljoprivrede najbolje svjedoči podatak da se stalno povećava raspon između društvenog proizvoda po hektaru u društvenom u odnosu na individualni sektor poljoprivrede. Tako je ovaj raspon iznosio 35% u 1965/66. godini, a oko 49% u 1977/78. To praktično znači, pri inače sporom razvoju društvenog sektora, da se na pretežnom dijelu poljoprivrednih površina individualnog sektora ne ostvaruju, ni približno, realno moguća proizvodnja i dohodak.

U oblasti saobraćaja, u većini transportnih grana, opada obim prevezenih roba po toni nosivosti transportnih kapaciteta. Količina prevezene robe po toni kapaciteta nosivosti niža je u dvogodišnjem prosjeku 1977/78. prema 1965/66: u željezničkom saobraćaju za oko 13%, drumskom oko 3%, pomorskom oko 20%.

Broj turističkih noćenja po ležaju, računato u turističkim mjestima, povećan je u 1978. godini prema 1965. samo za 0,7 noćenja, tako reći ostao je nepromijenjen, i pored društvenog opredjeljenja za svrstavanje i ovog sektora u prioritetne pravce razvoja.

Pokazuje se tendencija povećanog udjela neaktiviranih investicija u odnosu prema društvenom proizvodu.

Nije suvišno istaći da se broj dana odsustvovanja sa posla povećao na oko 84,3 mil. godišnje i iznosi oko 16 dana po zaposlenom u 1978. godini. (Navedeni pokazatelji su obračunati prema već citiranim publikacijama Saveznog zavoda za statistiku.)

Digitized by Google

strukturi i međuodnosima treba potražiti uzroke ispoljenih dugoročnijih tendencija opadanja korišćenja raspoloživih proizvodnih mogućnosti u Jugoslaviji.

Jedna od osnovnih postavki jugoslovenskog privrednog sistema je jačanje uloge osnovne organizacije udruženog rada u procesu proširene reprodukcije. Otuda i zahtjev da se povećava njihov udio u raspolaganju sredstvima proširene reprodukcije i, na toj osnovi, jača materijalna pozicija radnika da u osnovnim organizacijama neotuđivo uređuju međusobne odnose u sticanju i raspolaganju dohotkom. S tim u vezi karakteristični su podaci o učešću organizacija udruženog rada u privredi u raspolaganju akumulacijom.

Raspodjela akumulacije društvenog sektora privrede[*]
— u procentima, na bazi tekućih cijena —

Period	Društvena privreda	Neprivreda			Ukupno
		Društvena	Stanovništvo	Svega (3+4)	(2+5)
1	2	3	4	5	6
1965—1966.	47,5	29,0	23,5	52,5	100,0
1967—1968.	48,2	32,1	19,7	51,8	100,0
1969—1970.	41,9	36,8	21,3	58,1	100,0
1971—1972.	58,0	27,5	14,5	42,0	100,0
1973—1974.	56,1	36,5	7,4	43,9	100,0
1975—1976.	52,1	34,5	13,4	47,9	100,0
1977.	43,6	36,9	19,5	56,4	100,0

Iz pregleda se vidi da je udio organizacija udruženog rada u privredi u akumulaciji relativno mali. Još nema preovlađujuće tendencije porasta njihovog učešća, mada se pokazuju povremena kolebanja. Kako je ovdje riječ o akumulaciji stvorenoj u društvenoj privredi, a učešće se kreće, sa značajnim kratkoročnim kole-

[*] Iznos akumulacije stvorene u društvenom sektoru privrede obuhvata:
— dio za društvenu privredu: sredstva udruženog rada za proširenje materijalne osnove rada, rezerve i sredstva zajedničke potrošnje za investicije;
— dio za neprivredu društvenog sektora: sredstva budžeta i fondova DPZ, fondova organizacija i zajednica neproizvodnih djelatnosti za investicije i amortizaciju osnovnih fondova u neproizvodnim djelatnostima;
— dio za stanovništvo: sredstva stanovništva za investicije i iznos neto povećanja štednje korigovani za saldo primanja i davanja stanovništva prema inostranstvu.
Podaci su obračunati prema sljedećim publikacijama SZS: „Privredni bilansi Jugoslavije", br. 29/1966, 46/1969, i 61/1973, kao i SGJ/1973, str. 110—115; SGJ/1975, str. 124—125. i SGJ/1969, str. 146—151.

Digitized by Google

banjima, oko 50%, to je očigledno da se vrlo sporo realizuje osnovna privredno-sistemska postavka. Pri tom se posebno mora imati na umu da se ostvaruje dugoročna tendencija opadanja stope akumulacije i opadanja stepena pokrivenosti neto investicija domaćom akumulacijom. Također valja naglasiti da se i iznos amortizacije kreće ispod njene realne ekonomske veličine. O svemu tome dosta pouzdano svjedoče sljedeći osnovni pokazatelji[7]:

Kretanja stope akumulacije i stepena pokrivenosti neto investicija domaćom akumulacijom

— u procentima na bazi tekućih cijena —

Period	Udio neto investicija u narodnom dohotku	Udio domaće akumulacije u narodnom dohotku	Pokrivenost neto investicija domaćom akumulacijom
1965—1966.	36,0	35,8	99,4
1967—1968.	28,2	26,4	93,6
1969—1970.	33,2	27,3	82,2
1971—1972.	32,5	26,1	80,3
1973—1974.	34,1	27,4	80,4
1975—1976.	33,7	25,6	76,0
1977.	38,5	26,8	69,6

Neto investicije, i pored izvjesnih kolebanja (naročito značajnijeg pada, u odnosu prema narodnom dohotku, 1967—1968. godine), pokazuju zadržavanje na visokom nivou prema narodnom dohotku. Stopa akumulacije, nasuprot tome, pokazuje tendenciju blagog opadanja, pa otuda izrazita tendencija dugoročnog opadanja stepena pokrivenosti neto investicija domaćom akumulacijom. Sredinom šezdesetih godina neto investicije su bile, tako reći, u cjelini pokrivene domaćom akumulacijom; početkom sedamdesetih godina pokrivenost iznosi oko 4/5 i dalje se smanjuje, tako da se početkom druge polovine sedamdesetih godina kreće oko 70%. Razlike između obima neto investicija i domaće akumulacije ostvarivane su za račun povećanja učešća inostranih sredstava u finansiranju investicija, te povećanja zaduženosti privrede.

Ova opšta kretanja odnosa akumulacije i neto investicija nijesu bila ista kod svih skupina nosilaca akumulacije i investicija, tako da je stepen pokrivenosti neto investicija sopstvenom akumulacijom bio vrlo različit.

[7] Neto investicije su izračunate umanjenjem ukupnih bruto investicija u osnovna i obrtna sredstva za iznos amortizacije proizvodnih osnovnih fondova. Obuhvaćena su oba sektora — društveni i individualni.

Podaci su obračunati prema već citiranim publikacijama SZS.

Digitized by Google

Pokrivenost investicija po osnovnim skupinama akumulacijom koja je pripadala dotičnoj skupini

— u procentima na bazi tekućih cijena —

	1965—1966.	1967—1968.	1969—1970.	1971—1972.	1973—1974.	1975—1976.	1977.
I Privreda	72,1	70,0	52,2	70,6	68,2	60,7	45,7
1. Društvena	65,5	67,1	49,2	68,8	64,5	59,3	43,2
2. Individualna	469,4	145,8	144,8	108,9	116,7	91,1	100,6
II Neprivreda	161,3	142,2	151,8	100,4	108,8	106,0	126,8
1. Društvena	133,1	186,2	195,3	141,5	197,4	140,5	146,1
2. Stanovništvo	218,9	102,6	109,6	64,7	40,0	65,0	101,4
Ukupno	99,4	93,6	82,2	80,3	80,4	76,0	69,6

Na osnovi ovog pregleda mogu se izvesti dvije važnije konstatacije:

— najniži stepen pokrivenosti neto investicija sopstvenim dijelom akumulacije ostvarivali su subjekti društvene privrede i, što je posebno značajno, izrazita je tendencija opadanja stepena pokrivenosti neto investicija sopstvenom akumulacijom;

— stepen pokrivenosti neto investicija sopstvenim dijelom akumulacije kod ostalih skupina subjekata, sa izuzetkom skupine stanovništva, tokom sedamdesetih godina je iznad 100%. Naročito je visok ovaj odnos u neprivredi društvenog sektora i, što je posebno karakteristično, ne stoji ni u kakvoj zavisnosti od odnosa ukupne domaće akumulacije i neto investicija. Drugim riječima, zahvatanje akumulacije od društvene privrede pokazuje se kao autonoman tok, bez čvršće veze sa stopom i ukupnom masom akumulacije.

Svi navedeni odnosi dovoljno jasno pokazuju da relativno slabi ekonomska pozicija subjekata u društvenoj privredi i da se nezavisno od toga ili, bolje rečeno, nedovoljno zavisno od toga kreće materijalna pozicija subjekata u neprivrednoj sferi. Prema tome, jedna od osnovnih postavki privrednog sistema nije još dobila svoju materijalizaciju, čak, gotovo da se može konstatovati, nije još u praksi otvoren proces, makar postupnog, povećanja učešća udruženog rada u privredi u akumulaciji, koja se i inače najvećim dijelom (oko 95%) stvara u društvenom sektoru privrede.

Digitized by Google

3. Tekuća ekonomska politika u funkciji primjene osnovnih elemenata privrednog sistema

Prethodno dati indikatori dosta pouzdano pokazuju relativno brz rast privrednog potencijala, mada je dinamika njegovog povećanja poslije 1965. godine nešto usporenija nego što je bila u prvoj polovini šezdesetih godina. No takvo kretanje rasta privrednog potencijala rezultira, pored ostalog, i iz stalno rastuće startne osnovice. Međutim, nepovoljnosti u razvoju nijesu u sporom rastu privrednog potencijala, već u opadanju njegove efikasnosti, a što najneposrednije proističe iz njegovog nedovoljnog korišćenja. U vezi s tim već smo konstatovali da privredni sistem sadrži neke osnovne elemente čije bi funkcionisanje i dosljedna primjena morali da se vrlo podsticajno odražavaju na efikasnost privređivanja, na povećano korišćenje angažovanih činilaca proizvodnje, na sve veću participaciju takozvanih kvalitativnih faktora u razvoju privrede. Radi toga smo postavili pitanje u kojim područjima nedovoljno funkcioniše privredni sistem i ne daje realno očekivane rezultate, kao i koji su uzroci tako nepotpunog njegovog funkcionisanja. Ograničavajući se samo na dio odgovora, smatramo da treba ukazati na sljedeća dva područja:

— nekonzistentnost operacionalizacije sistema u pogledu raspodjele društvenog proizvoda, a naročito u pogledu jačanja materijalne baze udruženog rada u privredi;

— nedovoljna usaglašenost tekuće ekonomske politike sa privrednim sistemom i postavkama srednjoročnih planova u pogledu podržavanja prioriteta u razvoju, te prestrukturiranja privrede i prevazilaženja materijalnih disproporcija u privredi.

Oba ova područja su vrlo široka i povezana gotovo sa svim domenima privrednog sistema, plana i tekuće ekonomske politike. Zadržaćemo se samo na njihovim najznačajnijim i najneposrednijim vezama.

1. U prethodnom dijelu ovog osvrta dat je prikaz raspodjele domaće akumulacije i konstatovano je da relativno slabi materijalna pozicija udruženog rada u privredi. Radi potpunijeg rasvjetljavanja ovog pitanja, zadržaćemo se na globalnoj raspodjeli društvenog proizvoda i položaju nekih osnovnih skupina privrede u proširenoj reprodukciji. Na taj način moći će da se sagleda veza između rada i dohotka, kao i veza između raspodjele i razvoja. Odmah treba istaći da se raspodjela ostvaruje u svakoj pojedinačnoj osnovnoj organizaciji udruženog rada i otuda proizlazi raspodjela na nivou složenijih skupina (sektora, grana, oblasti, privrede, neprivrede). Međutim, uticaj instrumenata tekuće ekonomske politike na raspodjelu u osnovnim organizacijama je vrlo velik. Instrumentima tekuće ekonomske politike, direktno ili indirektno, utiče se na ostvarivanje privredno-sistemskih principa raspodjele; zapravo, zadatak je tekuće ekonomske politike da u konkretnim (tekućim) uslovima nađe najbolja rješenja za realizaciju intencija sistema.

Digitized by Google

Globalna raspodjela društvenog proizvoda društvene privrede[8]

— prema završnim računima u procentima —

	1966.	1970.	1975.	1977.
Društveni proizvod	100,0	100,0	100,0	100,0
I Dio za radne, odnosno osnovne organizacije udruženog rada (1+2)	63,2	58,9	61,0	59,3
1. Za neto lična primanja	34,7	37,1	34,5	36,2
2. Za fondove (a+b)	28,5	21,8	26,5	23,1
a. amortizacioni	8,8	10,5	10,8	10,7
b. ostali	19,7	11,3	15,7	12,4
II Dio za ostale učesnike u raspodjeli dohotka (1+2)	36,8	41,1	39,0	40,7
1. Svi doprinosi i obaveze	27,7	30,7	29,6	30,1
2. Porez na promet	9,1	10,4	9,4	10,6

Raspodjela društvenog proizvoda ne samo da ne pokazuje pomjeranje u korist radnih, odnosno osnovnih organizacija udruženog rada u privredi, već je njihov udio niži u 1977. nego što je bio u 1966. godini. Ako se ima na umu da neto lična primanja imaju stabilnije učešće u raspodjeli nego fondovi i da amortizacija zaostaje (relativno opada u odnosu na rast vrijednosti osnovnih sredstava) u odnosu na njeno realno povećanje, tada je očigledno da opada učešće izdvajanja za proširenu reprodukciju organizacija udruženog rada.[9]

Prema tome, u oblasti raspodjele društvenog proizvoda i dohotka nijesu ostvarene intencije privrednog sistema. Tekuća ekonomska politika nije uspjela da odgovarajućim instrumentima (na primjer, propisivanjem viših minimalnih stopa amortizacije, minimalnih stopa akumulacije, utvrđivanjem limita zahvatanja dohotka od organizacija udruženog rada u privredi, relacijama cijena ili pak društvenim dogovorima o ovim odnosima) preusmjeri ra-

[8] Ovako izvršena sistematizacija raspodjele društvenog proizvoda je vrlo gruba, ali dovoljna da pokaže njegovu globalnu namjenu, to jest podjelu na dio za organizacije u privredi i druge učesnike u raspodjeli. (Obračunato prema SGJ/1967, str. 126—127, SGJ/1972, str. 120—121; SGJ/1977, str. 148—149 i SGJ/1979, str. 214—215.)

[9] Prosječna stopa amortizacije osnovnih sredstava, računata u tekućim cijenama, iznosila je 1966. godine 3,8%, 1970 — 6,5%, 1975 — 5,0% i 1977. godine 4,9%. Gotovo ista tendencija se pokazuje poređenjem iznosa amortizacije prema osnovnim sredstvima, kada se obračun vrši u stalnim cijenama. Prema tako izvršenom obračunu, prosječna stopa je iznosila 1960. godine 5,3%, 1970. — 5,0% i 1977. godine 4,5%. S obzirom na to da je struktura osnovnih sredstava pomjerana u korist opreme (njeno učešće u osnovnim sredstvima iznosilo je, računato po stalnim cijenama 1972. godine, u 1960 — 38,4%, 1970 — 42,2% i u 1977. godini 47,2%) i da se stalno skraćuje društveno potrebno radno vrijeme za proizvodnju jedinice proizvoda, to su postojeće stope amortizacije nerealne, niske. (Obračun stopa amortizacije na bazi tekućih cijena izvršen prema podacima iz završnih računa, to jest već citiranih SGJ. Obračun stopa na bazi stalnih cijena izvršen prema SGJ/1979, str. 154—155. i 218—219).

Digitized by Google

spodjelu u korist akumulacije i njenog povećanog slivanja pretežno u fondove organizacija udruženog rada u privredi.

Na ovom području privrednog sistema tekuća ekonomska politika, kako izgleda, nije se upuštala u svu njegovu potrebnu operacionalizaciju, vjerovatno stoga što se to moglo poistovjetiti sa nekom vrstom administrativne intervencije. Međutim, rezultati koji su »produkovani« izostajanjem ostvarivanja privredno-sistemskih postavki u ovom domenu širili su prostor za veća posredna, ali manje efikasna, uplitanja instrumentarija tekuće ekonomske politike. Na taj način, stvarala se potreba za tim da mjere tekuće ekonomske politike budu brojnije, restriktivnije i da njihov domet prelazi okvire koji normalno proističu iz karaktera privrednog sistema.

Relativno slabljenje ekonomske pozicije udruženog rada u privredi, bar u dijelu koji neposredno proističe iz raspodjele društvenog proizvoda (odnosno dohotka), dosta je različito po granama i sektorima privrede. Najnepovoljniji je položaj, po pravilu, grana i sektora čiji je razvoj društveno dogovoren kao prioritetan. O tome, mada ne potpuno i ne sasvim detaljno, informišu sljedeći podaci[10]:

Učešće oblasti i grana u neto investicijama u osnovna sredstva i dijelu akumulacije koji se izdvaja za sopstvene fondove

— društvena privreda u procentima na bazi tekućih cijena —

	Učešće u neto investicijama		Učešće u akumulaciji	
	1971—1974.	1975—1977.	1971—1974.	1975—1977.
I Industrija	45,8	57,9	49,7	45,7
1. Elektroprivreda	6,2	15,8	3,9	4,0
2. Ostale energetske grane	— 0,1	3,9	3,5	2,3
3. Metalurgija	9,3	8,6	4,2	1,5
4. Metalni kompleks i hemija	9,8	10,7	14,4	18,2
5. Ostala industrija	20,6	18,9	23,7	19,7
II Poljoprivreda i vodoprivreda	6,0	6,2	8,1	4,7
III Šumarstvo	0,5	0,5	1,3	0,9
IV Građevinarstvo	5,5	4,1	8,0	12,6
V Saobraćaj	20,7	18,3	4,4	1,8
VI Trgovina	8,5	4,4	20,5	22,9
VII Ugostiteljstvo i turizam	6,7	3,7	2,3	2,5
VIII Ostala društvena privreda	6,3	4,9	5,7	8,9
Ukupno:	100,0	100,0	100,0	100,0

[10] Neto investicije su izračunate umanjenjem bruto investicija u osnovne fondove za iznos amortizacije. Kako nijesu obuhvaćene investicije u obrtne fondove (povećanje zaliha), to data poređenja mogu samo orijentaciono da pokažu kakve su relacije u odnosima između sopstvene akumulacije i neto investicija. (Obračunato prema SGJ/1972. do 1979.)

Digitized by Google

Pored znatne ograničenosti ovog pregleda (nijesu obuhvaćene bruto, već neto investicije, i to samo u osnovna sredstva, zatim, obračun je izvršen u tekućim cijenama, i nije izvršena ni dovoljna dezagregacija privrede), ipak je očigledno da posmatrane skupine grana i oblasti sa najvećim učešćem u neto investicijama imaju relativno najmanji udio u akumulaciji. Tako su, na primjer, u periodu 1971—1974. godine elektroprivreda, metalurgija i saobraćaj učestvovali u neto investicijama u osnovne fondove društvene privrede sa 36,2%, a u sredstvima izdvojenim za fondove samo sa 12,5%. Građevinarstvo i trgovina učestvovali su u neto investicijama sa oko 14%, a u sredstvima izdvojenim za fondove sa 28,5%. Ovi odnosi su još izraziti u periodu 1975—1977. godine. Naime, elektroprivreda, metalurgija i saobraćaj u ovom trogodištu učestvuju u neto investicijama sa 42,7%, a u sredstvima fondova sa 7,3%. Nasuprot tome, građevinarstvo i trgovina učestvuju sa 8,5% u neto investicijama i sa 35,5% u sredstvima izdvojenim za fondove.

Nesrazmjere između obima sopstvene akumulacije i iznosa neto investicija, u pojedinim sektorima i granama privrede, govore o koncentraciji akumulacije tamo gdje nijesu prioriteti njenog ulaganja, o izostajanju potrebnog podržavanja prioriteta u razvoju i potrebi prekomjernog naknadnog mobilisanja akumulacije i njenog preusmjeravanja u korist ostvarivanja razvoja prioritetnih grana.

Prema tome, tekuća ekonomska politika nije u dovoljnoj mjeri obezbjeđivala funkcionisanje privrednog sistema sa gledišta stvaranja povoljnijih uslova za bržu i efikasniju realizaciju postavke o samofinansiranju razvoja. Naprotiv, relativno slabljenje ukupne društvene privrede u raspodjeli akumulacije i, istovremeno, pretežno koncentrisanje raspoložive akumulacije u grane i sektore sa relativno najmanjim potrebama u finansiranju proširene reprodukcije stvarali su pogodne uslove za širenje razmjera kreditnog odnosa i za druge brojne oblike zahvatanja i preraspodjele dohotka.

2. Radi ostvarivanja dinamičnog i stabilnog privrednog razvoja, društvenim planovima Jugoslavije za period 1971—1975. i 1976—1980. godine predviđeno je dosta naglašeno prestrukturiranje privrede. U Društvenom planu Jugoslavije za period 1976—1980. godine prioritet u razvoju je dat energetici, agroindustrijskom kompleksu, sirovinskim djelatnostima čiji se proizvodi pretežno izvoze ili znatnije doprinose supstituciji uvoza (metalurgija, proizvodi bazne hemije i proizvodi nemetala), mašinogradnji i brodogradnji, magistralnom saobraćaju i inostranom turizmu. Brži razvoj ovih grana trebalo je da doprinese postupnom uklanjanju strukturnih neusklađenosti materijalne proizvodnje, poboljšanju materijalno-tehničke osnove za viši stepen korišćenja nedovoljno iskorišćenog privrednog potencijala i, što je posebno značajno, poboljšanju spoljnoekonomske razmjene i smanjenju deficita platnog bilansa.

Digitized by Google

Ostvarivanje takve proizvodno-razvojne orijentacije trebalo je da poveća akumulativnu i reproduktivnu sposobnost privrede, da omogući stabilizaciju privrednih tokova i stvaranje ostalih materijalnih uslova za brže i potpunije funkcionisanje i razvoj privrednog sistema, potpuniju realizaciju njegovih bitnih postavki. Istovremeno, potpunije funkcionisanje privrednog sistema trebalo je da podstiče privredni razvoj, pre svega u domenu ostvarivanja prioriteta u materijalnoj proizvodnji. Prema tome, planskim postavkama bliže su obilježena prioritetna područja djelovanja tekuće ekonomske politike, njenog dometa u operacionalizaciji privrednog sistema. Drugim riječima, polazeći od osnova privrednog sistema, kao i od ciljeva i zadataka plana, uz uvažavanje konkretnih uslova razvoja, tekuća ekonomska politika imala je bliže odrednice dometa i osnovnih područja svog djelovanja.

Sada se već može konstatovati da će rezultati u razvoju značajnije odstupati od planiranih postavki, a naročito u pogledu rasta produktivnosti rada, akumulativne i reproduktivne sposobnosti privrede, stabilnosti razvoja, uklanjanja privredno-strukturnih disproporcija, spoljnoekonomske razmjene i efikasnosti investicija.[11]

Nema sumnje, postojale su određene, ne baš male teškoće koje su nastale u svjetskoj privredi i koje su imale uticaja i na naš privredni razvoj. Pogoršani su dispariteti cijena između uvoznih i izvoznih sadržaja, što je uslovilo komplikovanije i složenije uslove razvoja nego što je to bilo moguće sagledati prilikom njegovog planiranja za period 1976—1980. godine. Međutim, već iznijeti podaci ozbiljno skreću pažnju na to da su nepotpuno funkcionisanje sistema ili pak njegova pogrešna operacionalizacija u nekim područjima imali za posljedicu značajna odstupanja rezultatâ od postavki plana, kako u materijalnom razvoju tako i u sa-

---

[11] Prema ocjenama Saveznog zavoda za društveno planiranje, neki bitni pokazatelji ostvarenja plana za period 1976—1980. godine su sljedeći:

— rast društvenog proizvoda po prosječnoj stopi	6,0% (planirano 6,9%)
— rast produktivnosti rada po prosječnoj stopi	2,5% (planirano 3,9%)
— rast izvoza roba i usluga po prosječnoj stopi	2,6% (planirano 7,8%)
— rast uvoza roba i usluga po prosječnoj stopi	2,8% (planirano 4,0%)
— rast proizvodnje i uslužnih djelatnosti od posebnog značaja, to jest prioritetnih djelatnosti po prosječnoj stopi	8,2% (planirano 11,3%)
— rast bruto investicija u privredu (osnovna sredstva)	9,1% (planirano 8,5%)

Procjenjuje se da će tekuće cijene ostvariti prosječan godišnji rast od 23,0%, a kako je već pokazano — akumulativna i reproduktivna sposobnost privrede ispoljavaju tendenciju opadanja. (Vidjeti materijal SZPP, op. cit., str. 17, 18, 19. i 27.)

Digitized by Google

moj primjeni privrednog sistema. U vezi s tim konstatacijama ukazujemo, ali sasvim kratko, na područje investicija i uslove privređivanja.[12]

— Problematika investicija u našoj praksi je vrlo naglašena, a što se ispoljava, kako je već ilustrovano, u dugoročnom opadanju njihove efikasnosti. Po našem mišljenju, najneposredniji uzroci takvog kretanja su u: širokom frontu investicija, nedovoljnoj selektivnosti, vremenskoj nesinhronizovanosti, strukturnoj neusaglašenosti i nedovoljnoj orijentaciji na domaće materijalne sadržaje investicionih ulaganja. Tekuća ekonomska politika bila bi dužna da razrađuje privredni sistem u ovom domenu sve do konkretnih instrumenata, čijom primjenom se obezbjeđuje veća efikasnost investicija. Ukoliko bi takva operacionalizacija mogla doći u koliziju sa određenim elementima privrednog sistema, onda bi trebalo preispitati te elemente i eventualno ih dograditi institucionalizacijom novih faktora. U uslovima kada kredit preovlađuje kao oblik finansiranja investicija i kada je kamatna stopa niža od stope inflacije teško da se može naći zadovoljavajuće rješenje. U takvim uslovima neutoljiva je žeđ za investicijama, nema realnih kriterijuma njihove efikasnosti, svaka investicija je »unosan posao«, makar da značajno odstupa u izgradnji od programiranih veličina i parametara. Stoga je za rješenje ovih problema osnovna pretpostavka potiskivanje kreditnog odnosa i njegova zamjena udruživanjem sredstava. Ova pretpostavka može biti ostvarena samo pri istovremenoj realizaciji nekih drugih privredno-sistemskih postavki, a u prvom redu većeg ujednačavanja uslova privređivanja.

— Uslovi privređivanja su vrlo različiti u pojedinim granama i grupacijama privrede. Nije riječ o razlikama koje nastaju pod uticajem djelovanja objektivno datih faktora, već o razlikama koje nastaju usljed djelovanja raznih mjera i instrumenata tekuće ekonomske politike. Tako, na primjer, pod uticajem različitih uslova neke grane formiraju relativno visok dohodak, dok neke jedva posluju na donjoj granici rentabiliteta. Vrlo je simptomatično da većina grana od posebnog značaja za razvoj učestvuje visoko u ostvarenim gubicima, dok, na primjer, oblasti prometa i građevinarstva postižu znatno povoljnije poslovne rezultate. U 1978. godini od ukupnih gubitaka u društvenoj privredi otpada na: energetsko-metalurške grane 18,3% (ili 5,4% u odnosu na ostvareni dohodak ovih grana), na ostalu industriju 55,1% (ili 3,0% u odnosu na ostvareni dohodak). Na poljoprivredu otpada oko 8% gubitaka (ili 4,9% u odnosu na ostvareni dohodak u ovoj oblasti) i na željeznički saobraćaj 4,6% (ili 4,4% u odnosu na doho-

[12] O ovim, a i brojnim drugim pitanjima ostvarivanja plana bilo je riječi na novembarskom savjetovanju (1979) Naučne sekcije Saveza ekonomista Jugoslavije, održanom u Opatiji, i posebno u Saveznom ekonomskom savjetu, koji je, takođe, održao sjednicu tih dana u Opatiji. Materijali pripremljeni za pomenuto savjetovanje i sjednicu Saveznog ekonomskog savjeta, kao i diskusije brojnih učesnika ovih skupova o Rezoluciji o ostvarivanju plana u 1980. godini, pružaju široku lepezu mišljenja o tekućoj ekonomskoj politici (naročito je poklonjena pažnja pitanjima spoljnoekonomske razmjene).

Digitized by Google

dak ove grane). Nasuprot tome, na ukupno građevinarstvo i trgovinu otpada samo 7,3% ostvarenih gubitaka u 1978. godini, a što iznosi samo 0,6% u odnosu na dohodak ove dvije oblasti. Kada se, pri tom, imaju na umu i prethodno dati podaci o učešću pojedinih oblasti i grana u sredstvima koja su u privredi izdvojena za sopstvene fondove, tada postaje očigledan veoma različit položaj pojedinih grana i grupacija u sticanju dohotka.

Ovi, a i brojni drugi indikatori pokazuju da, usljed dejstva raznih instrumenata tekuće ekonomske politike, nastaju različiti uslovi sticanja dohotka. Relativno brz opšti porast cijena i, u okviru toga, značajne promjene njihovih relacija, promjene raznih instrumenata zahvatanja i preraspodjele dohotka (premije, regresi, carine, doprinosi, obavezni zajmovi, porezi i drugo) utiču na promjene uslova privređivanja i zbog svoje naglašenosti doprinose nestabilnosti tokova privrede.

4. Neke sugestije

Kako su u toku intenzivne pripreme srednjoročnih društvenih planova za naredni petogodišnji period (1981—1985), to podrobnija istraživanja funkcionisanja međuodnosa privrednog sistema, plana i tekuće ekonomske politike iz proteklog perioda treba da doprinesu većoj komplementarnosti ovih podsistema, a naročito potpunijem i konzistentnom funkcionisanju osnovnih postavki privrednog sistema.

Postoje značajne neiskorišćene mogućnosti u postojećem privrednom potencijalu, a i u samom privrednom sistemu postoje brojni nedovoljno razriješeni, operativno nerazrađeni elementi, čijim se aktiviranjem i konzistentnom operacionalizacijom može snažno dinamizirati razvoj i doprinijeti stabilizaciji privrede. Pripreme i izrada srednjoročnog plana i tekuća ekonomska politika imaju, u izloženom smislu, izvanredan i složen zadatak. Neophodno je obezbijediti razvoj materijalne proizvodnje, po dinamici i strukturi, koji omogućava najpotpuniju primjenu privrednog sistema, jer će se na taj način osigurati i najpotpuniji podsticajni uticaj sistema na materijalni razvoj. Efikasnost ove prisne povezanosti materijalnog razvoja i privrednog sistema u velikoj mjeri će zavisiti od toga koliko su oni međusobno usaglašeni. Polazeći sa tog stanovišta, materijalni razvoj treba zasnivati pre svega na maksimalnom iskorišćenju već raspoloživih, procesno angažovanih, osnovnih činilaca proizvodnje. Istovremeno, razvoju privrednog sistema, njegovom razuđivanju tekućom ekonomskom politikom, treba prioritetno obezbijediti što potpunije funkcionisanje na području raspodjele te jačanja materijalne osnove udruženog rada u privredi, kao i na području većeg ujednačavanja i stabilizovanja uslova sticanja dohotka. Ovako postavljeni zahtjevi, po našem mišljenju, pretpostavljaju neke konkretne zadatke i mjere:

1) Uži izbor prioriteta u materijalnom razvoju i njihovo veće podržavanje mjerama tekuće ekonomske politike. To bi se naroči-

Digitized by Google

to odnosilo na razvoj osnovnih poljoprivrednih proizvoda i stočarstva, hidroenergije i uglja, metala, inostranog turizma i stambene izgradnje.

2) Veća selekcija prioriteta u oblasti investicija, njihovo veće podređivanje prioritetima u razvoju i veća orijentacija na domaće naturalne elemente ulaganja (oprema, tehnologija), čemu bi pogodovali i predloženi prioritetni pravci razvoja (poljoprivreda, hidroenergija, ugalj, inostrani turizam, stambena izgradnja).

3) Postupno povećanje minimalnih stopa amortizacije, redovnija i potpunija revalorizacija kategorije »nabavna vrijednost osnovnih sredstava«. To bi bio vrlo efikasan metod ne samo povećanja reproduktivne sposobnosti privrede već i realnog utvrđivanja dohotka i svođenja tražnje za sredstvima potrošnje u realne okvire mogućnosti proizvodnje.

4) Postupno smanjenje učešća u zahvatanju dohotka od organizacija udruženog rada u privredi te brže povećanje njihovog učešća u akumulaciji.

5) Utvrđivanje, na osnovi samoupravnog dogovaranja i sporazumijevanja, učešća pojedinih potrošača u proširenju kapaciteta onih grana koje su njihovi snabdjevači najvažnijim repromaterijalom (na primjer, društveno dogovoreno učešće za izgradnju energetskih objekata, proizvodnju nekih metala, željezničkog transporta).

6) Promjena relacije cijena, s tim što bi se društveno dogovoreni kriterijumi za ugrađivanje »faktora razvoja« u cijene nekih važnijih proizvoda (na primjer, za električnu energiju, kukuruz i eventualno druge osnovne proizvode).

7) Brže uvođenje ekonomske stanarine.

8) Dogovaranje o osnovnim kriterijumima i na njima zasnovanim samoupravnim sporazumima ili o donošenju zakona za utvrđivanje dohotka stečenog u izuzetnim pogodnostima i njegovog slivanja u fondove akumulacije.

9) Potiskivanje kreditnog odnosa, između ostalog, uvođenjem mehanizma postupne revalorizacije kredita.

To bi bila neka od najvažnijih područja čijim bi rješavanjem bili inspirisani pristupi izradi narednih srednjoročnih planova i tekućoj ekonomskoj politici. Njihovo veće uključivanje i respektovanje usmjeravalo bi ekonomsku politiku na dalju razradu i potpunije funkcionisanje privrednog sistema, na dinamičniji i stabilniji razvoj. Ona bi time izgubila potrebu za dometom koji prelazi okvire privrednog sistema. Po pravilu, svako prelaženje tih okvira samo prividno »dinamizira« razvoj (povećava nominalni rast, odnosno povećava raspon između nominalne i realne stope rasta društvenog proizvoda), podstiče nestabilnost, narušava neophodne srazmjernosti u razvoju, u prvom redu između proizvodnje i potrošnje, kida ili deformiše vezu između rada i dohotka i ima niz drugih neželjenih posljedica. Konačno, sve to ostavlja

Digitized by Google

prostor za stihijno djelovanje zakona vrijednosti i subjektivističku redistribuciju dobijenih rezultata takvog njegovog djelovanja. Otuda neophodnost, imperativna potreba da se postigne što potpunija usaglašenost funkcionisanja privrednog sistema, plana i ekonomske politike, i izvrši izbor pravaca razvoja materijalne proizvodnje koji najviše doprinose postizanju takvog usaglašavanja, što, istovremeno, znači i približavanje optimumu između dinamičnosti i stabilnosti razvoja.

Digitized by Google

Boris Nonevski

Neizbrojiva lica sveta

Šest dana (17—22) marta ove godine — u okviru 27. festivala jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma u Beogradu — odmotavali su se zapisi, ukazivali su se pred nama, preciznim okom filmske kamere, uhvaćeni tragovi egzistencije, suprotstavljajući se prolaznosti i zaboravu. Sto dvadeset dokumentarnih, kratkih igranih i animiranih filmova, snimljenih u svim našim republikama i pokrajinama, trebalo je da *posvedoče* o našim nedoumicama, brigama i životnoj radosti, ali istovremeno i da pokažu šta je ljude *uzbuđivalo* u jednom fragmentu vremena, koji su problemi izazivali umetničku svest da ih ona podiže na nivo estetske egzistencije.

Što dužina emitovane filmske trake nije veća, razlog je — kako će objaviti umetnički direktor najstarijeg filmskog festivala kod nas — »borba za *kvalitet*, borba za nove kinematografske vrednosti, sa željom da se osrednjost i prosečnost udalje što više od festivalske takmičarske pozornice«. Sledeći tu zamisao, sa mape programa ovogodišnjeg festivala biće izbrisana ona mesta gde su se iscrtavali namenski i EPP filmovi. Samim tim znatno je smanjen broj zvaničnih nagrada, a donekle i dani festivala. Preostali obim dokumentarne, kratke igrane i animirane proizvodnje organizatori će razvrstati u *zvaničnu konkurenciju* (skupina fil-

Digitized by Google

mova koji su stekli agreman da učestvuju u trci za nagrade) i u *informativnu sekciju* (kratkih filmova koji u sebi ne nose neophodan kvantum estetske energije da bi se mogli svrstati u prethodno izvlačenje, ali dovoljno umetnički vrednih da bi mogli biti prikazani na najvećoj jugoslovenskoj smotri svog žanra).

Smanjivanjem asortimana produkcije, međutim, nije umanjen njen volumen. Ove godine proizvodnja dokumentarnih filmova beleži znatno povećanje. Pri tom se ova konstatacija može podjednako da odnosi koliko na broj producentskih kuća toliko i još više na nove autorske individualnosti. Plima novih ostvarenja osobito se oseća u žanru animiranog filma, gde naši autori ostvaruju vrednosti koje su samerljive u koordinatama svetske filmske produkcije. Taj rast i svetski glas domaćeg crtanog filma verovatno je uticao da se njime sve masovnije i uspešnije bave mladi stvaraoci.

Pre nego što krenemo u susret sadržajima ovogodišnje festivalske sezone treba se zaustaviti na jednom bloku u festivalskom repertoaru koji nadilazi puko estetsko vrednovanje. Reč je o setu dokumentarnih filmova posvećenih životu i revolucionarnom delu predsednika Tita. U toj temi oprobali su se: Puriša Đorđević u *Zapisima*, gde je posredstvom autentičnih snimaka i dokumenata rekonstruisan jedan radni dan druga Tita; Besim Sahatchiu u filmu *Tito i Kosovo — '79* donosi najznačajnije sekvence Predsednikove posete Kosovu 1979. godine; *Čestitka* Nikole Majdaka je filmski zapis o pozdravima iz Vojvodine upućenim drugu Titu za 87. rođendan; Srđan Hadžić scenario za svoj dokumentarni film *Drug Tito — Ljubljana* sastavlja od poruka i telegrama koji stižu iz zemlje i inostranstva Predsedniku na Klinički centar glavnog grada SR Slovenije; *Dar* Milana Bulatovića je zapis o poseti predsednika Tita Aranđelovcu i predaji skulpture vajara Miodraga Živkovića. I, na kraju, nezaobilazna biografska hronika *Tito* Krste Škanate, kojom je otvorena počasna projekcija ovogodišnjeg festivala dokumentarnog i kratkometražnog filma. To su autorska dela koja najneposrednije ocrtavaju Titovu ličnost. Na ovoj smotri videli smo, takođe, isto toliko, ako ne i više, filmova gde je Titova pojava neizbežna da bi se izgradio dokumentovan tematski sadržaj scenarija. U tom kontekstu ukazujemo samo na *Kadinjaču* Miodraga Jovanovića i na *Edvarda Kardelja* po scenariju Ivana Hvale, Matijaža Kmecla i Milana Ljubića, a u režiji Milana Ljubića. Na taj način filmski stvaraoci pridružili su se svojim jezikom htenjima i željama svih Jugoslovena, a 27. festival jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma posredovao da oni prozvuče u horu.

Da 27. festival jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma ne bude puka smotra filmskih autora, odnosno njihovih dela, organizator je uložio dodatan napor. Naime, koncept festivala organizator je proširio pratećim manifestacijama čiji je cilj bio da obogate njegov sadržaj. U tom smislu hvale je vredno održavanje akademije povodom stogodišnjice rođenja prvog film-

Digitized by Google

skog snimatelja na Balkanu, Miltona Manakija iz Bitole, ali ne po njenom svečanom ornatu, jer toga nije bilo, već po radnom ambijentu. Zasluga za taj ugođaj pripada koliko invenciji organizatora, toliko i više istraživačima Manakijevog opusa iz Skopja: Ilindenki Petruševskoj, Gorgiju Vasilevskom i Dimitru Osmanliju. Oni su, pomenutim redom, saopštavali svoja saznanja i otkrića o Manakijevom opusu, a Kinoteka iz Skopja dostavila je za tu priliku novootkrivene filmske snimke Miltona Manakija. Da ovaj čas iz istorije makedonske, jugoslovenske i balkanske kinematografije ne bude idealan, pobrinuli su se sami filmski radnici. Dugo posle akademskih četvrt sata većine njih nije bilo na zakazanom susretu, tako je skup započeo pred (polu)praznom Malom dvoranom Doma sindikata.

Već je postao manir da se ovakvim manifestacijama kao obavezujući dekor dodaju simpozijumi. Međutim, ako se oni po svaku cenu uguravaju u programe, i onda kada se za takvu raspravu nije obezbedio neophodan minimum kvalifikovanih sudeonika, kada, shodno tome, izostane dijalog, tada ta dokazana forma naučnog komuniciranja sklizava u puki zahtev pred blagajnom sponzora, odnosno devalvira kao jedna numera-referenca u godišnjim izveštajima.

Svojom siromašnom trpezom simpozijum pod naslovom »Samoupravljanje i domaći film« pokazao se kao reprezentativni uzrok izneverenog dijaloga. Uvodna izlaganja dr Draška Rađepa i Božidara Zečevića, koja su trebala da dozovu okupljeni svet na razgovor, da isprovociraju pitanja i rađanje ideja — jedva da su bila dovoljna sama sebi. Nakon njihovog nastupa, umesto žamora, ostala je tišina. Ljudi kao da su se pitali: Je li to sve? Uzaludan je bio napor voditelja projektovanog razgovora. Za njegovo insistiranje razumevanje su pokazali jedino oni pretplaćeni diskutanti koji kao konstanta isplutavaju na svim skupovima te vrste. A kada su i oni završili svoj posao, simpozijum je za pola sata i nešto više »obavio svoj zadatak«. Da li je to sve tako jasno i jednostavno u koordinatama samoupravljanja i jugoslovenske filmske produkcije?

Između i mimo takvih sadržaja na martovskom festivalu jugoslovenskog dokumentarnog filma videli smo, odnosno slušali: program nagrađenih filmova koji su svojim umetničkim vrednostima zaslužili priznanja na domaćim i inostranim smotrama; retrospektivni izbor dokumentarnih filmova na temu samoupravljanja; susret sa studentima jugoslovenskih filmskih škola i neizbežne konferencije za štampu koje su sa nekim svojim seansama bile temeljitije od onog nesrećnog simpozijuma.

No, približimo se filmovima. Oni su rotaciona osovina oko koje se okreće sav svet festivala. Ali kako? Na koji način iz te mamutske produkcije izabrati najbolja ostvarenja ili, što je još teže, pomoću kojih kriterijuma sintetizovati kinestetičko iskustvo — pretočiti slike u ubedljive reči?

Digitized by Google

Organizatori su aktom selektiranja, odnosno podvajanja programa na zvaničnu i informativnu sekciju, na neki način prokrčili put u nepreglednoj šumi repertoara. Izdvojivši filmove koji, po njihovom mišljenju, mogu da konkurišu za zvanično vrednovanje, oni su u neku ruku usmerili našu pažnju. Ali i tako stratifikovana produkcija zahvata masu od pedesetak dela. Isuviše velik zalogaj da bi se, ovom prilikom, mogla iskazati po koja reč, a kamoli da bi oni bili podvrgnuti analitičkom raslojavanju. Kao mogući izlaz iz nemogućnosti da se raspravlja o festivalskom repertoaru u totalu, ovaj izveštač prikloniće se jednom »kompromisnom« postupku, odnosno dozvaće u pomoć svest i savest zvaničnog žirija, a pri tom njihov, sada već dvostepeni (iz zvanične konkurencije odabran) uzorak neće upotrebljavati kao zaklon ili kišobran od eventualnih kritičkih padavina.

Raspravljati o pobednicima naspram celokupne produkcije festivala bilo bi još jedno ogrešenje prema autorima kojima žiri nije otvorio trijumfalne kapije. Ono može biti pročitano i kao naknadni aplauz, kao ograđivanje olimpijaca još jednim prstenom od ostalih stvaralaca. A toliko puta do sad uverili smo se da stvaralaštvo nije samo slavom ovenčana estetska svest, da žiri i kod otvorenih očiju ne vidi autentične umetničke vrednosti.

Alibi za takve nedoumice ovaj autor nalazi na dva punkta. Prvo, onamo gde se ne slaže sa kolektivnim ukusom zvaničnog ocenjivača, svoj stav će pokušati da izdvoji i u granicama svojih mogućnosti da ga obrazlaže. Drugo, i pored toga što žiriranje kao neprimeren oblik vrednovanja umetničkog dela može biti podatljiv medij za heteronomno prosuđivanje estetskih vrednosti, za njihovo podvođenje, recimo, nacionalnoj sujeti ili klanovskim podmetanjima — u ovom slučaju, izuzev nagrade za kratki igrani film, sve odluke žirija bile su dočekane podjednakim aplauzom i publike i javne kritike.

Pobednik nad pobednicima, ovogodišnji nosilac »Grand prix«, bio je animirani film *Riblje oko* Joška Marušića. Uz scenarij Gorana Babića, reditelj animira jedan relativno nov problem čovekovog opstanka. Reč je o nesuzdržanom, neracionalnom iskorišćavanju prirodnih bogatstava, o jednom odnosu sa ekološkom sredinom, gde čovek pomera ritam u kružnom kretanju materije. Ostvarujući razmenu sa prirodom samo uzimanjem, ne uzvraćajući joj ničim, ona menja svoju ćud. Ljudima se suprotstavlja kao sumanuta i neukrotiva goropad.

Radnju, u kojoj je umetnički elaborirana ta ideja-istina, autori lociraju u svakodnevnici jednog ribarskog seoceta. Život ljudi se odvija po ustaljenom ritmu. Sve što imaju vezano je za more i dobijaju od njega. Noću se otiskuju na pučinu da bi se ujutro vratili s bogatim ulovom. Ali, jednog dana »red stvari« se poremećuje. Ribari se, ništa ne slutećí, pripremaju da odrede svoj dan. No, riblje oko — svevideće oko prirode — vreba njihov odlazak. Samo što su se ukrcali u čamce, jato riba se iskrcava na kopno da bi započelo neumoljivu osvetničku orgiju. Upadaju u ribarsko naselje i ubijaju sve živo, da bi ujutru sav plen u krvavim mrežama od-

Digitized by Google

vukle u dubine mora. Lovci (te noći i ljudi i ribe) mimoilaze se. A da su se i susreli, svejedno, akordi rekvijema već su ispunjavali životni prostor čoveka.

Takvu moguću Bartolomejsku noć ljudskog roda Joško Marušić iscrtava ubedljivim umetničkim znacima. Film je jezgrovit i konzistentno oblikuje ideju.

Za prsa iza pobednika, ovenčani »Velikom zlatnom medaljom«, stali su filmovi: animirani *Ruka* Darka Markovića iz Skopja, dokumentarni *Mravi* Petra Lalovića iz Beograda i, u žanru kratkog igranog, *Čin* Nikole Stojanovića iz Sarajeva.

Možemo reći da je Darko Marković obavio pola posla izborom sižea nad kojim će dalje nadograđivati sopstvenu imaginaciju. Ruka je početak i trijumf čovekove egzistencije. U njenim mišićima i žilama, pored krvi, jednako otkucava celokupno čovekovo trajanje. Njome se on uspravio pred istorijom, koliko i pridržavao da se ne izlomi padajući od sopstvenih udaraca. Uzdignutim rukama dozivao je bogove; zategnuvši mišiće, obrađivao je polja i vitlao sabljom. Rukama, dvema rukama, podizao je piramide i Partenon, islikavao Mona Lizu i zografisao protorenesansnog sv. Gavrila i Kurbinovu. Drugom prilikom, u izmenjenim okolnostima, jedan prst, ispružen napred, bio je dovoljan da ga slede hiljade ruku i poput termita da razruše graditeljstvo milenijumâ. Rečju, ruke — to su ljudi. Zato one sobom nose jedno pomešano značenje razapeto između divljenja i ogavnosti. To semantičko polje ostaće trajan izazov umetničkim istraživanjima. U njihovom rezultatu, u oblikovanom estetskom predmetu, lepeza tumačenjâ kretaće se od odioznih interpretacija (pada nam na pamet, u ovom momentu, Mikelanđelova Davidova ruka) do identifikovanja sa zločinom (Sartrove *Prljave ruke*).

Da s ruku vreme nije spralo mitološku patinu, da one mogu još da emituju estetska zračenja — pokazuje film Darka Markovića. Skopski autor svoje delo izgrađuje na povezanosti rukâ sa prvim korakom, sa hodanjem. U nejaka deteta ruka starijeg je prvi pokretač, rasterivač straha i potpora u savlađivanju algebre hodanja. Tu njenu moć da štiti i pokreće, da sklanja prepreke i udovoljava željama, kao sećanje na svoju prošlost, dozivaju u životu i odrasli. Tako ruka postaje sinonim socijalne moći. Jedan njen potez može da vredi za sva naprezanja svekolikog življenja. Čak i više. Ta već sada nevidljiva ruka svom štićeniku omogućava da bez naprezanja menja mesto stanovanja, sklanja ga ispred buke velegrada dovodeći ga u idilični krajolik prirodnog ambijenta, sputava životnu radost ljudi, zabranjuje njihovu zabavu, da bi očuvala duševni mir nejakih živaca svog čoveka. I tako dalje, sve u istom stilu. Ali, kako preterano podupiranje deteta odlaže njegov samostalni hod, naslanjanje čoveka na svemoćnu muskulaturu ruke kao otuđenog socijalnog mehanizma u njemu atrofira mišiće, menja način i kriterijum življenja. Sopstvene noge prodaje za umetne socio-političke štake plaćajući njihovu uslugu odustajanjem od sopstvenog identiteta. Kada, pak, jednog dana, istorija iz nje izvuče i poslednji atom snage, ostarela ruka posustane, a

Digitized by Google

bastardni junak, nesposoban da samostalno korača kroz život, pokuša da promeni ruku-štaku, ona ga odbacuje jer već ima novog štićenika.

Skinuvši jednu semiotičku narukvicu sa čovekovih ekstremiteta, Darko Marković gradi minucioznu alegoriju na jednu sortu ljudi, odnosno na adekvatan društveni segment koji ih omogućava. Treba li dodati i to da je osnovna ideja skopskog autora data kroz ubedljivu animaciju slika i da, pri tom, pojedini kadrovi imaju autonomnu umetničku vrednost kao slikarska ostvarenja.

Dokumentarni film *Mravi* Petra Lalovića prikazuje jedan fragment iz života faune. Kolektivni junak njegovog trinaestminutnog projekta su mravi, i to njihov život, bolje reći, borba za opstanak na jednom močvarnom terenu. Oko filmske kamere beleži sukob dva tabora (crnih i žutih) mrava izazvan nesporazumom oko plena. Slučajno ili namerno, sasvim svejedno, tu posmatramo dve omanje skupine kako se otimaju oko gusenice. I kada nijedna od njih ne uspeva da zadobije preimućstvo, one, samo njima znanim jezikom, dozivaju ostale članove zajednice. Rasplamsava se bitka do obostranog uništenja. Taj prizor posmatra, iz visine, zavaljen u granje šumskog drveća, jedan orao. Rat se završava a da se ništa nije izmenilo u životu mrava. Oni i dalje iznose larve, spremaju stanište, prikupljaju hranu, a jedino orao izvlači korist od njihove Pirove pobede.

Pored precizne dokumentarnosti u islikavanju života jedne mikro zajednice, koji se ne vidi iz našeg lapidarnog opisa, Petar Lalović svom filmu, to verujemo da je moguće naslutiti, nadodaje jedno dublje značenje koje izrasta iznad puke deskripcije. Tako koncipovan film može biti ogledno polje gde će čovek kao racionalno biće testirati svoju savest i postupke. Područje sukoba u njegovom životnom prostoru mogu biti ideološke netrpeljivosti, nacionalna isključivost, rasna netolerantnost, generacijska suprotstavljenost, svejedno, sukobljavanje ne razvezuje Gordijev čvor suprotnosti. U najboljem slučaju, može da ih odloži. Dalje, *Mravi* pokazuju da rat do istrebljenja, kao moguća sumorna, zašto ne reći sumanuta, vizija čovečanstva, nije patent ljudi. Proizvodeći ga po licenci životinjskog sveta, čovek samo pokazuje koliko je intiman sa jednom takvom egzistencijom, koliko je sićušan njegov iskorak u civilizacijskom prostoru. Ovim ni izdaleka nisu iscrpena moguća značenja ovog izuzetnog dokumentarca, ali dodajmo i to da je on jedna od najboljih filmskih basni, i to ne samo naše kinematografije.

Kratki igrani film *Čin* Nikole Stojanovića — treći među jednakima — nije u sebi imao dovoljno snage da okupi sve članove žirija oko jedinstvene ocene. Titulu najboljeg u svom žanru sebi je okačio minimalnom prednošću od jednog glasa (5 : 4). Dva člana zvaničnog ocenjivačkog tela smatrala su da je »Veliku zlatnu medalju« zaslužio film *Ane* Živka Nikolića, a druga dva da je *Parnjača* Matijaža Žbontara najbolji kratki igrani film.

Digitized by Google

Kinestetička nadgradnja *Čina* utemeljena je, tačnije, izrasta na noveli *Krađa* Aleksandra Tišme. Iz nje Stojanović izvlači filmsku priču o čoveku u nedoumici između besadržajnosti privatnog života (punog nerazumevanja i neuroza) i perspektive neizvesnosti.

Kada porodica nije mogla da amortizuje rastuće traume življenja (ljut na sebe i suprugu), junak ove priče napušta kuću da bi potražio (i za kratko našao) smiraj u kasnom jesenjem danu. Međutim, dok je u hladnoj vodi velike reke ispirao toksične naslage življenja, nepoznati čovek mu je odneo odelo, da bi se nekoliko trenutaka kasnije sa obližnjeg mosta bacio u reku. Našavši se u situaciji jedinog očevica, junak se odriče sopstvenih očiju (ništa nije video!), ušiju (ništa nije čuo!), da bi mu za njima odletela i savest.

Ogoljenih čula, čoveku obolele savesti život postaje najveća opasnost. On beži i okreće se da ga ne bi sustiglo tužno sećanje sive prošlosti, hita brzo i uplašeno sve dok se ne izgubi u beziražajnoj ravnici, stopalima ostavljajući zapis o bekstvu iz života kao načina življenja.

Ovim filmom, kinestetički neosporno najsuperiornijim u oskudnoj produkciji kratkog igranog filma, zatvara se krug zvaničnih kapitalaca 27. festivala jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma. Drugi krug trofejnih primeraka, ovenčanih »Zlatnom medaljom«, formiraju: *Zašto?!* Nikole Jovičevića, kome je pripala nagrada za najbolji scenario; Ninković za kameru u filmu *Pobedićemo;* Božo Potočnik za muziku u *Baladi o Podravini;* J. Trtnik, koji je adaptirao najbolju tonsku pozadinu filmu *Favorit* i Teraku Seljami, koji je svojim *Kokanom* bio najuspešniji debitant.

Dokumentarni film *Zašto?!* je kolaž sekvenci iz naše sudske prakse. Tačnije, u njemu su, bez retuširanja, izneti fragmenti suđenja u osnovnim sudovima udruženog rada za zaštitu samoupravnih prava radnikâ. Birajući primere gde paragrafi, odnosno njihovi tumači, ne pokazuju ni najelementarnije razumevanje za ljudske sudbine i, pri tom, nadopunjujući ih kadrovima iz privatnog života ljudi uskraćenih prava — Jovičević dokumentovano posvedočuje o traumama, šteti i psihičkim patnjama koje oni podnose zbog nesamoupravnih odluka u osnovnim organizacijama udruženog rada.

Tim filmom, koji se ne odlikuje ontičkim svojstvima u kinestetičkom posredovanju tema, autor je izborom sekvenci koje se događaju »ovde i sada«, koje se tiču čoveka, i zadobio punu podršku gledališta u izricanju osude jednom mentalitetu koji od paragrafâ ne vidi ljude ili, ako negde iza njih vire njihove glave, napumpava ih da bi ih potpuno zaklonio.

Budući da ovaj izveštač nikada nije bio iza filmske kamere, niti je zavirivao u studija gde se sinhronizuje muzika i ton sa filmskim zbivanjima na ekranu, on sebe ne smatra kompetentnim da raspravlja o tim konstitutivnim elementima filmskog stvaralaštva. U ovom slučaju, u izdvajanju kamermana, tonskih maj-

Digitized by Google

stora i kompozitora i u njihovom proglašavanju laureatima, on vidi oslobađajući akt u procesu demistifikovanja kinestetičkog stvaralaštva. Film je dugo, najverovatnije po uzoru na ostale umetnosti, bio proglašavan »proizvodom« jednog autora, tačnije, njegovu špicu potpisivali su svi sudeonici, ali u javnosti, u našem sećanju, figurirao je prevashodno reditelj. Ovako, izdvajanjem ostalih stvaralaca, ne samo što se podsećamo da je film kolektivan umetnički čin, već se, iako ne retroaktivno, koriguje jedna nepravda koja je učinjena timovima kinestetičkog oblikovanja.

Tako je iz kvinteta ovenčanih »Zlatnom medaljom« ostao film *Kokan* debitanta Teraku Seljamija. I pored toga što je pravljen studentskim džeparcem Inex-filma, u jeftinijoj crno-beloj tehnici, *Kokan* sobom nosi svežu boju, jedan autentičan odlomak iz studentskog života. To je ubedljivo ispisan notes o stanovniku Studentskog grada, Kokanu, momku kakvog majka dva puta ne rađa. Poreklom iz Sandžaka, unuk hodže i popa, dete bez oba roditelja — pored urođene bistrine, u veliki grad će poneti lišenost roditeljske ljubavi. I umesto da se savije, kao u standardnim studijama ili jeftinim, stereotipnim fabulama, on prihvata izazov života, ali na svoj, kokanovski način. Podjednako je uspešan kao student, kao sportista, a, bogme, i kao neumoran u kompenziranju uskraćene ljubavi majke. Prevodeći je na erotski plan, on se ne iskazuje kao nezajažljiv erotoman. Zajednica devojaka koje oko sebe okuplja više je tu da bi mu nadomestila bela mesta na njegovoj karti življenja. Dabome da u tom rezervatu njegovih ljubavnica, koje se međusobno znaju i sarađuju oko emotivnog zbrinjavanja svog ljubimca, ima i elemenata patološkog vezivanja za čoveka problematične emotivne strukture, koja se u krajnjoj instanci ispoljava kao osveta nad ženskim rodom.

Student Teraku Seljami je, pored talenta, ovim filmom pokazao da ukorenjenost u socijalnom miljeu, tačnije, duhovno pripadanje načinu života čiji se fragmenti saopštavaju filmskim jezikom, može biti preimućstvo, nevidljivi saveznik u nastajanju umetničkog dela.

Krećući se u koordinatama ukusa zvaničnog žirija, stižemo do poslednja tri filma koja su zadobila njegovo dopadanje: *Planina zove* Milorada Benića, *Pet filmova o Nives K. K.* Nenada Puhovskog i *Ritem dela* Frančeka Rudolfa.

Planina zove je odlomak iz života alpskih jedinica Jugoslovenske narodne armije. Milorad Benić je »uhvatio« dramatične sekvence jedne rutinske vežbe kada bataljon vojnika i starešinâ, ispunjavajući zadatke redovne obuke, savlađuje planinske litice nedostupne i divokozama. To je film o prirodi surove naravi, koja čoveka, isprečivši se pred njim, namah stavlja ispred puščanih cevi neprijatelja, ali, kada joj se priđe kreativno, kada se pridobije njena naklonost, ona se pretvara u zaklon, u saveznika borca.

Kreativne ličnosti, ljudi koji stvaraju, uvek su bili izazov za stvaralaštvo. Toliko puta oko se naprezalo da otkrije tajne njihove magične ličnosti, da dokuči vrela ontičke moći transgresije. Na tragu te zamisli — umetničke transkripcije umetnosti — i Nenad

Digitized by Google

Puhovski izgrađuje osobenu materijalnost svog dela *Pet filmova o Nives K. K.* U njegovom projektu napravljen je pokušaj da se kamerom islika portret osebujne ličnosti i dela zagrebačke slikarke Nives Kavurić-Kurtović. Puhovski razapinje platno i petorici filmskih umetnika daje reč da iznesu svoje viđenje filma o Nives Kavurić-Kurtović. Na tim idejnim skicama autor kasnije izgrađuje svoju projekciju. Tako taj film nije puko sabiranje rezultatâ jedne ankete, već u krajnjem obliku dobijamo jedno, uslovno da kažemo, stvaralačko uopštavanje. Pored (uspešnog) pokušaja da se u jednoj tački saberu gledišta više autora, da se film uobliči kao kolektivno sažimanje ideja, rad Puhovskog na ovom festivalu bio je jedinstven i po tome što je on kreativno pomirio dva žanra, dva plana umetničkog posredovanja. Film započinje dokumentarno, da bi se završio efektnim oživljavanjem, animacijom slika Nives Kavurić-Kurtović. Ne samo zbog toga, smatramo da je ovo delo svojim ostalim dostojanstvima zaslužilo veće odličje nego što je kurtoazna diploma festivala.

Pored filma *Planina zove, Pet filmova o Nives K. K., Ritem dela* Frančeka Rudolfa je treći ravnopravan nosilac diplome. Polazeći od autentičnog ambijenta, a nešto i »režirajući« rad grupe radnika na jednom objektu, autor je, vešto se koristeći efektima muzičke kulise, komponovao ubedljivu filmsku baladu o sumornom, uspavljujućem učinku jednoličnog rada. To je socijalni, naučni, a pre svega umetnički dokument o usporavanju krvi u čoveku, o pomanjkanju koncentracije i angažmana kada se nađe u situaciji da ekstremiteti, mišići ruke, budu ekvivalent njegovom sveukupnom biću. I pored toga što za sve vreme trajanja filma nije izgovorena nijedna reč, autor se odlično sporazumevao sa publikom. Kod auditorijuma on je našao satisfakciju za svoj rad. Međutim, nismo sasvim sigurni da decibeli aplauza žirija sustižu visinu umetničkih vrednosti *Ritma dela.*

Ploveći zvaničnom maršrutom žirija, možemo kazati da smo obišli značajnija mesta ovogodišnje jugoslovenske dokumentarne, kratke igrane i animirane filmske produkcije. Ali, na tom putu, svejedno što su se ukazivala zanimljiva mesta, strogo naznačene usputne stanice nisu dopuštale pristajanje. Red vožnje žirija onemogućio je da se u trijumfalno krstarenje uključe filmovi poput filma *Lutke snova* Zlatka Grgića i Boba Godfreyja, kandidata za »Oskara«, *UFO* Petra Gligorovskog i *Eppur si muove* Zorana Jovanovića. Zadržimo zato za trenutak pažnju na ovim ostvarenjima.

Junak Grgićeve i Godfreyjeve animirane kreacije je čovek dobijen urbanom destilacijom života. Iznenada zatečen u megalopolisu, on ne uspeva da uspostavi elementarne socijalne interakcije. Ostavši bez kontakta sa ljudima, među tolikim svetom, on nije u stanju da neposredno doživi život, već mora da ga kupuje. Na taj način ne samo što se proširuje područje osame, nego isto tako i surogati koji se nude postaju agresivniji. Tako junak filma *Lutke snova* upada u makaze naerotizovane ulice-izloga i neadekvatnosti socijalnog ambijenta da bi amortizovao vlastitu

Digitized by Google

žudnju za erosom. Unutrašnji sukob razrešava na taj način što poseže za surogatom — kupuje lutku po meri svojih snova. Eliminišući unutrašnji sukob, samotnik velegrada prevodi ga na socijalni plan. Ona ista sredina koja je seks preselila u podrum čovekove egzistencije zabranjuje mu da svraća tamo. Odbačenog od samog sebe i od sopstvene okoline, čoveka jedino prihvataju snovi. Lutke poput ptice iz kaveza napuštaju grad i odnose ga sa sobom.

Ako je prilikom vrednovanja filma *Lutke snova* žiri na delu pokazao autonomnost vlastitog ukusa ne povodeći se za zvučnom kandidaturom Grgićevog i Godfreyjevog filma za »Oskara«, u procenjivanju filmova Petra Gligorovskog i Zorana Jovanovića njihovi estetski kriterijumi evidentno su u nesporazumu sa umetničkim dostojanstvom.

Animirani film *UFO* Petra Gligorovskog je priča o „odloženim susretima treće vrste«. Naučno-tehničkim uzletom dvadesetog veka čoveku su se otvorile neslućene perspektive u saznavanju, menjanju sveta. Iskorak u nepoznati prostor premašio je maštanja svekolikog njegovog trajanja. Odjednom su ljudima postala dostupna mesta koja su kroz čitavu istoriju bila rezervisana za bogove. Uzimajući devičanstvo zvezdanim prostorima, oni ne samo što preko njih razrastiru područje svoje egzistencije, već su u stanju da uspostavljaju kontakt sa drugim oblicima života. U animaciji Petra Gligorovskog intergalaksijalna visokoorganizovana materija, koju mi ovozemaljci nazivamo život, šalje čoveku glasnika sa uzorkom nekog dalekog kosmičkog sveta. On se otvara pred njim čudesnim bogatstvom boja (života), uporno insistira da sasluša njegove poruke, ali čovek, u početku zatečen, a kasnije bojeći se nepoznatog došljaka, odustaje, skriva se pred mogućim kontaktom sa drugim svetovima. U stvari, zarđali lanci svesti kojima je on prikovan za Zemlju, sićušni atom kosmosa, onemogućavaju ga da drukčije doživi prirodu. Antropomorfni tunel civilizacije, koji Gligorovski ilustruje dokumentarnim kadrovima, u svojoj utrobi nosi više padova nego uzleta. Saplitao se u njemu čovek bolestima, kataklizmama, eksploatacijom, a nadasve ratovima, koji su mrvili njegovo biće, sakatili život, utuvljavajući mu u svest bespomoćnost i strah. Takav čovek koji još nije raščistio sa samim sobom nije u stanju da umnožava, da udružuje svoj način života sa kosmičkim svetovima. Intergalaksijalni glasnik odlazi da potraži podatljivija bića, a junak filma nastavlja svoj jednosmerni hod.

Što ova alegorija na račun čovekovog ovozemaljskog opstanka nije efektnija, ubedljivija, razlog je u tome što je Gligorovski unekoliko prekoračio filmsko vreme, s jedne strane, i, s druge, njegova zvučna kulisa toliko je gusta i jaka da na momente zatvara radnju. Čulo sluha je do te mere napadnuto tonskim ilustracijama da zatvara komuniciranje sa osnovnom idejom.

Razarajuće dejstvo rata predmet je umetničkog interesa i Zorana Jovanovića. U animiranom filmu *Eppur si muove* autor iscrtava najpre iracionalnu trku u naoružavanju, a kasnije i me-

Digitized by Google

tamorfoze koje čovek preživljava pod teretom oružja. Zastrašujući arsenali raspolućuju svet na dve antagonističke skupine. Balans snaga naizmenično se narušava i iznova uspostavlja, ali uvek preko života nedužnih ljudi. Njihovi nadgrobni simboli postaju ordenje na grudima vojskovođa. I, koliko je više ljudi pod zemljom, toliko su raskošnija prsa generalâ. Smrt postaje vrhovni kriterijum vrednovanja u gravitacionom polju oružja. Ubadajući perom natopljenim satirom u zastrašujuća skladišta pomora, Zoran Jovanović ne usmrćuje život planete. Njena rotaciona moć, princip kretanja, kao supstanca života, nadrasta silom iznuđeni mir.

Ako smo ovim dodatnim izborom unekoliko upotpunili predstavu o našem filmu malih rolni, a nadasve onim koji na ekranu oživljava pokrete i ideje animacijom slike, nije nam bila namera da dovodimo u pitanje ukus žirija. U njegovom sastavu bili su ljudi dokazanih estetskih kriterijuma. I oni kao takvi nisu mogli da imaju nesporazume sa umetničkim vrednostima. Međutim, onog trenutka kada su svoje kompetencije organizovali u institucionalni oblik, oni se unekoliko razvenčavaju sa vlastitim, individualnim parametrima. Obavezujući kućni red institucije navodi ih da se ponašaju po propisanim pravilima. U tesnom stanu zvaničnih priznanja precizno su nabrojana mesta i kategorije ležajâ. Svako pretrpavanje ne samo što ruši ugled kuće, već dovodi u pitanje i njen opstanak. Zato se dogodilo, i pored evidentne umetničke superiornosti, da u hramu laureatâ animirani film ne dobije nijedno mesto više nego što je unapred bilo propisano.

No, festival ne čine samo pobednici i pored toga što njihovo iznalaženje može biti razlog njegovog postojanja i opravdanja. Okupljeno, bezmalo celokupno jugoslovensko stvaralaštvo dokumentarnog, kratkometražnog i animiranog filma šansa je da se sagledaju njegovi domašaji, usponi (ako ih ima), promašaji — rečju, stanje i stanja tog segmenta umetničkog iskustva.

Još na početku ovog teksta rekli smo da je ovogodišnja letina bila rekordna po broju proizvedenih kratkih filmova. Sada treba još dodati da veštinom »pravljenja« filmova tog žanra ovladavaju ljudi u sve više sredina naše zemlje. Budući da »proizvodi« te vrste — osim originalne ideje i talenta da se ona inventivno kinestetički transponuje — ne zahtevaju mamutski kadrovski i finansijski potencijal kao u igranom filmu, a koji mogu nahraniti jedino razvijeniji kulturni i ekonomski centri, dokumentarni film je šansa da se i »male sredine« (i one je koriste) uključe u stvaralačko oblikovanje kulturnog atlasa naše zemlje. Na špicama smo videli dvadeset i jednu producentsku kuću. Uporedo sa Zagrebom, Ljubljanom, Beogradom, Skopjem, na njima su se ukazivali Bor, Rijeka, Budva i Split. Treba li reći da, zajedno sa proširivanjem spiska organizacija, odnosno gradova odakle dolaze filmovi »kratkog metra«, u kulturnu javnost ulaze i nova autorska imena.

Širenje kreativne javnosti, međutim, oko sebe nije okupljalo adekvatnu receptivnu javnost. Koliko su se umnožavale pokretne slike o našoj stvarnosti — koliko više su se stvarali zapisi o

Digitized by Google

krajevima, ljudima, o nedoumicama i pobedama, o traumama i životnoj radosti — stvarnost dokumentarnog filma sužavala je područje socijalne komunikacije, ograničavali su se njegovi kontakti sa publikom. Jednostavno, nestajao je iz bioskopskih dvorana onoliko koliko ga je bilo više. Prikazivači ga nisu hteli jer nisu imali računicu. Kada je jednoj umetničkoj vrsti koja se još održavala u festivalskim rezervatima pretila opasnost od istrebljenja jer je njen životni prostor — publika (životno područje svake umetnosti) bila naprosto ukinuta, odnosno dokumentarni film njoj ukinut, pojavila se televizija koja će mu pružiti utočište i milionski auditorijum. Ali, kao i svi izbavitelji koji dolaze spolja, koji se iskazuju kao sudbinsko proviđenje, i ona je tražila koncesije. Svoje preživljenje dokumentarni film je morao naplatiti odustajanjem od nekih posebnosti svoga roda. Nastanivši se kao podstanar, on je morao, prvo, da odustane od spontaniteta, a zatim i od autonomije u izboru teme. Nova gazdarica diktirala je vreme, predmet, temu, propisivala tehniku, imajući svagda na umu kućni red svog medija.

Povećana dužina snimljene filmske trake, narastanje volumena dokumentarnog filma ne zahvata adekvatnu količinu života, bolje reći, ne zahvata život na adekvatan način. Dobar deo ovogodišnjeg repertoara bio je koncipovan kao evociranje uspomena, kao sećanje na revoluciju, tačnije, na njene markantne ličnosti i događaje. Montažom sačuvane arhivske građe i kazivanja živih učesnika bilo je i uspešnih rekonstrukcija pojedinih dramatičnih sekvenci revolucije. Sećanje, doduše, ne može biti nadoknada za propušteno svedočenje, ali u nemogućnosti da se na licu mesta nadodaje, sada već istorijskim događajima, rekonstruišući ih, dokumentarni film popunjava prazna mesta i svoje istorije. Kako sada stvari stoje, »preplavljen scenarijima i projektima koji se bave sporednim stvarima i dalekim metaforama«, dokumentarni film još nije u stanju da uspostavi stvaralački kontakt sa maticom života. Problemi koji se tiču čoveka, egzistencijalna pitanja društvenog života »ovde i sada« izmiču oku filmske kamere. Po koji ubedljiv projekat više je rezultat zakona velikih brojeva nego nekakve dijalektičke metamorfoze kvantiteta. Otud smo skloni verovanju da sadašnjost ostaje (budućem) dokumentarnom filmu da je umetnički posreduje na način prošlosti, ali sa jednom prednošću — u arhivama će biti više rolni filmske memorije. Mala uteha za propušteno autentično svedočenje.

Oseka dokumentarnog filma, mada ne u uzročno-posledičnoj vezi, iskazuje se kao plima umetničkih vrednosti animirane produkcije. Ranije pomenuta dela mogla bi biti dovoljna da opravdaju legalitet ovakve teze, ali, ipak, neopravdano je ne prisetiti se i: *Crne ptice* Aleksandra Marksa i Vladimira Jutriša, *Balade o Podravini* Željka Nemeca, *Parabole* i *Crnog znamenja* Miroslava Grčeva, *Homo dogmaticusa* Delča Mihajlova, *Karijatida* Slavomira Ćolića... Uzlet jugoslovenskog crtanog filma, uz neznatne oscilacije stvaralačke forme, za sad se polarizuje na dva punkta u našoj kulturnoj situaciji. Uz već priznate vrednosti (u svetskim

Digitized by Google

razmerama) Zagrebačke škole ravnopravno stoji Skopska. U jednom periodu stvaralačke insuficijencije one prve, skopski autori, kao predstavnici jugoslovenskog animiranog filma, održavaju kontinuitet njegovog međunarodnog uspeha. Autori poput Petra Gligorovskog, Darka Markovića i Miroslava Grčeva uveravaju nas i međunarodnu kulturnu javnost u stvaralačke mogućnosti medija crtanog filma jednog podneblja i umetničke invencije da se ono estetski transponuje. Kada smo se uverili i u kreativno obnavljanje Zagrebačke škole, osobito filmovima Joška Marušića i Zlatka Grgića, nema razloga neverici u dalji prodor jugoslovenskog animiranog filma na međunarodnom planu i u kreativno inficiranje ovim žanrom ostalih sredina naše zemlje.

Kada smo ocrtavali domašaje animiranog filma, nismo hteli reći da je naš dokumentarac anoniman na međunarodnom planu. Naprotiv, *Dae* Stoleta Popova (ovogodišnji kandidat za »Oskara«) i, ranije, *Tulgeš* Koleta Maneva, *Satiemanija* Zdenka Gašparovića, *Malj* Aleksandra Ilića, *Golgota* Meta Petkovskog — laureati su, i to najvećih priznanja, Oberhauzena, Melburna, Istanbula, Krakova, ali kao rezultat velikog utroška celuloidne trake jugoslovenskog dokumentarnog filma. U njemu estetska energija prebiva difuzno i još se uvek zgušnjava incidentno oko pojedinih autora, zahvaljujući njihovom talentu i upornosti, a ne kao nekakva sublimirana umetnička svest, dok na području filmske animacije pravilo dokumentarne produkcije samo izuzetno proviri. I to bi bila sintagma za ovogodišnji martovski festival jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma.

Digitized by Google

Edvard Kardelj: Sećanja

(Državna založba Slovenije — Ljubljana i »Radnička štampa« — Beograd, 1980, strana 268)

Nedavno objavljena knjiga Edvarda Kardelja *Sećanja*, sa podnaslovom *Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944—1957*, predstavlja sintezu najznačajnijih i najzanimljivijih materijala o događajima koji nam do sada nisu bili detaljnije poznati i na koje iz sadašnje perspektive gledamo sa daleko više radoznalosti i iskustva. Ovo delo — poteklo iz pera jednog od najistaknutijih rukovodilaca jugoslovenskog revolucionarnog pokreta i dugogodišnjeg najbližeg saradnika druga Tita u izgradnji revolucionarne marksističke partije, u organizovanju pobede socijalističke revolucije i njenom stalnom produbljivanju, u borbi za očuvanje nezavisnosti i jačanje socijalističke i nesvrstane Jugoslavije — govori o dva izuzetno važna perioda: ratnom, koji je istovremeno propraćen i borbom za priznanje Narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije, i posleratnom, sa posebnim akcentom i osvrtom na kominformovsku 1948. godinu, Beogradsku deklaraciju, potpisanu 1955, Konferenciju komunističkih i radničkih partija u Moskvi 1957, susret sa Mao Če Tungom na toj konferenciji i na druge događaje koji se završavaju Kardeljevim govorom na Četvrtom zasedanju Generalne skupštine OUN 1949. godine.

Iako ovo delo nosi naslov *Sećanja*, ipak, nisu autorovi memoari u klasičnom smislu. Naime, Edvard Kardelj nije napisao svoja sećanja u uobičajenom smislu te reči, jer, kako se ističe u knjizi, Kardelj nikada nije želeo da piše samo o sebi i svom životu, pogotovo ne svoju autobiografiju, a po-

Digitized by Google

sebno ne u obliku klasičnih memoara. Stvaraocima i revolucionarima kao što je bio Edvard Kardelj memoari, verovatno, i nisu potrebni da bi ih svet na taj način upoznao i video ko su bili i šta su radili, jer s pravom smatraju da o njima prevashodno treba da govori njihovo revolucionarno delo.

Prema tome, sigurno je da je u ovom slučaju reč o specifičnoj vrsti literature koja nije samo memoarska, nego i kritička analiza određenih problema i događaja. U stvari, pred nama je knjiga istoriografsko-memoarskog karaktera, kombinovana sa istorijskim analizama. To najbolje ilustruje obrada onog dela u knjizi kada savezničke snage iz Italije pokušavaju da ratnu strategiju usmere prema severu, preko takozvanih Ljubljanskih vrata, to jest preko Slovenije u Austriju i na deo Mađarske. »Za ostvarenje tog koncepta Čerčil je imao u rukama samo dva aduta«, piše Kardelj. »Prvo, Staljin ga je podržavao u pogledu londonske izbegličke vlade i kralja, ali ne i u pogledu prolaska kroz Ljubljanska vrata. Staljin nikako nije bio spreman da ovaj prolaz prepusti zapadnim silama, zbog očiglednih ratnih političko-strateških potreba i interesa Sovjetskog Saveza. A to su istovremeno bili i naši interesi. Drugi Čerčilov adut bio je u relativnoj zainteresovanosti Staljina za Austriju. Zato je Staljin bez komplikacija i dozvolio prelazak trupa zapadnih sila preko Trbiša i Koruške u Austriju. Tu nezainteresovanost Staljina, odnosno Sovjetskog Saveza za posleratnu sudbinu Austrije teško je danas objasniti. Po mome mišljenju, najverovatnije je to da je glavni strateški i politički Staljinov cilj u to vreme bio usmeren prema Istočnoj Nemačkoj, a time, razume se, i prema Poljskoj, Čehoslovačkoj i Mađarskoj. Zato je Austriju ostavljao zapadnim saveznicima da ne bi previše »natezao luk«. Upravo stav koji je Staljin kasnije zauzimao prema Slovenačkoj Koruškoj pokazuje da on ni u jednom trenutku nije računao sa Austrijom kao delom sovjetske »orbite«. Možda je upravo zbog toga nova Jugoslavija na ministarskim konferencijama i na Mirovnoj konferenciji u Parizu dobila najmanju podršku Sovjetskog Saveza upravo kada je reč bila o pitanju Koruške.«

Nesumnjivo je, prema tome, da su ova *Sećanja* nastala kao izraz Kardeljeve želje da savremenom čitaocu na najpogodniji način predstavi određeno vreme i događaje, istorijska fakta, pre svega jedan izuzetno značajan period istorije nove Jugoslavije, kada su vešto izbegavani sporovi ili davani autoritativni otpori u vezi sa pitanjima koja su u to vreme bila od suštinskog značaja za našu mladu državu. Sudeći po svemu, piščev osnovni cilj bio je da nam iznanalizirano prezentira neke događaje u kojima je neposredno učestvovao i istovremeno da savremenike podseti na određene istorijske činjenice koje iz mnogo razloga ne treba nikada zaboraviti.

Prve stranice ove izuzetne knjige, koja je bestseler na jugoslovenskom knjižarskom tržištu, autor počinje od juna 1944. godine, neposredno posle nemačkog padobranskog desanta na Vrhovni štab, CK KPJ i AVNOJ u Drvaru, kada je Kardelj imao dve funkcije: član Politbiroa CK KPJ i predsednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. Kroz sećanja, koja su pisana sažeto, analitično i veoma jednostavno, tako reći za svakog našeg čitaoca, Edvard Kardelj, nam, posle nekih utisaka o Visu, rasvetljava i raščlanjuje politiku saveznikâ prema našoj Narodnooslobodilačkoj borbi, ističe napore Vrhovnog štaba, CK KPJ i NKOJ-a za priznavanje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, zatim govori o Drugom zasedanju AVNOJ-a, svom susretu i razgovoru sa Palmirom Toljatijem, saradnji Vrhovnog štaba NOVJ sa saveznicima i vojnim misijama koje su se nalazile na Visu. »Koliko se sećam«, piše Kardelj, »ova saradnja je bila korektna i nije dolazilo ni do kakvih ozbiljnih nesporazuma, bilo među njima samima, bilo između njih i nas.«

Dosta opširno i zanimljivo je drugo poglavlje knjige u kojem Kardelj govori o sporazumu Tito—Šubašić, zatim o svom prvom susretu i razgovoru sa J. V. Staljinom, kojem je prisustvovao i

Digitized by Google

Šubašić, i o prvom Ustavu Jugoslavije. Treba istaći da Kardelj, kada govori o Staljinu, ne umanjuje njegove zasluge za očuvanje tekovina Oktobarske revolucije, ne negira doprinos i pomoć sovjetske delegacije u borbi za jugoslovenske zahteve i interese na mirovnim pregovorima, ne poriče vojnu i drugu pomoć vlada zapadnih zemalja koju su dale Narodnooslobodilačkom pokretu Jugoslavije tokom rata i kasnije, u periodu ekonomske blokade, ali istovremeno ne prećutkuje Staljinovo nasilništvo, njegov, tradicijama Velikog Oktobra toliko tuđ hegemonizam, ne samo u međunarodnom radničkom pokretu, nego i u odnosima među državama, posebno socijalističkim. Kardelj, međutim, ne može da ostavi bez odgovora ni Čerčilovo ponašanje, kao ni ponašanje onih državnika i ličnosti sa kojima se sreo i razgovarao, a koji su sa pozicija velikih u kombinatorikama u okviru antihitlerovske koalicije pokušavali da Jugoslaviju vrate u nekakav, makar i prelazni oblik monarhije ili da od nje, opet u dogovoru sa Staljinom, stvore sferu uticaja na principu fifti-fifti.

To je, u stvari, period kada se pokretalo pitanje budućnosti nove Jugoslavije, njenog što skorijeg priznavanja od zapadnih država i nastojanja da se učvrsti vlastiti položaj. Tom pitanju je posvećivano dosta pažnje još od 1943. godine, kada je pred bitku na Sutjesci stigla engleska vojna misija i kasnije, februara 1944. godine, sovjetska sa generalom Kornejevim na čelu. Pored ratnih operacija na jugoslovenskom ratištu, to pitanje je bilo jedno od najprioritetnijih. Naročito u ovom poglavlju pada u oči otvorenost, objektivnost i kritička iznijansiranost ne samo u ocenama ličnosti Staljina i Šubašića, nego i kritički odnos prema sebi i svojim postupcima, pri čemu se ne zaobilaze ni nesnalaženja u pojedinim situacijama, kako bi se što verodostojnije i potpunije prikazao dati istorijski period.

Poglavlje o mirovnim pregovorima autor je podelio na teme: kako se odlučivalo, ugovori sa Italijom, sa Molotovom i sovjetskom delegacijom, Državni ugovor sa Austrijom i poruka »da se takav rat više ne ponovi«. Tu su zanimljivi razgovori sa Molotovom, De Golom, američkim ministrom inostranih poslova Bernsom, britanskim ministrom Bevanom, predsednikom vlade Grčke Kaldrisom, koji je u jednom intimnom razgovoru pokrenuo pitanje podele Albanije između Grčke i Jugoslavije.

Pripreme za obračun sa Jugoslavijom su peto poglavlje, koje počinje drugim susretom sa J. V. Staljinom aprila 1947. godine i razgovorom o federaciji sa Bugarskom. Dosta iscrpno se govori i o prvoj sednici Informbiroa i najtežem sastanku sa Staljinom, posle čega sledi ocena o njemu koja je proizvod neposrednih kontakata i utisaka, bilo kad se govorilo o manje važnim ili, pak, najvitalnijim pitanjima za obe zemlje.

Kako autor navodi u knjizi, na sednici Politbiroa CK KPJ donesena je odluka da Kardelj sovjetskoj vladi, odnosno Staljinu predloži da se sva jugoslovensko-sovjetska mešovita društva, osim društava za vazdušni saobraćaj i dunavsku plovidbu, raspuste zbog neravnopravnog statusa naših članova, »koji su bili stalno potiskivani u stranu«, ali koji su dobro znali u kojem pravcu se ide i šta se zapravo radi u tim društvima. »Moram da priznam — s obzirom na prethodno iskustvo sa Staljinom — očekivao sam težak i veoma mučan razgovor«, kaže Kardelj. »U glavi sam pripremio celu strategiju tog razgovora, da bih što manje pogodio Staljina jugoslovenskim predlozima. Ali, na moje veliko iznenađenje, Staljin je bio ljubazan i prijateljski se ponašao ne samo kada me je primio nego i kad je počeo razgovor upravo o toj temi.«

Drugo pitanje koje je pokrenuto u razgovoru sa Staljinom bilo je pitanje položaja i ponašanja sovjetskih stručnjaka u Jugoslaviji. »Rekao sam da dolazi do trvenja i nesporazuma između naših i sovjetskih stručnjaka i da bi, po našem mišljenju, trebalo nešto preduzeti sa obe strane kako bi se nesuglasice odstranile.«

Drugi deo razgovora kome je, pored J. V. Staljina, sa sovjetske strane prisustvovao i ministar inostranih poslova Vjačeslav Molo-

Digitized by Google

tov, a sa jugoslovenske Stanoje Simić i Vladimir Popović, odnosio se na temu međunarodnih odnosa, na spoljnu politiku Jugoslavije i na staru Staljinovu ideju o jugoslovensko-bugarskoj federaciji. To pitanje je Staljin bio pokrenuo još 1944. godine prilikom njegovog prvog susreta sa drugom Titom u Moskvi. Kasnije, zbog međunarodnih odnosa, situacija se izmenila, jer su vlade zapadnih zemalja bile neraspoložene prema jednoj takvoj ideji. Kako to i Kardelj ističe u svojoj knjizi, Staljin je u to vreme bio veoma zainteresovan da po svom receptu uredi odnose i položaj među novim istočnoevropskim socijalističkim zemljama, kako bi kasnije mogao što lakše da ih podredi svom diktatu. Ali, sa tim je išlo teško, pogotovu zato što ga je u tom pitanju ponajviše uznemiravala Jugoslavija, koja je sama sebe oslobodila »u jednoj širokoj narodnooslobodilačkoj revoluciji, u kojoj je izuzetno snažno bio razvijen duh nezavisnosti i samopouzdanja«.

Staljinova nastojanja da slomi duh nezavisnosti u novim socijalističkim državama i da ih podredi politici Moskve dobila su novi izraz i oblik u njegovom predlogu da se formira zajednički centar komunističkih partija socijalističkih zemalja i najvećih komunističkih partija Zapadne Evrope, »odnosno onih partija koje su tada imale priliku da uđu u vladu ili su već bile u njoj«.

Autor je veoma dokumentovano i slikovito obradio kako je došlo do prve sednice Informbiroa u jesen 1947. godine, na kojoj se naša delegacija izjasnila protiv svakog oblika međunarodnog centra komunističkih partija, pa čak i u savetodavnom obliku, »jer će svaki takav centar ograničavati nezavisnost komunističkih partija u njihovoj akciji. Rekli smo da partije mogu praviti greške, ali one će ih i same ispravljati. Pri tome će svako koristiti i iskustva drugih komunističkih partija«.

Karakterističan je razgovor sa šefom sovjetske partijske delegacije na prvom sastanku Informbiroa: »Ždanov me je nešto kasnije, istog ili sledećeg dana pozvao u svoju kancelariju i predložio mi da Đilas i ja javno, na sednici kritikujemo Italijansku komunističku partiju, odnosno KP Francuske u duhu onoga što smo njemu privatno govorili«, piše Kardelj. Međutim, u poglavlju o prepisci između ČK SKP(b) i CK KPJ autor je prezentirao i fragmente iz trećeg pisma CK SKP(b) od 22. maja 1948. godine, u kome se kaže: »U vezi sa jugoslovenskom ocenom neravnopravnosti uslova u predstojećoj raspravi na sednici Informbiroa, u pismu se kaže da »u tome nema ni trunke istine« i podseća na prvu sednicu Informbiroa u Poljskoj, septembra 1947. godine, kada su, navodno, upravo jugoslovenski drugovi iskoristili pravo i »kritikovali greške italijanskih i francuskih drugova i nisu smatrali da se time narušava princip ravnopravnosti«.«

Posle toga sledi još jedan, kako je i u naslovu istaknuto, najteži sastanak sa Staljinom. Naime, prvi sastanak Informbiroa u Jelengori (Poljska) dao je ozbiljne indikacije J. V. Staljinu da neće moći da podredi istočnoevropske socijalističke zemlje, jer su se gotovo sve suprotstavile diktatu Moskve. Staljin je u tome video dvostruku opasnost: prvo, to je bio ozbiljan znak da te zemlje žele da se osamostale i učvrste svoju nezavisnost i da vode svoju politiku u skladu sa interesima svoje nezavisnosti. I drugo, u takvom istupanju tih partija video je opasnost da će politika pojedinih socijalističkih zemalja — unutrašnja i spoljna — početi sve više da se razlikuje od sovjetske i da će Sovjetski Savez izgubiti uticaj na tu politiku. »Pri tome mu je verovatno kao primer služila Jugoslavija, koja se uporno borila za svoju nezavisnost. Zato je i posegao za drugim sredstvima.«

Tom razgovoru sa Staljinom prisustvovala je bugarska delegacija sa Georgi Dimitrovom na čelu i jugoslovenska koju je predvodio Edvard Kardelj. Staljinova upadica: »Ne, nema odlaganja, federaciju treba formirati koliko sutra!« dala je povoda našoj delegaciji da izjavi da ona nije ovlašćena da u Moskvi odlučuje o tom problemu, jer nije bila ni obaveštena da će se na tom sastanku o tome razgovarati.

Digitized by Google

»Staljin je bio besan«, piše Kardelj, »i više nije izgovorio ni reč o federaciji, već je počeo da kritikuje našu spoljnu politiku. Prvo nas je oštro napao da se ne konsultujemo sa Sovjetskim Savezom u pogledu spoljnopolitičkih poteza, na šta sam mu odgovorio da se sa njima stvarno konsultujemo o svim pitanjima koja su iole značajna i da ne mogu da zamislim ni jedno pitanje o kojem Sovjetski Savez ne bi bio informisan.«

Drugo pitanje koje je J. V. Staljin tom prilikom pokrenuo bila je Grčka. »Mi koji smo bili na njihovoj granici nismo mogli izbeći da im damo pomoć kakvu bi svaki revolucionarni pokret dao drugom revolucionarnom pokretu.« Staljin mu se suprotstavio, rekavši da je gola iluzija misliti da će zapadne sile Grčku prepustiti komunistima. »Vi zajedno sa grčkim komunistima živite u dubokoj iluziji i time sve nas stavljate u političke teškoće!«, rekao je Staljin.

Drugi deo knjige odnosi se na borbu jugoslovenskog rukovodstva na spoljnopolitičkoj areni, koncept naše spoljne politike, nesvrstanost, Beogradsku deklaraciju, Konferenciju komunističkih i radničkih partija u Moskvi 1957. godine i susret sa Mao Ce Tungom na toj konferenciji.

Posle ekonomske blokade ekonomska razmena sa zapadnoevropskim zemljama, »zajedno sa američkom ekonomskom pomoći, omogućila nam je da pristupimo bržem privrednom razvoju i to već na osnovama samoupravljanja«.

Kako i sam autor ističe, samoupravljanje u to vreme, doduše, još nije bilo toliko društveno-ekonomski odnos koliko forma političke demokratije u fabrikama i ustanovama, a društveni kapital je još uvek bio u rukama države, a delom u rukama poslovnih centara u preduzećima. »Međutim, kada smo sledećih godina produbili samoupravljanje i preneli ga pre svega i u oblast društveno-ekonomskih odnosa, dakle, kada su radnici dobili bar kontrolu nad društvenim kapitalom, ako već nisu u punoj meri raspolagali njime, privredni razvoj zemlje je krenuo još brže.«

Na kraju knjige slede prilozi, gde se autor vraća na 1941. godinu, i to: saradnja četnika sa okupatorom, izbori za Ustavotvornu skupštinu i proglašenje republike, društveno-ekonomski uslovi obnove i socijalističke izgradnje zemlje u prvom posleratnom periodu, nasleđeno stanje i ratna razaranja, uslovi i rezultati obnove zemlje, borba protiv gladi i uopšte oskudice, revolucionarne društveno-ekonomske mere nove vlasti, prvi petogodišnji plan — industrijalizacija i elektrifikacija zemlje, zadrugarstvo i položaj ličnog rada, mirovni ugovori, prepiska između CK SKP(b) i CK KPJ, Rezolucija Informbiroa, samoupravljanje i Kardeljev govor na Četvrtom zasedanju Generalne skupštine OUN 1949. godine.

Prema tome, očito je da su prilozi izraz i posledica činjenice da Kardelj nije stigao da završi memoare onako kako je želeo, kako je, u stvari, bio planirao. Zato se svi prilozi ovde javljaju samo u funkciji ilustracije i potvrde onoga o čemu Kardelj govori u tekstu memoara. Utoliko više što većina tih priloga sadrži pre svega njegove tekstove, odnosno izvode iz njegovih radova i neke dokumente. Takav je, na primer, prilog o samoupravljanju, a manje ili više i drugi prilozi.

Treba dodati da je istoriografija XX veka ovom knjigom obogaćena, jer ju je napisao čovek koji je živeo i delovao u tom vremenu i bio neposredni učesnik događaja o kojima piše. Reč je o jednoj smirenoj knjizi koju je pisao čovek na kraju svog veka i koja je izašla iz štampe posle njegove smrti.

Đurica Labović

Digitized by Google

Mika Špiljak: Sindikat u samoupravljanju

(»Radnička štampa«, Beograd, 1979, strana 328)

Naša publicistika obogaćena je jednom izuzetno dobrom knjigom. »Radnička štampa«, izdavačka kuća Saveza sindikata Jugoslavije, pripremila je i izdala knjigu Mike Špiljaka *Sindikat u samoupravljanju.*

Autor i izdavač opredelili su se da široj čitalačkoj publici, ali ne samo njoj, prezentuju bogatstvo sadržaja društvene akcije samoupravno organizovane radničke klase i njene najmasovnije klasne organizacije — sindikata ostvarivane u periodu od 1974. do 1979. godine. To bogatstvo akcije dato je u govorima, neposrednim dijalozima sa radnicima, člancima i intervjuima Mike Špiljaka.

Mika Špiljak, dosledan sebi, nije upao u poznatu zamku da javnosti prezentuje *knjigu o sindikatu u samoupravljanju* u kojoj bi preradio i doradio ono što je kroz razna svoja kazivanja rekao kao aktivni društveni radnik i predsednik Veća Saveza sindikata Jugoslavije — sve u cilju da to bude, navodno, »prava« knjiga, sa uvodom, metodologijom, prvom i drugom glavom i raznom drugom aparaturom. Mika Špiljak je pošao drugim putem i nije pogrešio.

Sistematizovao je svoja kazivanja u svojoj knjizi *Sindikat u samoupravljanju* u osam tematskih područja. U knjizi se na svojevrstan način prelamaju bitni pravci i sadržaji naše ukupne društvene akcije (posmatrane ne samo kroz angažovanje sindikata) posle donošenja Ustava iz 1974. godine i Zakona o udruženom radu (dve godine kasnije) pa sve do 1979. godine. Na taj način dobijena je zaista *prava* knjiga, kakve, na žalost, retko srećemo u ovakvom žanru.

Knjiga Mike Špiljaka ima dva osnovna svojstva: prvo, ona podstiče na društvenu akciju i, drugo, daje uspešan presek jednog značajnog perioda našeg socijalističkog samoupravnog razvitka. Prema tome, knjiga nije namenjena samo široj čitalačkoj publici, već je vrlo dobar priručnik i za obrazovne organizacije koje rade na marksističkom obrazovanju radnikâ. Ona je značajna građa i za istraživački rad naših naučnih organizacija.

Ovakav autorov pristup u sistematizaciji građe, svega onoga što je ranije kazivao i napisao je ono društveno korektno i politički znalačko koje vodi računa o načinu kako nešto treba da bude dato posredstvom pisane reči i u obliku knjige, a da pri tome idejno i društveno-političko značenje i značaj te građe budu još veći.

Tekstovi dati u knjizi *Sindikat u samoupravljanju* ostali su onakvi kakvi su bili izgovoreni u minulom razdoblju 1974—1979. godine, sa tačnom naznakom kada su kazani i kojim povodom. Autor je bio svestan da bi svaka dopunska »doterivanja« i onako jednostavno izraženih kazivanja u govorima, referatima i intervjuima Mike Špiljaka osakatila njihovu društvenu vrednost. Zato pred sobom imamo knjigu u kojoj su date u uzajamnoj i nedeljivoj povezanosti mnoge »male« i mnoge »velike« teme iz neposrednog života samoupravno organizovane radničke klase. To jedinstvo »malih« i »velikih« problema radnikâ i radnih ljudi izražava sve ono bogatstvo mnogobrojnih samoupravnih interesa radnika. Iz tog mnoštva realnih samoupravnih interesa, potreba i problemâ radnikâ Mika Špiljak je uspeo da izvuče one tanane društvene niti koje ukazuju na pravce i društvene samoupravne sadržine, a na koje treba u organizovanoj društvenoj akciji sindikata (a i svih drugih organizovanih socijalističkih snaga) staviti akcenat. To je ona karika koja snažno vuče napred lanac društvenih kretanja.

I jedan letimičan pogled na sadržinu knjige Mike Špiljaka u to nas može uveriti. Pođimo redom.

Prvi deo knjige (referat podnet na VII kongresu Saveza sindikata Jugoslavije, održanom 17. decembra 1974. godine) uvodi nas, rekli bismo, u generalni sadržaj knjige. Data je društvena pozicija i akcija sindikata na jačanju uloge radničke klase u razvijanju socijali-

Digitized by Google

stičkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. A zatim sledе — istorijska uloga sindikata: pobeda Titove linije; komunisti u sindikate — radnici u partiju (intervju »Borbi« od 19. aprila 1976. godine), trideset godina Saveza sindikata Jugoslavije; Tito, radnička klasa i sindikati; samoupravljanje, produktivnost i raspodela prema radu — stvarni interes radničke klase; socijalna politika i standard; životni i radni uslovi; kulturni život radnikâ. I na kraju ovog uspelog sintetizovanog kazivanja — kolektivni rad i kolektivna odgovornost, a zatim — Savez sindikata Jugoslavije u borbi radničke klase za razvijanje samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa i političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

U ovoj celini posebno dominira nekoliko kompleksa aktuelnih pitanja društvene akcije samoupravno organizovane radničke klase. Reč je o suštinskim pitanjima daljeg razvoja samoupravljanja i njegove sudbinske uslovljenosti unapređivanjem individualne i šire društvene produktivnosti rada; zatim o raspodeli prema radu, odnosno rezultatima rada; o razvoju stvaralaštva radnikâ i radničke klase u celini; o obogaćivanju društvene sadržine solidarnosti i unapređivanju obrazovnog i kulturnog nivoa radnikâ putem njihove samoupravno organizovane akcije u celokupnoj društvenoj reprodukciji i društvu u celini.

Brižljiva analiza kazivanjâ Mike Špiljaka ukazuje na činjenicu da za sindikat u razdoblju od 1974—1979. godine nema ni jednog životnog pitanja radnikâ i radničke klase u celini koje nije bilo u žiži društvene akcije sindikata. Kroz celu knjigu, kao crvena nit, provlači se saznanje da je samo oslanjanjem na samoupravni udruženi rad i osluškivanjem neposrednih radnih i životnih problema radnikâ moguće rešavati fundamentalna pitanja našeg socijalističkog samoupravnog razvitka.

Kazivanja Mike Špiljaka su, u suštini, neumorno i strpljivo objašnjavanje i upoznavanje radnikâ sa pozitivnim i negativnim iskustvima iz rada i života organizacija udruženog rada, mesnih i samoupravnih interesnih zajednica i u tom sklopu sa praktičnom i osnovnom sadržinom društvene akcije organizacija sindikata. Autor je uporan u insistiranju da za merljivi rad ne treba da ima nikakve granice u ostvarivanju ličnih dohodaka. U ovom smislu on je uporan borac u »zaštiti rada od nerada, radnikâ od neradnika«. Za njega su rad i nerad pitanja sa dubokim klasnim sadržajem. Izvanredna su njegova iznijansirana kazivanja o bitnim elementima borbe za primenu principa nagrađivanja prema radu, o razbijanju uravnilovke i filozofije »jednakih stomaka«.

Završimo onim čime smo počeli — dobili smo izvanredno komponovanu i bogatom društvenom sadržinom ispunjenu knjigu. Poželimo pojavu i drugih sličnih ovoj *pravoj* knjizi.

Boro Petkovski

Marksizam i savremeno društvo — Zbornik radova

(»Savremena administracija«, Beograd, 1979, strana 794)

Marksistička literatura u našoj zemlji obogaćena je jednim novim i originalnim zbornikom radova. Početkom 1979. godine iz štampe je izašao zbornik *Marksizam i savremeno društvo*, čiji je redaktor i urednik prof. dr Miroslav Pečujlić, a urednik Jovica Trkulja, asistent Pravnog fakulteta. Iz samog naziva studije može se videti da je predmet obrađivanja marksističko učenje o savremenim problemima i kretanjima u svetu. Zbornik je kolektivno delo i sadrži teorijske priloge velikog broja marksista. Na taj način, na jednom mestu nalazimo pravo bogatstvo savremenog marksizma. Zbornik je namenjen studentima Pravnog fakulteta za polaganje predmeta koji proučava ovu problematiku, ali slobodno možemo reći da će on biti predmet proučavanja ne samo studenata, već i svih ostalih koje ova proble-

Digitized by Google

matika više zanima. S druge strane, smatramo da je ovaj zbornik pokazao način kako se može prezentirati marksističko učenje o jednom kompleksnom problemu kao što su promene u savremenom društvu.

Knjiga ima šest delova. U *uvodnom delu* izneto je Lenjinovo učenje o marksizmu. Navedene su osnovne karakteristike filozofskog materijalizma i dijalektike, klasnih borbi, socijalizma i načina podruštvljavanja proizvodnje. Dalje se u uvodnom delu navode stavovi naših marksista (E. Kardelj, M. Pečujlić i Z. Vidaković) o ulozi marksizma u izgradnji socijalističkih odnosa, a posebno o izgradnji socijalizma u našoj zemlji. Naglašava se ogromna uloga koju marksizam mora da ima u izgradnji svesti radničke klase i ukazivanju na način uspostavljanja novih, socijalističkih odnosa. Govoreći o sudbini sveta i marksizmu, M. Pečujlić ističe da je snaga marksizma u sjedinjavanju saznanja i praktične delatnosti za izmenu sveta. O revolucijama u današnjim uslovima Pečujlić ističe da se one ne svode samo na preuzimanje vlasti, već da zahvataju celinu sveta. »Nabujali život čini nemogućim jedan model, jedan centar revolucije. One su danas paralelne...« (str. 48). Dalje se susrećemo sa kretanjima u savremenom svetu u sedamdesetim godinama (Z. Vidaković). Opšta karakteristika društvenih promena u savremenom svetu sastojala bi se u jačanju antikolonijalnih proleterskih revolucija i privrednoj i socijalno-političkoj krizi kapitalističkog sistema. Na kraju uvodnog dela navedena je hronologija događaja koji su imali uticaja na nastanak i razvitak marksizma.

Prvi deo zbornika obuhvata filozofsko-istorijska polazišta novog shvatanja sveta i čoveka. Tu se navode pojedini delovi iz Marksovih i Engelsovih radova koji obrađuju dijalektiku i odnos čoveka i prirode *(Teze o Fojerbahu, Rani radovi, Kapital)*. Iz ovih fragmenata vidi se materijalističko shvatanje čoveka i prirode i mogućnost praktičnog menjanja stvarnosti, prevazilaženja čovekove otuđenosti.

U nastavku je data analiza daljeg razvitka marksizma u XX veku. Karakteristika razvitka marksističkog učenja u XX veku je kretanje tog učenja u dva pravca. Na jednom kraju je svođenje marksizma na dogmu i mrtve formule. To je period snažnog osiromašenja marksizma i marksističkog učenja i kidanje svih veza između dijalektičkog materijalizma i marksističke filozofije sa revolucionarnom praksom. Na drugom kraju razvoja marksizma u XX veku je obogaćivanje marksizma i svih njegovih bitnih dimenzija — istorijskog materijalizma i dijalektike, humanizma. Navedeni su delovi iz Plehanovljevih, Labriolinih, Lukačevih, Koršovih radova. Razvoj marksizma i doprinos ovih teoretičara daljem razvoju marksizma obrađen je u članku P. Vranickog. Drugi veoma značajan period je pojava jednog od najznačajnijih marksističkih filozofa — Đ. Lukača. On se posebno bavio pitanjem marksističke dijalektike, jer to predstavlja centralno pitanje marksističkog učenja. Međutim, Lukačevo učenje došlo je pod udar ograničene i dogmatske svesti staljinizma, pa je moralo doći do stagnacije. Tako je i Karl Korš veoma brzo došao pod udar teorijskih monopola u okviru partije Sovjetskog Saveza. Pa ipak, doprinos koji su dali Plehanov, Korš i pre svih Lukač daljem razvoju marksizma je ogroman.

Zatim je izložena problematika humanizma. Tu je data analiza Marksovog učenja o čoveku, istoriji i društvu. V. Korać ističe mogućnost sistematizovanja Marksovog učenja o društvu i kaže da je takva sistematizacija moguća jedino u granicama celine, u kojoj će svi elementi, istrgnuti iz Marksovog opusa, biti dovedeni u suštinsku vezu da se može videti i celina i delovi. A to je moguće jedino ako je primenjen Marksov metod analize, dijalektički i istorijski materijalizam. Analiza dalje ukazuje na odnos umetnosti i vladajućih klasa, to jest na odnos revolucije i umetnosti. Ističe se da je povezanost revolucije i umetnosti jedan od vidova ostvarenja novog sveta. U analizi se ističe da je umetnost

Digitized by Google

neodvojiva od stvarnog morala, a moderna merila tog morala su neminovno revolucionarna. Međutim, nisu sva ostvarenja umetnosti revolucionarna. Revolucionarna je samo ona umetnost koja ne izneverava bitni princip neslućene slobode i istorijske stupnjevc u procesu njenog ostvarivanja.

U *drugom delu* zbornika izložena je kritika političke ekonomije građanskog društva. Ta kritika data je kroz skraćen prikaz Marksove analize kapitalizma i sistema kapitalističke eksploatacije i Lenjinove analize imperijalizma kao najvišeg stupnja u razvitku kapitalističkih odnosa. Kapitalistički način proizvodnje i Marksova kritika političke ekonomije izloženi su kroz analizu V. Stankovića.

U analizi problematike kretanja u savremenom kapitalizmu treba istaći priloge koji ističu značaj modernih proizvodnih snaga i naučno-tehničke revolucije za dalji razvitak kapitalizma. Ali te nove proizvodne snage, koje do neslućenih granica povećavaju kapitalističku proizvodnju, stvaraju nove mogućnosti za prisvajanje tuđeg viška rada. Radna snaga je i u savremenim uslovima kapitalističke proizvodnje samo instrument oplodnje kapitala. Razvojem multinacionalnih kompanija eksploatacija se prenosi sa nacionalnih na internacionalne granice. Zemlje »trećeg sveta« postaju sve interesantnije za razvijene kapitalističke zemlje, kako u pogledu jeftinih sirovina tako i u pogledu jeftine radne snage. Nerazvijenost zemalja u tom delu sveta nije posledica nedostatka kapitala u tim regijama, već je nerazvijenost tih regija proizvod istorijskog procesa ekonomskog razvoja samog kapitalizma. Osnovna poluga ekspanzije razvijenih kapitalističkih zemalja, s jedne strane, i ekspanzija i osiromašenje nerazvijenih zemalja, s druge strane, jesu multinacionalne kompanije koje su prisutne u svim delovima sveta. I pored velikog obima proizvodnje i jačanja multinacionalnih kompanija kao dominantnih oblika kapitalističkih oblika proizvodnje, za savremeni kapitalizam se može reći da se nalazi u jednoj opštoj krizi. Ali, kapitalizam pokušava da iznađe rešenja za prevazilaženje te krize. O krizama kapitalističkog sistema i odbrani od ekonomske smrti u zborniku govore I. Maksimović i Z. Vidaković.

Pošto se javljaju velike ekonomske krize, neophodno je tražiti sredstva za ublažavanje kriznih poremećaja kapitalističkog sistema. Ta sredstva se nalaze u jačanju državnog privrednog sektora, a on dovodi do promene vodećih snaga kapitalističkog sveta. U analizi se, dalje, navode bitni momenti krize kapitalizma kroz analizu odnosa između mase i stope viška vrednosti i profitne stope, i krizu monetarno-kreditnog mehanizma. Istaknuto je da i individualna potrošnja radnika postaje sve značajniji faktor reprodukcije kapitala, jer opšti nivo potrošnje ima veliki uticaj na opšti nivo kapitala. Iz navedenih problema nameće se zaključak da se savremeni kapitalizam posle krize iz 1973. godine i izvesnog malog oživljavanja 1975. godine nalazi pred novom dubokom recesijom.

U nastavku analize pokazuje se kako dolazi do širenja kriza, koje se izražavaju kao krize civilizacije. Funkcionisanje sistema koji je podeljen na svetski Sever i Jug, na bogate i siromašne, dovodi u pitanje i sam opstanak civilizacije. Na čelu liste te krize nalaze se problemi ishrane i infrastrukture. Ne manje značajan je i problem zagađenosti čovekove sredine i problem prirodnih resursa.

U *trećem delu* knjige izložena je problematika koja se odnosi na klase i klasne borbe. To je ujedno i logičan nastavak prethodne analize, jer su klase i klasne borbe pokretačka snaga razvitka ljudskog društva. Najpre su izneti stavovi i mišljenja klasikâ marksizma o uzrocima nastanka klasa, o klasnim društvima i klasnim borbama. Iz ove analize može se videti istorijski proces razvijanja oblikâ klasne borbe u društvenu revoluciju i proces pretvaranja radničke klase iz klase po sebi u klasu za sebe.

Krupne promene koje su zahvatile kapitalizam i dovele do stvaranja novog lika vladajuće klase uzročno su povezane sa promenama i u samoj radničkoj klasi. Radnička klasa se sada javlja kao

Digitized by Google

nosilac savremenih proizvodnih snaga i njihove društvene upotrebe. Narušavajući sastav radničke klase, kapitalisti žele da otupe oštricu klasne borbe radnika. Međutim, objektivni uslovi u kojima deluje nova radnička klasa (težnja za menjanjem kapitalističkih društvenih odnosa) stvaraju od nje avangardnu snagu revolucionarnog i socijalističkog pokreta. Radnička klasa nije prestala da bude revolucionarna snaga, jer se nisu bitno izmenili produkcioni odnosi u savremenom kapitalizmu. Radnička klasa je i dalje osnovna eksploatisana klasa, pa, ako želi da izmeni svoj društveni položaj, mora da teži ukidanju eksploatacije i klasnog društva uopšte. Otuda nimalo nije izgubilo aktuelnost i značaj Marksovo i Engelsovo učenje i predviđanje da proletarijat može da sebe oslobodi kao klasu samo pod uslovom ukidanja društvenih klasa uopšte.

Analiza socijalizma kao svetskog procesa sastavni je deo rasprave o klasama i klasnoj borbi. U ovom delu izložena je bogata građa koja obuhvata puteve revolucije i strategiju socijalizma u razvijenim i nerazvijenim zemljama. Putevi kojima se izgrađuju socijalistički odnosi pokazuju se kroz Titove članke u kojima se govori o promenama u savremenom svetu i kroz tekstove iz Programa SKJ. Tu se ističe da na današnjem nivou razvitka društva postoje i sve snažnije se razvijaju potrebni materijalni, društveni, politički, kulturni uslovi za još veće uspehe socijalističkih revolucija. Na velikoj raznovrsnosti tih uslova izrasta i mogućnost različitih puteva i oblika borbe za socijalizam.

Analiza strategije socijalizma u razvijenim zemljama obuhvata osnovna pitanja izgradnje socijalizma i socijalističkih odnosa. Ova analiza je podeljena na više osnovnih pitanja i perioda u kojima se stvaraju uslovi za potpunu izgradnju socijalizma. Dvadesetih godina ovog veka dolazi do prve istinski revolucionarne samodelatnosti radničke klase u Marksovom smislu reči, nastajanjem takozvanog masovnog pokreta radničkih saveta. Ovi radnički saveti ne nastaju samo u prvoj socijalističkoj zemlji, Sovjetskom Savezu, već pod uticajem prve zemlje socijalizma radnički saveti se javljaju i u Nemačkoj, Mađarskoj, Austriji, Italiji. Poseban doprinos analizi ovih problema daju prilozi Roze Luksemburg, Korša, Gramšija, Lukača. Međutim, u tom periodu javljaju se i određena shvatanja koja se odvajaju od učenja klasika marksizma i revolucionarne borbe radničke klase. To je period reformizma, koji se može posmatrati, s jedne strane, kroz Bernštajnov reformizam, a, s druge strane, kroz tendencije ultralevice, čija je kritika izneta u prilogu Edvarda Kardelja. Govoreći o jugoslovenskoj ultralevici, Kardelj ističe da »osnovni momenti koji karakterišu jugoslovensku ultralevicu su: suštinsko neverovanje u radničku klasu; potreba za povećanim tutorstvom; osporavanje rukovodeće uloge Partije kao, navodno, isključivo birokratske i staljinističke organizacije; isticanje svog posebnog položaja i monopola na određivanje ciljeva i teorije; osporavanje svih institucija, uključujući i samoupravljanje, kao isključivo birokratskih i manipulisanih itd. Ona je u velikoj meri epigon te svetske struje« (str. 486). Jedini pravi izlaz iz najamnog položaja u koji kapitalizam baca inteligenciju jeste povezivanje sa radničkom klasom i da savremena inteligencija postane sastavni deo radničke klase i u zajedništvu sa radničkom klasom da se izbori za svoje oslobođenje i oslobođenje radničke klase.

Horizonti izgradnje socijalizma i socijalističkih odnosa stalno se šire. Kao bitne dimenzije sprovođenja socijalističke izgradnje navodi se demokratski put izgradnje socijalizma, razvijanje socijalističkih samoupravnih odnosa i diktatura proletarijata kao oblik političke i revolucionarne vlasti radničke klase. Koncepcija koja ističe povezivanje socijalizma i demokratije zasniva se na stavovima predstavnika evrokomunizma (P. Toljati, E. Berlinguer, S. Kariljo). Međutim, na taj put izgradnje socijalizma ne treba gledati kao na neki regionalni evropski model koji bi menjao suštinu komunizma, već kao na potrebu za intenzivni-

Digitized by Google

jom razmenom iskustava i mišljenja u složenoj situaciji. Ta kretanja samo su deo opštih progresivnih društvenih procesa. Na evrokomunizam treba gledati kao na deo borbe za socijalizam demokratskim sredstvima.

O problemima samoupravljanja govore L. Magri, A. Lefevr, E. Mer i drugi autori i ističu da je preuzimanje državnog aparata potreban, ali ne i dovoljan uslov za izgradnju socijalizma. Potrebno je izgrađivati i razvijati samoupravne socijalističke odnose. Razvijanjem socijalističkih odnosa u novoj se svetlosti javljaju i pitanja odnosa klasa i partija, kao i način organizovanja radničke klase u borbi za razvoj socijalizma.

Na kraju ovog dela, kroz stavove Mao Ce Tunga, izložene su karakteristike i perspektive kineske revolucije. Data je kompleksna analiza svih pokretačkih snaga kineske revolucije: seljaštva, proletarijata, zemljoposednika i buržoazije.

O izgradnji socijalističkih odnosa i razvijanju socijalističkih zemalja govori se u *petom delu* ovog zbornika. Pošto se socijalizam ne razvija na vlastitoj osnovi, već nastoji da prevlada kapitalističke odnose iz kojih je ponikao, to je i put izgradnje socijalizma veoma dug i naporan. Socijalističke revolucije ne idu pravolinijski, već se na svom putu susreću sa mnogobrojnim preprekama i protivnicima. U razvijanju socijalističkih odnosa razlikujemo dva razvojna perioda — državni socijalizam i socijalističko samoupravljanje.

Razvoj socijalističkog samoupravljanja prikazan je kroz primer naše zajednice, a kroz učenje stratega naše revolucije druga Tita i drugih naših marksista. Tu se pokazuje misao i praksa socijalističkog samoupravljanja sa svim promenama koje su bile prisutne od uvođenja samoupravljanja do današnjih dana. Ta borba za razvijanje samoupravljanja podudara se sa stalnošću i otvorenošću revolucionarne prakse. Revolucija je proces koji traje i trajaće sve dotle dok ne budu u potpunosti izgrađeni socijalistički odnosi.

Na kraju studije izložen je koncept političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Naš politički sistem prikazuje se kao oblik socijalističkog društva koje se zasniva na društvenoj svojini sredstava za proizvodnju, gde se suzbijaju uslovi klasne podele i obnove klasne eksploatacije.

Zbornik radova *Marksizam i savremeno društvo* predstavlja jedan intelektualni mozaik marksizma savremenog društva, pa je otuda i njegov značaj veći, a, s druge strane, pokazao je način vrlo dobrog i pristupačnog prezentiranja savremenih kretanja u nauci, izlaganjem shvatanja većeg broja eminentnih stručnjaka.

Vlastimir Leković

Andrej Frimerman: Društvena svojina i samoupravljanje u udruženom radu

(»Privredna štampa«, Beograd, 1979, strana 280)

Pojava knjige *Društvena svojina i samoupravljanje u udruženom radu* dr Andreja Frimermana je još jedan pokušaj da se u pravnom sistemu SFRJ odredi mesto i uloga društveno-svojinskih odnosa, koji proizlaze iz Ustava i Zakona o udruženom radu. O tome se, istina, dosta raspravljalo na mnogim savetovanjima, a tim su se u svakodnevnom radu posebno bavili naučni radnici na pravnim fakultetima i u institutima. U tim raspravama težište je bilo na rešavanju pitanja: koja pravna grana ili oblast treba da se bavi pravnom regulativom društveno-svojinskih odnosa u sistemu socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa.

Autor je, posle uvodnog dela, u kojem govori o društvenoj svojini i samoupravljanju kao procesu socijalističkog društvenog razvoja, rasporedio materiju u tri dela. U prvom je reč o suštini društvene svojine, u drugom o samoupravljanju u udruženom radu, a

Digitized by Google

u trećem o društvenoj zaštiti društvene svojine i samoupravljanja u udruženom radu.

Posmatrajući svojinu kao istorijsku kategoriju, dr Andrej Frimerman je određuje kao društveni proces koji se izražava na dva načina — formalno i stvarno. Formalno »u okviru datog pravnog poretka, utvrđivanjem osnova i oblika svojine i utvrđivanjem svojinskih odnosa«, što, zapravo, po autoru, »predstavlja početak procesa njihove izgradnje u kome novi oblici potiskuju ranije«. Stvarno se ta svojina izražava »u objektivnim postojećim odnosima posedovanja osnovnih materijalnih proizvodnih snaga (vlasništvo na sredstvima za proizvodnju i dr.) i odnosima prisvajanja ekonomskih dobara«. Dakle, autor svojinu posmatra pre svega kao društveno-ekonomsku kategoriju, iako je smatra i pravnom kategorijom kad je reč o društvenom odnosu prema društvenim sredstvima, koji je uređen pravnim propisima.

Veoma je zanimljivo autorovo gledište kojim društvenu svojinu izjednačava sa društvenim sredstvima. »Društvena svojina su društvena sredstva.« O tome koja su sredstva društvena govori se i u članu 12. Ustava SFRJ i članu 10. Zakona o udruženom radu, gde su nabrojene pojedine vrste društvenih sredstava. Društvena sredstva se određuju kao sredstva koja služe zadovoljavanju ličnih i zajedničkih potreba i interesâ radnih ljudi i razvijanju materijalne osnove socijalističkog društva i socijalističkih samoupravnih od-

U Zakonu o udruženom radu, u glavi »Društvena zaštita samoupravnih prava i društvene svojine«, govori se o društvenoj svojini kao društveno-ekonomskom odnosu. Društvena svojina u tom kontekstu znači celokupnost odnosâ među ljudima u produkciji i raspodeli materijalnih sredstava u samoupravnoj socijalističkoj zajednici i pravu radnog čoveka na plodove svog rada. Društvena se svojina kao društveno-ekonomski odnos, kao produkcioni odnos izražava pravno u pravu rada društvenim sredstvima. Autor, dalje, operacionalizuje pojam društvene svojine i kaže da je društvena svojina »skup socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa radnika i drugih radnih ljudi u radu i upravljanju sredstvima za proizvodnju i drugim društvenim sredstvima i u prisvajanju proizvoda društvenog rada«.

Raspravljajući o društvenoj svojini i samoupravljanju, autor se, osim kad taj odnos razmatra u opštim crtama sa političko-pravnog stanovišta, opredelio za to da objasni ostvarivanje tog odnosa u sistemu udruženog rada, kako to i proističe iz Ustava i Zakona o udruženom radu. Nalazeći fundamentalni oslonac definisanja društvene svojine u sistemu socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, autor kao bitno određenje društvene svojine, prema Ustavu iz 1974. godine, navodi: društvenu svojinu kao izraz socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, kao osnov slobodnog udruženog rada, kao osnov vladajućeg položaja radničke klase, pravo rada sredstvima u društvenoj svojini, kao samoupravljanje udruženih radnika sredstvima u društvenoj svojini, društvenu svojinu kao ciljno određenu svojinu, kao društvenu funkciju, neotuđivost sredstava u društvenoj svojini, društvenu svojinu kao osnov sticanja lične svojine, neeksploatatorsku prirodu društvene svojine, rad kao osnov prisvajanja proizvodâ društvenog rada sredstvima u društvenoj svojini i nepravno-svojinsku prirodu društvene svojine.

Drugi deo ove knjige posvećen je, kao što je rečeno, samoupravljanju u udruženom radu, počev od ideje socijalističkog samoupravljanja i njegovog razvoja u našoj zemlji do samoupravljanja radnikâ u udruženom radu i pojedinim organizacionim oblicima udruženog rada. U ovom delu autor se posebno osvrće na ostvarivanje samoupravljanja radnikâ u udruženom radu, na njihova prava i obaveze u samoupravnom uređivanju odnosâ u udruženom radu itd. Kao osnovna načela ostvarivanja socijalističkog samoupravljanja autor ističe: ravnopravnost subjekata društvenih odnosa, neposrednost, neotuđivost, političko delovanje, usklađivanje intere-

Digitized by Google

sâ, društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje, samoupravno organizovanje, društveni tuicaj, jedinstvo pojava, obaveze i odgovornosti, delegatstvo, ograničenje trajanja mandata, volju većine, javnost rada, samoupravno rešavanje sporova, zabranu zloupotrebe samoupravnosti, odgovornost i društvenu zaštitu.

Kad govori o samoupravnim odnosima u udruženom radu i o samoupravnim pravima radnikâ u udruženom radu, autor određuje samoupravne odnose u udruženom radu kao društveno-ekonomske odnose koji se uspostavljaju u radu društvenim sredstvima i povodom tog rada. Pri tom ističe bitne razlike između samoupravnih odnosa u udruženom radu i robno-tržišnih, obligacionih i poslovno-pravnih odnosa. Samoupravna prava radnikâ u udruženom radu su društveno-ekonomsko pravo utvrđeno Ustavom, zakonom ili samoupravnim opštim aktima, čiji su nosioci radnici pojedinačno ili zajednički. Ona u ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima sadrže ovlašćenja, obaveze i odgovornosti u upravljanju radom i poslovanjem, uređivanju odnosâ u udruženom radu i zaštiti položaja radnikâ u radu i po osnovu rada. Određujući bliže zajednička prava radnikâ, autor posebno ukazuje na pravo upravljanja radom i poslovanjem organizacije ili zajednice udruženog rada; pravo upravljanja poslovima i sredstvima u celokupnosti procesa društvene reprodukcije; pravo upravljanja društvenim poslovima u celini uređivanja međusobnih odnosa u udruženom radu, odlučivanja o dohotku ostvarenom u svim oblicima udruživanja rada i sredstava, pravo učešća u zajednički ostvarenom dohotku, korišćenja i raspolaganja društvenim sredstvima, pravo samozaštite i pravo na društvenu zaštitu samoupravnih prava i društvene svojine itd. Pri tom dr Frimerman povlači razliku između zajedničkih i ličnih samoupravnih prava radnikâ u udruženom radu, koja takođe proizlaze iz Ustava. On kao posebna prava ističe pravo na lični dohodak i druga prava po osnovu rada, pravo na informisanje o poslovanju organizacije i o pitanjima bitnim za odlučivanje i kontrolu, pravo da bira i da bude biran, pravo na ograničeno radno vreme, na dnevni, nedeljni i plaćeni godišnji odmor i pravo na zaštitu od povrede samoupravnih prava.

Posvećujući posebnu pažnju načelima samoupravnog organizovanja udruženog rada, dr Frimerman naglašava da ta načela obezbeđuju socijalistički idejno-politički i društveno-ekonomski smisao samoupravnog organizovanja udruženog rada, a među njih uvršćuje: načelo slobodnog udruživanja, samoupravnog sporazumevanja, načelo samoupravnosti, ekonomske racionalnosti i načelo osnovnog organizovanja udruženog rada. Govoreći o samoupravnosti organizacija udruženog rada i radnih zajednica, autor ističe da su organizacije udruženog rada i radne zajednice »pravni izrazi kolektiviteta radnika« koji u njima rade. Njihova samoupravna suština izvodi se iz toga da njima »upravljaju radnici koji u njima rade«, te se stoga »organizacije udruženog rada i radne zajednice javljaju kao samoupravne organizacije, odnosno samoupravne zajednice«.

U trećem delu ove nesumnjivo korisne publikacije govori se o društvenoj samozaštiti, o samoupravnoj radničkoj kontroli i o merama društveno-političke zajednice u ostvarivanju društvene zaštite samoupravnih prava i društvene svojine. Društvena samozaštita tretira se kao izraz samoupravnosti jugoslovenskog socijalističkog društva i socijalističkih samoupravnih i društvenih odnosa. »Ostvarujući se u sistemu opštedruštvenog samoupravljanja, društvena samozaštita zasniva se na opštim načelima ostvarivanja samoupravnosti radnika i drugih radnih ljudi i građana, a prvenstveno na načelu neotuđivosti samoupravnosti i načelu neposrednosti u njenom ostvarivanju«. Shodno tome, za opšti predmet samozaštite radnikâ u udruženom radu određuju se »društvena svojina i samoupravljanje«, dakle, socijalistički samoupravni društveno-ekonomski odnosi u udruženom radu.

Ukazujući na mnoge vidove samozaštite u udruženom radu i

Digitized by Google

društvu u celini, autor, svakako, daje svom radu zaokruženu celinu. Ako društvenu svojinu posmatramo kao društveno-ekonomski odnos, što dr Frimerman čini, kao produkcioni odnos, čiji je sastavni deo samoupravljanje, sasvim je logična podela materije kojom se poslužio autor, odnosno što je ovim radom obuhvaćena i zaštita društvene svojine i samoupravljanja.

Slobodanka Zekić

Neca Jovanov: Radnički štrajkovi u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji od 1958—1969. godine

(Beograd, 1979, strana 230)

Studija Nece Jovanova *Radnički štrajkovi u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji od 1958—1969. godine* kao naučna studija o štrajkovima u socijalizmu, a posebno u socijalističkom samoupravljanju, problemima koje otvara daleko nadilazi mogućnost uobičajenog prikaza knjiga u časopisu.

Fenomenologija štrajkova istražena empirijskim metodama nije više stvar empirijskih znanosti, koje joj mogu samo odrediti točnost, već i dijaloga sa subjektivnim snagama i klasnim organizacijama radničke klase. Ovakav zaključak slijedi najprije iz samog istraživanja uzroka štrajkova, za koje je utvrđeno da nisu samo na mikro nivou već i na makro nivou. Makro nivo uzroka štrajka nije istraživan metodologijom samih pojavnih štrajkova, a niti to može biti, jer je to predmet konkretnog istraživanja odnosa spram društva kao cjeline u Lukácsevom smislu. Spoznaja društva kao cjeline temeljna je revolucionarnost proleterske znanosti — vladavina kategorije totaliteta. Gledište totaliteta proleterske znanosti ne određuje samo »predmet«, pa ni štrajk kao predmet istraživanja, nego i subjekt istraživanja. Subjekt istraživanja može biti samo klasa, klasna svijest, pa na »predmet«, na štrajk, treba gledati kao na neposrednost, ali i kao na samo moment unutar konkretnog totaliteta. Riječ je, dakle, o štrajku, odnosno štrajkovima kao neposrednom predmetu istraživanja i pojavi štrajkova kao momenta procesa unutar konkretnog totaliteta. Neca Jovanov kao istraživač neposrednih štrajkova analizirao ih je s točnošću znanstvene metode. Kao subjekt istraživanja, kao onaj koji anticipira na klasnoj svijesti kao supstratu svoga subjekta, veoma je angažiran spram totaliteta i time stoji na stanovištu revolucionarne znanosti proletarijata. Kategorija totaliteta, međutim, kao »predmet« nije djelo istraživača. Nosilac revolucionarne znanosti proletarijata je radnička klasa, odnosno njezina avangarda i organizacije njezinih interesa, stoga slijedi da knjiga Nece Jovanova nadilazi prikaz uobičajen u časopisu.

»Predmet« istraživanja — štrajk posebno je u interesu radničke klase, jer je sam štrajk tradicionalna metoda radničke klase u borbi za svoje interese. Budući da je riječ o zemlji u kojoj je radnička klasa ne samo na vlasti već joj je i osnovni proizvodni odnos — podruštvovljeno vlasništvo na sredstvima za proizvodnju, a društveno-politički odnos — samoupravljanje, postavlja se pitanje da li se o štrajku može govoriti kao o *sukobu klasnog karaktera*. Mnogi političari, teoretičari, kao i dokumenti, govore o inkompatibilnosti štrajka kao metode klasne borbe interesa radničke klase sa samoupravljanjem, pa će, primjerice, nastati već diskusija oko terminološkog nivoa, da li je riječ o »obustavi rada« ili »štrajku«. »Dakle, reč je o procesu u kom je štrajk izgubio svoj raniji karakter i bivšu društvenu i političku oštricu — mada je on tu, on je prisutan zbog neostvarenih *mogućnosti*, ali to nije borba za *pridobijanje novih mogućnosti*. Obustava rada nije čak ni po obliku sasvim jednaka štrajku, a njena sadržina je sasvim nešto drugo. Obustava rada nije bitka za bilo kakva nova prava, koja su čak Ustavom u na-

Digitized by Google

čelu već data radnom čoveku, već za prava koja su negde, na određenom nivou, pokrenuta i onemogućena. Već iz ovoga proizlazi da je terminološko razlikovanje opravdano, jer se u suštini radi o novoj pojavi u novim društveno-ekonomskim uslovima. Ako bismo obustavu rada shvatili kao krajnji, izazvan klasnom suprotnošću, pokušaj razrešavanja konflikata, onda ne bismo izbegavali ni izraz »štrajk«« (str. 48).

Autor je na kraju svoga istraživanja došao do zaključka da je *štrajk sukob klasnog karaktera*, ali i do toga da je on inkompatibilan sa *projektiranim* samoupravljanjem. Kako je kao opći zaključak rečeno da je štrajk protivurječna društvena pojava — »u odnosu na klasne interese radničke klase, on nije ni samo pozitivan, niti samo negativan, u njemu kao opštoj pojavi i u pojedinačnim slučajevima ima i jednog i drugog i zbog toga nije moguće aprioristički se opredeliti »za« ili »protiv« štrajka« (str. 189) — nemamo razloga da ne govorimo o »štrajku«. Pogotovo ako se složimo sa Lukácsem da se »proletarijat ne smije bojati samokritike, jer njegovu pobjedu može donijeti samo istina i zato samokritika mora biti njegov životni element«[1].

Kao rezultat istraživanja, Neca Jovanov je rezimirao protivurječnosti štrajka: raskorak između normativne uloge radničke klase u raspodjeli viška rada i distribuciji društvene moći i njenog faktičnog stanja, učestvovanje članova radničkih savjeta i upravnih odbora u štrajku (u 85% štrajkova), uzroci su štrajkova na makro nivou (u 90% slučajeva loši uslovi privređivanja i nepovoljan položaj radne organizacije), a pojavu štrajka isključivo na mikro nivou donosi neinformiranost radnika o niskoj cijeni proizvodnog rada — koja je, po autorovom mišljenju, posljedica neadekvatne zastupljenosti i uticaja radnika u kompletnoj formalnoj strukturi društvene moći — ali točna informiranost bi dovela do štrajka u drugim organizacijama; zatim, zahtjevi radnika nisu u skladu sa stvarnim uzrocima štrajkova u globalnom sistemu; radnici imaju svijest o nosiocima uzroka svog neadekvatnog socijalnog i političkog položaja samo u njihovoj radnoj organizaciji; protivurječnost efikasnosti štrajkova (štrajkovi su efikasniji u ostvarivanju zahtjeva radnika i otklanjanju neposrednih povoda za štrajk nego u otklanjanju stvarnih uzroka ove pojave); time je protivurječna i njihova opravdanost u odnosu na primjenu štrajka i korišćenje institucionalne samoupravne, političke i državne strukture (u 27% slučajeva štrajk su upotrijebili kao posljednje sredstvo, u 72,3% su pokušali, ali su stupili u štrajk prije nego su iskoristili *sve* redovne mogućnosti; materijalnu štetu koja se sastojala u izgubljenom radnom vremenu radnici su do 80,1% nadoknadili, nematerijalne posljedice štrajka bile su i pozitivne i negativne); protivurječnost sredstava javnog informiranja i javnog mnjenja prema štrajku; stvaran odnos sindikata, organa samoupravljanja i formalne političke strukture je protivurječan; mišljenja anketiranih o stavu sindikata i organa samoupravljanja prema budućim štrajkovima su protivurječna.

Na osnovi analiziranih protivurječnosti je *eo ipso* jasno da štrajkovi radničke klase u kapitalizmu i socijalizmu imaju bitno drugačiji karakter. K tome još treba dodati da u oko 2.000 štrajkova, što ih je bilo u razdoblju 1958—1969, veliki je broj štrajkova sa malo učesnika i mali broj sa znatno više učesnika, da je samo 21% štrajkova trajalo duže od jednog dana, da je štrajkova bilo najviše u najrazvijenijim republikama i, što je najvažnije, da neprijateljska aktivnost nije nigdje bila neposredni povod, a ni stvaran uzrok štrajka.

Iza protivurječnosti štrajka u našem društvu ostaje da promislimo autorovu tvrdnju da je *štrajk sukob klasnog karaktera*. Za metodologijsku pretpostavku tumačenja datih istraživanja štrajka, dakle, kao klasnog subjekta, autor uzima Lenjinov članak: *O ulozi i zadacima sindikata u uslovima nove ekonomske politike*, odnosno 12. tezu Lenjinova NEP-a: »Bitna je razlika između klasne

[1] G. Lukács, *Povijest i klasna svijest*, Zagreb, 1977, str. 147.

Digitized by Google

borbe proletarijata u državi koja priznaje privatnu svojinu na zemlju, fabrike itd., i u kojoj se politička vlast u rukama kapitalističke klase, i ekonomske borbe proletarijata u državi koja ne priznaje privatnu svojinu na zemlju, na većinu krupnih poduzeća, u državi u kojoj je politička vlast u rukama proletarijata.« »Očigledno je da je krajnji cilj štrajkaške borbe u kapitalizmu rušenje državnog aparata, svrgnuće postojeće klasne državne vlasti. A u proleterskoj državi prelaznog perioda, takva je naša, krajnji cilj svake akcije radničke klase može samo da bude učvršćenje proleterske države i proleterske klasne državne vlasti putem borbe protiv birokratskog izvitoperavanja te države, protiv njenih grešaka i slabosti, protiv klasnih apetita kapitalista, koji se otimaju njenoj kontroli itd.«[2] Klasni karakter štrajka kao načina klasne borbe Lenjin uopšte nije dovodio u pitanje; stoga će reći: »Zato ni komunistička partija, ni sovjetska vlast, ni sindikati nikako ne smeju da zaboravljaju i ne treba da kriju od radnika i radnih masa to da se primena štrajkaške borbe u državi s proleterskom državnom vlašću može objasniti i opravdati isključivo birokratskim izvitoperavanjem proleterske države i svakojakim ostacima kapitalističke prošlosti u njenim ustanovama, s jedne strane, a s druge strane, političkom nerazvijenošću i kulturnom zaostalošću radnih masa.«[3]

Budući da u našim štrajkovima nigdje nije bila neprijateljska aktivnost ni povod ni stvarni uzrok štrajka, u Lenjinovoj analitičkoj definiciji štrajka kao klasne borbe proletarijata ostaje kao isključivi uzrok štrajka u državi prelaznog perioda »birokratsko izvitoperavanje proleterske države i politička nerazvijenost i kulturna zaostalost radnih masa«.

Kako je Neca Jovanov na osnovi rezultata istraživanja utvrdio da se radnici koji štrajkaju razlikuju od onih protiv kojih štrajkaju: 1. posjedovanjem društvene moći, 2. po kriteriju za učešće u raspodjeli materijalnih dobara, a kako je, osim istraživanja, i u službenim dokumentima SK i sindikata označena nedovoljna svijest jednog dijela radničke klase — izveden je zaključak da *štrajk, usprkos protivurječnostima, ima klasni karakter.* Budući da je u našem društvu riječ o društveno-ekonomskom odnosu podruštvovljenih sredstava za proizvodnju i društveno-političkom odnosu samoupravljanja, a ne o državnom socijalizmu, dakle, o društvu u kome postoje institucionalni oblici za razrješavanje konfliktnih situacija, autor je zaključio: »Ako je takva kvalifikacija štrajka u osnovi tačna (da je štrajk sukob klasnog karaktera — B. D.), a jeste, onda je on inkompatibilan sa *projektovanim* samoupravljanjem. Buduće samoupravljanje neće biti beskonfliktno, ali će biti bez štrajka kao sukoba klasnog karaktera« (str. 190).

Preostajalo bi nam za dijalog s autorom promisliti mogućnost postojanja birokracije i tehnokracije u socijalističkom samoupravljanju, naime, odnosa projektiranog i stvarnog, što je u većini slučajeva bio uzrok štrajkova.

Sam društveno-ekonomski i društveno-politički sistem socijalističkog samoupravljanja nije onemogućio »birokratsko izvitoperavanje proleterske države«. On je, dapače, doveo do pojma o tome što birokracija po sebi jest — »država kao formalizam«. Ta država kao diktatura proletarijata, ili socijalističko samoupravljanje kao oblik diktature proletarijata, *njezin zbiljski* cilj, birokraciji se čini kao cilj *protiv* države. »Birokratija važi samoj sebi kao posljednji, krajnji cilj države. Pošto birokratija pretvara svoje »formalne« ciljeve u svoj sadržaj, tu se ona svugdje nalazi u sukobu sa »realnim« ciljevima. Ona je stoga prinuđena da formalno izdaje za sadržaj, a sadržaj za formalno. Ciljevi države se pretvaraju u ciljeve birokracije ili birokratski ciljevi se pretvaraju u ciljeve države...« »Pošto se ovaj »državni formalizam« konstituiše kao zbiljska moć i pošto sam sebe čini *materijalnim* sadržajem, samo je po sebi razumljivo što je »birokratija« splet *prak-*

[2] V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, knj. XIV, „Kultura", Beograd, 1960, str. 442.
[3] *Ibid.*

Digitized by Google

tičnih iluzija, ili što je ona »iluzija države.«[4] Izdavanje formalnog za sadržaj i sadržaja za formalno jest temelj »izvitoperavanja proleterske države«, ili kako je država u odumiranju, birokracija se nužno smješta u socijalističko samoupravljanje; stoga se birokraciji zbiljski cilj samoupravljanja kao cilj protiv birokracije čini kao čin protiv samoupravljanja. Raskorak između normativnog i stvarnog zbog kojega su radnici najviše štrajkali proizlazi iz državnog formalizma birokracije koji se konstituira kao materijalni sadržaj, a birokrati, kao »državni jezuiti«, »državni teolozi«, u stadiju deetatizacije i demokratizacije društva nužno vide istinske materijalne sadržaje samoupravljanja kao sadržaje protiv samoupravljanja. Moramo se složiti sa Marxom da je »ukidanje birokracije moguće samo tako da opšti interes postane *zbilja*..., a ovo je, opet, samo na taj način moguće da *posebni* interes zbilja postane *opšti* interes«.[5]

Govoreći o demokratskom pluralizmu samoupravnih interesa kao o novom obliku demokratskog političkog sistema, Kardelj kaže: »No, postoje konflikti koji imaju karakter klasnog sukoba ili koji bi mogli dobiti takav karakter, naime, konflikti radničke klase i onog njenog dela koji je Marks nazvao njenom sopstvenom birokratijom kada ona prisvoji monopol raspolaganja društvenim kapitalom. U stvari, to je najozbiljnija protivrečnost savremenog socijalističkog društva.«[6]

Iz ovoga zaključujemo da je ukidanje birokracije, po Marxu, moguće samo tako što će *posebni* interes postati *opći* interes. Ali zbiljsko nastajanje posebnog interesa općim interesom dugotrajan je povijesni proces i konfliktne situacije *projektiranog* i *faktičkog* nužno dovode do klasnih konflikata, u ovom slučaju štrajkova. Stoga je autor, s pravom, zaključio da je štrajk inkompatibilan s *projektiranim* samoupravljanjem. Ovaj je zaključak u skladu s Kardeljevom ocjenom društvenih konflikata i njihovim razrješavanjima u studiji *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.* Zbiljsko, a ne projektirano samoupravljanje opterećeno je mnogim konfliktima »...u društvu postoje i konflikti među parcijalnim interesima, protivrečnosti između pojedinačnih i zajedničkih interesa, između državne vlasti i parcijalnih samoupravnih interesa, postoji određena protivrečnost između samoupravljanja u društveno-ekonomskim odnosima i načina poslovodnog upravljanja procesom rada i poslovanja, što izaziva sukob između radnika i tehnobirokratskih tendencija, zatim postoje socijalne razlike među pojedinim slojevima radničke klase i radnog naroda...«[7]

Primjerice, sukob samoupravljanja i načina poslovodnog upravljanja procesom rada zbiva se u procesu institucionalnog ugrađivanja u radničke savjete i upravne odbore rukovodilaca i stručnjaka koji pripadaju strukturi rukovođenja u radnim organizacijama. Autor nam je empirijski pokazao tendenciju opadanja relativne zastupljenosti radnika u formalnim centrima društvene moći. Na primjer, na Drugom kongresu samoupravljača Jugoslavije 1971. od ukupnog broja delegata (2.301) tek svaki četvrti (24%) bio je radnik.« Zbog toga se smanjila konfliktna napetost između hijerarhijske strukture rukovođenja na čelu s direktorom, s jedne strane, i radničkog saveta, s druge strane, ali se istovremeno povećala konfliktna napetost između radničkih saveta i radnika« (str. 82). Autor je, na temelju proučavanja uzroka štrajkova, zaključio: »Tendencija potiskivanja zastupljenosti i uticaja radnika iz institucionalizovanih centara odlučivanja je *negativan* proces koji ima bitnog uticaja na pojavu štrajkovanja radnika. Onemogućavanje te tendencije u korist radničkog samoupravljanja i kao pokreta i kao integralnog društvenog sistema je

[4] K. Marks, *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, Sarajevo, 1960, str. 58.

[5] *Ibid.*, str. 60.

[6] E. Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1977, str. 95.

[7] *Ibid.*, str. 105.

Digitized by Google

bitna pretpostavka smanjivanja radničkih štrajkova« (str. 83).

Učešće radnika iz materijalne proizvodnje u institucionalnim okvirima radničkog samoupravljanja nije samo bitna pretpostavka smanjivanja radničkih štrajkova već i zbiljskog sadržaja samoupravljanja protiv »teološkog duha birokracije«. Normativno je ovo ozbiljenje garantirano Ustavom i svim pravnim dokumentima. Ali uzroci štrajka, koje je Lenjin vidio jednim dijelom u političkoj nerazvijenosti i kulturnom nivou radnih masa, a naši dokumenti registrirali kao nedovoljnu svijest pojedinih dijelova radničke klase, dani su i u podacima ove studije: od ukupnog broja zaposlenih u privredi nekvalificiranih i polukvalificiranih radnika je 41,9% + +6,9% sa nižim stručnim obrazovanjem, što čini gotovo polovinu zaposlenih u privredi. Kvalifikacija i školska sprema, dakako, nisu jedini kriterij klasne svijesti. Međutim, osipanje radnika u institucionalnim okvirima odlučivanja, u sve značajnijim centrima tog odlučivanja, rezultat je i vlastite svijesti da će »stručnjak« bolje zastupati njegove interese. Ogromna institucionalna struktura samoupravljanja traži ekonomska i tehnološka znanja što nedostaju velikom dijelu radničke klase. Njihovo odlučivanje na štrajk — što autor nije eksplicitno naznačio — mnogo je puta nastalo iz nerazumijevanja protivurječnosti samog nagrađivanja prema radu, kako ju je Marx analizirao u *Kritici Gotskog programa:* da je jednako pravo, koje se sastoji u tom što se mjerenje vrši jednakim mjerilom — radom, »pravo nejednakosti kao i svako pravo«.

Unutar normativnog i zbiljskog samoupravljanja izgleda da je danas osnovna klasna privilegija mjesto u podjeli rada i znanje, pa je školovanje, jedna od pretpostavki osvješćivanja radničke klase, osnovni problem razrješavanja klasnih konflikata u socijalističkom samoupravljanju. Naravno, nije riječ samo o kvantitetu edukacije, već o njenom klasnom sadržaju. Jer, pretpostavka je ukidanja jaza između normativnog i zbiljskog, između nužde i slobode — samosvijest proletarijata o protivurječnostima samog socijalizma, u čijoj protivurječnosti subjektivne snage imaju slobodu da potisnu nužnost. »Carstvo slobode« nije »nikakav dar što ga čovječanstvo koje trpi pod stegom nužnosti dobiva kao nagradu za istrajnu patnju, kao poklon. *Ono nije samo cilj, nego i sredstvo i oružje borbe.* A ovdje se pokazuje ono principijelno i kvalitativno novo u položaju: po prvi put se u društvu događa da čovječanstvo — pomoću klasne svijesti proletarijata koji je pozvan na vlast — svoju povijest svjesno uzima u vlastite ruke.«[1]

»Carstvo slobode« kao oružje i sredstvo uključuje u sebe i samokritiku. Samokritika kao životni element proletarijata omogućuje mu da vidi »nužnost«, »predmet« i kao neposrednost i tu neposrednost u procesu totaliteta društva. U samokritici je utemeljena i samosvijest o razlici između projektirano-normativnog i zbiljskog. U konfliktnim situacijama društva klasna svijest proletarijata uzima povijest svjesno u svoje ruke. Pretpostavka je svjesnog uzimanja povijesii u svoje ruke »jasna i bespoštedna spoznaja onoga što je zbiljsko«. Ta spoznaja ekonomskih kretanja nije više u službi nužde i stoga se još jednom moramo složiti s autorom da »buduće samoupravljanje neće biti beskonfliktno, ali će biti bez štrajka kao sukoba klasnog karaktera«. Neca Jovanov nas je ovom studijom zadužio, pomogavši nam da na temelju empirijskih istraživanja štrajkova pojmimo štrajk kao izraz klasne borbe proletarijata za svoje interese, koji je inkompatibilan sa projektiranim samoupravljanjem, ali nije sa zbiljskim. Skidanje tabua sa štrajka omogućava i dalje praćenje ovih klasnih konflikata u društvu.

Autorova knjiga prati razdoblje 1958—1969. godine i umnogome je karakteristična za protivurječnosti ekonomskog i političkog života toga perioda. Nova istraživanja štrajkova, ako ih bude, moraju biti predmet interesa za proletersku revolucionarnu znanost, kojoj je subjekt klasna svijest proletarijata, prvenstveno njene avangarde. Proširenje materijalne baze samo-

[1] G. Lukács, *nav. djelo*, str. 342.

Digitized by Google

upravljanja u »pravcima političkog sistema socijalističkog samoupravljanja« svakako će ići u smjeru konflikata koji više nemaju klasni karakter ili barem ne pretežno klasni karakter. Ali, dok takvih konflikata bude, štrajkovi će biti najizrazitiji primjer klasnog konflikta u kome se može pouzdano analizirati zbiljsko stanje socijalističkog samoupravljanja u opreci spram formalnog duha birokracije, tehnokracije, tehnobirokracije i etatizma. Neca Jovanov se prema istraživanju »radničkih štrajkova u SFRJ« postavio kao istraživač i radnik.

Blaženka Despot

Pisma Lenjin — Gorki

(Preveo Danilo Grujić, »Alfa«, Zagreb, 1979, strana 386)

Mnogo je napisano i dosta se zna o ruskoj situaciji i revolucionarnim vrenjima u toj zemlji u prvim desetljećima ovoga stoljeća, pa ipak pisma i polemike između Lenjina i Gorkog koje je zagrebačka »Alfa« nedavno izdala uveliko upotpunjavaju tu spoznaju i zato su vrijedna pažnje. Riječ je o štivu koje poput memoarske građe otkriva mnoštvo svakodnevnih činjenica koje su karakterizirale život i djelovanje boljševika predvođenih Lenjinom od 1907. godine pa do pobjede u oktobru 1917. i u prvim godinama sovjetske države, a koje se ne mogu naći u političkim povijestima niti u drugim sličnim djelima i bez kojih je spoznaja tog sovjetskog, za noviju svjetsku povijest toliko značajnog, razdoblja štura i nepotpuna!

U bogatom i tehnički lijepom izdanju knjiga je koncipirana u tri osnovna dijela, od kojih prvi dio obuhvaća korespondenciju između Lenjina i Gorkoga od 1907. do 1921. godine, od koje je dio bio polemičkog karaktera, drugi — Lenjinove misli o Gorkom prikupljene iz raznih Lenjinovih članaka i pisama, a treći — gledanje velikog sovjetskog književnika na genijalnog revolucionarnog vođu i na novu sovjetsku stvarnost započetu 1917. godine. Na koncu je dodata i kronika sastavljena na osnovu materijala *Ljetopisa života i stvaralaštva A. M. Gorkoga*, koji je pripremio Institut svjetske književnosti »A. M. Gorki« (AN SSSR), te vrlo iscrpne napomene koje uveliko pomažu čitaocu razumijevanje i slijed događaja o kojima govori knjiga.

Gledajući s užeg, da tako kažem, tehničkog aspekta, valja istaći dobar prijevod koji karakterizira ovu knjigu, kao i njenu relativno nisku cijenu po kojoj se prodaje u knjižarama.

Kao što se zna, period od 1907. do početka revolucije 1917. godine karakterizira Lenjinovo emigrantsko razdoblje posvećeno najvećim dijelom izgradnji i učvršćivanju boljševičke taktike unutar ruske socijaldemokracije, razjedane mnoštvom frakcija, od kojih su menjševici bili tek jedna, vrednija spomena. Ženeva, Pariz, Krakov, Zakopane, Poronin — sve su to gradovi i mjesta u kojima je Lenjin danonoćno radio na osnaživanju Boljševičke partije i iz kojih je tekla učestala korespondencija s Maksimom Gorkim, koji je najveći dio tog razdoblja proveo sa svojom ženom Marijom Fjodorovnom Andrejevom, poznatom glumicom Moskovskog hudožestvenog teatra i članom Boljševičke partije od 1904. godine, u Italiji na otoku Kapri kao plućni bolesnik i emigrant iz carističke Rusije. Uviđajući golemu i ničim zamjenljivu ulogu novinstva u propagandi i širenju boljševičkih revolucionarnih ideja, Lenjin je mnogo truda posvećivao pokretanju i održanju revolucionarnih listova u emigraciji, a, kad su prilike dozvoljavale, i u Rusiji, i u okupljanju oko tih listova najnaprednijih duhova. Iz pisama koja je upućivao Gorkome vidimo ogromne teškoće na koje je Lenjin u tom svom radu nailazio, od kojih su one fundamentalne materijalno-financijske bile teškoće tek jedne vrste, ali ne i jedine. Posebno su zanimljiva i za proučavanje lenjinizma značajna pisma u kojima Lenjin govori o revolucionarnoj ruskoj inteligenciji i filozofskim razmiricama i strujama ka-

Digitized by Google

rakterističnim za rusku revolucionarnu emigraciju onog vremena. Među filozofima koje Lenjin u tim pismima spominje posebno su vrijedni spomena Plehanov — poznati popularizator marksizma, pa grupa empiriokritičara (Bogdanov, Bazarov, Lunačarski, Berman, Juškevič), protiv kojih je Lenjin napisao poznato djelo *Materijalizam i empiriokriticizam*, u kom je, kao što se zna, Engelsov dijalektički materijalizam suprotstavio empiriokriticizmu i empiriomonizmu spomenutih ruskih filozofa, koji su bili pod utjecajem idealističke filozofije njemačkog filozofa, osnivača empiriokriticizma Avenariusa i Austrijanca Macha, koje je Lenjin u krajnjoj liniji shvaćao kao oživljavanje učenja starog Engleza Berkeleyja i njegova subjektivnog idealizma. Evo jednog odlomka iz Lenjinova pisma Gorkom od 25. februara 1908. godine, u kom genijalni revolucionar govori o tim ruskim filozofima u povodu njihova zbornika *Ogledi o filozofiji marksizma:* »... zbog svakog članka prosto sam bjesnio od negodovanja. Ne, to nije marksizam! Zaglibljuju se naši empiriokritičari, empiriomonisti i empiriosimbolisti u blato. Uvjeravati čitaoca da je »vjera« u realnost vanjskog svijeta »mistika« (Bazarov), brkati na najbesmisleniji način materijalizam i kantovstvo (Bazarov i Bogdanov), propovijedati jedan vid agnosticizma (empiriokriticizam) i idealizma (empiriomonizam), učiti radništvo »religioznom ateizmu« i »obožavanju« najviših ljudskih mogućnosti (Lunačarski), proglašavati mistikom Engelsovo učenje o dijalektici (Berman) i napajati se iz smrdljivih izvora nekih tamo francuskih »pozitivista«, agnostika ili metafizika, đavo da ih nosi, sa »simbolističkom teorijom saznanja« (Juškevič) — ne, to je već i suviše! Naravno, mi obični marksisti nismo načitani u filozofiji — ali zašto da nas tako vrijeđaju i da takvu stvar poturaju kao filozofiju marksizma? Ja bih prije dao da me raščereče na četvoro nego što bih pristao da učestvujem u organu ili redakciji koja propovijeda slične stvari. Ponovo su me privukle »Bilješke običnog marksiste o filozofiji« i počeo sam ih pisati« (riječ je o spomenutom popularnom filozofskom Lenjinovu djelu *(Materijalizam i empiriokriticizam* — Z. K.).

Međutim, usprkos filozofskim neslaganjima, još tada, to jest godine 1908, Lenjin je znao da bi miješanje filozofskih raspri i nesuglasica u revolucionarno-političku aktivnost bilo kobno po osnaživanje boljševičke taktike i partije i zato u ovom istom, vrlo opširnom pismu Gorkom nalazimo i ove Lenjinove čvrste stavove: »Ali bez obzira na to, »Proleter« (boljševičko glasilo koje je Lenjin izdavao u emigraciji od 1906. godine — Z. K.) mora ostati apsolutno neutralan prema svim našim razmimoilaženjima u filozofiji, ne pružajući čitaocima ni trunku povoda da povezuju boljševike, kao pravac, kao taktičku liniju revolucionarnog krila ruskih socijaldemokrata, s empiriokriticizmom ili empiriomonizmom.« Drugim riječima, Lenjin je bio uvjeren da bi uvlačenjem prepirke za materijalizam ili za mahizam i empiriokriticizam u političke i revolucionarne dimenzije smetalo sprovođenju taktike revolucionarne demokracije u radničkoj partiji, zbog čega je i odvajao te filozofske svađe od »Proletera« i boljševika kao partijske frakcije.

I u nizu drugih pisama upućenih Gorkome Lenjin je raspravljao o filozofiji. Tako u pismu iz Krakova od 10. januara 1913. godine ustaje u odbranu marksizma od empiriokriticizma spomenute grupe. U vezi s verzijom o tome da je Rusija nadživjela marksizam koju su širili menjševici i u vezi s verzijom da je marksizam postao mrtva stvar, Lenjin je oštro reagirao, ističući: »Protiv pokušaja omalovažavanja marksizma, ili pravljenja zbrke u politici partije, ratovat ćemo ne štedeći život!«. Govoreći o idejnoj zbrci u Rusiji i među ruskom inteligencijom u emigraciji, Gorki u svom pismu Lenjinu sa Kaprija 25. januara 1913. godine ističe, među ostalim: »Od svih planova i namjera ruske inteligencije očigledno je da je socijalistička misao prožeta raznim tokovima koji su joj u osnovi neprijateljski; tu je i mistika, i metafizika, i oportunizam, i reformizam i izdanci preživjelog narodnjaštva.

Digitized by Google

Svi ovi tokovi to više su neprijateljski jer su veoma neodređeni, a budući da nemaju svoje katedre, ne mogu se dovoljno jasno ni odrediti. Neophodno je, koliko je moguće, pomoći im da izađu na vidjelo, a potom ih raskrinkati.« Govoreći o literarnim časopisima, Lenjin ističe nužnost idejne opredijeljenosti i orijentacije, bez koje bi časopis bio »besmislena, apsurdna, skandalozna stvar«, a odgovarajući Gorkome na pismo u kom Gorki izražava svoju strepnju radi frakcionaške borbe među ruskim emigrantima, Lenjin ga tješi i kaže: »Ima situacija kada život radničkog pokreta neminovno donosi tu borbu u emigraciji, i rascjepe, i raspre i svađu između kružoka — i to ne samo zato što bi radnički pokret bio po svojoj suštini slab ili socijaldemokracija pogrešna, nego što su suviše različiti i raznorodni elementi od kojih radnička klasa mora iskovati svoju partiju.«

Više pisama govori o poznatoj marksističkoj osobini Lenjina, koja se ogledala osobito u njegovoj genijalnoj sposobnosti da revolucionarnu borbu prilagodi konkretnim historijskim prilikama. Pišući Gorkome protiv dogmatskog šabloniziranja revolucionarne borbe i protiv transplantacije starih metoda u nove prilike, Lenjin, među ostalim, ističe: »jer taktika čuvanja (u konzervama) revolucionarnih riječi iz 1905—1906. godine umjesto primjene revolucionarnog metoda na novu, drukčiju situaciju, na izmijenjenu epohu, koja zahtijeva drukčije metode i drukčije organizacione forme — mrtva je taktika. Ka revoluciji proletarijat ide i stići će — ali ne onako kao prije 1905. godine: onima koji vjeruju da se ide i da će se stići, ali ne shvaćaju to »ne onako«, naš stav se mora činiti neiskren, ništavan, dosadan, zasnovan na nevjerici u proletarijat i socijalizam itd., itd«.

Zanimljivo je i pismo koje je Lenjin uputio Gorkom iz Pariza 3. januara 1911. godine i u kom raspravlja o problemu kapitalizma i njegova razvoja, koji je neumitan po imanentnim zakonima historije. Proletarijat, ističe Lenjin, ne može imati spasa niti može rješavati svoju sudbinu bilo gdje izvan kapitalizma, nego preko razvitka kapitalizma, koji je nužna stepenica u historijskom razvoju ljudskog društva. I upravo zbog toga pravi revolucionari, to jest marksisti se ne suprotstavljaju, uči Lenjin, razvoju kapitalizma, jer — ističe on — »... nema druge garancije za pobjedu nad kapitalizmom osim u njegovu rastu!«. Upravo zbog toga revolucionarna borba zasnovana na marksizmu ne suprotstavlja se novim kapitalističkim tekovinama, nego ubrzava razvoj kapitalizma dovodeći ga na taj način bliže njegovome definitivnom historijskom kraju. Boreći se protiv kapitalizma, međunarodni proletarijat čija je taktika revolucionarne borbe zasnovana na marksističkoj nauci sili kapitalizam da se iz svoje arhaičke, niže faze razvije u višu, demokratskiji oblik, goneći onaj primitivniji u manje razvijene krajeve, čime se baza kapitala proširuje i približava njegova smrt. »Oktobristički kapital (niži, primitivniji — Z. K.) je iz Engleske i Francuske prešao u Rusiju i Aziju. Ruska revolucija i revolucija u Aziji, to je borba za istiskivanje oktobrističkog kapitala i za njegovu zamjenu demokratskim. A demokratski kapital je posljedak. Dalje on nema kamo. Dalje mu je smrt.«

Zanimljivo je i Lenjinovo pismo u kom on spominje Staljina u vezi s jednim njegovim opširnijim napisom za časopis »Prosvjećivanje« (riječ je o Staljinovu napisu *Nacionalno pitanje i socijaldemokracija* iz 1913. godine — Z. K.). Iz tog pisma vidi se i poznato Lenjinovo gledanje na nacionalno pitanje i njegovo rješavanje. Evo fragmenta iz tog pisma: »Što se tiče nacionalizma, potpuno se slažem s vama da se s nacionalizmom valja pozabaviti ozbiljnije. Kod nas je jedan čudesni Gruzin (misli na Staljina — Z. K.) prikupio sve austrijske i druge materijale i piše opširan članak za »Prosvjećivanje«. Kod nas i na Kavkazu više od deset godina radili su zajedno u jedinstvenoj socijaldemokratskoj organizaciji Gruzini+Jermeni +Tatari+Rusi. To nije fraza, već proletersko rješenje nacionalnog pitanja. *Jedino rješenje*« (*kurziv* Z.K.).

Digitized by Google

Iz pisma poslije 1917. godine vidimo teške prilike u kojima se osnaživala mlada sovjetska država pritisnuta jarmom nerazvijenosti stare caristićke Rusije, ratnim razaranjima i žestokom intervencijom stranih kapitalističkih država. Vidimo i niz propusta ili, točnije i bolje rečeno, nesporazuma u koje je upadalo mlado sovjetsko, boljševičko rukovodstvo na raznim nivoima, a na koje je Gorki kao član Redakcijskog kolegija Državnog izdavačkog kolegija u Petrogradu i kao predsjednik Komisije za poboljšanje položaja naučenjaka žučno reagirao oslanjajući se na predsjednika Savjeta narodnih komesara Vladimira Iljiča Lenjina.

Maksim Gorki je stupio u Partiju u drugoj polovici godine 1905, ali je iz nje izišao godine 1917, i to zbog neslaganja s boljševicima i sa Lenjinom u vezi s pitanjem pravovremenosti socijalističke revolucije u Rusiji. Iza pobjedonosne revolucije, međutim, Gorki se odrekao svog pogrešnog stava, ali je ostao izvan Partije (bar formalno) i dalje, usprkos tome što je svim svojim radom nastojao da sprovodi partijsku liniju. U svom govoru 6. juna 1928. u Klubu Kuhmisterova na skupu radničko-seljačkih dopisnika on je rekao: »Smatram da je mnogo korisnije ako ostanem tu negdje uz Partiju, kao neki partizan, u takvom položaju mene slušaju i drugi ljudi — i to dosta pažljivo. To ja znam i zbog toga takav položaj smatram korisnijim za ono što vi radite i čemu sam obavezan da služim.« Međutim, iz nekih pisama koja je Lenjin uputio drugim osobama, a koja se nalaze u drugom dijelu ove knjige, doznajemo da je Gorki u užim političkim pitanjima znao biti i koleblјiv, ponekad i nedosljedan. Tako u pismu koje je Lenjin uputio A. G. Šljapnikovu početkom oktobra 1916. godine stoji, među ostalim, i ovo: »Gorki u politici nikad nema nimalo karaktera i podliježe osjećajima i raspoloženju.« No, ipak, Lenjin je visoko cijenio Gorkog i njegov golemi doprinos proleterskoj umjetnosti, a to se da vidjeti iz mnogih Lenjinovih pisama upućenih Gorkom i drugima. »Djelo proleterske umjetnosti M. Gorkog predstavlja golem opus bez obzira na njegovo saosjećanje s mahizmom i odzovizmom« (Lenjin, *O platformi pristalica i branilaca odzovizma* u radu *Bilješke publiciste)*. Ili u ilegalnom »Proleteru« godine 1909. Lenjin u povodu izmišljotina buržoaske štampe o navodnom isključenju Gorkog iz Partije piše: »Drug Gorki se suviše čvrsto vezao svojim velikim umjetničkim djelima s radničkim pokretom Rusije i cijelog svijeta...« A takvo je mišljenje o Maksimu Gorkom Lenjin zadržao do kraja svog života. Među pismima u drugom dijelu ove knjige nalazimo i četvrto Lenjinovo pismo iz zbirke »Pisma iz daleka« koje je Lenjin pisao u Cirihu u martu 1917. godine i koje nosi naslov »Kako se izboriti za mir?« U tom pismu Lenjin daje genijalnu marksističku analizu prvog svjetskog rata, otkrivajući u tom ratu goli imperijalistički interes među zaraćenima kao njegovu suštinu. »Rat je izazvan sukobom dvije moćne grupe milijardera, anglo-francuskih i njemačkih, za ponovnu raspodjelu svijeta« — ističe Lenjin, upozoravajući na tu suštinu rata sve one koji misle da se apelom na zdrav razum i blagonaklonošću vladajućih može okončati krvoproliće, među kojima je bio i Gorki.

A koliko je veliki socijalistički književnik Maksim Gorki cijenio Lenjina, vidi se iz niza pisama skupljenih u posljednjem dijelu ove knjige, među kojima su i ona u kojima vidimo stav Gorkoga prema umjetnosti i njenim ciljevima, prema čovjeku i drugim vrijednostima. Lenjin je po uvjerenju Gorkoga bio ne samo za Rusiju, nego za cio svijet, za cijelu našu planetu gigant čije se značenje nikako ne može izraziti ljudskom riječju. Tu je i korespondencija Gorkoga s drugim istaknutim osobama onog vremena, iz koje se vidi odnos tih drugih ljudi iz drugih država prema Lenjinu i njegovom gigantskom djelu. »... Želim Vam dobro zdravlje, Rolan, i ne gubite vjeru u Lenjinovo djelo, koje ste Vi savršeno pravilno nazvali »najvećim djelom našeg svijeta« (iz pisma M. Gorkog književniku Romenu Rolanu u proljeće 1924). Konačno, niz veoma zanimljivih pojedinosti i obilje podataka koris-

Digitized by Google

nih u upoznavanju Vladimira Iljiča Lenjina i Maksima Gorkog, kao i ruske revolucionarne stvarnosti i njenih međunarodnih odjeka u prvih trideset godina ovog stoljeća, čitalac će naći u ovoj vrijednoj i zanimljivoj knjizi.

Zlata Knezović

S. Radoman — J. Bajec — V. Štambuk: Zemlje u razvoju i putevi napretka

(Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1979, strana 244)

Naučno-tehnička revolucija, sa svim promenama i efektima koje izaziva na svim poljima čovekove delatnosti, svojstvena je savremenom dobu i samim tim trebalo bi da je uključena u razmatranje u svim studijama koje se bave razvojem, mogućim načinima za sagledavanje budućnosti, kao i u radovima koji se bave otkrivanjem optimalnih puteva za postizanje željenih budućih stanja. Naučno-tehnička revolucija je svojstvo savremenog društvenog napretka, čija je značajna komponenta tehnološki napredak i porast društvene produktivnosti rada. Stoga je od posebnog značaja da se strategija i politika društvenog razvoja i posebno tehnološkog razvoja analiziraju i određuju na svim nivoima: sa stanovišta globalnog svetskog razvoja, razvoja nacionalne privrede, regiona, određivanja planova razvoja radne organizacije. Teškoće na koje se nailazi prilikom određivanja strategije i pripremanja konkretnih planova akcije za budućnost, njihovo usvajanje i uspešno sprovođenje u konkretnim uslovima na svim navedenim međusobno zavisnim nivoima, veoma su složene prirode i od posebnog je značaja da ih zemlje u razvoju uspešno prevladaju i prevaziđu.

U uslovima kada su tehnološke promene sve učestalije, naročito u razvijenim zemljama, kao posledica sve većeg izdvajanja »bogatih« za naučnoistraživački rad i razvoj tehnologije, koji lančano stvara mogućnosti za uvek nova naučno-tehnička dostignuća, nove uštede, a time i za nove izvore bogaćenja i nove vidove dominacije razvijenih zemalja nad ostalima, postaje neophodno da zemlje u razvoju posebne napore usmere u pravcu određivanja konkretne metodologije pomoću koje bi se obezbedio tehnološki progres optimalnih kvaliteta za realne uslove zemlje u razvoju. Treba težiti ka izgradnji kompleksnih kriterijuma koji će obezbediti prihvatanje onih tehnoloških promena (bilo da su to nova tehnološka dostignuća koja se uvode nekim od oblika transfera tehnologije iz razvijenih zemalja bilo da je reč o odluci da se sopstvenim naučnoistraživačkim radom, angažovanjem sopstvenih, unutrašnjih snaga dođe do novog tehnološkog rešenja za konkretne uslove, to jest da se izgrade sopstveni tehnološki kapaciteti) koje prilikom ocenjivanja različitih objektivnih kriterijuma daju optimalnu vrednost.

Zemlje u razvoju i putevi napretka je zanimljiva knjiga, odnosno zbornik radova u kome se posmatrani problem obrađuje sa različitih aspekata, angažovanjem stručnjaka koji su ovde priložili svoje radove i doprineli svestranijem sagledavanju ove pojave. Ovi radovi su razvrstani u okviru četiri glave (svaka sa određenom tematikom).

U okviru prve glave ("Tehnološke promene i društveni razvoj«) sakupljeni su prilozi koji se bave ispitivanjem raznovrsnih uticaja odnosa i veza koje postoje između tehnoloških promena i svih delova društva. U ovom delu nalazi se i rad Dragoljuba Bodrožića *(Transfer tehnologije)*, koji ukazuje na centralno mesto koje proces transfera tehnologije zauzima u razvoju zemalja u razvoju i čiji značaj neprekidno raste u svetu. Time je ukazano na jedan mogući aspekt u posmatranju strategije tehnološkog razvitka zemalja u razvoju. Povezano sa ovim pitanjem, u članku Jurija Bajeca *(Vrednovanje tehnologije u zemljama u razvoju)* navode se dva aspekta u sagledavanju ovog problema: » — (a) spoljnog, koji se, po-

Digitized by Google

red ostalog, odnosi na odgovarajući transfer tehnologije iz razvijenih zemalja i (b) unutrašnjeg, koji se svodi na potrebu stvaranja i razvijanja sopstvene tehnologije i naučne baze«. Ovde, svakako, treba istaći značajnu ulogu koju opredeljenje za jednu od pomenutih alternativa — transfer tehnologije ili sopstvena rešenja — igra u određivanju puteva napretka, posebno za zemlje u razvoju. Mišljenja smo, ipak, da bi problem vrednovanja i ocenjivanja tehnologije, kao značajne faze u pripremi kvalitetnih odluka o strategiji razvoja, trebalo kompleksnije sagledati.

Navedena dva aspekta, ovako izdvojena, mogu da stvore utisak izvesne suprotstavljenosti i isključivosti jednog u odnosu na drugi, te bi stoga bilo neophodno i značajno da zemlje u razvoju stvore sopstvene kriterijume koji treba da obuhvate različite aspekte vrednovanja tehnologije u okviru napora koji se čine u stvaranju strategija tehnološkog razvoja. Smatramo da se ova dva elementa mogu posmatrati isključivo kao delovi analize tehnološkog, političkog, finansijskog, društvenog, kadrovskog, ekonomskog i ostalih aspekata vrednovanja tehnologije, a time bi se obavilo potpuno ocenjivanje i vrednovanje tehnološkog razvitka. Ti različiti aspekti, koji su deo potpune analize i vrednovanja tehnologije, podrazumevali bi tehnološke kriterijume za opredeljivanje za određenu tehnologiju s obzirom na njen tehnološki nivo, adekvatnost u smislu potreba i ciljeva tehnoloških procesa koji su u pitanju, s obzirom na proces održavanja i drugo. Grupa ekonomskih kriterijuma bi se iskristalisala ispitivanjem efikasnosti tehnologije sa stanovišta ekonomskih pokazatelja i rezultata do kojih će određeno tehnološko rešenje dovesti, pri čemu, svakako, veću »ocenu« i značaj treba pridati onim pravcima u razvoju sa većom vrednošću ekonomskih pokazatelja. Društveno-politički kriterijumi za ocenu i vrednovanje tehnologije se određuju kroz ispitivanje tehnologije i tehnoloških promena s aspekta uticaja i uklapanja u konkretne društveno-ekonomske odnose koji su uspostavljeni u konkretnim društvenim sistemima. Finansijski kriterijumi, kadrovski, organizacioni, zatim kriterijumi vezani za zaštitu čovekove sredine, trebalo bi da se iskristališu upravo kao posledica iscrpnih ispitivanja raznovrsnih aspekata puteva tehnološkog i uopšte društvenog napretka, a pitanje da li spoljni ili unutrašnji izvori napretka rešava se u sklopu potpune ocene koja se stvara uključivanjem svih navedenih faktora u analizu.

Pitanje vrednovanja i ocene tehnologije kao primarno u razmatranjima koja se tiču tehnološkog razvoja, kao što se vidi, izuzetno je složeno i sigurno je da se mora rešavati za specifične i konkretne uslove zemlje, određenog društveno-ekonomskog sistema, te bi bilo manje ili više neuspelo i bez uticaja svako ono rešenje koje bi težilo ka uspostavljanju jedinstvene, integralne metodologije za vrednovanje i svestrano ocenjivanje tehnologije kao osnova za buduće strategije i planove tehnološkog, pa i šire — društvenog napretka. Međutim, iskustva drugih zemalja i uključivanje određenih komparativnih pokazatelja razvoja bi, svakako, doprinelo još potpunijem sagledavanju problema. Treba istaći da bi se daljim razrađivanjem modela vrednovanja i ocene tehnologije došlo do jednostavnijeg i kvalitetnijeg procesa odlučivanja o strategiji razvitka na svim nivoima.

U radu *Međuzavisnost tehnoloških promena i društveno-ekonomskog razvoja* Vladimir Štambuk je razradio predloge za dalja istraživanja, a na prvom mestu u nizu je sledeći zaključak: »Ustanovljavanje podataka potrebnih za opisivanje sadašnjeg stanja i budućeg rasta industrije i nacionalne ekonomije da bi se razvili simulacioni modeli nacionalnih ekonomija. Treba da usledi stvaranje baza podataka koje bi poslužile za buduća istraživanja.« Ovo smo izdvojili zato što sistemsku analizu, instrumente i tehnike teorije sistema smatramo izuzetno značajnim kad se govori o razvoju i uopšte o pokušaju anticipacije i uticanja na budućnost. S obzirom na zanimljiva pitanja koja se ot-

Digitized by Google

varaju u vezi sa sistemskim prilazom i mogućnostima da se na taj način grade modeli razvoja, i u ovom zborniku je posebna glava posvećena upravo modelima svetskog razvoja. Prezentirani radovi govore uglavnom o do sad objavljenim i poznatim modelima svetskog razvoja: globalni simulacioni model »World 3«, izložen u knjizi D. Meadowsa i dr., *Granice rasta* (Izveštaj Rimskog kluba), model svetskog razvoja na više nivoa izložen u knjizi *Mankind at the Turning Point* (Čovečanstvo na raskršću) autora M. Mesarovića i E. Pestela (II izveštaj Rimskog kluba), studija *Budućnost svetske privrede*, *Latinskoamerički model sveta* rađena u Argentini (sponzor: fondacija Bariloče). U prilog diskusijama koje se vode na temu da li prihvatiti sistemsku analizu i metodologiju teorije sistema u proučavanju složenih sistema ili ne, koliko su sredstva i tehnike ovih metoda moćne kad je reč o realnom prikazivanju stanja i odnosâ u stvarnom svetu, na ovom mestu svakako treba pomenuti knjigu D. Berlinskog *On Systems Analysis*,[1] o kojoj se i danas vode polemike[2] budući da ona bezuslovno odbacuje sistemsku analizu i sistemski pristup smatrajući to potpunim promašajem u posmatranju pojava.

Ne upuštajući se u dalja razmatranja o tome, ističemo da su ove diskusije, svakako, veoma korisne jer daju podsticaj novim naporima da se teorija sistema primeni u svim oblastima, proveri, usavrši, ukoliko je moguće, da se ispitaju njene prednosti i ograničenja na što većem broju primera iz realnog sveta.

Sa stanovišta kompleksnosti problemâ koje treba rešavati, složenosti faktorâ o kojima treba voditi računa, sistemski pristup, svakako, predstavlja jedan moguć, najčešće parcijalan pristup i rešenje u analizi pojava. Svesni svih teškoća koje se javljaju pri određivanju velikog broja međuzavisnosti i odnosâ u realnom svetu, kao i teškoća u otkrivanju zakonitosti i principâ u ponašanju pojava, ipak, dugoročno gledano, smatramo da se uz pomoć sistemskog pristupa, razvijanjem matematičkih simulacionih modela koji mogu da se prilagođavaju složenim sistemima sa političkim, društvenim, ekonomskim sadržajima kakvi su prisutni u današnjem svetu, može učiniti značajan doprinos u rešavanju mnogih pitanja. Na taj način, simulacijom budućeg složenog stanja, primenom sistemskog pristupa na svim nivoima zaključno sa nivoom osnovne organizacije udruženog rada, bilo bi moguće uključiti veliki broj raznovrsnih faktora i time ostvariti neophodnu potpunu analizu za izbor pravih puteva napretka.

Maja Levi-Jakšić

[1] David Berlinski, *On Systems Analysis*, M. I. T. Press, Cambridge Mass., 1976.

[2] Vidi časopis „Technological Forecasting and Social Change", str. 267—274.

4 6915

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
Digitized by Google

PERIODICALS
GENERAL LIBRARY - U.C. BERKELEY
B000568668
Digitized by Google

Digitized by Google